республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
апрель
1
суббота
№ 77 (13977)
1925 чылдан үнелезилеттингеп.
Өртээ 3 коп.

ЧЕМПИОН

Эртиен чылдың апрельде республиканың сааңчыларының «300» клувун тургузуп турда, ооң кежигүннери Тываның малчыларынга кыйгырыг үндүргеп, сүт сааладазын ковудедир, ооң шынарын экижидер дугаймында улуг соруулга салгаш, боттары аргадуржулгазын өскелерге дамчыдар дугайында хүлээгеп.

Ол кыйгырыгга ат салгапарның бирээзи Людмила Александровна Бизяева. Ооң ажылдап турары коллектив — «Кок-Тей» совхозтуң ферязы. Эртиен чылып бир инекке оналаптыр 3140 килограмм сүттүг сагган. Ол дээрге мурнуку чылдаазындан 137 килограмм хей. Ынчангаш республиканың сүт-бараан фермаларының аразында чарыпка бирги черни алгаш, рекордту тургускан. Бүдүн ферма ынча хей сүттүг саан алган деп чүве мурнунда биске турбаан.

Шак бо чедишиниңге Л. А. Бизяева улуг удур-хуузун киирген. Ол бир инектен-не 3937 килограмм сүттүг саагаш, 1988 чылда республика чемпиону атты чаалап алган. Чоокта чаа аңаа чемпионуң кызыл кожаазын болгаш ортектиг шаңдалды тывыскан.

Людмила Александровна чүгле бо удаада эвес, харын мооң мурнунда-ла коллективиниге доктаамал шалыпчы ажылдап келген. Кок-Тей ферязында ёзулуг-ла күш-ажылчы маргылдаа чоруп турар. 1987 чылда Борис Сат республика чемпиону болган. Ол харын 4000 килограмм сүттүг бир инектен саагаш, мынангаш Б. Саттың рекордун ажар ооруглагдыг.

ЧУРУКТА: Л. А. Бизяева. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭ БОЛГАШ КҮШ-АЖЫЛЧЫ КОЛЛЕКТИВ

Бо чылдың коллективтиг керээниң чарары республиканың автотранспорт бүдүрүлгелеринде чоруп турар. Коллективтиг керээниң структуразын болгаш утка-шынарын тодарадырда, күш-ажылчы коллективтерге улуг бүрүн эргелерни болгаш долу бот-тускайлаң чорукту бергеп. Автотранспортчуларның күш-ажылчы коллективтери оларга бергеп бүрүн эргелерни ажылдап ачелей бергеп. Ак-Довуракты, Кызылдың № 1 автобүдүрүлгелери, транспорт-экспедиция чорудулгаларының болгаш контейнерлиг сөөртүлгениг Кызылда конторазы болгаш оске-даа коллективтер эртиен чылын коллективтиг керээлериниң хемчээлин алаан кылырга турган.

Күш-ажылчы коллективтер коллективтиг керээниң төлевилелин ажылдап кылып турар үеде алдынган хүлээлгелериниң албан күүселдезин чедип алырынга коллективтик сопугргалын бедидерге-биле дараазында чүүлдерни кол кичээнгейге ап турар болуу бергеп. Күүседип шыдапкы дег хүлээлгелерни кол керээге киирер, материалдыг болгаш оске-даа арга-курлавырлар-биле быжыглаттынмаан, күүсеттинмейн баар хүлээлгелерни керээге киирбейн турар.

Автотранспорт бүдүрүлгелериниде профсоюзтар комитеттери коллективтиг керээде кергүнген хүлээлгелерниң күүселдези дээш ажылдакчы бүрүзүнүң хууда харысаллгазын бедидер ужурлуг. Коллективтиг керээдө көргүнген чүүлдерни күүсетпейн баар буруулуг кижилерге кандыг хемчег көргүзерин (шаңнал акшазының хемчээлин эвээжедир дээн чижектиг) коллективтиг керээге шуут-ла дорт айтып каар болза улам эки. Күүседикчи сагыпга-чурумну бедидерниге ол база ядыг болгу дег. Чоннуң транспорт-экспедиция хавдырылгазының бүдүрүлгезиниң коллективиниң коллективтиг керээниң чамдык пунктуларын 1990 чылга чедир хүлээп алган. Дүрүмде мынаар база көрдүнген.

Коллективтиг керээ чарар ажылды демократчыдар соруулга-биле бүдүрүлгелерге үстүртеп айтыышкын бээр чорукту ийи чыл иштинде болдурбайн келген. Коллективтиг керээ түзээн алыр хуралдарны чорудар хүнелерин база-ла томуйлавайн турар ышаргап. Ол чүл дээрге, күш-ажылчы коллективтерге долу бот-тускайлаң башкартымыгаңы бергенин хереглеп турар. Мынаңаа-даа коллективтиг керээ чарар кампанияны чогуур үезинде чорударын контрольдаарынга, бүдүрүлгелерге практиктиг дузалы чедирериниге «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжышкыны, Тываның автомобиль оруктарының төлевилел-сеңтелге тулуг каттыжышкыны, нефть продуктулар эргелеги бо ажылдан хоорук болбас ужурлуг.

Коллективтиг керээниң чарырып турарын болгаш ооң күүселдезин хынаар талазы-биле бо чүгүле ажылда үндезин ескерлиишкиннер болбайн турарын мынаар чугаалаар аңаар. Чамдык ажыл-агый удуртукчулары болгаш профсоюзтар комитеттери аңдыгаа чедир-де бот-тускайлаң ажылдап шыдавайн турар. Харын-даа эртиен чылдың коллективтиг керээниң күүселдезин хынаар база 1989 чылда төлевилел ажылдап кылыр төлазы-биле комиссиялар томуйлаарда үстүртеп айтыышкын маңаар чоруктар тургаңы айтыр аңаар.

Таптаашкынындан үштүнүп чадап, эрги сөөр-биле ажылдап турар чүү мындыг коллективтерил ол? Ындыларга Шагаан-Арыг АТБ-зи (начальниги В. Бочкарев, профком даргазы А. Шевцов), ВАЗ-тың техниктиг ажаалда станциязы (М. Казакин, С. Елиларцев), «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжышкынының Кызылда техниктиг ажаалда станциязы (В. Сандай, И. Насырова), автовокзалдар каттыжышкыны (Ю. Чижиков, П. Ванхобина), № 3 оруксеңтелге участогу (А. Ондар, А. Мамышев) болгаш оске-даа коллективтерни хамаарыштырып болур. Кызылдың № 3 автобүдүрүлгезинде (начальниги А. Самойленко, профком даргазы В. Сипкин) коллективтиг керээниң автоколонналарга, бригадаларга баш удур чугаалажып көрбейн, конференция эртирериниге ойлешкен. Бо ажылды чорударынга демократиниң сагывами бергавының бир херечизи ол. 1989 чылдың коллективтиг керээниң төлевилелин калбак-биле чугаалажып көрүн организаставаан деп, чолаачыларның, бригадирлериниң талазындан чоптуг-биле чемелеп турарыла шы.

Эртиен чылдың коллективтиг керээниң күүселдезин транспорт-экспедицияның чорудулгарының болгаш контейнерлиг сөөртүлгениг конторазының чугаалажып турар үеде Мингүшнек, Арадан станцияларының база Ак-Довуракты телээлерин бир дугаарлырга чалап, аңаа олуруштурган. Маңаа илеткедиг бо будүрүлгениң начальниги В. Ханзаран тодаргай чижектерни киирип турган кылган. Күш-ажылчы коллективтиг муриунда бо чылын турып турар сорулгаларны каанчаар күүседир, кадрлар-биле ажылда четчелериниң, коллективтиг социал хөгжүдезиниң айтырыгларының, ажылдап турар кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургузарының дугаарында конференциянын киирижичилерни боттарывыш саналл-оналын киирген. Минусинск станциязынга бо чылдың майга чедир чемпенир, дыштаныр ерээлерниг, эштиг бассейнниг комплекстиг тудуп, ажыглалга киирер деп турар. 10 авал чүүлдээр дерт бажыңны, 24 кижи чемпенир столоваялыг административтиг корпусту эртиен чылын тудуп, ажыглалга киирген. Ажылчыннар чемпенир столоваяга чем өртээн чинчилеряне транспорт-экспедицияның чорудулгарының конторазы акша-хереңнинн тускайлап берип турар. Минусинск хоораага бо аал чүүлдээр балыкың тударынга Минусинск облазы улүүн бо чылын киириштирер деп турар.

Кызылдың № 1 автобүдүрүлгези эртиен чылын планын күүседип-даа алган болза, күш-ажылдың будүрүкчүдүүн шоолуг-ла өскээн. Ол көргүзүг 0,1 хуу болган. 1989 чылда күш-ажылдың будүрүкчүдүүн бедидер хемчеглерни ап чорудары коллективтен негеттинип турар. М. Сухомозов биле В. Арчумаев удуртуп турар чолаачылар бригадалары эртиен чылда онаалдаавын чедишкинниг боттандырган.

Бо коллективтиг ажылшыннарын 1989 чылдың коллективтиг керээниң түлээп ап тура, чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер, энергетор сергедир черге киргеп кижилериниң саны мооң мурнунда чылга бодаарга. Үе-ле болганын шыгыны шүүмчүлээн. Чарыгдалдарны авоожедир, бот-орулга-чарылгадан орулга киирип алырын ковудедир талазы-биле үеединг саналдарын коллективтиң чамдык кежигүннерин киирген. Будүрүлгенин бо ниженерп И. Михеевтиң удуртуп турары сеңтелге албаны бодувуң ажылын амзаа эдо тургузуп чадап турарын шын-на шүүмчүлээн.

Автомобильдерни сеңтеп турарының ыңаары дыка саган боор турарын саналл бергеп чолаачылар Крымны, Уланов болгаш оскелер-биле чугаалаан. Күш-ажылдың будүрүкчүдүүн ажыл шагындан дашхаар ажылдап турган чедип ап турарын чолаачы В. Кошелев шынгыы шүүмчүлээн. Чамдык чолаачылар ажыл шагының нормалын чедир ажылдаавын турар тавырылгалар хей. Чолаачыларның хүн бүрүгээ ажылының графигин П. Бочкарев бантаан ажыглаар аңаар боттандырып чорудар ужурлуг.

Чолаачылар В. Арчумаев, Е. Суховосов саналл бергеш, мындыг айтырыгны база салган: 1987 чылдың октябрь 1-деп эгелеп инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хаакчыларның шилиңы 25—30 хуу оскеп болгай. Оларның бериимчеп кайы хире боор турарыл? Олар колдуунда-ла эрги ёзулуг-биле ажылаавышаан. Автобүдүрүлгеде кадрлар-биле ажыл кошкавышы, экономистиг еерединиге чогуур деңнелде тургустунмаанын, чолаачыларның эдлечелиг ажылдаарын неитертеңейн турарын саналл бергеннер база шүүмчүлээн.

Ажыл-агый механизмин сайтыраашы турары, будүрүлгелериниң бот-тускайлаң чорушуун хөгжүдезин коллективтиг керээни чарарда негелдеңи күштелдиргени негеп турар. Ынчангаш автотранспорт будүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтерп үеинг негелдеңиниг дүшүтүр эде тургустуунун, бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшалаадырылгыныңы үндезин реформаның орүү-биле чорудар хүлээлгелиг.

Серафима ДҮШИНИНА.
Трэнспорт ажылдакчыларының профсоюзтар обкомунун секретары.

СЭКП ТК-ның март Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

САННЫГ ХОНУКТАР АРТКАНДА

СЭКП ТК-ның чоокта чаа болуп эрткен Пленумунуң материалдарын, эң ылаңгыя республиканың М. С. Горбачевтуң «Амгы үениң байдалдарында СЭКП-ниң аграр политиказының дугаймында» илеткелиг көдээниң ажыл-шынчилери улуг сонуургал-биле таныжып, мооң соңгаар ажыл-чорудулгазынга кол программа кылдыр хүлээп ап турар.

Бистиң солуунуң штаттан даштаар корреспондентиан Хөөг-оол Монгуш «Барлык» совхозтуң кол инженери Алексей Сарыгларовичиер Москвадан-биле СЭКП ТК-ның март Пленумунуң түнелдерин болгаш часты тарылгага техника сеңтелгезиниң белеткелиниң дугаймында интервью кылган.

— Алексей Сарыгларович, чоокта чаа СЭКП ТК-ның Пленумунга недээ ажыл-агый талазы-биле чугула айтырыгны чугаалажып көргеп болгай Пленум материалдарыбиле таныжыгга кандыгыл, совхозтуң ажыл-шынчилериниң бо талазы-биле бодаалдары кандыг болуп турарыл?

— СЭКП ТК-ның Пленумунга М. С. Горбачевтуң илеткелиг совхозтуң ажыл-шынчилери улуг сонуургал-биле таныжып турар. Пленумуның материалын механизаторларга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга кол мал эмчизи М. Д. Монгуш, ам-на бодум таныштырдывыс. Орта илеткелди кысказы-биле таныштырып, Пленумуның айтырыгының талазы-биле боттарывыстың бодаалдарывысты илередип, ажыл-агыйда байдалды түнелеп, сорулгаларны салдывыс. Инитизи-биле мындыг таныштырылгалар хойжу бригадаларга, сүтбараан фермаларынга база болгулаан. Пленум материалын мооң соңгаар экономиктиг, политиктиг еередиглерге өөренир бис. Ажылчы чон Пленум материалын илиңнээ-биле деткип, чүүлдүгүнүп, хүлээп ап турар-дыр.

— Часкы тарылга эгелээринге чедир сайның хонуктар арткан болгай. Совхозта техника сеңтелгезиниң байдалы кандыгыл?

— Часкы тарылгага белеткел — хүннүң айтырыгы. Инитизи-биле тарылгага белеткелибис чүгээр. Ынчалза-даа чедир кылдымаан ажылдар бар болган. Тодаргайлаарга, кукуруза чаптырар СУШИ-8 маркалыг машинаның, чажыг аппараттарының чамдык кезектери четпес болган. Бистиң Кызыл-Мажалыкта сеңтелге-техниктиг будүрүлге черинде ДТ-75 илчирбейн тракторуңуң артык кезектерн бөө тывылбайн турар.

— СЭКП ТК-ның март Пленумунга аренда болгаш бригада керээлериң неитердиңер дугаймында чугаа кол черни эдээп болгай. Бо талазы-биле силерниң совхозта чүү планнаап турарыл?

— Комплектиг керээ дугаймына чугаа болуп эрткен. Бистиң солуунуң штаттан даштаар корреспондентиан Хөөг-оол Монгуш «Барлык» совхозтуң кол инженери Алексей Сарыгларович Москвадан-биле СЭКП ТК-ның март Пленумунуң түнелдерин болгаш часты тарылгага техника сеңтелгезиниң белеткелиниң дугаймында интервью кылган.

— Механизаторлар, чолаачылар оргузунга корум-чурум, машина-техниканың кадагалалы, ажыглалы чоокка чедир дыка четпес турган. МТМ-де партбюро, цех профсоюзтар комитеди, мында күш-ажылчы коллективтиг чөвүлеп бо айтырыгны чугаалажыпкаш, чангыс ава планнаа тургускан бис. Ол ёзугаар ажылдап турар. Бистө поведелник: сайында политинформация болуп турар. Механизаторларны хөй-ниитиниң ажылынче хаара тудкан. Коллективке ураң түүлге сонуургалдыгларны организастаан-на чыгаш, концерт белеткеп. тускай темалыг кежээлерни эртирип эгелединис. Борта механизаторлар, чолаачылар идепкейлиг кижизи турар. Совхоз төвүледе коллективтер аразында Болган ураң түүл көрүлдезинге МТМ, автопарктиң коллективи бирги черни алган.

«Хемчик» совхозка, Ак-Сыг-Барлык салбырынга концертинг, спортчу маргылдаалаарга кижиг командалыг үнүүшкүннерни кылдывыс. Бо бүгүнүң түнелинде бистө корум-чурум акнижоп, техниканга хандыкпыл улгаткан.

Кижилерниң мындыг сопуургалын көдүрүп турган, СЭКП ТК-ның март Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш күжениишкиннерлиг ажылдаар апаар бис.

ЧЕРНИ ШЫН АЖЫГЛААР

Черни камгалап, ооң байдалын чогуур ажылдаары, ону шын эдилээри амгы үеде кол айтырыгларның бирээзи. Черни канчаар ажыглаар, эдилеп турарывысты көрүп көрээл. Өөтүр районуңуң «Коммунизмче орук» совхозтуң девискээрин маңаа чижек кылдыр ап көөрге мындыг түүлдерни зекеріп каар сен. Совхозтуң сиген кезиң алыр чаңгыс-ла чеои Бора-Шайның Арыг-Баары, Арыг-Арты, Калга-Кежин деп черлер.

Эки сиген үнер бо черни аңдарып каапкан, илиңнээйп-даа чүүг-даа тарыйын аңаа каапкан. Аңдарып каан кадыг киприктер оорга болуп турушкан. Маңаа сиген-даа үнмес. Кижи-даа, мал-магалдаа маңаар углаар аргажок. Ол мынаң Хандагайтының Улуг-Арыының бажыңы базала чарын каапкан, ажыглал чок чылып бергеп. Бо хире хөй черни трактор-биле аңдарып чарарынга та чеже кыжар-чаар материалдар чыгыдаттынган түүе. Оңу кижи билир арга чок. Ол мынаң Көк-Сайыр хонузунда аңаа чыткан черлерни дужа-келбиже аңдарып каапкан. Ооң ажыглаттынмайн турар черлери дыка хөй.

Бо-ла совхозтуң девискээринде Көк-Сайыр бугазы чагырга чок батпаң, Хандагайты суурну үреп туруп базырге, хандагайтыжыкылар ол суглу Хандагайтының Улуг-Арыынче чайын кинрипкеш амыраан. Көк-Сайырны хөй күш үндүрүп, аңдарып тарып алган, аңаа янзы-бүрү культуралар тарып алырга, күскээр быжыг орда, Солчур суурнуң кадат чок инектери дойлап каапкан-дыр.

Бора-Шайның Хову-Баажы бо-ла совхозтуң погаан суда тарыыр чангыс черн. Оңу база-ла кайы-хамаанчок аңдарып, чара тыртырын каапкан. Ол хирезинде мында чүлү-даа тарыйын турар. Улаатайның Хаймракан баары база-ла ындыг үрегдөшкиннге таварышкап. База бир элдеп чүве бар. Хуу кижилер ойнуучикти суда тарыыр улуг бпе деп алган, черни аңаа-ла тарып, аңдарып туруп бергеп. Көөрге, ооң алган дүжүүдээ чок боор-дур. Арбай, суда тарыыр бис дижип алган, совхоз ажылчыннары, хуу кижилер кандыг-даа чепшээрел чокка черни га-газы-биле чара дилларын каапкан болгулаар-дыр. Олар оңу чардырып алыр трактөрну каймыы ап турарыл?

Хандагайтыда орук сеңтелге-тудуг эргелеги совхозтар девискээри-биле орук кыла бергенде сиген үнер черлерниң, олар-болчаарларын үрегдеп каапкан боор-дур. Ооң келдерээ көктуг-шыктыг, сугдуг черлерге тудуумчуп алган, ыңаар-чаар чүүлүн сугларже теп-чайып каапкан. Моңу белдурбаанның хемчеглерни чүге албайн турарыл?

Малон МОНГУШ.

ЧЕДИР КЫЛДЫНМААН ЧҮҮЛДЕР ХӨЙ

Республиканың Агроүлетпур комитединиң специалистери Таңды районуңуң АУК-түң болган совхозтарының удуртукчулары-биле кады 1989 чылга часкы ажылдарынга белеткелдп хынаан көргеп. Чаа дүжүттү өстүрүп алырының магадылалын тургузар талазы-биле шупту хемчеглер алдынмаанын тодаларда көргүскеп. Ам кылыр ажылдарының хемчээли улуг. Таңдының тараажылары бо чылын 69,4 мүң га черге яңызбүрү кедээ ажыл-агый культураларын тарып өстүрер. Тараа аймаан—42,6 мүң, ыал чемин 24,9 мүң, картофельдың — 7,30, погаа аймаан 166 га черге тарып өстүрериң планнаан. Эрте чажар культураларны тарып өстүрери-биле 21,1 мүң га черни ажарып курукгурган, 17,9 мүң га черни эртиен күүн ажартаан. Бо чылын 17,6 мүң га шөлду удур болбаазырадыр. Сан-чурлгайларын ап көөрге, чаңгыс кылыр ажылдарның хемчээли кончуг улуг-дур.

Таңдының «Ажыл-агыйлары» тараа культураларының үрезинин четчири-биле курлавырлап алган. Ниитизи-биле 9785 тонна үрезин курлавырлаар бар. Бир эвес культураларны ажыл-агыйы кылдыр көөр болза, СЭКП-ниң 50 чылы аттыг совхозта —102 тонна. Тока аттыг совхозта 100 тонна ар-тыкшыраар машиналарның СЖС-2,1 маркалыг 14 селкналарын, яңзы-бүрү марканың илиңирлерни, аар, чиик катокгарны, культиваторларның сеңтелгезин дооскан. Ынчалза-даа кожуг машиналарында чедир кылдынмаан ажылдар бар болган. Тодаргайлаарга, кукуруза чаптырар СУШИ-8 маркалыг машинаның, чажыг аппараттарының чамдык кезектери четпес болган. Бистиң Кызыл-Мажалыкта сеңтелге-техниктиг будүрүлге черинде ДТ-75 илчирбейн тракторуңуң артык кезектерн бөө тывылбайн турар.

— СЭКП ТК-ның март Пленумунга аренда болгаш бригада керээлериң неитердиңер дугаймында чугаа кол черни эдээп болгай. Бо талазы-биле силерниң совхозта чүү планнаап турарыл?

— Комплектиг керээ дугаймына чугаа болуп эрткен. Бистиң солуунуң штаттан даштаар корреспондентиан Хөөг-оол Монгуш «Барлык» совхозтуң кол инженери Алексей Сарыгларович Москвадан-биле СЭКП ТК-ның март Пленумунуң түнелдерин болгаш часты тарылгага техника сеңтелгезиниң белеткелиниң дугаймында интервью кылган.

— Механизаторлар, чолаачылар оргузунга корум-чурум, машина-техниканың кадагалалы, ажыглалы чоокка чедир дыка четпес турган. МТМ-де партбюро, цех профсоюзтар комитеди, мында күш-ажылчы коллективтиг чөвүлеп бо айтырыгны чугаалажыпкаш, чангыс ава планнаа тургускан бис. Ол ёзугаар ажылдап турар. Бистө поведелник: сайында политинформация болуп турар. Механизаторларны хөй-ниитиниң ажылынче хаара тудкан. Коллективке ураң түүлге сонуургалдыгларны организастаан-на чыгаш, концерт белеткеп. тускай темалыг кежээлерни эртирип эгелединис. Борта механизаторлар, чолаачылар идепкейлиг кижизи турар. Совхоз төвүледе коллективтер аразында Болган ураң түүл көрүлдезинге МТМ, автопарктиң коллективи бирги черни алган.

«Хемчик» совхозка, Ак-Сыг-Барлык салбырынга концертинг, спортчу маргылдаалаарга кижиг командалыг үнүүшкүннерни кылдывыс. Бо түүнүң түнелинде бистө корум-чурум акнижоп, техниканга хандыкпыл улгаткан.

Кижилерниң мындыг сопуургалын көдүрүп турган, СЭКП ТК-ның март Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш күжениишкиннерлиг ажылдаар апаар бис.

Часкы хову ажылдарынга белеткел

Республиканың үнүш камгалалының станциязының начальниги.

туораларны колдуунда суттатгыг шелдерге тарып өстүрер. Картофельге 12, погаа өстүрериңге 6 звенону районда тускайлап тургускан. Оларның ажылының бериимчеп суттарылганы канчаар организастаанындан база кончуг хамааржым болгай. Суттаттыг черлериниң нийтп шелу 8,2 га. Суттарылгага ажылдаар чаштыкпыалдырар машинаның 7-ги ам-даа сеңтеттинмээн.

Үстүнде айытқан фактылардан ап көөрге, Таңды районуңуң механизаторларының часкы хову ажылдарынга белеткелинде чедир кылдынмаан чүүлдер ам-даа хөй. Оңу кичээнгейге ап көргеш, ыңаында комиссиязы апрель 15-не чедир часкы хову ажылдарынга белеткелди доозарының дугаймында сүмелерни ажыл-агыйларның удуртукчуларынга болгаш специалистериңге бергеп.

Михаил ХАЗБУЛАТОВ.

ДЫННАДЫГ

«ССРЭ-ниң улус депутаттарының сонгуудаларының дугаймында» ССРЭ Хөөйлуунуң 61-ги чүүлүнге болгаш сонгуудаларны 1989 чылдың май 14-те катап чорудар дугаймында ССРЭ-ниң улус депутаттарының сонгуудаларының талазы-биле Тэп сонгуулда комиссиязының шиитпирлерине үндезинээш, ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны апрель 13-теп орай эвесте депгидерип Кызылдың Чөөн талакы № 646 национал-девискээр сонгуулда округунуң сонгуулда комиссиязы сонгукчуларга, күш-ажылчы коллективтерге, хөй-ниитиг организапиаларынга дыннадып тур.

ОКРУГТУҢ СОНГУЛДА КОМИССИЯЗЫ

СЭКП Тыва обкомундан, Тыва АССР-нин Дээди Советиниң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден

СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүдели СЭКП Тыва обкомунуң кежигүннүг кандидат, улус депутаттарының Өвүр район Советиниң күүскомунун даргазы

Пргат Уепупович УСПУННУН

1989 чылдың март 31-те 48 харлап чорааш, элекке мөчээнин ханы кажыктал-биле дыннаадып тур.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУ
ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ
МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛ

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга

АРЕНДАНЫ ЭКИ ӨӨРЕНИП АЛГАШ, ОЛЧЕ ДИДИМ КИРЕР

Кодээ ажыл-агыйны хогжүдеринге аренда керээни кайы хире дузалыг болуп турары билдингир. Чаа түүлче киреред бергелер, билдиннее айтырыглар ынап-ла турар. Хогжүдениң дүрүмү мындыр. Ынчангаш В. И. Ленинниң «Өөренир, өөренир база катап өөренир» деп чагыы экономиктиг реформаның амгы үе-чадазында эң-не чугула түүл, бистиң чаңдыр бастыг орууруг ол болуп турар.

Ферманы арендаже киирерде чүнү кылырыл? Хамыктың мурнунда анаа ажылдаар улусту өөредир. Маңаа кол-ла литература болза ССРЭ-ниң Агроүлетпүр күрүне комитединиң, Кодээ ажыл-агыйның К. А Тимирязев аттыг академиязының. Агроүлетпүр комплексиниң удуртуң башкарарының Бүгү-эвилел дээди школазының 1988 чылда кады үндүргени «Аренда керээниниң теориязының болгаш практиказының айтырыгларының талазы-биле АҮК-түң удуртур ажылдакчыларының болгаш специалистериниң практиктиг база семинар ынчалдерин эрттирериниң методиктиг сүмелер» деп номчуттажы бар. Оны республиканың АҮК-териниң тарадып чоруткан.

Сүт-бараан фермазын арендаже киирерде, 7 таблицаны тургузар: олар болза бирээде, сүт-бараан фермазының сөөлгү үш чыл дургузунда ажылының түңнелиин санап үндүрген, чылда кандыг көргүзүлүг болуруун тодарадыры; ийиде, материалдыг өртек-үнелиг түүлдерге база ачы-дузага план-үөттүг өртектерин санаары; үштө, ферманың колхозтуунуң норма ёзугаар сан-составы болгаш ажыл төлевириниң санаашкыны; дөрттө, мал чемниг чарыгдаалдарының санаары; бештө, фермага малды ажаан азыраарыга материал-акша чарыгдаалдары база продукцияга ажыл-агыйның иштики санаашкыныг өртектерн; алдыда, ол өртектерни санап үндүрери; чедиде, арендаторнуң аренда төлевириниң санаашкыны.

Керээлиг коллектив сүттен ангыда, чаш бызаалаашны, оон ангыда одекти база садыын саарыл болур. Маңаа чүгле чаңгыс бодуун чижек: бистиң фермаларывыста одек шуут-ла овааланы берген чыгыылар. А Кызылдан мал чемни соортур автоматиналар колдуунда куруг кээр болгай. Оон орнуна фермаларда ол хөй одекти хоорай улузунга, эң ылаңгыя сад өстүрер пиитилелдер дамчыштыр садыр болза ийи талага дыка ажыктыг.

> Социалистиг өнчү харылзааларын эде тургузарының эң чугула, харын-даа амгы үе-чадазында эң шиитпирлиг оруктарының бирээзи болза көдээге аренда харылзааларын хөгжүдери болур боор. Чогум-на аренданы дамчыштыр хууда сонуургалды идепкейлиг кириштиреринин ленинчи идеязын эң долу боттандырып, ээ болур күзел сагышты кижиге эгидип, оон чогаадыкчы аргаларынга идигни берип болур.
>
> (СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунга М. С. Горбачевтуң илеткелинден).

Чоокта чаа Кызылга республиканың ажыл-агыйларында ферма эргелекчилериниң болгаш бригадирлериниң бир болүүнүң семинары болуп эрткен. Аңаа фермаларны аренда керээзинге киирериниң аргалары база малдың аарыгларын-биле демисежиринің аргалары дээш мышкаш эң чугула айтырыгларны чугаалаашкан. Семинарның киржикчилерге боттарының арга-дуржулгаларын солчуп, беседалажымышкынны эрттиргеш. Түүнел кичээлди Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүркомунуң мал ажыл киледиининиң эргелекчизи Бөрбак-оол Балчырович Балчыр удуртуп эрттиргеш. Ам ол беседалажымышкынның материалдарын парладывыс.

«Сосновское» дуржулга-будуруг ажыл-агыйының төп сүт-бараан фермазының бригадири Султан Мудвевич ТИМЕЕВ:

— Маңаа курска келгеш, дыка хөй ажыктыг түүлдерни өөренип, билип алдывыс. Шиинээ-ле, сүт-бараан фермаларында шиитпирлээр ужуруг айтырыглар-ла хөй. Оларның бирээзи — өөредилге. Сааначыларым, бызаа ажаакчыларым, кадарчыларым өөретпейн турар бис. Маңаа, курска, фермага аренда-биле ажылдаарының схемазын тода көрдүвүс. Солуундур.

Бистиң ажыл-агыйда дөрт экономист бар чүве-дир ийин. Олар малчыннарны черле өөретпес-тир, таймылбырлавас. Бо ишкаш схемадан чуруп, ишкыны алгаш, оларны ынчаар өөредир, ынак таймылбырлап бээр болза эки. Ынчангаш ам ынчаар боор, бодум-на малчыннарны чыгган, билир шаам-биле таймылбырлаар-дыр мен. Чижээ, материалдыг чарыгдаалдар деп чүл, ону чарыгдаарының аргазы, камнаары дээн ышкаш айтырыгларны боттарывыс-ла өөренир ужурга таваржып тур бис.

Бистиң ферма арендаже шилчиир, а чер ажылын ол аргаже шилчидер дугайында бисте чүгле амдыгыында билдинмейн-дир. Борта, семинарга, лекцияларны дыынап-дыынаа алгаш, бодап олурарга, чер ажылы, эң ылаңгыя мал чемни белеткээр бригада база арендаже киирер болза экы-дыр. Бисте мындыг эвес. Чүгле чугаалажып-ла турар, түүнел чок. Мал чемниң шынары куду, а өртээ улуг. Ол бригадывы арендаже шилчидиптер болза, херек дораан-на еске аңаар.

1987 чылдың тургавыыдан бистиң дуржулга-будуруг ажыл-агыйында мал чемниң өртээ узаткан. Ол дугайын чугаалаарга, туран чок болза алба дээр-дир. Ам канчаар, малды чем чок арттырар эвес, садыын алыр аңаар сеп. Ол бригада алыс түүнел, шынар дээш эвес, а чүгле сан, хемчээл дээш ажылдап турар. Мал чеми I—II класстыы болза экы-ле-дир ийин. Бисте мал чемниң үндүрүп, хуваап бээр киживис кыжын, чайын-даа ажылдап турар. Фермада харын чек бар, оон-биле саважып турар бис. Экономистеристиң чугаалап турары болза, чарыгдаалдарны санаар. Билир, демдеглээр-ле дээр. Чарыгдаалдарны билип ап турзуларга ол-ла дээр улус.

Бистиң бо өөредилгеже талазы-биле чүнү чугаалап болуруул дээрге, эң ылаңгыя И. И. Беляковтуң — Агроүлетпүрүркомунуң ветеринариа киледиининиң эргелекчизиниң беседазын дыка сонуургап дыңнадым. Иван Иванович болза чаш бызаларны ажаап азыраарының, малды эмнээриниң аргаларын дыка тода болгаш билдингир кылчыр таймылбырлап берип.

«Тиилелгеге» совхозтуң кол зоотехниизиниң лекцияны база тергиин эки болду. Мени ам маңаа чаасхаандырымны өөредип каарга, ажыы эвээш деп бодай-дыр мен. Ферманың будун коллективи, хамык ажылчыннар шуптуу экономиктиг аргаанын ажык-дузаны биилип алыр ужурлуг. Ынчангаш маңаа кергелеевис ишкаш схемаларны чуруп, ышкыны алгаш, ам малчыннарга таймылбырлап өөредир болза экы.

Эрзинде «Чаа өрүү» совхозтуң сүт-бараан фермазының эргелекчизи Херелмаа Янчыповна ХОРЛУУ:

— Бистиң фермавыс аренда керээзинче шилчиирга-биле белеткеннип турар. Ам моон баргаш маңаа биилип алган хамык түүлдериниң ёзугаар саналар мен. Аренда керээзинче киирерде бисте бир бергеге түүл болза, механизация ажылдавас-тыр. Мурнунда чүгле ону кылып каан, ам чүгле чамдыктары ажылдаар, транспортёр-ле ажылдап турар. Ажылдың кол нуруузун хол-биле кылыр. А фермада херээжен улус колдуу ажылдап турарны билдингир болгай.

Биске эрткен бо өөредилге талазы-биле чүнү чугаалап болуруул? Бодум бухгалтер кижи мен. Мурнунда бухгалтерлерниң өөредилгезинге маңаа кээп турдум. А бо өөредилге ырай организас чок-тур. Агроүлетпүрүркомунуң кол бухгалтери база келбеди. Өөредилге планында оон лекцияны бар-дыр. Ол ышкаш ук комитеттиң даргазының орадакчызы Эрес-оол Ховалыгович Мейниг-оол база лекция кылбады. Саваашкыннар талазы-биле бисти кол өөредир ужурлуг специалистер ол ышкажыл. Агроүлетпүрүркомвуун киледиг эргелекчизи В. С. Оюн ажыл төлевириниң дугайында солуун болгаш ажыктыг лекцияны номчуп берди. Ол ышкаш Б. Б. Балчыр Ульяновск областа 400 саар инектиг бир фермаңын аренда-биле ажылдап турарының схемазын чуруп таймылбырлады. Ол фермаңын байдазы, эң ылаңгыя инектиң саны бистиң-биле барык дөмей-дир. Схеманы чуруп, бижип алдывыс. Аренда, керээниниң негелдеери канзыгыл. фермада улустуң ажылдаарының харылзаазы кандыг болуруул дээр дугайында бодум хуумда эки бижип алдым. Моон соңгаар бистиң ферма чаа арга-биле ажылдаарывыс ындыг схема черле херек апаар.

Тес-Хемде «Чүгүрүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң Чаа-Тал сүт-бараан фермазының эргелекчизи Лаваажап Үрлеевич ШЫВЫК:

— Маңаа, семинарга келгеш, билгевим чүл дээрге аренда керээзиниң негелдеерин, ажык-дузазын кады ажылдап турар улузумга бек сеткиим алыр болза экы-дир деп бодап тур мен. Коллективтиң кежигүннери шуптуу чедер-четпестин-даа билир ужурлуг-дур.

Бистиң фермавыс келир чылдан эгелеп аренда керээзинче киирер бис. Бир бергеге чүүл болза. Бавгавыс хиреллиг. Немей тудап объектилеривис бар. «Кок-Тей» совхозтуң баазалыгга чоодувус. Ында инектерни чемгерер черлерни дыка экы кылдыр кылып каапкы магадыны. Серп адаанда кылып кааптыр.

Совхозтарга тудуг талазы-биле дузалажыр «Чүгүкчүө» деп кооператив бар апаргандыр. Агроүлетпүрде. Тудуг талазы-биле бистер, совхозтар, ол кооператив-биле харылзажыр ужурлуг улус-тур бис. Моон баргаш совхозтуң директору, специалистер-биле сүмележир бис. Арендже шилчиирге белеткел-ле херек болгай.

Агроүлетпүрүркомнуун мал ажылынын киледиининиң эргелекчизи Бөрбак-оол Балчырович БАЛЧЫР:

— Шын харын, белеткел херек. Силер бо Ульяновск областа бир совхозтуң сүт-бараан фермазының арендаже киргеннинге схемазын экы эскерип көрүнер. Цехтер арасында малды сатчын турар. Чижээ. Бызаа төрүттүнерге оны аларар пехче садыын чорудуптар, оон аңаа кезек ыяраан. кыс бызааларны инек кылыр, а эр бызааларны семирти азыраар белүүже чорудар. База-ла аразында сатчын алыр.

Чаа төрөп аныяк инектерни аңгы болүүже саар. Оларны черле улуг инектерге кадыы болбас. Бистиң чамдык фермаларда ол негелдеме үреп турар. Шын эвес.

Тес-Хемде «Кызыгаар» совхозтуң сүт-бараан фермазының бригадири Владимир Сергеевич НУРСАТ:

— Арендже кирер дээш, эрткен чылдың декабрь 1-деп эгелеп белеткенген бис. Оон бо чылдың январь 1-де чаа арга-биле ажылдап эгелеливис. Дыка хөй билдинмес түүлдер, бергелер турар чүведир. Саваашкын херек. Ынчангаш Чита областа-дала чорудувус. Эрзинниң Ленин аттыг совхозта байдалды көрүп чордум. Агроүлетпүрүркомга каш-даа кээп, хөй-ле түүлдерни айтырып билип алдым. Бир-тээ арендаже киргеп болганывыста бо өөредилге мөңгө дыка ажыктыг болду. «Кок-Тей» фермазынга бергеш, көрүп чордувус. Аңаа малдың уксазының экижидин турар. Бызаа ажаакчыларывыле бага чугаалаштым. Бызаларны азырап турарын көрдүм. Мал эмчилериниң ажылын бага сонуургадым. Арендатор кижи хөй-ле түүлдү көрүп, билип алганы дээре. Херек апаар. Маңаа, бо өөредилгеге спецвалистер дыка тода, эки. Билдингир тайылбырап бээр-дир. Бистиң совхозка ындыг эвес-тир ийин. Моон баргаш фермада инектерни мал эмчилеринге шуптуузун шинчидер, кадык азы кадык эвеспе дээрзин тодарадыр бис.

Лекциялардан Иван Иванович Беляковтуң тайылбырын дыка сонуургадым. Ол эмчи бызаанның иштики органнарының схемазын чуруп турган тайылбырлап берди, өөретти. Оон аңгыда Кызылдың сүт заводунга чорааныныс дыка солуун болду. Бязип алганым хөй. Маңаа кээре, аңаа лекциялардан аңгыда, еске фермаларның эргелекчилери, бригадирлер-биле чугаалажып. оларның дуржулгазындан хөй түүлдү билип алыр-дыр.

Арендже шилчиирде, фермаңы арендага алырда, аңаа ажылдаар улустуң хынамчалыг шилээн бис. Оларның-биле мен бодум база директор, партком секретары-да чугаалашкан. Аренда-биле коллуунда-ла чаа улус ажылдап тур бис. Ынчангаш берге. Ынчалза-даа сүт саалгазы хүн бүрү көвүдеп тур. Планның даалгаларны күүседип тур бис.

Техника талазы-биле чүл дээрге, ийи чаа тракторлуг, бир чаа автомашиналыг бис. Совхозтан оон аңгыда, сиген кезер бир машина база пресс-текчи бээр.

Чыл эгезинден бээр 26 инек төрүдү. Бызаалары шуптуу бар. Ол ышкаш 50 хунажып бар. Оларны аңгы ажаап, азырап, саап турар бис. Оларны еске инектерге холувас чүве-дир, билдим. Бистиң фермага мурнунда ындыг эвес. инектерни шуптуузун холуп турган. Ол дүтүлүм, холувас дугаймында зоотехник мөңгө чүве-даа чугаалавас, ыыттавас кижи болду.

Ульяновск областа бир совхозтуң фермазында аренда керээзи-биле ажылдап турарының схемазын биске маңаа таймылбырлап көргүзүү. Солуун болгаш ажыктыг-дыр. Бисте инек эвээш. Инек кажазы база чагыыс. Ында инек төрүтүр аңгы бокс бар.

Аңаа төрөп инектиң 7 хонук аңгы саар, хүнде 3 катап саап тур бис. Бир саавчыга онаажыр инек хөй —35. Ынчангаш ам моон баргаш, бир-тээ хураажыннарны аңгы белүктээр болгапда, канчаарып база дугуржуп көөр бис.

Айтырыг:—Фермаңы арендага үлдээп алырда, оон ниитп байдалы кандыг турганыл?

Харым: —Мурнунда сүт-даа эвээш, бызаа алыры база эвээш. Чылдың-па 100 — 200 муң рубль каражалыг турган ферма бо. Оон аңгыда, коллектив аразында арай эп-найырал чок турган. Четпестерниң бир чылдагаанны ол.

Айтырыг:—Ам чеже кижи ажылдап тур силер, оларның билиг-мергежиин кандыгыл?

Харым:— Шупту 6 ог-буле бис. Ынчан кээрде 12 кижи. Оон кырынга бир малчыннық уруу, өскээнниң дуңмазы бар. Шупту 14 кижи бис. Оларны шуут-ла боттарының эки туразы, күзели-биле шилип алган бис. Бодап көрүнер даан: ферма совхоз төвүнден 2 километр хире ыракта турар. Аренда-биле ажылдаар улус суурдан кежүп келдилер. Оозун бодаарга, черле күзелдиг, соруктуг улус деп чүве биледингир. Аныяктар ажылдап тур бис. Бызаа ажаакчылары мурнуку хевээр арткан.

Айтырыг: — Болуударның мергежилиер кандыгыл?

Харым: — Мен 1984 чылда Москвага кодээ ажыл-агыйның инженер институдун доостум. Мергежилим болза инженер-механик.

Корр: — Ажылдаарынга, фермага ажылдаарынга дыка эптиг-дир ээ?

Харым: — Эптиг чүве харын. Менден ангыда, механик-электрик, зоотехник, мал эмчизи, чодаачы улус бар.

Айтырыг: — Демин совхозуардан сиген белеткээр техника бээр болгаш даап болгай силер. Бодукар белеткээр бодап турарыңар ол бе, Владимир Сергеевич?

Харым: — Ийе, бодувус. Ынчаарга шынарлыг-даа болуур. Оон аңгыда чарыгдал эвээш үнер.

Корр: — Бергелериңер чүлер ирги?

Харым: — Бергелер хөй-хөй. Өөренир-ле, өөренир. Хамык түүлдү экн билип алыр. Кылыр, шиитпирээр түүлдеривис мырыкай эндерик. Силос, көк-суда, дазылында чеминиттиг үнүштер белеткээр бис. Фермага ажылдаарыга тавармычалыг кылдыр хандырылга ёзугаа база кылыр. Организастыг айтырыглар бар. Биске бо талазы-биле удештурукчомнуун киледиг эргелекчизи, маңаа, бо семинарга лекция номчаанарының бирээзи Владимир Сувапович Оюп база биске кээп, улуг дузаны көргүскен кижи бо. Совхозта тускай саннығ, бухгалтерия-биле чек ёзугаар саналжыр бис. Шынаа, мал чеми белеткээр цегивис чок. Ону база ёоорту кылып алыр сорудагдыг бис. Маңаа «Тиилелге» совхозтуң кол зоотехниги Владимир Сагайович Ли фермада аренда дугаймында лекция номчуду. Олар ол арга-биле ажылдап желей бергеп улус-тур. Ынчангаш кол зоотехник-биле дугуруштум: оларның фермазында байдалды база өөренип көрүп алыр болдум.

Корр:—Сөөлгү айтырыг, Владимир Сергеевич. Шалымнар кандыгыл?

Харым:—Шалың бе? Айда бир ажылчын-па 200 рубль аванс ап тур бис. Чыл төнүзүнде үзе саналжыр бис. Байдал мындыг ийин.

Кызыл районда «Х Улуг хүрээ» совхозтуң Оттук-Даң сүт-бараан фермазының эргелекчизи Владимир Михайлович СААЯ:

— Бистиң ферма мырыкай чоокта чаа, март 2-де, арендже кирди. Бир саавчыны, бызаа ажаакчылары 3 кижиниң кызырдывыс. Ам кол белүкте 11, төрөп инектер саар 1 саавчы бар. бызаада 5 кижи артган. Кадарчыларывыс 4 кижи. Оон аңгыда, фермада зоотехник, мал эмчизи бар. Ам-даа көөр бис, улустуң кызырарының арказы чүл деп.

Амгы үеде сүт-бараан фермадарының бир кол ажылы болуп, кыштаглавшкыныны организастыг доозары болгай. Бисте саваа, сиген четчир. Сенаж арай эвээш. Бир-тээ арендаже киргеп болганывыста, бо чылын мал чемнин боттарывыс белеткээр бодап тур бис. Көөр бис.

Бо семинардан хөй түүлдү билип алдым. Мурнунда биске аныяк база улуг-даа инектер холуй турган чүве бо. Ам аңгылаан бис, ийи звено бар. Ол талазы-биле часпаандыр бис.

Ниити айтырыг: — Фермаларга улуг эвес, бичежек хемчээлдиг денгизин херек апаар чүве-дир бо. Эң ылаңгыя бызаалар денгизээр. Ол талазы-биле канчарыл, кайының тыптынын ап болуруул?

Б. Б. Балчыр: — Ындыг денгилер көөп турар чүве. Ынчалза-даа ховар. Черле ындыг денгин талазы-биле айтырыг дыка бергө. Совхозтар Агроүлетпүрүркомга чагыгдан киирзин.

Айтырыг: —Фермага шынак база херек-тир ийин. Арендаже, керээже киргендиг чарыгдаалдарны эвээжедир-де болгай мындыг ийин.

Кызыл районда «Х Улуг хүрээ» совхозтуң Оттук-Даң сүт-бараан фермазының эргелекчизи Владимир Михайлович СААЯ:

— Бистиң ферма мырыкай чоокта чаа, март 2-де, арендже кирди. Бир саавчыны, бызаа ажаакчылары 3 кижиниң кызырдывыс. Ам кол белүкте 11, төрөп инектер саар 1 саавчы бар. бызаада 5 кижи артган. Кадарчыларывыс 4 кижи. Оон аңгыда, фермада зоотехник, мал эмчизи бар. Ам-даа көөр бис, улустуң кызырарының арказы чүл деп.

Амгы үеде сүт-бараан фермадарының бир кол ажылы болуп, кыштаглавшкыныны организастыг доозары болгай. Бисте саваа, сиген четчир. Сенаж арай эвээш. Бир-тээ арендаже киргеп болганывыста, бо чылын мал чеми боттарывыс белеткээр бодап тур бис. Көөр бис.

Бо семинардан хөй түүлдү билип алдым. Мурнунда биске аныяк база улуг-даа инектер холуй турган чүве бо. Ам аңгылаан бис, ийи звено бар. Ол талазы-биле часпаандыр бис.

Ниити айтырыг: — Фермаларга улуг эвес, бичежек хемчээлдиг денгизин херек апаар чүве-дир бо. Эң ылаңгыя бызаалар денгизээр. Ол талазы-биле канчарыл, кайының тыптынын ап болуруул?

Б. Б. Балчыр: — Ындыг денгилер көөп турар чүве. Ынчалза-даа ховар. Черле ындыг денгин талазы-биле айтырыг дыка бергө. Совхозтар Агроүлетпүрүркомга чагыгдан киирзин.

Айтырыг: —Фермага шынак база херек-тир ийин. Арендаже, керээже киргендиг чарыгдаалдарны эвээжедир-де болгай мындыг ийин.

Үнүнер:—Шын харын, совхозтуң еске адырлары база шуптуу арендаже кирер ужурлуг. Кооперативтерже. «Тиилелгеде» автопарк база аңгы кооператив.

С. Эрендей: — Кадарчыларывыс, малчыннарны экономистер өөредир ужурлуг-дур. Ынчангаш малчын кижи — кадарчы, сааначы-даа шуптуу экономист-бухгалтер болур ышкажыл. Алыс, төнүү продукт дээш ажылдаар болгонда. Мурнунда биске болза бызаа өлүрге-даа ону тоовас, акт тургускаш, үнүүр бижиптер турду. Аренда керээзинче шилчээнде ам сыр еске апаар, харылзаалга улгадыр. Ынчангаш мен ам моон баргаш фермага селекция ажылын бодум чорудар мен. Артык кижиниң херээ чок.

В. Нуреат: — Шын харын, артык улус херээ чок. Бис арендажке кирбейн турувуста, фермага 27 кижи турган, ам 14. Мурнунда улустуң ажылдап турганы харылзалга чок-тур. Чижээ, совхозтуң мал эмчизин инектиң мастит деп ааруын эминевес турган. Черле мал өлүрге акт-ла тургузар, чогум ону башы бурунгаар эмнээри дыка четпес. Ам арендалыг фермавыста бодувустуң мал эмчизин бар. Эмин совхозтан салып ап тур бис.

Тандыва С. Тока аттыг совхозтуң Кулузуп сүт-бараан фермазының эргелекчизи Петр Григорьевич ГРАЧЕВ:

— Бистиң бо өөредилгевис эки болду. Эң ылаңгыя экономика талазы-биле хөй чүүлдерни биске тайылбырлап берди. Эки-дир. Шак мындыг өөредилгевиг шуут боттары ход-биле тудуп кылып, ажылдаар улуска организастаар болза эки-дир ийин. Арендже киреринин мурнунда саанчыларны бодүрер херек. Оон алыс утказын тайылбырлаар, өөредир, оларны белеткээр херек. Ажыл төлевири кандыг болурул, боттарының алган продукциязын канчаар сайгарарыл — шуптузуп билир ужурлуг. А белеткел чокта олче киреррета чүнү кылчап каапкар.

«Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан фермазы арендаже киргеп дээр-дир. Олар болза айда, квартанда будургеш, сатказ продукциязын билирр болгай. мичангат ай санында саваажып ап турар. экидир. А аванс албас. Аванслап турар болганда, мен бодаарымга, арендаже бүрүн кирбээн-дир.

Бистиң экономистерниң фермазы арендаже киирерин далашпайн турарлар. Ам коллектив керээзи-биле ажылдап турар бис. Экономистер болза "ниити орулга барымдаалаан ажылдаар силер-даа дээр.

Бистиң бызааларывысты Чөл-Кежиг фермазы ап, оларны аңгы азырап турар болгай. А саар инектерни канчаар орнун солуур бис?

Үнүнер: —Силер база Ульяновск областа ышкаш, аңгы звенодан тургузуп алыңар.

П. Грачев: — Моон баргаш малчыннар-биле чугаалажып мен. Кижи бүргүзүүнүң медеренинге чедир таймылбырлаар, өөредир ужурлуг чүве-дир ийин. Ол ышкаш чаңгыс ай эң-сеткил херек.

РЕДАКЦИЯДАН: Каа-Хем, Таңды, Тожу, Эрзин, Тес-Хем, Өөүр, Кызыл районнарның чамдык ферма эргелекчилериниң бригадирлериниң семинарынга шуптуу 40 кижи кээр ужурлуг турган. Херек кырында оларның чүгле чартыы келген. Эң ылаңгыя Каа-Хемден кол ишкужу келбээн. Ону чүүл-биле таймылбырлаарыл?

Партияның аграр политиказын амыдыралга херек кылырга боттандырып чорудар, эң мурнуку одуругга чоруур улус — сүт-бараан фермаларының ажылдакчылары ол. Ынчангаш оларның билиг-мергежилиринден ажылды организмастаары, билдингир башкарары дорт хамаарыжыр. СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленуму аренда керээзин калбарып дугаймында онзалап айткан. Негелде ындыг турда, Агроүлетпүр ажылдакчыларының билиг бедидеринин школазынга болуп эрткен бо өөредилгеже дыка хөй ажыл-агыйлар боттарының улузуун чорутпааны черле алдеп-тыр.

Тожудан келгеннер сөөлгү түүлдеп беседалажымышкынга база киришпээн. Бир эвес кижи бодуунуң кылган ажылынга ээ-харымсалгадыг болза, аңаа хамаарымшкан хөй-ле түүлдерни көрүп, билип алыр дээш ораддажыр болгай.

Черле ынчаар республиканың улус ажыл-агыйының төлээлери мурнакчы дуржулганы көрүп. Билип алыры-биле соңгаар областарже, республикаже чылдың-па хөй-биле барып турар. Түүле Агроүлетпүр ажылдакчыларын алыр болза, олар Чита, Хакас, Астрахань, Иркутск областарга, Калмыкияга болгаш еске-даа черлерге човааннар. Ол барган, көрүп, билип алганы түүлдерин солуунарга тода болгаш билдингир таймылбырлап бижиир талазыбиле ажыл дыка-ла четпес даарзын айтып каары артык эвес. Солуун даарзе хөй-ниитиниң индири-дир.

Республиканың ажыл-агыйлары специалистериниң, бригадирлериниң билиг-мергежилиң бедидеринин курстарынче улуузуп чорударынче моон соңгаар улуг кичээнгейни салып, бо ажылдың ажык-дузазын хамаы-биле медереп билир ужурлуг.

Өөренири даарзе, эки ажылдаарының магадылалы.

* * *

Бо арынны «Шынның» корреспондентилери Седен ХЕРТЕК биле Оюдар ОХЕМЧИК (фото) белеткээн.

КАНЧАЛЗА ЭКИЛ?

СЭКП ТК-ның март Пленумунуң материалдарын улуг сонуургал-биле номчуп таныштым. Ам моон соңгаар кодээ ажыл-агый кандыг үгданыышкын-биле хогжүдүүл деп чүве билдингир-дир. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Пленумунуң шиитпирин күүседирде малчыннар, зоовет-специалистер бодуунуң адырының ажыл-биле тыныгыр, сагыыгыр болгаш ээ-харымсалгалыг болур ужурлуг. Бо дүтүлүп бистер мурнунда чугаалавайн, билбейн турган бис бе? Чүгээлээп, билип турдувус. Ынчалза-даа практиктиг хемчеглер эвээш.

Бистиң Өөүрге хой ажылдының дүтүлүп көрүп көөрге мындыг: «Коммунизмче орук» совхоз хойну өө-чүүлүн, эр-кыымының, назы-харының аайы-биле ылаш турары эвээдир. Ол дээш республика конкурс-көрүүлевиниг шаннал алды. Ынчалза-даа отчёт-учёт багай. Малды тарыы боозадырында дыка-ла улуг четпестер бар-дыр. Ол негелде ёзугаар болбайн турарындан чаш хураганнар ямы-бүрү. Малдың чемгерилгевиче шуут-ла чогуур негелде салбайн келген бис. Кажаа-хораалар каранғы, чавыс. оон уламыныын агаары багай.

Черле ол-бо районнарның девискээринде ава-огу, оотпак аажок көвүдээп-дир бо. Ону канчаарыл? Специалистерниң сүмеев чүл, канчалза ону чидирип болуруул? Сагыыбиле демисел кошкак. Дүк албаавыстың бир чылдагаанында.

Бистиң районга хойну орай төрүдери чугула. Апрель, харын май эгезинде төрүттүнген хураганнар күзүн дыка семис, ышырак болур-дур. Өөүрге кара баштыг ак хойларны өстүрери чугула деп бодум хуумда санаар мен.

Малдың өлүп хораа турарының кол-ла чылдагааны болза, специалистериниң негезге, харыысалга чогунда. Олар малчыннар аразынче ёзугуг кирбес-тир. Кодаавырга адак дизе, 3-4 хонуп, малчыннар-биле кады ажылдап, оларга дузалажып, өөредип, хайгаараар болза эки. Черле кижилер-биле ажыл бистер, районнарда база үстүкү-даа черлерде дыка четпес.

Аныяктарны мал ажылынче хаара тудар, аңаа түүле ВЛКСМ организацилары эвес, а кодээ Советтериниң күүскомнары база ажылдаар ужурлуг. Малга ажылдаарынга таварымчалыг түүлдерни тургусаан шаавмыстыр, аныяктарны одуг эвилелдээр деп чеже-даа чугаалажырывыска күзээривиске огулуг чүве үнмес ийин.

Малдың уксазын көөрге база чегенчиг бис. «Коммунизмче орук» совхоз мурнунда уксалыг 50 кыс хунажын садыын алган турду. Ам олар кайдал? Отчёт-учёт чок даарывнын бир бодытказы ол. Ону специалистер дораан-на зоотехниктиг негелде ёзугаар холга алгаш, докгаамал хайгаараан болза, сүдүн олар мынчага негеп бере бергеп тургайдар. Бистиң Өөүр районда сүт чок. Фермада инектериң бирээзинин сүдү шырпак ёшкужүүдиен бичиивле дээре. Мындыг турда, совхозтуң кассазынга кайынын, түдең акша киреред?

Иштики куралвыр дээр бис, а түдерил ол? Малды секиле, шырпак кылдыр азырап алыры-дыр. Чүзаакты малды күүнеге садыын турарывыс чажыт эвес. СЭКП ТК-ның март Пленумунга арендага дүжаап, белеткеп болбазыбыл? Чеилдур, чүдекты малды күүнеге канчаа дүжаарыл, ону ында хайгаараан турар тускай органнар — улусчу контроль комитедиң, стандарттар органы база бар ышкажытай. Чугаадан ам кажан черле ажыл-керекче шилчиир, хозбиле тудуп кирер улус бис?

Хунажык МОНГУШ.
Өөүр район.

СЭКП ТК-ның Пленумунга уткуштур

ХАРЫЛЗААЛАРНЫ САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР ДЭЭШ

«Улуг-Хем» солуңга корреспондент Д. Ооржактың Шагаан-Арыгның септелге-техниктиг будурүлгезинге удуртукчу социулдазының болдунмайн бергенимниң дугайында чүүлүнде мындыг одуртулар бар: «Директорга кандидатура деңшидип турар үеде коллектив ийи бөлүкке үстүп берген: бирээзинге оруктар, ийнги бөлүк — тывалар. «Кажан ол коллективке чеде бээримге, директорның кабинединде комсомолчулар олур. Олар мейден дорааи айтырдылар: «Бисти нация ылгаар чорукче чыгап, бисти түге буруудадып турарыл? Практиктиг ажыл-херек кырынга хандыр сайгарып албайн чыда, коллективти буруудаткан хөрээ чүл?».

Хыналда үезинде корреспондентиниң бижээн факт тодаратымаан. Орустар, тывалар болгаш аку-дүүма оскедээ нацияларның төлээлери бо коллективте шагдан тура кады ажылдап келген. Оларның арезынга ындыг-мындыг багай чүве-дээ болуп көрбээн.

Ол коллективте чамдык эштериңиң чүтаазын ап көрээл.

— Тывада 36 чыл ажыг үеде ажылдап, чүртпап, бо будүүлгеде база-ла эвээш эвес үеде ажылдап тур мен. Бо үеде оруе, тыва ажылчыннар арезынга ынчалажыр чүве черле көрбээн, дыңнаваан мен. Чаңгыс сорулга-биле ажылдап, чүртпап, бурунгаар чүткүп орар мындыг бис —деп, Лев Соловьёв чугаалады.

— Чүгле бо коллективте 16 чыл ажылдап тур мен. Бо үеде чеди директор солуттуу. Оруе, тыва деп ылгал бар деп хүүмда билбес мен. Бис шупту чаңгыс коллектив, чаңгыс өг-бүле бис —деп. Валентина Галочкина элдепсинди.

— Ийи дугаар чыл ажылдап тур мен. Оруе, тыва дижип ылгажып турган таваларга билбес мен. Директорга кандидатура деңшидип турда, бухгалтерлер биле механизаторларның сапалы ажылааны-биле салдынган айтырыгларга харыылаан 466 кижиниң 76 хуузу интернационалчы коллективтерге ажылдарынга чүү-даа шаптык болбайн турар деп сапаап. 9 хуузу — мындыг коллективке ажылдаары берге дээш, а 15 хуузу — чамдык таварылдага нация ылгаар чорук кижилерниң арезында харылзаазынга дыка шаптыктаар деп харыылаап.

Чылдагаавы чүдел? Хөй национал коллективке ажылдаары берге дээрзиниң чылдагаавы— дыл-биледир: оруе кижилерниң тыва дылды билбеэн болгаш тываларның оруе дыл билбеэни. Ооң улазынган национал арезынга харылзаалариның культуразы дыка кулуг.

Районуң чүртталыкчыларының ийи дылды өөренирине сонуургалы өөрүп турар. Анкетага киришкеннериң 72 хуузу ийи дылды деңге өөренээ эки деп турар. Адаелериниң болгаш уругларының сонуургалын көрбүшаан, Шагаан-Арыгның № 1 школазында оруе уруглар тыва дылды өөренип эгелээн, ол саналды хоорайның уруглар садтары база деткээн.

Партизның район комитединиң, районуң күүсекчи комитединиң, район Советиниң болгаш оон-даа өске удуртур организацияларның дакылдакчыларынга тыва дыл болгумун хоорайның № 2 школазының башкыты У. О. Доңгак удуртуп турар.

Национал дар арезынга харылзаалар талазы-биле үлегерлиг дуржулга районуң үлетпүр комбинадының, ажыл-агыйлар арезының «Улуг-Хем» КМК-зының, Шагаан-Арыгның септелге-тудуг участогунуң, саржат заводунуң, «Красноярсктудуттранс» трестиң № 2 ПАБ-иниң хөй национал коллективтеринде бар. Ол ышкаш И. М. Карповтуң (КМК-18), А. И. Авсиевич (СУ-42), В. Соболева (КМК-3) одарның интернационалчы бригадаларында ажыл-иш организастыг бедик деңнелгө тургустунганындан планның онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип турар.

Районуң төп омнелгезинин интернационалчы коллективи боттарының күжениишкинин улам сырый каттыштырып, чонга медицина дузазын компактаар дээш бир деминг ажылдавышаан.

Ынчалажок интернационалчы кижизидилге талазы-биле эки чаңчылдар чамдык суурларда болгаш школаларда сөөлгү үеде чидип бар чыдар. Арыт-Үүүг, Торгалыг дээш ышкаш суурларда орус өг-бүлелер ховар апаргаш.

Чаа-Хөл ортумак школазында байдал нарын. Башкылар коллективинде өске нацияның башкылары эвээжээн. Школада интернационалчы клуб ажылдап, өөреникчилер даштыкыда өөнүктери-биле чагаалажып турда-даа, херек кырында школаның бодунда байдал сыр дедир. Өске нацияның төлээлеринге хүндүткел талазы-биле кижизидилге дыка куду. Школада партия организациязының ажык хуралынга коммунистер школада байдал дугайып сагыш-сеткили дүвүреп чугаалаан. Спортчу секцияларда чүгле тыва өөреникчилер киржип турар. Мындыг байдалдың тургустунуп келгенинге чүүл-даа мүрияңда башкылар боттары, школаның администрациязы, ында партия эге организациязы (секретары З. А. Аржаалай) бурүүдүт. Интернационалчы кижизидилге талазы-биле комиссия тургускат, ооң кежигүннериниң школада байдалды хандыр сайгарып көөрүн коммунистер шинтипирлээн.

Национал дар арезынга харылзаалар талазы-биле үлегерлиг дуржулга районуң үлетпүр комбинадының, ажыл-агыйлар арезының «Улуг-Хем» КМК-зының, Шагаан-Арыгның септелге-тудуг участогунуң, саржат заводунуң, «Красноярсктудуттранс» трестиң № 2 ПАБ-иниң хөй национал коллективтеринде бар. Ол ышкаш И. М. Карповтуң (КМК-18), А. И. Авсиевич (СУ-42), В. Соболева (КМК-3) одарның интернационалчы бригадаларында ажыл-иш организастыг бедик деңнелгө тургустунганындан планның онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип турар.

Районуң төп омнелгезинин интернационалчы коллективи боттарының күжениишкинин улам сырый каттыштырып, чонга медицина дузазын компактаар дээш бир деминг ажылдавышаан.

Ынчалажок интернационалчы кижизидилге талазы-биле эки чаңчылдар чамдык суурларда болгаш школаларда сөөлгү үеде чидип бар чыдар. Арыт-Үүүг, Торгалыг дээш ышкаш суурларда орус өг-бүлелер ховар апаргаш.

Чаа-Хөл ортумак школазында байдал нарын. Башкылар коллективинде өске нацияның башкылары эвээжээн.

Школада интернационалчы клуб ажылдап, өөреникчилер даштыкыда өөнүктери-биле чагаалажып турда-даа, херек кырында школаның бодунда байдал сыр дедир. Өске нацияның төлээлерине

Каттырбайн чүрүн чаңналаар...

Шоодуг болгаш ДУЗААШКЫН

ХӨГЛҮГ, БАШТАК ЧОРУУЛУҢАР

Катык-хөглүг чорууру, түгле апрель бирде эвес, кижиге кажан-даа ажыктыг. Ол хүнде кара бээр каткыже, каттырар дээш каш хүн бурунаар бедеткенир. Канчаар? Кижи бүрүү-ле хөктүг чүвелер көрүзер, каттырынчыг чугааларын (анекдот) бодунга бүдүү бедеткеп алган чорууру, аас ажарга-ла, хөктүг, солуун. Ынчап кээрде, ужурашкан кижи бурунүнде-ле хөктүг чүвенин «хөреңгизин» бар боор, оон каттырбас артан чок, а бодунда база өскелер каттырга бээр «хөреңгизин» аксын ынчан ажыда каапкан сеп...

Чижээ, эрткен чылдым апрель бирде бистиң организациябыска мындыг таварылга болган. Шала чоон-чоол, дурт-сыны-даа кыска-кысқа аттык-кадай мырыңай кожа вий акты организацияга ажылдап турганнар. Ол эртен, та канчан эрттир удаавары ол, ажылдан үш-дөрт минута озалдааннар.

Эр кижи-биле чангыс кабинетте олурар удус бис. Кижим чылбыртын кирип келгеш, мендилешкен соонда тонун азып каап, столунуң кылапташты. Ол аразы алды метр хире чүве. Богда сүлде, эштин кеттинип алганы, ана, бир-ле алдеп, клоун-артистерзин! Ынаар көрүпкеш, каткым тыртып чадап каан мен, тадыладыр каттырып-ла үндүм. Ажым: «Чүү болду?» дээш, столунга четпейн, шөлүгеш ортузунга-ара туруптум, арны-бажы өрт кызыл! Иди-бир балыпкаш, шаажаң дес кылагар шалага эңчогу көнчүг болду мыйнаан, тайгактап тендирип чоруй, будунче көрүпкеш, ам-на эскерип каап, чаа одунган чүве дег: «Па!»—деп алгырыпты. Оң талакы будунда кадайымның, өрген дег, ...ыш хожектиг иди, а өскелинде бодунуу! Аксым дуй туттунуп алгаш, карак чажы төгүдүүже каттырып-ла олур мен. Черле хөктүг, костюм орнунда кадайның чолдак ченнерлиг, кызыл шокар платьезин кедипкен. Узун түвүрү чок, ырыктаапт: келген хире. Каткы-ткп дыңнаавш, кожа өрөөлдерден эптер база халчып келген. Чир-шөп дүжүп-ле тур бис...

— Эрттир удаавш, девидээш, кадайның иди-хевин солуй кедипкен-дир мен, эш-өөр, бурүүдатпайн көрүнер, черле бөөрге эпчок, кылаштарымга соолаңнар, чиктин кончуг чүве болду—дээш, стодунуң артынче багаай барып олурүп алды.

Телефон кыңгыртайның келди. ажым сегирип алды. Ковчуттуңган херээжен кижизинң чоон үүү дыңнадыр: «Кандаай кижи сен, сиридээн-кавылаан, караан хаптап алган чүве дег, мээң иди-хевим чүге солуй кедипкеп бараның ол. Бо эш-өөрүм мени кыжырып каттырып-ла турлар. Дүргеп үн, шудбус, бажыңга баргаш, хевиңис солчуп алмыл!» Ажым тонун кедипкеш, чыл-быптып үне берди...

Бир-ле бичии хоорайда бөжудулга бажыңының улуг эмчиш Сергей Александровичиниң «саатты херээжен бо-ккуур деп барым, дүргеп чедип кээп көрүнер» деп телефон-биле эдилек чалаап, адресин айтып берген. Айтып берген адрес ёлугаар аныяк эмчи Сергей Александрович ол-ла дораан машинязыг халдып четкен. Ак халаттыг эмчи көөрге, аныяк ада-не ажагдай бергеннер. «Божуур кижи кайызы?» — дээш, ат, фамилиязын адаарга, демги ада-не удур-дедир көрүпкеп: «Бисте божуур кижи чок»—дээп. «Бөгүн апрель бирээ болгай эмчи. Бисте телефон чок, кожаларывыс долгапкан боор»—дээп, аныяк не тадыладыр каттыраргa, эмчи хорадаксап үне бергеп. Хорадавас арга чок, ол оон-баштак эвес-тир! А аныяк ада харын хүнүнээр сагыштыг олче хыймыртап көрүп туруп калган...

Бичиизинде, ылаңгыя хей нуруузунда оол уруглар шимчеңгир, деспес боор. Бир улуг угаапныг кижи бичиизинде оваарымча чогуудан аяк будуп каап: «Мен бүспеан мен»—деп мегелей каапкан чүве-дир. Оон ылаптап «истеп» көөрге, билбейн буузупкапын өчүпкеп. Ада-неэн оңу ынчан ак сеткилдиг эрхей деп мактаан. Оон соонда ол өзүн доруглуп келгеп. Делегейниң бөдүүн кижилериниң шынчы өөнүү боон, ат-сүраа алгаан. Назынынымның иштинде ол чаңгыс катап «мегелээнин» ол. Ынчан апрельдың бирниң хүнү тургаш дижир...

Ынчангаш апрель бирээде кады чүрттап орган кадайынга-даа бүзүреп болбас, и-яй, дадай! Каткы бажы каткан эвес, каттыржыдар-ла, хөглеңер-ле!

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ.

КЕЛ ДЭЭН

Кара-кыс ажылга озалдап келген. Чашкаадай утбай олче чиктин сүргей көргеш, мынча дээн:

— Озалдап келдиң бе? Човаада кабинеттер бакылавас дарга бо эртен озалдаанывар дажыңызын тургузуп турлуу. Адаа аар улустуу—оларыңы мешче чорудувут дээр болду.

Кезээде-ле озалдап турган эвес, чүү-даа тургай-ла деп бодап, иштинде химиреңип чор, кабинетче шала чыпшык базып кирген.

— Кел дээн келиллиг, баранлаар дээп келдим, дарга. Бичии оналдаанын бууруу болгап боор...

— Экии! Эртип көрүнер—дээп, даргазы чажык хүлүмзүрээш, кандыг айтырыглыг чор силер — деп айтырган.

Келдирткени кара булут чайлады дээнзиг, база амырап, демгизин мактай каап, чугаанга соора углап алгаш барган. Ол өйде өске бир кижи арны хууда бергеп кирип орган. Оон соонда база. Дарга улустуң кээп турарының чылдагаанын, ам-на бижип каап. Апрель 1-де болгай...

ЧИИК ӨРТЕКТИГ ИДИК

— Айлап дүргеп бээр бодам. 10 көпеектиң иднии көрдээн.

— Че ааанда. Бөгүн кымгадаа бүзүрээш ажыы чок!

— Шуут шын.

— Чок, черле барбас мен.

— Алды акшаның иднии чиигелип каап чүве-дир йиик.

— Дөмей-ле шынар чок боорга, өртээн худулатты мйнаан.

АДААРГАКПАЙ

Калдар-кыс ажыл дүгайында-даа эвес, эртен кандыг хеп кедерип бодаап, ол дүне удуваан. Дан бажында тургаш, шкаф иштинде хептп те соп алгаш, бирээзин кедип, өскезин түдүп шаг болган. Кара чаасканы шыжыгып хыйлапган:

— Шак бо кара хожектиг, кызыл-шокар чечектиг платьемни дүүп-ле кедип аар чүвемни. Сесеп бо дег платьезип кедип аарга, хамык улус хүнеедир магадап, мактап келди. Мээң моомну түдүп, сүйбеп, адаарган турбастар бе. Бөгүп оон артык кеттинип айбас болзумза, хымыдаа хаммас.

База катап-ла хевин шилип эгелээп. Оон ашаа тапып-көрүштүг, тывыштыг, складтардан дорт бараан алыр болганда, мээң ашаам чоомган. Оон артык арга бисте бар. Коллективте мендеп артын хептиг кижи бар эвес. Сесеп харын мендээ чедер дээш кызыдып турары олдур. Ынчаар боданкаш, хөрээ хөлаш дээп. Бо фирм костюм келипсимзе, херээжеңнер ат болурлар боор. Сесеп база удуваастаар чадавас...

АЛДЫН ДИШ

Римма хөглүг ковчуг киже халып келген. Чүү дээр эвес дээнзиг, диштерни чайырландыр хүлүмзүрээп. Дүүн бир адын диш. Бөгүн шуут ийи —шүүтү үш! Кайы хире-дир деп көрүпүк муриунга бөөдепип турган кижини көрген Шура ыды читкеп. Магадал эвес, адаарган күштүг болган. Ол оон-биле безин чугаалашпастаан.

Лидия ИРГИТ.

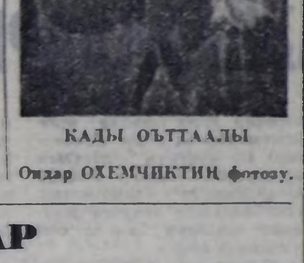
ХӨКТҮГ ЧУРУКТАР

ЧҮКТЕНИПТЕР СЕН БЕ?

ЫМЗАНЫП КАГДЫМ

КАДЫ ОЪТТААЛЫ

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХҮЛЕР-ООЛ

Көдээ клубтуң сценазынга Хүлер-оол Доягак үнүп келирге көрүкчүлериин алаһайгаар-ла адыш часкай бээр чаңчыл апаргаан. Ол алдарлаттыг артистерден дудак чок мөгейгилээш, сценаның мырыңай кыдынга кээп туруп алгаш, белеткеп алган номерин күүседип эгелээн: «Он сес харлыг оол тургаш, кончуг чараш уруг Анайбанга ынакшый бергеп мен. Оон чүрээн чүнүп-биле чагырып аптар аайын тып чадаап, шаг болган мен. Кодан сымыс хоюм-даа чок, шыпаа сыңмас чылгым-даа чок кижи-ле болгай мен. Анайбанның чогаалларын номчуп, шүлүктерин доктаалын эгеледим. Ол сүүруглар уругнуң чүрээн эзилдиригтер боор деп идегеп чорлум.

Анайбан ынаампы билир турган.

—Мени кадай кылдыр ап алгаш, чүнүп-биле аырраар сен ынчан?—деп, бир катап уруг менден айтырган.

Сарыг дытче үнүп тургаш,
Сандыл сеңээ хоорүп бээр мен.
Карл сугну сүзүп чораап,
Кадырыдап түдүп бээр мен... деп харыладым.

Анайбан мээң хөрээмге үскеп:

— Кээргенчиниин алеі — дээш, ариңмны ишпп кылдыр улуг тыпып каап.

Ол кежээ өөмге чаныш кээримге, мени шериг албаныче келдирткеп бижик чыткап. Даартазында дан бажында район төвү кайы сеп дээш хаткан мен. Чадаавнаныг суун кежип алгаш, кула аъдымның чүтеңнп ужураташ, дергизиваге так баглаап, кодуп-чиримни ылавылаап, аалче углаап, саарыпче адыжым-биле аяар сүйбай тыртып каан мен. Күжүр куда чанар-дыр мен деп чүвенп билип каап. Чадаана хемни кеже халаап, мээң-биле байырлашпаныр киштей каапкап. Хөндергейже тура дүшпейн чеппкеп. Та сарыымны сагыпганым ол, та сарыымның хайыпганы ол, сакпаам иштп ажыш дээнип эскерип каан мен.

Шериг дактыраамны хүлээп алгаш, Анайбанче бир дугаар чагаам бижээп мен. Төнчүзүнге немеп каан мен:

Сээн сыныи туружундан
Чайладыптар күүү турбас.
Сарыми-биле ийи бистп
Чарып шыдаар кижи турбас.

Харыы сураг. База бижээп мен. База сураг болгап. Алды ай эрткенде, ажым оолдуң чагаазындан Анайбанны айтырып улус келген, аңаа бичии декей-оолап турдувус дээ бижээнин номчаап. сузум бады барган. Чартын ай хиро болганда. Анайбанче сөөлгү чагаам бижээп. аас-кежиктп күзеп каан мен:

Мен дег кижээ кадай болза,
Мендилежип чоруур боор сеп.
Дарга кижээ барып алза,
Тамыйайн баар боор сеп.

Анайбанга багай сеткилям чок. Аас-кежиктиг чурттавын дээш чалбарыырынга беден мен. Частың чылыг салгыны арнымга дээртерге. Анайбанның тыныжы сагыжымга кирип кедир...

Хүлер-оол кыска чугаазын доозкаш, сцена артынче адыш часкаашкынынга үледип алгаш, таваар базып чорупкан.

Василий МОНГУШ.

ЧАРЛАЛ

Хаалгада чарлал аскан:
«Каржы ыт» деп сагыпдырган.
«Каржы кижи мында бар» деп,
Кажан бижнир апаар ирге?

Ындыг чарлал турар болза,
Ында черле багай чүү деп?
Ону помчаап, олче барбайн,
Оюп эртип чорбас деп бе.

САНАЛ КИИРДИ

Шоолуг чараш чүвем-даа чок,
Чорун чораан бодум-на бо.
Кыстар мени былаашкаштың
Кыржы бээр деп сезинмес мен.

Далай ышкаш эртемни чок,
Тацды-сын дег дужаалым чок.
Алдар-адым дидмиреввэп,
Аңаа бодүүн ажылчым мен.
— Кады чүрттаа көрээл!—деп,
Кайгал уруг санал киирди.
Кыссада акшам бирим
Кончап билип алган ирге?

Василий МОНГУШ.

АШАК ООЛДАР

Ашак ооллар бисте көвей,
Арандарда база орлар.
Ашак-ооллар дуурайлавааи
Аныяк кыс кайда-даа чок.
Ашак ооллар дулгээшиниг,
Ажы-чаңы — күдай дээр-ле,
Арай сула салдынзынза,
Аспландыва шымины бээр сеп.
«Алган эжим бар бе?» дизе,
Ашкынып «Бот мен» дээп баар.
«Ажы-төлүң бар бе?» дизе,
Акеми тева тепкеп дег боор.
Хавалаи орта бижиизинде,
Кажары суг Крымовтуң
«Кааргап биле Долгижээ-ле!».
Ашак ооллар хүглай эрлер,
Ам чер канчаар сылер.
кыстар?
Чаактарынче часкай каапкаш,
Чамыдыва чагдавайн баар,
Ындыг харын силерлерде
Ызап бар бе, азы чок бе?
Кадай-кыстар, кадын-кыстар,
Кайы-хай чок чаңчавакар!
Ашак ооллар коңчуг улус —
Арай сестпп чоргулаар!

Олег СУВАКПИТ.

КОЖАЛАР

Каът бажын алгаш, ажакола өөрээп мен. Эң бедиин-даа, эң адаккыын-даа канчаар дээш, ортузун шилип алгаш. Черле ындыг чаңчылдыг кижи мен. Ийи кыдынга ойгаш, «алдын» ортузун аптар.

Кешкенивис соонда, алдептиг чүүлдерге таваржып турар апарган мен. Кожаларымның уржуу-биле аан. Устунде кожаларымдан шала кежээ алгы-ла кээп турар. Ыт ирлеңнер, херээжеңүн чыжыраар, адак соонда чоон ор үн үнген соонда, ыы-сыы, адгы-кыпкы кулак уюк боор. Сөөлзүрелп ор, кыс кижиниң даваанының даажыкы, чугаа чүвүн дуйында чоруп туурарын ылгап биличтер апарган мен. Часкаап оргап, олар-биле ыглажыр, каттыржыр-даа апарган мен. Ынча дептер шежик деп сүг бодап орар мен. Тудуглулар эвес болза, чажыттыг каңчаң биллп алыр йиик мен.

Өгнүң ор ээзи ытка ынак. Ынаар сүг Крымовтуң «Кааргап биле Долгижээ-ле!». Ашак ооллар хүглай эрлер, Ам чер канчаар силер. кыстар? Чаактарынче часкай каапкаш, Чамыдыва чагдавайн баар, Ындыг харын силерлерде Ызап бар бе, азы чок бе? Кадай-кыстар, кадын-кыстар, Кайы-хай чок чаңчавакар! Ашак ооллар коңчуг улус — Арай сестпп чоргулаар!

Олег СУВАКПИТ.

«СЫЛДЫСТААР»

◆ Ийи кыстың чугаазы ◆

Ийи кадай-кыс шилде кыпыл араганы орту ажыр шиңп алган, чазымылдыг хөөрежип органнар.

— Мынчап-ла ашак чок малыр бис бе, ажым? Үеп-даяң чугаа-соотка, уш-бапш чок аас-дылга кирип чоруургa. хилинчектиг-дир, көрзүзе.

— Шынап-ла, ажым, чежеге дээр чечек баштаан өшкү дег. ашактар бажы саналр чорун бээр бис. Улустуң кадайларынга баштарывыс дүүн тазартыр чүдүруп каапгар деп бардывыс. Ана, ат болган чүве-ле бө. Канчаар бис?

— Эх, ажым! Мен-даа ашак сураглап эгелей бердим — нелы-хары дөгээн кижи-даа болза ажырбас. Кижиниң хөнерип, тоттуруп-ла чорууур болза артканын чоор ону.

— Сен ажым, менээ көөрде, аас-кежиктиг-дир сеп ийин. Сурас-даа болза, ажы-төлүң бар-дыр. Ол дээш сеңээ адаргаар-дыр мен. А мен оода-ла чаңгыс бөрбак уруглуг болур дээш чадажыш чор мен. Безин чадаарда дүзламчы акшалын-даа кижи ап-ла чыткай.

— Чоор сеп ону. Мецгеплептир сурастап алзыңа? Ында берге чүү боор.

— Хоржок-тур ийип, та, чүге ындыг чүве.

— Мени кандыг аас-кежиктиг дээр боор. Ийи уруумнуң адаларын биллбес-тир мен. Та кайызының ажы-төлү ыйнаан, болар.

— Че, харын, эмин эрттир мунгараап чоор ийик бис. Эрткен чүве эртер ыйнаап. этидип алыр харык бар эвес аан. Салымывыс ындыг болган улус-тур бис.

— Кыстар чараш кырый-ла бөөр. кыдынайга кымнар орар? —деп мырлаар ишкажык, ажым. Ах, канчаар дээр, багай-согай-даа бол, ашактардан тып алырлы. Амдыызында аныяк чаражыныс шоолуг чидирбейн чыткап дээрим ол-дур ийип.

— Ах, берге-ле херек-тир. Бистиң ус-чергелернивисче чем эрээн херээ чок, олар шупту өглуг-башты. Кадай-хөгедиидеп чарылган, арагачы, кырган-дижең азы дулгуяк ашактарга таваржыр апарган чыгыы-дыр бис.

— Сээң ооң шып. «Сылдыстаа» чорааи-ла бис. Харын черден дилеп, булганзывыс-са эки боор. Билбес эвес сеп, бистиң черде хопчуларнын дылы узун болгаш, хамык чүвеин чыттырбастар ишкажык.

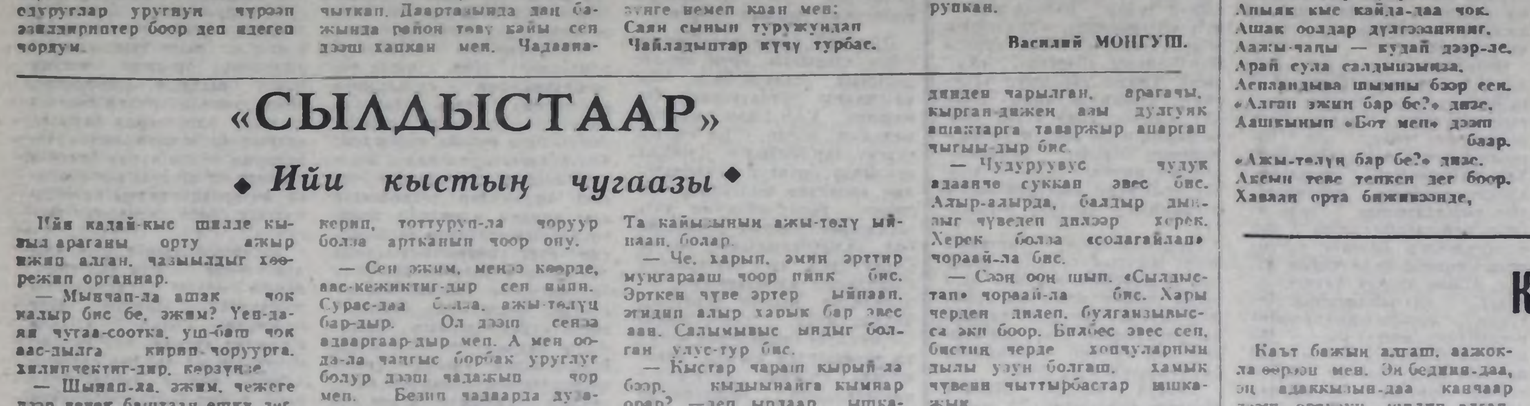
— Сээң ооң чөптүг-дүр. Ынчаар-дыр харын. Улуг орукче хаптар болган-дыр бис, эжим.

— Ынчангаш черле дээре боор.

— «Сылдыстаалы». Өөренгеп чаңы кончуг ишкажык.

Василий ХОМУШКУ.
Барыын-Хемчик район.

ЧУРУКЧУНУҢ ХҮЛҮМЗҮРҮҮ

ЧУРТТАРЫҢ ӨӨРЕНГЕЛЕРИ

АКУЛАДАН КАМГАЛАЛ

Акула деп далай ораатыныдан камгаланырының аргазын делегейниң хөй чурттарында билеп, тып ап турар. Чижээ, суг адаапга чоруур кижилерниң тускай хевин америк инженердер мырыңайлаа чоокта чаа чогаатказн. Акулапың кедергей коргар дайзывы —далай чыланыпга ол хөп дыка дөмей, а ындыг хептиг кижиин акула көргеш, угаан-кут чок дозе бээр болгап.

ЭЛДЕПТИГ ШИИТПИР

Франциянын Сен-Бриё хоорайының чурттакчылы Луиза Пренжан ашаандан чарылгаш, өөчүзүн үлежип эгелээн. Хүүлүнүң автомашинаны каңчаар хуваажырыл деп маадырын айтырыг тургустунуп келгеп. Судка хомудал кииргеннер Автомашинаның бир чартыын кадайынга, еске чартыын Луизага бээр кылдыр судья шиитпкеп. Элдептиг ол шиитпирнин орнувга элээп таварымчалыг шиитпирин АКШ-тың Буффало хоорайының судьялары сүмелээн: чарылган ашак, кадай ол машинаны эдлчег-биле ажыглаар. Чыл бүрүде январь 1-деп июль 1-ге чедир ажыглаар. Чыл бүрүде январь 1-деп июль 1-ге чедир кадайы, арткан айларда — ашаа ажыглаар кылдыр суд шиитпирээн.

КЫРГАН-АВАЗЫ ШЫЛГАЛДА ДУЖААГАН

АКШ-тың улуг пазылдыг херээжен хамаатыларының бирээзи Изабодда Хаммонд чоокта чаа Гарвард университединге музыка талазы-биле шылгалда дужаагап, пианинога ойнаарының дипломун алган. Оон хары ам 91.

ОЮН-БАШТАК ХҮНҮ-БИЛЕ

БОДУНГА ЧЕТЧИР БЕ?

Сураглыг сатирик Михаил Жванецкий Ленинградка үш хүн иштинде чедп катап ужурежилга кылгаш. 56 мун рубль гонорар алган. Бо таварылга дугайында айтырыгны Ленинградтың партия организациязының XXVIII конференциязынга чугаалаткап. Ынчап областтың улусчу контроль комитединиң даргазы мындыг деңнелге кылган: айда 26 рубль — азырадыкчының ышкыргапда пенсия. 56 мун рубль — чедп ужурежилгенин гонорары.

Чоонуң ынак сатириги алган акшазы дээш чогуур үндүрүүнү тодээн.

(СЭТА).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 1-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Өтбүле академиязы. 9.05 Жуковский хоорайының «Россия» танцы ансамблиниң дугайында концерт-очерк. 9.30 Кино болгаш телевидениениң уруглар база ыяклыктар фильмелериниң 1 делегей фестивалиниң хевширилгезиниң дугайында репортаж. 10.45 «Чүртта, Чер». Экологтуг программа. 11.45 «Сопиалнам чурттарындан». 12.15 Й. Гайдн. № 103 симфония. 12.45 «Бүтүренчиг-даа болза, эдептиг». 13.45 Концерт. 14.20 Бөгүн делегейде. 14.35 «Кинопанорама». 16.05 «Делегей программалы». 17.05 Топтуг чугаа. ССРЭ-ниң улус депутоттарының советтериниң дугайында. 18.25 Мультфильмнер. 18.50 Н. В. Гоголдуң төрүттүнгенинден бээр 180 чыл болганынга. «Кол репетиция». Уран-чечен телефильм. 1-2 серилалары. 21.00 «Үе». 21.35 Суббота кежээзинде. «Хөрээженнин амыдыралындан 15 минута». 21.50 «Мультипликацияда шоодуг». 22.30 «Аңгылаг! Аңгылаг!». 23.40—23.50 Медээлер.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Кедээнимг шагы». 9.20 Мультфильмнер. 9.40 «Чыдаар, салгаддар, ырлар». 10.35 «Телевизорну өөрүгерин утпакар!». Уран-чечен фильм. 11.50 «Ыдыктыг Тойук». 12.10 Барымаалыг фильмниң баштайгы көргүзүүү. 13.05 «Ерелаш» деп чүл. Телефильм. 1-2 серилалары. 15.20 Музыка телеабонементизи. Яшкелевич профессорнуң класы. 16.20 «Кым сеп, тореадор?». 17.00 Ж. Оффенбах —«Гофманның тоолдары». Свердловскиниң күрүнеңнің А. В. Луначарский аттыг опера болгаш балет академиглиг театрының шинээ. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «...16 харга чедир болгаш оон улуг пазым». 21.00 «Үе». 21.35 Кадык болукчатыкма. 21.50—23.50 Л. Корсунский. «Мегелеп адаттынгап».

Кино

АПРЕЛЬ 1-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: «Воры в законе» 9.10, 12.30, 14.30, 16.30, 18.30, 20.30. «Мультсборник № 12» 11.10 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Кин-дза-дза» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Пугала» 9.00, 12.20, «Дикие лебеди» 10.30, 14.00, «Связь через пиццерию» 15.50, 18.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Узник Замка Иф» (1-ги фильм) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Узник Замка Иф» (2-ги фильм) 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Өгээр

Республикага будуттап, аяызыр. Чагбас. Хаттың күжү секундада 9—14 метр, күштели бергенде дүпеки үеде секундада 15—20 метр чедер. Дүне 0—5 градус соор, чамдык черлерге 10 градус чедир соор.

Кызылга булуттап, аяызыр. Чагбас. Хаттың күжү секундада 9—14 метр. Күштели бергенде секундада 15—20 метр чедер. Дүне 2—4 градус соор. хүндүе 13—15 градус чыызыт болуур.

СОЛУН КЕЖЭЭЛЕР

Шамбалыг суурнуң Культура бажыңынга темалыг кежээлерни организастап эрттирери чаңчыл болгаш. Чоокта чаа болуп эрткен школа коллективиниң ковцерти керүкчүлериин сонуургалыы хайыыктырган.

Концерт мурнуунда школа директору Галина Комбуштаевна Ондар «Араганың ажыттолге багай салдары» деп беседаны кылган. Спеванны чечен сестерниг дозуннар, чурүктар-биле кааспаш, школа амыдыралының дугайында будуннарны үндүрген. Ол ышкаш аъш-чем делегелгеин организастаан. Башкылар коллективиниң уран талантыларының солуун утка-шынарлыг концерти-биле кежээни доозкаан.

Үзүг-хүнде «Хөглүг стартгарын» организастаан. Спорттуң чеди ангы хевиринге маргышкаш, совхозтуң тудуг коллективи бирги черни ап, тиилээн. Ийиги, үшкү черни школа болгап ясли-сад коллективтери дараалаштыр алган.

Сара МОНГУШ.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

«ШЫННЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ карымсалдаазыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи аймыралга киллизи — 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет тургузуу, социал айтырыглар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үзетпүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүзетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информацпя киллизи — 3-37-11;
◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ үнүтүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуп келбейн барганза — 2-32-75.

Чыдаа 800 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга амзазы
Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном сатыынын херектериниң талазы-биле күүгүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетпикин база Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 262. ТС—00287.

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Советининг болгаш Министрлер Чөвүлелининг органы

1989 ч.
апрель
2
воскресенье
№ 78 (13978)
1925 чылда үнелевлеттингеш.
Өртээ 3 хун.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЭРГИЛДЕЛИГ ҮЕ-ЧАДАЗЫНДА

Массалыг информация чепсектериниң удуртукчулары-биле 1989 чылдың март 29-та ужуражыышкынга М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эштер!

Бөгүн ийи айтырыгга: СЭКП ТК-ның март Пленумуунуң түңнедириглиг болгаш баштайгы медээлер ёзугаар— ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле —кампанияга доктаар бодаан мен. Партияның XIX конференциязының бистиң нинтиленивистиң амыдыралында «ырын айтырыг» деп адаанывыс кижилерниң ак чугула айтырыгларының бирээзининг дутайында чугаа болуур болганда. Пленумга, үр үеде, хынамчалыг белеткенген бис. Эде тургустунуушкунуу боттандыраның кол углавышкынарының дугайында чугаа болуп турар болганда, ол Пленумну эде тургустунуушкунуут чорудулганың хемчээлинде улуг базым, бүгү эде тургустунуушкүнүүн шинтиприлиг бурунгаарлаашкыны кылдыр санаа турар бис.

Аъш-чем айтырыын шинтипрлевээнде, амгы үениң аграр политиканы ажылдан кылдынмаанда, эде тургустунуушкун күштелбес, чорутунмас дээрзин барымдаалап көрген бис. Хаңы чаартылгалар бүгү нинтилелге болдунмас болза, ындыг хаңы чаартылгалар аграр секторунга бүтүнмес дээрзин база барымдаалап көрген бис. Бо талазы-биле бүгү чүүлдер түдүп харылзаалыг деп чугаалап болуур.

Мында холбаштыр чугаалаар бодай-дыр мен: нинти чүүлдерден кандыг-бир айтырыгны пиилип алгаш, ону шинтипрлээринче бүгү күштү үгландырар херек дээр бодал бистиң сүмелеңаашкыннеринге чамдыкта илерең келгилээр-дир. Багай сетыкыбиле ынчаар санаалдаш турар деп бодавайн чорар мен. Ынчалзажок эрткен үениң болгаш бо үеде бодувустуң дүжүлгавыстан биливр бис: кайы-бир черге бистең хожудаашкын болу бээрге-ле, эде тургустунуушкуунуң хөй угланышкынарынга ол шынтыы салдарны дораан-на чедире бээр-дир. Ынчаарга нинти чүүлдерден кандыг-бир айтырыгларны ангылап алгаш, оларны өске айтырыглар-биле болгаш чорудулгалар-биле холбаа чок кылдыр тургузуп болур деп амга чедир санаа турар кижи ынчангаш, бирээде, чедир билбес чорукту болу болдуруп, айыде —өске кижилерни база соора билиишкинге таварышдырып турар-дыр.

Чиик арганы тывары күзенчиг-дир, ынчалзажок ындыг белең адаглар чок-ла болгай. Бо дугайты дорту-биле болгаш ажыы-биле чүүлаалар, шак ынчаар биливр алыр херек. Эде тургустунуушкунну өске кандыг-бир чүүл-биле солуур кылдыр санаалдаар дээш бүгү оралдажымышкынар чүнү-даа бербээн болгай. Оон туржук ол савалдар эде тургустунуушкунну чүүле мооңдактаң турар.

Байдалды чогум-на шак ынчаар боттуу-биле биливр чорук экономиктиг үндезин реформанның эргежок чугулазынга бистерни бүзүреткен. Чогум-на ынчангаш политиктиг реформа база биске херек болу бергең. Бүгү институттарның — күрүненин, политиктиг институттарның идепкейжилгези чокка, оларга чаа шынарны, чаа хүлээлгелерни бербээн шаапда, хамыктың мурнунда бүгү деңнелдерге —адаандан үстүне чедир —политиктиг бүгү ажыл-херектерин шинтипрээринге политиктиг реформаны чедирыштыр чоңнуң кирижилгезин боттандырбаан шаанда — планнаттынган чүүлдерни боттандырып шыдаазывысты билгеп бис.

Бистиң амыдыралывыстың үндезин айтырыы —аъш-чем. Ону шинтипрлээриис —чүүле экопомикага эвес, харын социал, политика талазы-биле дыка улуг чедиишкин болуур. Ол айтырыгны шинтипрлеп шыдаавас болзувусса, ажыы-биле чугаалаарга, бүгү эде тургустувуушкунну бууладыр, нинтилелдиң шыңгыы божанпаашкынын болдурар апаар ийик бис. Бо айтырыгны чоокку үеде ёзугулуг шинтипрлеп шыдаваc болзувусса, ол чорук чүрттүн бүгү хөгжүлдезинге шыңгыы багай салдарны чедирер апаар ийик.

Чогум-на аъш-чем айтырының хемчээлдерн, ужурдузазы болгаш чилин ону ТК-ның Пленумунга, түңвел документтилериңге болгаш хүлээп алган шинтипрлериңге политиктиг шыңгыы ёзу-биле тургузарының эргежок чугулазын тодарғайлаар.

Кедээде өнүг харылзааларын, бүдүүлге харылзааларын үндезинни-биле ескертирин, ажыл-агыйның чорударының чаа хевирлериниң болгаш эргелеп башкарының ашыл–агый айтырыгларын шинтипрлээринің кол өзээнге Пленум хөй чылдарда бир-ле дугайында тургусканы принципиалдыг ужур-дузалыг болуп турар. Ол дээрге чүгле аграр сектору эвес, харын бүгү экономиканы хөгжүдеринің айтырыгларын бистиң канчаар көөрүүсүү үндезинни-биле чаартыы ескертирин болуп турарын демдеглевишаан, олче кичээнгейни үгландырар болаан мен. Ынчангаш Пленумнуң ажылдан кылганы политиктиг үнелээшкиннер болгаш айтымышкынар аграр айтырыының хемчээлинден ажып, нинти-теоретиктиг, нинти-политиктиг, нинти-экономиктиг принципиалдыг ужур-дузалыг болуп турар.

Аграр секторунга, нинтизи-биле экономиканга бистиң узун хуусаалыг ажылывысты тодарғайлаар чаа аргаларның дугайында чугаа болуп турар. Бүгү экономиканы көдүрериниң, ону хөгжүдеринің чаа деңнелиниче бедидеринің соруглаашкын од аргалар-биле шинтипрлээр херек.

Соңгаарладыышкын чок хемчеглериң боттандырарын Пленумнуң шинтипрлери негеп турар. Социал-политиктиг эң улуг соруглаары — аъш-чем айтырыының чидиг байдалын чоокку үеде чайладыр, а XIII беш чылда бүгү экономиканга хемчеглериниң будүүн комплекизин боттандырарын, оон иштинде сан-хөө байдалын экижидерин барымдаалавышаан, аъш-чем продуктуларынга чоңнуң хереглелдерин быжыг туруттуу-биле хандырар соруглаары Пленум көдүрген болгай.

Ол дээрге социал-экономиктиг болгаш политиктиг эң улуг соруга-дыр, эштер. Бо талазы-биле бистер шуптуувус шаг-үениң мурнунга шыңгыы шылгалданы түдар апаар бис. Ынчаарга оон өскээр — болдунмас-даа ужурлуг. Аътчем хандырылгазының байдалын од үениң дургузувда эки талаже шинтипрлиг эргилдирер ужурлуг бис.

Ынчалзажок, рынок-садыг бөгүнгүзүү ышкаш, ындыг байдалга хевээр артар болза, чүү-даа бүттүнмес ийик, эштер. Экономиканың канчаар бакшараның, чүрттүк сан-хөө ажыл-агыйында шыңгыы четпестериниң түңнелинде, бистеңажыл төлевиин бүдүүлге ажыл-чорудулгазының алыс түңнелдери-биле, күш-ажыл бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезинбиле амга чедир сырый холбашпаанының түңнелинде кайы хире хөй акшаның хереглеп ыяш бүрүде чарыгдап турар-дыр бис. Бодунуң немей өзүлдезининг талазы-биле бараанларны болгаш аъш-чемни бүдүрериң көвүдеринден ыракта артык кедергей хөй акшаны чыл бүрүде чарыгдап турар-дыр бис.

СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң соонда бараанар болгаш аъш-чем аймаа бүдүрери көвүдеп турган. Оларны бүдүрери амгы үеде-даа көвүдеп орар, ындыг болзажок, ол биске шоолуг эскертинмейн турар. Чонга садар барааннар бүдүрери эрткен чылын 24 млрд. рубльге көвүдээн, ол дугайын кымга эскертинге бергенил? Байдал харын-даа дора апарган, чүге дээрге, ол үениң дургузунда бараанар бүдүрериниг кылып болбас ужурлуг. Байдал бистең кончуг эки эвес дээрзин дорту-биле чугаалаар каайн. Карылгалыг ажыл-агыйларны ап керээли. Оларның хөй кезиинде акша-шалын эки, кижилер нинтизи-биле багай эвес чүрттээ турар. Оларда өске айтырыглар турул турар — эки оруктаң чок, чогуур инфраструктура база-да тургусту нмаан, а магылыттынган алыр чүүлдер оларда бар боол турар. Чамгыс чижекти белиң чугаалаарга ыяыг-дыр.

Бүгү чүве белең эвес, кончуг-ла белең эвес болур, эштер. Чаңчыга берген чүүлдерээн чаа чүүлдерже, моон мурнунда турул көрбээн чүүлдерже шимчээшкин кезээде нарын. Бүгү салгалдар, ядыы-бүрү кижилер —болуун ажылынчилер-даа, специалистерлээ, бүгү чаланарның үдуртукчулары-даа артыкы чүүлдер-биле түүлүү холбаалыг. Эргидеги чүүлдер бистиң ботарыыста сиңиишкин артыш калган. Чүнү-даа бодуунчүүлдейн, бүгү чүвени керек кырында кандыгыл, ол олчаан барымдаалап көөр херек. Мында өөрүшкү-маңнайны илерткен ажыы чок. Кончуг шыңгыы ажылдаар херек.

Партия организацияларыда, массалыг информация чепсектери-даа мындыг быжыг түрүшүү ёзулээри чугула: Пленумнуң шинтипрлериң болгаш идеяларын камгалаар, бурунгаарладыр. Моок мурнунда ажылдап кылдыныш турган, бо хүннерде хүлээп алдынын турар болгаш моон соңгаар-даа хүлээп алдынар чаңгыс-даа шинтиприиң бүгү чүвени бүрүнү-биле өөренип көрбээн болуруң бат удур чугаалап каайн. Кайы-бир шинтипрниң, документиниң болгаш еске-даа түүлдүң артык күштүүн, кошкак болгаш күштүг талаларын чүгле амыдыралдың шылгалдазы, амыдыралдың хынаддазы көргүзе бээр.

Бисте амгы үеде эртем ажылдакчыларының аразында-даа, парлалгада-даа бир эң-дептиг чүве лептерей берген: кандыг-бир шинтипр үнертеле бирги ээлчегде, оон алыс утказын биднп албайн чыткаш, кижилериң үгаан-бодалынга биилдинмес чүүлдерни тургусупшаан. оон кошкак талаларын дилеп эгелээр. Ажыы-биле чугаалап каайн: амгы үеде күш-ажылчы коллективтерге-даа, хөй-нинтии организацияларынга-даа, эртемнер академиязынга болгаш еске-даа чердерге бат удур чугаалажып көрдүмээн шинтипрлер хүлээп алдынмайн турар болгай. Бистиң шинтипрлеривистиң үндезининг болуру улам күштелиин дээш од чорудулга моон соңгаар-даа хөгжүүр, калбарар, хаңылаар апаар. Четпес чүүлдер улам көвүдевезин, частырыглар хаңылаваэын дээш шинтипрлерниң кошкак талаларын эскерип көөрү чугула дээрэи биилдингир. Оны эскерип билгеп, чогуур медээн бээр херек. Ындыг болзажок, ол шинтипрлерниң дуржулгага даянып, практикага шенеттинген боол турары кол чүүл. Ол шинтипрлер амыдыралчы, ынчангаш оларны, херек апарган таварылгада, кандыг-бир эдилгелерни киирип турган, боттандырары чугула.

Кайның эгелээн бис, чүнү арткен бис база кандыг кичээндирглерни алыр ужурлуг бис деп чүвени ам хаңыы-биле сайгарып көрүп турар бис. Ол сайгарылга биске чүге херегил? Киичээндирглерни алгаш, ону амыдыралга, ону чаартырынга ажыглаар херек. Амыдыралды шуптуувус кады чаартылыпар, ону эки болдурары дээш чүвү канчаарын шупту кады боданылыпар. Күжениишкиннеривисти шупту каттыштыраалынар. Бодуунуң тыш дээр болгаш бодун өрү көрдүнер чоруктардан хостаар, нинти эрге-ажыктарны чүден-даа артык кылдыр көөр херек. Эде тургустунуушкунуң оруу-биле бурунгаар шимчээшкин эргежок чугула, чүге дээрге эде тургустунуушкунну кымнаан-даа талазындан болза алгыкышкылыг хөй шуугаазын эвес, а чүгле ындыг шимчээшкин болгаш чүгле тодаргай ажыл-херектер үндезинниби-ле бурунгаарладыр, камгаалап ыыдаар.

Шинтиин-биле алырга, кол чүүл чүл дээр болза, амыдыралды биливр, чаа чүүлдерниң өзүлдерин илередирив чугула, ам дээрезинде баштайгы-даа бол, аграр секторда чаа чүүлдерни шингээдир талазы-биле ам безип бар боттуг дуржулганы илередир херек.

Партия организациязының, массалыг информацияның чепсектерииң сорулгазы — хүлээп алган шинтипрлерниң боттанышкынынга партийжи болгаш бүгү улустуң контрольду организастаары-дыр. Хөй-нинтичи контроль эргежок чугула херек, эштер. Чүнүи-даа мурнунда — массалыг информацияның чепсектерин дамчыштыр контрольлаар херек. Ол дээрге эң күштүг болгаш эң ажыл-чарлыг контроль-дур.

Аграр секторунда хаңы ескерлиишкиннерниң бүгү талалакчылары таварымчалыг хөй-нинтичи байдалга хөделгеп турары кончуг чугула. Ындыг байдалдарны партия, массалыг информацияның чепсектери тургузар ужурлуг. Чугаа болза чаа чүүлдерниң бүгү талалыг деткиринин дугайында боол турар.

А ынчаарга аграр секторунга хаңы чорудулгарга маптыктаар күзедиг бүгү кижилер адак дээш боттарын эпчок кылдыр бодаар ындыг байдал турар ужурлуг.

Бистиң эде тургустунуушкунувус ышкаш шак ындыг хаңы эргилде үезинде бис бо чылдар иштинде чедип алган чүүлүвүстен — ол азы бо айтырыгны тодарадырынга аңгы-аңгы бодал-көрүштерни тулгаар, ол азы бо чорудугнуң шынын азы мегезин, утланышкынын, ажыктаазының тулгаар арганы чидирип шыдаваc бис. Ол чокка бис моон соңгаар чүрттээ-даа, бурунгаар шимчеп-даа шыдаавас бис. Бөгүн бис бо талазы-биле шуут-ла хереглелдиг апарган бис. А ынчаарга кайы-бир талага чедишкин чок чүүлдер, частырыглар илереп көөр болза, оортан хей шуутаазын үндүрүп, албаарап турган херээ чок. Амыдыралдың бодувудан өөренир, практиктиг ажыл үезинде дуржулганы алыр, утаан кирер, чаа ёзу-биле ажыдан өөренир херек.

Пленумнуң үндезин болур айтышкынынарының бирээзин — ажыл-агыйны башкарып чорударының эң хөй янзы-бүрү хевирлерин бүгү талалыг деткиир дугайында айтышкынын демдеглээрин принципиалдыг чугула деп айтыксап тур мен. Бо дугайында чүге чугаалап тур сен дээр болза, бистиң парлалгавыстың чамдыкы оларның кайы-бирээзинге хандыкшаан турупгарын көрүп болур болгай. А мен бодаарымга, бүгү хевирлерниң хөгжүүрүнге артаарны баар болзувусса, оортан чүгле ажыктыг болур йиик. Чүгле чаа хевирлерни, аргаларны, туруштарны, эртем-техниктиг депшилгенин чедиишкиннерин, чаа технологиларны ажыглап тура, бурунгаар хөгжүп болур деп чүвени кижи бүрүзү практикага боду бүзүреп көрзүп. Бисте «нептередиң киирер» деп чаңчылчаан сес бар болгай. Чаа чүүлдерниң амыдыралга бижыгып чоруп турарын делгем болгаш кескү чырыдаалдывыр, ону көргүзүп, детиилиивер. Кижилер оларның артык күштүүнге бүзүрезиннер, боттары шилгеген ышлынар. Чүгле ынчан ажыл-херек сыр ескерлир, хамаарылга база анты апаар, түңнелдер база еске болур.

Аренданың, кооперативтер тургузарының үндезининге колхозтарның болгаш совхозтарның иштики эде тургустунуушкунуүнүң салдары-биле одар кайгамчык улуг аргакурлавырларын ажыдар деп, Пленум айыткан болгай. Оон-биле кады Пленум агрофирмаларны болгаш агрокомбинаттарны, тараачын ажыл-агыйларны, хууда дузалал ажыл-агыйларын, чүгле колхозтарның болгаш совхозтарның иштиинге эвес, а оон даңнакаар-даа аренданы деткиирин Пленум айыткан. Пленум үлетпүрүү болгаш кедээ ажыл-агыйны интеграстаарының идеяын база деткээн, ону чүгле дузалал ажыл-агыйын тургузарынга эвес, а еске-даа хевирлерге чорударын сүмелээн. Ындыг интеграция, чижээ, Владимир область, Киров область бар болгай. Ынчангаш интеграция бүгү-ле хевирлерниг чоруп турун.

Өскээр чугаалаарга, эштер, —кандыг-даа янзы догматизм херээ чок, бот-тускайлаң чорукту, черниң ээзи мен деп бодаар биливишкинни быжыглап турар бүгү-ле чүүлдерни бар-ла аргалар-биле деткиир херек. Ынчаарга ноо чүүл —экономиканың бо секторунда бар болуп турар курлавырларны боттуг хөделдирер, кедээ ажыл-агый продуктуларының өзүлдезин хевирлиг илереэр дүрген берименчи алыр арганы бээр.

Болбаазырадыш кылыр бүгү үлетпүрүү үндезини-биле чаартырын, кедээ ажыл-агый продуктуларын шыжаарының болгаш болбаазырадыш кылырының системазын экижидерин эң-не кыска хүүсаала боттандырарының эргежок чугулазын Пленум онзалап демдеглээн. Ону боттандырары боттуг түңнелдерни дүрген берип болур. Ниитизи-биле ангы-аңгы үгланышкынар аайы-биле аграр секторга капитал салышкынарын бисте немей өзүлдези чаңгыс деңнелде артып турар болза, бо талазы-биле салышкын 1,5-2 катап өзүп турар.

Бо соруганы бис улуг хемчээлге шинтипрлеп турар бис, мында камгалал үлетпүрүү-даа, хамаалы машина тудуун-даа, улуг тудуг организацияларын-даа киириштирген бис. Ол программа бис боттанзырар ужура бис. Бо талазы-биле ажылхеректер кандыг чорун турарын парлалга көргүзер, бүдүрүлге ажыддакчыларынга сестен бээр, оларның ажылын хынаар ужурлуг.

Практиктиг ужур-дузалыг, шинтипрлеттинериндеп үргеп берименчи манап турарывыс база бир айтырыг. Чүгаа болза хууда дузалал ажыл-агыйларының ролюнүң дугайында. Бистиң херимкажаалыг кижилеривис бис оларның талазында боол турарывысты көргеш, бүзүреддиг апарган болгаш ажылхерек дээш улам шудургу, күзедиг хөделип турар. Хууда дузалал ажыл-агыйлары дээш кичээнгейни салып турар областарда аъш-чем хандырылгазының айтырыын шинтипрлээринде кескү экижиишкин болуп турар. Ынчаарга пинтиин-биле аъш-чем айтырыын чүгле чаңгыс бо орук-биле шинтипрлеп болбазы билдингир. Ынчалзажок херекке бо улуг салдарлыг. Ам безин дыка хөй чүүлдер ескерилгеп, хууда дузалал ажыл-агыйларының эдилерилээ-даа, азыраар аныяк малдар-биле-даа, ачы-дуза-биле-даа, транспортбиле-даа кераа үндезининге хандыртынын көрүп болур болгай. Ындыг чайгаар интеграция боттанып турар-дыр. Оон малын база хүлээп апаар болгоп ооскедаа продукциязын кандыгдаа түвек чокка сөөртүп бээрлер. Ол бодунуң хавашының оглуң азы ооскедаа малды азырап өстүрүп турар болгаш ажыл аайы-биле —кераа бүгаар — ажыл-агыйга малды база семирти азырап турар. Ынчангаш ам бажың ажыл-агыйының болгаш нинтилел секторунда киришпейн турар күш-ажылдың курлавырлары мобилизастаттынып турар-дыр.

Бүгү-ле курлавырларны хөделдирер херек. Аъш-чем айтырыын шинтипрлээринге дузалыг бүгү-ле чүүлдерни, бистиң аграр секторувуста бар аргаларны боттандырарыбиле холбашкан бүгү-ле чүүлдерни шимчедир херек — ол бүгү чөптүг чүүл-дүр, ол бүгү чонга ажыктыг, социалзамге ажыктыг чүүл-дүр. Эвээш орулгалыг болгаш карылганыг колхозтар база совхозтарның дутайында айтырыга черле доктаар бодап тур мен. Бо тема Пленумга чедир-даа база Пленумнуң бодунга-даа дискуссиянын төөнге турган болгай. Ол болза чүгле кедээнин ажыл-ишчилерин эвес, харын партия, ажыл-агый органнарын, бүгү нинтилеэдиг хөлледирин улампалап турар. Ону чиик, бодүүнүүткен туруштан көөрүүсү болдурбас ужурлуг бис. Дискуссияларга үзелбодаллар кедергей чөрүшкен болган болдур ийин. Чамдыктар болза ол ажыл-агыйларның чаңыс орулгалыг, карылгалыг ажылын нинтилел моон соңгаар-даа акшаландырып дузалаар ужурлуг деп санаан турарлар. Ынчаарга оларның барымдаазы мындыг: карылгалыг апаргаяы дээш бүрүүнү чүгле күш-ажылчы ол коллективтерге онаан болбас, ол дээрге кайы-бир девискээрлерниң экономиктиг, социал хегжүдезининге ол айтырыгларны шинтипрлээрипге туруштарга шыңгыы четпестериин түңнелиилге болгулаан болгай. Мында шын чүүлдер хөй харын. Кара эвес херүүнүг аонага бүдүрүкчү күштерни тааристыр тургузарынга чазыглыг политика кедээге кайы хире согуулу таварыштырган-дыр, көрүнер даап! Ам мында дыка хөй ажыл-агыйларда черии болбаазырадып, малды ажаап, каратап шыдавас кырганнар колдуунда артканынга тараачыя бүрүүлүг деп бе, кай? Ынчалза-даа бистер ол ажыл-агыйларны күүне дузаламчызынга артырар дээрдер-биле чепшээрежии хоржок бис.

Чамдыктары мынча дээр: ол ажыл-агыйларны доп-дораан «хвар», черии өске колхоз болгаш совхозтарга, үлетпүр бүдүрүлгелерге, арендаторларга үлеп бээр-дир. Дүжүрүп кааптар, а дыртавында хамык чүве боду-ла бүдүе бээр, амыдыралы боду-да хамык чүүлдү туружуна тургузуптар дээр. Чамдык шынарын экономистер бөзин ынча деп санаан турарлар. Элдеп-ле чүве! База катаплаа амыдырал-биле дүүшпее айтырыглар болгаш нинти сомалар-дыр. Дириг кижилерниң канчап кырлаар, кижилериң салыш-чолуун экономиктиг андазын-биле калчаа үреп каантаар боор! Чугаа болза девискээрииде эвээш эвес чон чүрттээн турар болгаш продукциязын 20 хире хуузун берип турар ажыл-агыйларның дугайында чорун турар-дыр. Ынчангаш ам «хаан каантар-дыр», улус канчап-чоон чүрттүвей-ле деп, ынчаар командылаан болур бе, ынчаш? Нинтиледдиң үндезин айтырыгларынга хамаарыжыр улуг политиканы канчап ынчалдыр кыдыра көөр чүвел? Парлалгага индыг «единимнер» чамдыкта харын чүге деткимче ап турарлы?

Мында кайсы мынча дээр мен: таварымча чок бүгү-ле чорудулгаларны — частырыларыңы-даа, ажыл-агыйжы эвес чоруувусту-даа база еске-даа четпестерии бистер контрольга алыр, чидиг шүгүмүүлелге таварыштырар үжурлуг бис. Парлалганың шак индыг ырыглал үлэзээгези тергиин чүгула. Ынчаарга частырыгларны ажыл эртериин оруктарын, тургустунган байдалдан үштуларының өөрүүсүн, ооп чүү болуп турарын кижилерге көргүзер херек.

Пленумнуң политиктиг айтышкынынары мындыг: ажыл-агыйны башкарарының чаа хевирлерин, ажыттынган чаа аргаларны ажыглаарының оруунда кырыглаш чорукту кампаланы бир, ийи чылдарда шинтипрлээр. Ол будүүлгелерниң дыка хөйү, эң ылаңгыя чаавые оруулгалыглары безин, ындыг сорулгалы күүседнп шыдаар аргалыг, улуг-ла ажыл, ажыл-херекке улам харыысалгалыг болур чорук база ажыл-агыйны улам ажыктыг башкарары негеттинер болбайн аав.

Ынчалза-даа боттары кедүрүп шыдавас ындыг ажылагыйлар түрары база чугаажок. Оларның салыш-чолуун шинтилелдиң база күш-ажылчы коллективтериин эргежыныга дүүштүр шинтипрлээр херек. Черии база будүүлге фондуларын чөрүе шыырак ажыл-агыйларга ламчыдып бээрнинг аргазыбиле бе, азы үлетпүр-биле кедээнин харылзаазының үндезининге бе, азы черии база фондуларны арендалыг коллективтерге шилчидип бээрнинг үндезилээр бе. Ол болза шуут үйлеин, бүгү талалыг, хаңы болгаш шынгыы бодамчалыг ажылды негээр. Чүге дээрге колхоз база совхоз бүрүүн боду төөгүлүг. Боду ылгалдыг болганда, аңаа тодаргай шинтипр херек. Аңаа далаш, дүрген болгаш чаңгыс аай шинтипрлер хоржок дээрзин база катап чугаалаксап тур мен. Боттуг байдалды көрүп турганы, оларны хүлээп алыр херек.

Пленумнуң улуг кичээнгейии үгланыдырганы, эрткен үениң дуржулгалының анализиилеп кандыг-даа чагырыш дужаарын. Бодунуң туружун албадаарын болдурбайн турганы, кижилериң база нинтиледдиң эрге-ажыктарын барымдаалап, хамык чүүлдерни шинтипрлээр ужурлуг эң чугула, принципиалдыг түңнел үйүп келир. Ынчангаш бо арга чүгле үеткүү органнарга эвес, харын колхозтарның болгаш совхозтарның боттарында, аграр секторуунуң еске-даа участоктарында ажылдап турар кадрларга база хамаарыжыр.

Чагырып дужаар чорук бистиң колхозтарның болгаш совхозтарның дыка хөй удурлуктуларында, специалистеринде ам-даа хевээр артпышаан. Ынчангаш олар арендага таварышпас. Олар болза кижилер олардан хамаарышсын дээш айтымышкынар, даалгалар бээрии, командылаарын күзеп турарлар. А аренда — ол дээрге эң хуунуң хамаарыжыгаш, бот-бодунуң аразында хүлээгелерни, бот-бодунуң херээнге кирипшеин-дир. Ол дээрге бот-тускай чорук-тур. Ол мынаш бот-орудга-чарыга, керээ база бир эвес оларда ёзулуг боттуг бот-орудга-чарыга хамаарыжыгалары бар болза — агрофирмалар, агрокомбинаттар база ындыг. Ынчангаш ам колхозтарның болгаш совхозтарның децелиниге-даа чагырып дужаар чаңчылды ам ажыл эртериниң чугуазы ында боол турар.

Кедээде экономиктиг харылзааларның үндезин эде тургустунуушкуну ажыл-агыйны башкарын чорударының чаа аргаларын албадал-биле чыгаарының эдилегиг кампаниязынче оон шилчий бээрии болдурбас болза эки. Чок, бо талазы-биле көрдүнген хемчеглерии болгаш шинтипрлерии ажыттап турганы, чүрттүктүүн келген болгаш кижилерниң сонуургалынга дүүшүп турар чаартылгаларга кадбаң орукту ажыдар үжурлуг бис.

Чоокку хүннерде СЭКП-ниң аграр политиказының айтырыгларының талазы-биле Пленумнуң шинтипрлерии, аренда дугайында Чарлыкты, экономиктиг харылзаазарыны эде тургузарының база кедээнин социал хегжүдезининг дугайында чазактың шинтипрлерии парлалгага оналар. Ол документилер аграр секторунда чаа аргаларны ажыдар.

Оон революсчу ёзу-биле чаартылгазының талазы-биле чорудар ажыл ажок улуг. Массалыг информация чепсектери күштерии таарыштыр тургузар, аграр албаны-биле харылзааны бижыглаар, мурнакчы дуржулганың чаа адрестерии ажыдар, биилдиир кижилерии кады ажылдажылгаже хаара тудар, оларның радио болгаш телевидениге чугааларын, солуннарга чүүлдерии организастаар болза эки. Хөйүү биилир кижилерии, амыдыралдан авторларны көвүдеп, агроүлетпүр комплекизиниң белеп эвес айтырыгларын чырыдарынга улуг соңгуралды хайыыктырар херек!

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының мынаш, улуг политиктиг кампаниязының түңнелдериниг хамаарыштыр бодумнуң чамдык бодалдарымны ам чугаалажсадым, эштер. Оон ам-даа тенмээни шын. ССРЭ-ниң улус депутаттарының 12 хуузун чедир соңгуур. Нинтиизибиле ажылывыска. ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизиниң болур хуусаазының чамдык эдилегерии ол киирер.

Амдыызында соңгулда талазы-биле долу медээ чок, ындыг болганда соңгулдаларга белеткел кампаниязын, соңгулдаларның боттарын, оларның политиктиг түңнелдерии ханызы-биле анализтээр апаар. Ынчалзажок ам бөзин бап удур үнелелдерии берип, чамдык түңнелдерии үндүрүп болуур.

1989 чылдың март 26-ның хүнү бистиң күрүнебистиң төөгүзүнге улуг үе-чада, эде тургустунуушкунуүнүң оруубиле чорун орар чүрттүн политиктиг болгаш хөй-нинти амыдыралынга кончуг чугула базым кылдыр киирер деп чугаалаарынга бисте шупту үлеэминнер бар деп бодап тур мен.

Эде тургустунуушкунуүнүң политиказы, бүгү демократтыг чорудулга моон соңгаарлаа бурунгаарлаар деп долу үндезин-биле чугаалап болуур бис. Соңгулдаларның түңнелинде бис эде тургустувуушкунуүнүң амгы үе-чадазының чаа, улам нарын, хормысалгалыг сорулгаларын, бистиң бодап турарымыс-биле алырга, шинтипрлеп шыдаар эрге-чагырганың дээди органын тургузуп аар аргалыг болгай бис.

Бистиң эде тургустунуушкун, демократия, политиктиг болгаш экономиктиг реформаар дугайында шинтипрлериивис, бистиң ажыы-төлүг

(Уланчыны 2-ги арыыда).

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЭРГИЛДЕЛИГ УЕ-ЧАДАЗЫНДА

(Тончүзү. Эгези 1-ги арыда).

болгаш ажыт-чажыт чок чоруктарже угланышкынымыс-биле чедип алырын күзээн чорудулганын киржикчилерив болдувус. ССРЭ-ниҢ Улус депутаттарының социүдээларының дугайында хоойлу база боже угланган. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга, дараазында Пленумнарга, партияның XXVII съездиниге ажылдап кылдыгган болгаш XIX партия конференциязынга бижиглаттынган угланышкынының чайгылыш чок боттанышкынын чоруп турар. Бодаалдарның, саналдарның дөмейлешкек эвезинде де бисте — он сонгулда мурнунуҢ кампаниязынга база дыка илерээн — эде тургустунуушкунуҢ политиказынга дадагалзаар чорук кайнда тургустунмаан. Харыдаа чон ол дээш шинтпирлин-биле чүүлаавыр турган. Ындыг түрбүже, чамдык угланышкыныларда, чамдык девискээрлерде болгаш хоорайларда чаартылгаларның канчаар чоруп турарынга хамаарыштыр киживилерниң шүгүмүдекчи хөөннери амты сонгулда кампаниязында кескүзүү-биле илереэн. Ажылхерек кайы хире чоруп турарының, кандыг түңнелдер берип турарының дугайында, эде тургустунукчу чорудулгаларга чүү шаптыктап турарының дугайында айтырыг бүтү сонгулда кампаниязының кичээнгейинин төвүнге турган. Эде тургустунуушкунну улам мидий калбартырынга, инитилелди чаартырыкче политиктиг угланымышкынны боттандырынга улуг сонуургал илереп турар деп санап турар бис.

Партияның эде тургустунуушкунче, демократчыдылгаже угланган политиктиг угланымышкынын нарын, удурланышкак байдалга деткиннинин алган деп дорту-биле чүүлаавыр апаар бис. Бир эвес үе-биле алыр болза, бо кампания, иштики хөгжүлдезин ап көөр болза, кажан эде тургустунуушкун калбарып, кажан экономиктиг болгаш политиктиг реформа чорун, инитилелдиҢ бүтү кезектериниҢ эрге-ажыктарынга хамаажын турар ооге-дээ ажыларны белеткеп турар үеде, эде тургустунуушкунуну эң чидиг, нарын болгаш харысалгалыг үе-чадазы-биле дүгжүп турар. Күрүне аппарадыл эде тургузар талазы-биле улуг ескерлиишкинер чорун турар. Партия аппарадын эде тургускан. Эртем алган черлерин бот-оруга-чарылгаже киирген болгаш амдаа киирип турар. Бүтү культура адырында чаартылгага чорудуушкынары болуп турар. Армында эде тургустунуушкун чорудулгалары чорун турар. Шинтпирлерин ханызы-биле бодаарының, амыдыралды эде тургузарының чаа аргаларын тыварының ханы, нарын үе-чадазын бүтү инитилел чурттаа эртип турар.

Борта экономиканың эвээш эвес нарын талаларын өөренип көөру чугула. Сан-хөө байдалы-даа, рынокта берге-дээшкиннер-даа. Черновылыга болгаш айылдың урлуктарын улуткаарыныче үнген миллиард миллиард чарыгдаалдар. Армениада чер шинчээшкин, делегей рыногунга конъюктураның ескерилгенибиле — нефтиге ортектерниң кудулаавы-биле холбашкак чидириглер болгаш оон-даа ооге чүүлдер дутайын чугаалап турарым бо.

Даштыртан экономиктиг байдалга, национаддар арезында хамаарылгага, культура адырынга, политиктиг удурлулугага хамаарышкак эвээш эвес янзы-бүрү мегеэлээрүн чугааларны бисче октап турар. БистиҢ эде тургустунуушкунувус чамдык киживилерге таарышпайн турар.

Ындыг байдалда сонгулга кампаниязы эрткен. Бо нарын байдалда, бо хире берге эргилделиг үе-чадазында бис эде тургустунуушкунуну политиказының, партияның утпаныышкынының күчүлүг деткиншинин алган бис. Бир эвес партия болгаш совет организациязы, чамдык удурлуг ажылдакчыларны шүгүмүдекчи болза, эде тургустунуушкунун оожум чорун турары дээш шүгүмчүдээн. Ынчангаш, эштер, бо дээрге эде тургустунуушкун политиказының киживилериниҢ утпаныышкынының чаартылгазы болгаш чүректе-ривиҢ танывышкан күзээн алганы ол-дур. Бо дээрге, сонгулдалариҢ ол ков политиктиг түңнелдери-дир.

Эде тургустунуушкунну камгалаар керек. Ынчалзада-даа чүүлүн-даа муриидиа ол чайгылыш чок болгаш шинтпирлин-биле бурунгаарзаар дээш оон боду тодаргай ажыл-херектер-биле камгалаавыр үшүрлүг. Бодаалдарның, сонуургалдарның, чүвеин бодап көөрүнүң кайгамчык улуг арганыларының социалистиг демократтыда. бистиң улусчу эрге-чагыргавыстың системазында бир бооп турарын эрткен сонгулдалар база катап баштыкан. Ынчангаш база бир конуг чугула түңнел үнүп келген: кандыг-бир ооскүүлүг орунтар дилевейн, бо орук-биле улам чидий бурунгаарзаар, чамдык киживилерниң парлалга хамчыштыр оскан турары тугай, оон иштинде — хей партияларлыг болдурудун дугайында болдарынга хамаарыштыр политиктиг чинжеш садыглаашкын кылбас үшүрлүг бис. Демократизм партиларының савы-биле эвес, а инитилелге улустуң кандыг рольду ойнап турарының-биле тодаратпышар.

Ынчангаш дөрт чугаалаалы, эштер: бис политиктиг реформага баштайгы бөлүмнарны кылып турар бис. Мында ам дээрезинде шүүлтүг чүүлдер болгаш харын-даа будулгаазынынар хей. Чаа хоойлуларга үндезилеттининиң калбарган чорудуушкуннарда чедир кылдынмаан чүүлдерни көрүп турар бис. Ынчанымже — бо дээрге политиктиг реформаны демократчыларынга болгаш хөгжүдүнүң удур балым бооп турар. Сонгулда мурнунуҢ кампаниязы болгаш сонгулдаанын боду бистиң дыка ырак бурунгаарлаткан. Улус бодупуң күжүн, харын-даа биске четпейн турган политиктиг культураны көргеп. Ол биске келир, ол халап эвес-тир.

Эрге-хоойлуулуг күрүненин байдалдарында чурттуң ажылхеректерин эргелеп башкарырынга чонуң боттуг, ажыктыг киржилгезин эде тургустунуушкунну замчыштыр хандырар дээш олче черле кирер бис. Ам маңаа хамаарыштыр бүзүрел кижи бүрүзүнде немелкен боор деп бодай-дыр мен. Бүгү шүүдедер болгаш чидириглер турза-да бис ынын орукта бис. Бир эвес мээң чугаалаан чүүлүмүү кысказы-биле түңнээр болза партияның политиказы, партия организацияларының ажылы амыдыралдың шинчилээ, политиктиг боттуг практиказын эртекп деп бодай-дыр мен. Сонгулдалар чогум-на харын политиктиг байдалдыг болзуун дээш партия хөлүү кылган. Партия бистиң социалистиг инитилелиивиске политиктиг авангард болурунга бодунуң аргаларын база катап көргускен.

База бир түвенин дугайын чугаалаксаан иймек мен. Сонгулдаларның түңнелдерин чаа барымдаалларга үндезилеп үндүрер болгаш үнелеп көөр ужурлуг бис. Бистер сонгулда мурнунуҢ кампаниязының үезинде-даа, сонгулда чорун турда-даа, чарыш-маргылдаа турарын ийин күзеп база бүтү чүүлдерни кылып турган бис. Ону сонгукчу шилип алыр. Ам боттуг чүүл кылдыр үнелеп көөр чүве болза: 40 хуулу алганын — эки-дир, а ынчалза-даа сээн тиилеп алырынга сп четпестир. Сеңи 51, 54 болгаш оонлаа өрү хуу алган кижи тиилеп кааны ол. Бо дээрге анна-ла демократтыг болуушкун-дур. маңаа кандыг-даа аймылзымышкын тургускан херээ чок. Боданыры херек, түңнелдер кылыры херек. Ынчалза-даа бо дээрге ооске айтырыг-дыр.

Социалистиг демократиниҢ күштүг, идепкейлиг хевирлери тургустунуп турар. Партияның авторители иррективалар. айтышкыннар. аймышкыннар кылып оруктбиле өөрү болгаш быжыглар эвес, а түгле партия организацияларының ажылына улуг идепкейлиг, чөн-биле оларның харылзаалариның быжыглырының. демократтыг чорудуушкуннарны оларның деткиннининг, эде тургустунуушкунуҢ чедирип түрары бүтү чаа түүлдерниң түңнелинде өөрү болгаш быжыглар деп чүвеин амгы сонгулга кампаниязы база катап бадыткаан.

Эде тургустунуушкун жургеп чорун турар черлерге, боттуг түңнелдер бар бооп турар черлерге. сонгулда мурнунуҢ кампаниязы-даа, сонгулдаанын боду-даа, улут идепкей-даа база улустуң деткимчези-даа чогуур. ажыыгайлыг байдалга турганы таварыгга эвес-ле болгай, эштер. Эде тургустунуушкунин бүтүү от-түңнээдыг киживилерниң дугайында оларның тодаргай ажыл-херээнин талазы-биле, ажыл-чанының талазы-биле. оларның хамаатыг тургужунуң талазы-биле чүүлдээ бөөр дээрзин сонгулдалар бадыткаан.

Сонгулда кампаниязының чорун турган үезинде чер-чер органнарының ажыл-чорудулгазы хей шүгүмүдекче тавары-шкан. Оларны шинтпирлээринге хей капитал салыышкыннары негеттинмес. а ажыл-херекчи болгаш шинтпирлээр кончуг чидиг тургустунуп турган, ынчангаш бистер оларны шинтпирлээн бис. Сонгу чүкте болгаш Ыраккы Чөөн чүкте чурттаа турар киживилерни деткиир айтырыглары шинтпирлээн бис, ол черлерниҢ органнарын чурт улам долу ажылгазын, ол девискээрлерге улус чурттазын дээш коэффициентилерни киирген бис.

Хей уруглардыг өг-бүлелер, аарыг болгаш назылаан кыраан киживер дугайында сагыш салышкынны күштелдирер талазы-биле комплекстиг хемчеглерни боттандырган. Ол категориялардың киживерин эмнер-биле база аарыг киживерни чем-биле хандырары оргумаа-биле бүлүү чартык катап улгаткан. Колхозчуларның пенсиязының кудуку хемчээлин өстүргеп. Чурттаар чер болгаш социал-амыдырал байдалдарны экижидип турарын ап көрээли. Чурттаалга тудуунуң хемчээлин 16,4 хуу улгаттырарынга миллиард-миллиард рубльди үндүрген бис. Үш чыл дургузунда киживерге 4 миллион ажыг сад участокторын бердивис. Ону чон конгуг деткээн. Ол чылдарның дургузунда түрмектеп садар бараан саарылгазының хемчээли өскен. Экономиканың социал талаже углаашкынының күштелдирер хемчегерин моон сонгаар-даа боттандырып чорудар ужурлуг бис.

А эң-не ков чүве —эде тургустунуушкунну шинтпирлиг бурунгаар шимчедир. Чон эде тургустунуушкуннуң үламчылаарын. демократчыдылганын болгаш ажык-чарлыг чоруктуң чорудулгаларын чүгле үламчылаарын эвес, а харын улам быжыгарын болгаш хөгжүүрүн күзеп турар. Бистиң парлалгавыс хей-инитиниҢ үзел-бодалдарын улам долу илередирин, инитилел амыдыралында — экономикада, эргелеп башкарылгада, эртемде болгаш культурада чаа хевирлерже шилчилгениң бергедээшкиннерин болгаш нарынын ханы болгаш биледиг чыдарын күзеп турар. Ынчаарга бо бүгү парлалгада четпейн турар. Күш-ажылдың киживизинче, инитизи-биле күш-ажылче кичээнгей сулараан.

Сонгулда кампаниязының үезинде ажылчы чоннар демократчыдылганын болгаш ажык-чарлыг чоруктуң чорудуун хамыладыры дээш, бот-туг. үре-түңнелдиг ажылды күштелдирери дээш туруштуг санаалдан, эде тургустунуушкунну янзы-бүрү демагогтарының болгаш антисоветтиг шүгүмүдекчиниң халдаатказыындан камгалаар дугайында айтырыгны чидин-биле тургузуп турган болгай. Маңаа кончуг кичээнгейлиг болдуу чугула. Бис чаштар дег күзекчилер бооп шыдавас болгаш мындыг болур эртевиспээ чок. Демократия, ажыкчарлыг чорук чокка эде тургустунуушкун-даа чок. Ынчаарга ол шыкаш биске таварышпас лозуңнар октап турарлардан ону база камгалаар ужурлуг бис. Маңаа тодаргай уг-шиг биддингир турар ужурлуг.

Принциналдыг ужур-дузалыг база бир айтырыг дугайында. Ооң мурнунда эрткен үеде социализмниң хажыдыышкыннары дээш харыысалганы партия болдунган чаа кагбайн турар. Ону хүлээп көргеш, ол эрес-дидимни көргүзүп, эде тургустунуушкунуҢ политиказын ажылдап кылыр инициативаны бодунга алган болгаш чаартылганың чорудуун бурунгаар шимчедир дээш ол углаашкынынга туюлунга чедир шынчы бооп артар-даа. Ол чокка бис чурттап шыдавас бис. ол углаашкынынны чорудар бис. Ынчангаш партия ындыг ажылды,? чорудун тура, бодунуң ажыл-чорудулгазынга шүгүмүдекчи хамаарылганың үлегер-чижээн көргүзүп турар. Ол моон соңгаар-даа бодунуң хүрээлеңнеден шүүпеп, аңаа чүү-даа бербес, а хей-хей таварылгаларда харын-даа партияның карартып, бак салдар чедирип турар киживерден хосталыр, арыгланыр апаар. Ынчалзажок бо чорук партияның ажыл-чорудулгазының эргежок чүгулазын чиганиглиг болдурбас, ылаңгыя амгы үеде, эде тургустунуушкунуҢ эргилделиг амгы үе-чадазында чиганиглиг болдурбас ужурлуг.

Бистиң ажылывыста частырыглар, таваарлаашкын, хожудаашкын бар болбайн харын. Бис бүгү-ле чүвеин шүптүзүп дораан хаара түдүп шыдаавайн турар бис деп чугаалаайн. Ынчалзажок партия ескерлип, эде тургустунуп турар, ол боду чаартынып турар.

Партия эде тургустунуушкун үе-чадазында инитилел хөгжүдезининг политиктиг, инициативалыг күжү бооп хөделип турар. Маргылдаалардыг, дилээшкиннерлиг, янзыбүрү бодалдарлыг, дорту-биле чугаалаар керек, чарыльдырынчы-даа хөөннерлиг инитилел чорудулгары калбарган бо үеде, партияның напытырының ролюн солуулар шыдавас чүве чок. Ооң политиказы, ооң организациялары, идеологтуг ажылы, кадр шугуму эргежок чугула. Кайыдаа адырны — экономиканы, политиканы, национаддар арезында харылзааларны, культураны-даа алыр болза, каяа-даа партияның ролю солуутунмас. Ол бүгүнү партия демократтыг чорудулгаларга, Конституциягга үндезилеттинин, партия болгаш күрүне аппараттарының ажылын тода ажыглаашкынның үндезининге кылып чорудар ужурлуг. Ол чорудуг эргелээн болгаш ол уламчылаардаа.

База катап чугаалаксаан түр мен: чогум-на партия инитилелде чорун турар демократтыг чорудулгаларның, ханы ескерилгелериниҢ магадылакчызы бооп хөделип турар. Партияның политиктиг авангард болур ролю бегүвде, кажан чурт бодунуң теоргузунуң эргилделиг үе-чадазында турда, кажан социалистиг эрге-хоойлу- күрүнезин хевирлеп тургузарының чорудуу чорун турар үеде онлагай чугула.

Түңнелиннде мону чугаалаксадым: массалыг информациянның чепсектеринниҢ ажылы эде тургустунуушкуннуң туружундан чоруттунар ужурлуг, чорун турар чорудулганы шүптүзүп көргүзер, амыдыралдың бүтү диалектиказын чырыдар, бүтү-ле чаа болгаш депшилгелиг түүлдериниҢ амыдыралга киреринге салдар чедирер кылдыр, ынчаар чоруттунар ужурлуг. Бистиң ажык-чарлыг чоруувуста, бистиң демокративыстa кызытаар бар чүве болза, ол дээрге чонуң болгаш социализмниң эрге-ажыктары ол ийик. Ол эрге-ажыктар кандыг-даа кызыгаар чок, социализм бодунуң шимчээшкининге болгаш хөгжүдезиниге кайгамчык улут арга-курлавырлардыг. Бистиң чонувус бодунга төөгүүг шилилгени кылган. Ол шилилгенин үгшин-биле эде тургустунуушкунуҢ чорудуун кады шимчедиликер.

Силерге бүгү-ле эки түүлдерни күзедим, эштер!

Г. М. Шубниктн Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаннаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тудугга хей чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш «Тывааграоүлетпүрүдүгө» кооператив-күрүне каттыжышкынының даргазы Геннадий Макарович ШУБНИКТИ Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаннаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1989 чылдың март 31.

Бөгүн—Геолог хүнү

ЧИГ ЭТТИ КУРЛАВЫРЛААН

«Тыва кобальт» комбинаттың рудникте геологиялыг-шинчилел участогу Геологтар хүмүге үүшүүтүр кылдынган ажылдарын түңнеп, сорулгаларын тодарадып турар. Комбинаттың геологтарының кол сорулгазы — чиг эт баазазын курлавырлаары. Геология-шинчилел ажылдарынче чылдың-на 1 миллион ажыг рубльди үндүрүп турар.

Баш удур курлавырларны тодаратпас болза, чиг эт чогундан бүдүрүлге туруптуп болур. № 18 геология-шинчилел болүүнүң шинчилеп каан участоктарын улам ханы ажылдан кылып турган, чылдың-на курлавырларның эдүдээни чедип ап турар бис. Амгы үеде комбинат руда курлавырлары-биле 2000 чылга чедир хандыртынган.

Ханы шинчилелдерже үүп турар чаргыдалдар эвээш эвес. Рудник геологтары ам Сонгу участоктуң үүргайлар эртпирер каттарында ажылдап турар. Ол ажылдарның өртээ 5 миллион рубль. Беш чүс метр ханы кылдыр дорт арга-биле үттеп шинчилээр ажылдарны керээ ёзулаар «Кривбассшахтапроходка» трест кылып эгелээр. Шинчилел үнүп мындыг арга-биле тодарадырынга 15 миллион рубльдың чаргыдалары үнер.

Бо сорулгаларны үлүг геолог В. Е. Алдибеевтиң удуртканы рудниктиң геология албаны боттандырып турар. Геологтар коллективи турумчуп быжыккан, мергежилдиг кадрлар-биле четчелеттинген. Кобальт бүдүүлгезин чылдыына өзүп турар. Ол дээрге бирле дугаарында геологтарның кызымак ажылының түңнели болуур.

Рудникте он чыл ажыр ажылдан турар геологтар В. Е. Алдибеев, А. А. Козловский, Г. В. Гладкая, А. А. Евсеев дег ажылдарын биилиин-биле чорудуп келген. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр депштирип турган М. Г. Алексеенконуң удуртканы рудниктиң чер ерүмнээр участогу эки ажылдыг. Эрткен чылдың-даа, бо чылдың эрткен айларының-даа планныг онаалдаарын участок долдур болгаш ажыр күүсеткилээн.

Хову-Аксы тывыжында шинчилел ажылдарындан аңыда Кызылдыя шинчилелажылгага бүдүүлгезинниң күжү-биле тарамык чыдар алдыныы база дилеп тып турар. Бо ажылдарда быжыглаттынган белүк алдын курлавырларын тыварының онаалдазын ажыр боттандырып келген.

Бот-оруга-чарылга үезинде комбинаттың продукциязын лаштыкыже үдүр садар болза, оон орулга көвүдеп болур. Ол ышкаш алдын тывыжын көвүдедири база чугула. Ол бодунуң эдлүзээнде чиг эт баазазын улгаттырар арганы бээр.

Ниитизи-биле комбинаттың геология албаны тургуступ-таан сорулгаларны шинтпирлээринге тодаргай үлүг киргиштирип турар. Бо ажылдарже үндүрген акша-көрөөнгини долуулу-биле шингээдип ап турар. Кобальт рудазының курлавырларын тургузарының планы 2,4 катап, алдынының—2,9 катап өскен.

Будурүлгениң кол-кол звеноларының бот-оруга-чарылгаже киргеп болганда, бо чылдан эгелеп геология-шинчилел ажылдарында хаара туттуунган бригадаларның шуптузуп чаа аргаже киирери көрдүүнген. Депшилгелиг аргаже шинчилге харыысалганы базе немеп турар. Эвээш чаргыдаларны үндүрүп тургаш, чер иштининг байлаан чуртка хөйүү бээри — геологтарның бирги сорулгазы ол. Геологтар, ерүмнекчилер, дагжылар металлургтарның турушкунун чок. магадылаалыг ажылдаарынга байдалдарны тургузуп, чиг эт баазазын быжыглаары-биле чергелеттир сонгал айтырыгларже киичээнгейни салып турар. Эрткен чылын ажылчыннарга он ийи аал чурттаар бажыны туткан. Ам ийи аал чурттаан үе бажыны тудуп эгелээн. Үнеердеп чыл турун келген организациянның таварымчалыг конторазы бедик чок. Чоокку чылдарда ону тударын планнап турар.

Ажылдың шынары, хээптин киживерниң кызымак ажылынган аңгы тывыштың чыдынындан, онзагай тургузуундан база хамааржыр. Кандыг-даа бергелер турза, кыштын соогу, чайның изин дивейн, тайга-сынны кезип чораат, чериниң хайырлыг геологтар дилеп, тып турар.

Артык ХОВАЛЫГ.

БӨШ-ДАГНЫҢ ӨРҮМНЕКЧИЛЕРИНДЕ

Хая-даштыг черге чорун өөренген болгаш, чоланчы Сергей Дударев дег эдээлеп, сувүрже үүткүдүп орган машиназын таваар башкарып чорду. Чедер черинге дуу ол тей бажында деп, ол оруктан карак салбайн, чугаалады. Чазаглыг орук дөвүн чыдып калган. Ам-даа өрү үнер. Дедир кылаштапканы дээрге болду-ла бе деп, кортканымны чажырбейн чугаалаптым. Кудургай куду чедаг берге деп, ол тайызбырлады.

Бөш-Даг участогунуң ерүмнээр үш станогунуң бирээзи сувүрнүң шыпшык бажында. Хондүр-дүндүр эдлечижин ажылдап турар өрүмнекчилериниң мастер Виктор Смольскийже удурткан эдлээ ажылдап турда, орта четтинис. Киевтиң геология-шинчилел техникумуң дооскан соонда, ону Тываже чоруткан. Ам мастерге чедир өскен. Оон эки чээрби чыл ажыт стажтыг. «Куш-ажылчы шылгарал дээш», «Казар байлактарны шинчилээринге киирген ачы-хавыяазы дээш» деп медальдарның эдилекчизи—Валентин Мальщуков.

Ховуктa үжен метрни казып үттээр СКБ-5 станок соксаал чок хөделеп. Оон чанында оваа даш. Кобальтылыг руда таваржырга, дораан танып каар бис, амдыыда олча чок болуп тур бис деп, олар харылады. Бо участоктуң ийи-даа станогу көшкен — курут болуп турган. Черниң хамызында чыдар байлактарны тып алыры амыр эвес. Хөй күжениишкин, эртемге үндезилээн саналшкын херек. Бо нарын участокта курут чадавас деп түңнээшкиннер дыкналып турзадаа, ажылдар уламчылап турар. Чамдыкта бир-ле черден ол тыпты-даа бээр. Шак мынчаар хөй удаа дилеп турган, чогуур түңнелдерге кээп турар.

Мурнуу участоктуң ханызында руда ындыг конгуг эвес, а Сонгу участок улуг идегелди берип турар. Бо чылдан эгелеп Ортаакы участокту база шинчилеп эгелээн. Руда дажыглаарынга чаргыдаларны эвээш үндүрер, кывар-чаар чүүлдерни камнап алыр сөрүлге-биле үш участоктуу таварты комбинатче дорт чедип турар чер иштининг оруун кылып турар. Ам кылыр ажылдарның төлевилелдери-биле таныштырып ора, кыдынган ажылдарны № 18 геология-шинчилел болүүнүң кол геологу Александр Владимирович Рычков чугаалады.

Коллектив чыл түңнелибиле Тываның геология-шинчилел экспедициязының бөлүктериниҢ аразында чаргыышка бирге черни эзээн. Мастерлер В. А. Мальщуков, Г. Н. Мусин, Ю. П. Морозов оларның удурткан коллективтери, ерүмнекчилер А. Н. Титов, Д. Ю. Мезенцев күштажылчы маргылдааны баштап турарлар.

Болүк эрткен чылдан эгелеп бот-оруга-чарылга артазы-биле ажылдап турар. Чаа арганың эки талаларын илереп, сагылга-чурум бижиккаяның чер иштининг шинчилекчилерин демдеглеп турар. Материал баазаны бижиглаары-биле чергелеттир сонгал айтырыгларже киичээнгейни салып турар. Эрткен чылын ажылчыннарга он ийи аал чурттаар бажыны туткан. Ам ийи аал чурттаан үе бажыны тудуп эгелээн. Үнеердеп чыл турун келген организациянның таварымчалыг конторазы бедик чок. Чоокку чылдарда ону тударын планнап турар.

Ажылдың шынары, хээптин киживерниң кызымак ажылынган аңгы тывыштың чыдынындан, онзагай тургуундан база хамааржыр. Кандыг-даа бергелер турза, кыштын соогу, чайның изин дивейн, тайга-сынны кезип чораат, чериниң хайырлыг геологтар дилеп, тып турар.

Артык ХОВАЛЫГ.

ЛАБОРАНТЫЛАР

Республиканың кайы-даа булуңунда ажылдап турар геология-шинчилел партияларының казын тыпкан тывыжын Кызылда лабораторияга экелеп хынаар. Руданы тып тодарадырынга лаборантыларның, химиктериҢ харымсалгазы улуг. Нарын приборлар дузазы-биле олар аналитерни кылып турар.

Ажылынга кызымак хамаарыгалыг ажылдакчылар мында эвээш эвес. Химия лабораториязының ажылдакчылары Людмила Николаевна Бочерикова, Николай Владимирович Кваша, лабораторияның техниктиг удуртучузу Виктор Степанович Усков, методист Людмила Николаевна Забродина болгаш өскелер-даа эп-көөрүнге мактаалдыг.

ЧУРУКТАРДА: лаборатория ажылдакчылары Л. Н. Бочерикова, Н. В. Кваша, В. С. Усков; Л. Н. Забродина (үстүнде) ажыл үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Н. В. Гоголдуң төрүттүнгөн хүнүнден бээр 180 чылынга

УЛУГ ЧОГААЛЧЫ

УКРАИН ССР. Чогаалчы кижиниң ажыдан эгелээн чеди-биле ооң чогаалдары тудуш холбаалыг болур. Чижээ, Николай Васильевич Гогольдуң ады-биле Полтава областа хой черлер сырый холбаалыг.

Шишакек районуң Гоголево (шаанда Васильевка деп турган) суурунда чогаалчының музей-тураскаалы бар. Делегейге алдарлыг, сураглыг чогаалдарының бирээзи-биле адаан Диканька суур ам областың район төвү. Николай Васильевич Гогольдуң тураскаалын 1915 чылда Полтавага ажыктаан. Тураскаалды скульптор Л. В. Позен сывалбин кылган.

Хой чылдар эртиен-даа бол, Н. В. Гогольдуң чогаалдарынга совет кижилериниң сонуургалы бичии-даа кошкак дээн. Ооң ады-биле холбаалыг болгаш тураскаалдыг черлерге хой кижилер бо часы хүнүнде кээп турар. Аңаа хой туристер, чогаалчылар база кээп турар.

ЧУРУКТАРДА: чогаалчыга хүлердеп шүткүп кууган бюст тураскаал (скульптор—ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу А. А. Ковалев, архитектор —В. С. Шевченко) Гоголево суурда музей-тураскаалдың төвүнде тургустунган; Гоголевода музей-тураскаалдың парыгында бесединазандай.

П. ЗДОРОВИЛОНУҢ фотолары.

(СЭТА).

ФРОНТУЧУ НОРДУП

Салым-хуузу эки-ле биледимес артыкы бир эки турачының дутаймында бижиир бодадым. Амгы Бай-Тайга районуң Шүй кодээ Советиниң девискээринге үжеи чылдарда, мичаардагы сумуның арева организациязынга аажок кызымак, аныяк-ескиниң социал, культура амыдыралынче хаара тудуп организаставарынга талантылыг удуртукчу оол тыптып келген. Ол аңаа эвээш эвес чылдарда ажылдаан. Школа-сургуулга-даа өөренип чорбаан, кызыл-кылайын чораан, бот-өөредилге-биле барык долу эвес ортумак билиглиг кижилерден дудак чок кижи апаргаң.

Ол болза, Хомушку Кудурукпай дээр ядыы араттың ыг-бүдезинге төрүттүгеи Нордуп деп оол чүве. Үжеи чылдарның ортаа үезинде ону Барыын-Хемчик кожуунуң арева комитединиң секретарынга дешпиткеи. Аңаа элээн каш чылдар ажылдап турда, Совет Эвилелинче фашистиг Германияң оор ёзу-биле халдаан.

Амгы Моңгүн-Тайга, Бай-Тайга районнар база Өвүр районуң Саглы сумуну Барыын-Хемчик кожуунга хамааржып тургаң. Дайынның башгайгы хүнинеринде-ле бүгү чоннуң, аныяктарның болдунар-ла арталарың мөөнүп, Совет Эвилелинге, ооң Кызыл Шеринге дузалаар дээш ажылдарыны кылып. Нордуп бо делгем девискээрни дуң-хүн чок эргиткеиш чоруп тургаң. Ынчап турда, Тывадан эки турачыларны аътказар деп шиитпир база аңаа дыңналы бергеи.

Нордуп кандыг-даа саадал чокка өргүүлел киирип, ону фронтуже чорударын дилээн. Ынчаллажок эгезинде удуртуп даргалар арева кожкомуның төлептиг секретары кижини салыр хөлүү чок болганнар. Ол ылап туржуп тура-тура, ооң илиг күзели боттанып, тыва эки турачыларның дажыгынга ады киирө бергеи.

Ынчап кымга-даа төрүттүгеининиң дугайында херечилел, паспорт бар эвес. Үстүнде чугаалаанывыс дандыга ооң фамилиязын Хомушку, Нордуп ады Кудурукпай деп бижээни билдинмес. Ооң дора чүве Нордуп фронтуже аътталыпканының соонда ооң кайчап-даа бараны, ооң хуу-салымы мынчага чедир билдинмес болуп арткаң. Фронттуан эвээ келбээн, медээ-даа чок болгаң. Ам чүгле «Мурпакчы» совхозтуң төвүнде бир кудумчу ооң адыы эдилеп, чаңгыс чер чурттугларының аңаа ынчаар тураскаалды бараваткаңнар.

Чамдык эки турачылардан ооң дутаймында айтырыг база пат болган мен. Нордуп деп кижиниң ооң канчап барганыны орта билир кижи база чок пат кайган чер мен. Шынаала ооң фамилиязы дандыга бир ядыы бижиттингеи болуп чадавас.

Ам мээң чаңгыс-ла мынаыр чүвем «кызыл-нечилер». Бир эвес олар сагыгыр, шудурук тимченнир болза, Нордуп уттундурган болуп артпас, ооң ады төөгүте артар дээринге чиганнимес мен.

Михаил ШУР-ООЛ
Пенсионер.

ХОРАННЫҢ ХОРАЗЫ

Чаа тургустунган бойдус камгалалының комитединге

Эрткен чылын бо үеде, 1988 чылдың чазыныында, Оренбургтуң Мужичья Павловка суурунга хенертен 52 кижи хораннанган. Суур чанынга газ комплекизининң уржуу мындыг болган.

Ынчан халапка таварышкан суурну дарый көжүрер, чаа суурну 1991 чылга чедир тудар шиитпир үнген. Ынчалажок халап бо чылдың январьда база катап болган— хой кижи хораннанган. Ынчангат Оренбург область Советиниң күүскому шыкгыы хемчег алыр ужурга таварышкан: Мужичья Павловканың бүгү чурттакчыларын—355 өг-бүлени область төвүнче көжүргеи. Көжериниң шүүделин, огород болгаш өске-даа хуу ажыл-агыйның чурттакчыларның кагган бажыңнарының болгаш квартираларының өртээн буруулуг тала — «Оренбургтазбүдүргүге» каттыжыштыкын бүрүн эгидер.

А ону биске хамаарыштыр алырга, ооң база дээредевес. Ылаңгыя Кызыл хоорайның бүдүргүлелериниден ында-бүрү хоран газтар нормада көрдүнгениниден хой үүлү турар. Ол бүдүргүлелериниң удуртукчуларының кандыг хемчег ап турары билдинмес.

РСФСР-ниң кеземче Хообайузунуң 223-кү түүлүнде мынча дээн: «Үлетпүр бүдүргүлелериниң кижиниң кадыынга хоралыг артынчыларын-биле агаарны чүдеткени дээш эдип чазаар күш-ажылга бир чыл чедир шиидер азы үш чүс рубль чедир торгаар. Ол-ла түлгедиглер улустуң кадыынга көскү хора чедиргенде, беш чыл чедир хосталгазын казып шиидер». Ындыг турбуже, Кызылдың агаар чүдедир коллективтери, ыш-газ тудар херексел кылып албааны дээш чүгле 10-10 рубль түңге штрафтадып, ыя хире штрафты-даа, саяпидстанцияның негелдезин-даа херекке албайн турар. Ынчангат чаа тургустунган бойдус камгалалының комитединге чоннуң идегели улуг.

«ӨӨГЛҮГ ӨГ»

«Хөглүг өгүүн» баштайгы үндүрүлгезинден бээр ам он чыл чедип турар. Бо телепрограмма чамдыкта чедишкинниг деп көрүкчүлериниң үнелелин алза-даа, хой кезиинде маргыдаалыг болуп келген.

Ол баштай ийи үндүрүлгезин белетиээри, сценарийин бижиири менээ онаашкан. Ынчан «Хөглүг өгге» хөглүг, баштан шоодуглар, тыва улустуң аас чогаалы, кожалармыс хакас, алтай, бурят, моол улустарның шоодуглуг чогаалдары кирген. Ооң күүседичилери багай эвес белеткенген.

Уран чүүл училиштезиниң доозукчузу Чечен Доңадуп, мраажы Зоя Моңгуш, хоочун артист Н. Ө. Өлзей-оол, боттувыныр артист Шулуу Опал, тоолчу Ондар Дарыма, башкы Алексей Самчай олар ынчангы телепрограммаларның көрүлдезеринге идепкейлиг киришкен.

Дараазында ийи дугаар дамчыдылгага артист Коңгар Хүргүлек, Дмитрий Дамба-Даржаа, Александр Салчак, аныяк артистер Надежда Идам-Сүрүк, Моңгуш Серен-маа база уран чүүл училиштезиниң чамдык сургуулдары болгаш башкылары киришкеш, эки үнелелди чоңдап алган. Ч. Серен-оолдуң «Хөглүг өгге» четтирдиивее деп чүүлү солунга парлаттынган. Ол дамчыдылганың баштайгы базымнарын детиивишаан, моон соңгаар үндүрүлгелер ооң-даа солун болуруун ол күзеп бижээн. «Хөглүг өгүүн» баштайгы үндүрүлгезиниде дег, ону улустуң аас чогаадынга, ырларынга даянып белетиээри солун болур, ындыг саналдыг мен.

Сергей БАЙЫР.

ЧУРУКТА: «Хөглүг өгүүн» баштайгы үндүрүлгезиниң бирээзи.

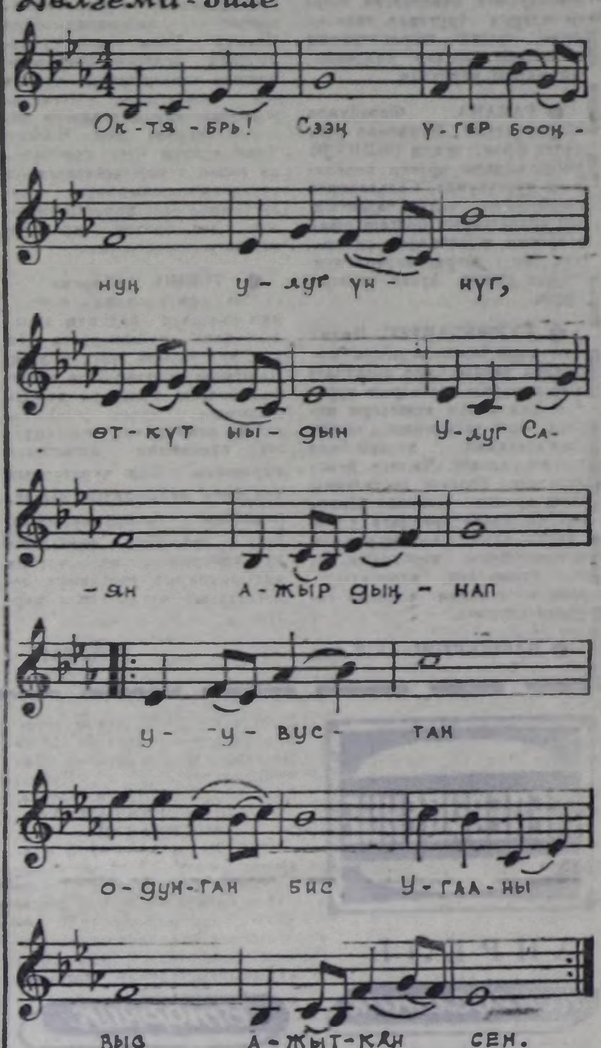

ОКТЯБРЬ

Сезу Б. ХӨВЕҢМЕЙНИИ.
Октябрь! Сээң үгер-бооңуң
Улуг үнүг өтүт мындыр
Улуг Сани ажыр дыңнап,
Үйгүвустан одуруан бис.
Үгаанывыс ажыктаан бис.
Октябрь! Сээң күштүг чалгыңа
Улуг-Хемни өрү чөптап
Үё-човуур, човуланыы
Ушта чалгып арыгаан каан.
Улуг-чон бис хостаалдывыс.

Аннгаяы Д. ШАКТАРНЫЫ.
Октябрь! Сээң ачың-биле
Черивисти эзеп алган
Чечектелдир хөглүү тур бис.
Чырык хүннүң херели дег,
Чыргалаалы хайырлаан сен.
Октябрь! Сээң тиилелгениң
Камгалаар дээш тузуушкунга
Кай дег бижиг соруктуг бис.
Кажанда-даа ынмга-даа бол,
Хайырлааның алыспас бис.

Дөлгеми-биле

ЫРМАЗЫН СЫККАН

Хаяы өзем иштинде хорумдаштарлыг, ос-озаанныг, хос үттерлиг суг унунга Кара-Киш күске, күжүген дилеп, кедегирлеп, хөкпээликтеп, олура дүшкүлеп, ол-бо харангылап, күске көрүп каап, хенертен кожаңнадыр шурагылап каап чораан. Бир-ле упкан чоон ыяштың бажынга сөгедей олура дүшкеп, ыдай-бээр көрүдеп, дыңнаалаарга, чудуктуң чоон ужунда хылыраан-холураан даап үнер, ындыг боон-тур. «Кончуг кажар күжүген мени көрүп каап, чудук хозунда дүй тептиннип чыдар-дыр эвеспе, кулугурну!» кылдыр бодаап, Кара-Киш-даа амырай-ла бергеи. Оон чүү боор, дораан-на күжүгениң холуруткайның чыткаңы чоон чудук ужунче кожаңнады шурапкаи.

Кара-Киш канчангаш-ла хөре кааптар дээрге, кызаткузаш дээн соонда, кызыл-сарыг Күзеи дөө ол-ла дазыл хозундан үне халаап, ыдай боон чыткаи. Кара-Киш кудурук ызырты сүргеп, Кызыл-Күзеиге ынча-мынча келгеш, кый дээн:

— Ойт, Күзеи! Ойлай бербе даан! Ортадан, доктаа!

Арай сестн бертен Күзеи чанында дытче үне халыыры-биле бир дап бергеш, ара соксаап, ийи бут кырынга тура дүшкеп, ийи холун сула салыпкаи. Кара-Киш база хербейип тура дүшкеп, бууган хевирлиг шыжылаан:

— Шыш, шыт! Хр-р-р. Кажар Кызыл-Күзеи сеп мээң девискээриниин хамык чолдак-ойларыи, шонмаңнарыи, күжүгеннерии кырып чип туруп бергениң ол чүве бе?! Сеп ынчаар арыдып каапталыңга, мен чүнүп-биле аңыдыраар амытан мен?

Кызыл-Күзеи Кара-Киппе чүвениң чогум шыныи сөгээн:

— Сээң турлаалыың карекүскелериң, чолдак-ойларың, шонмаңнарың, күжүгеннериң кайын кыра хөмелеп оозар иймек мен аан, даай! Аңаа-ла бо хос чудук иштинде хоюг прикти казып чыттым шыкажыл. Күске, күжүген, күзеп дээрге мээң күзээмде-ле болгай! Сээң турлаанда олар эвээш болза, мээңниңден барып база чемнеп болур сеп. Мен бодумнуң күске, күжүгеним төтпейн тур мен, харын.

Оңу дыңнаат. Кара-Киш ам-на оожургай бергеи. Оон орталанып, аңаа шыжылаан:

— Че, ындыг болза, Кызыл-Күзеи, сээң-биле тапчыг хөөрежип көөр-дүр.

— Ийет-ийет! — деп, Кызыл-Күзеи база амырай бергеи.

— Амыдырап чурттаарыдаа бергедээн, ат болган чүве-ле бо, төрел!—деп, Кара-Киш харааадал-биле демгизиниго чугаалаан.

— Хорумнуг тайга-таскыл, шыргай кара пөш иштии чурттуг Кара-Киш сеп амыдырап чурттаарыңдан бергедей бээр болзунза, ат ыйнаан моң, даай! Сээң черле торлуур чүвең бар эвес, чем муңзаар, чем далдаар эвес сеп! Күске, күжүгенден эгелээш, ак-меңге чедир тудуп чиир, оон кедерезе ужар күштү безин уруктаап, кырынга олурупкаш, бир хемден өске хемче тайга-сынны ажыр сыладыр ужуктуруп чоруй баар ышкажыгай. Ындыг коичуг амытан каичап бергедей бээр чүвел, даай—деп, Кызыл-Күзеи кайган айтырган.

— «Чем муңзавас, чем далдавас» деп, сээң чугаалап орарың-па шын, харын. Бистеп, киштер, чеминтеп кайын бергедей бээр ийик бис. Төрээн неимс—тайгавыс чемнеш-биле кажан-даа хандырып шыдаар болгай.

— Ынчаарга ам түүден бергедей бергениңер оң, Кара-Киш? — деп, Кызыл-Күзеии сонуургаан.

—Төтчеглекчилер деп, ийи буттуг амытаннар бистеп мырыңай төдүп каар дей берди мышкажыл! Аан бергедеп тур бис—деп, Кара-Киижи харыылаан.

— Каичап ындыг болду ол? —деп, Кызыл-Күзеии арай чигзинген шинчилиг кайгаан. —Харын-даа Кара-Киштерии, силерии, камгалаар, ойлеп өлүрер, чөпшээрел бижик берип турар дижик чоп? Бистп, күзеннерии, ындыг эвес, артында «күзеп» деп адывыс безии адавас, аңаа-ла «чыдыгчайын-на сывыртап, ойлаарын эгелээр орта, харын-даа, чаяан бооп, улуг осче кире халаап, хенаиг чердеп алдыртпайн, тыи менди үнген-дир. Ол ооп киш оларның чанынга кедеп келгеш, чаштып чыдып алгаш дыңнаарга, чаный-чилбп төтчеглекчилер караап өлертир арагалап алган, үш-үдүрүм мынчаар чулчураап олурганнар-дыр: «Киш өртээ өскен, ана магалыг чүве! Күрүне садымыга бирээниң кежин дүжаарга, ийи чүс акпа бээр, а кара рынокка садарга, кара киш кежи, харын-даа, бети дээрге беш чүс чайлыг!».

База-ла ол төтчеглекчилерниң чугаазындан алырга, баштай бистиң кежиистп тулган дээн кадайлар каастанып, бөрт кылып кедип турган чүве бооп-тур. Олар бөртке четтигерге, ооп арай хирелиг, ортумак кадайлар киш кежи бөрт кедип эгелээн ышкажыл. Олар база колдуунда киш кежи бөрттүг апарган. Ынчап кээр орта, сөөлгү үеде киш кежи бөрт кедерииге сургуул-суюл аныяк уруглар, ооп эртерге, харын-даа ер кижилер безии шилчээндир. Ынчангат бажында каректыг, пагында салдыг кижи-ле бүргүзүүп киштче шогларыи ол чүве ышкажыл, чээи. Ынчангат бистериниң, киштериниң, амыдырап чурттаары бергедээн дээрим ол.

— Шынап-ла, аңа халаптыг чүве-дир але, даай!—деп, Кызыл-Күзеи Кара-Киштке ам кээп бүзүрээи.— Ам түүү каичаар деп бодап тур сеп, ынчаш, даай?

— Бергедээн херек-ле-дир дээш, тайга даамалы Кара-Даргага барып билдирдивис —деп, Кара-Киш чугаалаан.

— «Кара-Дарга» деп каймалыи ынча дээрии ол? —деп, Кызыл-Күзеии сонуургаан.

— Аңнар хааны Адыг хаймраканны каичап билбес сеп?!—деп, Кара-Кижи Кызыл-Күзенге таймырлаан.— Ону арта Тайга ээзи дижир ышкажыгай! Ол Кара-Дарга бистиң билдиривишкивисти алгаш, хамык адыгларны чыып сургаап, төтчеглекчилерии барып коргудулар дээш, иштиктедип, фермалар, туралгар келгидип чорутказ дивес сеп бе. Хамык хайыраканнар иштиктеп, суур, тураг черлерге четкилей бээр орта, киш кежи бөрт дижип чилбилеп турган кижилер угаан-кудуи ышкыныже, калчан-сарыг кылдыр коргуп, девидээн ышкажыл! Оов-ла оларың: «Адыг аштаап, чаныйлаан, ат болган! Аңнап, тайга үнген херээ чок» дишкеш, төтчеглекчилерниң хөй нуруузу хорун олурупкан сураг бар-дыр. Кара-Дарга чылдыңа мынчап турар болза, бисие магалыг боор ийик,

— Уваа, ындыг-дыр але!— деп, Кызыл-Күзеи магадаан.— Бо чыл удаазында Кара-Дарга харамдыккан төтчеглекчилерии коргудуп, ырмазын сыккан ышкажыл, але, даай. «Ээ, боданганы ботка херек» дижир болгай, даай. Бис ам эрте дээре чер бергелиише чоруваажывыска болур бе, даай?

— Ындыг харын, чээи—деп, Кара-Кижи Кызыл-Күзенге каттышкаи. — Хорумнуг тайга-таскыл, ос-озаанныг каштпал шыпнар теппээже хоржок!

Кара-Киш биле Кызыл-Күзеи ынча дишкеш, ийи чүкче чара маннажып чоруп каапталыр. А Кара-Киштиң хомудалын хандырары-биле Тайга ээзи Кара-Дарга хайыракан төтчеглекчилерии ынчаар ырмазын сыккан ыргии.

Аракчаа КУУЛАР.

«ХИРЛИГ-БАЖЫҢ»

Бо айтырыгга кижилериң харыылаары янзы-бүрү боору чугаажок. Ол кижи бүрүзүнүң хиреэнидеп-не хамааржыр. Мен бодум хуумда арыгсиглиг кижиниң культурлуг кижи деп санаар кижи мен. Бир эвес арыг-сиглиг, ооң уламы-биле культурлуг кижи болур дизе, хамыктың мурнунда чүнар-бажыңга барып, ыяк буска хир-чамны чула кактыныр, саваңныг ыяк сугга са чүнүп каапгар болгай. Эът-кештп хир-чамдан адырып алган соовуста черле шору культурлуг кижи-дир мен деп бодуп санаар болур. Ынчап кээрге, бистиң культуравысты өру көдүрүп турар одагларның бирээзи чүнар-бажың ышкажыл?

Таяы районуң Кочетово суурда ындыг «культура одаа» база бар. Ынчалза-даа ону «культура одаа» деп бөгүн адаары берге. Чүнар-бажың деп ядыг-кызыг чокка база адап шыдавас бис. Үш чыл бурунгаар чүнар-бажыңывысты «культура орудуу» деп-даа хөөредп адай кагылаптар-даа чыгы турдувус. 1986 чылда ооң тудуун доозуп, ажыглалга киирген чүве. Даштыкы хевири аныңыг, иштинге кире бээрге, ана, чүгле кыланнаар чүве-ле болгай. Аңаа чунуп, хирчам-даа арттырар арга чок кыныыл кээр. А бөгүн ол оюн оскунган. Чаа-даймы чалгынга таварышкан чүве дег, соцгалары оюлган. Иштинче кирип чүнар-даа хире эвес. Хир-чамы кедерээн. Ханаларның штукатурказы картылгылай берген, чүнар-бажың иштинде эт-херекселдп арыглап аштавайн келгениниден дозуунуң өюн хир дуй базыпкаи. Ажыы-биле чугаалаарга, Кочетово суурда чүнар-бажың эвес, а «хирлиг-бажың» бар. Чүнар-бажың «хирлиг бажың» кылдыр хуулган. Хуулгаазын түүлдү кылган кижилер «хирлиг-бажыңның» ажылдакчылары. Ында 2 кочегар, 1 санитар, 1 эргелекчи бар —4 кижи. Бир эвес «хирлиг-бажың» оларның боттарының эт-хөреңгизи турган болза, ону ылап-ла чүнар-бажың кылдыр ажаап-каректап турарлар ийик. Чүнар-бажыңның улус чүнар иштинии өрээлдери хамаанчок, паштында девискээри безии арыг чыдар боор.

«Хирлиг-бажыңга» чунуп чеде бээрге, ооң эргелекчизи чунганының өртээн бадыткаар талон деп чүве бербес. Чунуп келгеннериң көпейлерии карманынче книр октап алыр. Талон негээрге, «совхоз талон кылып бербес-тир. Бодум кылып алыр эвес мен»—дээш, дүшке-даа каапас.

Шак мындыг хирлиг чүнар-бажыңныг улус-тур бис. Ынчангаш бистерии, Кочетово суурнуң чурттакчыларын, ылап-ла бедик культурлуг кижилер деп санаар болур бе, Мергелдей?

Бичс-оол ОЮП.

АРЫГ ОРУКТУҢ ЧЫДЫ

Автомашиналарның тайгыр кылдыр доштаалган орукталарын арыглаарынга спирт бүдүргелезинден артынчыларының чедишкинниг ажыглап болуруун Венгрияның специалистериниң шенелделери бадыткаан. Кылайтыр доштаалган орукталарны, көвүрүглерин автомашиналарның артыжарынга айыыл чок болдурар дээш делегейниң хөй чурттарында дусту, элезинии колдуунда ажыглап турар. А спирт артынчыларындан кылган суук үүлдү доштаалган оруктарга чаштырарга, орук шывыы, көвүрүглер үрелбес болгаш бокталбас. Орукка чаггаи улуг харны алы хөртүктү ооң дузалы-биле база дораан-на эргизип, арыглап болур. Арыг орук «аромадының» түгле чаңгыс четпези — ооң арагазыг, ачыг чыды. Ынчалзажок ол чыт удавайн чиде бээр.

АК-САРЖАГ ТӨӨГҮЗҮ

Ак-саржаг (орус дылда — сливочное масло) төөгүзүнге, ол каичап тыптып келгениге хамаарышкан шинчилел ажылдарының түңнелдерин Берлинде Гумбольдт аттыг университеттиң эртемденнери парлаан. Ак-саржагны кижилериин ажыглап эгелээнии эң-не баштай библия дээр шажын номунга бижээн болган. Бистиң үеэнске чедир ийи муи чылдың эгезинде ак-саржагны кижилер ажыглап эгелээн деп, эртемденнер санап турар. Ак-саржаг дугайында эрте-бурун Грецияга болгаш Римге база билир турган. Ынчалзажок ону ынчаарда эм кылдыр ажыглап келген. Бурунгу шагның германнары ак-саржагны будургеш, кеш суглангызын болгаш баш дүгүи чаарынга ажыглап турган. Ак-саржагны эң-не баштай чем кылдыр Соңгу Европаның чурттарынга кижилер ажыглап эгелээн. Ак-саржаг XII үс чылда Скандинавиялай делегейниң өске черлеринче шептерээн.

КЫРГАН-АВАЗЫ ШЫЛГАЛДА ДУЖААГАН

АКШ-тың улуг назылыг хөрээжен хамаатыларының бирээзи Изабелла Хаммонд чоокта чаа Гавард университединге музыка талазыбыле шылгалда дужаагап, пианиного ойнаарының дипломун алган. Ооң хары ам 91. Аңаа мөчээн сөөлүнде ажы-төлүн болгаш оларның уругларын азыраар, өстүрер дээш ол моон мурнунда өөренир чайы чок болган.

ВЕНГРИЯНЫҢ ТӨӨГҮЗҮ

● БУДАПЕШТ. 1848-1849 чылдарда Венгрияда революциянын болгаш хосталгалыг дайынның 140 чылынга турускаалыг митингилер болгаш чыскаалдар бүгү чуртка болуп эрткен. Ол чылдарның шуурган дет болуушкуннары венгр улустуң төөгүзүнде алдын үжүктер-биле бижиттингеннер.

Будапештиде Маадырлар шөлүнүң чечектерин байырлалдың ёзулуу-биле салган. Лайош Кошуттуң, Шандор Петефиниң болгаш Венгрияның өске-даа национал маадырларының турускаалдарынга чечектерин база салган. Будапештиде Национал музейниң баарынга болган митингиге он-он муң кижи киришкен. Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязы болгаш Венгрияның Коммунистиг эвилелиниң ол митингини организастаан.

ЯНЗЫ-БҮРҮ МЕДЭЭЛЕР

● КАБУЛ. Нангархар можунуң административтиг төвү Джелалабад хоорайны соолгу хүшеррде ажыдып эдерген дээрбечилер ракеталар болгаш артиллерия-биле база катап бооланы түнелиниве тайбың чурттакчыларның иштинден 5 кижи өлген. 14-түү балыгланган, үш чуртталга бажыңы үрелген.

Герааттың төөн талазы районнарынга моолелген дээрбечилерни узуткаар талазы-биле чазак шериглериниң кезектери шавар халдаашкыннарны чоруткан.

● ГАВАНА. Фарабундо Марти аттыг Национал хосталга фронтузунуң (ФМНХФ) дайынчылары эрткен неделиниң дургузунда Сальвадорда америкачы чалча чазактың 349 солдаттарын болгаш офицерлерин чыскаалдан үндүрген, бир шериг вертолетту черже дүжүр аткан, ийизин үрээн.

● БУЗНОС-АЙРЕС. Чилиниң кара-бажыңнарында политика талазы-биле хоруглаттырганнарны хостаарын чурттуң хөй болуп юристери негээн. Эрге-чагырганы шериг эргилдезиниң дузазы-биле ажелеп алгаш. Чилиге демократияны болгаш хосталганы боой тутkан генерал Пиночеттиң диктатуразынга удурланган дээш хөй муң чили патриоттарны хорутаан болуп турар деп, адвокаттарның медеглелии «Эпока» солунга парлаан.

● ВАШИНГТОН. АКШ-тың конгрезиниң төлээлекчилер палатазының 435 нежингүнерин эрткен чылның ноябрьда соңгуурунга 204 миллион доллар чарыгдаттырганын «Коммон коз» деп хөй-иннин организациязы дыцнаткан.

● РАБАТ. Англияның премьер-министри Маргарет Тэтчер Мароконуң МАП информация агентилезинге интервью берген болгаш Каттышкан Нациялар Организациязының хайгаараду-биле Чоокну Чөөн чүкке хамаарышкан делегей конференциязының чылдырары чугула деп медеглээн. Чугаалажышкыннарны эгелээри эргежок чугула деп. Чоокну Чөөн чүктүң бүгү күрүнелери санап турар, ынчаарга ол чугаалажымышкыннарга палестиннер база киржир ужурлуг деп, британ премьер-министр демдеглээн.

● ТОКИО. «Япония — ССРЭ» инвитилелдиг эвилелиниң съездизи бодунуң ажылын япон найысылаага ийи хүн дургузунда үргүлчүлээн. Даштыкы чурттар-биле найырал болгаш культура харылзаазының совет институттарының эвилелиниң делегациязы съездиниң ажылынга киришкен. Ийи чурттарның аразынга найыралдыг харылзаалары быжыглаарының, бүгү делегейге тайбынны камгалаарының эң чугула айтырыгларын съездиниң делегаттары чугаалажып көргеш.

(СЭТА).

Ч. ХОХИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ДУБЛИН. (СЭТА). Совет удуртукчу М. С. Горбачевбиле ужуражыр арганың бар болуу бергенинге Ирландияның премьер-министри Ч. Хохи байыр чедирип, медеглел кылган деп, чазактың тускай төлээлекчизи дыцнаткан. Чугаалажышкыннарның үезинде делегейниң чугула айтырыглары, Ирландияның болгаш Совет Эвилелиниң аразынга экономиктиг кадыг ажылдажыгганы кавбартырының, чаагай харылзааларны хөгжүдеринниң айтырыглары көрүнгеш турар деп, чазак төлээлекчизи демдеглээн.

«М. С. Горбачевту Ирландияга найыралдыг эвилеп ёзу-биле утkуур аңаар, чүге дээрге, ортемчейниң бүгү чурттакчыларының айыыл чок чоруунуң дугайында докладаал сагыш салып турар шылгарангай совет удуртукчуну Ирландияның чоңу бедии-биле үнелеп турарь деп, «Айриш пресс» солун бижээн.

ЯПОН ЖУРНАЛИСТ КОСМОНАВТ БОЛУР

Япон журналист 1991 чылда совет «Мир» орбита станциязынга каттышкан экипажтың составы-биле кады сес хонук ужудуушкунну кылыр. Космоска каттышкан совет-япон ужудуушкун дугайында Москвага ат салдыгган дугуржулганы ёзугаар Японияның «Ти-би-эс» телекомпаниязындан 40 кижини, оларның аразында хөрөжеен журналистерни совет эвчилер шилиир. Олар бо чылдың майда Москвага чедип келир. Космосче ужудуушкунну кыамрынга белетикел кылдыр оларның иштинден чүгле ийи кижини шилип алыр. Ужудуушкунга белетикелдин бүгү курузун олар Звездный городокка эрттирер.

Ужудуушкунуң программазы 8 хонук үргүлчүлээр, оларның алды хонуунда япон космонавт «Мир» орбита станциязынга ажылдаар. Эртем модулиндан дөрт телевидение репортажын кылыры дугуржулгада көрдүнген. Совет экипажтың составынга япон космонавтының ужудуушкунуңуң дугайында идея эрткен чылын совет космос программазының дугайында фильмни «Ти-би-эс» компания тырттырып турда тыптып келген.

Дугуржулгага совет талазын ССРЭ-нин Колкосмос начальныгы А. Дунаев, «Липецкинторг» деп даштыкы экономиктиг каттыжымышкынның дарганы В. Игнатов, япон талазын «Ти-би-эс» теледамчыдылга корпорациязының президентиниң К. Накамура, «Ти-би-эс ньюзтуң» президентиниң Х. Ота ат салган.

(СЭТА).

КЕМ-ХЕРЕК ҮҮЛГЕДИИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Хоралыг наркотиктер садыгган, боттарының аразынга өжээнинг бөлүктериниң ханныг мисиддежишкиннерин Вашингтониуң полициязы соксадыы чадап турар. Ынчангаш Вашингтонуну амгы үеде «өлүрүкчү үүлгедиглер найысылалы» деп адап турар апарган. Ол дугайын хоорай полициязының начальныгы Морис Тернер телевидение дамчыдылгага медеглээн.

Вашингтонуң полициязы кем-бурууду хереткеннериниң мурнунга дүжүп бергени ол бе деп айтырыгга харыслаашпаан. Тернериң чугаалаавы болза: «Эрткен чылын 43 муң кижини америк найысылаага тудуп хорутаан бис. Полициядан ооң ыдай чүү маңап турар силер?»

Америк найысылаада кемхерек үүлгедишкиннерниң өөскээни-биле холбаштыр сеткил дувуреашкынын бүгү чуртка халбарып турар. Чүгле 1988 чылда безин Вашингтонга 372 кижи өлүртикен.

АКШ. Нью-Йоркта федералдыг эрге-чагырга черинин бажыдының чанында ол хоорайның чурттакчы чону массалыг удурланышкын чыскаалын чоокта чаа организастап эрттирген. Демонстрациянын киржикчилери Сальвадорунуң фашистиг эргечагырганынга шерит болган саң-хөө дузаламчызын чедиперин соксадырын америк администрациязын негээн.

Чыскаалдың киржикчилерин полиция масселыы-биле тудуп хорутаан.

ЧУРУКТА: удурланышкынын чыскаалының киржикчизин тудуп ап турары.

СЭТА-ның фотозу.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

Огородчунуң сүмези

Помидор рассадазын олуртуру

Помидорну баштай рассадага өстүрүп, чылый бээрге, ажык черге олуртур. Ону канчаар кылырыл?

Рассада тарыыр хааржактың хемчээлиниң узуну 60, дооразы 30, бедии 8 сантиметр болза эки. Ону ай-дедир дажыыры эптиг, чиик.

Хөрөүнү күүгүннө белетикеп алыр. 1 кочал чаагай кара хөрөүнү, парниктиң 2-3 чыл болган хоюглаан прииндизин, 2 стакан ыяш хүлүн, 2 стакан арыг элезинниң эки холуур. Белеп болуу бергеш рассада хөрөүнү-биле хааржактарны долдурар.

Аргалыг-да болза, Тывага хөй чылдарда тарып өстүрүп келген дүжүктүр помидор үрезиннерин рассада өстүрериниге ажыглаар. «Ранетка», «Картофельный», «Сибирский», «Ленинград», «Бычье сердце» дээш ыяшташ помидорларның үрезиннин ажыглаар болза, эки дүжүттү берип болуур. Чаа сорттарны база төнеш тарып болуур.

Хөрөүн урган хааржактарны чылыг черге чымыыр тургускаш, чылыг суг-биле суггаарар. Суу сиңерге, үрезиннериниң аразы 1–2 см ырак, хапызы 1 см кылдыр тарыыр. Бир эвес чаңгыс хааржакка ашты-ажыг сорттарның помидорларының үрезиннерин тараан болза, оларның аразын оттуг-ыяш-биле ажыглай демдеглеп алыр. Рассаданы тараан соонда, чылыг черге хааржактарны тургузар. Помидорнуң өзүмнери, костүн келирге, шала сөөнүн черге салыр.

Рассаданың үнерн тараан үрезиннерни белеткеп алганымнан база дыка хамаарыжыр. Тарыыр мурнунда үрезинни 1 промилле марганец эзилдиринге 15 минута тургузар, соон арыг сугга чутташ. 2-3 хонук шыгыдары-биле ол иске орнаң каар. Тарааш соонда хөрөүн үргүлчү шык турар үжүрлүг. Помидорнуң өзүмнериниң бүрүлери 2-3 чедип турда, оларны белеткеп алганымнар еске хааржактарның хөрөүнүнче чаа олуртур. Чаа олуртурунуң мурнунда хөрөүнү эки суггаарар, өзүмнериниң аразының ыраа 6-8 см кылдыр чаа олуртса эки. Рассаданың өзүн шуулай бээрге, хүндүс чылыг черге, а дүне 8-10 градус чылыг черге тургузар. Бир эвес рассаданың өзүн турары шоолуг эвес, бүрүзүнүң өңү ак ногаан болза, ийек, аът азы дагаа өдээн сугга эзилдиргеш, 1 литр арыг сугга чартык стакан эзилдирген өдек суун хоолаш суггаар. Ооң соонда хөрөүнү оварымчалыг үлдуреттип турары чугула.

Помидор рассадазын олуртурунуң эң тааржымчалыг үези мартың 1-20 хүннери. Ооң ыңайлаарга орайтаар.

Сат ДҮКЕЖИК.
Кызыл хоорай.

«ХЫРНЫН ЧАЖЫРАРГА...»

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шиң театрынга бо-ла чеде бээр бис. Ооң буфединден чем ап чиирдыка берге, кижи хиндинчектенир. Каш-ла минута дургузунда улус чемтереринге дузалажыттар кижилер тывылбас чоор бе? Суксуң бээр автоматтардан көвүделивр тургускулап кагза, ол-ла чүведир иинин.

Суксуң аймаа конгуг хөвар, ыламгыы шайга чедери берге. А чигирзиг болгаш улуг ортектиг соктар суксуң хандырып шыдавас болгай. Бис бодаарывыска, тай биле боова болза кижи аштаанын-даа, суксаанын-даа хандырып алыр. Ыя оңу-ла күзээр, чаңгыс театрывыстың удуртукчуларындан дилээр улус-тур бис.

Анатолий биле Айлана ООРЖАКТАР.
Кызыл хоорай.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

Понедельник

АПРЕЛЬ 3
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Бут бомбүүнүң допчулады. 9.05 «Криминал салым-чаяан». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 11.40 Медээлер. 11.50 «Бүзүреңгиг-даа болза, элдептиг». 12.50 «Ыдыктыг Тойук». 13.10—13.30 Барымдаалыг фильм. 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустувуушкун прожектору. 15.50 Барымдаалыг фильм. 16.10 «Алисия Алонсо сценада болгаш амыдыралда». Телеочерк. 16.35 «Үүглар шагы». 17.35 Л. Сейфуллина. «Чагаа». 18.00 «Найырал экраны». Девискээрлер аайы-биле бот-оруглга-чарылга болгаш национадлар аразында харылзаалар. (Ортаакы Азия болгаш Казахстанның чижээнде). 18.30 Бут бомбүүнүң допчулады. 19.00 Улуг кижилерге мультфильм. 19.05 А. Дударев—«Эргии». Фильмшиин. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустувуушкун прожектору. 21.45 «Эргии» фильм-шиинин уланчызы. 22.50 Бөгүн делегейде. 23.05 —23.50 Музыкалыг программа. «Амгы үеде музыканың X фестивалы». А. Шнитке. Концерт.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Объективте— дириг амытаннар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Төөгү. 8 класс. XIX үе чылдың бирги чартында Россияның культуразы. 9.05 Италь дыл. 10.05 «А. Блок». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35 Төөгү. 5 класс. Спартактың тура халышкыны. 11.05 Бистиң садывыс. 12.05 «Совлгу вагонче ным кирип кээрил». Уран-чечен фильм. 13.30 Медээлер. 13.40 П. И. Чайковский. Симфония № 2. 14.15—14.50 Телефильм. 17.05 Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.15 «Бодалдар беллирээ». 18.40 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Салыг черлерни төнгээ». «Болуушкуннар хрониказы». 18.40 Медээлер. 18.50 Реклама. 19.00 «Ажык чүтээ».

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Стол теннизи. Делегей чемпионадыы. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустувуушкун прожектору. 21.45 Даштыкы фильм экраны. «Давидке душтук». (Куба). 23.00—23.35 «Эртенги почта».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 «Давидке душтук». Уран-чечен фильм. 18.30 «Совет Эвилелиниге бараан бооп тур мен!». 19.30 Мультфильм. 19.40 Сенегалдың национал ансамблиниң концерти. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

АПРЕЛЬ 4
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 А. Дударев. «Эргии». Фильм-шиин. 10.30 Медээлер. 10.40 «Эргии» фильм-шиинниң уланчызы. 11.45 «Үүглар шагы». 12.45 —13.00 «Ол болган... болган...». 15.30 Медээлер. 15.45 Барымдаалыг фильм. 16.05 Концерт. 16.30 Карак чивеш даар аразында. 17.00 «Экии музыка!». 17.45 Бенгр телевидение программазы. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Найырал меридианнары». Финляндияның ССРЭде хүннери. 19.55 Литературалыг уран-чечен видеоканал. 21.00 «Үе». 21.50—00.50 Видеоканалдың уланчызы. Чаңсарда (23.15) Бөгүн делегейде.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезинниери. 10 класс. ЭСМ өөренирингге дузалыг. 9.05 Немец дыл. 10.05 ПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Өг-бүледе үүглардың кижилдилгези. 9.05 Француз дыл. 10.05 ПТУ сургуулдарынга. Физика. Плазманың ажылчын мергежилдери. 10.35; 11.35 Биология. 5 класс. Чечектен үрезинге чедир. 10.55 «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 11.05 Француз дыл. 11.55 «Давидке душтук». Уран-чечен фильм. 13.10 Медээлер. 13.20 Ритмниг гимнастика. 14.05—14.40 Телефильмнер. 17.05 Медээлер. 17.10 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.25 Үүглар фильм. 18.50 «Киноафиша». 19.15 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-оруглга-чарылга болгаш арендалыг керээ». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 Стол теннизи. Делегей чемпионадыы. 21.00 «Үе». 21.50 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 23.15 Бичии концерт. 23.30 Бут бомбүү. ССРЭ чемпионадыы. «Спартак»—«Зенит». 00.20—01.00 Бистиң садывыс.

Среда

АПРЕЛЬ 5
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Экии, музыка!». 9.20 «Кайгамчык элдеп даай-авайы». Уран-чечен фильм 1-2 сериялары. 11.00 Медээлер. 11.10 «Делегейни дескиндирер». Альманах. 12.10—12.45 «Хатловнуң аялгалары». 15.30 Медээлер. 15.45 Фильм-балет. 16.15 «Ле Зуаң». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.45 М. Воронцова ойнаар. 17.00 «Үүгларга дамчыдылга». 18.00 Депшилге. Информация. Реклама. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Найырал меридианнары». Финляндияның ССРЭде хүннери. 19.55 Литературалыг уран-чечен видеоканал. 21.00 «Үе». 21.50—00.50 Видеоканалдың уланчызы. Чаңсарда (23.15) Бөгүн делегейде.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезинниери. 10 класс. ЭСМ өөренирингге дузалыг. 9.05 Немец дыл. 10.05 ПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Эр, хөрөжеен ийи кижи... болгаш нарын айтырыглар. 10.35; 11.35 Биология. 9 класс. Экологтуг системалар. 11.05 Немец дыл. 12.05 «Софья Ковалевская». 1-ги сериязы. 13.30 Медээлер. 13.40—14.05 Концерт. 17.10 Медээлер. 17.20 «Софья Ковалевская». 2-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Барымдаалыг фильм. 19.00 «Орус дылды өөренип тур бис». 19.15 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Продукциянын шыпарыгга—бедик негелдеш». «Хүн айтырыглырыгга». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Стол теннизи. Делегей чемпионадыы. 21.00 «Үе». 21.50 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 23.00 «Чагаага ийи сес». Барымдаалыг фильм. 23.50 Бичии концерт. 00.00—00.55 Бут бомбүү. ССРЭ чемпионадыы. «Днепр»— «Жальгирис».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.10 Медээлер. 17.20 «Софья Ковалевская». 2-ги сериязы. 18.20 Алтай күртелеп. 19.00 «Орус дылды өөренип тур бис». 19.15 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Продукциянын шыпарыгга—бедик негелдеш». «Хүн айтырыглырыгга». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Стол теннизи. Делегей чемпионадыы. 21.00 «Үе». 21.50 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 23.00 «Чагаага ийи сес». Барымдаалыг фильм. 23.50 Бичии концерт. 00.00—00.55 Бут бомбүү. ССРЭ чемпионадыы. «Спартак»—«Зенит». 00.20—01.00 Бистиң садывыс.

Четверг

АПРЕЛЬ 6
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильмнер. 9.05 «Хой чармыңга төлгелээшкин». Уран-чечен фильм. 10.25 Медээлер. 10.35 «Үүглар шагы». 11.35 — 13.05 «Кинопанорама». 15.35 Медээлер. 15.50 «Кедээниң делгемнери». Барымдаалыг фильмнер. 16.30 Музыка эртинези. Л. Бетховен. Концерт. 16.55 «...16 харга чедир болгаш ооң улуг назы». 17.40 Тиилектилер. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «ТелеЭКО» журнал. 19.30 Улуг кижилерге мультфильм. 19.50 Х. Нарлиев кинорежиссёрнүң фильмнери. «Фраги аас-кежиндиве чарылгаң». 1-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.50 «Чадалар». Уран-чечен-публицистиг программа. 23.20 Бөгүн делегейде. 23.40—00.30 Баскетбол. АКШ чемпионадыы. АКШ-тап дамчыдылга.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35. Ниитии биология. 10 класс. Мутация алыы дээлерлер чүге ангы-ангы болзурул. 9.05 Испан дыл. 10.05 Кукрыликтерниң чогаадыкчы ажылы. 10.35; 11.40 Биология. 7 класс. Кедээ ажыл-агыйның дириг амытаннары. 11.00 Испан дыл. 11.30 «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 12.05 «Софья Ковалевская». 2-ги сериязы. 13.15 Медээлер. 13.25 —Ритмниг гимнастика. 13.55—14.35 «Ромэн» ансамбльдиң концерти. 17.05 Медээлер. 17.10 «Софья Ковалевская». 3-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.20 «Шынаңам». Моол улустуң тоолдары. 18.40 «Спорт Кут-культура болгаш спортту сайгарыдыры. 19.20 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин —амыралдаа». «Арага ишнее чорук —амыралдың негелдеш». 19.50 Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15. Ритмниг гимнастика. 20.45 Барымдаалыг фильм. 21.00 «Үе». 21.50 «Софья Ковалевская». 3-кү сериязы. 23.00—23.45 Баскетбол. АКШ чемпионадыы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.10 «Софья Ковалевская». 3-кү сериязы. 18.20 Барымдаалыг фильм. 19.00 «Фестиваль экраны». Аныяктар программазы. 19.10 Телефильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

АПРЕЛЬ 7
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Чадалар». Уран-чечен фильм. 10.05 Медээлер. 10.15 «Киноафиша». 11.15 «Чуртта, Чер». Экологтуг программа. 12.15 — 13.40 Баскетбол. АКШ чемпионады. 15.35 Медээлер. 15.50 Концерт. 16.15 Делегейниң кадыкшыл хүнүгүне. 16.55 «Каштанка». Уран-чечен фильм. 18.00 «Эртем: теория, шенелде, практика». 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 ССРЭ Конституциязы болгаш национадлар аразында харылзаалар. 19.50 «Фраги — аас-кежиндиве чарылгаң». 2-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.50 «Ол болган... болган...» 22.10 «Үзел-бодал». 23.40 — 00.20 Улуг кижилерге мультфильм.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм 8.35 Өг-бүле академиязы. 9.05 Англи дыл. 9.35 Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 Кукрыликтерниң чогаадыкчы ажылы. 10.35 География. 5 класс. Биосфера. 11.05 Англи дыл. 11.35 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 12.40 Медээлер. 12.50 А. Скрябин. Концерт. 13.05—13.45 «Улуг кижилер болгаш үүглар». 17.05 Медээлер. 17.15 РСФСР-ниң улустуң артизи О. Эрделиниң концерти. 17.55 Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.15 Барымдаалыг фильм. 18.45 «Үүглар бажыңы — энергелдиг бажыңы». 19.15 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-оруглга-чарылга: хүнүгүн боттуг болуушкуннарыл». «Кадыкшыл дугайында чугаалажымышнар». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Озел-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.20 Белорусс ССР-ниң Күртелерадиозу. 21.00 «Үе». 21.50 «Бис болгаш бистиң аъттарывыс». Уран-чечен фильм. 22.50—23.30 «Ашуги» ансамбльдиң концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 РСФСР-ниң улустуң артизи О. Эрделиниң концерти. 17.55 Мультфильм. 18.15 «Арена». Спортчу программа. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Суббота

АПРЕЛЬ 8
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Бистиң садывыс. 9.05 Фестивальдың демдектери. 9.35 Телефильм. «Директорлуң фантазиялары». 10.00 Кижи институту. 11.00 «Социалыг чурттарында». 11.35 Чурттуң агаарлан халдаашкынга удур шеригленирнинг хүнү. 12.25 Казах кино дугаймында болдадыр. 13.45 «Дириг амытаннар оранында». 14.45 Бөгүн делегейде. 15.00 Эде тургустувуушкун болгаш культура. Славян бижик болгаш культураның фондузу. 15.30 Д. Шостакович «Катерина Измайлова» операзының үзүндүлери. 17.00 Мультфильм. 17.10 «Бистиң ӧредиривис». «Үүглар кампаниязы». Өг-бүле үүглар бажыңнарының нарын айтырыглары. 18.25 Делегей программазы. 19.25 «Сайлес Мариер». Уран-чечен фильм. (Великобритания). 21.00 «Үе». 21.50 «Суббота кежээнинде». Мультипликациядан тоолдуглар. 22.40 «Саковояж» кафе силерни чалап тур». Эстрадалыг программа. 00.15—00.25 Медээлер.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Кедээдеп замчыдылга». СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин —амыралдаа. 9.15 «Чылдар, салгалдар. ырлар». 10.15 Дешшилге. Информация. Реклама. 11.00 «Отту чагырганы». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 12.25 «Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда». 14.05 «Чер адаанын сугнары» телефильмниң башталгы көргүзүү. 15.15 И. Архиповаңың концерти. 16.00 «Ажык-чарлыг чорук» фестивальдың барымдаалыг фильмнери. 17.15 Музабоемент. Янкелевич профессорлуң класы. 18.15 Телефильмнер. 19.15 «...16 харга чедир болгаш ооң улуг назы». 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Эртем-тайылбырлыг программа. 21.00 «Үе». 21.50 Эртем-тайылбырлыг программаның уланчызы. 00.20—01.25 Баскетболга АКШ чемпионады.

Воскресенье

АПРЕЛЬ 9
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 Ритмниг гимнастика. 8.45 «Спорттодото» тиражы. 9.00 «Эртен эртен». Үүглларга дамчыдылга. 10.00 «Совет Эвилелиниге бараан бооп тур мен!». 11.00 «Эртенги почта». 11.30 «Аяи-чорукчулар клуузу». 12.30 Үүглларга формация-публицистиг программа. 14.00 «Музыкалыг киоск». 14.30 «Кадыкшыл». 15.15 Бөгүн—Чурттуң агаарлан халдаашкынга удур хамгалал шеригленирнинг хүнү. 15.30 Концерт. 16.15 Мультфильмнер. 17.00 «Кедээ-Плевумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». 9.15 «Чылдар, салгалдар. ырлар». 10.15 Дешшилге. Информация. Реклама. 11.00 «Отту чагырганы». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 12.25 «Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда». 14.05 «Чер адаанын сугнары» телефильмниң башталгы көргүзүү. 15.15 И. Архиповаңың концерти. 16.00 «Ажык-чарлыг чорук» фестивальдың барымдаалыг фильмнери. 17.15 Музабоемент. Янкелевич профессорлуң класы. 18.15 Телефильмнер. 19.15 «...16 харга чедир болгаш ооң улуг назы». 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Эртем-тайылбырлыг программа. 21.00 «Үе». 21.50 Эртем-тайылбырлыг программаның уланчызы. 00.20—01.25 Баскетболга АКШ чемпионады.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Бис болгаш бистиң аъттарывыс». Уран-чечен фильм. 9.20 Барымдаалыг фильмнер. 9.55 Поволожье улустарының танцылары. 10.15 «Отту чагырганы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 11.30 «Аяи-чорукчулар клуузу». 12.30 Стол теннизи. Делегей чемпионадыы. 13.10 И. Друце чогаалчының чогаадыкчы болгаш хөй-иннин ажыл-чорудулгазының дугайында. 14.15 Эвилелдешкен республикалар киноүлгедиктиказы. 15.05 Мультфильмнер. 15.30 Философчуң беседалар. 16.15 «Орай чечектер». Уран-чечен фильм. 17.55—Барымдаалыг фильмнер. 18.30 Чалыы назын танцылап, ырлап тур. 19.15 Аът спорту. Ливерпуль стипльчеези. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Концерт. 20.45 «Экии, доктор!». 21.00 «Үе». 21.55 Бут бомбүү. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Динамо» (Киев). 23.50—00.40 Стол теннизи. Делегей чемпионады.

Кино

АПРЕЛЬ 2-ДЕ

«ПИОНЕР»: «Пугала» 9.00, 12.20. «Дикие лебеди» 10.30, 14.00. «Связь через пиццерию» 15.50, 18.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кинособрание» 9.00. «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» 10.00, 12.30. «Уэлик замка Ифф» (1-ги фильм) 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чудесный лес» 12.00. «Уэлик замка Ифф» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Ходжа из Пьорта» 13.00. «Знакомство» 15.00, 17.30 шактарда.

«НАЙЫРАЛ»: «Воры в законе» 9.00, 12.20, 14.20, 16.20, 18.20, 20.20. «Чук и «Гек» 11.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Кин-дза-дза» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

Охлаар

Республиканга чагбас. Хаттың күжү секундада 9—14, күштелгеже—15—20 метр чедер. Дүне 0—5 градус соор. Хүндүс 12—13 градус чылыр.

Кызылга чагбас. Дүне 2—4 градус соор. Хүндүс 15—17 градус чылыр.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Бойдус камгалалының айтырыгларының талазы-биле бо чылдың апрель 7-де 8 шактан 13 шакка чедир улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң күүскомунуң даргазыныи оралакчызы Юрий Сергеевич ПУТИНЦЕВЧЕ дорт-биле телефоннап болур. Телефону 2-29-66.

Республиканың ВТЭК (эмчи күш-ажыл экспертиза комиссиязы) Кызыл хоорайның Комсомольская кудумчулуун № 3 бажыңындан республиканың № 1 поликлиникалыының № 408, 409 кабинеттериче кеже берген. Ооң амгы адрези: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчуу, бажың № 61, телефону 3-06-49.

Чөөн-Сибирьниң күрүнеги культура институдунуң библиотека болгаш культура-чырыдыышкын ажылының факультеттериниң шуут болгаш бот-өөредилгелиг салбырарынга кирерии күзээннерби-ле чугаалажымышкын-беседаларны Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чорудар деп турар.

Чугаалажымышкын - беседавар Кызыл хоорай, Ленин кудумчуу, бажың № 2.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

367000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» ТЕЛЕФОННАРЫ

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орадавчылары— 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ сарыыльгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралавчылары — 3-43-93;
◆ партийнең амыдырал кылдазы— 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет тургузуут, сонгал айтырыглар кылдазы — 3-34-99; 3-41-23;
◆ үлетпүр кылдазы — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр кылдазы — 3-41-16;
◆ пропаганда кылдазы — 3-34-57;
◆ культура кылдазы— 3-39-15;
◆ информация кылдазы — 3-37-11;
◆ чагаа кылдазы — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга кылдазы — 3-34-93;
◆ тизүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ солун келбейн баргаңда — 2-32-75 че дазыыр.

Чыдыы 300 хитап үнер. Хемчээли 2 парзалга аңмы. Тиражы 25400 эк.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш сазыынын керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чыгыт № 261. ТС—00230.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 4 вторник № 79 (13979)

1925 чылда үнелеттинген. Өртээ 3 нөм.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ КУБАЖЕ УЖУПКАНЫ

СЭКП ТК-ның Чигинде секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев Кубаның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, Куба республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро Рустуи чалаавын ёзугаар албан ёзузунуң напыралдыг аян-чоруун кылып, апрель 2-де Москвадан Гаванаже ужуп чорупкан. Оон уламтыр М. С. Горбачев ол чурттуң удуртулгазының чалаавын ёзугаар Великобританияга албан чоруун кылыр. М. С. Горбачев Кубаже баар орук аары-биле Ирландияның Шэннон дээр аэропортка доктаар болгаш дээди дениелге совет-ирланд чугаалажымышкынар болур.

Аян-чорук үезинде М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы хереглер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы В. М. Каменцев үдеп чоруур.

М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнери Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар А. Н. Бирюкова, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, СЭКП ТК-ның секретары О. Д. Бакланов болгаш өскеда кижилер аэродромга каап үдээн.

Үдеп турганнарның аразынга Великобританияның ССРЭ-де элчизи Р. Брейтвейт, Кубаның ССРЭ-де хереглериң түр бүзүреттирген Р. Мирабаль, Ирландияның ССРЭ-де хереглериң түр бүзүреттирген Д. Макинвар олар турган.

• • •

М. С. Горбачев ол-ла хүн Шэннонда чеде берген. Ирландия Республиканың болгаш Совет Эвилелиниң күрүне туктары-биле тимээн аэропортка М. С. Горбачевту, оон кадайын үдеп чоруур кижилерни Ирландияның премьер-министри Ч. Хохи, албанның өске-даа кижилери үткаан.

М. С. Горбачевка болгаш Р. М. Горбачевага байыр чедирип тура, Ирландияның Премьер-Министриниң чугаазында болза:

Силер дээрге төөгүде эң-не баштай Ирландияга келген совет Президент силер, мынчаган силериң аян-чорууңар төөгүлүг боор турар. Бо ужуражымышкыл делегей харылзаалар-ыңың дугайында, а ол ышкаш бистиң ийи чурттарывыстың аразында хөгжүп турар харылзаалар-ның дугайында бодалдар солчур аргамы боор.

Ирландия делегейниң өске чурттары-биле кады амгы үеде Совет Эвилелинде боор турар үнделиг чаартылгаларны улуг билиишкин болган деткиишкин-биле хайгаарап турар. Совет ниитилелдиң улам ажык кылыр дээш база Совет Эвилелиниң экономикигар болгаш политикиг системазын эле тургузар дээш силериң үндүрүп турар күжениишкиниңерни хамызы-биле хүндүлеп, маадырлыг түткүлдериңерге чедиишкиниңерниг болурганарны силерге күзеп турар бис.

Эрткен чылдың декабрь 7-де Каттышкан Нациялар Организациязының Кол Ассамблеязынга силериң төөгүлүг чугааңар делегей айтырыгларын чаа ёлуу-биле көөрүн күштүү-биле база тодаргай айтыкап. ҚНО-га, өбо онзагай дүгүүрге» силериң берип турар үнелээшкиниңер мээң чүртүмде пагда-ла бар боон турар политика-биле дүгжүп турар. Яппы-бүрү чурттарның хоюдуларын сагыырынга үнделиттингн болгаш боо-чепсекти эдерге бүдүрериң сокладырынга үнделиттингн делегейниң айыыл чок чоруу кижи төрелгетениң келир үезинге эргежок чугула.

М. С. Горбачев Бодуюн байыр чедириишкинниге мынча дээн:

Ирланд черге келгенивиске өөрүп, чылыг үткүп алганы дээш база чаагай сөстериңер дээш өөрүп четтирдивис. Эрте-бурунгу төөгүнүң болгаш культураның чүртүнга — оон үнген кижилер бүгү дириттерде хөй-хөй чурттарның хөгжүлдезинге үлүг киирген чурт-ка силерни дамчыштыр байыр чедирип тур бис. Ирландиянның маадырлыг болган талантылыг үлүзүшка байыр чедирип тур бис.

Бо чылын чамдык чурттарның удуртукчулары-биле ужуражымышкынарывыстың календарывыза, Ирландия — аңаа-ла доктаар орук эвес, а бодуушкун боон турар. Дээди дениелге баштайгы совет-ирланд ужуражымышкын кыска, мынчамыже минута бүрүзү чугула болуур.

Силериин-биле, дээрги Премьер-Министр, бистиң түптүвүстү чаңгыс аай сонуургадып турар: бүгү-ниитти, Европа, ниитилелдиң айтырыгларны чугаалажыр артаны үнелеп тур бис. Амгы үеде-ги, бот-бодунга улам холбаалыг делегейге бистиң политикавысты хевирлеп тургузарда, бүгү бүрүнелериң бодаалдарын барымдаалап турар бис. Кандыг-даа чурттуң —улуг, ортумак азы бичии-даа чурттуң төлээдекчилери-биле чугаалажымышкын —деп эрегларлиниң чугаалажымышкыны. Чүге мында үнделиээш, аймыл чок чоруукту болгаш бүзүрежимишкинни быжыглаар, бот-бодунга ажыктыг кады ажылдажылганы хөгжүдер сорулгаларга дүгжүп турар продуктулуг шинтипирлерни үндүрүп болур.

Бистиң чүртүвүста делегей чугаалажымышкыннары и ы ң идепкейжин турары, чаа политиктиг угаан-бодаашкынның болгаш революстуг чаартылгаларның бадыткаттының турары — ол аңаа-ла үе-биле чергелешкеп чорудуушкун эвес-тир. Ол бот-бодунга. XXI чүс чылының этезинде делегейниң эки, бижыг, чөптүг турарынга дузалаан турар. Чугаалажып орарывыс ирланд удуртукчулар-биле бистиң чугаавыс чогум-на оон дугайында болуур дээрингe идеген турар бис.

Совет-ирланд харылзаалар-да бүгү үглавмышкынарга дүргедээшкинни боорингe доду шинтипирлиг бис.

Кичээнгей дээп, четтирдим, ужуражымышкын дээп четтирдим.

Оон соонда ийи чурттарның удуртукчулары ийи талалыг чугаалажымышкынарны эткээн.

• • •

ШЭННОН. (СЭТА). Дээди дениелге совет-ирланд ужуражымышкынының түнелдерин-ге хамаарышкан парлалга конференциязы апрель 2-де ада болган. Ирландияның премьер-министри Ч. Хохиниң журналистерге чугаалаазы болза:

Президент М. Горбачев-биле дыка солуң чугаалажымышкынарны кылдым. Делегейге ужур-дузалыг айтырыгларны, ийи таланың айтырыгларын. Европага байдаалың хөгжүлдезин, өске-даа айтырыгларны чугаалажып көрдувус. Ийи таланың харылзааларының чамдык айтырыглары министрлер дениелиңге шинтипирлеттинер дугайында дугуруштувус, улам тодаргай чугаалажымышкынарны болгаш сүмележиишкиннерни үргүлчүлээр дээп ылаңгыя Ирландияның министрлер делегациязы Москвага баар. Совет президентиниң бистиң чүртүвүска моорлап келгени мээң бодумга улуг алдар дээрзин чугаалаан түнелиниде демдеглээр бодаан ийик мен.

Харыы сөзүнге М. С. Горбачевтуң оңзалаң демдеглээнин болза: болган чугаалажымышкынарны мээң үнелеп көрээ-ниме премьер-министр Хохиниң чугаалаан түүлдери дугжүп турар болганда, ону дагынап чугаалаар апаар-дыр мен. Ол дээрге утка-шыпарлыг чүгүла чугаалажымышкынар болган. Делегейниң, ийи таланың харылзааларының калбак хөй айтырыгларының талазы-биле ийи талалар боттарының турушталарын бердингeн үе-шактың шаа-биле моонеттингeн хевирлиг идергейлээн, оон иштинде Европа чорудулгазы, чер-черде, ылаңгыя Чоокку Чөөн чүктe үе-рүлдээлер ышкаш эң чүгүлe айтырыглар, өске-даа айтырыглар чугаалажып көрдүнгeн.

Чугаалажымышкынарның таарымчалыг эки байдалы болгаш чогумчалыг угланымышкыны совет-ирланд харылзааларны үлаам бедик дениелге келүргeн, идегежир болгаш бот-боттарын улам-на билчар чорук ында идергейлеттинип турар. Шак мынчаар хөгжүүшкүнге байыр чедирип турар бис.

Моон соңгаар-даа чугаалажып көөрү база саналь-онаалдарны солчуру негеттинер ыңдыг темалар бисте бар апартан деп, дээрги премьер-министр мын чугаалады. Саналь-онаалдарның ол солчуушкуну улаңчылаар ыңдыр болуқ министрлер Москвага чедип келир дугайында дугуруушкан бис.

Политиктиг шактарның — Москвавың болган Ирландияның — хынаазында денгдээшкинни ажыктыг болган деп бодайдыр мен.

М. С. Горбачев оон дараазында журналистерниң айтырыгларынга харыы бергeн.

• • •

М. С. Горбачев болгаш ону үдеп чоруур кижилер ол-ла хүн Гаванаже чорупкан. Оларны Ч. Хохи, албанның өске-даа кижилери үдээн.

(СЭТА).

КУБА ЧЕРГЕ АКЫ-ДУҢМАЛЫШКЫ УЖУРАЖЫЫШКЫН

ГАВАНА, апрель 3. (СЭТА-ның тускай корр.). СЭКП ТК-ның Чигинде секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев Куба Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болган Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро Рустуи чалаавын ёзугаар Куба Республиканга албанның напыралдыг аян-чоруун кылып, апрель 2-де Гаванада чеде берген.

Хосе Марти аттыг аэропортка совет удуртукчуну болгаш оон кадайын Ф. Кастро, Кубаның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болган Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлакчызы, Революстуг Чепсектиг Күштериниң министри армия генералы Рауль Кастро, Кубаның Компартиязының ТК-ның Политбюро кежигүнү, Куба хөрээженнериниң федерациязының даргазы Вильма Эспин олар үдеп чоруур.

Аян-чоруктуң үезинде М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы хереглер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы В. М. Каменцев олар үдеп чоруур.

Кубаның Компартиязының ТК-ның Политбюро кежигүнү, Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болган Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы Карлос Рафаэль Родригес, Кубаның Компартиязының ТК-ның Политбюро кежигүнү, Куба Республиканың ССРЭ-де элчизи Хулио Камачо Агилера, Кубаның партия болган күрүне удуртулгазының кежигүннери, албанның өске-даа кижилери ужуражыышкынга киришкен.

ССРЭ-ниң Куба Республиканда элчизи Ю. В. Петров база уткаан.

Совет болгаш куба удуртукчулар ажык автомобильге олурупкан, мотоциклистерниң хүндүлүг тыскаалынга үделгезин-биле М. С. Горбачевтуң резиденциязынче уг-дай чорупкан. ол резиденция Гавананың чурумалдыг Кубанакан районунда туруп турар.

Аэропорттан резиденцияга чедир 30 километр оруңга совет аалчызынга болган Ф. Кастрога найысылаадың чүс-чүс муң чурттакчылары ниит байыр чедиргeн.

М. С. Горбачев болгаш Ф. Кастро резиденцияга чедип келгeш, аян-чорукту чырыдар журналистер-биле баштайгы беседаны ылгаан.

Бистиң чурттарывыстың аразында акы-дуңма харылзааларны хөгжүдеринге чаа идигин бээр бо аян-чорукту Кубаның чурттакчылары четтикпейн маңаа турган деп, найысылаадың солуннары бижээн. Кажан америк империализм экономикигар бүзээлээшкин-биле республиканы боогдап, чепсектиг дөрт халдаашкыл кылыры-биле аңаа кыжанып турган берге чылдарда, куба революциязына нарын ол чылларда ССРЭ-ниң болгаш Кубаның улустарының найыралы түргүзүүнүн, быжыккан. Революциянның дайзыннарынга удур демисезге шидажыш эртер. хөй чылдарда үргүлчүлээн экономикигар бүзээлээшкинниң чайладыр, социализмниң тургузуушкунун хөгжүдеринге болгаш калбартырынга болдунун материал-техникиг баазазын тургузар талазы-биле Кубаның чоңгуза Совет Эвилели дузалаан.

ССРЭ-ниң болгаш Кубаның мурнунга оон-даа нарын болгаш харысаалгалыг сорулгаларны амгы үеде тургузуп турар. Делегей ареназында таарымчалыг өскерлиишкиннер, бистиң чурттарывыста иштики чорудулгалар совет-куба кады ажылдажылганың чаа перспективаларын ажыдып берип турар. Ынчангаш совет удуртукчунуң аян-чорууп Кубада онза чугула ужур-дүзүлүг деп сананып турар. Тайбыңнып болгаш чепсегленишкинниң дүжүрүмнүң, экологтуг аймыл чок чоруктуң, ийи талалыг кады ажылдажылганың болгаш экономикигг хөгжүделиң айтырыглары — ол болгаш өске-даа хөй айтырыглар совет-куба чугаалажымышкынарның үезинде тодаргай сайгарып көрүпнер.

КАҢНАКЧЫ

Кызыл хоорайның база бир чаа квартализда «Тыва тудуг» каттыжымышкынының спорт залының тудуун эрткен чылдың төнчүзүнде тургустунган чаа бригада кылып турар.

Үзорбу бир ажылчынныг аныяктарның бо бригадазын Геннадий Монгуш удуртуп эгелээн. Бригадир боду Шагаан-Арыгның чаа тудугларын беш чыл кылышкан. Кызылдың тудугларында база беш чыл чедип турар.

Бо бригадада болдуунда шеригг албанын эрттиргeн келгeн аныяктар бар. Олар спорт залының ийнги кадыңда ханалар салып, туруушкун чон ажылдан турарлар.

Кызылга удавас спорттуң база бир чаа төвү ажыглалга кирип, ажыттынар. Маргылдаалар, оюннар коор дээш кижилер ынаар хөңү-биле бадары билдингир.

— Бо чылын ажыглалга киирер сорулгалыг ажылдан турар бис — деп, бригаданың удуртуучузу чугаалады.

ЧУРУКТА: бригаданың каңнакчылы, Бай-Тайга чурттуг, Улан-Удэде мастерлер белеткээр, индустриалдыг техникумнуң доозунчузу Анатолий Аракчаа.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АМГЫ ҮЕНИҢ БАЙДАЛДАРЫНДА СЭКП-НИҢ АГРАР ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУНУҢ 1989 ЧЫЛДЫҢ МАРТ 16-ДА

ДОКТААЛЫ

1. Аъш-чем айтырыын шинтипирээрии болдурар арга чогу-биле чылыг келген чорук, чүрттүң агроүлетпүр комплекизинин хөгжүлдезинин амгы үениң негелделериндеи аажок хожудааны, көдээнин ажыл-ишчилериниң амыдыралының байдалдары СЭКП-ның аграр политиказынга үндезин өскерилгелерии кылырын негеп келгeн деп, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленуму демдеглeп тур.

СЭКП ТК-ның Чигинде секретары М. С Горбачевтуң «Амгы үениң байдалдарында СЭКП-ниң аграр политиказының дугайында» алеткелиин дыннаан база чугаалажыо көргeш, партияның чаа аграр политиказын ажыдып, илереди турар иletкелдиң политиктиг түңнелдериниң принципиалдыг чугулазын Пленум демдеглeп тур. Ында кол черии болза, көдээге социалистиг бүдүрүлге харылзааларын эде тургузары, продукция бүдүрериң көтүдеириигe болгаш оон шынарын бедиперинге сонуургалыг болуп турар тараачын кижини черии эзин кылдыр катап эгидери эдлеп турар.

Экономиктиг харылзааларда үндезин чаартылгаларны ортем-техниктиг дептилгени дүргедeрип-биле холбаштырарынга, көдээнин социал чаартылгазынга үндезилээш, аъш-чем айтырыынын эң-не эргежок хереглелии чоокку чылдарда шинтипирээрииин, а оң үшкү бeш чылда көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлгезин чүрттакчы чоюу аъш-чем аймаа-биле турум кылдыр четчирп-биле хавдырарының болдуунар аргазы ажыттынар.

Чаа аграр политиканың боттандырар чорук совет кижилериин чаагай амыдыралын көдүрериниң, ажылчын ангының, тараачыларның, интеллигенциянын эвилелин бижыглаарының, хоорай биле көдээниң аразында боттуг ылгалдарны ажып эртериниe чугула базымны кылырының болдунар аргазын бээр дээргин СЭКП Төп Комитедин бөрымдаалап турар.

2. М. С. Горбачевтуң ылет-келинде киргeн, чүрттүң хөгжүлдезинин яңзы-бүрү үе-чаделарында аграр политиказының үнелээшкиниерии болган олардан кылган кол кичээлиирлериң Пленум түүлдүг деп көрүп тур. Көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинде хөй-хөй ортинкирээн улажып келгeн айтырыглар 30 чылдарда көдээни чаарты тургузар үеде болдурган улуг алдагалдарга болгаш частырыгларга, кооперациянын ленинчи принципиерин хажыткаңынга, НЭП үезинде оон хөгжүлдезинин өөредиглиг дүржүлгазын тоол көрбээнинге, албадаашкын хевирлиг түскай хемчeглерии алырывга үндезилээш, коллективизациянын үндезиин-барымдаа чок черге дүргедeткен дээрзин ол чүүлдер хереченлeп турар.

Ол бүгү чүүлдер көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинин даразында че-чаделарында чедирген, хоорай биле көдээниң аразында солчудганың деп үнелиг болурун хажыткан чорук көдээ ажыл-агыйга, калбак дагыннаар бүдүрүлгeнин үндезиниерии үскeн, көдээниң ажыл-ишчилерин чердeн болгаш бүдүрүлгeнниң өске-даа чепсек-хереклелерinden хоорулдурарынга чедиргeп.

Көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинин аналитээн чорук мурнунда чылдарда аграр политиказы болур-чогуур түңнелди бербейн турган, чүге дээрге, ону хевирлeп тургуларын база боттандырарын бүдүрүлгe-экономиктиг харылзааларны сайзырангайжыдарының, ажыл-агыйны чорударының түңнелдериниге таарачыннын хүүда сонуургалың көдүрериниң эргежок чүгулазын барымдаалап көрбейн чорудуп тургапында деп түңнелди кылырының аргазын бeрип турар. Аграр политиказын өскeртир, удуртулганың чагырып-дужаан командылаар системазындан ойталаар, көдээнин ажылышчилериниң экономиктиг сонуургалын бедидер дээш кылып турган ораллажымышкынар долу эвес болган хажык чок эвес болуп, мынчаган үүле тур үениң ажыын бeрип турган. Агроүлетпүр комплекизинге акша-хереглиң салырын нeрүдeлип, оон материал-техниктиг базазын бижыглап турза-да, ол чүрттүң чоюу аъш-чем аймаа-биле хандырарын эңкижилеринге эргежок чугула эргилдeп, көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинге болдурбаан.

3. Көдээге экономиктиг харылзааларны өскeртирп, колхозтарны, совхозтарны болгаш агроүлетпүр комплекизинин өске-даа бүдүрүлгeлерин ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгалыг база бот-акшалаңырының принципиерииче хажык чок шилчидерии ук харылзааларның үндезинин болдурарын; хамаатыларның, күш-ажылчы коллективтериниң болгаш пинтиин-биле ниитилелдиң эрге-ажыктарын ылаптыы-биле дүүшүрeринiң негелделериңе эң-не долузубиле дүгжүп турар социалистиг харылзаалардың хевирлeр болур аренданы ажыглаарды эргежок чугула деп, СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур.

Колхозтарның болгаш совхозтарның, өске-даа агроүлетпүр бүдүрүлгeлериниң, структурга аайы-биле оларның салбырларының, а ол ышкаш тус-тус хамаатыларның ажыл-чорудулгазының аренда харылзааларын хөгжүдeр чорук күш-ажылдың бүдүрүкчүдүн болгаш продукциянын шынарын шинтипирлиг бедидерин херек кылырга хандырып шыдаар аргалыг. Аренда дамчыштыр социалистиг өнчүү ажыглаарын үр хуусаалыг, ылаң эки турарынын үндезиниинге бот-тандырар ужурлуг.

Амгы үениң аграр политиказы болза, социалистиг өнчүүн болгаш ажыл-агыйны чорударының ыңзы-бүрү хевирлeринге — колхозтарга, совхозтарга, агроүлетпүр комбинаттарынга база агрофирмаларга болбаазырадын кылыр болгаш өске-даа бүдүрүлгeдерге, арендалыг колдективтерге болгаш аренда-торларга, тараачын ажылагый-ларга база оларның кооперативеринге, хамаатыларның хүүда дузалал ажылагый-ларынга үндезилээш, агроүлетпүр бүдүрүлгeнин хемчeгерeринe шинтипирлиндбиле шилчиирин хандырар ужурлуг. Оларга бир дөмей экономиктиг байдалдарны, ажыл-агыйны чорударының үре-түңнелдиниң бедидериниге, бот-тускайлаң болгаш ажылга пинциативалыг чоруун хөгжүдeринге эргежок чугула, чогуур органнастыг үндезин суурну тургузары чугула. Колхозтарның болгаш совхозтарның бүдүрүлгeчи күүү-шыдалын улам ыңай ажыглаарының, кооператорларның болгаш арендаторларның кооперативтери кылдыр оларны хөгжүдeринiң хемчeгерiн алыры эргежок чугула.

Хуунун дузалал ажылагыларын хөгжүдeри, колхозтар, совхозтар, хереглел кооперациязы-биле керээлер чарарынга үндезилээш, ниитилел бүдүрүлгezи-биле оларны интеграстаары доктаамал кичээнгейин негеп турар. Күзеп турар кижилерге кодан чаныыр болгаш садпогаа участоктарын бээринге үндезин-барымдаа чок кызыгаарлашкыларны соксадыр, хамаатыларның продукция бүдүрeринге база саарыпсайгарарынга дуза көргүзeр талазы-биле кооперативтерин организастаарынга бүгү хемчeг-биле ыдыг көргүзeр херек.

Ажыл-агыйны чорударының бүгү-де хевирлeри бот-бодунга өмек-дөмек болган болгаш чуртка аъш-чем курлавырларын дүргeн көөдeдир сорулгаларга улус депутаттарының Советтери ыдыг бээр күзeлeглиг.

4. Аграр бүдүрүлгeнии, ону эргелeп башкарарының болгаш планнаарының бүгү-де денгeделeринге ажыл-агыйны чорударының чаа механизмин шингээдир талазы-биле бо-ттандырар ужурлуг. Оларга бир дөмей экономиктиг байдалдарны, ажыл-агыйны чорударының үре-түңнелдиниң бедидериниге, бот-тускайлаң болгаш ажылга пинциативалыг чоруун хөгжүдeринге эргежок чугула, чогуур органнастыг үндезин суурну тургузары чугула. Колхозтарның болгаш совхозтарның бүдүрүлгeчи күүү-шыдалын улам ыңай ажыглаарының, кооператорларның болгаш арендаторларның кооперативтери кылдыр оларны хөгжүдeринiң хемчeгерiн алыры эргежок чугула.

Ажыл-агыйны чорударының бүгү-де хевирлeри бот-бодунга өмек-дөмек болган болгаш чуртка аъш-чем курлавырларын дүргeн көөдeдир сорулгаларга улус депутаттарының Советтери ыдыг бээр күзeлeглиг.

4. Аграр бүдүрүлгeнии, ону эргелeп башкарарының болгаш планнаарының бүгү-де денгeделeринге ажыл-агыйны чорударының чаа механизмин шингээдир талазы-биле бо-

күрүне чагыын тодарадыр, белеткелдериниң албадаар методтарын болдуруп болбас черек. Садып алырының сагыыга-чурумун продукциянын бүдүрүкчүлeриниң болгаш ол ышкаш оон белеткелчилериниң экономиктиг харысаалгалыг болдурунга үндезилээш, удур-дедир керээлиг хүзээлгелерии күүседирип-биле ыяк холбаштырган турар ужурлуг.

Контрактация керээзиниң талазы-биле хүзээлгелерии күүсeткeнiниң соонда продукциянын артын калган кезээн бүдүрүкчү болдунун шилгезин-биле — ол-ла белеткел азы садыг организациялариига, болбаазырадын кылыр бүдүрүлгeдерге, хереглел кооперациязынга, колхоз рынокчуга, хөй-шиитиниң чемненилгезинге ук черии хандырылгазын экижидери-биле садып, сайгарыптар.

Агроүлетпүр комплекизинин бүгү-де звеноларын бедик үүнче түңнeлче үглаа-шиглеп база ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгазының бол-

гаш бот-акшаланышкынының принципиерииге көдээ ажыл-агый болгаш болбаазырадын кылыр бүдүрүлгeлерiниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар, агроүлетпүр комплекизинiң продукциязынга өртeктерiнiң бот-бодунун аразында ыяк холбашкан системазын тургузары чаа ажыл-агыйн механизминиң өзек айтырыы болган турар ужурлуг. Өртeктерiнiң тургустуварынга төнчүтүүнeн эгелерии чер-чер органнарының болгаш ол талазы-биле бүдүрүлгeлерiнiң эрлeрии калбартырыы-биле, керээлиг болгаш бот-тускайлаң тургустуунган өртeктерiи эң-не калбаа-биле ажыглаарыбиле болур-чогуур кылдыр дүүштүрeрии хандырган турар ужурлуг.

Оларның шынарын барымдаалап тургаш, көдээ ажыл-агый продукциязының колкол хевирлeринге бeш чыл дургузунда чангыс аай быжыг садып алыр өртeктерiи доктаадып тургузары эргежок

(Төнчүзү 2-ги арыңда).

СЭКП Тыва обкомундан, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден

СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели Социалистиг Күшажылдың Маадыры, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады, эвилел чергелиг персоналдыг пенсионер Монгуш Доңур-оолович Чоланың 71 харлап чораан, 1989 чылдың апрель 2-де мөчээнии хаяа кажыдыл-биле дыңнадып тур.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУ

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

АМГЫ ҮЕНИҢ БАЙДАЛДАРЫНДА СЭКП-НИҢ АГРАР ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУНУҢ 1989 ЧЫЛДЫҢ МАРТ 16-ДА

ДОКТААЛЫ

(Төнчүүр. Эгези 1-ги арында).

чугула деп санаар. Ол-ла үеде будуреринин база ук продукциязы саврын сайгарарының түскай онзагай байдалын барымдаалап көргеш, кат-погаа продукциязына болгаш картофелье өртектерин кереэлиг үндезинге тодаргайлаар болза, чогуур деп хүлээп көөр. Эргежок чугула апарган таварылгаларда ол продукцияга үүрмектеп садар кызыкы өртектерин доктаадып тургузар эргеин чер-чер органнарынга хевээр артыпаар.

Өртектериниң чаа политиказын чорудар үеде үлетүүр болгаш кодээ ажыл-агый продукциязының аразында өртектин деңнелгелиг болур чоруун хандырар, ону ескертпезинин механизмин тургузар. Аграр ажыл-агыйларының болгаш оон будуруглеринин бюджет-биле бот-бодунуң аразында харылаалаарын үр үеник, нормативтиг үндезинниг тургузар болгаш калбак дагыпаар будуруглеги хөгжүдүнге бүтү хемчег-биле ыдыг бээр ужурлуг.

Агроүлетпүр комплексинниң будуруглеринниң база организацияларының сац-хөө байдалын чогумчуларының, тоолуг орулгалыг эвес болгаш барыглыг колхозтарының, совхозтарының, болбаазырадып кылыр база ескедаа будуруглеринин экономиказын быжыглаар, чоокку 2 чылда оларның карылга чок ажылдаарын чедип алыр дээш, төлелге сагыпга-чурумун экижидер талазы-биле хемчеглерин боттандырары эргежок чугула деп саналар. Ону чедип алыр төлээде, оларның түе бүрүзүнге хөгжүдүнниң тодаргай программалыг турары эргежок чугула. Ап чоруткан хемчеглер карылгалыг ажыл-агыйларның орулгалыг кылдыр ажылдаарын хандырбее болган таварылгаларда, оларны доктаттынган чурум ёзугаар чаарты организастап азы дүжүргеш, чер участоктарын еске колхозтарга, совхозтарга, үлетпүр будуруглеринге, аренлалыг коллективтериниң кооперативтеринге болгаш тараачын ажыл-агыйларга дамчыдып берип болур.

5. Бедик будуруглуг машиналарның системалыг тургузарынга, кодээже чорудуп турар техниканың, дериттикиннериниң, будуруглеги бүтүүле чепсек-хереклеринин шынарын бедидеринге үлелиээт, агроүлетпүр комплексинниң материал-техниктиг базазын моон сонгаардаа бүтү хемчег-биле быжыглаары чугула деп. ТК-ның Пленуму санаар тур. Тараачын ажыл-агыйларның, аренлалыг коллективтериниң, хамаатылыгның хүүда дүзәлал ажыл-агыйларының болгаш сал-погаа эштежилгелериниң хереглеериин барымдаалап көрүп тургаш, механизация чепсек-хереклерин шинээлин алырын база будуруп үлүдүрериң организастаар.

Кодээ ажыл-агый продукциязы болгаш аъш-чем баараанарын будуреринниң төлевилеттинген темпилерин хандырар хемчээлдерге материалдыг база сац-хөө курлавырларын колхозтарга, совхозтарга, кодээ ажыл-агыйның продукциязын болбаазырадып кылыр будуруглеерге түскайлап бээри эргежок чугула. Курлавырларны ажыглаарының үреттүнелдинн бедидер сорулгабиле инвестициннің структуразын ескертирп, капитал салыышкынарын продукция болбаазырадыр черлерге, кодээнин социал хөгжүдүнгеге болгаш орук тудуушкунуна дыка көөдүлгин чогумчалыг деп хүлээп көөр.

6. Агроүлетпүр комплексинге эргелеп башкарылгапы үндезинн-биле чаарты организастарының, удурүлганың командылап, чагыгып-дүзүлээр методтарын, ажыл-агыйжы ажыл-чорудулгага үстүнден холгаарлаар чорукту бүрүүдүбиле чайладырының эргежок чугуланының дугайында чер-черден кээп турар санаалдарны СЭКП ТК-ның Пленуму деткип тур. Кол будуруглег звеноузун эргелеп башкарының организарын будуруглег харылаалаарын база бот-эргелелдн калбак-биле демократчыларын барымдаалап тургаш, ажыл-агыйны чорударының хөй янзы хевирлерин хөгжүдүнниң база шынгыы эки туранын үндезинниге ончуүүн янзы-бүрү хевирлерин чогумчалыг кылдыр дүүштүреринниң эргежок чугуланының үүн кээр принциптерге хевирлеп тургузар ужурлуг. Будуруглегни аайлап-таварыштырарын кооператив эгелеринге хандырар үлээлгелиг, күп-ажылчы коллективтерниң соңгуп алыры чөвүлелдер, ээлдептер, ассоциациялар болгаш каттыжыышкыннар районнарга, областтарга, крайларга болгаш автономнуг республикаларга турар болга чогуур. Продукция будуреринн дүрген өстүүрүн хандырар, кодээ ажыл-агыйның болгаш болбаазырадып кылыр үлетпүрүн будуруглегериниң материал-техниктиг хандырылгазын кылыр эргежок чугула эрге-үлээлгелерлиг, агроүлетпүр комплексинн эргелеп башкарыпгапы принциптеринге идепкейлиг шилчиримге идиг бээр үлээлгелиг. Ынчалза-даа, ооң-биле чергелештир, продукцияны болбаазырадып кылырының болгаш кадагалаарының талазы-биле ортуман бала биле күүдүлүг будуруглегерни тургузар, оларны кодээ ажыл-агый чиг ээлиниң үнер дестерипче улам-на чоокшулаарлыг.

Чер ажылынга, мелиорацияга болгаш химинзациягга эртемнин база муреевкы үүлгаанын эң чаагай чедиишкиннерниге үлелиилээп, экиларының олгагай байдалларын барымдаалап тургаш, хөрүүнериниң үнүш-дүзүлүүрүн белидерип, оларны эрозиядан камгалаарын хандырар.

Хамыктың мурнунда чем базазының бижыглаарының болгаш белок айтырыгны шинтпирлээриниң, селекцияны база укпажымылга хевээр үндезинн-биле экижидерниң күсеял-биле мал ажылының продукциязын будуреринниң интенсивтиг методтарын калбак-биле шингээдип алырының хемчеглерин алыр.

Үндезин болгаш практиктиг шинчилелдерниң, агроүлетпүр комплексинниң бүтү эртем хандырылгазының деңнелин бедидер, чурттуң хереглелдерин аъш-чем болгаш чиг эт-биле хандырарының тодаргай сорулгаларын шинтпирлээри-биле эртем-будуруглег системаларын, каттыжымышкыннарын болгаш комплекстерин бүтү хемчег-биле хөгжүдер, экономика, биотехнология, кодээ ажыл-агый генетиказының, электроницинниң, экологияның талазы-биле эртем ажылдап кылымышкынарын чорударын дүргелеринге болгаш үре-түнелдинн бедидер. Эртем албан чергелерин бот-оруглга-чарылгаже шилчидерин доозар.

2. Амгы үениң аграр политиказын херек кырында боттандырары, аъш-чем айтырыгын шинтпирлээри —чуртта чорудуп турар эде тургусүдүүжүлүүн эң чугула үлелимышкынны дээрэнн СЭКП ТК-ның Пленуму онзалап демдеглеп тур. Эвилеллешкен республикаларның Компартиялар ТК-лары, партиялың крайкомнары, обкомнары, хооркомнары, округкомнары, райкомнары боттарының организакчы болгаш политиктиг ажылын ол бирги эллчегниң сорулгалыг боттандырарынга партияның бүтү күжүн, ажылчы чоннарның калбак массаларын идепкейлин-биле хевээ тудар кыдыр. шак ынчаар чорудар үлээлгелиг.

Чер ажылының күп-ажылчы коллективтерин техника-биле чаарты дериннге база кедээни социал чагайжыдыг тургузарынга хоорайларның үлетпүр база гипеллектуал күчү-шыдалын бүрүнү-биле ажыглаары чугула.

Агроүлетпүр комплексинниң будуруглегериниң партия эге организацияларының будуруглегчи амыдыралды демократчыдырынга, кол будуруглег звеноларының бот-оруглга-чарылгазын, бот-акшалаңышкынның болгаш ботбашкарылганың принциптеринче идепкейлиг шилчиримге идиг бээр үлээлгелиг. Маңаа партияның кедээ райкомнарының розю дыка улуг. Оларга кол чүве — командылаар стилдеп шинтпирлин-биле адырары, политиктиг улуттуглганың методтарын долу чергелеп-биле шингээдип алыры, кижилерге чоок болуру, ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарынга боттарының бодүүнар аргаларын ажыларынга оларга дузалаары болгур.

Чурттуң агроүлетпүр комплексинниң кадрларын, амгы үеник байдалдарынга партияның аграр политиказын үреттүнелдинг боттандырарынга эргежок чугула чаа бодалга узурутукчуларны база специалистерни чанчыктырары партия, совет болгаш ажылагый органнарының доктаамал сагыш салыр чүүлү болур ужурлуг. Кадрларның соңгуудалыг болур чоруунга данныр алгаш, оларның составының турум болурун база харыысалгазын бедидерин чедип алыр, арендаторларны, кооператорларны — совет тараачыпнарының чаа салгалын өөредирин болгаш катап белеткээрин организастаар. Кодээге барып чурттаарынга база бүтү чурттуң эргежыктарын барымдаалаар, кодээнин сорулгаларын шинтпирлээрнинге киржирипге белеп хоорайларның чурттакчыларының чүткүүн деткип, мактаар. Оларга эргежок чугула материал-амыдырал байдалдарын тургузар.

Аграр политиказын боттандырарынга улус депутаттарының Советтеринин ролю өзер ужурлуг деп, Пленум санаар тур. Политиктиг реформаның чорудузгазында олар херек кырында боттуг эрге-чагыгганы аябышаан, чаа ёзу-биле ажылдаар, боттарының эрге-хүлээлгезинде кирип турар, чурттакчы чонну аъш-чем-биле хандырарының бүтү айтырыгларын боттускайлаң шинтпирлээр хүлээлгелиг. Кодээнин социал адырып хөгжүдүнге, чагайжыдылгазынга болгаш культураазын бедидерине, күп-ажылдың база чурттаганың таварымчалыг байдалдарын тургузарынга, бүйдүс камгалалының хемчеглерин хажык чок чорударынга онза кичээнгейни салыр.

Агроүлетпүр комплексинниң ойу келген сорулгаларын күүседиринге идепкейлиг рольду профэвилеллерн, комсомол, чурттуң бүгү-ле хөй-нинин организациялары ойпаар хүлээлгелиг.

10. Амгы үеник байдалдарынга СЭКП-ниң аграр политиказын херек кырынга боттандырарынче угланган, экономиктиг харылаалаарны үндезинн-биле чаартырының, кодээнин социал чагайжыдылгазының, аренданы хөгжүдүнниң, агроүлетпүр будуруглезинниң үре-түнелдинн бедидеринниң үндезинниге чурттуң чонун аъш-чем аймаа-биле хандырарын экижидерниң дугайында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинниң докгаалдарын хүлээп алырының эргежок чугуланының дугайында СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң саналын чүүлдүтүвүп көөр.

• • •

Партияның аграр политиказын херек кырынга боттандырарынга идепкейлиг киржирипче коммунистерни, бүтү күп-ажылчы коллективтерни СЭКП ТК-ның Пленуму кыйгырып тур. Кодээге чаа экономиктиг харылаалааларны бодыткап тургузары, амыдыралды социал байдалдарын үндезинн-биле чаартыры, экономиканың ол амыдыралчы чугула талазынга эртем-техниктиг дешпилгенин чедиишкиннерин калбак-биле шингээдири, демократияны болгаш чонның бот-эргелелин хөгжүдерн агроүлетпүр комплексинн эң ыяска хуусааларда хөгжүлдүнниң шынар талазы-биле чаа чадавынче үндүреринге идиглн бээр апаар.

Бо айтырыг талазы-биле Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр-куркомунуң Респотребсоюз баштаар черинниң болгаш «Тыва нефтьпродукт» каттыжышкынның 1987 чылдың март 30-де кады үлээлээ алганы «Республиканың чурттакчылыг кодээ сууглрында чурттап турар хуусаның транспоргтуг кижилерге кыварчаар материалдарны туда садарының чурумунуң дугайында» доктаал бар. Ол үүр хемчег. Хуусаңда нефть продуктулар кадагалаар складтарлыг совхозтарның удурткүлары хуусаңда транспорттуг совхоз ажылчыларын болгаш ол суурнуң чурттакчыларын нефть продукгулары-биле хандырары ол доктаалда көрдүнген. Хуусаңда транспорттуг кижилерн нефть продукгуларының өртээн совхоз кассазынга төлээр. Районнарда хереглекчилер пинтилелдерн оң совхөртар-биле керээ чарын алыр ужурлуг. «Тыва нефтьпродукт» каттыжышкын райпоплрының хуваалдазын ёзугаар фонд барымдаалап, нефть продукгуларын-биле совхозтарны немей хандырар үлээлгелиг.

Ынчалза-даа бо доктаал мынчага чедир күүсеттинмейн келген. Районнарда агроүлетпүр каттыжышкынчары совхозтарның нефть продукгуларын хуусаңда транспорттуг кижилерге кыварчаар садыш туларын доктаамал контрольдаар ужурлуг. Бо доктаалдың совхозтарга ажыктыг талазы база бар. Кыварчаар материалдарны самчыгдап, чок кылыр чорук кылырлыр болгаш нефть продукгуларын хумагалыг чарыгдаарынга дузалыг болгу дег.

Амгы үеде республика девискээрнинде хуусаңда транспорттуг кижилернин автотранспортунга бензин кудуп бээр 10 станция бар. Шак ындыг станцияларны Респотребсоюзун шүтүүмү-биле тутткан. Мугур-Аксы, Тээли, Тожуунун Бөбаан суурларда бензин кудар станциялар амгыларында чок боон турар. Ынчангаш бо чурттакчылыг суурларда чурттап турар хуусаңда транспорттуг кижилерге нефть продукгуларын түп кадө райпо дамчыштыр садар ужурга таварышкан. Ырбанда ыяш белеткээр пунктуну дамчыштыр садарын организастаан.

Эрткен чылын бензин кудар 9 блок-пунктуну ажывыс. Ону бо чылын Тээли, Тоора-Хем, Мугур-Аксы суурларга болгаш Ырбанга тургузар бодап турар бис. Оларны тургускан соонда, ийи марканың (А-76 болгаш АИ-93) бензининн маңаа садыш эгелээр. Маслону савазаан садар. Кызыл-Мажалыктың нефть базазы бо чылдың ийиги кварталында хуусаңда транспорттуг кижилерге бензин кудуп бээр ийи блок-пунктуну тургузар деп турар. Ол блок-пунктуның бирээзин ында соорлуп чедирер берген.

Акша-биле туда бензин садып ап турар кижилерге чиик машиналарның артык келектерин, тормозка кудар суун чүүлдерни, маслону база садыш турар бис. Автомашиналарның үүрмек септелгезин кылыр, маслоузун, фильтрлерни солдуур хөлөзинг ачыдуунны Кызылда, Кызыл-Мажалыкта, Шагаан-Арыгга бензин кудар станцияларда чедирип турар апарган. Ындыг ачы-дуза чедирилгезин чаа нептередин эгелээннинс ол. Балгазын суурга бо чылын техниктиг ажаалдаа постуун тудары планда көрдүнген. Анаа керелээр дериг-хереклерлн үндүрүп берген. Кызыл нефтебазазының чанында «Автосервис», «Авторесгаврагор» дээр ийи кооператив организастаттынган. «Автосервис» кооператив хөлөзиннээп, машина тургузуун каар черни тудуп алган. Ол кооператив чайгы үеде машиналарның техниктиг ажаалдаазын чорудар болгаш автомашиналарны чуп, арыглап бээр. «Авторесгаврагор» кооператив шынчедикчилер септели, автомашиналар будуп, оон техниктиг ажаалдаазын чорудуп турар. Эрткен чылын 13300 рубльлин ертектиг ачы-дузалыг чедирген.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

КЫЗЫЛ АЭРОПОРТУНГА ТАВАРЫЛГА

Эптиг, эвилең хандырылга кажан болурул?

Сөөлгү ийи чылда бистиң Тываның эң ырак булуңнарының бирээзи Кара-Хөлче самолёттуу неделяда алды удаа ужудуп турар апарганы ол черниң чонунуң аргыжылгазын экижиткен-даа, кижилер ону улуг өөрүшкү-биле хүлээп алган-даа.

Автобус чорбайн турар болганда, кол артыжылга транспорту самолёт болуп турар, мынчангаш бо транспорттуң шугумунда ажылдап турар кижилерниң ажылынга харыысалгазындан, шынчызындан, принципиалдыг чоруудан, кижилерге хамаарылгазындан ол будуруглегниң ажылының түңнели, үнелели хамааржыр деп бодаар мен.

Кызыл аэропортунда чамдык звеноларның ажылдап турарын эң кысказы-биле көргүзерге мындыг.

Хоорай ортузунда билеттерни баш бурунгаар садар төп касса бар. Ында үш кассаның колдуунда-ла ийнаи ажылдап турар. Ынчангаш мында оочурлаар чоруккa хөй шак артар. Справка бээр черде чамдыкта кижи чок, ээн турар. Кажап ажылдакчызы чедип келгенде, айтырыгга орта тода харыы-даа бербес, орус дыл билбес кижи шиваар чагдаан-даа хереэ чок, ында тывалап билир кижи чок, кассазарда база мындыг. Ырак черлерден келген орус дыл билбес, улуг назылыг кижилерге дыка-ла берге.

Билет бүрүткели кылыр черлерде кижилер чүгүлүү тырлып алган турар. Ында алты-кышкы, алгыш-шүүгээзин бо-ла болу берген турар. Бүрүткел кылыр кижилер ол черлерниге орта орбас-даа. Эртенги тактарда чангыс бүрүткээр чер ажылдап турар болгаш корум-чурум чок, удустуң өткилешкен, баскылаашкан турар чоруу ындадыр.

Республиканың төп эмнелгезинге чораан, өөм ээзи-биле март 17-де Кара-Хөлче ужар турдувус. Ынчалза-даа агаар баксыраавындан ол хүн самолёт ушпаан. Хүндүс-күүнүң 12 шак 30 минута ажыл турар үеде пассажирлерге бөгүн самолёттуң ушпазын, эртен март 18-те, расписание ёзугаар ужарын чарлады. Март 18-те, эртенгинин 8 шак 22 минута турда, бүрүткээр черге чеде бээрииске республиканың янзы-бүрү черлериниче ужар ээзи кижилер ында база бээри ышкаш тырлып алган болду. Пат боорда улус-биле өткилешкин турган бүрүткел кылыр кижилер ол черлериниче

Советтер амыдыралы

АЖЫЛЫН ТҮҢНЭЭН

Улус депутаттарының Бай-Тайга район Советиниң төрбиттиг чыжыының сескиг сессиялыңга район Советиниң күүсенчи комитединиң 1988 чылда кылып чорукан ажылының дугайында отчёдуп дыңнаан. Ол талазы-биле иletкелиг район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазы депутат В. С. Суге-Маадыр кыйган.

Улус депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитеди СЭКП-ниң XXVII съездиниң, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының болган Дээди Советтиң сессияларының шиитпирлерин удуртулга болдурган, эде тургустувуушкуның сорулгаларынга дүүштүр болуның ажыл-чорудулгалың демократтыг болган ажык-чарлыг болдурарынче угландырган.

Ыланғыя депутаттар-биле ажылды эде тургузарынче күүсем отчёттуг уеде кичээгейин угландырган. Бот-тарының дешиттиргеп депутаттарың соңгукчуларыбиле ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, оларның ажылын деткиир, билиг-мергежилиң бодидер болган харысаалгалың күштелдирер талазы-биле чамдык ажылдарны район болган кодээ Советтиң күүсекчи комитединиң даргазы депутат Х. Ч. Ширшим, Советтиң ажыл-чорудулгазының ажыл-агыйының башкылары Ч.-Д. Б. Онаар, Ш. Д. Ооржак, Д. К. Ооржак, В. Е. Сарыглар, К. А. Маспык-оол, Ш. П. Куулар, Д. С. Монгуш, Ш. Д. Куулар, И. М. Сувандии, С. Д. Киров, В. Д. Монгуш, Ф. Г. Баранов, И. П. Сафонов, В. О. Ямчат, У. А. Бавун-оол, И. С. Дамзурун, Н. С. Орус, С. К. Долгар, К. С. Ооржак, А. С.-Б. Монгуш, С. Д. Соднам, В. Х. Доржу, Ч. С. Тюлюш, М. Б. Донгак, О. Д. Кара-Сал, С. С. Сарыглар, М. С. Тувуш, Д. Ш. Куулар.

Ынаңгыя депутаттар-биле ажылды эде тургузарынче күүсем отчёттуг уеде кичээгейин угландырган. Бот-тарының дешиттиргеп депутаттарын соңгукчуларыбиле ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, оларның ажылын деткиир, билиг-мергежилиң бодидер болган харысаалгалың күштелдирер талазы-биле чамдык ажылдарны район болган кодээ Советтиң күүсекчи комитединиң даргазы депутат В. С. Суге-Маадыр кыйган.

Улус депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитеди СЭКП-ниң XXVII съездиниң, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының болган Дээди Советтиң сессияларының шиитпирлерин удуртулга болдурган,

Школа амыдыралы

АМЫДЫРАЛ БАДЫТКАП ТУРАР

Бистиң чуртувустуң байдалдарынга хей напионалдыг чорук улустарның хөгжүдезинин болгаш угаан-бодал талазы-биле бот-бодун удур-дедир байдарынын күүлүг үнер дозу. Амыдыралдың социалистиг, интернационалчы будужүн хевирлеп тургузар чорук партиянын, бүгү совет кижилериң херээ болуп турар.

Бистиң № 3 школа республикада база бир интернационалчы школа болуп турар. Школа ажыттынганындан бээр элээн үе эрте берген. Холушкак школага өөренирчилерни өөредип, кижилерни ажыктыг деп чүвени амыдырал хөрек кырында көргүзеки.

Школада интернационалчы кижилердиргенин план ёзугаар башкылар коллективи ниитээлерге болгаш класстан дашкаар ажылдарга чорудары чаңчыл болган. Чижээ, школада эге класс башкылы З. Б. Старикова вомчулга кичээлинге украин чогаалчы Богдан Чалыйның чогаадыкчы ажылының дүтейында кичээл эртиргеп. Ол чогаалчының «Приглашу я сто ребят» деп номун өөренирчилерге номчуткаш, оон кол маадыры Максимка делегейниң бүгү уругларынче чагаа чоруткаш, уруглар боттарының ажы-анчы чуртаган чыыштың түнелинде чугаалажып келирге, таныс ол класстың 5-6 нациянның төлээлери бар болган.

Бистиң школада второчик санында политинформация эртиреп көргүзеки. Чамдык политинформацияларга орус болгаш тыва классчыны каттыштырып, класс бүрүзү орус, тыва чонуң культуразын, традиция-чаңчылдарын, уран чүүдүн бот-боттарынга сонуургадып турарлар. Чоокта чаа школага улуг классчылар аразынга «Делегациялар чөлбиин» («Веер делегаций») деп класстан дашкаар массалыг ажылдар эртиккеп. Делегация бүрүзү кандыг-бир нациянның кижилериниң төлээзин кылдыр кеттинип алгаш, боттарынче алдажыр. Шилип алганы нациялардың онзагай талаларын өске делегацияларга көргүзүп чугаадап бээр. Кандыг-бир эдилелди кылып, даарап алгаш, белекке берип, ону солчур шак мынаыг ажылды чорударынга үстүнү класс башкылары С. И. Карелин, Н. И. Симапкина, Ч. К. Баир, Т. В. Цыренова оларның классчылары эң идепкейлиг киржип, боттарының тыныгыр, сагыгыр чорудун көргүскеннер.

Чылдың-на тыва дыл башкыларының эдлээшкинниңиле октябрь айда Тываның Совет Эвилелиниң составынга каттынганынга тураскаадып декада эртиреринг чаңчыл болган. Декада дургузунда орус, тыва-даа класстар Тываның төөгүзүн өөренип, бичии классчыга музейже экскурсия эртиреп, тываның хоочун, ат-алдарлыг кижилерн-биле ужуражылганы кылып, кичээлдерге, класстан даштаар ажылдарга киржиреп-биле чогаалчыларны, артистерни, дайынныг болгаш күш-ажылдың хоочунарын чалап турарлар. Декаданың түнелинде шупту класстар хана-солуунарны үндүрүп, түсшай белеткеткаан өөренирчилер класстарга Тыва дугайында политинформацияларны эртиреп, ыыткыр номчулгаларны эге классчыга чорудуп берип турар. Декада пайырал кежээн-биле төнер.

СӨКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының резолюциязында мынча дээн. «Аңы-биле республиканы адаан чонуң культуразын, хөгжүдезин, дылын оон деңневаарында чурттап турар өске националдарының хамаатыларының өөренир чорууп детикиир». Бистиң интернационалчы школавыста инзубүрүү нациянның 120 хире башкы кадрлары аныяк салгалды өөредип, кижилердиң тураалар. Тываның төөгүзүн өөренири — бистиң школада бирги черде. Партия эге организациязының планында башкыларның политикачөлдерине ону өөредир кылдыр көрген. Башпайгы кичээлде школада эге класс башкыларының эдлээшкинниң-биле Тываның тургустунганынга, капчаар өлүп-хөгжүп келгенинге туралаадыр, китсол хевирлиг кылдыр солуп эртиргеннер. Ону эртиредир белүктээшкин методу-биле 35 бешки 7 белүкке үстүп алган, класста өөренирчилер-биле дем өлүрүп алган. З. А. Семенникова кичээлди эртиирер башкы болган.

Белүк бүрүзү тыва дугайында бир-ле айтырыгны чыдыр үжүрлүг. Чижээ, «Тываның тургустунуп келген таалалгы үе-чадалары», «Тыва—Ада-чурттуң Улуг даймының үезинде», «Тыва—күрүлеге», «Тывага кедээ ажылдай хөгжүдезинин эге чадазы» дээн шыкаш. Ол кичээлге белүк бүрүзү архив материалдарын ажыглап, магнитофонга бижидилгелерни кылып, Тывада базыдыктар дугайында слайдыларны көргүзүп, белүк бүрүзү төөгүден солуп материалдарны ажыглаан. Тываның төөгүзүн политикчөлдерге өөренирин ам-даа уламчылап турар бис.

Шак мынаыг ажылдар өске-даа школаларда чоруттуунуп турары билдингир. Сөөлгү үеде тыва дылды республиканда чурттап турар орус болгаш өске-даа национал кижилерниге өөредирининг дутаймында хөй-ле чугаалажып турар. Бис бага од иделеп долузу-биле детким турар бис. Орус өөренирчилерни бирги класстан этелеп тыва дылга белүүн аты факультатив хевирлиг өөретсин дээн. Ачаа неделада телевиреиг 3 шакты белен чөпшөөрээн. Ол шыкаш башкылар аразында ыыдыг болгуунну база кылып болур. Ындыг-даа болза, ону өөренирде тускай программа, помдептер херек болгай.

1987 чылда бистиң школа бирги классчың орус өөренирчилерни чыып алгаш, тыва дылга өөреткен бис. Оон даралыында 2-ги класска программа чок болганындан ол өөренирчилер уламчылаар арга чок болган. Улугдаа улустуң, өөренирчилериндаа тыва дылга өөредирде, ону аңаа-ла өөредип бербезе-ле болгай, а тыва литературулуг дылга хамыды-биле өөредири негеттинер.

Амгы үеде сут болза эртемден К. Бичелдейниң солуна парлап үндүрүп турар кичээлдеринден ажыгда чүүдүн чок болуп турар. Ынчангаш кыйыгыг салыгының мурнунда башпай өөредилге программазын, херек литератураны тыварының айтырыгын чогуур черлер өөренип көөр болза эки.

Луиза ОНДАР.
Өөредилге эргелекчиин, улус өөредилгезиниң тергиини.

АНЫЯКСЫП КЕЛ ЧЫДАР

Башкыларның ыыдыраа талазы-биле XXV республика чемпионады болуп эртикеи. Аңаа иитпин-биле 17 команда киришкеи. Команданың составы нөн эр, бир херээжен кижиден тургустунган. Шупту 34 эр, 16 херээжен ыыдыраачылар шивейдер система-биле ойнаан. Эр улус аразынга тос, херээжен улус аразынга чеди салыг болган.

Эр ыыдыраачыларның аразынга республиканың чемпионнары чоруан Х. О. Ондар, М. Б. Монгуш болгаш хоочун ыыдыраачылар Б. Б. Чодүк, О. Н.-С. Шагдыр-оол, М. О. Дамдынчап, Б. Х. Хомушку база өске-даа ыыдыраачылар ойнаан. Баштайгы салыгларын этелээш В. Асатов, А. Борзенко, Х. Ондар, С. Наксыл болгаш хоочун ыыдыраачылар саннарны ап эгелээн. Эң ылаңгыда аныяк ыыдыраачы Вячеслав Асатов салыгдап салыгже улам хей-аът кирип, санныарны улаштыр-улаштыр ап турган. Сес салыг төнүргеге чедир кымга-даа уттурбаан. Тоску салыгда А. Борзенко-биле таварышкан. Ийи ойнакчы кайызы-даа сиилиин камгалаады жи билир болгаш ону ойнап эгелээн. Оюн чоорту А. Борзенковуң талазынче чайлып эгелээн. Түнелинде В. Асатов уттуруккан. Ынчалза-даа 8 санныг болуп бирги черни бүзүредилге-биле алган. Ийи болгаш үш дугаар чер алган улустуң Бухгольцтуң санаашкыны-биле коэффициентиниг санап үндүрген. А. Борзенко, Х. Ондар, С. Наксыл оларның саны 6,5-6,5 болган. Эң-не хей коэффициентиниг А. Борзенко, алган. Оон иитпин түң 47,5 болган. Ынчангаш ол ийиги черге төлептиг болган. Х. Ондарның коэффициентиниг 43,5 болган. Ол үшкү черни алган. С. Наксыл 37,5 коэффициентиниг болуп, дөрткү черни эзээн. Моон алгаш көөрге бирги черден ангыда, эр улустуң аразынга демнеп чидиг байдалга эртикеи.

Херээжен улустан СССР-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тыва комплекстиг институдунуң ажылдакчызы Марта Донгак алза чогуур чеди санны алгаш, тиилекчи болган. Ийиги черге Кызылдың башкы институдунуң студентизи Нина Хомушку төлептиг болган. Бай-Тайганың төлээзи Манзат Ковчук үшкү черни эзээн.

Шиинээдиг чер алган эр, херээжен ыыдыраачыларга хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг белектерни эртемниң болгаш улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы М. Ч. Ооржак тывыскаи.

Оон ангыда онзагай эки эгелээни дээш деп тускай шаңналга эр ыыдыраачылардан Эжер-оол Манчын, херээжен улустан Манзат Ковчук, сөөлгү дөрт салыгда эки ойнааны дээш деп тускай шаңналга эр улустан Монгуш Дамдынчап, херээжен улустан Манзат Ковчук төлептиг болганнар. Хоочун ыыдыраачылар Борис Чодүкту, Оңдар Шагдыр-оолду болгаш Зоя Бүрүнеиин тускай шаңналдар-биле шаңнаан.

Команда аайы-биле бирги черни ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг институдунуң командазы (М. Донгак, В. Асатов, Д. Монгуш) алгаш хүндүлел бижик-биле болгаш кубок-биле шаңнаткан. Ийиги болгаш үшкү черлерни башкы институдуң бир болгаш ийи дугаар командалары үлешкеи.

Маргылдаа соонда чамдык ыыдыраачылар боттарының арга-дүрүмнүгээлы-биле солуушкап болгаш чедер-четпес түүлдерни чугаалаан.

Б. Б. Чодүк, Т.Д.ТГЭШИ-ниң ажылдакчызы:

— Республика чергелиг партыдаалаарга 1947 чылдан бээр киржип келдим. Ол үеде ыыдыраа ойнаар херээжен улус чок турган. Ам бо маргылдаада бээн 16 кижи киржип турары өөрүнүүр-дүр. Аныяк ыыдыраачылар база хей-бар. Тожудан Норжуңмаана, Кызылдан Манчынны, Кызыл районнан Юрий Моңгушту деткивес аргам чок. Олар коччуг ыыдырак ойнаш бардылар.

Карат МОҢГУШ. Өөрүнүүр Сөлчур школазының башкызы:

— Маргылдаа организастыг байдалга өттекеи. Дыка-ла солуун болду. Бирээде, маргылдааның часкы дыштанылга үезинде эвес, оон бичии эрте эгелеп алза кандыгыл, март 15-те суг аан. Ийиде, бистиң черде ыыдыраа белүүн чорбайн турар, ону өөренип көөр бис. Үште, ыыдыг улуг маргылдаага бир шаң ойнаары эвээш-тир. Дөрте, «Хүреш» агитбригада конперт көргүстү, ол эки-дир. Бичалза-даа чамдык көрүкчүдер бот-тывыштыр артистерни хүндүлеп көрбейн, алтыржып, ыыдыраа ойнаш олурдулар. Культурааже кудуунун көргүстүүе.

Чечек Сагды, башкы институдунуң башкызы:

— Бистер, херээжен ыыдыраачылар чылдан чылче көвүдеп орар бис. Хөгжүдебиле кады бурунгаар хөгжүүвүссе чүл? Бистерге разрядтар тывыспас-тыр. Квалификация дептерлери чок-тур. Бо айтырыгны үзе шиитпирлээр үеан келген. Херээжен улусту дуржулга чок улус судыллаан. Меним безин дөрт катап менделп хей санныг улус-биле ойнаттырды. Ол дугаймында чугаалаарымга, ажырбас дээр болду. Келир чылын бо частырыгларны болдурбас херек.

Үстүнде санал бергеи эштерге каттышпастың аргазы чок. Маргылдаа бедик организастыг байдалга өттекеи. Аныяк ыыдыраачылар хей болгаи. Ылаңгыя Тожу районнуң командазының алды дугаар черни алганы дээргеде, мында өөрүп олурар ыыдыраачылар бар-дыр. Николай Норжуңмаа республика чемпионадынга багай ойнаан болгай. Ам бо үдээда шыырак ойнаан болгаш командазынга эң-не хей санны эккелген. Моон соңгаар оон класы аңаа бодинр ужурлуг.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
ЧУРУКТАРДА: маргылдаа үезинде.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧӨВҮЛЕЛ АЖЫЛДАП КИРИПКЕН

Чөөн-Хемчик районда Хөндергей ортумак школаның чөвүлелин ада-иелериң иитпи хуралында 1989 чылдың эгезинде тургусканнар. Чөвүлелдиң кежигүнелеринге аңгыдепкейлиг он беш ада-иелерни, башкыларны, хей-иитпинниң болгаш албан организациялардың удуртукчуларын киргеп. Оларның аразында өөренирчилер организациялардың төлээлери база бар. Чөвүлелдиң даргазынга совхоз директору Токпак-оол Шодук-оолович Сарыглар, а орлакчызынга ортумак школаның директору Борис Менниг-оолович Куулар сонгутканнар.

Ону удуртуруңга организаторлуг талант, чогаадыкчы дилээшкиннер негеттинер, ол школа аймдыралын демократчыдырынга чүүдүп черни эзлеп турар. Чөвүлелдиң даргазы — хей чылдар иштинде школа директорлап, партия болгаш удуртуг ажылдарга ажылдап келген, школа аймдыралы-биле эки таныш, кижилер-биле ажылдап билир, амгы үениң негелдеэнинге дүүштүр чаа түүдерни кылырын ораалдажып турар хоочун коммунист, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы, хей уруглар, оолдарны кижилидип, өстүрүп каан хүндүлүг ада. Школа реформазы хей-иитпинниң дузазы, оон дөрт киржилгезин чокка боттанмас деп чүвенк ол эки билир.

Ажылды школа чөвүлелиниң дурум-сааныры-биле таныштырылгадан болгаш ажыл планын бадылаарындан эгелээн. Эки тургустунган план кандыг-даа ажылдың магадылалы болгай. Чөвүлелдиң планын сонгургап көрүп олурарымга, аңаа саазын кырынга артып каар хире эвес, болгунда бээр эргежок чүүдүл, аймдыралчы айтырыгларны киирген болду. Планда бо чылдың февральдан декабрьга чедир кылыр чүүдүлерни тодарган айытказ. Чөвүлел кежигүнелери айда бир удаа чыглып, план ёзугаар көрдүнген айтырыгларны сайгарып, дараазында хуралга чедир кылыр ажылдарны дугуржуп алыры көрдүүп турар. Ажылдың үгланышкыны билдингир болуру-биле чамдык чижектерни киирдим. Чөвүлелдиң планын СӨКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпиринге үндезилээш тургузуп, оон ажылының кол соруглазын школаны удуртуп-башкарыр демократчыдырынче, өөредилгениң аймдырал-биле харылзаазын быжыглаарынче, өг-бүле кижилидилгезин экижериинче, өөренирчилериниң сонуургалының ажы-биле бүгү талалыг сайыраарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче углаңдырган. Өөренирчилериниң бот-башкарылгазын негелдеге дүүштүр тургузары, күш-ажыл кичээлдериниң өөренирчилерге аймдыралчы салдары, келир өөредилге чылынга школага мергежил шилиирининң болгаш будуртуг өөредилгезиниң кабинедин дерип тургузары, школада күш-дамыр киржилгезиниң болгаш терии белеткелиниң байдалы, суурга ойнаар шөлүүгештерни дерип кылыры, уруглар кижилидилгезинге чуртаан турар черниң ажы-биле ада-иелерни киирип, тиирери, школа септелгезинге төрелдер комитединиң организаччы роли, бешки күш-ажылчы үндүнүүн болгаш өөренирчилериниң чайгы дыштанылгазының түнелдери, школа доозукчуларын өөредилге черлеринге болгаш ажылга хаара тудары дээш оон-даа өске чүгүлә айтырыгларны чөвүлелдиң ажыл планында харылаар кижилерни, кылыр хуусаазын айытказ бижээн. Өөренирчилериниң будуртуг даргазы, күш-ажылдың болгаш дыштанылга лагерин холга алыры планда база айытты нган.

План ёзугаар чөвүлелдиң кежигүнериниң 4-10 класстарының удуртукчу башкылары база ол класстарда төрелдер комитеттериниң кежигүнери-биле каттышкан хуралы болгай. Хуралдың соруглазы бүгү ада-иелерни, хей-иитпинни школаже утпаидырары, класстарда төрелдер комитеттериниң кежигүнериниң өөренирчилерни кижизидеринге харыысалгазын, салдарын көдүрери турган. Ону ынчаар кылганы таварылга эвес болган дээрзин айтыр апаар. Чүге дээрге, кол-ла соруглга өөренирчилериниң талазындан корум-чурум үрээр чоруктарны болдурбазы, оларны хей-иитпинниң оңчу-хөреңгилиинге камналгалыг болур чорукка кижизидерн кылдыр салдынган. Школада ол айтырыглар эчизинге чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларның биразын.

Ол хуралдың шиитпири-биле 4-10 классчының класс бүрүзүнге өөредилге, кижизидилге ажылдарынга дузалажыры-биле херээжеиер, школа чөвүлелдериниң, школаның төрелдер комитединиң кежигүнерин база совхозтуң тускай эртемнигерни болгаш школаның удуртукчуларын быжыглаан. Быжыглаттынган эштериң боттуг кылган ажылының дугайында дыкнадыгларын школа чөвүлелдиниң азы өске хей-иитпи организацияларның хуралдарынга дыңнап турарын чурумчуткан. Тускай график ёзугаар 4-10 классчының ада-не хуралдары чөвүлелдиң даргазы Т. Ш. Сарыглардың дөрт киржилгези-биле болуп эртикээн. «Чурумуң кандыгыл, доозукчу?» деп оң дугаар класстың өөренирчилериниң ада-иелер-биле каттышкан хуралында олурушпуп. Орта чөвүлелдик мурнундан быжыглаттынган совхозтуң директору Т. Ш. Сарыглар, школа директору Б. М. Куулар, төрелдер комитединиң Д. К. Сат, тускай эртеминиглерден улуг зоотехник Ш. Ш. Монгуш база киришпилер. Ада-иелерден чүгле чыдагаанныг ийи кижиден өскелеря шупту чедип келген. Өөренирчилер, ада-иелер кандыг-ла-бир солуң чүүдү четтикпейн дыңнаар дээш ынчаар пиимээн чок, кичээнгейлиг, бодаанган хевирлиг олурдулар. Төрелдериниң аразында кедээ Совет күүскомунуң даргазы А. Б. Ховалыг база бар. Хурал айытказ шагында органнастыг желеди. Бо хире калбак хей-иитпинниң акивиниң киржилгези-биле болуп эткен хурал солуң болгаш кижизидикчи утказлыг, дээштиг болду. Ажык-чарыг чоруккa үндезилээн шүүлүмчүлелдер тодаргай болгаи. Чамдык өөренирчилериниң талазындан чурум хажыдымышкынарының болуп турарының чылдагаанынарын, ону эдип адырының аргазарын ак-кара чокка саналт бергеи башкылар, ада-иелер, өөренирчилер, хей-иитпинниң төлээлери чугаалаарлар.

Доозукчу онгу классчың ада-иелери-биле өөренирчилерниң каттышкан хуралындан школаның бүгү ада-иелеринге корум-чуруумну шыгырадырымче, ада-иенин школа-биле харылзаазын быжыглаарынче, өөренирчилерниң кижизидилге, хайгаралынга кичээнгейин күштедирериче болгаи өөредилгениң шынарын экижидеринче утпаган кыйгырыгны хүлээп алган. Ада-иелер, өөренирчилер ол кыйгырыгны бүрүнүбиле хүлээп ап, суурга корум-чуруум үрээшкиннерин болдурбас дээш эки этелээшкиннерни, боттуг хемчегларни чорудуп, культурлуг дыштанылга хүннерни, кежээлерни эртиреп эгелей бергеннер. Школаның эде тургустунушкунунга хей-иитпинниң кичээнгейин утпаидырар дээш чөвүлел моон соңгаар кескү ажылдарны кылыр. Үүлге эки этелээшкинниң бүгү тала-биле деткиири чугула.

Оолак ДҮЛҮҢ.
Хөндергей ортумак школазының башкызы.

МАГАДАДЫМ

Мен Эрзин районнуң «Нарын» совхозта малчыннап турар мен. Кызылдың № 4 ШТУ-нуңун 31-ги бөлүүнүн ада-не хуралы болур деп бөлүктүң мастеринден чалаага алгаш чоруттум.

Уруумнуң общежитиезинге кирип көрдүм. Бир өрээлде 5 кижи чурттап турар, өрээли чылыг, чырык. Каът бүрүзүнде эдилдиг, аңаа телевизор көөр. Хүнде дөрт катап чеменнир столовайлыг, өөренирде кедер кек юбка, пиджактыг костюмнуг, практикалап кедер чылыг хептерлиг болду. Каыттың кижизидикчи башкызы Анна Сергеевна Яңукбиле ужуражып чугаалаштым.

Эртенинде уруумнуң өөренир кабинединге элээн хей ада-иелер чыглып келдиниз. Филика кичээли эртип турду. Оон башкызы кичээлди дыка солуң кылдыр таймыбырлап эртирди, бис ол кичээлге тендүр олурушпувус. Кичээлдээр кабинет бүрүзү телевизорлуг болду. Бөлүктүң мастери Оюмаа Серен-Доржуевна Сат сургуулдарның өөредилгезинин, чурумунуң дугайын биске чугаалап берди. Ол бөлүктүң чуруму, өөредилгези эки болду. Хуралга ада-иелер санал-оналын бердилер.

Шимит КҮДЕН.

«ХООЙЛУДА ООРЛАР»

Чажыт миллионерлериниң аразында эрге-чагырга дээш демиселии, оларның аразында сүржүүшкүннерин, каржыханныг чорукту кинода көргүзүп турар. Оон адын «Мафия уламчылавышаан» деп-даа адап болур.

Узбекистан, Днепропетровск, Волгоградка «золдек акыйларының» үүлгедип турган кем-херектериниң шынынынга даянып, көргүнчүт чүүдүлерни кино көргүзүп турар—дел, киноның режиссёру Юрий Кара чугаалап турар.

Киноның автору болгаш режиссёру Юрий Кара, оператор Вадим Семенных. Кол рольдарга артистер Анна Самохина, Валентин Гафт, Владимир Стеклов, Борис Щербаков, Зиновий Герд болгаш өскелер-дээ ойнап турар.

Татьяна ЛЕВЧЕНКО.

ААЛЧЫЗЫ—«НАЧЫННАР»

Аныяктарның болгаш чонуң хостуг үезин ажыктыг кылдыр организастап эртирер талазы-биле хемчегларын сөөлгү үеде Улуг-Хем районда чорудуп турар. Шагаанныг спорттуң ангы-ангы хевирнинге маргылдааларны дыштанып хүннерде болгаш байырлалдарда эртиреп турары өөрүнүүт.

Эрткен субботада районнуң спорт комитединиң чанында спорттуң хөөчүнүнарындан болгаш шыырак аныяк спортчулардан тургустунган «Начыннар» аттыг агитбригада Арыскан суурга ааладып чораап барган.

Нежээге районнуң спорт комитединиң даргазы, хостуг түрешке ССРЭ-ниң спорт мастериниге кандидат Н. С.-Д. Сат 1988 чылда районнуң спортчуларының чедиишкиннерин, ам ап чорудар хемчегларын болгаш чаа-чаа соруглалар дугайында чүве чугаалаан.

Шагаан-Арыгда хей-аныяктың тренер Эрес Сагаан-оол болгаш бокска бирги разрядчы Григорий Дамба бокска көргүзүт оюнну бараалгадым, оон дүрүмнерин, спортчунуң сагылга-чурумунуң дугайында тайылбырлы кылганнар. Хостуг түрештиң дүрүмнеринде өскерлиишкиннерни уруглар-ның спорт школазының өөренирчилери көргүскеи. Ол-мынаш самбо түрешке көргүүлерни Ю. Декпер-оол, М. Самбуу кылган. Көргүүт оюннар соонда «Начыннар» агитбригаданың бот-тывыштыр артистери солуң концертти бараалгаткан.

Сергей КЫРГЫС.
Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчызы.

МАРГЫЛДАА ЭРТКЕН

Эрзин районнуң бирги черн дээш ыыдыраага маргылдаа болуп эрткеи. Аңаа эр болгаш херээжен ойнакчылар киришкеи.

Эр улустуң аразынга шаңналдыг черлерже бирги салыгдан эгелээш Д. Буду, Ч. Донгуп олар чүткүүдүн көргүүп, тиилекчилерни чедип ап турган. Түкпелиинде бирги черни Д. Буду, ийиги-ни Ч. Донгуп олар алган. Шак-биле дүрген ойнаарынга Ч. Донгуп шылгараан.

Херээжен улустан П. Ынаалай алыр ужурлуг тос санган тос санны алгаш, тиилекчи болган. Тиилекчилерге хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Чумар ДОНГУП.
Маргылдаанын киржикчилер.

«ШЫНЫҢ» ТЕЛЕФОНДАРЫ

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлакчызылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ кырымаалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ орлакчылары — 3-45-93;
◆ партийжа аймдырал киржизи — 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, сопиал айтырыглар киржизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үзетпүр киржизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүзетпүр киржизи — 3-41-16;
◆ пропаганда киржизи — 3-34-57;
◆ культура киржизи — 3-39-15;
◆ информация киржизи — 3-37-11;
◆ чагаа киржизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорзар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киржизи — 3-34-93;
◆ үнүтрүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуң кезбейн барааза — 2-32-75.

Чылда 300 катап үнер. Хемчизи 2 парзага аңаазы
Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном сатыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 261. ТС—00095

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

«ШЫНЫҢ» ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 4
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
6.30 «120 минута». 8.35 А. Дударев. «Эргин». Фильм-шин. 10.20 Медээлер. 10.40 «Эргин» фильм-шинниң уланчылы. 11.45 «Уруглар шагы». 12.45—13.00 «Оң болган... болган...». 15.30 Медээлер. 15.45 Барымдаалыг фильм. 16.05 Конперт. 16.30 Карак чивеш дээр аразында. 17.00 «Экин, музыка!». 17.45 Вещгр телевидение программазы. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Улуг кижилерге мультфильмнер. 19.20 ТТ экранында эң баштай. «Кайгамчык элдептиг двай-авай». Уран-чечен фильм. 1-2 серияпары. (Вьетнам). 21.00 «Ye». 21.50 М. П. Мусоргскийниң чогаалдары. 23.35 Бөгүн делегейде. 23.50—00.30 «Чугула объектив» Телефильм.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Өг-бүледе уругларның кижизидилгези. 9.05 Француз дыл. 10.05 ПТУ сургуулдарынга. Физика. Плазманың ажылчын мергежилдерп. 10.35; 11.35 Биология. 5 класс. Чечектен уреэнге чедир. 10.55 «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 11.05 Француз дыл. 11.55 «Давидке душтук». Уран-чечен фильм. 13.10 Медээлер. 13.20 Ритминг гимнастика. 14.05—14.40 Телефильмнер. 17.05 Медээлер. 17.10 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН
18.25 Уругларга фильм. 18.50 «Киноафиша». 19.15 «Тыва чергс». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-оруда-чарыга болгаш арендалыг керээ». 19.45 Медээлер. 19.55 Чараалдар.

МОСКВАДАН
20.00 «Тамчыктыг үзүнар, чаштар!». 20.20 Стол теннизи. Делегей чемпионады. 21.00 «Ye». 21.50 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 23.15 Бичии конперт. 23.30 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак»—«Зенит». 00.20—01.00 Бистиң садывыс.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
17.05 Медээлер. 17.10 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 18.25 Ритминг гимнастика. 19.10 Барымдаалыг фильм. 19.20 Конперт. 20.00—20.20 «Тамчыктыг үзүнар, чаштар!».

Кино

АПРЕЛЬ 4-ТЕ
«НАПЫРАЛ»: «Воры в законе» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.
Видеозал: «Скорый поезд» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.20. «Королевство алмазов» 12.20. «Сказка про влюбленного медпра» 10.40, 14.40. «След сокола» 16.20, 18.20. «Семь самураев» 20.50 шактарда.
«ВОСТОК»: «Узник замка Иф» 15.00, 15.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Связь через пищерию» 14.20, 17.00, 19.40 шактарда.
«ЕНИСЕЙ» к-б: «Узник замка Иф» 18.00, 20.30 шактарда.

Отдаар

Республикага кезек будуттаар. Чамдык черлерге чаъстаар. Хаттың дүргени секундада 9—14, күштелп бергенде 20 метр чедер. Дүпе 5 градус соор, чамдык черлерге 5 градус чылыг, хүндүс 10—15 чамдык черлерге 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга кезек будуттаар. Дүпе чаъстаар. Соңгу-барыңа чүткен хаттың дүргени секундада 9—14 метр, дүпе күштелп бергенде 20 метр чедер. Дүпе 2, хүндүс 10—12 градус-чылыыр. Агаарның базыңкыны 704 миллиметр, ол-шыгы 43 хуу.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 5 среда № 80 (13980)

1925 чылда үнезилеттингеи Өртээ 3 кеп.

КУБАДА АЯН-ЧОРУК ҮРГҮЛЧҮЛЕП ТУРАР

ГАВАНА, апрель 4. (СЭТА-ның тускай корр.). Албанның пайыралдыг аян-чорууп кылып, Кубада чеде берген М. С. Горбачев понедельниктө хүнүң ийиги чартымда В. И. Ленинниң Гавана парытында тураскаалыгга чечектер аппарып салган.

М. С. Горбачев болгаш Ф. Кастро автомашинадан үнгеш, тураскаалче углай чорупкаанар. Байырлал ёвулалының минуталы. Куба Республиканың болгаш ССРЭ-ниң күрүне гимнилери дыннаып турган. «Улуг Ленинге— М. С. Горбачевтең» деп бижимелдиг лепталыг чечекти совет удуртукчу тураскаалга аппарып салган.

• • •

Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң «Экспокуба» деп делегелезин ол хүн совет делегация барып көрүп чораан. 24 павильонундан тургустуунган делгелге комплекси чүге үш ай дургузунда ажылдап турар. Куба революциянның 30 чылынга холбаштыр ону ажыктаан. Ол хире кыска үениң дургузунда ону 400 муң ажыг кажиниң кээп көргени делгелгени куба чонуң болган даштыкы аалчыларның улуг сонуургап турарын хереглеп турар.

Эртем болгаш техниканың хөгжүдезиниң дугайын көргүскен төп павильонда экспонаттарны совет болгаш куба удуртукчулар көрген.

Аалчыларның кичээнгейин Ф. Кастро экспонаттарның бирээзинче угландырган. Ол дээрге ханның клиниктиг анализин көөрүнге ажыглаар микроаналитиктиг «Сума» деп система-дыр, ону Кубаның эртемденнери ажылдап кылган. Чер шимчээшкинниинге халавыга таварышкыннарга дуза чедирери-биле эртикен чылдың декабрьда Армения-га келген куба эмчилериниң бригадазы мындыг системаны аңаа эккелген турган. Ол-ла самолёт-биле хөй плазманы Армениге база мынчаарда эккелген.

Кубаның баштайгы атомнуг электростанциязының майык-хевирин «Электроэнергетика» деп павильонга аалчылар база сонуургап көргеш, «Хурагуа» деп ол электростанцияны ССРЭ-ниң техниктиг дузазы-биле Сьенфуэгос хоорайда дерип турар. АЭС-тиг дөрт блоктарының бирээзинин-ле күүгүү 440 мегаватт болур.

Электронныг саналга машиналарынга, видеотерминалдарга болгаш программалыг хандырыгга хереглээр клавиатураларны будүрери — ЭДЧ-ниң шугумунга Кубаның электроника үлегиңүнүң специализастаашкынындыр деп, автоматизацияның болгаш саналга техниказының Национал институдунуң директору «Электроника» павильонга көрүлде үезинде чугаалаан. Совет Эвилелинче чорудуп бээр 20 муң дисплейлерни бо чылдың төнчүзүнге чедир «Эмко» будүрүлгеге белеткеп кылыр.

М. С. Горбачев биле Ф. Кастро совет болгаш куба конструкторларының демнежин турган чогаадып кылганы тростник ажаан алыр КТП-2 деп комбайнны сонуургап көргеннер. Күүгүүг бо машинаны чогаадып кылганы чигир үлетпүрүн хөгжүдерингө улуг чедишкинниперниң бирээзи болган деп куба удуртукчу демдеглээн. Амгы үеде тростник ажаан алышкынында 4 муң ажыг мындыг комбайн ажылдап турар. Амгы үеде моон-даа күштүг үшкү салгалдың мындыг комбайнын чогаадып кылыр ажыл чорун турар.

• • •

Кежээ Ф. Кастро М. С. Горбачевка болгаш оон кадайынга аддар кылдыр албанның хүлээп алышкынын тургускан. Аңаа совет делегацияның кежигүннери, Кубаның партия болгаш күрүне удуртулгазының төлөөлекчилери кирипшеп.

Хүлээп алышкын үезинде М. С. Горбачев куба удуртукчунуң портрет чуруун аңаа тыыскан. Ол чуруктуң Виннице хоорайда даймының болгаш күш-ажылдың хоочуну В. А. Дмитриев кылган.

М. С. Горбачев аян-чорукту-ндан чоруп турарының дугайында совет телевидениеге бергеи интервьюзунга чугаалаан. Чижээлээргө, оон чугаалааны болза:

Куба черге келгеш бир хонук болган-даа болзувусса, хөй-ле чүвени магадаң көрдүвүс. Бистиң чуртувуста куба улусту, куба революцинны, Кубаның удуртукчузу Фидельди канчаар көрүп турарын билир бис. Бистиң кижилеринден бо черде канчаар хүндүлеп көрүп турарын бистер дүүн база катап эскерип көрдүвүс.

Фидель болгаш еске-даа эштер-биле улуг, барык үзүктел чок чугаалажышкыннар боон турар. Мен бодаарымга ол чугаалажышкыннарының үштүн бир кезии машина иштинге боон турар боор.

Ф. Кастро: Темалар хөй, мынчаарга үе кончуг эвээш.

М. С. Горбачев: Амгы делегейниң эң чидиг айтырыгларының талазы-биле кончуг солун чугаа боон турар. Ол бүгү эки-дир.

Корреспондент: Михаил Сергеевич, Силарниң Нью-Йоркка ол дугайын чугаалап турганыңар бистиң чаа политиктиг бодаашкын деп адаар түүлүүстө салдыңган идеялар Кубаны долгандыр байдалды чавырылдырарынга дузалаар деп бодаар Силер бе?

М. С. Горбачев: Фидель биле биске ол тема кол черни эзелеп турар, чүге дээрге бистер амгы делегей дугайында, бо делегейде боон турар улуг чаартылгаларның дугайында чугаалажып турар бис. Амгы үеде боттуг угланылышкынынарның күштелип турарының эки түүлче ескерлиишкининиң боон турарының, аңаа социалистиг чурттарның улуг салымшкынны киирип турарының, инда бистиң — Куба биле Совет Эвилелиниң салымшкынының бар боон турарының дугайын база чугаалажып турар бис. Барының талаза партнерларывыстың ол бүгүнү улам эки билип турарын бистер бөгүн база чугаалаан бис, ол кончуг чугула түүл. Калбак хөй-ниитиг белүктерин чугаалаваска бе-зин. Ниитизи-биле эки харылзаалаарже чүткүл делегейде улам күштелип турары билдинип турар, мынчанган Совет Эвилели биле Куба боттарының харымсалгазын эки билип турар болгаш, моон мурнуладгызы ышкаш төлептиг черни эзлээр боор деп бодап турар мен.

С. ГОРБУНОВ,
А. КАНЫШЕВ,
С. СЕРЕДА,
В. ТАЛАНОВ.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязында

ЛЕНИНАКАН, КИРОВАКАН: бөгүн болгаш даарта

Ленинакан болгаш Кировакан хоорайларында чоокку каш чылдарда кандыг ажылыг апаарын бо хүнүнде көрүп болур бе? Кол-колун көрүп болур. Чүге дээрге ол улуг хоорайларның салымчолунуң база амыдыралының дугайында бүгү чурт сагыш салып турар.

Чер шимчээшкинге болган соонда эртикен үеде ол хоорайларга кончуг улуг хемчээлдиг ажылдар кылдырган. Ындыг ажылдарның бирээзи болза, чер шимчээшкинге болу бээр чергелерге тудугну каначаар кылыр талазы-биле делегей практиказын ажыглап турган, ук хоорайларның кежир үедеги тудуунуң кол планнарын ажылдап кылганы болур. Оон ачылызында тудут ажылдарының темпизин дүргедээр, еске-даа айтырыглар дүргеп шинтирлеттинер.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының апрель 3-те ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы П. С. Силаевтиң дараалаашкыны-биле эртикен эзелеглиг хуралында Ленинакан болгаш Кировакан хоорайларның кежир үедеги тудуунуң программазын чугаалажып көрген.

Ук хоорайларның төп районнарын катап тургузар болгаш чаа микрорайоннарын тудар талазы-биле ажылдың чорун турарын комиссия аналитеп көргеш, Армениның Күрүтудуунуң харымсалгазы ажылдакчыларының Ленинакан болгаш Кировакан хоорнүүскомнарның даргаларының, Украина болгаш Беларуссияның тудут штабтарының начальниктериниң ол айтырыг талазы-биле информацияларын дыннаан. Телевизел-смета план документилерин тургузарында, чурттага болгаш хөй-ниитиг бажыңарының техниктиг байдалын тодарадып кыынган. Ындыг болзажок, «Ереванпроект» институттуң ажылдап кылганы Ленинаканның кол планнына хамаарыштыр эртемденнерниң болгаш специалистериниң аразында чамдык маргыдаалар боон турган. Чижээ, чаа тудутну кандыг утланышкын-биле чорудар дугайында айтырыг тургустунуп келген. Тус черниң эрге-чагыргазы ол хоорайның мурнуу-барының талазында эдерипчи-хоорайны тударын саналдаан, а эртемденнер аңаа удурлаанган. Комиссия чамдык эвилелерни киирип турган, телевизекчилерниң саналын дегкээн. Чамдык эвилел адырларның удуртукчуларының ук хоорайларның эрге-чагырга органнарының адресинге шүтүмүүлел болган. Чаа объектилерниң тударының, үредилгениң бажыңнарны чаартып тургузарының документазиязын кылыр ажылдың хуусаалын элээп хөй институттар саадаткан болгаш үскен.

Кировакан хоорайның тудуунга келген 12 муң украин тудугжуларга тудут кылыр черлерин мынчага чедир тодарадып бербээн. Ереван — Кировакан демир-орук оруун эде дерип тургузарының, газопроводтуг база электри болгаш харылзаа кабельдерин ескээр чайладырының айтырыглары ышкыларлеттинеп турар. Ол түүлдер Кировакаңга 4 чаа микрорайонуң тудуун эзелээрингө саат ужураштырып турар.

Кежир чылдың төнчүзүнге чедир Ленинакан, Кировакан хоорайларның тудуун сан-хөзүдерининг талазы-биле комплекстиг программаны тургузарын дооскаш, апрель 20-го чедир бадылаан турарын республиканың Министрлер Чөвүлелиниге комиссия даваскаан. Ол программаны бүгүн боттанырары-биле ук хоорайларга тускайжыттынган тудут-сентелге организайнилары тургузар болгаш оларга кол керээлиг организациянның эргелерин тыпсыр. Ленинаканда «Мармашен» дээр улуг чурттага райониуң планнаашкынын апрельнин төнчүзүнге чедир доозарын республиканың Күрүтудуунга, а бо бурунгу хоорайның төнүнде Кумайри деп кампалаалдыг черниң архитектуралының талазы-биле үндезилеттингеи саналларны киирип кээрин Төөгү болгаш культуре тураскаалдар кампалаалының төп эргелелиниге түзээткен.

Чаа тудутларны болгаш сентеттиниң турар объектилерни бөлүүн тудут материалдары-биле «Армпромстройматериалы» каттыжышкынының четпес хандырып турарын лемзегелеттингеи. Октемберниң тудут материалдары болгаш кылыглары комбинатның база «Артикгэф» каттыжышкынының бирги кварталда ажылын апрель 15-ке чедир хынаа дооскаш, оон түнелдерни комиссияга дыннаарын республиканың Улустуң контроль комитединге даваскаан.

Комиссияның ажылынга Арменияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары С. Г. Арутюнян киришкеп. (СЭТА).

КӨСКУ ТУҢНЕЛДЕРНИ— КЫСКА ХУУСААДА

Үлетпүр болгаш кедээ ажылагый будүрүлгелерни кооперастаар, ег-бүдө ажылагыларын, коллективтиг сад болгаш огород өстүрерни сайырадыр талазы-биле СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр партия, совет база ажыл-агый органнарының сорулгаларын Омскиге болган зона айбы-биле семинар-хуралга чугаалашкан.

Оон ажылынга эштер Е. К. Лигачев, А. В. Власов, О. Д. Баклапов олар киришкеп. Эвилелдешкен болган автономнуг республикаларның, крайларның болган областарның удуртукчулары, Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң, Казахстанның болгаш Ортаакы Азияның хереглекчилер пайтилелдиринин даргалары, төп ведомстволарының болгаш машина тудуушкуну министерстволарының төлөөлекчилери орта киришкеп.

Семинар-хуралды РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. В. Власов ажыткан. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев илеткел кылган.

Эде тургустунуушкун үезиндезиниң аграр политиказын ажылдап кылган, оон сорулгаларын, кол угланышкынларын болгаш боттандырар аргаларын тодаратка СЭКП ТК-ның март Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып эгелээр үе келген деп, ол чугаалаан.

Үлетпүр будүрүлгелери кедээ ажыл-агыйга болгаш болзазырадыл турар коллективтерге техниканы, дериглерни, тудуг материалдарын берип турар. Оон-биле чергелештир олар боттарының кедээ ажылагый цехтерни сайырадып, колхоздар болгаш совхозтарбиле кооперация харылзаалаарын тудуп турган, аъш-чемниң база будүрүп турарлар. Ынчалза-даа ындыг ажылагыйлар ам-даа ажылчыларны, албан-хаакчыларны аъш-чем-биле хандырарын долу шиитпирлевейн турарын ол демдеглээн. 1995 чылда ажылдап турар кижи бүрүзүнге онаалтыр ол черлерге 30 килограмм сүттү будүрер белен эвес сорулга туруп турар. Ынчангаш ол ажыл-агыйларны ийиги чергелиг кылдыр көрбейн, заводтарның, будүрүлгелериниң кол аграр цехтери кылдыр көөрү чугула.

Аграр цехтерни тургузарының еске бир оруу — карылгалыг колхозтарны болгаш совхозтарны үлетпүр коллективтериниң балансызынче дамчыдары. Сөөлгү үш чылда 140 ындыг ажыл-агыйларны дамчыткан.

Чонуң аъш-чем хандырылгазынга чугула черни кедээде болгаш ажылчын суурларда хамаатыларның хуула ажыл-агыйлары, коллективтиг сад болгаш огород өстүрери ээлеп турар. Олар кедээ ажыл-агый продукциязының ниити хемчээлиниң 24 хире хуузун будүрүп турар. Будүргеи продукциязының шуптузу бараан болбас-даа болза, ажыл-агыйны чорударының принцини аренда хевирлиг. Бир эвес оларның хөгжүлдезин улам хамыладып, иштилеп будүрүлгеан болгаш кооперация-биле кайызынга-даа ажыктыг экономиктиг база организастыг харылзааларны быжыглаар болза, аъш-чемниң тарыгдаалдарын үндүрүп турган, кыска хуусаада аъш-чемге немелдеши ол болур.

СЭКП ТК-ның март Пленуму хамаатыларның хуула ажыл-агыйының кедээ ажыл-агый будүрүлгезиниң бир хевири болур бүрүн эргезин катап тургузарын чугула деп көргеш, Удуртукчуларның борта хамаарылгазын есиертир, оны чедир үнелевейн баарын болдурбас. Херек кырында ол дээрге кедээ ажыл-агыйның социалистиг системазының тудуп кээр болур. Ол чүге экономиктиг эвес, социал айтырыгларга хамаарылгалыг сургуулдарны, пенсионерлерни болгаш еске-даа категориялыг кижилерни ажылче хаара тудар аргалыг, ег-бүдө орулгаларының кол дөзү болуп турар чугула ажыл-агый болур.

Чамдык черлерде бо ажыл кошкаанын хуралга демдеглээн. Хуу малдың баш санының эвээш болуп турарының бир чылдагааны —мал чеминиге багай хандырып турарында. Биче хемчээлдиг техника тывыбас.

Кат, ногаа-биле хандырылганы экижидер дизе, участоктарны бээр, продукцияны ол черниге садар аргалы турган. Колхоз, совхоз төптеринге белеткел-болбаазырадылга конторазарын тургузары чугула.

Аъш-чем индустриязын хөгжүдерингө камгалаал будүрүлгелерин киириштирер. Хереглекчилер кооперациязы чүгле ег-бүдө ажыл-агыйларындан продукция садып, оны ажылдап кылыры-биле кызыгаарланмайн, ол секторну мал чеми-биле, техника-биле өзүмнер-биле хандырар болза эки.

Хуудa ажыл-агыйны сайырадырының дүрүмүгээзи-биле партияның Омск обкомунуң секретары Е. Д. Похитайло солуушкан. Семинар-хуралга ол мышкаш СЭКП ТК-ның секретары О. Д. Баклапов, ССРЭ-ниң ниити машина тудуушкунуң министри В. Х. Догужиев, ортумак машина тудуушкунуң министри Л. Д. Рябев, авиацияны үлетпүрүүн министри А. С. Смецов, ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мировенко, Узбекистанның Компартиязының ТК-зының секретары Д. Д. Берков, Киргизияның Министрлер Чөвүлелиниң бирги оралакчызы У. С. Смыков, Целиноград облүүскомунуң даргазы К. А. Тауекелов, ВЛКСМ Новосибирск обкомунуң бирги секретары А. В. Морозов болгаш өскелер-даа чүве чугладаан.

Пленумнуң шиитпирлерин — амыдыралга

АРЕНДА КЕРЭЭЗИНЧЕ КИРГЕН

«Чыраа-Бажы» совхозтуң хову-моддерининде хар барык эрээн. Ол дээрге удавас часкы хову ажылдарының эгелээринин демдээ. Ынчангаш бо ажылга совхозтуң чер ажылдыгларының белеткели кандыгыл дээр дугайында кол агроном Д. Ш. Куулардан бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис Арагачы Доңгак сонуургаан.

— Даш-оол Шамбаевич, чоокта чаа СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленуму доозулган. Аңаа аренда керээзин иептерединиң эргежок чугулазын база онзалап айыткан болгай. Бо талазы-биле силерниң совхозтуң чер ажылында байдал кандыгыл бо?

— Шын харын. Бот-орулгачарылганы иептередир талазы-биле бистиң совхоз барының талакы зонада бавза ажылагый болуп турар чүве бо. Ынчангаш ол талазы-биле боттарывыстың улегеривистиң көргүзер ужурдут бис. Хүлээлгевис ындыг. Пленумга кирип чер ажылынга, черде кедээ ажыл-агыйга аренда керээзин дыка родьдуг дээрзин айыткан. Бистиң совхозтуң механизаторлары, тараажылары бо аргаже киргеп улус. Чок. Бо Пленум соонда киргеп бис дивейн-дир мен. Бо талазы-биле дуржулгавыс мурнуудан бээр-де бар. Бригадалар, звенолар-даа совхозниң керээзин чаргап. Чижээ, № 1 салбырга Улуг-Хову бригадазын ап көрээли. Оны Марстай Куулар удуртуп турар. Бо коллективте 16 кижи бар. Быжыглаан техника — Т-150 маркалыг 5 трактор, ДТ-75 маркалыг 2 трактору бар. Бригада керээ ёзугаар 2127 гектар черни алган. Бир гектардан ортумаа-биле 11,6 центнер дүүжүт алыр соругалыг улус. Ол ышкаш сенаж садыр культураларны 325 гектарга тарыыр. Оон бир гектарындан 65 центнер дүүжүттү алыр.

—Оон аңгыда мындыг-кындыг бригадалар, звенолар бар ирги?

— База бир бригада мал чеми болгаш тараа культураларын тарыыр. А мал чеминде база ийи бригада бар. Мындыг.

—Тараа база мал культураларын тарыыры мындыг-дыр. А ногаа, картофель талазы-биле кандыг планныг ирги силер?

— Ниитизи-биле бо культуралар талазы-биле байдал биске черле хирелиг болган. Ногаа звенолу биске бар. Ында 14 кижини быжыгладывыс. Оларны Борбаан Монгуш удуртуп турар. Чаагыс трактороруг улус. Звено 9 гектарга ногаа культураларын тарып өстүрер.

Картофель-биле турнепс өстүрер бир бригадалыг бис. 10 гектар шөлдүг. Орта картофель тараан, 100 тонналы совхозка хүлээдир ужурдут. А турнепсти 65 гектарга тарыыр.

Чер ажылында мындыг-мындыг бригада, звенолардан аңгыда, витаминниг сиген далганы кылыр звеповус бар. Кол ажылындан аңгыда, 6 кижилиг ол коллектив 45 гектар меде шөлдүг база хүлээнип алган.

— Силерниң совхозтуң чер ажылдыглары бо чылын шупту керээ-биле ажылдаар деп турары черле мактанчыг-дыр. Ынчангаш оларның ам белеткели кандыгыл? Удавас часкы тарылга эгелээр болгай, Даш-оол Шамбаевич.

— Кол чүве харын часкы тарылгага белеткел болур ужурдут. Белеткелдиң бирээзи—ажылдың утказын билип алыры-биле өөренири. Бистиң бо улус шупту —бригадалар, звенолар-даа аренда керээзин деп чүл, оон алыс утказы, ажык-дузазы деп түүлдү кыскын өөренип алган улус бо. Оларны экономистер чер ажылының специалистери өөреткеп. Оон аңгыда, үредин база техника-даа талазы-биле белеп. Шуут-ла бөгүн-даа болза часкы тарылгаже киргиптер дээр болза арай шын эвес апаар. Кылыр түүлдериниз ам-даа бар. Чамдыкта артык кезектер тывары-даа бергедеп бээр-дир. Ажылчынар алыс түүнел дээш туржур, оон-биле сапажыр болганда, черле кызымак, бүгү-ле арга-ларыны ажылдап турар, мындыг-ла бо.

Ам удавас тарылга эгелээр. Бистиң белеткелиивистиң шыгалдазы ол болур.

Бии-Хемде «Кызыл тараачын» совхозтуң механизаторлазы часкы тарылгага белеткелди бо хүнүнде дүргедет-ажыглаар техникапың шупкей, хову ажылдарынга түзүн септеп алыр дээш кызып ажылдап турар.

Техника септелгезинге ийи дугаар хову-трактор бригадазының механизаторлары эки ажылдаан. Олардан, ыланган (чурутка) Василий Маадыевич Самбуу бедик нүүт ажылчы көргүзүглериниг болган. Кыштагларже, бригадаларже мал чемнерин база чедиржип келген. Ам ол бодунуң «Т-150» маркалыг тракторун септеп алгаш, часкы тарылгага киржир.

Оидар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Апрель 22-коммунистиг субботник хүнү

ЭГЕЛЭЭШКИННИ ДЕТКЭЭН

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чылынга тураскаатказын коммунистиг субботникти апрель 22-де эрттирер дугайында москвачыларның эгелээшкинниң Тыва АССР-ниң күш-ажылчы коллективтери калбаа-биле деткип, күш-ажылдың байырлалының хүнүнде чүүгү кылырын тодарадып турарлар.

Коммунистиг субботникти организастаар болгаш эрттирер талазы-биле республика штабын тургускан. Ында чер болгандан медээлер киргип эгелээн.

Москваның демир-орукчуларының эгелээшкинин үлетпүр будүрүлгелерден бир дугаарында Кызылдың даараныла фабриказының коллективи чүүлдүүлүнүп деткээн. Субботникче 390 кижи ажылдап үнер, олар боттарының ажылдаар черлеринге ажылдап хүзээт, 21 муң рубльдиң продукциязын будүрер. Беш чылдың фондузунче муң рубльдиң шалыңын шилчидер.

Күш-ажылдың байырлалының хүнүнде «Кызыл тудут» эргелелиниң 150 ажыг тудугжулары ажыглаага киирер объектилерге ажылдаар. Баш бурунгаар санап көргенин ёзугаар алырга, олар 14 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. 6ет чылдың фондузунче 600 рубльди шилчидер.

Республиканың кедээ ишчилериниң «Чыраа-Бажы» совхозтуң коллективи москвачыларның эгелээшкинин бир дугаар деткээн. Коммунистиг субботник хүнүнде олар 3800 рубльдиң ажылын болгаш продукциязын будүрер. 6ет чылдың фондузунче бир муң рубльди шилчидерин шиитпирлээн.

Субботникке белеткел ажылдары чер болганда калбарып турар.

АДАКТАЛГАН

Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының коданнарында хой оолдаашкыны адакталып турар. Сөөлгү медээ-биле алырга, төрүүр ужурдут 3762 хойнуң 3006-зы оолдаткан. Эрткен чылга бодаарга, малдың чаш төлүүнүң хорымчазы эвээш.

Малчыннар Окпан-оол Күжүгет, Борбак-оол Хомушку, Алексей Күжүгет төрүттүнген хүраганнарны чидиргеи чок ажаал алыр дээш шудургу ажылдап турарлар.

Ацыыр-оол КҮЖҮГЕТ.

Часкы тарылгага белеткелди хынап тур бис

БИИ-ХЕМЧИЛЕР САДАП ТУРАР

Республиканың тараалаң районнарының бирээзи Бии-Хем бо чылын часкы тарылгага мурнукузундан дора белеткенип турар. Ол ажылга үлегер-чижек көргүзүп турган ажыл-агыйлар ам саалаан. Ону бадыткаары-биле дараазында сан-чурагайларны, фактыларны маңаа киирип болур. Бо чазын район пландың-биле 32467 гектар янзы-бүрү культураларны, ооң иштинде 15220 гектар кызылтаеты, 9332 гектарга мал чеми культураларны тарыыр.

Эрткен чайын база күзүн черни эки белеткеп албаанындан чазын бүгү төлүүнүн 35 хуузун үдүр аңдарар. Бо дээрге улут ажыл-дыр. Ниитизи-биле тараа үрезиниерни белеткеп алза-даа, интенсивтиг технологиа-биле ажыладаар шелдерге кызыл-тас үрезини четпес. «Хадың» биле «Өөк» совхозтарның уруп алганы үрезиниин шынары дыка багай болган. Хынаалда үезинде бо ажыл-агыйларда мындыг үрезин түс-түзүнде 8 база 1 хуу болгулаан.

Кызылдың сайгарылга базазында база Дуржулга станциязында үрезин бар хирезинде-ле бии-хемчилер шынар чок үрезинин солуп сөөртүп алырынче далашпайн турарлар.

Чылыг хүннер эгелээни-биле холбаштыр үрезинин хораннаар таарымчалыг ие келген. Районда бо ажылга ажылдаар улустуң шилип алган. олар эмчи шинчилгезин эрткен. Ынчалза-даа хоран химикаттар шыгжаар складтың чаптызынга-даа мынчага чедир паспорт тывыспаан, түге дээрге ажылчыннарга өрээлдерин мынчага чедир дериазын болган.

Районнуң совхозтарының технологтуг карталары «Хадыңдан» ескезинде шупту-зузүнде бар, мынчалза-даа оларны ам-даа чедир кылыр, ооң соонда техниктиг чөвүлелдерге хынамчалдыы-биле чугаалаанын көргеш, ооң директорлар бадылаар ужурлуг. Часкы тарылганы эртиреринің ажылчын планын «Өөк», «Хадың», «Эрбек» совхозтар ей-шаанда кылбааны илерээн.

1989 чылдың часкы тарылгазынга районга 30 бригада база звено ажылдаар, олардан 21 коллектив керээзи, а ийизи аренда-биле ажылдаар. «Өөк» совхоз картофель өстүрери-биле аренда-биле ажылдаар ийи звенову бо чылын тургускан. Черде ынчаш, картофель өстүрериниче район дыка кошкак кичээнгейни салып турар. Бо чылын база-ла ону суттаг чок черге тарыыр деп планнаан. Ол чылдагаан-биле район эрткен чылын картофельден дыка аазаң дүжүттү алган. Бо чылын база-ла мындыг частырыны катаптаар деп турары канчап-даа таарыштпас. Ногаа болгаш картофель өстүрер талазы-биле ажыл-агыйларның агрономнарының, директорларның-даа семинар-чөвүлел хуралдары Кызылга эртикилээн, анаа Бии-Хемниң төлээлерин база олурушкулаан.

Бо чылын районга картофельдиң 780 тонна үрезини херек. Ам 510 тонна четпес. Ол ылаңгыя «Кызыл тараачыга» 400 тонна негеттиинин турар. Район 150 тонна үрезинин садып алыр кылдыр керээ чарган, а артканын каймын алырыл деп айтырыг тургустунуп келген. «Өөк» биле «Кызыл тараачын» совхозтарның агрономнары картофель үрезини садып алыры-биле Саян арты ажып чораан келгеннер. Олар элээн үрезинни тып алза-даа, дөмей-ле четпес. Ол ышкаш чурттакчылардан база садып алыры-биле дутуржуп турар. Бар үрезинниң шынары куду дээрзи хынаалдаан илерээн.

Часкы тарылгага белеткелдиң кол иезээ техника болгай. Ону септээри Бии-Хемде база саадаан. Техниктиг ажаалда-хайгаарал кылыр звеноларны организаставаан. Амгы үеде кожуг машиналарлыр белеткээри озалдаан. Часкы хову ажылдарын кыска хуусаада шынарлыг эртиреринге бар тракторларның 85 хуузун ылаң белеткеп алыр ужурлуг. Үрезинни хораннаар үе келген хирезинде районда мындыг техника септелгезин доозпаан.

Часкы хову ажылдарынга ийи залчег-биле ажылдаарынга 440 механизатор херек. Ам олардан 417 кижи бар. Артканнарын улус ажыл-агыйының өске адырларындан эвилелдээр апаар.

Бии-Хемниң совхозтары часкы селоота кывар-чаар материалдарны белеткээр талазы-биле база-ла шупшеп ажылдап турар. Чижээ, түгле бешаан бешин 350 тонна херек. Ону кажан сөөртүп алырыл, кажа шыгжаар, кударыл?

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, бии-хемчилер бо чылдың часкы тарылгазынга дыка шупшеп белеткенип турар. Дыка хөй артык келектер, харын тракторлар бешин херек турда, ол дугайында айтырыгпы ей-шаанда тургуспаан. Кым-бир кижи эккеп бээр, сумелээр кылдыр бодап тураарлар.

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленуму партияның чаа аграр политиказын чугаалаткаш, ол талазы-биле доктаалды хүлээп алган, бистиң кодээ ажыл-агыйывыс канчаар хөгжүүр, түге даянып ужурлугул дээрзин ында тодаргай айыткан. Пленумнуң шиитпирии чер ажылдыктылары күүседип эгелээриниң баштайгы чазы келген. Бии-хемчилер ол дугайын хандыр бодап турар бе?

Николай ВАНЬКОВ.

ПЕКАРНЯ АЖЫЛЧЫНЫ

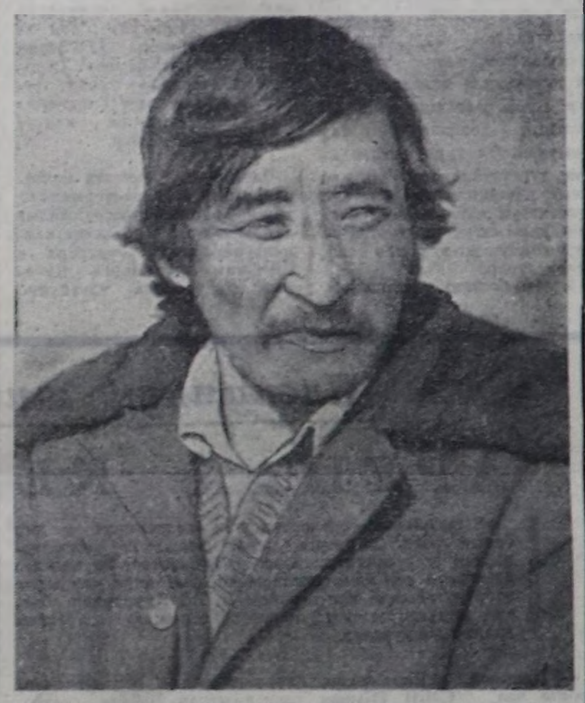

Бии-Хем районда «Эрбек» совхозтуң төвүнде эрги гараж бажыңы таарыштыр септеп кылгаш, ында хлеб быжырар пекарняны ажыткан. Ажылагыйның төвүнге хлебти быжырып эгелээнин улуг болдуушкун болган.

Ында улуг пекарь Любовь Ивановна Заяцтың ог-бүле звенозунуң быжырган хлебтерин суурнуң бүгү чону садып ап турар. Совхозтуң ырак одарларда малчыннарынга база чедирип турар. Сесерлиг суурну бо бот-оруулга-чарыгаллыг звено амданныг хлевиниле хандырып эгелээн.

ЧУРУКТА: Эрбекте чаа ажыттынган пекарняның аныяк пекары Татьяна Заяц.

ИНЕК КАДАРЧЫЗЫ

Бии-Хемде «Кызыл тараачын» совхозтуң Туран сүт-бэраан фермазының ажылчыны Дмитрий Маады ол ферманың инектерин ажаап, чемгерип турар. Чылыг хүннерде ол хамык малды ырадыр одарладып турар.

Амдызында бо малчыннып ажылы чымыштыг: инектерни чемгерер, суггарар. малдың ол едээн база аштап арыглаар, комбикорму болгаш ооң өске-даа чемнерни эккеп чедиштирер үлээр.

Туран сүт-бараан фермазының аныяк малчыны Дмитрий Маады харыылаан ажылын бодунуң сеткилинге чедир эки кылырынга сонуургаалдыг. Ынчангаш ол инек кадарчыларының мурнуу одуруунда болуп, фермада мактадып турар.

Юрий МОНГУШТУҢ фотолары.

Специалике сөс

ДОННИК СЕНАЖЫ

Малдың баш санын өстүрериңге, ооң продуктулуун бедидеринге бир кол негелде болза, аңаа хөй болгаш шынарлыг, белоктуг чемни белеткеп алыры болур. Республиканың ажыл-агыйларының чыл бүрүде белеткеп ап турары мал чеми эвээш болурундан аңгыда, ооң шынары куду, эң ылаңгыя хайлычал протеин 17 муң тонна четпес болуп турар. Ооң уламыныдан мал чемининг рационунда ортумаа-биле бир чем единицазынга түгле 85—90 грамм протеин оныажыр, зоотехниктиг норма ёзугаар 105—110 грамм болур ужурлуг.

Протеинни көвүдедиринге ажыктыг эң кол чүгүле чочактараа культураза болза донник. Бистиң республикада донникти 500 гектарда тарып өстүрүп турар. Чоорту ол культураны 30 муң гектар чедир тарыыр апаар.

Ногаан массаанының дүжүттүрүнүң талазы-биле донник суггаттыг медеден безин дудавас, харын кандваашкынныг чылдарда ону ажар. Бок үнүттер чок ырыг болгаш кыры кадыгланмаан шөлдерге донникти эрте чажып каарга, ооң дүжүттүрү ажок болур. Бистиң Дуржулга станциязының шенелде кылдыр тараан шөлдериниң бир гектарга оныаатыр 105—130 центнер ногаан массаны донниктеп ап келдиивис.

Донниктиң ногаан массазы биле меденнин деннеп көөрге, белогунуң талазы-биле медеден канчап-даа дүлей чок, а үс болгаш фосфорунуң талазы-биле көргүзүглери барык деп болуп турар. Донниктеп салган сенаж белок, минералдыг будумелдер талазы-биле ажок сайлак болганындан ону канчыт-даа мал эки чиир. Сенажты түгле чаңгыс ай донниктеп салыр болур. ынчалза-даа ону тараа баштыг чаңгыс чылдыг үнүттер-биле холуп алганы дээре. Бо таварылгада мал чеминге каротин биле чиир хөй болур.

Бистиң дуржулгавыстан алган көөрге, донниктиң бир килограмм ногаан массазында хайлычал протеин эң-не хөй —69.2 грамм чеде бээр. Бир чем единицазынга оныаттыр протеин 223 грамм чеде бээр. Чазын чажар көк-тараа биле донниктиң дөңге тарып холаап. ооң сенаж салыргa аңаа каротин биле чиир көвүдээр. Ындыг холумактыг бир килограмм сенажга 15 грамм чиир, 81 грамм каротин бар болур, а меде сенажында ол көргүзүглер түс-түзүнде 8 грамм, 40 грамм болур.

Донниктиң сула база рапс-биле үш деп кылыыр холаап сенаж салырга, ооң бир килограммынга протеин 67.9 грамм чеде бээр, а бир чем единицазынга ол будумел 231 грамм болур.

Ынаң аңаа, хову зоналарга донниктиң тарымырга, ооң дүжүду баштайгы чылда чаңгыс чылдыг культураларга болаарга, черде аңаа. Бир гектар шөлге донниктиң сула база рапс-биле холуй тараап, ооң сенаж кылырга 7880 чем единицазы база 1.68 центнер протеин үнер, а түгле донниктиң чаңгыс ай болуп шөлге тарымырга, ооң дүжүду чавыс боор болгаш гектардан түгле 3420 чем единицазы база 0.42 центнер протеиниг болур. Ынчангаш донниктиң чаңгыс чылдыг сингеннер-биле холуштур тарыыр дээрзинтиң чылдагаавы ол.

1988 чылда «Сосновское» дуржулга-будүрүлге ажылагыйы 3795 тонна сенажты салып белеткээн, ооң 295 тонназы меде база костёр деп сиген холуксаалыг донниктиг сенажы. Ол холумактың шынары дыка эки болган, бир килограммга 0.23 чем единицазы, 34.3 грамм протеин база 25.6 миллиграмм каротин бар болган. Өске түүлдерден салган сенажтың шынары моон ораанчок куду болуур.

Ынчангаш ам бо үстүнде кииргенин чижектерден алырга, донниктиң өске сингеннер-биле холуп тараап, ооң сенаж салырга, шынары дыка эки, дүжүттүр-даа болур. Удаваа часкы тарылга эгелээр болганда, совхозтарның агрономнары бистиң бо сүмелеристи хынамчалыг өөренип кергеш, донниктиң мал чеминге калбаа-биле ажыглаарын деп бодавыбиле бо кыска тайылбырны бижиливис.

Владимир САХАРОВСКИЙ.

Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының илдиг эргелекчизи.

МЕН БАЗА ДЕТКИИР МЕН

Бо чылдың март 19-та «Шын» солунга Агроүлетпүркүркомнуң ветеринария киллиниинің улут мал эмчизи Шыдар Монгуштуң түүлүн помчудум. Ол специалист Өөүр районда хойжу Кыргыс Даш-оолдуң база-ла солунга үзегеи саналын деткип турар кижи-дир деп бижидим. Ынчангаш Өөүрүнүң хойжуу чүүлүн дутайын бижээни база бижиливе бердим. Бо йиин авторнуң сапал-опалын деткиир кижи-дир мен. Ооң үвдезини мындыг чүве бо.

Мен бичии чораап, Кызыл-Сүглуг Баян-Колга кыргаачам, кырган-аамның хоюн кадарын өстүм. Бир катап-ла Баян-Кол ол ынчаар Журавлевтүң хою көөдээп. ол-даа хенертен баяап кижи деп мындыг чугаа пептерей берген. Ооң алыс үткааы чүү болганыл деп кырган-ачам, кырган-аамнан шлавылаш айтымарымга, мындыг болган. Журавлев дээрге Баян-Кол чурттуг малчын ашак чүве. Ол кижи хоюнга кошкарны ноябрь 15 үезинде салып эгелээн. Ынчаарга малы апрель 15 үезинде төрүп эгелээр апаргаң.

Хою төрүүрүнүң ас мурнунда мээс даглардыг чазаанга кожуп кирип кээр. Ында чылыг кажаалыг, өттүкек одарга эрте үнер. Хою төрүп турар үеде түгле боду кадарар. Ол үеде хою долгадып, төрүүр дей берген болза, артканнарын чангыс черге докгаатказ туруптар. Хою колдуунда чаңгыс эвес, каш-даа болгулаар, төрүпкеш, хураганнарын күргады чылган, эмзирип алырга, амна шупту хоюн оожум шимчедип, чоорту кадара бээр. Ол хураганнарның улуг шыырга, семизи-даа аажок, кулуң ышкаш борбак болур. Сакманчы-даа хереглевес, иезин боттары-ла эөп алыр, оңдункегүн боттары-ла оттай бээр.

Ол Журавлев ашактың ындыг дуржулгазын кырганачам суг көре-көре, хоюнга кошкарны ноябрь 1-деи эгелеп салыр апаргаң. Ынчангаш малы апрель 1-деи эгелеп төрүүр апаргаң. Ооң соонда шупту ол чоок-кавы аалдар хоюнга кошкарны орайтазы салып эгелээн чүве йиин. Түкпел эки-ле болур чүве чораап. Журавлевтүң хою мен Баян-Колдан чоруп турумда, 500 ажа берген дижир чоржук.

Журавлев ашактың ол аргазын колхоз даргазы апаргаш, келек ажыгладым, дыка эки, ажыктыг арга чораап. Байгы арга семиртилгеде-ле. Орай чазын төрүдергe, малдың чиир оъду-кегү үнүп келир. Ынчангаш орай төрээн хой чүге арып-доруп баксыраар боор. Харын күш-деңгел кирип, сүттелир-ле болгай. Чаа төрүттүнген чаш малга позинин суду ышкаш эм чем кайдал. Чазын төрээн хой сүткүр. Үнүп келген белеп оътту-көкту чий бээр, доругуучал. Орай хураганнарның деңнээн эрте төрүттүгеннеринден дудавас, харын чамдыктары улуг болуп чалаас. Дараазында кыштыиледе-ле хорамча чок чыл ажар чораап.

Декабрьда, январьда, февральда эрте төрээн хойнуң күп-шыдалы оът-көк үнүгжеге чедир дыка-ла арып баксыраар болгай. Харын оларның чамдыктары чыл ажып шыдавайн баар. Ынчаар арып баксыраан хойнуң эминиңден хураганы тоттур кызымаан көргүзүп турарлар бар. Оларның арааныдан Успар-оол Даржаевич Ооржак амгы үеде 100 хойдан 103 хураганны, Марий-оол Васильевич Седип-оол 101, ооң дуламаазы Николай 97 хураганнарны түс-түзүнде камгалап алган.

Бо малчыннар өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар. А хураганнары хоран турарлары база-ла керээлиг. Оларның харысаалгазы кошкак база специалистериниң талазындан хынаалда болгаш дуза аваэш болуп турарында-дыр. Шак ооң ан-не шыдгыы түнпел үндүрер херек. Ам час дүшкеп. Часкы өл-шык болгаш хат-когурумдан малды бар-ла шаа-биле камгалаар апаар.

Николай ВАНЬКОВ.
Кызыл хоорай.

Коданнардан медээлер

КИДИН ТҮЛУК

«Кызыл-Даго совхозта коммунистер, чаңгыс өг-бүле Сандуу Салчак биле Хережмаа Күжүгет түгле районда эвес, харын республикада безин сураглыг кадарчылаар. Олар анай алыр, дүк кыргыыр планнарын доктаамал ажыр күүседип келгеп.

Кымын олар Узүк-Кыры деп черге тургаш, февраль айны сеолзүредиң чазаанга кожуп келгеш, ошкүлерин оруа оолдадыр. Амгы үеде малы төрүп эгелээн. Малчыннарда сакманчы Сандан Салчак дузалажып турар.

Сураглыг малчыннарның чедиштикиниин үндезинге болза, ошкүзүн чылдың-на дүнүктүр семиртип алырында. Күзүн олар хоорзунга мал кадарбас, бааа-ла ниит оъттуг дагларга оъткарар.

Өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар бо кадарчылар бо чылын база-ла малын хорат-пас сорулгалыг. Өттүзүг кидин түлүк төрүп турар.

Григорий САРЫГЛАР.
Бай-Тайга район.

МУРНУНДА— УСПАР-ООЛ ООРЖАК

Хой ажылдыг «Эрбек» совхозта мал ооладаашкыны адаатаалып турар. Бо ажылагыйда төрүүр хойнуң шиитизаны 10517, ам 8917 хой төрээн, ара салган хойлар болгаш өлүг төрүттүнген база аарыг-аржыктан хорап турар хураганнар бар. Ооң удамындан 1700 ажыг хураганнарны чедир албаан. Бо ярай дүвүреичиг медээ-дир. Үк совхозтуң хойжуларының шупту-зунда байдал ындыг эвес, я чаш хураганнарны онча-менди ап, харысаалгалыын база хураганнар бар. Ооң удамындан 1700 ажыг хураганнарны чедир албаан. Бо ярай дүвүреичиг медээ-дир. Үк совхозтуң хойжуларының шупту-зунда байдал ындыг эвес, я чаш хураганнарны онча-менди ап, харысаалгалыын база специалистериниң талазындан хынаалда болгаш дуза аваэш болуп турарында-дыр. Шак ооң ан-не шыдгыы түнпел үндүрер херек. Ам час дүшкеп. Часкы өл-шык болгаш хат-когурумдан малды бар-ла шаа-биле камгалаар апаар.

Николай ВАНЬКОВ.
Кызыл хоорай.

ШЕНЕЛДЕ КЫЛЫП

Сүт-Хөл районда «Октябрь 30 чылы» совхозтуң девискээриде 28 кодан хой бар. Бир оларда ортумаа-биле 300-350 бат мал быжыглаттыгган.

Совхозтуң күргенеге сеңдер ийи коданындан ангыдары, бо чылдың япарьдан эгелеп долузу-биле аренда кергээинче шилчээн.

Сыын-Чүрээ хойжу бригадазының кыштагларында хой ооладаашкыны адаатаалып турар. Хураганнарда улуг чидириг чок. Аяк-Хээ Ондар, Мочак Куулар дээш өске-даа дуржулгалыг малчыннар бетен дээрге-де сезеп ажыг хураганны 100-тен камгалап алган.

Карыма ТУЛУШ.

Пропагандистиң индирй

БОДАЛЫМ МЫНДЫГ

Республиканың туберкулёзка удур диспансериниң уругларга салбырының эмнелге коллективинде политиктиг өөредилге болгаш политинформация докгаатказ хүннеринде үзүктел чок эртип турар.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазының 1988-1989 өөредилге чылында удуртуп турарым политиктиг өөредилге школазы партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының материалдарын бо хүннерге чедир өөренип келген. Теманы он алды шакка хуваган: он лекция, алды семинар кичээл артиперер турган бис. Бо хүннерде лекциялар доозугган, практиктиг кичээлдер болуп турар. Бо темага өөредилгени ачёттар дужаалдазы-биле доозар бис. Дыннакчыларның кичээлдерге канчаар белеткенип турарын чугаалаары артык эвес боор. Бот-кичээлдерин канчаар эртип турары пропагандистен кол хамаарыжыр болганда түгле лекциялар-биле кызыгаарланмайн, чаңгыс ай агымдан үлүүнүп, болдунар-да аргаларны ажыглап өөредилгени оралдажып турар мен. Анаа дискуссиялар, күш-ажылчы онаалар, будүүлгелерже үнүүшкүннер, ужуражылгалар (будүүлге мурнакчылары-биле болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга) организастаарын шенеп, массалыг информацияның чепсектерин ажыглап практиктиг онаалгалар бээри хамаарыжыр. Практиктиг кичээлдерге видеофильмнерни, көргүзүг материалдарын ажыглаар болза улам эки. Бисте ол талазы-биле дуржулга амдаа эвээш.

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңындан ап турарывыс методиктиг сүмелерден аңгыда, республика солуннарындан материалдарны ажыглап, «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгеде эде тургустунуушкун», «Пропагандистиң индирй» деп рубрикалар адаавга үнүп турар материалдарны номчуп, республикада болгаш Кызыл хоорайда дуржулгалыг пропагандистерниң сүмелерин, саналдарын, бодалдарын өөренип көрүп турар мен. Ынчалза-даа, пропагандистерниң арга-дуржулгазын шептеередир талазы-биле ажыл үзүктелиишкиннииг болу бээрингe хомудаар мен. Бир эвес дуржулгалыг пропагандистерниң арга-дуржулгазын доктаамал чыридып турар болза, мен мынакчы дуржулгазы аваэш пропагандистерге дыка дузалыг боор деп бодал-биле мону биживишаан, пропагандист эп-сөөлүн саналдыг.

Ранеа ОНДАР.
Кызыл хоорай.

ШЫНЫН ЧУГААЛААРЫМГА-ДАА ТООВААН

Хоорай чурттакчыларындан автобуска чорбас кижи чок деп болур. Чамдык пассажирлерге таарымча чок түүлдерин борта бижикседим. 1988 чылдың декабрь 21-де 11-12 шак үезинде № 55 магазинге чораап, № 4 маршрут деп каан автобуска олуруптум. Мурнуку эжиктен киргеш, компостерге талонум демдеглеп алдым. Улус аваа болгаш. Доктаар чер келгенде, өскелерден ылгалыр чүвезин чок. кандыг-даа демдек чок кижи билетти көргүзерин негедп.

Талонумну көргүзериниге, ол мени чоруулу дээш холумдан четкеш, эжикче ида аарак тыртя берген. Талонумун ойбектаны өске-лир дээш турупкан. Мен шынын тайылбырладым. Чамымда олурган чедеп харлыг хире орус кыргаң бадыткаарга-даа, ол тоовааң.

Контролёр ак саазын компостерге бастырып алды. Ол ойбектар мээнинге демейлешпезин шын болду. Болум база катаң бастырып көөрүүн диинем. Ак саазында ойбектар ол-ла хевээр болду.

Чаңгыс автобуска ийи таңын үредим. Болум шын бажым билбес болган боор мен деп бурунум мынчып чугаалаан. Эрезынла автобусче үелеттиримге демгим мени салбас, кайнаар баарын ол мелдинга бээр бис дээш турупкан. Анаа 3 эвес 25-50 рубль төлөөр сен деп бо. Холумдаа чедип алган бажыңчыгашче хире бердим. Улур-дедир аас былаажып хелчок бис. Шак талыйган.

Штраф төле дээрге 3 рубль бердим. Квитанция чүге бердиниер деп айтырдым. Алдын эвес деп харыылаан. Чок, мецээ херек дээш орук чайлап бербейн турупкам. Квитанциядa ат-даа салбаан, таңма-даа чок. А 227505 дугаарлыг квитанция болду. Чамымда кижи акпазы тудуп болгаш талон чок чораан болду.

Ужен ажыг чылда Кызылда чурттап турар болгаш үзерби ажыг чыл дургузунда ай иштинде ажыглаар автобус биледин садып ап келген мен. Эрткен чыядын ноябрь 26-дан желеп автобустар чаңгыс ай талон системазынче шилчээн болгай. Бо талазы-биле янзы байдал кандыг ирги? Солундан номчуурга. чоплаан хей штраф төледирге, шалыңга немээр. контролёрлар херек деп бижип турар. Ол шын-на харын. Ынчалза-даа менден алганы ыпкаш ыңчаар төледип турган чүве чедип алыр бис дээрге боор бе? Та чеже кижи мындыг чүзү дээш азы сөөртүрүн хоруп каан чүүлдерни ап чораанны дээш пассажирлерге торгаал онаар. Бир эвес торгаалдан кым-бир кижи ойталаар болза, дүрүмүү үрээн кижини милицияга чедирер, акт тургузар. орук бижиниге болгаш билет-учёт дептериниге демдеглелдерин кылыр. херек апарган таварылгада автобустарны шугумдан ужулгаш, чоокку автовокалдарже, автопаркче аппаар.

Пассажир автотранспортунуң ажылын хынаарынче АТБ-ниң дээрге дээш мурнакчыларын. профзивлел болгаш комсомол активин киириптирип турар бис. Чүгле бистиң бүдүүлгенин эвес, удуртукчуларның болгаш хей-ниитизи организацияларының сүмези-биле өске организацияларның ажылчыларын, дээш база ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарын, өөреникчилерни, пенсионерлерни бо ажылче хаара тудуп турар бис.

Анчымаа Куулариың чагаазынга хамаарыштыр хынаалдаш чоруткан. Квитанцияга таңма-даа турбас. ат-даа салбас, күрүненин бижин болур парлап каан квитанцияны торгаалдың документизин ол болур. Мында чазыг чок. Компостерлерни үргүлүү хынап турарын чолаачыларга даандирган бис.

Виктор БОЙКО
Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң начальнигы.

ДҮРҮМНЕРНИ ХАЖЫТПАЗЫ-БИЛЕ

Контроль-ревизия албаны ниити ажыглаалдың болгаш албан черлериниң автотранспортунуң ажылын хынаар хүзээлгелиг. Ооң кол сорулгазы болза, пассажирлер болгаш багаж сөөртүлгезинге, автотранспорт ажыглалынга хамаарышкан өске-даа дүрүмнерни хажытпазын хынаары, чуруун үренчилеря-биле демнеселди чорудары. кыядынган ажылларның хемчээлин. пассажирлерни болгаш багажты сөөртмеэн дээш төлевирин болгаш чыгдынган акпаны дужаарын контролька адыры болур.

Контролёрлар онаалдаларның болгаш айтыышкынныларның күүседизи дээш харысаалгалыглаар. Рапорттарны. актыларны база өске-даа документилерни шын. үндезинниг болгаш эки шынарлыг доодурары дээш. контроль талазы-биле эргеэни доду ажыгланы дээш. торгаалдарны шын кылыры база ооң чыгдынган акпаны үезинде дужаары дээш контролёр харысаалгалыг.

Хынаалда кылып турар үеде олар албан түскай хептиг болуру күзелчиг. Хынаар эргеэни көргүзүп турар шынгылалыг болур ужурлуг. Контролерлар орук шинчээшкинниге дүүштүр оруктуу кайы-даа черинге автобустуу болгаш такелин доктаатказ. чолаачынын болгаш кондукторнуң ажылын хынаар эргелиг. Квесирлер бар болза оларны база. Хоорай маршруттарынга олар автобус доктаар черлерге кирер. Ол ышкаш дүжүп турда. пассажирлерниң билелин хынап болур. Билет чок чораанны дээш, телеттинмээн чүзү дээш азы сөөртүрүн хоруп каан чүүлдерни ап чораанны дээш пассажирлерге торгаал онаар. Бир эвес торгаалдан кым-бир кижи ойталаар болза. дүрүмнү үрээн кижини милицияга чедирер, акт тургузар. орук бижиниге болгаш билет-учёт дептериниге демдеглелдерин кылыр. херек апарган таварылгада автобустарны шугумдан ужулгаш, чоокку автовокалдарже, автопаркче аппаар.

Пассажир автотранспортунуң ажылын хынаарынче АТБ-ниң дээрге дээш мурнакчыларын. профзивлел болгаш комсомол активин киириптирип турар бис. Чүгле бистиң бүдүүлгенин эвес, удуртукчуларның болгаш хей-ниитизи организацияларының сүмези-биле өске организацияларның ажылчыларын, дээш база ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарын, өөреникчилерни, пенсионерлерни бо ажылче хаара тудуп турар бис.

Анчымаа Куулариың чагаазынга хамаарыштыр хынаалдаш чоруткан. Квитанцияга таңма-даа турбас. ат-даа салбас, күрүненин бижин болур парлап каан квитанцияны торгаалдың документизин ол болур. Мында чазыг чок. Компостерлерни үргүлүү хынап турарын чолаачыларга даандирган бис.

Виктор БОЙКО
Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң начальнигы.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүүжелдези шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болган кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Иргит Мира Баймытыевна — човнуң амыдырал хандырылгазының районда будурулге эргелелиниң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болган кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Хертек Наталья Салчаковна—ажыл-агыйлар аразының «Бай-Тайга» мехколопназының ажылчыны.

Беш уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Ооржак Вера Севээновна—улус депутаттарының Бай-Тал кожаа Совединиң күүскомунуң техажылчыны.

Самдан Дарья Хомушкуевна — «Мурпакчы» совхозтуң ажылчыны.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болган кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Ооржак Чечек Дамбаевна—«Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Кара-Сал Алдын-кыс Хайыр-ооловна — Куретрахтың район инспекциязының агентизи.

Сат Ынчымаа Самбыповна—«Хөндергей» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болган кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Монгуш Сендин Доржуевна — Хөндергейниң дузалал школазының ажылчыны.

Сат Долчун Кулчаевна — Хөндергей дузалал школазының кижизидикчи башкызы.

Беш уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Кара-Сал Надежда Тендип-ооловна— «Большевик» совхозтуң мал эмчизи.

Монгуш Чайынмаа Анай-ооловна — Чадаана дооруйда ег-буле эзэн.

Ооржак Хамаяты Хак-Оруковна — Чадаананың киирип эрегнер болган бот-сорелиглиг ортумак школазының секретарь-машинакчызы.

Ховалыг Ольга Мадыр-ооловна—районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Оюн Галина Кыргысовна— — Дерзиг-Аксыда бажынинтерапттың санитарказы.

Самчат-оол Екатерина Дуктушпеновна — «Бурунгаар» совхозтуң уругларга садыгын эргелекчизи.

Алды уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Артна Анай-Тыртар Самбуевна—«Кызыл тукө» совхозтуң ажылчыны.

Салчак Зинаида Колбак-ооловна — «Ленинчи орук» совхозтуң ажылчыны.

Бет уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Доңгур-оол Оруспай Балаановна — Бүрен-Аксы суурда Культура бажыңының техажылчыны.

Кол Елена Ажыкаевна —Бүренинң бажын-интернадының ажылчыны.

Салчак Ирина Борисовна—«Енисей» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Ховалыг Роза Шолбан-ооловна — Бүрен-Хем суурда ег-буле эзэн.

Янгы Светлана Лоусановна — СЭКП-ниң XXV съездиниң аттыг совхозтуң саавычызы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Ламя-Суу Зоя Александровна — «Тинделге» совхозтуң ажылчыны.

Руденко Тамара Анатольевна — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Монгуш Надежда Сарыг-ооловна — «Тинделге» совхозтуң ажылчыны.

Салчак Анчимаа Бегзиевна — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Салчак Наталья Совутовна — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Тумат Галина Дагбаевна — Каа-Хем суурда ег-буле эзэн.

Хүрбе Өшку-Саар Ховалыговна —«Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Алдын-Херел Зоя Мазаровна — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Донгак Светлана Ениваповна — «Шамбалыг» совхозтуң кадр талазы-биле инспектору.

Допул Анна Васильевна — районнуң холушкан баранзар садыының ажылчыны.

Иванова Любовь Николаевна — Каа-Хем суурда ег-буле эзэн.

Иргит Надежда Седеновна — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Монгуш Алефтина Шаглыровна — «Тинделге» совхозтуң ажылчыны.

Монгуш Валентина Хакыр-ооловна — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Монгуш Татьяна Салчаковна — Кур-Чер суурнуң участок эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Орехова Александра Сергеевна— Каа-Хем суурда хоолукчан баранзар магазинниң садыгжызы.

Салчак Светлана Ондаровна —«Тинделге» ажылчын кооперациязының столовазының повары.

Тюлюш Любовь Оюповна— «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Шойнуу Тамара Монгушевна — Баян-Кол суурда магазинниң садыгжызы.

МӨНГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болган кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Иргит Мария Бууруллайовна — Кызыл-Хая суурда ег-буле эзэн.

Чеди уругну божаан болган кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Дамба Зоя Иргитовна — райпо ажылчыны.

Алды уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Белек-оол Чечекмаа Даржаевна— Мугур-Аксы суурда ег-буле эзэн.

Донгак Мария Михайловна — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы.

Кара-Сал Светлана Шыраповна — ажыл-агыйлар аразының бот-орулга-чарылгазыг «Мөнгүн-Тайга» тудуг участогунуң ажылчыны.

Хомушку Антонина Мыямыровна — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы.

Беш уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Донгак Надежда Николаевна — райпо конторазының техажылчыны.

Донгак Серенмаа Иргитовна — чүрттелга-коммунал ажыл-агыйлар будуруглге эргелелиниң гостиницазының дежурныйы.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Добышев Надежда Николаевна — Балгазың суурда ег-буле эзэн.

Маңзымыкчы Өшку-Саар Ефросовна — Тоға аттыг совхозтуң ясли-садының ачылдыры.

Чеди уругну божаан болган кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Күүлер Тамара Такпаевна — Элегес ортумак школазының пансыда интернатының ачылдыры.

Алды уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Гаранина Нина Гиляжетдиновна — СССР-ниң 50 ыдыы аттыг совхозтуң саавычызы.

Добачей Любовь Валентиновна — «Тыва» кобальт комбинатының ажылчыны.

Оюп Валентина Михайловна — «Коммунизмниң төрели» совхозтуң ажылчыны.

Хомушку Зоя Чульхумовна — Тоға аттыг совхозтуң уругнар садының кижизиткен башкызы.

Янзина Клара Сергеевна — «Сосновское» дүрзүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйының уругнар садының эргелекчизи.

Беш уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Горбунова Елена Константиновна — Дүрген эге школазының техажылчыны.

Оюп Зоя Кызыл-ооловна — райпотуң харылзаа белдирилиг Конгозовода салбырының продавцуну.

Репетюк Нина Николаевна — республикаңың Балгазында туберкулёзка удур санаторииның ажылчыны.

Сая Галина Сонутовна — СССР-ниң 50 ыдыы аттыг совхозтуң ажылчыны.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Ондар Зинаида Борисовна— Ий ортумак школазында кижизидикчи башкы.

Кол Светлана Наймыдыевна — «Май 1» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Донгак Светлана Казырыковна — Азас ортумак школазының техажылчыны.

Перниге Татьяна Мыйгак-ыковна — «Май 1» совхозтуң саавычызы.

Беш уругну божаан болган кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Намнын Зинаида Найдановна — «Тоора-Хем» совхозтуң ветфельдшери.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Л. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1989 чылдың март 27.

Советтер амыдыралы

ХОЖУДААШКЫННАР

«Чүрттелга болган социал-культура объектилериниң түзүт программазының күүселдезин хандырар болган хожудаашкыннарны ажып эртер талазы-биле Советтериниң, ажыл-агый организацияларының сорулгаларының дугайында» Барыын-Хемчик район Совединиң күүскомунуң отчедун элчелиг сессиязынга дыңнап чугаалашкан. Өйү келген чугула айтырыгны кодуреринн СЭКП райкому-биле баштай дугурушкан. Ону ажык-чарлыг болдуруп, чоннуң сүмелерин, саналоолалын дыңнаар сорулга-биле илеткелдиң допчулаалын ай бүрүнгаар «Хемчиктиң сылдызы» солунга парлаан болган районнуң, Ак-Довурак хоорайның радио дамчыдылгаларынга чарлаан.

Улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазы С. И. Ильенков идепкелиниң эргелиле чамдык кылдыпган болган кылдының туралп ажылдарга доктаалган. Он ийиги бен чылдың дургузунда 36,2 мун дербелиг метр чүрттелга шелги ажыглалга киирген. Ол-ла чылдарда Шериээргe 624, Деп-Терезинге 320, Бижиктиг-Хаяга 160, Хөндергенге 440 оруктуг ава школаларны, Саадак-Терек, Деп-Терезинң сүрлдерүнде үүлүүн салгарын түзүлгэн, район эмнелгезинде 60 оруктуг чыттырын эмнээн бажыңны болган Ак-Довуракта 90 кижи ажылдаан универсалдыг магазинниң түзүү төөлүлгэн.

Эрги-Барлыкта 720, Ак-Довуракта 784 оруктуг школаларның, Кызыл-Мажалыкта ресторанттың, Ак-Довуракта 280 оруктуг үүлүүн салгын, чаңгыда адырлар бажыңныг болган ресторанның, сатыг товуттың түзүлгэлэрин эгелээн.

Оон-биле черелештиро чүрттелга болган социал-культура объектилериниң түзүлгэринүң амгы байдалы неделелеге ыяакта дүүшпес, хожуудаашкыннарга таварыжыг түрар. Сүүн болган шаңга Советтериниң депутаттарының 2300 ег-буле бажың сонуургаа төөлүп. Район мал ажыл-агыйлыг. Шына ажылтаан түрар. 424 ег-бүлезиниң 94-үн егелерге чүрттелгэн. «Барлыкта» совхозта 170 чедиг ег-бүлезиниң 47-си «Деп-Терезинң» совхозта 402 ег-бүлезиниң түгэл 5-и бажыңныг. «Шериээргe» совхозта байлап оон түрүстелеге. Малчының кыштагларынга 248 төлүг электрлиг-биле. Коллективтиг түзүл 43 төлүг-биле бар. Кызыл-Тайгага, Чаа-Алдыга, Анга сагыг бажыңнарны, ол-неделе пунктуг түзүл айтырыг сагыш кыдына доктаал.

Чүрттелга фондузун камнаар, чогчур хуусавалрынга сеткээр болган девискээрин чаагайжыдарынче кичээнгей салбастаан. Кавител септелгете бөрүлгөн якша-хөреңгини ажыглавас чоруктар хире дилиг материалдың, түгайны, даштың, тлакты бат удур белеткеп, түдүгжүдарны четчелеп, ыяш дылдирерлерин, чазанар пехтерин алгаш, долу күш-биле ажылдадыр, ажыдың тодаргай планнаар болза, ажыл ыяаан экижиир. Малчыннарга материалдарны белеткеп бергеп, боттарының кыштаглрынга бажыңнар түттүрөөрүнга киирииптирип болур. Түдүгга болган септелгете кооператтаар түргускак, ажыглап болур ажыл чок кижилер чүрттакчыдыг сууг бөлүүрүде бар.

Чүрттелга түдүүнүң ажылаан кылган программазын дыштаап алырга, бо чылдың төнүүрүнге чедир ам-даа 44,8 мун дербелчин метр оон иштинде совхозтарга 14 мун дербелчин метр чүрттелга шелги ажыглалга киирер ужурлуг.

1988—2000 чылдарга районнуң чүрттакчы чоюу 10 мун кижиге өскерип. 3,6 мун ава ег-буле немежирер чиже-биле санаавыт. 7 мун квартираларны болгаш бажыңнарны түдүрү көрдүнген.

Шак мынаг улуг төөгүдээги ажылдарны чогумчелдит шиитпирлөөргe он-ийиги бен чылга 132 миллион рубльга чедиргээр. Мына ол үениң күүскомунуң төөтпкен фондузу, бүдүүлгелерниң, организациялардың болгаш совхозтарның төөрелиг-биле херек кыынга бөстандырары болгулуг. Ынчангаш 234 бажыңны түзүлгэ 4 миллион 700 мун рубльга ажылчы чоюуң хөреңгини болгаш баңнын аяар чаагай-биле түгээр ярганы төөтпкээн аңаар.

Район Совединиң күүскөги комитединиң социал-культура чүрттелгэлериниң хүүдегелиниң 1995 чылга чедир перспективтиг планнарын ажыглап чыгаан. Оны бөгүнгү районда байлап чайгаар-ла албаан келген. Амгы үеде 1-дең 6 үе төөгө 5300 уруглармын 2700-у ясли-садыкче баргбас, өөреникилерниң 38 хуусу сменалыг эдиг-биле өөренирлер түрап. Аксы-Барлык, Аянгазы, Кызыл-Мажалыктың № 2 ортумак школазының бажыңнарын, райпо төөгүде поликлиниканың, Эрги-Барлыкта участок эмнелгезин, Аксы-Барлыкта амбелге пунктузун, халдавыглыг аптыглар эмнелгезин, наркология диспансерин, аптекалы түдүрү негеттинмин кеткен.

Кызыл-Мажалыкка хөй адырлыг чүрттелга-коммунал ажыл-агыйның бааза-ын, Ак-Довуракка айтыг чүгле бажыңны, газ долдуруучу станцияны, Кызыл-Мажалыктың кырында хороллыг ыяш-бустуг эвээжедири-биле Ак-Довурактың чылыг төөгүдеп Кызыл-Мажалыктың будуруглгедиринге болгаш чүрттелга бажыңнарынга чылыг суг киирглет, котельналларның шуптузун ап кадарын база планнаан. Түдүгүн хөгжүдериниге эргежок чүгула материалдар херек. Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводун эде дериип, күчүзүн чылда 11-12 миллион түүйбу будуреринге чедирер. Ак-Довуракта үлетпүр-будуруглге комбинадың демир-бетон, дизайт материалдары, бетон конструкциязы, чоннуң хередел барааннарын будурер түскай мастерскаязын кылыр эде дериип. «Тыва маргулуг» комбинаттың базазынга дог-лүгүүн аспычылыгын картон, шифер будурер пехтерин кылып, ажыданы пеголлиин түрар.

Идепкелеп болгаш санаа бергеннер бо чылдың эртекен районнуң чамдык төөгүдүүлгелер чүрттелга болгаш социал-культура объектилериниң түзүлгэлериниң талазы-биле бот-тускаа хемчеглер албаанын, планның деалгалаанын күүселдезинин шиитпирлээргe, «Тыва маргулуг» комбинаттың партком секретары А. Н. Шулепов, АҮК-те түдүт ниженери А. С. Хомушку районнуң колхозчу эмчизи Л. Н. Сава, херегленгилерниң пиитилелиниң баштаар черииин даргазы В. К. Ооржак, СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нуржат болгаш өскелер-даа санаалдарын бергеп, хожуудаашкыннарның үшүүлүг таварыжы-биле сүмелерин киирген.

Александр ХЕРТЕК.

Хоочуннар конференциязы

ШҮГҮМЧҮЛДЕЛДЕР ЧӨПТҮГ БОЛГАН

Кызыл хоорайда дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының ийиги отчёт-соңгулдалыг конференциязы СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңынга болуп эрткен.

Анаа хоорайның хоочуннар чөвүлелиниң отчёттуг үениң иштинде кылып чоруткан ажылынын дугайында ол чөвүлелдиң даргазы Е. Д. Удуракпаның иелеткелин дыңнап чугаалашкан.

Ийи чыл бурунгаар хоорайда дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының чөвүлелиниң организастап, оон президиумун он бир кижи составтыг соцгуп тургускан. Ол ышкаш хоочуннар чөвүлелиппе аңгы-аңгы адырлар аайы-биле тос доктаамал комиссияны тургускан.

Хоочуннар чөвүлели чамдык ажылдарны кылып чоруткапын иелеткелги демдеглеп чугаалаан. Оларның амыдырал-чүрттелгэлиниң байдалдарын доктаамал комиссиялар болгаш президиум кежигүннерип дамчыштыр хынап турар. Хыналда түңнелдерин боттарының хуралыпга чугаалажып, сайгарып көрген, хамаарыжалыг организацияларынга болгаш хоорай Советтиниң күүсекчи комитединге бижимел-биле киирип келген. Ол-ла айтырыгларга хамаарыштыр хоорккүүском үш шиитпирин хүлээп алган. Оон күүселдезиниң дугайында олар боттары контрольга ап келгенип иелеткелги демдеглээн.

Хоочуннар чөвүлели хоорккүскомуун социал хандырылга киидиин-биле катай чүрттелга-коммунал ажыл-агый, амыдырал, эмчи, садыг хандырылгалының байдалынга рейдилерни база организастап турар.

Президиум кежигүннери хоочуннарны түскай тургускан график дәгтаар хүүда айтырыглар талазы-биле хүлээп алыштыкыннарны кылып турар. Хүннүң-не 40-50 кижи кээп турар. Отчёттуг үеним иштинде 2332 кижиниң хүлээп алган.

Чамдык ийик-хеп, аът-чем продуктулары хереглеттиниң турарларга дузаны көргүзүп келген. Ада-чүрттүп Улуг дайынының киржикчилерииге 3113 рубльдиң, өчү-ажылдың хоочуннарынга 4600 рубльдиң дузаламчылың көргүскеп. Ындыг-даа болза, хоочуннарга чедирип турар ачы-дуза әвээт дээрииге иелеткелги болгаш сапал бергеннер доктаагап.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга 45 автомашинаны саткан. Хоочуннарның бажыңнарынга телефон тургузар дугайында айтырыглар хөйү-биле тургустунуп турар. Ол айтырыглар ам-даа чедир шиитпирлеттинмейн турарындан 315 кижи ээлчегде турун турар.

Хоочуннарны ажылга турғызарының айтырыгы база чидип-биле тургустунуп турарын иелеткелги айтыкап. Ол дугайында хынаалдарны будуруглгелерге, албан черлерииге болгаш организацияларга база чоруткулаан. Бо талазы-биле ажылды хоорайның кижи эмнелгелерииде, Тыва АССР-ниң Иштики керектер министерствозунда, геология-шинчилел экспедициязында эки тургустуғаның иелеткелде демдеглеттинген. Ыланғыя экспедициял хоочуннарның амыдырал-чүрттелгэлыпче удуур кичээнгеиин салып, түдүг материалдарны тыварыпга, дачага чер алырынга, ону чемиишчидерииге дузалап турар. Эмнедип, дыштапып чоруур дээп кижилерге путёвкаларны берип турары эки дээрииң иелеткелги чугаалаан.

Ындыг-даа болза, чамдык черлер, ыланғыя чүрүкчүлер, журналистер, театр эйнелдерп, хоорайның түскай өөредилге, культура албан черлери болгаш школалары боттарынга ажылдап турғаш, пенсия үптеп хоочуннарынче киичээнгейин коштакп бооп турарын иелеткелги шүгүмчүлээн.

Ол ышкаш иелеткелги пенсияны эвээш, пазы-хары уларган, хайгаараар кижилерге чок кырганнарже киичээнгейин салып, коллективтерде тургустунган чөвүлеллер ыла профвиилел комитеттери-биле харылзаалыг ажылдап, ындыг кижилерге дуза көргүзери, чамдыктарының квартираларын халас септеп бөрүнии, транспортка халас чоруурун дугайында айтырыгны хоорккүскөм өөрелип көөрү чугула деп чугаалаан.

Чөвүлел тургустунғандан бээр дыка хөй хоочуннар бажыңнар-биле хандырылган. Иштиин-биле бажың айтырыын хоочуннарга хамаарыштыр 1992 чылга чедир шиитпирлээрп көрүнген.

Аът-чем продуктулары-биле хандырылга ам-даа четпес. Улегчүр бараанналры садар түскай магазин ажыттынмаан. Чиик өртектиг идиктеп аймаа магазиниерде чок дээрииң иелеткелги болгаш сапал бергеннер шүгүмчүлеп чугаалаан.

— Хоочуннар чөвүлели элээп ажылдарны кылып чоруткан-дыр. Ындыг-даа болза чедир кылдымаан ажылдар хөй деп, дайынның болган күш-ажылдың хоочуну П. С. Гапонов болгаш өскелдаа сапал бергеннер шүгүмчүлеп чугаалаан. Салыг, харылзаа, эмчи ажылында четпестерни, од ышкаш хооркүүскомнуң даргазының оралакчызы Путинцев кабинединге үүүлэ айтырыглыг кижилер, киирерге, каржы дээрииң ол шүгүмчүлээн.

Л. С. Назарова бодунуң сапалынга кижизидилге ажылында четпестерге доктаагап.

— Ол талазы-биле бир-ле дугаайында ада-иелер бурунгаар. Ол дугаймында хүралдарга чеже-даа айтырыглар, сапалдар үнүп, ону чугаалап турар бис. Оон түңнели чок. Автобустарга чоруп чоруурга чамдык ада-иелер урулларын сандайларда олурдуп каап чоруур. Оон чаңында улуг назылыг кыргалнар бут кырында чоруп турда, олут чайлап бээр дугайында чүпү-даа чугаалавас боор-дур. Харыңдаа чамдык аныяктар «Кыргая улус бажыңынга олурааө» деп хыйлаңыр-даа боор-дур. Мен маңаа мындыг чижекти киирерин бодадым. № 5 школаның өөреникчиси Ваня Иванов деп оолдуң аазы чок. Аазы бар, ол өглепип алган. Оол чер кезип, аштап-түрең чоруур. Мен бажыңымга чемгерип, чидүргаан, кожам-биле дилеп чорааш ачазынга аппарывыска: «Оол меңээ хераа чок. Бо кадайга бага ол херек чок»—дээр-дир. Ол оолдан кандыг кижи болуур биллиимес. Ол школаның башкылары боттарының өөрикчилериниң амыдырал-чүрттелгазын, оларның ег-буледиинде кижизидилгезин, сорлуурган көрбейн турарының хереглеп ол-дур.

— Бистиң хоочуннар чөвүлелиниң организациязы турғустунган, үр болбаан. Ол үеним иштинде элээп ажылдар кылдыңган — деп. В. Ф. Матсоп болдуун сананып эгелээн.

Шупту ажылдарны хөй-иштиниң эгелээшкиин-биле чидүүп турарын, школаларга, өөреңг чоруур, өөреңг албаны ачыяктар-биле ужуражылгаларны организастап, аныяктар оргузунга кижизидилге ажылын чорудуп турарын ол чугаалаан. Ол ышкаш хоочуннарга аът-чем, үлетпүр бараанналрын садып турарында болгаш оларның үчүдүнда четпестерни ол шүгүмчүлээп. Чамдык пенсионерлерниң хомудалдарын хынап көргөн, хамаарышкан организацияларның удуртукчуларынга баагза, тоомчага албазынга ол база доктаагап.

— Мен кезер эмчи кижи мен. Эмчи ажылдакчыларыбыс-биле бо-ла ужуражып чугаалажыр мен. Бистиң республикапың эмнелгелериниң бажыңнары эргижирээн. Оларның материал-техниктиг базазында дог-лүгүүн аспычылыгын картон, шифер будурер пехтерии киллып, ажыданы пеголлиин түрар.

Идепкелеп болгаш санаа бергеннер бо чылдың эртекен районнуң чамдык төөгүдүүлгелер чүрттелга болгаш социал-культура объектилериниң түзүлгэлериниң талазы-биле бот-тускаа хемчеглер албаанын, планның деалгалаанын күүселдезинин шиитпирлээргe, «Тыва маргулуг» комбинаттың партком секретары А. Н. Шулепов, АҮК-те түдүт ниженери А. С. Хомушку районнуң колхозчу эмчизи Л. Н. Сава, херегленгилерниң пиитилелиниң баштаар черииин даргазы В. К. Ооржак, СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нуржат болгаш өскелер-даа санаалдарын бергеп, хожуудаашкыннарның үшүүлүг таварыжы-биле сүмелерин киирген.

Александр ХЕРТЕК.

ТҮҢНЕЛ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Районнуң 31 садының 22-зинге өртектер хынаалдазын, садыгжыларның баранзарны чоңга капчаар садып турарын болгаш шиитп культуратый көргеп. Садыгжыларга, шиитпиин чемненнизге черлерииге хыналарны кылган. Хынаан садыларга 7 хажыдыышкынны илереткеп.

Эртекеп чылдың дөртүү кварталында чемненнилге черлерииге бир хажыдыышкын болган. Амыдырал хандырылга будуруглге эргелелиниң комплекстиг хүлээп алыр 12 пунктулуга хынаалда чоруткан. Ында хажыдыышкынныр чок болган.

Өртектер хынаар комиссиязының тодаретказ чүүлдери бо чижеелээргe. Самагалдайның № 4 садынга 95 кв. метрлиг пранизии 1 рубль 20 копеекке чүрттакчыларга саткан. Таптыг сайгарып көөрге, баштайгы эдиктеп ажылдаар садыгжы бир килограммны 1 рубль 20 копеекке садып турган. А ийи-ги эдиктиниң садыгжызы бо-да-ла кижиден садыгаан. Ол бүтүүг садып алыкчылар-даа өртектер хынаакызы-даа дуг болуп таварышкаш, үезинде эскерип, актыны тургускан. Бо хереги хереглекчилер шиитпирлелиниң контроль комиссиязы сайгаргаш, садыгжыларга сеелгу доңгулла берген.

Ак-Эрик суурда магазиннерниң садыгжыларының ажылын база хынаан. Оларның ажылында четпестерни Кызыл-Чыраа кожаа Совединиң күүскомунга сайгарган. Белдир-Арыг суурда садыгжыларның суле ажылын база кожаа Совет күүскомунга чугаалашкан. Берт-Даг суурда магазиннерниң садыгжылары баранзарны чогуур үезинде сатпайн, шыгжаага тургузуп турғаны илереэп. Садыгжыларның мындыг четпестерии судка көргет, ажылындан халаан.

Садыгжы кижи чоп-биле тудуп ажылдарын билир бис. Шынаргаш оларга кулгурлуг, баранзар болурунуң бүгү дурумун сагыш ажылдарын албан. Ындыг турбуже, чамдык садыгжылар ол дугаймну сагыйлайн, чогга карыжы-хажагай чаңын көргүүп келгенин хынаалда тодаратказ. Оон аңыла чамдык садыгжылар түскай халаттарын, бөрттерин кетпээн ажылдап турганнар. Ындыг-даа ажып-чем бараанналр садынга ак халат, бөрт келлер ужурлуг. Бо дээрге арыг-шеверинин бир кол садыыр талазы болур.

Садыгжыларның ажылдаар шактарын чоңга таварымчалыг кылдыр тургузар болгай. Шынаргажок үлетпүр, ийик, ат-хереглеел бараанналрының садыгжыларының ажылдаар шагы чоңга таварымча чогуун хынаалда комиссиязы көргеп. Чижеэлээргe, үстүнде адаанын магазиннер дүүштe 14 шактан 16 шакка чедир хаалгыг турар. А кежээ чүгле 19 шакка четкеп хаалтар. Бо дээрге чоннуң килиң түүлүк магазиннерден садыглаар үеэн болур. Оларның ажылдаар шактарын моон соңгаар эде көөрүп кодээ Советтер күүскомунгага, райпо удурткучуларынга компссия сумелээн.

Мотөрик ТИРЧИН,
Тес-Хем район.

● **ГАВАНА.** Республикага социализмни чүргүзүр талазы-биле шиитпирлиг дотчимчеин коргускен Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга болгаш чоннуң-га бодунуң ворун четтирген иелеткелзэр арганы куба улус СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Кубага албанның пайыралдыг ажыл-чоруунуң үезинде алган деп, Кубаның Компартиязының ТК-ның Секретариадының кежигүнү Карлос Альдана медеглээн. Совет удуртукчуның Кубага келгенин бистиң улустарывыстың арасында харылзаалларга төөгүдүр ужур-дузалыг болур деп, ол онаалап демдеглээн.

● **КАРАКАС.** Латин Американың экономиктиг системазы деп организациянның докталмал секретары Карлос Перес Дель Кастильо медеглел кылган. Совет удуртукчу М. С. Горбачевтуң Кубага албанның пайыралдыг ажыл-чоруунуң үезинде алган деп, Кубаның Компартиязының ТК-ның Секретариадының кежигүнү Карлос Альдана медеглээн. Совет удуртукчуның Кубага келгенин бистиң улустарывыстың арасында харылзаалларга төөгүдүр ужур-дузалыг болур деп, ол онаалап демдеглээн.

● **ЛУСАКА.** Мурнуу-Бөрүмүн Африканың организациязы (СВАПО) Намибиямың чоңгуун кадбак белүүтелиниң деткимчезин чедип алган. Ынчангаш бо чылдың ноябрь 1-де Намибиага болуур соңгулдаларга тиилелгеин СВАПО-нуң чедип алырынга бүгү идегел бар деп, ол организацияның удуртулгазының кежигүнү Кэнди Нехова медеглээн. Хамаарышпас чоруукту тыпсырының чорудулгазы бистиң төрээн чуртувуста херек кырында эгелээвэдэ болза, СВАПО-га удур ончук-чеңгээлерии, иүтүлдээшкиниерии Мурнуу-Африка Республиканың расписти, сөөк-ялы мытай көөр эрге-чагыргалары сөкседпейн турар деп, ол айтыкап.

● **БОНН.** Барыын болгаш Чөөн чүүгүн арасында политиктиг байдалды анализдирии эгелээн чорудулгазын үзам-на күштедиреринге Сөңгү-Атлантика эвилелиниң удуртулгазын Германиянның социал-демократтыг партиязының даштыкы политика айтырыгларының талазы-биле бүдүдестатта бөлүүнүң кол чөвүлекчизи Карстен Фойгт кыйтырган. Барыын түүже халдаамының кавдыг-даа бодалы Совет Эвилелиниде чок деп, телевидение дамчыдылгазынга чугаазынга ол медеглээн.

● **БУЭНОС-АЙРЕС.** Парагвайның эрге-чагыргага «Колорадо» деп партиязының съездиэн күүлээ башкыдының хүлээлгезин күүсединп турар генерал Андрес Родригести чүрттүүн президентизинин албан-хүлээлгезинге кандидат кылдыр бадылаан. Чүрттү 34 чыл дургузунда чагырып келген диктатор Стресснерии бо чылдың февральда дүжүрген шериг эргилдезин ол генерал баштаан. 1989 чылдың май 1-де болур бүгү-ниитии соңгулдаларга президент кылдыр соңгуп турар болзумза, президентиниң даразында 1993 чылга чедир хүлээлгелериниң хуусавы доостурга, президентиниң албан-дужаалдыңга бодуминүң кандидатурамны катап дешпитпес мен деп, генерал А. Родригес съездиниң киржикчилериге бүүдүткеген.

Диктатор Стресснериң бөгү-чүрүмүнүң үезинде ажылчорудулгазы хорушкунга таварышкан политиктиг 12 партия февралда шериг эргилдезинин сөөлүнде үеде ажыы-биле ажыдап эгелээн, ынчангажок Парагвайның коммунистерии мурнуку хевээр хоойлудан дашкаар болуп турар.

● **ТОКИО.** «Херегдел удурүү сөөлүү болзун!», «Таксита баштаан либерал-демократтыг партиязының чазаа дүжер ужурлуг» деп зогуппарны тутқан япон хамаатыларның 11 мун кижи киржикчилиг чыскаалы Фукуока хоорайга болган. Ажылчыннар, тараачыннар, албан-хаакчылар болгаш студентилер чыскаалга киришкен болгаш бүгү бараанналрдан, ачы-дуза чедирилгезиндеп 3 хуудуг удурүүнү күш чок болдурарын чазактан негээн. Ындыг удурүүнү бо чылдың апрель 1-деп этелеп япон эрге-чагыргалар чоңга оналаган.

● **ПЕКИН.** Хөй хээлэ ап турган албан-дужаалдыг болук кижилерни Кыдатның Шанхай хоорайынга шиитпкен. Хоорайда «Шэньган» деп трудуг компаниятының кол эргелекчилиниң оралакчызы турган Дун Фуминьни бүгү назынында кара-бажынга олурдур кылдыр суд шиитпкен. Ийи чыл безин четпээн үениң дургузунда чагыкчыларын ол чүс мун ажыг юань акшаны хээлеге алган.

(СЭТА).

Чоннуң чурттап турар черииң аайы-биле

СИЛЕРДЕ КАНДЫГЫЛ?

Херээженнер төвүлелдерни хей-иинти ажылдарынга, кижилерни чараш аажы-чаңга чаңчыктырарынга болгаш оон-даа өске дыка хей айтырыларга дорт харымнап турар болганда оон иинтилелге ролю улуг. Херээженнер төвүлелдерни дээрге амгы үеде оргижирээн арга-метод-тур дээш хемнеринге дыннаап, ында удур чамдык бодалдарымны илередип, республиканың өске хоорай, суурдарында төвүлелдер-биле арга-сүме солужукеп турар мен.

Он ажыг чыл дургузунда херээженнер төвүлелиинин кежигүнү, агитквартира даргазы, урутлар кижизидилгезиниң секторунга ажылдап келген болгаш төвүлелдиң ажылынның утланышкынларын, оон ажылының ужурлуктарын үргүлчү көрүп, билип келдим. Суурувуста бо үеде оон ыт агитквартира, алды сектор ажылдап турар. Секторларның урут-дарыг кижизидилгезиниң талазы-биле кылып чорукан ажылының отчёдуун ай санында агитквартилар хураладарынга дыннап турар бис. Суурувуска оюн-тоглаа, байырлалдар, дыштанылга кежээлери, бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдери, чаагайжыдыга, дузалыг ажылагый айтырыглары. кедээ ажыл-агыйның сезонныг үелеринде мефтээшкиннер төвүлелдиң ажыл планын бүүргаар болуп турар. Бо хүннерде күш-ажылчы коллективтер арагында уран чүүл көрүлдези эртип турар. Сарык школа, контора, кедээ Совет болган МТМ коллективтери боттарының концертлерин суурувуң чонунга бараалгаткан. Ол мшкаш дыштанылга кежээлерин ажыктыг кылдыр эрттирер соруулга-биле агитквартиралар хогытуг темаларны шилип ап, кежээже ыяк белеткелдиг болуп турары чаңчыл апарган. Эрткен дыштанылга кежээлеринден № 2 агитквартираның (даргазы М. Дамчай) «Шын чемненирии сагыры», № 9 агитквартираның (даргазы К. Допан-оол) «Адалар—бистиң дузалакчыларывыс», № 8 агитквартираның (даргазы Г. Шойдак) «Че-ве, иелер!» деп темалыг кежээлерии чон сонуургаан.

Өреникчи ажы-төлүүң чурум-сагылгазы эки. өредилгеин үлегерлиг. хей-иинти ажылынга идепкейлиг, өскелиң төлү деп ылгал чокка апыяк-эскелиинин мөзүлүг ажы-чаңы, культуразы дээш түржүп чоруур иелер бистиң суурувуста хей. Чогум-на олар херээженнер төвүлелиинин ажылынга күч күш болуп турарлар. Ындыгларга Уйнук Хуурак, Чечек Сотпа, Вера Серен, Лидия Осумба, Саинат Самбуу, Кевилмаа Маадыр-оол, Май-кыс Чунай-оол болгаш оон-даа ескелерии чоргаарал-биле адап болур бис. Ие кижиниң мөзү-шынарының кандызы оон болдуунуң даштыкы хевирииндеи ангыда өг-бүлеэниң үлегерлиинден-не илдең. Өг-бүлеиин найыралдыы, амыдырал-чурттаалгазы ыяк каас, байлаа база-ла шенин холунда, оон медеррелиинде.

Ынчалза-даа хей-иинти ажылы дээрге ол-бо ликсээр, дыштанылга кежээлеринге келбес, кымныг, үүшү организатор чаагайжыдыга. Ол шынаш дыштанылга кежээлерии ажыктыг кылдыр эрттирер соруулга-биле агитквартиралар хогытуг темаларны шилип ап, кежээже ыяк белеткелдиг болуп турарывыстыы. четпезин ол бе дээрге, агитквартира бүрүзүнде агитатор, пропагандистер бааида бар. Черле канчалза эки чүве ийик. Ажылдап келген чылдарывыңың дуржулганындан көрүп чор мен. Партия, совет органнар херээженнер төвүледдериниң ажылынче шоолуг-ла кичээнгей салбас боор-дур. Ындыг боолга. ийи-чаңгыс түрлүү кижилерниң бажы эштенип турбайн канчаар. Ажыы-биле чүгээлаарга, бистиң чүгле шеф кылдыртырга сактып көөр. Алы аът-чем белетиккөр апаар, кандыг-бир байырлал эрттирер апарган таварыштага бистиң келдиртир.

Партия, совет органнар силерниң ажыл-иишнерии кайы хире үнелеп турарыл бааза канчаар дузалажыр, детжии турарыл, эртем херээженнер? Силерниң санал-сүмеңерии дыннаксаң тур бис.

Бо айтырыг талазы-биле, мен бодаарымга, партия комитедии, профавилел, комсомол организациялары болгаш хей-иинти организациялары бир демнег, чаңгыс соруулганы салган. оон күүселдеэн дээш чаңгыс кижи дег. Бижыг туруштуг ажылдаар болзувусса, иинтиниң ажылы дээрде чаңгыс-даа кижи кыдынга артпас ужурлуг.

Тамара ШЫГЖАЛ.
Ак-Тал суурда херээженнер төвүлелиинин даргазы. Улуг-Хем район.

НАЙЫРАЛ КЕЖЭЭЗИ

Совет Эвилелиинин хей националдыг улустарының бижыг найыралынга тураскаатказан чыыштар болгаш найырал ужуражылгалары, кежээлери Кызылда педагогика институдунга болуп турар. Ангы-ангы национал улустарның танцыларын, ырларын студентилер кады өөреп ап турар. Уран чүүл коруудлеринииң темаларын база найыралга тураскаатгының келген. Бойдус-география факультединиң аныяктарындан Людмила Захарова Урана Ооржак, Светлана Калистратова болгаш өске-даа аныяктар арагында бижыг найыралдыг өөренип турарлар. Институтту дооскаш, кедээ суурларга барып кады ажылдаарын дутуржуп туроолар.

ЧУРУКТА: дөртүү курстуң найыралдыг аныяктары Людмила Захарова, Чыргал-оол Куулар, Сайна Сарыг-оол.

Оюнар ОХЕМЧИКТИҢ фотозуу.

ХООЧУННУҢ ЧУГААЗЫ

Байырлалдар хүннеринде алы ужуражылгалар болганда кара костюмунуң көрээн долдур медальдарын, хөрек демдектерии чыскаай кадап алган чоруур, чолдаксымаар дурт-сынныг, чиик-адак хоочуину Сүт-Хөлдеи аңгы районнарда-даа көргеннер бар боор. Ол Сергей Дииимеевич Ашак-тыр.

Мээң бижиттиниң олургап демир-үжүүмиу дилеп алган, кыдыраап саазынынга шалыпкыны кончуг дөрт өг чүруй каапты. Үстүнден куду ийиги өгнүң кырыига тукдаа чүруп алды. Оон мени кыйыргаш, таймылбыраап берди:

— Үстүнде өг—АРН (аратгып революстуг намы) кожкому, туктуг өг—Сүт-Хөл кожуунуиуң эргелеп чери, үшкүзү — АРЭ (аныяктарның революстуг эвилели) кожкому, дөрткүзү — эмиелге. Бо божка 1941 чылда Сүт-Хөл кожуунның тургустунган чери. Чайлаг-Алаактың Чалбак-Шык деп чер боор. Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелиидө Сүт-Хөлдүң чонунуң күжүн мөөнөп, ССРЭ-го дуза чедперивге чоину эвилелдэриигге чиик-адак болгун дээш Чөөн-Хемчик кожуундап чарып, тургузуп каанны ол чүве.

1941 чылдың июнь 22-де фашистиг Германия ССРЭ-же нии ап турар. Уран чүүл коруудлеринииң темаларын база найыралга тураскаатгының келген. Бойдус-география факультединиң аныяктарындан Людмила Захарова Урана Ооржак, Светлана Калистратова болгаш өске-даа аныяктар арагында бижыг найыралдыг өөренип турарлар.

Институтту дооскаш, кедээ суурларга барып кады ажылдаарын дутуржуп туроолар.

ЧУРУКТА: дөртүү курстуң найыралдыг аныяктары Людмила Захарова, Чыргал-оол Куулар, Сайна Сарыг-оол.

Оюнар ОХЕМЧИКТИҢ фотозуу.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

КУБОК — А. ПАРШАКОВТА

Республиканың шыдыраа-федерациязының шиитиргээнии езугаар Тыва АССР-ниң кубогу дээш маргылдаа болуп эртиеп. Анаа районнардан болгаш Кызыл хоорайдан 40 шыдыраачы кириишкеп. Ол маргылдаа чүгле эр улус арагынга болган. Амгы үеде хей-иинти организациялары ботаашаланыышкынче кирии турар чүве болганда, маргылдаавын кириишкилери маргылдаага киреринииң дадыыры 2 рубльди төлээнир. Ол акпа шупту шаңналга барган.

Маргылдаа дургеи шыдыраа ойнаарының чуруму-биле эртиеп. Кижи бүрүзүү 20-20 минута ойнаар. Арагынга ийи катап ужуражыр. Кайызы-даа ак, кара тала-биле ойнаар. Бир эвес сан 1:1, дең болур болза, кымныг ак тала-биле ойнаарын судыя коллегиязы шеребүүлка өзугаар шиитпирлээр. Ындыг таварылгалар эвээш эвес болган. Маадаа бир чижектеи көргүзүп көрбеи. Ындыг улуг маргылдаалларга бир дугаар киржип турар Херел-оол Ооржак (башкы институдунуң кафедра эргелекчизи) хоочун шыдыраачы Өнер-оол Бегзи-биле (Чөөн-Хемчик) ужуражыпкаш, бир-бир удуишкап. Түнелиинде немелде оюнну ойнааннар. Дуржулганыг шыдыраачы үшкү оюнда арай деп уткан. Бир эвес Х. Ооржак моон соңгаар маргылдаалларга доктаамал киржип турар болза, улуг дуржулганыг болур иинк.

Бо маргылдааларга аныяк шыдыраачылар хөй-биле киришкеп. Олимпий системазы-биле болуп тургаида уттурган кижилер маргылдаадан үүш эгелээн.

Тиилээн кижи өске эжеш ойнакчыларның тиилээни-биле ойнап келгениниң түнелиинде дөрт кижи арткан. Кызыл хоорайдан Александр Паршаков, Леонид Мохов, Владимир Сарыглар (Кызыл район), Максим Монгуш (Чөөн-Хемчик), Бапгай А. Паршаков биле В. Сарыглар ужуражыпкан. Шакбиле дүрген ойнаарынга дуржулганыг шыдыраачы А. Паршаков бодунуң удурланыкчызын чиигп-биле үдүп алган Дараазында Л. Мохов биле М. Монгуш ойнаан. Көрүкчүлер Мохов удар боор деп баш удур бүүрген турган. Ындыг чүве кайда боор. Ынанганың бажын ыт чизип дээш-биле дөмей, Максим Монгуш удурланыкчызын 1,5:0,5 саига утган.

Шыдыраа талазы-биле Тыва АССР-ниң кубогу дээш ийи кижи арагынга маргышкан. Кызылдың төлээзи А. Паршаков биле Чөөн-Хемчиктиң шыырак шыдыраачызы М. Монгуш ойнап эгелээн. Оюнның төнчүзү чоокшулап келгеи. Максим Монгушка каш сапныг секунда арткан турган. Паршаков ийи кештеи уттурар апарган. Оон үеэи ам-даа хей. Паршаков секундалар ойнап алыр дээш төргеэн-биле шалап, халаска каап берип эгелээн. Оон соонда ооң-биле содулаштарга, Монгуштуң контроль үеэнинг демдээ барып ушкан.

Ийиги салыгда Монгуш ак талазы-биле ойнаан. Оюнның эгелиидеи тура бодунуң туружун котпадыпкан. Удотпаанда дүжүп берген.

Александр Паршаков кубокту чаалап алган. Ону кубокбиле болгаш хүндүлел биижик база акша-биле шаңнаан. Шыдыраа федерациязы сес кижиге шаңналдарны тывыскан. Ындыг маргылдаа ам октябрь айда болур.

Шыдыраа хөлдеря болгаш шактар чедиишпезиниң түнелиинде оюнвар арагы уаун болган. Шыдыраа клубунуң дугайында айтырыгны моон мурнунда-даа тургузуп келген. Ол талазы-биле интервьюну бээрии курспорт комитединиң даргазы И. А. Авдеев аазаан. Чоокку хүннерде ону парлаар бис.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ХООЧУННАР МАРГЫШКАН

БАРЫЫН-ХЕМЧИК. Кызыл-Мажалыкта уруглариың спорт школазынга хоочун хол бөмбүкчүлериинің маргылдазы болуп эртиеп. Анаа 7 команда киришкеп.

Ийи хүн үргүлчүлээн чидиг демиселдиң түнелиинде бирги черии партия райкомунуң командазы алгаш, чемпион болган. Шекпээр ортуман школазының командазы пәйгә, райкүскомнуң ИХК-ның командазы үшкү черге төлептиг болганнар.

Хоочун хол бөмбүкчүлериинің оюну солуи байдалга болуп эрткен. Олар боттарының арга-дуржулгазын аныяктарга көргүскен. Хоочуннардан К-С. Бөбүү, Д. Саая, Г. Иргит, Н. Дворков, Э. Сат олар ам ойнааннар.

Тиилекчи болган командага районнуң спорт комитединиң шилчип чоруур кубогун, бирги чергеиин дипломун болгаш команданың кежигүннериинге өртектиг белектерии тывыскан.

Маргылдаанның түнелиинде республикага ойнаар шилиидек команданы тургускан. Олар ам белектеиниң эгелээн.

Хөөг-оол МОНГУШ.

ЫРААЖЫЛАРНЫ БОДАЗА

Эде тургустунарын күзээр-дир бис

Эртем редакция, мээң баштайгы бо чагламны парлаарын диледим. Чүге дээрге мында көдүрген айтырыым мени, мээң өөрүмнү, черле культура хөгжүлдезиниг күзелдиг кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилии доюлдуруп турар.

Тывада өөелиг ыраажы бар эвес деп чугаа дыннаалып турар апарган. Оон кайыын база канчап тыптып келгенин кайгаар-дыр мен. Мен чеже-даа ыраажыларны адап боор мен. Ынчалзажок ыраажыларже кичээнгей кошкак дижип турары харын, чеп боор.

Чамдык ыраажыларның үнү сценадан дыңналбастаап. Ылаңгыя консерватория дооспаан, алдарлыг ат албаан, чүгле төрүмелиинден чараш үнүгүр ыраажыларның аан. Ол туржук. Тываның Күрүне филармониязында «музыкалыг лекторий» бөлүүнүң артистериниң бешин ажылы шуудавайн турар. Ол бөлүк орус, тыва, дашпыкы композиторларның чогаалдарын нептерелдр соруулгалыг. А ол соруга чедир боттанмайн турар. Чүге дээрге белетиксөн лекция-концертгерии чыл-чылы-биле организаставайн келгенинден чүгле 4-5 ыраажы «хырын дуптээр» акша чыып, районнар үнүп турар бис. А Москвапын, Новосибирскиниң консерваториязарның дооскан ыраажылар деткимче көргүспээнинден филармониядан үнүп чораан. Ам республика даптындан ыраажылар чалап, ай санында хөй чарыгдалдарны, алдын үеэнә болгаш улуг шүүттү Культура министерствозу үндүрүп турар. А мында, республикада, курлавырлар ажыглаттынмас, аназа турар.

Тыва ырлар чуртка дыңналбайн, нептерсейн турар. Теп радионуң фондузунда тыва ырлар чок. Профессор М. Н. Матюшина тыва ырларны бижидип, ыпаар чорударын диледим. Ол дилег боттанмаан, черле боттанмас.

Бис, ыраажылар, филармониянның сескн директорунун ол ажылга үр болбаан хиреэнде бюрократсыын кайгаар. дыр бис. Артистерге каржызы, ансы-сөзүнүң анчыы база ажык, улустуу үндүр-кииp ойладып-ла турар. базымчалаар ааи. Кымга ооргалангаш, ынчаар бардампаның турарыл? Ол бүгүнү бодунга чугаалаарывыска-даа эттинмес болду. Мындыг байдалда ажылдап тур бис. Ындыг ажыгчан биске деткимче болбас, харын ажылга доктар болуп турар. Ынчангаш оон эде тургустунарып дыка-ла күзээрдип бис.

Кижи хөнүүн ыры-биле илередир, мындыг болганда. ырлаар кижиниң сагыжы үргүлчү ырыг. чиик болур ужурлуг. А оон мындыг болуру ыраажының ажылдаарынга таарымчалыг байдалдан хамаарыр.

Вероника ЧООДУ.
Күрүне филармониязының ыраажызы.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНЫҢ АПРЕЛЬДЕ РЕПЕРТУАРЫ

9-та, 30-да. Тыва бөлүк. Вл. Серен-оол.
«ДОЯЛААШКЫЫ»
Ийи көжегелиг шии. 19.00 шакта эгелээр.
11-де. **БАЛЕТ КЕЖЭЭЗИ.**
Балет артистериниң концерти.
Эгелээри 19.00 шакта.
16-да, 20-де. Тыва бөлүк.
В. Константинов, Б. Рацер. Музыказы В. Лебедевтиң.
«ЭЛДЕНТИГ ДИОГЕН»
Ийи көжегелиг оперетта.
Эгелээри 19.00 шакта.
21-де. Тыва бөлүк.
А. Ставицкий.
«БАЙЫСААЛГА»
Ийи көжегелиг драма.
Эгелээри 19.00 шакта.
23-те. Орус бөлүк.
Б. Заходер

«ВИННИ-ПУХТУҢ УЛУГ ДОЮ»
Ийи көжегелиг тоол. Эгелээри 12.00 шакта.
29-та. Ол-ла тоол 10.00 шакта эгелээр.
23-те. Орус бөлүк.
Д. Пристли.

«ПЕЛИКАН ОРТУЛУКТА ЭРТИНЕ»
Үш көжегелиг шии. Эгелээри 19.00 шакта.
27-де. Орус бөлүк.
А. Емельянов.

«ЧУРТТАЛГАДАН ОЙЛАВАС СЕН».
Шии 19.00 шакта эгелээр.
28-те. Тыва бөлүк.
Ю. Хмельницкий.

«ДОННА ЛЮДИЯ АЗЫ УЖУРЛУГ-ЛА УГБАЯ»
Ийи көжегелиг комедия. Эгелээри 19.00 шакта.
29-та. Тыва бөлүк.
Ж. Бадра.
«СҮНЖИДМАА»
Моол улустуң ырларынга үнделиилеэн шии. Эгелээри 19.00 шакта.
30-да. Тыва бөлүк
Н. Гершет.
«АЛЛАДИННИҢ ИЛБИЛИГ ДЕНИ»
Ийи кежектиг шии. Эгелээри 12.00 шакта.
Коллективтиг чагыгларны дараазында телефонларга хүлээп алыр: 2-25-49, 2-35-88. Касса 9 шактан 19 шакка чедир ажылдаар.
Хүндүлүг эш!
Силер бистиң көрүкчүүзе болганывырда театрның удурткучуларын, режиссерларын, артистерии база еске-даа ажылдакчыларын солуурадып турар дараазында айтырыгларга харыдан бээрииерии дилединиве:
1. Силериң профессияңмергежилиңер?
2. Назы-харыңар?
3. Театрга үргүлчү кээп турар силер бе? (Айда бир катап, чылда ийи удаа азы доктаамал).
4. Театрның ажылында эки чүүлдер, четпестер чүл?
5. Кандыг шиилер силерге таарыпгы. чүге?
6. Кандыг шиилерии көрүксеп турар силер?
8. Театрның ажылын экижиидерии-биле саналыңар кандыгыл?
Бо айтырыгларны долдургаш, фойеде турар анкеталар урнаныпче суптукар. азы 667000, Кызыл хоорай. Ленин кудумчуу, 33 деп адресче чорудуп болур силер.

Школа назыны четпээн уругларның албан чергелиинде ажылдап турар болгаш ортумак эртемнигнерии Кызылдың баштыкы училищезиниң школа назыны четпээннериниң албан чергелиинге ажылдаар кижилерии белеткээр бот-өөредилгелиг салбырынга хүлээп алыр. Ол салбыр уруглар садтарының кижизидикчилерин белеткеп турар. Өөренириниң хуусазы 3 чыл. Салбырга өөренип кирерлер орус дыл (сочинение), ССРЭ төөгүзүнүң (аас-биле) талазы-биле киреринии шылгалдаларын дужаар. Орус дылды өөренир кижилер национал школаның хемчээли-биле диктант бижиир.

Училищеге өөренип киреринге дараазында документтилер негеттинип турар: билдиишкин, ортумак эртемниң дугайында документиниң боду, № 286 майык бүүтаар эмчи пыяылгазы, күш-ажыл дептеринден ушта бижидилге. 3х4 хемчээлдиг дөрт фотокуруктар. өөредип чоруур дугайында бижик. Документилерии 1989 чылдың апрель 1-деп май 30-га чедир хүлээп алыр. Киреринии шылгаладарын ийи эдчег-биле: май 3-теп 15-ке, июнь 2-деп 10-га чедир дужаар. Училищеге хүлээп алыр дугайында айтырыгны июнь 11-деп 14-ке чедир шиитпирлээр.

Училищенин адреэи: Кызыл хоорай. Колхозная кудумчу, бажың № 69 башкы училищези.

Бажың-алааакчыларга

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» совхозунуң тургустунганындан бээр 40 чыл оюнга тураскаатказан «Бистиң суурувус — бистиң салым-чолдувусче» деп темага чугаа кылыры-биле Кызылда болгаш оон чоокка-кызында чурттап чоруур бажың-алааакчыларны 1989 чылдың апрель 7-де 5 шакта Парлалга бажыңының иштеи каъдында 28 дугаар кабинетке чыгып келирии чарлап тур.

ОРГКОМИТЕТ.

ОЮН-ТОГЛАА, АЖЫЛ-ИШ ТУДУШ

Улуг-Хем районда Арыскан суур — «УТКА 25 чылы» совхозтуң иштеи салбырының төвү. Ажыл-агыйның кол угланышкынны — мал, чер ажылы. Суурда ортумак школа, ясли-сад, кижи эмнелгези, үлетпүр болгаш ашчем бараанларының магазиннери, столовая, кедээ Культура бажыңы, библиотека, харылзаа салбыры чурттакчы чента бараан болуп, хүн бүрүде ажылдап турар. Суурда хей-иинти организациялардың удуртукчулары бир демнег боор. агитквартиралардан эгелээп, школа, садик болгаш сүт-бараан фермазының коллективтеринге чедир улуг, аныяк бот-тывынгыр артистериң иденкейлиг киржилгези-биле дыштанып хүннерде кедээ Культура бажыңына оюн-тоглааны, концерттерии организастап, чонуң культурулуг дыштанылгазын чедимчелиг боттандырып турар апарган. Бо чылдың бирги кварталында суурда херээженнер төвүлелиинің база школа коллективиниң солуи оюн, концерттерии ярыскавчылар сонуургал-биле көргеп. Ол мшкаш Арыг-Узуу суурунуң чурттакчызы, күш-ажылдың хоочуну Шойдак-оол Хавылакович Ховалыңның «Ашак-Туразы болгаш Кадай-Туразы» деп тоолчургу чугаазын март иеэлиинің бир дыштанып хүнүнде чон улуг сонуургалбиле дыннап, хей удаа адыш часкаашкыны-биле үнелээн. Айтырыг, харыы кежээлери болурга, сонуургаан айтырыгларынга тода харыларны дыңнакчылар ап турар.

«Делегейде болуушкыннар допчулалының дугайында» лекцияны Арыскан ортумак школазының директору. республиканың «Билигг ниитилелиинің кежигүнү Болат-оол Кыргысович Будуп ай санында номчуп, айтырыгларга биледингир харыларны берип турар.

Арысканчыларда оюн-тоглаа биле ажыл-иш тудуш чоруп, дыштанылга хүннеринде ясли-садка, школаага, столоваага болгаш оон-даа өске организацияларга одаар ыяш белеткелии чорудуп, шеф ажылын шынарлыг организастап турар.

Ясли-садка 30 ажыг кубометр одаар ыяштыг ыяш ажыл-агыйының Арыг-Узуу участогунуң тайгада чөпшээрээн черинден белеткээп, садик чанында эккеп дүжүргеп. Ол-ла хүн столоваага 15 кубометр токпакты сөөртүп эккеп берген.

1989—1990 өөредилге чылының кыжында школага одаар ыяш белеткелиниге ада-иелер, пенсионерлер, башкылар болгаш 7—10 классгарның өөреникчилери бир демнег ажылдаан. 65 кубометр токпакты школаның болгаш Культура бажыңының чанында дүжүргеп. Ыяш доораарынга, дыт ужурарынга моторлуг хирээлиг механизаторлар Кара-оол Борбак, Алексей Саржыт-оол болгаш ыяш сөөртүкчүлери трактористер Кызыл-оол Норбу, Валерий Самбуу, чолаачылар Семён Балган, Каадыр-оол Хуурак олардың шалыпкын ажылдааны ниити ажылдың будуруккүлүүн бедиткен.

Хойжуларга шеф дузалыг база чедирип турар. Оон бир чижээ — хойжу Доржу Саттың кыштаанга чедип, өдек, көржеэнин коптарып алтаавы. Салбыр эргелекчиэн Миячиир-оол Сырбыкайның «Ортотоглаавыс, ажыл-ииживис түдүп» деп шефчилерге чугаалап турганы чөптүг.

Очур-оол ТУЛУШ.

ШЫН

Телефоннары 23

- Редактор — 8-43-34;
- орадакчылары — 3-33-91; 3_34-17;
- приемная — 3_34-26;
- кадрыселгелдиг секретарь — 3-34-92;
- орадакчылары — 3_45-03;
- партийжо амыдыпал киэлээн — 3_36-42; 2-36-25;
- совет тургузуг. сопсал айтырыгзар киэлээн — 3_34-09; 3-41-23;
- үлетпүр киэлээн — 3_34-40; 3_36-73;
- агроүлетпүр киэлээн — 3-41-16;
- пропаганда киэлээн — 3_34-57;
- культура киэлээн — 3_39-15;
- информапия киэлээн — 3-37-41;
- чагаа киэлээн — 3_39-03;
- корректорзар — 3_34-19;
- бухгалтерия — 3-43-41;
- очуда киэлээн — 4-34-93;
- уңгуруккүүлер — 2_27-41;
- солуп келбейн бараапа — 2_32-73_че

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парзага киирээ
Тиражы 25400 ими.

Тыва АССР-ниң Пом үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын керектериин телевы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыт № 264. ТС 00099

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 5
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Экии, музыка!». 9.20 «Кайгамчык алдеп даай-авай!». Уран-чечен фильм. 1-2 серилары. 11.00 Медээлер. 11.10 «Делегейии дескиидир». Альманах. 12.10—12.45 «Хатлонпуң аллагаары». 13.30 Медээлер. 13.45 Фильм-балет. 16.15 «Ле Зуан». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.45 М. Воронцова ойнаар. 17.00 «Ургуларга дамчыдылга». 18.00 Депшилге. Информация. Реклама. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Пайырал мерилнарыы». Филиппиниың ССРЭде хүннери. 19.55 Литературалыг уран-чечен видеоканал. 21.00 «Үе». 21.50—00.50 Видеоканалдың уламчылыы. Чапсарда (23.15) Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртем-и гимнастика. 8.15 Эртем-таймылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс. ЭСМ өөренирииие дузалыг. 9.05 Немец дыл. 10.05 ПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле

АПРЕЛЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Воры в законе» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Пди и смотри» 13.30, 16.30, 19.30, шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка про влюбленного маляра» 9.10, 10.50. «Королевство алмазов» 12.30. «След сокола» 16.40, 18.40. Киноклуб «Говорит 01» 15.00. «Семь самураев» 20.40 шактарда.

амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Эр, херээжен ийи кижи... болгаш нарын айтырыглар. 10.35; 11.35 Шиити биология. 9 класс. Экологтуг системалар. 11.05 Немец дыл. 12.05 «Софья Ковалевская». 1-ги серилзы. 13.30 Медээлер. 13.40—14.05 Концерт. 17.10 Медээлер. 17.20 «Софья Ковалевская». 2-ги серилзы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Барымдаалыг фильм. 19.00 «Орус дылды өөренивистур бис». 19.15 «Азия тавуу. Үндүрүгедс: Медээлер. «Продукциялың шынарынга—бедик негелдеии». «Хүн айтырыгларынга». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Стоя тенниин. Делегей чемпионады. 21.00 «Үе». 21.50 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 2-ги серилзы. 23.00 «Чагаала ийи сес». Барымдаалыг фильм. 23.50 Бичии концерт. 00.00—00.55 Бүт бөмбүк. ССРЭ чемпионады. «Днепр»— «Жальгирис».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.10 Медээлер. 17.20 «Софья Ковалевская». 2-ги серилзы. 18.30 Алтай күртелеэ-комитединиң программазы. 19.10 Телефильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Кино

Ойлаар

Республикага дүне чаъетаар, хүндүс чагбас. Соңгубарының чүктеп хаттың дургеии секундала 8—13 метр. Дүне 2—7 градус соор, хүндүс 11—16 градус чылыг болур.

Кызылга чагбас. Хаттың дургеии секундала 8—13 метр. Дүне 2—4 градус соор, хүндүс 14—16 градус чылыг.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
апрель
6
четверг
№ 81 (13981)
1925 чылда үзелгелеттингеш.
Өртээ 3 коп.

1989 чылда ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында

Төп соңгулда комиссиязының дыңнадыы

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында округтарның соңгулда комиссиялардан болгаш хөй-ниити организациялардан соңгулда комиссияларындан алган протоколдарны чугаалажып көргеш, Төп соңгулда комиссиязының дыңнадыры болуп эртти:

СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДАЛАРНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Соңгулда округтарының талазы-биле ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга киржир соңгукчуларның дазылыңга 192.575.165 кижиниң киргени, бадылаашкынга 172.840.130 кижи, азы 89,8 хуузу киргилеп.

Эвилелдешкен республикаларга бадылаашкынга киргилеп кээр: РСФСР-ге —87,0 хуу, Украин ССР-ге — 93,4 хуу, Белорус ССР-ге — 92,4 хуу, Узбек ССР-ге —95,8 хуу, Казах ССР-ге — 93,7 хуу, Грузин ССР-ге —97,0 хуу, Азербайджан ССР-ге — 98,5 хуу, Литва ССР-ге—82,5 хуу, Молдав ССР-ге —90,5 хуу, Латвий ССР-ге — 86,9 хуу, Кыргыс ССР-ге — 97,0 хуу, Таджик ССР-ге — 93,9 хуу, Армян ССР-ге — 74,9 хуу, Туркмен ССР-ге — 96,1 хуу, Эстон ССР-ге — 87,1 хуу.

ДЕВИСКЭЭР ААЙЫ-БИЛЕ ОКРУГТАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДАЛАР

Чурттуң девискээрииниң ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын эртпереп-биле 750 девискээр соңгулда округтарын тургускан. Ол округтардан депутаттарга 1431 кандидаттарны бүрүткээн. Ол үеде 196 округтарга бир-бир кандидаттарны, 473 округтарга —ийи-ийи кандидаттарны, 81 округтарга — үш-үш болгаш ооң-даа хөй кандидаттарны соңгулда бюллетеньнеринге киргирен.

Соңгулдалар 749 округтарга эрткен. Улус депутаттарын 590 округтарга соңгаан. Ийиден хөй кандидаттар бүрүткеткен 46 округтарга чаңгыс-даа кижи соңгутпаан, ынчангаш ССРЭ-ниң Улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында хоойлуунуң 60 үүлүнге дүүштүр катап бадылаашкынны чорудар ужурлуг.

Депутатка кандидат кылдыр 1-2 кижи бүрүткеткен 113 соңгулда округтарынга кандидаттар соңгукчуларның эргежок чугула санныг бадылаашкыннарын албаан болгаш депутаттарга соңгуттурбаан. Бир соңгулда округунга дазылда киргеп соңгукчуларның чартыындан эвээш кезии киришкенин барымдаалаан, соңгулда комиссиязы соңгулдалы болбаан деп санаан. ССРЭ-ниң Улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында хоойлуунуң 61 үүлүнге дүүштүр бо бүгү округтарга катап соңгулдаларны эрттирер. Бир округка депутаттың алгенин барымдаалаан, үнген депутаттың орунга соңгулданы чорудар.

НАЦИОНАЛ-ДЕВИСКЭЭР СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДАЛАР

Бүгү эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның, автономнуг областарның болгаш автономнуг округтарының девискээрииниге ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын эртпереп-биле 750 национал-девискээр соңгулда округтарын тургускан. Ол округтарга депутаттарга кандидаттар кылдыр 1419 кандидаттарны бүрүткээн. 203 округтарга бир-бир кандидатты, 479 округтарга —ийи-ийи кандидатты, 68 округтарга — үш болгаш ооң-даа хөй кандидатты соңгулда бюллетеньнеринге киргирен.

Соңгулдалар 748 округтарга эрткен. 636 округтарга улус депутаттарын соңгаан. Ийиден хөй кандидаттарны бүрүткээн 30 округтарга оларның чаңгызы-даа соңгуттурбаан. Бодунуң калбарганының талазы-биле, шинтилелдиң бүгү кезектериниң кадбак массаларының идепкейиниң деңнелп-биле, чаа үүлдериниң болгаш шинтипрлеттинип турган айтырыгларының нарыныың талазы-биле бо соңгулдаларга демейлежир кандыг-даа кампания бистип чуртувустуң төөгүзүнге турбаан. Соңгулда кампанияның девискээринге ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын эртпереп-биле 750 национал-девискээр соңгулда округтарын тургускан. Ол округтарга депутаттарга кандидаттар кылдыр 1419 кандидаттарны бүрүткээн. 203 округтарга бир-бир кандидатты, 479 округтарга —ийи-ийи кандидатты, 68 округтарга — үш болгаш ооң-даа хөй кандидаттарны соңгулда бюллетеньнеринге киргирен.

Соңгулдалар 748 округтарга эрткен. 636 округтарга улус депутаттарын соңгаан. Ийиден хөй кандидаттарны бүрүткээн 30 округтарга оларның чаңгызы-даа соңгуттурбаан. Бодунуң калбарганының талазы-биле, шинтилелдиң бүгү кезектериниң кадбак массаларының идепкейиниң деңнелп-биле, чаа үүлдериниң болгаш шинтипрлеттинип турган айтырыгларының нарыныың талазы-биле бо соңгулдаларга демейлежир кандыг-даа кампания бистип чуртувустуң төөгүзүнге турбаан. Соңгулда кампанияның үезинде ажылчы чонуң кедүргеп практиктиг айтырыгларны шинтипрлээр талазыныың, чонуң структуразының, ооң яңзы-бүрү категорияларының үүдүн чедир барымдаалап көрбээн. Ооң түңнелинде ССРЭ-ниң улус депутаттарының аразында чүгле чаңгыс херээжен кижи бар болгаш чаңгыс-даа ажылчын кижи чок болган. Соңгулда кампанияның массалыг информация чепсектериниң чырыдып келгевинде улуг четпестер бар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын белеткээнииң болгаш эрттиргенииң түңнелдерин тодаргай хандыр аналитеп көөрүп, соңгукчуларның чагыгларын, пүтүмүүлелдиг сүмелерин болгаш саналдарын ханы, бүгү таласыг өөренип түңнээрин, оларны боттандырар талазы-биле практиктиг хемчегларни ажыллап кылгаш, күүседирип СЭКП Кызыл хооркомунга, райкомнарынга, «Тыва дад-дүгү» болгаш «Тыва кобальт» комбинаттарының парткомнарынга СЭКП обкомунуң бюрозу дааскан.

Соңгулда кампанияның үезинде ажылчы чонуң кедүргеп практиктиг айтырыгларны шинтипрлээр талазыныың, чонуң структуразының, ооң яңзы-бүрү категорияларының үүдүн чедир барымдаалап көрбээн. Ооң түңнелинде ССРЭ-ниң улус депутаттарының аразында чүгле чаңгыс херээжен кижи бар болгаш чаңгыс-даа ажылчын кижи чок болган. Соңгулда кампанияның массалыг информация чепсектериниң чырыдып келгевинде улуг четпестер бар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын белеткээнииң болгаш эрттиргенииң түңнелдерин тодаргай хандыр аналитеп көөрүп, соңгукчуларның чагыгларын, пүтүмүүлелдиг сүмелерин болгаш саналдарын ханы, бүгү таласыг өөренип түңнээрин, оларны боттандырар талазы-биле практиктиг хемчегларни ажыллап кылгаш, күүседирип СЭКП Кызыл хооркомунга, райкомнарынга, «Тыва дад-дүгү» болгаш «Тыва кобальт» комбинаттарының парткомнарынга СЭКП обкомунуң бюрозу дааскан.

Соңгулда кампанияның үезинде ажылчы чонуң кедүргеп практиктиг айтырыгларны шинтипрлээр талазыныың, партия организацияларының талазы-биле партия организацияларының организакчы болгаш масса-политиктиг ажылын тодаргай болдурар, чуртталга бажыңнарының болгаш социал амыдыралдың объектилериниң түзүүн бүгү талаалыг дүрбедиринде, аъш-чем продуктулары-биле чонуң херегледи бараанары болгаш ачы-дуза чедирилгези-биле чурттакчыларны хандырарын эжиждиринче, хөй-ниитиниң болгаш күш-ажылдың сагыыга-чүрүмүн база корумчүрүмну быжыглаарынче, аралаавар чоруккa, алкоголиземге болгаш таарымча чок еске-даа болуушкуннарга удур демиселди күштелдиринче онза кичээнгейни угландырар. Ажылдың чаа стилин болгаш арга-методтарын бадыткаар, улус депутаттарының үредүнделиг ажылдаарынга байдалдарны хандырар талазы-биле улус депутаттарының Советтеринге, оларның күүскомпарынга доктаамал дузалы чедирер, депутат хүлээлгелерин боттандырар талазы-биле улус депутаттарынга бүгү талаалыг деткимчени көргүзээр.

Соңгукчуларның чагыгларын, саналдарын болгаш сүмелерин саадаашкын чокка түңнээрин, оларны боттандырар талазы-биле тодаргай хемчегларни ажылдап кылгаш, күүседирип, оларны хүн бүрүнүн контролюнга алырын республиканың Дээди Советиниң Президиумунуң секретары Т. Н. Мептешашпин, хөй-ниити организацияларының удурткучулары, массалыг информация чепсектериниң телэлекчилери киришкен.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ

Төп соңгулда комиссиязында

Москвага апрель 4-те, Эвилелдер бажыңынга ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының хуралы болуп эрткен.

Девискээр, национал-девискээр округтар талазы-биле болгаш хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түңнелдерин үндүргеп. Ол айтырыг талазы-биле дыңнадыгны комиссияның даргазы В. П. Орлов кылган.

Бооп эрткен соңгулдаларның кол түңнели болза партияның эде тургустунуушкунче политиктиг угланыышкынын совет улустуң бижыыбиле деткээри болур деп хуралдан демдеглээн. Бистиң чуртувустуң демократтыг хөгжүлдениинде чаа үе-чадазында совет улус мооң мурыында кеспүп көрбээн политиктиг дүржүлгени чедип алган. Нлитилелдиң экономиктиг, социал, угаан-бодал амыдыралының таптыгларын-биле чергелештир соңгулдалар бодуунуң опзагай чүүл-биле бага массаларның политиктиг идепкейиниң көстүп көрбээн калбарышкыны-биле эде тургустунуушкунга чаа утка-шыварны киирип, ону бурунгаарлаткан.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының бооп эрткен соңгулдалары соңгулда комиссияларының, партия, совет, профэвилел болгаш комсомол организацияларының, күш-ажылчы коллективтериниң, хөй-ниитиниң кончаар-даа аажок улуг политиктиг ажылының түңнелдерин кылбышаан, шинтипрлериниң, эргежок чугула санныг бадылаашкынын албаан болгаш депутаттарга соңгуттурбаан. Бир соңгулда округунга дазылда киирген соңгукчуларның чартыындан эвээш кезии киришкенин барымдаалаан, соңгулда комиссиязы соңгулдалы болбаан деп санаан. ССРЭ-ниң Улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында хоойлуунуң 61 үүлүнге дүүштүр бо бүгү округтарга катап соңгулдаларны эрттирер. Бир округка депутаттың алгенин барымдаалаан, үнген депутаттың орунга соңгулданы чорудар.

НАЦИОНАЛ-ДЕВИСКЭЭР СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДАЛАР

Бүгү эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның, автономнуг областарның болгаш автономнуг округтарының девискээрииниге ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын эртпереп-биле 750 национал-девискээр соңгулда округтарын тургускан. Ол округтарга депутаттарга кандидаттар кылдыр 1419 кандидаттарны бүрүткээн. 203 округтарга бир-бир кандидатты, 479 округтарга —ийи-ийи кандидатты, 68 округтарга — үш болгаш ооң-даа хөй кандидаттарны соңгулда бюллетеньнеринге киргирен.

Соңгулдалар 748 округтарга эрткен. 636 округтарга улус депутаттарын соңгаан. Ийиден хөй кандидаттарны бүрүткээн 30 округтарга оларның чаңгызы-даа соңгуттурбаан. Бодунуң калбарганының талазы-биле, шинтилелдиң бүгү кезектериниң кадбак массаларының идепкейиниң деңнелп-биле, чаа үүлдериниң болгаш шинтипрлеттинип турган айтырыгларының нарыныың талазы-биле бо соңгулдаларга демейлежир кандыг-даа кампания бистип чуртувустуң төөгүзүнге турбаан. Соңгулда кампанияның үезинде ажылчы чонуң кедүргеп практиктиг айтырыгларны шинтипрлээр талазыныың, чонуң структуразының, ооң яңзы-бүрү категорияларының үүдүн чедир барымдаалап көрбээн. Ооң түңнелинде ССРЭ-ниң улус депутаттарының аразында чүгле чаңгыс херээжен кижи бар болгаш чаңгыс-даа ажылчын кижи чок болган. Соңгулда кампанияның массалыг информация чепсектериниң чырыдып келгевинде улуг четпестер бар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын белеткээнииң болгаш эрттиргенииң түңнелдерин тодаргай хандыр аналитеп көөрүп, соңгукчуларның чагыгларын, пүтүмүүлелдиг сүмелерин болгаш саналдарын ханы, бүгү таласыг өөренип түңнээрин, оларны боттандырар талазы-биле практиктиг хемчегларни ажыллап кылгаш, күүседирип СЭКП Кызыл хооркомунга, райкомнарынга, «Тыва дад-дүгү» болгаш «Тыва кобальт» комбинаттарының парткомнарынга СЭКП обкомунуң бюрозу дааскан.

БАШТАЙГЫ ДООЗУКЧУЛАР

● Бир кижи—кызыл дипломлуг, беш кижи—аспирантура рер суме алган. ●

Кызылга Красноярскиниң коды» ажыл-агый институдунуң филиалын ажыткандан бээр беш чыл эртикеи. Ол чылдар бо үезин өөредилге черинде тургустунганының болгаш башкарамрының чылдары болган. Шимал-ла, ынчан дериттинген класс туржук, чаңгыс өөредилге болгаш көргүзүг материалы чок, башкы кадрлар чедишпес, ажылдың айбакы орта билдинмес турган. Чаа коллективтиң кежигүнерн база ажыл-агыы организациялардан келгилээн, бот-боттарын танышпас, арга-дуржулгалыы биллиишее болганы бялдынтыр. Институттуң удурткулгазы, партбюро болгаш профбиезел комитеди филиалга бүгү-ле таварымчалыг байдалдарны тургузар, бедик мергежилдиг түскай эртемнигилерни белеткээр дээш шудургу ажылдагы. Ам бо-дур — башгайы доозукчулар дээш эртемнең дипломнарны холга алган. Ол сорулчуг хүннерниң бирээзинде бистиң корреспондентивис Чооду Кара-Күскө филиалдың директору С. С. МОНГУШ-биле ужуралшкан.

— Башгайгы доозукчуларывыр дээш байыр чедирдим, Сонгукчу Сазыг-оолович.

— Четирдим, аңар. Бо дээрге бүгү коллективтиң ажылының түнелги болдур ийнеи. Бистиң бирги доозукчуларывыс агрономнар болганда, ол факультеттиң деканы Халяд Ахметович Бараевке, башкымы Георгий Иванокентьевич Ларионовка байыр чедирери чугула. Черле ынчаш, бистиң башкыларывыс шупгузу, ажылдаларында таварымчалыг байдалдар тургустунмаан-даа болза, студентилерге биллиир бээр, мергежилии дамчыдар, арга-сүмезин кадар дээш амыр-дыжыын бодаваннар. Олар сыңыпнас классталгада, ажыл-агыйларның хонуштелдериие-дээ, дуржулга участоктарында-дээ студентилер-биле кады чоруп турганнар.

— Ындыг-ла ийнаан, харын. Ылаңгыя филиалдың өөредилге ажыл-агыйының тургузу баары ажыктыг болгай: өөренген түүлүн керек ыңырында ыңырында чаңчылгаларга ол кончуг дузалыг болдур ийнеи.

— Харалаанын, бистиң филиалывыста ындыг ажыл-агый амдыгаа чедир тургустунмаан. Биска таварыжы берги дег чүүлер бар-дыр болза, ону холга киирип алыры кончуг берге-дир. Сээлгү үеде «Эзербек» совхозту өөредилге ажыл-агыйы кылырын сүмелеп турар, анаа хей ажылын өөренип болур-ла, харын А чер ажылын канчарыл, ында чүгле даш, кужур болгаш таар-оът база хүлеченчек дорурак чыдар болгай. Эзербек хемниң үнүн дутпан, хөлбек кылганының түнелиниде оон суу авазжеп, черже кире бээр апарган. Ынчалза-даа оон-даа болза, чер бергенинге өөрүзес аргавыс чок. Ынчалзажок боду черлиг, боду малдыг, черле боду тускайлаң болуучу чугула. Кымдан-даа хамаарыпта чок, боттарының чергиие боттары ээ болур ваң. Бот-акшаланышкынын болгаш чарыгдалды боду дуглаар үеде ол кончуг чугула. Ынчаң доозукчуларның биллиилап бедик болгаш бижиг болур.

— А бо доозукчуларывырның биллиир кандыг байдалдыгыл, ол дугайында чүүү чугаалаан болур силер, Соңгукчу Сазыг-оолович?

— Шүүтү үеэрбп бир студент доосту, догереэн эртемдең-агроном мергежилдиг дипломнарын алды. Бир кижи, Татьяна Жаворонкина, кызыл дипломлуг алган. Ниитизи-биле алырга, агрономия факультединиң студентилерииң күүрүне экзаменнеринге алган демдектери ортумаа-биле 4,2 болган. Доозукчуларның биллиинең кандыг байдалдыын бо демдек хереченнеп турар. А оларның дипломнарының камгалаан демдектери оон-даа эки, шүүтүүнүң ортумаа-биле 4,7 болган. Ындыг болганда биллиг талазы-биле олардан сестир чүвеевис чок. А Ховалыг Солуң-оол, Мирослав Донгак, Виктор Ким, Андрей Соболев, Татьяна Жаворонкина олар аспирантураға өөренир сүме алганнар. Филиалдың бир чедишкини ол болуп турар. Бирги доозукчуларның ындыг болганынга бис бүрүн чоргаарлаңыр эргелиг бис.

Студентилерниң быжыг биллиг чедип алырынга шаптыктап турар чүүлдер дыка хей. Класстар болгаш лабораториялар чедишпес, дериг-херекселдер хомар. Студентилер ийи эзлчет, а бот-өөредилге ужурга таварымчалыг турар. Ыпчалза-даа бо совхоздуң экономиказы чыл келген тудум-на быжыглыг жел чоруур. Ам ийи хире чыл болгаш ол өөренип шупгузун төлеп каапгар боор. Ынчаарга район база ындыг ынаныыг-ла.

— Оон аңгыда шиитпирлээр ужурлуг кандыг-кандыг айтырыглар бар ирги?

— Бис шүүт чаа орук-биле эгелеен бис. Өөренип, корүп алыр дээрвиске, республикада чаңгыс-ла агрофирма бис. Ажылдавышаан, өөренип тур бис. Март Пленумунга илеткелиите М. С. Горбачев каттыжышкынарга болгаш совхозтарга бот-тускайлаң эрге бээрвиниң эргежогунуң дугайында чугаалаан болгай. Бо талазыбиле бергедер бистең бар. Боттарывыстың бот-тускайлаң чоруувусту кака-даа камгалап туржуруп орааңдажып тур бис. Ажок берге, чамдыкта харын хол саңдына-даа бер чазар-ла-дыр.

— Шын харын, силер эгелекчилер болгай силер. Амгыыында бүгү чүүлдө безин 300 хире агрофирмалар, агрокомбинаттар болгаш өскелээ чаа каттыжышкынар бар деп айтыкап. А Сибирьде мырыңай эвээп аа?

— Бистиң ышкаш каттыжышкын Алтайда барын билир мен. Чогум хөнүп ажыңдай бээр болза, бо эки эгелээшкин. Коллективтер каттыжып алган продукциязыны болбаазырадып ап болдур. Ол дээрге артык орулга адырының аргазы, ам чидирип турар чүүлдериниси камнап алырының аргазыдыр. Ам малдыысты эът комбинатынга дужаап турар болгай бис. Боттарывыска пех тудуп ансывысса, эътти, сөөкту, алгы-кешти база малдың ишти-хырнын-даа боттарывыс болбаазырадып, садып-саарып болдур аңаар бис. Артык орулга ол-дур.

— Силерниң агрофирма ам Югославияның «Монтэкс» фирмазы-биле чугаалажып турар бол гай силер, Ирина Андреевна?

— Оларның-биле кере чарган бис. Апрельде оң фирманың төлээлерн биске кээр. Хонукта 5 тонна эът, 300 килограмм быштак болбаазыралдыр цехтер тудар төлөдү корүп, шилип алырлар. Оларны 5-6 айлар дургузунда-ла тудуп бериптерни ааңап турлар. Шынарлыг болгаш кыска хугуезада кылып бээр. Ол дээрге ажок автоматтыткан цехтер болур.

Ол дээш хөмүр, ыыт, дүсбиле санажыр бис. Ол чүүлдерниң чамдыкпыл моон салып алыр, өскелерин, чижээ, ыыты боттары белеткеп алгаш оон санажыр.

— «Кызылская» деп агрофирма чаа чүүлдү эгелээни солуп-дур. Штадыңарда ажылдакчыларның шалыя төлевиин кандыг болуруи сонуургадып коруперевм, Ирина Андреевна.

— Бистиң аппаратта 15 кижи бар дээш болгай мен. Артканнарывыс — агрономнар, инженерлер, зоотехниктер ажыл-агыйлар-биле кере чарган ажылдан турлар. Олар совхозтарга дузалыыгы түнелиниден акша-төгеригти алыр. Амдыыында ук специалистер совхозтардан аванс ап турар, чыл төнчүүзүнде үзе санажыр.

Бистер, аппаратты удуру, шалыыны 90 хуузун ап тур бис. Артканын чыл төнчүүзүнде санажыр бис. Сайгарылганың түнелиниие барымдаалаар.

— Допчуу-биле тайылбырлаарга, бистиң «Кызылская» агрофирманың амгы байдалы ындыг ийнеи бо. Районда ам агроүлетпүр каттыжышкыны чок, чүгле бистиң фирма бар. Бис мурнукуу ышкаш, ажыл-агыйларны ону кылынар, моңу кылынар, ындыг медээ эккелиңер деп командылап турбас бис. Совхозтар боттары башкарыны ажылдаар.

ТЫВАДА БАШТАЙГЫ АГРОФИРМА

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунга амгы аграр политиканың айтырыын чугаалажып турда, кодээге агрофирмаларны тургузары база эргежок чугула деп айыткан. Бистиң республикада ындыг агрофирма Кызыл районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының базазында бир-ле дугаарында тургустунган.

Бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис Евгений Савин ук агрофирманың план киилдизиниң начальныгы И. А. Заикина-биле ужуралшкаш, оон-биле беседалашкан. Ол интервьюну моон адаанда парладывыс.

— Ирина Андреевна, силер мурнуунда АҮК-түң база-ла план киилдизиниң начальныгы турдунар. Каттыжышкынны дүмүрген, агрофирманы тургускан соонда чүү черле өскерилгенил?

— РАҮК-ке бистиң ажылывыстың стилн администрация аргазы турган. Боттарывыс планны чогаадып тургускаш, ону совхозтарга бөрын чедирип турдувус. А ам бистиң хүлээлгевис өскерилген. Планнарны совхозтарга тургузар апарган. Оларны бис маңаа каттыштырыаш, оон Агроүлетпүркүркомчо киирер бис. Совхозтарның тургускуларыны планнарын бис өскертпес бис, чүге дээрге ону ажыл-агыйлар боттары тургускан-на болгай.

— Штадыңар -канчаар өскерилген ирги?

— Мурнуунда РАҮК турда, штадывыс 24 кижи чүве. Ам олардан 12 кижи арткан, оларның кырынга сан-хөө санажылга төвүнде (бистең ындыг чаа төп бар) 3 кижи немешкен.

— Агрофирмада ам чеже бүдүрүлге каттыпкан ирги?

— Райопда сес совхоз шупгузу, күш фабриказы, транспорт бүдүрүлгеэн эки туразы-биле каттышканнар. Оон аңгыда Күрүневиң кедээ ажыл-агый техниказының хайгаарадыы. Күрүневиң үрезин инспекциязы, малдың аарыглары-биле демисежир талазы-биле станция база ветбактлаборатория бантаап турар. Ол ышкаш бистең кооперативтер база бар.

— Кандыг-кандыг кооперативтер барыл?

— «Факел» деп кооператив тургустунган. Ол болза чүгле бистиң будурүлгевиске, албан черлериивиске эвес, харын оске-даа адырларныңга, ол ышкаш хамаатыларның хүүзүнде-даа айтырыгларыңа харыылап, сүме бээр. «Начало» («Эге») деп кооператив бистиң совхозтарывыста капитал тудутпу, «Тудутжу» деп кооператив чурттарга бажыңнарын тударын болгаш сентээрии харыылаар. Ындыг.

— Силерде сан-хөө санажыгга төвү бар дидинер, Ирина Андреевна?

— Ийе. Амдыыында чүгле бир ай ажыл тур. Чечелчидин чугаалаарга ол бистиң бичии, ишгиккн банкывыс ийнеи. Мурнуунда хамык-ла акша-хөреңгивис Агробанкыга турган. Чамдык совхозтарның акша-оруглазы хей, өскелериң агар санында акшазы чок турган чүве. Ынчангаш олар чээли ап тургулаан. А хей оруглалыг совхозтарны акша-ла шимчээшкин чок тыткылаан. Ол акша чыткан акша-хөреңгиин ажыглап саарары-биле сан-хөө санажылга төвүн тургускапывыс ол чүве. Оон ачызы-биле акша-хөреңгиин чок ажыл-агыйлар шылаадыларындан чээп алыр апарды. Ол акша ынчалдыр саарылтаже кирип тур. Агробанкыга ынчаар аргавыс чок турган. Банкыга чээли дээш акша төлээр болгай, а бистиң бо төпте ындыг эвес, акша-ла чээп алыр. Чижээлээрге, эрткен чылын чээли акшаның хуузу дээш 154 муң рубльди төледивис. Бо чылын хуу санавышкының бар-ла арга-биле кызырарын ораадажыр бис.

— Силер болза районнуң совхозтары агрофирмага боттарының күзели-биле кирген дидинер. Оларның экономиктиг байдалы ангы-ангы-ла болгай.

— Фирманы кай ай дургузувыл тургузуп келген бис. Шын харын, ынырак совхозтарывыс «Сукпак», «Тиилелге», а оон-биле кады «Х Улуг хураа», «Тере-Хөл» дээш ышкаш кошкактары база бар. Фирма тургузарда үлегерлеп алыры-биле Эстонияга, Ставрополья, Тулага чоравыс бис. Оларның дуржулгазын ажыл-агыйларның төлээлекчилериниң ишти хуралынга чугаалажып көрген бис. Эвээп акша-хөреңгиниг совхозтар шыракгарының күсели-биле амыран туруп бербес бе? Мурнуку хевээр-ле хей күш үндүрбейн ажылдан туруп бербес бе дээш айтырыглар-ла тургулаан чүве. Ынчан «Шамбалыг», «Тере-Хөл» совхозтарның төлээлери чарыгдалдарын эвээжедип, будурүлгени күштелдирер, артканнарыңа немелде чүүк болбас дээш кызыл ажылдаатын аазааннар. Амгы үеде «Шамбалыгда» аренда аргазы нептерен эгелээн. Сүт-бараан фермазын ол аргаже киирген. хаван оолларын азыраарыы-биле ег-бүлелерге үзеп бергилээн. А «Тере-Хөл» совхоз ийи ажылын хөгжүдеринче күжүн мөөнеп эгелээн, ийи мыйлыын саткап, оон хей оруглаңы киирип ап болдур.

— Агрофирмалың санында акша-хөреңгиин кайы хире ирги?

— Үш миллион хире.

— А шиитп районнуң совхозтарының ярын чежел?

— Он бир миллион. Олардың барык чартыы—5 млн. акша «Тиилелгеге» онаажып турар. Ыпчалза-даа бо совхозтуң экономиказы чыл келген тудум-на быжыглыг жел чоруур. Ам ийи хире чыл болгаш ол өөренип шупгузун төлеп каапгар боор. Ынчаарга район база ындыг ынаныыг-ла.

— Оон аңгыда шиитпирлээр ужурлуг кандыг-кандыг айтырыглар бар ирги?

— Бис шүүт чаа орук-биле эгелээн бис. Өөренип, корүп алыр дээрвиске, республикада чаңгыс-ла агрофирма бис. Ажылдавышаан, өөренип тур бис. Март Пленумунга илеткелиите М. С. Горбачев каттыжышкынарга болгаш совхозтарга бот-тускайлаң эрге бээрвиниң эргежогунуң дугайында чугаалаан болгай. Бо талазыбиле бергедер бистең бар. Боттарывыстың бот-тускайлаң чоруувусту кака-даа камгалап туржуруп орааңдажып тур бис. Ажок берге, чамдыкта харын хол саңдына-даа бер чазар-ла-дыр.

— Шын харын, силер эгелекчилер болгай силер. Амгыыында бүгү чүүлдө безин 300 хире агрофирмалар, агрокомбинаттар болгаш өскелээ чаа каттыжышкынар бар деп айтыкап. А Сибирьде мырыңай эвээп аа?

— Бистиң ышкаш каттыжышкын Алтайда барын билир мен. Чогум хөнүп ажыңдай бээр болза, бо эки эгелээшкин. Коллективтер каттыжып алган продукциязыны болбаазырадып ап болдур. Ол дээрге артык орулга адырының аргазы, ам чидирип турар чүүлдериниси камнап алырының аргазыдыр. Ам малдыысты эът комбинатынга дужаап турар болгай бис. Боттарывыска пех тудуп ансывысса, эътти, сөөкту, алгы-кешти база малдың ишти-хырнын-даа боттарывыс болбаазырадып, садып-саарып болдур аңаар бис. Артык орулга ол-дур.

— Силерниң агрофирма ам Югославияның «Монтэкс» фирмазы-биле чугаалажып турар болгай силер, Ирина Андреевна?

— Оларның-биле кере чарган бис. Апрельде оң фирманың төлээлерн биске кээр. Хонукта 5 тонна эът, 300 килограмм быштак болбаазыралдыр цехтер тудар төлөдү корүп, шилип алырлар. Оларны 5-6 айлар дургузунда-ла тудуп бериптерни ааңап турлар. Шынарлыг болгаш кыска хугуезада кылып бээр. Ол дээрге ажок автоматтыткан цехтер болур.

Ол дээш хөмүр, ыыт, дүсбиле санажыр бис. Ол чүүлдерниң чамдыкпыл моон салып алыр, өскелерин, чижээ, ыыты боттары белеткеп алгаш оон санажыр.

— «Кызылская» деп агрофирма чаа чүүлдү эгелээни солуп-дур. Штадыңарда ажылдакчыларның шалыя төлевиин кандыг болуруи сонуургадып коруперевм, Ирина Андреевна.

— Бистиң аппаратта 15 кижи бар дээш болгай мен. Артканнарывыс — агрономнар, инженерлер, зоотехниктер ажыл-агыйлар-биле кере чарган ажылдан турлар. Олар совхозтарга дузалыыгы түнелиниден акша-төгеригти алыр. Амдыыында ук специалистер совхозтардан аванс ап турар, чыл төнчүүзүнде үзе санажыр.

Бистер, аппаратты удуру, шалыыны 90 хуузун ап тур бис. Артканын чыл төнчүүзүнде санажыр бис. Сайгарылганың түнелиниие барымдаалаар.

— Допчуу-биле тайылбырлаарга, бистиң «Кызылская» агрофирманың амгы байдалы ындыг ийнеи бо. Районда ам агроүлетпүр каттыжышкыны чок, чүгле бистиң фирма бар. Бис мурнукуу ышкаш, ажыл-агыйларны ону кылынар, моңу кылынар, ындыг медээ эккелиңер деп командылап турбас бис. Совхозтар боттары башкарыны ажылдаар.

МЭЭҢ БОДАЛЫМ, ЧАГЫЫМ

«Шын» солуга сөөлгү үеде «Аныяктар: оларның ишитпирлээр айтырыглары» деп рубрикаңы аазаанга аныяктарның ажыл-ижинге, ажыңчыңга хамаарыштыр элээп хей материалдары парлаан. Оларны номчуп танышкаш, ында кирип турар санаалдарывыл белеткиир-дир мен. Бижикчи М. Шүр-оол ынаныпга тыспаар дугайында айтырыгны кедүрген болгай. Орта бодуу хуумда каттыжшар мен. Анаа немей мээң санаалым ындыг. Бүгү-ле школаларның 8-тен 10 классчедир өөренижилерииге школчының биледиң тыпсыры ажыктыг хире-дир.

Аныяктарга хамаарышкан шүүгүмчүледдиг материалдарны солуга хөйү-биле бижип, ону эдип алырга чүүү кылырының талазы-биле номчукчулар боттарының санаалларын киирип турар. ВЛКСМ обкомунуң, Кызыл хооркомунуң, райкомнарның, комитеттериниң харыысалгалыг ажылдакчылары солуга үнген материалда айыткан четпестерии эдер дээш чүүү кылып турарывыс дугайында чүүлдерии биживейн турары четпес. Кижи бодап көөрге, комсомол ажылдакчылары боттарының кылып турар ажыл-ижии хейге дыкнадыры ажыктыг хире-дир.

Саян СОСКАР-ООЛ.
Пенсионер.
Кызыл хоорай.

ЧЕРНИҢ ЭЭЛЕРИ

«Тыва даг-дүгү» комбинатың чылыг-электри төвүнүң хоочун ажылчыны Сергей Базыкович Монгуш колушкак мергежилдиг. 1963 чылда баштайгы чырыкты болгаш чылыгны берип эгелеп турар үеде ол котёл машинизиниң мергежилиниге өөренип эгелээн. Оон слесарь мергежилди шиңгээдип алган. Чээрбе беш чыл стажтыг дуржулгалыг ажылчын — аныяктарның дагдынмыкчызы.

ЧУРУКТА: котёлдуң улуг машинизи С. Б. Монгуш.

Чуруу болгаш сөзү ЧЭТтиң ажылчыны Ужар-оол МОНГУШТУУ.

Улут кара даг баарында кыштаг кестүп келди. Адын чүгле Саша деп билирим акыйык човаачы машиназынга олургаанарның сеткил-хөөнүн сергедип, шүлүктей каапты.

Удуй берген пышпында
Улаатай хем аржаанындан
Уйгум оттур салгын-хат
Үзи ыры эккелди.
Ава кижи сетпиил
Аллга боон сиңниккен
Чүгле шак ол өпей ыры
Чүрээмге чоок, эргим-дир.

— Оот!—дей соп каап,— мында аржаан бар чер-дир, аа?— деп мадыладым.

— Бо аалдан ырак эвес. Чаңгыс кырлаң ажыр—дижип, улаатайжылар мурнуу быжаажыр чыгыы.

Кымта-даа төрээн черн эргим, анаа кым-даа чоргаарлаңыр. Корреспондентивиниң сонуургаан кижилери уткуштур келди. Кайызы-даа шилгедек мага-боттуг, чазык-чазгай ыпырайлыг, от-кес дег соруктуг, ге-чергешки аныяк малчыннар.

Мээң өөрүм машина иштиңге хей кожаңайның ырлажып, шүлүктежин олургузаан улус болуп-тур. Улаатайның бүүлүг элдер болар ол-дур. Оларның кайызы-даа анаа төрүттүнген, артында-ла чажыт: чаңгыс чылын — 1957 чылда аваларның карак-кулаа болуп, Улаатайда улуг-биче төрелдерин уруг доюнче чалаарынче салым-чол шак ынчаар албаанан.

Уруг, ооң өзүп келген, улуг кижилер апарган, от-буже керээзинии негелдерии-биле ажылдаан. дуржулгалыг хойжуларлан дудак чок көргүзүглерлиг болган. Олар эрткен чылын от-буле, бо чылдың февралдан эгелеп арендажа диилм тепелдеии кылган. Соруглаан соруун чедип алырына Зоя-даа, Олег-даа боттарынга бүүрейдиг.

Дашы САЛЧАК.
Өөрүүн «Коммунизмче оруң» совхозу.

Ынчангаш малчын кижи, бир талазында, харыысалгалыг-даа, ийи талазында, сонуургалдыг-даа аңаар чүве-дир. Эвээп чарыгдалды үндүрген азы ескээр чугаалаарга, мал чемин боду белеткеп, өскекыштаап боду септеп алган түдүм, чарыгдал эвээп болур. Ынчан кээр орта, хойжу кижиниң холга алыр оруглалы арбын боор чүве-дир. Ам бистең бүгү хойжулар аренда база от-буле керээзинче шилгээн. Моон ужурудан совхозтуң ниити көргүзүү-даа белип, харын арыг оруглаңы белеп ап турар апарды.

Ажыл-ишчи малчыннар хойларывыңың неижизи чемгерилгенинче киирптилер. Куулар Хуналдай боду терек чөвүрээзи шаңдалап, хөөндектээп, ийи оглу оңгачаларже суда, тииви бүрүзү, терек чөвүрээзи ажыглаан, малчыннын кадайы оңгачаларже сүттүг шай куткан, чай чок турлар. Мен оларга чедиишкиннерии күүзээп, байырлашкаш, аттаныптым.

Куулар АРАКЧАА.
Чөөн-Хемчик район.

КОЪШ-ДАГНЫҢ ХОЙЖУЗУ

• Часкы кыштагдан репортаж •

Хүүү көөрге, кышкы хар Чыраа-Бажы суурлу кагтаан, ойгалаан чүве дег, кедээр тараа хоорлуну делгем ховуже ардын үнүпкен. Кыш ам-даа бодунуң эргезинден арай хүжүп бериксевейн турар дээрзин хем ору сыныарда мокур ак тевээр кылын хар хереченнеп турар. Ынчалзажок черде чес хүжүп, таа келген болгаш, харның ыңырыдыңнаң ээрге, часкы хүн карааңга ишпогенгеп, кышкы шегейлерии берзеңнеп каапкан ышкаш, мекс чартыктары карарғылап калган.

Мээң баар дээш ааламым водээр Хындыг-Үүк талазында суурдан ындыг-ла ырак эвес. Үш километр хире. Курган модган машина оруу меңи эдертпеен чорупту. Оң оруктиле малчыннарже сиген, саанны болгаш сүттүү сөөртүп турган. Ынчангаш эрте-ле карергеп. Ам малчыналарның машинажыры ийнеи эвээжей бергеп, чер одары ажыктаан, кадырган дагларлан мал оът-тактар апарган.

Оруң хажыгында ховуның хары эрээш кыры кылагар дош апаргылаар. Анаа ажок карак чыгчырыктаар. Хүн кара чыл-таалары чылыгын турар. Чылыг орандан чаның келген чараш кушкактар оруктан тегүлген тегеа болган чиптер оске-даа чүве хөрдан, бо-ла машинажың чоргулаар. Бөлүг кончуг тенг-даа болза, ында-хаая мардаңнаңыраалаа. Ижеңнин-даа үнүп келген өргелер озо-бо хавактарда саргарацнадыр салчып чоргулаар.

Дээ ол кедээр шаттың тепе мөгенн ышкаш ийи мөкүрүүн арааңында аттыг кижи дээр делеминде чуруттуна берген барааны кестүп тур. Ол бодавыже мээң бар чораан аалымның кадарчызы хире болду. Суурдан үштелдеп бээр үр-даа болбаанымза, кара кыштагның барааны кестүп келдя. Эргижиреп калган ийи башкы. Оларның ийи арааңында ак от, мурнуун шеденнеп каан узун шөйбек хой кажаазы, чанында чадагай кажаада мал чеми—сиген, суда болгаш оске-даа чүүлдер.

Коданның кол ээзи —Куулар Хуналдай хоюн кадарын чорутпан. Херээжен малчын Куулар Хевек, ийи оглу Володя биле Амыр аалда бар болду. Ийи ооң хаштың мотоцикл «чүткаан» олурлер. Ойнай-сылдай олардан айтырдым:

— Бо чүвени база хой кадарың мунар бе?

— Ынчанмайн канчаар! — дээш, Володя ыңы сеткилиниле хөлчей-дир: — «Ховуга хой болуп турунда, амыр чүве бо-ла болгай! Хүн чылып, кар ярып, чер курган өөлээн, ынчангаш бо хөлгеен ыңырыдыр. Бо хөлгеен ыңырыдыр. Ооллеринин бажыңында көргүп-даа турдувус. Хой кадарын биллбес: багай улус ыңыча хойну канчап ажаар-тежээр боор апаан. А бис-даа көңгүс тоовас апарган бис ийнеи. Харын-даа ынчаар чиилеидир одиң турар хой чок болза, кодап эзнаргей апаар. Чалгаарачыл аттыг болгу дег. Бо хой хой-биле баржыр дээш, хүн эрткепин-даа эскербес, чалгаараар, шелээп олурар харык-даа чок. Хөөредин чугаалаарга, хөглүүвус кончуг ийнеи.

— Ындыг-дыр, харын — деп, мен аңаа каттыштым. Хойларның хураганнарын ажок чаш толуп менди алыр талазы-биле хүлээлгеемске четпейн бардывыс. Бир талазында, кыштаг эргн, кыжын арай соок, а ийи талазында, суур чоогунда болгаш, улустуң хуу малы чайшы өттүр оът-тан каапкан. Бо ийи чылдагаандан болгаңы ол чүве ийнкпе, кодында тогду хойларның дөртеи хирези ара салган. Эмчя-домчу чалап шаавга-ла четтивис. Ужурудаа орта билдинмейн бардыы. Оон ургуу-биле төрүүр чүс хойга онаштыр 80 хураганны менди алыр дээн хүлээлгеевиске четпейн бардывыс. Ам чүгле 73 хураган онаажып турар.

— Эрткен чылын бо тогдуларны кадарып турган кижи чүске онаштыр дедүүл-ле 45 хураган алган дижик — деп, малчыннын кадайы Куулар Хевек чугаага киришти. — Анаа бодаарга, бистиң ындыг-ла хоомай эвес ышкажыл. Артында аарыг-аржык, аскак-бүскек тогдуларны кудуп хүлээп алдывыс чоп. Кызыл-кылаярга-даа хоржок чүве-ле-дир. Ам келир чылын-ла 100-тен 100-түү ап болур боор.

Ажыл-дуржулгазы ындыг-ла улуг эвес, төрүүр хойга бирги кыпты эрттирип турганын ап көөр болза, Куулар Хуналдайның көргүүүү. ыңыап-ла, ындыг хоомай эвес деп болур. Кодында 600 ажыг хойну ажырап, ажаары ажыр эвес херек болбайн ап.

Оларның кажаада хойларының арааңына бергаш, ыңыап-ла, кежээ, кызымак улустур деп, кижи чайгаар-ла будүрей бээр болду. Хойларның хүр, шыырак хөлчок, хураганнары улуг, боткур, семиин дыштыңдан пээдеп.

Куулларларның хой чемгерин турарының технологиязын тодаргайдап көрдүм. Ол оске-даа хойжуларга солуп, ажыктыг боон чадавас. Электри тогун ажыглап турташ, ийи бидон долу, алдан ажыг литр чемгир шайны хайыпдырып алыр. Ону боттарының хууда оңгачаларже база кизээден саап алган сүдүбиле сүттээр. Демги сүттүг сарыг шай серииң-бүдээн анаар орта, ону тускай оңгачага хураганнарга кудуп бээр. Үш чүс ажыг хураганны хүнде ийи катап ыңчаар сүттээрар. Чемгерер чеми ыңырыай каш янзы. Чаагай чыттыг кок медеии хураганнарның турар черииде хана дүргаар шаарап шагжаларда салгылап каап. Оон чанында бичии оңгачаларда бир чомлыыында суланы, өскелериңде хээндектеп каап шииң бүрүзүн, үшкүлериңде —шандалаап, база-ла хээндектеп каап терек чөвүрээзии уруп каап болдур. Чаа хураганнар ол янзы-бүрү чемни чип турар. Ындыг мал варымыс болгаш семиртип турар болгайн канчаар. Оларның хары карандылаары биле-ле улуг хойларны кадарып эгелээн. Сүт болгаш мал чеми үзүктелиишкин чок.

— Өг-буле керээзи-биле ажылдап тур бис—деп, хойжу Куулар Хуналдай түнелиниле чугаалады. — Керээлиг ажылдаарга, эки чүве-дир. Чүнү кылыры, чүнү чарыгдаары, чежени алыры шупгузу бижиттинген. Ынчангаш малчын кижи, бир талазында, харыысалгалыг-даа, ийи талазында, сонуургалдыг-даа аңаар чүве-дир. Эвээп чарыгдалды үндүрген азы ескээр чугаалаарга, мал чемин боду белеткеп, өскекыштаап боду септеп алган түдүм, чарыгдал эвээп болур. Ынчан кээр орта, хойжу кижиниң холга алыр оруглалы арбын боор чүве-дир. Ам бистең бүгү хойжулар аренда база от-буле керээзиниче шилгээн. Моон ужурудан совхозтуң ниити көргүзүү-даа белип, харын арыг оруглаңы белеп ап турар апарды.

Ажыл-ишчи малчыннар хойларывыңың неижизи чемгерилгенинче киирптилер. Куулар Хуналдай боду терек чөвүрээзи шаңдалап, хөөндектээп, ийи оглу оңгачаларже суда, тииви бүрүзү, терек чөвүрээзи ажыглаан, малчыннын кадайы оңгачаларже сүттүг шай куткан, чай чок турлар. Мен оларга чедиишкиннерии күүзээп, байырлашкаш, аттаныптым.

Куулар АРАКЧАА.
Чөөн-Хемчик район.

МУРНУНДА АГАРТКАН БОЛГАШ СЭКП ТЫВА ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНУҢ ШИИТПИРИ-БИЛЕ ПАРТИЯ ХҮРЭЭЛЕҢИНГЕ КАТАП ТУРГУСКАН КИЖИЛЕРНИҢ

ДАҢЗЫЗЫ

1. Сюрюн Чулатаевич Доптан—1943 чылдың январьда үндезин чокка репрессияга таварышкан, а 1961 чылда агартқан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1964 чылдың ноябрь 16-да доктаалы-биле ооң партия стажыныг 1955 чылдың ноябрьдан 1964 чылдың ноябрьга чедир үзүктелиишкининг кылдыр 1929 чылдың январьдан бээр партияга катап тургускан.

2. Татьяна Шогжаповна Камова (Сат)—Ооңуң аазы Лопсаң контрреволюсчу организацияга киржип турган деп чүве-биле холбаштыр 1938 чылдың август 10-да партиядан үндуртқан турган. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1964 чылдың февраль 10-да доктаалы-биле ооң партия стажыныг 1938 чылдың августан 1964 чылдың февральга чедир үзүктелиишкининг кылдыр 1929 чылдан бээр партияга катап тургускан.

3. Даржаа Сайын-оолович Саая—1938 чылдың октябрьда үндезин чокка репрессияга таварышкан, а 1963 чылда агарткан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1964 чылдың март 30-де доктаалы-биле ооң партия стажыныг 1941 чылдың октябрьдан 1964 чылдың мартка чедир үзүктелиишкининг кылдыр 1931 чылдың январьдан бээр партияга катап тургускан.

4. Оюн Шойбанович Тарма—1939 чылда үндезин чокка репрессияга таварышкан, а 1963 чылдың сентябрьда агарткан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1964 чылдың январь 27-де доктаалы-биле ооң партия стажыныг 1942 чылдың январьдан 1964 чылдың январьга чедир үзүктелиишкининг кылдыр 1935 чылдың январьдан бээр партияга катап тургускан.

5. Хавакчап Пальчыевич Ондар—1940 чылдың ноябрьда үндезин чокка репрессияга таварышкан, а 1960 чылдың мартта агарткан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1964 чылдың май 20-де доктаалы-биле ооң партия стажыныг 1955 чылдың сентябрьдан 1964 чылдың мартка чедир үзүктелиишкининг кылдыр 1927 чылдың январьдан бээр партияга катап тургускан.

6. Чапзан-оол Булунмаевич Куулар — 1939 чылдың апрельде үндезин чокка репрессияга таварышкан, а 1963 чылдың сентябрьда ону агарткан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1964 чылдың ноябрь 16-да доктаалы-биле ооң партия стажыныг 1943 чылдың июньдан 1964 чылдың ноябрьга чедир үзүктелиишкининг кылдыр 1927 чылдың майдан бээр партияга катап тургускан.

7. Ойдуп Майдырович Соян — 1942 чылдың мартта үндезин чокка репрессияга таварышкан, а 1963 чылдың апрельде ону агарткан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1964 чылдың ноябрь 16-да доктаалы-биле ооң партия стажыныг 1954 чылдың августан 1964 чылдың ноябрьга чедир үзүктелиишкининг кылдыр 1930 чылдың январьдан бээр партияга катап тургускан.

8. Наңдынай Айжыевич Кыргыс — 1940 чылдың майда үндезин чокка репрессияга таварышкан, а 1962 чылдың майда ону агарткан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1964 чылдың ноябрь 16-да доктаалы-биле ооң партия стажыныг 1956 чылдың октябрьдан 1964 чылдың ноябрьга чедир үзүктелиишкининг кылдыр 1928 чылдың августан бээр партияга катап тургускан.

9. Далай Самданович Серенов — (ону Бай-Каре Далай-Серен Самданович деп база адаар турган) 1938 чылдың августа үндезин чокка репрессияга таварышкан, а 1963 чылдың январьда ону агарткан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1964 чылдың март 30-де доктаалы-биле партия стажыныг 1943 чылдың октябрьдан 1964 чылдың мартка чедир үзүктелиишкининг кылдыр СЭКП-ниң хүрээлеңиинге 1928 чылдың январьдан бээр катап тургускан. СЭКП обкомунуң бюрозунуң 1989 чылдың март 14-те шиитпири-биле ооң партстажында 1943 чылдың октябрьдан 1964 чылдың мартка чедир үзүктелиишкининг үжүлган болгаш партстажын 1928 чылдың январьдан бээр үзүктелиишкин чок деп санаар кылдыр доктаткан.

10. Сергей Иванович Саян—ону Адавастай оглу Пичи-Ховалыг Саян деп база адап турган) 1938 чылдың октябрьда үндезин чокка репрессияга таварышкан, 1959 чылдың июньда ону агарткан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1963 чылдың сентябрь 23-те доктаалы-биле ооң партия стажыныг 1944 чылдың декабрьдан 1963 чылдың сентябрьга чедир үзүктелиишкининг кылдыр СЭКП-ниң хүрээлеңиинге 1932 чылдан бээр катап тургускан. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң 1989 чылдың март 14-те шиитпири-биле ооң партстажында 1944 чылдың декабрьдан 1963 чылдың сентябрьга чедир үзүктелиишкининг үжүлган болгаш партстажын 1932 чылдың январьдан бээр үзүктелиишкин чок деп санаар кылдыр доктаткан.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

ДУЗАНЫ ЧЕДИРИП ТУРАР

Бай-Тайга районунуң чуртталга коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелиишиң коллективин район төвү Тээли суурунуң чонунуң индыкшылыы, ниити культуразын бедидер, ооң аян-шинчизин киирип, чаагайжыдылга, когаанчыдылга айтырыгларын чедиишкининг шиитпирлеп турар апарган. Бо ажылдарны кылып чорударынга ында партия, совет, профсоюзтар болгаш комсомол организмары ол бүдүрүлге эргелиингө масса чонну мобилизастап, организастаарынга улуг дузаны чедирип турар.

Суурда «Чонар-даш» аалчылар бажыңының хоочун ажылдакчызы, ол эргелелде профсоюзтар комитединиң даргазы Раиса Доптаковна Оңгай-оол-биле Тээли суурга чаагайжыдылга талазы-биле кандыг ажылдар кылдыңганының дугайында планның сонуургадым.

— Бистиң бүдүрүлге эргелери эрткен чылдың планныг онаалдаларын чедиишкининг күүсеткен. Суур чаагайжыдылгазынга көрүнген планнар, акпа-көрекги долузуубиле шиңгээттинген. Чаагайжыдылга ажылынга коллективтиң ажылдакчыларындан ацтыда, ылаңгыя өөренникчилерни хаара тудуп, ниити чонуң идепкейин көдүрүп турар ажыл апарган. Бо ажылдарны кылып чорударынга ында партия, совет, профсоюзтар болгаш комсомол организмары ол бүдүрүлге эргелеринге масса чонну мобилизастап, организастаарынга улуг дузаны чедирип турар.

Суурда «Чонар-даш» аалчылар бажыңының хоочун ажылдакчызы, ол эргелелде профсоюзтар комитединиң даргазы Раиса Доптаковна Оңгай-оол-биле Тээли суурга чаагайжыдылга талазы-биле кандыг ажылдар кылдыңганының дугайында планның сонуургадым.

— Бистиң бүдүрүлге эргелери эрткен чылдың планныг онаалдаларын чедиишкининг күүсеткен. Суур чаагайжыдылгазынга көрүнген планнар, акпа-көрекги долузуубиле шиңгээттинген. Чаагайжыдылга ажылынга коллективтиң ажылдакчыларындан ацтыда, ылаңгыя өөренникчилерни хаара тудуп, ниити чонуң идепкейин көдүрүп турар бис. 1988 чылда планда ажыр 500 дес инек-караа, кызыл-тасты чонга сатқан. Бай-Тайга аттыг парика 200 дес чадан ыяштарны пемей тарып олурткан. Ооң эжиниң аксында чаңгыс аай шиңажигештерин, ыт-каттарны тараан. Ленин молуунуң олимелдезинге школачыларны киириштирип, янзы-бүрү чечектер клумбаларын тараан деп, ол чугаалады.

Эргелелдиң коллективи чонга ачы-дуза чедирип, оонмоон келген аалчыларны эвалеп, ээлдек хүлээп ап, оларның ажылдаарынга, дыштапырынга таварымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Ында хой чылдарда ажылдан келген, чонуң хүндүткелиг чаалап алганнарны чоргаарал-биле адап болуп. Оларга гостиница ажылчыны У. К. Д. Сүге-Маадыр, улус бүгдалтер А. С. Намзырай, эмчет дежурныйы З. Ш. Хертек, трактористер О. Севээн, хеп чуур черниң ажылчыннары В. Салчак, С. Күжүгет болгаш өскелерин-даа хамаарыштырып болур.

1988 чылдың түңнели-биле ол коллектив районда бүдүрүлге черлериниң арасында организастаан социалистиг чарышка тиилекчи болуп, СЭКП райкомунуң болгаш райүүскомнуң шиитпирлеринге тураскаатқан ёзулалга барыын талакы киржикчилериниң чугааларын сайгарып тура, таңылбырдакчылар ук чугааларны чаңгыс ол-ла варыгны эмнээрде эмчилериниң аңгы-аңгы эмнер биижип бээри-биле демейлеп турганы таварылга эвес-ле болгай. Ынчаарга «ниити хемчээкчи», оларның бодалы-биле алырга, совет план болуп болур, а ол бижыг принципке үндезилеңген: бир таңылың айыыл чок чорууп өске таланың айыыл чок чорууп кымаанзын тургаш чедип ап болбас. Чаа америк администрация бодунуң даштыкы политиказын эде көөрүп шөйүп, ооң үжүрүнден Барыын таланың ниити политиказын ажылдан кылырыга доктар кылып турар деп, барымы-европажылар санап, ол турушка олар таварымайн турар.

Австри пайысылалда чугаалажымышкыннарның чоруп турарын делегейниң өске дээжиксээрлериниде база кичээгейлиг хайгаарап, оларның түңнели бүгүдээ дээштир болур деп билип турар. Япон «Асахи» солуң ооң-биле холбаштыр мынчаар бижээн: «Бир эвес кандыг-бир эки түңнелдерни чедип апчар болза, Вевада чугаалажымышкыннар канчаар-даа ажоок улуг ужур-дузалыг болур. Олар чепсеглениишкинин дүжүрер талазы-биле чугаалажымышкыннар төөгүүнге чаа үе-чадаңы ажыыдар болгаш оларның түңнелдери Азияга болгаш делегейниң өске-даа черлериниге чугаажок-ла салдарны чедирер».

Виталий ЧУКСЕЕВ.
(СЭТА).

Тайылбырлакчының булуңу

«НИИТИ ХЕМЧЭЭКЧИНИ» ТЫВАР ДЭЭШ

Европада ында чепсектерниг күштериниң талазы-биле чугаалажымышкыннарның база бүзүреди болгаш аймыл чок чорукту быжыглаар талазыбиле хемчегер дугайынга чугаалажымышкыннарның Вепага ажыдымышкыныңың албан дузалажынга 35 чүрттүн даштыкы херектер министрлери чүве чугаалаан, ооң соонда ийи шуулганның хүн айтырыгларында киргеп айтырыглар дыка парып. Ындыг болзажок бо талазы-биле билдингир политиктиг ажылдакчыларның база делегей парлалгаларының тайылбырларында оптимизем хөөн бар болуп турар. Европада чепсектиг күштерин чүгле канаалангырынга четчир кылдыр үш үе-чадада кызырарының талазы-биле тода боттуг программа ында үнделип болуп турар-дыр.

АКШ-тың камгалал министрининг албан-дужаалынга кандидат Р. Чейни сенаттың комитеттеринде бирээзинге чүве чугаалап турган, мынча деп медеглээн: «Ам эртип турар чугаалажымышкыннарны, ол мынаан совет удуртулганың сөөлгү санаалдарын барымдаадан көөрге, моон ыңайгы дугуржулгаларны чарар аргалар бар хире». Социалистиг интернационалдың даргазы, ГСДП-ниң хүндүлүг даргазы В. Бандтының демдеглээнин-биле алырга, ам кол сорулгаларның бирээзи болза чепсеглениишкин үдам куду деңнелдиг болурупче, деңнешкек эвес чүүлдерни узуткаарынче, бот-бодунга бүзүрелдин быжыглаарынче чүткүүр болур.

Ында чедирер орукка эвээш эвес шаптараазымнарны ажып эртер апаар, оларның эң колуунуң бирээзи — бо айтырыглар талазы-биле НАТО чурттарында чаңгыс аай турушту чок болуп турарлыр. Чугаалажымышкыннарның эгелээнинге тураскаатқан ёзулалга барыын талакы киржикчилериниң чугааларын сайгарып тура, таңылбырдакчылар ук чугааларны чаңгыс ол-ла варыгны эмнээрде эмчилериниң аңгы-аңгы эмнер биижип бээри-биле демейлеп турганы таварылга эвес-ле болгай. Ынчаарга «ниити хемчээкчи», оларның бодалы-биле алырга, совет план болуп болур, а ол бижыг принципке үндезилеңген: бир таңылың айыыл чок чорууп өске таланың айыыл чок чорууп кымаанзын тургаш чедип ап болбас. Чаа америк администрация бодунуң даштыкы политиказын эде көөрүп шөйүп, ооң үжүрүнден Барыын таланың ниити политиказын ажылдан кылырыга доктар кылып турар деп, барымы-европажылар санап, ол турушка олар таварымайн турар.

Австри пайысылалда чугаалажымышкыннарның чоруп турарын делегейниң өске дээжиксээрлериниде база кичээгейлиг хайгаарап, оларның түңнели бүгүдээ дээштир болур деп билип турар. Япон «Асахи» солуң ооң-биле холбаштыр мынчаар бижээн: «Бир эвес кандыг-бир эки түңнелдерни чедип апчар болза, Вевада чугаалажымышкыннар канчаар-даа ажоок улуг ужур-дузалыг болур. Олар чепсеглениишкинин дүжүрер талазы-биле чугаалажымышкыннар төөгүүнге чаа үе-чадаңы ажыыдар болгаш оларның түңнелдери Азияга болгаш делегейниң өске-даа черлериниге чугаажок-ла салдарны чедирер».

Виталий ЧУКСЕЕВ.
(СЭТА).

Медээлер

ШАҢНАЛДЫ ТЫВЫСКАН

Тываның чумага удур станциязының коллективинде хөй эвес кижи ажылдап турар-даа болза, ында күш-ажылдың хоочулнары, мурнаачы ажылчыннар бар.

Оларга амгы үеде пенсионер күш-ажылчы оруун 14 харлыңдан эгелээп С. И. Легензевти, ооң ооңуң иштии Л. В. Краснопеевавы, П. Б. Анисимовту, Т. П. Крюкованы болгаш өскелерин-даа хамаарыштырып болур.

«Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле чоокта чаа И. И. Воронина шаңнаткан. Партия эге организациязының секретары А. П. Ковалёв хоочуннарның межеезинге Ирина Ивановнага медальды байырлыг байдалга тывыскан.

Владимир МАМЫШЕВ.

ДААРААР, СЕПТЭЭР

Бай-Тайга районнуң аймдырал хандырылга бүдүрүлге эргелеливиин Бай-Тал суурда чагыглар хүлээп алыр пунктузу ССРЭ-ниң депутаттарының соңгулдалар хүнү март 26-га чедир үш айның планын күүсеткен. Пунктунуң эргелекчизи Лариса Аракчаевна Иргит 1988 чылдың социалистиг чарыжының тиилекчизи болган.

Ында септээр, баш таарар черлер планын ажырган. Ырак-узак черлерде чурттап турар малчыннарга белен даарап кээп ында-хенте, демир сууглуларны хоолайлы-биле кады кылгаш, чедирип берип, садыглап турар.

Чагыглар хүлээп алыр пунктуң чонуун чагыгларын ой-ыаанда кылып берип, хеп аймаа болгаш өске-даа чүүлдерни даарап бээри-биле хүлээп ап турар.

«Бай-Тал» совхоз.
Кара-оол ХЕРТЕК.

ООРЛАР ТУТТУРГАН

Бо чылдың февраль 7-де үнген № 32 «Шын» солуунга парлаттынган «Чугаа —арыннүүр дугайында» деп Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы А. Д. Ховалыг-биле «Шын» солуннуң корреспондентиниңиң интервьюзуун номчаан, оорлар-биле демиселди күүтелдирип, оларның когун үзер дугайында айтырыгны кодүргени шын болган чептүг деп санаар мен. Ол-чүүлге хамаарыштыр бистиң районга чоокта чаа болган бөлүк пазы чепшеттериниң үүлгеткен херектериниң дугайында бижип ор мен.

Сүт-Хөл районда Карл Маркс аттыг совхозтуң уруглар садыгын ийи удаа оорлаан. Бо чылдың январь 16-нуң дүнезинде Ийме ортумак школазының буфединге февраль 13-те хамааты В. Д. Монгуштуң бажыңын оорлаан бөлүк оорларны райкүүскомнуң иштии херектер киллизиниң ажылдакчылары илередип тутнаан.

Ук бөлүк 1988 чылдың декабрь айдан эгелеп, бо чылдың февраль айга чедир күүнеиил болгаш чонуун хүүлүнде ынчу-хөреңгизин оорлап келгеннер. Чадаанашың КПТУ-нуң чамдык студүүлдары. Чаданна ортумак школазының 8, 9 класстарының өөренникчилери. Ийме ортумак школазының өөренникчилери болуглежип алгаш, ында-чем, ында-кеп бараанпарын оорлап, боттарынга тиңгээдип ажыглааннар. Ол бөлүк оолдар ол-ла садыкке ол-ла школага өөренип, өөүп келгеннер. Олар дүкмаларының аъш-чемнин оорлап чип турганы таап чүдек.

Өске бөлүк оолдар совхоз директорунуң «УАЗ-469» машиназын оорлап мунуп алгаш, черге аппарган доңуруп үрээнивер. Февраль айда башкызы П. Я. Саттың бажыңынче эжик, соңгазын үреп киргеш, электри лампаларын буза шаап, кеминг херекти үүлгеткеннер. Ада-иелериниң хайгаараалының кошкаан ажыглап, үстүнде бөлүк оорлар кеминг херектерин кылганнар.

Ол бөлүк оолдар мурнунда кичээлдер үзүп, школазындан дезип, бөлүглежип чоруп турганы петелге үеэнде илерээн. Бо талазы-биле Чаданнаның КПТУ-нуң болгаш Чаданна, Ийме ортумак школаларының администрацияларын ол оолдарга хамаарыштыр кандыг-даа дээштиг хемчегларин албайн келгенин үстүнде фактылар хереглеп турар.

Оларның үүлгеткен херектериниң дугайында Сүт-Хөл райкүүскомнуң иштии херектер киллизиниң ажылдакчыларының талыпкын ажылдаанын болгаш хемчегларин алгапының түңнелинде ол бөлүк оорлар туттурганнар.

Ол бөлүк оорлар удавас кылган үүлгедиглерин дээш сүт мурнупка харылаар апаардар.

Кара-оол МОНГУШ.
Сүт-Хөл райкүүскомнуң иштии херектер киллизиниң участок инспектору, милицияның лейтенантызы.

ЮСТИЦИЯ МИНИСТЕРСТВОЗУ ДЫҢНАДЫП ТУР

Ажык-чарыг чорукту калбартыры-биле холбаштыр бистиң республикада болуп турар кем-херек үүлгедиишкиннерин дыштап кижилерни капчаар шиитпиниң чонга чарлап дыңнадыры-биле чаа рубриканы ажыттывыс. Ук министерстволуң ажылдакчылары улус судтарынга көргеп херектерин ыяказы-биле дыңнадыр, ук материалдарны бо рубриканың адазынга парлаар бис.

МАГНИТОФОН БЫЛААП АЛГАНЫ ДЭЭШ

Эрткен чылдың октябрь 29-та Улуг-Хемниң Арыг-Бажы суурга И. Кенден дээрги эзирик, бижек тудуп алгат кудумчуга кылаштап чораан. Ол караанга көзүүлеп кижи бүрүзүнге кыжаныр чораан. Ол кыжаныышкынын күүседип, база эзирик чораан М. Болат-оолдуң хараанче бижектээп болгаш школа магнитофону тудуп чораан Комбүже база халдаап. Ол магнитофонну былаап алгат, черже онтаңнап болгаш чүүра шаап каапкан.

Ук херекти Улуг-Хем районнуң улус суду көргеп. И. Кенденниң үүлгеткен хараан РСФСР-ниң КК-ның 98 чүүлүнүң 1 кезээ-биле, 206 чүүлүнүң 3 кезээ-биле, 108 чүүлүнүң 4 кезээ-биле көргеп. Ол бүтүнү барымдаалаат, И. Кенденни дерт чылда хостедгээнин казып шииткеп. Шиитксл күштүг болуп киргеп.

ООРЛАНЫР БОЛЗА...

Эрткен чылдың төнчүзүнде Бии-Хем районнуң Билелиңде чурттап турар Б. Дамчат дээрги Туранга аравалап турган. Чанар дээш ол «Кызыл тараачы» совхозка хамаарыжыр Газ-53 маркалыг машинады оорлап мунупкан. Орукка чоруп орда машинаны онгар черже киргеш, тайгактаап, корбаан. Ол черниге туттурган. Ону оорлаан машинаның спецпленезинь, капотун үрээн, бензинин тазырыгдаап, шиитпир-биле соп. хозка 41 рубль 60 копеек түңнүг когаралды чедиргеп.

1989 чылдың февраль 13-те Б. Дамчаттың херээн Бии-Хем районнуң улус суду сайгарган болгаш 1 чыл хуу. саалыг эдип-чазаар ажылдарга шииткеп, шалынының 15 хуузун ол-ла хуусаза күүне орулгазыңче тыртар. совхозка чедиргеп когаралын эгилер.

Күүтеенин-даа, ниитиниңгө өөүү-хөреңгизин оорлаар болза, көземче херээнге ооваажыр дээрги бнлбес кижи чок. Ол хирелиңге чамдык кижилер ук Хоойлуунуң хереккө адбайн оорланып турар. «Кызыл тараачы» совхозтуң малчыннары М. Маадыр биле Ю. Сат эрткен чылдың октябрьга хой оорлаап деп дугуржуп алганнар. Олар аъттанган, дүне Улуг-Кудук деп черде турган ваалың ийи хоюн оорлап алганнар. Даартазында-ла милицияның ажылдакчылары оларны тып илереткеп.

Ол ийи оорлуң байызы-даа мурнунда база шиитпирип чораан улус-тур. М. Маадырны хулиган херек дээп, Ю. Сатты — самчыдал кылганы дээш шиидип турган.

Бии-Хем районнуң улус суду бо херекти сайгарып көргеп болгаш оларның кайызы-даа РСФСР-ниң КД-ның 89 чүүлү-биле хостедгээн ваалың шиитксп, болгаш ук шиитксдің тепелгеге солаап үүлгеп организмның айтыы бергеп черниге ажылдаар кылдыр доктаатканы, оорланып турган күүнеге чедиргеп когаралы 272 рубль 13 копеекти олар төлээрдер.

ДЕРЗИЙ ҮҮЛГЕДИГ УЖУП

Хамаатылардың амы-тынын болгаш кадыктылын хоойлу камгалап турар. Кым-бир кижи арага ижип алгат, азы еске-даа чылдагаан-биле кижилерниң кадыктылыгына хора чедирер болза, ону хоойлу ёзугаар шиидер.

Эрткен чылдың ноябрь 30-де Улуг-Хемде Хайыракан суурнуң чурттакчызы Э. Дажы дээрги эзирип алгат, Нүүрат деп хамаатыже чеңгээлеп, таныры кижиниң акчеп бээрин петеп турун бергеп. Кажан Нүүрат ойталаарга, Дажы ооң хереэзинче бижектепкеп. Ооң удамнындан Нүүрат кадыктылга айылыг кемдээшкинге таварыткан.

Улус суду Дажыны бүрүүлүг деп санаан болгаш шыңгыяртқан чүрүмүт эдип-чазаар колониягa 3 чылда херек эрттирер кылдыр шиитксп. Ооң ангыда когаралын кижиниң эмнелгеге 13 хонук эмнеткепиниң шүүдезин база төлээр. Шиитксл күштүг болуп киргеп.

Бистиң республиканың Дээди судунуң кеземче херектериниң талазы-биле коллегиязы Ахметов Болгат Баиров оларның херээн сайгарып көргеп. Бо кижилер 1987 чылда Кызылдың пассажирлер АТБ-ниң такси чолаачызы Агапову дерзиин-биле өлүргеппнер.

Ол үүлгедиишкин дээш Баировту 15 чылда, Ахметовту 12 чылда хостедгээш кызыл шиитксп. Шиитиргеппер болгаш оларның болучкуларын РСФСР-ниң Дээди суду хевээр арттырган.

ХАРЫЫСАЛГА ЧОГУ-БИЛЕ

Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң иштии херектер киллизиниң ерт хайгаарал инспекциязы ерт аймылың болдурбас дугайында чоп ортузунга таймылбыр ажылын үргүлүг чорудуп келгеп. Ынчалза-даа бо чүүлүл ажылды кичээгейге албас чоруктар бары четпес.

Ерт аймылың болдурбас дээш хемчегларин кижи бүрүзү чорудар хүлээлгелиг. бо ажылды чамдык удурткучулар болгаш хамаатылар херекке албазындан Чөөн-Хемчик районга бо чылда 8 ерт болган. Күүнеге 1468 акшаның улуг түңнүг когаралы чедиртиңгеп болгаш техника эрттеңгеп.

1989 чылдың январь 6-да Улуг-Хем районнуң девискээринге Чөөн-Хемчик районнуң садыг үлегпүр киллизиниң № 09-10 ТВА «ГАЗ-24» деп автомашиназы электри проводтарының камгалатқышмаанындап эрттеңгеп.

1989 чылдың январь 18-тиң түңүнде Чаданна хоорайның Шахтерская кудумчузунуң № 15 бажыңынга телевизорлу үр үеде ажылдаткапындан иээш ерт болган. А январь 29-туң хүнүнде Хөндергей суурнуң Чодураалыг Алаак деп кыштагга хамааты Моягут Шыыраптың хууда ее керосин кутказ кыпсыр деңи хайгаарал чокка казнакат барганындан, арттеңгеп. Дыка хей таварылгада ыш хоолайын кызырда ортке удур чүрүмүн сагыылаңнындан бажыңнар ерттеңнип турар.

Василий ИРГИТ.
Владимир БЕГЗИ.

Даштыкы медээлер

✦ КАБУЛ. Афганистан Республикага удур Пакистанның шериг агрессиязы кылып турарының дугайында айтырыгны чугаалажым коорудыр КПО-нуң Аймыл чок чорук чөвүлелиниң хуралын дүрген чымылдырар дугайында дилегин афган удуртулга киирген. Ындыг хурал чүртте байдалды тайбың арга-биле шиитпирлээринге даалгаалар дээрги дилегде айыткан.

✦ МАНАГУА. Чүрттүн бүгү девискээринге от ажыдарын соксадыр дугайында шиитпирип ам-даа бир ай хуусаада узадыр дугайында шиитпирип Никарагуаның чаваа хүлээп алган. Сандинисжу улусчу армияга дужун бергеп, тайбың амыдыралды эгелээринин база бир аргазын ол шиитпир оппозиция-ла турар шериг күштеринге берип турар. Тайбынга ынакшылдыг чүткүлүн илереткеп-тээн. Никарагуаның чепсектиг күштери контраска удур шаап-хандырыы операцияларны эрткен чылдың март айдан эгелеп чорутпаан.

✦ ТОКИО. Мурнуу Корей-ниң Ульсан хоорайының кудумчуларынга чыскаалганнар биле полицейжилериниң арасынга ёзулуг тулчуушкуннар болган. Ол хоорайда делегейде эң улуг будүрүлгелериниң бирээзи болур «Хёндэ Хэви индастриз» дээр судно тудар будүрүлгениң ажылчыннары ажыл төлевирин өстүрерин болгаш күш-ажылдың байдалын экижидерин негээн ажыл соксадыышкынын эгелээн. Полицейжилер ажыл соксатканнарны долгандыр бүзээлей бээрге, хоорайның студентилери болгаш өске будүрүлгелериниң ажылчыннары оларже халдаан. Олар полицейжилерниң кыпсыр кывар чүүлдерни болгаш даштарыны, темир кескиндилерни октап турган. Полицейжилер карын чаңы тегүлдүрер гранаталарны ажыглаан.

✦ ДАМАСК. Чит от болгаш бараан өртээн улгаттырар дугайында шиитпирлээ Парлальдың чаала хүлээп алган. Чижээ, чурттакчы чонуң бажың чымдарынга ажыглаан турары мааүт болгаш бөйдүс газының өртээ 5—9 хуу улгаткан. Хууда автомашиналарга ажыглаар бензинниң өртээн улгаттырган. Күш-ажыл партиязының удуртукчузу, чурттуң сан министри Шимон Перестиң саналы-биле ъаш-чем болгаш ядың-кеп аймаанын өртээн база-ла улгаттырган.

✦ БОНН. Барыын Германиянның эрге-чагыргазы Рейн хемге транспорт аргыштырылгазын тур сокпаткан. Чүге дээрге 1200 тонна нефть ап чораан улуг судно суг аалдынга дажыңга үскеш, улуг аварияга таварышкан. Нефтиниң хой кезии хемче агып кирген. Хемде тогуглеп нефтиниң арыглаан аштаар ажыылларны чорудуп турар.
(СЭТА).

Школа болгаш өг-бүле

УРУГЛАРНЫҢ МУРНУНГА ХҮНДҮТКЕЛ

А. С. Макаренконуң өөредиинге даянып бижээн ада-иениң уруглар мурнунга хүндүткелиниң беш хевирин моон мурнунда булуннарга парлаан болгай бис. Ам арткан дөрт хевирни силерге таныштырып тур бис.

АЛБАДАП ДУЖААР ЧОРУКТАН ХҮНДҮТКЕЛ. Бо товарылгада ада-ие уругларынче эмин эрттир сагыш салып, олар дээш хөй артык уе чарып турарын А. С. Макаренко айытkан. Мындыг байдалдыг ада-иелерни ажытөлүп колдуу-ла албадаачы чыгай тудуп, оларны албадап дужаарын чедип ап турарлар. Чижээлээрге, кандыг-даа чылдагаан чокка өг-бүлениң шупту кежигүннерин кежээкиинде 8 шакта бажыңынга келгеш турар, а оглунуң азы уруунуң кандыг-бир кижи-биле (найыралдыг эки-даа дижик) ужуражы бергеин ада кижиге кандыгдаа хамаанчок. Доктаадып каан уеде келбээн дээш ачазы бодунуң күзээни-биле хемчег онаап, оок дараазында кандыг болурун салаа базып айтып, ажыы-биле чугаалаарга, төлүүң чуртталгазының базым бүрүзүн баш бүрүнгаар планнаар. Өг-бүлеге «бодылаттынган» планнар, дужаалдар, доктаалдар күүседиимээн баар болза, дарый-ла хемчеглер алыр. Моон алгаш нөөрге, бистиң удуртур-баштаар органнарывыста колдаан чагырып-дужаар стильдиң уржуу өг-бүле кижизидилгезиниге база хорадыг салдарыны чедиргени ол. Эде тургустуруушкун бистиң амыдыралывыстың бүтү талазынга хамааржыр болганда өг-бүле кижизидилгезинде ажы-төлүп чагырып дужаар байдалда тудуп турар ада-иелер черле шупту-ш, бо талазы-биле бөттүг түнелиг үндүрери күзеичиг.

ЫНАКШЫЛДЫҢ ХҮНДҮТКЕЛИ. Бо элээн нептерецгей болгаш чагдыгчак хүндүткел. Аяк-төлге ёзулуг ынакшыл үүле сөстер, чассыдыпкынныр, эргелээшкиннер-биле кызыгаарлаттымнас дээрге кымга-даа билдингир. «Уруг-дарыг биске ынак болуун дээр болза, ол ынакшылды баштай боттарывыс көргүзер үүрлүг бис» деп, чамдык ада-иелер санаап турар. Шак ынчаар санаап турар кижилер келээ шагда ажы-төлүн төнчү чок эргелеткен, оларның хензиглеле дилээн хайдыргап турор. А бир эвес ол эргелелди бичии кижи хүлээп албас болза, дораан-на: «Ачанга ынак эвелиң ол бе кай, мени чыттап кал че, уруум, оон башка уруум дивес мен алы дээ ол чүдек кадайга бериптер мен» —деп харыы ынакшылды мындыг ялыылыг иегээр. А чамдык өг-бүлелерде уругларның өйн чарып алган «бо мээң, бо сээң» деп олурар товарылгалар база бар. Улуг кижилерниң мындыг «башташкыныштарынары», хамаарылгалары бичии кижилерниң психологиязынга, кадмынга канчаар-даа аажок хорадыг салдарны чедирер, үүле дизе олар ада-иениң чугаазын шыгга алырлар.

Сөөлгү үеде школа пазының четкен, четпээн уругларның дыка хөйү перв, угаа-бодал, күш-дамыр талазы-биле арыгларлыг болуп турар. Первилерни кошкак уругларның кол кезии—бижыг эвес өг-бүлелериниң кежигүнери. Чарлып турар ада-иелер чүвени биилер апарган бичии кижилерин ада-ие улус ёзулуг-ла аар хилинчектээшкинге чыгаа турарлар. Өг-бүле чеже-даа чарлыр дээн болза бо чарлышкыны үезинде бичии кижилерниң сагыш-сеткилин өөренип көөру кончуг чугула. Колдуунда херээжен кижилер хообілу ёзугаар төлүн бодунга арттырып ап, төлүн адазынче чоокшулаттырзын долуулу-биле чедип алырын кызыдар. Оны адазыбиле харылаштырбайн «ол үезге арогату, ажыл кылбас, бистиң азыраа шыдаваан» деп, аданы дорт-ла «дайзын» кылып алган. Төлүн аңаа удурландырып алган болуур. А ооскө талазында бичии кижиниң ажээн негээр чепсек кылдыр ажыглап, ийи хая төрээн кижилерниң арагында тарылзааны үзүткен үүрлүг бис» деп, чамдык ада-иелер чугаалаары терииин пыл.

Өөкелериң ажылаашкыны кыдыындан дыка көскү болгаш билдингир. Мен эскериглеримни сонуургадыр көрейн. Бир-ле суурга чурттап турумда, кожаларывыс база оолдуг, кыстыг өг-бүделер турган. Бир талакы кожаларывыс бедүүн, ажылчын кижилер чүве. Олар боттары эртем-биилиг чавыс-даа болза, уругларының өөредилгези дээш дыка кызар, бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп, оларын күш-ажыл-че эвилелдээр. ажылдың үнелиң, акша-көпеектиң кадмын. капчаар тыптырын ажоок-ла угаадырлар. Одырын кожазы болур интеллигент утбай оларны «Харамчыныр силер, хөй малылар турда-ла, чаш кижилерге акша-көпеек дугайын канчап өөредип бердинер» деп турар чүве.

Элээн чылдар эрткен. Бөдүүн улустуң уругларын өөренип чоруй барганывыс. Даштыкыга шеригге албаның шак-ла ындыг болуур» деп чугаалаары терииин пыл.

Өөкелериң ажылаашкыны кыдыындан дыка көскү болгаш билдингир. Мен эскериглеримни сонуургадыр көрейн. Бир-ле суурга чурттап турумда, кожаларывыс база оолдуг, кыстыг өг-буделер турган. Бир талакы кожаларывыс бедүүн, ажылчын кижилер чүве. Олар боттары эртем-биилиг чавыс-даа болза, уругларының өөредилгези дээш дыка кызар, бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп, оларын күш-ажыл-че эвилелдээр. ажылдың үнелиң, акша-көпеектиң кадмын. капчаар тыптырын ажоок-ла угаадырлар. Одырын кожазы болур интеллигент утбай оларны «Харамчыныр силер, хөй малылар турда-ла, чаш кижилерге акша-көпеек дугайын канчап өөредип бердинер» деп турар чүве.

Элээн чылдар эрткен. Бөдүүн улустуң уругларын өөренип чоруй барганывыс. Даштыкыга шеригге албаның чоруур ада-иениң уругларын өөренип көөру кончуг чугула. Колдуунда херээжен кижилер хообілу ёзугаар төлүн бодунга арттырып ап, төлүн адазынче чоокшулаттырзын долуулу-биле чедип алырын кызыдар. Оны адазыбиле харылаштырбайн «ол үезге арогату, ажыл кылбас, бистиң азыраа шыдаваан» деп, аданы дорт-ла «дайзын» кылып алган. Төлүн аңаа удурландырып алган болуур. А ооскө талазында бичии кижиниң ажээн негээр чепсек кылдыр ажыглап, ийи хая төрээн кижилерниң арагында тарылзааны үзүткен үүрлүг бис» деп, чамдык ада-иелер

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соведиинин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 7 пятница № 82 (13982)

1925 чылда үдезилеттинген. Өртээ 3 нөм.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ КУБАГА АЯН-ЧОРУУ

ГАВАНА. (СЭТА-ның түскай корр.). М. С. Горбачевтуң албанның пайгаралчы аян-чоруу-биле холбаштыр чымадырган Кубаның Улусчу эрге-чагыргазының Национал ассамблеязының байырлыг сессиязы Гавананың Конгрессер ордузунга болган. Улусчу эрге-чагырганың Национал ассамблеязының даргазының хүлээделгелиг күсеседип турар С. Агирре Дель Кристо сессияны ажыктаан.

Ф. Кастро индирге үнүп келген. Ооң чугаалаанын болза:

Эш Горбачевтуң болгаш совет делегациязының бо сессинга олуржуп турары — биске улуг алдар-дыр. Бо дээрге, ооң Кубага, ылаңгыя Латин Америкага, баштайгы аян-чоруу болуп турар, шынчаагаа бо аян-чорук онза чугула ужур-дузалыг. Тайбының херээ дээш амгы совет удуртулганы болгаш совет улустуң кылып турар күжениишкиннери дедиелге чок төөгүдүр ужур-дузалыг болгаш Октябрь революциязының тинилээниниң сөөлүнде Ленинниң айтканы чайыннанчак идеяларның эң-не чиге боттарынышкыны болуп турар. Бо улус херекке эш Горбачевтуң хүүда кайгамчык улуг ачы-хавыяазын болдаш ол угланыышкынга ажок улуг моондактарны ажып эртер арганы бергеи ооң мерген угаанныг, эштиг болгаш шыдамыккай политиказын хүлээп көөрү чөптүг болуур. Ол күжениишкиннер дээш Совет Эвилели болгаш СЭКП кижи төрелгетеининиң өөрүп четтиргениниң илергейлээп.

М. С. Горбачевка сөс бергеи. Ол совет кижилериниң өмүүзелиндеп маадырлыг күш улустың ачы-дүүмеш шиг байырны болгаш оң эки күзээшкиннерни дамчыткан, совет делегациязыны чүректи-ниң ханыжындан үткүп алганы дээш бага ийи партияның болгаш чурттуң база удустарының эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш найыралының бо үеде үндүрбес көрүлдезиниг боттарының чүрээнин чылыш илереткен бүгү кижилерге өөрүп четтиргенин илергейлээп.

Совет Эвилелинде бистер куба улус революцияже чүү дээш көдүрүлгенин, чепсектиг интервенцияны ойтур шаварыга, экономиктиг бүзээлээшкинни ажып эртеринге, дашкаартан тыл тынырбас доктаамал ыйыышкыны шыдап эртеринге Кубага чүү чүве салдарлыг болганын билип турар бис деп, совет удуртукчу демдеглээн. Хосталга ортулуу ол бүгүнү бодунуң хамаарышпас чоруун, бодунуң шилип алганы оруубиле чурттаар эргенин камгалап алырынга шинитпирлиг, чоргаар болгаш эрес-маадырлыг улус шиңа чурттап турарының ачызында ажып эртип шыдаан. Чүге дээрге революция чурттуң удуртуруүнче эң кижизиг идеалдарны — социализмниң, чонунга бараан болуруунуң идеалдарын чедип алыр сорулгалыг салган партияны шиңа үндүрген. Алактың соонда, чүге дээрге ону төөгүнүң шилиглеэн-биле XX чүс чылдың эң шылгаранган революссчуларының бирээзи, тоолчурғу салым-чолдуг кижи —эш Фидель баштаан.

Куба революция делегейниң шинитпел медереливге кайгамчык улуг моральдыг салларлыг болган. Куба бодунуң үлегер-чижээ-биле пационал-хосталгалыг чалгыг көстүп көрбээн бедикче көдүрлүрүнге болгаш ооң күчүлүг чалгыы национал дарлалдың болгаш дорамчылалдың быжыг хапаңнарын буза шаварынга салдарын чедирген. Кубажылар интернационалчы хүлээлгени бедип-биле медереп билир, дузаарлак болгаш чаагай сеткилдиг чон деп сураргаан. Совет Эвилели социалистиг Куба-биле бодунуң найыралын бедип-биле үнелеп көрүп турар. Бистиң эп-сеткил каттыштырылгавыс кандыг-даа янзы-бүрү чайгылыышкыннарга алыспас. Бис совет-куба харылзааларны моон соңгаардаа хөгжүлдүнге белеп бис. А оны чедип алырынга, бистиң бодап турарывыс-биле, силерниң биле бисте эң байлак аргалар бар.

Бөгүн ат салдынган пайыралболгаш кады ажылдажылга дутайында Керээ үениң шылгалдазын эрткен чүүлдерни быжыглап база политика, экономика база культура талазы-биле совет-куба кады ажылдажылгага чаа-чаа оруктарны ажыдып турар деп, М. С. Горбачев демдеглээн. Бо бүгү эки-дир. А амыдырал чаңгыс черге турбас. Шынчаагаш үе бистиң кады хөделиишкиннеривистиң шынарынга чаа-чаа негелделерни салып турар. Бо шиңгыя экономиктиг харылзааларга хамаажыр —олар улам шалыпкып өскерликчел, улам дээштиг, бистиң чурттарывыстың, улустарывыстың кайы-шынга-даа улам улуг берииче чедирер үжүрлүг. А бир эвес бо хүнүң дугайында чугаалаар болза, бот-боттарывыска алган хүлээлгелеривисти чогуур үезинде болгаш шыварлыг күүседиринге улам шыңгыы болгаш сагыгла-чурумнуг болурувус шуут-ла эртежок чугула.

Силерниң оруудар магалыг чаагай эвес болган, бир холга ажыл чепсээн, өскезинге — шериг чепсээн тудуп алган, эң берге байдалдарга хөделир ужурга таваржыш келген сөлер. Шынчалзажок ындыг бәйдалдарда тө

Эде тургустунуушкун: саналдар бодалдар,

БҮДЕР ИРГИ БЕ?

«Шын» солуннку помчүп олургаш, мында «Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдарадеп эгеннң адаанда чүүлдерни хынамчалыг-ла помчүүр мен. Ажыл-ижиннстиң дүгайын малчын эш-өөрүмбиле сүмележиксээр, оларга дуза адыксаар, дуза алыксаар хөлчөк мен. «Шынның» № 5 база 23 дугаарларында А. Тас-оолдуң «Шөлээлевес-тир бис. Канчаарын?» база Бин-Хемден болуп хөрээжен малчыннарның «Хөлегелер эвес бис» деп чагааларын өөм иштн-биле кончуг чүүлдүүнүп помчаан бис. Ында кирген бодалдарга кижи черле каттышпас арга чок-тур.

Улус ажыл-агыйының өскеда адырларының ажылы ындыг-ла белен эвес. Ынчалза-даа малчыннарның ажылын чүү дээр оны. Олар шагның дөрт ээлчээнде балдыр «сыкпастар». Шөлээ деп чүвени бодаваc-даа бис. А аксаның алырын алыр бис. А өскө адырларда эш-өөр чылда бир катап шөлээлөөр, ыяштаныр, харын адаарганчыгдаа. Малчын кижи «шөлээлеп чор мен» деп чоранның корбээн, дыңнаваан, дупшаандаа мен. Малчыннар кана-даа далашкан, дүвүрээн чоргулаар, кээргенчиг-даа.

Мен район төвүнден ыяк — 60 километр кадыр-берт черде өшкү база сарлык кадарчыларыбыле кады ажылдап, чурттап чоруур мен. Каттышкан 20 кодан бар. Хоочуннарывыс, аныяктарывыс, комсомолчуларывыс-даа бар. Биске совхозтан, район төвүнден даргаларывыс, удуртукчуларывыс кыштку үеле кээп турар. Хемнериниң дожу дода бээрте, одап аргыжар, а чылдың өске үелеринде чүгле аът-тын аргыжар чер. Удуртукчуларывыс, специалистеривис бистиң амыдыралыпысты каксы-даа бод, таныжып көрүп, хире-шаа-биле дузалажып турарывыга өөрүүр бис. Базазыста кызыл-булуң, фельдшер-акушер пунктуну, бичии-даа бол аалчылар бажыңы, магазинчигеш бар. Айда ийи катап кинозаалдээр, хүралдаар чаңчылдыг бис. Чер аразы ырак, орук-чиригтин бергеви-биле хүрээл-суглаага колдуунда-ла эр өөрүүс адаа киржир аргалыг. Ажылынга кыымак эмчивис база бар. Кыштку үеде «чартык азыралда» бис, шупту чүве бар ышкаш сагындырар.

Бо-ла бүгү эки чүүлдер-биле кады мээң сеткилимин ойуп, доюлдуруп чоруур күзелимниң дугайын бижикседим. Демин үстүнде чугааладым: эмнелгевис бар деп. Ынчалза-даа аңаа кээп чыда эмнедир аргавыс чок. Ажылыженнс, ажы-төлүүс бистн «тутказ» салбас. Эмнедин чыдып бээрвиске азы дыштанып чоруп бээрвиске, ажыл-ижиннс үевиң негелдеңиге дүүшпейн баар дээп «үёлап-човууртап, улуг тыныш-ла» чоруп бээр бис.

Бодум багай-даа ажылдавадым, мында чонум билир. Район Советиниң депутадынга каш удаа соңгуттум. Оңаашкан ажылы дээш харысхалгалыг болур ужурлуг.

Бистиң ажылывыс боттарывыстан база бүрүн хамаарыштас болгай. Малчыннарның мындыг берге ажылын билип тура-ла, көрбээченнээр, дыңнаваачыннаар чоруктар кайы-даа совхозтарда бар-дыр бо. Ол чорук мээң сеткилимге дыка таарыштас. Өөрүм малчыннарның кадыы дээш сеткилим аарын чор. Бирээде ол. А ийиде, а каш-даа —хүрээл-суглаага, репнога, солуннарга-даа малчыннарның амыдыралын чигедир, оларга дузалажыр, бөшүң тудар, өг тигер дээш-ле чоруттар, дыңнап, помчуп олурарга кончуг эки, өөрүүчүт. Чамдык фермаларда уруглар сады бар, магалыг. Столовайдыг азы буфеттиг болгулаар. А бисте, шээр мал кадарчыларында-ла, ындыг чингелделер чок. Бистерде херээжен, эр-даа улустуң чугаазы-ла «уруглар сады болза, чүгле» диижир. Совхоз төвүнде уруглар садынга малчын бригадаларга бир-бир, ийи-ийи өг-бүле урут-дарының түргүзар кыдыр чөпшээрел турар, ынчалза-даа ол көңгүс элээш-тир ийин. Уруглар садыы тудар дугайында чугаа та каш чыл уламчылап келген чүве. Бригаданың херээжен малчыннары ол дээш өөрге маналап сары-ла бис.

СССР-ниң 60 чылы аттыг совхоз экономика талазы-биле бижыг. Ол дугайында чоокта чаа солуннга-даа бижидн. Бистиң Тоолайлыгда өшкү, сарлык бригадазында оода кышкы үеде түр ажылдаар уруглар садын тудар болза чүү дээр оны. Ындыг арга бар-дыр ийин. Барлыкта ыяш-материал эңдерик. Эң-не кол чүве ол деп саналтурар мен. Аныяктарның мал ажылынга барыксавас бир кол чылдагааны бо. Улуг назылыг улус ам чеже малчыннаар деп бис, бойдустуң чайлаш дивес хоойлузундан эртер шаавыс бар эвес. А бистерни аныяктар солуур. Оларга таарымчалыг байдалларны түргүзар. Биске, Тоолайлыг бригадазынга, уруглар садын кышкы үеде ажылдаар кыдыр тудар херек. Бистиң негелдевис ындыг. Чогум төлевидел-смета деп турар эвес, бөдүүн бажыдан тудар, оң-ла-дыр. Оны-ла шиитпирлеп бериптер болза шөлээлеп, эмнедин, курорттарга дыштанырывыс, төрел чонувусту эргин кезиңривис кай баар ийин.

Зоя АКААЖЫК.
Монгун-Тайга район.

ШЫНЗЫЛГАМ БЕЗИН ЧОК

Чээрби беш чыл дургузунда малчыннаң ажылдан чор мен. Ынчангаш кым сен деп айтырар болза, малчын кээр мен. А ол дугайында бадыткап, көргүзүптер шынзылгам-даа чок ийин. Элдеп чүве. Ужуру болза чамдык хоорай, суурларга малчын кижи келгеш, эмнелгеге кирер, билет азы бараан садып алыр дээн болза, оочур чок болур деп бижиндаа каан болур. Ол эки-дир. А мен-не, бир-тээ шынзылгам чок болганымда, ындыг эргем чок ышкажыл. Бо бир хомудавчыт-дыр. А ийиде, мынча чылда ажылдап келгеш, малымны өске кижиге хүлээтиеш. Ёзулуг ыяштаныл-даа көрбедим, акшазымна алыр, мындыг мен.

Ам бо хүннерде хол, бутгар, чүстер аврмыр. Хүүрек аймыр түдүп алырга ажыл дээр, човуурган чоруур апардым. Уруглары мени база-ла ындыг. Кайызыс-даа мынча чыл дургузунда аржаанаан, курорттан көрбедивис. Ам бодаарывыска, аңаа-ла төлээ акшазы алыр, ол-ла. Чээрби беш чыл дургузунда үзүк-соксаал ооңго ажылдаан-дыр бис. Ындыг болганда, ам ийи чыл дургузунда ыяштанып, курорттан, аржаанаан алгаш, оон катап-ла ажылдаар болзувусса, бис ийиниң стажывыс үзүктелбес ужурлуг деп бодаар-дыр мен. Бо бодалым шын бе?

Черле ынчаш болап олурарга, бистиң малчыннарның ажылы дыка-ла берге-дир бо. Кышкы үеде мен хоюмну эртен 9 шакта кадарып үшгеп, кежээ 5 шакта эңнээр мен. 8 шак ажылдаар-дыр мен. Бо аразында дүштеки чем бээп чивес. Ындыг ажылчынар чүгле кадарчылар боор деп бодай-дыр мен. Кыштың соогунда черге чоруур, ажылдаар хирезинде бээп чаңсарлавас, ол хамаанчок чем чивес. Ол чорук бистиң кадмывыска эки бе ынчаш? Бистер, ажылдаарындан аңгыда, дыштаныр, шөлээлөөр, улут-хүнээр, бөйлүлээр эргевис чок улус бис бе? Черле ынчаш малчын кижиниң үүнде ажылдаар шагы оон аллр акша-төгерии-биле дүткүүр бе? Бо дугайын чоруур черлер —профзавилел органнары — бистериң эрге-ажыл-ыысты кампалаар органнар черле өөрениң көөр, ол талазы-биле чүвениң үзүрүн тывыр үе келген боор. Социал чөптүт чоруи деп чүве бар. Хоойлу мурнунга улус демей харыңаавр, деп эрге-лиг болур.

Че, хүндүе хойнуу 8 шак хамаарыр-дыр, чайын харын оон-даа үзаар. Аалга, чижээ, хой төруп турда кээрге, кижи ыяш чок-ла болгай, таза-буза чемненип алгаш, доваан-на кажааже кылаштаар сен, мында чаш хүргелиниер, оларның иелери бар. Оларның өдээн кургаглаар, чемгерер, аарааннарын эмнээр, кошактарын ийи дакмыр харыысалга-биле алырраар. Эртен 8 шакта база-ла шимчеп үнер сен. Хой маселыг төруп турда, хүне таныышпаздар. Мынчап кээрге, малчын кижи хонукта харын 15-даа шак ажылдаар апаар-дыр.

Бо хире амыр-чыт чок ажылдаап айда 60—70 рубль алырга берге-ле-дир. Хой ажылы бистс ий 20 хире чыл хөгжүвейн, харын дорайтап турарының бир чылдагааны мында эвес ирги?

Республиканың кодээ ажылагыйында ам турар продукциявыстың 60 хуузун хой ажылы берип турар-дыр. Ынчаарга ам хойжу кижиниң айда алыр акшазы түге эң-не куду үүвел? Кайда-ла акшаны эки төлээр, кайда-ла аимдырал эки болдур, ынаар кижилер боттары-ла ынаыржыыр болгай. А бистерде, малчыңдаар кижилер, оода бир ай төлээде бистерни солуур кижиниң тывызбаты оолында эвеспе, бодап көрүкерем.

Бистиң «Большевик» совхозтуң малчыннары 1987 чылда өг-бүле кереэзинче кирген бис. Ырак чайлагларга маа семиртkeни дээш, оң үеде шалыңы 40 хуу улгатырар кыдыр нарядты тургузуп каар, оон ам чыл төнчүүр кээрге, совхоз карылгалыг ажылдаан-дыр дээш, ол акшаны бербес. 1988 чылда база-ла ындыг чылдагааннар-биле немей алыр акшавысты совхозувус төлеведи. Бо дугайында совхозтуң партия хуралынга-даа айтырыгны тургузуп турдувус. Ол хуралга СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары-даа олурушкан. Бистиң хомудалывысты билир, дыңнаан. Ынчалза-даа немей-ле дүвө чок болду. Бистиң бо ийи чылда чедир албаан акшавысты төледивиңе редакция дузалажыр боор деп идегелиивис.

Эжер-оол ХОВАЛЫГ.
«Большевик» совхоз.

КӨДҮРГЕНИ ШЫН-ДЫР

Хойжуларның чымыштыг ажыл-ижиниң талазы-биле «Шын» солуңга сөөлгү үеде дыка-ла чүүлдүг материалдар парлаттынып тур. Мен аңаа хамаарыштыр бодумнуң чамдык саналдарымны база киирер болай-дыр мен. Шээр малдың кадарчыларын аргадыг болза, июнь айда шөлээледир херек. Ол үеде кадарчылар аржаанаан, курорттан-даа алырда таарымчалыг. Малчын кижи шөлээлээрге, оон орнунга хой, ешкү кадарар кижи тывыловы-биле шөлээлээп бүрүн ажыглаар кандыг-даа аргазы чок. чүгле акшазын алгаш удаатыр ажылдаар деп чүве биилнгир болгай. Ынчангаш ам солучу кадарны дугайында айтырыгны черле бо совхоз директорлары ээ ёзу-биле шиитпирлээр ой келген боор. Чөптүт эвес чоруи, малчыннарны тоон көрбес чорук ам черле болзуп.

Июньда шөлээлээр болза ыяк таарымчалыг. Оон соонда малчыннар сингеңээр аңаар болгай. Оон ашчыда хойжуларның шөлээни чүгле 18 хонук акшазын бээр-дир. Ол база чөптүт эвес керек. Бистиң ажылывыс кыт, чай, улут-хүн, байырлал хүнү дивес, дыш чок бис. Ол хиреде шөлээвис чүге эвээжил? Моңу база чогуур органнар сумележин. тургаш, биске ажыктыг кылдыр човуу-биле шиитпирлеп берзин деп саналдыг мен.

Аныяктар мал ажылынче дээр кыйгырыгны салып-ла турар, а олар шээр мал кадарар совхуурга чок. Оларның бир ээл чылдагааны төлевир эвээш. шөлээни эвээш дээр. Ол чеп-тур. Ынчангаш база демнешкеш. Бо айтырыгны чоокну үеде чогумчалыг шиитпирлеп көрүүн деп дилегливг мен.

Малчыннар 25 чыл ажыл-даптарга-ла пенсиялалып болзурунуң дугайында айтырыгны солуннуң арынарыгга каш-даа кижи бижидн. Ол талазы-биле сагышка кирип дег харыы-даа чок, харын пенсия дугайында хообу төлевидели ажылдап кылып турар, ук саналдарны аңаа киирер деп-ле мынчап турардыр.

Черле ынчаш малчыннарның ажыл, амыдыралының дугайында шиитпирлээр айтырыгларны шуутү тургузуп бистерге таарымчалыг чүүлдерни кылбас болза ажылдаары берге. Чаа эде тургустунуушкун, демократия үезинде малчыннар боттарының амыдырал-ижиниң дугайында долгандыр шүгдүнүп, бодавыс турар. мынчангаш чөптүт чоруктуң негелдезн-биле мында эвес ирги?

Сагыжак ДАМБА.
«Кара-Хөл» совхоз.

РЕДАКЦИЯДАН: Үш райондан үш малчынның чагаазын парладывыс. Олар шуутузу иштн малчыннарның амыдырал-чуртталгазынга хамаарышкан ажык чүгүзе айтырыгларны көдүрүп турар-дыр Ынчаарга оларның ажыл төлевиринин талазы-биле Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң чогуур малдаан таймылбыр белетиеп турар. Оны апрель айда солуңга парлаар бис. А арткан айтырыгларны талазы-биле, эң ылангыя малчыннарның шынзылгазының, шөлээзиниң база немелде төлевирлериниң, ынаелге, садыг хандырылгазының дугайында совхозтар боттарын болуп-чогуурун-биле шиитпирлээр, улуска таймылбырлаар, сүмележир ужурлуг.

Ынчангаш үеткүде үш материалдың авторлары—малчыннарны көдүрген айтырыгларны иштн республиканың малчыннарынга хамаарыжыр чүве болгавда, чүгле «Большевик», ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг база «Кара-Хөл» совхозтарының эвес, харын бүгү-ле ыяш-агыйларның удуртукчулары чогуур органнар-биле кады хамызы-биле өөренип көрүп, дузалаар боор деп идегелиивис.

Ажыглалга кирер тудугда

«МАТЕРИАЛ-ЛА БАР БОЛЗА»

Хову-Аксы суурунуң чурттакчы чону өзүп турар. Садик оочурунда элээн кижи туруп турар. Бо социал айтырыгны шиитпирлээри-биле хадыңнар аныында 320 олуттуг уруглар садын тудуп эгелээн. Хайыраан арыгны дээп чүгаалар тургулаан. Селүүстээрниге дыка тавырымчалыг чер. Суурну тейлеп-лечек черде тутkан болгаш тудуг тудар чер бирык артпаап.

Объектиниң таваан эртkеп чылдың төнчүзүүнде салып эгелээн. Дөрт корпустуг, эштир бассейнниг ясли-садты бо чылын дужаар. Баштай борта Байлаң-оол Лактын бригадазы долузу-биле ажылдап турган. Материалдар бар турда, тудугжулар узаткан хүн-биле-даа ажылдаарындан ойталавайн турарлар. Эгезинде эккелдиптен туулбу төперге, үжен кижиниң чартының иштн чурттарга бажыдының тудуунче чорудуткан.

Хандырылгада үзүктелиишкинниң харааны-биле туруушкуңдан канчаң чайлап болуруи? Бо «аарыг» ам-даа тудугдан адырылбайн турар. Тудугнуң бөлээзин экижиндериниң аргалары бар бе? Бо айтырыгларга прораб Анвар Фарваэзович Латынов мындыг харыы берди:

— Ажыл-агый аргазы-биле тудуп турар болганывыста, бистиң холуувуста ынчаның хүнүнде материал бээр дээш кандыг-даа керээ-дугуружушкун чок. Херек материалдарны боттарывыс тыптынып ап турар бис. Школа тудуунга материалдарны республикадан дашкаар сураглап турган эккелген бис. Ынчангаш ол ур туттунган. Бо тудугга 800 муң туулбу херек. Бо хүнде чүгле туулбу чок эвес, дээвиргелер бергедеп турар. Мынчаар ажылдап турган, объектиниң хуусаазында дужаары черле берге. Материалдар бар-ла болза, хожудаашкын турбас.

Бир корпустуң ханазын доозупкан, дээвир чок болгаш, турупкан. Өскезинниң бирги каъды плитага-ла белен. База-ла дээвир маңаа турар. Үшкүзүнүң таваан салыпкан, шывыг чок. Корпустарны тудуштурарынга туулбу херек. Бир-ле дутаарында даштыкы хана туулбуау. Ону Оргекиден сөөртүп экkеп турар. Кызыл туулбуну Шагаан-Арыгдан, панелдерни Элегес-Аксыдан. Юридиктиг дугуржулга чок болганындан тудугга херек материалдарны хандырыкчылар адактын сөөлүнде чүгле артар болза берзе бээр. Бирги эдлеңде керээлиг организацияларның чагыын күүседир. Дилекчилерниң ролюнда тудуг ажылын организаставарын чаарты көөру негеттиниш турарын ажылчыннар чугаалап турар.

Тудуг бригадаларын боторудга-чарылгаже киирер. Ынчан тудуушкун дээш торгаалды буруулуулар төлээр апаар. Тудугну дузалаал цех кылдыр санавайн. Боже кижээлгейни узгаттырар. Кижи бүрүзүнге бажын херек, кымнын-даа ажы-төлүү салиикче баар. школага өөренпир. Кол цехтериниң ажылчыннарындан олар ыяалбас ужурлуг.

Эрткен чылын-на тудугжу Экер-оол Саттың бижап турганында ышкаш, чамдык капрышкактар ам-даа читпээн. Комбинаттың капитал септелге кылдызының бажыннар септээр бригадазы он үшкү талынны ап турар. Ыяш дилер цех тудугжуларга хамаржыр хиреде, оон ажылчыннарынга комбинат база он үшкү талынны берип турар. А чогум кол-кол тудугларны тудуп турар бригадалар опу албайн турар. Ох чептүг эвес дээрзин тудугжулар каш удаа хүрээл-суглаага чугаалап келген. Ыяш кескенниниң планы, оон алган акша бүдүрүлгенниң кармавынче киржп турар. А ыяа ажылдап турар улус тудугжулар. Ур чыл ажылдаанны дээш төлевир албайн турарлар.

Тудуг эргелелиң хемчээл эвээжээни-биле дужүргеп соонда, мындыг байдал тургустунган. Ам-даа чаа тудугжулар планнаттынып турар болганда, бо адырны хөгжүдериниң оруктарын дилеп тывары, тудугжуларның ажылынга материалдыг ылыг берипшкинин көргүзери чугула апарган.

Артык ХОВАЛЫГ.

Ажылчы чонну аъш-чем аймаанның барааннары-биле хандырары — хүннүң чугула айтырыгларының бирээзи. Бо ажылга садыг черлериниң ажылдакчылары кызымаа үлүүн киирип турарлар. Кызыл хоорайда № 32 магазинниң садыгжылары чем аймаан садын алырының талоннарын бырындаалаң ажылдап турарлар.

Бо магазинде Татьяна Георгиевна Павловага ууртkан комсомолчу-аныяктарның бригадазы садыгже кирген аътты болгаш колбаса кылыгларын келген улуска шалыпкын садыгаап, үр ле тудуп, оочурлаар чорукту болдурбазынче киэзингейни углап келгеннер.

Комсомолчу бригада айда 75 муң рубльдин чемин садарын эрткен айларда ажыр боттандырып келген.

ЧУРУКТА: бригаданың кежигүннери Сергей Ондар, Татьяна Павлова, Майя Дадар-оол.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ОЛ КАЙДА СОВХОЗ БООР»

Кана-даа чораап, мындыг айтырыгны бо-ла дыңнаар мен, билир шаам-биле тайылбырлаарын ораадажыр мен, билбээнимде арай муңчуларда мен, чамдыктарын солуштур-даа адап берип чоруурум чадавас. Тывада 70 ажыг совхозтар барын билир мен. Соңдунварны-даа номчуурга, радиону-даа дыңнаарга, телевизорну-даа көөрге, чамдыкта бистиң Тывада кайы-бир совхозту адаап, оон кайдаашын тодаратпаалындан билип алыры бергедей бээр чорду. Билир хире чамдык эш-өөрден айтырарга, бо кижиден база-ла шоолуг дээредевес, харын кайда чоор, эки-де билбес-тир мен дээп, кижиден удур айтырган дег, эктин кызып каарлар бар. Бо айтырыгны школачылардан, көдээде турум чурттакчылар, малчыннардан, пазылап кырааннардан сонуургаар болзувусса, олар отулуг-ла чүү харыылаптар деп. Олар совхозтар хамаанчок, Тывада каш район барын, оларның төптери чүү-чүү деп хоорай, суурларыл деп чүвени безин орта билбестер боор дизимзе, частырыг болбас боор.

Моөң мурнунда чылдарда база солун, сеткүүдерге кайы хамаанчок сан-медээ бербес дээр болгай. Ам ажыкчарлыг үе-дир. Ол херек чок, шериг чажыттары безин билдинип турар апарган үе ышкажыл. Ынчангаш солуннарның арнынга совхозтарны районнар аайы-биле көргүзүп, оларның кайда турарын (суурун), кажан тургустунганын, кандыг-кандыг адырларлыын, аргалыг болза, малмагаанныңын бип санын, эртkен чылдаазы-биле деннеп көргүзер болгаш агитаторларга, политинформаторларга, лекторларга-даа ажыктыг болгу дег.

Кижи бодунуң районун, республиказын, Төрээн чурттун бек салаазы дег билир болза эки болур ужурлуг. Шуптузуп хары үгде эвес-даа болза, солуннуң «Улут-хүн арнынга» азы «Аяк шайны аартап ора» деп арынга-даа районнар аайы-биле бистиң ажыл-агыйзарывыстың дугайында мындыг допчу тайылбырдан парлаар болза, «ол кайда совхоз боор?» деп айтырыг турбас ужурлуг аа.

Хүргүл-оол КАН-ООЛ.
Тээли суур.

Чаа аргалар-биле

СЕПТЕЛГЕ-ТУДУГ КООПЕРАТИВИНДЕ

Ак-Довурак автобудурулгезинге чоланчылап келген, алыс боду инициативчи, организаччы талантыглыг коммунист Виктор Дадар-оолович Хомушку ураң-шевер эштери Ура-Базыр Сарыглар, Демир-оол Монгуш, Валерий Сарыглар-биле аразында дугуружкаш, банкыдан 15 муң рубль түүнүт чээли-биле ДОСААФ-тың автошколазының хосталган бажыңын, ийи эрги автомашинаны хөлезилеп, септеп, ыяш чондурар, хоюглаар, диидирер станоктарны садыи алгаш, кооператив ажыткынындан бээр чыл чеде бергеи.

Баштайгы айларда чагыглар ёзугаар столдар, сандайлар, аптаралар, эжиктер, сонга рамалары, аяк-сава болгаш ном салыр шкафтар, малчыннар өглериниге ыяш оруннар, кызыл-булуңнарга тургузар стол кырында хөлдүг шыдыраалар болгаш өскө-даа эдилелдерни хойну кылып сатkан. Кооперативтиң кежигүннери эгезинде 5 кижи турган болза, ам оларның саны 13 кижи. Шеверлекчилер, чазанныкчылар, сантехниктер, электриктер, электри болгаш газ-биле каинакчылар, чоланчы, трактористер-база бар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, аңаа таварлар мергежилдиг кижилери шиитпирлеп турар.

Бо чылдың эгезинден бээр аңгы-аңгы организацияларр, бүдүрүлгелер-биле ийи талалыг керээлерни чарып, ажылдарның хевирлерин боттарының кылып шыдаар шаа-биле эде көрүп, киирип алыр орулгазын көвүдеирин сүмелешкен. Ак-Довуракты хлеб заводунуң чагыы-биле хлеб чедирер 1008 шаараң хааржактарны чазап, автонспекцияның бажыңының капитал септелгезин, Кызыл-Мажалыкта № 2 уруглар садының иштинге салыр эт-херекселин кылып бергеш, 9 муң рубльдн алган.

Районнуң төп эмнелгезининң кезиң эмнээр. бичии уруглар чыттырар, бөжүдар салбырларының одалга системазын солуур, аштап ырыглаар, шалааларын солуур ажылдарны удавас доозар. Ында Дамдын-оол Хомушкуга удуртkан 4 сантехниктиң ажылын улус мактаар.

Кеш аарыглар эмнелгезининң лабораториязының, наркология диспансериниң немелде тудугуна каттышкан 58 муң рубльдиң ажылдарын кылып бээр. «Тыва даг-дугу» комбинаттың чонга садар хөреглел барааннарын бүдүргеш, акшазын алыр, санаторий-курорт баар, пионер лагерьлеринче уруглары чорудар путёвкаларны оон хандыртынар керээлери база бар.

Бар арга-курлавырларны баш удур санап көргеш, чыдың төнчүзүнге чедир 200 муң рубльдн ажылдап алыры, банкыдан алган ийи чыл хуусаалыг чээлизин чоокку үеде төлептерин хугурушкан.

Эзлчеглиг ажыл хүнү. Эртеңгинниң 8 шакта мастерскаязынга кыска хурал эртиргеш, хуваалдалыг ажылдарынче эш-өөрүн чорудуп туода, кооперативтиң удуртукчузузунге ужураштым. Ажыл-ижиниин дугайын доңчу танышгыргаш. Бардык ортумак школазының интернадының чагыын ёзугаар ном салыр полкаларны, кухня хереклерни кылганын көргүстү. Өг иштинниң бүрүн хереклерин чазаап, чыыт салып каан тур.

— Бистиң районнан Таңдыже көжүп чоруткаш, ында малчыннаң эгелээн Анатолий Сарыгларның чагыы-дыр — диди. Ону 500 рубль-биле-даа алырга хомудал чок боор.

Дарганнар цех ажыктакш, демир суугулар, плбек, кыскаш, ат дагазы, шоона ышкаш херекселдер кылыры планда көрдүнгеп. Аъш-чем программазының негеддезиниге дүүштүр дузалал ажылагайлыг болур сорулганы база салган. Кооперативтиң кежигүннери бот-боттарын деткижип, кызыл ажылдан келген. Кавказчы Мөге Монгуш, чазанныкчы Ура-Базыр Сарыглар, чоланчы Антон Сарыглар болгаш оске-даа эштериң мактады. Кижи бүрүзүнүң айда алыр ортумак шалыңы 300 рубльден эвээжевес. Чүгле кызымак, ан сеткилдиг ажылдаар.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр).

Аргыжылга айтырыгы: кажан шиитпирлээрил?

АМ ХОМУДАЛЫВЫС ЧОК

Хүндүлүг редакция! Бир дугаар силерже бижип орарым бо. Өскен суурум Хандагайты кыдыг-кызыгаар чер болгай. Чамдык суурларда чоңнуң аргыжылгазында четпестер барын солуңдан номчуур-дур мен. Кээргенчигдаа боор.

Суурнуң өске бажыңнарындан ылгалып кестүр ак бажың бистиң автостанциявыс ол. Районнуң беш суурлары, Солчурдан аңгысы, автобус харылаавалыг. Саглы, Торгалыг, Чаа-Суур, Амдайгын, Хандагайты суурларның чонну бо талазы-биле хомудал чок. А Солчур район төвүнден үш километр черде. Кандыг-даа үеде ында бээр бүүдүлдиг чоржуп турар бис. Автобуска сыңмаанда аэропортче базыптар бис.

Торгалыже ийи катап чоруп турар. Кызылче хүнүнүң. Ол ышкаш Чадаанаже рейстер бар. Бо дээрге кижи дээш сагыш салымшкын-дыр. Аргыжылга дыка шуудаан, моөң-даа сонгаар экижиприне бүүдүрээр бис.

Айлаң КУУЛАР.

ШАГЫ ТААРЫМЧАЛЫГ ЭВЕС

Солуңдан номчуурумга, бола улуска дузалаан боор чорду-наар. Бистерге база дузадан чедирип көрүнеревм. Дилээвис ужуру мындыг: Владимировкадан Кызылга эрте чедип алырының аргазы чүл? Найысылалга 5 шакта кээрге, ажыл-херек бүдүрүп четтиккес, эмчилерниң ажылы ол төнер. Эртеп эрте кылып аар дээрге автобус дедир 7 шакта чоруттар. Ынчангаш ийиш хонар ужурга таваржып турар бис. Ырак-узак чер дээш ындыг бе, аны транспорттуң чедишпеэн ындыг бе? Кызылдан барган автобустар хонгаш дедир эртен кээп турар кылдыр кылып болбас деп бе?

Л. ТАРЖАА,
С. ОЮН,
А. КУУЛАР,
К. ОЮН.

ТАЙЫЛБЫР: Автовокзалдар болгаш автостанциялар каттыжышкынының начальниги Ю. П. Чижиковтуң дидинаткаяы-биле алырга, ол үгже үш автобуе чоруп турар. Сарыг-Сеп база Ильинка таварып чоруп турар утказутур чоруур ийи рейс бар. Кызылдан 7 шак чартында үнгеш, дедир 4 шак ажып турда иедир. Оон ангыда Хову-Аксы АТБ-зинин автобустары Владимировка биле Кызыл аразында рейстерни кылып турар. Бо автобудурулгенин маршруттарының үезин ескертириниң дугайында саналды Таңды райкүүсөкөм дамчыштыр киирип болур.

КИРБЕЙН ТУРАРЫ ШЫН

«Пассажир —автобус —вокзал» деп рубриканың адаанга үнген материалдарда парлаттынган шүүлмүүдэлдер черле чөптүг. «Бай-Дагже кирбейн турар» деп материалга хамаарыштыр бодумнуң бодалымны бижикседим. Ында автор кончуг шын айтырыг салып турар. Ю. П. Чижиковтуң харымызынга чөпшээрешпес-тир мен. Автобус доктаар тускай чер чок, демдек чок. Дорт трассаже үнер дээр болза, демей-ле ийи километрни эртер. Чиик адак кижилерге харын мыя бо-ла ыйнаан, а улуг пазылыг, аарыг-аржык кижилерге? Холга тутkан чүүк барда канчаарыл?

Автобус Кызылдан үнгенде суурга кирип турар, а дедир ээрде кирбес, олуттар дола бергеи боор. Ындыг боорга пассажирлер адбан-биле Эрзинден барып олуруп турары черде шүүттүт. Рейс эртенгинин 8 шак ажып турда үнер болганда, чон 6 шакта тургаш-ла, базыптар, чок-ла болза, машина долуп, хинчектенир. Бай-Дагжылларга каш олуттан арттырарының аргазы чүл?

Дарый ХЕРТЕК.

Бо чагаага хамаарыштыр Ю. П. Чижиковтуң харымызы: «Кышкы үеде суурже кирерин пассажирлер АТБ-зинин удуртулгазы-биле сүмележир. Чайгы үеде орук багайда хоржок. Билет садар кассир тургузиланда, хос олуг арттырар арга чок. Орта кассир тудары база албан эвес. Моөң мурнунда бепш-алды билет евтканы дээш шалың төлеп турган болза, ам копеек бүрүзүн саналр апарган.

Бир эвес чоланчы ол душка олуртур дээр болза, каш кижи маңаа турарын канчап билип алырыл? Эрзинден улустуң албайн чеде бээрте, чок болза канчаарыл? Байдалды черле өөренип көөр апарган. Кодээ Советтен күүсекомзары биске дузалажыр болза экэ».

ӨЖЕШПИШААН ХЕВЭЭР

Бистиң Кур-Чер суурда Ре-гочая кудумчузунда автостанциия бар хиреде, бээр автобустар кирбес. Бо дугайын мындаа база бижидим. Хулиганнар дээш бүгү чонну кезедип, ожешпишаан хевээр турупкан. Ында-ла чедирер турган, чонну хүндүлевейн турары ол-дур.

Белек-оол ОНДАР.

Чагаада фактылар, домактар катаптаттынып турарыбыле ону кызыра парладывыс. Ол-ла бүгүнү моөң мурнунда материалынга автор киирген. Кандыг түңнелдер үндүрегнии база-ла Ю. П. Чижиковтуң тайылбырлаан: «Февраль 2-ден эгелеп автобустар суурже кирип турар. Кодээ Совет бо удаада шимчепип үнген. Бистиинге келгеш кады алдынар хемчегларын дугуруушкан. Автостанцияның таңмылын безин тургузар деп турар. Коруң-чурумну тударын олар авазап. Ында кассирнин ажылы чиик-даа болза, долу шалыны берип турар бис. Аргыжылганын эңнээринге пассажирлер база уткуй базынны кылырынга идегеп турар бис. Оон ыңай оларга таварымчалыг кылдыр ол хүнүнүң ам бир кассазын ажыктап бис. Ынчалза-даа хүнү кээрге дешиден халывайн, баш удур билет садар кассаны база ажыглаарын сүмелеп турар бис».

Делегейниң кадыкшылга хүнү

КИЖИ БҮРҮЗҮ БИЛЗЕ ЧОГУУР

«Кадыкшылды чугаалажылы!» Бо чылын Делегейниң кадыкшыл хүнү ындыг девиз-биле эртер. Девиз чурттакчыларның кадыкшылын хандырарынга арыг-шевер билиниң болгаш медицина пропагандазының, санитар чырдышкынының ужур-дузазының өскенин демдеглеп турар. Бүгүн кажангызындаа артык амыдыралдың кадык хевирлеринче чонуун күзел-чүткүлүн улам хайныктырып, боттарын кадык болдурарынга угаатса эки.

Бистиң республикада тыныш органнары, хан эргилдези, нерв, сөөк, тынганнарының системазы варыг чурттакчылар эвээш эвес. Бертинип, кемдээр чоруктуң көргүзүү улуг. Мындыг байдалдың кол чылдагааны кадыкшылыыска тоомча чогувус болуур. Бо дээрге бодувусту ниитилелдиң байлаа, социал үнелел кылдыр утаап билбезивис-тир. Маңаа медицина ажылдакчылары боттарывысты чемелээр аппар бис. Амыдыралдың кадык хевирлерин пропагандалаары, чонну бедик культурага кижилерниң, кижилерниң кадыкшылын кампаалары ам-даа сула. Эрткен чылдың түнелги-биле алырга, Таңды, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Барымынга Хемчик районнарда санитар-чырдышкынга ажылы дуду болган.

Делегейниң кадыкшыл хүнүнүң девизинде кижи бүрүзү бодунуң кадыын камгалаарынга билигни чедип алыры чугулазын айыткан. Ындыг билигни оларга медицина ажылдакчылары бээр ужурлуг. Оны чедип алырда кадыкшылдың улусчу университеттерин дамчыштыр өөредилге эки. Барын-Хемчик, Тес-Хем, Эрзин, Өвүр, Бии-Хем, Таңды районнарда ол ажыл чоруп турар. Оон дыңнакчылары чонуун амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелеринде, школаларда, райпо базаларында, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың цехтеринде амыдыралдың кадык хевирлиин программазы-биле таныжып, билиг чедип ап турар. Ынчалзажок Тожу, Кызыл, Бай-Тайга районнарда чурттакчыларга ындыг хевирниң факультативтиг белеткелин ажыглавайн турар.

Ажыл-чорудулганың янзы-бүрү хевиринге кижиниң киржилгези — амыдыралдың кадык болурунуң чугула талазы. Кижиге эмчи, санитар-чырдышкынын дузазындан аңгыда ажылы, дыштанылгазы, хандырылгазы база таасүт-биле хандыртынган.

Бо чылын совхоз ажылчыннары ортумак школаның подвалында чиик атлетиканың залын кылып алган. Анда спортчу маргылдаалар организастаттынып турар. «Чедерниң лыжа оруунче» деп кроссту эрттирген. «Шагаа» байырлалынга дагдан бадар массалыг чүгүлаашкынны организастаан.

Совхозтуң күш-ажылчы коллективтер аразында боттынынгыр урап түүл көрүлделери чоруп турар. Уран түүлдүң киржикчилери болгаш спортчулар кожазы совхозтарже үнүүшкүнерни кылып турар. Ажыл-агыйның төвүнде, микрорайоннарда беш хире төлду уруглар ойнаар кылдыр дерээн. Ында чүгүлаар черлер түттүнган.

Эрткен чылын Чедер, Үш-Белдир, Дус-Хөл курорттарынга ажыл-агыйның 69 ажылчыны кадыкшылын экижиткен. 65 уруг «Байлак» лагеринге дыштанган. Ынчалзажок суурда туберкулёз аарыы эвээжевейн турар. Будүрүлгеге бертинип-кемдээри өскүллелиг болуп артпышаан. Бо бүгү түүн көргүзүп турарыл дээрге күш-ажылга бодурбазының тайылбыр ажылы, профилактика билиглери ыракта четпезинин хереченгир болуур.

Төнчүзүнде чүнү чугаалап болуруун? Совхозтуң профсоюзал комитединиң даргазы М. А. Амарта «Кадыкшыл» программазының күүселдезин доктаамал контрольга алыр болза эки. Бо талазы-биле комиссия ажылын идепкейжидер апаар. Оларның кылган ажылын квартал санында профсоюзал комитедиң биле техчөвүлелдиң каттышкан хуралынга чугаалажып көөр. Ажыл-агыйның администрациязы профсоюзал комитедибиле кады малчыннарга медицина хандырылгазын экижидип, оларны шинчилгеге бүрүн ажыры чедип алыр. Санаторий-курортка эмнеңир аарыг кижилерин шилиринин контролун экижидер. Совхозтуң Дус-Хөлдө профилакторийинге чайгы үеде эмненнишаан дыштанып кылдыр уругларны олче организастаар.

Ким МОНГУШ.

АҮК ажылдакчыларының профсоюзал райкомунуң даргазы.

ШЫН ЭВЕС БОЛГАН

1988 чылдың сентябрь 19-та башкы Кызыл-оол Чашоолович Доңгак 4-ну класска кичээл эрттирип турган. Кичээл үезинде өөреникчи Эдик Балган чүве биживейн, демир тудуп алгаш стол кыры шыйбактап, үреп олурган. «Сен чүге ажылдавайн, стол үреп, шыйбактап, күрүве өнчүзүнге хора чедирип турарың ол?» — деп, башкы чугаалаарга, ол оол демир стол адаанче кирип чыда, столдуң шин азызынга бежын үзүптерге, хавырай берген. Башкызы аптечкадан йод экеп чаглап, хавын доктаатказап, эмчиге чедиргеп. Ында турган эмчи М. С. Сава балыгны көргеш, айылдыг чүве чогуп чугаалаап, сестразынга шарыттырып берген.

Башкы оолду, бажыңынга чедирип каап, улаштыр ажылдай берген. Эдик сентябрь 30-деп октябрь 1-ге чедир анаа өөренип чоруп турган.

Райкүүскомуун улус өөредилге киллиниинин инспектору К. К. Чигжит, оолдуң авазы Ч. И. Балган, гигиенолог эмчи С. С. Сенди олар ол фактыны «кичээнгейге» ап, башкы К. Ч. Доңгакты буруудадыр деп дутуруштыкап, эмчи С. С. Сендиниң дузазыбиле Эдикти эмчиге чыттырып каан. Башкы Доңгак Эдикти эттээн даар дутайында биливириинин инспектор К. К. Чигжиттиң сүмезинбиле оолдуң иези бижээндаа.

Кан-Хем райкүүскомуун улус өөредилге киллиниинин эргелекчиэ В. А. Сатаев К. Ч. Доңгактың хууда херээн көөр дутайында шинтпир хүлээп алган. Инспектор К. К. Чигжит Эдиктиң иези Ч. И. Балганның билдиришкинин помчаан. Ында оглумну башкы кичээл үезинде эттеп, идип, шаңчып турган деп бижээн.

— Оол бажыңынга моорап кээп дүшкеп. Оны хүүн эмчиде экелгеп, чыттырып каан. Оолдуң байдалы ажык берге, капельница адаанда чыдып турар, ооң мага-болуунда үш черде балыг бар болгаш бажыңың мээн шынчаан. Ол оол эмчиден үнүп келгеп, демей-ле бертик-бежеп кижи болур —деп, инспектор К. К. Чигжит немелде дыннадыг кылган.

Районо ажылдакчылары Чигжиттен эмчиниң шынзылгазын негээрге, «Ам экизэйн» дээп үнгеп, элээн тр шинтпирлээн. Ол херекте чажырган дээш К. Ч. Доңгактың аалынга шитп ол школаның өөредилге эргелекчизи Б. Б. Доңгакты ол эрге-дужаалыдан хостаап, анаа башкылаар кыдыр шынчидер деп Чигжиттиң саналын анаа олурганнар деткээн. Ынчангаш ол башкызы өөредилге эргелекчизинден база хостаан.

Ол-ла хүн 15 шакта профавиялел комитедин, 16 шакта профавиялел кежигүннериниң ниити хуралын чыылдырган, районога болган хуралдың дутайын чугаалаан. Ол хуралга К. Ч. Доңгак сес дилээрге, анаа районо эргелекчизи В. А. Сатаев бербээн. К. Ч. Доңгакты ажылындан үндүрер дугайында чөптээ. Ынчангаш ол хуралдан аңгыда, ооң кижизидилгезин-биле диагнозту тургузуп, эмчи шынчылгезин эрттирген. Ооң түнелиниде ол оолдуң бай мээн шынчезин, болдуң эмнелгеге чыттырып эмизеринде хандыгдаа факт-барымдаазы турбаанын илерээн.

Башкы К. Ч. Доңгак шын эвес, барымдаа чок черге өөредилге эттээн дээш ажылындан үндүртиен дутайында хомудалдарны Тыва АССР-ниң Улус өөредилге министерствозунга, профавиялелдерниң область чөвүлелиниге киирип шаг болган.

Айтырыг ескерилге-биле шинтпирлеттинмес боорга, К. Ч. Доңгак 1988 чылдың октябрь 30-де улус судунче негелде хомудал биледиришкинин киирген.

Кызыл хөөрайның улус судунга бо чылдың январь 30-де Кызыл-оол Чаш-ооловичи Доңгактың ажылга катап тургузар дугайында негелде хөрээнге биледиришкинин сайгарып көрген. Ук суд Кан-Хем райүүскомуун улус өөредилге киллиниин К. Ч. Доңгактың ажылындан үндүрген дугайында дужаалын шын деп саналп, хевээр арттырган.

Судтуң ол шинтпирин шын эвес болган дээш негелги К. Ч. Доңган Тыва АССР-ниң Дээди судунче хомудал биледиришкин киирген.

Бо негелде хомудалды Тыва АССР-ниң Дээди суду бо чылдың февраль айда сайгарып көрген, ол херекти чаңгыс талалап көрген дээш хөөрайның улус судунуң үндүрген шинтпирин солаап, К. Ч. Доңгакты ажылынга катап ажылдаар кылдыр шинтпирип үндүрген.

Николай ДАЖИНМАЙ.

Суд залындан

ТАЙЫЛБЫР АЖЫЛЫ АМ-ДАА ЧЕТПЕС

Совхоз ажылчыннарының түр када ажылдаар шинээзин чидирер чоруун болдурбазының удур «Тиилелге» совхозтуң администрациязы, профавиялел комитеди чамдык ажылдарны кылып турар. Ол талазы-биле ажыл чорудар 5 кижи составтыг комиссияны тургускан. Олар «Кадыкшыл» программазының күүселдезин хынап турар. Эрткен чылдың ноябрьда парткомнуң, көдээ Совет күүскомунуң, профавиялел комитединиң, совхозтуң администрациязының каттышкан хуралынга күш-ажылчы коллективтерниң «Кадыкшыл» программазын сайгарып чугаалашкан. Сайгарылгадан алырга кылдыынган ажылдар-биле чергелештир чамдык күш-ажылчы коллективтерниң удуртукчуларын бо ажылды суларатканы илерээн.

Сүт-бараан фермазында хол-биле кылыр ажылдарны чиигедири-биле саар инектер турар бирги корпуста чем үлээр механизмни кылган. Бөдүүн чемнерни түредир тускай механизм база бар. Кызыл-булуңнуг, өтөловайлыг, душтуг, дыштаныр өрээлдиг, хеп чуур черлиг, буфеттиг малчыннар бажыңныы тутказ. Эмнелге пунктузу ажылдап турар. Неделяның четверг хүннеринде участок эмнелгезиниң улуг эмчизи хүлээп алышкынны кылып турар. Ажылчыннар тускай ишик-хеп-биле хандыртынган.

Малчын коданнар — 24. Оларда электри кииртингилээн. 20 коданда чунар-бажыңны тудуп берген. Малчыннарның өг-бүлези чайгы үелерде тарамык чайлаглаар болгаш эмчи шинчилгезинге дегерези хаара туттунмайн келген.

МТМ-ниң септелге мастерскаязында электри-биле чылыдар херекселди немей тургускан. Мотор цегинде агаар арыглаар херекселди салган. Ооң ажылчыннары кирер душтуг. Бо цехтерде чырыкты болгаш чылыдар херекселдерни ажылдаарынга таварыштыр кылган. Ынчалзажок тракторлар парыгында агаар арыглаар дерексел чогундан газтыг чыт нормазындан ажып турар. Автомашиналар гаражында чунар-демир чок. Ында одаклылар болгаш кадыкка хоралыг байдалда ажылдап турар кижилер тускай ишик-хеп, душ-белеткээн.

Ажыл-агыйның 69 ажылчыны кадыкшылын экижиткен. Ооң соонда поликлиникага хамаарыжыр улуг, бичии чурттакчыларны шинчилгеге алыр.

КАСМОН метод-биле чылда 15 муң кижиге шинчилгени эрттирер аргалыг. ЭСМ-ге шинчилгеге үезинде 69 айтырыгга харыы бээр. Мындыг шинчилгеге дуза кылдыр салдынган айтырыгларның аразында бодунуң кадыынның байдалы дүгжүп турар айтырыгларны үшта бижип алыр. Оон немелде үш черге — характерның шоон, хан базымышкынын шинчидер. Даразында хан, сидик анализтери дужаар. Чүректи шинчидер. Кижиниң узуну, деңзизи база негеттинер. Оон карточка долдунган соонда, ам-на «Искра» маркалыг машинага салыптар. Ийи азы үш минута болганда, ол машина түнелди көргүзүптер. Организмде аарыг бар болза, кайы эмчиге баарын тодаргай бижиптер.

Спиринмаа ЧООДУ.

ЧУРУКТАРДА: кардиограмага бижидикчи Людмила Монгуш биле карак шоон база хан базымышкынын шинчидер сестра Урана Түлүш олар.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БАШ БУРУНГААР ШИНЧИЛГЕ

Кызылдың чөөн талазында чаа поликлиниканың профилактика салбыры чурттакчы чонга диспансеризация чорударының чаа аргазы болур КАСМОН (чоппуң эмчи шинчилгезиниң автоматчыткан комплекстиг системазы) методун ажыглаарын шиңгээдип ап турар.

Салбырда ортумак эртемниг эмчи сестразы тос кижи ажылдап турар. Олар ботботтарының ажылын солуптар кылдыр өөренген специалистер. Оларны башкарар бир эмчи негеттинип турар. Амыдыында Майя Монгушовна Чанзанның удуртулгазы-биле ажылдап турар. Чүге дээрге бо эмчи профилактика ажылын экижидери-биле чоокта чаа Рига хоорайга чедип, ол черниң эмчилериниң дуржулгазын өөренгеш кедген.

Электронуг саналга машиназы-биле дериттингеп өрээлзи тускайлаан. Машина чаала ажыглалче киргеп болганда, амдыында түгле бирги программаны кылып турар. Амгы үеде баштайгы шинчилгени эмчилер эрттирип өгелээн. Чүге дээрге чон-биле ажылдаарының бетинде, ол чаа методту ханы шиңгээдип алырынга дузалыг. Дараазында Афганистанга шериг албаны эрттирип чораан кижилериниң дыңзызын тургусканы, оларга шинчилге чорудар. Оон соонда поликлиникага хамааржыр улуг, бичии чурттакчыларны шинчилгеге алыр.

КАСМОН метод-биле чылда 15 муң кижиге шинчилгени эрттирер аргалыг. ЭСМ-ге шинчилгеге үезинде 69 айтырыгга харыы бээр. Мындыг шинчилгеге дуза кылдыр салдынган айтырыгларның аразында бодунуң кадыынның байдалы дүгжүп турар айтырыгларны үшта бижип алыр. Оон немелде үш черге — характерның шоон, хан базымышкынын шинчидер. Даразында хан, сидик анализтери дужаар. Чүректи шинчидер. Кижиниң узуну, деңзизи база негеттинер. Оон карточка долдунган соонда, ам-на «Искра» маркалыг машинага салыптар. Ийи азы үш минута болганда, ол машина түнелди көргүзүптер. Организмде аарыг бар болза, кайы эмчиге баарын тодаргай бижиптер.

Спиринмаа ЧООДУ.

ЧУРУКТАРДА: кардиограмага бижидикчи Людмила Монгуш биле карак шоон база хан базымышкынын шинчидер сестра Урана Түлүш олар.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ПАРЛАЛГА ТӨВҮ АЖЫТТЫНГАН

ЛОНДОН. (СЭТА). СЭКП ТК-ниң Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Великобританияга албанның аяворуунуң дугайын бижинир журналистерге совет парлалга төвү Англияның найысылалында апрель 3-те ажыттынган.

Англияның болгаш даштыкы чурттарның солуннарының, информация агентилелдеринин, радио болгаш телевидение чергелинин муң ажыг журналистери ол төптеп янзы-бүрү медээлерни алыр.

Төптуң ажыттынган хүнүнде анаа бирги парлалга конференциязы болган. Ону «ССРЭ соңгуудалар соонда. Демократчыдылганың айтырыгларыр» деп темага тураскаткан. Анаа ССРЭ-ниң ЭА-зының Делегей экономиказы болгаш делегей харылзаалары институдунуң директорлуу Е. М. Примаков, Даштыкы чурттарбиле найыралы болгаш культурлуг харылзааларның совет ниитилелдериниң эвилелиниң президиумунуң даргазы В. В. Терешкова болгаш оон-даа өскелер түве чугаалаан.

ДЕРЗИИ МӨЛЧҮЛГЕ

ПЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Американың Каттышкан Штаттарында назы четпээн бичии уругларның күш-ажылын дүрүм чок ёзу-биле мөлчүүрүнге хамаарышкан хоойлу-дүрүм үрээшкиннери сөөлгү алды чыл дургузунда шиидеп ажыг катап көвүдээн деп, АКШ-тың күш-ажыл министерствозунуң медээзинде айыткан. Ынчалзажок ол санпар долу эвес деп, хой эксперттер санап турар. Назы четпээниниң күш-ажылын дүрүм чок ёзу-биле мөлчүп турарынга хамаарышкан шын медээлерни алыры бергедээн: 1987 чылда 14-15 харлыг элээдилериниң күш-ажылын ажыглаан дугайында сан медээлерин АКШ-тың күш-ажыл министерствозу чуртта ажылчын күжүнүң дутайында статистиканың медээлеринден үштүп каапкан.

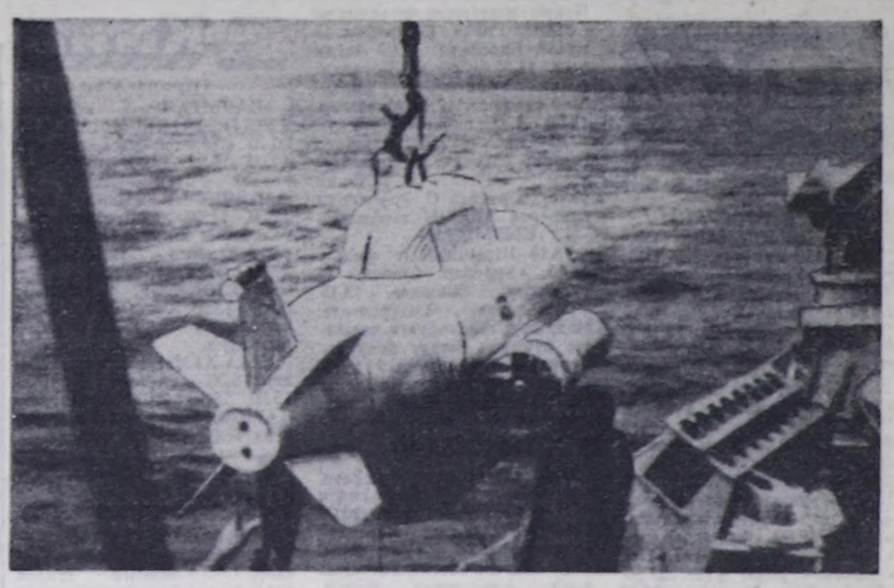
АКШ-тың хоойлузунга дүүштүр 16 хар чедир назылыг элээдилер хүнде 3 шак чедир ажылдап болур, тускай белеткелди негээр механизмнерни оларның башкарарын чөпшээреес. Хоойлуунуң бо негеләделерин хажыдып келген түнелиниде назы четпээнниң кемдээр, аарыыр чоруу ковүдээп.

Назы четпээн элээдилериниң күш-ажылы бүдүрүлге эелери байларга чүге эргежок чугула болгаш сонуургалдыг болу бергенил? Чүге дээрге элээдилер боттарының эргелерин бизбес болган ужурунда бүдүрүлге эелериниң дүрүм чок үүлгедиглеринге удур хомудал кылыр аргазы чок болуп турар.

Элээдилериниң күш-ажылын дерзии ёзау-биле мөлчүп турарынга хамаарышкан айтырыглар амгы үеде АКШ-та чидин-биле тургустунуп турар. АКШ-тың амгы хоойлузунга дүүштүр элээдилериниң күш-ажылын кежээкиниң 7 шактан соңгаар ажыглаары хоруглуг. Ынчаарга оларның күш-ажылын кежээкиниң 10 шакка чедир ажыглап болуруп хоойлуга айтырыг бүдүрүлге эелери негеп турар.

Ынчалзажок бүдүрүлге эелерниң ол негеләделин АКШ-та хөй башкылар буруу шаап, кежээ орайга чедир ажылдаар сургуулдар немелде кичээлдерни кылбайн, багай өөредилге турарын бадыткап көргүскен.

Боттарының элээдилерниң, оолдарының күш-ажылын оларның ада-иелери канчаар көрүп турарыл? Хоорайларда чурттап турар адиелер боттарының элээдилериниң күш-ажылын кежээки үеде бүдүрүлге эелеринге ажыглаарынга удурлаштайн турар. Чүге? Чүге дээрге хоорайларда бажын хелезинин дыка бедик. Ынчалзажок боттарының ажылелүүнүң өөредилгезиниң дугайында хөй ада-иелер дыка сагыш човап турар. Чамдык школдарда элээдилериң хөй муруузу кежээниң-не ажылдап турар. Чижээ, 16—19 харлыларының 65 хуузу Миннесотта штатта ажылдап турар. Ынчаарга бүгү ажыл-та кежээки үеде ажылдап турар элээдилериниң саны хөй миллион.

ДЕМОКРАТИЯ ШКОЛАЗЫ

«Амгы соңгулда кампаниязы болгаш соңгулдалар совет улуска демократиянып болгаш политиктиг идепкейлиг чоруктуң школазы болган» деп, Болгарияның «Работническо дело» солуну бижээн. Соңгулдаларның түнелдери ССРЭ-ге эде тургустунуушкунуң эчизинге чедир тиилээринең барымдаазы-дыр деп, Польшаның телевиденнезининң тайылбырлакчызы демделээн.

Март 26-да соңгулдалар болза ССРЭ-ге ёзулуг парламент системазы тургузарының эгези болуп турар деп Барын Германияның телевиденне дамчыдылгазынга айытган. Депутаттарга кандидаттарның программалары Совет Эвилелиниң чонунуң улуг соңуургалы болдурган. «Улус депутаттарының соңгулдалары — ССРЭ-ге төөгүлүг болуушкун-дур» деп, Франциянның телевиденне дамчыдылгазының тайылбырлакчызы демделээн.

(СЭТА).

Ла-Манш ооруунге балык тударын француз эрге-чагыргалар хораан. Чүүк судволарының бирээзинге чораан эңне хоралыг химиктиг будумелдериг контейнерни ол районга сугже оскуруп киирген соолгуде ында сугларның хоранналып болгу дег айылыл-биле холбаштыр ындыг шинтпир хүлээп алдынган.

Беш тоңна айылдыг чүүктүү шыгжаан болгаш читкен контейнерни тывар соруглабиле минаның элээн кап тральщик судноларын шиидер чоруткан. Оларны амгы үениң болбаазырангай аппаратуразы-биле дерээн. Эң-не хоралыг будумелдер 1500 дөрбелчин километр сугда денискээрни хоранналар аймылдыг болгаш балык тывыжын ол денискээрге бүрүн соксадырынга чедирип магатчок.

ЧУРУКТА: читкен контейнерни дилеп тывары үргүлчүлеп турар.

АП—СЭТА-ның фотозу.

ЧАҢГЫС БҮТТҮҢ ИЙИ ИДИИ

Чугула херек ховар бараан садып алганда дыка-ла өөрүүр бис. А. Д. Сат садып алганы идиктерни ылавылап көргеш, өөрүшкүзүү өжүп, аңгадап калган. Чаңгыс бутка кедер, ийи аңгы размерлиг идиктер болган. Ол идиктерни солуп алы дужаары-биле кандыг хилинчектиг көөрүн ыпчан ол кайнын бодаап деп. Ол ийи идиктиң өртээ 90 руб. Садып алыкчы ол-ла дораан оларны солуп алыры-биле идик садып турган садыгның ажыын сокташ, ужурун чугаалаан. Силер-биле дөмей байдалга таварышкан база чаңгыс бүттүң ийи идиктиг кижиниң тыптып келирин маанаар дээн. Ол чөпшүлдүүбиле февраль айның чыккылама соогунга 2 шак иштинде кудумчутта маңап турган. Ынчалза-даа маңаашкындан эки түнел үнмээн.

Дөрт хонук иштинде Кызылдың универмагынга барып, бодуңун дүрүм ёзуглаар негелдезиң чедип чадашкаш, чөгели төнген болгаш күрүшенин садыг инспекциязынга келгеп. Бо таварылгада садыг чүрүмүнүң хажыттынганы ылап тодаргай. Чүге дээрге садып алыкчы ап туралы барааның кедип көөр ужурлуг. А ол херээжен улус идиктерни садыг чүрүмүн хажыдып, соңга көөнзээндеп садып турган. Идикти кедип көөр хамаанчок, оон шынарын бөлүн ылавылаар арга чок турган. Садыг инспекциязынче чалаткан товаровед В. Скороходова биле секция эргелекчизи Т. Иконникова боттарының буруузун миннир хөөнү чок болган. Чүгле Кызылдың үлетпүр барааннар садының директорунуң база садыг инспекциязының ажылдакчыларының киржилгези-биле садып алыкчы Д. Саттан шынар чок, чаңгыс бүттүң ийи идиин хүлээп алгаш, өртээ 90 рубльди эгидер ужурга таварышканнар.

Бо таварылгадан ап көөрге, садып алыкчы кижи бодунуң эргелери дээш турүжуру дыка берге болган. Будүрген бараанның шынары болгаш садып алыкчының эргелин камгалаар дугайында хоойлуну чон-биле чугаалажып сүмележирин санаалдааны таарымчалыг. Бо айтырыгны онзагай көөрү чугула. Чүге дизе хамыкты мурнай садыг ажылдакчылары садып турар бараанының шынары дээш дорт харыысалгазын бедидер ужурлуг. Садып алыкчыларның негелдезин аки турабиле хавдырарын ойталаар таварылгада улус судтарының дузазын көөр апаар.

«БЕЛЕККЕ ХЕРЕГЛЭЭР ШЫГЖАМЫРЛАР»

Сөөлгү үеде садып алыкчылардан кээп турар хомудал дыңнадымышкынынарга үндезиллээп, февраль айда парфюмер-косметиктиг барааннар садар магазиннерге хынаалда чоруткан.

«Аялга» магазинниң бараан складындан чажырып каан 45 шил «Лаванада», 160 шил «Океан» деп одеколоннарны контролёрлар тыпкан, ниитизи-биле 600 рубльдиң бараанын чажырганы илерээн. Ол магазиниң улуг садыгжызы Л. Гончаренко ук байдалды байырлалда белектерге хереглээр «шыгжамырлар» деп таймылбырлаарын оралдашкан. А Садыг министерствозунуң тускай дептаалында четчир ассортиментиг барааннардан белектер кылырын айытканын олар уткан бе, азы...?

№ 15 магазинде база-ла байдал дөмей болган. Магазиниң эргелекчизи М. Антова база-ла белектер кылырына херек «шыгжамыр» деп таймылбырлаан. «Шыгжамырдан» даштыкы лосьон, холга чаар глицерин, одеколоннарны ужулган. Магазинин хынаалда хүнүнде 15 минута озалдап ажыткан. Хомудалдар дептери чогуур черинде астыннаан, стол ишинде шыгжагда болган. Бо магазиниң садыгжылары чурум үрээшкиниинин бүрүзүнге «тартынарын оралдашканнар.

Садыг дүрүмүн хажыдып турар кижилер чаа аныяк садыгжылар эвес, а садыгның хоочуннары боон турар.

Буруулуглар «туттуучалы» дээш тускай торговалды чүктээрлер.

Кажан черде садыг чүрүмүнүң янзы-бүрү үрээшкиннериниң ногу үстүрүл деп садыг удуртукчуларындан негээр үе келбээн бе?

Любовь ФРИДРИКОВА.

Республиканың садыг инспекциязының начальнигы.

КУРЛАВЫРЛАРНЫ АМ-ДАА ДИЛЭЭР

СЭКП ТК-ның апрель (1984 ч.) Пленумунга болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязынга бедылаттынган ниити биДиг школазывыңың реформазы боттанып эгелээнинден бээр беш хире чыл арткан. Ынчалза-даа реформа үениң негелдезинге дүүшпейн, амгы үеним револючу чаартылгаларывыга идиг болбайн турарын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шыңгыызы-биле шүтүмчүлээн.

Партия райкомунуң идеология килдизиниң ажылынга улус өөредилгезиниң айтырыы кол айтырыглардың бирээзи боон турар. Башкылаалыкывының шыпарын экижидер, школаның бөвазын быжыглаар, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды үениң негелдезинге дүүштүр чорудар, башкы кадрларны чурттаар оран-сава, аъш-чем-биле хандырар дээн ышкаш айтырыглар хүн бүрүнүң контролюнда турар. Көдээ школаны эде тургузарывыздың көдээниң хөгжүлдезин дорт хамааржырыл башкылар съездизин айыткан.

Чоокта чаа партия Тес-Хем райкомунуң бюрозунга Берт-Даг ортумак школазында идей-политиктиг, эрге-хоолйу кижизидилгезин канчаар чорудуп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо айтырыгны бюрога чугаалашканы апаа таварылга эвес. Школаның иниги амыдыралынга 1985 чылдан бээр К. И. Комбу директорлаан соонда, алаэн өскерлиишкиннер болган. Башкы кадрлар-биле хаплыртынган талазы-биле районда дээрге школаларның санында кирип турар. Дөрт чылдың иштинде башкы кадрларның составы 40 хуу таварылган, оларның эртембилиинiң деңнели бедидеринiң хемчеглериин аң эгелээн. Математика башкыларының талазы-биле бо школа районда эң дээрге чер-де. 1986 чылдан эгелээн 7-10 класстарны кабинет системазынче киирген. Школада ам он кабинет, бир холушкак мастерская бар. Школада 41 башкының 25-и дээди эртемниг, 6 башкы бот-өөреникте-биле өөренип турар. 7 кижи тускай ортумак эртемниг.

Клара Ивановна Комбу школаны директорлап эгелээш, бир-ле дутаарында башкы кадрлар-биле четче-лиишкинче улуг кичээнгейни салган. Ынчангаш ол коллективтиң кол өөрэ — аныяк башкылар. Директорнуң башкылардан негелдеп бедик. Школада башкылаашкын ажылының чаа болган дээштиг хевирлерин ажыглай бергеи башкылар хөй. Чижелээргe, Шаталовтуң мурнакчы арга-дүржулгазының элементтилерин башкылар Т. А. Сартыыл, К. Г. Данзычы ажылдап турар. Эге классчар башкылары Е. Л. Седип-оол, А. Т. Шалык, М. Ч. Чооду, М. М. Бичe-оол оларның кичээлдеринге чаартыкчы С. Н. Лысенкованың дүржулгазының хевирлерин көрүп болуп. Башкылар лекция, семинар, диспут, концерт, КВН, викторина дээш кичээлдин оон-даа еске чаа хевирлерин чодиишкиннинг ажылдап турар апырганнар.

Педагогикада тыптып турар чаа, эки арга-дүржулгаларны ажыглаарынга өөреникчилерниң чурттаан туза-биле өөренип турар черинiң айы-биле тургускавы солун. Ук аргаже районда чүгле бо школа киргени ол. Оон шыпарлыг болуру ында ажылдап турар башкы кадрларның ажылынан болгаш ол микрорайонда штиквартираларның, албан черлериниң, организациязарның, ада-иелерниң детимчезинден дорт хамааржыр.

Берт-Даг ортумак школазың сөөлгү 3 чыл иштинде алды өөреникчи мөңгүн медальдар биле доосхан. Олар ам чүрттүүн дээди өөредилге черлеринде өөренип, боттарының биликлерин бадыткап, бедиткен стипендиаларны ап турарлар. Коллектив чүгле өөредилге - кижизидилгелиг ажылче кичээнгей салып турар эвес, өөреникчилерниң идей-политиктиг, эрге-хоолйду кижизидилгезинче база улуг күштүг салып келген. Школада 6 спортчу секция ажылдап, ында 196 уруглар доктаамал киржип турар. Район, республика черге-лиг маргылдаалакка школаның спортчулары киржип, шаңналтыг черлерни ап келген.

Школа-биле совхозтуң аразында харылзаа бигий эвес тургустунган. Совхозтуң дузазы-биле мастерскаяның капитал септелгезин чорутскан, 4 станокту тургускан, лингафон кабинединi дерээн, 6 харлыларга таварыштыр кылган мебельди садып берген. Алды харлыглар өөредир классты база дерээн.

Школа директору К. И. Комбу — көдээ школага 20 ажыг чыл ажылдап келген, дүржулгалыг башкы. Көдээ школаның амыдыралын, оон шиитпирлээр ужуруу айтырыгларын кончуг экп билир, ол дээш бодуунуң күүдэ биликин, энергиязын харамнанмайн ажылдап турар.

Школаның 10-гу классының өөреникчилериниң бижээн чогаадыын көрдүм. Орус дылдың башкылаашкынга хоорай школазындан белин дузавас дээрзи оон билдинер болду. Район иштинден 1988 чылдың түңнелинде бо школаның доозукчулары дээди өөредилге черлеринче эң-не хөй киргенин база оны хереченл турар.

Берт-Даг ортумак школазы чүгле районда эвес республикада мурнакчы школаларның савында киргеи. Ам оон-даа бүрүкгаварлаар арга-курлавырларны тывар херек.

Сергей ХЕРТЕК.
СЭКП Тес-Хем райкомунуң идеология килдизиниң эргелекчизи.

Школа амыдыралы

ХАРЫЛЗААЗЫ БЫЖЫГ

Тес-Хем районнуң «Чодураа» совхозунда көдээ библиотеканың эргелекчизи Елена Семёновна Седип-оол эрткен чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинiнiң күүсеткен: номчукчуларга 660 чедирген, номчукчуларга 5700 ном тарадырын 6177 кылдыр. Ол районнуң библиотекарыларының аразында шалыпчымарының одуруунда киргеи. Оон школа-биле харылзаазы быжыг. Библиотекада ол 5 «б» классчың өөреникчилериниң «Номга ынактар» клубуун тургузуп алган.

ЧУРУКТА: Е. С. Седип-оол идепкейлиг бичии номчукчулары-биле.

Сан-Хөө ШОЮН.

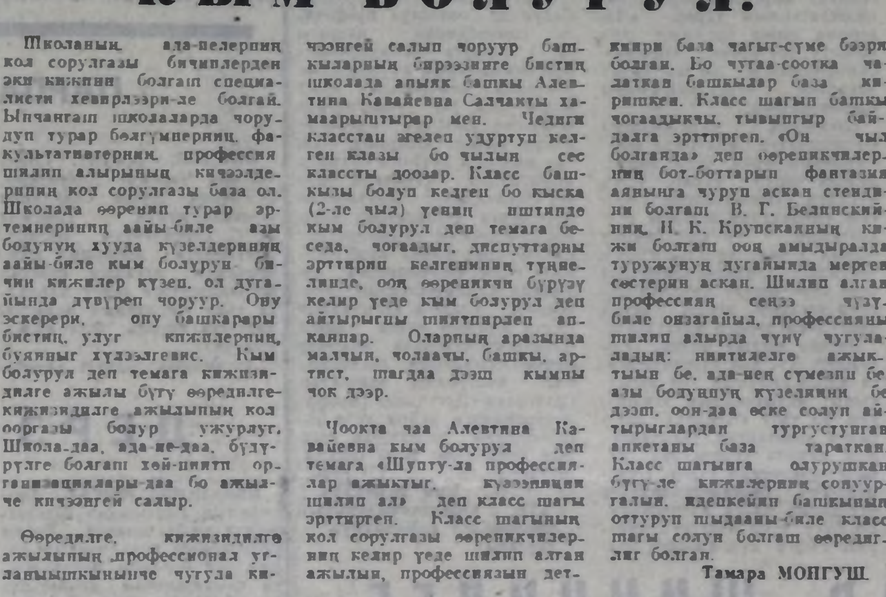
Профугланыышкын ажылы

КЫМ БОЛУРУЛ?

Школаның ада-иелериниң кол сорулгазы бичиилерден эки кижиниң болгаш специалисти хевирлээри-де болгай. Ынчангаш школаларда чорудуп турар болгүмнериниң, факультативтериниң, профессия шилип алырының кичээлдериниң кол сорулгазы база ол. Школада өөренип турар эртемнериниң аайы-биле ады бодуунуң хууда күзелдериниң аайы-биле кым болурун бичии кижилер күзеп, ол дугайында дүүлеп чоруур. Ону эскерери, ону башкарары бистиң, улуг кижилериниң, буянныг хүлөзлевис. Кым болурул деп темага кижизидилге ажылы бүгү өөредилге-кижизидилге ажылының кол ооргазы болур ужуруг. Школа-даа, ада-ие-даа, бүдүрүлге болгаш хөй-иилиг организациялары-даа бо ажылче кичээнгей салыр.

Өөредилге, кижизидилге ажылының профессионал угланыышкынынче чугула кичээнгей салып чоруур башкыларның бирээзинге бистиң школада аныяк башкы Алевтина Кавайевна Салчакты хамаарыштырар мен. Чедиги класстан агелеп удуртуп келген классы бо чылын сес классты доозар. Класс башкызы болуп кедген бо кыска (2-ле чыл) үениң иштинде кым болурул деп темага беседа, чогаадыг, диспуттарны эртиирин белгенинiң түңнелинде, оон өөреникчи бүрүзү келир үеде кым болурул деп айтырыгны шиитпирлеп апкаяпар. Оларның аразында малчын, чолаачы, башкы, артист, шагдаа дээш кымны чок дээр.

Чоокта чаа Алевтина Кавайевна кым болурул деп темага «Шупту-ла профессиялар ажыктыг, күзээлиг» дээш класс шагы эртиирген. Класс шагының кол сорулгазы өөреникчилерниң келир үеде шилип алган ажылын, профессиязын дет-

тиктеп, чамдык башкыларның таакпынга чапсарларда тыртып турары база элдеп. Башкы институдунга таакпылаар студентилер-биле ажыл чорудар болза эки деп бодаар мен. Таакпылаары дээрге-ле паркоманиянын бир хевиридир дээрзин уттуп болбас. Ада-иелер-даа болза бажыныарынар чанында бичии кижиниң эскербейн таакпылай бээри дээрге-ле багай салдарып көргүзүп турары ол.

Түңнел мынды. Сес класс дооскан оолдарны школазынга улаштыр өөредир болза иниги корум-чүрүм экижиир.

Боттуг-оол ОНДАР.
Эрзин район. Бай-Даг суур.

АРГА-СҮМЕ СОЛЧУР

Сөөлгү үеде элээди оолдарның корум-чүрүм хажыкканын солуннарга бо-ла бижип турар. Чогум оон чылдагаанны чүдел? Ону канчап, кандыг аргалар-биле чок кылырыл? Бо талазы-биле арга-сүме солчур болза эки хире.

Бичии оолдар эге школага өөренип тургаш, онаалга күүсетпейн барган дижик. «Онаалгаң чүге күүсетпединг?» дээш, башкызы оон ынай сүрүшпес, ол хевээр эрттиирiптер. Башкызының даалгазын күүсетпес бичии кижи дээрге-ле өзүп келгеи, чүтаа дыннавас, чүрүм үрээр кижи ол-дур. Онаалга күүсетпес оолдар-биле эчизинге чедир, ада-иезинге чедир сүржүр болза экп.

Башкылар болгаш ада-иелер шазы-харның шилчилге үезин экп кичээнгейге албайн баар. «Бо оол чүге өскерлi бергени ол?» дээш башкыларның чугаазын бо-ла дыннап болур.

Сөөлгү чылдарда ПТУ-же киреп-биле 8 класс дооскан оолдарның школадан чоруурун көвүдээн. Ада-иезиниң хо-лунга, белең чүвеге чаңчыккан оолдар улуг хоорайларга бот-башкарлып шыдавас. Кичээлдериниң эгелээр шагындан эрттир удуй бээр... Ындыг чылдагаан-биле училищезинге киргеш, бир-ле дутаарында ооруп, школаже эргиттинген оолдар бар. Ынчангаш ол школаже эргиттинген оолдарны школага турган болза оолдарга үлегери улуг турган. Мындыг чижектер ам-даа уламчылавышаан. Бо өөредилге чылының чартыында эгелеп күш-культура башкызы турган Андриан Лойгуну база-ла ындыг илпылыг апарган. Школа коллективи башкы дилеп артып калган. Бис ол башкының институт доозарын манап тургаш, ажылдадып алган бис.

Сөөлгү үеде школачыларның аразында таакпылаар оолдар тыптып келгени хомудавчыг. Ону чок кылырынга шаптыктап, чамдык башкыларның таакпыны чапсарларда тыртып турары база элдеп. Башкы институдунга таакпылаар студентилер-биле ажыл чорудар болза эки деп бодаар мен. Таакпылаары дээрге-ле паркоманиянын бир хевиридир дээрзин уттуп болбас. Ада-иелер-даа болза бажыныарынар чанында бичии кижиниң эскербейн таакпылай бээри дээрге-ле багай салдарып көргүзүп турары ол.

Түңнел мынды. Сес класс дооскан оолдарны школазынга улаштыр өөредир болза иниги корум-чүрүм экижиир.

Боттуг-оол ОНДАР.
Эрзин район. Бай-Даг суур.

КӨРҮШТҮГ, ЧАРАШ-ДАА

Ада-огбелеривистиң шаг-үеэзүден бээр кедип, адилеп чорааны национал хеп-сымыыстың база эт-сеевистиң дутамында бодалым мындыг. Бистиң калбак-делгем Төрээн чүртүвүстүң бичии национал чону боттарының национал хеп-сымын хей-иитиниң черлериниге болгаш ылаңгыя курорттарга, аржааннарга дыштанып чоруп турар үеде кедип алган чоруурун көөрге көрүштүг, чараш-даа. Макаа чижек ыылдыр украшениниң хелбек шарооарын, алтайларның чүчаан, узбектериниң халадын, буриттарының дээлин киириштирип болур. Бистиң тыва чонувуң чайгы үеде даштыкы хеп (эр, хөрээжек, удуг, бичe кижилерге) тыва терлик тон болгай. Терлик тонну тывалар хөлчок каастап даараар чорааң. Торгу, чыгыы, хилиң болгаш оон-даа еске чаңгыс өңнүг бижиг материалдан хорагай-биле мынчап каастаар, ак мөңгүнден утулаалап кыйган өөктер илгеп, чайгы хром пайкне азы чиигине хем, узун хончулуг идиктi тааржыштыр кеткеш, ыыдыл, иогаан азы сарыг өңнүг торгудан кылган кур (пос, тыва национал кур) куржаңгаш, 18—25 хар шиитинде хөрээжеңнер базыптарга, көрүштүг-ле!

Хыш дээн аныяк оолдар, кыстар боттарының национал хеп-сымын эдилеп, кедип чоруур хамаанчок оларның хей кедип шуут билбес, танывас, адын бээнiң адан шыдавас. Тыва кадыг идик, утулаалап даараан довураан берт, хорагай-биле утулаалап каастаан, мөңгүн өөктериниг терлик тон, чаңгыс алы чаңгыс өңнүг чымыдан даараан овуура берт, хураган кежик тон, үаүүрге хой кежиинден даараан шүскү, часкы үеде кедер ой тон, сесимирге хой кежиинден даараан кышкы чылыг тон, Дилги, чарбаган, кяш, кундус, хураган кештериниден даараан кыжын кедер чылыг овуурга берт, ирт кежиинден даараан кышкы негей тон, кара алы таалайлыг кара булгаардан даараан мойтак идик дээш оон-даа еске хептериниң ат-сымы оларга чаа сестер-биле дөмей дыңналыр боор.

Тыва национал идик-хептi артистер сценага кедер-дир. Ындыг хептi шаанда тыва кижи бүрүзү кедип, адилеп чорааң. А өгбелеривистиң адилелдерни ап көөр болза аныяктар хамаанчок үжеп хар иштинде кижилериниң биилбеин, көрөөзин, адын дыңнаваанны адилелдер долу деп билир мең. Чижээ, мөңгүн дериг-херекселдиг, хадык дазымындан кылган тыва эзерлер бо шагның кижилери «моол эзер-лидир» дижир чадавас. Моол, тыва эзерлер дыка ылгалдыг...

Бурунгуларывыстың адилеп чорааны бәулуг мөңгүн оттүк, бижектиг, мунаан хыралыг эзерни уруп, мөңгүннээн чулар-чүгеени аъдының бажынга сукпаан, национал идик-хевиң аныыг кеткен аъттыг кижи. Кызыл хоорайның кудумчуларынга кестүп кээр болза, тоол маадыры «моорлаң» келген чүве-биле дөмей-ле боор.

Бистиң Эрзин районуң көдээде чурттакчы чону национал хевиң кедип турар. Чүгле Эрзинде эвес, Тес-Хемде, Өөрдө база ындыг чорааң. Чүгле национал хевиңер кедиңер, адилелдериңер адилеңер деп тур кылдыр бодай бербейн көрүңер. Бодалымны шын билип алыңар. Амгы болгаш келир үениң аныяктары өгбелериниң эки чаңчылдарын утпайн, оларның культуразын хандыр өөренип билип алзын дээн сетиилим-дир. Ажыы-биле чүтаалларга, национал хевиивисти кедеривисти кым-даа хорувааң. Ону хүн бүрү даараң кедип чорбаавывыстан ол хептерни чүдел каичаар даараң алыры бээнiң үттүндүрүп барган-дыр. Хөрээжен кижиниң кластарга адилелдерин даарап, дартаанаар орарлар бар-дыр бе?! Тыва национал идик-хевиивис, адилелдериивис чүгле музей эксповаттары, театр адилели болу бээрi ол бе?

Константин ХАНГАЙ.
Эрзин район.

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

«ТЫВА ТУДУГ» КАТТЫЖЫЫШКЫННЫҢ КЛУБУ

8-те. Аныяк эртемденнер Галина Хомушку, Аринна Дугаржап-биле ужуражылга-кежээ болур. Оон соонда «Тыва тудуг» каттыжыышкынның бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң концерти эгелээр. Шагы —19.00

«КОЛОС», «ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢНАРЫ

8-9-та. Дискотекалар. 19.00 шакта эгелээр.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

8-9-та. Ойнаар автоматтар, теннис болгаш бильярд залдары 10.00, аттракционнар—11.00, дискотекалар —19.00 шактан эгелеп ажылдаар.

«САЯН ЭДЕКТЕРИ» ыры-хөгжүм ансамблиниң концерти апрель 8-те 16.00, апрель 9-та 13.00, 16.00 шактарда Ногаан театрга болур.

Паритың теннис залынга Кызыл, Абакан хоорайларның хоочун теннис ойнакчыларының ужуражылгазы апрель 9-та 10.00, а хоорайның чиик алетика крозу апрель 8-те 11.00 шакта эгелээр.

АЛДАН-МААДЫР АТТЫГ МУЗЕЙ

8-9-та «Өңнүг үнелиг даштар», «Тыва хөгжүм херекселдерни», «Кыдат живопись» деп делгеелгелер 10.00 шактан 18.00 шакка чедир ажылдаар.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫ

8-те. Кызыл, Абакан хоорайларның хоочун хол бөмбүчүлериниң ужуражылгазы 9.00 шакта эгелээр.

8-9-та. «Спортчу тудуглар каттыжыышкынының шаңналы» дээш хол бөмбүүнүң кубогун чаалап алырының маргылдаазы. Аңаа Кызыл, Ак-Довурак, Красноярск хоорайларның командалары киржир. Эгелээри 10.00 шакта.

Шак-ла ындыг ужуражылга шыдыраачылар аразынга база болур. Көрүкчүлерни 10.00 шакта «Шыдыраа клуубу» чаалап тур.

8-те. Делегейниң кадыкшыл хүнүнге тураскааткан массалыг спортчу маргылдаалар школаларның болгаш өөредилге черлериниң спорт залдарынга, шөлүүтештеринге 10.00 шакта эгелээр.

Теле видение

АПРЕЛЬ 7
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Чаңдалар». Уран-чечен фильм. 10.05 Медээлер. 10.15 «Кино-афиша». 11.15 «Чуртта. Чер». Экологтуг программа. 12.15 — 13.40 Баскетбол. АКШ чемпионады. 15.35 Медээлер. 15.50 Концерт. 16.15 Делегейниң кадыкшыл хүнүнге. 16.55 «Каштанка». Уран-чечен фильм. 18.00 «Эртем: теория, пенелде, практика». 18.45 Бүгүн делегейде. 19.00 ССРЭ Конституциязы болгаш националдар аразында харылзаалар. 19.50 «Фраги — ааскежиин-биле чарылган». 2-ги серия. 21.00 «Ye». 21.50 «Бис болгаш бистиң аъттарывыс». Уран-чечен фильм. 22.50—23.30 «Ашуга» ансамбльдиң концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 РСФСР-ниң улустуң артизи О. Эрделиниң концерти. 17.55 Мультфильм. 18.15 «Арена». Спортчу программа. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Кукрыникстериниң чогаадыкчы ажылы. 10.35 География. 5 класс. Биосфера. 11.05 Англи дыл. 11.35 «Софья Ковалевская». Уран-чечен фильм. 3-ку серияны. 12.40 Медээлер. 12.50 А. Скрябин. Концерт. 13.05—13.45 «Улуг кижилер болгаш уруглар». 17.05 Медээлер. 17.15 РСФСР-ниң улустуң артизи О. Эрделиниң концерти. 17.55 Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.15 Барымдаалыг фильм. 18.45 «Уруглар бажыны — энерелдиг бажың». 19.15 «Азия төвүө. Уйдурулгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга: хүнүң боттуг болуушкуннары». «Кадыкшыл дугайында чугаалажымылынар». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарааддар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Озал-опдак чок шимчээшкин дээш. 20.20 Белорусс ССР-ниң Күртелрадиозу. 21.00 «Ye». 21.50 «Бис болгаш бистиң аъттарывыс». Уран-чечен фильм. 22.50—23.30 «Ашуга» ансамбльдиң концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 РСФСР-ниң улустуң артизи О. Эрделиниң концерти. 17.55 Мультфильм. 18.15 «Арена». Спортчу программа. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Кино

АПРЕЛЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Стукач» 9.30, 11.20, 14.40, 16.30, 18.20, 20.10 «Дорогое удовольствие» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мама» 9.30, 12.50, 14.40, «Приключения бельчонка Микки» 11.20, «Воры в законе» 16.30, 18.30, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кинг-Конг жив» 15.00, «Связь через пиццерию» 17.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дикие лебеди» 14.30, «Дети войны» 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Узник замка Иф» 18.00, 20.00 шактарда.

Ойаар

Республикага кезек будуттаар. Чамдык черлерге чаъстаар. Соңгу-барыын чүктең хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 3—8 градус соор, чамдык черлерге 5 градус чедир чылыыр, хүндүс 8—13, чамдык черлерге 1—6 градус чылыыр.

Кызылга кезек будуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын чүктең хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 3—5 градус соор, хүндүс 10—12 градус чылыыр.

«Тыва систем» күрүпе-кооператив эртем-техниктиг оп болза Делегейниң компьютер клуубунуң (ДКК-ның) кежигүнү болуп турарын чарлады, ону Москвага бүрүткээн болгаш ДКК-ны Тыва АССР-де төлээлеп турар.

Делегейниң компьютер клуубу дараазында сорулгаларны шиитпирлээри-биле «Информатиканы делегей харылдаазынга бараан болдуурар» деп лозунгуң адаа-биле ажылдап турар:

— компьютер техниказының болгаш информатика херекселдериниң талазы-биле янзы-бүрү чүрттарның аразынга делегей харылзааларын хөгжүдер;

— компьютер техниказының талазы-биле амгы үениң технологиязын сайзырадыр;

— компьютер билиниң болгаш культуразының үндезиниерин, компьютер билгилерин пропагандалаарын, социал дешилгеге идиг болуруубиле кижиниң ажыл-чорудулгазының бүгү талаларынга сапалга техниказын шиигээдип ажыглаарын калбаа-биле нептередир;

—компьютер эстетиказының принциптерин болгаш кадыкшылга эң-не айыыл чок кылыр сапалга техниказы-биле кижиниң ажылдаарының хевиолерин шиигээдип алыр.

ДКК-ның алые болгаш амгы сорулгаларын чедип алыр дээш:

— чедиишкиниг кады ажылдажылгага аргежок чугула тайылбыр, коммерция (садыглажылга) болгаш ескe-даа информациянның ажык, дүргеи медээ бээр банкыларын тургузар;

—компьютер техниказын, ылаңгыя хууда компьютерлерни ажыглаар үеде тургустунуп келир негелделерин, уржуктарны болгаш персоективаларны өөренип көөр;

— амгы үениң компьютер техниказын ажыглаарының баазазынга кадрларны өөредириниң болгаш белеткээриниң идепкейлиг чаа хевирлерин база аргаларын өөренип көргеш, чогаадыр, шиигээдип алыр, иниги компьютер культуразын бедидеринге идигни бээр;

—садыглажылга, чарлалдар, автор эргелерин камгалаар, каттыжкан бүдүрүлгелерни тургузар болгаш ол ажылчорудулгага хамаарышкан еске-даа айтырыглар талазыбиле тайылбыр консультациялаапы бээр.

Министрлер Чөвүдегиниң Машина тудуунуң талазыбиле бюрозу совет таладан ДКК-ның спонсор магадылакчызы болуп турар. ДКК-ның совет кежигүнериниң аразында — ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының дузалал математика институду, Эстон ССР-ниң ЭА-ның Дыл болгаш литература институду, Тартуның болгаш Казаньның күрүне университеттери, эргелеп башкарылга айтырыгларының институду, РСФСР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң урология талазы-биле эртем-шинчилел институду, коммерцияның дээди школазы болгаш оон-даа өскелер бар.

ДКК-ның даштыкыда кежигүнериниң аразында: Джей Би Электроник Саплайс, Фьючер Компьютерс (Системс), Квест Отомейшн, Опус, Оверсиз маркетинг Корпорейшн, Оверсиз Лимитед, Прогрессив Турс — Великобритания, Аймакс системс Корпорейшн — Канада, пп компьютерс —Люксембург, Дейта Квест, Пик системз, Ансат, Аутомейшн, Интернешнл Ист-Вест Экспейнж, Зеркало интерпрайзиз, Г. С. Дейкин Компани, Ралекс Интернешнл, Ворлдлинк, ЮС эмбассадора—АКШ, Боге Ларсен, Вальмет — Финляндия, Бюль, Зурестна —Франция, Глаxо Интернациональ КГ — ГФР, Эннко — Швейцария, Совьетконсульт АВ, Видеа-Сис — Швеция.

ДКК-ның кежигүнү болбуттаан, силер болгаш силерниң организациңнар дараазында түүлдерни кылып болур:

— ДКК-ның даштыкыда кежигүнерни — информация технологияларының кол бүдүрүкчүдерииң болгаш берикчилериниң белеткеп эртиирери доктаамал делегелеп классчарга программа, саналга болгаш харылзаа херекселдериниң чедиишкиннери-биле таныжып, оларны өөренир;

— силерниң сонуургап турарыңар даштыкы фирманың делегелге-классын бодунарның организастарга дорту-биле организастап, аңаа көргүскен дерит-херекселди бодунарның хереглелдериңерге шеңеп ажыглап болур;

— ДКК-ның даштыкыда кежигүнери-биле профессионалдыг, садыглажыр база пайыралдыг еске-даа сырый харылзааларны тургузуп, хөгжүдүп, каттышкан телевиледерни боттандырарынга хамаарышкан специалистер белеткээриниң даштыкыда кол төптеринге бодунуң мергежилин бедидер;

— программа херекселдериниң болгаш саналга техниказының садыглажылгазында байдалды тайылбырлап айткан ДКК-ның бюллетеньнерин алыр;

— тайылбыр, садыглажылга болгаш еске-даа информациянның ажык, дүргеи медээ бээр банкыларын тургузарынга киржир, бодунуң медээ бээр информация банкыларын хөгжүдер болгаш делегейниң информация четкизинге садыглажыр кылдыр оларны киириштирер;

— ДКК-ның стипендиязы болгаш специалистер аргыштырар программазы-биле информация технологияларынга хамаарышкан специалистер белеткээриниң даштыкыда кол төптеринге бодунуң мергежилин бедидер;

— программа херекселдериниң библиотеказын, информатика айтырыгларының талазы-биле даштыкының хүн бүрүде үнер паралтазын ажыглаар;

— амгы үениң технологиялярын садып алыр, тургузар болгаш ажыглаар талазы-биле бүрүн, долу тайылбыр консультацияларны алыр.

Кежигүнге киреринiң чагыын дараазында адресче чорудар: 667001, Кызыл хоорай, абонемент хааржаа 21, телефону 2-67-28.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000. Кызыл хоорай. Красноармейская, 100 — Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефонжары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлакчылары — 1-33-91; 1-34-17;
◆ приемная — 1-34-26;
◆ карындаштыг секретарь — 3-34-92;
◆ орлакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал килдизи — 3-36-42; 2-36-25;
◆ совет тургузуг, сопиал айтырыглар килдизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үзетпүр килдизи — 3-34-49; 3-34-73;
◆ агроүзетпүр килдизи — 3-41-16;
◆ пропаганда килдизи — 3-34-57;
◆ культура килдизи — 3-39-15;
◆ информация килдизи — 3-37-41;
◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19; 1-43-41;
◆ бухгалтерия — 4-34-93;
◆ очулга килдизи — 2-27-41;
◆ үлүүтүкчүлер — солуп келбейн баргаңда — 2-32-73 че полиция.

Чыдда 800 катап үнер. Хемчээзи 2 парлалга амазы. Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үлүүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының керектериинге талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыт № 265 — ТС—00108

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1989 ч.
апрель
8
суббота
№ 83 (13983)
1925 чылдан үнедезилеттингеп.
Өртээ 3 коп.

НИИТИ ЕВРОПА БАЖЫҢЫНЧЕ ОРУК

ЛОНДОН, апрель 6. (СЭТА-ның тускай корр.). Лондонуң кырында аар чүве дег кара будуттар ниим хүн улаштыр эргилип келгеп. Өл харбиле холушкан соок чаъс пайысмалдың ортулукчүгаштаю ышкаш үнүп келген часкы чечектерин өттүрүпкен. Лондонга апрельдиң аңаа эвес ындыг аргары совет-англи чугаалажыышкынарны хөгжүдеринге хоорайның чурттакчыларының турахөнүү, оларның идегелин ундаратпаан. Албан бүзүнүң ади-чоруун кылып, ында чеде берген СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниц Дээди Совединин Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевту Великобританияның пайысмалалы апрель 5-те уткуп алган.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашгыны херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининң Даргазының оралакчызы В. М. Камепцев Лондонда чеде берген.

Түс черниң-биле 23.00 шак турда, ИЛ-62 самолёт Хитроу аэропорттуң чазак терминалынга доктаай берген. Ындыг орай шакта тускай мегделдер кылырын ужуражышкыш протоколунда айтыпаан-даа болза, Лондонуң хөй-хөй чурттакчылары, янзыбүрү чурттардан келген журналистериниц корпузу баймаалыг уткушкунга чедип келген. М. С. Горбачевту болгаш Р. М. Горбачеваны Великобританияның Хаанының тускай төлөөлекчизи болгаш Хаанның өг-бүлезиниц ылыгуур салгаан кижизи, Великобританияның Премьер-Министри М. Тэтчер болгаш оок ашаа А. Тэтчер олар самолёт-ка кээп үткүп алган. Аэропорт-ка Хаанның шерии-ага ар күштериниц офицерлериниң хүндүлел таныылын чыскаан болгаш Совет Эвилелиниц Гимнин күүседкен.

Апрель 6-да эртең эрте, аян-чоруктуң ажыл-агыйжы кезээ эгелээн. Даунинг-Стрит 10-да Великобританияның Премьер-Министриниң ажылдаар бажыңының эжезиниң аксынга делегейниң улуг-улуг телекомпанияларының, телеграф агентилелериниц болгаш солуннарының үш чүс хире төлөөлекчилери чыглып келген. Бо бажыңның хөй чыл төөгүзүнде ындыг япазылыг болдуушкун — Совет күрүнениң баштыңы чазак чугаалажымышкыннарынга моон мурнунда кажан-даа кирипшээп турган. Сөөлгү чылдарда чаа шынарны болгаш өскерлиишкинни ап турар совет-британ харылзааларының чыл демдегделинге немелденп кирер дээш репортерлар бичии-даа арга чидирбээнер.

М. С. Горбачевту бажыңче кирер эжик аксынга М. Тэтчер үткүп алган. Олар үткүлга залынче киргеш, тураскаал кылдыр чурукка тыртыпгаш болгаш тускай чугаалажымышкыннарны кылыры-биле Премьер-Министриниң кабинединче чоруй барганнар.

Оок соонда совет-англи документилерге ат салыныңың сүзүлды болган. Телевидение компанияларының дүрген дамчыткан тайылбырларында демдегдээнии бүгүаар алырга чугаалажымышкың үезинде бот-бодуң биличир чоруктуң деннелиниге, ийи чүрттуң удуртукчулаp ының аразында беседалар уре-түнелдиг болгаш ыйыралдыг болганыпга антын тала сеткил хаптаан боон турар.

Дашгыны херектер министрлерп Э. А. Шеварднадзе болгаш Дж. Хау олар ССРЭ-ниң чазаанын болгаш Великобританияның чазаанын аразында капитал салымышкынарны деткиир болгаш кады камгалаар дугайында керээге, боттарының хамаатыларынга өөрүп бээр айтырыглар талазы-биле ССРЭ-ниң чазаанын болгаш Великобританияның чазаанын арасында боттарын биличип турарының дугайында меморандумга. Ленинакан хоорайга (Армян ССР) школ тударынга хамаарыштыр айтырыгны ССРЭ-ниң чазаа-биле Великобританияның чазаанын арасында кады биличишкинниң дугайында меморандумга ат салганнар. Ол ышкаш ажыл-херекчи чоруктулгаларга шинг бээр талазы-биле консордиумну тургузар айтырыглар талазы-биле ССРЭ-ниң чазаанын болгаш Великобританияның чазаанын арасында бот-боттарын биличишкинниң дугайында меморандумга база ат салдынган.

Бо байырлыг ажыл чаа доостуру билек делегейниц парлалгазы резиденциядан үнер эжик аксынга белеткенипкен. Чугаалажымышкынарның киржикчилериниң сагыш-сеткилин, ол ышкаш аңаа-даа, Москвага-даа ССРЭ биле Англияның аразында бот-боттарынга бүзүрежилгени быжыглаарының оруунга, ниити-европа бажыңын тударының оруунга улуг базым болур деп санап турары Лондон ужуражылгазының үнелелиниң тырттырың база бижидип алыры-биле он-он объективтер болгаш микрофоннар белеткенипкен.

Совет-англи чугаалажымышкынар болгаш документилерге ат салыныңкынарны доозулаган соонда Маргарет Тэтчер биле М. С. Горбачев корреспондентилер мурнунга кыска медеглел кылганнар.

Бо эрткен аңгы байдалдың оң кол айтырыгларының талазы-биле боттуг чугаалажымышкың ийи чартык шак дургузуунда болду деп. Великобританияның Премьер-Министри медеглээн. Совет Эвилелинде эде тургустунуушкунуның чоруп турарының дугайында М. С. Горбачев бүрүү-биле мөңгө дыннаттыр. Чөөн чүк биле Барының чүктүң аразында харылзаалашпы болгаш бөө-чепсекти дүжүрелиниң айтырыгларын чугаалажып көрген бис. Намибия айтырыгларын чугаалаштывыс, ынчангаш бис чедип алынган дугуржулга амыдыралга бүрүн боттанарын дээш кызыдып турар бис. Бистиң даштыкы херектер министрлериниц ат салганы үш дугуржулгазынга: капитал салымышкынарны камгалаар дугайында, виза алырының чүрүмүн акыжидер дугайында болгаш англи хамаатыларның база ажыл-херекчи кижилерниң чыгтан акша-хөреңгилиби-биле Арменияга школ тудаларының дугайында дугуржулгаларга ат салыныңкынының аазулалывга 11.30 шакта киришкен бис. Ол дээрге Чөөн чүк биле Барының чүктүң аразында чугаалажымышкыннар чорудулганының үезинде чиагай сеткилдиң болгаш каты ажылдажылганың чаа бүзүрежиг эки үлегер-чижек деп бодаар мен.

Чугаалажымышкынар соонда болдуның медеглелинге М. С. Горбачев мынча дээп:

Дээрги Тэтчерниң чугаалаан үүлүг-биле чөпшээрежип тур мен. Чаңгыс үүлгө алыг кылыйн. Дээрги Тэтчер ийи чартык шак беседалашкап бис диди. Бис 10 шактан эгелеп, эртенги чем безинээ үезинде үзүктелиишкин чок беседалажып келиниис дээрзин чугаалаар ужуглуг мен. Бо улуг эвес тайылбыр-дыр ийин. Бо байдалды ажыглап, хүндүлээчел чоруу дээш дээрги Тэтчерге, чазакка өөрүп четтиргенимни илередийн, бүтү совет улустап Великобританияның чоңгуна чаагай күзээшкиниерин дамчыдайн. Мээң аян-чоруум өске үеде болур турганын билир силер. Арменияга болган халап ол арганы бербейн баргап болгай, ынчан чүрүче дораан ээр апарган мен. Ол хүннерде армян чонга, совет улуска хамаарыштыр бүзүргеп чаагай сеткилин дээш Великобританияның чазаанга-даа, улусунга-даа өөрүп четтиргеиниэтэ ам илередир күзелдиг мен. Ол берге шакта боттарының качыгдалын чүгле илереткен эвес, боттуг дузалы көргүскен бүтү аяглачаларга өөрүп четтирип тур бис. Ылаңгыя Арменияга барып, кижилериниң амы-тынын камгалаарынга дорт киришкен англичанларга оңзагай өөрүп четтирдим. Бот-боттарының биличип, бүзүрежип база бистиң аравыста эки байдал бар турда, бот-бодувуска кажан-даа демдежип шылаавышты бө берге байдал көргүстүү.

Делегей харылзааларын эжиндиришиниц чорудулгаларын кадыкаар эжиндиришиниц дугайында чугааны бөгүн кыскартып, ССРЭ-ниң Министрлер Совединиң Председатели Н. И. Рыжков Москвада Великобританияның Премьер-Министри М. Тэтчерге Чөөн чүк биле Барының чүктүң аразында харылзаалашкынын, ол ышкаш Европа дугайында меморандумга база ат салдынган.

Бо эрткен аңгы байдалдың оң кол айтырыгларының талазы-биле боттуг чугаалажымышкың ийи чартык шак дургузуунда болду деп. Великобританияның Премьер-Министри медеглээн. Совет Эвилелинде эде тургустунуушкунуның чоруп турарының дугайында М. С. Горбачев бүрүү-биле мөңгө дыннаттыр. Чөөн чүк биле Барының чүктүң аразында харылзаалашпы болгаш бөө-чепсекти дүжүрелиниң айтырыгларын чугаалажып көрген бис. Намибия айтырыгларын чугаалаштывыс, ынчангаш бис чедип алынган дугуржулга амыдыралга бүрүн боттанарын дээш кызыдып турар бис. Бистиң даштыкы херектер министрлериниц ат салганы үш дугуржулгазынга: капитал салымышкынарны камгалаар дугайында, виза алырының чүрүмүн акыжидер дугайында болгаш англи хамаатыларның база ажыл-херекчи кижилерниң чыгтан акша-хөреңгилиби-биле Арменияга школ тудаларының дугайында дугуржулгаларга ат салыныңкынының аазулалывга 11.30 шакта киришкен бис. Ол дээрге Чөөн чүк биле Барының чүктүң аразында чугаалажымышкыннар чорудулганының үезинде чиагай сеткилдиң болгаш каты ажылдажылганың чаа бүзүрежиг эки үлегер-чижек деп бодаар мен.

Чугаалажымышкынар соонда болдуның медеглелинге М. С. Горбачев мынча дээп:

Дээрги Тэтчерниң чугаалаан үүлүг-биле чөпшээрежип тур мен. Чаңгыс үүлгө алыг кылыйн. Дээрги Тэтчер ийи чартык шак беседалашкап бис диди. Бис 10 шактан эгелеп, эртенги чем безинээ үезинде үзүктелиишкин чок беседалажып келиниис дээрзин чугаалаар ужуглуг мен. Бо улуг эвес тайылбыр-дыр ийин. Бо байдалды ажыглап, хүндүлээчел чоруу дээш дээрги Тэтчерге, чазакка өөрүп четтиргенимни илередийн, бүтү совет улустап Великобританияның чоңгуна чаагай күзээшкиниерин дамчыдайн. Мээң аян-чоруум өске үеде болур турганын билир силер. Арменияга болган халап ол арганы бербейн баргап болгай, ынчан чүрүче дораан ээр апарган мен. Ол хүннерде армян чонга, совет улуска хамаарыштыр бүзүрежиг чаагай сеткилдиң дээш Великобританияның чазаанга-даа, улусунга-даа өөрүп четтиргеиниэтэ ам илередир күзелдиг мен. Ол берге шакта боттарының качыгдалын чүгле илереткен эвес, боттуг дузалы көргүскен бүтү аяглачаларга өөрүп четтирип тур бис. Ылаңгыя Арменияга барып, кижилериниң амы-тынын камгалаарынга дорт киришкен англичанларга оңзагай өөрүп четтирдим. Бот-боттарының биличип, бүзүрежип база бистиң аравыста эки байдал бар турда, бот-бодувуска кажан-даа демдежип шылаавышты бө берге байдал көргүстүү.

Делегей харылзааларын эжиндиришиниц чорудулгаларын кадыкаар эжиндиришиниц дугайында чугааны бөгүн кыскартып, ССРЭ-ниң Министрлер Совединиң Председатели Н. И. Рыжков Москвада Великобританияның Премьер-Министри М. Тэтчерге Чөөн чүк биле Барының чүктүң аразында харылзаалашкынын, ол ышкаш аңаа-даа, Москвага-даа ССРЭ биле Англияның аразында

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

ИНТЕНСИВТИГ ТЕХНОЛОГИЯ: ЭКОНОМИКТИГ СОНУУРГАЛ-БИЛЕ БЫЖЫГЛААР

ЧЕРНИ АЖЫГЛААРЫНЫҢ ЭРТЕМГЕ ҮНДЕЗИЛЕТТИНГЕН МЕТОДТАРЫНЧЕ, ТАРЫЛГА ЭЭЛЧЕШТИРИЛГЕЛЕРИН, ХӨРЗҮН КАМГАЛАЛЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ШИҢГЭЭ. ДИРИНЧЕ ЧУГУЛА КИЧЭЭНГЕЙНИ САЛЫР ХЕРЕК.

(СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң материалдарындан).

Интенсивтиг технологияны шиңгээдип алырының дугаймында чугаа үш чыл бурунгаар эгелей бергенде, ооң ажык-дузазынга хамаарыштыр янзы-бүрү бодалдар тыптып келген. Оларның утказы удурланмышкак тургап. Чамдык кижилер чаа технологияга бүзүреп, ону шиңгээдип алыр дээш практиктиг ажылдарны кылып киришкен, а ескелери ооң түңнелдиг болурунга чиглинип, эртемге үндезилеттингеп технологияны шиңгээдип алырының орнунга ол ажылды кылып чорударының бергезинің дугаймында чылдагаанарны дилеп эгелээн. Интенсивтиг технологияны республиканың чамдык ажыл-агыйларынга 10 муң га черге 1986 чылда ажыглап эгелээнін, ооң түңнели чаа технология тараанын дүжүдүп бедидип алырының оруу дең чүвени көргүскен. Чиңгээлээрге, Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң тараажылары интенсивтиг шөлдерге, эрги технология-биле тараа тарын өстүрген шөлдерге дениэрге, га бүрүзүиден 15,4 центнер хөй дүжүттүг алган. А республика инитизи-биле га бүрүзүиден 21,1 центнер дүжүттүг ажаган. Интенсивтиг шөлдүң бериичелиниң улуунуң бадыткалы ол. Чаа технология чылдан чылче тараа шөлдерінче оруун улам калбартып, тараажының хүн бүрүде ажылынга бижыглып, чамдык кижилерниң чаа ёау-биле ажылдаар түткүлү чок, чылдагаанвар дилээр чоруун бүрүү шаап эгелээн.

Интенсивтиг технология-биле тараа база ногаа айлаа тарып өстүрүп турар бригадаларының болгаш звеноларның удурукшулары боттарының семинарынга ажылының түңнелдерин, бо чылын кылыр ажылдарны чугаалажып көргеп. Тараажиларының болгаш ногаажыларның соругалары бедээп, оларга негелдерлер шыгыраан деп үвенп чугаа бадыткаан.

1988 чылда 48,6 муң га черге тараа аймаан интенсивтиг технология-биле тарып өстүрген. Га бүрүзүиден ортузаа-биле 15,6 центнер дүжүттүг ажаан алган. Ол дээрге эрги технология-биле тараа өстүрүп турган шөлдерниң дүжүдүнге дениэрге, 3,7 центнер хөй. Интенсивтиг технология-биле ажылдап турар чамдык коллективтер бедик дүжүттүг ажаап ап турар-даа болза, инитизи-биле бо дээрге шоолуг эвес өзүлде-дир. Ооң чылдагааны интенсивтиг технологияның негелдерни долузу-биле сагывайн турары. Чиңгээлээрге, чемнинчидилгеин баш бурунгаар хөрүнге колдады тогерин часкы хову ажылдары-биле кады чорудуп турар. 1988 чылдың дүжүдүн тарын өстүрериниге белеткеним тура, 48,6 муң га интенсивтиг шөлдүң түгле 5 муң га хирезинге чемнинчидилгеин күүгүн чашкан. А ол ажылдың барык шүүтүлүн күүгүн кылып чорударын агрохимиктер сүмелеп турар болгай. Тоска аттыг, «Коммунизмниң херези» дээш ескедаа чамдык ажыл-агыйларга интенсивтиг шөлге 3 класстың үрезинин чашкан. Хөрзүнүң база тараа өзүлиерининң диагностиктиг аналиэтерин чорутпайн келген. Шак мындыг янзылыг чедир кылдыннаан түүлдер интенсивтиг шөлдерниң бериичелин шаптым-биле күштелдирер арганы бербээн. Интенсивтиг технология дээрге, шинчиледдерге үндезилеттингеп арга-дыр. Эртемденнериниң сүмелерин хамаалыышкын чок сагымы— интенсивтиг технология-биле ажылдап турар коллективтериниң кол негелдеэн болур үжурлуг.

Семинарның ажылынга СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак киришпеен. Интенсивтиг технология-биле ажылдап турар тараажы коллективтериниң кичээнгейин эртем биле практиканың аразында харылзаалыышче ол утпаидырган.

Ш. Д. Ооржак: — Интенсивтиг технологияны шиңгээдип алырын бистин республикада баштап чоруур кижилер силер силер. Силерниң ажылыңар эртем биле практиканың белдирлеишкен черинде. Ажылыңар эртем-биле харылзаалыг. Интенсивтиг технологияның коллективтерге-биле кончуг чугула айтырыгларының шиитпирлеттинерниге идегеп турар бис.

Интенсивтиг технологияны шиңгээдип ап эгелээн тараажы болгаш ногаажы коллективтер чонну аъш-чем аймаа-биле хандырарының чедиишкинниг шиитпирлеп болур деп үвенп 1988 чылдың түңнелдеги көргүскен.

И. Г. Лавриненко, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүүрукомитединиң даргазының орлакчызы:

— Тараажының ажылының кол үнелеэн ооң кылган ажылының хемчээли эвес, а дүжүт апарган болгай. Дүжүт кандыг-дыр, тараажы база ынчаар ажылдаан деп билип алыр бис.

«Тиилелге» совхозта Х. С-Б. Монгуштуң бригадазы нарил чок ажылдаарывыл системазын республикада эң баштай шиңгээдип алган. Мурнакчы дүрүкулганы шиңгээдип алырында олардан өөренип ап болур түүлдер бар. Ынчангаш «Тиилелге» совхоз интенсивтиг технологияны шиңгээдип алырын өөренир база ажылгый болган. 1988 чылда интенсивтиг шөлдерниң га бүрүзүиден 18,1 центнер дүжүттү бригада ажаап алган. А совхоз пшитзи-биле га бүрүзүиден 12,8 центнер дүжүттү алыр аргалыг болган.

Таңды районнуң «Революциянның чалбыжы» совхозта Н. П. Ефимовтуң бригадазының тараажыларының өстүрген дүжүдү бир гадаи 18-28 центнер боон турган. Оларның тарып өстүрген тараазының бот-үнезін совхозтуундан 20-48 хүү чиик.

Эки ажылдаан тараажы коллективтерни хөйү-биле адаа болур. «Ак-Туруг» совхозтан Смирнов Бегзи, «Өөк» совхозтан Анатолий Калягин дээш, үстүнде адаанывыс аштерниң удуртқан коллективтери ышкаш, шүүтү тараажы коллективтер эки ажылдаан болза, 65-100 муң тонна хире дүжүттү немей ап болур үүрган бис.

Ажылывысты сайгарып орарга, четпестер хөй. Интенсивтиг технологияның негелдеэрин сагывааны, дорт чарыгдалдарның үчүдүнүн багайы. акша-шалын сүрер дээш тараажы коллективтерниң кежигүннериниң санын хөлүн эртпир кымырып, ажылды далаш кылып, ооң шынарын бакпыратканы дээш ооң-даа ескедээ.

Интенсивтиг технологияны шиңгээдип алырын чүгле башкарып чорударының ада үндезилеттингеп аргаларын хүлээп көөрүнүң дугаймында чоруп турар» —деп, М. С. Горбачев Пленумга илеткелиниге демдеглээн. Арында кодээ ажыл-агыйлыг бүдүрүлгениде спецналистериниң байдалын үндезинин-биле ескертип турарын, ооң-биле холбаштыр оларның чамдыкы ажыл-агыйны башкарып чорударыпың ол хевиринге шүүлмүүлекчи хооң-биле хамаражып турарын, күш-ажылдың алыс түңнелдериниң хамаарылга чокка доктаамал орулгаларны алырынга чанчылып калган колхозчулар, ажылчыпиарның чамдыкы зы есиктиг көрүп турар, бис оон үнер ужурлуг бис, мынаймае болза, бурунгаардан шыдавас бис, маңаа боттуг орук —алыс түнелден төлевир кылырынче шылчиир. Ол чорук хой чүүлдерни оларның турар черлеринге тургузуптар деп. Михаил Сергеевич илеткелиниге база чугаалаан.

Ногаа болган тараа аймаан интенсивтиг технология-биле тарып өстүрерин материалдыг соңуургалбиле хүн бүрүде бижыглаайн баары чедип алдынган турушгарны божанналып турар. Ооң чиңээн Кызыл районнуң «Кара-Хаак» совхозтуң ногаажыларындан көрүп болур.

«Кара-Хаактың» ногаажылары улуг хемчээлдиг белеп эвес ажылды чылдың-на кылып, республиканың найысылалы Кызыл хоорайның чурттакчыларын ногаа аймаа-биле хандырып турар. Совхозтуң ногаажылары 107 га ажык черге чылдың-на 1,2-1,9 муң тонна ногаа аймаан өстүрүп келген. Бо ажылга эң берге түүл — бок үнүштерни аштап арыглаары. Ажаа хөй кижи күжүн, чарыгдалдарны ногаажылар үндүрүп турган. Ооң хемчээлин эвээжедип, ажылды чингедирип-биле 1987 чылдан тура, ногаа өстүрериниң астраханъ методтуңуң чамдык аргаларын ажыглап эгелээн. Ол метод-биле ажылдаан эгелээрде, туе черниң байдалынга тааржыштыр эдилеринден, ескерлиишкиниерни кылып, боттарының чогаалдып алганы бок үнүштер аштаар, чер чымчадыр дериг-херекседдерин база ажыглаапнар. Ооң түңнелинде хол-биле кылыр ажылдарының хемчээли 1987 чылда 35 хуу, 1988 чылда барык 50 хуу чедир кымырлган. Бок үнүштерни чок кылырын чиңгетпеп соонда, ногаажыларның ажылының бүдүрүкчүлүү бедээн, шынары экижээн. Эң бедик көргүзүглерни А. И. Немцова, Г. А. Горовая оларның удуртқан звеноларының чедип алган. 1987 чылда Галина Александровна Горованың звенозу капустаны 8,5 га шолге астраханъ технология-биле өстүргеп, га бүрүзүиден 555 центнер дүжүттү ажаап алган. Ол дээрге республиканың ногаажы бригадаларының өстүрүп турар дүжүдүнден 4 катап хөй болган. Бедик күш-ажылчы чедишкиниерни дээш Г. А. Горованың звенозу ССРЭ-ниң Улуг ажыл-агыйының чедишкиннерининң делегелгезинің дипломунуң ийиги чергези, оңуг телевизор база 1000 рубль түңнүг акша-биле шаңнаткан.

Бөгүн «Кара-Хаактың» ногаажыларын дүвүредип турар түүлдер хөй. Оларның биразы— келир чайын оларның кончаар ажылдаарывыл дугаймында баш бурунгаар экономиктиг үнелелдиг чогу. Ногаажылар-биле керээ чарарын совхозтуң орайтадып турары чаңчыл апарган. Ынчалза-даа бо чыл дег ол хире орайтап көрбээн. Март айның соолгу хүнеринге чедир керээни чарын аптар турганнар. Бо чылып апрель айга чедир керээ чардымаан. Звено бүрүзүге планныг онаалдаларны чедирген-дээ болза, келир чайын ногаа өстүрериге түү хире чарыгдалдар үнерин, ногаажыларның ажылдап алыр акша-шалыңы чеже боор дээрәнің дугаймында сан-чурагайлар чок. Ооң чылдагаанын совхозка экономистериниң чыл санында таанындап эртпеп чылын ногаажылар чидарыглиг болганнар. 100 тонна капустаны садыг черлери хүлээп албаан. Чүге дээрге ол хөлүн эрттир бижип калган болган. 150 тонна кабачкины мал чеми кылдыр ажыглаан. А кабачкиден кылган икраны республикаже ескерлерден кинр сөөртүп турар. Согуна, редис дээш чамдык ногаалар аймаа янзы-бүрү чылдагаанвар-биле хереглеичилерге четпейн барган.

А. И. Немцова:

— Ажылды бүдүргеш, ооң соонда ажыл төлевири дээш сүржүр мындыг улуг бис. Чылдың-на. Чайын тарын өстүргеш, күзүн дужаанган продукциявыс дээш талынны төнчү саваажылга ёзугаар чаа чыл соонда алыр-дыр бис. А совхозтуң бухгалтериязы ону ай-дедир катап-катап санаап шаг боор. Арга-лыг-ла болза, малынывысты эвээжедирип болаар. Бир эвес биске чарыгдалдар, оруглаар дутайынга сан-чурагайларны баш бурунгаар берип каан болза. Ынчаар ажылдаап, кайы хирезин камнап алырын-даа билир турар ийик бис.

Ол сан-чурагайлар чокта ажылды эгелевес бе дээрге инитизиң ажылы боон кээр. Ооң мынай. «Кара-Хаак» совхозтуң огородундан ангыда ажылдаар чер бар эвес. Чайын огородка ажылдаары аңмыраар акша ажылдап алырының чаңгыс аргазы ол-ла болгай.

«Кара-Хаактың» ногаажылары 1987 чылда эки дүжүттү ажаап алганнар. Эртекен чылын дүжүт мурнуку чылга деңнээрге шоолуг эвес болган. Чүге дээрге гербицидтерни чазып хөрзүнге киирбейн барганнар. Бок үнүштер үнгеп, ногаажы дүй базып ап часкан. Кызыл хоорайның чурттакчыларын бок үнүштер аптаарынга эвилелдээр ужурга таварышкан. Бок үнүштер аштаарынга киижерни киириштирери дээрге-ле артык чарыгдалдар-дыр. Совхозтуң ногаажыларының ажыл телевириниң үлгадың турарының бир аргазы — дорт чарыгдалдарны эвээжеткеин. Ол дээрге база интенсивтиг технологияның бир талазы-дыр.

Аңгы үеде ногаа өстүрүп турары шөлдерге «Кара-Хаактың» ногаажылары ногаа будүрерин барык ийи катап көвүдедип болурунуң аргазы бар. Ооң мурнунда ногаажы болбаазырадырының бөлгаш кадагаларының айтырыгларын шиитпирлээр керек. Ногаажы сайгарарын багай организастаанындан эртпеп чылын ногаажылар чидарыглиг болганнар. 100 тонна капустаны садыг черлери хүлээп албаан. Чүге дээрге ол хөлүн эрттир бижип калган болган. 150 тонна кабачкины мал чеми кылдыр ажыглаан. А кабачкиден кылган икраны республикаже ескерлерден кинр сөөртүп турар. Согуна, редис дээш чамдык ногаалар аймаа янзы-бүрү чылдагаанвар-биле хереглеичилерге четпейн барган.

А. И. Немцова:

— Ногаажы өстүргеш, дораан-на үндүр садарын кызар-дыр бис. Чүге дээрге ону болбаазырадыр азы шыгжаар черлер бистиң совхозта чок. Ногаа өстүрериге тускайлап каан болбаазырадыр цех, шыгжамыр тударының дутайында совхоз добавайн турары частырыг-дыр. Бир эвес болбаазырадыр цех турган болза, дүрген үрелир ногаа аймаан болбаазырадып, чижээлээрге, огурецти, помидорну дузаап-даа болгай. Ол-даа болза чидириг эвээш, а биске орулга боор. Кызыл болза, дузап каан ногаа аймаа дыка амданныг чем-дир. Ооң мынай, будүрген продукциязын ногаажылар боттары садып-сайгарарын организастаар болза экп. Ынчаар ажылдаар-биче-даа болза, республиканга бар-дыр. Ынчан база чидириг эвээжээрги чугаажок.

Хоочун ногаажы Альбина Ивановна Немцованың болдазы мындыг. Семинарга чугаалашкан айтырыгның кызыгаарындан ол оран чок үнүп турар. Экономиктиг, материалдыг соңуургал кижилерни боттары башкарып ажылдаарынче идип турарының чижээ ол. Оны херек кырында боттандырары ажыл-агыйның удуртукчуларының ажылы-дыр Интенсивтиг технологияны шиңгээдип алырын, удуртуп баштаар специалистер шупту ажаа соңуургалдыг деп үвенп чугаалаары бергө. Чүге дээрге семинарның ийи дугаар хүнүнде-ле чамдык районнарның, ажыл-агыйларның агрономнары көзүлбейн барганнар. Чаа технологияны шиңгээдип алырынга олардың хамаарылгазы мынды чиик болганынаан оны долуу-биле шиңгээдип алырында шынгыы четпестерниң бар болуп артып турары ол чазавас.

Интенсивтиг технологияга механизаторларның хамаарылгазы аңгы-аңгы деп чүвенп семинарның киржикчилери-биле чугаа көргүскен. «Сосновское» дүржүлга-будүрүлге ажыл-агыйының механизаторлары тараа-даа, ногаа-даа өстүрериге интраттарны ажыглаарынга улуг-ла тура чок улус болду. А. И. Сидоров интраттарны ажыглаарга, хөрзүнүң шынары бакпыраар деп санаап турар. Черни курукшудуп, янзы-бүрү культураларны тарып өстүрерин ээлчештирерин шөлдерге шыгыы сагып турган, багай эвес дүжүттү интраттарны ажыглавайн өстүрүп ап болурунга ол бүзүрээр. Александр Николаевичиниң звеновзувуң ажылдап турар шөлдери эле-ээнделчек хөрзүннүт. Эртекен чылын бир гадаи ортумаа-биле 11 центнер тараавы ажаап алганнар. Дүжүт, интенсивтиг технологияны ажыглап турар звеноларның алган дүжүдүнге деңнээрге, эвээш-даа болза, бот-үнезін чиик болган. Бир эвес ажылагыйда 1 центнер тараанның бот-үнезі 11 рубль болган болза, звеновуң өстүрген тараазының 1 центнерде бот-үнезін 7 рубль болган.

Звено 4 кижиден тургустуган. Олар 1887 га черни хүлээнип алган. Бо чылын га бүрүзүиден 11,4 центнер дүжүттү алырын шиитпирлээнгер. Машина-техниканың септелгезин чаа чыл мурнунда дооскан. Часкы хову ажылдарынын үезинде 1043 га черге үрезинни чажарлар. А 844 га черни курукшудуп каан.

Ол-ла ажыл-агыйның картофель өстүрер звенозуңуң удуртукчузу **М. З. Родькин:**

— Янзы-бүрү культураларны шөлдерге ээлчештир тарып өстүрер болза, интратарының улуг ажыы чок деп бодаар мен. Шак мындыг утланынышкынны чер ажыл-агыйында чамдык ажыл-агыйлар ап турар апарган. Эртекен чылын картофельдиң багай эвес дүжүдүн, хөрзүнче чаңгыс-даа килограмм нитрат кипрбейн, өстүрдүвүс. Чүге дээрге хөй чылдыг сиген үнүп турган шөлге картофельди олуртувус. Хөй чылдыг сигенниң хөрзүнүнге азот хөй чыгылган. Ынчангаш минералдыг чемнинчилге ажытлаарының хөрээ чок болду.

Интенсивтиг технологияга тараажылардың хамаарылгазы аңгы-аңгыдыр. Чамдыктары интраттарны технологияның негелдеэрін ёзугаар ажыглаары дээш, а ескелери арыг биологтуг арга дээш туржуп турар. Ынчалза-даа оларның каймыы-даа эки шынарлыг бедик дүжүттү өстүрериниң орулктарын дилеп чоруурдардыр. Тараажының ажылында, сеткил-сагжымында кол чүүл—ол. Ону материалдыг соңуургал, экономиктиг идиг берииишкин-биле бижыглаар херек. Ол дугаймда СЭКП ТК-ниң март (1989 ч.) Пленумунуң материалдарында мынчаар айытқан: «Чаа политиканың эге пунктуу болза, кодээде экономиктиг харылзааларны эдэ тургузарынче, ажыл-агыйны бот-башкарылга-биле чорударынче кижиниң инициативазын ажыдып турар хевирлерин көвүдедиринче чайгыламыш чок шугум болуру.

(Арыннын «Шын» солунунуң корреспондентилери Шактыр-оол Сувак, Ондар Охемчик белеткээн).

ЖУРНАЛИСЧИ ЭКИ АЖЫЛДАР ДЭЭШ

Журналисчи эң эки ажылдар дээш журналистерниң чанчыл болган конкурузунуң тоолалларынга киирери-биле дараалаштыр парлаттывган чүүлдерин, сценарий планнарын, эфирже үнген дамчыдыталарын республиканың парлалга, телевиденне, радиодамчыдыкта ажылдакчылары саналдаан. Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң шаңналының лауреады ат дээш конкурска киришкенниң аразында дараазында журналистер бар:

К. Т. Оюн, «Шын» солуунуң бодувуң корреспондентизи — социал чөптүг чоруктуг айтырыгларының талазы-биле дараалаштыр парлаттывган материалдары, оларның аразында «Инээм чүге чоруп?», «Туттурбастаан оорлар» болган ооң-дээ өске корреспонденцияалары дээш.

Л. Е. Оидар, Кызылдың телестудиязының кол редактору — «Эде тургустунуушкун» — үениң негелдезиө» деп рубриканың адаа-биле дамчыдыталарының сценарий планнары. Республиканың партия, совет органнарының удуртукчуларыбиле ужуражыышкыннарыны, министрлер болган өске-дээ ведомстволарның удуртукчуларын-биле, будуүлгениң организакчыларыбиле бесседаларны эфирже дорт дамчытканы дээш.

Ч. С. Мандымчы, «Хемчиктиң сылдысы» солуунуң киллиг эргелекчизи — «Дүрген дуза чедиреринге дүрген дуза керек», «Дүрген дуза дугайында база катап» деп корреспонденцияларынга Барыын-Хемчик районда чоонуң эмнелге хандырылгалын капчаар тургускан дугайында айтырыгны көдүрүнү дээш.

В. У. Хомушку, «Хемчиктиң сылдысы» солуунуң редактору — Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймаанга барып чораан үезинде «Найырал быжыгып турар» деп орук демдеглелдерни, аймактың «Тэргүнүй малчын» солуунуң редакциязынга журналистерниң ажыл-ишчи ужуражыышкынының дугайында материаллары дээш.

А. С. Бегзин-оол, «Хемчиктиң сылдысы» солуунуң хөрүсалгалыг секретары — бот-оруглга-чарылгага болгаш бот-акпаламышкынга үлелзилээш, ажыл-агыйны чорударының чаа хевирлериңче «Хемчик» совхозтуң шилчиринниң айтырыгларының база арталарының дугайында «Чаартыкган суур» деп корреспонденцияазы дээш.

Э. Л. Доигак, «Шын» солуунуң пропаганда киллиниинг эргелекчизи — социал-культура болгаш мөзүү-шынар темаларынга парлаттынган материаллары дээш.

И. И. Херлин, «Тываның аныяктары» солуунуң киллиг эргелекчизи —спортчу хемчегларни организастаар болгаш эртттирер дугайында дараалаштыр парлаттынган материалдары дээш.

Ю. К. Дарбаа, «Тываның аныяктары» солуунуң харыысалгалыг секретары— комсомолчу найыралга шынчы чорук дугайында, хоочун салгалдың болгаш аныяктарның аразында харылзаа дугайында «Чаартыкган суур» деп корреспонденцияалары дээш.

М. М. Доюпгар, «Тываның аныяктары» солуунуң киллиг эргелекчизи —комсомол амыдыралының, мөзүү-шынар харылзааларының темаларынга корреспонденцияларынга Барыын-Хемчик районда чоонуң эмнелге хандырылгалын капчаар тургускан дугайында айтырыгны көдүрүнү дээш.

Конкурска киирери-биле саналдаан материаллардага, дамчыдыталарга хамаарыштыр боттарының санал-оналын, үнелээшкиннерин помчукчулар плергейлээр дээрзинге конкурс жюриизиниң кежигүннери идеген турар.

ССРЭ-ниң Сан министерствозундан болгаш ССРЭ-ниң Күрүне банкызындан

1987 чылга чедир саарылгага киирген 1 рубль үнелиг турасказадыг болган юбилейлиг совет чоостарның дараазында экижиткен хевирлерин немей белеткеп үндүрер дугайын ССРЭ-ниң Сан министерствозу болгаш ССРЭ-ниң Күрүне банкызы дыннадыл тур:

— Фашистиг Германияны чылча шапкан Тиилелгениң 20 чылын алдар болдурган (1965 чылда үндүрген);

— Совет эрге-чагырганың 50 чылын алдар болдурган (1967 чылда үндүрген);

— 1941-1945 чылларда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 30 чылынга алдар болдурган (1975 чылда үндүрген);

— Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылынга алдар болдурган (1977 чылда үндүрген);

— ССРЭ хамаатызы Ю. А. Гагариниң — кижиниң космосче эң баштай ужутканының 20 чылынга алдар болдурган (1981 чылда үндүрген);

— Совет-болгар найыралга алдар кылдыр (1981 чылда үндүрген);

— Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 60 чылынга алдар болдурган (1982 чылда үндүрген);

— Карл Маркстың төрүттүнген хүнүнден бээр 165 чылы-биле болгаш ооң мөзөн хүнүнден бээр 100 чылы-биле холбаштыр (1983 чылда үндүрген);

— ССРЭ-ниң хамаатызы В. В. Терешкованың —хөрээжен кижиниң космосче эң баштай ужутканының 20 чылы-биле холбаштыр (1983 чылда үндүрген);

— Эң баштайгы орус парлакчы Иван Федоровтуң мөзөн хүнүнден бээр 400 чылыбиле холбаштыр (1983 чылда үндүрген);

— А. С. Пушкиниң төрүттүнген хүнүнден бээр 185 чылы-биле холбаштыр (1984 чылда үндүрген);

— А. С. Поповтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 125 чылы-биле холбаштыр (1984 чылда үндүрген);

— Д. И. Менделеевтиң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылы-биле холбаштыр (1984 чылда үндүрген);

— Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң тиилелгениң 40 чылынга алдар болдурган (1985 чылда үндүрген);

— Аныяктарның болгаш студентилерниң XII Бүтүдележилеринге Москвага эртттирген-биле холбаштыр (1985 чылда үндүрген);

— Ф. Энгельстиң төрүттүнген хүнүнден бээр 165 чылы-биле холбаштыр (1985 чылда үндүрген);

— В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 115 чылы-биле холбаштыр (1985 чылда үндүрген);

— М. В. Ломоносовтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 275 чылы-биле холбаштыр (1986 чылда үндүрген);

— Тайбыңның дедегей хүнүн 1986 чылда эртттиргенбиле холбаштыр (1986 чылда үндүрген);

Немей белеткээн чоостарның арны болгаш артыкы талалары мурнуундагыларының хевирлеринге бүрүнүбиле дүжүп турар.

Чоостарның кыдыгларында дараазында бижимелдер бар:

— Фашистиг Германияны чылча шапкан Тиилелгениң 20 чылынга алдар болдурган үндүрүлгенин: «9 мая 1965», «1988» деп бижимелдер болгаш «Н» деп үжүк, оларны ийи беш-адыр болгаш улуг демдек ангылаан:

— Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 30 чылынга алдар болдурган үндүрүлгенин: «9 мая 1975», «1988» деп бижимелдер болгаш «Н» деп үжүк, оларны ийи беш-адыр болгаш улуг демдек ангылаан:

— Совет эрге-чагыртанның 50 чылынга алдар болдурган үндүрүлгенин: «1917-1967», «1988» деп бижимелдер болгаш «Н» деп үжүк, оларны үш беш-адыр ангылаан.

Ооң артыкы бүтү чоостарның кыдыгларында «Один рубль», «1988» деп бижимелдер, «Н» деп үжүк бар, оларны үш улуг демдек ангылаан.

Шынарын экижилир белеткээн чоостарның бир хевирин-не 55 мүң кезек санныг кылдыр үндүрген болгаш түрмектеп садарының доктаттынган ертектерин ёлүгаар чоопка коллекция кылдын дээш садыгларбиле саарылгаже киирген.

Амгы үеде саарылгада чоостар-биле чергелештир саарылгага киириштир үндүрген чоостарны доктаттынган өттек-үнезин ёлүгаар күүнде, кооперазив, хей-ниитти будуүлгелери, албан черлери, организациялар, колхозтар болгаш түс-түс кижилер төлежилгенин бүгү хевирлеринге, а ол ышкаш ССРЭ банкыларының албан черлери Харылзаа министерствозунуң бүдүүлгелери аразында счёттарынга, сазынакшыларга, чаалите, тиилелгелер кылыпкыга болгаш шилгилгелер күүселириңге кызыгаар чокка ыяла хүлээп алыр.

ЭР-ХЕЙЛЕР

Суг адазының хемезинге сыгырарын, ыажын ажылдакчыдын болгаш херээжен кижиниң ап чоруурун шынгыы хоралап турган. Ол чурумну үзээр болгаш хажыдар болза, суг адазының хемези аймылхалапка таваржыр дээр бүзүрел Норвегияга тагдап бээр турган.

Норвегияның Шериг-Далай Күштериниң суг адазының «Кинв 3316» хемезинде Моника Гернес биле Кристен Хянси деп ийи кыс шериг албаты эртттирип турар. Оларның хаймыдан далайжылаптың амыдыралынга багай чүве амдыызының болбаан. Шеригге хүлээп алынган херээженнериниң эр даймчылар-биле денге тулчуп турганы төөгүден билдингир. Оларны, шынап-ла, эр-хейлер дээри чеп.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ЧЕТПЕСТЕРНИ ШЫҢГЫЫ АЙЫТКАН

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга «Тыва суг мелиорация» каттыжымышкынарының керээлиг организациязының тудуг-монтаж ажылдарын 1989 чылдың январь-февральда четпес күүседир келгенинге дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Республиканың тудуг организацияларының кол керээлиг ажылдарының талазы-биле ийи айның планын 86,2 хуузга күүседир, тудуг-монтаж ажылдарындан 3,0 миллион рубльди чедир шыңгээдип алган. Тыва АССР-ниң тудуг депискээр каттыжымышкыны хожудавшкынарны болдуруп, планын чүге 82,2 хуузга күүсеткен. Ооң кол адырларының чаңгызы-даа тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң талазы-биле даалгаларын күүсетпээн. Ылаңгыя «Шагаан-Арыг тудуг» трести, «Кызыл үлетпүр тудуг» болгаш Чер ажылы кылыр тудуг эргелелдерни кол керээлиг ажылдар талазы-биле планнарын четпес күүсеткен. Депискээр каттыжымышкыны чурттаалга тудугларынга көрдүнген хөрепгинин 92,9 хуузун шыңгээдип алган. Бирги кварталда чурттаалга тудуунуң 27,0 хуузун ажыглаалга киирген. Улут панельдиг чурттаалга бажыңнарын ажыглаалга киирер талазы-биле Кызылдың бажың тудуунуң комбинады ажылды четпес организастаан. Улус депутаттарының черчер Советтеринiң тудугларының тудут-монтаж ажылдарының планын 68,3 хуузга, ооң иштинде улус өөредилгезиниң тудугларын 15,4 кадык кампаалалдың 33,7 хуузга, өске-даа тудугларның планын күүсетпээн.

Шагаан-Арыг хоорайда эмнелге комплекизинин, Кызыл хоорайда амыдырал хандырылга бажыңының, чүнар-бажыңның тудугларының ажылдары куду темпиниг чоруп турар.

Цемент заводунуң тудуунга көрдүнген хөрепгинин чүге 12,1 хуузу шыңгээдип алдынган. Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводунуң, Кызылдың бажың тудуунуң комбинадының технологтуг шугумунуң эле кылыышкынларынга көрдүнген хөрепгинлерин эвээш хуузу шыңгээттинген.

Эрткен ийи айларда тудуг организацияларының сан-даа болгаш шынар-даа талазыбиле үнелеин экижидилгелерни чедип албаан.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» болгаш «Тыва суг мелиорация» каттыжымышкынарының, бригада болгаш аренда керээлериниң депшилгелиг чаа арталарын иештередирин кошпак чорудуп турарын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынган демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралы чугаалашкан айтырыгның талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Бо чылдың эрткен ийи айларының планын күүсетпээн, социал айтырыгларга хамаарылгалыг, чер-чер Советтериниң шугуму-биле көрдүнген хөрепгилерни шыңгээдип албааны база өске-даа ажылдарны четпес организастап турары дээш тудуг депискээр каттыжымышкынының ажылын четпес деп доктаалда айтыкан.

Тудуглар тудуг материалдарын үзүп, курлавырларны тургускайн турганы дээш «Тыва тудуг» болгаш «Тыва тудуг материалдары» каттыжымышкынарының удуртукчулары Н. А. Остапец, В. И. Кан-оол, ол ышкаш ССРЭ-ниң Күрхандырылганың Тывага депискээр айы-биле кол эргелелиниң начальнигги С. М. Мешкорудников оларны доктаалда шыгыы айыткан.

КОНТРОЛЬДУ КОШКАТКАНЫНДАН

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга «Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының чинги-не схемазының дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың август 15-те үндүрген доктаалының күүселдезиниң дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Республиканың улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының схемазын бадылаан болгаш эде тургускан. ССРЭ-ниң Күрүне будүүлгелериниң (каттыжымышкынарының) дугайында хоойлузуунга үндезилээш, будүүлгелериниң звеноларын бот-оруглга-чарылгаже шилчип киргенибиле организастыг тодаргай ажылдарны кылып чоруткулаан. Ол дөрт министерстволарны болгаш ведомстволарны дүжүрген болгаш ол будүүлге-депискээр каттыжымышкынарын тургускан.

Республиканың күрүне аппарадының болгаш улус ажыл-агыйны эргелеп башкарарының талазы-биле штаттыг ажылдакчыларының санын 1987 чылдың августа 1-ниң деңнели-биле алырга, 31,5 хуузга кызырган.

Ажыл-агыйларны эргелеп башкарарының чаа хевирлеринче киргени-биле, ажылдакчыларның санын кызырганы-биле холбаштыр планнан ажыр орулгалыг болуп, каражалыг чоруктар кызырылган. Күш-ажылчы коллективтер болгаш ажыл-агый органнары экономиктиг болгаш сан-хөө айтырыгларынче улуг кичээнгей салып турар апарган.

Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы долуулу-биле күүсеттинмейн турар. Эргелеп башкарар аппарадының 737 кижи кызырар тургаш, 595 кижини кызырган.

Оон-биле чергелештир чамдык министерстволар болгаш ведомстволар эргелеп башкарар аппараттың санын кызырар талазы-биле чогуур хемчегларни албайн келген.

Культура министерствозунуң, республиканың санэпидстанциязының, Тываның чумага үзүр демиселдиң станциязының болгаш өске-даа черлер административтиг аппарадындан ажылдакчыларның санын кызырарын күүсетпээн.

Ол ышкаш Тыва чурт үлетпүр, Тываның ышкаш суг мелиорация» каттыжымышкынарының коллективтиг, бригада болгаш аренда керээлериниң депшилгелиг чаа арталарын иештередирин кошпак чорудуп турарын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынган демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралы чугаалашкан айтырыгның талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Бо чылдың эрткен ийи айларының планын күүсетпээн, социал айтырыгларга хамаарылгалыг, чер-чер Советтериниң шугуму-биле көрдүнген хөрепгилерни шыңгээдип албаанын база өске-даа ажылдарны четпес организастап турары дээш тудуг депискээр каттыжымышкынының ажылын четпес деп доктаалда айтыкан.

Тудуглар тудуг материалдарын үзүп, курлавырларны тургускайн турганы дээш «Тыва тудуг» болгаш «Тыва тудуг материалдары» каттыжымышкынарының удуртукчулары Н. А. Остапец, В. И. Кан-оол, ол ышкаш ССРЭ-ниң Күрхандырылганың Тывага депискээр айы-биле кол эргелелиниң начальнигги С. М. Мешкорудников оларны доктаалда шыгыы айыткан.

Парлалганың арыннарындан

НАДЕЖДА АЛЛИЛУЕВА

Сталиннериң ог-бүлезинге сагыш дамчаан чүгаа бар-гаар адырга. 1903 чылда Иосиф Джугашвили ийи харлыг Нада Аллилуеваның аңмызын алган ниити-дир, бичии уруг ынчан Бакуга дазай эриинге ойнап тургаш, суггa дүже берген.

14 чыл болган олар ужуренны бергеш: гимназияда өөренип турар кыс болгаш Сибирьге төлүүгеден чаа-ла Петроградка ээп келген революсчу И. Аллилуева көзек үеде В. И. Ленинниң секретарыдыгынга ажыктаан. Мурнуу фронтуга турган.

И. Сталин биле Н. Аллилуеваның өглелиишкиниң аас-кежиктиг болган дээрэ берге. Олар болганчок алгыжар турган. Аллилуева уругларын ам алгаш ашаандан кажып, кашдаа чораан. Өөренип турганы үлетпүр академиязын доозупкаш, төрелдеринче чоруур деп турарын оң чок болдуруунуң мурнуунда чүгаалап турган чүве-дир.

Ашаанның ажыл-херектеринге уг-шинн Н. Аллилуева бижир турганы чугаажок. Сталинден ол чүнү көрүп каанын? Оон ынай дириг чоруур арга чок хире берге чүнү бижир турганын? Ону кажан-даа бижип алыр арга чок болур чадавас бис. 1932 чылдың 7-ден 8-че дүне Надежда Сергеевна Аллилуева чок апарган.

Од өлүүн дугайында үш янзы догаатырыг бар. Бирээде —ол аттына берген. Ийинде —ону Сталин адып каан. Үштеде — ону ашаанның дужаалын ёзугаар адып каан. Сөөлүг ийи бодал документилер чок болганындан, кажан-даа бадыткаттынмас чыгыы.

Н. Хрущев Н. Аллилуеваби-ле кады өөренип чораан, ону бижир турган, ол сөөлүнде мынча деп чугаалаан: «...Мен... Надежда Аллилуеваны дыка үндүлээр чораан мен: Ол Сталинден коргус-ле ажыы кижи турган!

Сөөлүнде Надя бодуң амыдырга четтиргеп. Ол элдептиг, ужуру биндиимее чыдагаандан чок болган. Ынчалзажок чүү-кандыг-даа болза, ооң өлгенинниң чылдагаанны Сталининиң кандыг-ла-бир кылган чүүлүнде ийин...».

«Кадайыын хөөржүүп турда, Сталин келген бе?» деп айтырыгны улус бол-ла садыл турар апарган, ол тавариыла эвес. Парлаттынган чамдык чүүлдерде келген деп турар. 1932 чылдың ноябрь 10-да Н. Аллилуеваны хөөржүдүп турда көрген чамдык москвачылар мөгүүлүг хааржак соонда-дан кылаштап орган Сталинни көрген бис дижип турар.

Оларның чамдыктары харыында-даа чүге крышевлер, херимнер кырындан коруп турган эвес, харын-даа Сталинни чоогундан көрген болуп турар. Ооң арны агара берген, арнында бышар-думаадан (оспадан) артып калган сорбужуштарны чидир грим-биле чаап каан болган дижирлер бар...

А Светлана Аллилуеваның «Өнүүгүге чөрбеи чагаа» деп сактышкынынында биижээни мынчаар: «Башкайгы хүннерде ол (И. Сталин — Авт.) бергедеп турду. Чурттаар хөнүм чогум деп, ол чугаалап турган... Ачамны часкаалдырыны артыкарыындан сестпи турулар, ол хире бейлекдыг турду. Турун-турун хөлчок ажыпып, кылыктанып-даа көөр. Авам аңаа чагаа артыкарып каанын-биле ол тайылбырлаттынар.

Хевири, ол оңу дүне биижээн хире. Чогум оңу көрбээнин билдингир. Оңу дораан-на уруткан каапкан хире, мынчаза-даа чагаа турган, ол дугайын оңу көргеп улус мегээ чугаалаашпаан. Коңчут-ла чагаа турган. Буруудадыышкыны болгаш чеме болган. Ол чүгле хүүда чагаа эвес, чамдык талазында ол политиктиг чагаа турган. Оңу ойчаан, ачам мынчаар бодап болуур турган: авам чүгле үжүр дээш ооң-биле кады турган, а черек кырында ол үенниң оппозициязының чогунга турган. Ол чүүл аңаа согуушкун болуп, оңу килекиетке болгаш хамаатыг хөөржүдүүге ёзугаалыышка байырлажып чеде бергеш, ол минута хире болганда, хааржакты болуннан иднинкеи ышкаш шимчээшкин кылган, хая көргүнеп чоруп-кан. Чогум хөөржүдүүгеге ол барбаан.

Аванны өнүүгеринден, эштеринден, чоок кижилеринден хөөржүттүг, хааржаанын соонда Авель Енукидзе дазай чоруп орду. Ачам үр үеде ортаанын чедаан. Новодевичьеде аванның хөөрүүге ол чангыс-даа барбаан. Бодун албадап шылаваан. Авам ооң хүүда дайзының болуп аңмыңнан чарыгган деп, ол санап чораан».

Хөөржүдүлгени көргеп кижилер кымны Сталин деп санап турганы? Фото-чуруктарны шинчилеп көргенин. Сталинниң амгы үеде бар эвээш төрелдерининг (оларның дижээн ёзугаар аттарын адаавайн түү мен) беседаларындан алган көөрге. А. Сванидзени (И. Сталинниң баштайгы кадайының акызы) ол деп билгеп деп даап бодап болур хире.

А. КОЛЕСНИК.

Төөгү эртемнериниң кандидады.

ТӨӨГҮЛҮГ АЯН-ЧОРУК

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ЧССР. Самолёттар-биле куштар үскүлежир болза улуг ондак үнүп болур. Ону болдурбазының янзы-бүрү аргаларын аэропорттарда ажыглап турар.

Барыын Чехияда биология станциязының ажылдакчызы Иво Бакала (чуруукта) аэропорттарда ужуп турар куштарны түдар эзирлери өөредип турар. Ол эзирлер тааннарны, өске-даа куштакштарны тарадыр сывырып турар.

СТК—СЭТА-ның фотозу.

СЭКП ТК-ниң Чиитпе секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Кубага албанның пайыралчы аян-чоруунуң түүнелдери. Гаванага болган Национал ассамблеяның байырлыг сессиязынга ССРЭ-ниң болган Кубаның удуртукчуларының чугаалары — даштыкы чурттарның политиктиг болган хөй-ниитти ажылдакчыларының, массалыг информация чепсектериниң тайылбырында кол тема болуп турар.

◆ ГАВАНА. М. С. Горбачевтуң Кубага барып чорааның ол чурттуң парлалгазы калбаа-биле чыыткан. Дээди деңнелге совет-куба чугаалажымышкынар чүректиг хамыыжында найыралдың болгаш шынчы сеткилдиг чоруктуг байдалынга болуп арткен деп, Пресса Латина агентилел демдеглээн. Ол чорук ийи чурттарның аразында харылзааларның чаагай үре-түүнелдинин болгаш бедик деңнелдиин бадыткап көргүскен. ССРЭ-ниң болган Кубаның аразынга найырал болгаш кады ажылдажылганың төөгүзүнде бир-ле дугаар ындыг чугула документ болуп турар. Тайбың дээш, чепсегленнишкинин дүжүрер дээш дем каттыштырган демиселдиң сорулгалары чаа кезээде сиңиишкен деп, агентилелдиң тайылбырында онзалап айыткан.

◆ МАНАГУА. Совет удуртукчуның Кубага албанның найыралчы аян-чоруу болза бүтү Латин Америкага төөгүдүг ужур-дүзелиг болуп турарын деп, Никарагуаның иштики херектер министри Томас Борхе медеглээн. Ол аян-чорук болза Совет Эвилелиниң болгаш Латин Америка күүжелериниң аразында харылзааларга чаа үе-чаның эгези болур деп, ол чугаалаан.

◆ МЕХИКО. М. С. Горбачевтуң Кубага албанның аян-чоруу бүтү Латин Америкага оңза чугула ужурдузалыг болуушкун-дур деп, санап турар бис. Куба улуска ооң чедирген байыры — Латин Американың бүтү чурттарының улустарынга чедирген байыр-дыр деп, Мексиканың Социалистиг партиязының секретары Хильберто Рикон Гальярдо медеглээн. Латин Америка дииле демократтыг чаартылгаларның чорудулгаларын Совет Эвилелинде кичээнгейлиг болган совуургалдыг хайгаарал турарын совет удуртукчуның Кубага аян-чоруу бадыткаан.

◆ ВАШИНГТОН. Совет Эвилелиниң болгаш Кубаның туруштарының мөзүлдежиишкиннерин Гаванага болу баар боор деп кордан турган кижилериниң күүзээшкинин бүрүн бүүрээ дүшкеп-хир деп, америк Эй-би-си телекомпаниязының дамчыдыганынга демдеглээн. ССРЭ-ниң болгаш Кубаның аразынга найырал база кады ажылдажылга дугайында иеразе ат салган чорук ийи чурттарның харылзааларын улам-на бижыглаан деп, Эй-би-синиң тайылбырында айыткан.

◆ ПАРИЖ. ССРЭ-ниң болгаш Кубаның аразынга кады ажылдажылганың улам-на калбарарынга чаагай перспективаларын дээди деңнелге совет-куба чугаалажымышкынар бадыткаан деп, «Юманите» солуун бижээн.

(СЭТА).

ШРИ-ЛАНКАДА: тайбың, чаагай чорукка идегел-биле

Политиктиг картадан

Бажыңнар хаваларын, а чамдык черлерде политиктиг янзы-бүрү партияларның төлээлекчилерин пропагандалаан хөй янзы плакаттар чыпшырган ыяштар үннарын ыяк арыглап, аштаан муниципиалдыг ажылчыпларны бо хүннерде Колумбонуң бүгү кварталдарынга көрүп болур. Олар Шри-Ланканың пайысылалының кудумчуларын болгаш төлдерип аштап, арыглап турары ол. Чоокта чаа-ла динмиттиг митингилер аңаа эртип, кол партияларның удуртукчулары бүгү-ниити сонгуулдаларга оларның кандидаттары дээш бадылаатыкыларын бээринче лапкижилерни кыйгырып турганнар.

Сонгуулда мурнуунуң кампаниязынга тос партиялар болгаш хамаарышпас элээн кат бөлүктер киришкен. Чаа парламентиге 225 олут дээш демиселди 1400 хире кандидаттар парып байдалдарга чоруткан. «Джаната рамукти перамуна» болгаш «Дешапремн джапата виямарея» деп национализчи сингал организациялар сонгуулдаларга киришпезин чарлаан болгаш мурнуу. Барыын болгаш тоо-лелиссэрлерге күүгүдээшкин кампаниязын өөскүткеннер. Дээрбечилер боо-чепсекти чүгле политиктиг болгаш хөй-ниитти ажылдакчыларынга удур ажыглаан эвес, харын кандыг-даа бүрүү чок элээп кат чүс кижилерни алырген. Ынчалзажок-даа урегдекчи бөлүктериниң димзенишкиннери бүүрээ дүшкен. Барык алды миллион кижи — даңгына ат, фамилиязы киргенинерни 64 хире хүүзу февраль 15-те сонгулда участоктарынга келгеннер.

Маңаанын дег, Шри-Ланканың президентиин Ранасингхе Премадаса баштаан Каттыжыкан национал партия (КНП) парламентиге 125 олутту ап, бүзүреллиг тиилелгенин чедип алган. Шри-Ланканың премьер-министри тургап Сиримаво Бандаранаике баштаан Хосталга партиязы 67 депутат мандаттарын алган. Чөөн үзеллиг эрт партиялар, ооң иштинде Коммунистиг партия киирип турар Социалистиг каттыжыкан эвилел үш олутту алган. Ол ышкаш Тамильдиң каттыжкан хосталга фронтузу (10 олут). Шри-Ланканың мусульман конгресси (4). Чоннуң чаңгыс-эп фронтузу (3) болгаш хамаарышпас депутатер (13 олут) парламентиге телээлекчилерниг болдулар.

Бүгү-ниити сонгуулдаларга КНП-ниң бүзүреллиг тиилелгенинде кижи кайгаар чүве чок, ооң социал-экономиктиг программазын чоннуң деткип турарының хереченнери ыяла сугнуг мелиорация» каттыжымышкынарын, демир-бетон кылыгларының заводтарын продукциязын бөзүрүнүң керээлиг хүлээлгелерин күүсетпээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың декабрь 15-те үндүрген туулбу будурүлгелериниң планын бадылаан доктаалындан «Тыва тудуг материалы» каттыжымышкынының чылыргазында турар ведомстволарының заводтарынга планын эвээжеткен. Ооң түүнелиниде тудугчулар 2,5 миллион туулбуну чедир албаан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында капитал тудуг эргеледи. Кызыл хоорайда амыдырал хандырылга бажыңының, чүнар-бажыңның тудугларының ажылдары куду темпиниг чоруп турар.

Цемент заводунуң тудуунга көрдүнген хөрепгинин чүге 12,1 хуузу шыңгээдип алдынган. Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводунуң, Кызылдың бажың тудуунуң комбинадының технологтуг шугумунуң эле кылыышкынларынга көрдүнген хөрепгилерин эвээш хуузу шыңгээттинген.

Эрткен ийи айларда тудуг организацияларының сан-даа болгаш шынар-даа талазыбиле үнелеин экижидилгелерни чедип албаан.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» болгаш «Тыва суг мелиорация» каттыжымышкынарының, бригада болгаш аренда керээлериниң депшилгелиг чаа арталарын иештередирин кошпак чорудуп турарын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынган демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралы чугаалашкан айтырыгның талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Бо чылдың эрткен ийи айларының планын күүсетпээн, социал айтырыгларга хамаарылгалыг, чер-чер Советтериниң шугуму-биле көрдүнген хөрепгилерни шыңгээдип албаанын база өске-даа ажылдарны четпес организастап турары дээш тудуг депискээр каттыжымышкынының ажылын четпес деп доктаалда айтыкан.

Тудуглар тудуг материалдарын үзүп, курлавырларны тургускайн турганы дээш «Тыва тудуг» болгаш «Тыва тудуг материалдары» каттыжымышкынарының удуртукчулары Н. А. Остапец, В. И. Кан-оол, ол ышкаш ССРЭ-ниң Күрхандырылганың Тывага депискээр айы-биле кол эргелелиниң начальнигги С. М. Мешкорудников оларны доктаалда шыгыы айыткан.

КОНТРОЛЬДУ КОШКАТКАНЫНДАН

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга «Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының чинги-не схемазының дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың август 15-те үндүрген доктаалының күүселдезиниң дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Республиканың улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының схемазын бадылаан болгаш эде тургускан. ССРЭ-ниң Күрүне будүүлгелериниң (каттыжымышкынарының) дугайында хоойлузуунга үндезилээш, будүүлгелериниң звеноларын бот-оруглга-чарылгаже шилчип киргенибиле организастыг тодаргай ажылдарны кылып чоруткулаан. Ол дөрт министерстволарны болгаш ведомстволарны дүжүрген болгаш ол будүүлге-депискээр каттыжымышкынарын тургускан.

Республиканың күрүне аппарадының болгаш улус ажыл-агыйны эргелеп башкарарының талазы-биле штаттыг ажылдакчыларының санын 1987 чылдың августа 1-ниң деңнели-биле алырга, 31,5 хуузга кызырган.

Ажыл-агыйларны эргелеп башкарарының чаа хевирлеринче киргени-биле, ажылдакчыларның санын кызырганы-биле холбаштыр планнан ажыр орулгалыг болуп, каражалыг чоруктар кызырылган. Күш-ажылчы коллективтер болгаш ажыл-агый органнары экономиктиг болгаш сан-хөө айтырыгларынче улуг кичээнгей салып турар апарган.

Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы долуулу-биле күүсеттинмейн турар. Эргелеп башкарар аппарадының 737 кижи кызырар тургаш, 595 кижини кызырган.

Оон-биле чергелештир чамдык министерстволар болгаш ведомстволар эргелеп башкарар аппараттың санын кызырар талазы-биле чогуур хемчегларни албайн келген.

Культура министерствозунуң, республиканың санэпидстанциязының, Тываның чумага үзүр демиселдиң станциязының болгаш өске-даа черлер административтиг аппарадындан ажылдакчыларның санын кызырарын күүсетпээн.

Ол ышкаш Тыва чурт үлетпүр, Тываның ышкаш суг мелиорация» каттыжымышкынарының коллективтиг, бригада болгаш аренда керээлериниң депшилгелиг чаа арталарын иештередирин кошпак чорудуп турарын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынган демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралы чугаалашкан айтырыгның талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Бо чылдың эрткен ийи айларының планын күүсетпээн, социал айтырыгларга хамаарылгалыг, чер-чер Советтериниң шугуму-биле көрдүнген хөрепгилерни шыңгээдип албаанын база өске-даа ажылдарны четпес организастап турары дээш тудуг депискээр каттыжымышкынының ажылын четпес деп доктаалда айтыкан.

Тудуглар тудуг материалдарын үзүп, курлавырларны тургускайн турганы дээш «Тыва тудуг» болгаш «Тыва тудуг материалдары» каттыжымышкынарының удуртукчулары Н. А. Остапец, В. И. Кан-оол, ол ышкаш ССРЭ-ниң Күрхандырылганың Тывага депискээр айы-биле кол эргелелиниң начальнигги С. М. Мешкорудников оларны доктаалда шыгыы айыткан.

Парлалганың арыннарындан

НАДЕЖДА АЛЛИЛУЕВА

Сталиннериң ог-бүлезинге сагыш дамчаан чүгаа бар-гаар адырга. 1903 чылда Иосиф Джугашвили ийи харлыг Нада Аллилуеваның аңмызын алган ниити-дир, бичии уруг ынчан Бакуга дазай эриинге ойнап тургаш, суггa дүже берген.

14 чыл болган олар ужуренны бергеш: гимназияда өөренип турар кыс болгаш Сибирьге төлүүгеден чаа-ла Петроградка ээп келген революсчу И. Аллилуева көзек үеде В. И. Ленинниң секретарыдыгынга ажыктаан. Мурнуу фронтуга турган.

И. Сталин биле Н. Аллилуеваның өглелиишкиниң аас-кежиктиг болган дээрэ берге. Олар болганчок алгыжар турган. Аллилуева уругларын ам алгаш ашаандан кажып, кашдаа чораан. Өөренип турганы үлетпүр академиязын доозупкаш, төрелдеринче чоруур деп турарын оң чок болдуруунуң мурнуунда чүгаалап турган чүве-дир.

Ашаанның ажыл-херектеринге уг-шинн Н. Аллилуева бижир турганы чугаажок. Сталинден ол чүнү көрүп каанын? Оон ынай дириг чоруур арга чок хире берге чүнү бижир турганын? Ону кажан-даа бижип алыр арга чок болур чадавас бис. 1932 чылдың 7-ден 8-че дүне Надежда Сергеевна Аллилуева чок апарган.

Од өлүүн дугайында үш янзы догаатырыг бар. Бирээде —ол аттына берген. Ийинде —ону Сталин адып каан. Үштеде — ону ашаанның дужаалын ёзугаар адып каан. Сөөлүг ийи бодал документилер чок болганындан, кажан-даа бадыткаттынмас чыгыы.

Н. Хрущев Н. Аллилуеваби-ле кады өөренип чораан, ону бижир турган, ол сөөлүнде мынча деп чугаалаан: «...Мен... Надежда Аллилуеваны дыка үндүлээр чораан мен: Ол Сталинден коргус-ле ажыы кижи турган!

Сөөлүнде Надя бод

СОК-ЛА, ЧҮРЭЭМ

Кажанда-даа түрө дүшпес,
Кайгамчыктыг күжүр чүрээм!
Сен дег күштүг шимчедикчи
Черивистен тыппас-тыр мен.
Шойдан, кандан бүткень-даа,
Сокпан чүрээм сенээ четпес.
Чүе чыл ырлаар аялганы
Чүгле сен-не ырлап келдиң.
Аялганың чаражындан
Ажыдырал чечектелди.
Алдын хүнүң чылы, чырыы
Ала чайгаар сөрылды.
Бөрбөлчиңнээн бичии-даа бод,
Бөмбүрзекте сынгырыптар.
Моңгүн-биле хаяапчылаан
Кайгамчыктыг күжүр чүрээм.
Кажанда-даа түрө дүшпе.
Бедей өттө домей-дир сен
Кадыг-бергээ торулбайн.
Хаймрааның бараалгат-ла!

Бичe-оол ДОКЮНДУП.

ДУШТУК КЫСТАР

• Осетин улустуң тоолу •

Ызыгуур салгаан аныяк бай оол чүртүн чоруун чүвен иргин. Күжүр эр-даа чүү боор, кадайланып алыр-дыр деп бодай берип-тир эвеспе.

Ону дыңнаан, оолдуң кожалары эрге-дужаалдыг ийи бай ургларын оолга сыгап түрүп бергеннер:

— Дүштүк кыдыр кайы-бирээзин шилип ал-даа! — дишкеннер. Кыстарның бирээзи, алдын даңгына дег тудган чараш, өскези— шала мындыгымаар чүвен иргин.

«Шилип-даа канчаар ону, чаражын кадайланып-ла алгай мен» деп, эр дүште-даа чок ора, оон хенертен бо урутларның угаан-сарыылын иненп көрейн адырам деп бодай берип-тир.

Аныяк, бай оол чараш кыстың бажыңынга келгеш айтырып-тыр:

—Чырык өртемчейде чүү чүве эң дүргенил?

—Мээң ачамның аъды эң чүгүрүк! — деп, уруг харылаан.

—Чырык өртемчейде кым эң байыл?

— Мээң ачам! —дигеп.

—Чырык өртемчейде кым эң чаражыл?

—Мен-не-дир мен! — деп-тир эвеспе.

Оон бай оол чараш эвес кыстың бажыңынга келгеш:

— Чырык өртемчейде чүү чүве эң дүргенил? —деп, айтырган.

— Угаан-бодаа—деп, уруг харыылаан.

— Чырык өртемчейде кым эң байыл?

— Күс—диген.

— Чырык өртемчейде кым эң чаражыл?

—Час-деп, уруг харыылап-тыр.

Бай, аныяк оол чанып келгеш: «Баштайгы чараш дүштүк кыс чүгле бодуңуң чаражыңа көөргеттиниң, адазының байырга болгаш оон аъдының чүгүрүүнге чоргаарланыр-дыр. Хоржок, ындыг кадай-биле чүрттээр болза, амыр-дыш-даа, аас-кежик-даа болбас. А өскези —чараш эвес-даа болза, угаан биливр, угаан-сарыылдыг кыс-тыр. Оон-биле чүрттээр болза, амыр-тайбың, аас-кежик турбайн канчаар» деп бодавыл орган.

Бодуңуң арын-шырайың көрдүңүп, чарашсынбаан дээш бай оол чараш кыска алдын көрүнүүк белекке бергеш, чаңдыргыкаш, топтуг-томаанныг, эрес-кежээ, угаан-сарыылдыг уруг-биле аас-кежиктиг, амыр-шөлээн чүртүп чоруй барып-тыр.

ТӨРЭЭН ТЫВАВЫСТЫҢ ДЕЛГЕМНЕРИНДЕ

ЧЫРАА, САЯА ДЕШКИЛЕШКЕН.

СОНУУРГАКТАРГА

ТУРА БОДАНЫҢАР

Угаан ажылы кылыр нажи олуруп алгаш ажылдаар дижир бодал бар. Сан-Диего университединиң калифорния эртемденнери оон өске түңнелге келгеш: кижи турда азы далаш эвес оожум кылаштап чорда, угаап бодавышкын чорудулгазы дүргедээр. Ол эртемденнериң бадыткан турары-биле алырга, олурар кижиге бодаарга, турар кижи медээни дөрт катап дүрген шингээдип алыр боош турар.

АЖЫЛДАП ТУРАР БОЛЗА...

Статистика ажылдакчыларының санап турары-биле, ашактыг, ийи уруглуг хөрээжеги кижи чыл дургузунда 18000 бижектиг, серээниг, шопулактыг, 13000 тавактыг, 8000 аяктыг, 3000 шил савааларлыг, коңгулдуг чүү, өске-даа ажылдарны кылып турар. Кушнарда чем инкавы-биле чемпенир стол аразынга оон аай-дедир дажыглап турары аяк-савазының шиитп деливээ чыда алыр болза. 5 тонна чеде бээр. Оон аңгыда, түскей дериг-херекселдиг дуавы-биле мындыг чүүлдү тургускан: бажың ажылы кылып турда база садыг кылып, ог-бүленнің хөрээжен эзэн чылда 2000 километр черни эртип турар. А бир эвес хөрээжен кижи ажылдап турар болза, кандыг-дыр че?

СЕГЕЛ САЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Сегел салып үндүрүп алган чоруур чүе-чүе франпузтарга хайгаараалдар чорудуп, олардың бажынга чылыг солчугазының байдалын өөренип көрген. Кышкы үеде сегел салы кижиниң арынының адаккы кезээн чылыг болдуруп чоруур, а чайын, ылаңгыя күштажыл кылып, улуг күжелиишкин үндүрүп турар үеде, башка, мээге чылыгны ол хөлүн эрттир хөйну боор. Кижиниң сегел салы улуг, сырый болган тудум, баш дүгү дүжүүчел.

ДЕЗЕ БӨӨРИН КЫЗАР

Индий океанда Пхаху дээр улуг эвес ортулукта окабиту дээр хөй эвес санныг (үш чүс хире кижи) аймак бар. Уруг кудалап алыр дээн аныяк кижи оон ада-иезинге хөй белектиг келир. Өг-бүле түдар дугайында айтырыг чогумчалыг тургустуна бээр хире болза, кат-неэн болур хөрээжен ыяп-биле аныяк кижиниң солагай холаку эктинче чинги-биле карап. Шак ынчан «ажылның хорадаан киленнээшкинидеп» деспүже хоржок. Четтирбейн баар болза, экии ол, а бир эвес аспак-че кирер болза, берге-ле, оон кедерезе, уруун бербейн барып болур.

Бир-ле хөрээжен кижи, чаңгы каап дээрге кежүп чоруур бөкпек, чуга булут ыпкаш, чиик адак мээң чанымга чылбыртып келди. Улуп, чоржак саңдалга чиигп ергей олурга каапкаш, эвилең чымчак сымыранды:

— Экии, төрээн.

Ону көргеш, сактышкынның чалгынынга алыы каапкаш, девидээш, бук-даа дээн мен.

— Меня танывадың бе? — деп, ол айтырды.

Танаан мен, ыпчалза-даа ыыт чок пат кайгап көрүп олурдум. Ол мээң-бизе кады чоруа-даа, сактырымга, каапкаш чылдар ажылдыр талыгырга турган ыпкаш.

—Мен сээң бөттайгы ынакшылың-дыр мен— деп, ол дыңнадыр-дыңналбас сымыранды.

—Бидиң мен— дей каапталырыма, түрээм шапкылаяы берди. Улуг тынгылаап олур мен. Эпчогу коячуг апарган.

— Ынчан база үнүп-бажың чиде берген турдуң, ам база бе?— деп удам кадалды.

Мен оон кыпаң сарыг бажының дуктерин, ак-көк карактарын, хүрепаймөөр арын-шырайын кайган көрүп орзумза-даа, акаа дээп каапталырыма көртүм. Оон чаныига аныяк шаамда ол кыска чоокпуларыңдан сестип, кайы ыракган бараадап, а бир эвес чанынга чеде-даа берзимзе, үнүм ол дораан чиде бээр турганын сактып бодап олурдум.

— Мен сээң бөттайгы ынакшылың-дыр мен — деп, база катап сагындыргаш, ол менче чыпшыр чылып келди.

— Бистиң кым-даа биллес ыпкаш сагындырды, сен бодуң-даа...

— Элдеп кижи-дир сен! Ужурашкан кижи бүрүзүнгелеле билдингир чүвеин чажырган хөрээ чүү боор?— дээп, ыыты чилип, менче кажарлыыдар болгаш шага муңгак карак уштап көрүп олур.

А вокзал тымээрген, шимчеп турган. Чемоданнар туткулаан, рюкзактар чүктегилээн кижилер чугаа-соттуг, каткы-иткилиг ыдай-бээр үнүп-кирип, көжүп, хөлеп-дойлуп-ла турарлар. Дужувуста азыгда дырый салып каап рюкзактар кырында кезек аныяктар олур. Оларны бир-бир бодаарга, могаг-тыглаг билябес, ундаралга алыспас ыганнар-даа ыпкаш. Катыы-хөлээт, доскел чок аймактарның үүдүг өттүлү болган боор. Оларның хажыыында рюкзактар кырында оол биле кыс олур. Оларның арын-шырайлары аас-кежиктеден чыртыкылаяың турган ыпкаш. Олар долгандыр кижилерни-даа, ыыт-пимээнии-даа эскербейн олурлар ыпкаш.

— Олар бистеп артык аас-кежиктиг боор — деп, ынымда хөрээжеги ынакшаан аныяктарже карап-биле имней тыртып каадым. Кезек бодашын оргаш, ыыпча дээп:

— Канчаар чүрттап чордуң, чугаалап көрөм?

— Канчаар чүрттап чордуң?— деп, оон карак салбайн, удур айтырдым.

— Ийе, ийе! Мени дилеп турдуң бе? Мен чогумда хомулап чордуң бе?.. Бодуң дугайын чүңү-даа арттырбайн хөөрөп көрөм. Ынчаа-даа бол, сээң дугайың биляп алыксап тур мен—деп, мени сыртыдады берди.

Сеткилиниң хөлээээнии оожургадып, ыыт чок ор мен. Чугаалаяы бээр болзумза, мээң хөлээп олурарымны ол биляп каар. Ол эвес болза, мээң сагыш-сеткилим кайын дойлур ийик. Хамык үжүр ында.

— Сенче түлдүр көөрүдеп болгаш тыпкарындан кортпан мен— деп, чоорту оожургап алгаш, чугаалаяың үндүм.

— Чүге?— дээн, менче чиктин сүтөгей көргүледи.

— Шнак чордум... Сеткил-чүрээмден черле үнмейн чордуң. Чүгле сен-не опу бпдбейн чораан боор сен.

— Билип чораан мен—деп-терге, каракгары оптуг кажар кылаңайны берген.—Сен чаңгыс-даа сес ыпкынмаяда болзуңза, мен дөмей-ле билип чордум, ону канчап чажырар боор.

— Мен сээң чанынга хенденгек артын калганнар ийин. Оларның шуптузуп, сени база муңгаредга дүжүргеп-дир мен. Сен менээ кажан-бир шагда база ынак турган-на болгай сен...

...Чыыра куспактанкаш, оон хөрээнниң чылыг-чымчаяы-даа эскербээн мен. Ол хөрээженнің менээ эргелеги сеткилимни доюлдурбаан. Мээң арын-шырайым чырык чаагай кылдыр көзүлээ-даа, чүрээм— сеткил-чүрээм хаглы берген. Светофорнуң чырын турган өштүр кызыл одун кайгаан ыпкаш, ол хөрээженче мен катап база көре бердим.

«Ам кажан иогаан от кестүп кээр ирги?» деп, барыкда биляеним ол хөрээженниң хүреп-күү арынче көрүп, бодавын олурдум. Ак-сарыг бажының дуктери ону аныяксыдып турар, а хавааида, арынга сыгыларны канчап чидирер, кыраанындан халайын бады бергилээн эриннерин канчап өрү тыртар боор. Элдеп, ону канчап эскербейн чораан кижи боор мен? Аныяксыыр дээп хөрээженнерниң арын-бажын шеверлеп буруттуварын кончуг-ла болгай. Ынчангаш эскербейн чораан ирги мен бе?

— Сеңээ тааржыр, эки боор, мээңнинге чедип келгеден идегел-биле чугаалавышаан, менче каратарын хере көрүп алгаш олур.

— Чеде бээр мен... ыяпла—даап, бааи-да светофорже өөрө ыяптым.

— Сен ынче-ымырак сен. Ынчалза-даа сээң күжүң менге артар эвес. Сээң харың бежең аяыт, чаасхаанда эки эвес-ле болгай — деп терге, каратарының чажы ылаңайның келген соонда, хевек ыыт чок олурда, чавыс үжбиле иемеп кагды:

— Кижи кырый бээр-де болгай, ону бодум-на биляр мен, а кырган кижи эриче чоокшулаап аар хөрек.

Ам-на харың үрде маңаан погаап одум кестүп келди. Оон холун дүңү-далаш-биле дыңыг тутканы, демир-орук вагонунуң тепкижинче үне халый бергеш, байырлажып, холум тайдым.

— Маңаар сен... Чеде бээр мен!— деп, өөрүшүү-маңнайлыг алгырдым.

Улуг орукка кижи дулгээзининг бодалдарга чайтаарла алыптар. Шагда аңаала чалыы нагыы тевиң-биле танывышкын чораан, чогум хаптыр ыпакшываан хөрээжен кижилерим сагыжымга кире дүшкүледи. Оларның бирээзи ыпакшыл-биле, өскези чемелел-биле көөр, үшкүдү—ишлеңнээр, дерткүү — тоомча чок... Олар угаан-недереливге ынчаар бүдүрүп чүрүттүүнүп кээп чорду. Хей-ле хей үе-шак, энергия хилис чарыгдап, мен олар-биле чүгле бодамча чок дүжүп ор, раан кижи мен ыйнаан? Эх, чаңгыс-ла топтуг, бүдүштүг кыстаи шилип тып алыр турган кижи-дир мен ийик! Ол олчаан ыңдыг кижи тывылбаавы ол-дур. Ужуражыш чораан бүгү-де хөрээженнерим мени мегечи дээп сананнаар боор оң. Ынчалза-даа олар хөөкүйлер часкаавнар-дыр ийик.

Кайнаар бар чыдарым ол? Кайда, кым мени маңап олурарыл? Кайда-кайда-даа чок чаасхаан арткан ыпкажым-чыл... Сактырымга, кижилер хайынган, дыкпыш, таптаап-шимээнниг маңалга эдлыпда бүгү нагыымда аас-кежиктиг маңаан-ла, маран-ла олурган ыпкаш мен.

Аркадий ЗАХАРОВ.
Кызыл хоорай.

ТЕЛЕГРАММА

Төрээн Тывамче дамчыдыкчы чанар ойгыре чедир каш санныг хөөруктар артпаан. Самолёт биледиг бай бурунгаар садыл алгаш, өрээлимге келиримге, кады чүртүп турар эжим оол:

— Сээң адыңга телеграмма келди. Чогум чүнү бижип каанын номчуладым. Чаңгыс курсчуг Долгар: «Мен бериптейм» дээш апарды. Алдың бе?— диди. Ынчангаш дораан-на Долгарныл чүртүп турар черинче маңнадым.

Долгар бодуу чок. Кады чүртүп турар эжи Соскармаа:

— Долгар дораан чедип келир мен дээш хоорай кирди. Сени келье, бодуңуң өрээлиңге маңаа олурлуң дидир —дээрге, мырыңай муңгарап, өрээлимге элейтип келдим. Орумумга ойталап чыдып алгаш, «Хамык дүргүл-төрелдеримни салаа бадып, бодаа чыдыр мен. Ынчаш муңгулдур бодап чыдарымга, эжиң сок-тадыл. Чадаарда «Чаа» дээш ковайын олурун алдым. Кирип келзе-ле, Долгар:

— Ма, телеграмманың — дээш, менче сыга түдүп каап саазын суңгап, бодуу хуулгуруун тур.

Чүге дээрге, ону бистиң кожавыс, кады ойнап өскен эжим оол чоруткан болду. Ында бижээнин: «Үш шилден садып экел. Кээримге өртээп эгидер мен» деп каап. Үш шил арага сагып чыдар болду. Ам-на бапган багай-согай бодалдар арлы хона бердп. Хөрөм ховаа дээн ыпкаш болду. «Арагачылар-биле чидиг демисел чоруп турда, эжимниң кончуун» деп бодавадым. Мынча ботка эжимниң сеткилип хомудадып чорбаан кижи мен. Ам канчаар, Чанарда, эжимге үш шил эң эки аңы-бүрү чимис хандыларыпдан аппарып бээр мен. Кадыңгаа-даа эки-ле боогай» деп шинтпирлеп алдым.

Сергей ШААЛЫ.
Кызыл хоорай.

ШИИЛЭЭНИВИС

Шоодуг

Артистер келген. Бо кежээ клубка «Дөңгүр-оолдуң» көргүзер деп чугаа интернатың өрээлдерин дыргын тарай берген. Оны канчап көрүп алырыл деп оолдар удур-дедир айтыржып турган бис. Ким-даа харын берип ыыдаваан. Оон чылдагаанны билдингир: бирээде, ишки көөрде билет садып алыр акша херек, а бистерде согур көпеек белиң чок улус-ла болгай бис, иинде, кежээ бистерни кижиландынчы башкылар шыңгыы хынап турар. ыңаар-ыңаар чорутпас. Бир эвес ол чурумну хажыдыпкан болдуңза, сени ол-ла дораан шугум чыскаалынга үндүрүп экелгеш, хемчет алыр.

Бо бүгүнү биле-тура-ла, кежээки чем соолунде эжим Шырап-биле ийилээн клубка чеде берген бис. Мурнуку эжик чанында кижи бажы кизирт, билет садып ап турар хире. Шииниң чогум эгелээринге чедир ам-даа бүдүн шак бар.

— Артыы талазынга барааам—деп, эжим мекээ сымыранды. Чеде бээривиске, ыпда чаңгыс-даа кижи чок болган. Эжим эжиктя аяар ажыда тыртып алгаш, бакылап көрдү эвеспе. Оон мени база бакыла деп ииней-дир. Көөрүмге, сцена кырында кезек кижи түүп алган от тип, оон иштинде орун-дөжек, аптара-сава салган, аажок дүвүрээн турлар.

Көрүкчүдер олурар черде чаңгыс-даа кижи чогун бага эскерип каан бис. Оон Шырап кудаамга тыныжын ыыпнеди сымыранды эвеспе:

—Бүдүү чыдыртып кире берээли. Күдүүп алыр бис. Ынчангаш артында олуттар адаанга чыдып алыпты. Оон улус кирип эгелээрге, бүдүү тура халаап, хостуг олуттарны ээлей каптар бис!

Бистерни ким-даа эскербээн, эштиң чугаалаяның бүүгаар маңап эгелээп бис. Сценада улустарның канчаар ажылдап турарын бүдүү көрүп, оларның аразында чугаазының ужу-кыдының дыңнап чыткан бис.

—Иштим хеверип чыдыр— деп, эжим сымыранды.

—Ажырбас, эки туттун — деп, оожургаттым. Арай деп кирип алган улус шиинн төндүр көргей бис.

Чырыкты кыпсыпкап, улусту киририп эгелээн. Тура халыш четтикпээн улус канчаар боор, мтыйынкап чыдыр бис. Бистиң кырыыста узун сандайда улустар кээп олурупкан. Хоруй берген кодан оолдары дег, ылым-чылым бардыыс. Кырыыста кижилериниң чугаалаяып олурары дыңналып келгеп:

— Силер бо шиинн мурнунда көргеп силер бе? — деп, эр кижи айтырды.

— Чок, бир-ле дугаарында көөрүм бо-дур—деп, хөрээжеп үп харыылаан.

— А мен үш дугаар көрүп турарым бо! —деп, чугаапы эгелээн кижи мактанган аяыңыг уламчылады эвеспе. Ол аразында чырыкты өжүрүпкеп. Канчап-чоон чыткаш, сандай адаандан үнерин оралдажырдыр дээш оскиум шимченип эгеледим. Шак ол душта ходум бир кижиниң чодазынга дээп каапкап.

— Бо кандыг кончуг арыпшүүр чок улус силер!—дээш, шиинп бир дугаар көрүп турар хөрээжеп кижи чыжырткайнып-ла бергеп.

—Чүү болду?—деп, эр үп айтырды.

— Чүү болду, чүү болду деп мегеленип, аштып алган! Кижи чодазы суйбан канчаарын ол?

—Кырым сынар, мен эвес-мен!

—Канчап силер эвес боор чүвел! Алган кадайлыг, ажытолдуг ашак кижи эртип, кижи буду суйбанып чыдар, ыятпас. Ашаамга чугаалаар мен...

—Актыым аргажок...

Шырапның каткызы сыйтындайны берген. Кырыыска олурган улус кизирт-казырт тура халышкап.

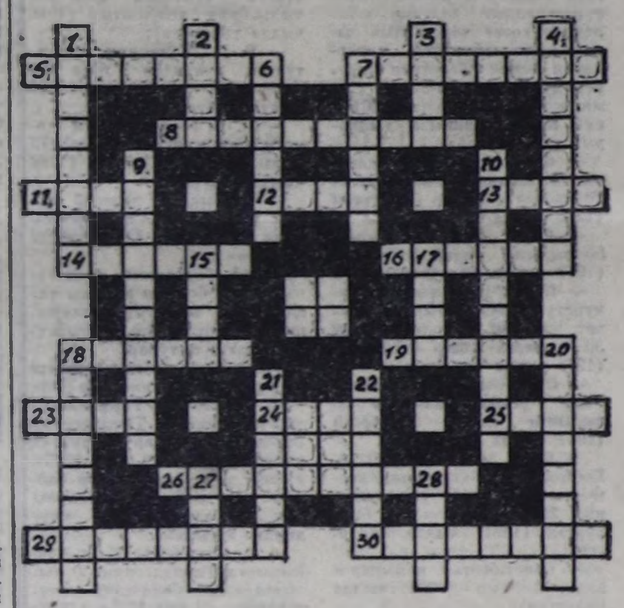
—Чүү болду!—деэн үнлер оон-моон үүгүп турган.

Бис сандай адаандал үно халаап, эжик кайы сен дээш, караш-ла дээп бис.

Интернатка чедип кээривиске, кежээки хынаяда чаа-ла эгелеп турган...

Василий МОНГУШ.

КРОССВОРД

ДООРА ДУРГААР: 5. Боостаа ырыының бир хевири. 7. В. Кок-оолдуң «Хаймраан бот» деп шиинниң бир маадыры. 8. Тывада суур. 11. Эзим, тайга. 12. Ажылчын тевс. 13. Чердө камгалал. 14. Тандыда сууржуган. 16. Азырал-даа, черлик-даа болур дириг амытан. 18. Хлеб бижырарынга хереглээр чүүл. 19. Чаңгыс иениң оолдары. 23. Индияда хем. 24. Күрүсениң казначей биледи. 25. Алыгны бир өскээр адаарры. 26. Тывада суур. 29. Бичии ургларның бурунгу оюну. 30. Будулгаалыг, доктар.

УЗУҢ ДУРГААР: 1. Ситен дажыглаарынга ажыглаар херексел. 2. Улан-Батор хоорайның эрги ады. 3. Тывыш, ажык. 4. Октаргай, өртемчей. 6. Автономнуг область төнү. 7. Афганистанда даг, арт. 9. Номга ады кандыг-бир парталга ажылынга немелдеп тайылбыр. 10. В. Серен-оолдуң шиини. 15. Суггарылга бугазы. 17. Чер казар херексел. 18. Өске кижиге дөмейлежиксээр, харын-даа аңаа багайны күзээр сеткил. 20. Шарыга ажыглаар херексел. 21. В. Кок-оолдуң «Хаймраан бот» деп шиинниң бир маадыры. 22. Дүк болбазывадырынга ажыглаар эдилел. 27. Таджик чогаалчы. 28. Чабак. ёлу-чуруы.

Кроссвордуу Николай САЛЧАК тургускан.

Ойлаар

Республикага кезек булуттаар. Чагбас. Мурнуу-барыын чүктеп хаттың дургени секундада 3—8 метр. Дүне 1—6 градус чылыр, чамдык черлерге 5 градус соор, хүндүс 13—18, чамдык черлерге 4—9 градус чылыр.

Кызылга кезек булуттаар. Чагбас. Мурнуу-барыын чүктеп хаттың дургени секундада 3—8 метр. Дүне 1—3, хүндүс 15—17 градус чылыр.

Кино

АПРЕЛЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Стукач» 9.20, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Дорогое удовольствие» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мама» 9.30, 12.50, 14.40, «Приключения бельчонка Микш» 11.10, «Воры в законе» 16.30, 18.30, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Связь через Пиццерию» 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Королевство алмазов» 14.00, «Кинг-Конг жив» 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

ТЫВЫЗЫККА ХАРЫЫ

№ 59 «Шын» солуннуң дөрткү арнында Ондар Дарыманың мтканы «Кижи дугайында» болгаш «Дириг амытан дугайында» деп шнити этелиг тывызыктарынга Таңды районнуң Владимировка суурундан Маадыр-оол Холбажык «1. Кеня. 2. Күдээзи. 3. Дыл. 4. Диштер», «1. Чылан. 2. Алактаагы. 3. Иега. 4. Долгун. 5. Койгун. 6. Бөрү», деп шын тып харылаан.

ЯЯНГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимпастика. 8.15 «Кедээдеп дамчыдылга». СЭКП ТК-пың март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерии — амыдыралга». 9.15 «Чылдар, салгалдар, ырлар». 10.15 Деппилге. Информацпа. Реклама. 11.00 «Отту чагырганы». Ураи-чечен фильм. 1-ги серпяы. 12.25 «Дүп ортузупга чедир болгаш оон соопда». 14.05 «Чер адаанның сутлары» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.15 И. Архипованың концерти. 16.00 «Ажык-чарлыг чоруқ» фестивальдың барымдаалыг фильмнери. 17.15 Музабопемент. Янкелевич профессорнуң класы. 18.15 Телефильмнер. 19.15 «...16 харга чедир болгаш оон улуг пазы». 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Эртем-тайылбырлыг программа. 21.00 «Үе». 21.50 Эртем-тайылбырлыг программаның уламчызы. 00.20—01.25 Баскетболга АКШ чемпионады.

ИЯНГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Кедээдеп дамчыдылга». СЭКП ТК-пың март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерии — амыдыралга». 9.15 «Чылдар, салгалдар, ырлар». 10.15 Деппилге. Информацпа. Реклама. 11.00 «Отту чагырганы». Ураи-чечен фильм. 1-ги серпяы. 12.25 «Дүп ортузупга чедир болгаш оон соопда». 14.05 «Чер адаанның сутлары» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.15 И. Архипованың концерти. 16.00 «Ажык-чарлыг чоруқ» фестивальдың барымдаалыг фильмнери. 17.15 Музабопемент. Янкелевич профессорнуң класы. 18.15 Телефильмнер. 19.15 «...16 харга чедир болгаш оон улуг пазы». 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Эртем-тайылбырлыг программа. 21.00 «Үе». 21.50 Эртем-тайылбырлыг программаның уламчызы. 00.20—01.25 Баскетболга АКШ чемпионады.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 8
БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Бистин садывыс. 9.05 Фестивальдың демдектери. 9.35 Телефильм. «Директорнуң фантазиялары». 10.00 Кижи институду. 11.00 «Социалпзм чүртүрүмүнде». 11.35 Чүрттүн агаардан халдаашкынга удур шериглериниң хүнү. 12.25 Кават кино дугайында болалдар. 13.45 «Дириг амытанар орамында». 14.45 Бөгүн делегейде. 15.00 Эде түргүстуушуткун болгаш культура. Славян бижик болгаш культураның фондузу. 15.30 Д. Шостакопичиниң «Катерина Измайлова» операзынган үзүндүлер. 17.00 Мультфильм. 17.10 «Бистиң өрелеримге». «Уруглар кампанпязы». Өг-бүле урутлар бажыңларының парын айтырыглары. 18.25 Делегей программазы. 19.25 «Сайлес Марпер». Ураи-чечен фильм. (Великобритания). 21.00 «Үе». 21.50 «Суббота кежээзинде». Мультпликапязда пюодулар. 22.40 «Сакпоняж» кафе силерни чалап тур». Эстрадалыг программа. 00.15—00.25 Медээлер.

ЧЫЛГЫ ПРОГРАММА

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Кедээдеп дамчыдылга». 8.30 «Ажыл-ижи». 8.45 «Ынчалза-даа...» 9.00 Мультфильм. 9.15 «Бистиң өрелеримге». «Уруглар кампанпязы». Өг-бүле урутлар бажыңларының парын айтырыглары. 10.15 Делегей программазы. 11.15 «Сайлес Марпер». Ураи-чечен фильм. (Великобритания). 12.45 «Дириг амытанар орамында». 13.45 Бөгүн делегейде. 14.00 Эде түргүстуушуткун болгаш культура. Славян бижик болгаш культураның фондузу. 14.30 Д. Шостакопичиниң «Катерина Измайлова» операзынган үзүндүлер. 16.00 Мультфильм. 16.10 «Бистиң өрелеримге». «Уруглар кампанпязы». Өг-бүле урутлар бажыңларының парын айтырыглары. 17.25 Делегей программазы. 18.25 Делегей программазы. 19.25 «Сайлес Марпер». Ураи-чечен фильм. (Великобритания). 21.00 «Үе». 21.50 «Суббота кежээзинде». Мультпликапязда пюодулар. 22.40 «Сакпоняж» кафе силерни чалап тур». Эстрадалыг программа. 00.15—00.25 Медээлер.

«ШЫННЫҢ» ТЕЛЕФОННАРЫ

- Редактор — 3-43-34;
- орааачызары— 3-33-91; 3-34-17;
- приемная — 3-34-26;
- карымсалгалы секретарь — 3-34-92;
- ораакчылары — 3-45-93;
- партийжи амыдырал киллизи— 3-36-42; 2-36-25;
- совет тургузуг, социал айтырыглар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
- үлетүүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
- агроүлетүүр киллизи — 3-41-16;
- пропаганда киллизи — 3-34-57;
- культура киллизи— 3-39-15;
- информапия киллизи — 3-37-11;
- чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
- корректорлар — 3-34-19;
- бухгалтерия — 3-43-41;
- очулга киллизи — 4-34-93;
- үндүрүкчүлер — 2-27-41; 2-32-75-че доктар

Чайлаа 300 катап үнүер. Кемчээли 2 параага амазы
Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының керектеринге таваы-биле күрүне комитединиң типографиязы Кызыл. Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 256. ТС-00111.

Улуг-Хем районнуң Хаймракап ортумак школазының Долаана Шөмбүлевна Донгакка тывысканы А. № 102360 сериялыг аттестадының читпээнин бармымдаалаш, ону куш чок деп санаар.

Редактор В. С. ШАРАПИН.

367000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
апрель
9
воскресенье
№ 84 (13984)
1925 чылда үнелеттиргеш.
Өртээ 3 коп.

БҮЗҮРЕЖИРИНИҢ КҮЖҮ ӨЗҮП ТУРАР

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Великобританияга аян-чоруу доозулган

ЛОНДОН, апрель 7. (СЭТА-ның тускай корр.). СЭКП ТК-ның Чиргине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Великобританияга кыска хуусаалыг, ынчалза-даа тергиин үре-түңнелдиг албан ёзуунуң апрель 7-де доозулган аян-чоруу ак сеткилдиг, эки-ниргек, чылыг байдалга эрткен. Темзаның эриктеринге эрткен ужуражымышкын бүрүзүнге ынчыг байдал турган. Совет-британ харылзааларда шинтипирлеттинмээн айтырыгларның барын, чогумчудулга чорудуушкуннарынга удурланып турар күштериң бөга барын кым-даа чажырбайн турар. Оон-биле мады совет-англи чугаалажыышкынынарның утка-шынары болгаш ужур-дузазы түгле ийи талалыг харылзааларда эвес, харын ямаан Европа болгаш делегей хемчээлинде калбарып турарын демдеглеп болур.

Совет удуртукчу-биле ужуражыышкын дээш Лондон Ситиниң хоорай чөвүлелинге — пайысылалдың хоочун залынга ол хүн чылган амгы Англияның удуртукчуларының, хөй-ниитин болгаш ажыл-агый болукторунуң телээлекчилериниң ийи чурттарның аразында харылзааларга өскерилгелерге идегелиг бо чугаалажыышкыннар болдурган. Гилдхолл бет чүс чылдарның дургузунда чурттуң төөгүзүнге бооп турган бүтү улуг болуушкынарның хереченизи болгаш киржикпиш бооп келген. Ханы, революстуг чаартылгалары чурттуң бодунда-даа, оон даштаар-даа бүгү делегейниң хүлээп көрүүшкүнүн алган политиктиг ажылдакчыга барыын чүктүп эк хүндүлүг дээш индирлеринң бирээзин бараалгаткан.

Гилдхоллче кирер эжик аксынга аалчыларны лорд-мэр К. Коллет кадайы-биле кады кээп уткуп алган. Ол хүндүлүг аалчылар халыче оларны чалаан, хоочун кижилер-биле таныштырган. Дипломаттыг төлээлелге черлериниң баштыкнары, социалистиг чурттарның элчилиери залга турган.

Оон соонда Гилдхоллда белеткээн тускай черге М. С. Горбачев, Р. М. Горбачева, М. Тэтчер, Д. Тэтчер барган. Совет Эвилелиниң болгаш Великобританияның күрүне гимнерин күүседткен.

Лорд-мэр К. Коллет ужуражыышкын ёзулалын ажыктаан, Лондонда Гилдхолл болза, агрессияны доктаадыр дээш бистиң чурттарывыстың демнежин алган, дайзынга удур демнежин турганывыстың черечиэ деп чугаалаан. Бистер ам база демнежин алгаш, дүшкүүрүг чорукту чавырыдыпар, ядың-бүрү системалардыг чурттарның аразынга тайбыныы болгаш бот-бодунга ажыктыг кады ажылдажылганы калбартыр дээш оралдажып турар бис дээн, ол уламчылаан. Силерниң инициативаларыңар болгаш бистиң Премьер-Министрывистиң инициативалары бүгү делегейде, төнчү чок космосту чер-биле каттыштырып шинчилээриңге силерниң маадырлыг космонавтыларыңар дузалаан делегейде, хостуг бодаар болгаш тайбынга мнак бүгү кижилерниң чүвелериң болгаш идегелериң чедип алган. М. С. Горбачевту индирже чалаан, лорд-мэр: Силерниң чугаанарны делегей манап тур дээн.

Лондонда Гилдхоллдуң бо индирингеп чүве чугаалаарын даштыкы ажылдакчыга бүзүрээри Великобританияда кайы хире хүндүлүү бплдр мен деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Бо бажың боду хөй болуушкунунар-биле холбаалыг болганда, үелериниң харылзаазының дугайында бодалды база болдура бээр-дир. XX чүс чылдың төнчүзү ооруларны ажыктаан, ядыңдың, кижи төрелгетениң төөгүзүнге эргилделиг үе-чалаа болуп турар. Ынчангаш кижи бүрүзү: оон соонда чүл, ынчаш? Ол үе-чаланың соонда чүү болурул деп хозар эвес айтырыг турар.

Сөөлгү чылдарда чурттап турар үезинге харыысалгалыг болуру чер болганда кестүп турар. Ол харыысалга идегел болгаш дуурааээнип-биле холбашкан. Делегей инитилежилгеэ ийи политиканың белдирилдө келген. Оон бирээзи, кысказы-биле чугаалаарга, күш дегээриниң политиказы. Ол эрткен үеден келген. Оон еске политика чаа-ла хевирлеттинип турар. Ол политика делегейниң бүрүн-бүдүн болгаш бот-бодунга хамаарылгалының хандырар сорулгалыг. Оон уткалы болза инити кижиниң төрелгетейниң эргеле-ажыктарын болгаш үнелиг чүүлдерин камгалаары болуур.

Бис сөөктелип калган догуланы, чаңчылгын калганывыс схемаларны болгаш стереотиптерни ажыл эртер орукта быжыы-биле турар бис. Эде тургустунуушкунну болгаш чаа ёзу-биле угаанбодаашкын, оларга үндезилээн маларны, чаңчылгын калганывыс схемаларны болгаш стереотиптерни ажыл эртер орукта быжыы-биле турар бис. Эде тургустунуушкунну болгаш чаа ёзу-биле угаанбодаашкын, оларга үндезилээн политика оон түңнелп болган. ССРЭ ышкаш ындыг чурттуң дугайында чугаа боол турар хайгыымышкынар болгаш бодалдар, хөй-ниитиниң болгаш күрүнелиг хереткериге чонуң сонуургалы, ажык-чарлыг чорукту долу ажылдаар болгаш ону камгалаар дээш чүткүл, бодалдарның болгаш санаалдарның хөй янзы хевирлиг боол турары, сес болгаш ажыл-херек ам база карышпазын дээш сагыш човаашкын —бо бүгү чүүлдер чогум-на харын эде тургустунуушкуннуң принциппалдыг чаавлап алышкынары, ону масс-алы-биле деткиң турарының черечиэ боол турар. СЭКП бо сонгулдаларга чопшуң күүдүг деткиишкинин алган.

Бис эде тургустунуушкунче карактарывыс ажык киргеп бис. Бо чорудуушкунуңуң нарының болгаш аңаа эвээш баш удур көргеп бис. Ол бүгү ниитилеле улуг ченилгишкинь болу бээрии билип турган бис. Кол-ла түүлге часпаан бис. Иштики хөй айтырыгларның — политиктиг, экономиктиг, социал, мораль айтырыгларның хемчээли дораап-па илереверип, эгелээн ажыл-херээвисти чорудуп турувуста кестүп кээп турары еске херек-тир.

Бо чорук чаа-чаа көрүш-аргаларны болгаш шинтипирлерни, интеллектуалдыг болгаш практиктиг шудургу ажылды иеген турар.

Мындыг байдалда айтырыглап болгаш бергедээшкинниер чайлаш чок таваржыр. Чүге дизе, чугаа болза бүгү-ле чүүлдерге — амыдыралдың овур-хевапчиге-даа. күш-ажылды көөрүнге-даа, хамаатыг хүлээлгеге-даа хаңы чаартылгалардың дугайында боол турар. Бис амыдыралдың чаа хевирлеринче — пинтилелди бүгү талага демократчыдыпче орукту чайгылыш чокка, эчизиниг чедир шилип алтап бис. Ол чүүлдер болуп долу илередир болгаш хостуг-биле үгаан бодаар арганы кижилерге тургузаар болгаш ам бөлин тургузуп эгелээнинге бүзүреп турар бис, чүгле ол арга социализмниң үнелиг чүүлдерин — социал камгалады, чөптүг чорукту, бүдүрүлге болгаш кижи харылзаларының туманныг байдалын кижилерге бээр. Ажык-чарлыг чоруктуң болгаш кижилериниң чүвени дыпшап билип алырының эң бедик стандартарын — делегейниң хүлээп көрөнидаа, бистиң идеалларывыстан болгаш культура-төөгүлүг чаңчылдарывыстан үнүп кээп турар бедик стандартарны умнаа үг-шиннивис кылдыр көрүп турар бис.

Чогумчалыг ажылдаар, быжыг болгаш шапкын хөгжүлелиг экономиканы чүгле демократчыдылганы дамчыштыр тургунуп болур дээрии М. С. Горбачев онзалап демдеглеишаан, мынча деп чугаалаан: чаа аграр политиказын ажылдап кылган бис. Кедээ ажыл-агыйга чагырыы командылаар системаны чок кылыр дугайында чугаа болуп турар. Арендя харылзаларының янзы-бүрү хевирлерин дамчыштыр тараачын кижиниң ээ болур статузын, бүдүрүлгенин чеписектерин, болдунуң күшажылывын продуктуларын башкарар эргеин катап тургустунуп турар. Хүлээп алынган шинтипирлер бодаа чүгле кедээ ажылчыгыйга эвес, харын пинтилеп-биле чүрттүн социал-экономиктиг төөгүлдезинге, бистиң пинтилелиңиң концепциязынга принциппалдыг чүгула ужур-дузалыг болуп турар. Националдар аразында харылзаалар талазы-биле хөй чүүлдерни кылыры пегеттинип турар. Бистиң федералдыг күрүвенисти совет пинтилелде калбарган чорудулгаларга таарыштыр быжыглаар үеде опу чедип алыр бис. Бистиң код принципивис—күштүг төп болгаш күштүг республикалар — бистиң бүгү улустарывыстың турасоруун илерегйлеп турар.

Бо бүгү айтырыгларны шинтипирээриниң, бистиң бүгү эгелээшкиниерниң бөттандырарының бырээзы — политиктиг системаның реформазы-дыр.

Бодунуң эрткен үезинин кичээндирилгелерин пинтээдип алган болгаш ажык, демократтыг, хостуг пинтилелди, хоойлуга, хамаатыларның харымсалгалыынга болгаш бүгү чүвени билип алган турарывыга, оларның инициативазынга, тывынгыр-тудунгур чорууга, совет социалистиг патриотизмге, буянныг социализмниң шынзи алганының шынчы чорукка даянган пинтилелди тургулуп турар бис, ук социализмниң алыс утказы — кижиниң оңдур-чаагай болдурары-дыр. Совет пинтилелдиң демократчыдылганы делегей херектериниг ажык-чарлыг чоруктуң демократтыг нормачижектерин бадыткаары-биле чергелештир чоруттуунуп турар. Бистиң чуртувуска эргехоойлулуг күрүвени тургузары күрүпелер аразынга харылзааларга эрге-хоойлуунуң ролюн бедидерince углаашыышкын-биле холбажып турар. Бистиң экономиктиг реформавыс болза делегей экономикалызынга ССРЭ-ниң улам-па хандыр киирилтирер-ге ажылгаар парын болбаазырадылганың уранын будүрерин бо чылдан эгелеп сокладыр деп шинтипирин хүлээп алдывыс. Чепсекке херегллээр плутоний будүрер үлөтүүр реакторун 1987 чылда хаттанывыска пемештир бис бо чылын болган келир чылын база ийи ындыг реакторлу хаар, оларның орвузга чаа күүдүлерин немештирбес бис. Бо дээрге чепсекке ажыглаар радиоактивтиг чазыдыларар материалдарны будүрерин бүрүүн-биле сокладырынга база бир улуг базым-дыр.

Делегей политиказында дайын чепсээн дужүрериниң эң чүтүлө айтырыы — химиктиг бөө-чепсекти узуткаары. Ону чаңгыс талалыг узуткаан болгаш бо айтырыгны делегей конференциязынга тургузарының эгеленчиин болган Великобританияның туружун үнелеп турар бис. Бистиң экспертерливис Портон-Даунда британ эртем-шинчилел төвүүге, а силерниң — бистиң тенүүске чораан болгай. Бис химиктиг чепсекти узуткаар объектиниң тударын доозуп алган бис, ынаар силерниң төлээлекчилериңерни чоокку үеде чалаар бодап турар бис. Химиктиг чепсекти бүрүүн-биле хоруур болгаш узуткаар дугайында бүгүдениң хаара тутказ делегей конвенциязын дүргеп чарарын чедип алыр дээш Совет Эвилели шудургу хөделир.

Шериг бүдүрүлгезинге өскээр углаар талазы-биле элээп каш чугула шинтипирлерни бис хүлээп алган бис. Камгалал үлетпүрүүң заводтарының болгаш конструктор бюроларының элээп келиин база ооң-биле холбашкан эртем черлерин чонга барааннар, аграр секторунга, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүүге машиналар, дериг-херекселдер болгаш өске-даа кыгларны будүрериче киирилтирген. Шериг-транспорт ужар чүүдүүтүг дыка улуг кезинге улус ажыл-агый чүүлтерин сөөртүрүүче киирген. Совет Эвилели бодунуң шериг ажыл-чорудулгазын ажык болдурары-биле элээп каш улуг хемчеглерин кылып чоруткан. Боттарывыстың камгалал бюджединистиң дугайында медээлерни чоокку үеде парлап үндүрериивис дугайында ооң мурнундала медеглээн болгай бис. Мында берге чүве чүл дээрге рубльдиң өске чүрттарның валюта акша-херецин хемчээлдериниче шилчилтинмезинин харааны-биле бистиң . чарыгдалдарывысты Барының чүктүң шериг чарыгдалдары-биле боттуг денмээрилдир. Боттарывыстың салтүшнеривисти эң шын деңнештирер арганы дилеп турар бис.

Бистиң Чепсектиг Күштерливистиң сайының дугайында дараазында чүүлдерни ам дыпнадып болур мен. Бо чылдың январь 1-де турганың ёзугаар алырга, оларда 4 миллион 258 муң кижи, ооң иштинде курлаг чер шеригглеринде—1 миллион 596 муң. Шериг-Далай Күштеринде—437,3 муң кижи бар. Оон арткаппары—ракета шеригглер, авиацион халдаашкынга удур камгалал шеригглер. Шериг-Агаар Күштери, оперативтиг болгаш материал-техниктиг хандырыла күштери-дир. Бистиң Чепсектиг Күштериниң чаңгыс талалыг кызырарыыстың хүнелиинде оларның иштии саны 1990 чылдың төнчүзүнге чедир 3 миллион 760 муң болуп. Деңпеп көрээлинер: АКШ-тың чепсектиг күштериниң иштии саны пацпопал гвардиязы катай сапаарга (бистө ындыг кезектер Чепсектиг Күштериниң составында кирип турар) үш миллион ажыг кижи болуп турар. Ынчаарга АКШ-тың шериг-далай күштериниң саны Совет Эвилелиндең ийи ажыг таттап хөй болуп турар. ВКО-нуң болгаш НАТО-нуң Европада шериг күүдүлериниң дугайында санмедээлерни парлаан бис. Барык дең сайгалды ол сапнар көргүзүп турар.

ВКО-нуң болгаш НАТО-нуң чепсектиг күштерин деңнештир көөрге, ВКО-ла санпар мындыг: 5 миллион 300 муң кижи, оң муң беш чүс самолёттар, 4 муң 200 дайынчы вертолёттар, 80 муң танкылар, суг кырының 160 улуг корабльдери бар. Танкылардан өске бүгү көргүзүлер талазы-биле НАТО артык күштүг болуп турар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, «совет дайын кижилиишкынындан» коргарының барымдаазы чок-тур.

Чепсегленишкинин дужүрер херекке ажыы чок холбашкынынарга удур болуп турарывыс билдингир болгай. Бир айтырыгга хамаарыштыр чепшээрежилгени чедип алырын өске айтырыг талазы-биле шинтипирдеп хамаарылгалыг болдурбайн турар бис. Ынчаарга ол дээрге — чугаалажыышкын чорудулгазын организастаарының айтырыы-дыр. Бистиң үезинге бүгү чүүлдер боттуу-биле түлүп харылзавлыг.

Чижээ, тактиктиг ядролуг чепсектиг «чаартырын» НАТО-га боттандырга бээр болза, ол чорук Венада чугаалажыышкынарның чорудулгазынга, идегелиг чоруктуң хемчеглеринге. Европада пинти байдалга салдарны чедирбейн барын шыдаазынга чиглиишпейн барып болур. Ортумак болгаш ооң эвээш ыракпылдың ракеталарының дугайында Берээин елүгаар чедип алдынган хөй чүүлдерни ол чорук божаңнатпайн барып болбастыр.

ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың, Варшава Керээзиниң болгаш Соңгу Атлантика эвилелиниң шериг-далай күштерин кызырар дугайында чугаалажыышкынарны эгелээр үе келген дээрииге бүзүреп турар бис. Совет болгаш америк стратегтиг шаан халдаарының бо-чепсектериниң 50 хуузун кызырар дугайында айтырыг Каттышкан Штаттар-биле бистиң харылзааларывыстың бирги черинде хевээр туруп турар. Чугаалажыышкынарның кажан-даа эгелээриңге белен бис.

Гуманитарлыг айтырыглар болгаш кижи эргелериниң талазы-биле конференциялар Европа чорудулгазының чаа делегем артыларын ажыдып бериң болур ийик. Элээн каш неделя болгаш Лондонга информация шуулганы оларның башталгазы. а түңнел конференция — 1991 чылда Москва конференциязы болур.

Делегей экономиказынга халаптыг силгишкинниерден чүгле дең эртениң байдалдарынга шинти күжениишкинер-биле чайлаш болур. Үндезин болгаш чөптүг шинтипирлерни дилеп чыварын сонгаарладыр, тур кала безерек хемчеглериңге оожургаар болза, ол силгишкиннер дургелип келир апаар. Экология талазы-биле Совет Эвилели бар дутуржулгаларның болгаш делегей программаларының хемчээлинге шинтипирлер чедилер болгаш оларның иштинден амга чедир кирипшээни ындыг чүүлдерге удаасс каттыжып кирер деп турар.

Совет-британ харылзаларга чаагай өскерилгелерниң боздунуп турарын М. С. Горбачев чугаазының түңнелинде демдеглээн болгаш бүгү британ ог-бүдеелерге аас-кежиктү, чаагай чүүлдерни болгаш тайбынны күзээн.

Премьер-Министр М. Тэтчер ооң дараазында медеглеп кылган. Оон чугаалааны болза:

Дээргн Горбачев! Улуг чурттуң удуртукчуну болганыңарда, Великобританияда Силерни ханызы-биле хүндүлеп турар. Бодунуң чуртунуң келир үезин чаартып тургузарынга болгаш хаан хүрээлелиниң йөрээзү, Великобританияның Премьер-Министри Маргарет Тэтчер база ооң аңаа Денис Тэтчер, даштыкы херектер министри Джеффри Хау, албанны еске-даа кижилери киришкен.

Хаанның шериг-агаар күштериниң офицерлериниң хүндүлел чыскаалын тургускан, Совет Эвилелиниң гимнин күүседткен.

Михаил Горбачев биле Маргарет Тэтчер кыска медеглел кылган.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев олар чоруткан.

• • •

СЭКП ТК-ның Чиргиие секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев апрель 7-де Великобританиядан Москвада чедип келген. Ук чурттуң удуртулгазының чалаапы-биле албанның аян-чоруун кылып ол аңаа чоруп турган. Кубаның Компартиязының ТК-ның Бирги секретары, Куба Республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро Рустуң чалаапы-биле албанның аян-чоруун кылып ол Кубага база чораан. М. С. Горбачев Кубаже бар чыда ирланд аэропорт Шэннонга доктаазан. Аңаа дээди деңпеле баштайгы совет-ирланд чугаалажыышкын болган.

Аян-чорук үезинде М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев олар үдеп чораан.

Аэродромга М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев олар чоруткан.

• • •

СЭКП ТК-ның Чиргиие секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев апрель 7-де Великобританиядан Москвада чедип келген. Ук чурттуң удуртулгазының чалаапы-биле албанның аян-чоруун кылып ол аңаа чоруп турган. Кубаның Компартиязының ТК-ның Бирги секретары, Куба Республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро Рустуң чалаапы-биле албанның аян-чоруун кылып ол Кубага база чораан. М. С. Горбачев Кубаже бар чыда ирланд аэропорт Шэннонга доктаазан. Аңаа дээди деңпеле баштайгы совет-ирланд чугаалажыышкын болган.

Аян-чорук үезинде М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев олар үдеп чораан.

Аэродромга М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев олар чоруткан.

• • •

Совет удуртукчуну үдээриниң байырлыг ёзулалы аэропорттан ужуудун үнүптериниң мурнунда болган. Аңаа кадың-хаанның тускай төлээлекчизи болгаш хаан хүрээлелиниң йөрээзү, Великобританияның Премьер-Министри Маргарет Тэтчер база ооң аңаа Денис Тэтчер, даштыкы херектер министри Джеффри Хау, албанны еске-даа кижилери киришкен.

Хаанның шериг-агаар күштериниң офицерлериниң хүндүлел чыскаалын тургускан, Совет Эвилелиниң гимнин күүседткен.

Михаил Горбачев биле Маргарет Тэтчер кыска медеглел кылган.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев олар чоруткан.

• • •

СЭКП ТК-ның Чиргиие секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев апрель 7-де Великобританиядан Москвада чедип келген. Ук чурттуң удуртулгазының чалаапы-биле албанның аян-чоруун кылып ол аңаа чоруп турган. Кубаның Компартиязының ТК-ның Бирги секретары, Куба Республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро Рустуң чалаапы-биле албанның аян-чоруун кылып ол Кубага база чораан. М. С. Горбачев Кубаже бар чыда ирланд аэропорт Шэннонга доктаазан. Аңаа дээди деңпеле баштайгы совет-ирланд чугаалажыышкын болган.

Аян-чорук үезинде М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев олар үдеп чораан.

Аэродромга М. С. Горбачевту

КАТАП ДЕПШИТКЕННЕР

Чаа эртекей соңгулда кампаниялы мурнукуларындан мөгөлдыг болган дээрзин амыдырал коргускен. Чүрттүп-даа, республиканың-даа чамдык округтарынга катап соңгудалдар, катап бадызаашкынар болуп турар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгудалдарынга талазы-биле Кызылдың Чөөн № 646 национал-девискээр соңгулда округунга бүрүткеттирген кандидаттар Ф. М. Мухаметтареев биле В. Е. Илкин олар март 26-да чогуур санныг албаадың бистиң солун дыңнатқан. Амты уеде ук округка кандидаттар депшидилгези өтпээн.

Кызылдың № 1 АТБ-ниң болган күш-ажылчы коллективтиң хуралынга 60 талазыбиле айтырыгны чугаалаштыкат. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр партия обкомунуң бюро кежигүнү, чолаачы Вячеслав Николаевич Кошелевти депшидер деп шийтиргеп.

Кызылдың автосептелге заводунуң болган транспортажыттаз конторазының коллективтеринге болган хуралдарга киришкеннер база В. И. Кошелевтиң кандидатуразын адаавнар.

ВЛКСМ Кызыл хооркомунуң эвлчег чок пленумунга база ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгудалдарының талазы-биле Кызылдың Чөөн № 646 соңгулда округунга кандидат депшидерининг айтырыын чугаалашкан. Оон киржикчилеринниң хей кезиниң бадызаашкынын ёлүүлээр Тывакың электри четкилериниң эвлчег начальниги Сергей Георгиевич Каблуков кандидат кылдыр депшиттиргеп.

Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунуң башкызары болган сургууулдары ССРЭ-ниң улус депутадынга ук округтан кандидат кылдыр техникум директору Мария Николаевна Ступинаны адаавнар.

ШАҢНАЛДЫ ТЫВЫСКАН

1988 чылда чүрттүп экономиктиг болган социал хөгжүдээнниң күрүне планнарын чедиишкинниг күүседиринге киргеп үлүг дөмө В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгүү комбинат Бүгүзавилединиң социалистиг чарыжының тиилекчизинге санадым. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болган ВЛКСМ ТК-ның шилчилер Кызыл туган.

Агаардан халдаашкынга улур шериглериниң дайын чеэлинде дайынчы ходелиишкинниериниң кол түңнели — чүрттүп улуг үлетпүр болгат административтиг төптерин, муң-муң чүрттакчылыг черлерин, харылзаашкын стратегтиг чугула белдирлерин фашистиг үжүр чүүлүн үргедээшкиниинден камгалаанын-дыр. Агаардан халдаашкынга улур камгалал шериниин маадырлыг чоруун Тереэн чүрт бедин-биле уведээп: үш каттыжымшкын болгат чээрби алды кезек гвардейжилер болган, 80 муң аймак кижи ССРЭ-ниң орденнери болгат медальдары-биле шаңнаткан.

— Агаардан халдаашкынга улур камгалал шериниң дайын соолуңде хөгжүдериниң оруун таймылбырлап берип керүүлерем.

— Агаардан халдаашкынга улур шериглериниң дайын соолуңде уеде туруустунуушкуу үш че-чаданы эртикен. Биргизи—1945 чылдан 1953 чылга чедир, агаардан халдаашкынга улур камгалал ынчаарда Ада-чурттуң дайынының үелериниң дүржүлгазынга болгат чепсээнге үлешээп хөгжүп келген. Ийнги улуг че-чада— шериг херээниң талазы-биле эртем-техниктиг революциялыг байдалдарында 1954 чылдан 1985 чылга чедир болуп эртикен. Ынчаарда 1971 чылга чедир шериг-стратегтиг деп байдалды чедип алыр дээш шинтиргиг ажылдан келген бис. Амты уеде политиктиг чаа үүнүп-бодаашкынның, камгалаңырының шериг доктрипазының болгат ядролуг чепсекти че-чадаар айы-биле дүжүреринин байдалдарында агаар камгалалының шериг дээш ашаа прапорщикке чоок эрге бергеп.

Бухвостовтуң мактанмас, биче сөткүлдүүнүң дүгайы мынчаар бижээн: «Шаңналмактал алыксавас. көөрөттинмес». Штеттинни эжелеп алыры дээш Померанияга болган тулаашкынга аар балыглаткан соонда Бухвостов дөстаамал армиядан үнүп чоруткан. Ынчалза-даа Тереэн чүрттүнүң мурнунга шериг албанын уламчылап. Санкт-Петербүрг гарнизонунуң артиллериязынга майор эргелиг ажылдап, ажыдыралының соолуң хүнүнге чедир селемеээн астып келген. Бирги Орус Солдат дүгайында туристеелдың камгалал арттырар дээш Пётр Бир Бухвостов лирит түрде-ла хүлерден оон скульптура-портредин шуулуруп Растреллиге заказкан. Ол скульптура дыка хей чылдарда Эртемнер академиязының «Кунсткамеразынга» шыгжатта чыдып келген. Ынчалза-даа ол бистиң бо хүнеринге чедир кадагалаттынмайн барган.

С. Л. Бухвостов 1728 чылда мөчээн.

Бо хүнеринде Москвада, аяларлыг пётрүү политиказының төрүттүнген черя Преображенкада бир кудумчу Бухвостовтуң алыы эдилеп турар.

А. ПОПОВ.

«Советский патриот» газуудан.

АГААР ДЕЛГЕМИНИҢ КАМГАЛАЛЫНДА

Агаардан халдаашкынга улур камгалал шериниң Кол штабының начальниги генерал-полковник И. М. МАЛЬЦЕВ СЭТА-ның корреспондентизиниң айтырыгларынга харылаан.

— Игорь Михайлович, Агаардан халдаашкынга улур камгалал шериглериниң хүнүүн дугайында чугаалаарде, оларның төөгүзүүнүң, хөгжүдезиниң кол үе-чадаларының дугайында депчүлээп таймылбырлап берип көрүүлерем.

— Агаардан халдаашкынга улур камгалалды В. И. Ленин Совет республиканың чепсектиг камгалалының кижитэ системазынга чүгүлеп үжүр-дүзалыг деп санаан керген. Хоорайларны болгап чүгүлеп объектилерин камгалаарынга үжүр чүүл отрядтарын 1917 чылдың төнүүлүүде-ле түргүзүп эгелээн. Ынчаарга агаардан халдаашкынга улур чүүттүп камгалалыр аргазы Кызыл Армияның түргузар дугайында декретке ат салдынган соолуңде ёлүүлүг шапкын хөгжээн. Агаардан халдаашкынга улур камгалалның баштайгы полктери иштики болгат хаптыкты контрреволюциягa улур түлүгүшкүнаарының одуруга кодцаалып, дайынчы дүржүлгазы чедип эгеп. 1918 чылдың апрелье чедир Кызыл Армияга дүндүүтелдирип алар 200 хире артиллерия батареялары болгаш 12 үжүр чүүл отрядтары бар турган.

— Ынчаарга Сталинниң үелериниң чок черге каржы, дериин шаажылаашкынчарының үезинде Совет Чепсектиг Күштер, оон иштинде агаардан халдаашкынга улур камгалал шерии улуг чидиргеге таварымшкан болгай.

— Ийе, дилиг болган. Совет хоойлуунуң каржы хажыдыышкыннарының үезинде бистиң шериглеривиске улуг көгарал, чидириг таварышкан. Мындыг чижектерни бе-зин айтып көрейн. Ажылчын-тараачын Кызыл Армияның агаардан халдаашкынга улур Кол камгалал эргелелиниң он начальниктерин дайын муравуун тос чылдарының дургузунда солуушкан. М. Медведев, А. Федякин, И. Блажевич оларны ынчаарда түдүп хорутаан болгаш шийткен, а С. Каменев олген соолуңде оны чонуң дайынын деп чарлаан. Агаардан халдаашкынга улур Кол камгалал эргелелиниң дөрт начальниктерин 1941 чылдың чүгле бөө айларының дургузунда солаан. Ол-ла чылдың мартте байдалды ёлүүлээр алырга, шериглериниң үзүүртүр составының чүгле 48 хуузу четчелеттингеп турган. Кежектерге болгаш салбырларга командирлер үргүлүү солчуп келген. Үнделеп чок таажыдаашкыннардан совет эртем база көгарааш чоруук агаардан халдаашкынга улур камгалал шериниң дайын эгезинде дайынчы байдалывга багай салдарлыг болган.

— Агаардан халдаашкынга улур камгалал шериниң Ада-чурттуң дайынынга дайынчы ходелиишкинниериниң дугайында онзалап демдеглээрни чүгүлеп чеп болаавыр-дыр мен. Игорь Михайлович.

— Агаардан халдаашкынга улур шериг ынчаарда тайынчы чоруудулгаларны эгелээрде, оларга дүндүүтелдирип алар ортумак калибр хемчээлиг 3329, биче-жен калибрлиг 330 бөлээрлүг, 550 пулемёттуг, 1500 проекторларлыг, 850 дүглай довар аэростаттарлыг, 45 радиолокация станцияларлыг турган. Шүүргедекчи үжүр чүүл полктары ынчаарда 1500 хире самолёттар-биле чепсеттенген. Ылаңгыя Москваның, Ленинградтың болгаш Бакунуң агаар камгалалының ынчаарга күштелдирген, оларны агаар камгалалының шериглериниң болгаш чепсектериниң 40 хуузу камгалап келген.

Фашистиг Германия бистиң чүрттүвүсче халдаарының будуүүнде 5000 хире дайынчы самолёттарлыг турган, оларның 1283-үн чүгле 1941 чылдың июнь 22-ден июль 29-ка чедир совет-герман фронтуга уштыкан болгай. Шүүргедекчи үжүдүкчуларның болгаш вениүчиктериниң денгеезге чок маадырлыг чоруу дайынның баштайгы хүнүүде-ле, харын-даа баштайгы шактарында-ла демдегдеттингеп.

Агаардан халдаашкыннарга улур Москваның камгалалы Ада-чурттуң Улуг дайынының төөгүзүнче алдын үжүктер-биле кижи бижиттингеп. Чүгле пайысылалче белии дайынының 9000 самолёттары дайын үезинде халдаан. Ыпналажок дүндүүтелдирип адар артиллериянын болгаш еске-даа дозуушкунарының дүглаашкынның артиш, ийи-чангыстап Москваже чоок-тулаан дайынының самолёттарының саны бүтүү дайын чүгүзүүнде чүгле 243 болган. Москваны камгалап турган агаар камгалалының шериглери дайынның 1305 самолёттарын, 450 танкыларын, 5000 хире автомашиналарын, 250 артиллерия батареяларын, дүндүүтелдирип адар ыглемёт бөлүктерин, фашистиг ужелекчилерниң 50 муң чеңир солдаттарын болгаш офицерлерин уштыкан. А Ленинградтың камгалакчыларыг дайынның 1561 самолёттарын, 99 танкыларын, үш полк чадаг шерии чок кылган.

Агаардан халдаашкынга улур шериглериниң дайын үезинде дайынчы ходелиишкинниериниң кол түңнели — чүрттүп улуг үлетпүр болгат административтиг төптерин, муң-муң чүрттакчылыг черлерин, харылзаашкын стратегтиг чугула белдирлерин фашистиг үжүр чүүлүн үргедээшкиниинден камгалаанын-дыр. Агаардан халдаашкынга улур камгалал шериниң маадырлыг чоруун Тереэн чүрт бедин-биле уведээп: үш каттыжымшкын болгат чээрби алды кезек гвардейжилер болган, 80 муң аймак кижи ССРЭ-ниң орденнери болгат медальдары-биле шаңнаткан.

— Агаардан халдаашкынга улур камгалал шериниң дайын соолуңде хөгжүдериниң оруун таймылбырлап берип керүүлерем.

— Агаардан халдаашкынга улур шериглериниң дайын соолуңде уеде туруустунуушкуу үш че-чаданы эртикен. Биргизи—1945 чылдан 1953 чылга чедир, агаардан халдаашкынга улур камгалал ынчаарда Ада-чурттуң дайынының үелериниң дүржүлгазынга болгат чепсээнге үлешээп хөгжүп келген. Ийнги улуг че-чада— шериг херээниң талазы-биле эртем-техниктиг революциялыг байдалдарында 1954 чылдан 1985 чылга чедир болуп эртикен. Ынчаарда 1971 чылга чедир шериг-стратегтиг деп байдалды чедип алыр дээш шинтиргиг ажылдан келген бис. Амты уеде политиктиг чаа үүнүп-бодаашкынның, камгалаңырының шериг доктрипазының болгат ядролуг чепсекти че-чадаар айы-биле дүжүреринин байдалдарында агаар камгалалының шериг дээш ашаа прапорщикке чоок эрге бергеп.

Бухвостовтуң мактанмас, биче сөткүлдүүнүң дүгайы мынчаар бижээн: «Шаңналмактал алыксавас. көөрөттинмес». Штеттинни эжелеп алыры дээш Померанияга болган тулаашкынга аар балыглаткан соонда Бухвостов дөстаамал армиядан үнүп чоруткан. Ынчалза-даа Тереэн чүрттүнүң мурнунга шериг албанын уламчылап. Санкт-Петербүрг гарнизонунуң артиллериязынга майор эргелиг ажылдап, ажыдыралының соолуң хүнүнге чедир селемеээн астып келген. Бирги Орус Солдат дүгайында туристеелдың камгалал арттырар дээш Пётр Бир Бухвостов лирит түрде-ла хүлерден оон скульптура-портредин шуулуруп Растреллиге заказкан. Ол скульптура дыка хей чылдарда Эртемнер академиязының «Кунсткамеразынга» шыгжатта чыдып келген. Ынчалза-даа ол бистиң бо хүнеринге чедир кадагалаттынмайн барган.

С. Л. Бухвостов 1728 чылда мөчээн.

Бо хүнеринде Москвада, аяларлыг пётрүү политиказының төрүттүнген черя Преображенкада бир кудумчу Бухвостовтуң алыы эдилеп турар.

А. ПОПОВ.

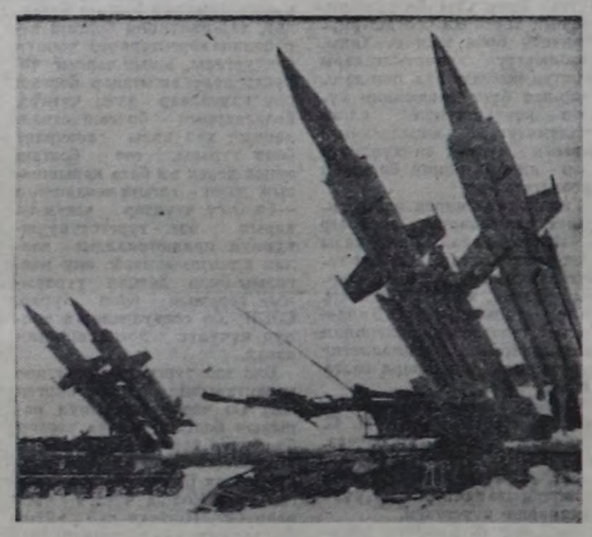
«Советский патриот» газуудан.

КЕЗЭЭДЕ БЕЛЕН

ЧУРУКТА: тергиин эвено-муң командири I класстыг шериг ужудукчуу капитан коммунист Сергей Васильевич Вязников.

И. АКИМОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧУРУКТА: И. кезектиг зенит-ракета дивизионунда.

А. КУЗЯРИНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Апрель 9—Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериниң хүнү

1989 чыл. Апрель. № 3

Бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс

АНАА ДАЙЫНЧЫ АЛДЫН-ООЛ ДАПЫК

Оон шериг албаны эртиирип турар кезээниң командирининг политика талазыбиле орлакчызы улуг лейтенант Хуитеев биле танк септеп өөренир взводтуң бирги ротазының командири улуг лейтенант Каргин олардан бистиң республиканың шериг комиссариадынга чаза келген. Командирлериниң хынаадын турары-биле алырга, анаа дайынчы Алдын-оол Маотысович Дапык шериг албанынче эртикен чылдың ноябрьда Улуг-Хем районунуң Арыг-Узуу суургузан келдирткен, ортумак техниктиг билигдиг комсомолчу. Шериг албанынга партык чыл бээри четпейн туре, А. Дапык командирденнге канчаар мактады бергенил, мындыг аян үнелеэри канчаар чедип алганыл?

Бо айтырыга харымны улуг лейтенант Хуитеевтиң ыяжадымындан ап болгур: «Эртикен чылдың декабрьында бо хүнеринге чедир анаа дайынчы А. М. Дапык бодуунуң чүгле эки талазарын — бо хүнүүнүң, хынаангырын, бышыт сагыыта-чурумнуун көргүүн келген. Кандыг-даа ажыл дагзырга, ону күзедиин-биле ак сетинээдиг күүседип турар. Дайынчы болган политиктиг белеткелге бээп шыырак. Шеригнин эге болгаш иштин шериг белеткелин «тергиин» демдеглеп дужаагам. Амты бо хүнеринде ол операторунуң түскай мергежилин чедип алырының белеткел чинээлеринче киришкен. Техника талазы-биле совуургалдыг болгаш билии шыырак. Школачы чылдарындан-ла күш-культурага болгаш спортка хамыктыныдыг чораан болгаш ол талазы-биле дээредиринин одуруунда турун, спортчу мергежилин улам байлакшыдып турар.

Алдын-оол Дапык—заводтуң болгаш ротаның хей-иштин ажылдарының идепкейжиин. Комсомол хуралдарынга ажыл-херекчи · саналдарны киирип, шүүлтүүлеэдиг эскерилип турар экрандан олар карааны эскерип каан, парламаал «Х» деп үжүк дег демдектерни салып ап орарзар.

— Расчёттар, солужулар!— дээн команда үнер. Ам экран боорунга сен кээр сеп. Артыында — сержант. «Девидеве!» — деп, ол оожум ыыжыраар.

Баштай имитаторлан оожум шинчээшкинниг карааны толаарлыр. Экранда караны көрүп кагдым. Ол оожум, биллиг-биллидирбес үжүгүн чор. Штурвалды долгадым база бир десятиндир долгадым, а караны тыгаагаш, хол ортуунга докладым чалай берүүм. «Далашпа, чоорту, чоорту!» — деп сержантының ишти ий тур. Хенертен кара хол ортуунче кирип келип, шуут-даа кадар демдекте. Дүш болганы ол бе?!

«Ам сени салзымза шүве!»— деп боданыым. Карам халдеп хүтта чүткүүр хире. Шимчээри база хүргеден орар. Девидээп, ону дыңнатпаан болдум. «Ажырбас!» — деп, командирим ыыжыр. Шыгаргап, кнопканы базыпластым...

Кара узуктаттынган. «Багай авес-тир оо! —деп, командирим мактады. — Баштайгы дээреде ажырбас!».

Хүнден хүнче өөредилге парыыдап орар. Чагаа бижиир чай бээри чок апаар. Дайынчы даалгалар улам шыгыыраар.

Ынчаар өөренип, практиктиг, дайынчы хичээлдерге барып турган, дайынчы техниканың чажыдын кижи билип алыр. «Дайзыныңа чеже самолеттуң «үзүткавадыныс» дээр. Аксым авазадынкан кайган турган кабинам ам мээн ажыыдаар черим болган — деп, ефрейтор Михаил Дамдын шериг амыдыралының эге хүнеринге ынчаар сактыр.

Өвүр районуун Солчур ортумак школазынга өөренип турган чылдарын, оон соонда ажылдап турганы совхозу «Коммунизмче оруктаа» эпөөруп хөөрей бергенде. Мында белеп салдыкпас. Эш-оорубиле чаагы хөөрежир, биибеэнин айтырын ап, билирин өөрүнге таймылбырлап берип чанчыынан дайынчы салбырында хүндүткелдиг-даа, үлегерлиг-даа.

Юрий САВОСТИН.

ДЭЭР АРЫГ ТУРЗУН ДЭЭШ

— Аныяк чүүл-даа биибес солдаттар—бистиңнин шериг амыдыралдың болгаш албанның эгезе-биле таныжып эгелээн үениис улуг мраваан, оон боор үр болбаан. Оруун-дежээнис эдип, бүтка ораашкын бээрин орта ораай албас турдувус ийин. Чыскаалга канчаар кыналтаарын өөренип алыры — эртем-дир. Чыскаал кылажынга бистиң сержантылар шыдамнынай-ла өөретпеп. Устаа, дагдыныышкын ажылыбиле, боодалга чепсээ-биле таныжып алдывыс...

Радиолокация станциязывыга түве. Кабинажже эң баштай кирип келгеш, кижи аксыгала аксым авазадынкан мен: «Мынча хей аппаратураны шинээдип өөренип мээн ыяжымны кайын четчир!» Коптук кижиниң карап кескү эжеп. Ямы-бүрү түмбүйээр мекээ эдип-сенчок кылдыр көзүлгеп ол. Топтап тур мен: экранвар бадырыла мен ытпын оолдар ажылдап ораар.

Дайынчы өөредилге эгелээн. Баштай электрига кошпаан техникага өөренип турдувус. Салбыр командирге сеп-жанат Виктор Черненко полпол тергиттиварны коргузуп, түмбүйээрны кантаар солуурун таймылбырлап, ону аңаа туружунче натап канчаар кожарын өөреткен. Баштайгы дээреде өөнүг хендирлер лег удезыыларны солуштуруп, ыыш кожуп чадап, характерлыг чиктиртиленип пат боор турдум. Арыг-баштан батказ хер сегеялеп ханмыяй бээр.

Ол мээзэ: «Девидеве! Бис база ыыдыг турдувус. Каш хонуун эртерге, бо бүтүүн караан шийип алгаш, кылып көөр апаар сеп» —дээр.

Дараазында бүүлүг ажылдар турар техникага кичээлдер өгелээр. «Бир эвес өскээр кожупсуска канчаарыл?» —дээн ыяжадым мээргенчиг бодаалларын холуун сиригейнин. салаларга түве түттүнмээтей бээр. Чо-ой, бүтү түве ыыдыг болгур. Кылын турарым-ча солчок. Бир катаа мекээ мактап чарлаан. Ол мени улам чаагынналдыртаан.

Кажан дайынчы өөредилге чоруп турда, чаа келген солдаттар, операторларыны өөрүзүнүң артынга тургудап өөр бис. Техника-биле олардың ажылдап билирин көрүп өөренип, чамдык таварылгаза аларгеп-даа турар бис. Кижи өөрге, оваа түве көөрүбес, шокаланайның, агаранайлып турар экрандан олар карааны эскерип каан, парламаал «Х» деп үжүк дег демдектерни салып ап орарзар.

— Расчёттар, солужулар!— дээн команда үнер. Ам экран боорунга сен кээр сеп. Артыында — сержант. «Девидеве!» — деп, ол оожум ыыжыраар.

Баштай имитаторлан оожум шинчээшкинниг карааны толаарлыр. Экранда караны көрүп кагдым. Ол оожум, биллиг-биллидирбес үжүгүн чор. Штурвалды долгадым база бир десятиндир долгадым, а караны тыгаагаш, хол ортуунга докладым чалай берүүм. «Далашпа, чоорту, чоорту!» — деп сержантының ишти ий тур. Хенертен кара хол ортуунче кирип келип, шуут-даа кадар демдекте. Дүш болганы ол бе?!

«Ам сени салзымза шүве!»— деп боданыым. Карам халдеп хүтта чүткүүр хире. Шимчээри база хүргеден орар. Девидээп, ону дыңнатпаан болдум. «Ажырбас!» — деп, командирим ыыжыр. Шыгаргап, кнопканы базыпластым...

Кара узуктаттынган. «Багай авес-тир оо! —деп, командирим мактады. — Баштайгы дээреде ажырбас!».

Хүнден хүнче өөредилге парыыдап орар. Чагаа бижиир чай бээри чок апаар. Дайынчы даалгалар улам шыгыыраар.

Ынчаар өөренип, практиктиг, дайынчы хичээлдерге барып турган, дайынчы техниканың чажыдын кижи билип алыр. «Дайзыныңа чеже самолеттуң «үзүткавадыныс» дээр. Аксым авазадынкан кайган турган кабинам ам мээн ажыыдаар черим болган — деп, ефрейтор Михаил Дамдын шериг амыдыралының эге хүнеринге ынчаар сактыр.

Өвүр районуун Солчур ортумак школазынга өөренип турган чылдарын, оон соонда ажылдап турганы совхозу «Коммунизмче оруктаа» эпөөруп хөөрей бергенде. Мында белеп салдыкпас. Эш-оорубиле чаагы хөөрежир, бидибээнин айтырын ап, билирин өөрүнге таймылбырлап берип чанчыынан дайынчы салбырында хүндүткелдиг-даа, үлегерлиг-даа.

Юрий САВОСТИН.

РОССИЯНЫҢ БИРГИ СОЛДАДЫ

В. И. Ленин аттыг библиотекада эрткен чүс чылдың база бир совуургачыг үндүрүлгези — «Шериг болгаш хамаатты ажыл-чорудулгазыбиле Россияга алдаржаан кижилериниң портреттеривиниң чыындызы» шыгжаттынып чыдар. Пётр хаан үезиниң шериг хевин кеткен шериг кижиниң портредининг алаанда мынчаар бижээн: «Сергей Леонтьевич Бухвостов, Россияның Бирги Солдады».

«Кажан Пётр Бир хаан хөглүг, каттырынчыг шериг деп адаар кижилериниң сыныа ковудедип аар дээш чарлык үндүрүптерге, 1683 чылдың ноябрь 30-де Бухвостов етуской ротага» хүлээп алырының дугайында дээргидеп диилег кылтаю — деп үн чыындыда дыңнадып турар. Чугаа хөглүг Преображенски ротазының — доктаамал орус армияның эгезии салган рота дугайында чоруп турар.

«Россиянжилериниң... портреттеринин чыындызында» Бухвостовтуң диилээн Пётр Бир өөрүп хүлээп алган деп чүвени билип алыр бис.

1800 чылда О. П. Беловтуң бижээни «Улуг Пётрүүң кабинединиң дацы бижии» деп ажылындан Сергей Леонтий оглу Бухвостов 1659 чылда төрүттүнгеп, шериг албанынга 1679 чылда кирген: 1683 чылга чедир ол адазы Леонтий Бухвостовтуң орнунга аът ажаакчызы болуп ажылдаан. 1683 чылдан эгелеп хаан чарлыы-биле ону Преображенски полугунга киирген. Бухвостовтуң үлегери-биле орус армиязың баштайгы доктаамал полугунче эки тура-биле Новицкий, Хабаров, Воронин, Лукин болгаш оон-даа еске кижилер диилеп киргеп.

С. Л. Бухвостовтуң адыА. Толстойнуң алдаржаан романы «Пётр Бирде» база киирип турар. «Хеглүглер шеринге албан эртиирери коңчуг берге турган —деп ол номда бижээн. —Үйгу-даа чедип үнүвес, хырыыя-даа тоттур чемненмес. Чаъс-чаймык-та-даа, налг-халымда-даа ажыл-ла, ажыл...»

Дээрги дужаалын бүүгаар Бирги Солдат удаваакда Пётрүүң бир кол кижизин апарып, оон-биле кады троицкий, переяслав, семёнов, кожуков «походтарынче» чоруп турган... Сөөлүүреди аңаа бомбадротага капрал эрге хаймыраап. Оон составында ол Азовче «бүүлүг походка» киришкеп.

Оон соонда Бирги Солдат Сонгу дайынга киржип. Нотербург, Нарва, Полтава чоогунга Болгаш Гайгутка тулушкаш. Ол тулчуушкуннарга көргүскен ачы-хавыязы дээш аңаа прапорщикке чоок эрге бергеп.

Бухвостовтуң мактанмас, биче сөткүлдүүнүң дугайында мынчаар бижээн: «Шаңналмактал алыксавас. көөрөттинмес». Штеттинни эжелеп алыры дээш Померанияга болган тулаашкынга аар балыглаткан соонда Бухвостов дөстаамал армиядан үнүп чоруткан. Ынчалза-даа Тереэн чүрттүнүң мурнунга шериг албанын уламчылап. Санкт-Петербүрг гарнизонунуң артиллериязынга майор эргелиг ажылдап, ажыдыралының соолуң хүнүнге чедир селемеээн астып келген. Бирги Орус Солдат дугайында туристеелдың камгалал арттырар дээш Пётр Бир Бухвостов лирит түрде-ла хүлерден оон скульптура-портредин шуулуруп Растреллиге заказкан. Ол скульптура дыка хей чылдарда Эртемнер академиязының «Кунсткамеразынга» шыгжатта чыдып келген. Ынчалза-даа ол бистиң бо хүнеринге чедир кадагалаттынмайн барган.

С. Л. Бухвостов 1728 чылда мөчээн.

Бо хүнеринде Москвада, аяларлыг пётрүү политиказының төрүттүнген черя Преображенкада бир кудумчу Бухвостовтуң алыы эдилеп турар.

А. ПОПОВ.

«Советский патриот» газуудан.

ОНУ БИЛИР КИЖИ БАР БЕ?

Дайым болур Көстээ Салбаевич Монгуш 1920 чылда Чөөн-Хемчик кожуунунуң Хорум-Даглыг Чыргакы-Аксынга ядыы арат кижиниң от-булезинге төрүттүнген. Аныяк чадыы үезинде сл ЧАЭ-ге аът сөөртүр андазыны-биле чер чарып, тараа тарып, хей-аъдыы кедүргеен ажылдап чоруп турда, 1942 чылда шеригже келдирткен, ТАР-ның АРШ-на шериг хүлээлгезин эрттирип тургаш. Ада-чурттуң Улуг дайынының чорун турарының бүтү байдалын, оскө шериг өөрү-биле бир демей, хүн бүрү дыңнап, билип турган. Фронтуже чорудар дугайында билдирилгинниин база өөрү шериглер-биле кады бижээн. Күзел боттанган. Дайым дайын шөлүнче аъттанып кан. Оон кана, канчаар түлүп чораанының дугайын бижээш чоор мен. Тыва эки турачыдар дугайын чоп эки билир.

Өскен, төрээн черн Хорум-Дагга дайын шөлүнден оон кээрде балыг келген кижи: төрээн өттүр аттырыпканындан балыы улуг, экирбээн, саптыг хаяы текүүн чоруурун төрелдеривис көрген. Балыы чүгле ол эвес, Чоогунга болган улуг частымшкын кавыны өрү дүндүүтелдерге, оон баткаш, бажы-биле чөрге дүшкенинден баш сөөгү кемдээн, бажында ыйык чер бар. Оон-на боор, кежен када утаавы чегей турган, хорадаачал, хей чугаалавас. Күш-ажылга чүдү-кара, кызымаа-ла кончуг кижи. Сөөлүүде кадыкшылы чүгээртээрге, хүрежип чоруун (мурнунда-ла моге чораан дээр чүве). Дүрт-сыны улуг, шымрак, шыкгаанары мочек боорга, улус ону Моге-Көстээ диижир.

Балыы эдээп эттинген соонда, үргүлчү тудуг кылып, быжаалап чораан, Хорум-Даг суурда эрги бажыңнарда оон холу дегбээп бажыңдаа чок боор ийин. Оон фронтучу эжи Оюу Агбаакайовна Ховалыгны көөрге, байыр-чыскаал хүнеринде медальдарын хөрээнге кадаптар чүве. А дайым Көстээде кыдаш дээр чүве чок. «Чүге шыдыгыл?»—деп бирле оон айтырган мен. «Оон дугайын эң Байысхылан билир. Оон-биле аравыста бир-ле чүве болган чүве... Шаңнал-макталды чоор мен. Өскен, төрээн Хорум-Даамга, өөр-өөрүнүң чонумга дириг келгеним, каргыштыг гитлерчилерни шаам-биле узуткашканым —моңаа шаңнал ол-дур»—дээр чораан. А Байысхылан-биле аравында болган таварылганы ол кыптада чугаалаар хөөнү чок кижи. Шериг чажыны бе азым фронтучуунуң чоргаараалы бе дээрэни кижи окта-ла ылгай албас...

Дайынының огунуң хоразы ону 1964 чылга чедир хемиргеп. Бир хүн эрги балыы иштинден частып, хөрээнден хей хаяы төгүлгеп, шыпаштайн барган.

Бо хүнеринде арткан эки турачылардан Көстээ Монгуш дугайын билир кижи бар ирги бе дээн сеткилим-биле моңу бижидим. Тыва эрги турачылар дугайын дайын хооруну Михаил Белекпеевич Сундуй хей билир хире. Көстээ Салбаевич Монгуш дугайында каш сөстен оон дыңнаан болза.

Адар-оол МОНГУШ.

Тоолы районда Межегей суур.

Шии соонда бодал

ХАМЫК ЧҮВЕ ДЕДИР

Республиканың хөгжүү-шин театрынга Владимир Серен-оолдуң «Дойлаашкын» деп шинзин көрдүвүс. Чоп арбын чымаган. Хос олут барык-ла чок. Аймакан шагында шин эгелеп, кожеге ажыттыңды. Баштай-ла ашак, кадай көстүп келди. Ашак хан аксы чазап, кадай аик-сева чүп орар.

Маңаа шинниң ийиги кезээнге доктаваксадым. Агы биле Яндай—хып дээн аныяктар. Оларның кудазы эртирер дээш, уругуун авазы даргалар чалап алыр. Аванық ролюн Мария Солуң-оол ойна ойнап турар. Бо артистиң моон мурнуңда ойнаан шинилерин шагда база көрген мен. Шымрак-ла ойнаар, мергежилиниге салымныг артист. А бо шинде база тергиин ойнады. Алыр, чиирин бодаарларны ол-ла хевээр көргүстү.

Кула үелиниде күдээ оолдуң арагага тапдыкшылдыын. кадайынче шоолуг-ла сагыш салбадып кижи эскерер. Кижи болаарга, арага ижер хамаанчок, харын-даа амзавас болгу дег. Тыва чаңчыл-биле алырга, кат-пезиңден эпчоксунар. хүндүлээр эвес бе? Кат-пезиң-даа сургавас. Амыдыраатпан ынчаар ижерге, оон соонда кандыг кижи болурул? Мында көрүкчүлөрге кижизидикчи утка-шынар четпей апарган шыкаш. Тыва чаңчыл ындыг эвес.

Ажыл-агыйның кол дараларының чаңгыс-ла Агыга ынакшаавын шиилге көргүзүп турар. Бирээзи кадайлыг хиреэзинде, бичии уругну төөредип, бажыкынга аппарганда, кадайы биилип каарга, тос-тостуң соогунда үндүр ойладыптар. Ол бүгү уржуктап Агы өөредилге чериндеп үндүртүптер. Бир эвес уругга ылап-ла ынак турган болза, хандыг-бир дузаны көргүзер шйик. Хүнүң болаан, тагдагы бай феодалдарның чаңчылын көргүзеңеп кылдыр билдим. Амгы үениң шинизинге ол төарыпча чок. Аныяктарның бижыг, туруштуг өг-бүле тударынга оон кижизидикчи салдары четпес.

Агы агаарлары-биле үнүп кээрге, Яндай ажт мунгат, ыңай болур. Чаа өглеңеп кижи кадайының чанында ырааас болгу дег. Агының амыдыралынга балалбас иетя артырган хиреэзинде демги-ле дарга ону күш-биле алгап барган. Бо болуушкунда база дүжүметсиг, кара туразында эрги чаңчыл иөлүдү.

Үениң негелдезинге дүүштүр туругсаан кылдыр билдинээ-даа, арагалаашкын үеэн улап турар. Кижи бодаарга, харын араганы эвээжеткеш, чаа чаңчылдар, ёзулалдардан киирген болза дең күзеп баар. Амгы үеде үүген туруп кылдыр ижер дарталар ховар. Ол таптаашның үезинин эвес бе? Арага чок кулалар эртип турар болгай. Хамык чүве дедир апарган кылдыр сагындырдым.

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

КИЖИ БҮРҮЗҮ БОДУНУУ-БИЛЕ ШЕВЕР

Бистиң корр. Кызыл хоорайның хөрээженнер чөвүлелиниң даргазы Галина Петровна Стародубцевадан кымең интервью алган.

— Галина Петровна, хөрээжен кижи бодунуң хөй үезин өг-бүлезинге чарыгдап турар болгай. Ынчаарга хей-ниитпчи кижилер өг-бүлезинге аваңгы үе артырып турар. Бо ийиниң кайызынче чаа бөзары чөпүүдү?

— Ие кижи, бир-ле дугаарында, бажыңынга херек. Хуралдарыңы, кежээлериң кожажи үеде азы дыштанып хүнеерде эртирип турар. А бистиң хөрээженнеривис ийи таламе чардыгыр четтик-пейн-даа турар. Школа назыны четпээн ийи-үш уругларлыг ие өөвүң ишти-биле театр баар харыы чок. Кайы бирээзи баар дээрге эвээ чок. Чаштарны кым-биле хаптар боор. Ынчангаш хөрээженнер чөвүлелдерин чүрттеп турөр черинең айы-биле тускайлаң ажылдарыг күзенчиг. Өг-бүлезиң катай дыштанырыңны аргаларын дилеп тыварыг чүгүлә. Идепкейлиг хөрээжен кижиниң өг-бүлеге бөлә үезин аргаан турар ужуруг. Чөвүлелдериң ажылыңың хол ужур-утказы не-чаптын камгалалы. өг-бүле кижизидилгези болгай.

— Ураң-тевер хөрээженнер ээзээ эвес. Олар-биле хөрээженнер чөвүлелдерин кандыг ажыл чорудуп турарыл?

— Кандыг-даа кижи бодуунуу-биле таланчылыг. Улусчу чогаадылганың дыка назыр аргаларын хөрээженнер шинчээдип ап турар. Оларның ажылдарын бис делгелгелерден көрүп турар бис. Хол-биле аргаан хевистер, тарбаган кежи топпар, макраме дээш кандыг-даа хевиринң кайгамчык кылыгларын бис каш удаа магадап көрген бис. База-ла чүрттеп турар чер ийы-биле бөлүүмнерин тургузуп болур.

— Делгеттинмейн турар түүлдер база бар ийиваң?

— Ие, чөвүлелдер кижи бүрүзү-биле ажылыды сударадып-даа турарлар. Кеңгүс бнадинамейн турар шевер кижилер база бар. Олвар боттарының дуржулгазын этөөрүнге дамчыдып, арга-сүмелин кадары артык эвес. «Шеверинерни чажырбаңар, эргим хөрээженнер» деп чугаалаксаар-дыр мен.

— Чоокта делгелте болур бе?

— Апрель 20-де республиканың хөрээженнер чөвүлели биле профобјединүлел өг-бүле кижизидилгезинге хамаарышкан каттышкан пленум өктүрер. Орта делгелтеин база организастаар. Аргаан, даараан кылыглардан ангыда, даштап, маштап кылган кылыгларны болгап чүрүттарны делгөөр. Кожаларынган, таныштарыңдан шевер кижилер бар болза, сүмелеп болаур. Чаа аттар тыптыр дээрзинге бүүрел турар бис. Хоорайның хөрээженнерин кылыгларын апрель 12-деп желеп. Кочетов кудумчуузунуң 36 дугаар бажыңынга азы СЭКП хоорюмунуң үшкү наъдынга организмтетке дужаап болур. Айтырыг тургустунуң келзе, даражында телефонваржо долгаар: 2-46-20, 2-41-38, 2-41-76. Тиилелчилерин чүгле эшөөрүнүң үелелп эвес, таныал база маңаа турар. Делгелтеге ужураашкыже, эргим хөрээженнер.

СПОРТ

ЧАҢГЫС КИЖИНИҢ ОЮНУ ЭВЕС

Күш-ажылдың, дайының хоочуну Моңгуш Шиневович Даваның ыбогу дээш республика чергелиг бөөс маргылдазы Хандагайты суурга болуп эртикен. Типографиға кылдыртнан түенай эмблемалыг, программалыг, түрескээл бижиктиг, хоочуниуң доңчу намдарын тоожаан чүүлүг чараш чалаалгаларны алган. Культура бажыңынче чон шуужукпан. Мында шуужукпан дээштиң чылдагаалы— моон мурнуунда бо маргылдааның бирги турнирин онза сонуургалды хайыыттырган чүве. Ынчангаш эгелиңде чугаалап каайн: бо маргылдааның эрткеин оонда артык коругтуг, чараш, найыралчы болду.

Сөөлгү чылдарда бөөс спорттуң «эр моолуг» хевирлери самбо, дзю-до, бокс, тыва, хостуг хүрештериниң сайыран туразынга оөрүвес аргаиок. Ам мырыңай «Самбажыкко» кооператив ажыттыңын, онда камгалал мергежилгелерин өөренип. кыдат «ушкунуң» бөөнң ушу-бажыңга шинчээдип киринкеп болгай. Мынаыг чаа чүүлдериниң оруун дүй шаппайн. ону харын деткинип чүгүлә. Оолдар туржук, кыстар бөөнң футбол, хоккей ойнаан. хевээче үнүп турар аавган уе-дир. Спорттуң янзы-бүрү хевирлерин-биле чөвөөглөнген бөөнң шериг оолдарывыс бодуунуң интернационалчы хүлээлгезин толөөнүг күүсетпишиер болдур ийин. Ынчангаш үстүнде адаанын спорттуң хевирлерин чамдык удуртуучу эштериин өөаржы оннаар» дээр хөөңнүге удур мен. чугле булуушуг. ооң кижилер боон өөсүүнер дээрии оң-дур ийин.

Сөөлгү үелерде кайы-даа черлерде спорт инструкторлары спортчуларның этиктиг, эстетиктиг кижизидилгезинче сагыш салбадаган. Маргылдаа эрткен соонда спортчуларны өта аштап чор, та суңсап чор, та ъттыг чаңа бер, та чадаг чаңа бер хөөн хөөн-биле кижилериниң моральныг сузуң базын турар. Хандагайтыга болуп эртнеи бо маргылдаага мындыг чүүлдер нөөдөбедө. Спортчуларывыстың база эне тургустунуң турары-ла ол боор.

Өвүр. Чөөн-Хемчик. Барыын-Хемчик. Моңгуш-Тайга, Улуг-Хем, Кунгуртуг. Кызылдың спортчуларынга удуртуучу эштер спорттуң чедишкинниериң нүзеп. байыр чедиргенниң соонда. Ада-чурттуң Улуг дайыныңың кижижиктиг. эвээ турачы Моңгуш Даваа маргылдаага эгелээрин чарлады. Дуржулгалыг тренерлер. чергелиг кижилер судьялар ажыл-херээн эрестиг эгелеп кирипттилер.

Ийи хүн үргүлчүлөөн чиг демнеглээн түңнелиниве Өвүр район кубогу чаалаа алган. Ийиги. үшкү черлерже Улуг-Хем. Моңгуш-Тайганың командалары үнген. Черле ынчаш. кызыг кызыгаар сөөлөөнде: Тес-Хем. Өвүр Моңгуш-Тайгада бөөктүг сайыран турарыы дегет. Моңу ында чериг-патриоттуг кижизидилге ажылынга хамаарыштырар апаар.

Чаян Сүгежин (Өвүр). Роман Моңгуш Маадыр Маадыл-оол (Өвүр). Шолбан Амыр-оол: Мерген Оюдар (Чөөн-Хемчик), Дозур-оол Кунгаа. Айдың Кайчаа. Сылдыс Коң-ыыс (Улуг-Хем), Алдын-Херел Достан (Моңгуш-Тайга). Маадыр Үсүүн, Аян Балчымбак. Адыгжы Пячын. Слава Сат. Буян Соржу (Өвүр) олар түс-түе денгилер дайы-биле чемпионнаанар. Оларга медальдарны, ортектиг белектерни ушмеклаап. «Тиилелгеже чүткүл» дээш Белек Тожуну. «Эки орталарлыы дээш» Радик Хертекти түсүлү шаңналга киирген. База бир солун чүүл «Эң эки варыкчы» дээш шаңналлы алып дээп коруктер эң хей болган.

Бо маргылдааның эрттиреринге улуг-хуузун Хандагайтыда бөөк секциязының тренери Моңгуш Семён киирген. а чаргы-чаалы чок ак сеткилдиг судьялааны дээш Илья Шинит-Хууракка варыкчылар байыр чедирип, бо чергелиг маргылдаалардан аалдан өөрү турарыңче чалаанар. Маргылдааның хаалкыныында М. Ш. Даваа оорушкунуң соегерин соглеп, караан бүдүү чодуп турду.

Бо түүлге сылдан алгаш, чугаалап каарын болза. районнарга ча адарының. чаҳаг-тергенин. чиик атлетиканың. баг кагарының маргылдаалаарын бо чевилиг эрттирип турза чүл? Мынаыг хевирлерни пептередирип спорт ажылдакчылары чолга алыа эки. Спорт чаңгыс кижиниң оюну эвес. хөйнүң шимчөөшкинин дээрээн үүлөлмиир.

Николай ООРЖАК.
Спорттуң хоочуну.

Моол анекдоттар

АҢЧЫНЫҢ УЖУРАЛДАРЫ

Барон Мюнхаузеннин, Ходжа Насреддинниң ужуралдары делегейде билдингир апарган. Моолда база шын-ла мындыг ончок болгап хөглүг баштак Бөлэн Сэнгэ дээр мааңыр бар. Ооң ам ан-мен-биле холбашкан хөлүг ужуралдарының чамдыкызын парладывыс.

ЧАҢГЫС ОК-БИЛЕ ИЙИ КОЙГУН

Дархан хаан частың бир-ле аяс чаагай хүнүнде бодунуң чеден харлаанын болгап аас-нежиктн чаяап көөр частың эгээн чаңчыл ёлүгаар дойлап-наймрлап эрттирер деп турда, аңаа чедө бергеп мен. Ол көк баштыг, улуг, шыырак мага-боттуг ыырган мөңөө аяк доду арага көөп сүнгаап, чымыгаңнарны хөгледнр сөп деп мындыг. Мен чүү боор, чаңгыс ок-биле ийи койгун алып алган төөгүнү чүтаалап бердим:

Бир-ле катап орукка чорун ор мен, кайнаар бар чытканымны уттункан мен, ийи койгун орукка үне халчып келгеп. мени көрүп каап, ийи тарай маңнажыр дей бердилер. Боом сегире тыртып алдым, хайлыг, мында чүгле чаңгыс ок бар болду. Ам кайчаар, чүвени кайчап билир дээп ийи койгун аразынче шыгдай туткап, коң-не кылдым. Кайчаңгап деп бодаар силер, чэ-э? Иезэ көөп дүтүлер. Маңнап четкеш. чаңгыс ок-биле ийи койгунну кайчап ужуруп алган кижи боор мен деп кайгап, шинчилеп тур мен. Ынчалза-даа олар октан олбоон, а кортканындан чүректери чарамп чаштай бергилээн болду.

— Болзун, чүге суургадып туруп бердин? Чаңгыс ок-биле ийи койгунну бе... Кайын мындыг боор, күжүрүм!

— Чаңгыс ок-биле ийи койгун өлүрери бо-ла таваржыр чүве болгай, хайыраатты Дархан хаанывм! Силер бала көрүнер даап, чаңгыс ыатап боо чаза тутказ, ийи койгун өлүртеп-дир силер! чайгыс ийиңгы-дой ыңгаш, чедеп харлаңыларны болгап аас-кежиктиң чаналгазы частың эгээнн база иемдегээн-дир силер...—деп харыылаан мен.

ЭЛИК МУНГАНЫМ

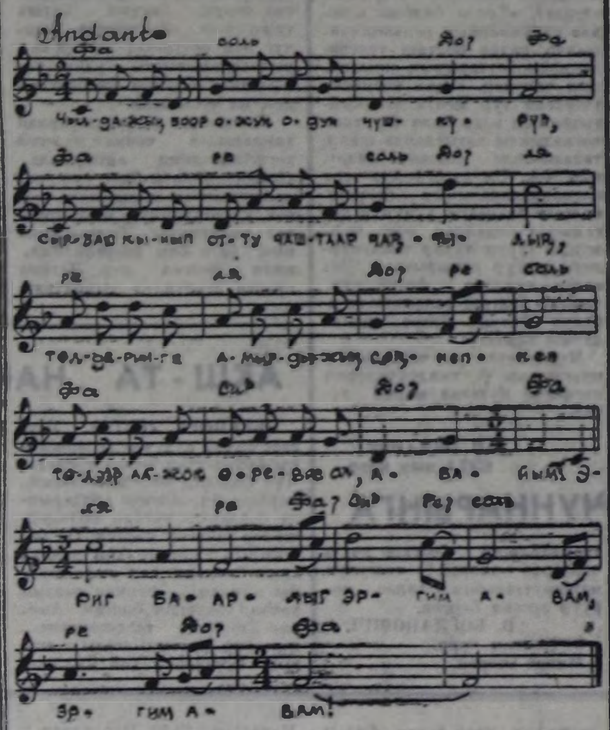
Бир-ле катап хойлар кадарып чор мен. Мээң чаным-биле бир улуг элик халып эртжет. ырак эвесте хар долгап онгарже дүжүп кире берди. Мен маңнап четкеш, ооң оочазынга олура каапгым. Элик күш-биле ору шураат, онгардан үнген соонда хоюже каран-нуваң чок мыны ыңай болду. Мен ооң дүгүнден так сырбектенип алган чораап мен. Удаазында ооң чаны-биле карацнадып эртим. Ыттар эзерге, кадайым үнүп келген. Бистиң черинң сүзеэнин—аас-нежиктиң медээчээзи келгени ол-дур дээп, кадай маңзы соомче ак сүлүн чажып чалбарып туруп калды.

БООЛУГ ХҮЛБҮС

Бис бир-ле катап арга кыдымнга сегнт бажынга олургап бис. Хенертен дызыр-дезыр дээп даап-ла дыңналды. Көрүп каап, карактарывыска бүзүревээн бис! Боо чүктээн хүлбүс карацнадып олур. Ооң соонда аңнарны биске сегирттип бээр ужуруут эжинис коступ келди. Ол келгеш, мындыг хаттырынчыг чүве чугаалады. Ийи мят аразынга турган хүлбүстү ол боолаңкан. Хүлбүс ол-ла черинге көөп дүшкеп. Боозун хүлбүстүң кырынга салып каап, таваар таанылай бергеп. А кезек када моорай бергеп хүлбүс чүү боор, ооң тура халаат, бүрт дээп. Чүктешкинин мыйыска кедирип бергеп боо хүлбүстүң оортазынга халаңайнып чоруй барган.

АВАМГА

Аллгазы Солаан БАЗЫР-ООЛДУУ.
Сезу Оюн-оол НАМЧЫЛАКТЫЫ.

Чылдажым боор ожук одуп чүшүрүп,
Сырбаш ыыңнып отту чаштаар чаңчылыы.
Төлдериңге аңыр-дыжыы сонгенкеп
Төлээр аажок өреңге ол, авайым.
Эриг баарлыг
Эргим аваң!

Шыңгыы-доңкуп шылгалдаалыг чүрттеп
Шыдажырлар ховар турган чадавас,
Өвей-биле аягтыве часпарар
Өскө чаяан сеңээ дүүшпес, авайым.
Хөглеп ордан,
Хөөкүй аваң!

Кавайымымдан кулак уңгга сиңгиккеп,
Карак шимдир өпейлеп кээр аалгап,
Коңгулуурааг кыңгыртайындыр дыңналыр
Хоюг үнүң таалакчыг, авайым.
Ырлап берем,
Ынак аваң!

Чаймы төнду, күзүм бо дээш муңчуудаа
Салгалымга сеэн чаяың эргилер.
Эртинелиг үүжеп болган нүвелиң
Эчизиңге чедирер бис, авайым.
Хүлүмзуреп,
Күңгүр аваң!

КАИ экраны

ЭЗИРИК ЧОРААШ

Республика девискээрииге марттың сөөлгү он хонуктарында 23 озал-ондак болган. Түңнелиңде 4 кижи амы-тыныидан чарылган. 10 кижи янзы-бүрү кемдээшкиннерге таварышкан. Аймактыг озал-ондакты эзирик чораан 9 чолаачы болдурган.

Кызыл хоорайга ол-ла үениң дүргүзүнде орук шын-чаашкининиң дүрүмүн хажыткан 819 таварыштаны КАИ ажылдакчылары илередип, машинаны эзирик башкарып чораан 50 чолаачының техника башкарар эргелин кааган. Оларның хөй кезии хуула машиналар чолаачылары боон турар.

Шагаал-Арыгның «Агрохимүлетүүрөөр» будүүргезинин чолаачызы Н. Х. Ноговаа-бол. Кызылдың № 2 КМК-ның чолаачызы А. А. Отпев. Балгазының мяң-ажыл-агый черинин чолаачызы В. К. Хомушку. Бии-Хем райпозуюн чолаачызы А. И. Лекиташвили, бажың тудар комбинаттың ажылчыны О. М. Салчак. «Амыдырал» хандырылга техника сентлге» будүүргезинин чолаачызы С. М. Мерзоин. Ак-Тал совхозтуң чолаачызы К. В. Кунгаа олар машинаны эзирик башкарып чораан тутканнар.

Март 28-да Кызылдың Сирбиэй-гвардейжилер кудумчуузуна он харлыг Дима Кучиевскийин ГАЗ-53 машина таварткан, доктаавайн сарган. КАИ ажылдакчыларының дүргеи хемчет алганы-биле бажың черинниң иштинде тургузуп каан машинаны тып, чолаачының илереткеи. Ол «Тыва агрохүлетпүр тускай монтаж» бүүргүлгезинин ажылчыны В. Э. Сат болган.

Кечээ-оол болган Лопсанчап кудумчуларының белдиринге март 27-де 10 шак 15 минутада белдир кежер чурумну хажыткаңнындан кара кезүлбестер ишнтелининиң чолаачызы Н. Н. Шмит биле Кызылдың МТС баазазының чолаачызы П. Н. Телесов автобустарын үскүлештиргеп. Оларның кайызы-даа эзирик болганнар. Хову-Аксы АТБ-зинин «ЗИЛ-130» 71-85 ТВЕ машинаның чолаачызы В. К. Монтай-оол эзирик чораап. Бай-Хаак суурнуң Октябрьская кудумчузунга хамааты С. С. Сарыг-оолду бастырганының түңнелинде ол аңгыдыңдан чарылган.

Агаарның чылый бергенибиле сөөлгү үеде мотоциклдер болдап мунар чоруктар ковудеп турар. Эртиеп он хонукта 19 мотоциклди оорлаан.

Парлалга арыннарындан

№ 8 МЕДЭЭ

Сталин-биле ак сеткилдиг болгап дорту-биле маргыжып турган И. И. Проскуровту Кызыл Армияның Разведка эргелелиниң ажылындан генерал-лейтенант Ф. И. Голиков Ада-чурттуң Улуг дайыныңың бүүүзүнде солаан. Бергинүң дужаалы-биле 1941 чылдың нүүнүнде бооладып каан Проскуровтуң фамилиязы амгы таймылбыр номнарындан болгаш энциклопедиялардан тывылбас.

Ынчалза-даа Ф. И. Голиков-туң дугаймында таймылбыр номнарында делгерецгейн-биле бижээн. Ооң үр амыдыралының дугаймын хөйүү бижип турар-даа болза, УТКА-ның Разведка эргелелиңге ооң ажылының дугаймын муут айытпайн турар. 10 томнуг үлегет улустуң Ада-чурттуң Дайынының» бирги томунуң планын чугаалажып көрүп турда. Кол штабтың эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы генерал-полковник Г. А. Михайлов мынча деп демдеглээн: «Амгы үеде бар чамдык биличшкиннерге чөрүттүр Совет Эвиделиниче халдаарыңга фашистиг Германияның белеткелип турарының дугаймында млаптыг медээлер Төпке үргүлүү көөп турган. Дайының шеринин дайыңы составының. ооң бөлүктериниң. ССРЭ-же Гитлериң халдаар дээш шинтпиринин дугаймын, халдаарының баштайгы хуусаалариның болгаш ооң соонда анаа кылган ескерилгелериниң дугаймында медээлер көөп турган. Немеп документтериниң шинчилели совет разведказының удурлажыкчы дугаймында сап-түңнери херек кырында боттуг түүлге чооктулаткан турганың көргүскеп. Ооң сес-биле чугаалаарга, информация бар турган. Ону кайчаар ажыглап турганы ооң херек болуур».

Сталинге илеткел кылырыбиле барып тура Ф. И. Голиков совет разведчиктериниң медээлерин хажыдып турган. Баштыңчының айынга кирип бе? Корткаш бе? Бодунга айыл чок болуун дээш бе? Бедик албан-дужаал чедип алыр дээш бе? Москвада югослав атташе Путшиктин Иштики херектериниң улус комиссаринадың дамчыштыр аңаа берип турган схемазынга дүүштүр бистиң разведкавыстың сан-түңнерни тааржыткыр кылып турган. (Ол схема Сталинге бнлдингир турган). Ында бистиң кызыгаарывысты дургаар тараалыр тургускан 35—40 немец дивизияларны айыткап турган. Сталин ол дивизиялар дугайын Гитлерге бижип турган болгаш ооң чажыт чассыг харыны ап турган: ол чүү дээрнцер ол, ындыг эвес, чок.

Ийи академияны доозуп четтингикеп болгаш Разведка эргелелиниң информация киллнин баштап турган алыяк подполковник Василий Андреевич Новобранец «Путиниктия схемазының» сайгарып көргеп. ооң ёзулуг-ла дезинформацияга болуп турарыңга бүүүрээп. 15 дивизияга «кызырып каапе» болган.

Голиков-биле эвлечглиг, дүшкүүрлүг чугаалыг соонда чүртче диргелип кел чылар аймылдың шыңгыыларга бүүүрээш база генерал-майор Рыбалкоңуң сүмези-биле начальнигинге дыңналтайын, шериглерже кызыгаарда херектиң ёзулуг байдалының дугаймында медээлерни тарадып чорудупкан. Типография начальнигы Серебряковту ыңгыртып эккелгеш, чогуур тиражты парлаш, ону тарадып чорудуптарын ол дужааган. Ф. И. Голиков ол дугаймын билбээн.

1940 чылдың декабрь ай. Кызыл Армияның бүгү начальник составынче, корпустар командирлериңге чедир № 8 медээни чоруткап турган. Чер-черге ол медээлерни алганының дугаймында дыңнадыглар көөп эгелээрге, Василий Андреевич ол медээни тускай даңзы ёзугаар Сталинге, Молотовка, Малеңковка, Берияга, Воротиловка, Тимошенкога, Мерецковка, Жуковна тарады чорудуп бергеш. ол-ла үүн кызыгаарда байдал дугаймын Кол штабтың начальнигни Мерецковка илеткеп четтингикеп.

Новобранецтиң тургускап картазын Мерецков болгаш Василевский кончуг ынчаңгайгайлыг көргеннер.

— Бо лаймы-дыр. А бистеүе кончуг эвээш, шеригни дээш чысыаарынга болгаш чуртту дайын байдалынче тилчидериңге бир ай херек. Тимошенкону доп-дораан оттурар, шинтпирлер хүлээп алыр болгаш Сталинге илеткээр херек—деп, Мерецков чугаалаан.

— Эң генерал! База-ла мындыг илеткел ийи шак болганда Сталинге чеде бээр. мен бо документиниң фельдъегер харылзазы-биле чорудупкан мен.

— Кончуг эки-дир! Четтирдим! — дээп, Мерецков Новобранецтиң холуң тудуп каан.

Элээп үе эрткенде Мерепковту Кол штабтың начальнигиниң албан-дужаалындан дүжүрүп кааннан, а Василевский аар аарый бергеп. В. А. Новобранецти Голиков база солаап, ону «Берияның курортунче»—Разведка эргелелиниң хаагмыг дыштанылга бажыңынче чорудупкан. Орта «дайымнаң девидеп түрлерны мөөңнээр чер» кылып каан турган.

База-ла аңаа бистиң чамдык улуг разведчиктериниң тургудаап, оларны ыңгыртып эккелгеш, ол «курортче» чорудупкан турган. Чижээлээрге, Германияга сураглыг автосептелге будүүргелеңнге «чаглактанып алгаш» турган бистиң разведчигивис база аңаа турган В. А. Новобранец болгаш автофирманың «директору» кончуг харымсаалгалыг үеде бодунуң Төрээн чуртунга дуза чедирип шыдаавазын билип, дыштанылга бажыңынга олурүп турганнар.

Ай санында үнер «Горизонт» журналга (Московский рабочий» деп ном үнүүрер чер. 1988. № 6. 7) О. Горчаковтуң «Будүүгүнде, азы Кассандраның трагедиязы» деп документалдыг тоожузун парлап үндүрген. Ёзулуг архив документилери ооң үнделиин болган. Оларны мында киирээл.

Л. П. Берияның И. В. Сталинге илеткээн бижиниден:

«1941 чылдың июнь 21-де.. ССРЭ-же халдаашкынны Гитлериң белеткеп турарының дугаймында мени дезинформация-биле мурнукузу шыкаап бомбалап турар Берлинде бистиң элчиниве Деканозову дедир ыңгыртып эккээрии болгаш кезедирип мен база катап петеп тур мен. Халдаашкыны даарта эгелээр.. деп, ол дыңнадып тур.

Берлинде терияг атташеан генерал-майор В. И. Тупиков база ону радио-биле дыңнаттым. Бо мутулай генерал болдуңуи Берлинде агентуразының даяңып алгаш, вермахтың армиялармның үш белүү Москваже. Ленинградче болгаш Киевче шаап халдаар деп дужуруп каапкан, а Василевский аар аарый бергеп. В. А. Новобранецти Голиков база солаап, ону «Берияның курортунче»—Разведка эргелелиниң хаагмыг дыштанылга бажыңынче чорудупкан. Орта «дайымнаң девидеп түрларны мөөңнээр чер» кылып каан турган.

База-ла аңаа бистиң чамдык улуг разведчиктериниң тургудаап, оларны ыңгыртып эккелгеш, ол «курортче» чорудупкан турган. Чижээлээрге, Германияга сураглыг автосептелге будүүргелеңнге «чаглактанып алгаш» турган бистиң разведчигивис база аңаа турган В. А. Новобранец болгаш автофирманың «директору» кончуг харымсаалгалыг үеде бодунуң Төрээн чуртунга дуза чедирип шыдаавазын билип, дыштанылга бажыңынга олурүп турганнар.

Ай санында үнер «Горизонт» журналга (Московский рабочий» деп ном үнүүрер чер. 1988. № 6. 7) О. Горчаковтуң «Будүүгүнде, азы Кассандраның трагедиязы» деп документалдыг тоожузун парлап үндүрген. Ёзулуг архив документилери ооң үнделиин болган. Оларны мында киирээл.

Л. П. Берияның И. В. Сталинге илеткээн бижиниден:

«1941 чылдың июнь 21-де.. ССРЭ-же халдаашкынны Гитлериң белеткеп турарының дугаймында мени дезинформация-биле мурнукузу шыкаап бомбалап турар Берлинде бистиң элчиниве Деканозову дедир ыңгыртып эккээрии болгаш кезедирип мен база катап петеп тур мен. Халдаашкыны даарта эгелээр.. деп, ол дыңнадып тур.

Берлинде терияг атташеан генерал-майор В. И. Тупиков база ону радио-биле дыңнаттым. Бо мутулай генерал болдуңуи Берлинде агентуразының даяңып алгаш, вермахтың армиялармның үш белүү Москваже. Ленинградче болгаш Киевче шаап халдаар деп дужуруп каапкан, а Василевский аар аарый бергеп. В. А. Новобранецти Голиков база солаап, ону «Берияның курортунче»—Разведка эргелелиниң начальнигиниң генерал-лейтенант Ф. И. Голиков Деканозовна болгаш болдуңуң подполковниигни Новобранецке хомудап турар, ол база-ла бистиң барымыкыгаарывыста Гитлер 170 дивизияны меөңнеп алган деп база мегелеп турар...

Ынчалза-даа мен болгам мээң улузум, Иосиф Виссарионович, Силериңң мергеи угаанныг — 1941 чылда Гитлер бисче халдаавас деп айтыышкыныларны утпаан бис!

Фашистиг Германияның халдаашкынының дугаймын баш удур сагындырып турар медээлерни шыгжаан эрги папкада мындыг резолюция баштай-ла көстүп келир: «Сөөлгү үеде хей ажылдакчылар ыят чок чөнгээлээткиннерге алзып турар болгаш хей девидээшкиннерни пептередип туралар. Чажыт ажыллакчыларны... үргүлүү дезинформация кылып турары дээш бистиң Германия-биле банташтырарын орааладжып турар делегей күүкүчүлерин лагерьлер доолуну кылдыр чок кылыр, чок кылыр херек...»

Адаанда мындыг ат салып каан: «Л. Берия, 1941 чылдың июнь 21».

Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээнн подполковник В. А. Новобранецтиң салымчолуң үндезинге-биле ескерткен. Ону Мурнуу-Барының фронтунуң б-гы армиязының разведка кылдыгининиң начальнигни кылдыр томуйлаан болгаш дайынның нар-бергеоруктарын типлелгеге чедир ол эрткеи.

А. НОВИКОВ.

РЕДАКЦИЯДАН: Автор В. А. Новобранецти кончуг эки билир чораан болгаш ооң үндезинге «Разведчиктиң демгеглелдери» деп материалды бедеткээн. Ооң үүлүдүлерни бо чылын «Знамя» журналга парлап үндүрер.

Суд залындан

НАРКОТИКТИ КЫЛЫП АЖЫГЛААНЫ ДЭЭШ

Кызыл-Мажалык суурнуң төп нудумчуларында чарлал алар самбыраларда көскүзү кончуг чарлалдар астыпа бергилээп. «1989 чылдың март 2-де кежээкиниң 17 шакта районнуң Культуре бажыңынга хообилу-дүрүмү үреңчизи В. И. Карповтуң РСФСР нин Кезеиче Дүрүмүнүң 224 үүлүнүң 3-кү кезээ-биле үүлгеткеи херээн коорэ дээп чарлаан.

В. И. Карпов авыяк, ийи уругдуг хиреэзинде каяа-даа ажыллавайн чораап, 1986 чылдан эгелеп, чашпаанны чыл санында чажырып чыып келген. Ооң Кызыл-Мажалык суурнуң Механизация кудумчуузунда 19 бажыңының ийиги квартираазының херимнинп иштинде апмаарынга тускай наркотиктиг будүмелди кылып, калайы З. Л. Карповага ону таакпы орнунга ажыглап өөредип ап, ооң уламыидан угаанны албаарап, шуутаалын үндүрүп, чаш ажыл-төлүп аза бажыңынга каапкап. «Шекпээр» совхоз-биле Кызыл-Мажалык аразынга хөй-ниитпнпиң корум-чүрүмүн үреп чорүп турган. Оларны милиция ажылдакчылары эскерип каап, бажыңынга аппарган. кыпелдаңы кылгаш, наркотиктиг будүмелди тып хавырып алган. Хавырган будүмелди экспертиза ёзугаар паркотик деп тодаратказ. Ооң түңнелии судка тапыштырган.

Вуруудаттырып турар В. И Карпов моон мурнунда ийи удаа шинтпирип чораан. Ооң кандыг-даа түңнелли үндүртүп каапкан, а Василевский аар аарый бергеп. В. А. Новобранецти Голиков база солаап, ону «Берияның курортунче»—Разведка эргелелиниң хаагмыг дыштанылга бажыңынче чорудупкан. Орта «дайымнаң девидеп түрларны мөөңнээр чер» кылып каан турган.

База-ла аңаа бистиң чамдык улуг разведчиктериниң тургудаап, оларны ыңгыртып эккелгеш, ол «курортче» чорудупкан турган. Чижээлээрге, Германияга сураглыг автосептелге будүүргелеңнге «чаглактанып алгаш» турган бистиң разведчигивис база аңаа турган В. А. Новобранец болгаш автофирманың «директору» кончуг харымсаалгалыг үеде бодунуң Төрээн чуртунга дуза чедирип шыдаавазын билип, дыштанылга бажыңынга олурүп турганнар.

Ай санында үнер «Горизонт» журналга (Московский рабочий» деп ном үнүүрер чер. 1988. № 6. 7) О. Горчаковтуң «Будүүгүнде, азы Кассандраның трагедиязы» деп документалдыг тоожузун парлап үндүрген. Ёзулуг архив документилери ооң үнделиин болган. Оларны мында киирээл.

Л. П. Берияның И. В. Сталинге илеткээн бижиниден:

«1941 чылдың июнь 21-де.. ССРЭ-же халдаашкынны Гитлериң белеткеп турарының дугаймында мени дезинформация-биле мурнукузу шыкаап бомбалап турар Берлинде бистиң элчиниве Деканозову дедир ыңгыртып эккээрии болгаш кезедирип мен база катап петеп тур мен. Халдаашкыны даарта эгелээр.. деп, ол дыңнадып тур.

Берлинде терияг атташеан генерал-майор В. И. Тупиков база ону радио-биле дыңнаттым. Бо мутулай генерал болдуңуи Берлинде агентуразының даяңып алгаш, вермахтың армиялармның үш белүү Москваже. Ленинградче болгаш Киевче шаап халдаар деп дужуруп каапкан, а Василевский аар аарый бергеп. В. А. Новобранецти Голиков база солаап, ону «Берияның курортунче»—Разведка эргелелиниң начальнигиниң генерал-лейтенант Ф. И. Голиков Деканозовна болгаш болдуңуң подполковниигни Новобранецке хомудап турар, ол база-ла бистиң барымыкыгаарывыста Гитлер 170 дивизияны меөңнеп алган деп база мегелеп турар...

Ынчалза-даа мен болгам мээң улузум, Иосиф Виссарионович, Силериңң мергеи угаанныг — 1941 чылда Гитлер бисче халдаавас деп айтыышкыныларны утпаан бис!

Фашистиг Германияның халдаашкынының баш удур сагындырып турар медээлерни шыгжаан эрги папкада мындыг резолюция баштай-ла көстүп келир: «Сөөлгү үеде хей ажылдакчылар ыят чок чөнгээлээткиннерге алзып турар болгаш хей девидээшкиннерни пептередип туралар. Чажыт ажыллакчыларны... үргүлүү дезинформация кылып турары дээш бистиң Германия-биле банташтырарын орааладжып турар делегей күүкүчүлерин лагерьлер доолуну кылдыр чок кылыр, чок кылыр херек...»

Адаанда мындыг ат салып каан: «Л. Берия, 1941 чылдың июнь 21».

Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээнн подполковник В. А. Новобранецтиң салымчолуң үндезинге-биле ескерткен. Ону Мурнуу-Барының фронтунуң б-гы армиязының разведка кылдыгининиң начальнигни кылдыр томуйлаан болгаш дайынның нар-бергеоруктарын типлелгеге чедир ол эрткеи.

А. НОВИКОВ.

РЕДАКЦИЯДАН: Автор В. А. Новобранецти кончуг эки билир чораан болгаш ооң үндезинге «Разведчиктиң демгеглелдери» деп материалды бедеткээн. Ооң үүлүдүлерни бо чылын «Знамя» журналга парлап үндүрер.

Суд залындан

НАРКОТИКТИ КЫЛЫП АЖЫГЛААНЫ ДЭЭШ

Кызыл-Мажалык суурнуң төп нудумчуларында чарлал алар самбыраларда көскүзү кончуг чарлалдар астыпа бергилээп. «1989 чылдың март 2-де кежээкиниң 17 шакта районнуң Культуре бажыңынга хообилу-дүрүмү үреңчизи В. И. Карповтуң РСФСР нин Кезеиче Дүрүмүнүң 224 үүлүнүң 3-кү кезээ-биле үүлгеткеи херээн коорэ дээп чарлаан.

В. И. Карпов авыяк, ийи уругдуг хиреэзинде каяа-даа ажыллавайн чораап, 1986 чылдан эгелеп, чашпаанны чыл санында чажырып чыып келген. Ооң Кызыл-Мажалык суурнуң Механизация кудумчуузунда 19 бажыңының ийиги квартираазының херимнинп

ЖУРНАЛИСТЕР КОСМОСЧЕ УЖАР

Бодунуң муң ажыг иелеталарын демиселге тиилээн журналист Чер чоогунуң орбитазынче путевканы алыр. Эде тургустунуушкун уеэниң байлак хей-шинти эгелээшкиниринің бирээзиниң сорулгазы мындыг. ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң чанында тургустунган космос комиссиязы апрель 5-те чурттуң журналистериниң ортузунга ажык конкурсту эрттирер дээн мындыг эгелээшкинни идип үндүрген. Оон түнелээ-биле Сыдыс хоорайгажыгажыга медкомиссия эрткеш, ужудуушкунга белеткенир 20 кандидаттарны шилип алыр.

Комиссияның даргазы журналист болган драматург В. Губарев мынчаар чугаалап турар.

— Бистиң эгелээшкинивис совет журналисти орбитага көөр дээн кончуургак хөөнбиле холбаштаан, С. П. Королев биле Ю. А. Гагарин од дугайында күзеп чорааннарда болза, а космосче ужудуушкунче аңгы-аңгы мергежилдиг кижилерни демократтыг арга-биле шилип алырының бир янзы хевирин тургузар соонгала-биле үзделеттинген. Амга чедир шилип алышкынны чажыды-биле, чурттуң дээре дээн специалистериниң орта кирижилгези чокка чорудуп турар. Оон аңгыда рапортёрдар, радио болган телевидепнеже боттарының ажылдарын чорудар. «Чүге космосче ужуксап тур мен?» деп кыйгырыгның адаа-биле чоруткан чогаадыкчы чагыгларда жанр талазы-биле кызыгаарлаашкын чок. Ол дээрге Ада-чурт космонавтиказының бөгүнгү болган даартагы хүнүнүң дугайында болалдар, оон мурнунда туруп турар шинтипирлезе чогуур айтырыглар, эсселер, түүлдер, фоторепортажтар болган телеөжеттер болуп болур. Дээре ажылдарны парлаар.

Мурнувуста - чогаадыкчы маргылдаа. А тиилекчилерни космосче путевка манап турар.

В. ОВЧАРОВ.
СЭТА-ның корр.

ДАЙЫН ХООЧУННАРЫНГА

Белорус ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докладын ёзуглаар Ада-чурттуң Улуг дайынының кижикчилеринге республика девискээринге, хоорай автобустарынга, троллейбустарга, трамвайларга болган кодээ черлерде хоорай чоогунуң маршруттарынга халас чоруур эргени бергеп.

В. БОГДАНОВИЧ.
СЭТА-ның корр.
Минск хоорай.

ССРЭ—КУБА: ЧАА ПОЛИТИКТИГ БОДААШКЫН БОТТАНЫЫШКЫНДА

СЭКП ТК-ның Чиргине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Куба Республикага албаның аян-чорууның түнелдери болган Кубаның Национал ассамблеязынга совет болгат куба удуртукчуларның чугаалаан чугаалары даштыкы чурттарның носку күрүне болгат хей-шинти ажылдакчыларывыш, массалыг информация чепсектериниң кичээгейининиң төвүде турар.

ГАВАНА. М. С. Горбачевтуң Кубага албаның аян-чорууның түнелдериниг хамаарышкыр журналистериниң айтырыгларынга харыдаан турган, Фидель Кастро од аян-чорук кончуг чугаа болган ханы уткалыг болган деп медеглээн. Совет удуртукчуунуң бистиң чуртувусну чоранны болгат мээнбиле кылган беседалары ийи чуртуң арапында улуг төрүдээлер бар деп чүвениң үнелеши чогун көргүскен. Бо аян-чорук - бистиң барык үжен чыл дургузунда кончуг эки боттанып келген харылзаалаарывысты улам хамыдаткан болган калбарткан деп. ол чугаалаан.

Идеологлуг туруштарда хамаарылга чокка делегей хөгжүлдезининг айтырыгларының талазы-биле ужуражышкынны кылырывыс совет удуртукчуунуң кыйгырыы чаа политиктиг бодаашкынның бөге бир илергейээшкини болган деп. Латина пресса агентилел дыңнаткан.

Делегей хөгжүлдезининг колкол айтырыгларынга хамаарыштыр ийи чурттуң туруштары дүжүп турар.

БОГОТА. Совет удуртукчуның Латин Америкага тайбың зоналың тургузар, ол дээптин чурттарында турар даштыкы шеригдерни үндүрүп чорудар дугайында саналы балалың чиппес ужурдузалыг деп. Колумбияның Компартиязының ТК-ның Чиргине секретары Хильберто Виейра чугаалаан. Великобритания Мальвина оргулуктарны мынчага чедир эжелеп алган турар болгай. А АКШ-тың шериг базазы Панама каналының зоназында болгат Кубаның девискээринде туруп тур дээр, ол чугаалаан. М. С. Горбачевтуң киирген сапаллары Латин Америкада бар бооп турар чорудээлиг айтырыгларны тайбың арга-биле шинтипирээринге улут салдарны чедирер. Ол дээрге чаа политиктиг бодаашкынның боттанып турарының база бир үлегер-чижээ-дир деп, Чиргине секретарь чугаалаан.

МЕХИКО. Мексиканың «Эксельсиор» солуну Латин Американы ядролуг чепсек чок деп болдурар болгат оны барыны база чээн талааларның арапында демиселдиң ареназы болдурбас дугайында саналы хөгжүп орар чурттарның эрге-ажыктарынга кончуг дүжүп турар деп бижээн.

КИТО. Сальвадорнуң революлчу-демократчы фронтузунуң даргазы Гильермо Мануаль Унго Төп Америкада чоруудээлерни тайбың арга-биле шинтипирээринің дугайында совет удуртукчуның саналы кончуг улуг ужурдузалыг деп демделээн. Никарагуага хамаарыштыр АКШ-тың кылып турар агрессиязын сокадырып болгат америк администрациязының Сальвадор болгат эске-даа чурттарның иштики херектеринге хөнгөөрлажыг киржир чоруун болдурбазын Латин Американың чурттары негээр ужурлуг деп, ол медеглээн.

М. С. Горбачевтуң Кубага аян-чорууның дугайын делегейиң массалыг информация чепсектери бижиприн үргүлчүлеп турар.

(СЭТА).

АКШ-ТА НАРКОМАНИЯ ДУГАЙЫНДА

ПЬЮ-ПОРК. (СЭТА). Улуг эвес бичии күдүмчүда мыржымы кыпсыныг медээ үрешкен. Чүү болганы ол? Хей бажыңнарның бирээзинче холларында бооларын туткан полицейжилер шургун киргеп. Ол бажыңның эжизиге хей доллар акша көкаин деп нара-таакпы аймаан, суккан саазын хаптар эдерик болган. Америк Эн-би-си телекомпаниязының бир дамчыдылгазы мындыг түүлдерни хей миллион американнарга көргүскен.

«Кара-таакпы аймаан чурта ажыглаар, кижилериниң угаап-медереп сулаган коткаар, тевек аарыыр чорук бистиң чуртувуста айыылдыг болгап халдавырлыг аарыг болуп турар» деп, дамчыдылганың башкарыкчыларының бирээзи чугаалаан. Амгы үеде Америкапың Каттышкан Штаттарында 30 миллион ажыг кижи кара-таакпы аймаан ажыглап, боттарының мээ-медерелин үргедеп турар. Олар кара-таакпы аймаан садып алырынга чыл бүрүде недергей хей доллар акшаны чарыгдап келген: чүгле эрткен чылын бөлүк 100 миллиард долларны американнар кара-таакпы аймаан садып алырынга чарыгдаан. Кара-таакпыны пептередир болгап ажыглаар чорукка удур шыңгыы демиселдя АКШ-тың эрге-чагыргалары чорудуп турар.

ЛОНДОНДА ДЕЛЕГЕЛГЕ

ЛОНДОН. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиргине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Англияга албаның аян-чорууы-биле холбаштыр «Эде тургустувуушкун боттанып турар» деп делегеген «Дейли миррор» солунның редакциязының бажыңында ажыктан. Делегеген адын бижээн кедергей улуг долуунуң редакция бажыңының эжизинде аскан. Оң долуун Лондонуң чурттакчыларының хаара түдүп турар. Совет Эвилелинде боттанып турар ханы чаартыгаларны көргүскен хей түүлдерни делегеген кирген.

Ортумак болгап оон эвээш ыракшылың СС-20 деп совет ракеталарның майык-хевирлерин көргүскен салбыр хей кижилерниң кичээгейин хаара түдүп турар. ССРЭ-ниң болгап АКШ-тың арапында чедип алдынган керээни ёвүргаар ол ракеталарны узуткап турар болгап моон соңгаарда бүрүп узуткаар сорулга түрүп турар. СС-20 деп совет ракеталар дугайында тодартай тайылбырны делегеген ол салбырында бижип көргүскен.

«Вега» болгап «Фобос» деп космос аппаратгарын, «Токамак-15» деп термоядролуг синтезтиң тургузуунуң майын Лондонуң болгап чурттуң еске-даа хоорайларының чурттакчылары улуг сонуургалбиле көрүп турар. Орус чуруучуларның кылганы хей түүлдерни делегеге салган. Оларның арапында таанылакы шагның орус бргинапары, номнар, дептерлер, журналдар бар. Оларның арапында янзыбүрү белектер, квастаглаар, революциң үезиниң плакаттары, чуруктары, почта марказары, совет акшалар база бар.

ПАНАМА: БАЙДАЛ ДУВУРЕНЧИГ

Амгы үеде Панамада байдал элээн чидиг боол турар. Төп Америкада турар бо бичии чурттуң иштики херээнче АКШ-тың эрге-чагыргазының холгаарлап кирип турарындан шында байдал чидигаевин турап.

Панама Республиканың хамаапы болгап шериг чазаап дүшүрер дээн Каттышкан Штаттар болгап ацаа саттынган иштики реакция болдурпарла бүгү чүүлдерни кылып турар. Оларның ноп сорулгазы болза Панама каналын Пентагонуңу шериг базазы кылдыр хевээр арттырып алыры болур. 1977 чылда АКШ-биле Панаманың арапында ат саддынган керээде 2000 чылдан желеп Панама ол каналдың шуут ээзи апаар ужурлуг. Ынчангаш 11 чыл эртерге Пентагон шериг таазазы-биле стратегиг ол зонаны чидирер ужурга таварыжыр.

Оңу болдурбас дээш АКШ Панамаже дорт халдаашкын кылырынга белеткенип турар деп даштыкы парлалга бижип турар. Америк политиктерге күткүткен чурттуң оппозициязы турар күштери чурт иштинге үй-билэй чоруктарны болганчок-ла организастап турар. Испаниянның «Камбио-16» дээш солунунда алган бо чуруктар оппозициязының Панаманың чазаапга удурлаапган чыскаалды организастап турарын көргүскен.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

Понедельник

АПРЕЛЬ 10
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильмнер. 9.20 Бут бөмбүүнүң допчуларлы. 9.50 «Кайгамчык делегелге». Уранчечен фильм. 11.20. Медээлер. 11.30 Поволжье улустарының танцылары. 11.50—12.50 «Дириг амытаннар оранында». 15.30 Медээлер. 15.40 А. Руссель. «Бахус биле Ариадна» балеттен сюита. 16.00 Барымдаалыг фильм. 16.20 «Авам, ачам база мен». 16.50 «Уруглар шагы». 17.50 Фашист концлагерьлерге хорлуг-даттырганнарның хосталганының делегей хүнүнге. «Бистиң ортээн көрүнгер...» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.15 Бут бөмбүүнүң допчуларлы. 18.45 Мультфильмнер. 19.05 Экономистерниң девискээрдер пайыбиле бот-орулга-чарылга дугайында бүгү-эвилел хураалы. 19.35 «А. П. Чеховтуң театры». «Вишнялыг сад». Фильм-шин. 21.00 «Үе». 21.35 «Вишнялыг сад» фильмшининиң уланчызы. 22.50 Бөгүн делегейде. 23.05—00.15 «Тео Адам чалап турр». ГДР ТВ-зиппиң музыкалыг дамчыдылгазы.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Н. В. Гоголь. «Өлүг сүнезиннер» 8 класс. 9.05 Италь дыл. 10.05 Бистиң садывыс. 10.35; 11.35 Биология. 6 класс. Гидра, медуза болгаш өскелер. 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 «Авам ашакка баргаа». Уран-чечен фильм. 13.25 Медээлер. 13.35 «Кедээ ажылагый». Киножурнал. 13.55 — 14.20 Концерт. 17.05 Медээлер. 17.15 «Бистиң амыдыралывыс чүл? Оюн бе?». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.35 Стол теннизи. Делегей чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

18.15 Мультфильм. 18.20 «Ажык чагаа». 18.50 «Тыва чердев». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Сончарыштың дээштин дээш». 19.20 Медээлер. 19.30 Чарлалдар. 19.35 Киножурнал.

МОСКВАДАН

19.45 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 «Темп телевижи-биле бет кежээ». «Кайгамчык Бестер Китон». Америк комиктиң барымдаалыг фильм-портредиң. 22.35 «Эртенги почта». 23.05 00.45 Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Хөрээженнер. Супер—түңнел. ЦСКА — «Горизонт».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.15 Көргүкүлер чок конперт. 18.45 «Совет Эвилелиниг барааң бооп тур мен!». 19.45 — 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Вторник

АПРЕЛЬ 11
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Вишнялыг сад». Фильм-шин. 11.10 Медээлер. 11.20 «Од болган... болган...» 11.35 — 12.35 «Уруглар шагы». 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 Концерт. 16.20 «Кедээниң делгемнери». Телефильмнер. 17.00 «Черниң уруглары чүүл дугаинда ырлажып турарлары». ЧССР-ниң уругларының эң чогаал коллективтериниң фестивалы. 17.45 Барымдаалыг фильм. 18.00 Компьютер-биле чугаа. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Солер моңу шылаар силер. 19.30 Педагог М. И. Щетинин-биле ужуражышкынны. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 А. Сокуров кинорежиссерниң фильмнери. Барымдаалыг фильмнер: «Кежээки өргүүлер», «Москва элегиязы». 23.30 Бөгүн делегейде. 23.45—00.20 Лариса Долинаның конперти.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 География. 7 класс. ССРЭ далайлары. 9.05 Француз дыл. 10.05 ПТУ сургуулларынга. Астрономия. Сылдыстыг дээр. 10.35; 11.35 География. 6 класс. Мурнуу Азия, Индостан база Индо-Ганг оргулавжы. 11.05 Француз дыл. 12.05 «Фараон». Уран-чечен фильм. 1-ги серилы. 12.35 «Англи садо. Барымдаалыг фильм. 13.05 Медээлер. 13.15 «Кайгамчык Бестер Китон». 14.15 Ритмиг гимнастика. 15.00—15.20 Барымдаалыг фильм. 17.00 Медээлер. 17.10 РСФСР хоорайларының телестудиязы. Мурманск телевидениезиниң программазы.

КЫЗЫЛДАН

18.00 Барымдаалыг фильм. 18.15 «Элээди болган хоойлу». Назы четпээлнер-биле ажыл комиссиязының дугайында. 18.55 Реклама. 19.00 «Алия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шинтипирлерни — амыдыралга». «Хүн айтырыгларынга». 19.30 Медээлер. 19.40 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 «Фараон». Уран-чечен фильм. 2-ги серилы. «Угазының үш сарбашкыны». 20.30 «Силерниң кежүнер...». Комедиялыг фильм. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 «Тема Телевижи-биле бет кежээ». Поп-музыка конперти. 22.45—00.50 Хоккей. Национал хоккей лигазының чемпионады. АКШ-тан дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Космонавтика хүнүнге. Телефильм. 19.00 Ритмиг гимнастика. 19.45—20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Среда

АПРЕЛЬ 12
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Бо кайгамчык орел. 9.45 Педагог М. И. Щетинин-биле ужуражышкын. 11.15 Медээлер. 11.25—12.25 «Алп-чорукчулар клубу». 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 Музыка эртиени. 16.35 Барымдаалыг фильм. 17.05 «Уруглар шагы». 18.05 Шаандакы болган амгы ырлар. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Космонавтика хүнүнге. Кижи. Чер. Октаргай. 20.00 П. И. Чайковский. Концерт. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 Авиация болган космонавтика хүнүнге. Телефильм. «Ада-чурттуң чалгыпнары». 22.45 Бөгүн делегейде. 23.00—00.00 «Ада-чурттуң чалгыпнары». Телефильмниң уланчызы.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Мөбүүстуң бүрүүзү». 8.35; 9.35 Бистиң долгандыр турар орэн. 2 класс. Хүн кезээде чыпын туруун. 8.55 «Эртем болгап техника». 9.05 Немец дыл. 9.55 «Эртем болгап техника». 10.05 ПТУ сургуулларынга. Биология. Ч. Дарвин. Амыдыралы болгап эртем ажыллары. 10.35; 11.35 А. Н. Толстой — «Орус ажы-чаны». 6 класс. 11.05 Немец дыл. 12.05 «Фараон». Уран-чечен фильм. 1-ги серилы. 12.35 «Англи садо. Барымдаалыг фильм. 13.05 Медээлер. 13.15 «Кайгамчык Бестер Китон». 14.15 Ритмиг гимнастика. 15.00—15.20 Барымдаалыг фильм. 17.00 Медээлер. 17.10 Барымдаалыг фильм. 17.25 «Чылдар болгап ырлары» Алтай телестудиязының солчулгалыг дамчыдылгалы. 18.30 «Бис интернационалчылдар бис». 19.00 «Тыва чердев». Үндүрүлгеде: Медээлер «Хоойлу болгап хүүлгеге». Делегей байдалының дугайында беседа. 19.30 Медээлер. 19.40 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 «Фараон». Уран-чечен фильм. 2-ги серилы. «Угазының үш сарбашкыны». 20.30 «Силерниң кежүнер...». Комедиялыг фильм. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 «Тема Телевижи-биле бет кежээ». Поп-музыка конперти. 22.45—00.50 Хоккей. Национал хоккей лигазының чемпионады. АКШ-тан дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Космонавтика хүнүнге. Телефильм. 19.00 Ритмиг гимнастика. 19.45—20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Четверг

АПРЕЛЬ 13
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Черниң уруглары чүүл дугаинда ырлажып турарлары» 9.20 «Ада-чурттуң чалгыпнары». 10.20 Медээлер. 10.30 «Ада-чурттуң чалгыпнары». Телефильм. 11.25 — 12.25 «Уруглар шагы». 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 Концерт. 16.20 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.55 Мультфильм. 17.15 «...16 харга чедир болган оон улуг пазы». 18.00 «Үеппи судалы: инициатива, тывынгыр чорук, арыг оруглаг». Газ будурулгелериниде чаа технологиялар. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Эрге-чагырганы — Советтерге. Соңгуллалар системазының демократчы принциптери. 19.30 Улуг кижиде. 19.00 «Интермедээ». 19.30 «Выборгунуң бедии» Уран-чечен фильм. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 Ленинаканда концерт. 23.15 Бөгүн делегейде. 23.30—00.00 «Чугуза объективе».

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бойдус эртемни. 2 класс. Часкы аалчылар. 8.55 Киножурнал. «Эртем болгап техника» 9.05 Испан дыл. 9.55 Киножурнал. «Эртем болгап техника» 10.05 «Авам, ачам база мен». 10.35; 11.35 Музыка. 7 класс. М. П. Мусоргский. 11.05 Испан дыл 12.05 «Фараон». Уран-чечен фильм. 3-ку серилы — «Хүндүлел бараалгадыышкыны». 12.35 «Англи бажың». Барымдаалыг фильм. 13.05 Медээлер. 13.15 «Бажыц оорү». Телефильм. 14.15 Телефильм. 14.35—15.05 «Музыка сидерни чалап тур». 17.10 Медээлер. 17.20 Бут бөмбүү. Делегей чемпионадының шилилге маргылдаазы. ГДР биле Турцияның шилиндек командалары.

КЫЗЫЛДАН

18.10 Барымдаалыг фильм. 18.30 «Чапсаржыгата. Сукпак музшкола» сөреникчилериниң конперти. 18.50 Киножурнал. 19.00 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Фермаларда кыш». Совет эртем хүнү. 19.30 Медээлер. 19.40 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 «Фараон». Уран-чечен фильм. 4-ку серилы — «Болдуңуң бажыңы». 20.30 «Бешин Хиллдиң моузу». 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 «Дал дүшү». Телешин. 22.45—23.25 «Бистиң садывыс».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 Мультфильмнер. 18.40 Реклама. 18.45 «Ретро». Назыны улгатканы кижилерге дамчыдылга. 19.45 —20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Пятница

АПРЕЛЬ 14
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильм. 9.30 «Выборгунуң бедии». Уран-чечен фильм. 10.50 Медээлер. 11.00—12.00 Кижи институту. 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 Улусчу аялгалар. 16.05 Телефильмнер. 16.50 Мультфильм. 17.00 «Уругларга дириг амытаннар дугаинда». 17.30 «Алдын шайба» клубтуң шаандазы дээш. 18.15 Т. Киряктың аялгалары. 18.40 «Сеңзонак мен, амыдырал». Фотоконкурс. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Интермедээ». 19.30 Мультфильм. 19.50 Өг-бүле экраны. «Өске кижи». Уран-чечен фильм. 21.00 «Үе». 21.30 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 «Ол болган... болган...». 22.00 «Узел-бодал». 23.30 «Ада-чурттувуска бараан болуул». Барымдаалыг фильм. 23.50 — 00.05 Улуг кижилерге мультфильм.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 В. П. Катаев. «Полктуң оглу». 4 класс. 9.05 Англи дыл. 10.05 Н. В. Гоголь. «Өлүг сүнезиннер». 10.35; 11.35 М. М. Пришвин. «Хүн шыгжамыры». 5 класс. 11.05 Англи дыл. 12.05 «Фараон». Уран-чечен фильм. 4-ку серилы. —«Болдуңуң бажыңы». 12.35 «Бешин Хиллдиң моузу». 13.05 Медээлер. 13.15 «Дал дүшү». Телешин. 14.15 Ритмиг гимнастика. 14.45—15.15 Барымдаалыг фильмнер. 17.05 Медээлер. 17.15 Барымдаалыг фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 17.35 Ритмиг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.05 Барымдаалыг фильм. 18.45 «Тыва чердев». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шинтипирлерни —амыдыралга». «Хамаатылардың хуула болгап дуралал ажыглыы». 19.15 Медээлер. 19.25 Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

19.35 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 19.50 «Фараон». Уран-чечен фильм. 5-ки серилы — «Оюн тура-биле». 20.20 Комедиялыг фильм. 20.50 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 «Үе». 21.30 «Режиссёр Ингмар Бергман». Барымдаалыг фильм. 22.30—00.25 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Торпедо» —«Днепр».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 Барымдаалыг фильм. 17.35 Ритмиг гимнастика. 18.05 Одесса телестудиязының программазы. 18.55 Мультфильм. 19.05 ССРЭ-ге чогаттынган. ССРЭ-де чогаадыгга ажыл-чорудулгазының дугайында Хообулуунуң телевиденни чугаалажыш тур бис. 19.35—19.50 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Суббота

АПРЕЛЬ 15
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.30 Өг-бүле академиязы. 9.00 Л. Бетховен. Конперт. 9.25 Чыл үелерп. Апрель. 10.25 Мультфильмнер. 10.55 Социалдыг чурттарыда. 11.25 «Бүүгүреңиг-даа болза, эдептиг». 12.25 Көрей Улус Армиязының концерти. 12.55 Бөгүн делегейде. 13.10 Андрей Мироповтуң киржилгези-биле фильмнер. «Мээң биче дуңмам». 15.00 Суббота — ада-иелер хүнү. Уругларның аргезии камгалалары. 16.30 Мультфильмнер. 16.50 Делегей программазы. 17.50 «Херээженник амыдыралында 15 минута». 18.05 Ч. Чаплиниң терүттүнгешиниден бээр 100 чыл болганында. Уш сериялыг телефильм. «Билдинмес Чаплин». 1-ги сериязы. 19.00 Телекөвүрүг Москва —Хельсинки. 20.30 Булактар. 21.00 «Үе». 21.35 Телекөрүкчүнүң спутнигги. 21.55 Суббота кежээзинде. Мультпликацияда шоодуг. 22.45 Борис Рубашкин ыллаар. 00.05 «Чаңгыс». Неделяның болуушкынналы. 00.20 — 00.30 Видеомузыканың делегей фестивалының түнелги.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Кедээдеп дамчыдылга». 9.00 «Оркестрлиг код кудумчулап». Уран-чечен фильм. 10.50 Барымдаалыг фильмнер. 11.50 «Фараон». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы.—«Оюн тура-биле». 12.10 Комедиялыг фильм. 12.40 «Режиссёр Ингмар Бергман». Барымдаалыг фильм. 13.40 Реклама. 13.45 Барымдаалыг фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 14.40 Музыкалыг телеабонемент. «Яшкелевич профессорнуң класы». 15.50 «Ажык-чараш чоруқ» фестивальдың барымдаалыг фильмнери. «Чугаа». 16.20 «...16 харга чедир болган оон улуг пазы». 17.05 Композитор А. Эшпай. 17.55 Национаддар арапында харылзаа: төөгүүлүг дуржулга болгап парын айтырыглар. 18.40 Б. Л. Пастернактың амыдыралы болгап чогаадыкчы ажылының дугайында. 19.10 Конперт. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Телефильм. 20.50 Улусчу аялгалар. 21.00 «Үе». 21.35 П. И. Чайковский. «Итаңгал каприччио». 21.55 —00.35 Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары.

Воскресенье

АПРЕЛЬ 16
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 Ритмиг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эртее». 10.00 «Совет Эвилелиниг барааң бооп тур мен!». 11.00 «Эртенги почта». 11.30 «Делегейниң дескиндири». Киноальманах. 12.30 «Тоол аалдап келгеп». «Тооолдар балы». 13.55 «Музыкалыг киноскөс». 14.25 Ажык эжиктер хүнү. Дээди школа: эде тургустунуушкунуң чиңиг айтырыглары. 15.10 Конперт. 16.00 «Узел-бодал». 17.00 «Кедээдеп дамчыдылга». 18.45 Мультфильмнер. 18.00 «Делегей панорамазы. 19.15 «Биллинмее Чаплин». Телефильм. 2-3 сериялары. 21.00 «Үе». 21.35 «Экии, доктор!». 21.50 «Аныяк кинолар. Украина киношкола. 23.15—23.30 Медээлер.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Барымдаалыг фильмнер. 8.55 «Гюлли». Уран-чечен фильм. 10.15 Н. Кушенкова ырлаар. 10.25 «Экранда —01 алдын черии». 11.00 «Бир эвээ силерниң харынар...». 11.45 С. Гулляк-Артемовскийниң операзынга үндезилеп тургускан фильм. 13.05 «Дөртку арга». Донза Ростов хоорайның № 104 ортумак школазында шепелде программа дугайында. «Сөгүү берген хырызаа». Кара хөрүүнүг черлер суурларындан аныяктар чүге чоруп турарыл? 14.00 «Кавтургуда кижилер». Уран-чечен фильм. 15.40 «Ажык-чараш чоруқ» фестивальдың барымдаалыг фильмнери. 16.00 Мультфильм. 16.10 Свердловск телестудиязының программазы. «Маршал Жуков». 17.15 Мультфильм. 17.55 Ут-тулдурбас музыкалыг кежээлер. С. Прокофьев. 18.20 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Динамо». (Киев) — «Спартак». 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 «Сергей Есениниң төрээн черииниң ырлары». 21.00 «Үе». 21.35 «Экии, доктор!». 21.55—00.30 Хоккей. Делегей чемпионады. Финляндия биле ЧССР-ниң шилиндек командалары.

Төмбурзектиң судалы

ЛОНДОНДА ДЕЛЕГЕЛГЕ

ЛОНДОН. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиргине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Англияга албаның аян-чорууы-биле холбаштыр «Эде тургустувуушкун боттанып турар» деп делегеген «Дейли миррор» солунның редакциязының бажыңында ажыктан. Делегеген адын бижээн кедергей улуг долуунуң редакция бажыңының эжизинде аскан. Оң долуун Лондонуң чурттакчыларының хаара түдүп турар. Совет Эвилелинде боттанып турар ханы чаартыгаларны көргүскен хей түүлдерни делегеген кирген.

Ортумак болгаш оон эвээш ыракшылың СС-20 деп совет ракеталарның майык-хевирлерин көргүскен салбыр хей кижилерниң кичээгейин хаара түдүп турар. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың арапында чедип алдынган керээни ёвүргаар ол ракеталарны узуткап турар болгаш моон соңгаарда бүрүп узуткаар сорулга түрүп турар. СС-20 деп совет ракеталар дугайында тодартай тайылбырны делегеген ол салбырында бижип көргүскен.

«Вега» болгаш «Фобос» деп космос аппаратгарын, «Токамак-15» деп термоядролуг синтезтиң тургузуунуң майын Лондонуң болгаш чурттуң еске-даа хоорайларының чурттакчылары улуг сонуургалбиле көрүп турар. Орус чуруучуларның кылганы хей түүлдерни делегеге салган. Оларның арапында таанылакы шагның орус бргинапары, номнар, дептерлер, журналдар бар. Оларның арапында янзыбүрү белектер, квастаглаар, революциң үезиниң плакаттары, чуруктары, почта марказары, совет акшалар база бар.

ПАНАМА: БАЙДАЛ ДУВУРЕНЧИГ

Амгы үеде Панамада байдал элээн чидиг боол турар. Төп Америкада турар бо бичии чурттуң иштики херээнче АКШ-тың эрге-чагыргазының холгаарлап кирип турарындан шында байдал чидигаевин турап.

Панама Республиканың хамаапы болгаш шериг чазаап дүшүрер дээш Каттышкан Штаттар болгаш ацаа саттынган иштики реакция болдурпарла бүгү чүүлдерни кылып турар. Оларның ноп сорулгазы болза Панама каналын Пентагонуңу шериг базазы кылдыр хевээр арттырып алыры болур. 1977 чылда АКШ-биле Панаманың арапында ат саддынган керээде 2000 чылдан желеп Панама ол каналдың шуут ээзи апаар ужурлуг. Ынчангаш 11 чыл эртерге Пентагон шериг таазазы-биле стратегиг ол зонаны чидирер ужурга таварыжыр.

Оңу болдурбас дээш АКШ Панамаже дорт халдаашкын кылырынга белеткенип турар деп даштыкы парлалга бижип турар. Америк политиктерге күткүткен чурттуң оппозициязы турар күштери чурт иштинге үй-билэй чоруктарны болганчок-ла организастап турар. Испаниянның «Камбио-16» дээш солунунда алган бо чуруктар оппозициязының Панаманың чазаапга удурлаапган чыскаалды организастап турарын көргүскен.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Кино

АПРЕЛЬ 9-ТА

«НАЦЫРАЛ»: «Стукач» 9.10, 11.00, «Полет птицы» 14.20, 17.00, 19.40, «Пугала» 12.50, шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Жизнь и удивительные приключения Робинзона Крузо» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чудесный лес» 10.00, «Связь через пятнерки» 11.40, 14.30, 17.20, 20.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Сказка про влюбленного маляра» 13.00, «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» 15.00, 17.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дикие лебеди» 10.30, «Королевство алмазов» 12.10, «Кинг Конг жив» 14.30, 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

Огаар

Республиканга булуттаар, аязыр. Соңгу-барыын чүктеп хаттын дүргени секундада 4—9 метр. Күштели бергеңде — 9—14 метр.

Агаар дүне 0—5 градус чылыыр. Чамдык районнарга 1—6 градус соор. Хүндүге агаар 17—22, чамдык черлерге 8—13 градус чылыыр.

Кызыга база өскерлин каап турар агаар болур. Чагбас. Соңгу-барыын чү

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 11 вторник № 85 (13985)

1923 чылда үнезилеттингеш. Өртээ 3 кез.

ЧЕРГЕ ЁЗУЛУГ ЭЭ БОЛУР

«Амгы үениң байдалдарында СЭКП-ниң аграр политиказының дугайында» СЭКП Төп Комитединиң Чиргизе секретары М. С. Горбачевтуң илетпелии СЭКП Төп Комитединиң март (1989 ч.) Пленумунга дыңнап чугаалашкаш, чогуур документилерни хүлээп алган.

Аграр чаартылганы амгы үеде боттандырып турар чурттуң политиктиг болгаш экономиктиг реформалардан ажылаттынмас, оларның төвүнде кижиниң хөй янзы хереглелдерин, чопуун күш-ажылчы база социал идепкейлиин хандырары туруп турар. Бистиң экономикавыстың бедик үре-түңнелдиг аграр секторун тургузары — бистим янпилелиивистиң амыдыралын революсчу ёзу-биле чаартырындан, демократчылдарындан, ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа идеологизындан айгы туруп болбас дээрзин партия Төп Комитединиң Пленумунга айыткан. Кодээде үндезин өскерилгелер чурттуң экономиктиг болгаш социал депшилгезиниң ынап-ла албан негелдези болуп турар. Өскээр чугаалаарга, амгы үениң аграр политиказы—ол дээрге бөгүн бистиң бүгү-ле политиктиг угланыышкынывыстың кол чүүлү, революстуг эде тургустуунушкунуун тудуш кезээ болур.

Аграр политиканың айтырыгларын шинтпирлээр дээш сөөлгү үйи он чылдарда хөй курлавырларны—капитал салымнарын, техниканы, минералдыг чемнишчидилгелерни кодээ ажыл-агыйга берген. Черни мелиорастаарының улуг программазын боттандырган. Аграр секторунда бо үениң дургузунда чамдык бүрүнгаар базымнар кылдынган, мынчалза-даа аъш-чем айтырыын болур-чогуур-биле шинтпирлеп шыдаваанын Пленумга демдеглээн.

Аъш-чем айтырыын шинтпирлевээнде, амгы үениң аграр политиказы ажылдан кылдынмаалда эде тургустуунушкун күштелбезин, чоруттунмазын барымдаалаш көргеш, чоокку чылдарда аъш-чем таласы-биле чидиг айтырыгларны шинтпирлээр соруланы салгаш, он үшкү беш чылда аъш-чем продуктулары-биле чогумчалыг хандырылгазынга четчир ол хире санныг болгаш ассортиментилиг кылдыр хандырар аграр программаны ажылдан кылыр. Чаа аграр политиканың үезинде кодээге социал-экономиктиг үндезин чаартылгаларны боттандырар, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин, кодээ ажыл-агый продукциязын дажыглаарының, шыгжап кадагаларының болгаш болбаазырадырының адырларын амгы үениң деминелиңге чедир кодүреп көрдүнген, ол дээрге чурттуң бүгү экономиказының дең-дески хөгжүлдезиниң чугула фактору болур. Кодээге экономиктиг чаартылгалар тараачыларга бот-түскайлаш, тыныгыр болгаш инициативтиг чоруктарны илередиргиге кадбак арганы бээр.

Партияның, бүгү пинтилелдиң мурнунда тургустуунуп келген социал-экономиктиг болгаш политиктиг кол сорулгалары мындыр дээрлиң СЭКП Төп Комитединиң март (1989 ч.) Пленуму айыткан.

Тываның коммунистери, бүгү ажылчы чоннуң СЭКП Төп Комитединиң март Пленумунуң амгы үениң байдалдарында партияның аграр политиказының дугайында шинтпирлерин чүүлдүргүнүн деткээн. Партия комитеттери, партия эге организациялары чаа аграр политиканың ужур-дузазын болгаш ужур-утказын ажылчы чоннга калбаа-биле таймылбырлаар ажылче кичээнгейлиг салгап. Март айда республикага эрткен политхүнде Пленумунуң материалдарын ажылчы чоннга лекторлар, пропагандистер, политинформаторлар, агитаторлар калбаа-биле таныштырган. Ол ышкаш партия, совет, ажыл-агый организацияларының ажыл-чорудулгазының аргаметодтарын үндезинин-биле өскертир талазы-биле улуг, күжелиишкиниг ажылды чорудар, анаа белеткел ажылдарын чорудуп турар. Партия комитеттери пленумнар эртиреринге хынамчалыг белеткеп эгелээн. Анаа аграр политиканың кол-кол чүүлдерин, Пленумнуң документилерин хынызыбиле чугаалажып көөр, түс-түс черлериниң онзагай байдалдарын өөренип көрүп тургаш, аграр политиканы боттандырарының, ажыл-агыйны башкарарының хевирлерин шилип алырын бүгү партия организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге сүмеин берген. Ынчангаш партия комитеттери аграр политиканың тодаргай хемчеглерин бодап, ажылдап кылып, кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлге, коллектив бүрүзүнүң онзагай байдалдарын барымдаалап турар. Ажылың чамдыктары бит-орулга-чарылганы, бригада, ог-бүле, коллективтиг керээлерин нептередип турганы, багай эвес коргузуглерин чедип алган, өскелерн ам-даа бо чугула хереже хамнаар кирбээн. Кызыл районнуң «Тээлелге» совхозтуң дирекциязы, парткому, профсоюзтуң организациязы, күш-ажылчы коллективтиң чөвүдели чер ажылынга аренда керээнин нептередириве саглып салып келгенинден бо талазы-биле анаа ажылдарны кылган. Оон түнелиинде ажыл-агый эрткен чылын көргүзүглерин экижиткен. «Өөк», «Революциянын чалбыжы», «Ак-Туруг», «Кызыл тараачын» совхозтарының, дуржулга станциязының чамдык хөвү бригадалары коллективтиг керээнин нептередип тургаш, ажыл-ишчилерниң күш-ажылын эки организастап тургаш, чер ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдеткен, бот-үнезин чиигеткен, шынарын экижиткен. Мурнакчы коллективтериниң дуржулгазын өөренир, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар дээш партия, совет, ажыл-агый организарының удуртукчулары тодаргай хемчеглерин алыр ужурлуг.

СЭКП Төп Комитединиң март Пленумуна партияның аграр политиказының дугайында айтырыгны чугаалажып тура, кодээге агрофирмаларны тургузары эргежок чугула деп айыткан. Бистиң республикада агрофирма Кызыл районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының базазында бир дугаар тургустунган. Ону «Кызылская» деп адаан. Ында районнуң ees совхозу, күш фабриказы, транспорт бүдүрүлгези эки тура-биле каттышкан. Агрофирманы тургузарда Эстонияга, Ставропольга, Тулага барып, оларның арга-дуржулгазын өөренип ап, ону ажыглаан.

Партияның чаа аграр политиказын боттандырарынга улуг депутаттарның Советтериниң бүгү-ле звеноларының ажыл-чорудулгазын долузу-биле ажыглаары бичге эвес рольдуг. Черниң, бойдустуң курлавырларын чөптүг ажыглаарынче сагыш салыры, арендаторларның эргелерин камгалаары, кодээниң социал-культура базаларын хөгжүдерн, чурттакчы чоннуң аъш-чем хандырылгазын экижидеринге ажыктыг саадар чедиреря олардан хамааржыр.

СЭКП Төп Комитединиң март Пленумунуң шинтпирлерин, тодаргайлаарга, партияның чаа аграр политиказын амыдыралга боттандырарынга партия, совет, ажыл-агый органнары улуг рольду ойнаар. Бо чугула хереже эде тургустуунушкунну олар удуртуп, баштаар хүлээлгелиг. Кайдал-ла олар бир демнег ажылдан турар болдур, ында ажыл-херек чедиишкиниг чоруп турар. Амгы үеде олар күчүлүг чепсектер болур массаларның экономиктиг болгаш политиктиг кижизидилгезинче, кадрларны шын шилип алырынче, ажылга таварыштыр тургузарынче кол сагыштыг салыр, чүге дээрге ында чепсектерни эдерп, ажылдың эде тургузары чугула болуп турар.

Аъш-чем—бистиң амыдыралывыстың үндезин айтырыы. Ону шинтпирлээри чүгле экономикага эвес, харын социал, политика талазы-биле улуг чедиишкин болур. Ындыг болганда партия организацияларының партияның аграр политиказының айтырыгларын шинтпирлээринче боттарының ажыл-чорудулгазын угландырар, ында ажыл-херектиг эде тургузары-биле ажылдың стилин, арга-методун болгаш идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды сайзырадгайжыдар, чаартыр хүлээлгелиг.

Идиктерни дүргеп сеттээш, колеринге бээр цех Кызылдың Интернациональная кудумчузунда беш каът башында ажылдап турар.

Аныяк мастер Макар Ондар элээн каш сөөлдерни идиктер сеттээринин мергежилиниге өөредип алган. Оон мурнуунда чылдарда идиктер сеттээр чергелерге чүгле улуг улустар, харын-даа хоочунар ажылдаан олурар болгай. Ам ындыг эвес, идиктер сеттээр цехтерде хып дээн пионактар ажылдап киргенин кичээ экерер-дир.

Бо идиктер цехинде бригаданың кылыр планы улуг. Айда беш муң алды чүге ажыг рубльдин ажылын олар кылырын ай сапында ажыр күүседип турар. Сеттелге кылыр аныяк мастерлерниң ажылынга соңуургалдыы оон билдинип турар.

ЧУРУКТАРДА: идиктер сеттээр мастерлерден бригадир Макар Ондар шаарар машинада; Николай Ондар кылган идиниин уллугун деригледе хоолгаш турарлы.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ӨЙ-ШААНДА ЧЕДИРГЕН

Тожуңуң ырак кадыр-берт девискээрлеринде чурттап турар инвалидтерниг техника-биле чедерп берге. Аңаа бедик мергежил, дуржулга херек. «Тоора-Хем» совхозтуң Сердиг-Хем үнэ формазынче аъш-чем курлавырлары, солуң, сетküүлдер, малга чугула херек дуе чүдүрген ийи ДТ-75 маркалыг тракторну чоруткан.

Кадыр-берт ышпар ажыр, хөй санныг сарыг суглаан хемнер кежир, орукка таварышкан бергелерге торулбайн Чаролбуш холдуң эриинде ыштаглап турар инвалидтерге аянын төнчүзүнден эгелээн. Чугула үеде улуг дуланы чедиргенинге инвалидтер өөрүп четтиргенин илереткен.

Валерий МАҢГЫР.

КЕРЭЭ КИЖИНИ ӨӨРЕДИР

Степан Ооржак база оон кадайы Светлана-биле он ажыг чыл дургузунда танып мен. Олар 1972 чылдан бээр «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында хойжулап турар. Степан топтуг томаанныг, ажылгыр, ыяап-ла бир-ле чүвенн кылгаш турар кижи. Хойжунуң мергежилиниң нарын арганларын шалыпкын шинчээдип алган. Ажыл-агыйның хоочун малчыны Тыртык Монгуштуң удуртулгазы-биле хойжулап эгелээн. Ол дээрге чыл саныда-ла планын ажыр күүседип. 100 хойдан 100—113 хураганны ап келген кызымак болгаш дуржулгалыг дагдыныкты. Бир чыл дузалажып чорда Т. Монгуш пенсиялаап үне бергеш, малын апыяк дузалакчызынга улуг идегел-биле хүлээткен. Оон бээр элээп уе эрткен. Чаңгыс чер чүрттуглары Степанны ам Степан Кичигович дээр апарганнар. 35 харлыг кижинин ынча дээрге база үткалыг, оон алды, аразының адын адай бээр апарганын бодаарга, ону хүндүлээри-ле ол болгай. Апыяк кижи кызымак, ак сеткилдиг, соруктуг чоруун көргүскен.

Малчыпаап келген бо-ле чылдарының дургузунда ол болунуң дагдыныктызының көргүүүн ажып көрзе деп, бүдүү дыка-ла бодап келген. Ынчалза-даа 100 хойдан 93-97 хураган чедер, оон чогум белиес-даа. Чамдыкта күзүн коданны чаартыр апаарда, аңаа арган-дорган хой бо-ле онаажыр, хамык арга-күжүн шаа-биле үндүрүп турган, кыш эгезинге чедир семиртип алыр мындыг, хойларны кадайы-биле иелээ боттары тарып бооладыр. Хойга чем-даа харамнанмастар. Ынчап ыыдыпп турда-ла, хураган бола хорай бээр. Чүге мындыгзын ол бидир, мынчалза-даа кадайы-биле иелээ чүнү-даа кылып күш четтикпестер, ону кымга-даа ыыттаппаазынар. Эрткен кыжын олар черле шыдажып чадаап. хамык чүүлүн тө каап бергеннер.

Мурнунда болза оларга эзне коштакак, арган дорган, аныяк хой опаажыр оларны хүлээп алыр ужурга таварышкылаан, чеже-даа мынчаган. «Ажырбас, Степан, дуржулгалыг болгай сеп. Кырган хойну канчаптар мен ам, бодап кер даап»—деп, мынчалгы кол зоотехник В. Меркулов ынча дээр кижи. Шыпап-ла, чөшүл болгаш кызымак улус боорга. Ооржактарга ынаныр, бүтүрээр. Ынчалза-даа эрткен кыжын мындыг халап болган. Хой төрүп турган чүве-дир. Степанның кадайы эмчиге ыыткап, сес дугаар уруун — Чедер-оолду божаан. Ынчаргаш Степан дуңмазын эккеп алгаш, хой малды ажаап, азырап турганнар.

Ийи аныяк уруг сакманчылаар дээш келгеш, үш хонганда-ла дезвикен. Хураганнар хорап турун бергеп. оон түнелиинде 100 хойдан 72-ле хураган камгалап алган. Чеже-даа кыыткаш, мынча хой малды хайгаарап четтикпээнер. Аарыг хураганнар, улуг хойлардаа турган.

Кажаазы-ла ажок шык, суг мырыдай сыстып чыдар. Та чүү кижи мындыг шык черге кажаа түттүрүп, оон бодун маңаа, кажаага эккелген болза деп бо-ла бодай бээр турган. Шак мындыг өл-шык хураганга хорадыг болган. Өлгеп чылдагааны ол. Ынчан ажыл-агыйындан дуза-даа чок, а боттары четтикпээнер. Ындыг байдалга чеже шыдажыр боор: күзүн коданны чаартыр апарганда, Степан Кичигович кыраан 180 хойну дужаап бериикеш, арганнарын кымга-даа бербээн. Өг-бүле керээдин чаргап, кадайының кады төрээн дуңмазы Орлан Бугалдай үжелээ ажылдап киришкеннер. Бо чаа аргаже киреринин мурнунда хынамчалыг бодангап. шуглүпгеннер. Хоюн шынарлыг тарып боозаткап. дупуктур семиртип-даа алганнар. Кыштагга савап четчир кылдыр күзүн-не сөөртүп эккеп бээрин негээн. Шак мындыг хемчеглериниң түнелиинде 536 хоюндан 643 хураганны ам алган, өлген болгаш өлүт төрүттүнген чаңгыс-даа хураган чок. Ынчалза-даа 6 хой ара салгаш, оон чылдагааны кырган, дижеп хойлар бар деп. Степан Кичигович санап турар.

Хойжуларының аалынга кээримге, олар меңи кажааже чалады. Аңгы-аңгы бөлүктер кылдыр хураганнарны тускай лампочкалар-биле чылыдып каан, арыг силли аажок, чыдары, ойнап турарларыы-даа бар. Оларны назы аяны-биле ацылап каан. Баштайгылары ийи ай ажа бергидээн, дыдыраш-дыдыраш, улуг шыырак. Эң бичелери бир ай чедип турар. База-ла арыг-силлг, шыырак. Хураганнарның аданда савазын ложээн, таштарда арыг сугну кудуп каан, а оңгачаларда чаагай, погаан сигенин салып бергеп.

— Хой оолдаашкыны доозулгында, көрженнин ажылагайывыс казып, аштап арыглап берди. Субботник организастады — деп, Степан Кичигович өөрүп чугаалады. Савапны чадарындан харамнанмас-тыр бис. Хураган адаанга хүн бүрүдө солуур. Өл-шык апаарга, ону кажаанын ожик аксынга чедер бис. 20 тонна хире савапны хураганнарга чаткан боор бис. «Кампалга чок-тураа» джжир боор силер. Ону санап көөр херек. Муң рубльден каражадаарының орнунга, 300-400 рубльди савап өртээнге тыртканы дээре...

Керээ-биле ажылчап турар малчыпаарның санап, түнеп алганы од. Чарыгдал база улуг-ла-дыр иймп. А бир бир эвес ук кажааны курлаг черже көжүрүп алза?

Дилевээн болза, кажаазы, мурнуку хевээр-ле өл-шык турар, мынчагаш мал-маганы база-ла хорамчалыг болур ийик дээрзин Степан тайылырлады. Хураганнарны дашчылыдып каан, арыг силли ажок, чыдары, ойнап турарларыы-даа бар. Оларны назы аяны-биле ацылап каан. Баштайгылары ийи ай ажа бергидээн, дыдыраш-дыдыраш, улуг шыырак. Эң бичелери бир ай чедип турар. База-ла арыг-силлг, шыырак. Хураганнарның аданда савазын ложээн, таштарда арыг сугну кудуп каан, а оңгачаларда чаагай, погаан сигенин салып бергеп.

— Хой оолдаашкыны доозулгында, көрженнин ажылагайывыс казып, аштап арыглап берди. Субботник организастады — деп, Степан Кичигович өөрүп чугаалады. Савапны чадарындан харамнанмас-тыр бис. Хураган адаанга хүн бүрүдө солуур. Өл-шык апаарга, ону кажаанын ожик аксынга чедер бис. 20 тонна хире савапны хураганнарга чаткан боор бис. «Кампалга чок-тураа» джжир боор силер. Ону санап көөр херек. Муң рубльден каражадаарының орнунга, 300-400 рубльди савап өртээнге тыртканы дээре...

Керээ-биле ажылчап турар малчыпаарның санап, түнеп алганы од. Чарыгдал база улуг-ла-дыр иймп. А бир бир эвес ук кажааны курлаг черже көжүрүп алза?

Дилевээн болза, кажаазы, мурнуку хевээр-ле өл-шык турар, мынчагаш мал-маганы база-ла хорамчалыг болур ийик дээрзин Степан тайылырлады. Хураганнарны дашшынарын көрүөр даап, кандыг-дыр?—дээш, Степан Кичигович аттар, хойлар хөнүү чок дайнап турган куу сигенче айыттыы. Хураганнарга ам берип турары дег, ыыдыт чаагай сигеп херек. Керээ-биле ажылдаарга эки-дир, кижини саналарынга, боданырынга өөредир дээрзин Степан чугаалады.

— Квартира база алдывыс. Амдыызында көрбээн-даа бис, холда ордериис чок. Суур кирип, ону барып көөр чай чок, четтикпейн-не тур бис—деп, Светлана өөрүшкүүн илереттн.

Бо малчын өг-бүле 15 чыл дургузунда бажың маңан келген. Ам көөп алгаш, өөрүвестиң арганы чок. Кежээ өг-бүле черле илдең-не болгай. Кыштагда дагаалар-даа бар, кара, шокар-сарыг... Оон ангыда тоолайлар база бар. Хавынарлыг, инектерлиг. Олар ыдап ажыл-ишчи кылдыр квижизиттингеп болгаш уруг-дарыын база мынчаар өөредип, чанчыктырып турар. Чаагай сеткилдиг, бодамчалыг, ажылишчи улус ыыдыг.

Лидия ПОЛУНИНА.

Бай-Хаак.

Мал продуктуларын күрүнеге садарының квартал планының күүселдези (центнер)

Районнар	Эт		Сүт	
	1	2	3	4
Бай-Тайга	1200	565	1400	1021
Мөңгүн-Тайга	200	47	300	78
Барыын-Хемчик	2600	2968	3600	4009
Өвүр	1200	1116	600	657
Сүт-Хөл	2300	1250	3200	3405
Чеди-Хемчик	1800	1996	6300	6669
Улуг-Хем	3000	3381	9200	9630
Таңды	5000	5967	15000	16814
Бии-Хем	3900	3459	13400	14445
Тожу	900	511	600	639
Каа-Хем	4100	3144	10000	9999
Тес-Хем	1400	1603	1200	1231
Эрзин	1400	1566	700	1074
Кызыл	8000	10993	6500	7109
Кызыл хоорай	—	365	—	—
Республика	37000	38931	72000	75880

Тайылбыр: 1—планы, 2—дужааганы, 3—планы, 4—дужаганы.

ТБИЛИСИДЕ БАЙДАЛ

Хоорайга болгаш республиканга таарымча чок байдалды өөскүдеринге, кижилерниң сагыш-сеткилин будудурарынга өжээтен болүк кижилерниң ажылгааны митингилер Тбилисиде чазак бажыңнынын чанынга сөөлгү хүннерде болганын моон мурнунда дыңнаткан турган. Партия, совет болгаш хөөйлу-дүрүм камгалаар органнар хемчеглерни ап турбуже, апрель 8-тен 9-че дүнезинде 21 шактан соңгаар митингиге байдал дыка шыңгыраан болгаш контролыга чагыртпайн барган. Ажыл соксадымышкынарын кылырынче, эрге-чагыргаларны хамаатыларының хүлээп кербеанче республиканың чоңун митингинин организанчылары кыйгырып эгелээн. Национализчи, Совет эрге-чагыргага удур, национал ылгай көрүүшкүнү өөскүткен характерлиг болган Грузиядa Совет эрге-чагырганы узутказарынче, республиканың түр чамаан тургузарынче, ССР Эвилелиниң составындан Грузиның үнеринче кыйгырган лозунгнары митингиниң организанчыкчылары чептередип турган. «Грузиниың национал-хосталгалыг шимчээшкини» дээр бөлүктүң удуртукчулары эрге-чагырганы эжелеп алырының планнарын чарлап эгелээн, коммунистерге, эрге-чагырганың төлээлекчилериниге кыжанышкыннар митингиге чыылганнарның аразындан дыңнадып турган.

Сарыылдыг чоруту илерГейлээринче болгаш тараа чанарынче республиканың удуртукчуларынын, эртем болгаш культураның көзү ажыдакчыларының чаңгыс эвес удаа кыйгырыгларын митингиниң организанчылары херекке албаан болгаш байдалды улам-на чидиктаарын, өөскүткен. Грузиниың католикос замазы Илия Второйнуң чыылганнар мурнунга чугаалаан болгаш кыйгырыын митингиниң организанчылары болгаш өөскүдүкчүлерн база херекке албаан болгаш тажын-чүдүлгениң ол көзү төлээлекчизинге хамаарыштыр каржы болгаш хүндүткел чок чоруукту көргүскеннер.

Байдал мындыг болу берген түнелиинде хөй-нинтиниң аймыл чок чоруун хандырар болгаш халаптыг үржүктер-ны болдурбас соругза-биле республиканың удуртузганы дараазында шинтпирнэн хүлээп алган: Совет эрге-чагыргага удур, хей-нинтиге удур ол чыышты соксадыр, чазак бажыңнынын чанында шолду хостаар.

Митингиниң киржикчилеринге, ылангыя хөрээженнерге, алээдилерге хамаарыштыр чепсекти ажыглаары дугайында, оларнынчалыг чоруктуң хемчеглериниң дугайында айтышкынарары ИХМ-ниң болгаш шеригларниң кезектери шыгыныыбиле сагыш күүсетнкен. Ыыдыт турбуже, өжээтен бедик кижилер даштар-биле, моң ыыштар болгаш демир аймаа-биле чепсегленип алгаш, калчаалыы-биле удурланган. Оларның ыыдыт херээн хелелишкиннерниниң уржуунда чыылганнарның аразынга бөскылажыышкын болган түнелиинде 16 кижи өлген. Элээн каш кижи белыглангаи. 75 шериг албанныглары болгаш шагдаа ажылдакчылары база балыглаган. Балыглаганнарга эмчиниг дүрген дузалыг чедирген.

Грузин ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы З. А. Чхеидзе баштаан чазак комиссиязын ол болуушкуларның халаптыг үржүктарының чылдагааннарын илередип ыынаар соругза-биле тургускан.

Чазак бажыңнынын чанында шолду митингижилерден хостаан болгаш шериг кезектери ону бодунуң контролынга алган. Корум-чурум чок чоруктуң элээп каш эгелекчилерин тудкан. Амгы үеде иелтеге чоруп турар. Совет эрге-чагыргага удур чаа илерээшкиннерни болдурбас талазы-биле хемчелер алдынып турар. Республика органнарының шинтпирни ёзугаар хоорайга комендант шагын докпаатнкан.

Өжээтен болүк кижилерниң аар үржүктарга чедирген өнчүк-чөңгээлиг хелелишкиннерни республиканың ажылчын ангыы, тараачыннары, интеллигенциязы, күш-ажылчы коллективтери буруу шаап, таарымчалыг амыдыралды, айыыл чок болгаш тайбың чоруукту, корум-чуруумну хандырарын эрге-чагыргалардан иетеп турар.

(СЭТА).

СЭКП Төп Комитединден, ССРЭ-нин Дээди Соведининг Президиумундан болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинден

Норвеж далайга, кымга-даа хамаарышпас сутларга чораан атомнуг энергия тургузуглуг сут адаанын торпедтиг хемезинге апрель 7-де өрт үнген. Экипажтың кылган хемчеглери өрттүү өжүрүп шыдаваан. Хеме сутта дүшкен. Өлген кижилер бар боон турар.

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-нин Дээди Соведининг Президиумуу болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели өлген кижилериниң өг-бүлелеринге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

СЭКП Төп Комитеди — ССРЭ-нин Дээди Соведининг Президиумуу — ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели

СЭКП Төп Комитединден, ССРЭ-нин Дээди Соведининг Президиумундан болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинден

Ниитилелге удур экстремисчи элементилериниң күткээни, апрель 8-тен 9-че дүнезинде Тбилиси хоорайда чазак бажыңнынын чанында шолге корум-чурум чок чоруктуу соксадып турар үеде хамааты кижилер болгаш шериг албаныглар көтарылга таварышкан. Үш-баш чок чоруктуң түнелиинде 16 кижи өлген.

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-нин Дээди Соведининг Президиумуу болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели өлген кижилериниң өг-бүлелеринге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

СЭКП Төп Комитеди — ССРЭ-нин Дээди Соведининг Президиумуу — ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели

Кызылдың Барыын № 647 национал-девискээр сонгулда округунга ССРЭ-нин улус депутадынын сонгулдазының талазы-биле катап бадылаашкынының түнелелиниң дугайында

ДЫҢНАДЫГ

Кызылдың Барыын № 647 национал-девискээр сонгулда округунуң округ сонгулда комиссиязы бо чылдың апрель 9-та ук округка ССРЭ-нин улус депутадынын катап бадылаашкынының түнелелерин дыңнадып тур.

Округта сонгукчуларның ниитн саны 18836 кижи. Бадылаашкынга киришкеннер 12419, ады 65.79 хуулу. Кандидат В. А. Васильев дээш 5459 кижи бадылаан, 6779 кижи удур бадылаан, кандидат С. В. Стрелавин дээш 5655 хамааты бадылаан, 6583 кижи удурланган. 172 бюллетеньни күш чок деп санаан.

«ССРЭ-нин улус депутаттарының сонгулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлузуунуң 60 чүүлүүнге үндезилээн, Кызылдың Барыын № 647 национал-девискээр сонгулда округунуң талазы-биле ССРЭ-нин улус депутадынга Кызылда бажың тудар комбинаттың төрелчыгынын кадрлар болгаш амыдырал хандырылга талазы-биле оралакчызы, партия кежигүнү эвес, Кызыл хоорайда ажылдап база чурттап турар Сергей Васильевич Стрелавин сонгуткан деп округ сонгулда комиссиязы санаан.

ОКРУГ СОНГУЛДА КОМИССИЯЗЫ

Чугула бо айтырыгны Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозта канчаар көрүп турарын «Чалыы назын» булуннуң бөгүнгү үндүрүлгезинге чугаалажып көөрүн шиитпирлээн бис.

● СОВХОЗТА ПАРТКОМ СЕКРЕТАРЫНЫҢ ИНТЕРВЬЮЗУНДАН ●

● ТУРАН СҮТ-БАРААН ФЕРМАЗЫНЫҢ АЖЫЛ-ИЖИНДЕН ●

● ДЕПУТАТ МЕХАНИЗАТОРНУҢ ЧУГААЗЫНДАН ол дугайын номчуп болур.

ЧУРУКТАРДА: фермаҢ аныяк саанчылары Г. Седепсоп, Г. Куулар. Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

РЕДАКЦИЯДАН: «Кызыл тараачын» совхозта аныяктарның мал, чер ажылында канчаар ажылдап турарының чамдык чижектерин каксы-дээ бол, көргүстүвүс. Көдээ шиитиниң ажылдап, чурттаарынга тавармычалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгей совхозтуң талазындан багай эвес деп чүвени Туран сүт-бараан фермазында, ажыл-агыйларның малчынарында байдалдан көруп болур. Ону, ыланғыя сүт-бараан фермазынга хамаарыштыр чугаалавар апаар. Аныяктарның мында күзелдин-биле ажылдап турары ынчангаш тавармыга эвес.

Ада-иениң изин истеп, оларның ажылынга, мергежилинге өөренип алган, мал, чер ажылында ажылдап көрүүр аныяк оолдар, кыстарны мында эвээш эвес. Оон аңгыда, сүт-бараан фермазында саанчылавышаан, көдээ ажыл-агый институттарында бот-өөредилге-биле өөренип турарларны детпин турары черде экен. Бөгүнгү малчыларны үезин келирге солуур шак-ла мындыг шинчи кижилерни белеткээрин кичээнгейге алыры нүвенчиг. Ажылга хүлээп ап, өскээртен келген кижини малчынарлыы болбайн канчаар, болур. Ынчалзажок төрээн совхозуң, ажыл-агыйны эки билир. мында чурттап турар аныяк оолдар, кыстарны амыдыраштан эгелеп ол шинге өөредип, хаара тудар болза экен. Совхозтуң малчынарының амыдырал хандырылга байдалы база багай эвес-тир. Комсомол комитеди ол айтырыгга база солуургадыг болур болза экен.

Күш-ажылда хаара тутпаан аныяк кижилер дугайын чугаалажы бээрииниске, партком секретары база-ла «Бригадаларга, коллективтерде кижи санының четчирии, бы-ыгыын тургустуганыың» таймылбырлаар болду. Кандыг-дээ коллективке, кайы-дээ районга чоруурга. ол айтырыгга карыы мындыг ынчалыг болуп турар. Ынчалыг байдал комсомолга ооңурга бербее ужурлуг.

Бо бүлүүдэ киргеи айтырыглар силерниң совхозуларда. фермаларда, малчын командарда, бригадаларда канчаар тургустуганыы, ол дугайында бодалдарыңарны, ынчангаш чүүлдерни, четчистерни, силерни дүвүреннип турар айтырыгларны «Чалыы назынче» бижип болур силер, аныяк оолуптер.

АНЫЯКТАР—МАЛ, ЧЕР АЖЫЛЫНДА

1. ЧУГУЛАЗЫН БИЛИП ТУРАР БИС

Партком секретарының интервьюзу

Аныяктарны мал, чер ажылынга хаара тудар, оларны анаа өөредири —көдээ амыдыралда бир кол айтырыгларның бирээзи. А оон чогумчалыг шиитпирлеттинери — чамдык түүлдерден, чижээлээргe, социал, амыдырал хандырылга, культура айтырыгларындан, аныяктарны ажылга хаара тудар, өөредир дээш ажыл-агыйларда алдынып турар хемчеглерден, харын-даа кичээнгейден, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган, тургустуунаалынын удуг хамаажыр ыр амыдыралдан билир бис. Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозта бо ажылдың канчаар тургустуганын сонуургап, совхозта партком секретары В. Н. Гончаров-биле бистиң корреспондентивис Вера Куулар ол дугайын чугаалашкан.

— Айтырыгның чугулазын билип турар бис. Аныяктар бистe бар, эвээш эвес. Совхозта ажылдап турар специалистериниң орутмак назыны 40 хар четпээн, 37-38 хире хар шиитинде болуп турар. Оларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының чамдык хемчеглери алдынып турар. Оон бир чугузазы — кедээниң социал айтырыглары деп чүве билдингир. Ацаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул? Совхозка чурттаалга шолуп ковүдедирии көрдүнгeн, ол «Чурттаар оран-бажың — 2000» деп программаның негелдезинге дүүштүр чоруп турар. Чоокку үеге чедир-ле чурттаалга бажыңнарының тудуу созум чоруп турганын чугаалаар апаар. Чурттаалга шолуунуң хуваалдазын социал чептүг чорукту бөрүмдээлап чорудуп турар. Чаа бажың-нарны бирги эзлчегде, будуруглeнии мурнакчыларынга, совхозтуң хоочуннарынга бөөрии көрүп турар бис. Оон-биле кады чурттаалга бажыңнарының капитаал септелгезинче кичээнгей элээн улгатканл. Бажыңының чанынга чүнар-бажың, чурттаалга шолуп алгыдар соруглга-биле немелде тулуг кылып, дузаалал ажыл-агыйынга кажаа тудуп алыр күзелин илереткен биле-дириишкиннер кирип турар ег-бүдeлер база бар. Ону хандырарының аргаларын өөренип көрүп турар бис. Туран сүт-бараан фермазы-дыр, будуп суур-ла болгай ол. Ында чурттаалга бажыңнары ажыглалга доктаамал кирип турар. Эрткен чылын туттунган бажыңнарның бирээзин сүмелешкеш, уруглар ясли-сады кылып алдылар.

Бо айтырыг малчын кодан-нарда кандыгыл? Малчыннар-га көрдүнген бажыңнар ийи аал иштн чурттаар кылдыр туттунуп турар. Оон бир талазы малчының өг-бүлезинге, оскези — сакмапчылар чурттаарынга көрдүнген. Чурттаар оран-бажың-биле кижилерни хандырары — чугула айтырыг болгай. ынчангаш ол дугайын чугаалап олурарым таварылга эвес.

Ажылчыннарның күш-ажыл байдалын чиигедирии чугулалап турар бис. Ол соруглга-биле чамдык түүлдер кылынган. Совхозтуң төп шанында тараапы арыглап сорттаарын шуушгурулга аргазы-биле чорудар кылдыр тургускап. Картофель сорттаарын база-ла ындыг ялзылыг чорудар. Саанчыларның күш-ажылын чиигедир чамдык хемчеглер база алдынып турар.

— Ындыг-дыр. Валерий Николаевич, совхозта ажыл-агый адырларының доозазын албайн, оларның түгле бирээзинге — шаг-шаандан тура, ада-өгбелериивистен салгал дамчын келген үндезин кол малчын мергежилге доктаап көрээлиңер. Тодаргайлаарга, мындыг: силерниң чугаалардан алырга совхозтуң малчынарының амыдырал хандырылгазы ниитилп-биле черле багай эвес деп чүве илдедир. Чамдык малчын коданнарда телефон безин бар-дыр, ол харылзаа тургустуунаавинарын база бодап турарыңар-ны чугаалаалыңар. Оон аңгыда, электрик чырыы-биле бүрүн хандыртынган-дыр силер, кончуг эки-дир. Республиканың чамдык ажыл-агыйларында малчын коданнарда амдаа чедир пиитпирлеттинмейн турар айтырыг болгай ол. Малчын коданнар совхоз төвүнден база ырак эвеспир. Аадаанывыс ол түүлдер малчыннаарынга таарымчалыг-дыр. Шак мындыг байдал турда малчыннаар күзелдиг аныяктар хей болгу дег аа?

—Ындыг болур ужурлуг чүве-дир ийин. Ынчалзажок, ол талазы-биле мактанныптар хире ындыг чүве бистe чок дээрзин чугаалаар апаар. «Бөгүнде мал малдан турар улуг назылыг улузувусту даарта солуптар кижилериивис бо» деп тускай мындыг белеткел бистиң талавыстан колдуунда-ла чорувайн турар, мындыг. Четпес түүл ол. Ындыгда болза мергежилинге, ажылынга урут-дарыын өөредип турар хоочун малчынарывыс бар. Ону деткип турар бис. Кичээнгейге алыр айтырыгларның бирээзи ол дээрзин база билип турар бис.

— Совхозтуң комсомол комитединиң секретары ол хүлээлгeни чоокта чаа күүседип эгелээн кижи болду, ынчангаш ол темага хапы чугаа болдунмазы билдингир. Комсомолдуң күзүү партийжи удуртулгада болгай. Парткомуң ажылынга ол талазы-биле чаа чүү көстүп келгенил?

— Партком, профком, комсомол комитеди неделизе кылыр ажылдың планын тургузуп алыр, ону сайгарып, парткомга сүмележип чугаалажыр, кады кылдыпган ол хемчеглер ажылга удуртулга болур. Оон күүселдезин түүлеп, чугаалажып турар бис. Ажылдың бо хевирги харылзааны бижытлаарынга идил бөөрии чугаажок. Кадрлар белеткелинии айтырыын партия хуралдарынга база чугаалажып келген бис.

— Ада-иениң күш-ажылчы мергежилиниң оон салгап, саанчының, бызаа ажаакчызының, механизаторнуң мергежилин шиңгээдип ап турарының чижээн ажыл-агыйның Туран сүт-бараан фермазындан, машина-трактор мастерскаазындан көрдүвүс. Силерниң чугаалап турарыпар-биле алырга, малчыпарда байдал база ындыг хире. Күш-ажылчы мергежилди бир салгал өскээзинге шак ынчаар дамчыдып бээрииниң эки, ажыктыг талазы бар болбайн аан. Ажылды уруглар көрүп, холу-биле тудуп, кылчып турган чүве болганда, олар билир болуру чугаажок. Чугула бо ажыл совхозта чүгле ындыг арга-биле шиитпирлеттинип турар дээр бе?

— Туран школаларының будуруглге бригадалары-биле харылзаалыг бис, совхоз баага будуруглге болуп турар. Школалар-биле керээлиг бис. № 2 школаның будуруглге бригадазынга совхоз багай эвес черлии, техниканы берген, ногаа, картофель тарып өстүрeринге таварымчалыг. Ол талазы-биле кылып турар түүлдериивис негелдеге ам-даа дүүшпес дээрзин билип турар бис, харылзаа кошкам. Бөгүнгү өөреникчилер төрээн совхозуның будуруглгезинге ажылдаары-биле арттыр кааран чедип алыр сорулга-биле, оларны көдээ ажыл-ишке амдан эгелеп чаныктырар ужурлуг бис. Ол ажыл бистe ам-даа четпес. А чогум баага будуруглге болганывыста, школалар-биле харылзаавыс багай эвес. дузаалажыр, деткинир, кандыг айтырыглар турбас дээр.

— Бо чугааны чүнүң-биле түнгеп болур силер, Валерий Николаевич?

— Айтырыгга хамаарыштыр кылыр түүлдериивистиң үстүнде чугаага база айыттым. Кол-ла чүве—кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таварымчалыг байдалдарны тургузуп бээрии-ле болгай. ынчангаш олче кичээнгей углавдырар бис.

2. МЕН... МЭЭҢ БРИГАДАМ

Депутатка сөс

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Сергей Николаевич Тесленковуң удуртуп турары комсомолчу-аныяктарның № 1 хөвү-трактор бригадазы совхозта мурнакчы коллективтериниң бирээзи. Часкы хөвү ажылдарынче үнүштеринiң мурнуида, техниканларның соолгу хымалда септелгезин адаптадыра берген үеде, бригадир-биле совхозтуң МТМ-зинге ужуражы бергeп, бригадазының ажыл-ижин чугаалап бээрии дилээн бис.

С. П. Тесленко, бригадир:

— Бригадавыс интернационалчы дээрзин чүнүдээ мурнай дыннадып каайн, комсомолчу, коммунист аныяк оолдар. Ам үүү боор, часкы хөвү ажылдарынче үнүштер бис, оон бээр-де, орай күскe чедир амыр-дыш деп чүве уттундурар чүве-де болгай. Ажылывыстың байдалы ындыг улустур бис ийин. Ынчаар чугаалаарывыга, түвексиниң олурар кижи-дир деп бодай бербес силер, ындыг чүве канчап турар, сагыш-сеткил үүгле ында чүвеин. Мергежилиите чоргаарадан ынчаар чугаалап олурарым ол-дур ийин. Сентелгеии чогум эрткен күзүн-не, сезонныг ажыл доозугга, кылып алган бис, совхозтуң кышкы ажылдарынга ажыглап турган техниканы хынап, кылыр түүлдер бар болза, чедир септеп ап турарывыс бо.

Ажыл-агыйның чаа байдалдарынга ажылдаарга кандыгыл? Бригадавыс коллективтиг керээ ёзугаар ажылдап турар. Бо арга-биле ажылдап турарывыс — бригадавыста улам деминг болдурган, кижилерниң харылсаалгазы бедип турарыны бирги эзлчегдe, будуруглгeнии мурнакчыларынга, совхозтуң хоочуннарынга бөөрии көрүп турар бис. Оон-биле кады чурттаалга бажыңнарының капитаал септелгезинче кичээнгей элээн улгатканл. Бажыңының чанынга чүнар-бажың, чурттаалга шолуп алгыдар соруглга-биле немелде тулуг кылып, дузаалал ажыл-агыйынга кажаа тудуп алыр күзелин илереткен биле-дириишкиннер кирип турар ег-бүдeлер база бар. Ону хандырарының аргаларын өөренип көрүп турар бис. Туран сүт-бараан фермазы-дыр, будуп суур-ла болгай ол. Ында чурттаалга бажыңнары ажыглалга доктаамал кирип турар. Эрткен чылын туттунган бажыңнарның бирээзин сүмелешкеш, уруглар ясли-сады кылып алдылар.

Ажылывыска хамаарыштыр чугаалаарга мындыг. Бригадаңын кылыр, шиитпирлээр айтырыглары чок эвес. бар. Оон кадында, хей-ниитя ажылынга база хей шак үе негеттинер. Көрүнер аавн, совхозтуң партком кежигүнү, МТМ-де партия эге организациязының секретарының оралакчызы, совхозтуң күш-ажылчы коллектив чавделиниң даргазы база кижи-дир мен, бригадам база бар. Моон шупгуаунга четтигер, кылыр апаар, бригадамның оолдарының деткимчези чок болза, бо бүтүтe кижи кала күш чедер. Мынчаар ажылдап чурттап турар бис.

3. НАЙЫРАЛ СУУРДА НАЙЫРАЛ БЫЖЫГ

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ КОЛЛЕКТИВ

Ажыл-ишчи кижилериң сууржугажы... Туран сүт-бараан фермазының саанчыларының, кадарчыларының, специалистериниң чурттап турар сууруп ынча деп адап болур. Инити сорулгалыг, чаңгыс үүле-херекти будуруп турар ол ишчилериң ажылы. амыдыралы-биле чоок таныштывыс. Оон чурттакчыларының алдап хире хуузу аныяктар. Ферма ынчангаш комсомолчу-аныяктарның интернационалчы коллективи болуп турар. Ында орустар, тывалар, украинецер, хакастар, буряттар, калмыктар чаңгыс үүле-херекти бүдүрүп, демиит ажылдап, чурттап турарлар. Сууруңуң адын бедин ыыңнанар даан—Найырал_ Ынчаар адап каанын таварылга эвес, а ажыг оон утказы ыыка хаяы. Кижи бүрүзүнге чоок сес-биле адаан бо сууруңуң чурттакчылары-биле ам танышкаалынар.

Ус-черге кезек саанчыларга ужуражы бээрииниске, ажылын, амыдырал-чурттаалгазының байдалын сонуургаттыышаан. бистиң салганывыс «Фермага аныяктарны күзелдин-биле ажылдаар дээп артын каан турарының ындагааны чүдeл?» деп айтырыгга харылаан бээр дээп ээлээн тайылбыр кылдылар. Чурттаалга шолу-биле хандырылгала хомудал чок. чүгe үезе, чаңгыс аай төлевиилелбиле туттунган ийи аал иштн чурттаар бажыңнарга немештир чаа бажыңнар туттунуп турар. Эрткен чылын дерт бажың ажыглалга киргeн. Ферманың күш-ажылчы коллектив чөвүделиигe чугаалашкаш, оон бирээзин сууруңуң эң бичe налыыг чурттакчыларыг чаштарга багга бир ясли-сад кылдыр бергeн. Чаа бажыңның дүүгүүрүн кымның ег-бүдeзинге бээрн база-ла ол чөвүделдиң киржилгези чокка болдунмас. Кижиниң канчаар ажылдап турарынадан-на ол хамааржыр, оон аңгыда, ферманың хоочуннарын уттуп, каап болбас, олар—база кичээнгейде. Эрткен чылын ажыглалга киргeн ол бажыңнарның хуваалдазын шак мындыг негелде-биле чоруткан болду.

Суур суур-ла болгай. Саанчыларың бо сууржугажын хөөрөм чокка. чамдык салбыр черлер-биле дедиештирип болур. Холушкак багааннар магазини, клуб, улус эвес библиотека, эмнелге пунктузу, чунар-бажык бар. Херек апаргa, ферма девискээринде саанчыларга көрдүнген столоваядан темпенин ап болур. Амыдырал хандырылга черинiң ажыскакчылары ачы-дуза чедирeри-биле график бaглаар мында келирлер. Кызыл-булунчуут. Байырлаалдар хүннеринде мында чыгыыр кээп, аяк шайны аартап ора, ажылжини, амыдырал-чурттаалгазын чугаалажыры солуп. Сууруңуң сошиал айтырыгларын чугаалап турган саанчылар клубтуң ажылынга таарзынмайн турарын дыннатпышаан, оон кэдээ черде ёзулуг культура одаа болгаи турарын күзедилер. Оон аңгыда, олар амыдырал хандырылга черинге шаңарп турар хептерiяк шынарын чемелексээр болдулар. Чагыкчыларның ол күзeлин кичээнгейге алыр болза экен. Баш таварар мастерлерниң аргалыг-ла болза доктаамал кээп турарын күзедилер.

«Кызыл тараачын» совхозтуң директору К. К. Лопато фермага ажылынын аймыбиле кире дүшкeп. бистин чугаавыска киржип, немелдeлер кылды. Чоокку үеде сууруа «Малчыннар бажыңы» немежир. Саанчы кижи ажыл соопда душка кирип ап, ажылчын хевин орта-ла солуй кеттинип алыр арганы (самортировке) тургузарын база көрүп турарын дыннаттыы. Ол түүлдер буде бээрге, саанчыларга көчүүр-ла таварымчалыг апаар. Найыралдың эң бичe чурттакчылары сууруун ясли-садында. фермада хоп чүүр чер база бар, саанчыларның ажылдап келер халаттарын ында чүп турары оларның ажылын чиигедир турар.

ҮҮЛЕ-ХЕРЭЭ БҮДҮҢГҮР

График келирге, халаар эжинге инектерни хүлээдип бергeп. саанчы дыштанырыбиле чоруттар. Өт-бүленин херээжен ээзи не кижиниң күш-ажылын ыыпчаар организациязында тавармычалыг, чарын ажыктыг. Кат чыл бүрүнгаар мында саанчылап турган, ам бүнинит дыштанныгланыпда Антонина Григорьевна Балагатова фермада бөгүнгү байдалды — ынчан хол-биле кылып турган чамдык ажылдарны механизастаанын. кажаа-хораанын немешкен хөйүн дедиештирип чугаалап олурду. Оон өскeрээн фермамаан ыраап чоруурулу берге боорга, ында эмнелге пунктузунда санитар-ла ужурлуг. Электрилиг саалганың бирги класының мастерлери ында чөөрбн кижи. чеди саанчы—йнги классты. Оларның бирээзи— Александр Иргит. Ол —бирги класстың мастери. Коммунист ажиидеп комсомолчу саанчылаар — Валентина Сарыглар. Юрий Күжүгет олар дулаа чок ажылдап турарлаар.

Деминг коллектив эрткен чылын планнаг опаалдалын бүзүреллиг күүсеткен болгаи бо чылды база багай эвес керегаатлер-биле эгелээн. Эрткен үш айларның планын коллектив күүседнп алган. Лемингле. тура-соруктутгa үүле-херек будунгур дээрн-ле ты.

ДИПЛОМНУГ БОЛУР СААНЧЫЛАР

Коммунистер фермада хей чөөрбн чеди кижи. Оларның бот-идепкейи. авангардчы ролю бедик дээрзин ажылхерээ бадыткап турар. Ол дугайын сонуургаар дээп партия организациязының секретары. комсомолдуң XX съезлиниин делегады саанчы В. Б. Ензакты сурагладым. Бистиң ол айтырывыс ферманың үйт талазы-биле бригадирга Т. Е. Повсованыы чугаалын алээп хандыадыпты. Партия организациязының секретары Улан-Удэниң көдээ ажыл-агый институдунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. ынаар чоруткан болду. «База бир саанчывыс коммунист Зоя Седипей база «студент». Кыылда көдээ ажыл-агый институдунуң үшкү курузунда кижи база өөренип туру дээн сестер-биле чугаазын уламчылады. Сонуурган хапылаарымга. ол мынча дидн: «Ол чиңер боор. ар саанчыларывыстың бирээзи база көдээ ажыл-агый институдунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. Түскай оргумак артемниг саанчылар база бар. Чижээ, саанчы Маргарита Умсиевна зоотехник кижи. Саанчыларывыс амыр эвес болуур ийин. хей кезии ынчап чоруй. дипломнуг болуурлар. эр-хейлер. Үениң негелдези-даа ам ынчап барган болгай ийе».

Үстүнде ол бозалыг деткин. аяа каттышпастың аргазы чок. Куш-ажылга тура-соруктут. өөредилге. эртем-биликтээнде кылымак. амыдыралга ынак ажыл-ишчи кижилерлиг фермаңың үүле-херээ бүдүнгур болбайн аан.

Вера КУУЛАР.
(Шиниың корр.).

«ДИСКУССИЯ КЛУВУ»:
КӨРГҮЗҮГ АГИТАЦИЯЗЫНГА ЧААРТЫЛГАЛАР

ЧҮНҮ КЫЛБАЗЫЛ БАЗА ЧҮНҮ КЫЛЫРЫЛ? ЧАГЫГДАН КИИРИҢЕР

ЧАГЫКЧЫ ЧОКТА КАНЧААРЫЛ?

Сөөлгү чылдарда ниитилелдин амыдыралы ханызы-биле эде тургустунуп кел чыдар. Бо чорук идеологтуг ажылдың кол участогу болур көргүзүг агитациязының угланыышкының, утказын, хевирин өскертириңге улуг идигни берген. Анаа хамаарыштыр янзы-бүрү бодалдарны идеология фронтузунуң ажылдакчылары болгаш өске-даа мергежилдин кижилери киирип турар. Бистиң хайгааралывыстан алырга, чамдык партия ажылдакчылары түгле плакат, лозуңнар, социалистиг чарыштарның экраннары турза-ла ажырбас дээр. А өскелери хоорай, суурларның кудумчуларынга паннолары, архитектуралыг ажылдарны колдадырынга, ажыл-агый удурткучулары өртээ чиик, сезоннуг ажылдар үезинде ажыглаптар плакаттарны, лозуңнарны хөйну үндүрерин күзээрлер.

Көргүзүг агитациязының угланыышкының өскертириниң байдалы нарын. Манаа хөйнитиниң саналын барымдаалап көөрү ажыктыг. Мону чедип алырынга чурукчулар чугула черни ээлеп турарлар. Ынчангаш бөгүн бистер ук айтырыгга хамаарыштыр «Төгерик столче» чурукчулар мастерскаязының цех мастери Людмила КОЛЕСНИЧЕНКО, чурукчулар Сарыг-оол САЯ, Иван САЛЧАК, Валерий ЕЛИЗАРОВ, СЭКП Кызыл хооркомунуң секретары Валентина ОСКАЛ-ООЛ оларны чаладывыс.

И. Салчак: —Көргүзүг агитациязы кандыг-бир түүлдү алаа-ла өттүндүр чуруп каарыдыр-биле кыныгаарланмас. Тодаргай кижиге хамаарышкан турар ужурлуг. Ынчангаш чурукчудан улуг чогаадыкчы бодал негеттинер. Сес чок плакат, лозуңнуң утказы кижилерге билединип турар кылдыр кылырда хөй үе негеттинер. Бистиң чурукчуларывыс бо талазы-биле чогаадыкчы ажылдан болур.

—Силерниң мичаар ажылдаарыларга түү шаптыктан турарыл?

В. Елизаров: — Чагыкчы чок болза, бистер куруг черге эскизтер кылып олурган хереэвис түү боор. Ажылдагый удурткучуларындан мастерскаяга кээп, чурукчуларга чагыг киирип чыткының көрбээн мен. Чагыглар бар-ла. Ынчалза-даа олар биезги хевээр. Стендилерни эде кылыры, лозуңнар бижип бээрин дилээп чагыглар чурукчунуң чогаадыкчы хөөнүн көдүрүп шыдавас. Оон ынай ажыл бүү-хаа кылдынмас. Баштай төлевилел чуруктарын кылыр. Ынчан кээрде, хөй үе негеттинер.

Л. Колесниченко: — Районнардан чагыглар бөлүүс чок. Түгле улус депутаттарының Каа-Хем районнуң күүсекчи комитединден пён чагыг бар. Ленинниң хөрек тураскаадын, сүлде демдектиг чагааннар. Районнарже боттарывыс үнүп, удурткучулар-биле сүмележип-даа турдувус. Бистиң-биле дугуржулга кылыр күзелдиг кижилер чок болур-дур. Ындыгыр ажылдарның өртек-хөлезинии улуг деп чылдак кагарлар. Оны өскертир аргавис база чок. Доктаадын каап өртектиг өскертир эргевис база чок.

С. Саая: —Ындыг бе дээрге профессионал чурукчу эвес кижилерге хөй ажылдарны кайда-даа кылдыртып ап турарлар-дыр. Оларның кылган ажылдары шынар чок, утказы чедимче чок, көрүкчүлерге түңү-даа бербейн турар. Харын-даа сөөлгү үеде кооперативтер бээлп бар апарган. Оларның аразында профессионал чурукчу кижи чок болур-дур. Ындыгларның кылган ажылы түгле чуду-каралап каап боордан башка, эки түве кайда боор.

В. Елизаров: —Кооперативтерге, сонуургак чурукчуларга чагыг киирериниң чылдагааны база бар. Түү дизе, биске кирген чагыгларның хуусаазын уздыр-дыр бис. Материал чедиппес. А кооперативтер материалдарны боттары садып алырлар.

Л. Колесниченко: —Ол шын. Тыва АССР-ниң Күрүпе хандырылгазындан херек материалдарны албайн турар бис. Ол ышкаш дилиг материалдары база хөй-биле херек. Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агый чери база бистиң четчири-биле хандырбайн келген. Материалдар чедиштейн турарындан чагыларны саадады бээривистиң чылдагааны чогум-на ында.

База бир бергелерге болганчок таварыжы бээр-дир бис. Чоокта болган түве. Бии-Хем районнуң «Хадын» совхозуун. Үзэ чагыг алган бис. Чурукчулар кылыр ажылдарны көрүп, кереэ чарып чеде бээрге, совхозтуң удурткучулары боттарының киргенин чугумнадан өйдээп каапканнар. Чылдагааны— өртээ аар дээн.

— Эде тургустунуушкунуң үезинде көргүзүг агитациязының утка-шынары, хевири, формазы база өскерилер. Моон мурнунда ышкаш түгле кыйгырыг долган дозуңнарның ажык чогун амыдырап бадыткаан. Эрги чанчылчаан хевирден үштүнар дизе, пропаганданың бо хевири үндезинин-биле өскерилер ужурлуг. Сес чок пропаганданы түгле чурукчу илередир. Көргүзүг агитациязының ажыктыг талазарын бедиңер дизе, кол тодарадыкчы байдал түле ирги?

С. Саая:— Чурукчулар чогаадыкчы ажылын үезинде негелдезип-биле эде тургускан. Моон мурнунда ышкаш чурукчунуң чогаадыкчы ажылынга доорагап киржир, ону мынчаар кыл, мында илдиг утка чегеп дээн чижектиг «сургаашкынналар» ам дынналастаан бис.

Уран түүдө чаруп дээн термин бар. Чурудааны түгле даштын каастаар каарга, кандыг-даа өң-баалын чурук көрүп чок болур. Кыйгы хоюнер эдерген ажылдарны моон мурнунда ужур эдерти кылып өөренип берген бис. Бо четпестер чогум-на көскү агитацияга турган болдур ийнеп. Чогаадыкчы бодалдарывысты эде тургузуп алганывыста, чуду-каралаар чорутар чайлаттынар. Чурттакчылыг черлерни каастаар талазы-биле элээп ажылдар кылдынган. Ынчалза-даа амгы үениң негелдезинге дүжүп турар көскү агитация кудуруктап турул берген. Ол дугайын ажыл-биле чугаалаар апаар бис.

П. Салчак:— Эде тургустунуушкун үезинде көскү агитацияның онзагай талааларының дугайында маргыжып олур бис. Ол бир дугаарында, тодаргай түүлдү чугаалаар ужурлуг. Амыдыралдың чугула талаларын чугаалап, ниитилел амыдыралында эки дуржуганы көргүзери бирги черде деп бодаар мен. Оон-биле кады эде тургустунуушкунга шаптыктыг чоруктарны сойгалавры база көскү агитацияның чугула кезээ.

— Ийе! Шын чугаалап олурар-дыр силер. Ынчаарга силерде, республиканың чурукчуларында дээрим ол болгай, бо талазы-биле ажыл чүге четпезил?

В. Елизаров: — Чурукчуларның четпес ажылын база шын чугааладыпар. Ол талазы-биле өске-даа кижилер база ынчаар чугаалаар яйнк. Менде наркоманиядыг, арагалаашкынны сойгалап турар чуруктарның эскиз-төлевилелдерги анаа чыпып турар. Ону комиссия база хүлээп алган. Домей-де чагыл алыкчылар чок-тур. Чагыкчылар бар-ла болза, бистиң чурукчулар сатира жанрын база ыка сонуургаарлар болдур яйнп.

— Оорлар, арагачылар, тоналынчылар... Чогум-на олар шиитилел хөгжүдезинге кара моондан болуп, амыдыралдың хөлегели болуп турар.

И. Салчак:— Амыдыралдың хөлегелиг талаларын сойгалаарынга парлелганың чепсек-херекселя улуг роль-ду ойнаар. Маңаа база-ла куруг черге сөс-биле сойгалаары, сургаары, сагындыраары улуг-ла ажык чок болгу дег. Чурукчунуң дылы-биле сойгалаашкын эртежок чугула апарган.

Амыдыралдың ук четпес талаалары кайда-ла хөй болдур, анаа плакат чуруктар арбын турар болза эки. Ам түңнелден үндүрүп көрээлидер. Чурукчулар ону кылырыга белеп. А алыр кижи кымыл? Чагыкчылар чок-тур. Мынчап келирде сатира жанры хөгжүлде чок болуп артпышаап, а чурукчулар үениң тыныжын эскербейн турар деп билдинер мышкажыл.

> — Ам часкы сезон ажылдары эрелээн. Хову турлагларын бис, эрги чанчылывыс мышкап, тарылганы үезинде доозаалыпар деп кыйгырыглыг дозуң алып алган эрттирер бе? Механизаторларның хейлүдүн келүрүп келир, түе черниң байдалынга таарыштыр белеткээн плакат чуруктарны силериниң мастерскаянар кылбаандыр. Көргүзүг агитациязының утка-шынарын чаартыр дугайында чугаа кылдывыс.

С. Саая:— Ол черле бистеп хамаарыкга чок. Ажыл-агыларның удуртукчулары, тускай эртемнитлери хову турлагларын база чурттакчылыг черлерге хамаарыштырып, оон шимелдезинче түгле олар кичээнгей салыр ужурлуг.

Бо сезон ынчаар эрте берди. Өске ажылдар дөмей-ле улажыр. Тус черниң байдалынга хамаарыштыр көргүзүг агитациязы кандыг турарын түгле ол черниң чурттакчылары сонуургаар. Боттарының саналл-оналын, бодалдарын чурукчуларге кедип келир болза, түңү-даа кылып каап болур. Биске амдыызында ындыг чагыглар-даа келбээн. А кады ажылдаарынга кажан-даа белеп бис.

Чугаалы түгле хову турлаглары-биле кыызгаарлаавааныар. Хөй-ниити албан черлериниң каастаалгазы дээрге-ле, эстетиктиг кижизидилге ыпкажыл. Районнарның чамдык черлериниде культура бажыннары, гостиницаларга кире бээрге, ону шимеп каап болур. Ону көөрге артында чырык ышкаш сагындырар. Оон ынай «Шын» содулга көскү агитациянын дылының дугайында база чугаа чоруп турар болгай. Механизаторлар, малчыннар, саанчылар дижик. Оларның ажыл-ижин, амыдырал-чурттагазын көргүскен плакат, лозуңнар болгаш өске-даа түүлдериниң дылы чопга билдингир турары ажыктыг. Оон башка оон дээштиг чоруу кудулай бээр кире.

> — Бүгү-ле дешилгелиг түүлдер төптен эгелээр ужурлуг. Республика төвү — Кызылдың уран каастаалгазы четпес, түс черниң онзагай арның көргүзүг пропагандазының күжү-биле тодарадып алыры берге. Ол ышкаш найысылалдың будурүлге, албан организацияга черлериниде көргүзүг агитациязы эрелеги байдалга туруп келгени демдеглеттинип келген. Кижизидилге ажылының чугула кезээ болур көскү агитациянын утка-шынарын, алыс бодун, формазын чаартырының талазы-биле кандыг планныг силер. Валентина Владимировна?

— Ук ажылды экижидер дээш чоокку үеден бээр элээн бодамчалыг хемчегларни ап келдивис. Бир дугаарында, көскү агитациянын информация, пропаганда чарлал хевирлериниң ажыктыг талаларын чедип алырда, ам оларны үениң негелдезинге дүүштүр тургузар ужурлуг.

Хоорайның каастаалга-шимелдезин кылырда, бир дугаарында, архитекторлар-биле сүмележир, оларның санал-оналын барымдаалаар. Ынчангаш көргүзүг агитациязының чугаалажын көөр болгаш хүлээп алыр чөвүлелдин тургустувус. Оон ажылын идеология комиссиязы удуртуп турар. Ук комиссияга кол чурукчуну бадылаар.

Көргүзүг агитациязын чаа хевир-биле чорударының идеологтуг комиссиязы ону кылып болурунуң чарыгдалдарында чеже хире акта-төгериң бөрын тодарадып эгелей бергеп. Шимелдеге көргеп түңнү көргеш, чоокку чедерде түңү кылырын чугаалажыр.

Кызылдың үш хире черниң шимелде-каастаалгазын кол кылдыр көргеп. Бирээзин төп, ийиниң чөөн талазы, үшкүзү мурнуу чүгү. Төпке доктаамал турары-биле пропаганда хевирлиг материалдары колдаар. Ынчаарга чугула болуушкуннарга утказыттур информация, чарлал хевирлериниң база турар. Чижээ, ам удавас болгудаар коммунистиг субботник хүнү, май чыскаалдары, хоорайның 75 чыл юбилейинге түр үениң лозуң, плакаттарын чиик өртектиг, чаңгыс удаа ажыглаар материалдардан кылыр. Моон мурнунда түүле ийи-бир хонук турар лозуң азы плакаттарны демир болгаш шуутайдан кылып турган. Ам ону болдурбас.

Хоорайның мурнуу талазында оруктар республиканың найысылалынга келген ааз-чыларның хоорай-биле бир дугаар таныжар черлери ол. Аңаа улуг хемчээлдиг, доктаамал турар шимелдезинге кылыр. Көргүзүг агитациязының утказын, хевирин болгаш өске-даа түүлдерин эде тургустунуушкуннуң үезинге дүүштүрүп турар болганда, моңу ам дорезин кылыптары берге. Маңаа баштай белеткелдер болгаш амгы үениң хоорай архитектуразының бүгү-ле негелдеринге таарыштыр кылыр болгай. Моон мурнунда түүле ужур эрел, кандыг-даа чугаалажыкшыл чокка кылып турган чоруктарны катаптавас дээш хөй-ниитиниң санал-оналын алыры база күзенчиг-дир. Түүе дээрге Кызыл — республиканың найысылалы болганда, чонның национал чаңчылдары, амыдыралының онзагай талалары көстүп келир кылыр ужурлуг болгай бис. Оон ынай Кызыл—интернационалчы хоорай. Ынчангаш моңу база барымдаалап көөрү чугула. Мынчап келирде, көргүзүг агитациязын чаарты кылыры политиктиг чугула ажыл. Маңаа эң-ле бодамчалыг болбас болза, бөгүн кылып алган, түүле бо хүнүнерге көргеп чугула турган каастаалгалар үр болбайн эргижирей берип болур.

> — Валентина Владимировна, көргүзүг агитациязының ажылын үлам ынай хамаарыштырыга силерниң планныңар улугдур. Ынчаарга хоорайда чаа түдүглар хүн бүрү немежин турар деп чугаалап болур. Тудугнуң төлевилелинге каастаалганың акпа-төгериң база кордунген болгай. А чамдык чаа түдүглар ажыглалга кирерге, түүле чаагайжыдылганы бээлп бакка-сокка ыллап болгудур. Ажыглалга кирип турар түдүгларның каастаалга-шимелдезинин дугаймында контрольга алыр силер бе?

— Ажыглалга кирер түдүгларны хүлээп алыр күрүне комиссиязынга бистер тургустунган сүмележип көөр болгаш хүлээп алыр чөвүлелдин кежигүннери база кирип киржир. Хоорайда чоокта чаа ажыглалга киргилээн школалар дижик. Ында каастаалга-шимелдени база катай кылган. Ындыг түдүглар көрүштүт, чараш болур-дур. Чоңнуң эстетиктиг кижизидилгезинге бо чорук улуг ужур-дузалыг.

> — Көргүзүг агитациязын чаартып кылырын план ёзугаар тургузуп алган-дыр силер. Ынчаарга түү улуг болукте чарган участоктарывыарда албан организацияга болгаш будурүлге черлери бар-дыр. Маңаа үнер материалдыг чарыгдалды кайнын алырыл? Хоорайның шимелдезинге акта-төгериң кайнын үнерил?

— Хоорайның ниитп каастаалга-шимелдезинге чарыгдалды чаагайжыдыгага чарыгдаар сан-түңден үндүрер. Ынчаарга шимелдеким точказынга таваржы бээр участоктарда албан организация черлерин ону боттары карылаар.

> — Ам будурүлге черлеринде көргүзүг материалдарының дугаймында. Хоорайның улуг будурүлге черлеринге чеде бээрге, мурнакчыларның чурукторын аскан, коллективтиң күш-ажылчы көргүзүглерин аскан стендилер бар. Ол ышк. Сөөлгү үеде анаа-ла улуг чуруктар кижизидикчи шинээн чидиргеп, ону бир ында коор дугаймында чугаа чоруп турар.

— Тус-тус будурүлге коллективтерге көргүзүг агитациязынга даянып, ону идеология ажылының база бир чугула кезээ кылдыр көөрүн хоорайның партия организациялары чугулага алган. Бо талазы-биле эде тургустуушкун ам-даа чылыш чок. Хай-ле черлер эрги чанчылдан үшкүнүп чаһап турар. Идеологтуг комиссияның тургусканы чугаалажын көөр болгаш хүлээп алыр чөвүлелди бо талазы-биле база боттуг ажылдарны кылыр, боттарының арга-сүмезин бээр. Хана парлелгазы бодунуң пропагандисчи, кижизидикчи, организаторлук хүлээлгезинин амгы үеде улам хамыладыр. Прогуллаар, арагалаар болгаш амыдыралдың еске-даа четпес талаларын сойгалаан үндүрүлгелерин будурүлгелер уламчылап турар. Түүле оларның утка-шынарын улам хамыладыры арткан.

> — Чуруула мастерскаяам, чурукчулар хоорай будурүлгелеринден чагыг чок деп турлар. Моңу канчаар көрүп турар силер. Валентина Владимировна?

— Бир дугаарында, аңаа кылыр ажылдарның өртек-үнезинден удуртукчулар корлар. Ол шын эвес. Бир эвес амыдыралга кедергей ажыктыг эки түүлдер бар апаара, акпа-төгериктен кызаган херээ чок деп бодаар мен.

Кооперативтер тыптып келгени эки. Олар информация, чарлал хевирлерин жанрларын кылырынга улуг ажыктыг. Кежигүн эвес чурукчуларның кылганы ун ажылдарны комиссияга көөрү албан эвес. Түүле улуг хемчээлдиг ажылдарны комиссияга сайгарып көөрү албан.

Көргүзүг агитациязының плакат жанрының дугаймында дижик. Чаагыс будурүлге черни ону типографияга чагыдарры берге. Республиканың Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садының херектериниң талазы-биле күрүне комитедн моңу планнап, ниити плакаттарны үндүрерин чедип алыр болза дыка ажыктыг ышкаш-тыр.

Амыдыралдың чугула болуушкуннарынче дорту-биле көрүп, тодаргай түүлдү көргүзүг агитациязынга сиңниктирери дээрге-ле, оон утка-шынарының тодаргай онзагайы-дыр. Көргүзүг агитациязының кабинет хевирлиг системадан ойталап, ниитилелдин боттуг болуушкуннарынче көрүп, мурнакчы дуржулганы хөйү-биле чырыдып, пропагандалаарын чедип алыр үе келген. Бо нарын эвес айтырыгны шиитпирлээринге республиканың партия организациялары бистиң «Дискуссия клувунуң» ажылынга идепкейлиг киржир боор дээрзинге бүзүреливис.

Ам каш хонгаш, көргүзүг агитациязынга хамаарыштыр өөредилге болур. Маңаа чамдык айтырыгларны чугаалажыры ажыктыг.

Коммунист, ооң ажыл-херээ

ХАЛДЫП ОР, ЧОЛААЧЫ

Совхозта ажыл-ижинге берлингеп, хөй-ниитиниң херээнге идепкейлиг коммунистерниң бирээзинге Сергей Хертек хамаарыжыр. Ооң мергежилги чолаачы. Шериг албанын эрттирип турганда-ла бо берге болгаш хүндүлүг херекпе ол хандыкшыл берген. Өскен-төрээн черн — Бай-Тайгага келгеш, «Кызыл-Даго совхозка чүүк машиназын хүлээп алган.

Совхозтуң машиназы кандыг чүүктерни соортувес дээр! Хүнүүн-не эвээш эвес чүүктерни соортур даалганы Сергей Хертек ап келген. Оларны чогуур үезинде соортуп чедирип турар. Ынчангаш планныг опаалдаларын аажыр күүседип турар мурнакчыларның санынга кирген.

— Чолаачы кижи эки ажылдаар деп бодаар болза, онаашкан ажылынга сагыш-сеткилинден бердинер, машиназын камныг эдилээр, ооң техниктиг ажаалдазын чогуур үезинде чорудары ажыктыг — деп, ол чугаалап турар.

Шынап-ла, ындыг. Ооң күш-ажылчы чедишкинниниң үндезинин ында дээрбин баладым.

Хөй-ниити ажылынга Сергей Хертек идепкейлиг киржип турар. Совхозта партколлуктуң секретары, партия эге организацияларының хөйнүчү арга-шинжээни, коммунистерниң авантардчы ролун бедидеринче угланган ажылды партком кежигүннерин шүүтелдирген. Партияның XXI область конференциязының ажылынга мурнакчы чолаачы делегат болуп киржип чораан, ооң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынче угланган ажылды чорудуп турар.

Онаашкан ажылынга, хөй-ниитиниң херээнге бердингеп чолаачыны совхозтуң ажылчыннары, эш-өөрү мактаар.

Алдын-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: чолаачы Сергей ХЕРТЕК.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХООЧУННАР АРАВЫСТА

1949 чыл. Тос-Хемге «Х Улуг хураа» МЧАЗ-ни тургузар деп солун медээ Чыргалаңды сумузунуң сонуунга тарай берген. Оон бээр дөртен чылдың иүүрү болган. Ылаңгыя аныяктарга үениң чалгы ыыдыг, сырыычыг, оттуг, хостуг түве дег, сүр күштүг дыңналган. Аныяктарның хейаъды кодурүлген. Сууржуп амыдыралче шилчиринге, коллективтиг ажыл-агыйны тургузарынга Чыргалаңдының аныяктары идепкейлиг киржип, бо орукче бүзүреливе киришкеннер. Оларның бирээзи—Күнчүй Домакпанович Оюн.

Чыргаланды сумузунга Кадынын аттыг колхоз тургустунган. Колхозтуң баштайгы даргазы Кеский-оол Оюн, кол бухгалтери Күнчүй Оюн болганнар. Сумунуң дасык (хөрээженнер) даргазы Сындыкмаа Оюн оглу Күнчүйүнүң колхозтежиир деп шиитпирин бүрүнү-биле деткип, малчаганын ниитиниң херецгизинче каттыштыр сүрүп келген. 13 шээр мал, быжаалыг ямек, кулунчуг бе болгаш мунар аътты колхозчуларның ниити малының аразынга дажыладыпкан.

Күнчүй Оюн орлан-эрестерниң бирээзи турган. Сумунуң аныяктар үүрүнүң даргазы, комсомолчуларының чалбыраштыг, дыңнанчыр, эвилелчи, тура-сорулгуг эжи турган. Чогум-на ынчааташ колхозтуң бухгалтер аппарадын удуртур харысхалганы чоп ажаа бүзүрээни ол.

Күнчүй Оюн эге билиглиг-даа болза сан-хөө аппарадын билдингир үүрүү берген. Ол үеде район төвүнге чаа билдинмес солун түүлдер тургустунуп турган. Самагалдайга МТС организастаттынган. Баштайгы дап бажыңының таваан салып турган. МТС-тиң гаражы ол. Тус черге баштайгы тракторларның бирээзи НАТИ-ниң картыраазы Сайгын дагларының чалыынарынга чакгылаанып, оон эдээнге бүстай бергеп.

Хүүгаалдың «демир аътты» ыыдыын тыртыксаан изиг күзел оон чалыы түрээн шоңуукан. Күзел-сорулгу аваазы-даа доктаадып ыыдаваан. Кол бухгалтериниң албан-дужаалдын хүлээткеп. Самагалдайга тургустунган МТС-ке эки тураазыбиле, чер-черлерден трактористер болуксаан эш-өөрлериибиле кады трактористерниң түр курузунга өөренип кирип алган.

Күнчүй Оюнуңуң күзели ботгенган. Кымчы түдүп чораан боду. Дүлүүлүрлерни дидимибиле сегирип алган. Ажылчын апаргап. Ол техниканы өөреткен баштайгы багыкызы-механик Самбуунуң. МТС-тиң директору Василий Жигаловтуң буянныг чагыгларын бүтү назынынга утпайн чоруур.

Ынчан МТС-ке 4 НАТИ-лер, 1 чартык тонналың автомашиназы болгап 20 мунар аът турган. Каш саанныг аңдазынар, илиирлер. Кодаа ажылагый техникаларының чедер-четпезин фронтучу Анатолий Трофимович Ерохиниңе хөрүү-дөжүү-масказы кылып берип турган. Оон күштүг холдарының кылбазы чок. Даргазының салгалы ам-даа түе черниң будурүлгезинде ажылдап чүрттап чоруурлар.

Күнчүй Оюн интернационалчы коллективтиң ачы-дузазында улуг орус чонуун дылын шиңгээдип алган. Хөй нация чонуун найыралчы коллективин түгле оон сагыш-сеткилин өөртеп эвес, а утаанбодалының чечектелип быжарынга үрезин-чимис ышкаш буянныг болган. Күнчүй Оюн техниктиг дешилгенин тептинкижин теп алган. Түр курс дооскаш, МТС-ке ажылдап артып калган. Ажык дээр адаанга септелге кылып, колхозтарның тарылга шөлдерине чер чардырып, хову-шөлдүн ээзи болу берген.

Бодунуң өскен-төрээн черн Чыргаландыга эң баштайгы трактористиң дугуюн бастырган болгаш аңдазын-биле черни аңдарган. Чаа амыдыралды тургускан аныяктарга, үези эш-өөрүүге техниканга хандыкшылды, аңаа ээ болур сеткил-бодалды оттургеп...

Аныяңда тура-соруктуг, чүткүдүүг болур. Күнчүй Оюн орус дылды кызымаа-биле шиңгээдип, өөредип, өөренип турган. Орус эштериниң ачызында. Мурнуу Сахалиңге шерниг албанны эрттирип туре, муңчузбаан. Аныяк эр хейну көрүп, солун түүлдерни бана алган. Ол дедир аажок дыңнып киниглаан чанып келген.

1954 чыл. МТС-тиң администрациязы техникага сундуулуг аныяк эрниң төлептинин, бичө сеткилдинин үнелеп көргеш, механизация училищезинче өөренирге-биле чорутқан. Күнчүй Домакпанович Оюнга амыдыралдың база бир орууу ажыттынган. Училищени тергиин эки демдектер-биле доозкаш, база катап МТС-ке ээп ажылдай бергеп.

1957 чыл. Самагалдайның септелге-техниктиг будурүлгеин эде тургустунуушкунуң хадыпта база-ла бедик кодтралгушкун-биле алдын, ажылының стилин долузу-биле чаартқан. Кереэ аргазы-биле ажылдап эгелээш, 1968 чылдың планнарын долузу-биле күүсеткен. Будурүлгениң ажылын түңнээргее-ле, ында оңу шимчеин ингенер-инженер Күнчүй Домакпановичтиң күш-ажылы кестүп кедир.

Үреңишкинге таварыпкан трактор болгаш автомобильдер кезектеринге септеп, натап тургузарын 16,4 муң рубляга кылып чоруткан.

Бо хүнүнерге агросервистиң кооперативе каттыжымышкынында 40 чыгаам автомашина, 11 трактор болгап янзы-бүрү септелге кылып 12 цехтериг септелге мастерскаязы ажылдап турар. Септелге мастерскаязының бөдүүн септекчизинден инженер-конструктор чөткен Күнчүй Оюн удавас алдан харлаар, а техниктиг будурүлгеин 40 чыл оюн демдеглээр.

Күнчүй Домакпанович Оюн чаңгыс коллективинге ажылдап турган, чоннуң мурнуну эки ажылы дээш Юбилей болгаш «Күш-ажылдың хоочуну» медальдар-биле, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии база хөй-хөй санныг дипломнар-биле шаңналган. Күнчүй Оюн — Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору деп аттың эдилеткизин.

Күнчүй Оюнуңуң уругларын бээл түс-түс мергежилги шиңгээп ап, мактаалдыг апарган. Лариса — түдүгүшү. Никита — чолаачы-ортуу. Галина — бухгалтер, а ог-бүлезинин эзаи Долчан Сазан-оолович Күнчүй районнуң септелге-тудуг участогунда тудугжу. Оон төөрээнин тудуг онзагай, быжыг, чараш хевирлиг болур. Ынчангаш тудугжулар мастер утбавыс дижир. Тудуг ажылынга ол чээрби бөөп чыл ажылдап келген. Үлегерлиг ада-не оң-оң чалыы сагыжга моөү-шынарлыг күш-ажылдың ажыктыын сурган, кады ажылдап келген.

Моторк ТИРЧИП.

Очерк

Ол Эрзин-Тестиң ховударынга часкы чер ажылынга киржип, а күзүн хову коравлын башкарып, тараажыныы буянныг херээнге үлүүн киирип келген. Тараажыларга таваржы бээр бергелер оны оюн артпээн. Үреңишкинниер. Ажылга саадаашкыннар. Кажалыын чайларының когарадыг урунуктары болгаш чаъседолунуң халаптары ында чүү турбаан дээрил! Эң бергелериниң бирээзи — организас чок чоруктар удуртукчулардан сезон саныында таваржын тургулаан... Үреңишкинниң бөктүү, чаштырылга агрегаттарының чедишпеан, кывар-чаар материалдарбиле ядырлы, суг-суттатты ажыглап билбеэн болгаш үстүкү удуртукчуларның негелдези-биле дүргеп, сан сүрер, шынар чок, буу-хаа чоруктар үүш-дүжүттүң бай-байлактыг болурунга хөй удаа урунуктарны таварыштырып турган. Черниң кежин халас эрттеңип, чүс-чүс тентар хоналар ажыглаар аргажок апарып турган. Хөрүүнүү кедя чокка чарып, хат-шуурганга довураан соя кактырып турганын Күнчүй Оюн хараадап чугаалап орар.

1961 чыл. Районнуң кара чаңгыс техниктиг будурүлгезин РТС деп эде адаан. Күнчүй Оюн дилелдиг шимчедикчилер, аппаратуралар болгаш ходелдирикчи, ПД-10 деп шимчедикчилерниң септекчи-эдикчизи апарган. Септелге мастерскаязының кол ээзе, чаартыкчы саналдарның чогаадыкчызы болу берген. Оон болгаш еске-даа мурнакчы ажылчыннарның саналы-биле чаа-чаа пектерни тургузуп ажыттелга киирип келген. Чаа пектің шиңгээдип алыр дээш ол шиитпирлиг демиселчи боон келген.

Хоочун ажылчын кайы-даа пектерге ажылдап турган, ай планның ажыр күүсеңир чанчылдыг турган. Четпестербиле эптешпес будуштут.

1968 чыл. Районнар аразында Сельхозтехника каттыжымышкыннары чер-черлерге организастаттынган. Оон коллективи база чаа аттың таныжар черлерге ажыглаптар. Ынчангаш ол черлерге ажыглаптар. Ынчангаш ол черлерге ажыглаптар. Ынчангаш ол

«ДАҢГЫНА—89»

«Даңгына-89» конкурстуң соолгу эдчизинге артыкаан он кыстың тиилекчизи кымыл дээрзи дөрт шак демисеттиң соонда, арткен субботада билдинде берген. Ол Иркутскиниң эмчи институдунуң алдыгы курузунуң студентизи Айлана Чамзырың-дыр. Даңгынаның бөргүн анда кедиргеш, кайс сандайга олурутпаан.

«Даңгына-89» деп бижиктиг кожаанны база кедиргеш. Каш айлар дургузунда уламчылап келген белеткел, демисел болган сагыш аарыышкын ынчаар доозулгаан.

Чогум бөрт ийи болган. Эң баштайгызын Сарыг-Сепизиң № 2 ортумак школазының өөреникчизи Лиза Ондурга көрүкчүлериниң сеткизи дээш тывыскан. Көрүкчүлериниң сеткил ханыышкынының шаналы дээр чорду. Чарлал мындыг болган. Ынчангаш бис, шынап-ла, сеткилиннес ханганыңдан адыжывыс часкапла турдувус. Ынчалзажок чогум Даңгына ол эвес болган.

Конкурстуң өске киржикчилерин бөрттен өске шаналдар-биле шаңнап эгеледи. Конкурс шилиринин удуртукчузу Дина Оюн (ВЛКСМ обкомунуң ажылдакчызы) адыжыңар ийи часкаар, эң-не күштүг болгаш эң-не үргүлүелдиг адыш часкаан кызыңар тиилекчи ол болур деп чарлады. Кызыл-Мажалык эмнелгезинден Саяна Санчит, Кызылдың № 3 школазындан Санда Чымба, Красноярскиниң башкы институдундан Лада Малаидина дээш алыш часкап турувуста, хамык кыстарывыс төнген, сөолүнде арткан Айлана тиилекчи болган.

Тиилекчиниң көрүкчүлер силер дээш шилиир-силер деп чарлалга улус дыка бүзүрээн, а жюри кежигүнери түкпелди шагда үндурүп алгаш, көрүкчүлерин аңаа «баштактанып турган» болган. Үүгле ол түкпелди чарлаарынга чедир чапсарыңгы бир шак ажыр узамдыккавы дыка шыланчыг, ынанчыг болган чалгааранчыг болду. Ынчап турда, тос шак чеде берген. А театрга көрүкчүлер үш шактан-на чыглып эгелээн, үүгле дээрге эрте кээрин оргкомитет чалалга билеттеринге чарлап каап: «...делгелге-садыг, республиканың чурукчуларывың болгаш фотографтарывың эң эки ажылдарының делгелгелери болуур». Ол база оргкомитеттиң бир «баштаа» болган.

Конкурстуң сөолгу эдчизинге киришкен он кыстың шуптузун-даа, чаңгыстап-даа көөрге, шынап-ла, магалыгдыр. Ынчалза-даа оларны деннээри, демиелгелтирери, топтап көөрү болдунмас болган. Үүгле дээрге, бирээде, спецна кыры бүзүртүк. Ийиде, чыркыты шокараңналып каан. Үште, хөгжүмнүң күштүг даажы кижиниң кичээнгейин үшта шаалтар. А оон ыпай үениң хөй кезиин эжелээн концерт программазы кижиниң кыстардан өскээр алаактырып, будаалдырып аппаар. Удуртукчулар база концертче чардыккан, конкурс киржикчилериниң ам чогум үүнү кылырын, чүү дээш демисекчирин чарлаарын уттупкаш, үүгле сценажке чалаарынга өйлежир. Чамдыкта маңаар ужурга-даа таваржыр. Ынчангаш залда оргап көрүкчүге кыстарның каш шылгалда эрткенин санаары берге, оон санын маргыжып-даа ордувус, харын. Адырам, шылгаар чүүдери мындыг алс: кылаштаар, хөгжүм аайы-биле пикчээшкин кылыр болгаш танцылаар база чаңгыс айтырыга харыылаар. Белеткенген кижиге арта-ла ол хире улуг алдар дээш демиселге, мындыг шылгалда хөлүн эртпир бөдүүн эвес бе?

Конкурсту акталандырган коллективтериниң рекламазын чарлаарын база бир шылгалга кылдыр киирген. Хөй чоп мурнунда оны кылыры оюнчук эвес хире чорду: кыдыыңдан дуза чокта, чугаалаар сестер уттундуруп каар. Ол түрүкүк, ыры ырлаашкы безинчак дүжер таварылга турду. Айтырыгларга харыылаары база амыр эвес. Ол түрүкүк, үлегер домактар, тыва кижи аттары безин тывылбастай бээр. Эң баштайгы хүрээ Тожуга туттунган деп харыы база бар. Чамдык айтырыглар база эдептиг, чижээлээрге, тыва өгнүк ажыл үүге чөен чүүге көрүнгенил? Харыы:

— Хүн ынаартан үнер боорге. Өгнүң ажыып, шынап-ла, ынаар көрүндүр тигер болзувусса, мал-маган үемгерер, суттаар болгаш өскедаа ажыл кылырда үениң кайыыш көрүп алыр бис?

Солуп арыңдан менээ берген черге «Даңгына-89» конкурстуң эки талаларын мактап, кыстарның туптүүн алган болур турдум. Оларның аңаа төлептиңип-даа билир мен, ынчалзажок «Багыш чугаалаарга, бачыңы ырлыр» деп үлегер домакты хажыдып шыдаваадым. Үүге дээрге Даңгына шиилири чаңгыс бо эвес, илереттиңген четпестерни дараазында болдурбас, районнарга болгаш суурларгада мыңдыг ажыл организастаарда, бо бүгүнү өөренип көөр ужурлуг бис.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

«ДОЙЛААШКЫННЫ» КӨРГЕШ...

Амгы эде тургустунуушкун үезинде аныяк-өскенниң моөу-шынар киржизидилгезинче утланган утка-шынарлыг чогаалдар, шиилер, кинолар болгаш ураң чүүлүүг өске-даа хевирлерни нептередиңи, суртаалдазары чугула. Сөолгү үеде Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шөң театры үстүнде чүгүлә темага дүгжүп турар идей-деннелдиг шиилерни чоңга көргүүлүн турары өөрүнүүг.

«Четкер четкизин», «Дойлаашкыны» болгаш оон-даа өске шиилер амгы үениң судалы-биле ужуктаалган. Маңаа Владимир Серен-оолдуң «Дойлаашкыны» деп ийи кезектиг драмазын чижекке киприкседим. Ук шиинин аныяк-өскенниң сонуургап эгелээнин таварылга эвес. Бистиң бир мергежилдиг актеруувус Хертек Ширнин-оол шын соонда менээ сөглөй-дир:

— Шин чогаадыры берге, нарын ажыл болгай, ынчангаш авторга бистер арга-сүмелерин база берип турар бис. Чүге дээрге ону амыдыралдың кырынга бистер (актёрлар) боттандырар, чоңга бараалгадыр болгай бис. Амыдыралдан хоорук азы «чиге» материалды каичап көргүүлерге сыгаар бис.

Шин эгелээринде мурнунда чаа шиилде хоюглаашкыннар ам-даа барып автор баш удур сагындырды. Ол чүгле авторлай хамаарышпаае, режиссер болгаш өске-даа театр ажылдакчыларындан база хамаарыжыр дээрзи чоп. Бо шиинин аныяк режиссеру Ирина Лопсан черле үрет-түнделдиг ажылдан турар.

Шиилде болуушкуннар амгы үениң тыныжы-биле долдунган, шынап-да, бистө чамдык бедик албан-дужаалдыг кижилер бот-боттарынче ажылын чүүй кагжыр, маргыжар, азы боттарының удуртуушкуннарын мактап, баштарын докпанмадырлар, буруу чүктээриндең чайлаарып орадлажырлар. Ындыг ажыл-херек чылыдларының оюр-хевирлерин агроулетпүр даргазы Маңнай (РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Солуң-оол) биле совхоз директору Буян (артист Дыртык Моңгуш) олардан көөр бис. Оон ыңай дой-дооромчыдан артык ажык-көжна тывар арга-коргага сундулугларының ролүн хоочун артист Мария Солуң-оол бүзүреңнит кылдыр ойнады. Оон шиилде ады—Олча Опай-овна. Оон уруу Агы (Надежда Наксыл) дээрзи сургуул черинден үндурүптер, ында кадайлыг-даа бол, кыстар түрээн золдирип амдажаннарның бирээзи — Эрес Байыр-Белек (артист Хертек Ширнин-оол) бүрүүлүт. Оон хоозуң аазашкыннарлыг көүлдези эвес болза, ол хып дээн чалыы чараш кыс институтту доозуп, тускай эртемнит спецназлыг болбас ба. Черле ынчаш, совет от-буелеге шынчы эвестер бистө барып, кежеп сеткилдиг кыстар дуурайлаксаарларын шиилде сойгаланы шиинин бир чедиишкини-дир, ону ийиги чергенин айтырыы кылдыр көөр хевирлер тапталынын үезинде турганын билир бис.

Адак сөолүнде, эң-не оюп артып болбас аскаашкынывыс арагалаашкын болгай, ол солуна оюланганы шиилде тода көргүскенин демделээрзи чугула. Эзирирги—эки туразыбиле тенек аарыры-дыр деп, улуг эртемденнер, чогаалчылар өөреткен. Аар кем-херектер үүгелиишкинилери, бужар-бан үүлгедиглер оон чылдагаанындан үнерин шиинің бир киржикчизи Дегежик аттак (артист Дадар Наксыл) кадыг-кыраанныга хөөреп орар. Оон ангыда шиилде бир онзагай ролдуг кижи бар, ол мурнунда арагачы чоравы (дээрзи эртемнит) Ешуу (артист Виктор Наксыл). Оңу өөрү Роберт азы Робот деп моолап алгаашаар. Ешуу мурнунда бир шыя водканы 25 рубль-биле чижекиверден салып ижип, ядаранын мииннп, «данның турарынга» белеңин көөр бис.

Аныяктар кижизидилгезинге холбаштыр үнген бо чүгүүла шиини көлээ черлерге дарый көргүзери күзеничиг.

Сандю САНДАН.

ТЫВА ЛИТЕРАТУРАГА БИСТИҢ ХАМААРЫЛГАВЫС

Кижилериң утаан-бодал сайзыралынга чечен сөстүң, номнуң саадары улуг болгаш дээштиг. Ылаңгыя национал литератураның.

Ном биле номчукчуның аразында эптештирилгете, эвээш-биче-даа болза, боттарының үлүг-хуузун библиотека ажылдакчылары киирипгирип чоруур. Бөгүн номчукчуларга кандыг номну сүмелөөр бис, шыгжамырда чеже барыл, келир үениң номчукчуларынга кадагалап каан номнарывыс кайыл, национал литературага хамаарылгавыс кандыгыл деп айтырыгларны библиотека ажылдакчылары үргүлүү бодап чоруурлар. Бо айтырыглар үүгле библиотека ажылдакчыларын эвес, бистө кээп турар бүтүү номчукчуларны хөлзедир ужурлуг.

Тываның төөгүзүн, литературазын мыпда чурттап турар кижи бүрүзү, ылаңгыя аныяк-өскен билген турарун дөп үгаадып турар бис. Хейну билип алырын күзеп, бижиксеп чоруур эштерге дузалажырывыс албан. Ындыглар хөй. Ынчаарга оларга сүмелөөр ном бистө чок. Ол номнар кайыл? Орус дылда үнген тыва литератураның допчу төөгүзүү, жанрлар аайы-биле сайгартынган чаа номчугаштар, тываның транспорту (авиа, авто, орук, хем...), эрге-хөйлүү, тудуг, уруглар чогаазы, черле сеткил сагыжывыс дүвүредип чоруур амыдыралдың нарын айтырыгларын көдүргөп бедик шынарлыг чогаалдар чок. Бо бүтүнү салаа базып сананар болза, төөгү чок дыка үнер. Ким бүрүүлүгүл? Бижиир, деткиир, чыргыдыр, пептередир кижилер кымнарыл?

Амгы шагның номчукчуларының негелделиг, билиги бедик. Библиотекалардан Тыва дугайында номнар сураң келген номчукчуларның негелделиң хандырары — бистиң үүдээлгевис. Номнарны, солуннарны ай-дедир бүрүлдүр ажып, оон-моон ийиделп-чаңыстап турган, сонуургаан айтырыгын тып бээрин кызыр сен, ынчаала-даа чүве тывылбас. Ам кайчаар, номчукчу хоң күрүт чоруптар, чамдыктары хинирелир, шүүлдээр. Ындыг таварылгаларда ажылыңдан хөлүң калып, холдарың салдыныр, буттарың аартап калыр. Ол номчукчуның оон соонда библиотекага катап келиринге бүзүреңнип чидер.

Эки чогаалдар, номнар бистө хөй эвес-даа болза, бар. Оларны кайчаар эдилеп турар бис? Библиотека бүрүзүнүң тыва литература кезээнге доктоваң, кичээнгейлиг көрүп, номчуксаан номуңду айтырып көр. Харыы колдуу чаңгыс: «Каш ном келген, номчукчулар чидиришкен». Чаяан боон чаңгыс ном артыкаан болза, холга түлөп аргажок, хирлиг, орбак-самдар.

Район болгаш кедээ библиотекаларны эртип чоруптар азы семинарга чыглып келген үелерге тыва литератураны камнып эдилеп, бо талазы-биле ажылывыс күштелдирип көрөөлиер деп дугуржур сен. Эдээп болгаш база катап ирий, кезиг-байдал бпеэги хевээр. Кайчаза эки?

Чаңгыс одуруг шүүлүк, чаңгыс чечен чугаа-даа дижик — авторнуң ажыг дериниң дамдыры. Ону чаңгыс номчаап, кайнаар-даа октапкаңнывысты боттарывыс безин билбейн баар ужурувус чүвениң спецназлыг болбас ба. Черле ынчаш, совет от-буелеге шынчы эвестер бистө барып, кежеп сеткилдиг кыстер дуурайлаксаарларын шиилде сойгаланы шиинин бир чедиишкини-дир, ону ийиги чергенин айтырыы кылдыр көөр хевирлер тапталынын үезинде турганын билир бис.

Адак сөолүнде, эң-не оюп артып болбас аскаашкынывыс арагалаашкын болгай, ол солуна оюланганы шиилде тода көргүскенин демделээрзи чугула. Эзирирги—эки туразыбиле тенек аарыры-дыр деп, улуг эртемденнер, чогаалчылар өөреткен. Аар кем-херектер үүгелиишкинилери, бужар-бан үүлгедиглер оон чылдагаанындан үнерин шиинің бир киржикчизи Дегежик аттак (артист Дадар Наксыл) кадыг-кыраанныга хөөреп орар. Оон ангыда шиилде бир онзагай ролдуг кижи бар, ол мурнунда арагачы чоравы (дээрзи эртемнит) Ешуу (артист Виктор Наксыл). Оңу өөрү Роберт азы Робот деп моолап алгаашаар. Ешуу мурнунда бир шыя водканы 25 рубль-биле чижекиверден салып ижип, ядаранын мииннп, «данның турарынга» белеңин көөр бис.

Аныяктар кижизидилгезинге холбаштыр үнген бо чүгүүла шиини көлээ черлерге дарый көргүзери күзеничиг.

Сандю САНДАН.

«МЕЖЕГЕЙНИ» КЫМ ЫРЛААРЫЛ?

Шынап-ла, «Межегейни» кым ырлаарыл? Бо айтырыгны хөй улус чымыгап черге салыр болза, Оюн Болдукпандан өскө, «Мен-мен!» дээр кижи барык тывылбас апарган уе бо. Ук айтырыгны мен бо ырыны ырлаарынга бодулуг таарымчалыг уеде, артала ырда кирген Межегейге аныяктар тайылгазынга эртикеп чайын салгаш, оларны ырлаарын чадап каапмен: солун-даа, аялгазып-даа орта биибес болдулар. Үүгле моөң үнүм дыңнап, аксым кедүүп ырлажыр деперден. Моңу чүүүп-биле тайылбырлап болуруул?

Улустуң мындыг чугаазы бар: «Культураның культура быгдап чиген» деп Тыва дылды, тыва хөгжүмүнү, тыва аас чогаалын болгаш тыва эткерекседелдиринги, чаңчылдарывысты, байырлалдарывысты бодап көөрүнге, ол үлегер домак сагыжымга болгапчок-ла кирип кээр. Культура-биле чергелештирер корум-чурумувус база баксыраан. Мен ону кижизидилгенин бичиинээзинде дуза эгелээнинээге дөр мен. Үүге мындыгыл дээрге бичип уруглар-га помчуп бээр, олар ботгары помчуптар-даа литература, солун болгаш сеткүүл чок-тур.

Эрткен чайын «Тыва кобальт» комбинаттың ажылдыңопу-биле СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретарыэш Г. Ч. Ширшинниң ужуражылгазы болгаш. Ол хуралга санал бергеш, уруглар кижизидилгезинге «Сылдысчыгаштың» чугуланын чугаалаан мен. Ол солуңнуң салым-чолуң биле кижи чок, мендеп безип айтырар кижилер бар. Оон черле ут-тиилер тывар уе келген. Урутларга чаңгыс-даа парлалга чок деп чүвени бодап көрүлерем, эде тургустунуушкун үезинде мындыг болуп болур бе?

Хамык ужур «Межегейни» ырлаарында эвес. оон-биле чергелештирер корум-чурумну, кижизидилгени болгаш черле культураны чаа чадаже көдүрери болгай. Бо бүгүнү шимчедиринге уруглар парлалгазының дузазы албан. «Межегейни» куттулдурар чүве база ол.

Корода ОЮН.
Хоочун башкы.

ШИЛИНДЕК КОМАНДА

Стокгольмга удавас эгелээр делегейниң болгаш Европаның хоккей чемпионадынга киржирлериниң саны чоокта чаа-ла 34 кижи турган. Ынчалза-даа ССРО-ниң шилиндеп командазының тренерлери В. Тихонов болгаш И. Дмитриев олар бо хоккейжилериниң иштинден чүгле 22 кижини шилип алыр ужурлуг.

— Өөредилге - тренировка чыыштарының үезинде бөш үзүүр көрүүлөрни чидиргилерге таварышкан бис — деп, шилиндеп команданың кол тренери В. Тихонов чугаалаан.—Динаможулар Ю. Леонов болгаш А. Ломакин олар бертингеш, кандидаттарының санындан үндүлер. Чамдык оолдар ындыг-ла кончуг улуг эвес бертинишкинге таварышкан. Ынчалза-даа хоккейжилериниң кол иструузу сөолүү контроль ужуражышкыннарга киришкен, шылгалдаңы эрткен. Финляндияның болгаш ГФР-ниң командаларыбиле ойнаан үезинде шилиндек командада кирген аныяк оолдарны шылгаан бис. Олар эки чүүлдерни көргүзерин орадлажыңнаар. Ам болур чемпионатка хоочун хоккейжилерге даалыры албан апаар.

— Оон иштинде В. Фетисовке база даалыр силер бе?

— Бис ону саңдан үндүр октаваан бис. Ынчалза-даа сөолгу айларда чидиргеп чүүлдерин дүргеп катап тургузар дээш кайы хире улуг күжелиишкиннерни кылырын ол боду билир.

Болуушун эң эки форматка чедер дээш Фетисов улуг орадлажымышкыны кылып турар.

— Аныяк ойнакчы Павел Буреның хугайында чүнү чугаалап боор силер?

— Элээдә оолдарның Европа чемпионадынга оон кайчаар ойнап турганың хайгаарап көргеп мен. Оон Киевке кайчаар ойнап турганың, кадыының байдалын айтырып, каш катап телефон долгаан мен. Элээп моган-шылаан хире кижи чорду. Буре шыкаш кыдыңнан халдаар ойнакчы чугула херек боон турар.

Москва чоогунда Новогорскиге контроль чыышка онча-ла када аңаа турбаан бис. Доп кырынга классетарга өөренип, хоккейни телевиденнеден көрүп, ийи үстүп алгаш, ойнап-даа турдувус.

Апрель 15-те Швецияның чаймысчалыңга хоккей «фестивалының» ажыңышкыны болуур. Ийи неделя иштинде үргүлчүлээр. Бистиң командавыс чемпионаттың баштайгы хүүнүнде АКШ-тың хоккейжилери-биле ужуражыр.

В. ТРУШКОВ,
СЭТА-ның корр.

ЛЮБОЕВИЧ МУРНУНДА

МАДРИД (СЭТА). Шыдыраага делегей Кубогу дээш Барселонада боон турар маргылдаанның чедиги салыының соонда югослав гроссмейстер Любомир Любоевич 5,5 саңныг мурнап турар.

Великобританияның шыдыраачызы Найджел Шорт Кубадан гроссмейстер Хесус Ногейрасты болгаш Испаниядан Мигель Ильескасты соңгаарлаткан салыгларынга улуп алган, 4,5 саңныг боон, ийиги турушту золей берген. Артур Юсупов 4 саңныг болгаш бир соңгаарлаткан салыглыг.

Сескн садыг эгелээринин мурнуу чарыынга ойнакчыларның байдалы мындыг: Йохан Хьяртарсон (Исландия) болгаш Робарт Хюбнер (ГФР) — 4-4 саңныг, Ясер Сейраван (АКШ) — 3,5 саңныг, бир соңгаарлаткан салыглыг, Виктор Корчной (Швейцария), Борис Спасский (Франция) — 3,5-3,5 саңнарлыг, Гарри Каспаров, Валерий Салов, Александр Белявский —3-3 саңнарлыг, бир-бир соңгаарлаткан салыгларлыг. Оон ларазында черлерде Ильескас (Испания) — 3, Золтан Рибли (Венгрия)—2,5 (1) саңныг, Предраг Николич (Югославия) болгаш Рафаэль Ваганян—2,5-2,5 саңнарлыг, Джонатан Спидмэн (Великобритания — 2 (1), Ногейрас — 2 саңныг чорун турар.

ХОСТУГ ХҮРЕШ

РСФСР-ниң хостуг хүреш талазы-биле маргылдаазының түңнел оюннары апрель 4-те Тула хоорайга доозулган. Оон мурнунда Казанны профэвилелдериниң Тыва область чевүделинниң алдын камгалап чораан могелер анаа база кирижип, күжүн шенешкеннер. Бистиң чаңгыс чер чурттутларывыс Чечен-оол Монгуш Бөдүүнүң чеңизинге чемпионаан, а Шойдуң Түлүш алдыгы черни эзэлээн.

Удавас профэвилелдерниң спорт иштилелиниң эвилел чергелиг маргылдаазы болуп эртер. Анаа белеткелдя чорудуп, бистиң могелеривис Тула хоорайда артып калганнар.

Бистиң корр.

ШЫДЫРАА

Сөолгу үеде Тес-Хем район төвүнге спортчу оюннар үргүлүү болуур апаргаш. Чоокта чаа 13 шыдыраачылар хөл шыдыраалың дүргеп ойнаар системазынга бир дутаар маргылдаа эрттиргеннер. Анаа кымга-даа уттурбайн Майдыр Зайнов (райпо) биргн черни, ийиги-зин Арапчор Делгег (харылзаа белдири) алганнар, а үшкү черни СЭКП райкомудан С. Достай эзэлээн.

ХОЛ БӨМБҮҮ

Хол бөмбүүге эр болгаш херзежен улустарның аразында маргылдаа Самагалдай ортумак школазында болуп эртекен. 12 команда киришкен. Эр улустан бирги черни хоочуннар командазы (капитаны Максим Дажываа), ийиги-зин ВЛКСМ райкому (капитаны (Орлан Даваа), үшкүзүн Самагалдай ортумак школазы, (капитаны Владимир Дамбаа), а херзээжиннер ортузундан бирги черни теп эмнелге, ийиги-зин Самагалдайның № 2 школазы, үшкүзүн Самагалдайның № 1 школазының командалары эзэлээн.

Моторж ТИРЧИН.

ФУТБОЛ

Республикада уругларның спорт школаларының аразында футбол маргылдаазы чоокта чаа Хову-Аксы суурга болуп эрткен. Маргылдаага Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның, Кызыл хоорайдан болгаш Хову-Аксыдан алды команда киришкен.

Анаа бирги черни Кызыл хоорайның № 1 командазы, ийиги, үшкү черлерни Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнарының командалары дараалаштыр эзэлээн.

Кылдар КААДЫР-ООЛ.
Хову-Аксы.

Отдаар

Республикага кезек булуттаар. Дүне чагбас. Хүндүс чамдык черлерге чаъстаар. Сөөгү-барыын чүктеп хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне 5 градус чылыг, чамдык черлерге 7—12 градус соор, хүндүс 2—7 градус чылыг, чамдыктарынга 5 градус соор.

Кызылга кезек булуттаар. Чагбас. Сөөгү-барыын чүктеп хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне 3—5 градус соор, хүндүс 2—4 градус чылыг. Агаарның базыңкылыгы 705 миллиметр, өл-шыгы 33 хуу.

ТВ

АПРЕЛЬ 11
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Вишнялыг сад». Фильм-шин. 11.10 Медээлер. 11.20 «Ол болган... болган...» 11.35 — 12.35 «Уруглар шагы». 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустуунуушкун прожектору. 15.50 Концерт. 16.20 «Кодээнин делгемнери». Телефильмнер. 17.00 «Червин уруглары чүнүн дүгайында ыңаажып турарларыл». ЧССР-ниң уругларының авыл-чогаал коллективтериниң фестивалы. 17.45 Барымдаалыг фильм. 18.00 Компьютер-биле чугаа. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Сигнал моңу шызаар силер. 19.30 Педагог М. П. Щетинин-биле ужуражылгышкын. 21.00 «Уе». 21.35 Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 А. Сокуров кинорежиссерниң фильмнери. Барымдаалыг фильмнер: «Кежээки ергулее», «Москва элегиязы» 23.30 Бөгүн делегейде. 23.45—00.20 Лариса Долинаның концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 География. 7 класс. ССРО далайлары. 9.05 Француз дыл. 10.05 ПТУ сургуулдарынга. Астровомия. Сылдыстыг дээр. 10.35: 11.35 География. 6 класс. Мурнуу Азия, Индостан база Индо-Ганг оргулаажы. 11.05 Француз дыл. 12.05 «Фараон». Ураң-чечен фильм. 1-ги сериязы. 12.35 «Англи сад». Барымдаалыг фильм. 13.05 Медээлер. 13.15 «Кайгамчык Бестер Китон». 14.15 Ритмнит гимнастика. 15.00—15.20 Барымдаалыг фильм. 17.00 Медээлер. 17.10 РСФСР хоорайларының телестудиязы. Мурманск телевидениезиниң программазы.

КЫЗЫЛДАП

18.00 Барымдаалыг фильм. 18.15 «Элээдә болгаш хоойлуу. Назы четпээнер-биле ажыл комиссиязының дүтайында. 18.55 Реклама. 19.00 «Алия төвүр». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». «Хүн айтырыгларынга». 19.30 Медээлер. 19.40 Чарлаалар.

МОСКВАДАН

19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 «Фараон». Ураң-чечен фильм. 2-ги сериязы. «Угаанның үш сарыбашкыны». 20.30 «Силерниң кежүүлер...». Комедиялыг фильм. 21.00 «Уе». 21.35 Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 «Темп Телевизи-биле бет кежээ». Поп-музыка концерти. 22.45—00.50 Хоккей. Напиональ хоккей лигазының чемпионады. АКШ-тан дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Космонавтика хүнүнге. Телефильм. 19.00 Ритмнит гимнастика. 19.45—20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Кино

АПРЕЛЬ 11-ДЕ

«ПАНЫРАЛ»: «Золотая голова мстителя» 9.10, 11.00, 12.50, 14.40, 16.20, 18.20, 20.10 шактарда.

«Видеозал: «Воры в законе» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.00, «Отряд Трубачёва сражается» 10.30, 12.30, «Публикация» 14.30, 20.50, «Сила любви» 18.10, «Стукач» 16.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Связь через пищеприю» 15.00, 20.00, «Королевство алмазов» 17.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «След сокола» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к-б: «Воры в законе» 18.00 20.00 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАПИН.

367000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100 — Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орданчызы — 3-33-91;
◆ приемная — 3-34-17;
◆ харылзаалгалыг секретарь — 3-34-26;
◆ ордакчылары — 3-34-92; 3-43-03;
◆ партийнә амыдырал кидизээ — 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет турғузуг, сомоол айтырыгаар кидизээ — 3-34-08; 3-41-23;
◆ үлетпүр кидизээ — 3-34-40; 3-36-73;
◆ агроулетпүр кидизээ — 3-41-16;
◆ пропаганза кидизээ — 3-34-57;
◆ культура кидизээ — 3-39-15;
◆ информация кидизээ — 3-37-41;
◆ чагаа кидизээ — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ оңулга кидизээ — 3-34-93;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуң келбейн баргааза — 2-32-75.

Чыдаа 900 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аянзы. Тираждың 25400 ээп.

Тыва АССР-ниң Пом үндүрер чер. полиграфия болгаш сомдыының керектериниң талазы-биле күрүве комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинниң база Кравченко кудумчузу. баштың № 1.

Чагыг № 266. ТС—00477.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 12 среда № 86 (13986)

1925 чылда үдезилеттиргеш. Өртээ 3 ноп.

Апрель 22—коммунистиг субботник хүнү

ЭГЕЛЕКЧИЛЕРНИҢ БИРЭЭЗИНДЕ

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чылыңга турааскаатқан коммунистиг субботникти апрель 22-де, баштыңчының төрүттүнген хүнүнде, эрттирер дээн москвачыларның санадыы деткээн. Кызыл районуун «Тывелгеге» совхозу райондан эгелекчилерни бирээзи болуп, ол хүн кылыр ажылдарын адырлар аймыбиле тодаратқан: сүт саадазын, хой, хаван бажының немелде денизин ковуледир база 17 мал кажаазының коржеңин коптарып аштаарынга пинтизи-биле 314 кижи ажылдаар.

Тараажылар ол хүн 180 тонна тараа үрезинии хораннаап, 1154 рубльдин ажылын кылыр. Хову ажылчынарындан тургустунган бригада малга чем кылдыр белеткээн сиген шыгжаар черин үш турлагга тудар, тозаргайлаарга, 4000 рубльдин ажылын будурер. Янзы-бүрү культура тараан шөлүүн дөрт километр хире черин мал кирбее кылдыр кажаалаар болгаш 300 рубльдин ажылын кылыр. Пинтизи-биле ол ажылдарга 127 кижи кирлекчи болуп, шаңнадып, мактадып келген.

Малчын К. А. Кечил-оол алды уругну божаап, кижизидип өстүргеп, оларның пиптиңден үжү улуг ажыл-агыйының янзы-бүрү адырында ажылдап турар. улуг уруу Римма ада-иезиниң соон салгап, малчыннай берген. Өскелери дээди өредилге черлеринде өөренип турар. Маритээлы кодээ ажыл-агый институдун бо чылын доозаап, мал эмчизи болур. Мурнакчы малчын өг-бүле уругларын мал ажылынга ынаа кылдыр өөредип, кижизиткен болуп турар. Бо бүгү болза буянныг ие, могаг биле Кара-кыс Андреевнаның төлептиг үлегериниң, эки ажыл-чорудулгазының түпкелиидир. Ол ёзулуг коммунист кижи, ынчангаш ажылга, амыдралга, хой-нинтинии херээжеге үлегерлиг.

Таап-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: К. А. Кечил-оол. Ял ЧОЛДАКТЫҢ чураан чуруу.

Часкы хову ажылдарынга белеткел

ЧЕДИР КЫЛЫР АЖЫЛ БАР

Час дүшкеп. Хүн дурту узаан болгаш хүнүүн-не чылып, часкы бойлус бодунуң эргеленче бүрүп киргеп, ховушөлдерде харны эримээпкеп. Хову ажылдакчылары часкы ажылче кирииптерин четтиктеиин мадап, аңаа белеткелди чорудуп келген. Аңаа белеткелди кайы хире чорутканыл, ол хире дүжүттү не чер хайырлаар. Частың чылыг хүнүерп хову ажылдарылың чымыжын каш хонуктардал эгелээрин дарый негеп келген.

Бии-Хем районнуң ажыл-агыйлары 21493 гектар шөлге 5785 тонна тараа болгаш мал чеминиң үрезиниерин чажырын планнаап. Бо хүнүерде 5910 тонна үрезиниң арыглап, чажылдага белеткээн. Ооң 1400 тонназы биргеи. Ийги классеттынга, 4330 тонна үрезиниң үшкү класска хамааржыр, а «Кызыл тараачыл» совхозта 445 тонна үрезиниң класс чок боон турар. Чер ажылының мурнакчы дуржулгазы —интенсивтиг технологиял ёзугаар 8933 гектарга эки шыпарлыг үрезиниң тарырып планнаан-даа болза, үүле кызыл-частың 1130 тонна үрезиниң бар. 1600 тонна тараа, погаа үрезиниң ам-даа чедиишпес. Ол шыкаш шөлдерге чайгы, күскү чер болбаазырадыышкыныл доозар ужуруут тургап, 11580 гектарны тарылгага белеткевээн. «Саян» совхоз 4207 гектар, «Өөк»—3711, «Хадыг» —1824 гектар черниң болбаазырадылгазын чоруткаш, планныг ажылдарының чартының бешн күүседип шыдаваан.

Ишти районда тарылгага ажылдаар янаы-бүрү маркаңың 258 трактору, 142 чүк машинаалы, 270 сеялка, 91 ампалың, 134 культиватор —белеңиниң шугумунда. Шынаалажок ол көргүзүп совхозтарда техника септелгезин ам-даа 10—15 хуу чедир күүсетпээнин бадыткап турар. Артык кезектер — ампаңнарның өзектери, бистер болгаш ескедаа үүрмек чүүлдер чогуындан септелге саадаашкыныл. «Кызыл тараачыл» совхозта келээ ажыл-агый машиналарының септелгезинии, хову ажылдарынга белеткелдин дугайын совхозтуң кол инженери Г. П. Цыбин мынчаар чугаалаан:

— Септелгеде ийи звено ажылдап турар. Тарылгага ажылдаар 82 трактор, 84 сеялка, кожуг машиналарын белеткээн. Кызылдың септелгетехниктиг будурулгезинде «Т-150» трактор шимчедикчи чогундан бир ай ажыг туруп келген. Артык кезектер шуут да чедиишпес. Берге чүүл ол. Механизатор кадрларны, кашпачы, эдикчи кижилерни четчелеп алдывыс. Бо хүнүерде хову турлагларын септеп эгелээн.

Машина, трактор мастерскаязында слесарь Александр Гольцов, Виктор Бурап, Иван Лупо, кожуг машиналарының септелгезинде Сергей Тесленко, Владимир Горевке удуртқан звеноларның септекчилери Геннадий Каимов, Александр Ходупей, Борбак-оол Еңзак болгаш ескелер-даа даанган ажыл-ижии чогуур үезинде күүседип турааран.

Часкы, күскү хову ажылдарынга кол чүүл кывар-чаар материалдарның курлавыры. 1989 чылда районуң ажыл-агыйларынга 973 тонна кывар чүүл, 813 тонна бензин, 27,8 тонна дизель үзүү, 15,9 тонна автол хереглеттинвер. Совхозтарда бәйдал мындыг: «Кызыл тараачыл» совхозта 270 тоннаның чүүле 30 тонназы сеортүүгеп. 175 тонна бензиниң 10 тонназы бар. «Саян» совхозта тарылгага хереглээр 302 тонна кывар чүүлдүң чүүле 30 тонназы, «Өөк» совхозта — 270 тоннаның 30 тоннамын, «Хадыг» совхозта 10 тонназы бар. Кывар-чаар материалдарның складтарын тускайлап кылбаанындан, саваның баштайгы чартының сүг чедип болур шөлдерже үндүрер деп механизаторлар шинтирлээн. Часкы сүтгат чаагай дужуттү өстүрериниң бир магадылалы болгай.

Арагачы ДОҢГАК.

СУГГАТТЫГ БОЛДУРАР ДЭЭШ

«Алдан-Маадыр» совхозтуң хову-трактор бригадазы бо чылын аренда керээзинче шилчээн. Ажылды шалыпкын чорудары-биле бригаданы 9 звенога чаргаш, кылыр ажылды оларның аразынга хуваагаан. Седип-оол Куулар-ның удуртуп турар звенозу Куртуг-Даштың бугазының деөүн кылып, сай төп турар. Вячеслав Сарыгларның звенозу Шыктың бута деөүн аштаар. Калчан-Маадыр Ооржактың звенозу тайгадан шет кезип, ону садырып, хой чыдыг сигеңнииг шөлдү кажаалаарынга белеткеннп турар.

Хемчиктиң суун апрель ай-да чедиишпес. Механизатор кадрларны, кашпачы, эдикчи кижилерни четчелеп алдывыс. Бо хүнүерде хову турлагларын септеп эгелээн.

Машина, трактор мастерскаязында слесарь Александр Гольцов, Виктор Бурап, Иван Лупо, кожуг машиналарының септелгезинде Сергей Тесленко, Владимир Горевке удуртқан звеноларның септекчилери Геннадий Каимов, Александр Ходупей, Борбак-оол Еңзак болгаш ескелер-даа даанган ажыл-ижии чогуур үезинде күүседип турааран.

Часкы, күскү хову ажылдарынга кол чүүл кывар-чаар материалдарның курлавыры. 1989 чылда районуң ажыл-агыйларынга 973 тонна кывар чүүл, 813 тонна бензин, 27,8 тонна дизель үзүү, 15,9 тонна автол хереглеттинвер. Совхозтарда бәйдал мындыг: «Кызыл тараачыл» совхозта 270 тоннаның чүүле 30 тонназы сеортүүгеп. 175 тонна бензиниң 10 тонназы бар. «Саян» совхозта тарылгага хереглээр 302 тонна кывар чүүлдүң чүүле 30 тонназы, «Өөк» совхозта — 270 тоннаның 30 тоннамын, «Хадыг» совхозта 10 тонназы бар. Кывар-чаар материалдарның складтарын тускайлап кылбаанындан, саваның баштайгы чартының сүг чедип болур шөлдерже үндүрер деп механизаторлар шинтирлээн. Часкы сүтгат чаагай дужуттү өстүрериниң бир магадылалы болгай.

Арагачы ДОҢГАК.

КҮСКҮ ДҮЖҮТТЕН КӨСТҮР

«Мурнакчы» совхозтуң тараажылары бо чылын 279 гектарга тараа культуралары, 463 гектарга чаңгыс чылдыг, 638 гектарга хой чылдыг сигеңнерии, 13 гектарга погаа айбаан тарып өстүрер.

Бо хүнүерде Барлык, Шуй хемнериниң суун Базырактың кайы-даа шөлдериже аксып бадыргаи. Шына быжыглаан 3 звенода 32 кижи тараа шөлүн суттарып турар. Баштайгы хүнүерде Григорий Ооржактың удурткаиы апаак суттатчылар звенозу 80 гектар күр черии шалыпкын суттарып дооскан. Бугалар баштеринга сай төп, дош аштаарынга авыяктар Алексей Салчак, Опак Чагыр-оол, Байыр Соржу, Орлан Седеп-Сот болгаш ескелер-даа идепкейлиг ажылдаанпар.

Хову-трактор бригадазы чыл эгезинден бээр аренда керээзи-биле ажылдан киргеп. Күскү дүжүттен звено бүрүзүнүң капчаар ажылдаанының түпкелии көстүп келир.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.

ХОЙЖУ

Коммунист Кара-кыс Кечил-оол — Бии-Хемде Ленин орденниг «Кызыл тараачыл» совхозтуң дуржулгалыг болгаш мурнакчы хойжуларының бирээзи. Ол ажыг чылдарның дургузунда үүле төрүүр хой кадарын келгеш, хураганнарны менди дорукторарының, дүк кыргып-элырының планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип келген. Чылдың-на дөрт үүс ажыг хойдан үүс башка онаалтыр чүүтеп эвээш эвес хураганыл ап, харын-даа чамдык чылдарда үүтеп 115 чедир хураганы менди дорукторуп келген.

Малдың чаш төлүн хүлээп алыр, зооветеринарлыг чурумнар ёзугаар эки ажаар, чемгерер талазы-биле Кара-кыс Андреевна мергежилдиг хойжуларның санынга кирер. Ооң ачызында бо кодапда хураганнарның хораары эвээш, олар кадык-шыырак, онча-менди доругуп турар. Ооң ачызында Кечил-оолдарның өг-бүлезии каш удаа социалистиг чарышка тинлекчи болуп, шаңнадып, мактадып келген.

Малчын К. А. Кечил-оол алды уругну божаап, кижизидип өстүргеп, оларның пиптиңден үжү улуг ажыл-агыйының янзы-бүрү адырында ажылдап турар. улуг уруу Римма ада-иезиниң соон салгап, малчыннай берген. Өскелери дээди өредилге черлеринде өөренип турар. Маритээлы кодээ ажыл-агый институдун бо чылын доозаап, мал эмчизи болур. Мурнакчы малчын өг-бүле уругларын мал ажылынга ынаа кылдыр өөредип, кижизиткен болуп турар. Бо бүгү болза буянныг ие, могаг биле Кара-кыс Андреевнаның төлептиг үлегериниң, эки ажыл-чорудулгазының түпкелиидир. Ол ёзулуг коммунист кижи, ынчангаш ажылга, амыдралга, хой-нинтинии херээжеге үлегерлиг.

Таап-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: К. А. Кечил-оол. Ял ЧОЛДАКТЫҢ чураан чуруу.

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИНДЕ

Эртикеп чылдың түпкелии-биле В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективи Бүгү-эвилелдии социалистиг чарышчыл тиилекчи болуп үнгеш, СЭКП Топ Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ Топ Комитединиң шилчиир Кызыл түгү-биле шаңнаткан.

Комбинаттың ажыл-ишчилери кандыг көргүзүглерии чедип алгаш, чүүтүң эң эки будурулгелериниң санынга киргеиил? 1988 чылда коллектив 31 миллион 430 мүң рубльдин продукциязып ажылдап кылыр болгаш сайгарар турган. Херек кырында чыл төнчүзүнде түүлеп 33 миллион 75 мүң рубль болган, тодаргайларга, планныг онаалдазып 105,2 хуу күүсеткеп. 1987 чыл-биле дешээрге күш-ажылдың будурукчүлүү 14,7 хуу өскеп, ол болза бердинген даалгадан он хуу ашкап. Арыг орулга киирип алырының даалгазып миллион рубльге ажыр боттавдырган. Шак мындыг эки көргүзүглерии күш-ажылды организовать таарының дешилгелиг арганы — бот-орулга-чарылганы будурулгеге бнлдалиг нептерелиниидеп чедип алган. ону улам сайгарыңгайжыдарының хемчегларын партком, дирекция, профбилел комитеди ап турар.

Бо чылдың бирги кварталында комбинат канчаар ажылдаавыл? Күш-ажылды темпиии коллективтиг ажыл-ишчилери кудулаттыпаа, харып-даа өстүргеп. Эртикеп чылдың бирги кварталындан даг-дүгү арыглаарын ийи мүң тоннага көвүдеткеп. Бараанныг продукция будурерп чедп хуу ашкап. Күш-ажылдың будурукчүлүүн 3,6 хуу өстүргеп.

Комбинаттың ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының, албан-хаактыларының ажылдаарыпга, чурттаарынга, дыштаныринга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш дирекция, профбилел комитеди доктаамал кичээнгейии салып, бо талазы-биле элээш ажылдарны кылган. Коллектив бодунуң күжү-биле 4535 дарбелчии метр чурттарга шөлүн ажыглалта киирген. ол бердинген даалгадан ашкап. Хоорайда улуг аъш-чем магазининии ажыглалда киирген.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың күш-ажылчы коллективиниң човүлелиниң шинтирии ёзугаар уруглар аныраар төлевилиг шөлээии аваларга үш чыл чедир узаткан. Оларга акшаны комбинат боду төлөөр. Баштайгы уруун божаан шелерге ай саиында 75 рубль, ийиги божаан болгаш бот шелерге ай салында чүс рубльди төлеп бээр.

Бедик шаңналга сорук киргеп В. И. Ленин аттыг комбинаттың ажыл-ишчилерия күш-ажылчы бедик кедүүлүүшкүнүг ажылдап турааран.

(Бистин корр.).

Ак-Довурак хоорай.

НОГАА ӨСТҮРЕР ЧЕРДЕ

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың дузалал ажыл-агыйында чылыг күжү-биле ногаа өстүрер черинде ийиги эдлегии ажыглалга киирген. Бирги эдлегиин шөлүүнге 10 чыл ажыг отгурегп тарып өстүргеп. ооң чылдың-на 22 тонна дүжүттү ап турган. Чаа ажыглалче киирген черии шөлү 4200 дарбелчии метр. Ооң чартыында отгурегп тарып олурткан болгаш ажыл ам-даа үргулчулевишпээн. Ынчангаш комбинаттың дузалал ажыл-агыйы чыл саиында-ла урулар аавам черлериже, хей-нинтинии чеменелгезинге 50 тонна огурецти киирер арганыг.

Ооң аңгыда, баштың тыл иаап 700 дарбелчии метр түскайлаан шөлде капуста, помидор болгаш ескелээ погаалариның өзүмнери бар. Ында В. И. Ворончихинага удуртқан 47 кижи составтыг бригаданың кежигүннери Дарга Байлак, Светлана Доңгак, Тайга Хертек болгаш ескелер-даа шудурту ажылдап турааран.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

● **МОСКВА.** Найысылал чоогунда ажыл-агыйларның девискээринге бо чылын час эрте дүшкен. Ынчангаш часкы хову ажылдарынга белеткел Москва чоогунуң колхозтарынга болгаш совхозтарынга хайыыжыкшыныг эгелээн болгаш амгы үеде шөлдерже органикпиг чеминчидилгелерии сөөртүп турар. Бо ажылды Рамен болгаш Подольск районнарда эки организастаан.

Москва областың тараажылары кыпкы үеде билиг бедидериниң курстарынга өөренген, чер ажылын дешилгеш технология ёзугаар чорударының дружулгазын шиңээдип алган. Часкы хову ажылдарын организастыг чорударынга бот-орулга-чарылга болгаш коллективтиг керээ үлүг рольду ойнаар.

● **ОРЕЛ.** Областың механизаторлары үүгле часкы хүн бүрүзүн эвес, харын шак бүрүзүн бедик будурукчүлүг ажылдап, аңгыс шөлдериниң пиитын базырын эгелээп. Бо чылдың часкы хову ажылдарын аревдагыг 679 коллектив чорудар. Оларның эргеженде 816 мүң гектар тарылга шөлүүнүн 91 хуузун күүсеп чаштырган болгаш чазын чажар тараа культуралары ээлээр. 1989 чылда областың тараажылары 2 миллион тонна тараапы будурерии шиитпирлээн. Ынчангаш областың чурттакчы бүрүзүнге онааштыр 2,5 тонна тараапы, бир тонна сүттү, ийи центнер эттии будурер соруга салдынган.

● **КУРГАН-ТЮБЕ.** Таджикистанның Вахш. Джиликуль. Пяндж районнарының ажылчылары картофель тарылгазын ам бүрүн дооскан. Республиканың барык бүгү районнарында ногаа шөлдериже часкы ажылдар база калбарган.

Вахш районуң погаажылары бо чылын суттаттыг черлерге погаа культураларының тарылга шөлүүн 1200 гектарга немей калбартыр деп турар.

● **БАРНАУЛ.** Алтайда Крутинскиј районнуң механизаторлары чигир свёклазының тарылгазын, ажаалдазын болган дүжүдүп алырын үүгле техниканың дузазы-биле чорударын шиитпирлээп. Чигир свёклазын будурерии бүрүн механизастаар талазы-биле инженер В. Муттуң сагыгыр болгаш чаартыкты ажыл-ижи бо херекке улуг рольду ойнаан: чигир свёклазын тарырынга, чайгы ажаалдазын чорударынга, дүжүдүп алырынга культиваторларны од эде дерээн.

(СЭТА).

● **БАРНАУЛ.** Сибирьге анаадагызындан ковуг ортедүшкен час алтай тараажыларның плавывга ескералгелерни киирген. Часкы тарылга эгелээриие чедир ам-даа бир ай ажыг уе бар. Ынчалаа-даа шала даг эдектелек шылпаа зопаныныл. Кулундинии болгаш Рубцовскиии ховуларының ажыл-агыйлары агрегаттарын шөлдерже үндүре бергеп.

Тараажыларның далажыры чеп. Хат болгаш чылыг хүн хөрүүнүү элекке күргадып каапгар болганда эң кыска хуусаада шык базырышкынын чорудары эрежежок чугула болуп турар. Шак мындыг ажылды чедп миллион шөлге чорударып керүп турар. Ооң-биле чергелештир хей чылдыг сигеңнериин болгаш күүүп чажар көк-тараанын шөлдериңе минералдыг чемиичиилге төгери крайда эгелей бергеп.

● **СНЕЧКУС** (Литов ССР). Чаа хлеб заводунуң баштайгы продукциязы магазиннерже кирип эгелээн. Экижиткеп амганныг шынардыг хлеббулочка кылыгларының 20 хире хевирии чаа техникабиле дерээн будурулге салып алыкчыларга сүмелеп турар. Ацаа база бир чаа магазин ажыттынар. Орта шуут-ла чаа черии хлеб көстүп келир.

(СЭТА).

ТБИЛИСИДЕ БОЛУУШКУННАРГА ХАМААРЫШТЫР

ТБИЛИСИ, апрель 10. (СЭТА-ның корр.) Республикада байдал нарын болуп артышаан. Сөөлгү хонуктарда хөлүм эрттир негелделиг бот ёзулуг белүтиериниң башкынары Тбилисиде байдалды чидиглеидиргеикеп дээрзин дыңнаткан, ында антисоветчи ёзулуг чөпшээреттинмээн митингилер каш хонук дургузунда үргүлчүлеп келген. Олар апрель 8-тен 9-не дүне Грузиниың Министрлер Чөвүлелиниң бажыңының чанында нарын байдалды тургузупкинар, ооң түлелиилге кижилериниң амы-тынын алган халаа болган.

Ишпиниң коруи-чурумун хандырары-биле, ишпилелге удур таарымча чок чүүдерии соксадыры-биле республиканга комендант шагын чарлаан.

Апрель 10-ның эртенинден эгелеп дыка хей үлетүүр бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң коллективтери аңаа ажылдай бергеп. Ооң-биле кады хоорайның хей-нинтн транспортунуң ажылынга үүктелаишкиннер болган, ол чорук чамдык бүдүрүлгелерге ажылдаар эдлегерии эгелээрин саадаткан, хоорайның чамдык албаннарының чогумчалыг ажылдаарынга шаптыктап турар шкетии болуктериниң үүлгедии идепкейжээн.

Апрель 10-да Грузиниың Компартиязының ТК-зының бюрозу болган, республикага белгаш ооң найысылалында чүртүүтүнгеи байдал-биле хол. башкан айтырыглариы аңаа чүтааланнкан.

Тбилисиде, республиканың чамдык хоорайларында болгаш районнарында мораль-политиктиг байдалды чамырыдыр талазы-биле социаларлатынмас хемчеглер негеттинкеп турар дээрзин айтыкаш, Топ Комитеттиң бюрозу турусгунган байдалды коддуунда партия, совет, эрге-хоолуг мангаалар органнар контролдап турар дээрзин демдеглээн.

Шкетчиктериң үшүр-дүрүм чок негелделериниго талептиг харымны бээрии, республикада бәйдалды чавырыдырарыиче бүгү иүжениишкиннерии утландырарын Топ Комитеттиң бюрозу Тбилисиниң болгаш ескедаа девискээрлериин партия болгаш совет органнарының, министерстволарының, ведомстволарының, бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң жилдакчыларыпга, партия активтиге дакаан.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнүң кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Г. П. Разумовскиј олар киришкеп.

Ол хүн эш Э. А. Шеварднадзе республиканың эртем болгаш чогаалдынчы интеллигенциязы-биле ужурашкан. Анаа тургуступ ган байдалды чуулалашкан болгаш принципиалдыг үнелелди берген, ындыг байдалдан үнериниң оруктарын тодаратқап.

Ужуражымышкынга Грузиниың Компартиязының ТК-зының бирги секретары Д. И. Патиашвили киришкеп.

Тбилисиде шөлде чазак бажыңының чанында болгаш ёзу-чуруун чок чоруктун түнелиидо өлген болгаш когаарап кижилериң өг-бүлелеринге, дөргүл-төредиглериңе болгаш чоок кижилериңе ханы кажыдалын Грузиниың Компартиязының ТК-зы, Грузин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуу болгаш Министрлер Чөвүдели илергейлээн болгаш апрель 11-ни кажыдал хүнү кылдыр чарлаан.

НОРВЕГ ДАЛАЙГА БОЛГАН ХАЛАП

МУРМАНСК. (СЭТА). Норвег далайның кымга-даа хамаарышпас сугларыпга, Медвежий ортулуктуң мурнуучөөп талазынга 180 километр суг девискээрииге апрель 7-до атомнуг энергетика дерилгелиг суг аданага чоруур совет торпеда хемеэи далаи дүүнче киргенин моон мурнунда дыңнаткан турган. Ооң экипажының 69 кежигүнүнден 27 кижилиң амы-тынын камгалап алган.

Суг аданага чоруур хемеиин бир ораалынга 11 шак 41 минута турда ерт кыпсынып үнген. Корабльдин командири ол дугайын флоттуң штабынга дораан-ва дыңнадыпкан. Ол үеден соңгаар 17 шак 15 минута турда болгаи халаптыг сөөлгү болуупкулга чедир байдалды флоттуң штабы контрольдап келген.

Байдал канчаар болу бергенил? Экипажтың күжү-биле ерттү ажурери болдунмас болу бээрге, флоттуң командылалы кижилериниң амытының камгалап алыр судноларны ынаар чоруткан. Суг аданага чоруур хемеиин экипаж кежигүннериниң амытының камгалап алыры-биле ол чоок-кавыга турган теиг болгаи хамааты корабльдер олче кончуг дүрген баар дугайында айтымышкынларны база бергеп турган. Суг аданаын хемеэинге ерт болган черже тускай самолёттарны база чоруткан. Хамыкты мурнай аңаа четкеп ужудукчулар амы-тын камгалаарының салчыгаш хемелерии далай суунче салып бадыргаи болгаш экипажтың хей кежигүнериниң амы-тынын камгалап алган.

Аварпя болган черниң чоогунга Сөөгү бассейниин «Северыба» будурулге каттыжыштынының «Алексей Хлобыстов» деп далайга ажиндирер базазы чораан. Суг аданага чоруур хемеиин экипажының салчыгаш хемелерге чораан доңган, көдаа да партия, совет, эрге-хоолуг мангаалар органнар контролдап турар дээрзин демдеглээн.

Шкетчиктериң үшүр-дүрүм чок негелделериниго талептиг харымны бээрии, республикада бәйдалды чавырыдырарыиче бүгү иүжениишкиннерии утландырарын Топ Комитеттиң бюрозу Тбилисиниң болгаш ескедаа девискээрлериин партия болгаш совет органнарының, министерстволарының, ведомстволарының, бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң жилдакчыларыпга, партия активтиге дакаан.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнүң кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Г. П. Разумовскиј олар киришкеп.

Ол хүн эш Э. А. Шеварднадзе республиканың эртем болгаш чогаалдынчы интеллигенциязы-биле ужурашкан. Анаа тургуступ ган байдалды чуулалашкан болгаш принципиалдыг үнелелди берген, ындыг байдалдан үнериниң оруктарын тодаратқап.

Ужуражымышкынга Грузиниың Компартиязының ТК-зының бирги секретары Д. И. Патиашвили киришкеп.

Тбилисиде шөлде чазак бажыңының чанында болгаш ёзу-чуруун чок чоруктун түнелиидо өлген болгаш когаарап кижилериң өг-бүлелеринге, дөргүл-төредиглериңе болгаш чоок кижилериңе ханы кажыдалын Грузиниың Компартиязының ТК-зы, Грузин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуу болгаш Министрлер Чөвүдели илергейлээн болгаш апрель 11-ни кажыдал хүнү кылдыр чарлаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

Чонну аъш-чем-биле хандырарынга эвилелдешкеи республикаларның ролиүүн белээни-биле болгаш чүртүүн агроүлетпүр комплексиин эргелеп башкарарын улам шинай сайгырангайжыдары-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу ССРЭ-ниң Күрүнеииң агроүлетпүр комитедин дүмүрген.

Пленумнуң шиитпирлерин—амыдыралга

ЛЕНИНКА ЭЭНЗИРЭЭН. ДУЗАЛАП КӨРҮҢЕР

Бистер, Баян-Хемде «Саян» совхозтуң Ленинка суурунуң чурттанчылары, СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң материалдарын аажок сонуургап танымжы тур бис. Ында бистиң суурувустуң, оон чурттакчыларының сагыш-сеткилин мык билип, ол дугайын чугаалашкан мышкаш-тыр. Миллион-миллион кижилерниң хүп бүрүде амыдырал-чуртталгазынга хамаарышкан социал айтырыгны Пленум база кодүргенин тергиин жи-дир.

Бистерни дүвүредип турар эң кол айтырыгларывыс бирээзи ол ийнү. М. С. Горбачевтуң плеткелиндэ мынлыг сестер бар. номчуулулар даап: «Сөөлгү он чыдарының дургузунда эге школаларны, медицина албан чөрлерин, кодээ магазиннерни далаш-биле хаттыладаан». Бистиң Ленинка суурга ылап-ла ынлыг бодуштукунар болду. Ол дыкада харааданчыг-дыр. Бистиң кураалывысты чүге деңнээрил ааш.

Салбыр төвү болуп турда. Ленинкавыс дыка-ла өзүп, сайзырап турду. Коя-ла ажылчыннар аныяктар турду. Клуб, школа, библиотека, чүнар-бажың, магазин, үрүглар ислиссары бедин ажылдап турду. Оон-даа мурнунда колхоз тур-да, ыйыстыг бода мал. шаар мал, хаван, дагааны шупту-дүн азырап турдувус. Картошка, ногаа аймаан өстүрүп, ажаан ап турдувус. Бистиң суурнуң девискээри тарыпка шөлү чер, дүмүтүүр. Одар-белчиринг, сиген кезер шөлдериг. Совхозтуң 200 чыл-тыын, 700 ажыг аныяк бода малын, 2500 ажыг шаар малын кыш-чай чок маңаа, салбырга, ажаан, азырап турду. Ында малды ажаан, азырааринга техника четчиө турду. Кижиниң өскен-төрээн чери кончуг.

1984 чылда (мынчан «Саяны» совхозтуң директору Ю. А. Чихачев) та кымның команднылап дужаатаны шиитпирлерибиле чүве ийнү. М. С. Горбачевтиң идеяларының амыдыран-чурттап келген суурувусту моон соңгаар ажыы чок: дээш хамык машина-техниканы, мал-магазиннары, кижилерни совхоз төвүнче кежүрүп-ле эгелээн. Ол суурда чурттаар бажыңбалгат чок болганы-биле 4-5 чыл дургузунда ийи суур аразында үлүстү кыш-чай чокка эртен-кежээ дажыглап тур. Шак мынчаар ажылдаарга, дыш-даа чок, орта ажыл-даа кылаштажып турарлары бар. Техниканы совхоз төвүнче ора-бооргда кежүртеннер.

Ам ээзээн каш аныяк өг-бүлелер эзизиргей суурда, орта ажыл-даа чок чурттап тур бис. Школачы үрүглары-выс Туран, Сушь, Өөк суурларда өөренип турлар. Дыштанылга үезинде чадаг-даа кылаштажып турарлары бар. Төпче кежер дээрге, демей-ле чурттаар бажың чок-тур. Ынчангаш суурувус эзизирээн, октаттынган болганда, амыдыран-чурттаарывыс бергедеп келди.

Суурувуста хамык мал кажааларын эдерп келгеш, өскээр кежүп чорүй барчыдаан, эрги база чаа-даа бажыңнарны бускаш, чүк-чүкче сөөртүп аппаргылаан, сатканы-даа, халас-даа барганы билиннимес-тир. Хей чылдар дургузунда чонуун дериптеп, акша-хереңгизин үндуруп турган, кылып каапы оран-савазын шак мынчалдыр чок кылып турарга, хомудавыын түү дээр оны.

Бистиң бодап турарывыс болза, удуртур органнар борта дыка часкан. Специализация-мөөңнээшкин харын херек-ле. Ынчалза-даа суурларны кежүрерде, салбырларны хаарда, бүтүү талазыг өөренип ыяр, чон-биле сүмележир херек.

Ленинка суурга азырааи мал-магазинга чем сөөртүрүнге 4-5 хире трактор, ийи автомашина кышкы үеде четчир турган. Ам кавдыгыл дээрге, Өөк суурда мөөңнеп каан хей санныг бода малга Ленинка, Оранжтан (азы бистиң девискээривистен) 25 ажыг километр берге оруктарга мал чеми сөөртүп, 10 хире дугуйлуг тракторлар ажылдап тур. Ынча ырак черден мал чеми сөөртүрге, оон хораазы база бар, артык чарыгдалдар-ла үнер-дир, ону экономистер, бухгалтерлер, удуртукчулар-ла санаш турар чүве ыйнаан, бистерге. Бөлүүн улуска, ону кым тайылбырлаар деп. Ленинкадан Өөкче кежө берген механизаторлар бот-орудже-чарыгдалыг ангы бригада болган. А ол коллективтиң сиген, тараа шөлдерин база-ла бисте —Ленинкада, Оранта. А ажылчыннарны эртен, кежээ ыяпла бир машина сөөртүп, аргыштырып турар. Ынчаварының орнунга техникапы база механизаторларны-даа кежүргеп ажыы үүл ынчаш? Хевээр турган болза, дыка-ла тавырымчалыг, ажыктыг болгу дер.

Бистер, суурнуң чурттакчылары, каяа-даа чораап, мурнунда кады чурттап турганывыс эш-өөр, дергүл-төреддеривис-биле ужуражы бээрпивиске, Ленинка канчаң тур салбыр катап тургустунар бе дээр, айтырар-ла үүвеэн ол. Бир эвес суурну катап тургузар болза, өскээр көшкүлей берген аныяктар безин катап кежүп кээп ажылдай бээр деп дидимя-биле чугаалап болдур.

Чоокта чаа чедир кино көргүзеп улуг апаарадыкыстыг база аштарды. Ам чөрле канчаар кончуг чоор бо? Чоокта чаа совхозтуң улузу чаа директор соңгуп алган бис. Ол дартавыс канчаар ирги?

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунга харын мырыңай хоорайда күзелдиг удустарны кодээже кежүрер, аренданы, кооперативтерни кежүдер дээн-дир. А бис кодээде суурларны аянирелди, хоозурадыл-ла каап турардыр бис. Моңу түү дээрии?

Бистиң суурувус чонуун хуузунда дузалаа ажылагый хөгжүдүннге — ногаа, картофель тарыырынга, мал азыраарынга дыка-ла тавырымчалыг. Ону база бодап көөр херек. Үстүнден командылап дужаар үе эртпеи. Ам бистиң Ленинка суурнуң салым-чолуңче кодээ Совет, директния, партком база райоонуң-даа удуртур органнары көрүнзүп. Пленумнуң шиитпирлерин күүсетиин. Бис, кагдынган суурнуң чурттакчылары, ону истеп тур бис.

В. НИКИТИНА. К. ДАМЧАЙ. Д. ОЮН болгап шупту 20 кижи ат салган.

Коммунист, оон ажыл-херээ

ИЕНИҢ ААС-КЕЖИИ

Оларның чурттап орар бажыңы, бистер-биле дужаашкак. Чүгле кудумчу кежилдир чүве. Ам барык-ла 30 ажыг чылдарның митинде кожа-хелбээ чурттап келдиивис. Хей ажы-төлдүг өг-бүле: дерт оолдуг, бир кыстыг.

Бажыңның хөрөөжен ээзи хоочун башкы. А оолдарының, кыстың адазы партия болгаш Совет органнарның удуртур ажылдарынга хей чылдарда ажылдап чораан, амгы үеде пенсионер. Оларның бажыңының соңгаларга орай дүнеге чедир чырык турарын, а эртен эрте чырый бөөрии эскерип келдим. Башкының ажыыл чымыштыг. Хүнүүн эрлеглиг шүүлделдеринге хынамчалыг белеткенир. Оон-биле чергелештир 30 ажыг өөренүкчиниң кыдыраажын хынаар. Төрелдер хуралдарынга белеткенир. Школаның партия, профсоюзтуң, комсомол организацияларының ажылдарынга киржилге дээш ажылдар-ла хей. 4 оолдуң, бир кыстың өөредилгезин хынаары, школаже белеткээри, оларның идик-хевин чууру, аъш-чем белеткээри ле кижиге оваажыры чугаажок. Аянныг кылдыр кеттинген чолдаксымаар мага-боттуг херээжен кижи эртенинге не 7 шак үезинде Кызыл хоорайда Михаил Бухтуев аттыг кудумчуның № 1 бажыңындан үнгеп, ажылче далаштыг чоруптар. Ол дээрге Кызылдың № 2 тыва школазының хоочун башкызы Монгуш Шыырановна Кандап-дыр.

Чоокта чаа, үк башкы-биле ужуражып, элээп каш айтырыгларны аңаа салдым.

— Башкының харыысалгалыг болгаш хүндүлүг профессиязың шилип алганыңарга кым кончуг салдарлыг болганыл?— деп оон айтыртап мен.

— Бо айтырыгны харыылаарының мурнунда, таптыг-ла 33 чыл бурунгаар 40 класс доосканым, амгы мээң ажылдап турарым № 2 школалың төөгүзүн, аңаа аңгы-аңгы үелерде ажылдап чораан, амгы үеде бистиң аравыста ажылдап, чурттап-даа чоруур, а оң ышкаш бистиң аравыста чок-даа болза, ажыл-херээниң изин арттырып каан. Бүгү Тывага үжүк-биженгни нептередип, культура херээн сайзырадырынга киришкеннериниң ат, фамилиязын сактыры артык эвес боор. Чүге дээрге, оларның буянныг ижии удамчылаан болгай мен деп, ол чугаалап эгеледи. Оларның чамдыктарының аттары мында дээш, Монгуш Шыырановна 1950 чылда 10 классты болгаш Абаканның башкы институдуң кады доосканы, педагогика эртемперииң кандидады Красс Байыр-оолович Салчактың «Тываның улус чырыдыышкынының хоочун ажылдакчылары» деп номун көргүзүп. Ук номда Москвага, Ленинградка. Улан-Удэге. Ойрот-Турага (Даг-Алтай) башкының дээдн эртемперии эң-пе баштай чедип алган Кызылда № 2 каттышкан школазынга аңгы-аңгы үелерде ажылдап чораан башкыларны айытказ болду. Оон башкы болурунга, онгу класстың баштыпчы башкызы турган Алексей Мокур-оолович Белек-Байыр улуг салдарлыг болганын чугаалады. 1950 чылда 30 кижи 10 классты дооскан. Ол үеде Тывага башкылар чедишпезин барымдаалаан, чамдыктарын тус-тус район, суму школаларынче башкылаадып чоруткулаан. Он ажыг кижиниң Абаканның башкы институдунче өөредип чоруткан. Ийи чыл хуусаалыг башкы институдун 1952 чылда дооскаш келдиивис. Ынчангы областтың улус өөредилге киллизиниң эртелекчизи Николай Алексеевич Сердобов бистерии-чылыы-биле хүлээп алгаш, тус-тус школаларга ажылдаар дужаалдарны бистерге тыпсып Сергеп. Кызыл школазынга ажылдаарын күзээр кижилер артып калгаш деп сүмелеп турза-даа, шуптувус кедээ школаларже башкылап чорупкан бис. Мээң башкы ажылым Чаа-Хөл ортумак школазындан эгелээп чүве деп хоочун башкы чугаалаар.

Монгуш Шыырановна өг-бүле аайы-биле 1958 чылда Кызыл хоорайга келгеш, амга чедир № 2 школаның эге класстарынга башкылап келген. Хоочун башкының ажылынның нарын арга-дүржүлгазып ханы анализтеп, ону номчукчуларга, башкыларга бирдең-бирээ чокка чугаалап бээр деп сорулганы салбайн турар мен. Ол 1958 чылдан эгелээш, эге класстарның чеже өөренүкчилерии доостуробаан дээр сиңер. Бо үениң дүргүзүнда оон башкылаан өөренүкчилериннең чаңгыс-даа кижи класска катап олуруп көрбээп.

— Силерниң башкылаан класстарыңарның өөренүкчилери чылдан чылче класстарже шилчип, ханы билиглиин, эки кижизидилгелиин көргүзүп турар-дыр. Моон чажыды чүү ирги?—деп, башкыдан айтырдым.

Оон харыысы кыска болгаш доңчу болган. Бирээде, өөренүкчилериң кижи бүрүзүнүң психологизын, ажыл-чанын, корум-чурумунуң эки, багай талазын бүгү талазыг билиринде. Ийнде, өөренүкчилериин, ада-иелериниң ниитп байдалын эки билири. Оларның-биле доктаамал харылаалыг болуру. Үште, класстың ада-ие, төрелдер комитединге кол даанмр. Оларның ажылынга башкы кижи боду кол өзек болур. Ынчангаш башкы боду методика болгаш педагогикада чаа чүүлдерни номчуур, өөредилге-кижизидилгелиг ажыктыг чүүлдерни, эки дүржүлгаиы амыдыралга практикага дидим-биле ажыглаар херек.

Кады школа дооскан эштериниң дутаймында сонуургай бердим.

Бистиң эртем-билигге өөреткен башкыларывыстың чагыынга ээ болуп, республиканың улус ажыл-агыйының янаы-бүрү адырларында ажылдап чоруулар. Оларга педагогика эртемперииниң кандидатгары Серот Салчак, Красс Салчак, чогаадчы, төөгү эртемперииниң кандидады Екатерина Тапова, РСФСР-ниң школазының аздарлыг башкызы Зоя Куулар, Тыва АССР-ниң школазының аздарлыг башкызы Сүтдер Содунам болгаш өскелер-даа хамаарыжыр.

— Ам барык-ла 37 чыл иштинде башкылаан-дыр силер. Улус ажыл-агыйында силерниң өөреткен өөренүкчилериңер хөйү-биле ажылдап чоруруу чүтаажок. Оларның дугайында чүнү чугаалап болур силер?—деп, база бир айтырыгны салдым. Бөпки Март 8-ти таварыштыр байыр чедиргеи ийи телеграммаларны көргүстү. Биразы Гоузиевың Тбилиси хоорайда «И» шериг кезээнде майор Владимир Монгуштан, өскезп Даг-Алтайда шериг кезээнде лейтенант Омак Хандыдан келген болду. Аңгы-аңгы үеде дооскан өөренүкчилери-биле башкының харылаазы эки. Кызылда З. Т. Салчак (Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи), Б. Т. Куулар, А. К. Седип, И. М. Сагаандай, А. К. Базыр-ооп, М. К. Базыр-ооп дээдн эртемниг эмчилер, Полина Оюн, Майя Намчыл, Андрей Ашак-ооп эртем-ишчилел институдунда эртем ажылдакчылары, өөренүкчиси чораан Кара-кыс Чолдак-оол биле Монгуш Шыырановна ам барык-ла 15 чыл ажыг үеде чаңгыс школада кады ажылдап чоруурлар.

Хоочуп ишчи 3 «б» классга башкылап турар. Класстың өөренүкчилериниң билии шыырак. Класстың ада-ие комитединиң дараазы Елена Баяровна Сат-биле олар чаңгыс ай планныг ажылдап турарлар. Мартың төнчүүнде часкы дыштанылга үезинде, класстың өөренүкчилериниң ада-ие хуралын чыылдырган, «Уругларны өг-бүлеге кижизидери», «Иениң болгап чаштың камгалалы» деп темаларга конференцияны эрттирген.

Коммунист Монгуш Шыырановна Кандапның улус өөредилгезиниң шугумунга үр чылдарда үре-түнелдиг ажылдап келгенин бедин-биле үнелеп көргеш, ону Ленинчи юбилей, «Куш-ажылдың хоочушу» медальдар, Тыва АССР-ниң Дээдн Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

Тыва улус кижиниң аас-кежии эрге-дужаалыпда, эң-севинде, бай-шыдалында-даа эвес, а харын хей ажы-төлдүг болуруида дижир. Шынап-ла, Монгуш Шыырановна, Шогжал Күжүгетовна Кандапнар чугум-на маңаа бадыткалдыг өг-бүлениң бирээзи. Улуг оглу Артём Кандан Красноярскиниң эмчи институдун доосканг, амгы үеде Эрзин районнуң амбулезинде ажылдап чоруур. А үш иштер Андрей, Вячеслав, Геннадий Кандапнар Кызылдың № 2 ортумак школазының чедишкинниң доосканг, Омскиде ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң шугумунда ажыы-ажыы албан-дужаалда эки ажылдап чоруурлар. Хеймерп Чойганмаа Кызылдың № 1 көдээ профтехучилищеде өөренип турар.

Аас-кежиктиг пенин ажылажып, амыдыралын кыскасынбиле таныштырарга мындыгдыр.

Иван КЕЛИК-СЕҢГИ.
Журналист.

ЧУРУКТА: үш иштер—Андрей, Вячеслав, Геннадий Кандапнар ада-иезп-биле. (1976 ч.).

Алексей СОДУНАМНЫҢ фотозу.

ХУУДА МАЛДЫ ӨСТҮРЕР ДИЗЕ

СЭКП ТК-ның чоокта чаа эртикеп Пленумунга чуртка Аъш-чем программазын чедишкинниг боттандырарының аргаларын болгаш совет кижилериң социал-экономиктиг чаагай байдалдарын бөттүү-биле эки-жидер дугайында угланмышкымны айыткамны дыкада сеткил хамнп, улуг өөрүшкү-биле хүлээп ап турар кижи-дир мен. Кодээ ажыл-агый дээрге, мын шиитпирлээр ийу келген айтырыг бо.

Моон мурнунда кодээ ажылагый талазы-биле доктаал айтымышкынналр үнүп тургулаан, ынчалза-даа ону чер-чергс бага ниитп чуртка-дыа чогумчалыг шиитпирлеп чадаан. Чижээ, бистиң Эрзин районнуң ап көөрге, шуут-ла ынчыг. Районнуң, кодээ Советтиң база совхозтуң-даа талазындан шиитпирлиг хемчеглер албаан.

Район болза, кыдыг-кызыгаар черде турар. агаар-бойдүзүү, черинин байдалы берге, ынчангаш 7оттарывыстың күжүүс-биле четчир санныг ногаа, картофель тарып өстүрүп алырывыс берге. Мындыг таварылгада чон чүгле сантыг-магазинче, а мал-магазинныг улус олче көрүнгеп олурдулар-дыр. Сөөлгү үеде магазиннерге үзүт аймаа сатпастаан. Колбаса кылыр цех продукция чок дээш ону колбастаан. Мындыг байдал канчаң тургустунавыл? Чоокк аъш-чем-биле хамнырарының бир ков дозу болза, улустуң хүүда дузалал ажыл-агыйын кеткилери, оларга бүгү талазыг дузаны чедирер үжүрлүг турган. Бо айтырыг сөөлгү чылдарда күүсеттинмейн тур.

Үлүстү молданыкырар хүтабында чүгаа турза-даа, дээштиг хемчег албаан. Ийнде, өөрээп-биче малдыг улустан ацца тыртып, эът дужаар кылдыр албадап турду. Үштс, чонуун хүүда малының кадарагы-биле шыырак кадарчыларда үндүрүп бээрин даасканг турган. Ол шиитпир мынчага чедир чүгле саазын кырында артыкан. Ол ышкаш суурда үлүстүң малын кадарар дээнип күүсеп күүседип чадаан, мынчангаш чонга мегечи болгу бергеп.

Ынчангаш ам суурда малмагазинныг хамаатылар сиген белеткеп шыдаавйн, малчың коданнарга чагып каап турарындап, совхозтуң мал чеми база хорап турары билдингир. Суурда малды кадарар кижиниң күүсеп тыпнаанындап, ийы-бүрү чылдагаанындап ийи чыл дургузунда 40 ажыг бода мал өлүп хораап болгап читкеп. Мал оору хей турда. Эрзин райкүүсеомунуң иштики херектер киллизиниң ажылдакчылары чаңгыс-даа оорчу-тып илереттээн.

Суурнуң улузу мал-магазының кодээде танып-көрүжүнге, дергүл-төреддеринге чагып каап турар. Ол чорук амгы аранда, ег-бүле керээзи-биле малчыннарның ажылдаарынга база шаптыктыг. Ол малды тускайлап ангылаар дээрге, кыштаглар, кадарчылар-даа чок, а суурга эккеп алырга, улуг бергедээшкиннер бар. Чогум шуут-ла арта чок бе, ынчаш? Бар. Чүгле кодээ Советтиң күүсекому, совхозтуң директнзизы бо айтырыгларже ээ бзуу-биле көрпүр херек. Шиитпирлеттинмес, боттанмас деп чүве турбас. Мал ажылының эштежилгезин чүге тургузуп болбазыл? Болуур. Дуржулга ёскө черлерде бар-дыр. Бистиң Бай-Даг кодээ Советтиң күүсекому база «Чаа оруң» совхозтуң директнзы-даа черле бо айтырыгны моон соңгаар канчаар деп көрүп турарыл? Биске тайылбырлап бергин.

Чаа негелде ёзугаар кодээ Советтерниң эрте-хүлээлгезин улгатнан чүве болганда, мал чок кижилерни малдандырар талазы-биле эң чугула сонпал айтырыгны дораап мык шиитпирлезнн. Ап-чем талазы-биле чүгле күргеден эжелеңер деп, оларга көрүнүп алгаш олурарга чүве бүтпес ийнн. Бот-хандырылга деп айтырыг тургустунуп келди ышкажыл. Моэп бо материалым Бай-Даг кодээ Советтиниң күүсекомунуң даргазы И. М. Сагаанга ажык чагаа-даа болгай-ла. Черле чүнү манап олурар улус бис аан?

Хаймн ДАНДАА.
Эрзин район.

АМ АЖЫЛДААРЫ АРТКАН

«Кызыл-Даг» совхоз 1988 чылдың январь 1-де тургустунган. Эртнеп чылын бо ажыл-агый бода база чыгты малдың баш санын өстүрүнниң планнарын четче күүседнп шыдаавзан дээрдеп башка, аскс даалгаларын бүрүнү-биле бөттандырган. 1988 чылда совхозтуң 18 малчын өг-бүлеэн керээ-биле ажылдап киринпеп. Олардан 8 өг-бүле планнан ажыр дужаатаны продукциязы дээш 1200-2100 рубль немелде төлеварин алганнар.

Нинтин-биле бо ажылагый баштайгы чылында-ла 727 муң рубль орулгалыг болгаи. Эң мнангыя өнкүдеп кнзин хей орулга киргеп.

Ынчалза-даа арга-курлавырларын чедир ажыглаваан. Курунеге 9 тонна сүттү чедир дужаавзан. Ынын эвлер пеппя база чаа пефть бензолын ажыглалга киирип чаваан.

Чер ажылынын талазындамдык малчыннары аранда ажылдап киргеп. Тудуг пегинде (прораб Д. Мижит-Доржу) 7 звено бо аргаже киргеп. Чер ажылының пеги (агроном Буян Билчей) аранда-биле ажылдаар кылдыр 3 звенону белеткээп.

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленуму кодээ ажыл-агыйны аренда керээзи-биле организастаарга ажык улуг ажыктыг дээрзин айытказ. Шынап-ла, керээ-биле ажылдаан болза, эрткен чылын совхозтуң чер ажылы бир янзы турар ийнк. Суттат шынар чок, үнүп келген сигенин мал-магаи чаза базып, таптап турда, дээштиг хемчеглер албаан. Бир эвес ол керээзи-биле ажылдап кирнпкен. Тудуг пегинде (прораб Д. Мижит-Доржу) 7 звено бо аргаже киргеп. Чер ажылының пеги (агроном Буян Билчей) аранда-биле ажылдаар кылдыр 3 звенону белеткээп.

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленуму кодээ ажыл-агыйны аренда керээзи-биле организастаарга ажык улуг ажыктыг дээрзин айытказ. Шынап-ла, керээ-биле ажылдаан болза, эрткен чылын совхозтуң чер ажылы бир янзы турар ийнк. Суттат шынар чок, үнүп келген сигенин мал-маган чаза базып, таптап турда, дээштиг хемчеглер албаан. Бир эвес ол черлерни аренда-биле улуска хүүаап берип каап болза, улус төнчү түннел дээш ажылдаар болганда, үнүп-дүжүтке камныг, ону малга чидиртпес, чаза бастырбас турган ийнк. Черни ээ бөзүбиле ажыглавас деп чүвенни хайы ол болдур эвеспе.

Совхозтуң удуртукчулары, спецнализтери партия Төп Комитединиң март Пленумунуң шиитпирлерни хамнылыбиле өөренип көргеш, хамык ажылды ол ёзугаар организастаар болза экп. Ажыл-агыйлар бот-башкарның ажылдаар дугайын Пленум тода айытказ болгай.

Григорий САРЫГЛАР.
Бай-Тайга район.

КАГДЫНГАН ШӨЛДЕР

Бистиң «Май 1» совхоз мурнунда чылдарда Кызыл-Арыг биле Уузу деп шөлдерни каапканын кижи кайгаар. Кызыл-Арыгга совхозтуң эът угланмышкынын 200 баш бода малы аңаа кыштап, чайлаидаа турганып эки билир мен. Аңаа ынек мал дыка-ла тааржыр. Мурнунда араттар Кызыл-Арыгга чылгыны, пиекти, хойну кадарып, өстүрүп турган чүве. 1960-1975 чылдарда «Май 1» колхоз, оон соонда совхоз чылдың-па аңаа 250-300 тонна чедир сигенни белеткээр, оон аңгыда күргенеге дужаар мыйыстыг бода малды кадарып, семиртип, ол эки оларлыг шөлду ажыглап турган ийнк. Ынчан аңаа мал кадарып турган хоочуннар, ам пенсионерлер Ак Савала, Оюп-оол, Мадарнн олар сактып чугаалап олурарлар.

Кызыл-Арыг даэрге совхоз төвүнден 75 километр ырак чер, совхоз аңаа тракторлар бола аът машиналары-биле сиген келип, ажаан турган. Кызыл автомашина оруу үне бээр.

1985 чылдан бээр орта сиген-даа кеспестеди, мал-даа кадарбастады. Аңаа турган кажааларны, бажыңнарны эзи каапкап. Ол черниң сигевп, мал одары эзи артып каар апарды. Ол хиреде малга сиген белеткээрнииң планын совхоз күүсетпес, одар чогундан хей малды совхоз төвүнүң чоотунга кадарын турарындан эки-ле семирнвейп турар.

Ол ышкаш совхоз төвүнден 35-40 километр дире Уузу деп черге 150-200 ыйыстыг бода мал турган, ону база-ла ам ээп каапкан. Оон харын Ырбан суурнуң чурттакчылары хүүзунга малынга сиген белеткеп ап турлар. Шак ындыг тавырымчалыг черлерни совхоз каапкап, оруу берге, каш-кап хемнер кежер Ак-Хем. Улуг-Шынва даэн ышкаш тайга аңаа черлерден сиген белеткээш, ону чедир сөөртүп ап ыядавас боор-дур. Ол сигенни сөөртүп алыр даэш хей артык чарыгдал үндүрүп турары үеннн негелделинге тавржыр бе? Мурнунда хей сигенни кезип ап турган шөлдерни каапкап, ам сиген кезер черивис чок даэр хевпернни соксатканы эки боор ийнп.

Кызыл-Арыг биле Уузуга мал чеми белеткээр, аренда-биле ажылдаар звенолорны тургускап, шөлдерни ажыглаар болза эки-ле.

Дмитрий АПР-САНАА.
Тожу район.

ҮРЕЗИН ЧЕДИШПЕС

1988 чылда Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары 324,3 тонна картофельди, 167,1 тонна ногаапы күргүнеге саткан. Оон мурнунда чыдың деңнеалнге көөрде, 146,2 тонна картофель, 34 тонна ногаа аймаан хойну сатканы ол. Ындыг-даа болза районнуң статистика эргелелиниң берген медээзинден алган көөрге, күргүнеге картофель садар планын чүгле «Тыва» совхоз күүсеткен. Арткан ажыл-агыйлар чадашкан.

Картофельдин, ногаанын га бүрүзүнден ажаан ап турар иишти чымыдазы, дүжүүн чавыс болуп артышаан. Оон кол чылдагаанны чемишчидилгелерни чедир ажыглалгайн турарындан болуп турар.

Районнуң совхозтары ногаа аймаан күзүп чогуур үезинде ажаан ап турза-даа, ону ышкаш, кадагалаар подвалдар чедишпейн турар. Совхозтарда бар ышкамыр черлер ей-ышк, тар. ей-тап, чылыг сагыттынмайн баргылаар. Оон үжурунда картофелиниге үреэнп келир, үрезнпге безин чедишпейн баргылаар.

Ам бо хүшеэде «Хөндергей» совхозка 360 тонна картофель үреэнп хереглеттинип турар. Ажыл-агыйда амдыгында бары чүгле 120 тонна. Үреэнп чедишпес болганындап арткапын тарга-биле орнап, өскс черлерден садып алырын көрүп турар.

Районнуң өскс совхозтарында үжен-үжеи тонна картошканы үреэнпге хереглээри-биле арттырып каап. Ол хире ааэзп картофель үреэнпге чедишпес. Ынчангаш өскээртеп дилеиип, дарый немелде хемчеглерни алыры неретгинип келген.

Виктор ХОВАЛЫГ.

САГААННАР—САЛЫМНЫГ МАЛЧЫННАР

Мөгеп-Бүреп хемнин оң талазында Кызыл-Хөл суурдан 7-8-де километрде, Кара-Даг деп дагның баарында кыштаг турар. Ол болза «Мөгеп-Бүреп» совхозтуң суургы хойнукулары Сарыг-оол Салчакович биле Сеанл Доңжуевна Сагаанналрның кыштазы-дыр.

Чазарбн алды чыл дургузунда ажылдап келгеш, бо өг-бүленнн өстүрген турганы, кырган дугу та чеже. Бир эвес амгы үе ышкаш керээ-дүгаар ажылдап турган болза, оларны сагып-чиэдеп кааи турбай эртик.

Чаштыс чер-чурттуглары Сагаанналрның ажылынга кызыгаанып, амыдырал-чуртталгазының чемелнпнин черле кайгаар бис. Чурттап олурар орап-савазы, малының кажаазторазы арыг-силиг, эмесеспелиг. Каскан керженин кажаадан 20-30 метр хире черде чыып, курагдып каап. Оны кедпр кыжын одаар. А кажаага кире бээрге, иштп келгеч, арыг, курган. Клеткаларда турганнарны назын айыы-биле ажаап, азырап турар. Шөгжалар, оңгачалар четпеп. Деспплерде арыг сугну кутнап. Өдекте дустуг ыяа-мынга салгынап каап, мал ону туралаапы-биле чыгган ап турар.

Сагаанналрның чурттап олурар бажыңы хоорай, суур хүүзунлан кайчап-даа ылгалбас: темнр оргпнарлыг, утуялыг антара, шулуурларны чыпй салгылаап. Оон кырында улуг-биче чемодаппар. Радиоприемниктпг, «Фотон» дээр телевизорлуг. Хлебти боттары бпжырып алыр.

— Суурга бажыңнарга салыр хлеэп чнг, лапты ергеп, кижи шоолуг чий албас боор чүве-дир — деп, мепп суур кижиэп боорумга, чемелей аарак баштактандылар. А боттарының бпжырган хлеэп төөгп сорттун ак далгапыпаан бижырган, тударга пруспчалыг чүве-биле номей-ле.

Бажыңның чанында мөөгүлчак ак өгпю тип каап. Шагның үш ээлчээнде чурттаар өнгээп ол. Оон мпжпп каяа, ным чазаанын сонуургаварымга, болуу-ле чазап алганын тейлбырлаты. Мөгеп-Бүреп хемнин уэунда Дыттыг-Арыг деп чер бар чүве, оон тал кезип алгаш, ег мпжпп чазаап. Оон талынып шыпары тергпнп эки, хадын ышкаш бпжыг дээрпп хойжу мактады.

Кыштагда чунар-бажыны база бар. 1988 чылда субботник чезпнде улус келгеш тулуп берген. Ынчангаш неделя санында-ла уруг-дарыгбиле чунар-бажыңнап ап турар апарган, магазыт.

1988 чылда бо өг-бүле 100 хойдан 26 хураганны камгалап алган. Бир хойдан 1,6 килограмм шүкү кырааат чужаагап. Ам оларның кодазында төрүтр 355 хоюндан 340-п сохлапнаап. Хураганнары мекдп доругуп турлар. Ынчангаш ам бо чылын 100 хойдан 100 хураганны камгалап аптарынып аргазы бар.

Сеанл Доржуевна биле Сарыг-оол Салчакович малчыннап келгеш, чаңгыс-даа удаа багай дпрпп көрбээп. Амгы үеде оларда уруу Сайлык сакманчылап турар чорду. Ол 1987 чылда Мугур-Аксы ортумак школазын дооскан комсомолчу уруу чыл санында-ла 180-200 хураганны доругуруп турар. Ынчангаш пирекциядан таннадып, мактадып келген. Эрткен чайын ол Кызылга секретарь-машинистка курсуун дооскан, адаптпнин дилээ-биле бо кыжын дузалажып, сакманчылап турары бо, а чайын Мугергежилп-биле ажылдаар.

— Одар-белчиринер, малмагазпнар-даа демей-ле-дир, ол хирсде чамдык кожаларынарның көргүүү чүге куду болуп турарыл. Сарыг-оол Салчакович? — деп, малчыннан айтырдым.

— Ында кандыг-даа чажыт чок болгай. Бистер хойну кыш киирип, семиртип алыр дээш, шагның дерт ээлчээнде олар шилип турган, кадарар бис. Хой семис, шырак болурга-ла, төлү-даа, ал боттары-даа мекдп болур, а артан хойнуң төлү ырбыска, аарыычал. Хораар чорчу ышда — гур-Аксы суурга бодунун деп, хоочун малчын таныырлады. Шынап-ла, олар малдың одарын тавырыштырып турда, амыр-ла. Чайын Ак-Хем бажы деп тайгага бавр, күзүн Ортаа-Шегетей деп черге келгеш, ында күургул дээр оттуг бүүрээлерге тулдур семиртип алыр. Ол дээрге оплагай шыпарлыг, дус орнун база солуур, мал семирпрпнге тергпнп отт дээрпп Сагааннар чугаалаар.

Сагааннар-даа магалыг-ла кызымак улус. Ынчангаш ажыл-ижп, амыдырал-чуртталгазы эки, чонунга мактадыг. Ындыглар хей-ле болзуп деп йөрээр мен.

Үенуп-Дорлу ПРПП.
Монгуп-Тайга район.

СУД ЧОРУДУЛГАЗЫНГА ПРОКУРОРНУҢ КИРЖИЛГЕЗИ

1988 чылдың дургузунда район болган хоорай прокурорларының суд чорудулгазынга киржилгезинин түкпелии чугаалашкан хураллар Кызыл хоорайга болган Кызыл-Мажалык суурларга болуп эртken.

Прокурорларның судка канчаар киржип, шын, чептүг шинтикел азы шинтиир үндурериие идиг берип, кандыг салдарлыг болуп турарын чугаалажып корген.

Хоойлузунда кördүнген бүгү-ле аргаларны ажытпан тургаш, улус суду нем-керектиң болган байдалдарын бирден-бирээ чокка долузу-биле илереткеш, ону үүлгеткен кижиниң буруузун тургускаш, аңаа шын, чептүг яла онаар ужурлуг деп хоойлуда айтыкан. Суд чорудулгазынга киржип турар прокурор хоойлунуң бо негелделерин сагып турарын кеер ужурлуг. Шинтикелге хамаарыштыр прокурор чеди хонук иштинде удурланышкын киирип, керектиң Дээди судка катап кергеш, дүрүм хажыдышкынарын эдерип ол негээр хүлээглеглиг.

Хоойлуның негеп турарыбиле алырга, прокурорнуң удурланышкыны чокта чаңгыс-даа шинтикел солуттунуптаа, өскерлип-даа болбас.

Эрткен чылдың түңнелдеринбиле алырга, бистиң прокурорларывыстың бо ажыл талазы-биле коргузүтлери дыка куду болганын хурал демдеглээн.

Номчукчуларга билдингир кылдыр кап таймылбырларны берейн. Улус судтарының шинтикелдери өскерлип, солуттунуп турар деп чугаалап тургаш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле суд коллегиязының коргузүтлерин ажылап турарын ол. Суд коллегиязынга шинтиргеп кижиниң байдалын экижидип, яла хуусаазын чингеткеп ийикпе азы дүрүм чүүлүн чиик кылдыр көжүргеш, ылазын чингеткенде шинтикелди өскерлип деп чугаалаар, а кажан шинтиргеп кижиниң байдалы аартап, аар кем-керекти көргеп дүрүм чүүлүнче көжер ийикпе, аар яла бээр ужурга таварышканда, азы дүрүм чүүлдерин үрээп турда, шинтикелди чок болдуруп солуур, ынчан шинтикел солуттунган деп чугаалаар. Шинтикел өскерилген-даа болза, ындыг шинтикелдерин шын эвес тургустунган шинтикелдер деп санаар апаар.

Кеземче херектерни судка көрүп тургаш, улус судтары кеземче болган кеземче чорудулга хоойлуларын хажыдыш турар чорукталарны прокурорлар четче, долузу-биле илередирип, оны болзурбасын чедип ап шыдавайн турарлар. Ооң ужурундан дүрүм-хоойлу хажыдымшкыннары суд чорудулгазының өске киржикчилерининг (когараан, шинтиргеп кижиниң азы болчукчуның) хомудалы биле Тыва АССР-ниң Дээди судунга келгеш, орта илереп, орта эттинип турар.

Шинтиргеп барык-за 200 хире кижилерге хамаарыштыр болган дүрүм-хоойлу хажыдымшкыннарындан прокурорларның киирген удурлашкынымшкыннары-биле чүгле 26 хуузу эттинип турары дыка куду деңнел.

Хөй катап таварыжып турар чамдык хажыдымшкыннардан алгаш керээликер. Улус судтары кем-керектиң болган байдалдары орта бижинмейн турда-ла, ону долузу-биле илередирип кыспайн, четчир барымдаа чокта-ла бурузулургаш, шинтикелге хамаарыштыр прокурор чеди хонук иштинде удурланышкын киирип, керектиң Дээди судка катап кергеш, дүрүм хажыдымшкыннарын эдерип ол негээр хүлээглеглиг.

Хоойлуның негеп турарыбиле алырга, прокурорнуң удурланышкыны чокта чаңгыс-даа шинтикел солуттунуптаа, өскерлип-даа болбас.

Эрткен чылдың түңнелдеринбиле алырга, бистиң прокурорларывыстың бо ажыл талазы-биле коргузүтлери дыка куду болганын хурал демдеглээн.

Номчукчуларга билдингир кылдыр кап таймылбырларны берейн. Улус судтарының шинтикелдери өскерлип, солуттунуп турар деп чугаалап тургаш, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле суд коллегиязының коргузүтлерин ажылап турарын ол. Суд коллегиязынга шинтиргеп кижиниң байдалын экижидип, яла хуусаазын чингеткеп ийикпе азы дүрүм чүүлүн чиик кылдыр көжүргеш, ылазын чингеткенде шинтикелди өскерлип деп чугаалаар, а кажан шинтиргеп кижиниң байдалы аартап, аар кем-керекти көргеп дүрүм чүүлүнче көжер ийикпе, аар яла бээр ужурга таварышканда, азы дүрүм чүүлдерин үрээп турда, шинтикелди чок болдуруп солуур, ынчан шинтикел солуттунган деп чугаалаар. Шинтикел өскерилген-даа болза, ындыг шинтикелдерин шын эвес тургустунган шинтикелдер деп санаар апаар.

Кеземче херектерни судка көрүп тургаш, улус судтары кеземче болган кеземче чорудулга хоойлуларын хажыдым

ЭКИ КИЖИНИ ЭШ-ӨӨРҮ МАКТААР

Районувук сайзыралынга үндезин чаартылгаларны хөй чылда ажылдап келген күшажылчы коллективтериң бирээзинге — чонга ачы-дуза чедирер амыдырал хандырылга будурулге эртелелиниге районнуң чону чоргаарлаалыр. Коллективтин даштыкы шимелдеш үк будурулгеже кирип көөрүнче кижини чалап бээр. Эжик аксында көргүзүглер самбыралары, чуруп аскылаан плакаттар ажылчын кижиниң сагыш-сеткилинге сонуургалды оттуруп.

Интеркационалчы коллективтиң ажылчын туружун цехтер санындан сонуургадым. Чүгле телевизор сеткээр мастериң дегги ол хүн шоочалыг болган. Чыдагаавайыг. Будурулгениң директору Валентина Чозаровна Баяндай мээң сонуургаан айтырыгларымга эвилең харыылап, меңээ болдунар-ла тавыбиле дужаларын. Коллективте ажыл шагы үзер чорук улуттактынган. Арага дутаймында айтырыгны чыл дургузуунда чүгаалажып көрбөзи. Элээрлер коллективти деп чарлады үш чыл бурунгаар кылган. Арага таловуп албас. Бо коллективте хереэженнерни көөрүмге, чеҗээп одуг чайгы пыкта айыткы каас чечектерлө. Эмзег, чаагай чыт аттарга бүрген турар. Даараныр цехтиң амгы үеним-биле дериттинген чепсек-хересели, машиналарының даап-шимээнин сеткилди сергедип көөр. Пос-таавының шокары карантарыы чылчырыктадырып көөр.

Бригада керээзи-биле ажылдап турар даараныр цехтиң ажыл, амыдыралы-биле хандыр танылып көөр болаалчы. Цехтиң бригадири Мая Адым-Херел даараныкчы кыстары-биле мени таныштырды. Чалыы кыскаавының бүдүрүлгезинден уругдар хевин, хереэженнерге чиик платьелер, өбүлөр болгаш өр улустуң костюмнери база тоннар үнүп турар. Цехтиң хоочуларын: Клара Кунгаа, Кара-кыс Мумалдай, Полина Бюрбю тыва херектээштер даарап турарлар. Национал хептериин үреп, чараш үгүлээларын хөлөп билирлериниң арезинде моон мурнунда даараныр цехти баштап келген Тамара Маадыровна Намзырай-биле чугаа кылырын эп-өөрү кыстар меңээ сумеледи.

Т. М. Намзырайның эрткен чылда планы — 2400 рубльдия оруглазын киирер. Ону 2520 рубль чедирип, планын 105 хуу күүседткен. А 1989 чылдың январьда 300 рубльдик продукциялын бүдүрер турсаш, ону 305 рублыге чедирип, планын чүс дуу күүседтип алган. Тамара Намзырай бичө сеткилдиг, хөйнинтичи кижи-дир деп чүвенин чугаалажып тура билип алдым. Ол район Совединиң депутады, коллективниде партия организациязының секретарының оралакчызы. Күш-ажылчы сагыыга-чүрүмү бижыг, бедик культуралыг даараныкчы болду.

— Бот-оруулга-чарылга-биле ажылдаарга кайдыг-дыр, таарыжыр-дыр силер бе? —деп сонуургадым.

— Кайдыг-даа кижиниң кончаар бодуп боду бапкарының шыдаары моон көстүп көөр-дир. Ажылынга кызымак, харысалталыг чорук цехтиң кежигүннеринде ескен. Колда чүве —биливр чаа чүвелерниисти бот-бодувустан чажырыышпайн, удур-дедир дузалажып чаңчыл бергенивис. Аравыста пайырадывыс нажаннызындан артык апаргаан.

Шынап-ла, сеткилде экю-дижир болгай. Ажыл-ишти коллектив шимчедир, чон бот-тарының туружун чогаадыкчы сөз-биле көөр апаргаан. Ынчангаш Тамара Намзырайның дегиниң болгаш бодунуң хуузунда чедиишкинни ында деп билдим. Тамара Маадыровна ажылынга карз чажындан бердингеп. Даараныкчыга өөредип каан башкызын— Мария Сувак-оолду (ол ам Эрзинде) сактып олурду. Ортумак школа дооскан кыстың оруун Мария Сувак-оол ынчаар ажыдың каан. Оон бээр он чыл эрткен. Тамара Намзырай чаңчыл ол-ан будурулгеде ажылдап, чуртаан чоруур. Чиик хеп даарап билириндеп, ол ам даштыкы, хылыы, кайдыг-даа хептиг даарап билир апаргаан. Мергежилиниг бердинин, оон хыын улам-на тып бар чыдар деп чүве ол-дур. Тамараның адырыкчы ажылчыларының арезинда кирген. Самгалдай суурда хереэженнер чөвүлелиниң кежигүнү хүлээлгезин база ол ак сеткилдин-биле күүседип турар. Ие кижиниң бичө сеткилдиин, дыннөгүрүм, ээлдек-эвилең, эки моолу-будуунуң Тамара Маадыровна Намзырайдан үлегерлеп көрүп болур.

Мотөрик ТИРЧИН.
Тес-Хем район.

СТУДЕНТ

ЧУРУКТА: Кызылдың педагогика институдунуң өөредилгезинге кызымак студентизи Алика Даржаа бо чылын кийги курсту доозар деп турар. Ол дыл факультединиң чедиишкининг дооскан, кодаа суурга барып башкылаар.

Быжыг сагыыга-чүрүмнүг, өөренирингге улуг сонуургалдыг студент билиг-мергежинин бедыктишаан, даадыларже черинде хей-ниитиг ажылдарынга база идепкейлиг киржип турар. Институтка болуп эрткилээр дыштапкыга болгаш найырал кежээлеринге киржип, уран чүүлге талантылыг аныяктарын тодарадырыпга киржип келген.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭР ХЕЙЛЕР

Бай-Тайга биле Мөңгүн-Тайганың чону шаг-шаанзан бээр амыдырал-чурталга, дөргүл-төрел, ажыл-агый айыл-биле, аная-даа аралажып чораан. Төлэп суурнуң улуг, биче чурттакчыларынга мөңгүн-тайгажылар келген дилир. Бай-Талга, Шүйга концерт көргүскен, дыка солуң концерттиг улус-тур деп, сураг дыңналган.

Чарлал ёлүтаар кежээкиниң 8 шакта районнуң Культура бажыңы шыгырт долу. 6 шакта көргүскенде база шыгырт долу болган болду. Аалчыларның удуртукчузу. Мөңгүн-Тайга районнуң Культура килдизиниң эргелекчизи «Мөңгө чечээ» чечен чогаал каттыжышкынының удуртукчуларының бирээзи, шүлүкчү Саая Майнак концертти ажыдып, бодунуң эге сөзүглег акы-дыдма, кожа бай-тайгажыларга шиг байырны чедирип, социал культура, ажыл-агый хөгжүдезиниге улуг-улуг чедиишкиннерлиг болурун күзевишаан, бодунуң районунуң эрткен, амгы болган келир үеде бүгү талалыг хөгжүдезиниң дугаайын таныштырган.

Концерт Салчак Молдурганың сөзүглег Базыр-оол Түлдүм-Сүрүнүң «Чедиг-Тей» деп сураглыг ырызының аялгазын тыва хөгжүм херекселдериниң оркестриниң ойнаазы-биле эскээн. Оркестрин Улан-Удэниң культура институдунуң эстрада, үрер хөгжүм факультединиң доозукчузу, Владимир Иргит билдиглиг башкарып турар болду. Черле мынчаш, бо аныяк оолдуң удуртканы джаз музыказы кыдыг-кызыгаар район масштабы-биле алырга, чаа ажыдыышкыны, солуң чүүл дээрниң демдеглезе артык эвес.

Концерттиң программазы байлак, янзы-бүрү жанрлар барык шупту бар, эң кол чүве—амгы үениң пегелдези-биле дүүшкеп, ажыл-агыйда, амыдырал-чурталгада-даа чамдык четпестерни, уран чүүлдүң онзагай аргаларын ажыглап, чидни-биле сонгалап турарында. Орус, тыва-даа ырларны, янзы-бүрү аймак чоннуң танцы-самын-даа, интермедия, шоодугуг баштак чугааларны-даа, уран номчулгаларны-даа, хөөмейни-даа, орус улустуң хылдыг хөгжүм херекселдериниң күүселдезин-даа бедык мергежилге күүседип турдулар. Ылангыя шоодуглар, дузаашкыннар күүседикчизи Артай-оол Чудурну, Адыг-оол Намгай-оолду, Ульяна Хертекти, чараш үнүг ыраажылар Екатерина Самыяны, Хуная-Кара Хертекти, Бүгү-эвилең фестивалының лауреады сыгытчы Валерий Саяны, чазык шырайлыг танцычы кыстарны, бодунуң чогаатканы «Ынакшылдың одурулары» деп шүлүүн помчаан Айлаңмаа Донгакты чон адыш часкап, катап-катап күүседирин дилеп турду.

Концерттиң төвчүзүнде болуүтүң удуртукчузу Саая Оналович Майнактан Мөңгүн-Тайганың культура амыдыралындан кап сес чугаалап бээрин дилээн мен.

— Ырак-узак, кыдыг-кызыгаар черде чурттап чоргузуусседа, республиканың өске районнарының культурлуг деңгеминден чыдып калбас дээш бүгү күжүүсүүн салып, оларның эки арга-дүржулгазын өөренип, ажыглап турар улус бис. Бо келгенивистиң сорулгазы база ындыг. Оюн көргүзерден аңгыда, кодээде культура бажыңнарының, библиотекаларның, уругларның музыка, спорт школаларының ажылы-биле таныжып чордувус. Силерден база хөй ажыктыг түүлдерин көрүп алдывыс.

Культура ажылының специалистери-биле колдуунда хандыртынган бис. Амгы үеде 3 дээди эртемниг специалист бар, бо чылын оларга немей 2 дээди, 3 ортумак түскай эртемниглер немежир. Олар шупту Мөңгүн-Тайганың оолдар, кыстары-дыр.

Силер боор силер, районувустуң культура бажыңы-ла багай, үе-дүптүң эрги клуву. Ол эвес болза, канчаар-даа ажылдап болурунуң аргалары бистө бар.

Улус депутаттарының Бай-Тайга район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазы Владимир Сүге-Маадыр, СӨКП райкомунуң секретары Чечекмаа Саая база райкүүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи Чечек Монгуш олар мөңгүн-тайгажыларга аалдап келгенин, солуң программалыг концертти районнуң чонунга бараалгатканы дээш өөрүп четтиргенин илередип, ажыл-ижинге, амыдырал-чурттазыгга чедиишкиннерин, ас-кежиктиг күзевишаан.

Ажыглаа дег эки чүве
Аалчыларда эмгежок-тур
Амыдырал кырын орта
Ам бо дораан күүседир бис.
Ол хире көрүп алгаш.
Олчаан кайын орар деп бис.
Чечен сөстүг, уран чүүлдүг
Чеде бээрин аазап тур бис

деп байырлажышкынның чугаазын доостулар.

Хүргүл-оол КАҢ-ООЛ.

ЭРТЕМ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ

Диригчораан, кайгамчык алдар-аттыг тургаш, мөчээн сөөлүнде чоорту үттүндүрар, ады-сыны билдинмес, өлгөн сөөдүнде чонуң арезинга алдары алтыыр, кылган үүлезин чугула керек апаар кижилер турар. Салчак Лопсаң чогум-на ындыглерга хамаарыжыр.

Ол 1909 чылдың апрель 5-те Бай-Тайга районнуң Кызыл-Дарга чиктинде араттың өөнге төрүттүнгеп. 1965 чылдың ноябрь 23-те Кызылга мөчээн.

Алдан-Маадыр аттыг төп музейде Тываның сураглыг кижилериниң эт-эдилелдерин, бижээн ажылдарын болгаш допчу намдарын бичинилеп чыгылаашкын, мөңгежидир кадагалаан фонд бар. Бо удаада Салчак Лопсаңның чүгле эрээн-шокар допчу намдарын аныяк-өскенге допчулай аарак таныштырып көрээл. Салчак Сотпаевич Лопсаң 1931 чылда Москва хоорайга Чөөнүүтүң ажылгы чоннарының университединиң чедиишкининг дооскан. Тывага чедип келгеш дораан, Чөөн-Хемчиктиң пам кошкомунуң йнгги секретарыныг ажылдай бергеп. Оон соонда Тываның Ном үндүрер черинин директору боон ажылдап тургаш. Орустап чугаалажы болгаш бижинин болбаазырангай кижи боорга, ТАР-ның Төп коомтуң Мунусинск хоорайда төлөөзи кылдыр томуйлаан. Оон соолзүредир культура яамызының оралакчы сайыды, ТАРН ТК-ның кылдыс эргелекчизи, ТАР Бичө Хурал Президиумунуң чанында албан-херектин киллдис эрелекчизи, ТАР-ның Чыргыдыыкчы яамызының эртем килдизиниң эргелекчизи боон ажылдап келгеп.

1955 чылдан эгелээш, «Шын» солуна очулдурукчулай бергеп, ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү тургаш, салгадап аарааң.

Салчак Лопсаңның күш-ажыл дептеринде түскай мергежилиг эртем ажылдакчызы деп бижээн. Оон тыва дыл болгаш төөгү айтырыынга хол-баштырып бижингилээн ажылдарын хамыладыр шинчилээр эртемденнер тура бээр дээрзинге бүзүрээр мен.

Тыва бижик латын үжүктерден орус үжүктерже шилчип турар үеде, чиге сөглээрге, 1942 чылда Салчак Лопсаңның чогаатканы «Улуг улус көөр үжүк» деп ному үүгүп келген. Моон чемнинг кижилериниг ол буянныг ном мыдыктыг чүве-биле дөмей үнелиг болгаш көрүштүг турган. Салчак Лопсаң тыва үжүктүң дүрүмүүнүң чаа төлевилелин чогаадырынга база киришкен. Тыва дылда оваагай үнеринң өске дыдардан шуут ылгалдыын Салчак Лопсаң дыка солуң болгаш эртемге үндезилеп бижингилээн. 1941 чылда пөрлаттынган «Эртем оруу» деп сетүүлдүң бирги номерикге Салчак Лопсаңның бижээни «Тыва дылдың ажык үнериниң дугайында шинчилеп» кестүп келген. Ол ажылдың кол үтказы болза, тыва дылдың дүрүмнерин эки тааржыдырарда, дылдың үн туругузуунуң онза түүлдериниг сагыш салып көөрү болур.

Тыва чонуң аас чогаалын болгаш бурунгу төөгүзүн шинчилээринге Салчак Лопсаң тедлептиг киржип турган. 1944 чылда үнгээн «Ленин-Сталиниң түгүнүү ада-биле» деп сетүүлге Александр Пальмбах биле Салчак Лопсаңның эмегленип бижээн «Орханның болгаш Улуг-Хемлиң эрги туралгаларының түүнүң дугайын чугаалап турарыл?» деп, кедергей солуун чыгыыга черинде хей-ниитиг ажылдарынга база идепкейлиг киржип турар. Институтка болуп эрткилээр дыштапкыга болгаш найырал кежээлеринге киржип, уран чүүлге талантылыг аныяктарын тодарадырыпга киржип келген.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ИРЕЙ ООЛДАРЫН ҮДЭЭН

1943 чылда тывалар, моолдар Үзбек ССР-ниң Фергана хоорайынга өөренип турган бис. Ол хоорайның мырынай чоогунда демир-орук станциязындан фронтуже аныяк оолдар үдеп турза сонуургаан. чеде берген бис. Шериг үлээн чонунуң арезинда ортаа Адаш чонунуң (Аксакал) дижир. Бажың чалама деп аржыыл биле тарып алган даянгыыштыг, ак салдыг ирей чүүза терреде олурупкаа чедип келген. Ол ирейни улуг-даа, биче-даа кижилер мусульман шажыынның ёзуузу-биле мендилежип турар болду. Эң-не хүндүүт кижи ол турган.

140 харлыг ирей фронтуже оолдарының, уругларының оолдарын үдеп келгенин ол. 40 оолдар перронга чыскаалдыр туруптарга, ирей оолдарынга дуң кагар, савааштар дег ак мергелер тутсуп тур. Бистер билбес улус мергелербиле канчап фашистер согар улус боор деп бодап турган бис.

Казахтарның чаңчылы шыдыг улус дээрзин мынаң билип алган бис. Оон соонда ол оолдарның душтуктары адаптеп хөлеп турган, быжырган, тавак аксы дег, кукуруза далганындан хаарып каан калбак далганын аржыылдап ужуглаш, оол бүрүүзүне сунарга, түгле ызырган дедир эгиндин бээр. Ук далганын душтуу дайындан ээп келгиже шыгжап чыдар чүве-дир.

Дайын төлүүге чеде бергеш, демги мергелерни ланчы азы автомат алгаш, мынаң октаптар.

140 харлыг ирейниң барык ийи взвод чеде бээр оолдарының, уругларының оолдарын фронтуже үдеп турганын көргеп-дир бис.

Дапар ОДАҢ-ООЛ.
Пенсионер.

КИЧЭЭНГЕЙЛИГ БОЛУҢАР

Часкы чылыг хүннерде чер хөрзүнү эрип, ында сай даштары чер адаанда газ дамчыткан хоолайларны үреп маңгат чок. оон түнелиниде агаарже үнген газ бажыңнар адаанда оңгарларынче, сарайларже, чурттакчылыг черлерде кудуптарже база кире берип болур. Газ частыышкынналарының болгаш өрт болурунуң, хорданнаныышкынының аймылдыг таварылгаларын болдурбас төлээде, чурттагга бажыңнарының адаанда оңгарларны доктаамал хайгаарап, хынап көөру эргежок чугула. Ындыг оңгарларже бичии уругларның, элээди ооларының шүргүп киргеп болдурбаңар, эргим хамаатылар! От кыпсырып болдурбаңар! Бажыңнар адаанга таакпылар чорукту болдурбаңар!

Чурттагга-ажыглал участоктары болгаш бажыңнарның комендантылары дараазында түүлдерни боттандырар хүлээлгелиг:

— бажыңнар адаанда шыгжаг черлериниң техниктиг байдалын хандырар, электри чырыпкын үрелиишкинин доп-дораап эттирер. агаар киирер хереселдерни доктаамал ажылдадыр;

— чер адаанда оңгарларның агаарын хайгаарап көөр;

— бүгү оңгарларже, бажыңнарның бирги каадында өрээлдерже «Тыва газтын» ажылдакчыларының чөпшээрели-биле болдуруп болур.

Эргим чурттакчылар! Газ дамчыткан черлерге чораат, кажан газ чытталып келирге, кичээшгейлиг болуп көрүнер. Айыл чок болурунуң хемчегерин ынчаарда доп-дораап алыңар: оттуг-ыяш кывыспаңар, электри чырыпкын кывыспаңар. «Тыва газтын» сөптелге черинин 04 телефонун дамчыштыр дыспаңар.

Газ черинин ажылдакчылары келгиже чедир газ чытталган черлерни эки агаарладып, оларның камгалалын организастаңар.

Эргим хамаатылар! Чылыг үеде газ баллоннарын ажыглаар талазы-биле онза кичээнгейлиг болгаш оваарымчалыг болуңар.

Газ баллонундан газ үнмейн туралын хынап көрбээн шаанда, газ суугузун кыпсыпаңар. Оюу хынаарда, саваң көвүүн ажыглап болур. Саваң көвүүнге хей кестүп чедир болза, газты ажыглап болбас.

Газ суугуларын өске өрээлче көжүрерин канчап-даа болдуруп болбас. Бир өрээлден өске өрээлче газ суугузун көжүрерин чүгле «Тыва газ» ажылдакчыларының чөпшээрели-биле болдуруп болур.

Газ бодунуп савазындан азы суугудан агаарже үнер болза, частыышкын азы ерт болу бээрин утпанар.

Газ дамчыткан хоолайлар чоогунга ыяш тарып олуртуру хорулгуг.

Чурттагга бажыңнарының квартилдарынга ыяш тарып олуртурда, «Тыва газ-биле» сүмележирин эргежок чугула.

«Тыва газ» будурулгенин техниктиг кабинединдиг продукциязын будурер турсаш, ону 305 рублыге чедирип, планын чүс дуу күүседтип алган. Тамара Намзырай бичө сеткилдиг, хөйнинтичи кижи-дир деп чүвенин чугаалажып тура билип алдым. Ол район Советиниң депутады, коллективниде партия организациязының секретарының оралакчызы. Күш-ажылчы сагыыга-чүрүмү бижыг, бедик культуралыг даараныкчы болду.

— Бот-оруулга-чарылга-биле ажылдаарга кайдыг-дыр, таарыжыр-дыр силер бе? —деп сонуургадым.

— Кайдыг-даа кижиниң кончаар бодуп боду бапкарының шыдаары моон көстүп көөр-дир. Ажылынга кызымак, харысалталыг чорук цехтиң кежигүннеринде ескен. Колда чүве —биливр чаа чүвелерниисти бот-бодувустан чажырыышпайн, удур-дедир дузалажып чаңчыл бергенивис. Аравыста пайырадывыс нажаннызындан артык апаргаан.

Шынап-ла, сеткилде экю-дижир болгай. Ажыл-ишти коллектив шимчедир, чон бот-тарының туружун чогаадыкчы сөз-биле көөр апаргаан. Ынчангаш Тамара Намзырайның дегиниң болгаш бодунуң хуузунда чедиишкинни ында деп билдим. Тамара Маадыровна ажылынга карз чажындан бердингеп. Даараныкчыга өөредип каан башкызын— Мария Сувак-оолду (ол ам Эрзинде) сактып олурду. Ортумак школа дооскан кыстың оруун Мария Сувак-оол ынчаар ажыдың каан. Оон бээр он чыл эрткен. Тамара Намзырай чаңчыл ол-ан будурулгеде ажылдап, чуртаан чоруур. Чиик хеп даарап билириндеп, ол ам даштыкы, хылыы, кайдыг-даа хептиг даарап билир апаргаан. Мергежилиниг бердинин, оон хыын улам-на тып бар чыдар деп чүве ол-дур. Тамараның адырыкчы ажылчыларының арезинда кирген. Самгалдай суурда хереэженнер чөвүлелиниң кежигүнү хүлээлгезин база ол ак сеткилдин-биле күүседип турар. Ие кижиниң бичө сеткилдиин, дыннөгүрүм, ээлдек-эвилең, эки моолу-будуунуң Тамара Маадыровна Намзырайдан үлегерлеп көрүп болур.

Мотөрик ТИРЧИН.
Тес-Хем район.

«МӨҢГҮН КЕНТАВР»— НАДЯНЫҢ АВАЗЫНДА

Ленинград хоорайга документалдыг фильмперниң Бүгү-делегей фестивалы «Кижиге турааскадыг» деп девиз-биле эрткен. Фестивальдың кол шаңналы — «Алдын кентаврны» Ленинградтың «Русский самоцвет» заводунуң чуруккулары кылган. Ону талантылыг бичии чурукку Надя Рушеванның «Кентаврёпок» деп чуруунга үндезилеп кылаган.

Кылайтыр чондуруп каан малахит деп өңнүг даш самбыражыгаштa хөглүг, эрес кентаврны алдындан шуткаан чыпшырып калан. Кол призтен ангыда, үш «Мөңгүн кентавр» шаңналды база докталаткан.

Фестивальдың журизин сураглыг шевйпар режиссёр Эрвин Лайзер удурткан. Ол 30 хире сураглыг документалдыг киноларның автору, делегейде бирги чергенниг режиссёрларының бирээзи. Фестивалыга киришкен бүгү фильмнерни шылгап көргенинин түүнелинде, жури кежигүннери кол приз «Алдын кентаврны» Ленинград студиязының «Встречный иск» деп документалдыг фильмиге тывыскан. Ону режиссёрлар Аркадий Рудерман биле Юрий Хашеватский тургусканнар. Үш «Мөңгүн кентавр» деп призтерни латын режиссёр Имер Селезкистиң «Доора кудумчук», америк режиссёр Карин Гудменниң «Алдын часкаар орнуна акшадан бериңер» база швед режиссёр Михаил Лешчиласкийниң «Режиссёр Андрей Тарковский» деп кинолары алгылаан. Москвага Киво бажыңында Бүгү-делегей фестивалынга шаңналдыг черлерни ээлээн киноларның көрүүлезин организастаан. Ол көрүүлеге жури Надя Рушеванның авазы Наталья Дойдаловна Ажыкмаанны база чалаан болган ады «Мөңгүн кентавриың» болгаш түскай дипломну тывыскан.

Екатерина ТАНОВА.

ЭШ ХУУ УЖУРАЖЫЛГАНА

Профэвилелдериниң ВДФСО Тыва область төвүлели чылдың-на аш хуу ужуражылганы организастап арттырерин чаңчыл болдурган. Эрткен дыштанныр хүннерде «Хереп» спорт залынга, культураның болгаш дыштанылганның Н. Гастелло аттыг парыгында шыдыраа клубунга мартылдаалырлыг Профэвилелдериниң Хакас область төвүлелиниң хоочун спортчулары-биле эрттирген.

Хол бөмбүүнге аалчылардың командазында «Белёлкский» совхозтуң директору В. А. Эртель, автоколонна начальниги А. Б. Ваньков, ТУ-154 самолёттуң бортинженери В. П. Шиянов, хереэженнерден эмчи Т. А. Комарова, О. И. Анучина болгаш өскелер-даа, шыдыраачылардан Абакан СӨКП хоорайгы комитединиң инструктору Р. М. Дягилева, башкы П. Е. Лазинский, спортинструктор В. Б. Баранок болгаш техникчилерден Н. И. Сверкунова, эмчи ажылдакчызы Л. М. Студилина олар бар.

Маргылдаалар эгелээн. Ол чилиг демселге эртер деп чүве көрүкчүлерге билдиктир турган. Бирги хүнде хол бөмбүүнге аалчыларның эр улус командазы кызылчыларга 3:0 санга уттурган, а хереэжен улус 3:1 санга аштырган.

Ийнги хүнде Абаканның эр улус командазы база-ла уттурган. Шупчала-даа аалчыларның хереэжен спортчулазы бүгү күжүн моолдеп, эки күштүг кагыларны кылып, чүткүүдүүн көргүскеш, тиилекчи болганнар. Хол бөмбүкчулери —Абаканның эмчи училищезиниң лабораттызы З. К. Пантелеева, область дисзансерзиниң эмчизи Л. А. Шуртина, физкультура башкызы З. А. Корыткова олар эки ойпаавнар.

Шыдыраага баштайгы хүнде биетиел шыдыраачыларывыс Долгар Сат, Монгуш Адыг-оол, Чыртак-оол Оюн удурланыкчыларын 3:0 санга уткан.

Ийнги хүнде база-ла биетиел шыдыраачыларывыс 2,5:0,5 санга уткан. Чүгле Д. Сат хайымнашкан. Стол теннизинге Е. А. Мороков, А. В. Угужаков, Н. Н. Сверкунова, Л. М. Студилина шимчетпир кашпагайы-биле ойнаан. Кызылдың техниктерин 6:3 санга уткан.

Вячеслав МОНГУШ.

Телевидение

АПРЕЛЬ 12
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Бо кайгамчык орап. 9.45 Педагог М. П. Щетинин-биле ужуражылгышкын. 11.15 Медээлер. 11.25—12.25 «Ап-ортукчулар клуву». 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустувуушкун прожектору. 15.50 Музыка эртинези. 16.35 Барымдаалыг фильм. 17.05 «Уруглар шагы». 18.05 Шаандакы болгаш амгы ырлар. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Космонавтика хүнүнге. Кижи. Чер. Октаргей. 20.00 П. И. Чайковский. Концерт. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустувуушкун прожектору. 21.45 Авиация болгаш космонавтика хүнүнге. Телефильм. «Ада-чурттуң чалгыннары». 22.45 Бөгүн делегейде. 23.00—00.00 «Ада-чурттуң чалгыннары». Телефильмниң үлегчызы.

ИЙНГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Мебиустуң бүргүүр». 8.35; 9.35 Бистиң долгандыр турар орун. 2 класс. Хүн кезээде чыры турааң. 8.55 «Эртем болгаш техника». 9.05 Немец дыл. 9.55 «Эртем болгаш техника». 10.05 ПТУ сургуулдарынга. Биология. Ч. Дарвин. Амыдыралы болгаш эртем ажылдары. 10.35; 11.35 А. Н. Толстой — «Орус ажы-чаа». 6 класс. 11.05 Немец дыл. 12.05 «Фараон». Уран-чечен фильм. 2-ги серизы. 12.35 «Силерниң кежүнер...». Комедиялыг фильм. 13.05 Медээлер. 13.15—14.15 Поп-музыка концерти. 17.00 Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.10 Барымдаалыг фильм. 17.25 «Чылдар болгаш ырлар». Алтай телестудиязының солчулгалыг дамчыдылгазы. 18.30 «Бис интернационалчылар бис». 19.00 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер «Хоойлу болгаш хүлээлге». Делегей байдалынын дугаайында беседа. 19.30 Медээлер. 19.40 Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

19.45 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 «Фараон». Уран-чечен фильм. 3-ку серизы —«Хүндүлел бараалгадымшкыны». 20.30 «Англи бажың». Барымдаалыг фильм. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустувуушкун прожектору. 21.45 «Бажың оруу». «Азыроччы» болуктеп телефильм. 22.45 — 23.45 Ф. Мендельсоонуң чогаалдары.

Кино

АПРЕЛЬ 12-ДЕ

«ПАЙЫРАЛ»: «Золотая голова мстителя» 9.10, 11.00, 12.50, 14.40, 16.30, 18.20, «Фонтан» 20.10 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Воры в законе» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР:» «Киносборник» 9.00, «Отряд Трубачева сражается» 10.30, 12.30, «Публикация» 14.40, «Сила любви» 16.50, 21.10, «Стукач» 19.30 шактарда.

«ВОСТОК: «Дети войны» 15.00, 19.00 «Королевство алмазов» 17.00 шактарда.

567000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«Шынның» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлакчылары— 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ сарыыдалгалы секретарь — 3-34-82;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал килдизи— 3-36-42; 2-36-25;
◆ совет турганут, солбал айтырыглар килдизи — 3-34-98; 3-41-29;
◆ үлетпир килдизи — 3-34-49; 3-39-73;
◆ агроүлетпир килдизи — 3-41-16;
◆ пропаганда килдизи — 3-34-57;
◆ культура килдизи— 3-39-15;
◆ информация килдизи — 3-37-11;
◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-42-41;
◆ очулга килдизи — 3-34-93;
◆ үнүүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуун келбейн барганда — 2-32-75.

Чыгаа 900 нитан үнер. Кемчээги 2 параазга ажыры
Тиражы 25400 эк.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының хереглериниң талазы-биле күүрне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинниң база Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чыгыг № 267. ТС—00480.

Редактор В. С. ШАРАВИН. У

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 13 четверг № 87 (13987)

1925 чылдан үнелеттинген. Өртээ 3 коп.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУ КАМГАЛААР, ДЕМОКРАТИЯНЫ КАМГАЛААР

Партияның инициативазын ёзугаар эгелээн эде тургустунуушкунуң, революстуг чаартылгаларның чорудуушкунлары бүгүн бистиң ниитилелливистиң амыдыралының бүгү талааларын хаара туткан. Бистиң улузувуста бар бүгү-ле шынчы, мурнакчы түүлдер бо чорудуушкуннарны түгле сөс-биле эвес, харын ажыл-херээ-биле, бодунуң хүн-бүрүдеги күш-ажылы-биле деткип турар.

Эде тургустунуушкун демократияның хөгжүлдезинден чарымбас. Ол бодалдарның өөрүшкүлүг хайнгыышкынарның, инициативаларның күчүлүг агымын канчаар хостаанын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга демдеглээн. Демократчыдылга дээрге ниитилел байдалын арыглаар ажык-чарлыг чорукту бадыткаары, утаан-медерелди оттурары, миллион-миллион кижилерни идепкейлиг тургузукчу ажыл-чорудулгага хаара тудар дээш ол-дур. Демократчыдылга дээрге боттарының чаа эргелерни ёзуулуг биилп көөр арганы күш-ажылчы коллективтерге берип турар үндезини экономиктиг реформаны боттандырарынга кижилерниң идепкейлиг киржилгези-дир. Демократчыдылга дээрге бистиң политиктиг институттарывыстың ажыктыг чорууп үндезини-биле бедидер, социалистиг улусчу эргечагырганың күчүзүп ажылдар политиктиг системаның реформазы-дыр.

ДЕМОКРАТИЯ ДЭЭРГЕ ЧҮГЛЕ БОТТУГ ЭРГЕЛЕРНИ КАЛБАРТЫРЫ ОЛ ЭВЕС, ХАРЫН ХАРЫСАЛГАНЫ, САГЫЛГА-ЧУРУМНУ, ОРГАНИЗАСТЫГ ЧОРУКТУ КҮШТЕЛДИРЕР ДЭЭНИ ОЛ-ДУР.

Биргээр чугаалаарга, демократияны хөгжүдери совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларынга чаагай сөлдарны чедирер. Социализмниң хажыдып турган аар уржуктардан, таптаашкын үезиниң уржуктарындан чайлавышаан, кижилер чүве тоовас чоруктан хостанып, чурттуң ёзулуг ээлери оолл, утаан-боданын болгаш хөделиң эгелээп. Ындыг бедик хөй-ниитичи идепкей бистиң улузувуска мооң мурнунда кажан-даа турбаан деп долу өзүлдел-биле чугаалаан оолур. Мооң тодаргай илерээшкини оолза ССРЭ-ниң улус депутаттарының сөөгүлдалары болган. Кижилер күрүнеэн эргелеп башкарарынга, боттарының хамаатыы эргелерни ажыглаарынга херек кырында өөренип турар.

Ынчалза-даа бистер, демократия дээрге түгле боттуг эргелерни калбартып турары ол эвес, харын харысалганы, сагылга-чурумну, организастыг чорукту күштелдирип турары ол дээрэн утпас ужурлуг бис. Демократия хөгжүлдезин кара туразында, үн-балай чоруктуң, Конституция ёзуглар хөойлу-дүрүмнерни болгаш корум-чурумну хажыдарының синонимни кылдыр көрүп болбас.

Ооң-биле кады янзы-бүрү хевирлиг болукчугештер демократчыдылганың, ажык-чарлыг чоруктуң, кижиниң эргелерни болгаш хосталгаларын калбартырының кыйгырыгларын октавышаан, боттарын эде тургустунуушкуннуң талалакчылары кылдыр көргүзүп, херек кырында ооң калчаалыг удурланыышылары боол турар. Ындыг кижилер демократияны сакпаргай чорукче, ажык-чарлыг чорукту кижидер нүгүлдээр эргеже, а эргелерни болгаш хосталгаларны ниитилел болгаш хөойлу мурнунга хүзээлге чок, ужур-дүрүм чок, кара туразында чоруктуң талазынче өскертип күткүүрүп оралдажып турар. Ындыг бот-адынакчы баштыңнар — экстремистер болгаш националистер боттарының ёзулуг арыннарын эде тургустунуушкун талалакчылары болуп чагдынып чажырып турарлар. Армениага болгаш Азербайджанга кандыг-даа буруу чок кижилерниң амы-тынынга четкен коргунчуг болдуушкуннар чуртка эгиттинери берге, моральдыг болгаш материалдыг каражаны чедиргеш, Прибалтикага, Молдавияга, өске-даа регионнарга болган национализм хөделиңшкиннер чогум-на ындыгларның үүлгеткен хөрээ-дир. Олар Грузиага өжөэтел-чөрүдээшиң чалбыжыы база өөскүдүп. Тбилисиге үш-баш чок чорукту болдургаш, кижилерни өлүм-чидимге таварыштырган. Национализм илерээшкиннер антисоветчи болгаш антисоциалистиг хөөннүг болуп бар чыдар.

Бо бүгү үүлдер ниитилелдиң чаартырының, демократчыдарының чорудуушкуннары-биле дүгжүп болур бе ынчаш? Ындыг янзылыг хөделиңшкиннерни эде тургустунуушкунбиле, ажык-чарлыг чорук-биле чаш чажырары дээрге, адак дизе-ле, бистиң ыдыктыг үүлдеривисти дорамчылаан чорук-тур. Маңаа чугаа болза социалистиг хөойлу-дүрүмнү дорту-биле хажыктакының дугайында, бистиң ниитилелливистиң үндезинин божаңнадып турарының дугайында болгаш ол дээш харысалганың дугайында болур ужурлуг.

Чурт эрге-хөойлулуг күрүнеэн тургузарының угланышкынынче киримкен. Ынчалза-даа ону түгле бистиң бүгү эгелээшкиннеривисти, бүгү кылып турар үүлдеривисти болуушкун ниитилерливисти шыңгыы эрге-хөойлуг үндезинниге боттандырганда тургузуп болур. Хөойлу-дүрүмнү сагыыры —эрге-хөойлулуг күрүнеэнің амыдыралының овур-хевирдир. Ол дээрге бистиң ниитилелливисте хөгжүп турар чаартылгалар чорудуушкунуң камгалаар магадылалдарының бирээзи-дир.

Ынчалза-даа сөөлгү үеде күрүнеэниң Конституция ёзугаар үндезиннериниң камгалалын четпес боттандырып турар, эрге-хөойлу камгалаар органнар корум-чурум хажыдыкчылары-биле, антисоветизмниң, калчаалыг национализмниң улерээшкиннери-биле демиселди кошкаткан дээрэнниң дугайында хөй-хөй номчукчулар-биле чөпшээрешпейн барып болбас. Ындыг туруш болза эрге-хөойлулуг күрүвениң принциптери-биле шуут каржып, чуртта чорудуп турар реформаларны кошкадып турар деп «Правдаже» чагаа бижээн авторлар чаңгыс аай бадыткап турар. Демократия чорудулгазы хөойлу-дүрүм сагыттынмас болза анархизга болгаш баш удур чугаалары берге уржуктарлыг түүлдерге таваржып болуур. Ынчангаш авазы-бүрү үгланышкынның антисоветчилериниң ёзала экстремистериниң халдаашкыннарындан социализмни болгаш эде тургустунуушкуину, демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту камгалаарынга хөойлуудулга механизми херек деп, одар санап турар.

Бо угланышкынга чугула базымны кылган. «Күрүнеге удур кем-херек үүлгеткени дээш кеземче харысалгазының дугайында» ССРЭ Хөойлузунга болгаш ССРЭ-ниң өске-даа чамдык хөойлужудулга актыларынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын үндурген. Хөделиңшкиннери совет күрүне болгаш ниитилел тургузуун божаңнадырынче угланган, күрүнеге удур кемниг херек боон, национал болгаш сөөк-язы талазы-биле деп эргеш үреп, күрүне органнарын база хөй-ниитн организацияларын дорамчылап азы адын баксырадып турар кижилерни шыңгыы харысалгага киирериниң үндезинни ол Чарлык боон турар.

Ынчалза-даа чаа Чарлыкты хүзээп алган чорук гуманизация болгаш демократчыдылга шугумундан ойталаашкындыр деп сананп бээр болза, ол шын эвес болуур ийик. Бистиң күрүнеэнистиң үндезиннерни үреп турар тодаргай хөделиңшкиннери дээш харысалганың болгаш идеология демиселиниң методтарының аразында кызыгаарлы бо документиде тодаргай айытkан.

Бодунуң тургузуун камгалаан эрге-хөойлу нормалары бүгү чурттарда бар. Чижээ, АКШ-та күрүнеге удур кем-херек үүлгеткени дээш 20 мүң доллараа чедир торгаарын азы 20 чыл чедир хуусаада кара-бажыңга олуртуруп хөойлуда көрүп турар. Испанияда болза күрүнеэниң авторитединге азы күүзүүнге хора чедирери-биле меге чугаа-соот, азы дыңнадыглаар тарадып неитереткен азы ол-аа соруглазын чедип алыры-биле кандыг-бир хөделиңшкин кылган кижилерни 6 чылдан 12 чылга чедир кара-бажыңга олуртур, хамаатыы эргелерни долузу-биле хазыыр. Ындыг хөойлулар Швецияда, Великобританияда, Францияда, ГФР-де, өскедаа чуртгарда бар болгаш ажыглап турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хүзээп алган Чарлыы чуртка күрүнеэниң болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга дузалаар, совет кижилерниң үүлдүгээшүүшкүнүн алыр дээрэнниге идеген болур. Ооң-биле кады кандыг-даа хөойлу кандыг-даа эки болгаш шын болза ол боду чайгаар ажыдавас дээрэнн бодаа чогуур. Ону амыдыралга кижилер боттандырар. Амыдыралдың боду неген келгенэ, бистиң хөойлужудуагавыста киирген өскерилгелерни болгаш немелделерни чайгыыш чок боттандырары дээш партия, совет, эрге-хөойлу камгалаар органнарның бедик харысалгазының дугайын бөгүн дорту-биле чугаалаар апаар.

Чамдыкта ниитилелдиг болгаш чайгыыш чок хөделбейн турар бис. Антисоветчи, антисоциалистиг, национализчи күштерниң халдаашкыларынга удур мурнуңда хүзээп алган хөойлуларны ниитилелдиг-биле ажыглаан албаныныстың эвээш эвес барымдаалары бар. Чижээ, националдар аразының өжөэннежиишкинни өөскүткенин дээш кеземче харысалгазын онаарын бистиң хөойлувуста база көрген болгай. Ынчалза-даа тодаргай таварылгаларда бо эрге-хөойлу нормаазын долу күш-биле ажыглавайн турар бис.

Оңза чүүлдә айтырыг — бодунуң Устав ёзугаар хүзээлгелерин чугаа чокка күүседир дээш коммунистериниң харысалгалыы база ол дээш партия организацияларының талазындан негелдеми күштелдирери. Сагындырып каалы: партия кежигүнү кижи СЭКП Уставын ёзугаар пролетаржы, социалистиг интернационализмниң база совет патриотизмниң идеяларын ажылчы чон массаларынга чайгылыш чок чорудар, национализмниң болгаш шовинизмниң илерээшкиннери-биле демиселди чорудар, ССРЭ-ниң улустарының пайыралын быжыглаарынга идепкейлиг идиг бээр хүзээлгелиг. Ынчалза-даа бо ыдыктыг болгаш хажыдып болбас принципти бүгү коммунистер эдерип турар бе ынчаш? Бир эвес бо принциптер хажыттынып турар болза, бүгү-ле партия организацияларга чидин-биле, принциналдыг көрүп турар бе?

Харысалгалыг үе-чадаже киргеп эде тургустунуушкун бөгүн шыңгыы шылгалдаларга таваржып турар. Ол шылгалдаларны тудар төлөэде революстуг чаартылгаларның бүгү күштерин улам сырый каттыштырарм, партияның тургузукчу идеяларын долгандыр коммунистерни болгаш бүгү ажылчы чонну сырый каттыштырары херек боол турар. Бистер боттарывыстың моогаг чок чогладыкчы ажылывыс-биле совет тургузугунуң үндезинин, улустарның пайыралын болгаш чаңгыс эвээ быжыглаар, социализмниң гуманныг, демократтыг овур-хевирин ниитилелдиг бадыткаар ужурлуг бис. Кижилерниң материалдыг болгаш угаанбодал амыдыралын экижердиңге угланган бистиң планнарывысты чедилишкиннинг боттандырарының, совет Төрээн чуртувусту бижыглаарының болгаш чечектелдир хөгжүдерилиң магадылалы ышда.

(1989 чылдың апрель 11-де үнген «Правданың» мурнуку чүүлү).

«Кымыл тудуг» эргелелинде Биче-оол Кымыл-оолга удуртқан комплекстиг бригада бот-орулга-чарыылгалыг ажылдаарынче эртикен чылда киргеп.

Чаэрби үш ажылчының бригада чыл төнчүзүнде эки түүнелдерлиг болгаш. Олар тудуглар кылырынга эвээш чарыгдалды үндүрүп, анаа туруушкуннарны болдурбайн, будурукчулуг ажылдап келгеп. Ооң түүнелинде тое муң рубльдин арыг орулгазын алгап.

Бот-орулга-чарыыла аргазын долузу-биле ажыглаан, орулгалыг ажылдаарынче киргеп бо бригада хөй квартиралыг башкыны тутчуп турар. Оларның ажылында хожудаашкыннар чок.

ЧУРУКТА: Даваазап Дамдынович Ондар ам тудугже хоюдуг бээр участокта ажылдап турар. Бо дашчы ээвээп каш мергежилдиг. Дашчының, бывацчының, бетончуның, кадыкчының мергежилдериниг ол ээвээп хөй аныяктарны өөреткеп.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

БЕРИМЧЕЗИН УЛГАТТЫРАР

Март айның эгезинде «Шекпээр» совхозтуң бүгү механизаторларының болгаш суггатчыларының слёдуя эртингеп. Аңаа эрткен ийи чылдың түүнелдерин сайгарып чугаалашкан.

Сөөлгү чылдарда совхозта тараа база мал чемп культураларның дүжүү дыка-ла кудулаан. Ынчалгаш ажыл-агый улуг караажага таваржып, чамдыкта харып ажылчынарның ажыл төлевиринге бээр акшазы безин чок апаар. Маяды чем баазазы-биле хандырып шыдаавайн турарындан сырак чөрлерден мал чемп садып ап, артык чарыгдалдарны база үндүрүп турар.

Бо бүгү совхозтуң удуртукчуларына, специалистеринге, бүгү ажыл-ишчилеринге моон соңгаар улуг кичээндирик болур ужурлуг. Ам чөрле канчаарын деп айтырыг тургустунуп келген. Амыдыраарының аргазы чүл? Бо айтырыгны совхозтуң хөй ажылдакчыларының коллектив чөвүлелиниң хуралында база чугаалажып, сайгарып көрген. Ынчангаш тараа база мал чемп культураларны, картофель өстүрер звено, бригадаларны түс-тузунда ангылаап, оларны төнчү продукция-биле саназыр колдектив керээзинче шилчиткен. Тодаргайларга, ам совхозтуң чер ажылында 2 бригада, 6 звено тургустурган. Олар шупту бот-орулга-чарылга-биле ажылдаар планнаалгаларны оларга берген, кижилерни, техниканы ангылаап.

Хамыктың мурнунда кол кичээнгейнин Аяттаы салбырынче угландырган. Ында чамдык шөлдерни немей ажыглап болур деп көрген. Ол шыкаш аянгатыжылар эрткен чылын шору дүжүттү өстүрген, оларның дуржулгазын бо чылын плантп совхозка ажыглаар, неитередир деп шиитпирлээн. Ол салбырның девискээринге 367 гектар тараанны, мал чемп 1275 гектар культураларны тарыыр. Бо бүгү ажылдарны коммунист Степан Ооржак удуртқан 40 кижилиг бот-орулга-чарыылгалыг бригада хүзээнин алган. Ам ооң бедик дүжүттү алыры-биле белеткеннп турар.

Бригадада техника болгаш кажы күжү четчир, амгы үеде олар хову-төлдерже өдек сөөртүп, арык-бугаларже суну бадырары-биле белеткеннп турар. Ол-ла салбырда Петр Саакпан удуртқан дерт кижилиг, бир тракторлуг звенону 20 гектарга картофель тарып өстүрер кылдыр тургускан. Звено удуртукчузу боду картофель тарып өстүрер, ажаар талазы-биле дуржулгалыг кижи.

Совхозтуң топ Биче-Тей салбырында дуржулгалыг механизатор, коммунист Оттукоол Куулар удуртқан 16 кижилиг бригада 700 гектар тараа база 600 гектар мал чемп культураларны тарып өстүрер. Ол шыкаш бо-ла салбырда Дадар-оол Сарыгларның удуртқаны 8 кижи составтыг звено 280 топна витаминниг сиген далганы белеткээр даалгалыг. А Борис Монгуштуң 15 кижилиг звенозу 610 гектарга кукуруза биле севаж салыр культураларны хүзээнип алган. Ооң аңгыда коммунист Эрес-оол Монгуштуң үш кижилиг звенозу 100 гектарга хөй чылдыг сигенни, 10 гектарга дазыл чемнитиг үнүштерни, 3 гектарга картофельди тарып өстүрер кылдыр керээни чарган. Элбек-оол Монгуштуң 5 кижи кежигүнүнүг звенозу 47 гектарга картофельди тараап, ажаап алыр.

Амгы үеде тараа болгаш мал чемп культураларның үрезинги четчир. Ону арыглап, хорааган турар. Бо ажыл арей саадаан. Картофель үрезинните 40 тонна четпес. Ону тыптынып турар, район иштинден тып алырының аргазы бар.

«Шекпээрде» хову турлагаларын септеп киримкен. Чамдык төлдерни суггарып эгелээн. Хову-төлдерже чемнитчидиргеп база сөөртүп турар.

Керээ-биле ажылдаар бригаладарда, звеноларда чөрни хуваагаи, үрезинни база ачтылап берген. Часны тарылганың технологтуг картазын кылып доозуп турар.

Совхозтуң чер ажылдыгларынга СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң материалдарын таныштырган. Ам партия Тыва обкомунуң пленуму база болур деп түүлдү билир. Черле ынчаш ажылагыйның механизаторлары, суггатчылары дүжүттү бедидеринин бүгү-ле аргаларын бо чылын билдилив-биле ажыглаар деп шиитпирлээн. Бот-орулга-чарылга оларны кичээндирип, өөредип турар. Совхозтуң ниитилел санаажылгазынга акшаның туспай системазын база ажыглап эгелээн. Ол чорук дыка ажыктыг болуур боор деп, специалистер санаа турар.

Бо ажыл-агыйның экономиказы сөөлгү үеде дыка-да кошкаан. Ол дугайында ол-бо черлерже, редакцияларже улус удаа-дараа бижип турар. Совхозтуң удуртукчулары аас-чүгаадан ажыл-херекче ам-даа кирбээн, ол чорук ажок улус бергелерге таварыштырган. Ам-на чер ажылында бо чаа түүлдер күүн барып огулут түүнелди бээр боор деп, совхозтуң ажылишчилери идеген турар.

Хопт-оол МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

Апрель 22— коммунистиг субботник

БУДУРУКЧУЛУГ АЖЫЛДААР

Улуг баштыкчы болгаш башкы В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чылынга турасхаатқан коммунистиг субботник эртипрер дугайында москвачылардың эгелээшкинин Тываның ажылчы чону ийин-биле түүлдүгээнүп деткээп, күш-ажыл байырлалының хүнүнде чүнү кылырын тодаратқаннар.

Коллектив кежигүннери ол хүн эң-не будурукчулуг ажылдап турган, сес муң тоона улус ажыл-агыйының янзы-бүрү чүүктерин сөөртүрүп дуржүүп чугаалашкан. Автобудурулгенин оп бешмурнакчы човаачызы субботник хүнүнде камнаң алган кывар-чаар материалдары-биле ажылдап хүнээрнин шиитпирлээн.

Бо коллективтен күш-ажылдың байырладынга дөрт чүс хире кижи киржир, оларның хөй нуруузу боттарының ажылдаар черлеринге ажылдап хүнээр. Ол ышкаш хоорай чаагайжылгазынга база киржирлер.

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Дүүп СЭКП Кызыл хооркомунга найысылалдыг албан черлериниң, организацияларының болгаш будурулелериниң удуртукчуларының, партия организацияларының секретарьларының чөвүлел хуралы болуп эрткен. Анаа «Күрүнеге удур кем-херек үүлгеткени дээш кеземче харысалгазының дугайында» ССРЭ Хөойлузунга болгаш ССРЭ-ниң өске-даа чамдык хөойлужудулга актыларынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле холбаштыр корум-чурум камгалалының дугайында СЭКП Тыва обкомунуң бюрогн секретары Г. Ч. Ширтнн биле СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов олар үүве чугаалаап, бо талазыбиле хоорайның партия организацияларының болгаш коллективтериниң сорулгаларынга доктааганнар.

Улустуң ыяктыг аныяктарының ажылдап, өөренип, чурттап турар черинин аймыбиле кижизидилге ажылын күштелдирер талазы-биле хемчеглерни организастаары эргежок чугула дээрэнн анаа дугурушкан.

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң дергазының бирги орлалкчызы Ю. С. Путинцев хоорайның арыг-пиеверин эниижерининң база лекинчи коммунистиг субботникти эртипрериниң төлөзы-биле сорулгаларны чыыганнарга таныштырган.

(Бастың корр.).

«Күрүнеге удур кем-херек үүлгеткени дээш кеземче харысалгазының дугайында» ССРЭ Хөойлузунга болгаш ССРЭ-ниң өске-даа чамдык хөойлужудулга актыларынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктадыры болза:**

1. «Күрүнеге удур кем-херек үүлгеткени дээш кеземче харысалгазының дугайында» 1958 чылдың декабрь 25-теги ССРЭ Хөойлузунга (ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ведомостары, 1959 чыл, № 1, 8 чүүл; 1961 чыл, № 21, 222 чүүл; 1984 чыл, № 3, 58 чүүл) даазазының өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер:

6, 7 болгаш 11 чүүлдерни даазазының эдилге-биле тодарадыр:

«7 чүүл. Совет күрүне болгаш ниитилел тургузуун дүжүреринче азы өскертириичче кыйгырыглар

Совет күрүне болгаш ниитилел тургузуун дүжүреринче азы ону ССРЭ Конституциязынга дүүшпес арга-биле өскертириичче, чок болза ССРЭ-ниң политиктиг болгаш экономиктиг системаларын божаңнадыр сорулга-биле совет хөойлуларыны күүседириичге шаптыктаарынче хөйнүң мурнунга ажыы-биле кыйгырар болза, а ол ышкаш ындыг утка-шынарлыг материалдарны тарадып неитередир сорулга-биле белеткээр азы тараадып неитередир болза,—

хосталгазын үш чыл чедир хуусаада казың шиидер азы ийи муң рубль чедир торгаар.

Ол-ла үүлгедишкиннерни катап кылыр ийикпе азы организастаан болук кижилер-биле азы массалыг хоозгалаашкынга ажыглаар кылдыр көрүпген азы ыпнаар кылдынган техниктиг чепсек-херекселдерни ажыглап болза,—

хосталгазын чедип чыл чедир хуусаада казың шиидер азы беш муң рубль чедир торгаар.

Бо үүлдүң бирги болгаш ийнги кезектеринде көрүпген үүлдерни даштыкы организацияларның азы оларның төлөөлекчилериниң даазлагазын ёзугаар азы ол организациялардан алганы материалдыг үнелиг үүлдерни азы техниктиг чепсек-херекселдерни ажыглавышаан, үүлгедир болза,—

хосталгазын үш чылдан оң чыл чедир хуусаада казың шиидер азы ийи муң рубль чедир торгаар.

«11 чүүл. Национал болгаш сөөк-язы талазы-биле деп эргеш үреэнн

Национал азы сөөк-язы талазы-биле өжөэннежир чоруктуң азы көрүшпес чоруктуң өөскүдеринче, национал атадарны болгаш төлептиг чоруктуң дорамчылаарынче угланган кара өжегээр кылган үүлдер дээш, а ол ышкаш хамаатыларның сөөк-язы азы национал хамаарылгазынга дүүшкен эргелерни дорту-биле азы дооратаи кылыгырлар азы артык ортаарларны дорту-биле азы дооратаи тургузуп бээр болза,—

хосталгазын үш чыл чедир хуусаада казың шиидер азы ийи муң рубль чедир торгаар.

Ол-ла үүлгедишкиннерни күш дөгеп, мегелеп азы кыжаның тургаш кылган болза, а ол ышкаш албан-дужаалдыг кижи үүлгеткенде,—

хосталгазын беш чыл чедир хуусаада казың шиидер азы ийи муң рубль чедир торгаар.

«11 чүүл. Күрүне органнарын болгаш хөй-ниитн организацияларын дорамчылааны азы ат-алдарын баксыратканы

ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездиниинің азы ССРЭ-ниң Дээди Совединиң тургускааны азы соңгаанны күрүне эрге-чагыргазының азы эргелелдиң дээди органнарын, өске-даа күрүне органнарын азы ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездиниинің азы ССРЭ-ниң Дээди Совединиң томуйлаанны, соңгаанны азы балыкаанны албан-дужаалдыг кижилерни, а ол ышкаш хөойлуның доктаатканын ёзугаар тургустунган болгаш ССРЭ Конституциязынга дүүштүр ажылдап турар хөй-ниитн организацияларын болгаш оларның ниитн-эвилел органнарын хөйнүң мурнунга ажыы-биле дорамчылаанны азы ат-алдарын баксыратканы дээш,—

хосталгазын үш чыл чедир хуусаада казың шиидер азы ийи муң рубль чедир торгаар».

II. ССРЭ-ниң хөойлужудулга актыларынга даразындыда өскерилгелерни киирер:

1. 1958 чылдың декабрь 25-те ССРЭ Хөойлузунуң Бодылаанны ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның Кеземче хөойлужудулгазының үндезиннериниң 7[1] чүүдүнүң ийнги кезээнде (ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ведомостары, 1959 чыл, № 1, 6 чүүл; 1972 чыл, № 22, 178 чүүл; 1973 чыл, № 11, 157 чүүл; 1974 чыл, № 18, 275 чүүл; 1983 чыл, № 51, 784 чүүл; 1987 чыл, № 28, 437 чүүл; 1988 чыл, № 10, 152 чүүл) «күрүнеге удур онза айылдыг кем-херек үүлгедишкиннери» дээн сөстерге «национал болгаш сөөк-язы талазы-биле деп эргеш аартадыр байдалдар-биле үрээнн» деп сөстерни немеп киирер.

2. 1958 чылдың декабрь 25-те ССРЭ Хөойлузунуң Бодылаанны ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның Кеземче хөойлужудулгазының үндезиннериниң 7[1] чүүдүнүң ийнги кезээнде (ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ведомостары, 1959 чыл, № 1, 6 чүүл; 1972 чыл, № 22, 178 чүүл; 1973 чыл, № 11, 157 чүүл; 1974 чыл, № 18, 275 чүүл; 1983 чыл, № 51, 784 чүүл; 1987 чыл, № 28, 437 чүүл; 1988 чыл, № 10, 152 чүүл) «күрүнеге удур онза айылдыг кем-херек үүлгедишкиннери» дээн сөстерге «национал болгаш сөөк-язы талазы-биле деп эргеш аартадыр байдалдар-биле үрээнн» деп сөстерни

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Дергазы М. ГОРБАЧЕВ.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль, 1989 чылдың апрель 8.

„ШЫННЫҢ“ КӨРҮНЧҮҮНДЕ:

Эде тургустунуушкун: дуржулганың адреси

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЖЕ ШИЛЧЭЭН СОВХОЗТА

«Кодээде экономиктиг чаартылгаларның ужур-утказы болза бот-тускайлан, тывынгыр-сагынгыр болган эгелэжикиниг чоруун илередирикеш, калбак болдунар аргаларын тараачыннарга берген турары болур ужурлуг... Социалистиг ончуунуң эргелерин боттандырарын ажыл-агыйны чорударының база бот-орулга-чарылгалыг харылзааларның ынзы-бүрү хевирлерин калбак-биле ажыглаарын дамчыштыр үнелеши-биле ескертир керек». (СЭКП ТК-ның март Пленумунга М. С. Горбачевтуң илеткелиндеи). Бот-орулга-чарылга социалистиг бүдүрулгенің башкарарының дешилгелиг аргазы. Маңаа камналга чурумуи шыңгыы сагыыры эң-не коз негелде. Ынчан эвээш чарыгдалды үндүрген, эки шынарлыг хөй продукцияны бүдүрери ажыл-ишчилериниң бирги принцип болган турар ужурлуг.

«Чыраа-Бажы» чүгле Чөөн-Хемчик районда эвес, харын-даа бистиң республикада хөй ажылдыг улуг совхозтарның бирээзи болуп турар. Ынчалзажок моон мурнунда чылдарда бо совхозтуң ат-сураа ыпдыг-да пептерецгей эвес болуп, «ортуманктарның» аразынга чоруп, харын чамдыкта кудуруктаавинарның санынга туругланы чажыт эвес болгай. Чүге мындыгыл? Чүге дээрге ажыл-агый орулгалыг эвес ажылдан, улуг карылгалыг болуп турганында-дыр. Оон ажыл-ишчилери таптаашкын үезинде күрүнеден берген акша-хөреңгининиң күзели-биле чурттап, ореэни ледир эгидеринче, акша-тогеринти бодунуп күш-ажылы-биле ажылдан алырынче шоолуг-ла чүткүвее кылдыр чанчыгып калган. Ажыы-биле чугаалаарга, азыралдыкчы хөөнүүг апарган, оон аңгыда акшаны бодуу ажылдап алырының таварымчалыг байдалдарын эргелеп башкарарының эрги чагырып-дужаар апараарды туругууп бевбейп турган дээрзин маңаа демдеглээрэ чугула. Ынчалза болдунар аргалар партизинни боттандырып эгелээни эде туругустуунуушкун политиказының үезинде бар апарган. Чылдан чылче карылгалыг болуп келген совхоз «хенертен-не» кодуралуп эгелээн. Сөөлгү ийи чылда орулгалыг болуп, харын-даа совхозтуң ажыл-ишчилериниң кажан-даа бодап көрбээни бедик орулганы—1441 муң рубльди эрткен чылын алган. Ол мырынай эзлеп хуулгаазын чүве дег болган. Чүү болу бергенил? Моон чажыды чүдел? Бо айтырыгларга харылаарын ораалажып көрээлипер.

БҮГҮ-НИИТИ ЭКОНОМИКТИГ ӨӨРЕДИЛГЕ

«Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыл-ишчилери чиик бот-үнелиг, эки шынарлыг, азбек продукцияны бүдүрери дээш демиселди бот-орулга-чарылганың принциптерииге үнделилээш. 1983 чылда-ла, он бирги бем чылдың үшкү чылында эгелээн. Баштайгы удаазында бот-орулга-чарылга принцивинче шилчиңирер чылын чок, берге болуп турган. Кандыг-даа чаа чүве эрги чүвениң удурлашкышкынга ынаң-ла таварыжыр апаар. Диалектиканың хоойлузу мындыг. Маңаа база-ла эге бажында мындыг болган. «Бот-орулга-чарылгаже шилчиңирге, бойлай бербес ирги бе?», «Эрги хевээр турганы эки эвес бе?...» «Ынаар шилчиңирииге далашкан херээ бар бе? Далашкан күске сүтке дүшкен дижир болгай...» сут-суг дижип, ында-бүрү чугаа-соот үндүрүп турган. Ындыг удурлашкышкынны ажып эртери амыр эвес болган.

1986 чыл... Совхозка чаа директор —Макар Бавыкович Донгак (чурукта) келген. Ынчалзажок оон директор ажыл стажы ниитилеби-биле он чыл чедип турар. Инженер дээди эртеминг, дидим, шиитпирлиг, инициативалыг, кандыг-даа үүлге кижилерни бүзүредип шыдаар арганыг. Оон мурнунда совхозтуң күрүнеге өреэн милиэн рубль чыгаа турган. Ынчаарга Макар Бавыкович ажыл-агыйны удурлуп эгелээнинии соонда чаңгыс-ла чыл эрткенде, тодаргайларга, 1987 чылда совхоз харын 178 муң рубльдиң арыг орулгалыг алган. Чаа директорнуң кижилерни ажыыже организастап билири, оларны чедип алыр чүүлүнге бүзүредип шыдаары дорааи-на ынчаар илереп келгеш, кажыланыш шыдаары коруи-чурумуп турган. Ынчаарга Макар Бавыковичтиң ажыл-агыйны удурлуп эгелээнинии соонда чаңгыс-ла чыл эрткенде, тодаргайларга, 1987 чылда совхоз харын 178 муң рубльдиң арыг орулгалыг алган. Чаа директорнуң кижилерни ажыыже организастап билири, оларны чедип алыр чүүлүнге бүзүредип шыдаары дорааи-на ынчаар илереп келгеш, кажыланыш шыдаары коруи-чурумуп турган. Ынчаарга Макар Бавыковичтиң ажыл-агыйны удурлуп эгелээнинии соонда чаңгыс-ла чыл эрткенде, тодаргайларга, 1987 чылда совхоз харын 178 муң рубльдиң арыг орулгалыг алган. Чаа директорнуң кижилерни ажыыже организастап билири, оларны чедип алыр чүүлүнге бүзүредип шыдаары дорааи-на ынчаар илереп келгеш, кажыланыш шыдаары коруи-чурумуп турган. Ынчаарга Макар Бавыковичтиң ажыл-агыйны удурлуп эгелээнинии соонда чаңгыс-ла чыл эрткенде, тодаргайларга, 1987 чылда совхоз харын 178 муң рубльдиң арыг орулгалыг алган. Чаа директорнуң кижилерни ажыыже организастап билири, оларны чедип алыр чүүлүнге бүзүредип шыдаары дорааи-на ынчаар илереп келгеш, кажыланыш шыдаары коруи-чурумуп турган.

Бот-орулга-чарылгаже шилчиңирииниң мурнунда ажыл-агыйның адырлары үндүрген чарыгдалды доңгуп-ле молдук-калдык дүглап, харын чамдыктары, ылаңгыя мал ажылы, карылгалыг болуп турган. Ынчаарга бот-орулга-чарылгаже шилчээнииниң баштайгы чылы — 1987 чылда совхозтуң мал ажылы 28 муң рубль карылгалыг болган, а чер ажылы — 84 муң рубль орулганы бергеп. Ынчалза-даа совхоз ниити продукцияны садып сайгартанындан 178 муң рубль орулгалыг болган. Оң—баштайгы өөрүнүг түңнел. Керээлиг ажылдың ийиги чылы, шыпаң-ла, бодуңуп улуг болдунар аргаларын каракка илдең кылдыр көргүскеп. 1988 чылда совхоз ниитиэн-биле— 1441 муң рубль орулганы алган. Ол дээрге бүүренчиг көргүүг-дүр.

Мындыг бедик көргүүглер чүүнү ачыыш-биле чедип алдының турарыл? Ындыг айыткан: улуг хойнуң баш санын 98 хуу камгалап алыр, төрүүр 100 хойга оналаштыр 82 хураганны мендн доруктурар азы ниитилеби-биле коданда турар 364 хойдан 298 хураганны алыр, 801 кг дүктү кыргын дужаар, хураган бүрүүнү чаймы 22 кг-дан куду эвес деңгээлиг кылдыр үзүп бээр. Оон үндүрер чарыгдалы: шаалыга 4385 рубльди (үш кижиге ындыг), машина ажылаанышка —510 рубльди, трактор дээш —127 рубльди, аът мунганынга—391 рубльди, эм аймаанга—182 рубльди, мал чеминге — 1655 рубльди база ескс-даа үүрмек чарыгдалдарга —муң рубльди үндүрер. Ниити чарыгланының түңү—10291 рубль. Ынчаарга хойнуң чыл дургузуунда дүк болгаш немелде деңгээ дужаагаш, ниитиэн-биле 14,2 муң рубльдиң оорулгазын алырын планнаан. Оон камнаг алган акшаның 70 хуузу хойнуңуң бодуңуп арыг орулгазы болдуп. Ол чүгле планнаттынган көргүүглер-дир. Чиижээ, ниити подаңдап 288 эвес, 310 хураган мендн дорүктурган дижик. Бо таварылгада кереэде кордунгепиңден артык 12 хураган хойжуңуң бодуңуң малы апаар. Дүктү 801 кг эвес, 851 кг-ны кыргын алган болза, арта берген 50 кг дүк база хойжуңуң бодуңуң хуузунда орулгазы болур. Артык хураганны болгаш дүктү арендатор малчын рынок өртээ-биле совхозка азы ескс-даа кижиге садып болур. Ол оон эргези. Моон ап көөрге, арепда кереэзин бүүгаар ажылдаар чорук малчының материалдыг сонуургалын улгаттырып турары илдең-дир. Эвээш чарыгдал үндүрген, планнаан артыкка хөй продукция бүдүрген тудум-на, оон алыр арыг орулгазы хөй апаар. Ынчангаш кым хөй орулга азырынче чүткүвее боор! Маңаа эгелекчи чорук чаа арганы дилеп тывары эң-не эргежок чугула.

Чер ажылында-даа база баштайгы арендаторлар кеступ келген. Чиижээ, Ховалыг Давдагевич Кек-оолдуң алды кижилиг эвенозу 75 гектар черни арендага алган, совхоз-биле кереэ чаргап. Оон 10 гектарынга картофель, 65 гектарынга түрнепс тарып өстүрер. Арендаторлар кажан-даа ажыглаттынмайн чыткан, кагдынган, харагап дүй үнген күр черни аштап арыгдаап, суг бадырып, кыжын-на дошталдыр суггарып алган. Ам часкы тарылгага белеткеп берген. Совхозтан техниканы аренда кереэзин бүүгаар алган. Олар чыл төпчүүшүнде түңнел продукцияны бүдүрген, совхозка доктаатка артык ёзугаар садаар. Оон туңуңден арендалаан техника, кывар-чаар материалдар, үрезин база чер дээш төлевирии совхозка эгиткеп соонда, арткан түң арендаторларның арыг орулгазы апаар.

Совхозтуң Хорум-Даг салбыры база кооператив кереэзин чарып алган. Ам чүгле Чыраа-Бажында төп салбыр олче ишкери-биле кереэзин белеткеп турар. Оон ажылшпчилери-даа аренда болгаш коллективтиг кереэ ёзугаар шупшуу бот-орулга-чарылгалыг ажылдарынче шилчээн.

Кедбээнде бүгү совхоз кооператив болуруи оон удуртулгазы амдаи эгелеп планнай бергеп.

ЧАРЫГДАЛ КЫЗЫРЫЛГАН

«Чыраа-Бажы» совхоз ажылагыйның бот-орулга-чарылгазынче ийи чыл бүрүнгаар, 1987 чылда шилчээн дээрзин устунде айыткан болгай бис. Моон ам кандыг түңнелдя үндүрүп болурул? Ажылагыйда кандыг боттуг ескерилгелер болгузаанын? Ийи чыл дээрге кыска ие болбайн аан. Ажыл-агыйны чорударының бо дешилгелиг аргазы бодуңуп артык шынарлыг чорууп, калбак болдунар аргаларын ам-даа бүрүнү-биле илередип шыдаанаи. Ынчалзажок баштайгы дидим эвес базымнар безин илергей боттуг, каракка кестүп турар түңнелдерни бере бергеп. Ону бодытказары-биле чамдык саналгалардан кылып көрээлиг.

Бот-орулга-чарылгаже шилчиңирииниң мурнунда ажылагыйның адырлары үндүрген чарыгдалды доңгуп-ле молдук-калдык дүглап, харын чамдыктары, ылаңгыя мал ажылы, карылгалыг болуп турган. Ынчаарга бот-орулга-чарылгаже шилчээнииниң баштайгы чылы — 1987 чылда совхозтуң мал ажылы 28 муң рубль карылгалыг болган, а чер ажылы — 84 муң рубль орулганы бергеп. Ынчалза-даа совхоз ниити продукцияны садып сайгартанындан 178 муң рубль орулгалыг болган. Оң—баштайгы өөрүнүг түңнел. Керээлиг ажылдың ийиги чылы, шыпаң-ла, бодуңуп улуг болдунар аргаларын каракка илдең кылдыр көргүскеп. 1988 чылда совхоз ниитиэн-биле— 1441 муң рубль орулганы алган. Ол дээрге бүүренчиг көргүүг-дүр.

Мындыг бедик көргүүглер чүүнү ачыыш-биле чедип алдының турарыл? Ындыг айыткан: улуг хойнуң баш санын 98 хуу камгалап алыр, төрүүр 100 хойга оналаштыр 82 хураганны мендн доруктурар азы ниитилеби-биле коданда турар 364 хойдан 298 хураганны алыр, 801 кг дүктү кыргын дужаар, хураган бүрүүнү чаймы 22 кг-дан куду эвес деңгээлиг кылдыр үзүп бээр. Оон үндүрер чарыгдалы: шаалыга 4385 рубльди (үш кижиге ындыг), машина ажылаанышка —510 рубльди, трактор дээш —127 рубльди, аът мунганынга—391 рубльди, эм аймаанга—182 рубльди, мал чеминге — 1655 рубльди база ескс-даа үүрмек чарыгдалдарга —муң рубльди үндүрер. Ниити чарыгланының түңү—10291 рубль. Ынчаарга хойнуң чыл дургузуунда дүк болгаш немелде деңгээ дужаагаш, ниитиэн-биле 14,2 муң рубльдиң оорулгазын алырын планнаан. Оон камнаг алган акшаның 70 хуузу хойнуңуң бодуңуп арыг орулгазы болдуп. Ол чүгле планнаттынган көргүүглер-дир. Чиижээ, ниити подаңдап 288 эвес, 310 хураган мендн дорүктурган дижик. Бо таварылгада кереэде кордунгепиңден артык 12 хураган хойжуңуң бодуңуң малы апаар. Дүктү 801 кг эвес, 851 кг-ны кыргын алган болза, арта берген 50 кг дүк база хойжуңуң бодуңуң хуузунда орулгазы болур. Артык хураганны болгаш дүктү арендатор малчын рынок өртээ-биле совхозка азы ескс-даа кижиге садып болур. Ол оон эргези. Моон ап көөрге, арепда кереэзин бүүгаар ажылдаар чорук малчының материалдыг сонуургалын улгаттырып турары илдең-дир. Эвээш чарыгдал үндүрген, планнаан артыкка хөй продукция бүдүрген тудум-на, оон алыр арыг орулгазы хөй апаар. Ынчангаш кым хөй орулга азырынче чүткүвее боор! Маңаа эгелекчи чорук чаа арганы дилеп тывары эң-не эргежок чугула.

Чер ажылында-даа база баштайгы арендаторлар кестүп келген. Чиижээ, Ховалыг Давдагевич Кек-оолдуң алды кижилиг эвенозу 75 гектар черни арендага алган, совхоз-биле кереэ чаргап. Оон 10 гектарынга картофель, 65 гектарынга түрнепс тарып өстүрер. Арендаторлар кажан-даа ажыглаттынмайн чыткан, кагдынган, харагап дүй үнген күр черни аштап арыгдаап, суг бадырып, кыжын-на дошталдыр суггарып алган. Ам часкы тарылгага белеткеп берген. Совхозтан техниканы аренда кереэзин бүүгаар алган. Олар чыл төпчүүшүнде түңнел продукцияны бүдүрген, совхозка доктаатка артык ёзугаар садаар. Оон туңуңден арендалаан техника, кывар-чаар материалдар, үрезин база чер дээш төлевирии совхозка эгиткеп соонда, арткан түң арендаторларның арыг орулгазы апаар.

Совхозтуң Хорум-Даг салбыры база кооператив кереэзин чарып алган. Ам чүгле Чыраа-Бажында төп салбыр олче ишкери-биле кереэзин белеткеп турар. Оон ажылшпчилери-даа аренда болгаш коллективтиг кереэ ёзугаар шупшуу бот-орулга-чарылгалыг ажылдарынче шилчээн.

Кедбээнде бүгү совхоз кооператив болуруи оон удуртулгазы амдаи эгелеп планнаай бергеп.

БАШТАЙГЫ АРЕНДАТОРЛАР

«Социалистиг ончуң харылзаалларын эде тургузарының эң чүгүле, харын-даа амгы үе-чаддага эң шиитпирлиг оруктарының бирээзи болза, кодээде аренда харылзааларын хөгжүдери болур. Чогумна аренда дамчыштыр хууда сопуургалды идепкейлиг киирилитиреринииң ленинчи идеязын эң долу боттандырып, кижиниг эз болур күзел-сагышты эгидип, оон чогаадыкчы арганыларынга пландаи берип болзур» деп, СЭКП ТК-ның март Пленумунга илеткелиниге М. С. Горбачев айыткан.

Совхозтуң мал ажылынга аренда кереэжин чаңгыынче киирери мурнунда совхоз директору турган Куулар Балчыр-оолович Комбукай бир дугаарында эгелээн. Ол оон молдурганы алырап өстүрер-биле аренда кереэзин совхоз-биле эрткеп чылдың декабрьга чарган. Хүлээп ап турда бир молдурганың диряг деңгээн 200 кг азы ниитиэн-биле ийи тонна болгап. Семиртп алырап турган, ук молдургалардан малчын тонна ажыг немелде деңгээни чайлыг ап болур аргалыг. Бир пентнер немелде деңгээниң бот-үнези 161 рубль деп алырга, малчып 1610 рубльдиң оорулгазын ап болур. Амгызында арендатор мал чемин совхозтан ап турар. Ынчаарга бо чылдың июньдан эгелээн молдургаларга бээр гемнн боду белеткээр апаар. Сигеп кезер черни арендалап алыр. Оон түңнелинде үндүрер чарыгдал колдуунда чок апаар.

Оон үлегери-биле Монгуш Хыйыр-оолович Арзыланның ог-бүдези 30 молдурганы, оон аңгыда 7 кижи 79 хөваанны семиртп азыраап дужаары-биле аренда кереэзин чарып алган.

Совхозта 46 кодаилга ог-бүзе кереэзи-биле, 12-ливде аренда кереэзи-биле ажылдап турар хойжулар бар. Александр Сонай-оолович Сарыглар — он беш чыл малчын стажтыг, совхозтуң мурнакчы хойжуларының бирээзи. Эртеп чылын төрүүр 100 хойга оналаштыр 92 хураганны, бир хойдан 2,5 кг дүк-ту алган. Бо чылын совхоз-биле шүүт-ла аренда кереэзин чарган. Ында мындыг көргүүглерни айыткан: улуг хойнуң баш санын 98 хуу камгалап алыр, төрүүр 100 хойга оналаштыр 82 хураганны мендн доруктурар азы ниитилеби-биле коданда турар 364 хойдан 298 хураганны алыр, 801 кг дүктү кыргын дужаар, хураган бүрүүнү чаймы 22 кг-дан куду эвес деңгээлиг кылдыр үзүп бээр. Оон үндүрер чарыгдалы: шаалыга 4385 рубльди (үш кижиге ындыг), машина ажылаанышка —510 рубльди, трактор дээш —127 рубльди, аът мунганынга—391 рубльди, эм аймаанга—182 рубльди, мал чеминге — 1655 рубльди база ескс-даа үүрмек чарыгдалдарга —муң рубльди үндүрер. Ниити чарыгланының түңү—10291 рубль. Ынчаарга хойнуң чыл дургузуунда дүк болгаш немелде деңгээ дужаагаш, ниитиэн-биле 14,2 муң рубльдиң оорулгазын алырын планнаан. Оон камнаг алган акшаның 70 хуузу хойнуңуң бодуңуп арыг орулгазы болдуп. Ол чүгле планнаттынган көргүүглер-дир. Чиижээ, ниити подаңдап 288 эвес, 310 хураган мендн дорүктурган дижик. Бо таварылгада кереэде кордунгепиңден артык 12 хураган хойжуңуң бодуңуң малы апаар. Дүктү 801 кг эвес, 851 кг-ны кыргын алган болза, арта берген 50 кг дүк база хойжуңуң бодуңуң хуузунда орулгазы болур. Артык хураганны болгаш дүктү арендатор малчын рынок өртээ-биле совхозка азы ескс-даа кижиге садып болур. Ол оон эргези. Моон ап көөрге, арепда кереэзин бүүгаар ажылдаар чорук малчының материалдыг сонуургалын улгаттырып турары илдең-дир. Эвээш чарыгдал үндүрген, планнаан артыкка хөй продукция бүдүрген тудум-на, оон алыр арыг орулгазы хөй апаар. Ынчангаш кым хөй орулга азырынче чүткүвее боор! Маңаа эгелекчи чорук чаа арганы дилеп тывары эң-не эргежок чугула.

Чер ажылында-даа база баштайгы арендаторлар кестүп келген. Чиижээ, Ховалыг Давдагевич Кек-оолдуң алды кижилиг эвенозу 75 гектар черни арендага алган, совхоз-биле кереэ чаргап. Оон 10 гектарынга картофель, 65

БОТ-ҮНЕ ЧИИГЭЭН

Оон ынай база бир чугула чүве болза, кандыг-даа чарыгдалды үндүрүп турган, бүдүрери эвес-ле болгай. Бот-орулга-чарылгалыг принциптик үезинде эң-не эвээш чарыгдал-биле элбек продукцияны бүдүрери кол негелде болуп турар. Ынчап көөр орта, ажыл-агыйның бүүрүгеи продукциязының бот-үнеэн чиик болган турары кончуг чугула. Аремда, кооператив, коллективтиг база ог-бүзе кереэзин-биле ажылдаар чорук совхозтуң ажылишчилериниң бүдүрген продукциязының бот-үнезиниге кандыг салдарны чедиргенил? Продукцияның бот-үнези мурнунда турганындан чиигээн бе? Мону база сан-чурагайлар-биле көргүүг болур. 1987 чылда пентнер дүктүң планнаттынган бот-үнези 893 рубль тудган болза, херек кырында 761 рубль азы планнаанындан 132 рубль чиик болган. 1988 чылда дүктүң бир центнериндеи планнаттынган үне ммрыцай 260 рубль чиик апаргаи. Центнер бода мал ъздии бүдүрериниң бот-үнези 1987 чылда —88 рубльге, а 1988 чылда— 67 рубльге чиик болгаи. Ынчаарга бо ийи чылда пентнер сүт бүдүрериниң бот-үнези чиигеввэнии айытса чогуур. Тараавың центнериниң бот-үнези ол-ла чылдарда дараалашкаа-биле 3 болгаи 5 рубльге чиигээн.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң бот-орулга-чарылгаже шилчээнииниң ийи чылының баштайгы түңнелдери мындыг-дыр. Моон соңгаар оон-даа бедик көргүүглер чедип алдынары. бүрүнгаар херии базымнарны кылыры чугаажок.

• • •

Маңаа чүгле бүдүрүлге талазында чедиишкиннерии көргүскеп, амыдыралдың сопиаа айтырыгларының талазын көргүспейн баар болза, ында эвес болур ийик. Совхоз бүдүрүлгении бот-орулга-чарылгалыг аргазынче шилчиңиишаап, ажыл-ишчилериниң амыдыралчурттазының экижидериие бир дөмей кичээнгейии салып турар.

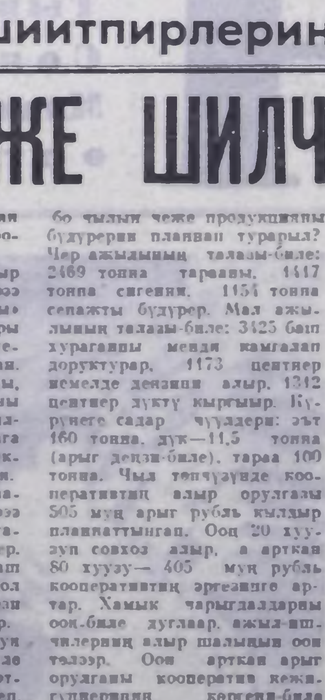
Сөөлгү ийи чылда кайыыже-га-даа ийи ээл ишти чурттаар дөрт базынны ажыглазга киирген. Электрэ чыгымын эрткен чылын малчыпаарының 14 коданынга киирген, бо чылын 16 коданга киирер. Ынчангаш бүгү малчыннарның турлагларын электрижидери доостур. Совхозка бо чылын 25 олуттуг уруглар садиги немежир. Оон ыцай школа, эмпеаге, уруглар албан чердериие сүт белеткээр кухня апрельде ажыглазга киирер. Совхозта ам 25 орунныг эмнелге пунктузу ажылдап турар. Оон кырынга 50 орунныг чаа эмнелгеии база тудары кердүнген. Аныяктарның дыштанып хөглээр спорт залын 1990 чылда ажыглазга киирген турар.

Совхозка эрткен чылын ажылчын кооперацияя ажылдап эгелээн соонда, ажыл-ишчилерии аъш-чем болгаш үлеттүр баравааиары, база тудуг материалдары-биле хандыраары дика акижээн. Совхозтуң бодуңуң күселп-биле, бот-орулга-чарылгадан киргеи орулга-биле суурга бир улуг магазинии тудар деп турар. Ажыл-ишчилерии 2000 чылга чедир квартира азы тускай бажың-биле бүрүи хандыраарының болдунар аргазы совхозта бар апаргаи. Эргежок херек тудугларны улусчу тудуг аргазы-биле база кылып турар.

Ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгаже шилчээн чоруу сопиал-культура айтырыгларын чедиишкиннииг шиитпирлээрииге материалдыг базазыны тургускаи.

«Пленумиуп шиитпирлерии күүседири — бүгү чоннуп херээ-дир. Ажылдаарынче албадаттырган херээ чок. Кижи бүрүзү бодуңуп ажыл-херээн кылыр. Пленумиуп докумеитилериидe айыттынган айтырыгларны шиитпирлээр. Чаа аграр политиказын боттандырары — бистии иштики политикавыстың кол. үндезии айтырыны дээрзии бодап билбишаан, ак сеткиллиг ажылдаар керек» —деп. ТК-ның Пленумунга түңнел чугаазынга М. С. Горбачев аймыкаи. Чогум-па ынчаар ажылдаары бот-орулга-чарылгалыг совхозтум бүгү ажыл-ишчилериидеи негетиниип турар. Олар ынчаар кылыр дээрзиигe бүүрел болдур.

Арминың материалдарын журналист Куулар АРАК. ЧАА белеткээп.

Коммунист Зоя Седеи-оол —«Коммунизмче орук» совхозтуң Уламтай бригадазының хойжузу. Ол ог-бүлезииниң ээзи Олег-биле кады алды чыл малчыпаап, бо чылдың эгезииде аренда кереэзиичe шилчээн.

ЧУРУКТА: Зоя Седеи-оол.

Владимир ХОВАЛЫГ чураан.

ЧАРЫШКА ТИИЛЭЭН

Кызылда дааранылга ф-бриказының Хову-Аксында филиалының коллективи бирги кварталдың планнаг даалгаларын чедиишкиннииг күүсеткеи. Ында ийиги, үшкү разрядтың 32 дааранылкчызы ажылдап турар.

Дааранылкчыларның аразында социалистиг чарышты организастаап, оон түңнелин бир ай болгаш-ла үндүрүп турар. Эрткеи айларда даараныкчылар Алефтина Ооржак, Татьяна Самохина, Валентина Хактыг-оол, Анна Ивочкина олар боттарының хуула планныг даалгаларын чедиишкиннииг күүсеткеи.

Вячеслав МОНГУШ.

ХООЧУННАР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ КОНФЕРЕНЦИЗЫ

Эрзин районның хоочуннар шимчээшкиннииии чөвүлели тургустунга-ла ийи чыл четкеи. Үк чөвүлелдиң конференцизы чоокта чаа болуп эрткеи. Оон даргазы Кыргыс Чамзырып ийи чыл дургузунда кылып чорукган ажылының дугайында отчёдун берип тура, пенсия болгаш дузалаачы акшаны күш-ажылдың хоочуннарынга тыпсып турарында четпестер, хажыдыкшыннар барын тодаргай чижектерге көргүзүп чугаалаан. Оон-биле чергелештир чамдык хоочуннар бөлүктериидe, ылаңгыя Бай-Даг суурда (удуртукчузу Н. К. Сакты-Сюрюн) ажыл эки чоруп турарын демдеглээн.

Районның хоочуннар чөвүлелиидe 24 кижиии болгаш оон даргазыига Николай Доржуевич Суваң-оолдуң сонгаан.

Кыргыс БИЧИЙ-УРУГ.

Күш-ажылдың хоочуиу, Нарын суур.

СӨҢГУЛДА ДУГАЙЫНДА

Бо чылын бистиң чуртувуска бөлүп эрткеи сөңгулдалар опзагай болганы парааллар радио, теледамчыдыгалары демдеглеп турар. Чүге дизе бо удаада депутатка кандидаттары чоп боду телептиглерден телептиглерии шилип, чаңгыс эвес, үш-дөрт кижиии харыугда дешпидип турган. Эде туругустуунуушкуниуп ажыкчарлыг хевирлери херек кырында боттапып турары өөрүнүг.

СССР-ниң улуг депутаттарынга Тыва АССР-ниң шапнопал-девискээр округтарындан сөңгулда комиссиларының дыцнадымын март айның 29-та № 75 «Шын» солуп парлаанын иомчудум.

Депутаттың кандидаттары дээш чаңгыс эп-сеткилдиг 90-95 хуу чедир бадылаашкын берген черлер черле чок болду. Оон ужуру чүл? Социалистиг калбак ажык-чарлыг демократия ындыг-ла харын, ынчалза-даа совет социалистиг күрүпеиии хамаатылары болганывыста сөңгүкчу назыпыг кижи кайда, кандыг черде чурттап турар болдур, ынаиаавайы-биле доора хемнериии, сайгарларыиың уиуи өрү база тарап турар. Суурлардан 10-15 километр ыракта турар, машина-биле суг сөөртүп чедирери берге кыштагларга безии малчыпнар кыштаар арга чок боон келген. Чүге дээрге хөмүр-даш ыжы сииген харны эргизии, оон суу-биле аъш-чем кылып ижер арга чок. Ыш сииген хар суу будук холуп каан дег кара-кек болуу-дур.

Кыжын Хемчик девискээрииге коданга таварыжы берген көөрге, дөрт даваны шуут кара, а боду ак эвес, кара болу берген боор. Кызыл диягы кара апарган чоргулаар.

Эртемден Доржу Бузур-оолдуң эртеи чылды төөчүлеп «Шын» солуига үзеп «Кызылвыис кыры арыг турлуг» деп чүүлүи катап-катап иомчуп, танывстым. Ыш тудар суугуларны чотаадып болур аргазы берии ол ында бижээн болгай. Суугуиуң ындыг хевирии кылыптар болза, кодээ чердерге оиу калбак-биле ажыглап болгу дег-дир деп билдим. Эртемденнии бо сапалын өөрепип көөру чугула.

Шынап-ла, кодээ суурларда чурттап орар кижилериии бажың-балгадың кожуптар төп чылындыга системазы бар эвес. Ынчангаш өг-бүзе бүгүзү хөмүр-даш одаар. Кодээ суурларының агаары арыг турлуг дээш боттуг хемчеглериии база алыры чугула.

Чамбал-оол МОНГУШ.

«Ишкин» совхозтуң ончу кадарчызы.

Экология айтырыы

КӨДЭЭДЕ КАНДЫГЫЛ?

Бодуи мал малдан чоруур кижи мен. Сөөлгү үеде экология айтырыгларынга хамаарыштыр эртемденнер, чогаалчылар ёзулуг амыдыралчы чугула айтырыгларны кодуруп турарынга каттыжар мен. Ынчалза-даа олар чүгле хоорай, суурлар кырының агаарының ыштаяып, хирлеиип турарын, бүдүрүлге артывчылары-биле хемнериии сууи хирлевдирип турарын бижип турар боор-дур.

Көдээ черлерде бо айтырыг хоорай, суурлар девискээриидеи дудак чок салдарлыг деп бодаар мен. Хөй хоорай, суурларлыг хемнер упуида чавызаавштарда хөмүр-даш ыжы кышкы үеде харны болгаш ът-сигеиии тудуп чиг берген болгулаар. Ол девискээрлерде мал-маган өг-чүзүнүи осхуиуп, кара ышка бүргеткеи, өгбегер кара апаргылаан ottап чоргулаар-дыр.

Маңаа мындыг чижектеи киирип көрейи. Одалга сезоиу эгелээн соонда, бистии Хемчик унуи бедик черлеидеи көөрге, оң талазында Оргу-Шөл даванык, Кызыл-Тейганың хөрээидеи кудуг солагаи талазы Чадаапавың Бора-Хөл, Баян-Таланың Халлыг-Даг эдээ. Ийменнің Элезии бажыидаи ишкээр чүү-даа көзулбес, дүдускектиг кара ыш дуй тудуп алган болгулаар. Дүүи соонда ол ыш тарай бергеиде көөрге, харның оңу көгүдүр хүреп, ыш четпээн бедик сыпар кырының хары арыг ак кыыдыр тода кестүп келир.

Оз ыштаан ыш хат-салгын ээ-не коз чүве чүл дээрге колхозтарда болгаш совхозтарда бар болуп турар канчаар-даа ажкон улуг күчүшыидалды ажыл-агыйны чорударының чаз механизмии кооперацииии. аренданы тамчыштыр улуу-биле ажыктып илередири. тодаргайларга, күш-ажылдың коллективтиг хевирлериичe шилчилээн турар.

Апрель 22 — В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнү

«В. И. Ленинниң төрээн черн» деп Ульяновскиде тураскаал заповедникте чаартылга ажылдарын калбаа-биле чорудуп турар. Владимир Ильичиниң аныяк чылдарында турганы мурнунда Симбирск гимназиязының турганы бажыңның дугайын онзалап айтыры чугула. Анда заповедниктиң тураскаал музейи турар. Гимназияның физика кабинедин болган хураздаар залы турган ийи классты катап тургузарын көрген. Гимназияның төөгүзүн чугаалап турар делгирня кылыр.

Делгелгениң төөгүге хамаарышкан кезээн заповедниктиң болгаш хоорайның чурт-шинчилел ажылдакчылары ажылдап кылган. Уран каастаалганы РСФСР-ниң уран чүүл фондузунуң Москва салбырының спецмолистери күүседип турар. Хоорайда кооперативтер, студентилер, школачылар, аныяктарының күш-ажылчы десантыларының кежигүннери ол ажылга улуг дузаны көргүзүп турар.

ЧУРУКТАРДА: заповедниктиң ажылдакчылары тураскаалдыг музей делгирииниң ажылын чугаалажып турары; Симбирскиниң үлегерлиг гимназиязы XIX чүс чылда ында турган болган «Канон» кооперативтиң кежигүннери Д. Кузнецов, В. Ленский олар эрги шагның шактарын катап тургузуп турары (оң талада).

Ю. БЕЛОЗЕРОВТУҢ фото-зуу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Кижи болгаш хоойлу

ӨСКЕРИЛГЕЛЕР, НЕМЕЛДЕЛЕР

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның Кеземче Хоойлузунуң үндезиниперииң төлевилели эрткен чылдың декабрь 15-те үнген. Амгы үеде ол төлевилелде чедер, четпес чүүлдерииң сайгарылгазы, анда хамаарыштыр сапылдар кирип турар. Бо төлевиплел 9 эгеден, 76 дүрүм чүүлүнден тургустунган. Биргн эгеде кеземче харымсалгазынга хамаарышкан ниити айтырыглар кирген. Шында дараазында айтырыглар бар. Кеминг херек деп чүл? Кандыг товарылгада бурууллуг кижилерни кеземче харымсалгазынга онаап болуруп? Кандыг үүлгедиглерни оппа айылдыг деп санаарыл дээш оон-даа өске.

Төлевилелдиң 3-кү эгезинде хамаатыларның кем-херек үүлгедикчилериниден, хулганнардан камгаланыр эргезин калбартырын көрген. Чижээлээрге, хулиган кижи хамааты кижиже айылдыг халдашкын кылып келген товарылгада бар турган аргалар-биле аңаа удур камгаланыр эргелиг. Бо товарылгада баштай халдаашкын кылган кем-херек үүлгедикчиниин кадымына кандыг-бир кемдээшкин чедирген болза, камгаланып турган хамааты кеземче харымсалгазынга онаашпас. Мында Ак-Довурак хоорайга болган товарылганы чижеглекедим. Эрткен чылдың сентябрь 10-да төрүттүнген хүн демдеглээн бир кежээге аныяктар чылган. Аңаа эвиртир сүксүнүү хөй иткеннииң түңелинде. Белүк аныяктар аас-дыл кылып, аразында чогушкан. Ол үдус аразынга Оюн бижек түдүп алган, үлусче халдаашкын кылган. Ол оон камгаланган Кууларга бижектеткеш, аар кемдээшкин алганындан аны-тыныдан чарылган. Ук херектн Барыын-Хемчик районнуң иетелге органнары база суд хынап көргеш. Кууларны буруу чок деп санаан. Тыва АССР-ниң Дээди суду ол оодду бижектиг кижиден камгаланыр байдалга турганын, ону суд агартканың ның деп көргеш. Дээди суд бо шиитиелди күштүг кылдыр арттырган.

Чаа төлевилелде эрткде ажылган турганывыс чамдык дүрүм чүүлдерни ажылдалдан үндүрелиг сүмелеп турар. Чижээлээрге, мурнунда кем-херек чажырганы дээш кижилерни харымсалгага онаап турган болза, ам ол чүүлдү соксадырын сүмелеп, ук дүрүм чүүлүн чүгле онза аар кеминг херек үүлгеткен кижилерни чажырган товарылгада ажылдаза кандыгыл дээрэвп киирген. Кеземче Хоойлузунуң үндезиниериниң төлевилелинде бир мол черии — кеземче ялазының сорулгазы деп чүл деп айтырыг эдээн. Төлевилел ол айтырыга дорт харыыны берип турар. Кеземче ялазыга бурууллуг кижилерни онаары дээрге, кем-херек үүлгеткен кижилерни чүгле эде кижизидерии-биле ажыг чаңгыс сорулгалыг.

Төлевилелде чиик хевирии кеминг херектерии үүлгеткен кижилерни аргалыг-ла болза, пиитиделден ажгылавайн шиидерни, оларны ажылчын коллективтерге, хөй-пиити организациялырыга эде кижизидерп-биле бээрии көрбүшаап, оон-биле кады аар, дерзии херектер үүлгеткен кижилерге чиигелдеиер турбазын, оларга кеземчеиин шыңгыы артаарын ажыглаарын сүмелеп турар. Совет хоойлу бурууллуг кижилериниң хосталгазын казымырыпдан ангыда, өске кеземче ялалары — шепелдеге шиидерп, шиитккел арттпрерии соңгаарладыры, ажылчын коллективтерге бээрп, штрафтаары, эдии-чазаар ажылдарта шиидерп дээш оон-даа өске. Штрафты 200-тен 5 муң рубль чедир онаарын көрүп турар. Төлевилелдиң 41 үүлүнде дээди яла—боолап шиидерииң дугайында айтырыгны көрүп турар. Бо айтырыг талазы-биле бистиң чурттуң хоойлу ажылдакчыларының мурнунга ону арттырар, артырбазының алээн маргылдаалары үүп турган. Ынчалзажок чаа төлевилелде ону катап киирген. Моон алгаш көөрге, бистиң ниитилелиивиске, ук кеземче ялазы ам-даа херегледиишпп болурун айтып турар. Үениң байдалын алгаш көөрге, бистиң ниитилелге дээди яланы херегледп турар товарылгалар бар.

Төлевилелде киргеи өскерилгелер колдуунда кеземче ялазын чиигедир талажо углапган. Чижээлээрге, амгы үеде херегледп турарывыс беш чыл чедир шепелде хуусаазыи үстүп үш чылга чедир кудуладырын, кеземче хоойлузунуң 46-1 үүлүнде көрдүпген шиитккел эрттирерии соңгаарладып болурунуң дугайында дүрүм чүүлүн чиигедирип азы амгы беш чыл чедир судка хостагазын казытырын шиитгирген турган кижилерге ону херегледп болур. Ындыг шиитккелдиң күүселдеэнп ийи чылга чедир соңгаарладыр. Бир эвес шиитккелиниң хуусаазын эрттирерип соңгаарлаткан үеде, ол кижи судтуң бергеи даалгаларын чурумнуг күүседип турар болза, ону шиитккелин эрттирген деп саналт, оон хостаар. Моон мурнунда үстүнде адаттынган дүрүм чүүлүн чүгле хоойлуда адаттынган, хөй эвес товарылгаларда херегледп турган болза, ам оон санын көвүдеткеп. Ону чүгле онза дерзии (10—15 чылга азы дээди ялага шиитгирер) кеминг херектер үүлгеткеи кижилерге ажылгаш болбазын сүмелеп турар.

Ыячалзажок, шепелдеге шиитгирген азы шиитккел хуусаазын соңгаарладтырган кижилериин эде кижизидилгеэнп суд колдуунда оларнын хамаарыжыр албан черлерпте, организацияларга, ада-иезиигге, өөредилге черлерииге даваскан турбуже, ол бүтүнү ак сеткилдиг күүсетпелп, сагыш салбаапынын түңелиниде, катап-да кеминг херекке онаажып турары товарылгага эвес. Чижээлээрге, 1985 чылдың октябрь 3-те Кызыл хоорайның удус судунга оор херектер үүлгеткеии дээш пазы четпес Эдуард Алёхин шиитгирген. Ол шиитккелди эрттирерии ийи чыл соцгаарлаткан турган. Оол шиитгирген соопда када-даа ажылдавазп, өөредпээн-даа, ол шиитккелиниң хуусаазы төнмээнде, Кызыл хоорайның пазы четпестер-биле ажыл чорудар инспекциязының кошкак ажылын ажыттлап алгаш, катап-ла нарпотиктиг бүдүмелдер чыып, ону кылып турган туттурган. оон хостагазын казыдып шиитгирген. Бир эвес Алёхиниң киизидилгезин чогуур үеэнде холга ап, ону шыңгыы контрозыга өй-шаанда алган турган болза, ол катап кеминг херекке онаашпайн бармп болур турган. Чамдыкта мындыг болур. Коллективтериниң удуртукчуларын ажылчынын боттары холга алыр кылдыр судка биилдиришкин-дилег киирер. Суд оларнын дилээн хандырып бээрге, сөөлүнде ол шиитгирген кижиниң салым-хуулаунче сагып салбайн баргылаар. Мындыг кошкак хайгааралдың түңелиниде ол кижи катап кем-херек үүлгеткеи болур. Мындыг товармлгада маан саналым болза, ажылагмйнын удуртукчуларын, ол талазы-биле даалга алган кижиин база шыңгыы харымсалгага онаага чүл?

Хоойлуиуң төлевилелиниде пазы четпээнперге хамаарышгыр элээн өскерилгелерни сүмелээн. Ол дээрге пазы четпээн кем-херек үүлгедикчилериниң бышпаан утаан-медерелии, оларны долгандыр турар кижилериниң хамаарылгазын оон өзүп келген байдалдарын өөренип турган, кеземче харымсалгазын онаары болур. Чижээлээрге, мурнунда пазы четпээн кем-херек үүлгедикчиэпя эң-не үстү 10 чылга шиидип турган болза, ону чедп чылга чедир, а аар херектер үүлгеткеи пазы четпээннерни беш чылга чедир кудуладырын көргеи. Бир эвес шоолуг аар эвес херек үүлгеткеи болза, оларны хостагазын казып шиидери албан эвес дээрэвп, оларга хамаарышкан херектеиин соксадыш болуруи көрүп турар.

Бо төлевилелде кеземче ялазын чурумнуг эрттирип турар кижилерге хамаарыштыр база элээн өскерилгелерни көрүп турар. Шиитккел хуусаазы төнмээнде, эдии-чазаар колониялардан эрте хостаарыиың чурумнарынга база чиигелделерии киирген. Чижээлээрге, онза дерзии херек үүлгеткеии дээш шиитгирген кижилерии үштүн ийи кежии, аар херек үүлгеткеии дээш шиитгиргеннерии шиитккелдин чартыындан хөйүн, а арткан херектер үүлгеткеш шиитгирген кижилерии үштүн бирии эрттирген товарылгада, оларның корум-чурумуп өөрепин көрүп турган, төлевилелже үндүрүп бооруи айтып турар.

Бодум хуумда бо хоойлуиуң үндезиниери-биле танышып үре, мында киргеи өскерилгелер база немелдер-биле чөпшээрежип, киргеи айтырыгларны деткип тур мен. Чүге дээрге амгы үеде бистиң хереглеп туварывыс Кеземче Хоойлузу чамдык товарылгаларда хөлүп эртпр кадыг. Шлаңгыя пазы четпээннерге хамаарышкан хоойлу ындыг. Бистиң чуртувуста эдип-чазаар коловиплар шиитгирген кижилерии эде кижизидерииго таварыштыр тургустунмаан. Ынчангаш улуи хуусаада хостагазын казыдып шиитгирсннер шлаңгыя пазы четпээннер хеөөп эрттирсиниилеп чогуур түңел албайн, катап-ла херек үүлгедир чоруктар бары чажыт эвес.

Белекмаа МАНЧЫЛАП.
Юрист.

Бойдусту камгалаар

ЭКИ ЭЭЛИГ БОЛГАНЫ

Бистиң республикада эмдом шынарларлыг аржаан суглар бар. Багай чүве чүл дизе, ол магалыг аржаан суглярда ёзулуг ээиид чогу болбас иийикпе.

Чыл санында кайы-бир аржаанга барып дыштанып чанчылдыг кижи болгай мен. Шивилиг аржаанынга-даа, Үүр-Сайырга-даа, Дус-Хөлге-даа баарга, ында чүгле Тываның эвес. оон даштындан келгеннер база хөй болур. Бир катап Краснояярск крайның девис. кээринде аржаап суглар чок чүве бе, Тываже, мынча ырак черже чүге келгеииңер ол деп дыка хөй кижилерден сонуургап айтырылаан мен. «Бисте аржаап суглар хөй, а ында корум-чурум кончуг шынгыы. Эмчидеи бижиин көргүс деп пегээр. машина тургузар черии айтып бээр. Майгының маңаа тик, одагны борта кывыс, аргадап чаңгыс будук сыкпас сеп, одаар ыяшты бистеи садып ал, туаледнв ол... деп негелде хөй. Кижи кылаштаар кокпадап өскээр бассыңза, погаан сиген саспай баспас дээш, дораап торгаар» дижип харылады.

«А силерниң мында ээ чок амыр чүве ышкажыл. Чүнүдаа капчаар дилее, аржаанчының бодунуң туразы. Оиу «Айт!» дээр кижи чок. мынчангаш бээр кээп турар бис» деп аймээр чорду.

Бо чылдың март 25-те үнген 71 дугаалыг «Шын» солуунуу помчаап. Тыва АССР-ниң Бойдус камгалалының күрүне комитединиң тургустунгалып билиил ап, биске өске кадыг-даа организациялардан артык хереқтиг эп чүгула албан черинин тургустунганынга кедергей өөрдүм. Ам бис бодувустуң черинске база краснояярскилар ыштакп ыядыг хумагалыг болуур үеипе келир боор. Мындыг албан черип 60—70 чылдарда-ла тургузар тургандыр.

Кайыын-даа болза келген хөй аржаанчыларның аразында бойдуска дыка кам-хайыра чок кижилер база тургулаар. Шивилиг аржаанының бажы Оргу-Ыяш тайгазынче хондур-дүндүр чоргулаап, оон рюкзак сыпмааже янзыбүрү хөй эм оттарны чыып эккээр. Аржаан мурнунда погаан дагжыгашта тооруктуг чараш пөштерни ужургулап каапкап. Оларны кым-даа хынавас, ындыг үүлгедиглерни кым-даа хорувас.

Мырыңай мрак эвес, Бай-Хаактан 6 км чердс турар Уургайлыг аржаанын ап көрээлиңер. Аржаанның үзүп чыдар кадыр даанын мурнуу талазы — мээс. Ында бадап дээр эм оттар үнгеп. Кижи чадаг кылаштаар чер чок, машина мырыңай чанынга маңнап чеде бээр, ак чер, Барын көрүңер, каракка чаржыпчыг чүве боор! Бадавпарын алыр дээп дагның ол талазын кара девпе кылдыр казып каапкап. Ам ында чаңгыс-даа дес баданның артканы чөгепчиг-ле боор. Мындыг черликсиг үүлгедиглер аржаанларның эм шынарларынга салдар чедирбес деппе?

Чаа тургустунган күрүне комитеди чүгле айтыышкын күүседир организация болгайн, Тываның бүтү бойдус байлаан холга ап, оон ёзулуг бүрүн эргелиг кара чаңгыс эээн болуруи күзээр-дир мен. Хамыктың мурнунда аржаан суглары, эм шынарлыг үвүттерин карак огу дег камгалаары тон чугула.

Садыг шутумуи ёзугаар кылымал шивилерии четчирп-биле садыи турар чүве болганда, Чаа чылда чаш шивижигештерии мун-мунчбиле кеспсе чогуур. Бо айтырыгны 1974 чылдан эгелеп тургузуп келдим.

Ам мырыңай шивилерии канчап кеспес боор, чыл бүрүде санитарлыг аштала кылыр чоор дингилээр кижилер тыптып келгилээн. Кижи кайгаар чүве-дир ийин! Санитарлыг аштапгага ыяштарның кургаг будуктарын кезип каар, ыргак-дагыр. сыпган, үрелген болгаш курганн ыяштарны арыглаар чүве болгай. Чаа чыл шивиниге ындыг үрелген, сынган, ыргак-дагыр. кургаан шивилер таарышпас, орта тулган чараш дээп саглагар чаш шивижиктерии хереглээр чүве дээрэвп ол санитарлыг аштагдан Чаа чыл шивиии алыр чүве деп олурар кижиии сургап корзе.

Мээң саналым бо: Чаа чылда аргадан чаңгыс-даа чараш шивижигеш кеспес! Шиви чүгле агаарны арыглаар, өл-шык элбедир эки шынарларлыг эвес, а кижиниң хүн бүрү чугула хереглелдерииге бээин оппа ужурдузалыг ыяш-тыр.

Арга-ыяштан моон канчап-даа эвээш эвес улуг каражалар база үүп турар.

Чылдың-на, часкы үелерде ыяш тарыыр, хоорай, суурдар погаанчыдар деп ажыл бар. Шынында кончуг чаагай. буяиның херек-тир ийии. Чамдык кижилерииц бо чугула ажыл-үүлеии чүгле ужур эдертип. карак чаап эрттирип турары-биле чаагай херек бурудап турар. Аргадап, арыгдап оп-оп. чүс-чүс чап ыяштарны туруп эккеп алгап, оларны шып болгап шынарлыг олуртпайн, эки ажаап, суггарбайн кадырып каапгар таварылгалар хөй. Чамдык албан организация. ажыл-агый болгап өөредилге черлериидс ындыг чорук чыл санында катаптап турар. Ол дээп кым-даа. кандыг-даа харылсалга хүлээвес.

Мону черле хынаддага алза эки деп сапалдыг мен. Чеже ыяш кезер ламидии бергеп. ыяш алыр участогуи айтып бээр. Ажаалдазы бакмыраап. үрелген, катқан ыяш бүрүзүпге харылсалгалыг кижилер штраф төлээр ыядыг чурумчутса эки деп сапалдыг мен.

Чамдык кижилерииц чемелей бээри дег мөнде биилиргээр. ёзугуургаар дээрииии хенгит-даа бодалы чок. аиаала бойдус камгалалының дугайында шаандап бээр хереэм өйуп келген бодалларын ам черле шиитпирлеттирип бээр боор дээп идегел-биле бо айтырыгларны чаа организастаттыган күрүне комитединиң мурнунга тургуауп турарым бо.

Монгуш ЭРГЕП.

Улусчу чаңчылдарны утпас

Бойдусту камгалаары дээш чоп сагыш човап турарын кончуг эки деп санап турар мен. Чамдык материалдарга хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны бижикседим.

Чойган дугайы. Ол дээрге кайы шагдан бээр бистиң чонуң бертик-бекелге чеергеп чораап эм-үүгүп болгай. Ону үнелеп. үүндүлеп чордувус. Оон ыылба картын азы чугун ажыглап турган. Ол чер бүрүзүнде үнмейн турар. Колдуу Саян дагларындап эккеп турар. Тываның ырак тайгаларыиган анчылар үмп ап турар. Ол тывылбас болганда, хереглээп кижилер садып ап турар ыядыр садыгаарры черле аиаа.

Черлик кулча болгаш ыядыр. Часкы үеде үнер бо үүштер кижиниң кадыыпга дыка ажыктыг. Ону чулбаска-даа, чартык ай хире болгаш бодула чемнп шыкарын чидиптер. Григорий Санчаа бо чүүлдерни садыглавас деп турар. Ногаан витамин дээш улус 50 көпеекти харамнавмас-ла боор. Бо айтырыг чүгле чиижеп кижилерниң дугайында эвес, чоппуң хаиырылгазының дугайында база болуп турар.

Черлик чечектер. ам оът. Оларның эм шынарын артем бууду-биле бадыткап турар болгай. Бойдустуң бо чаагай бодээп «эмчи» кылдыр санап чорукр кижи мен. Оларны улуг улустан өскелери тоолуг билбес. Улуг оът. хая чугу, сыын оъду, кара-ай. шеиие, чыжыргапа. хулбуе оълу. артыш. тове-кулуруу, чүгреве, мыймрак ай, бес. мт-кады, дыт чекпеэп дээш оон-даа ыиай. Шатпаал бе. эпиеде оргаалай бар дижир. Сыстыг-Хемпиң бедик черлериидс бала Улуг. Биче Ак баштарында барын бар. Ону чыып, аптекага дужаап, ыын ажыглаарын бодаар болза эки.

Бойдуста бүтү чүүлдер харылзаалыг. Кендээшкин болур болза, оът-сиген, катчымпс бергедээр. Хар улугда. ак-мең чем чок артар. Эм кылдыр дириг амытанпарны бала ажыглап чораап бис Тоорғу хиин, адыг оду. улар оду. бөру чилии. дырбакыг сидии. черлик хавап. морзук оду чамдык аарыгларга дузаларын хөй чылдарның дуржулгазы көргүскеп.

Улусчу чаңчылдарны база утпазын чагып чугаалакседым. Кара эмперии кижи хорүүр аргажок. Оиу улус хереглеп бээр чүве-дир. Бойдуска чүдүп. сүт чажып чораанының аиаа-ла бир хоолуп эвес. ол шагның кижилериинң чер чуртунга хүндүткели-дир. Оиу сагырып хорувас болза эки.

Үрүлээ ОНДАР.
Кызыл хоорай.

БӨМБУРЗЕКТИҢ судалы

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Англияга албанның аян-чорууиуң түпнелдери, англи чазактың баштыңы М. Тэтчер-биле оон чугаалажымышкыпары делегей парлалгазының кичээнгейинниң төвүнде туруп турар.

«Совет удуртукчуиуң Великобританияга албанның аяпчоруу улуг чедишкинниг болган» деп. Англияның телевидепиезинпиң 4-кү каналының тайкылбырлакчызы демдеглээн. Совет-англи харылзааларның соолгу үеде экижээии болгаш кадбарганы чүгле ССРЭ-ниң болгаш Англияның аразынга экономиктиг кады ажылдажылгага эвес. харын бүтү Европага чугула ужур-дузалыг болуп турар деп. англи солуннарның хөй нуруузу айыткан.

«Барын чурттарның чонунуп ортузунга М. С. Горбачевтуң сураглыг чоруунуң улгакаиы-биле холбаштыр АКШ-та чамдык кижилер дуурепп. Совет Эвилелиигс удур «ыяштыкан кампаниянын» организастаарып ораллажып турар апарган» деп. Лондоиның «Гардиан» солуну бижээн.

Совет Эвилелиниң болгаш Великобританияның чурушгарында билдингир ылгалдар бәр-даа болза, ийи чурттарның удуртукчуларының ужуражышкыны чаагай күзелдиг болгаш бот-боттарының харылзааларын калбартырыпче ак сеткилдиг чүткулуун байдалынга болуп эрткен деп. Польта Улус Республиканың «Трибуна людуу» солуну демдеглээн. Совет удуртукчу М. С. Горбачевтуң Лондоига албанның аян-чоруу чүгле Европада шериг удур түржуушкуиуң чавыдырыпга эвес, харын бүтү делегейге байдалды экижээриигс чугула ужур-дузалыг болур деп. делегейниң хөй-иитиии идеген турар деп. Болгарияның «Отечествен фронт» солуну бижээн.

ССРЭ-ниң болгаш Англияның удуртукчуларының чугаалажышкыинары «шиитгирлиг-даа. пайыралчы-даа» болуп эрткен деп. Сп-бп-ле америк телекомпаниязының таймбырыпда айыткан.

(СЭТА).

ЯПОНИЯНЫҢ ЧОНУ

ТОКИО. (СЭТА). 1988 чылдың октябрь 1-де сан-мелээлерии бүүгаар алырга. Япииияның чурттакчы чонунуп саны 122 миллиоп 780 муң кижи болган. Чурттуп пайчыалалыгыпга пардап чаңдаап сап-мелээлерде мынчаар айыткап: япон ортулуктарының чурттакчыларының саны дыка оожум өөүп турар. чурттуң чонунуң саны мурнуку чылдаазынга деңнээргс. 1988 чылда чүгле 520 муң кижиге иемелгеп азы 0,42 хуу өскеп.

ЯНЗЫ-БҮРҮ ЧУРТТАРДАН

РИМ

Күрүпе эмнелгелериниге болгаш поликлиникаларыпга медицина хандырылгазын төлеприлиг чорудар дугайында чазактың шиитпиринге улурлапышкын Италияның мурпуу чүтүидеп соңгу талазынга четпе районнарда калбартаи. Информация агентплелдерииің дыңпатканын бөлгаар алырга. чурттуң муң-мук ажылчы чону италия шиитпиледиің ядыы кижилериниң эрге-ажының камгалаан кижилерге эп-сеткилдп каттыштырып, ажыл соксадып турар. Чазактың бо шиитпирии күрүпе ерезиниң хемчээлии ылыралры-биле хүлээп алган боол турар.

ПАРИЖ

Жорж Помпиду аттыг уран чүүлдүң болгаш культураның пационал төвүпге келген кижилер төптүң эжиппде: «Ажыл соксадыышкыны», «Төптүң хаггаиа» деп чарлалдарны көөр ужурга таварышкап. Ук төптүп таиныыл-камгалакчылары «хүүсаа чоко» ажыл соксадыышкыпын март 30-де эге. дээп.

Оларның-биле эп-сеткил каттыштырып, төптүп бүтү албаннарының ажылдакчылары 24 шактың ажыл соксадыышкынын кылган. Олар ажыл төлевирии улгаттырарын. күш-ажылдың байдалын экижээрпп, ажылдаар черлерии көвүдедприи иегеп турар.

МАДРИД

1988 чылда Испаниига эң хөй ажыл соксадыышкыны болган. Эрткеи чылын ол чурткапиитиди-биле 2823 катап ажыл соксадыштыны болган. Аустрияның, Барселонаның, Мадридтиң, Баскылар чурттуңгы Болгаш Валенсияның үлетпүр эонаминың ажылчыннары болгаш албан-хакчылары боттарының амыдыралчы эргелерии камгалаарынга идекейлиг киргиккеп.

(СЭТА-ның корр.).

ХООЙЛУНУ ДЕМОКРАТЧЫТКАН

Кеземче хоойлузунуң үндезиннериниң төлевилелиип бүгү чоп танывын, аиаа ботгарының санал-оиаалдарын киирип турар. Маңаа хамаарыштыр мээң бодалдарым мындыг. Ол хоойлу төлевилелиинде бир кол чүве—ук Хоойлуга кеземче ялазы кылдыр дээдп хемчегии ажыглаар азы ажыглавас бе деп айтырыг киргеи турар.

Бистиң совет хоойлу кижиге эң-не ыпак чоруун көргүскеп. делегейде база бир чымчак хоойлуларның бирээзи болур. Ыяшгыя сөөлгу үеде хостагазын казып шиидер чорук эвээш, аар эвес херек үүлгеткен азы бир дугаар шиитгирип турарларга шепелде, улус ажыл-агыйларынга ажылдаар, шиитккел эрттирерии соцгаарладыр пайкпе, азы эдпо-чазаар ажылдар опаар шиитккелдерии үндүрүп турарын чоп билпр. Ындыг турбуже, бистиң Кеземче Хоойлувуста эң аар яла—адыи шиидер дээдп хемчег опаары хевээр артып турары элдеп. Ам делегейпиң 80 чуртупла ол хемчегии хораап пайкпе. азы хоойлуда бар-даа болза. ажыглавайн турар болганда. ындыг хоойлуну кайчап хүлээп алырыл? Бо дээрге аарберге болгап муңгараичыг айтырыг. Ол айтырыг дээп ажыллап келген. теория болгап практикапы биилир юрист профессорлар безии аиты-аиты бодалдарлыг. Бо айтырыг ындыг болур-даа ужурлуг. Чүге дпзе. ол үгле хоойлу-дүрүмчүдүлгеиии эвес. а сопиал айтырыг-дыр.

Кем-херек үүлгедиишкиивери — сопиал айтырыгларның көрүпчүү. Бистиң Тываны ап көрээп. Аар кем-херектерииің аразында өлүрүүшкүн херектери көиудээп. Сөөлгу үеде 2-3-4 кижи өлүргеи-пер бар. Оларны кайчаар шиидерпл? Чоп оларны дээдп хемчег-биле адып шиидер кеземче ялазын үндүрерии иеген турар. Ындыг херектерии бистиң Дээдп судка база көргүлээп. Чижээлээрге, Чадаана хоорайга ийи кижи өлүргеи. Монгуш Бопал, Бай-Тайганын Кара-Хөлге база ындыг херек үүлгеткеи Николай Седип болгаш өскелерпи-даа дээдп хемчегге опаап, кеземче ялазын үндүргүлээп. Бо дээрге кончуг аар кем-херектер. Бо эштер мурнунда база шиитгирип чораап кижилер болур. Ол кеземче херээп эрттирген, ооп кадыг-даа түиел үндүрбээп. Үстүнде аар херектер чүиү көргүүп турарыл? Бирээде, республикада ниити культураның чавызы, кижилерге каржы-хажагай чоруктуң бир херечензи. Корум-чурум тударынче чогуур сагыш салбайн турарывыста.

Шаанда тывалар үүжүк-бижик биибес чораанын биилир бис. Ынчалзажок, ажы-төлүн корум-чурумнуг. каржы-хажагай болбазып, топтуг-томаанныг болуруп чагыл, өөредпп чораан. Ажы-төлүг оларның чагыын дыннап, улуг улустарның чанчылдарын сагып чораанды салгакчыларының кижизидилгезинге ковчуг салдарлыг. Амгы үеде чамдык аныяктар ада-иезиниң чагыын дыннаксавас. тоолас. Моон уржуудан олар корум-чурум хажыдыышкынынга таваржып. харын-даа кем-херек үүлгедпринге чедирип турар. Республикада аар кем-херектер — ыланган өлүрүүшкүү херектер пептерээнде. дээдп хемчег опаарын дүжүүрери. мораль. кижизидилге болгаш ниити культура-даа талазы-биле ам-даа элек болгу дег. К. Маркстыы-биле алырга. хоойлуиуң каржызы ниитилелдиң кошкаан көргүүп турар. Культураже ам-даа күзү болганда. шыгыы хоойлуну ам-даа арттырар апаар.

Чоп ортузунга хоойлу тада. ы-биле кижизидилге ажылын чорудары оиза чүгула. Телевилелде чүгле алды таварылгада дээдп хемчег опаап болуру көрдүгеп. Дээдп хемчегии чүгле күрүвеге өскерилгеии. шивишкиишкпи, терроризт, акт, диверсия, сагыштыы-биле өлүрүүшкүп, бпче назылыгны күштээнп дээп опаап болур дээп. Ийи болгаш оон хөй улус өлүргеи дээш, мурнунда мындыг үүлгедиг кылган кижи база катап кыдырга, оиза аймыдыг кемхерек үүлгедикчии дп санаткыгар. Ындыг кижиии дээдп хемчег-биле адып шиидип болуп дээрэвп арттырып. өске таварылгада өлүрүүшкүп херектерии бөдүүп херектерге катса ажырбас деп бодаар мен. Суд практиказындап ажырга. үстүнде айтыкпымдап өске таварылгада дээдп хемчег-биле шиитккел үндүргеии чок болур. Азы РСФСР-ниң Дээдп суду чиигедпп каапгары база турар.

Ииитиип-биле төлевилелде чаа үүлдер, өскерилгелер бар. Оон коллга утпаныышкыны—хоойлуну оон ыпай демократчыдары болур. Хостагазын казып шиидерп он чыл чедер. Үүгде оиза таварылгаларда он беш чыл чедир. оон шиитккелзе үстүнде айтыкап дээдп хемчегге шиидер адды таварылга база бар. Ол моон мурнунда хоойлудап дыка мызгалдыг. Коллга кеземче ялаларын хостагга казыпайн. өскс чиик хемчегпер опаары. Пазы четпес алээдилерге кеземче ялазын опза айыылдыг кем-херектер үүлгеткеп дээш чеди чыл опвар. А чиик херектер дээш оларга кеземче ялазын шуут опаавайн. аиаа кижизидилге ажылы чорударын көрүпгеп. Бо шын. Колопиига эвес, а коллективтерге школага. ол-бүлеге пазы-хар четпестерии эде кижизидерп албан. Оон эки түиел үпер дээрэи чиганнар чок.

Сагаан-оол МОНГУШ.
Юрист.
Кызыл хоорай.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

БУЯННЫГ ХЕРЕК

Эрткен чылдың төнчүзүнде «Шын» солунга «Хомудавчыгдыр» деп эгелиг материал парлаттынган. Даймының болган күш-ажылдың хоочуну Михаил Сундуйның бижээнин ол чүүдэн кады өөренип чорааным, эки турачы эжим Сүтдер-оол Арапгановичиг Монгуштуң дугайында чаа чүүлдер биле таныштым, анда пемей каш сөс бижиир боладым.

1939 чылдан 1941 чылга чедир Сүтдер-оол Монгуш-биле Кызылдың № 1 орус школазынга кады өөренип, сес классты доозуп алырывыска, эжимни башкылар чедишпес дээш Чадаанаже ажылдаавын чорудупкан. Мени ТАРЭ ТК-ның шеригжидилге болгаш спорт кадзының эрелектизинге томуйлап каан. Ада-чурттуң Улуг дайынга эдилей бээрге. С. А. Монгуш эки туразы-биле фронтуже чорудар дугайында дилег киирген турда. КУТВ-ка өөредири-биле Москваже чорудупкан. Мен база кады мен. Анаа өөренип чоруп турувуста эжимни кадыы багай, варыг дээш Тываже дедир чорудупкан чүве. Ынчалза-даа ол кандыг-бир арга-биле күзелин чедип ап. 1943 чылда эки турачы эш-өөруу-биле кады фронтуже чоруй барган болган.

Кажан эки турачыларны аал-чурттунче чандырып чорудар дээн айтыышкын үнер-

Ленин орденниг Ровно областың ажылчы чону немец-фашистиг эжелекчилерден бистиң крайбысты хостаавының 45 чыл оюн бо чылдың январь-март айларда демдеглеп эрттирген. Кадыг-дошкун 44 чылдың тураскаадыг ол хүннеринде Ровенщинаны хостаарынга тыва эки турачы аттыг чериг киришкен. Дээжинде, Ровно, Дубно болган Ровенщинаның чурттакчылыг сезен ажыг черлерни хостажырының тулчуушкуннарынга тыва эки турачылар эрес-дидимнип, напшагайын, аразында бир демнинип, тулчуушкунче үнген санында дайсынның үгааның ышкыдырыптар, оларны девидеднотер сагыыр чоруун көргүзүп турганнар. Бистиң суурувус — Дээжинде дээш 1944 чылдың январь 30—31-де тыва аттыг гвардейжилер баштайгы даймычы сагыл четтирипшкинин алган болгай.

Бистиң суурнуң чону боттарының эргим хостакчыларынга тураскаадлы хүндүлелдин-биле кадагалап турарлар. Бо чылдың январь 29-та бистиң суурнуң төвүнде база бир мемориалдыг самбыраны тыва эки турачы хостакчыларга тураскаадлып ажыткан. Бистиң суурну хостажырынга тыва дайынчылардан аңгыда 31-ги полктуң 1-ги эскадровунуң дайынчылары база киришкен. Оларның дилээ-биле самбырада бижиттинген түүлдүң утказы мындыг: «1944 чылдың январь 31-де Дээжинде суурну фашистерден хостаарынга Кубань-Кара-Далайның 31-ги гвардейжи полгунуң составынга кирип турган капитан Т. Б. Кечиловтуң командылаанының 4-кү гвардейжи тыва эскадровунуң база улуг лейтенант Х. И. Ахмеджановтуң командылаанының 1-ги гвардейжи эскадровунуң дайынчылары кирипшкен».

Бо чылдың январь 29-та, воскресеньеде, бистиң суурнуң төвүнге чүгле дээжинүлар эвес, чоок-кавы суурларның чурттакчылары көөп, Ровенщинаны фашизмден хостаарының 45 чылынга тураскаадынга ийи кижи киришпээн, Ондар Коцгар-оол-биле хомуска ойнаап, сыгыт-хөөмей күүседиптиир. Даг-Алтайдан сес, а эске край, областтардан база арбын кижи келгилээн. Хакасиянның район бүрүзүнден бот-тывынгыр артистер, хөй составтыг ансамбльдер келген. Бистиң эртем-методиктинг төптүң директору Сергей Осердюв удуртуп чораан.

Эрткен чылда «Алдын Даг-Алтай» деп фестиваль болган. Шынан Олег Куулар-биле Тывадан төлээ болуп киришпээнис. Абакан хоорайга шынаны чораан эштериниг-биле база катап ужураштывыс. Ол солун болду. Амгы үениң байдалы-биле канчаар чурттап, ажылдап турарын олар биске сонуургаттыы. «Тыва чонуң уран талантызын эки-ле билдиргиз»—деп, Даг-Алтай автономнуг областың культура ил министрлиг эргелекчизин Светлана Штанакова өөрүшкүзүн илереттиг.

Тываның төлөлери, ыяштала, кызып ойнадывыс. Бистеп ангыда Абакан хоорайга национал хөгжүм оркестрнин конкурузу база болуп эрткен. Бо конкурска Кызылдан СПТУ-4-түң сургууллары бир-ле дугаар киришкеп, эки үнелелди алган. Бистер оларга моон-даа сорлоар чедиишкиннерин күзеп турдувус. Тыва национал хөгжүм оркестрнин удуртукчузу Татьяна Балдап, Тыва АССР-ниң күрүне филармониязының артизи Вероника Чооду, ол оркестрнин ойнакчылары биргн чергенниг дипломпары-биле шынаткан.

Эргил-оол **МОНГУШ.**
«Тыва чугуу» трестиң клуб директору.

ОЛАРГА ТУРАСКААЛ

Сал хүн ДОСААФ организациязының организастаанны боодалга маргылдаазынга адыгжы сес команда киришкен. Оон-биле чергелештир бистиң школаның спорт залынга волейболга маргылдаа база болуп эрткен.

Бистиң школаның кызыл исчилерининг санаалы-биле суурувусту фашизмден хостаавының 45 чылынга тураскаадлып, тыва эки турачы дайынчыларга «Дээжинө суурнуң хүндүлүг хамаатызы» атты тывыскан:

1. Гвардияның апаа дайынчызы. Дээжинө, Ровно, Дубно болгаш Ровно областың оонда өске чурттакчылыг черлерин хостажырынга идепкейлиг киришкен Ак-оол (Алексей) **Карашпаевич Оюнга** ол атты тывыскан. Бистиң суур дээш тулчуушкун үеэнде фашистерниң хайгаарал пунктузун баштай-ла эскерип каашы, инаар гранателар октап чадыдыргаш, беш гитлержини ол черинге узуткаан кижи ол. Ровно хоорайны хостажын тургаш, бир тулчуушкун үеэнде Ак-оол Карашпаевич гитлержи автомашинна-биле пулемёт эжелеп аскаш, фашистерже чоокшулады халында бергеш, дыка хөй гитлержилерни узуткаан... Дайын соонда Алексей Карашпаевич бистиң суурга, Ровно областа үш удаа чорааш барган.

2. Улуг сержант, эскадрон командирининг пулеметчызы, оон хүүда харылзаачызы **Лама (Борис) Шомбуловыч Тюлюшке** ол атты тывыскан.

3. Тыва эскадронуң алдарлаан хаптыызычызы Седен-оол (Юрий) **Пандар-оолович Оюнга** ол атты база тывыскан. Дайын соонда ол Калининн хоорайда В. И. Ленин аттыг пос-таавы фабриказынга инженер болуп ажылдап турган.

4. Гвардия сержантызы, 3-кү взводтуң 1-ги салбырының командири **Михаил** (Монгуш) **Белекпенович Сундуйга** база ол атты берген. Оон взводунуң дайынчылары бистиң суурже бир дугаарында чаа будагап киргеш, гитлерскилерни суурдан үлүг семыржып, чок кылырынга эрес-дидим, тывынгыр чоруун көргүскен. Ол боду анаа өөр балыглаткан. Архив документилеринде оны эрес-маадырлыы-биле өлген деп каан. Ынчалза-даа ол өлүмүнү ажып тивлээн, дириг артнан. Ада-чурттуң Улуг дайынының 11 бөлүүнүң нивалидзи болган. Ол Тиилелгенниң 40 чылынга бистиң музейге белек кылдыр дириг аргинин эки турачыларының фото-чуруктарын чорудуп берген. Ол дээш хоочунга өөрүн четтиргенинистиң бүгү украин чонунуң мурнундан илередип турар бис.

5. Тыва АССР-ниң көскү эртем ажылдакчызы, Тывапын эртем-шинчилел институдунун директору, төөгү эртемнеринин доктору **Юрий Лудужапович Араачмынга** база ол хүндүлүг атты тывыспас артавыс чок болгаш.

«Дээжинө суурнуң хүндүлүг хамаатызы» атты алган тыва чонунуң алдар-аттыг солдаарынга ыак дег кадыкшылды, күш-ажылчы чедиишкиннерин күзеп турар бис.

ЧУРУКТА: Дээжинө суурнуң хостакчылары дайынчыларга тураскаал.

Ярослав **ВОПЦЕШКО.**

АВАВЫС КАЙДА ИРГИ?

Оон бээр 15 чыл чедип турар. Бистер—бизээ чаш дүнмам бир харлыг, мен 3 харлыг, үттүм 6 харлыг турувуста төрүп каан аваавыс болуур. Серенмаа Доржуевна Монгуш дээрэ төрэп харлыг акыысты эдерткеш, бистиң кайгаш, Барыын-Хемчик районче чорупкан деп дыннаан бис. Кыргал-аваавыс бистиң төрээн аваавыс Ак-Довурак хоорайда чурттап чоруур деп чугаалаар.

Доң бааргыг незинге кагдырган чаш бистерни ачавыстың үгбазы, 15 уругларының неви, бодунуң хөй уругларыбиле бир дөмей, адырга өстүрген. Ол эриг бааргыг үгбаысты кыргал-авай деп өөрепип калган бис. Кыргаавамны Долуунчап Хожувена Шойжап дээр. Ол ам 53 харлыг, «Кызыгаар» совхозтуң малчыны. Бистерни, шупту 15 кижини, төлептиг кижилер кылдыр кижилээнин, амыдыралдың улуг оруунче уштап, бөлүтээ чоруур.

Ачам 1961 чылда, а кады төрээн үгбам чоокта чаа чок апаргаанар. Мендеп бичии дүнмамны бичии турда эки удус адыралга алгап барган.

«Бистиң аваавыс кайда ирги?» деп айтырыг мени сөөлгү үеже дүвүредип чоруур аварган. Бо эрткен каш чылдар иштинде Серенмаа Доржуевна бистиң, каггап уругларым, оодаа чангыс катап сактып, бодаан ирги бе? Бистиң аваавыс-биле чурттаавайн барганы оларның, улуг улустуң херээ, а бистер, төрээн уругларының, чүү дээш буруулуг болгаш ирги бис?

Бодум 1968 чылдың август 18-те төрүттүнген мен. Ынаг албанын эрттирген соонда кыргал-аваам, кыргаачамга дуулажыыр, совхозмалы кадарын, кады чурттап чоо бис.

Мээң аваамның дугайында дыннаан, таныыр, билир кижилерин редакцияже азы мээң адрезимче хыпладырын диледим. Аваамның эдертин алгаш барган оглуун. Омак дээр, чок апаргын үгбам алы Чинчи. Адрезим: Тес-Хем район, Ак-Эрик суур, Дружба кудумчуу, 32, кв 2.

Чойган **ШОПЖАП.**

100 ХАРЛААН

Күш-ажылдың хоочуну чоокта чаа 100 харлаан феодалдыг Тыва, Тыва Арат Республика, Тыва автономнуг область үезинде чылгычылап, саанчылап, хой, теве кадарып чораан Суруна Шаваровна Оюнга тураскаатхан байырлыг кежээ Тандының Тока аттыг совхозка болган. Ол кежээин профэвилелдериниң эвилелдер аразының ураң чогаадылга бажыңы оргинизастап эрттирген.

Байырлыг кежээге районнуң хөй-пинти организацияларының төлөөлери, совхозтуң чону, С. Ш. Оюнуң төрелдери, ажы-төлү чыглган. Анаа профэвилелдериниң Тыва область төвүлелиниң даргазы Ш. Н. Куулар ажыл-агыйының аайы-биле чораан, 100 харлаан Суруна Шаваровнага байыр чедирип, чүве чугаазаан.

С. Ш. Оюн—бүдүн түе чылдың түүрүн көргеп, буянныг кыргап-ава. Ол уругларын ажылга өөредип, оларны чараш ажы-чадга, мөзүг-шынарга өөредиринге үлегер болуп келген.

Кыргап-ава бир оол, ийи уруглуг. Улуг уруу Номчур Увангуровна Сат малчынап чораан. Амгы үеде пенсиядa. Оон уруглары 5, а оон уругларының ажы-төлү 19 кижи. Хеймер уруу Майя Увангуровна Оюн совхозта саанчы. Ол күш-ажылчы базымның 16 харлыында эгелээн. Ажылдап келген чылдарында өскелерге үлегерин көргүзүп келген. Ынаг эрес-кежээ чоруу-биле төлөөлүг, эш-өөруүнүң бүдүрелии чаалап ап. Тыва АССР-ниң Дээди Соведиинин депутадынга сонгуудуп чораан. Оон уруглары —5. Уругларының уруглары —11.

Суруна Шаваровнага байыр чедирип, чылыг сөстер чугаалаан эш-өөруү хөй. Совхоз директору А. С. Тас-оол, малчын Б. Д. Оюн, күш-ажылдың хоочуну А. О. Нордуп-оол, совхозтуң улуг повары Г. Д. Брауна болгаш өскелер-даа кыргап-аваның бөдүүн будужун, күш-ажылга сөзулуг бердингенин, ажы-төлүн төлептиг кижилер кылдыр өстүргенин демдеглээн.

Кырганга чылыг-чымчак йөрээлерниң соонда Элегес Культура бажыңының боттывынгыр артистери концерт бараалгаткан. Профэвилелдериниң эвилелдер аразының ураң чогаадылга бажыңының директору Бадыл Кенет биле профэвилелдерниң облчовуелелиниң ажылдакчызы Владимир Бичс-оол олар киржип, элээн каш мөлдерни күүседиргс, чон сонуургал-биле дыннаан.

Кежээге кырган-ава чүве чугаалаан. Оон чугаазы тывыпгыр, чедингир дыннадыр. Залга чыглганнарга ол өөрүшүнүң четтиринпкиннерин илереткен сөстерин чугаалаарга, чон динмиттиг адыш чүвекаашкыны-биле үткүп, хүлээп алды. Оон ам-даа сергээп, кашпагайын, бо хире пазылааже эм-тан амзавааның чон магадап, харып-даа үзүп пазылаарының чажыды чүдел дээрэн улус сонуургал-биле айтырып турган.

Кадыг аггар-бойдустуг черге 100 хар пазылары берге. Ындыг пазы-хар четкен ада-өгбелерже кичээнгей салып, оларга тураскаатхан байырлал кежээлерин арттырери артык эвес. Оны чүгле культура ажылдакчыларындан ажыдып, партия, комсомол база Советтер ажылдакчылары, хөй-пинти активтер холга алза экп. Ындыг пазылыг инжилериниң ажыл-ижин, үлегерин, эки чанчылдарын аныяктарга сонуургатса, өөредиглиг болур. Түскай спецнарлыг кежээни организастазаа экп. Оны чогаадыкчы ёзубиле солуп кылдыр эвилелдеп болур.

Оюштай **БАИР.**
Тываның пом үндүрер черинин улуг редакторлуу.

ТУКТУ САЛБАС

Бажың-Алаак Культура бажыңы 1988 чылда районнуң кедээ культура бажыңнарының аразында социалистиг чарыштыг тиилекчизи болгаш, шилчилир тукту чаалап алган. Ук Культура бажыңының методтөвү үнелеп көргеш, республиканың шилчилир выпмелиин 1988 чылда ажыл-ижинге чедиишкиннери дээш тывыскан. Ында 24 кижидеп тургустунган «Шолбан» агитбригада ажылдап турар.

Агитбригада кежигүннери 3 бөлүкке үстүп алгаш, байлак программаларны тургузуп алганнар. Бир ай эртерге-ле, олар программазын чаартып ап турарлар.

Агитбригада чоокта чаа Бора-Тайга, Сүт-Хөл суурларга концерт көргүскен. Эрткен айда олар малчынпарже пйи катап концерттиг үнүүшкүнниерни кылып. 8 малчын коданнарга концертин көргүскен.

Агитбригаданың идепкейлиг киржикчилериниг кассир Марина Ондар, кижизидикчи башкы Уран Хөваллы, тудуугу Солун-оол Ооржак хамааржыр.

Культура бажыңында школачыларның ялаң-бүрү бөлгүмнери ажылдап турар. Ынаттының ыры бөлгүмүнде 40, танцы бөлүүнде 72, шин бөлгүмнде 10 өөреникчи хаара туттунган.

Культура бажыңының директору Галина Дүмеп-оозовна Монгуштан моон соңгаар планнарын сонуургаарымга, мынчаар харылады:

— Күске чедир спортзал тудуун дээдар, чайгы танцы шөлүн ажыдар, малчынпарның бригада төптеринге кызыл-булуңнарны тургузар болгаш районнуң шилчилир Кызыл тугун, республиканың шилчилир выпмелин холдан салбас дээш ажылдавр бис.

Олет **ОНДАР.**

Чоннуун—чонга

НАЙЫРАЛ УЖУРАЖЫ

Хакас автономнуг областың Усть-Абакан хоорайның Гагарин аттыг Культура бажыңында улусчу фольклор талазы-биле найырал кежээзи болган. Ол кежээге Тывадан ийи кижи киришпээнис, Ондар Коцгар-оол-биле хомуска ойнаап, сыгыт-хөөмей күүседиптиир. Даг-Алтайдан сес, а эске край, областтардан база арбын кижи келгилээн. Хакасиянның район бүрүзүнден бот-тывынгыр артистер, хөй составтыг ансамбльдер келген. Бистерни эртем-методиктинг төптүң директору Сергей Осердюв удуртуп чораан.

Эрткен чылда «Алдын Даг-Алтай» деп фестиваль болган. Шынан Олег Куулар-биле Тывадан төлөө болуп киришпээнис. Абакан хоорайга шынаны чораан эштериниг-биле база катап ужураштывыс. Ол солун болду. Амгы үениң байдалы-биле канчаар чурттап, ажылдап турарын олар биске сонуургаттыы. «Тыва чонуң уран талантызын эки-ле билдиргиз»—деп, Даг-Алтай автономнуг областың культура ил министрлиг эргелекчизин Светлана Штанакова өөрүшкүзүн илереттиг.

Тываның төлөлери, ыяштала, кызып ойнадывыс. Бистеп ангыда Абакан хоорайга национал хөгжүм оркестрнин конкурузу база болуп эрткен. Бо конкурска Кызылдан СПТУ-4-түң сургууллары бир-ле дугаар киришкеп, эки үнелелди алган. Бистер оларга моон-даа сорлоар чедиишкиннерин күзеп турдувус. Тыва национал хөгжүм оркестрнин удуртукчузу Татьяна Балдап, Тыва АССР-ниң күрүне филармониязының артизи Вероника Чооду, ол оркестрнин ойнакчылары биргн чергенниг дипломпары-биле шынаткан.

Эргил-оол **МОНГУШ.**
«Тыва чугуу» трестиң клуб директору.

АВТОМОБИЛЬДЕРНИ БҮРҮТКЭЭР ЧУРУМУНУҢ ДУГАЙЫНДА

Бистиң ниитилелиивисте улуг өскерилгелер болуп, амыдыралдың бүгү талазында эдо тургустунуушкунуң чорудулгазы хөнүлдэп турар. Хөй-хөй будүрүлгелер бот-оруула-чарылгаже шилчээн, оон уламындан аңгыаңгы эконоимктинг айтырыглары шинтипирлээри дээш күш-ажылчы коллективтерниң харыысалгазы улгатканы, ол айтырыгларның аразында албан кылыр автомобиль садын алырынын айтырыы база кирип турар. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң өртээл чылдың июль 1-де үндүргени «Албан черлериниң чиик автомобильдерин ажыглаарын чурумчудар дугайында» доктаалынга дүүштүр албан ажылынга ажыглаар чиик автомобильдериниң чарыгдалларын (амортизация саналашкыннары, чолаачыларның шалыны база ында кирер) социал хөгжүлдө фондузупчуп алы ындыг хевирлиг фондунуң күсели-биле чоруларын көргеп.

А бот-оруула-чарылгалыг организациялар түскай болгаш албан машиналарын күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң шинтипири-биле садып алыр, тодартайларга, чеже-даа машина садып алыр дээр болза, ону коллектив шинтипирлээр.

Садып алган машиналарын будүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар чурум ёзугаар бүрүткедир болгай. Ол дугайын бөгүн чугаалажып көрээли.

Будүрүлгенин бот-оруула-чарылга-биле ажылдап турарының дугайында, ол шыкаш түскай транспорттуң сапының дугайында будүрүлгенин удуртукчузу, кол бухгалтер болгаш күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң кежигүнү автомобильди бүрүткээрин дилээн билдиринпкинге бадыткаар.

Бүгү министерстволарга, ведомстволарга болгаш хөй-пинти организацияларынга удуртулга болдурар чиик автомобильдерниң дангызын ССРЭ-ниң Иштинн херектер министерствозу, ССРЭ-ниң Күрставдарты ССРЭ-ниң Автомобиль транспортунуң министерствозу-биле кады ажылдап кылган болгаш бадылаан. Ол № 1 дамга ёзугаар 1989 чылдың январь 1-ден эгелеп кылыкчы будүрүлгеге белетизээн түскай стационар дериг-херекседерниг чиик автомобильдерни бүрүткээр дээрзин айыткан. № 2 дамга ёзугаар түскай чыртыкы, ун медээлерин кылган түскай-жыттынган машиналарны бүрүткээр. Чижээ, «Шимчээшкиннин айыыл чок чоруу» деп чиик машинага дараазында негелдедер турар ужурлут: а) автомобильди ак өң-биле будуур болгаш кадбаа 100—150 мм кылдыр көк будук-биле шыйыт кылыр, анаа «Шимчээшкиннин айыыл чок чоруу» деп сөстерни бижиир; б) көк оңнуг маякчыган кылыр ийикпе, КАИ-биле дугуржуп турган, алгыртыр херексел кылыр.

Түскай автомобильдерни чүгле көрдүгенин ёзугаар алыглаар. Ынчангаш ону кайы хамаанчок ажылгаар чоруктарны болдурбазы-биле автомашиналарны чурум ёзугаар дарый бүрүткедирн чугула. Ийнги майык ёзугаар бүрүткээр негелдеге таарышпас чиик автомобильдерни, ол ышкаш оларны күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң шинтипир чокта садып алган болур болза, ону дыннтте көрдүнген машиналар санынга книр бүрүткээр.

Бюджетте организациялардың болгаш албан черлериниң чиик автомобильдерни 1988 чылдың июль 1-ниң соонда машина санын кылырар дугайында шинтипирни бөрымдаалап, устунде турар албан черлериниң бергенн димит шинзылгаларының бөштайгы хоолгазынга үндезилеп бүрүткээр.

Бодуңуң министерстволуунуң, ведомстволуунуң автомобильдерин ажыглап турар будүрүлгелер, албан черлерни лимит шинзылгазының сирки хоолгазын КАИ-ниң бүрүткеа салбырында бээр, а ванигзи автоажма-агыйның бодунга артар. Оон-биле чергелештир ол будүрүлгелериниң эргелеп башкарыкга аппарадының ажылдакчыларынга ажыглаарыбиле берип турар машиналарын база бүрүткээр. Анаа лимит шинзылгазын азы күш-ажылчы коллективтиг шинтипирни барымдаалаар.

Лимитке дүүшпес азы күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң шинтипирлээн-биле артык автомашиналарны учеттап үндүрер болгаш хамаатыларга азы ниити ажыглалдың автотранспорт будүрүлгелериге комиссиялап садар. Садып алыр дугайында база туснайжыттынган дериг-херекседерни адырар дугайында шинтипирни транспорттуң ээзи будүрүлгелериниң, организациялар ның удуртукчуларының хүлээп алыр. Чижээ, «Шимчээшкиннин айыыл чок чоруу» деп ГАЗ-69 машинаны Респотребсоюз АТК-зының удуртулгазы ук демдээн ап каггап болгаш КАИ-ге өскээр бүрүткеткен, оон соонда комиссиялап садар магазин дамчыштыр саттынган. 1988 чылдың июль 1-ден эгелеп КАИ-ниң бүрүткел-шыгалда салбырын дамчыштыр ыдыг хевирлиг 80 ажыг чиик машинаны учеттан үзүлгэн болгаш хамаатыларга саткан.

Будүрүлгелер болгаш организациялар бот-оруула-чарылгаже кирип турар бо үеде транспорт садары, ону ажыглаары—чугула айтырыгларның бирээзи. Чиик машинаны чүгле эргежок чугула апаргында садып алыры болгаш ажыглаары материалдыг акша-хөрениге салдарлыг дээрзин утпас херек.

Александр **КОРНЯКОВ.**
Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң КАИ калдзининиң улуг инспектору.

ХООРАЙНЫҢ УЛУС СУДУНДА

1989 чылдың апрель 2-де Кызылда Культураның болган дыштенмылганың парыгына та танцы сөөлүүде чамдык болуур аныяк кижилер массалыг шоп-содаа кылырын оралдашкан.

«Монгүдек» гостиницанын чанында автобус доктаар черге олар автобустарга ожегерээн олурбайн. Кочетов кудумчузун куду шуужүп, таварышкан кижилерге чөнгээлеп, өөрткен автомашиналарже дажап, бак сөстерээн эдип, шагдаа ажылдакчыларының сагындырымын херекке албаавар.

Оон түнелиинде 18 кижинин Кызыл хоорккүүскомнуң иштики херектер кылдызынге чедирген. Апрель 6-7-де хоорайның улус судуу 10 кижинин—15 хонукта, 6-зын—10 хонукта, 2 кижиниң—6 болгаш 7 хонукта хоргудалга шинткен. Хоргудаткан 18 кижинин 16-зы республиканың 7 районнарындан келген. 2-зи— Кызылда кедээ ажыл-агый техникумунуң болгаш ДОСААФ-тың өөреникчилери болгаш.

Оларның аразында Улуг-Хем районнан — А. Д. Чашоол, О. Н. Биорбю (Арыг-Бажы), Э. Н. Дувеи (Чаа-Хөл), М. В. Далаа, Д. А. Арапган (Кызыл-Даг), Барыын-Хемчик районнан—Э. М. Хертек (Кызыл-Мажалык), В. Ч. Монгуш, М. Э. Ооржак (Шекпээр), Кызыл районнан — Ш. М. Куулар (Саа-Хем суур). Б. М. Саая (Баян-Кол), М. Б. Кенден, А. И. Чыргал-оол (Шамбалыг), Тес-Хем районнан — М. Ш. Арапчал (Самагалдай), Ш. Т. Төртен-оол (Ак-Эрик), Эрзин районнан —С. Б. Даамаа (Бай-Даг). Чадаанадан М. И. Хертек олар бар.

Бо аныяк кижилер туразы улгадып, хөй черге чөнгээлеиип, өөдежок херекке эш-өөр тыртыжып, еске кижилерниң амыр-дыжынга болгаш кадыкшылынга аймыдыг байдалды тургузуп турганнар.

Оларның улгедиинин дугайында Кызыл хоорккүүскомнуң хамаарышкан районнар Советтериниң күүскомнарынга дыннаткан болгаш хөй-пинтиниң корум. чүрумчүүн ыдыг хевирлиг үрээшкиннерни моон соңгаар болдурбазынге үлегер хем-чегларни алырын дилээн.

ДЫҢНАДЫГ

«СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шинтипирлерин күүседир талазы-биле партиянын область организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалажып көөр СЭКП обкомунуң пленумунга белеткел-биле холбаштыр чоннуң аъш-чем хандырылгазын экижидерипче утланган саналдарны база сүмелерни киирерп-биле СЭКП обкомунуң аграр килдизанче апрель 28-ке чедир дорт телефоннан болуур.

Телефоннары 2-35-50, 2-33-51, 2-51-14.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЛИНИНГЕ

Эрги болгаш чаа хөөрлеңге төрел-дөргүлдериниң чевегларын бо чылдың апрель 29-ка чедир аштап, чаартып алырын тускайжыттынган ачы-дуза чедирер бюро хоорайның чонунга дыннадыр тур.

Хөөрлеринин девискээринге эрги бокту ерттедип болбас.

Кызыл районда Кур-Чеп ортумак школазынын 1985 чылдың июньда Айлаң Валерьевна Оюнуң адынга тывыскан бышкан билигнии № 278272 В сериялыг аттестады читкенин барымдаалаап, ону күш чок деп санаар.

Редактор В. С. ШАРАПИП.

Индекс 54241

367000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

«ШЫННЫҢ» ТЕЛЕФОННАРЫ

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орнялкчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ карыысалгазы: секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амылыгал киллизи— 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыгнар киллизи — 3-34-09; 3-41-23;
◆ үлетпур киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпур киллизи — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ культура киллизи— 3-39-15;
◆ информация киллизи — 3-37-11;
◆ чагыг киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19; 1-43-41;
◆ бухгалтерия — 1-34-93;
◆ очулга киллизи — 2-27-41;
◆ тилгүүчүлер — 2-32-75, че дамгаар.

Ыыжа 300 катап үнер. Хемчээни 2 парзалга амазы. Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыгның херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 267. ТС—00483.

Телевидение

АПРЕЛЬ 13
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Черниң уруглары чүвүн дутайында ырлажып турарлары» 9.20 «Ада-чурттуң чалгынчары». 10.20 Медээлер. 10.30 «Ада-чурттуң чалгынпары». Телефильм. 11.25 — 12.25 «Уруглар шагы». 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 Концерт. 16.20 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.55 Мультфильм. 17.15 «...16 харга чедир болгаш оон улуг пазы». 18.00 «Үениң судалы: инициатива, тыныгыр чорук, арыг орулга». Газ будүрүлгелеринде чаа технологиялар. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Эрге-чагыргапы — Советтерге. Сонгулдалар системазының демократчы принциптери. 19.30 Улуг кижиде. 19.00 «Интермедиа». 19.30 «Выборнун бедин». Уран-чечен фильм. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 Ленинградда концерт. 23.15 Бөгүн делегейде. 23.30—00.00 «Чугула объектив».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бойдус эртеми. 2 класс. Часкы аалчылар. 8.55 Киножурнал. «Эртем болгаш техника». 9.05 Испан дыл. 9.55 Киножурнал. «Эртем болгаш техника» 10.05 «Адам, адам бала мени». 10.25; 11.25 Музыка. 7 класс. М. П. Мусоргский. 11.05 Испан дыл 12.05 «Фараон». Уран-чечен фильм. 3-кү серияны— «Хүндүлел бараалгадыышкыны». 12.35 «Англи бажың». Барымдаалыг фильм. 13.05 Медээлер. 13.15 «Бажыя оорум». Телефильм. 14.15 Телефильм. 14.35—15.05 «Музыка силерни чалап тур». 17.10 Медээлер. 17.20 Бут бөмбүү. Делегей чемпионадының шиллилге маргылдаазы. ГДР биле Турцияның шиллиндек командалары.

КЫЗЫЛДАН

18.10 Барымдаалыг фильм. 18.20 «Чапсаржыгаш». Сукпак музшкола өөренпиккилерипиң конперти. 18.50 Киножурнал. 19.00 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Фермаларда кыш». Совет эртем хүнү. 19.30 Медээлер. 19.40 Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

19.45 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 «Фараон». Уран-чечен фильм. 4-кү серияны — «Болгунун бажыңы». 20.30 «Бөгнин Хилдиң шоузу». 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 «Дал дүзүм». Телешин. 22.45—23.25 «Бистиң садывыс».

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 Мультфильмнер. 18.40 Реклама. 18.45 «Ретро». Назыны улгаткан кижилерге дамчыдыла. 19.45 —20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Окаар

Республикага кезек будуттаар. Чагбас. Мурнуу-барының чүктеп хаттың дүргенн секундада 4—9 метр. Дүне 3—6, чамдык черлерге 9—15 градус соор. хүндүс 7—12 градус соор. чамдык черлерге 5 градус чылыр.

Кызылга кезек будуттаар. Чагбас. Мурнуу-барының чүктеп хаттың дүргенн секундада 4—9 метр. Дүне 5—7 градус соор. хүндүс 8—10 градус чылыр. Агаарның базыышкыны 714 миллиметр, а эдпыгы 36 хуу.

Кино

АПРЕЛЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «За околицей дракон» 10.00. «Фонтан» 11.30, 13.30, 15.30, 18.00, 20.10 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Соблазн» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кинообзорник» 9.10. «Отряд Трубачева сражается» 10.40, 12.40. «Курьер» 14.40. «Золотая голова мстителя» 17.00, 20.30. «Публикация» 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Стукач» 14.00, 16.00, 18.00. Кинопанорама 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ к-б: «Дети войны» 18.00, 20.00 шактарда.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
апрель
14
пятница
№ 88 (13988)
1925 оныда үнелевилеттингеп.
Өртээ 3 нөм.

СЭКП ОБКОМУНДА

Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг шыгжамырынга сугнуң эң үстүнү дениели 540 метр чедир көдүрүлүү ооң тудуунуң төлевилелиндо көрдүнген. Сугнуң бедик денгели оң хире хемчээлдиг болганда, Шагаан-Арыг хоорайны, Чаа-Хөл, Үрбүн, Кара-Тал, Эйлиг-Хем, Кок-Чыраа суурларыны көжүрери. Улуг-Хем районда хөй муң гектар тарылга болгаш сиген, одар шөлдерия суг адаанга киирери негеттинтен турган. Ындыг когарадарыны Улуг-Хем болгаш Танды районнарга суггарылга системаларын тударының, эвээш дүүнүт бөөр шөлдерге болгаш одарларга культура-техниктиг ажыллырыны күүседиринге, одарларны суг-биле хандырарының күсели-биле дугланнары көрдүнген.

Чээрби ажыг чылдар бурунгаар көрдүнген хөй түүлдерин боттандырары ам-даа чедип алдынмаан. Тарва болгаш малы чеми культураларның планнаттынган дүжүдүүнүң чартыы бөлүн хандыртынмаан. Чаа черлерни, одарларны планда көрдүнгенининден эвээш кылдыр ажыглалга киирген. Ынчангаш «Найырал» совхозтуң мал ажылы чеминер-биле 25 хуу, «Улуг-Хаянчы»— 36, районнуу—44 хуу хандыртынган.

Суг шыгжамырының денгели эрткен чылын 533,95 метр көлүрүлген турда бөлүн, ооң суу Кызыл — Тээли оруунга бөлүп чедип, эриин ажып, ажылдыг байдалдыг болуп турган.

Экономиктиг болгаш шылаңгыя соцнал характерлиг ескелээ айтыырлар, бергелер база илереп келген, оларны суг шыгжамырының, суггарылга системаларының тудуунуң төлевилелдеринге айтыпаан болган, оларның ажыглалының ажыктыг болуру херек кырында шыпынга дүүшпес кылдыр көвүдедир айыттынган турган.

Тургустуруп келген бергелерни, а ол ышкаш экологтуг байдалдың үреливиниң дугайында районнуң чурттакчы чонунуң чөптүг сеткил дүвүрээшкинин, зът болгаш суг продуктулары-биле хонуу хандырарының копкай бергенин, партия болгаш совет органнарга, социгулда кампаниязының үезинде ССРЭ-ниң үлүс депутаттарынга кандидаттарга бо айтырыглар талазы-биле хөй кижилерниң дилегларин СЭКП обкомунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүделиниң барымдаалап көрүүшаан, суг шыгжамырының эң үстүнү дениели 540 метрдеи 535 метр хемчээлдиг кылдыр кудуладыр дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн төп органнардан дилээн, айтырыгны ынчаар шиитпирлээринге улуу биле дузалаар ийик.

Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг шыгжамырын кылыры-биле, чаа черлерге чурттакчылыг черлерни тудары-биле, оларже бөөр оруктар-биле холбаштыр тыныглаан айтырыгларны өөренип көөр талалыбиле боттарының түннелдерининдугаанында СЭКП обкомуну болгаш республиканың Министрлер Чөвүделиниң дилээн ёзугаар РСФСР-ниң Министрлер Чөвүделиниң турускан комиссиязы дүүн СЭКП обкомунуң чөвүдел хуралынга ыыжыктаан.

Дыңнадыгны РСФСР-ниң Күрүзаанының кол специализи Т. В. Светлова кылган. Суг шыгжамырын тудары болган ол зонадан чурттакчылыг черлерни көжүрери-биле, суг адаанче киргеи одарларын орунуга еске черлерни бөөрибиле, чурттагга бажыңнарын, социал-амыдырал болгаш будуруге объектилериниң тудуун аңшаландырары-биле холбашкан дыка хөй айтырыглар шинап-за, ханы ажыдан кылыышкынны болгаш шиитпирин негеп турар дээрээн ол демдеглээн. Комиссия кежигүннери, РСФСР-ниң Агроүдетпүркүркомунуң киадынының салбыр начальниги В. Ф. Салтанов, «Ленинградпроект» институтуң ажыддакчызы В. И. Муралев олар аңа немей чүве чугаалавааннар.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин, бюро кежигүннери Ч.-Д. Б. Онлар, В. Е. Серяков, Г. И. Долгополов, Ш. Д. Ооржак, Агроүдетпүркүркомунуң даргазының бирги орлаачызы И. М. Сувандин, партия Улуг-Хем райкомунуң секретары А. И. Августовский олар суг шыгжамырын тургузары-биле Улуг-Хем районда нарымдап турар социал-экономиктиг байдалды, ооң төлевилелинниң авторларының, чурттакчы черлер, суггарылга системалары, будуруге объектилерни тудуп турар тудугжуларының чедир кылбайн турар түүлдерин база катап сайгарган, суг шыгжамырын чаныыдырының ажыктыын дыка хөй чижектер-биле бадыткаан.

Комиссиянның кылган ажылын түгле эгээн деп саналар, тургустуунган бүгү айтырыглары ханы сайгарары эргежок чугула, оларны шиитпирээринге оруктарын болгаш аргаларын дилеп тыпаар, суг шыгжамырының деңгелии чаныыдыр дугайында СЭКП обкомунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүделиниң дилээн деткинр деп түңнелди хуралга үндүргеи.

БАЙДАЛ ЭКИЖИП ТУРАР

ТБИЛИСИ. (СЭТА). Хооранның кудумчуларында, троллейбус болгаш трамвай доктаар черлерге чымыгаи хөй кижилер амгы үеде көзүлбейн турар. Транспорт колдуунда чогумчалыг ажыдыын эгелээн. Моондак катаи кижилерге хамаарыштыр демиселдя транспорт будуруглериниң ажыддакчыларының боттарының чорутпушаан, машиналарның үүктелинишкин чок ажыддарын хандырып турар. Будуруге черлеги бүрүүбиле ажылдап турар. Будуруглериниң хөй нуруузунда ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар ажылга түс хуу кээп эгелээн? Ниити өөредилге школаларында кичээлдер чоруп турар. Дээди өөредилге черлериниң-кол нуруузу ажылдап эгелээн.

Бо бүгү экижиишкиннер — партия, совет болгаш хөөйлүдүрүм камгалаан органнарның, күш-ажылчы хөй коллективтериниң, хөй-ниити организацияларының төлөөлекчилериниң дем каттыштыртан күжениишкиннериниң, байдалды чогумчалыг болдурарынга моондактыг кижилерге удур демиселдя идепкейжиккенииниң түңнели-дир.

Руставиниң «Азот» будуруге каттыжымышкынының химиктери күжениишкиниг ажыдаан турар. Грузияда дүшүүрүлүг бо хүннерде олар шыдамыкай чорукту, хамааты медеренгит ёзулуун көрүзүп, продукциияны берип келгеи. Ажылчын коллективтериниң, республиканың бүгү хөй-ниитизиниң күжү-биле коруи-чуруумну будуруглерге, организацияларга болгаш өөредилге черлеринге хандырарының эргежок чугулазының дугайында үжер түүл тудуглары-биле Э. А. Шеварднадзениң болгаш Г. П. Разумовскийниң ужуражымышкынының үезинде комендант шагны чоокку үеде соксадыр дээш бодаары «Азоттуң» ажылчыннары бүгүн детпээн. Бүгү будуруглерге ажыды чогумчалыг болдурарынга, өжээтен кижилерниң талазындан ажылдың таарымчалыг байдалын моондактаар, ниитизиниң транспортунуң, дээди өөредилге черлериниң, школаларының, культура-амыдыралдың албан черлериниң чогумчадыг ажылдаарын үзер дээн орааңгажыышкынналарынга ойтур шавышкынны бөөрүнге республиканың күш-ажылчы бүгү коллективтерин химиктер кыйгырган.

Республиканың Эртемвер академиязынга эштер Э. А. Шеварднадзе, Г. П. Разумовский болгаш Д. И. Патташвили олар эртемденнер-биле ужурашкан, республикада дүшүүрүлүг байдалдың тургустуунун келгенинің чылдагааннарын шыны-биле, принципиалдыг көөрүүнү эргежок чугулаанын, байдалды экижидеринге, эде тургустуунуушкунуң нарын айтырыглерын шиитпирлээринге интеллигенциялың роликн ужураажышкынның үезинде онзалап демделээн.

Партия, совет, хөөйлү-дүрүм камгалаан органнарның ажыктар-биле, бирги эдхчедге, студентилер-биле, ажылын күштелдиреринің эргежок чугулазын Грузияның Компартиязының Төп Комитединиң Бюрозунда апрель 12-де болган хуралынга база онзалап демделээн. Коммунист бүрүзү массалар оргузунуң кирип, идепкейлиг турушту ээлеп, сөзүү болгаш ажыл-херээ-биле байдалды экижидерінге идитин бөөр ужурлуг дээрээн хуралга айыткан. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү Э. А. Шеварднадзе болгаш СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат Г. П. Разумовский олар Бюроның хуралынга киришкен.

ДЫҢНАДЫГ

ССРЭ-ниң үлүс депутаттарының соцгулдаларының талазы-биле Кызылдың Чөөн № 646 национал-девискээр соцгулда округтуунуң соцгулда мурнунуң хуралы 1989 чылдың апрель 17-де 10 шакта СЭКП обкомунуң Политиктиг чыдыышкын бажыңынга болуруи округтуң соцгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Делегаттарның бүрүткели эртенгиниң 9 шактан эгелээр.

ОКРУГ КОМИССИЯЗЫ.

Март Пленумунуң шиитпирлерин—

амыдыралга

БЕРИМЧЕЗИН БӨДИДЕР

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунга М. С. Горбачевтуң «Амгы үениң байдалдарында СЭКП-ниң аграр политиказының дугайында» кылган илеткелии, анда хүлээп алган доктаалды Барыын-Хемчиктиң хөөү-шөлдериниң ажыл-ишчилери улуг сонуургал-биле таныжып, ажылынга удуртулга болдурар программа кылдыр хүлээп алган. Ам бо хүннерде районда часкы хөөү ажылдары эгелээриниң кырында келген.

Бистиң ол районда тускай корреспондентивис Александр Хертек АҮК-түң кол агроному Иван Чорбаевич Маговалга ужурашкап, тарылга шөлдериниң байдалын, ооң беримчезин, культуразын бедидер дээш кандыг хемчеглер алаа чоруурун чугаалап бөөрин дилээн. Ооң харыызын моон адаанда киирдивис.

Бистиң район курган хөөү зоналыңга хамаарыжыр. Хар колдуунда октябрь айның төнчүүзүнде чаапкаш, апрель айда эриир. Чылыг уе чылда чүс ажыг хомук үргүлүлүүр. Хөрүүнү ак-сарыг, элезипелчек болгаш ол-шыкты үр тудуун пыдавас. Часкы хаттар бала шаптыктаар. Шуптуу 17709 га тарылга шөлдүүң 709 газын дыптандырын турзувусса-даа, 10625 га черниң кырында каъды хатка алзып, приндинип, шыгын чидирип турар. Ындыг турбуже хөөүнүң чамдык ажыл-ишчилери кызыын ажылдап, сигенниң, тараанның, картофельдиң болгаш ногаанның багай эвес дүжүдүн остүрүп ап келгеп.

Эрткен чылын чер ажылынга 31 звено бот-оруулга-чарылга-биле ажылдаан. «Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырында Степан Ооржактың звенозу алган хүлээлгезиниң ажыр күүсеглип, 171311 рубльниг продукциязын будуруп, бир кижиге опаалтыр 5044 рубльдан ажылдап алган.

«Барлык» совхозта Сәспе Ооржактың тараа, Федора Чулгейниң картофель остүрер, Шапан-оол Сааяның мал чеми белеткээр звеноларын база мактап болур.

Иятепсивтиг технологияны нептередир талазы-биле «Хемчик» совхозта Мартаң-оол Сааяның звенозу өскелерге үзегер-чижээн көргүзүп, гага опаалтыр 37,7 пентнер тараа дүжүдүн алган. Экп ажылдаарының аргазын тыва берген чамдык звенолар бо чылдан эгелеп, аренда керээлинче киреринге белеткеңа бергеп. Үнүп остүрүнүң дешпилеңиг технологиязын шиитээдириниң баштайгы демдектери көстүп келген. Аяа картофель болгаш погаа остүрериниң чалданчак, астрахань ыны шиитпирлээринге улуу биле дузалаар ийик.

Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг шыгжамырын кылыры-биле, чаа черлерге чурттакчылыг черлерни тудары-биле, оларже бөөр оруктар-биле холбаштыр тыныглаан айтырыгларны өөренип көөр талалыбиле боттарының түннелдериниң дугаанында СЭКП обкомуну болгаш республиканың Министрлер Чөвүделиниң дилээн ёзугаар РСФСР-ниң Министрлер Чөвүделиниң турускан комиссиязы дүүн СЭКП обкомунуң чөвүдел хуралынга ыыжыктаан.

Дыңнадыгны РСФСР-ниң Күрүзаанының кол специализи Т. В. Светлова кылган. Суг шыгжамырын тудары болган ол зонадан чурттакчылыг черлерни көжүрери-биле, суг адаанче киргеи одарларын орунуга еске черлерни бөөрибиле, чурттагга бажыңнарын, социал-амыдырал болгаш будуруге объектилериниң тудуун аңшаландырары-биле холбашкан дыка хөй айтырыглар шинап-за, ханы ажыдан кылыышкынны болгаш шиитпирин негеп турар дээрээн ол демдеглээн. Комиссия кежигүннери, РСФСР-ниң Агроүдетпүркүркомунуң киадынының салбыр начальниги В. Ф. Салтанов, «Ленинградпроект» институтуң ажыддакчызы В. И. Муралев олар аңа немей чүве чугаалавааннар.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин, бюро кежигүннери Ч.-Д. Б. Онлар, В. Е. Серяков, Г. И. Долгополов, Ш. Д. Ооржак, Агроүдетпүркүркомунуң даргазының бирги орлаачызы И. М. Сувандин, партия Улуг-Хем райкомунуң секретары А. И. Августовский олар суг шыгжамырын тургузары-биле Улуг-Хем районда нарымдап турар социал-экономиктиг байдалды, ооң төлевилелинниң авторларының, чурттакчы черлер, суггарылга системалары, будуруге объектилерни тудуп турар тудугжуларының чедир кылбайн турар түүлдерин база катап сайгарган, суг шыгжамырын чаныыдырының ажыктыын дыка хөй чижектер-биле бадыткаан.

Комиссиянның кылган ажылын түгле эгээн деп саналар, тургустуунган бүгү айтырыглары ханы сайгарары эргежок чугула, оларны шиитпирээринге оруктарын болгаш аргаларын дилеп тыпаар, суг шыгжамырының деңгелии чаныыдыр дугайында СЭКП обкомунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүделиниң дилээн деткинр деп түңнелди хуралга үндүргеи.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин, бюро кежигүннери Ч.-Д. Б. Онлар, В. Е. Серяков, Г. И. Долгополов, Ш. Д. Ооржак, Агроүдетпүркүркомунуң даргазының бирги орлаачызы И. М. Сувандин, партия Улуг-Хем райкомунуң секретары А. И. Августовский олар суг шыгжамырын тургузары-биле Улуг-Хем районда нарымдап турар социал-экономиктиг байдалды, ооң төлевилелинниң авторларының, чурттакчы черлер, суггарылга системалары, будуруге объектилерни тудуп турар тудугжуларының чедир кылбайн турар түүлдерин база катап сайгарган, суг шыгжамырын чаныыдырының ажыктыын дыка хөй чижектер-биле бадыткаан.

Комиссиянның кылган ажылын түгле эгээн деп саналар, тургустуунган бүгү айтырыглары ханы сайгарары эргежок чугула, оларны шиитпирээринге оруктарын болгаш аргаларын дилеп тыпаар, суг шыгжамырының деңгелии чаныыдыр дугайында СЭКП обкомунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүделиниң дилээн деткинр деп түңнелди хуралга үндүргеи.

Кызылда көвүрүг түдар эргелеглиг бригадалары чурттагга бажыңнарын база кылып турар. Улуг-Хемниң оң талазында ийи кат чурттагга бажыңнары олардың күжү-биле туттуунган.

Ол эргелеглиг тудугжулары 1988 чылда 1484 дөрбелчин метр шөлдүг бажыңнарны ажыглалга киргеп.

Ам олар 27 ог-бүле чурттаар үш кат бажыңнарны кылырынче киргеп. Март айда ындыг бир бажыңны ажыглалда киргеп.

Чурттагга тудугларын кылырынга Юрий Любимовтуң дашчылар бригадазы шалыптыы үлүүм киирип турар. Ында ажылчыннар база бир чаа бажыңның ийи дугаар кадын салырын доозушкан.

ЧУРУКТА: ол бригаданың дашчызы Александр Сарыглар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Хөөйлү-дүрүмнү сагыыры—хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези

ДЫҢЗЫДАРЫ ЧЕРЛЕ ЧҮҮЛДҮГ

РСФСР-ниң кеземче болгаш кеземче-чорудулга кодекстеринге өскерилгелер база немелделер киирер дугайында

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

«Күрүнеге удур кем-херек үүлгеткенин дээш кеземче харысалгазының дутайында» ССРЭ Хөөйлузунга болгаш ССРЭ-ниң еске-даа чамдык хөөйлужудугга актыларынга өскерилгелер база немелделер киирер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын көөрүп, мынаа шиитпиги херектер организациялыынга дүүшпес арга-биле ескертирииче, чок болза ССРЭ-ниң политиктиг болгаш экономиктиг системаларын сайдарадыр соруулга-биле совет хөөйлуларны күүсединиринге шаптыктаарынче ажыы-биле кыйгырыг үндүүр болза, ол ышкаш ындыг ужур-уткалыг материалдарны тарадып неитередир соруулга-биле белеткээр азы оларны тарадып неитередир болза —

хосталгазын үш чыл хуусаага чедир казып шиидер азы ийи муң рубль чедир торгаар.

Ол-ла үүлгедиишкиннерни катап кылыр ийикке, организастаан болуук кижилер-биле азы массалыг хоолгашкынга ажыглаар кылдыр көрдүнген азы ыыгаар кылдынган техниктиг чепсек-херекселдерни ажыглавыттаав, үүлгедир болза,—

хосталгазын үш чылдан он чыл чедир хуусаага казып шиидер».

«74 үүл. Национал болгаш сөөк-ажы талазы-биле деп эргени үрээри

Национал азы сөөк-ажы талазы-биле ажээнешкек чорукту, азы көрүшпес чорукту өөскүдериче, национал аттарларны болгаш төлептиг чорукту доромчылаарывче углаган кара ажегээр кылган түүлдер дээш, а ол ышкаш хамаатыларның сөөк-ажы азы национал хамаарылгазынга дүүшкеп эргелерни дорту-биле азы дооратан кыыгаарлаар азы артык аргаларны дорту-биле азы дооратан туругзуп бөөр болза—

хосталгазын үш чыл чедир хуусаага казып шиидер азы ийи муң рубль чедир торгаар.

Ол-ла үүлгедиишкинни күш деген, мегелеп азы кыжанып турган кылган болза, а ол ышкаш албан-дужаалдыг кижи үүлгеткенде,—

хосталгазын беш чыл чедир хуусаага казып шиидер азы беш муң рубль чедир торгаар.

Бо түүлдүң бирги болгаш ийиги кезектерииде көрдүнген түүлдерни белүк кижилер кылган азы кижиниң амы-тынынга четкен азы өске-даа аар үржуктарга, чедирген болза,—

хосталгазын он чыл чедир хуусаага казып шиидер».

2. Кодекстиң 70¹ болгаш 74¹ деп түүлдер-биле дараазында уткалыг кылдыр немээр:

«70¹ түүл. Күрүнеге удур кем-херек үүлгедириниче кыйгырыглар

Төрээн чуртуна өскерииниче, террорисчи актыны азы диверсиияны кылырыныче хөйүүн мурнуна ажыы-биле кыйгыртканы дээш—

хосталгазын үш чыл чедир хуусаага казып шиидер азы ийи муң рубль чедир торгаар».

«74¹ түүл. Күрүне организарын болгаш хөй-ниити организацияларын дорамчылаанны азы ат-алдарын бакшыратканы дээш,—

хосталгазын үш чыл чедир хуусаага казып шиидер азы ийи муң рубль чедир торгаар».

3. 7¹ түүлдүң ийиги кезээнде «күрүнеге удур онза аймылдыг кем-херек үүлгедиишкиннери (түүл 64.73)» деп сөстерге «национал болгаш сөөк-ажы талазы-биле деп эргени аартадыр байдалдарда үрээри» деп сөстерни

Советтериниң күүскомнары, депутаттар, партия, комсомол организациялары, ада-иелер... Улуг күш-түр. Суурунда чурттап турар аныяк кижи бүрүзүнүң чүүү кылып, кандыг соруулгалыг чоруурун биилии алыры белеп эвес болгай. Ынчангаш хайгаарал тургузар болза, кем-херек үүлгедир чорук шуут читпезе-даа, улам аввэжээр боор деп бодаар мен.

База бир кол быра—аныяктарны күш-ажылче хаара тударының, кижиандерни. Сөөлгү үеде ажылдаар олуттар чеже-даа кызырлып турар болза, ажыл дөмей-ле тыпты бөөр, ажылдакчылар, ажылчыннар чалап турар чер хөй. Чүгле бодуң топтуг, төлептит алыр, даанган ижинге харысалгалыг болуур болза, кандыг-даа ажылга хүлээп алыр. Ынчангаш шиитиниң корум-чуруумун быжыглаар херекке ажыл-агыйлар, будуруглер удуртукчуларының ролю база улуг болуун турар.

«Шын» солунда парлаттынган медээде Кызыл хоорайга төлеп чок чоруун көргүскен аныяктарның аттарын, чурттап турар суурларын адап каан-дыр. Тус-тус Советтериниң күүскомнары, ол черлерде хөй-ниити организацияларының ук фактыларны аңаа арттырбес боор деп бодаар мен. Моон соңгаар-даа ынчаар чардап, дыңнадып турары күзенчиг.

Кыргыс ЛАМАЖАП.
Пенсионер, 1954 чылдан бөөр СЭКП кежигүнү. Эрзин район.

4. Кодекстеп 190¹ түүлдү казыыр.

II. 1960 чылдың октябрь 27-де РСФСР-ниң Хөөйлузунуң бадылааны РСФСР-ниң Кеземче-чорудулга кодексининге (РСФСР-ниң Дээди Совединиң ведомостары, 1960 чыл, № 40, 592 түүл; 1986 чыл, № 23, 638 түүл; 1988 чыл, № 48, 1592 түүл), дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер:

1. 36 түүлдеи болгаш 126 түүлдүң үшкү кезээлеп «190¹» деп санны казыыр.

2. 126 түүлдүң үшкү кезээнде «74» деп санны «74¹» деп сан-биле немээр, а «64.70» деп санныры «64.70¹» деп санныр-биле солуур.

III. Бо Чарлыкты 1989 чылдың апрель 10-дан эгелеп күштүт болдуруп киирер.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
В. ВОРОТНИКОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва.
1989 чылдың апрель 6.

Коммунист, ооң ажыл-херээ

ЧИГЕ СӨГЛЭЭР ЧАҢЫ-БИЛЕ

Партияның XXI область конференциязы республиканың хөгжүм-шиин театрынга болуп турган. СЭКП обкомунуң ажылының дүтаймында отчёт болгаш партияның область организациязының ревизия комиссиязының отчёдунуң талазы-биле делегаттарның санал-ональ бээри кидин түлүк чоруп турган түве.

Сүт-Хөл районда «Ишкин» совхозтуң өшкү кадарчызы, бригадада партия эге организациязының секретары Оржуңоол Шалдан-оолович Сатка санал бээри-биле сес берген. Ортумак сыннып, тывын магаботтуг, бежен хар чеде бергеи хире назылыг, шевертии кеттингеи кижи кидирге үнүп келди. Бо малчыныы бир дугаар көргеним ол, чугаазын дыннаанам ол.

Зал шин-шимээн. Делегаттарның кичээнгейн чүгле малчында барган. Сөзү чечен, чедөр-четпестерни чиге, дорт сөглээр, ажыл-херекти бүгү талазыг аналитеп билир, ёзулуг-да партийжи турушкуг, принципйлүг кижи дээрээ дораан-на билдим. Сананыы саазында бижип алган вомчуп турар ирги бе дээш хайгаарап орарымга, ынаар-даа көрбейн, бодунуң бодалларын, сагыш-сеткилин ажыт-чажыт чокка илередир, улустуң эргедожаалын, арын-нүүрүн барымдаалавайн шүгүмчүлеп турду. Ажылынга бүгү сагыш-сеткилиннең бердинген, ол дээш шүүт «варын» чоруурү тодаргай. Малдың баш саны еспейн, продуктулуу бедиевейн, уксаазы экиживейн турарының чылдагааннарын тодаргай чугаалады. Ажык-чаргыг чоруктуг калбартырын күүседп, республиканың министрлериниң, кылдыг эргелекчилериниң начальниктериниң солуннарга, радиога, телевидениеге отчёттарын берип турарын чугулалап көргеи. Даштыкы болгаш совет чогаалчыларының човаалдарын тыва дылче очүрдүрүп, хөйү-биле парлаарын санаадаан.

Бо санаалы кижи хынаан ора, бистиң кижилеривис, ыланггы малчынарывыс кайы хире эртем-билиниң бедээнинге, ажыл-херекти эде тургузуушкунуунуң негелдезинге дүүштүр сайгарып, аналитеп билир болу бергениге чоргаарланнр чорду.

Ажыл-агый ааны-биле Сүт-Хөл суурга чоокта чаа чеде бергеи мен. Анаа өшкү кадарчызы Оржуң-оол Сатка үжураажы бергеш, ооң-биле чоок танышжар, ажыл-ижиин, амыдыралын билип алыр арталыг болдум.

Бөлүүн, хүндүлээчел, бише сеткилдиг, тынынгыр, кандыг-даа ажыл-херекти шүгүмчүлекчи, чогаадыкчы ёзу-биле көөр, анализтеэр, бодунуң бодаалдарын, санаалдарын киирер төлептиг кижи-дир дээрзин эскерген мен. Шынап-ла, ындыг-даа ажыл-херекти шүгүмчүлекчи, чогаадыкчы ёзу-биле көөр, анализтеэр, бодунуң бодаалдарын, санаалдарын киирер төлептиг кижи-дир дээрзин эскерген мен. Шынап-ла, ындыг-даа ажыл-ижиин, партийжи, хөй-ниитичи ажылчоруудулгазы бүрүнү-биле бадыткап турар.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Оржуң-оол Шалдан-оолович Сат чээрби тос чылдың дургузунда ниитининг малын кадарып келгеш, кымга-даа чеменеглиг, шүгүмчүлеэлиг көрбээн. Ону канчап чедип алгапма? Малчын адынга төлептиг болур дээш эдээтерлиг чүрүмнарны шыгыы салып тургаш, даанган ажылхерээнге эв-харылсалгазын улам бедидип, шудургу, кызымак ажылдан тургаш чедип ап турар. Ажылынга чедиишкинниг болуру чүгле кижиниң бодундан хамааржыр, оон еске кым-даа кылып бербес. Дүржүлгалыг малчын ону эки билир, эт-өөрүнге база сүмелеп, чагып, сургаш турар.

Малчын өг-бүле ажылдан келгеи чылдарының дургузунда төрүүр чүс баш өшкүге онаайтыр 100-тен куду анай ап көрбээн. Эң-не хөйү түстеш чүс чээрби беш четкеи. Эртикеи чылын төрүүр чүс өшкүден 102 анайны мендн доруктурган, бир баштан-на 850 грамм дүктүг кыргын алган. Бо бүгү болза, планныг онаалдардан ажып турар.

Чаш анайларны доруктуруп өстүрер талазы-биле мергежилдиг кижилериниң бирээзинге өшкү кадарчызының кадайы Надежда Даваевна Сат хамааржыр. Өшкү төрүттерге, ооң анайын көргеш-ле, ооң өзүлдезиниң байдалын тодаргай каар. Ынчангаш шала кошкактарынга тускай дуланы чедирер. эмнээр, ажаалдазын күштелдирер.

—Ангор анайын чаш уруг дег ажаар түве болгай —деп, Оржуң-оол Сат чугаалаар. Шынап-ла, ажаалданы, азырадлы бичеле кошкадыр болза, малдың чаш төлү аарыраржыры амыдырал, ажылдың дүржүлгазы бадыткаан. Ону барымдаалаш, малчының чугаалап орары ол.

Шыны-биле чугаалаарга, Саттың өг-бүдези өшкүлеря төрүп эгелээрге, дүн-даа, хүндаа дивейн, үйгу-дыжын бодавайн туда түтчүп турган, чаңгыс баш өшкү-даа, анайдаа хоратпас дээш карак кыгыл ажылдап турарлар. Ындыг кызымак ажыл үре-түнелдиг болуру чугаажок. Амгы үеде дүржүлгалыг өшкү кадарчызының малы төрүп эгелээп. Кодаида 270 өшкү бар, өшкү бүрүзүнден анайны мендн доруктуруп алыр сорулганы алдарлыг малчының өг-бүлеэи салган ажылдап турар.

Оржуң-оол Сатта кандыгдаа азырадыкчы, диленчи хөөн чок дээрзин билдим. «Кылып алдым», «Кезип алдывыс», «Тудуп алыр бис», «Маадың ускаазын экижидер, баш санын өстүрер дээш ажылдап турар бис» деп оон чугаалаары, аңаа бадыткал болур. Чамдык ийи-чаңгыс азырадыкчы хөөнүг эштер-биле чугаалажырга, дораан-на илдең болур түве болгай. «Кылып бербээн», «Алзан-ла турар», «Сөөртүп бербээн», «Та, кажан кылыр улус түве» дээш-де, баар. Ажылды кылып дээш хүлээп алган түве болганда, улуг дуза, деткимче херек чок болза, боду кылып алырын бо малчын эки билир кижи болду.

Үжен чыл хире мал ажылынга оон иштинде чээрби чыл ажыт өшкү кадарын келгеш, Саттар байлак дүржүлгалыг болу бергеннер. Олар оны аныяк малчыннарга күүседдин-биле чугаалап берип, ажылынга чаа түүдерин ажытлаары-биле өскелериниң арга-сүмезин база өөренип ап чоруурлар. Дүржүлгалыг өшкү кадарчызы-биле хандыр чугаалажы бээрге, малчын кижиниң ажыл-чорудулгазы парын, берге деп түве дораан-на билдинип келир.

— Өшкү кидин түлүк төрүй берген үеде чаңгыс дүнхүн эртирип адыры бээш берге-зе боддур ййин—деп, ол чугаалады.

Шынап-ла, ындыг. Бергелерге торуйбас, тура-соруктуг, эрестиг, кежээ, омак-сергек, кадык-шыырак кижилер бо ажылга тааржыр. Ындыг улустуң бирээзи Оржуң-оол биле Надежда Саттар ол-дур.

Өшкү кадарчызының аргадүржүлгазын совуургаарыыска, дыка хөй ажыктыг, үнелиг түүдерни чугаалап берген. Ол шуптуңла өшкү малдың баш санын өстүреринче, ажаап-тежээринче, уксаазын экижидеринче, продуктулуун бедидеринче утпаан малчының бодунуң хүүда ап турар хемчегелиндир. Төлептиг малчын чылдың-на өшкүзүп эки семмирипринче, эдергилелиин чогуур үезинде шынарлыг чорударынче, мал төрүп турарда ажылды шын, чогумчалыг организастаарынче, чаш анайларны ажаап-тежээринче кол сагыштыг салып турар. Кыжын-даа, чайын-даа, күзүн-даа, чазын-даа мал ажылы дөмей-ле харылсалгалыг дээрзин өшкү кадарчызы чугаалаар болду. Чамдык эштер чайын малчын кижиге дыштыг, амыр дээр хөөннер барын буруу таварбас кижи. Малды семиртин алырынга эң-не таарымчалыг үе ол, ынчангаш өшкүнүң одарын, суггадын эки таарыштырар. Бо малчын чайын өшкүзүн сүрүп алгаш, боттарынан кежүп чоруттар, чүге дээрге соонда кижининг ажылында ийи-ги чергенин дээр айтырыг чок дээрзин малчындан билип ону аныяк малчыннарга чорудуп, ажылынга чаа түүдерин ажытлаары-биле өскелериниң арга-сүмезин база өөренип ап чоруурлар. Дүржүлгалыг өшкү кадарчызы-биле хандыр чугаалажы бээрге, малчын кижиниң ажыл-чорудулгазы парын, берге деп түве дораан-на билдинип келир.

— Өшкү кидин түлүк төрүй берген үеде чаңгыс дүнхүн эртирип адыры бээш берге-зе боддур ййин—деп, ол чугаалады.

Шынап-ла, ындыг. Бергелерге торуйбас, тура-соруктуг, эрестиг, кежээ, омак-сергек, кадык-шыырак кижилер бо ажылга тааржыр. Ындыг улустуң бирээзи Оржуң-оол биле Надежда Саттар ол-дур.

Өшкү кадарчызының аргадүржүлгазын совуургаарыыска, дыка хөй ажыктыг, үнелиг түүдерни чугаалап берген. Ол шуптуңла өшкү малдың баш санын өстүреринче, ажаап-тежээринче, уксаазын экижидеринче, продуктулуун бедидеринче утпаан малчының бодунуң хүүда ап турар хемчегелиндир. Төлептиг малчын чылдың-на өшкүзүп эки семмирипринче, эдергилелиин чогуур үезинде шынарлыг чорударынче, мал төрүп турарда ажылды шын, чогумчалыг организастаарынче, чаш анайларны ажаап-тежээринче кол сагыштыг салып турар. Кыжын-даа, чайын-даа, күзүн-даа, чазын-даа мал ажылы дөмей-ле харылсалгалыг дээрзин өшкү кадарчызы чугаалаар болду. Чамдык эштер чайын малчын кижиге дыштыг, амыр дээр хөөннер барын буруу таварбас кижи. Малды семиртин алырынга эң-не таарымчалыг үе ол, ынчангаш өшкүнүң одарын, суггадын эки таарыштырар. Бо малчын чайын өшкүзүн сүрүп алгаш, боттарынан кежүп чоруттар, чүге дээрге соонда кижининг ажылында ийи-ги чергенин дээр айтырыг чок дээрзин малчындан билип ону аныяк малчыннарга күүседдин-биле чугаалап берип

МӨҢГҮН ЮБИЛЕЙ

Кызылдың уран чүүл училищезинге клуб салбыры (ам ону культура-чырыдышкын ажылының салбыры деп адаар) канчаар тургустунуп база ажыттывын тургаын эки сактып тур мен. Ол үеде-ле культура албан черлеринге ажылдаар национал кадрларны белеткээр айтырыг чүнии-биле тургустунган. Училищенің башкылары Р. Н. Лесниковтуң (амгы үеде РСФСР-ниң уран чүүлдериниң алдарлыг ажылдакчызы) болгаш А. К. Огнёвтуң (Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы) эгелекчи чоруу болгаш бедик мергежилдии чүүле ол салбырны ажыдарып болдурган эвес, харын клуб салбырының сургуулдарының бот-тывыпгыр коллективи болур «Чечек» ансамбльди база тургускан. Салбырның баштайгы сургуулдары Делгер-оол Түлүш, Демир-оол Салчак, Чочак-оол Монгүш, Ирбен-оол Түлүш болгаш өскелер-даа шупту 30 сургуул өредилгезин ынчаар эгелээн. Салбырның сургуулдары концерттерни үндүрүп, республиканың районнарынга чедип, хоорайның массалыг байырлалдарынга киржип эгелээнивес.

25 чыл — улуг эвес хуусал ынчалза-даа бир талазында ол —мөңгүн юбилей, бүдүн үешаг боон турар. Салбырның баштайгы доозукчуларының бирээзи Делгер-оол Түлүш клуб ажылдакчыларының аразындан Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы атты бир-ле дугаар алган. Ынчангы «Чечек» ансамбль «Сайн» ансамбльдиң, ооң иштиг ыры болгаш танцы бөлүүнүң хол өзээ апарган. Салбырның сургуулдары Г. Данзын, И. Самбуу, Р. Моңгүш баштайгы «сайнчылар» болганнар. Салбырның башкылар коллективи болунуп эң эки өредилгелиг баштайгы доозукчулары-биле немешкен.

Тургустунганындан бээр салбыр республиканың янзыбүрү чогаадыкчы организацияларынга элээн каш тускай бөлүктерин белеткеп берген. Тываның күрүне филармониязынга чедишкинниг ажылдап турган пярк болүүн белеткээн. Тываның хөгжүм-шинэ театрының артистер бөлүүзүнде элээн каш доозукчулар ажылдап турар. Олардан О. Кузина, И. Наксыл, Т. Ондар, А. Ооржак, И. Бершанских, И. И. Иконников кол рольдарда ойнап турарлар. Ол салбырның башкылары болгаш сургуулдары хөй-ниити ажылдарынга база идепкейлиг киржип турарлар — кыш үдээринии. Нептун байырлалдарынга, кудумчулар байырлалдарынга, хоорай бүказының ажыдыышкынынга, агитбригадаларга, концерттерге бо-ле киржирлер. Ол ажылдарга киржирги салбырның дөрт хүзээлгези болбайн аан.

Ам салбырда үш тускай мергежил бар: хореографияның, улусчу хөгжүм керектелдериниң, актёрлуң. Улан-Удэниң опера болгаш балет театрынга 9 чыл балет артизи боон ажылдаан Тамара Васильевна Бочкарёва сургуулдарга хореография билиглерин ханы өредир дээш кызымак ажылдап турар. Ынчалза-даа танцы өредир өрээл дыка тар болуп турары өреникчилерниң шимчээшкиннер кызырынга шаптыктыг. Ооларның, уруглардың хеп солуттунар өрээли иштин. Училищеде канализация, суг дамчыдылгазы шуут чок болгаштың дүп база чок боон турар. Кым мында дузалаарыл? Бо айтырыг ажык боон артпышаан. А бо мергежилдиң ажыдакчылары районнардада, «Сайн» ансамбльде-даа ажылынның түңелинде, бо онза дерилп кемниг-херектиг үүлгедип өлүрүкчүлер, тодаратпынып, түттурган болгаш хоойлу-дүрүм бүүлгар шинтиселди оларга онаар.

Ажык-чарлыг үеде бо херектиң судун хөй-ниити черинге эрттирип, телевизорга-даа чүге көргүзүп болбас деп. Кижи мөзү-шынарын оскунган, ийи бүттүг бөрүге дөмей өлүрүкчүлерге кандыг-даа келдерел турбас ужуруур деп бодаар мен. Чап кижилериниң амы-тынынга чедиринден чалданмас кижилерге күрүне бүзүреп болур бе? Моон соңгаар эде кижизиттиишп, кижилер аразынга чүүттээн шыдаарынга бүүдүүлүп берге. Ынчангаш бо кижилерни судтаарда хөй-ниитиниң мурнундан, «Шамбалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери бүүдүүдүп, чоңнуң бодалын кичээнгейге алыры артык эвес боор.

С. АНАН-ООЛ.
Хойжу.

«АЛДЫНЫН АЛГАШ, АПТАРАЗЫН КААПТАРГА»...

Эрзин районнуң Сарыг-Булуң, Мөрен, Нарын, Бай-Даг кодаа Советтериниң девискээринде чүүттээн турар пенсионер хоочунарже салгыш салбас, оларга машинатехника талазы-биле көңгүс дуза чедирбес, оларны хайгаарал, иракгавайн турарынга таарымнайн турарымны бо чагаага бижикседим.

Оларның нялы-хары чыл келген түүгү улгадып, кадыкшылы бакысыраа турары кымга-даа билдиңнир. Эрзин суурдан 4-5 км. Тес-Хемниң уну Хараганныг-Булуң деп черни дескиндир Эрзин кодаа Советтиниг хамаарылгалыг улуг назылыг пенсионерлер К. О. Сандак, Д. М. Сок, Б. С. Шойдак, Д. С. Сояң, Б. Сояң, Ч. Бомбуң болгаш өскелер-даа мында чүүттээн турарлар.

Олар кайы-даа совхозтарга аныяк таанда күрүшеннге ачы-дузазын ак сеткилдиг күш-ажылы-биле чедирип, улус ажыл-агыйынга багай эвес бараан болуп чорааның айтыры артык эвес. Оларның аразында чедеп ажыг харлыг К. О. Сандак 30 ажыг чылда садыг шугумунга ажылдап чораан. Ол ажы-төлүүзүн кижизидилгезинче эвээш эвес кичээнгейни салып келгенинин түңелинде ооң оолдары, кыстары дээш эртемнит, улус ажыл-агыйынның янзыбүрү адырларында ажылдап чоруурлар.

Районда пенсионерлер дузалап ажыл-агыйын хөгжүдүп, мал-маганы азырап, өстүрүп турарлар. Олардан К. О. Сандак, Б. Сояң олар күрүнеге чыл санында эң-не хөй эттн, дүктү дужаап турарлар.

Дорту-биле чугаалаарга, пенсионерлериниң амыдырал-чүрттээлгезинче сагыш салбас, өбүзүн болза бөгүн, даарта болза даарта дээре хөөнүп ийи-чанғыс улуртукчулар бистиң аравыста ам-даа бары кончуг хомудавчыг. Ында мында чижекти киирикседим. Эрткен чылын К. О. Сандак районнуң пенсионерлер төвүлелиниң даргазы турган А. Д. Ширинге Хараганнып-Булунда чүүттээн турар пенсионерлерге электри чырыын киирип алыр трансформатор түргүзүп бээрин дилээн. Ооң чоогу-биле Терех-Хол, Божалыг деп черлерже чүүттээн электри шүүлүү бар. Ында кандыг-даа бергедээшкиннер чок. Оны кылганы дээш өртек-үнезин олар боттарны төлеп бээринге болеп. Ооң кажыт-даа түүнел чок болган. Ындыг-даа болза, олар ам-даа идегелиг ышкынмайн маңап орарлар.

Ол черже чүүттээн орар 88 харлыг Дульмаа Соянова Шойдапның амыдырал-чүрттээлгезин ап көрээлиннер. Авдының иштии кырган каш чыл бурунгаар чок апарган. Кожан кырган дириг турда, чаңгыс аъттыг, оозу-биле район төвү Эрзин суурдан аъш-чем продуктуларын сатып ап, пенсиязын барып ап чорду. Дульмаа Соянова оларга кыштаанга кыштап, чоогунга чайлап, каро чаасканда, каш малы-биле чүүттээн, амыдырап орар. Өдек-кыштаг, сигеп-ширбинит, суг-суттат, хлеб, тараа, одаар чүүл дээш амыдыралда үзээн чоокшулаан кыргынга кандыг-даа бергедээшкиннер турун келир. Бо-ла бүгү ажылдарны шагның дөрт эргилдезинде кара чаасканы кылыр. Эрзин суурдан 5 км чердеп пенсиязын ап, хлеб, тараалап, ол хире черге чалаг кылаптап, боду чоруур. Ол ынчан чорда, орукка таварышкаш, валынга чедирдим-даа.

Чамдык пенсионерлериниң ажы-төлү аңгы-аңгы суурларда чүүттээн, ажылдап турарлар. Олар аңаа хүннүң-не көөп, дузазын көргүүп шыдаавы-да шын. Оларның мал-маганы база ол кыргаварында турар. Дузалаар үезинде олар дузалажып-даа турарлар.

Чамдыктарының шак мындыг амыдырал-чүрттээлгезин кижи көргеш, кээргээр-даадыр. Оода-ла айда чаңгыс катап автомагазинин чоруудуп, пенсиязын чедирип берип, дуза көргүүп болбас деп бе?

Район төвүнден улут ыраак эвес олалаар булунларда өдек-кыштаг, бажың-балтат тутқулап, турумчуп ап турарлар-даа бар. Оларны «Ол чер хоржок, деп чер совхозтуң мал одары, сиген кезер шолу, бо чер суггарылгалыг чер, ыраң кешкуленер» сүт-суг дилээл бээр чоруктар район болгаш совхозтар удуртукчуларында бары чажыт эвес. Ооң орнунга кандыг амыдырап, чүүттээ ор силер, кадымнар кандыг-дыр, садыг, эмчи, одаар чүүл херек бе, ниитизи-биле кандыг дуза херегил дээр сестер оларга көрүшкү болур деп болаар мен.

Мында мындыг чижекти база киирикседим: «Мөрен» совхозтуң девискээри Сыны-Мыйыс деп черде улут назылыг пенсионерлер Өшкулдей Баанай, Аракчаа Кур олар кыштаа турарлар Совхозтуң фермазының одарын чидиртип турар силер деп, ол-бо сестер дыннап, сывыртаткан турарын айтыры артык эвес.

Районнуң кайы-даа кодаа Советтериниң пенсионерлериниң турумчуп чүүттээр черлерин айтыкаңа шын-на харын. Ол черлерде электри чырыы чок. Олар дөмей-ле бистиң хүндүлүг хамаатыларывыс-тыр. Радиону дыңнаксаар, телевизорну көрүксээр-ле болгай.

Ынчангаш олар боттарының аныяк, чалыы шаанда совхозтарынга будүүдүлгелерге ажыктыг ажылдарны кылып чораан, назы-хары улгадып келгеш, буянныг дыштанылгазынче үгеени-ле шын. Ынчап бодап көөрге, тыва улустуң үлегер чүгаазында шыкаа, «Алдының алгаш, аптаразын каапта» деп үлегер чүгаа-даа сагышка кирер-дир.

Үстүнде адаанын четпестерни районнуң-даа, кодаа Советтериниң күүсконнарының-даа даргалары, совхозтар директорлары-даа хүндүлүг пенсионерлерже көрүнүп, ада сагыш салышкышкын салыр үениз келбээн бе?

Константин ХАНГАЛ.

Каяа-даа быжыг корум-чурумну тургузар

«ЧЕДЕ БЭЭР БИС, АКЫЙ» ДЭЭН

Ийи чыл бурунгаар «Шамбалыг» совхозка чораш, чазым оолдуң валынга херек кылып барган мен. Олар дээре совхозка малчыннап чораан Кайгал-оол биле Раиса Моңгуштар-дыр. Бо хүннерде олар бистериниң аравыста чок. Оларның кайызы-даа бичиинде-ле ада-иезин оскунган. Төрелдеринің холун даанын өскен уруглар чүве. Амыдыралдың аар-дөрге шаптараавынарынга алыспас, ёзулуг мозу-шынарлыг, ажыл-ишчи бүдүүтүг улус. Ынчан март айда кодан карарып, хураганнар өдекте хүнге дөгеленип чыткылаан үе чүве. Кайгал-оолдуң ук төөгүзү уран, үе улус чораан. Мээң барган хүнүмде ол улус чагыы күүседип, соңга рамазы чаазан олурган. Кайгал-оолдуң кадайы Рая кежээ, бичке сеткилдиг кижи. Ажыл-иш чугаалажып, элээп-не хөөрешкен бис. Ынчан өгде ийи бичии кыска меңээ эргелиптрге, часеңдып ордум. Чедер-даар чернимрак болгаш дуңмаларым-биле байырлашкаш, бүгүдеге мендиин күзээп, аъттанмакан мен.

Бар чорумда Кайгал-оол оглуң эжиинден хөрээп ушта бакылап алган «Чер курган, чылый бээрге, чеде бээр бис, акый!» дээн. А ол сөөлгү катап ужурашканывыс ол болган. Ооң соонда үр-даа болбаапда, ол ог-бүленип бүрүнүбиле, 4 кижиниң бичии уругларын-биле кады онза дерилп чорук-биле өлүрген. Тыва-даа, өске-дө чонның төөгүзүнде хары угда 4—5 хой боксу бээлип үзе кезерп коргунчуг чорук. Тыва аңчылар өөр аңны доозашын өлүрбес, чүрүм ывдыг деп чагыы чугаалаар. А бо шагның кижилери аң хамаанчок, дириг кижиниң кырган, чалыы-даа дивес, бижектеп, күштеп-чазаралп, өлүрүп чоруур апарган. Чүрек-дидирээр, сагыштан ыравас кемнерек бо. Совет милициянын ажылдакчыларының билдиглиг ажылының түңелинде, бо онза дерилп кемниг-херектиг үүлгедип өлүрүкчүлер, тодаратпынып, түттурган болгаш хоойлу-дүрүм бүүлгар шинтиселди оларга онаар.

Ажык-чарлыг үеде бо херектиң судун хөй-ниити черинге эрттирип, телевизорга-даа чүге көргүзүп болбас деп. Кижи мөзү-шынарын оскунган, ийи бүттүг бөрүге дөмей өлүрүкчүлерге кандыг-даа келдерел турбас ужуруур деп бодаар мен. Чап кижилериниң амы-тынынга чедиринден чалданмас кижилерге күрүне бүзүреп болур бе? Моон соңгаар эде кижизиттиишп, кижилер аразынга чүүттээн шыдаарынга бүүдүүлүп берге. Ынчангаш бо кижилерни судтаарда хөй-ниитиниң мурнундан, «Шамбалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери бүүдүүдүп, чоңнуң бодалын кичээнгейге алыры артык эвес боор.

С. АНАН-ООЛ.
Хойжу.

ХӨЙ-НИИТИ СУДУ

Ак-Довурак хоорайда кемхеректер үүлгедир чорук кызырыдбаан. Белүүлежип алган назы четпес оолдар эрткендүшкен улустуң бөрттериниушта соп, чылдагаан чок черге шош-содаа вегеп, шорлуп, а оон кедереле аар кем-херек үүлгедиринден чалданмастар. Бо бүгүге кым бүүдүүлүүл? Бистерде, улуг кижилерде база бүүүү бар. Бистер боттарывысты хөй-ниитиң чериңге, бажыңывыска капчаар ап чоруур болдур бис, ажы-төлүвүс бистерден үлегер-чижек ап, биске дөмей болуксаарлар. Бистиң чамдыктарывыс багай чүүлдү кылып тура, ажы-төлүвүс көрүп турар эвес деп бодаар бис. Ол-ла сагыш-биле профилактөрийниң аштакчызы Сарыг-кыс Ойнак-оодовна Ооржак бажыңынга эзирпитер суксунну боду кылып, бүдүрүп турган. Ол дөрт уругларның иези, оларның кедир үези, шын кижизидилгезинче чогуур кичээнгей салбайн, харын багай салдарны көргүзүп турар. Бажыңга кылып өзаан эзирпитер суксунну назы четпес оглу эштери-биле ижип, эмирээшнер. Ол арагалаашкынның түңелинде назы четпес бир оол улуг эзирээш, балконидан ажып баткаш, аар кемдээшкинни алганындан өлген. Ада-ие кижиниң мөзүпынарынга таарыппас аажылчаң, эзирпитер суксунну боду кылып турганы дээш 300 рубльге торгаткан. Аңаа хамаарыштыр материалдарны кемхерекке оналары-биле ИХК-че дамчыткан.

Ол кежээ Ак-Довурак хоорайның культура ордузунга чүрттакчы чон болган бүдүүлгө, албан черлериниң кижилер хөй-биле чыгып келген.

Хөй-ниити судунга олар чон мурнунга тургустурган. Оларның бирээзи орук-тудуг участогунуң кочегары Владимир Бабинцев. Оон бажыңындан 20 литр эзирпитер суксунну база ону кылып бүдүрер тускай керекселдэн хураагап. В. Бабинцевти 300 рубльге торгаан.

Алды ургуларның иези, пенсионер Кулча Ооржак хавандыка чедишпес, чүге дээрге танцычыларның салгал солчуушкуну ажоок дүрген болгай. Байнал мындыг болганындан Тамара Васильевна чамдыкта шичээндерин спортзалга эрттирер, а ол таарымча чок. А амдыгында «сайнчылар» Ленинградта программа белеткеп турар кезек өйдө, сургуулдар филармонияда өрээлде кичээл эрттирип чоруп турарлар.

Өске-даа эртемнерниң башкыларынга училищениң таарымча чок байдалы шапкыктыг болуп турар, ынчалза-даа башкылар сургуулдарга бижыг билигни бээр дээш чүткүлдүг ажылдап турарлар. Оларга салбырның башкылары Татьяна Дембикеевна Оюнну, Екатерина Алексеевна Салчакты, Людмила Петровна Тутегни, Амир Мухарамович Сулеймановту, Нина Борисовна Проскурнинану, Антонина Яковлевна Чихачеваны хамаарыштырып болур. Салбырның барык шупту башкылары аудиторияга кичээлдер эрттиргеринден аңгыда, сургуулдарын билиглерин херек кырында канчаар ажыглаарын, канчаар келир үеде ажылдаарын көрүп, билип өөренип дээш музейдерже, культура бажыңнарынче, алы шефке аларн сууру дөрбекче бо-ла экскурсиялаалыр, оларда болуп турар ажылдарга киирештирер. Салбырда идегелди берип турар салым-чаяанныг сургуулдар хөй: Анжела Камаа, Кара-кыс Ооржак, Чечекмаа Түлүш, Урана Дулуш, Белек Куулар, Шангыш Моңгуш дээш өскелер-даа. Шупшузуун мында адаары берге. Сургуулдар чоокта чаа «Мээң салбырым 2000 чылда» деп темага чогаадыг бижээп, боттарының башкыларынга, училищезинге өөрүп четтиргенинин, мергежилгиге бердиниң ажылдаарының сөстерн-биле киды салбырга улуг дуза пегеттиниң турарын бижээнер, чүге дээрге өредилге өрээлдери чедишпес, амгы үениң негелдезин ёзугаар өредилгениң техниктиг херекселдери чок.

Салбыр чөрбн бет чыл дургузунда аңгы-аңгы тускай эртемнерлиг 300 кижини доозургаш. Оларның хөй нуруузу культура албан черлеринде мергежилгиниң айыбиле чедишкинниг ажылдап чоруурлар. Доозукчуларның чамдыгы улаштыр Кемеровоңуң, Барнаулдуң, Улан-Удэниң, Москванын культура институттарын доозуң ап турарлар.

Моон-биле салбырның дугайында дөмүү чүүлдү доозуң каап болур. Ынчалза-даа база бир кижиниң дугайында маңаа ыыттаавайн барып болбас. Ол — Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Алла Георгиевна Кожура-дыр. Ол бистиң училищенің дирижёр-нининг ыры салбырын дооскаш, 1974 чылда Улан-Удэниң Чөөн Сибирь культура институдунуң культура-чырыдышкын факультединдооскан. Оон бээр-ле бодунуң мергежилгинге шынчы ажылдап чоруур, сөөлгүйин чылда бистиң бо салбырны билдиглиг удуртуп турар.

Алла ПЛАТОНЫЧЕВА.
Тыва АССР-ниң искусствосунуң алдарлыг башкызы, Кызылдың уран чүүл училищезинің партболуң секретары.

ЧУРУКТАРДА: башны Н. Н. Шешин кичээл үезинде; хореография кичээли.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧОН ТААРЗЫНМААН

Ол кежээ Тожу районнуң Ий суурнуң Культура бажыңынга бүтүү чүрттакчылар чаңгыс кижи дег чыглып келгеп дээр болза хөөредиг болбас. Чугаалажыр айтырыг чүгүдө болгаш чидиг болганы-биле чоңнуң чыглганыдаа чөп. Район Советиниң күүсекчи комитединиң килдистери чыл дургузунда кылып чорутқан ажылдарывыл дугайында түс-түзүнда отчёттарын чоңга бээри-биле келгени ол.

Хуралды райкүүсконың даргазының орлакчызы В. Михайлов башкарып эрттиргеп. Килдис эргелекчилериниң отчёттарын чоп кичээнгейлиг дыңнап, шүүмүүлелдиг шын саналдарны бергеп-даа.

Иштики херектер килдизиниң пачалыынга В. Чурагашев бергеп отчёдунга районда кем-херек үүлгединиккиннерни болдурбас талазыбиле кандыг ажылдар кылдыңганын допчулап чугаалаан. Кем-херек үүлгедир чорукту эвээжедиргн-биле кандыг толаргай ажылдарны чорудуп болурул деп айтырыг тургустунмайн барганы хомудавчыг. Залда чыыттап чоңдап кым-даа херек кырында боттандырыпкы дег саналдар, бодалдар киирбейн, киржилге чок болганы элдептиг болгаш үениң негелдезинге капчап-даа дүүшпее.

Чоңнуң дыңнаксаанны соңпаал хандырыга, харылаа килдистериниң эргелекчиларының чок болганы таарымча чок. Отчёт берген килдистер эргелекчилерин эки кылган ажылдарын, саңтүңерни алап ыомчаап, а чүрттакчы чоңнуң саналдарын улуг дыка дыңнаксаайн турары илдең болган. Ынчангаш суурда, районда бар, чылдан чылче өскерилге чок артып турар четпестерни эдерн-биле кандыг дээштиг арагаларны ажыглап, хемчеглерни ап болурунуң дугайында ажык-чарлыг чүгаа болбайн барганы хомудавчыг.

Дмитрий АИР-САПАА.

Юристиң тайылбыры

БИЛИП АЛЗА ЧОГУУР

Чамдык удуртукчулар машина садарының чүрүмүнде чамдык билдинмее айтырыглар дугайында тайылбырны редакциядан алмксап турарын илередип турар.

Эрзин районда С. Л. Кыргыстың бисче бижээнн: «Совхозтардан, албан организацияларынга машиналарны хуудә ажыглалга садып турар. Сатқап машинаның докгаатқан өртээнин 7 хуузу күрүнеже кире баар, в арткан акшазы база күрүне орулгазы хемелиг кирер. А херек кырында совхоз азы албан черн машинаны садып алган-па болгай. Ынчангаш ону ескертип болбас бе? Садып турар машинаның докгаатқан өртээнин 7 хуузу күрүнеже киргей-ле, а ескс хуузун совхоз азы албан черинин кассазынче төлеп берзе. Амгы үеде совхозтар болгаш албан черлерн бот-орузга-чарылгада, ынчангаш бо үүл база чугула черни эзлеп турар-дыр».

ССРЭ-ниң Сан-хоо министерствозунуң докгаатқан саанырын ёзугаар совхоз азы албан черн садар дээнн машинаны хөлөзө ап садар (комиссиялаан) магазинн таварыштыр хуу кижилерге садып болур. Совхоз азы албан черн садып турар машинозының үүрмектеп садар өртээн база мөөнпеп садар өртээн айтыр ужурлуг. Садып турар өртээнин 7 хуузун саарылга чорудуп турар Кылдың үлетпүр баразынар садыы алыр. садып турар машинаның үүрмектеп садар болгаш мөөнпеп садар ийи өртээнин ылгалын ону саткан совхоз азы албан черн алыр ужурлуг. Ол дугайында ук бүдүүлгө сан-хоо килдизинче биллирнишкинни ыяап-ла киирер. Бир эвес совхоз азы албан черн машинаны садып тура биллирнишкин киирбее болза, өртектер ылгалы күрүне бюджединче киирер.

Тайылбырны юрист Мария САГАН-ООЛ берген.

МОРИС ЧАЙЛДСТЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ЛОНДОН. (СЭТА). СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Англияга албанның аян-чоруу бистин чүрттарывыстың арагында политика болгаш экономика талазы-биле харылаалардың улам ынай калбартырынга улуг ужур-дузалыг болуп турар деп, британ үлетпүрүнүң конфедерациязының Чөөн чүк-биле садыглажылга киллдиниңиң эргелекчизи Морис Чайлдс медегленн. Совет удуртукчуның Англияга албанның аян-чоруувун программазының үе-шагы кызыы-даа болза, садыг-экономиктиг бөлүктериниң төлөэлекчилери-биле ол ужуражыр аргазы болгаш.

ССРЭ-ниң болгаш Англияның арагында кады ажылдажылганың аргалары амга чедир бүрүн ажыглаттынмаанны хомудавчыг. Совет Эвилелиинде эде тургустунуушкунуун чорудулгазының гөрбүдүлгазынга дүүштүр чаа аргалар немей ажыттынган болгаш ийи чүрттарның арагынга садыгэкономиктиг харылаалардың улам-на калбартырны чүгүдә деп. М. Чайлдс чугаалаан.

ПРЕЗИДЕНТИГЕ ЧАГАА

МАНАГУА. (СЭТА). Делегейниң хөй чүрттарының культуразының болгаш ураң чүүлүнүң 600 ажыг ажылдакчылары, эртемденнери, политиктери Американың Каттышкан Штаттарының президентиниң Дж. Бушка ажык чагаа чоруткан. Никарагуага удур чарлаттынмаан дайынны соксадырынче болгаш Латин Американың ол чүрттуның чазаа-биле чугаалажыышкынынарны эгелээрин-че чагаанын авторлары АКШ-тың президентизин кыйгырган. Документке ат салгаанларның арагында кескү ажылдакчылар — Габриэль Гарсиа Маркес, Рафаэль Альберти, Грэм Грин, Марчелло Мастроянни, Леонард Бернстайн, Оскар Ниемейер, Микеланджело Антониони болгаш өскелер-даа бар.

Никарагуага хамаарыштыр АКШ-тың 1985 чылда чарлаанны садыг-экономиктиг кызыышкынның дүрүмге дүштиргеин Каттышкан Нацилар Организациязы хүлээп көргеп деп чагаала айыткан. Никарагуаның иштики херектеринге кандыглаа холгаарлаашкынны сокгадырын аймыкан. Гаагага Делегей судунуң шиитпирин шүүдирнн америк президент Буштан чагаанын авторлары негээн.

«Никарагуаның черинге болгаш даарнге тайбың катап тургустунган турар ужурлуг. Сандиножу чазаныбиле чугаалажышкынынарны доп-дораан эгелээрнн. Ниграмманы дээш музейдерже, культура бажыңнарынче, алы шефке аларн сууру дөрбекче бо-ла экскурсиялаалыр, оларда болуп турар ажылдарга киирештирер. Салбырда идегелди берип турар салым-чаяанныг сургуулдар хөй: Анжела Камаа, Кара-кыс Ооржак, Чечекмаа Түлүш, Урана Дулуш, Белек Куулар, Шангыш Моңгуш дээш өскелер-даа. Шупшузуун мында адаары берге. Сургуулдар чоокта чаа «Мээң салбырым 2000 чылда» деп темага чогаадыг бижээп, боттарының башкыларынга, училищезинге өөрүп четтиргенинин, мергежилгиге бердиниң ажылдаарының сөстерн-биле киды салбырга улуг дуза пегеттиниң турарын бижээнер, чүге дээрге өредилге өрээлдери чедишпес, амгы үениң негелдезин ёзугаар өредилгениң техниктиг херекселдери чок.

Салбыр чөрбн бет чыл дургузунда аңгы-аңгы тускай эртемнерлиг 300 кижини доозургаш. Оларның хөй нуруузу культура албан черлеринде мергежилгиниң айыбиле чедишкинниг ажылдап чоруурлар. Доозукчуларның чамдыгы улаштыр Кемеровоңуң, Барнаулдуң, Улан-Удэниң, Москванын культура институттарын доозуң ап турарлар.

Моон-биле салбырның дугайында дөмүү чүүлдү доозуң каап болур. Ынчалза-даа база бир кижиниң дугайында маңаа ыыттаавайн барып болбас. Ол — Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Алла Георгиевна Кожура-дыр. Ол бистиң училищенің дирижёр-нининг ыры салбырын дооскаш, 1974 чылда Улан-Удэниң Чөөн Сибирь культура институдунуң культура-чырыдышкын факультединдооскан. Оон бээр-ле бодунуң мергежилгинге шынчы ажылдап чоруур, сөөлгүйин чылда бистиң бо салбырны билдиглиг удуртуп турар.

Алла ПЛАТОНЫЧЕВА.
Тыва АССР-ниң искусствосунуң алдарлыг башкызы, Кызылдың уран чүүл училищезинің партболуң секретары.

ЧУРУКТАРДА: башны Н. Н. Шешин кичээл үезинде; хореография кичээли.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

ВАШИНГТОН. Кандыгда чепсекти космосче үндүрерин хоруур хоойлу төлевилелиин АКШ-тың конгрезинге чугаалажып көөр кылдыр сепаторлар Том Харкин (Айова штаттан демократ), Марк Хэтфилд (Орегон штаттан республиканчы) киирген. Оларның ол төлевилелии «Ажык космосту камгалаар дугайында хоойлу» деп адаан. Космосче үндүрер аны черге, аварга, суггга, космоска ажылдаар кандыгда чепсекти будүреринге чарыгдалдарны дугларынга акша-херегинин үндүрүп берболин төлевилелде айыткан.

МАДРИД. Испаниянын «Телефоника» деп күрүне компаниязының ажылчыларны кыска хуусаалыг ажыл сонсадышкынын кылган. Ажыл төлевирин белидерин, ажыл шагының үргүлчелдин кызырарын ажыл сонсадышкынының киржикчилери негээп. Ол күрүне компаниязының системазында пяттаан-биле 65 муң ажылчынар, техниктер болгаш инженердер бар.

«Телефоника» компаниянын бажының баарынга 10 муң ажыт ажылчынар, техниктер тыылган болгаш коллективтиг керээни чарарынга азы дугуржулганы кылырынга хамаарышкан чугаалажышкынынарны профзвилелдербиле катап желээрин негээнер.

КАРАКАС. Ажыктың чоңнуң Америк аразының организациязының XII конгрези Венесуэланың пайтыласылалыынга болган. Чилиде генерал Пиночеттин дерзин ёзу-чуруму ол чүрттә кижилерининг эргелерин каржызыбиле үреп турарын конгрессти киржикчилери тыыгнып буруу шапкан. Чилиниң ажылчы «чоңнуң Чаңгыс ай профзвилел төөгүзүн удуртукчулары каржы суругушкуннерге сөөлгү хүннерде база катап тавяржып турарын конгрессти медегленнде айыткан.

КИТО. Экваторнуң президентизин турган Леон Фебрес Кордеронуң талазлакчылары Гуякиль хоорайга чысчаалды организастааннар. Чысчаал киржикчилерниң болгаш полиңейжилериниң аразынга мөсилдежиишкинниң түңелинде алды кижи белыгланган. Хоорайга корупу-дүрүмну катап тургузар соругла-биле ынаар шериг кезээ эрге-чагыргалар киирген.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Хүнү

ГАННОВЕР. (СЭТА). Ганновериңд чаңчыл болган «Индустрия» деп часкы ярмаркаамнга Совет Эвилелиинде Хүнүн эрттиргеп. 23 совет будүүзүлгелер болгаш каттыжышкынинар боттарының кылыгларын «Индустрия-89» деп часкы ярмаркага делгээн. Совет-барыын-герман семинарны ССРЭ-ниң Хүнүнүң будүүзүнде организастап эрттиргеп. Германиянын Федеративтиг Республиказының экономика министри Х. Хаусман. Барыын Германиянын хөреңгетей бөлүктериниң төлөэлекчилери, а ол ышкап совет делегапия семинарга киришкеп.

Совет Эвилелиинде болгаш ГФР-ниң аразынга кады ажылдажылга улам-на калбарган болгаш шынар талазы-биле чаа чадаже көдүүлгеп деп, министр онзалап демдеглээп. Дем-биле күүседир улуг төлевилелдерни амгы үеде ажылдап кыдып турар, ынчангаш ССРЭ-ниң будүүзүлгелериниң болгаш ГФР-ниң фирмаларының аразынга кады ажылдажылганы калбартырыгга чаа аргалар ажыттыгнан деп, Х. Хаусман чугаалаан.

Культура болгаш амыдырал

Төөгүвүстүң көрүнчүү

ШИИНИҢ ШИИН ТЫВАР

Виктор Көк-оол «Хайыраан боттуң» 1935 чылда бижип дооскан. Ол-ла чылын ынчан ёзулуг артистер чок турганымдан, бот-тывынгыр уран чүүл болгуминериниң киржикчилери оны чонга көргүзүп эгелээн чүве. Оон соонда уран театрның артистери ук шиинди, аътыт-чадаг чорүп тургаш, Тываның бүгү будуунарынга чедиргеп. Шин дораан-на кижи бүргүзүүнүң совуургалын чаалап алган болгаш эргинин артышкыннары-биле демисежиринге, чаа амыдыралды тургузарынга дээштиг чепсек болу берген.

Автор шиинин 1943 чылда, чонуң чагыг-сезүн барымдаалаш, эде кылып, чаартыг тургускан. Анаа ССРЭ-ден чалаттырып келген мергежилдиг режиссёр Иван Исполнев, эртемден болгаш чогаалчы Александр Пальмбах, ТАР-ның эртем комитединиң Салчак Лопсанга удурткан ажыл-дакчылары, чогаалчылар Сергей Пюрбю, Степан Сарыг-оол, Салчак Тока, Олег Сагаан-оол, Бай-Кара Хөвеңмей, пом үндүрер черниң А. Чымбага баштаткан ажылдакчылары О. Мандараа, О. Шавы, Лопсаннаар, Шүрүүн-оол болгаш оон-даа өскелер киришкен. Чүрүк болгаш хөгжүм кааспалгазын кылырынга театрның чуруктуушу Николай Рушевтиң болгаш композитор Алексей Аксеновтуң киргеп үүгү үлүг. Олар аалдарны келип, чон-биле ужуражып, чонуң аас чогаалын болгаш культураэын өөренип тургаш, «Хайыраан боттуң» тургузарынга киржип турганнар. Оон түнелинде шин бүгү тала-биле ылап тургустунган.

Шинчаңгы бир оязагай чүве —шиинниң эт-херекселин улустан чыгдынып ап, ол олчаан ажылдап турганы. Оон турүжук ырыларда, кожамыктарда болгаш үлегер домактарда чогаатпыган чүве чок, шупту-зу чондан алдынган, чонуң бодунуу болгай. Ырыларның аялгалары безин ыңдыг. Кааспалга-шимелдеш безин чонга тыарышкан, чонуң амыдыралы-биле тулуш. оон алдынган болуп турар. Шиинде болуушкуннар, ааш-чаң, алгыш-кырыы, алгап-бөрээл безин чондан алдынган. Ынчангаш бо шиинде бистиң төөгүвүс, бистиң культуравыс болгаш аас чогаалы хаяа сиңиккен. Көрүкчүлерниң «Хайыраан боттан» адырылбас, ону катап-катап көрүксээр, оон үлегер алыр, анда чакчылдарны салбас ужуру ында.

Чартык чүс чыл дургузунда сценадан дүшпээн, чылдың-на театр сезону ажыдарынга чаңчыл болган «Хайыраан боттуң» дугайында кым-даа багай чүве чугаалап көрбээн, солуннарга чүгле деткээн, магадаан материалдар парлаттының турган. Бежен чылдар дургузунда «Хайыраан бот»-биле кады чурттап, ону каш катап тургузуп, чамдык рольдарынга ойнап келген болгаш, ол шиинни ажы-төлүм, аал-оранывыс-биле дөмей бодаар бис. Көрүкчүлериниң аңаа хамаарылгазы база ыңдыг дээримге бүгүрээр бис.

Критик Антон Калзап «режиссёриүң чаа көрүжү» деп сөс үндүрүп келген. Оон бээр бо шиинни тургускан режиссёрлар чонуң төөгүзүн, культуразын, онзагай чаңчылдарын оран-чурттуң бойдус бай-лаан дамдыктап, өскертип туруп бергеп. Ам шуут үнүдүрбестээн, чонуң негелдезин безин херекке албастаан. Оон уламыдаан национал культуравыстың сайгыралы аскаан, хөгжүлдениң шапкының хемчээр дениелге чок болган.

«Хайыраан боттуң» режиссёрүнүң чаа көрүжүн ёзугаар көргеп кижи бүргүзү ол-ла дораан аңаа удурланып үнгеп. Хөгжүм-шиин театрынга тускай хурал эртиргер ужурга база таварыштывыс. Өскертиишкинге болгаш шиинни үндүрбестээнинге таарышпаан кижилериң чагаалары, хомудалзары удуртур албан черлеринге чедип, созуннар редакцияларынга кээп турар апарган. Ол чорук каш чыл дургузунда уламчылап келген, ам-даа уламчылавышаан. Ындыг чагаалар болгаш дилеглер артистерге база кээп турар. Мындыг байдал моңу бижиринче албадаттыг.

Шиинде болуушкуннарны, оон киржикчилериниң хөделиишкиннерин маңаа чугаалаан, таңылбырлаан хөрээ чок. Чүге дээрге, «Хайыраан боттуң» көрген кижи бүргүзү ол дугайын эки билир, шээжилеттинген болгай. Ынчангаш «чаартыкчыларның» чонга албадап турар түүлдерин, харын, демдеглээрн чугула. Чижээлээрге, эртемден Антон Калзап шиинге «Ойтулаашты» киирер деп турар. Дүлей-оол, Бышкак-Кара суглар турда, ону ол шиинже киирген хөрээ чок. Шиинде оон-тоглаа эвес, а амы-тын дээп чидир демисел чоруп турда, «Ойтулаашты» кымның сагыжынга киреринге? Хамык болуушкуннар бот-боттарының аразында харылзаалыг, оларның аразынче аңаа-бээр ышкаш, ооң-биле чергелештир бот-тывынгыр уран чүүл амыдыралын чарыганы каккылажын иэрге, сөөлгүзүнүң овур-хевирин улам күштелген көрүкчүлериниң болгаш черле төөгүлүң маңаа келген түнелин үнүп, шиинниң салган сорулгазы боттанар.

Шиинниң кааспалгазын болуушкуннарга дүүштүрери чугула. Ап каапкан сөстерин болгаш ырыларны катап киирбес болза, шиинниң киржикчилериниң овур-хевирлери четче тургустунмас, болуушкуннар долу эвес болгаш сула болур. Мындыг болгаш өскедаа четпестерни кылганының түнелиниде, шин көрүкчүлерге орта «чем» болбайн бартай. Оны ам катап «хайындырып», «амдан киирери» негеттинип турар. Түгле мынчаң «Хайыраан бот» «Хайыраан бот» болуп болур.

Хүн келген түдүм үе эртип, кырганнарның адак-бышкаа аартап турар. Ынчангаш үк шиинни катап тургузар талазы-биле дарый хемчет алырын болгаш дуза көргүзерин Культура министерствозунда болган хөгжүм-шиин театрындан дилеп тур бис. Ам черле бо шиинниң шиин тывар үе келген.

Алексей ЧЫРГАЛ-ООЛ.

ССРЭ-ниң улустуң артизи, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелиниң кежигүнү.

Максим МУНЗУК.

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи. Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналының лауреады, ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң кежигүнү.

ЧЕМПИОНАТ ЭРТЕН ЭГЕЛЭЭР

Апрель 15-тен май 1-ге чедир Швецияга болуп эртер хоккейге делегей болгаш Европа чемпионадынга киржир ССРЭ-ниң шилиндек командазының составы билдинө бергеп. Команданың тренерлери — В. Тихонов биле И. Дмитриев дараазында спортчуларны адаан. Вратарьлар —С. Мыдьников («Трактор», Челябинск), А. Ирбе («Динамо», Рига), В. Мышкин («Динамо», Москва); камгалакчылар—В. Фетисов, А. Гусаров, А. Касатонов, В. Константинов (шупту — ЦСКА), В. Ширяев («Сокол», Киев), С. Халилов (СКА, Ленинград), И. Бякин «Автомобилист», Свердловск), халдакчылар — С. Макаров, И. Ларионов, В. Крутов, В. Быков, В. Каменский, А. Хомутов, С. Федоров, А. Могильный (шупту — ЦСКА), С. Немчинов, Ю. Хмылев («Крылья Советов»), Д. Квартальнов, А. Черных («Химик», Воскресенськ), С. Яшин («Динамо», Москва).

— Бо чемпионат биске эң-не берге болгаш нарын чемпионаттарның бирээзи болур—деп, ССРЭ-ниң шилиндек командазының кол тренери В. Тихонов парлаҥга конференциязынга медегээн. — Салгалдың эдээлиг солчулгазы эгелээнин-биле ол база таймылбырлаттынмайн турар. Кандыг-даа командага аныяк мижилер кээрге черле элээн бергелер туруң кээр үүе болгай. Оон кадында бистиң удурланыкчыларывыстың мергежили база дыка өскен. Ону, бирги эдээчерге, Чехословакиянның командазынга хамаарыштырар херек. Швецияның шилиндек командазы бодуның чуртунга ойнаар. Ындыг болганда аңаа удур ойнаары дыка берге болур. Алдын медальдан үнези куду медаль чаалап албазының дугайын «Тре крунур» сөөлгү үш чылда бадыткап келген болгай. Ковчуг шыырак удурланыкчының бирээзи Канаданың шилиндек командазы болур дээрзинге бүүрел турар мен. Шынаа-ла, НХЛ-дин барык бүгү клубтарында шыырак спортчуларның бары билдингир болгай. Улуг идегел болгаш черле элээн бедик черни золаар дээш бүүрел-биле Финляндияның болгаш ГФР-ниң командалары келири чугаажок. Финн тонбестер Калгарио болуп эртикен олимпий оюннарынга төөгүзе бир дугаар медгүн медаль чаалап алган, кандыг суй-белекти көргүскенин чугаалаан ажыы бар бе? Чангыс сөс-биле чугаалаарга, ужуражыгга бүргүзүге ковчуг шынгыы белеткелдиг болуру негеттинип турар.

Совет команда Швецияже эң шыырак составы-биле аътланыр бе деп айтырыгга харылаан, В. Тихонов мынча дээн: «Шилиндек команданың составынга «Динамонуң» халдакчызы Леоновту киирип алза деп бодал турган чүве. Ынчалза-даа ол тренировка үезинде караан бертин алган. Ол байдалды оон ынаар баарынга шаптыктап каан».

— Бүгү-ле планнаан алган Оңу, бирги эдээчерге, Чехословакиянның командазынга хамаарыштырар херек. Швецияның шилиндек командазы бодуның чуртунга ойнаар. Ындыг болганда аңаа удур ойнаары дыка берге болур. Алдын медальдан үнези куду медаль чаалап албазының дугайын «Тре крунур» сөөлгү үш чылда бадыткап келген болгай. Ковчуг шыырак удурланыкчының бирээзи Канаданың шилиндек командазы болур дээрзинге бүүрел турар мен. Шынаа-ла, НХЛ-дин барык бүгү клубтарында шыырак спортчуларның бары билдингир болгай. Улуг идегел болгаш черле элээн бедик черни золаар дээш бүүрел-биле Финляндияның болгаш ГФР-ниң командалары келири чугаажок. Финн тонбестер Калгарио болуп эртикен олимпий оюннарынга төөгүзе бир дугаар медгүн медаль чаалап алган, кандыг суй-белекти көргүскенин чугаалаан ажыы бар бе? Чангыс сөс-биле чугаалаарга, ужуражыгга бүргүзүге ковчуг шынгыы белеткелдиг болуру негеттинип турар.

Совет команда Швецияже эң шыырак составы-биле аътланыр бе деп айтырыгга харылаан, В. Тихонов мынча дээн: «Шилиндек команданың составынга «Динамонуң» халдакчызы Леоновту киирип алза деп бодал турган чүве. Ынчалза-даа ол тренировка үезинде караан бертин алган. Ол байдалды оон ынаар баарынга шаптыктап каан».

— Бүгү-ле планнаан алган ажылывысты күүседип алган бис—деп, Тихонов демдеглээн. — Ол бүгү Швецияга биске делегейниң болгаш Европаның алдын медальларын чаалап алырының долу үлегерлиин берип турар. Ынчалза-даа ону күүседип алырда, чаңгыс азы ийи эвес, а үш эвено доктаамал бедик деңнелге ойнаары күзенчиг болуп турар.

Журналистерни мындыг айтырыг соонуургаткан: харыысалгалыг ойнаарга Вячеслав Фетисов кайы хире белеткенип алганы? Тренериниң бодап турары-биле алырга, ол ам-даа бодуның эң эки байдал-шиинээнге четпээн болуп турар. Ынчалза-даа соруглаын чедип алыры-биле кыымаккайын көргүзүп, команданың адын сыкпас мен дээрзин бедик медерелдиг бодап турар.

Сергей Мыдьников ноң вратарь болуруп чаңгыс үнбиле адаан. А оон дубледер (солукчуу) Владимир Мышкин бе, азы Артур Ирбе болур бе дээр дугайында айтырыг амдыгында үзе шинтпирлеттинимээн.

ССРЭ-ниң шилиндек командазы Швецияның Вестерос дээр хоорайында чеже берген. Анаа олар ол черниң командазы-биле сөөлгү ынаңда оюнну арттырерлер.

Чемпионат даарта эгелээр. Субботада, апрель 15-те, совет команда АКШ-тың командазы-биле ужуражыр.

В. ТРУШКОВ,
СЭТА-ның корр.

СПОРТ

ЭЭЛЧЕГЛИГ ӨӨРЕДИЛГЕ

Төлээниң Культура баштынынга хөрээжеңнериниң «Салгал» клубунуң эдээчеглиг кичээли болуп эртикен. Суурнуң чурттакчылары, үстүкү классчының өөреникчилери аңаа киришкен.

«Чараш болур дизе» деп диспут-биле ол эгелээн. Темага дүүштүр чечен, хаяа уткалыг сестерни чараштыр бижээш, хаяларда аскап. Районнуң хереглекчилер нинтиелелиниң хоочун ажыдакчызы Р. М. Куулар диспутка хамаарыштыр чүве чугаалаан. Хоочун баштың Ө. С. Шыырап, Урана Хомушку, районнуң хереглекчилер нинтиелелиниң баштаар черинин даргазы К. Чамбый-оол болгаш өскелер-даа кандыг кижиниң чараш дээрзинин дугайында боттарының бодалдарын илереткеннер. Орта чүве чугаалаан кижи бүрүзү кижиде бүгү-ле чүве эки болур ужурлуг деп чаңгыс бодалды илереткеп.

Ылаңгыя амгы үеэнин кижиниң күш-ажылга ынак, хей-ниитпиниң херээнге изеңкейлиг киржир, амыдыралга төлептиг болуруп айтыканнар.

Районнуң косметолог эмчизи кыстаага, хөрээжеңнерге сүмелерин бергеп. Чаа модаяың хептериниң көрүдлериң организастаан, аңаа тайылбырны бергеп.

Хөрээжеңнериниң «Салгал» клубунуң эдээчеглиг кичээли чыылганнарга ажыктыг, эки чүүлдерни бергеп.

Кан-оол ХУРГУЛ-ООЛ.
Бай-Тайга район. Пенсионер.

ЧОНДАН АДЫРБАС

Артем Борбак-оолдуң «Шын» солунга март 23-те «Чөптөзөрежин шыдавас мен» деп материалын деткивес аргам чок. Ол, шынап-ла, ёзулуг шынын бижин турар-дыр: амгы үениң аныяктарының төөгүвүстү билбези ылап. Оларга ынчангы амыдырадан каракка көстүр чүве көңгүс болгай. Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң эвээш материалдары бар-даа болза, чаңгыс катап киргеп кижи каш минута иштинде чүү билип алырыл? Кижи бүргүзүнде Кызыл киреп үе, ону көөр арга турар бе? А номнардан кымның чогаалын номчуп, төөгү билип ап болурул? Ол ном кайнын тыптырыл? А кино? Чок. «Хайыраан боттан» өске төөгүү бистее чок. Ынчангаш ол аныяктарга кижиндикчи болуп турар.

Чаржынчыг болгаш кээргенчиг амыдыралдыг чораан бис, ону «Хайыраан боттан» кадыг дээн кижи караа чаш чок көрүп шыдаавас. Байларга безындырып, хамнарга мегеледип чораан бис, ону «Хайыраан боттан» көөрге, кижиниң кылыы болгаш өжээнн хайнар. Ында каттырынчыг болгаш хөглүг көргүзүлер барык чок, чүгле эгезинде Уран биле Салбакайның ырлажыры чаптанчыг:

Кошкар баштыг эзеңгизин
Оо, дыңгыл, дыңгылдай.
Кижээ дөгээр анчыг хейил,
Оо, дыңгыл, дыңгылдай!

Ыракта бараапы көзүлген кижиже мынчаар ырлашкан дээш, авазы уругларын хай дээр. А амгы уруглар кандыг ырылар ырлажып, кандыг хөгжүм дыннап турарлар-дыр, оларны хай дээрип шенеп көрем, кандыг харыы алыр эвес сен.

«Хайыраан бот» чүгле кижилдикчи күштүг эвес, ол салгакчыларга төөгүвүстү чугаалаар, чаңчылдарывысты сагымрын өөредир, культураны үнелээрип чаңчыктырар. Шынап-ла, тыва культураны кижиге чаңгыс кежээ ол хире билиндирип, угаадыптар «Хайыраан бот» дег башкы, төөгүү, лектор, кино—чүү-даа бо чер-делегей кырында чок. Бо шиинни чондан адырбазының, дарый сценага үндүрерниң чугулазы ол. Оон кезээ мөңгеде төөгү болгаш тураскаал болуп артарын чон күзеп турар.

Юрий ШОЙДАК.

Балгазын суур.

ХЕЛЕМЕЧИ ХЕРЕК ЧОК

«Хайыраан ботка» хамаарышкан материалдар солуннарга бо-ла чоруур. Оларны номчаш, кылыым хайнар апарды. Ындында-ла варыг, арта-ла. Кызылда эмчиде чыдар кижиге шугулдапчыы ажок чүве-дир: чүге-ле ону үндүрерин соксадып, өскертип, чонга көргүсеспестеп турар апарган чүвел ынчаш? Турвал чүве аңаа турза канчап баар чүвел? Ковчуг улус болуп, «Ирнинн аштаар дээш, карааныс дежип алганывыс» ол-дур.

«Хайыраан бот» — өскертиннес төөгү-дүр. Азы Тываның төөгүдүн, эртикен оруун, феодалдарның дарылының варышкылыг хилинчээн балап каантар дээш политика бе? А мен тыва уран түүлдүң үндезилекчилериниң бирээзи, «Хайыраан бот»-биле кады чурттап келген Максим Мунзуктуң ол шиинни катап тургузар деп турарын деткиир мен. Кырган кижиге ындыг зар ажыл кылдыртпы-ры эгенчиг болбайн канчаар, ынчалза-даа ону сегирип алыр дидим кижи чок болганда, үүленин бүдерин, чоруктуң төөгүрүн аңаа бөрээп керейн. Оон-биле чергелештир бот-тывынгыр уран түүл коллективтерниге база «Хайыраан боттуң» тургусса чүл? Оон кедерезе ол коллективтерниң аразында «Хайыраан боттуң» республика көрүдлезин эртирип база болгай.

«Хайыраан бот» аныяктарга ажыктыг, ол кымга-даа ажыктыг. Кайнын-даа келген сайгыларга ону көргүзер болза, хелемечи чокка-ла, бистиң төөгүвүстү билип аптар. Кимога үнүп кээр болза, улам эки —төөгүвүстүң көрүнчүү-дүр.

Доржукай АГБААП.
Хандагайты сууп.

ОЛЧААН АРТСЫН

«Хайыраан боттуң» өскертип турганының дугаймда чугаа доозулбаан. Ам ындыг эвес, хамык чүве эде тургустунган дээрге-даа, аңаа тыныгар кижи ховар, чүгле ол шиинн карап-биле көргеп соовда бүзүрээр боор. Ынчашташ ол шиинн дүргеп тургузары, ону чонга көргүзери чугула.

Төөгү — төөгү-ле болгай, ону кымның-даа өскертир эргеи чок. Тыва улустуң национал культуразында оларның сагып чораан эки-лээ, багай-даа чаңчылдары шиинге олчаан артар. Ол ийи-ниң кайызын-даа өскертип болбас. «Шын күүлүг, шынар ачылыг» деп үлегер домактың үнезин бодаза-ла эки.

Андрей ЧҮЛДҮМ-ООЛ.
Улуг-Хемниң Арыг-Бажы.

ЧАҢЧЫЛЧЫДАР ХЕРЕК

Ужеп чылдарда, тыва бижик тывылгавындан бээш-алды чыл болганда, «Шин номуң деп дептер парлаттынган. Уран чогаалче кичээнгей шинчан ол хире улуг турган-дыр, чүге дээрге ол кижизиилгенинң дээштиг чепсектериниң бирээзи турган. Ол номдан мен «Хайыраан боттуң» эң баштай номчаан мен. Оон соонда он хире чыл болганда, ук шиинн караан-биле көрдүм. Ынчан аңаа бо Мунзуктардан ацтыда. Константин Тоюн, Максим Дакпай, Алексей Дүгүр-оол, Алексей Чыргал-оол база ойнап турганнар. Оон бээр ону та чеже катап көрдүм мыйнаан, чаңгыс сезонда безин каш катап көрүп келдим.

Өдүп кээрге база кончуг,
Өске кижээ бериплеттер.
Өлүг бээрге база кончуг,
Өзеп черже октаплаттар.

Тыва херээжоктуң салымхүүлү, эдилээр эргеи бөлгаш ырлаар ырыны ол. ону чамдыг баспас: «дөр бажыңга олурбас, төре херээнге кирипшес». Ынчангаш ол муңгак ырыны шиинге Кара ырлай бээрге. көрүкчүүл хөрээшиң хөлзей бербес аргазы чок. Караның үнү сиринейнип, карааның чажы борбанайнып, көксү-хөрээ буутуп кээрге, хөй чон аразынга безин кижи болуп туттунуп алыры берге. Ындыг шин салгыптап ыраабас, угаандан утпынмас. Ол хирезинде чоп ону катап-катап көрүп турар. Мен-даа ындыг мен.

Шиинниң кааспалгазы, индикхеп, ылаңгыя бойдус ол олчаан. А хөгжүм? Көргүүлүглер-биле ол бүгү каттыжып кээрге, мында олурган бодуң ол шиинниң киржикчизи апаар сен. Ынчалза-даа сөөлгү катап көөрүмде, оон өскерилеринге чаржыныл калган мен, чүге-ле бээр кирип келдим деп, бодумну кончуттунарынга ей болдум. Хамык болуушкун кара хая чанында чыпшыр шарын каап чаңгыс ходугур шет баарында болуп турар. Уран театр турбаан шагда чопну магададып келген бо шиинден ам каракка ылдигер чүве ховарган, кулакка дыңналыр ырылар, чамдык чугаалар кызырылган. Кандыг-даа чоннуң төөгүзүп, чаңчылдарын, культура хөгжүлдезин черле өскертип болбас. Багай-даа болза, багай олчаан көргүзер херек, оон мыткап, эгелеп херек чок. Чүге дээрге, мен шынмың болгаш ынакшылдың күштүүн, кара сагыштың кедя чогун «Хайыраан боттаң» ылап биилп алган мен. Ынчангаш бир тыва чогаалчының «Хайыраан бот» деп шүлүүнүлеп кап одургуну маңаа кирип каайн:

Төктүп баткан карак чажым
Чаржыныйн,
Доромчылаа, нүдээнмигны
Чалдаанайн.
Дегерезин ол-ла олчаан
Аймыкаштың
Төөгүвүс көрүнчүү боот,
Артып калдың.
...Улуг оруе чогаалдардан
Хаяың тудуп,
Улус аңаа чоргаарланыр,
«Хайыраан бот».

Театр сезонун, мурнупдагызы ышкаш, чылдың-на, бо шин ажыдар болзун! Ынчаар чаңчылчыдар херек.

Виктор САГААП-ООЛ.
Шүлүкчү.

«ХӨГЛҮГ ӨГ» УЛАМ ХӨГЛҮГ БОЛЗУН

Бо чылдың март 17-де бистиң республика телевидениезинге «Хөглүг өг» деп дамчыдылганын эдээчеглиг үндүрүгээнин улуг сонуургал-биле көрдүм. Мээнин-биле алырга, бо үндүрүлге кижизидикчи утка-шынарының талазы-биле эки дамчыдылгаларның бирээзи болган деп санаар мен.

«Хөглүг өгүң» бо дамчыдылгазы хөгжүм-шиин театрының Ширнин-оол болган Анна Хертектер баштаан артистериин ийи янзы сюжетке үндезилеттинген баштак болгаш хочу аргазы-биле тургустунган. Бирги көргүзүгүнү, азы сюжетти артистер Салчак Токаның «Дөңгүр-оол» деп шинчилеп Дөңгүр-оол деп комиктиг персонажының овур-хевиринге үндезилеп, азыгы үениң дөңгүр-оол —ооллардың ажык-чарлыг үениң боттуг чүүлдери-биле «согожалап», дээштиг сойгалап турар. Ийиги сюжетти улуг оруе драматург Н. В. Гогольдуң «Ревизор» деп комедиязындан хоорай чагырыкчылының судьяның болгаш полициймейстериниң овур-хевирлеринге чижеглээш, бистиң үениң дарга-бошкаларының четпес талаларын чидин-биле сойгалап турар.

Чөрле мынаш, сөөлгү чылдарда хөгжүм-шиин театрының артистериниң оюннарын көрүп турарымга, Анна биле Ширнин-оол Хертектер улуг парын, берге рольдарны шиилерге удаа-дараа бүзүреевиг кылдыр күүседип, театржыткан концерттерге ыры, шулук болгаш оске-даа янзы-бүрү жанрларга база чедишкинниг ойнап турарын пидеп. Мендеп оске-даа көрүкчүлер оларның ойнаарын магадап чугаалажып турарын бо-ла дыңнаар-дыр мен. Олар программадан дашкаар боттарының күзел-сонуургалынын лайы-биле, ийи-чангыс персонажтарлыг, биче сценаның көргүзүглериниге тиилекчилер болуп, шаңналдыг черлерни ап келгеннер. Оларның каймызының-даа талантылары, мындыг бо чылгы боттарының 20 чыл бурунгаар кады институт дооскан эш-өөру-биле көргүскен театржыткан көргүзүүнге онзагай бооп мылгалып турган.

Чопга уран талантызын бараалгадып, ол хире кызымак ажылдап чоруур Анна биле Ширнин-оол Хертектерге хамаарыштыр бистиниң — көрүкчүлериң бир хомудаар чүвевис бар. Оларның ажылынга, талантызынга хамаарыштыр кандыг-даа ат-ыыл, шаңнал-мактал дыңналбайн тураы хомудавыс.

Кызыл хоорай.

Улусчу чогаадылганың үшкү Бүгү-эвилел көрүдезиниң негелдезинге дүүштүр уругларның чураан чуруктарының болгаш кызган түүлдериниң конкурсулуг организастаар деп турарын Бот-тывынгыр чогаадылганың эвилел аразының бажыңы болгаш Медицина ажылдакчыларының профэвилелиниң обкому чарлап тур.

Районнарның телээлекчилеря уругларның кызган ажылын апрель 18-не чедир үк профэвилел обкомунуң бажыңына экказар. Оон адреси: Кызыл хоорай, Салчак Тока кудумчуузу 3-ээ.

Делегелеш апрель 19-та «Меңгүлек» туркомплекстиң залынга ажыдар.

Айтырыгны № 3-02-84 телефоннан билип алыр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 14

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильм. 9.30 «Выборнун бедии». Уран-чечен фильм. 10.50 Медээлер. 11.00—12.00 Кижи институту. 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустуушукун прожектору. 15.50 Улусчу ангагалар. 16.05 Телефильмнер. 16.50 Мультфильм. 17.00 «Уругларга дириг амытаннар дугаймда». 17.30 «Алдын шайба» клубтуң шаналы дээш. 18.15 Т. Кирдектың аялгалары. 18.40 «Сеңээ ыпак мен, амыдырал». Фотоконкурс. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Интермедиа». 19.30 Мультфильм. 19.50 Өг-бүле экраны. «Өске кижи». Уран-чечен фильм. 21.00 «Уе». 21.30 Эде тургустуушукун прожектору. 21.40 «Од болган... болган...». 22.00 «Узел-бодал». 23.30 «Ала-чуртувуска бараан болууп». Барымдаалыг фильм. 23.50 — 02.05 Улуг кижилерге мультфильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-таймдырлыг фильм. 8.35; 9.35 В. П. Катаев. «Полктуң оглу». 4 класс. 9.05 Англи дыл. 10.05 Н. В. Гоголь. «Өлүг сунешиннер». 10.35; 11.35 М. М. Пришвин. «Хүн шыгжамыры». 5 класс. 11.05 Англи дыл. 12.05 «Фараон». Уран-чечен фильм. 4-кү серилээ. —«Ботунуң бажыңы». 12.35 «Бенин Хиллдиң шоузу». 13.05 Медээлер. 13.15 «Дал дүшү». Телешоу. 14.15 Ритмиг гимнастика. 14.45—15.15 Барымдаалыг фильмнер. 17.05 Медээлер. 17.15 Барымдаалыг фильмнерниң башгайгы көргүзүү. 17.35 Ритмиг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.05 Барымдаалыг фильм. 18.15 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниң —амыдыралга». «Хамаатылардың хүүда дузалал ажылгарыы». 19.15 Медээлер. 19.25 Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

19.35 «Тамчыктыг улуннар, чаштар!». 19.50 «Фараон». Уран-чечен фильм. 5-ки серилээ — «Эки тура-биле». 20.20 Комедиялыг фильм. 20.50 Эде тургустуушукун прожектору. 21.00 «Уе». 21.30 «Режиссёр Ингмар Бергман». Барымдаалыг фильм. 22.30—00.25 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады «Торпедо» —«Днепр».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 Барымдаалыг фильм. 17.35 Ритмиг гимнастика. 18.05 Одесса телестудиязының программазы. 18.55 Мультфильм. 19.05 ССРЭ-ге чогаадтынган. ССРЭ-де чогаадылга ажыл-чоруулуғазының дугайында Хоойлуунуң телевилелиң чугаалажып тур бис. 19.35—19.50 «Тамчыктыг улуннар, чаштар!».

Отдаар

Республикага кезек булуттаар, чагбас. Чөөн чүктеп тактың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 4—9 чамдык черлерге 10—15 градус соор. Хүлүүс 8—13, чамдык черлерге 5 градус чылыыр.

Кылыпта кезек булуттаар. Чагбас.

Кино

АПРЕЛЬ 14-ТЕ

«ЧАЯЫРАЛ»: «Фонтан» 9.20, 11.30, 13.40, 15.50, 18.00, 20.10 шактарда.

Видеозал: «Соблазн» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кинообзорник» 9.10, «Отряд Трубачёва сражается» 10.40, 12.40, «Курьер» 14.40, «Публикация» 16.50 «Золотая голова мстителя» 18.30, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пугало» 14.20, «Стукач» 16.10, 18.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Связь через пишпрнпю» 18.00, 20.20 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Индекс 54241

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

«ШЫНЫҢ» телефоннары

Редактор — 3-43-34;
оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; 3-34-26;
приемная — 3-34-26;
хөрөмсөлгөлиг секретарь — 3-34-92;
оралакчылары — 3-45-93;
партийна амыдырал киллизи — 3-36-42; 2-36-25;
совет тургузуг, сомоол айтырыглар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
үзетөөр киллизи — 3-34-40; 3-36-73;
агроүзетөөр киллизи — 3-41-16;
пропаганда киллизи — 3-34-57; 3-39-15;
культура киллизи —
информапия киллизи — 3-37-11; 3-39-03; 3-34-39;
чагаа киллизи —
корректорлар — 3-34-19;
бухгалтерия — 3-43-41; 4-34-93;
очулга киллизи — 2-27-41;
үнүтүрүкчүлер — 2-32-75.
солуп келбейн барганда — че доллар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 параага амазы

Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Пом үндүрер чер, полиграфия болгаш савыынын керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчуузу, бажың № 1.

Чагыг № 268. ТС—00435.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелиннин органы

1989 ч. апрель 15 суббота (13989) № 89

1925 чылда үнелевилеттингеш. Өртээ 3 коп.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунда

Чер-черниң бот-башкарылгазының болгаш чер-черниң ажыл-агыйының дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында айтырыгны СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң апрель 13-те хуралынга чугаалажып көргеш. Төлевилелде айыттынган үүлдер социалистиг демократияны улам ынай хөгжүдеринче, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң боттуг бүрүн эрге-чагыргазының катан тургустуларынче, чер-черниң бот-башкарылгазының бүгү системазының ажыл-чорудулгазын каттыштырып, холбаштырып бала башкарып турар күрүне эрге-чагырга-зының төлээлекчилерлиг органнарын болуп оларның роюн белидеринче уланганын ону чугаалажып көргениниң үезинде демделээн. Советтерниң шуут бүрүн эргелеринге хамаарыштырган айтырыгларның болуу калбарган, чер-черниң ажыл-агыйы деп биледиишкинни, ооң составын болгаш хүлээлгелерин чаазы-биле тайылбырлаан, бот-башкарылганың сан-хөө базазын быжыглаарынга үндезинделир тургускан.

Политбюронуң хуралынга кирген сананалдарны барымдаалап көрбүтээн, хоойлу төлевилелин чедир ажылдап кылыры, ону эвилелдешкен республикаларже, министерстволарже болгаш ведомстволарже чорудуп бээри чугула деп санап көргеп. Ооң соонда кирген сананалдарны барымдаалап көргеш, комиссия хоойлу төлевилелин ССРЭ-ниң Дээди Советинге чугаалажып көөр кылдыр киирер, ынчаарга баштайгы көрүүшкүн сеөлүүде ону бүгү чоп чугаалажып көөрү-биле киирер.

Садыгның, хөй-ниитиг чеменелгелиниң болгаш ачы-дузаа чедирилгелиниң бүдүрүлге черлериниң ажылынга ажылчын контролюн улам ынай күштелдиреринге айтырыгларын ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көрген. Профэвилелдерниң ажылчын контролю бодунуң ажыл-чорудулгазын контрольдук өске органнары-биле холбаштырып, чер-чер Советтериниң болгаш хөй-ниитиниң идепкейлиг деткимчезинге даянып алгаш, ук адырларга контрольдук системазынга ол кол черни ээлээр, хуваалга адырында таарымча чок болуушкуннарга удур демиселге, социал чөптүг чоруктуң принциптерин амыдыралга херек кырында боттандыраарынга салдарлыг күш болган турар ужурлуг дээрзин демделээн.

Хөй-политтиниң баш бурунгаар чугаалажып көргениң профэвилелдерниң ажылчын контролюнуң дугайында Дурумнуң төлевилелин ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунга чугаалажып көөр кылдыр киирер болгаш ажылчын контрольдуң эргелеринге дорту-биле хамаарылгалыг эң чугула политиктиг херек кылдыр ону санап көөрүп эвилеадешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, чер-черниң партия комитеттеринге сүмелээн.

М. С. Горбачевтуң Куба Республикага албанның найыралчы аян-чоруунуң түңнелдерин Политбюро үүлдүг деп санаан. Куба улус-биле ужуражышкыннар, Ф. Кастро-биле болган Кубаның өске-даа удуртукчулары-биле чугаалажышкыннар, ССРЭ-ниң болган Куба Республиканың аразынга Найыралга база кады ажылдажылга дугайында ат салдынган керээ совет-куба харылзаалар-ның хөгжүдезинге чугула болуушкун болуп, делегей хөгжүлдезиниң кол айтырыгларынга хамаарыштыр ийи партияларның болгаш чурттарның туруштарының пинти болуп турарын бадыткап көргүскеп. Бүгү адырларга, хамыктың мурнунда экономика талазы-биле, совет-куба кады ажылдажылганың ажыктыын бедидериниң әргежөк чугулазының дугайында бот-боттарының билчиишкини чугаалажышкыннарын ийи чурттарның аразында харылзаалар-ның үндезинин быжыглаар, идегежиринин, бот-боттарын билчиринин байдалы, делегей болган Европа политиказынга чогумчалыг кылдыр дематтыштырып хөделирининг аргалары калбарган дээрэн демделеттинген. Национал болгаш бүгү-ниитиг айыыл чок чоруктуг айтырыгларынга хамаарыштыр сананалдарны ханызы-биле денештирип көргеш, ынчаарга ыдыг айыыл чок чорукчо орук — чепсектиг удур туржүшкүнүү чавыздыры, чепсегленишкинни дүжүрери, шилип алышкынга улустарның хостуг болуп эргезин, пинти кижи төрелгетенниң үнелиг үүлдериниң бирги чергелиг чугулазының хүлээп көөрү, бүтүү делегей пинтилежилгезинге хамаарышкан айтырыгларны дембале шинтпирлээри, күрүнелер аразынга харылзаалар-ның чогумчалыг кылдыр боттуг болдурары-дыр.

Чамдык улуг айтырыглар, хамыктың мурнунда — амгы байдалдарда ядролуг чепсектиң ролюн канчаар көөр талазы-биле, «ядролуг шегләшкин» концепциязынга, ядролуг чепсектә чаартырынга болгаш өске-даа чамдык айтырыгларга хамаарыштыр ийи чурттарның туруштары дыка чөрүшкек болуп турар.

Вена ужуражышкынының Түңнел документизиниң идеяларын боттандырар угланыышкынга Европаның делегей-политиктиг, экономиктиг, экологтуг болгаш гуманитарлыг айтырыгларын шинтпирлээрин ССРЭ-ниң болгаш Великобританияның канчаар көрүп турарышда дөмейлешкек чорук Лондонга болган чугаалажышкынарга илерээн. Чер-черде чөрүдээлерин политиктиг арга-биле шинтпирлээр хереккө бот-боттарын элээн билчир чорук база илерээн.

Дээди деңнелге совет-ирланд чугаалажышкынарның түңнелдерин сайгарып көргеш, Амгы делегей харылзааларының улуг хөй айтырыгларының талазы-биле туруштарының дөмейлешкээн, Совет Эвилелиниң болгаш Ирландияның аразынга пайыралчы харылзааларны хөгжүдеринге бүгү талалыг пинтилежилгезинге хамаарышкан айтырыгларны дембале шинтпирлээри, күрүнелер аразынга харылзаалар-ны чогумчалыг кылдыр боттуг болдурары-дыр.

Дең эргенин, шилип алырының хостуунун болгаш бот-боттарының ишпики херектериниң холгаарлашпазының принциптерин хүндүлеп көөрүнге үндезилээш, совет-ирланд политиктиг демнежилгенин аргазының бүрүн ужуражышкын база бадыткаан көргүскеп.

Хоойлу-дүрүмнү сагыыры— хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези

КАЖАН-ДАА БОЛДУРБАС БИС

Өскен-төрээн черим көдээ суур — Хөндергей. Мырыңай бичимде хакастар, орустар-даа чурттап турган чер. Школачы апаргаш, кап-ла , орус башкылардан аңгыда, суурумга өске национал чурттакчыларның ховартаанын эскерген мен. Башкыларывысты дыка хүндүлеэр турдувус.

Ам суурувуста өске национал чаңгыс-даа төлээзи чок. Ортумак школада орус дылды безин тыва башкылар башкылап турар...

«Күрүнеге удур кем-херек үүлгеткеш дээш кеземче харысалгазының дугайында» ССРЭ Хоойлузунга болган ССРЭ-ниң өске-даа чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер болгаш пемелдер кирер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң үндүрген Чарлыы-биле кичээнгейлиг таныштым. Ажыы-биле чугаалаарга, эрге-хоойлунуң чугула ол документизиниң совет чон шагда-да манап турган деп билип тур мен. «Демократияга өөренир» — деп-ле катап-катап чугаалап турар бис. Демократия дээрге («Правдада» бижип турары ышкаш) чүгле боттуг эргелерин калбартыры ол эвес, харын харысалганы, сагыылга-жилериниң үзел-бодалын эдерер болзувусса, чедеп чылдар ажыг уе дургузунда деп-шилгелиг кижи төрелгетенниң туркүп келгени чаагай хевээнге дужамык ужураштырганывыс ол. Ынчангаш совет кижи бүрүзү бодунуң чүртүнүн мурнунга улуг харысалгазының дугайын ханызы-биле бодаар ужурлуг бис. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыында айыткан чүүлдер чүртта тыптын кээп турар үен-даяп, угаан- сарыыл чок чоруктарны дүрген чайладырынга мынаыштыг магадылаал деп билип турар мен. Бистиң чүртүүн хөй аймак-сөөк кижилериниң найыралы каң дег быжыг. Ону кандыг-даа үүрмек шаптараалыынар бүзүн ыыдавас. Армения, Азербайджанга болгаш ооң-даа өске черлерде болгулаан болуушкуннар кижи сеткилин дыкала хомудадыр-дыр. Ам бо хүнде келгеш, Совет эрге-чагыргага удур өөскээн, Тбилисиге болган дүвүрээзинден кол шөлге таптаткан 16 кижи кымпарның «чемижи» болганы ол?!

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң хүлээп алганы чаа хоойлужудулга актызы демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту улам ынай бадыткаарының оруунда чоруп орар Совет күрүнениң база бир бурупгаар буудүрелдиг базымы ол-дур деп санап тур мен.

Кызылдың чурттакчыларының «Апыяктар хоорайжыгажы» деп адап турары чаа тудутда бо хүнперде колдуу апыяктар ажылдап, интернационалчы улуг коллективти тургузуп алдывыс. Яазы-бүрү мергежилдиң кижилерин чаңгыс соруга минда каттыштырган. Амгы үениң чаа, чараш, интернационалчы хоорайжыгажын тудуп тургузары, ооң баштайгы чурттакчылары болуру— эмне соруглавыс.

Ажык-чарлыг чорук, алыс шын дээш маргыжып-даа тургай-ла бис. Ол ажырбас. А бистиң күрүне болган шинтидел тургузуун көрүттүр сагыыптыг хөөннерге, сөөк-язылгаар чорукка шинтпирлиниишке удур мен. Совет кижилерге оң үнелиг чүве — интернационалчы пайыралды бакырадырын кажап-даа болдурбас бис.

Виктор ООРЖАК,
Тудугжу.

Роман Имажапович Калдар-оол 30 ажыг чыл дургузунда чонуун кадык камгалал шуугумунда ажылдап турар. Ол РСФСР-нин алдарлыг эмчизи деп хүндүлүг аттыг.

Р. И. Калдар-оол амгы үеде Тес-Хем район эмнелгезинин кол эмчизи. Бодунуң байлак дуржулгазын болгаш билигмергежилиин аныяк өөрүгө ол дамчыдып берип турар.

Роман Имажапович хөй-ниитин ажылынга кызымак. Ол район Советиниң депутады, райкүүсков кежигүнү.

ЧУРУКТА: Р. И. Калдар-оол.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ИДЕГЕЛДИГ МАГАДЫЛАЛ

«Күрүнеге удур кем-херек үүлгеткеш дээш кеземче харысалгазының дугайында» ССРЭ Хоойлузунга пемелдер болгаш өскерилгелер кирер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Президиумунуң Чарлыын деткип турар мен. Ук Чарлык апаа эвес үнүп келгенин база биллир бис. Демократия, ажык-чарлыг чорукка даянып алгаш, чүгле национал кызыы бодалдарга чагыртып, социалистиг ниитилелиниствин өөрүлдерин бужартадып турар таварылгалар үнүп келген.

Хамааты кижи бүрүзү бодунуң ниитилелиниң мурнунга улуг харысалгалыг бодур ужурлуг. Кижилерге дең эрге, хостуг эрге-шөлээнин Улуг Октябрь биске бергеш. Хөй националдыг Советтер чүртү тургустунган. Чүгле интернационалчы пайыралдың быжыг даалыының ачылыпла чаа ниитилел берге шылгалдаларны тудуп шыдаавас. Өгбелериниствин чаалап бергенин буянныг херээн удам быжыдып, эмне сорулгавыска ыяап чедер ужурлуг бис.

Бир эвес ийи-чаңгыс национализчи хөөннерлиг кижилер ажылчын контрольдуң эргелеринге дорту-биле хамаарылгалыг эң чугула политиктиг херек кылдыр ону санап көөрүп эвилеадешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, чер-черниң партия комитеттеринге сүмелээн.

М. С. Горбачевтуң Куба Республикага албанның найыралчы аян-чоруунуң түңнелдерин Политбюро үүлдүг деп санаан. Куба улус-биле ужуражышкыннар, Ф. Кастро-биле болган Кубаның өске-даа удуртукчулары-биле чугаалажышкыннар, ССРЭ-ниң болган Куба Республиканың аразынга Найыралга база кады ажылдажылга дугайында ат салдынган керээ совет-куба харылзаалар-ның хөгжүдезинге чугула болуушкун болуп, делегей хөгжүлдезиниң кол айтырыгларынга хамаарыштыр ийи партияларның болгаш чурттарның туруштарының пинти болуп турарын бадыткап көргүскеп. Бүгү адырларга, хамыктың мурнунда экономика талазы-биле, совет-куба кады ажылдажылганың ажыктыын бедидериниң әргежөк чугуласының дугайында бот-боттарының билчиишкини чугаалажышкынарын ийи чурттарның аразында харылзаалар-ның үндезинин быжыглаар, идегежиринин, бот-боттарын билчиринин байдалы, делегей болгаш Европа политиказынга чогумчалыг кылдыр демкаттыштырып хөделирининг аргалары калбарган дээрэн демделеттинген. Национал болгаш бүгү-ниитиг айыыл чок чоруктуг айтырыгларынга хамаарыштыр сананалдарны ханызы-биле денештирип көргеш, ынчаарга ыдыг айыыл чок чорукчо орук — чепсектиг удур туржүшкүнүү чавыздыры, чепсегленишкинни дүжүрери, шилип алышкынга улустарның хостуг болуп эргезин, пинти кижи төрелгетенниң үнелиг үүлдериниң бирги чергелиг чугулазының хүлээп көөрү, бүтүү делегей пинтилежилгезинге хамаарышкан айтырыгларны дембале шинтпирлээри, күрүнелер аразынга харылзаалар-ның чогумчалыг кылдыр боттуг болдурары-дыр.

Чамдык улуг айтырыглар, хамыктың мурнунда — амгы байдалдарда ядролуг чепсектиң ролюн канчаар көөр талазы-биле, «ядролуг шегләшкин» концепциязынга, ядролуг чепсектә чаартырынга болгаш өске-даа чамдык айтырыгларга хамаарыштыр ийи чурттарның туруштары дыка чөрүшкек болуп турар.

Вена ужуражышкынының Түңнел документизиниң идеяларын боттандырар угланыышкынга Европаның делегей-политиктиг, экономиктиг, экологтуг болгаш гуманитарлыг айтырыгларын шинтпирлээрин ССРЭ-ниң болгаш Великобританияның канчаар көрүп турарышда дөмейлешкек чорук Лондонга болган чугаалажышкынарга илерээн. Чер-черде чөрүдээлерин политиктиг арга-биле шинтпирлээр хереккө бот-боттарын элээн билчир чорук база илерээн.

Дээди деңнелге совет-ирланд чугаалажышкынарның түңнелдерин сайгарып көргеш, Амгы делегей харылзааларының улуг хөй айтырыгларының талазы-биле туруштарының дөмейлешкээн, Совет Эвилелиниң болгаш Ирландияның аразынга пайыралчы харылзааларны хөгжүдеринге бүгү талалыг пинтилежилгезинге хамаарышкан айтырыгларны дембале шинтпирлээри, күрүнелер аразынга харылзаалар-ны чогумчалыг кылдыр боттуг болдурары-дыр.

Чамдык улуг айтырыглар, хамыктың мурнунда — амгы байдалдарда ядролуг чепсектиң ролюн канчаар көөр талазы-биле, «ядролуг шегләшкин» концепциязынга, ядролуг чепсектә чаартырынга болгаш өске-даа чамдык айтырыгларга хамаарыштыр ийи чурттарның туруштары дыка чөрүшкек болуп турар.

Вена ужуражышкынының Түңнел документизиниң идеяларын боттандырар угланыышкынга Европаның делегей-политиктиг, экономиктиг, экологтуг болгаш гуманитарлыг айтырыгларын шинтпирлээрин ССРЭ-ниң болгаш Великобританияның канчаар көрүп турарышда дөмейлешкек чорук Лондонга болган чугаалажышкынарга илерээн. Чер-черде чөрүдээлерин политиктиг арга-биле шинтпирлээр хереккө бот-боттарын элээн билчир чорук база илерээн.

Дээди деңнелге совет-ирланд чугаалажышкынарның түңнелдерин сайгарып көргеш, Амгы делегей харылзааларының улуг хөй айтырыгларының талазы-биле туруштарының дөмейлешкээн, Совет Эвилелиниң болгаш Ирландияның аразынга пайыралчы харылзааларны хөгжүдеринге бүгү талалыг пинтилежилгезинге хамаарышкан айтырыгларны дембале шинтпирлээри, күрүнелер аразынга харылзаалар-ны чогумчалыг кылдыр боттуг болдурары-дыр.

СЕМИНАР-ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

СЭКП райкомнарының бирги секретарьларының семинар-чөвүлел хуралы партия обкомунда дүүн эгелээн.

СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. И. Долгополов семинар-чөвүлел хуралды ажыткан.

Партия эге организациялар-ының дайынчы арга-шинээзин болгаш коммунистерниң авангардчы ролюн белидеп талазы-биле партия комитеттеринің ажылының дугайында СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг болгаш кадрлар-биле ажыл кылдыының . эргелекчиин В. М. Евтеевтиинин, СЭКП райкомнарының идеология ажылының кол угланыышкыннары болгаш сорулгаларының дугайында СЭКП обкомунуң секретары А. К. Кандайның плеткелдерин дыңнаан.

Чер ажылынга аренда кереэзин организастаарының методиказы болгаш аренда кереэзин чараривның аргазының дугайында. Удуртукчуларның болгаш көдээ ажылагый специалистерниң күш-ажылының төлевирии организастаары. Бо темага дыңнадыгны Тыва АССР-нин Агроүлетпүркүркомунуң көдээ ажыл-агыйга күш-ажыл төлевирип организастаарының болгаш нормаларының талазы-биле салбыр начальниги Т. И. Бакулина кылган. Совхозтарга эргелеп башкарылганың чаа структуралының утка-шынарының дугайында Тыва АССР-нин Агроүлетпүркүркомунуң даргазының орлакчызы Э. Х. Мецниг-ооллуң болгаш өскелериниң-даа плеткелдерин, дыңнадыгларын семинар-хуралдың киржикчилери дыңнаан.

Семинар-чөвүлел хурал бөтүн-үламчылаар.

Аграр секторга экономиктиг харылзааларны эде туругзар талазы-биле партия комитеттеринің практиктиг сорулгаларының дугайында СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржактың чугаазын дыңнаар.

Кызылдың күш фабриказының, «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазының, «Суклак» совхозтуң партия эге организацияларының ажылының дуржулгазы-биле семинарның киржикчилери танышжар.

Семинар-чөвүлел хуралдың түңнелинде СЭКП райкомунуң бирги секретарьлары Тыва АССР-нин Агроүлетпүркүркомунуң удуртукчулары болгаш парлалга ажылдакчылары-биле ужуражыр.

АПРЕЛЬ коммунистиг СУББОТНИК 22

САРЫГ-СЕП

Бо хүнерде Каа-Хем районда субботникке белеткел кидин түлүк. СЭКП райкомунуң ийиги секретары О. П. Муравьёвка удурткан он бир кижи составтыг штаб тургустунган. Олар ол хүн кылыр ажылдарының планын тургузуп, баш удур таймырны чорудыкшыр.

• • •

Каа-Хем районда «Кызыл тук» совхозтуң ажылчы чоннары В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чыл оюнга тураскааткан Москваның мурнакчы бүдүрүлгелериниң Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботптигин эрттирер дээн эгелээшкинин ниити-биле деткээш, ол хүн субботникке деминиг үнерни шинтпирлээн.

Күш-ажылчы баймралга ажылдаашаан, механизаторлар часкы шык базырарынга чорудар, малчыннар кажаалар астылгазынга, а суурнуң чону, школачылар суур чаагайжыдылгазынга ажылдаар. Ниитизи-биле 2800 рубльдиг ажылын кылгаш, беш чыл фондузунче 1 муң рубльди шилчидер.

Надежда ПИРОГОВА.
Экономист.

СҮТ-ХӨЛ

Бүгү совет кижилер-биле бир демей Сүт-Хөл совхозтуң ажыл-ишчилери 535 кижи пролетариаттың улуг баштыңчызы В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүмден бээр 119 чыл оюнга тураскааткан коммунистиг субботникке бир деминиг үнерни шинтпирлээн.

Бора-Тайга салбырының Ортаа-Тал сүт-бараан фермазының коллективи 500 метр черге шеден кажаа кылыр. Чечектиг хойжу бригадазынга кошкар кажаазын ажылдалга киирер, а Кара-Чыраа салбырының Өлең хойжу бригадазының малчыннары 600 метр черге сиген кажаазын кылырлар. Бора-Тайга суурда 12 агитквартальдың чурттакчылары 260 кижи ол хүн тараа шөлүн долгандыр кажаалаар. Сүт-Хөл, Кара-Чыраа, Бора-Тайга суурларының чурттакчылары, школаларның өөреникчилери күш-ажылчы байырлал хүнүнде суурларның чаагайжыдылгазынга ажылдаарлар.

Аргар-оол ОНДАР.
«Сүт-Хөл» совхозтуң проф-ком даргазы.

МУГУР-АКСЫ

Коммунистиг субботникке Мөңгүн-Тайга районнуң ажыл-ишчилери бедик көдүрлүүшкүн-биле үнерни субботник талазы-биле районда тургускан штабтың даргазы Владимир Ондар телефон-биле дамчыткан.

Субботникте чүүл кылырының талазы-биле план тургустунган. Ниитизи-биле 3300 кижи киржир. Ооң ниитинде 595 кижи боттарының ажылдап, өөрөнүн турар черлерине ажылдаарлар. Малчын коданнарга чунар-бажыңнар тудар кажааларның көрөнүн коптаар. Сеңгелге ажылдарын чорудар. Өөреникчилер ол хүн демир-дес болгаш макулатура чыыр. Үстүкү класстың өөреникчилери тудуг болгаш бүдүрүлге черлерине ажылдаар.

Чурттакчы чоннуң чамдыкызы суурлар чаагайжыдылгазынга киржир. Херимнерин сеңгээр, чугайлаар.

Ниитизи-биле оң ажыг муң рубльдиң ажылын кылыр. Ооң 5570 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

УГААН-САРЫЫЛДЫГ БОЛУРУНЧЕ КЫЙГЫРЫГ

ТБИЛИСИ, апрель 13. (СЭТА-ның корр.). Чазак бажыңының чанында шөлде чаъс чуттан, соок гранит плиталарның кырынга хүнүү-не чечектерни салып турар. Каржа улуг, ынчалзадаа ам кол-ла чүве — угаан-сарыылдыг ажылдаары, республиканың, бүгү чурттуң салым-чолу дээш бедик харысалгалыг болуру.

Эш М. С. Горбачевтуң республиканың коммунистеринге, бүгү ажылчы чонунга кыйгырының парлаал республика солуннарын садып алыр дээш, «Союзпечаттың» киоскиларинге узуп ооч-ралар эртен болган. Тбилисиде Г. Димитров аттыг авиатудуг будүрүлгеге каттыжышкынында партком секретары М. Джорбенадзе Михаил Сергеевичтиин кыйгырының чүректиг харыызындан, угаан-сарыылдыг, хамааты хүлээлгени оттура бээр сөстер-дер дең үнелээн.

Грузиянның Компартиязының ТК-ның бюрозунуң апрель 13-те эрткен хуралынга эш М. С. Горбачевтуң Грузиянның коммунистеринге, бүгү ажылчы чонунга кыйгырының республиканың күш-ажылчы коллективтери, хөй-ниитиин хаңы үүлдүзүнүүшкүн-биле уткаанын демделээн. Кижилер ооң-биле танышкан, республиканың хамааты бүрүзүнүң угаан-бодал талазы-биле хүлээлгези —республика амыдыралын чогуур байдалче киприри-биле боттарындан хамаарыжыр бүгү үүлдерни кылыры болуур деп санап турар.

Эрткен хоңуктарда Тбилисиде болгаш республикада байдалдың дугайында партия, совет, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның информациязын аңаа дыңнаан. Бүгү үлетпүр будүрүлгелери, комсомол албаннары, хоорайның хөй-ниитин транспорту болуршогууру-биле ажылдаан турар. Аъш-чем продуктулары-биле чонну хандырары үзүктел чок. Комендант шагының негелделерини хажыдар чоруктар кызырылган. Республиканың хоорайларында, районнарында байдал чогумчуп турар.

Партия, совет органнар удуртукчуларының, партия активиниң төлээлекчилериниң күш-ажылчы коллективтер-биле ужуражышкыннары боттуг түңнелдерни берип турар. Ажылчы чон хоорайга чогуур корум-чурумну тударыпта идепкейлиг киржип, транспорттуң, үлетпүр будүрүлгелериниң, албан черлериниң үзүктел чок ажылдаарына дузалажып, ажыл соксадырын оралдашкаларга ойтур пазыышкыны берип турар. Чамдык будүрүлгелериниң ажылчыннары будүрүлгелериниң аңаа турган үезинде болдурган чидириглерни дуглаары-биле субботада ажылдаар инициативаны үндүрүпгеер.

Ооң-биле кады байдалдың ам-даа нарын боон турарын база демделээн. Амга чедир дээди өөредилге черлеринде кичээл эгелевээн, школаларда өөредилге чорудуушкуну болур-чогууру-биле болбайн турар.

Грузиянып Компартиязының ТК-ның бюро хуралынга эштер Э. А. Шеварднадзе болгаш Г. П. Разумовский слар киришкен.

Апрель 12-де, кежээ Э. А. Шеварднадзе болгаш Г. П. Разумовский «Грузияфильм» киностудиязының коллективин болгаш эртем интеллигенциязының болгаш бүрүктеттинмээн каттыжышкыннарны телээлекчилери-биле ужуражкан.

КӨСКҮ АГИТАЦИЯ АЙТЫРЫЫН ТОДАРГАЙЛААН

Апрель 12-дем 14-ке чедир СЭКП обкому көскү агитация айтырыынга семинарны организастап эрттирген. Аңаа СЭКП райкомнарының идеология килдистериниң эргелекчилери, инструкторлар, партбюнар секретарьлары, архитекторлар, чурукчулар, коммунал ажыл-агый албан черлериниң ажылдакчылары киришкен.

«Чүс катап дыңнаарының орнунга чаңгыс катап көргеш дээре. Бо үлегер чугаа ёлугаар алырга безин, көскү агитацияның ужур-утказы каяа хире улуг-дур. Шынаалга, аян бодамчалыг кылган көскү агитацияның тургузукту болгаш кижизидикчи ролю өске бүгү идеологтут ажылдардан дудак чок.

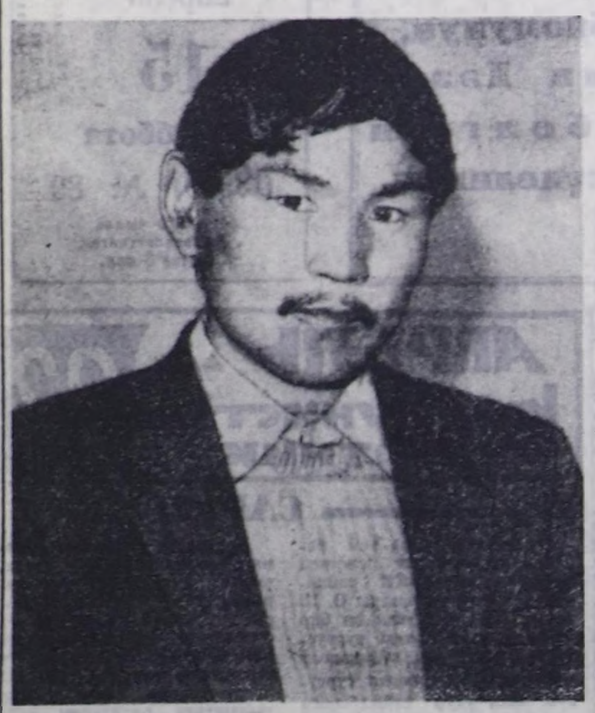
Бистиң чуртувуста болуп турар социал-экономиктиг чаартылгалар идеология ажылының бир хевири — көскү агитацияны үндезинин-биле үениң байдалынга таарыштыр ескертирин негеп келген. Ынчангаш республиканың идеология ажылдакчылары бо талазы-биле ажылының эрга-хевирлерин чаартып, ону дээштиг чепсек болдурар дээш бар арга-дуржулганы дилеп тыварыы-биле республика семинарынга чыглып келген.

Семинарны СЭКП обкомунун секретары А. К. Кандай ажыктаан. Амгы үеде республиканың ажыл-амыдыралында чугула сорулгаларны семинарның киржикчилеринге ол дыңнаткаш, ону амыдыралга боттандырарынга көскү агитацияның ажык-дузазын онзалап демдеглээн.

Семинарта СЭКП обкомунун идеология килдизиниң эргелекчизиин О. Х. Хопуй, республикалың Күртүдүг комитединиң даргазы Б. Д. Байыр-оол. Кызыл хоорайның кол архитектору, СЭКП хооркомунуң көскү агитация чөвүлелиниң даргазы М. К. Куулар, Улуг-Хем райсунуң «УТКА 25 чылы» совхозтуң директору, Ч. Н. Чигжит, республиканың ном садыының улуг товароведи, ында күш-ажылчы коллективе чөвүлелиниң даргазы Т. П. Брагинаева, чурулга-будурулге мастерскаязында партия организациязының секретары, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү И. Ч. Салчак олар көскү агитациянып республикада байдалынга хамаарыштыр ону эжиждеринин дугайында «Төгерик столдуу» эрттирген. Семинар үезинде тургустунуп турган айтырыларны, арга-дуржулганы нептередип таразыр сорулга-биле тускай хемчеглерип ап чорударын дугурушкан.

Шомадыр КУУЛАР.

ДУРЖУЛГАНЫҢ АДРЕЗИ: «АК-ТУРУГ»

«Ак-Туруг» совхозта Михаил Хууракович Сержиттиң удуртканы звено 114 гектар шалууже медо тараап, оон бир гектарындан-на 46,3 центнер дүжүттү эртеен чылын алган. Ол болза планнаанындан 20,3 центнер хөй болган. Ону түңүп ачызыбиле чедип алганыл?

Звенода 4 кижи, ниитти шолу 224 гектар, оон 110 гектарында кукуруза тарып турар. Ол бүгү шөлге 1984 чылга чедир түгле кукуруза тарып остүрүп турган. 1985 чылда звено коллектив керээлиг шилчип киргеп. Түңделдери: 1986 чылда 1 гектардан-на 44, 1987 чылда—45, а 1988 чылда — 46 центнер медеги ажаган.

— Мурнуунда керээге кирбейин турувуста, түңнел-даа шоолуг эвес, — ажылчыннар түгле норма күүседир дээш ажылдаар. Төнчү түңнел дээр эвес. Ам хамын түүл өскерилген. Чек-биле саналжыр, төнчү түңнел дээр бис— деп, М. Сержит чугаалап турар.

Боларның ажылдап турар шолу — Ак-Туруг суурлуң Кызылче талазында, шүүт-ла орук хажымызында. Ынай-бээр аргышканнар хоюу аксында суттатпыт черии бо-ла эскерер. Анаа эрте-ле погаан сараатгар түрүттер. Мурнуунда анаа хөй суттатпы турган, ам керээже шилчээнде түгле 4 кижи арткан. Эвээш күш-биле хөй ажылды кылып алыр — принцип ындыг.

Звено удуртукчузу Михаил Сержит бодунуң удуртканы коллективиниң дүржулгазының дугайын интенсивтиг күш-ажыл коллективтериниң удуртукчуларының Кызылга болган семинарының киржиичилериңе таныштырган. Шынаа-да, Ак-Туругуң бо звенозунуң ажылында өскелерге ажыктыг, үлегерлиг түүлдер хөй.

Кандыг-даа ажылга хынамчалыг белетиил керек. Ак-Туругуң бо ажылчыннары суттарылга системазын баш бүрүткээр арыгаан аштап алыр. Чогум эрте суттатбас, түге дээрге доң черге суг эки сиидимес. Ынчангаш баштайгы суттарылганы май 1-ден эгелээр. Чылыг түңнерде черге суг 40—50 сантиметр сиидер кылдыр суттарар. Бо звеноңуң барымаалаар бир иол дүрүмү ол. Ынчангаш түгле суттаргаш черииң хемээни эвес, а шынары дээш түңнүр.

Ийнги шөгелээни болза, суттаттыг шолду баш удур-ла эскилеп өлүр, ынчангаш бичии-даа черии курлаг артырбас. Чемнешчидилгени чаъы чажар. А кукурузаның шолуң апрельде суттарып алыр.

— Медо кижи боданара, ыык черге тааржыр ышкаш. Эрткен чылын олар 14 гектардан 5,4 тонна үрезиинии ажаап алган. Ооң технологиязы мындыг: хөй суттарбас, чазын дыка эки кылдыр суттарар. Үрезиң арттыр өспезиң дээш мындыг. Күзүн октябрь эгезинде кезип ажаап алыр. Ынчаш ол бижар. Ону ынчап тавычалап турбас, дорт кезип алыр.

Медо үрезиин ажок улут ертектиг. М. Сержиттиң звенозу 14 гектардан 5,4 тонна үрезиин алган, ооң ниити өртээ 100 муң рубль болган.

Ынчаарга Ак-Турутда хөй чылдыг сиген тарып остүрер звенода дөрт-ле кижи бар дээн бис. Дүжүт ажаарда олар механизаторларны хөлеэлеп алыр. Оларга төлевирии киирип алган оруулгазындан бээр.

Медеден анчыда, бо звено 110 гектарга кукурузаны база тарып остүрүп турарын чугааладывыс. Дүжүт бөгий эвес. Ниитти совхозтуундан черле артык.

Коллектив керээни-биле ажылдап турар звеноңуң ажылының саналашкынында кандыг-даа шаптык чок, баштайгы үеде Агроүлетпүркүркомнуң бухгалтерия ажылдакчылары база дыка дузалашкан.

«Ак-Туруг» совхозтуң деевискээринге хөй чылдыг сиген-медеги тарып остүрериниң талазы-биле бо звеноңуң дүржулгазы шыырак, ажылының түңнели-даа эки-дир. Ынчаарга ол арга-биле ажыл-агыйга өске звеноларны база тургузуп болур. Эң мааттың мурнуунда суттаттыг турган төлдер ам арай кагдымын турар, ында харагаң үүүң эгелээн дүтайында ол совхозтуң чамдык хоочуннары чугаалажып турар.

Республиканың интенсивтиг күш-ажыл коллективтериниң удуртукчуларының семинары болуп турда. Михаил Сержиттиң таймылбырын ооң киржиичилери хынамчалыг дыңнаан, демдеглеп бижип алганнар. Ол дүржулгаңы моон соңгаар республиканың ажыл-агыйлары калбаа-биле ажылаар боор дээрзиниг бүзүрелдя илередип тур бис.

Седен ХЕРТЕК.
(Бистиң корр.).

ЧУРУКТА: М. Х. Сержит. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Аныяктар: оларның шиитпирлээр айтырыглары

САЛДАРЛЫГ БООП БОЛУР

Аныяк-өскенниң кижизидилгезиниг хамаарышкан материалдарның солуннарга үнүп келирин бо-ла помчуурдур мен. Ооң авторлары бо болгаш оон-даа өске чамдык айтырыгларга, чижээ, ниитилиң корум-чүрүмүүн хажыдыкшынарыга хамаарыштыр черле кандыг хемчеглер ап чорутса эки дээрзин сүмделиптир, чугаалажып турар. Ынчангаш мен база ында киржирип бодап алдым.

Кижизидилге айтырыы хөйле чүүлдерден хамаржыр деп чүве бис-тиигир. Ынчалзажок, уруглариның от-бүлүүге кижизидилгези чугула чүүл болур деп билир мен. Ажеииң хуула үлегери бар болгай. Ол база бир чугула айтырыг. Бир-тээ, ол дугайын чугаалай бергеи болганымда, мындыг чүүлдү база сагындырып каайн, артык чүве болбас-ла боор. Уруглар экибанка дүргеп өөренинчел, минчангаш ада-ие уругларының мурнунга четпес талаларын көргүспес дээш шүтүлнер болза эки. Кижизидилге, уруглара хайгаарал кошкаар болза, алызымда барып, ол күзелчит эвес түңнелдерге чедирип болур. Ооң чижектери аммыралда бар болгай. Багай кижизидилге — ада-иениң караанын чажы. хилиичек. Кижиин катап эде кижизидерн кончуут парын дээр болгай, ол шыы.

Аныяк кижиниң кижизидилгезиниг школа база салдарлыг болур. Чамдык школаларда ада-иелерге көрдүнгеп университеттер ажылдап турар. Хоойлу-дүрүмге хамаарышкан айтырыгларны ада-иелер өөредир болза эки. Ол темаларны белетиээриниг ада-иелериниң боттарының идепкейлиг киржиигезин чедип алырын орайдажыры күзелчиг. Шак мындыг байдал ада-иениң хоойлу-дүрүм талазы-биле биилии дедгемчидер арганы чоп бербес деп. Бо ажылды школачылар аразында дээштиг, солуп кылдыр чорударының кандыг аргаларын ажыглаарын? Ону башкылар кымдан артык билип турарлар. Кол-ла чүве—ажылдың дээштин болур ужурдут. Өөренкилериниң боттарына ындыг темаларга лекция, беседалардан бедеткендирип, класс мурнунга чугаалаттыр, помчудары ээлээн дээштит болгу дег. Оол биле урут хоойлу-дүрүмну ажы биилип алыр болза, бодуңуң. еске-даа кижиниң частырыын эскерип каап болгай. шын дээш чоп туржуп болбазыл. Оон ангыда, школаларга милицияның дузалакчыларының отрядтарын тургусса. Иниитиниң корум-чүрүмүн бижыглаарына оларны база хаара тударының бир аргазы-ла-дыр ол. Ындыг арга — оларның боттарының кижизидилгезинге, харыысалгалыг болуруп га салдарлыг ирги бө дээн күзел-дир. Кайда-даа ажылдавайн, өөреникпейн чоруп турар аныяктар—дүүнгү школа доозукчулары, школага өөренип турган оолдар, кыстар болгай. Чамдык школаларда доозукчуларның ужуражылга кежээлерин докгаамал эрттирип турары эки, эш-өөрүүнүн кайда, канчаар ажыдаап. чүрттап турарын билип алырынга-даа салдарлыг болгай. Кымның ким болганы ынчан кестүп келир. Школадан үнүп чоруткан соонда. чамдык өөреникчилериниң башкыларыбиле харылзаалыының шүүт үстүп калыры хомудавчыг. чазып чоруур кижиге школага эртем-билиглге өөредип чораан башкызының чагыг-сөзү салдарлыг-даа болуп болгай.

Олаай МААДЫ.
Кызыл хоорай.

ДЫҢНАЛБАС БООР ЧҮВЕ

Кижизидилге айтырыынга хамаарыштыр номчукчуларның солуп арнынга бижип турары бодалдары ыыт, чөптүг-дүр деп ону номчуп турар мен. Ында-мында оорлаап, хулаган херек үүлгеткен диген чүүлдерни номчуурга, дыка-ла хомудавчыг-дыр. Черле ынчап, аммыралдың хелегелиг талазынче чүткээнинии херээ чүл? Чамдык аныяк-өскен ону чүте уттаап билбейн турарыл? Оларның шак ындыг байдалы бистерин, улуг кижилерин, дүүтредип турар, мынчангаш ол дугайын солуп арнынга чугаалажып, хиреплаавыс-биле арга-сүмеин бериң турарывыс-даа ол. Аныяктар ону номчуп турар болза эки.

Мен бодум үш ооңдуг мен. Оларның кижизидилгезин кошкатпазынче улуг кичээнгейни үгландырып келдивис. Оларывыс бистерин амдыгында хомудатпайн чорлар, мынчангаш чоргаарлапыр-дыр бис. Ынчангаш корум-чүрүм хажыдың чоруур чамдык аныяк кижилериниң харыысалга чогуп, «кошкаан» черле кайгаар-дыр мен, эки чүвеге чүге өөреникпезевиз олар?

Ада-өгбелериниң чаагай авжы-чаңы, чанчылдары бар болгай, анаа чүге кижизиттинии бодбазыл? Бистер аныяк турар үевисте, аммыралчурттаалганың деңнели ам бо үе дег турбааны билдинигир. мынчалзажок сеткил-сагыш арыг турган. Чорумал кижи аъттыг пийкче, азы шанактыг чораап, кандыг-бир черге донтаап, хонар апарган болза, шанакта чүүгүн ээп черге каапкап, аъдын эртеп оътхарып каап, боду чоогунда аалдарга хонуп алгаш кээрге, бүгү чүве бүрүн хевээр турар болгай. Ынчан харын чүүле бөрүден сестир турган. Оорлаар, үптээр, хулаар деп чүве чок турган, мындыг сес кижи дыңнавас боор чүве. Ам кандыг-дыр? Мындыг байдалдан түңнел үндүрер болза эки.

Тыргыл-оол МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

БОДАНЫП, ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРЗҮН

Аныяк-өскенниң аажы-чаңыга хамаарыштыр моон мурнунда бижип турган чагаларым тодаргай чижек чок турган. Бо дугайын шагда-ла бижиинир бодаан кижи мен, ынчалзажок сүтаан кирип, бодаңы бээр ирги бө дээн бүзүрел мени доктаадып турган чүве. Идегээримге хей-дир, сагыш-сеткиилге оожургаа бербестеди, ам черле бижиир деп шиитпирлеп алганым бо. Улуг үгбениүң оглу Автов улуг оолдарга көгүттүрүп алгаш, оларның-биле кады херек үүлгеткеп. Хоойлу-дүрүм дээргаар байдалды өөренип көргеш, назы четпээн дээш неземче харыысалгазындан хостап каап. Оон түңнел үндүрерим эки чагыт сургаап, Ак-Довуракка профтехучилищеге электриктер курузуунга өөренири-биле кирип каап бис. Мээң бажыңымге тургузуп каап түве. Аваазы оглуң аажок чагыт сургап турган. Мээң бажыңым Постоянныйда боорга. Кызыл-Мажалык суурдан хээп өөренип тургужеге деп бодап, бистиинге тургузуп каап түве, оон бодунга тааржымчалыг болзуун диген сеткил-дир ийин. Дүүмамны чагыт-ла кедим. Хондур чидо бээрге суг салгыт аарып, дан бажында туруп алгаш, үгбам суттга чедир халаап, эккеп, өөредип турдум. Ур-даа болбаанда, оолдар-биле база катап херек үүлгедип алгап. Үгбам хемчеглерни ап чорутса эки дээрзин сүмделип, чугаалажып турар. Ынчангаш мен база ында киржирип бодап алдым.

Кижизидилге айтырыы хөйле чүүлдерден хамаржыр деп чүве бис-тиигир. Ынчалзажок, уруглариның от-бүлүүге кижизидилгези чугула чүүл болур деп билир мен. Ажеииң хуула үлегери бар болгай. Ол база бир чугула айтырыг. Бир-тээ, ол дугайын чугаалай бергеи болганымда, мындыг чүүлдү база сагындырып каайн, артык чүве болбас-ла боор. Уруглар экибанка дүргеп өөренинчел, минчангаш ада-ие уругларының мурнунга четпес талаларын көргүспес дээш шүтүлнер болза эки. Кижизидилге, уруглара хайгаарал кошкаар болза, алызымда барып, ол күзелчит эвес түңнелдерге чедирип болур. Ооң чижектери аммыралда бар болгай. Багай кижизидилге — ада-иениң караанын чажы. хилиичек. Кижиин катап эде кижизидерн кончуут парын дээр болгай, ол шыы.

Аныяк кижиниң кижизидилгезиниг школа база салдарлыг болур. Чамдык школаларда ада-иелерге көрдүнгеп университеттер ажылдап турар. Хоойлу-дүрүмге хамаарышкан айтырыгларны ада-иелер өөредир болза эки. Ол темаларны белетиээриниг ада-иелериниң боттарының идепкейлиг киржиигезин чедип алырын орайдажыры күзелчиг. Шак мындыг байдал ада-иениң хоойлу-дүрүм талазы-биле биилии дедгемчидер арганы чоп бербес деп. Бо ажылды школачылар аразында дээштиг, солуп кылдыр чорударының кандыг аргаларын ажыглаарын? Ону башкылар кымдан артык билип турарлар. Кол-ла чүве—ажылдың дээштин болур ужурдут. Өөренкилериниң боттарына ындыг темаларга лекция, беседалардан бедеткендирип, класс мурнунга чугаалаттыр, помчудары ээлээн дээштит болгу дег. Оол биле урут хоойлу-дүрүмну ажы биилип алыр болза, бодуңуң. еске-даа кижиниң частырыын эскерип каап болгай. шын дээш чоп туржуп болбазыл. Оон ангыда, школаларга милицияның дузалакчыларының отрядтарын тургусса. Иниитиниң корум-чүрүмүн бижыглаарына оларны база хаара тударының бир аргазы-ла-дыр ол. Ындыг арга — оларның боттарының кижизидилгезинге, харыысалгалыг болуруп га салдарлыг ирги бө дээн күзел-дир. Кайда-даа ажылдавайн, өөреникпейн чоруп турар аныяктар—дүүнгү школа доозукчулары, школага өөренип турган оолдар, кыстар болгай. Чамдык школаларда доозукчуларның ужуражылга кежээлерин докгаамал эрттирип турары эки, эш-өөрүүнүн кайда, канчаар ажылдаап. чүрттап турарын билип алырынга-даа салдарлыг болгай. Кымның ким болганы ынчан кестүп келир. Школадан үнүп чоруткан соонда. чамдык өөреникчилериниң башкыларыбиле харылзаалыының шүүт үстүп калыры хомудавчыг. чазып чоруур кижиге школага эртем-билиглге өөредип чораан башкызының чагыг-сөзү салдарлыг-даа болуп болгай.

Олаай МААДЫ.
Кызыл хоорай.

ҮЛҮҮМ БАЗА БАР

1949 чылдың апрель 20 хүнүнде. Май 1 баймылының бүдүүлүнде, Тожуда Дорут-Хөлге ол шагда Бии-Хем районнуң Ий. Өдүген сумузунуң ава мал ажыл-агыйлыг кешкүн араттары чыглып келгеннер. Кижилериниң сагыш-сеткиилиниң кедүрүүшкүнү оларның чугаа-соодуңдан илдең. Чаа аммыралче дидим базып киреринии дугайында шиитпирни арбаанарның араттарының хураанына түлээп алыр деп турганнары ол. Ийи дээш, ескедаа мал-маганны, эт-хереглиниң кадыр, коллективтиг амыдралче шилчии, колхозту тургузарының дугайында шиитпирни араттар боттарының хураанына түлээп алганнар. Колхозтуң тургустугаанының Май 1 баймылазы-биле конспырланкавындан ооң адыш «Май 1» деп адап алганнар.

Ий суурлуң турар черииге ол шагда бир орус кижиниң чүрттап турганы улуг. Бичии ийи бажыңы. Ий хемге далган тыртар суг дээрбезиг турган. Чаа колхозтуң таваан Ийниң Бии-Хемже киир акыан черииге салыыр желээн. Тудуг тудуп чорбаан ындылар. иниилер тудугжуңуң, быжыччының мергежилиге өөренип. чаа ажылды сегирип алганнар. Ий хемниң кыдынга чадыр суур турувкан. Ооң элеңи чүрттаалга бажыңнарын тудуп. ыыаар кежүп киргеп эгелээннер. Кижилериниң ажыл-ишке тура-соруктуу коючут турган. Чүге дээрге амыдыралның агыны-даа, ажыл-ишке-даа — шүүтү чүве чаа. Тудугга херек чүдүктарны тайгадан кезип ап, аът-тар-биле сөөртүп бадырып. чүдүктарны чоюп. чаа бажыңнарны удаа-удаа тудуп үндүрүшкеп. Кеш чыглар иштинде дей чүрттаалга бажыңнарын. школаны. эмнелгени. клубту. харын-даа Ий хемге улуг эвес гидростанцияны тутунган.

Колхозтуң ол баштайгы даргазы Ак Эдрилге. партия ого организациязының секретары Дамба Сат чаа ажылагайны биилиг үлүүтүп турганнар. Оларның-биле кады колхозту үнелеп турустуң кижилерни бөгүн сактып ор мен. Ол тээрге Бараш Мырлае. Кол Дажы-Серен. Кол Айыр-Санаа. Андыдай Хүлербен. Ак Теверек даап ескедаа эптерим-дир. Тожу черге колхозту оларның-биле кады үнделеп. ооң сайзырелгезиг эвээнбиче-даа болза. күжүмүн киирген-биле ажыр чор мен.

Санай-оол САТ.
Күш-ажылдың хоочуну.
Чаа-Хөл суур.

АК-ДОВУРАКТЫҢ ТРАНСПОРТЧУЛАРЫНДА

— Ак-Довуракгың автотранспорт бүдүүлүгениниң коллективи 1968 чылдың январь бирдең эгелеп бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Ажылагайның башкарарының деп-шилгелиг аргазы — күш-ажылды организациязының чаа хевирге бот-орулга-чарылганың байдалдарында ажылдаары ажыктыг деп чүвени автобүдүүлгениң ажыл-ишчилери коллективте чоруп турар экономиктиг өөредилгеден баш удур биилп алган. Бүдүүлгениң удуртучулары болгаш специалистери бот-орулга-чарылга дүтайында чаа түүлдерни коллектив кежигүннериже тодаргайбиле таймылбыраап. Бот-орулга-чарылганы кавчаар боттандырып чорударыны оларны өөредип келген—деп, автотранспорт бүдүүлгениниң начальнигы Владлен Петровнч Селюк чугаалап олурду.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээн соонда. бүдүүлгениң ажыл-ишчилериниң даанырган ажыл-херек дээш харылсалгазы бедээп. ажылдың ыыларны экижээп. Бот-орулга-чарылганың ажыын билгеш. кижи бүрүзү бодунуң ажылга хамаарылгалың шиитпирүүн көрүп. чедер-четпес талаларын сайгарып. моон соңгаар солдынчак ажылдаар болза. өөреллг чүве-даа көрбес, эки акша-шалың-даа ажылдап албас деп чүвени чоооту биле бергеиин коллективтиг чамдык кежигүннери ажыыбиле чугаалап-даа турду. Ажылагайның башкарарының деп-шилгелиг аргазы — күш-ажылды организациязының чаа хевирге бот-орулга-чарылганың байдалдарында ажылдаары ажыктыг деп чүвени автобүдүүлгениң ажыл-ишчилери коллективте чоруп турар экономиктиг өөредилгеден баш удур биилп алган. Бүдүүлгениң удуртучулары болгаш специалистери бот-орулга-чарылга дүтайында чаа түүлдерни коллектив кежигүннериже тодаргайбиле таймылбыраап. Бот-орулга-чарылганы кавчаар боттандырып чорударыны оларны өөредип келген—деп, автотранспорт бүдүүлгениниң начальнигы Владлен Петровнч Селюк чугаалап олурду.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээн соонда. бүдүүлгениң ажыл-ишчилериниң даанырган ажыл-херек дээш харылсалгазы бедээп. ажылдың ыыларны экижээп. Бот-орулга-чарылганың ажыын билгеш. кижи бүрүзү бодунуң ажылга хамаарылгалың шиитпирүүн көрүп. чедер-четпес талаларын сайгарып. моон соңгаар солдынчак ажылдаар болза. өөреллг чүве-даа көрбес, эки акша-шалың-даа ажылдаап

КОКАЙГА ХОЙ КАДАРТКАН ДЕГ

Аажок долгем девискээрни «Азас» заповедниги кылдыр үеткеш, ынаар өске кандыгдаа кижилериниң киреринн шуут хораш, ол черниң чонунуң үш танывазы кижилерни кайнын болза чыып экелеткеш, оларны ок-боо-биле мык чепсегленээш, камгалалдыг черниң бүрүн эргелиг эзлери кылып каарга, кандыг түлнел үеүн болуруул чээ? Моон үнер түлнел кымга-даа билдингир: ол оран арга-мыш, хем-суу, ан-мен, балык-байлаңдан хоозураар апаар. Мындыг мелегей чоруктуу бөдүүшү-биле кокайга хой кадартканы ол дээр.

Тожуунуң кол-ла ан-мен, балык-байлаң ораны — Азас девискээри. Бо байлак девискээрни төтчеглекчилерге тускайлап үзүп бергени кайтамчык! Кандыг эрге-дужаалдыг, кым дээр дарга мындыг херекти үүлгедип турар чүвее? Хамнтың мурнунда моны эки тодаткаш, төтчеглекчилериниң чедирген когаралының ортумак чижээ-биле ол начальнигке төледир херек. Арга-мыш, оон байлаа— күрүнениң өнүзүү-дур. Оны оорлап, төтчеглеп турган кижилерни анаа салыптар бе? Мындыг үүлгедиглериниң илчирбеленчек болгулларын чогүүр черлер кайчаа эскербейн турар чоор.

«Азас» заповедникте хажыдымшыннар дугайын «Шынныг» бо чылдың март 7-де үнген номеринде үшкү арында «Камгалалдыг зонада» деп материалды номчаш, удут дүвүрел болгаш сеткил хайнымшыкыны-биле моону бижиир ужурга таварыштым.

Республиканың ашымыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң (оон мурнунда турган, ам каттыжымышкын апаргаа) удуртукчулары заповедниктиң ажылдакчыларынга хой ап-цепляларары, чөпшээрелдерни үүге берип турганы ол? Районнуң удуртүүр органнары заповедниктиң ажылдакчыларындан кайчаа негелдө салбайн турганыл? Бо айтырыглар мени дүвүредип келди.

Тожуга чоргулаашт, «Азас» заповедникте ан-мен кайнхире өзүп, ковудеп тур деп чоңдан айтырарымга, оон ажылын эки дээр чактыс-даа кижиге ужураштаан мен. «Тоора-Хем» совхозтуң дуржулгалыг анчызы болгаш ынаан Лагбажык Донлупович Бараан Тожуга ан-менин камгалаазын, оларны өстүрүүн дээш эвес, а когуп үне кырзын дээш экиен каап, дижинге чедир чепсегленген, доозазы-ла удуртуң боолар чүктелиел алгылаан чоруп турган-лаар, коргунчуг кижилер шыкажыл деп аажок хорадаш чүтаалаар болду.

«Азас» заповедниктиң турганы-биле Тожу район ийи улуг мөөң караажага дүжүп турар: бирээде, заповедниктиң «эртемденнери», «эзлерин» кандыг-даа ой-хемчээл, хынаала-хорут чокка ан-менин, балык-байлаңны боттарының туралааны-биле өдүрүп, кырып турар. Оларны четчир сеңгиш ок-боо-биле бүрүн хавдырган. Чүгле биилиниери бесиң чээрби беш боо, оон иштинде он сес карабин турган-дыр. Сезенги чылдарның эгезинге болаарга, Азас девискээри ам дыка хоозураан. Ийиде, чайгы үеде ивининң семирип, тодуутап алыр чадгыс орааны-ла — Өдүгеп. Заповедник девискээри хөлөнниерин ам Өдүгенче чалгалаптайн турар. Ивилерин ам шынаа тыртаа, ажжок ыыраа-сээктиг, ваанг агаарлыг Серлиңде чайлагладып турар. Ынчангаш оларның ам ынаа-бүрү аарыгларлаан аарыйыр, өлүп хораар чоруу көвүдээп. Ам өзүп көвүдээриниң эвес, а өлүп төнериниң оруунда киргеп иви бо деп. Тожуунук, бир алдартыг инженер Иван Барылович Бараан бо чылдың февральда чаа дыка хомудан олурар торду.

Мен бодаарымга, Азас нидээ Советтиниң күүскому Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниге азы Тыва АССР-ниң Дээди Советиниге чедир мындыг дилегден киирзе чогуур.

«Азас» заповедниктиң туразы ажыктыг дээр болза, оон удуртукчу болгаш ажылчыла составын шуут чаартыр. Заповедниктиң бүтү ажылчыннары ол черниң үнделин чурттакчылары болуур. Орта ажыдаан болур ак сеткилдиг кижилерни саналдап-даа болур мен. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутадыы чоргаан Василий Санмаевич Тамдыноол, алдарлыг ачылар болгаш инженер Бараан Бармаевич Даажытан, Михаил Донлупович Кенден, Кол Агыпка, Кол Арбын-оол алышкылар дээш оон-даа ол-дер хой.

«Азас» заповедниктиң дүжүрер дээр саналбар болза, ол дыка чөптүг ыткаш. Кол-кол тулуңнуг черлер ол заповедниктиң девискээринде кире бергей, ынчангаш мал одары база дыка кызырыңлыг турар.

Тожу чон бодуңуң чуртунга ынак, оон аңык-байлаңга аажок кумагалыг. Ынчангаш Тожу район черниң аңык-байлаа: ан-мен, балык-байлаң болгаш кат-тоорук талазы-биле Тываның өске бүтү районнарындан эң элбек байлак болуп турарының чылдагаанды-даа бо.

Тожуга амгыы дег заповедник дээр аажок аймылдыг ыныг организацияны тургускаваш, чүгле ан сеткилдиг арга даамалдарыңың саазын көвүдетсе. Тожу черниң ань-менги, аңык-байлаа амдаа өзүп көвүдээр.

Монгуш ЭРГЕП.

ДААРТА ОРАЙ АПААР

Волганы камгалаарының хой-ниитн комитеди тургустунган. Оон тургустунары хой чылдарның дургузунда тоо парзаннга. Волга чоогунуң девискээриниң солуннарынга, журналдарынга, помнарга чогаалчыларның, эртемденнериниң, журналистериниң улуг орус хемниң салмыхуузунуң дугайында хой санның чүүлдерил парааны-биле белеткеттингеп. Волганың эге бажындан тонгон ужунга чедир экологтуг халаптыг байдалдың чоокшулап орарының дугайында айтырыгны калбаа-биле чугаалажып кергеин Волганы болгаш оон эриинде чурттап турар кижилерин халаптыг аймага чедирип болур телевилелдерин тургускан күрүне министерстволарының ажыл-чорудулгазынга хой-ниитнин контрольдуң эргежок чугулазынга чедиргеп.

Волга —Европада эң улуг хем. Оон бассейниинде 60 миллион ажыг кижи чурттеп турар. Чурттуң Европа кезинниң үлегүр болгаш кедөө ажыл-агый продукциязының 30 хуузун инда бүдүрүп турар. Волганы дүй туткан элээн каш плотиналар, эгиделге чокка суг алыры, үлеглүр болгаш кедөө ажыл-агый бүдүрүлгелериниден аккан хирлиг суглар бөгүн Волгага, кижилериниң кадымына, дириг амытаннарга болгаш үнүшке аймыл-халапты тургузуп турар. Оон бассейниинде дыка хой мелиорастаан черлер тулаалаңып калган.

«Төрээн черниистн үүлгедээрии соксадымылыңар. Волганы камгалап алымылыңар. Ону бөгүн чедип алыры болдунар, дарта орай апаар» деп кыйгырыгны Волганы камгалаарының хой-ниитн комитеди үндүрген. Комитет бодунуң ажыл-чорудулгазын надбартын киргеп. Ынчалзажок, экологиге таварышпас ажыл-агый чорудулгалары ам-даа доктаатгымаан.

Калининн хоорай чурттуг чогаалчы В. З. Исаков— Волганың эң идепкейлиг камгалакчыларының бирээзи. Оон-оон номнары, солуннарга болгаш журналдарга үүлдери өндүр улуг орус хемнин камгалаарынга турасказаттынган.

ЧУРУКТАРДА: чогаалчы В. З. Исаков; оон номнары болгаш үүлдери.

А. ОВЧИННИКОВТУҢ фотодары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Кижи болгаш хоойлу

ЫЛАП САЙГАРАРЫ ЧУГУЛА

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кеземче херектер талазы-биле суд коллегиязы улус будтарынга көргеп херектерии хомудал чуруму-биле көрде неделя санында ийи дүтаар хүнде доктаамал хуралдап турар. Эртген суд чорудулгаларынга сайгарып көргеп херектерге хамаарымыттыр каш сес.

Сөөлгү 1-2 чылдарда республиканың улус судтары бурууладыр шинтжел үндүрерде дыка ошаарымчалыг болу бергеп. Ынчанмас аргажок, түге дээрге мурнуку чылдарда суд чорудулгазынга база хажыдымшкыннар тургулаан. Кеземче-чорудулга Хоойлузуп хажыдып, херек сайгарарда хамаанчок көөр, бурууладыр шинтжел үндүрер чоруктар тургулаан. Ындыг чоруктарны болдурбазы-биле улус судтары бичии-даа чигзинии турда, оны төнчүзүүге чедир хынаарын кызыдып турарлар. Чамдыкта улус судтарын хөлүн эрттирге бөөрлер-дир. Тодаргайлаайн. Кижиниң буруузун долузу-биле илереткээнде, ол кижини бурууларт деп саналары дыка берге, хоойлу ёлүтаар көрдүгеп бүгү арганарны ажыглаан, суд херектин шынын тывар ужурлуг даарын хоойлуда айтыкан. Бо дүрүм үүлдерии улус судтары чамдыкта хажыдып, херектин шынын тывары орайдашпайн, ону катап истеггеже чорудуп турары көвүдээн.

1988 чылдың май жеэзинде Кызыл-Мажалык суурга ийи аныяк оол эжерип алган. дуне бажыңнар кезип, арага дилеп чоруп тургаш, арааныда чогушканнар. Бирээзи бижек-биле өскезиниң бир доцмээнче бир катап, өске доцмээнче ийи катап шанчып, аар кемдээшкин чедирген түүелиниде ук кижи ол черинге өлген. Улус суду херекти сайгарып тургаш, бурууладыр кижиниң аксыига оогурген, бир доцмээнче бижек-биле шашканы шын-дыр, а өске доцмээнче шашпаан кижи-дыр, ону өске улустар шашканы чедавас, ол улусту илередип тывары чугула-дыр дээш, херекти катап истеггеже чорутткан. Район прокурорунуң удурланымышкыны кирген чоптуг болган.

1988 чылдың октябрь 31-де кежээ 18 шакта хууда машинаалыг Ч. Кызыл хоорайның Кочетов кудумчуузунга халуң эрттир дүрген чоруп олургаш, чадаг кижи эртер шокар черлеп бар чыткан 9 харлыг школачыны бастырган, оон кадымнга аар кемдээшкин чедирген. Кызыл хоорайның улус суду херекти сайгарып көргеш, бурууладыр кижиниң машина башкарар эргеени 2 чылда каазаш, 1 чылда хосталгазын казып шиитжеп, ону 2 чыл хуусаалыг шеңелде-биле солаан. Шинтпелди халуң эрттир чиик деп саналш, котараанар хомудалды, а хоорай прокурору удурланымышкынны Дээди судче киирген.

Талаалариың саналы дынналш, суд коллегиязы тускайлангаш, удуланымышкынны болгаш хомудалды хандырбайн, шинтжелди хевээр арттырган.

Бо тавармылгада суд коллегиязының шинтпири хоойлута дүжүп турар. Ынчалза-даа бо херекте хамаарыштыр бодумнуң бодалымны саналымны киирижеддим. Шынында ол чаш кижи оожум кылаштап олурган-дыр, ону көрген бир човаачы машиназын доктаадып алгаш, эртерии маан турган. бурууларт кижи бо бүгүнү кирзе-даа, тоовайн шурадып олургаш, бастырган. Ол чер дээрге № 2 болгаш № 7 школаларже баар хей «кеременчилер шүүжар орун чер-дир, ол дугаймда чогуур демдек-даа бар, човаачы ону билир, көрген. Бо бүгүнү ээренип шинтжелди черле хөлүн эрттир чиик.

Бо хей-халаптан адырлыг дизе мындыг түүдерии кыска:

Өйдәде, Кызыл хоорайның девискээринге шинчеп чоруур автотранспорт херекселдерии бир шакта 20 км-дан дүрген эвес чоруур кылдыр доктаатса. Ону хоорүүскем шинтпирлеп болур;

ийиде, кайы-бир черге хоруп турар демдек ваың каарга. човаачылар ону тоовайн, озал-оңдап болдуруп турар болза, «КАП ажыдакчыларын хемчет ап, неземче херээже онаарынга чедир чугаалашса кандыгыл? Демдекти азып алгаш, ону сагыырын чоп хынаазаң? Үстүүде тавырылганы ап нөрээлиңер. «Чаттар» деп демдек бар-дыр, чадаг кижи кылаштап эртер шокар орук бар-дыр, а човаачы ол демдектерии тоовайн шурадып олурганыңың хөрээ чүл? Ол демдектерии ынаа-ла тоол эртер кылдыр тургузуп, мырыңай оруктуң байдалын безин ескертип болгай.

Үште, бир-тээ кудумчу кежер шокар оруккө машина кижиге чагыртып, оожумшар, доктаап турар ужурлуг чүве болганда, ону кылбаан санында-да торгап турза.

Даш-оол ОНДАР.

Тыва АССР-ниң прокуророруның дузалакчызы, бирги класстың юрист.

Бистиң тайылбырывыс

НЕГЕЛДЕНИ КҮҮСЕДИРИ-БИЛЕ

Арга-арыгны карак огу дег камгалаары — хамаатының бүрүзүңүң ыдыктыг хүлээлгези. А арга-арыг боду кижи төрелгетенниң үүгедигиринден үргүлчү камгаланыр тыдавас. Харын-даа кижиден хүн бүрү ачы-дузаны маңаа турар. Арга-арыг дугаймда эртем, биотехниктиг хемчеглер ап чорударындан ажыдыг, ону камгалаарының бир ыңыттуг чепсээ — совет хоойлу болур ужурлуг.

1988 чылдың сентябрьда ССРЭ-ниң Дээди судунуң X пленуму арга-арыг камгалаарының дүрүмүн хажыткан херектерии улус судтарының корүп турарының дугаймда айтырыгны чугаалашкан. Суд практиказында ол талазы-биле биезии, ол-ла эрии частыырлар, хажыдымшкыннар катаптаттынып турарын пленумга демдеглээн.

Судтарның хей ыруузу арга-арыг дүрүмүн үрээн дугаймда тургустунган протоколдарның утказын кичээнгей чок өөренип көрүп, арга-арыг камгалашкыңың дүрүмү кай катап хажыттынганын, кандыг түүнүт когарал чедиртингенин, ол когаралдың түүн шын доктаатгынган бе даарын кичээнгейге албайн турар. Оон ыдай ССРЭ-ниң Дээди судунуң пленумунуң онзалап демдеглээнии болза, арга-арыг камгалап хайгаараар черлериниң удуртукчуларының база чогуур харыысалганы чүктээр ужурлуг. Ындыг турбуже, улус судтары доктаатгынган хемчээл ёзутаар когараалдың орнун тургузарын удуртукчуларның дорт үүлдээген кылдыр айтырыгны тургуспайн турган.

Улус судтары арга-арыг камгалаар дүрүмүү хажыткаңнарыны сойгалап илередир демисселге чогуур кичээнгей салбайн келген. Хажыдымшкыннарның болуп турар чылдагаанларын, байдалдарын долу илередипейн келген.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң 1987 чылдың сентябрьда үндүрген «Колхоз, совхозтарның тараа, үүш тараан төлдерин мал саазы бескан тавырылгада оңаар харыысалгада» деп Чарлыы бар. Ол Чарлыында пемзаа болза: колхоз, совхозтарның азы өске бүдүүлге черлериниң хову-шөл камгалалының арга дилиидектерии мал-маган, күш, автомашина, трактор база өске-даа дугуйлуг техника-биле чаза бастырар тавырылгада чедирген когарал дээш харыысалга онаар.

Тускай чөпшээрел чокка кестингеп арга-арыг продукциязы шыпты хураагаш, арганыңа будүрүлгелиг дужаар.

Хураатгынган арга-маш продукциязың арга-арыг үрекчиин бодунга шыгжап калгаларын-биле арттырган болза, азы дүрүмге удур болган өске-даа тавырылгада улус судтары үүлге когаралдың орнун тургузарын шинтпирлээр эвес, а хураатгынган арганың продукциязын шыт бүдүүлге черниге дужаар. Хураар арга чок тавырылгада, ол продукциянын ертээн тускай белеткел ертектери-биле толеттирер (сиген, тоорук, кат ортээ).

Арга-арыг дүрүмүнүн хажыдыкчызы болуң кижилер аар кемдээшкин чедирген түүелиниде ук кижи ол черинге өлген. Улус суду херекти сайгарып тургаш, бурууладыр кижиниң аксыига оогурген, бир доцмээнче бижек-биле шашканы шын-дыр, а өске доцмээнче шашпаан кижи-дыр, ону өске улустар шашканы чедавас, ол улусту илередип тывары чугула-дыр дээш, херекти катап истеггеже чорутткан. Район прокурорунуң удурланымышкыны кирген чоптуг болган.

1988 чылдың октябрь 31-де кежээ 18 шакта хууда машинаалыг Ч. Кызыл хоорайның Кочетов кудумчуузунга халуң эрттир дүрген чоруп олургаш, чадаг кижи эртер шокар черлеп бар чыткан 9 харлыг школачыны бастырган, оон кадымнга аар кемдээшкин чедирген. Кызыл хоорайның улус суду херекти сайгарып көргеш, бурууладыр кижиниң машина башкарар эргеени 2 чылда каазаш, 1 чылда хосталгазын казып шиитжеп, ону 2 чыл хуусаалыг шеңелде-биле солаан. Шинтпелди халуң эрттир чиик деп саналш, котараанар хомудалды, а хоорай прокурору удурланымышкынны Дээди судче киирген.

Талаалариың саналы дынналш, суд коллегиязы тускайлангаш, удуланымышкынны болгаш хомудалды хандырбайн, шинтжелди хевээр арттырган.

Бо тавармылгада суд коллегиязының шинтпири хоойлута дүжүп турар. Ынчалза-даа бо херекте хамаарыштыр бодумнуң бодалымны саналымны киирижеддим. Шынында ол чаш кижи оожум кылаштап олурган-дыр, ону көрген бир човаачы машиназын доктаадып алгаш, эртерии маан турган. бурууларт кижи бо бүгүнү кирзе-даа, тоовайн шурадып олургаш, бастырган. Ол чер дээрге № 2 болгаш № 7 школаларже баар хей «кеременчилер шүүжар орун чер-дир, ол дугаймда чогуур демдек-даа бар, човаачы ону билир, көрген. Бо бүгүнү ээренип шинтжелди черле хөлүн эрттир чиик.

Бо хей-халаптан адырлыг дизе мындыг түүдерии кыска:

Өйдәде, Кызыл хоорайның девискээринге шинчеп чоруур автотранспорт херекселдерии бир шакта 20 км-дан дүрген эвес чоруур кылдыр доктаатса. Ону хоорүүскем шинтпирлеп болур;

ийиде, кайы-бир черге хоруп турар демдек ваың каарга. човаачылар ону тоовайн, озал-оңдап болдуруп турар болза, «КАП ажыдакчыларын хемчет ап, неземче херээже онаарынга чедир чугаалашса кандыгыл? Демдекти азып алгаш, ону сагыырын чоп хынаазаң? Үстүүде тавырылганы ап нөрээлиңер. «Чаттар» деп демдек бар-дыр, чадаг кижи кылаштап эртер шокар орук бар-дыр, а човаачы ол демдектерии тоовайн шурадып олурганыңың хөрээ чүл? Ол демдектерии ынаа-ла тоол эртер кылдыр тургузуп, мырыңай оруктуң байдалын безин ескертип болгай.

Үште, бир-тээ кудумчу кежер шокар оруккө машина кижиге чагыртып, оожумшар, доктаап турар ужурлуг чүве болганда, ону кылбаан санында-да торгап турза.

Даш-оол ОНДАР.

Тыва АССР-ниң прокуророруның дузалакчызы, бирги класстың юрист.

Аңнар, черлик амытаннар дугайында

ИРБИШ

Эң-не чараш, күштүг болгаш кажар бо аң пар төрелдиг моортайлар отрядынга хамааржыр. Ол хар шыпкан бедик чалым хаяларга болгаш кижи барбас черлерге чурттаар. Өвүр районнуң Торгалыг, Улаатай, Хоолу, Ирбитей хемнериниң баштарында ирбиш бар деп улустар чугаалажып турар. Оон кол чемнижи аргаралар, те-чуңма, тарбаган, өрге, кодан, тоолай, күжүтен болгаш алак-теалгы.

Ирбиштиң баш саның өстүрер сорулга-биле соолгу үеде ниизы-бүрү хемчеглерии ап чорудуп келген. Бо ховар, чараш аңны Тывага база өстүрерн артык эвес.

МАНЫ

Кара сорлуг, хонг сарыг, терең дүптүг, дээрбектелчек узун кудурунтуг, чолдак, машпак даваннарлыг, шаңгыр карактарлыг аң — маны ол. Ол пар төрелдиг моортайлар отрядынга хамааржыр. Маны Тываның Улуг-Хемде, Хемчиктиң шыгаларында, Монгун-Тайгада, Өвүрде бар. Оон элержир үеэн февраль, март. Май, июнь айларда соолдаар. Оон эниитери үш азы дерт, а чамдыкта он чеде бээр.

Бо анчыгаш колдуунда-ла хорумнуг черге өзүп чурттаар. Хүндүс чыда хүнзээр, дүн чоруктуг аң. Оон кол чемнижи тарбагай, арге, күсне, күжүтен, алак-теагы. Ынчангаш маны бо үстүнде ады киргеп аңнар турлаанга чурттап, өзер. Маныны бөрү, дилги тудуп чиир. Маны ССРЭ-ниң Кызыл дептеринде кижи биживттингеп.

дугайында

ХУМАГАЛАЛ, КАМГАЛАЛ ХЕРЕК

Чагаалар допчулалы

Редакциялга кээп турар чагаалариың арааныда бойдус камгалалыныче, оон байлаан чоп ажыглаарыныче, харындаа ону катап тургузуп, ээ ёзу-биле корүүрүнче угланган чагаалар база хей бооп турар. Оларның авторлары — школачылардан эгелээш, күш-ажылдың хоочуннарынга чедир кымнар чок дээр—бойдустуң каас-чаражын магадап, аңаа кам-хайыра чок чорукка удур киленип илередип, чогуур хемчеглерни алырын сүмелеп, бо талазы-биле харысалгалыг, эргенн тывыскан ажылдакчыларын, албан черлериниң тоомча чок, олуттай чоруун шүтүмчүлеп турарлар. Авторларның хей кезии бөдүүн ажыл-ишчилер болгавда, олар тускай хемчеглер ала албас, харыылаар черлериңе айтырыг тургузарга херекке албас боорга, солун дамчыштыр боттарының дүвүрелин, сагышсыралын илередип турар.

Бо тавырылгада бис маңаа Чөөн-Хемчиктеп, Улуг-Хемден, Сүт-Хөлден чагааларны киирип, олар ында бойдус камгалалының байдалынче күштелдиреринің чугулазын айтып турарын демдеглексеп турар бис.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң девискээри болур Дагыр-Шеми, Аныяк-Чыргакы, Улуг-Чырганы баштарындан эгелээш, хайнып, мөөреп баткан Хемчик хемге чедир шөйлүп, баткан улуг делгемнерде бойдустуң кандыг улуг, биче аңмеңи, яңзы-бүрү куштары чок дээр, кижи санап четпес. Ол ышкаш тайгазында болган шынаазында яңзы-бүрү кат-чимис, эм оъттар дээш чүү чок дээр. Ол бүгүнү кижи көргеш, магадап хаамас, сагыш-сеткил чайгаар-ла сергеп келир деп. Хорум-Даглан Делег-оол Самбаевич Куулар бодунуң чагаазында айтпышаан. Бо кыжын хар улуг болганындан аң-мен ишкээрээш, ону ыяй-бээр чорук кылган кижилер камгалаар карактаар тудум. иетеп. суруп. төтчеглекчи ёзу-биле ажылап турганынга ол хомудалын плереткеп. Бо тавырылгада районнуң бойдус камгалалының ораапнарының. хей-ниитизининң кирлиг-ээлиг ам дыка хоозураан. Ийиде, чайгы үеде ивининң семирип, тодуутап алыр чадгыс ораны-ла — Өдүгеп. Заповедник девискээри хөлөнниерин ам Өдүгенче чалгалаптайн турар. Ивилерин ам шынаа тыртаа, ажжок ыыраа-сээктиг, ваанг агаарлыг Серлиңде чайлагладып турар. Ынчангаш оларның ам ынаа-бүрү аарыгларлаан аарыйыр, өлүп хораар чоруу көвүдээп. Ам өзүп көвүдээриниң эвес, а өлүп төнериниң оруунда киргеп иви бо деп. Тожуунук, бир алдартыг инженер Иван Барылович Бараан бо чылдың февральда чаа дыка хомудан олурар торду.

Мен бодаарымга, Азас нидээ Советтиниң күүскому Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниге азы Тыва АССР-ниң Дээди Советиниге чедир мындыг дилегден киирзе чогуур.

«Азас» заповедниктиң туразы ажыктыг дээр болза, оон удуртукчу болгаш ажылчыла составын шуут чаартыр. Заповедниктиң бүтү ажылчыннары ол черниң үнделин чурттакчылары болуур. Орта ажыдаан болур ак сеткилдиг кижилерни саналдап-даа болур мен. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутадыы чоргаан Василий Санмаевич Тамдыноол, алдарлыг ачылар болгаш инженер Бараан Бармаевич Даажытан, Михаил Донлупович Кенден, Кол Агыпка, Кол Арбын-оол алышкылар дээш оон-даа ол-дер хой.

«Азас» заповедниктиң дүжүрер дээр саналбар болза, ол дыка чөптүг ыткаш. Кол-кол тулуңнуг черлер ол заповедниктиң девискээринде кире бергей, ынчангаш мал одары база дыка кызырыңлыг турар.

Тожу чон бодуңуң чуртунга ынак, оон аңык-байлаңга аажок кумагалыг. Ынчангаш Тожу район черниң аңык-байлаа: ан-мен, балык-байлаң болгаш кат-тоорук талазы-биле Тываның өске бүтү районнарындан эң элбек байлак болуп турарының чылдагаанды-даа бо.

Тожуга амгыы дег заповедник дээр аажок аймылдыг ыныг организацияны тургускаваш, чүгле ан сеткилдиг арга даамалдарыңың саазын көвүдетсе. Тожу черниң аңы-мени, аңык-байлаа амдаа өзүп көвүдээр.

Монгуш ЭРГЕП.

Ыяш ажыл-агыйы ыяш олурзулгазын аалдар чайлаар дээш чорутпайн турары шыг эвес деп бодаар мен. 200 гектар черге ыяш олурткан бис деп турар. Оозу саазын, сес кырында эвес чүве бе? Шаанда-ла ыяш кескен черлер тас-дазыр апаргаа тургулаар чүвел чоп.

Ол-ла Хөндергейниң бойдус байлаапга каңы хамаанчок. чөпшээрел чок аңнаар чоруктар улуг хора чедирип турарын «Хөндергей» совхозтуң механизатору Хевек-оол Достанмаевич Ооржак база сеткил дүвүрели-биле бижээп. Суббота, воскресенье хүннеринде (аңныыр сезонунда) боо-моңгулуг, ыттыг, машиналыг кижилер тайга-сыңнар, арга-арыглар дола бээрин, тавырышкан-па ан-менни узуткап турарын ол айтыкап. Бүтү бар байлактарыбысты кампап, кадагалап, хайгааралга албас, төтчеглекчилер-биле шыңгыы демисселди чорутпас болзувусса, келир салгалывыска, оларның салгакчыларынга чүү көргүзээр, арттырар бис деп, ол бижээп.

Бажың-Алаак суурга күнөөлүг хоочуну Комбуйоол Лопсанович Ховалыг Чаланга хемнп. Кулун-Дүжер, Кара-Адыр ол ынаар черлерни харыылай турар арга даамалдары Чаланга хоорайда чурттап. ол черлерни ховар чайгаарап турарын бижээп. Теректи белеп мал чеми каар онгача кылырыңга кезерп тавырыңга чок. Чүге дээрге арга-ыяштыг кезерге сутларга. хемнерге хоралыг. Ынчангаш чыл бүрүде онгача кылырыңга терек кезерп, оон будук-бурзуун белетээрп канчап-даа тавырышпас. Ниитизи-биле бойдус камгалалыг экижилериңге, ону чеп ажыглаарыңга чаа тургусетинган бойтуг камгалал комитеттеге боттуг үлүг кижи керек ужурлуун ол чугаалап турар.

«Кара-дуруна — чараш-ла куш ийин, шаанда олар өөрээр болуп алган ыяштарда. хову-шөлдерде, бора-бора хойлар дег, чоргаар чемнеп чоргулаар. Оң ыламгыя эртепперде оларның эдери таан чараш, ийи-үш-даа үүге мырлаар. Бир өөр дурулаалар мырлап доозарга, бис чоогаан бис дээп ышкаш, дараазындаалары үнүп кадар. Ам ол мраажы куштарны Хендергеге кижи тыппас. Ийи чыл буруулаар Хендерге пыгыпга 4 нара-дуруна бар чүве, аавын болгаш олар артында шоолуг этпес, эртеннерде ийи-чаңгыс муңгаргай кылдыр эткилээр, оларны детскинр өөрү чок бооргө ыңдыг боор оң, дораан соксап каарлар. Эртеп чазын чаңгыс-даа кара-дуруна чок чораан»— деп, Улуг-Хемде «Ак-Тал» совхозтуң ажылчыны Сүге-Маадыр Топгаковнч Сотпа бижип турар. Ол ышкаш хову мраажызы хамнаарактар, матпадактар, аңгыр, кас, едүрек, торлаа аазажээп, а сыгырга күш түгле мрда арткап.

Моон чылдагаанын кижиниң ышкаш эвес ажыл-чорудулгазы-биле, химиктиг хоран будумелдерни ажыглап турары-биле ол холбаан. Ынчангаш химиктиг будумелдерни чер ажылынга оваарымчалыг ажыглаары, харын-даа ону еске аргалар, түүлдер-биле солуурул ол санаадап турар. Чижээ, тараа үрезинии хорааннаары албан бе? Аарыг бар-чогун тодаратпайн-на хорааннап турган херээ чок. Чамдык аарыгларның халдаавыры часкы доцатты шыдаашпас, ындыг болганда хорааннаары артык. бойдуска хоралыг түүл болбас бе? Ынчангаш ан. куштарны камгалаары-биле, оларны төнүүр үзүткаваазы-биле хоралыг будумелдерни ажыглаарын аазажедирипче ол кыйгырып турар.

Шак-ла бо дег үткалыг чагаанны пенсионер Допгак Серенович Мижиттин ол-ла Ак-Тал суурдан чорутканы база тавырылга эвес. Чаңгыс совхозтуң девискээринде химиктиг хорааннарга үүгле аазыл эвес, а совхозтуң малы кырлып турарында үзүп-ла бар болгу чег. Эртеп чылын кызын В. Х. Лоссанның кадарганы коданы Узун-Хову ашкээри ам дыка хоозураан. Ийиде, чайгы үеде ивининң семирип, тодуутап алыр чадгыс ораны-ла — Өдүгеп. Заповедник девискээри хөлөнниерин ам Өдүгенче чалгалаптайн турар. Ивилерин ам шынаа тыртаа, ажжок ыыраа-сээктиг, ваанг агаарлыг Серлиңде чайлагладып турар. Ынчангаш оларның ам ынаа-бүрү аарыгларлаан аарыйыр, өлүп хораар чоруу көвүдээп. Ам өзүп көвүдээриниң эвес, а өлүп төнериниң оруунда киргеп иви бо деп. Тожуунук, бир алдартыг инженер Иван Барылович Бараан бо чылдың февральда чаа дыка хомудан олурар торду.

Мен бодаарымга, Азас нидээ Советтиниң күүскому Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниге азы Тыва АССР-ниң Дээди Советиниге чедир мындыг дилегден киирзе чогуур.

«Азас» заповедниктиң туразы ажыктыг дээр болза, оон удуртукчу болгаш ажылчыла составын шуут чаартыр. Заповедниктиң бүтү ажылчыннары ол черниң үнделин чурттакчылары болуур. Орта ажыдаан болур ак сеткилдиг кижилерни саналдап-даа болур мен. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутадыы чоргаан Василий Санмаевич Тамдыноол, алдарлыг ачылар болгаш инженер Бараан Бармаевич Даажытан, Михаил Донлупович Кенден, Кол Агыпка, Кол Арбын-оол алышкылар дээш оон-даа ол-дер хой.

«Азас» заповедниктиң дүжүрер дээр саналбар болза, ол дыка чөптүг ыткаш. Кол-кол тулуңнуг черлер ол заповедниктиң девискээринде кире бергей, ынчангаш мал одары база дыка кызырыңлыг турар.

Тожу чон бодуңуң чуртунга ынак, оон аңык-байлаңга аажок кумагалыг. Ынчангаш Тожу район черниң аңык-байлаа: ан-мен, балык-байлаң болгаш кат-тоорук талазы-биле Тываның өске бүтү районнарындан эң элбек байлак болуп турарының чылдагаанды-даа бо.

Тожуга амгыы дег заповедник дээр аажок аймылдыг ыныг организацияны тургускаваш, чүгле ан сеткилдиг арга даамалдарыңың саазын көвүдетсе. Тожу черниң аңы-мени, аңык-байлаа амдаа өзүп көвүдээр.

Монгуш ЭРГЕП.

ӨҢНҮКТЕРИВИСТЕ

БУДАПЕШТ. Венгрияда Дунауйварош хоорайның кадык камгалал ажылдакчылары чонунуң эмнелге хандырылгазының ажыктыын бедидеринии чаа аргазын саналдаан. Республиканың улуг үлетшүр төвү болур ол хоорайга информациянын тускай банкызын оларның инициативазын ёзугаар тургускан. Хоорайның чурттакчы бурузүнүң кадыкшыл байдалының дугаймында информлестыг медзелерии чаа банк чыып эгелээн.

Чурттакчыларның кадыкшыл байдалын чүгле эмнелге ажылдакчылары эвес. харын олар боттары эки билир болганда, кижи бүрүзүнге эмнелге дузазын көргүзерп. аарыг кижилерии экиртир эмнээрп ам чиик болу бергеп. Пенсия назылыг улуг кижилернии болгап бичии уругларның кадыкшыл байдалын шинчип көөрүнче улуг кичээнгейии угландырып турар.

ХАНОЙ. Вьетнам Социалистиг Республиканың мурнуу девискээринии Донгнай хемниде чаа гидроэлектростанцияның үшкү болгаш дөртку агрегаттары бодуңуп продукциязын ажыдыызында берип четчиккээн турда-ла. совет болгаш вьетнам спецналистер ол улуг хемниң адырын—Лангга хемге база бир чаа гидроэлектростанцияның дериишкиин бо чылдың төнчүзүнде эгелээр дээш ыяда белеткел ажылдарын калбартып турар. Ам дерип эгелээр чаа электростанцияның күүзү 400 хире мегаватт болур.

ПЕКИН. Кожазы чурттарбиле кызыгаар чоогунда садыглажылганы калбартырынче Кыдат Улус Республика улуг кичээнгейии угландырып турар. ССРЭ-ниң Кыдат-биле кызыгаар чоогунда районнары-биле садыг-экономиктиг харылааларын калбартырын ыдаг экономиканы хогжудеринге, чониун хереглеелерин хандырарынга улуг ужур-дулазыг болур деп. «Цзинцзя цанькао» солун бижээн.

СОФИЯ. Санаашкынныг программа башкарылгазыг станоктарга хереглээр роботтарны болгаш ап-не чигеш-биле ажылдаар агрегаттарны совет будүүлгелерге чорудуп бээр улуг чагыны Болгарияның Стара-Загореде «Берое» комбинаттың коллективи хуузал бетинде күүсеткеп. Москвадың «ЗИЛ» будүүлге каттыжымышкынның норпутарын чаартырынга эргежок чугула бедик шыпаарыг болгаш улуг будүүкчүүл маңчыллыторларны чорудуп бергеп.

Чурттар арааның дем ватгылыг программазынга түүштүр «Берое» комбинаттың коллективи Москвадың «Кызыл пролетарий» заводунуң коллективи-биле кадыг ажылдажылганы ийи чыл дургузунда чедиишкинии боттандырып турар. Болгарияның ажылчыннары совет өөнүктерии чорудуп бээр продукциянын шыпарын улам-на бедидеринче онза кичээнгейии угландырып турар.

(СЭТА)

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЗЛЕРИ

Часкы ярмарка

ВЕНА. (СЭТА). Венаның чаңчыл болган часкы ярмарказы «Т...ут, чуртталга бажыңнары, аңыдыралга эптиг чүүлдер» деп лозунгуң адаабиле Австрияның пайысылалында ажыттынган. Делегейниң

Каттырбайн чүүл чаңнаар...

Шоодуг болгаш ДУЗААШКЫН

Федор АБРАМОВ.

ЭКИ КИЖИ

● БОЛГАН ТАВАРЫЛГА ●

Бухгалтер Лиза берге байдалга таваржы берген: 5 ай ажыл чок!

Өртээн кылырган бараанларны үндүр бижинир дээш мегге документилерге ат салбайп берганы дээш ону үндүр сывырыпкан.

Херекти улусчу контроль комитедэ, партбюро сайгарып көрген — Лиза буруу чок, шынчы кижи-дир дишкен. Ону ажылга доп-дораан катап тургузар херек.

Ынчалзажок Москва тептинтеш чыдыпкан: чок, чок. Чүге дээрге Лизаны катап ажылдадыры дээрге-ле Т-ни буруулуг дээш ол. Сод-биле кады Москваның чамдык улуг, салдарлыг кижилерин база. Чаңгыс хептиң улузу шинажыл ол. РК-ның бирги секретары база-ла дүвүреги бээр апаар: ол Т-ни камгалап туран-ла болгай.

Менче хөй-ле улус долган турун берди:

— Федор Александрович, черле чүү адам чүве болуп турар чүвел бо? Шын дээш турушкан кижи ат боон тур! Кайда чүрттап турар улус бис? Ол херээжен ат болду. Нүүлдеп, дорамчылап туруп берген. Аштап тур, вдик-хевин садып эккээн. Бичии уруум эвес болза, шагда-ла моңгу бээр пайк мен деп тур.

Бо чүүлүг херекке киржикселээнин кончуг: те, первым чидирип. Ынчаллажок мен дузалавадым, оске кижи дуза катпады, ам кым дузалаарыл ынчаш?

Обкомга, А-га чеде бердим. Анаа аажок таарымнар кижи мен. Бодүүн, демократчы. Мугулай эвес. Баштакталып-даа билир, ийи-бирин аптар-даа. Көрбээнин чок. Бир катап оюн-биле чүтаалажып ора, балыглавганым чүтаалай каапчым — дайындашкан мен деп аап. Мага-бодумда немец октар балыглары патриотчумунуң демдээ дээш хевирзиг домактанган ийик мен.

—Менде база-ла 49 балыг-түт бар-ла болгай, Федор Александрович —деп. А бодүүнүбиле каксы чүтаалаан болбазыкпе.

Дылым агарып калган. Сөөлүүде оюң фронтучу аңмыдыралындан чамдык чүүлдерин дыңнаан мен. Анаа матрос. Хайгымыче чаңчыс-ла бижектиг үнүп турган. «Алдарның» ийи ордени. «Дайынчы ачылхавыязы дээш» үш медальбиле шаңналган, а олар-биле

Федор АБРАМОВ.

ЭКИ КИЖИ

● БОЛГАН ТАВАРЫЛГА ●

дайын үезинде кайы-хамаанчок кижилер ынаңнавайн турган болдур ийик.

«Эки кижи ол, өлүүг эр чүве» —деп эки мыча дээн ийик.

А, мени өөрүп, бодүүнүң сүргей уткуп алды, столунуң артындан үнүп келп (ам улуг партийжи ажылдакчыларда ындыг апарган, мени Демичев бала мынчаар уткуур турду). холдуның шын-на сеткилинден дыңзыг тутту.

— Че, кайы хире амыдыраттүттан чор силер, Федор Александрович? Кадыынар кандыгыл? Чогаадыкчы чедиишкиниер?

— Четтирдим. Эки, эки, силерниң авыралынар-биле.

— Ийет, бир эвес ындыг болза, тергиин-дир, бис мында чогаадыкчы интеллигенция эки-де турзун деп бодап, тейлеп орар-ла-дыр бис. Бо талазы-биле обкомнуң көрүжү

Шак-ла ындыг бептак, хөгдүг байдалга Европаны дестинген мээң аян-чоруум дугайында ажык, сула хөөрешпиве. Англияга артып калган Рябковтуң үүлгедиинге чогуур партийжи үнелеп-ди-даа бердивис. Чүге оюң соонда келген херээм ужурун чүтаалабам эвеспе.

—Ы-ы, ындыг-дыр, ындыг— деп, кезек болгаш-ла, А. бажын согаңнадып ор. — Оюм соонда... А арны чоорту-ла ширикпеп бар чор.

Өске талазындан көөр-дүр деп бодай бердим. Ында оюң хамгаалал чок чери бар чадавас. Чүдек аан, ынчыг чүве мынажыл дидим. Бүгү организацияда дүмеп турар. Бүгү хоорай дидир-дидиргээн. Обкомну ох-бо деп турар...

— Көөр бис, сайгарар бис —деп тоомча чок чүтаалаттыр Кара кирбиктерниг кылыг арны улам-на дошкуурай берди.

— Сайгарар чүү боор ышта! —деп мырыңай-ла ыңдаштынайн бардым. — Сайгаргандыр, улусчу контроль, партбюро. Шупту- метечи-булуттуларны кезедир дишкеп-дир.

—Сайгарары черле кезээде ажыктыг, эш Абрамов.

Ийе, ам Федор Александрович эвес, а эш Абрамов апардым. Үнүүде кыжаныг, дарганыг килеп.

Мен ол семис, чагай, кызыл ыпырайлыг эрже кайган, оюң дүндүйтүр дүйүн алган кирбиктериниче, так ыны алган аксыныче көрүп тур мен, мен оюң секретарь бажын кандыг бодалдар дүймедип турарын биляп тур мен. Кезедир херек. Кезедиря бергедаа эвес. Ынчаллажок Т-ге дээптеринге, Д-ге, М-ге дестенип ол апаар. Аңмыдырал ындыг ышкажыл. Оларга дээр деп чүл ол? Орар будуунуу сый шаап алырың ол. Чүге дээрге олар келээ күш-күчүлүг ийи организацияның холдарында тудуп орар. Олардан сээн ат-алдарың хамааржыр. А оларның үстүнү черлер-биле харылзаазы? Ындыг чижектир чаа, сеп. Ленинград обкомунуң секретары, Чингизенниң хүлээп алдыкшынынга чораан сеп бе? А М. болза, аваа-ла чеде бээр. Бүгү-ээлдел телекамераазының мурнуунга, улус чоп көрүп турда, ону Чингизе ошкап турду чоп.

А-ның бажында чүү болуп турарын биляп турдум. Өске чүвенинг ужурун билбедим, бо кижиниң сеткил-чүрээ чүге ындыг дүмбейил? Ооң апыяк оолак турсаш болуп камгап билбес, Төрээн чуртуң дээш амыр-тынын кажан-даа бээрингге белеп чораан, а ыңда түүлдеткен, ат болган кижээ дузалап, аваа болчур шаа чок, корга берген! Бодуунуң амгы, даартагы албан-дужаалын хайыралап болааны ол бе? Чүгле ында бе? Азы шуптуң чүве болгун бе? Хамык ужур Төрээн чурт дээш өлүүрүнге белеп болурунга ону хенаннидеп өөредип каан, а кижи болурунга өөретпээнинде бе?

Чогум-на харын ынчангаш кана-даа, кажан-даа ындыг болуп турар эвес деп бе: кижилер дайынга коргуш чок өлүп болур, а аваа үеде, хүн бүрү амыдыралга чүүл-даа кончап шыдавас, а?

1975 ч. апрель 26-27.

Көрүкчүлериниң кичээнгейинге

ЧАА ОПЕРЕТТА

«Хүндүлелдиң Демирэ» ордениг хөгжүм-ниң театрының сценазынга моок мурнунда О. Фельцманның «Доспа. Люция, азы ужурлуг-ла үгбам», моок улустуң ырлаарынга үндезилеп бижээн, Л. Лувсанцаратның «Сүүжмдаа» дээш ыллаш хөгжүмнүг чогаалдар-биле көрүкчүлер таныпкан. Бо удавас театрның тыва болдүүнүң хөгжүмнүг комедия артистери чаа ажылын апрель 16-да бараалгадыр. Ол болза В. Лебедевтиң «Элдептиг Диогеш» деп оперетазы болур. А созулуң авторлары— В. Константинов биле Б. Ратер. Тыва дылче А. Хомушку. М. Даржан олар очулдурганнар.

Оперетаның кол маадыры— бистиң эрага чедир дөртүү векте чүрттап чораан бурунгу грек философ Диоген. Болуушкун Этей далайның эриимзе Синоп дээр хоорайда болуп турар. Сураглыг философ Диогеннин ханы бодалынга алзып. — чаа, ынынаг ажыдыышкынларны бодүүн чонуун эргежажыынче кылдыр угаан тыварыл — бүгү-делегей ужурутталыг. Философчу ханы бодалдарже ынынып киргеп Диогенниң амыдыралы, ажыы-чаңы улустан ылгалдыг, харын-даа элдептиг. Бо-ла бүгүнү, арыг-чагай ынакшылдың ындыының база мерген бодалдың күжүн оперетазының көргеш, бүзүрел болур силер.

«Элдептиг Диогеш» деп оперетазының тургузакан режиссёры — М. Косман, а режиссёру — А. Хомушку. Чүүрүкаасталгазын Ленинград хоорайның чүрүкчүзү Ю. Волосенков кылган. Балетмейстер — Г. Ензак, ыры башкызы —Л. Чыртай-оол, концертмейстер —Н. Айратова.

Кол маадыр Диогеннин ролюнда Москвадын Гнесиннер аттыг музыка училищезинниң хөгжүмнүг комедия салбырының доозукчузу Эзир-оол Монгуш. Артыкан рольдарда — Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Р. Серен-оол, артистер: Л. Түлүш, С. Монгуш, Ч. Доңгак, А. Хомушку, Б. Ооржак, Л. Мортай-оол, М. Даржан, Р. Сарыг-Хуурак, Э. Донгулак, Л. Мольбэ.

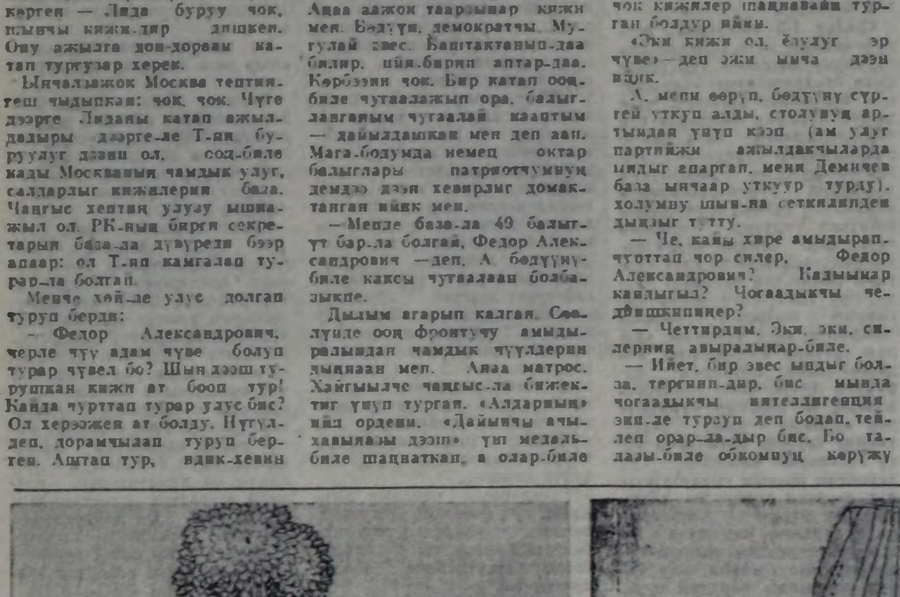
Хөгжүмнүг шиилер бо чылын алдек болур. Бага бир белүктүг артистери Г. Кавчелипин музыказын өзүгаар «Хануминуң тоорелдиглери» деп оперетаны белеткеп турар. Ол ыллаш композитор Вл. Токаның «Аюг таамалының кадайы» (либреттозу Е. Тановапмы) деп бирги тыва рок-операны бо чылын көөр силер.

Эргим көрүкчүлер! Силерниң кичээнгейинерде чаа оперетта — «Элдептиг Диогеш». Ону бир-ле дугаарында даарта улуг-хүлээ хөгжүм-ниң театрынга ойнаар. Ооң баштайгы көрүнчүзү болуруңарны күзедивис.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.
Хөгжүм-ниң театрының чогаал кезээнин эргелекчизи.

Москва карикатуристериниң 11-ги делгелгези найысылалда ажыттынган. Чурукчулар В. Песков, С. Тюнин, И. Смирнов болгаш өске-даа сураглыг мастерлер бешчүс хире ажылдарын ында делгээн.

ЧУРУКТАРДА: А. Ореховтуң, В. Песковтуң болгаш И. Смирновтуң карикатуралары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ҮНҮ АМ-НА ҮНҮП КЕЛГЕН

Улустуң ажы-төлүн көөрге, кайгамчык ийин. Чижээ чуржуу оолдуң оглу үш харлыында-ла санга бодалгалар бодап турду. Кожаларывыстың уруу эрткен айда база үш харлаан, а пиянизога Бетховенниң, Моцарттың, Чайковскийниң ыдгыларын ойнап турда ол дег композитор чок. Ол улуг «одер-хаваажактың» сээнерин чедиштир бассын дээп аңаа тускай сандай безин кыдып берген болгай. База бир пожамның хеймереги тос айлымыла-ла чүтаалап эгелээн, а бүдүн чартык харлыг тургаш, ынакшыл дүгайында кинону безин тайылбырлап орар апарган.

А мээң оглум Хеймеректеп безин бир ай улуг, а ол хирезинде «Авай» деп сөстү безин орта чүтаалап көрбээн. Чогум кижиниң чүтаазын биляп турар аянныг, а ак хар черле ашпас. Ындыг чорук бистин дүвүретпес арга чок: логопед, педиатр, невропатолог... дээп эмчилерже элейтиривис көвүдээп.

— «А-а» деп көр—деп, ак халаттыг специалист ооң дилээр.

— «А-аа» деп көр—деп, оске эмчи зорежир.

Чүү-даа үнмес. Ол эмчилер «Медицина күш чок-тур» дээш холдарын чада тудар. Мүгараал-биле чаңыптар бис.

Че эртип-ле турган. Мээң оглум ыыт чок хевээр. Ооң орта кижи болурунга бүзүрел улам өөрүп орган. Бистиң ол дүвүреливисти терел-дергүзүвүс база үлежип, артасумелип-даа ядып турганнар. Карак көрүүр улуска-даа көргүзерин. Москвада кижи дымыына эптешпес узун фамилиялыг бир профессорга-даа баарын сүмелеп турганнар.

Шөлээвисти чаңгыс үеде кыядыр кадайым-биле дугуржуп алгаш, Москва киреринге белеткени берген бис. Даарта аъттанып деп турган. кежээки чем хайындырып ишкен бис. Хөглүг чүтаа-даа чок, оожум чемненип орган бис. Хепертен үнү чок оглувус тавазай чайладыр ишкеп: «Дузу ажыг-дыр»—дээр.

Стол артынга орган кижи бүрүзү кезек када көжээлеп берген. Сес адер кижи чок. Ооң чоорту шимээн эгелээн. Өөрүшкүүнүң, эдепсинниишкинин сестери.

— Чүге мурнунда чүве мыттавайн чордуң, оглум? — деп, авазы өөрээнинден ыглавышаан, ону ошкап айтырды. —Мурнунда аан, оглум, мурнунда...

— «Мурнунда», «мурнунда» дээп, мурнунда дузу аянавла чүве, чүнү чүтаалаар мен — деп, оглувус бистя өөртүр хыйланган болгай.

Вячеслав САЯН.

Антон ЧЕХОВ.

СУД МУРНУНУҢ ДҮНЕЗИНДЕ

— Халап болур-дур, дээрги —деп, улаачы чүгаалааш, орукту кежир халаап койгуннуң соонче айытты.

Ол койгуи чокта-ла чүү болурун билир мен. Округ судунче чоруп органым ол, аңаа мени ийи кадайлыг дээш судтаар болгай. Агаар-бойдус база чүдерээп.

Дүн дүжүп орда почта станциязынга чедип келген мен, даштыкы хевирим чаржыычыг — хар түдүп чий берген, көк моон кыдыр өдүп калган. Мени көк хаажылыг чүвүр кеткеп станция хайгааракчызы уткуп алган. Ооң бажы тас, сырый эрин салдыг кижи болду.

Ол хайгааракчы ышкыштавышаан, чутпкуузун дырбагылаап, станцияда «дыштакылга өрээлиниң» эжиктерин мекээ ажыдып берип турда, ажыксыг күтүр чыды, чүүра бастынган клоп чыды хаайымга дээрте, харлыга бер часкап мен. Стол кырында турар демир лампа чүгайлаттынмаан хананы чырытпышаан, кара хөө ыжып чаптырып турган.

— Чыттың багайын, дээрги—деп кирип ора-да чүгаалаган мен.

— Опза чыт-даа чогул — деп, ол харылаап. — Соокта ынчаар чыттанып тур боор.

Хайгааракчы чоруй баарга, дыштанып чыдар ужурлуг диванымны топтап кердүм. Ийи кижи удуур орун ышкап салбак болду, ону шыпкан клеенканың соогу дээрге

дөш-ла. Диванда ангыда од өрээлде шой суугу бар, бирле кижиниң кидис идиктери ооң чанында тур. Ындыкы будуңнуң-дуй кежегедеп каап, ында бир-ле кижиниң хаарыы дыңналы-дыр. Долгандыр көрдүнгеш, диван кырында удуурур-биле белеткеп бердим. Ол чытка чадчыга-даа берген мен. Сюртугумну, чүвүрүмүү болгаш идиимни ужулгаш, шой суугуну долгандыр шуралыдым. Эдээп чылыга бердим. Ам диван кырында хердип чыдыпкап, удуурур арткан.

Ооң хепертен көжегеже көре каапкаш, девидей бердим. Бажының дүгүн суда салыпкан хөрээжеп кижи менче кезе кайтап тур. Ооң кара карактарының кара кирбиктери шимчеп, чаңгыда сыртылаажы сирилейип тур, оолун бодаарга. ол каттырып турар хире. «Мээң шүрап тургаңымны көрүп каан-дыр, бужарын аа» деп дыка чоладым.

Чыдып алгаш ол чараш хөрээжениң дугайында бодап, таалалга алды берген мен. Харып-даа бачыттыг бодалдар башка кирер. Чаагымга клоп база маңнай берген, ону чүүра тудупкан мен.

— Чүү кончуг хилинчегил бо —деп, хөрээжен үн чугаалавды. —Каргыштыг клоптар мени дойлаар дээп боор!

Клопка удур чажар персид порошок ап чоруурумну амна сактып келдим. Порошокту демир лаазаны каш-ла секунда дургузунда чемоданымдан ужулгап, ол кыска каапчап ону тутсуруп бодап бердим.

— Мындаагылаар — деп, мыңгылыг үн-биле чугааладым. —Силерни клоп мазырып тур бе? Менде персид порошок бар, кузээр болзуңнараа...

— Берип көрүнер.

— Тонум кеткеп-де силерге чедирип берейл—деп өөрүй бердим. —Менден сезинмеңер, эмчи кижи мен — деп хөөредип чугаалаттым.

— Эмчи че? Шынап бе?

— Шынап-шынап. Порошокту силерге аппарып берейн.

— Бир эвес эмчи болзуңнараа, ажырбас харып. Дүүреэш каапчар силер, аңаамны чорудупкай мен аап... Феля — деп, чугаалады. —Феля! Оттуп көр, моова. Кежеге артында амкиден порошокту эккеп көр.

Кежеге ындындан «Феляаап» хөөрүм карара берген. Ол Феля кестүп келирге чаржыаа бердим. Бежеп хире харлыг, агара берген чаак салдыг, халат кеткеп ашак болду.

— Эки кижи-дир силер, эмчи —деп, ол ээлдек чугаалады. —Четтирдим. Шуургаңга таваржы бердиңер бе?

— Ийе —деп хөөнчок чугаалаап, диванын кырынче калбат барып дүштүм.

— Зиночка — деп, ол чугаалады. —Думчуун бажында клоп халып чор, сетирни алыйн кай, чөпшээреп көр.

— Тудуп ал че, — деп, Зиночка чөпшээреди.

— Тудуп чадап кагдың бе? Стат чөвүлекчиин болгай сеп, шуптуу улус сеңден корбас, а сеңээ клоп четтирбейн бардым...

— Кижи удутпас моовалар —деп хыйландым.

— Персид порошокту безин тоовас, дыка хей клоп-тур ийин бо —деп, Феля чугаалады. — Эмчи, клоп түге чыттыг боор чүвел?—деп, Зиночка айтырып тур.

Ооң-на чугаалажып эгелевис. Клоп дугайында, агаар-бойдус дугайында, медицина дугайында...

— Сеп, Зиночка, ыяпайн айтырып көр даап, эмчи кижи ышкажыл—деп, Феля чугаалады.

— Болун айтырывыт.

— Эмчи —деп, Феля чугаалады. — Мээң кадайымның хөрээ түге тыныжымазы? Чөдүртүп-ле турар, хөрээндетүве бар боор.

— Ону тайылбырлаары ур—деп чугаалаттым.

— Дөмей-ле удувайн турар-дыр бис, чугаалап көрем, эмчи.

Мен Зиночканың дыңзыг, замырларының согарын ёзу барымдаалап шинчидим. Ол менче көөгеш, каттырды-даа. Ооң үш-бам чок рецепт бижип бердим.

Эртен аъттанып чоруур деп турумда Феля мекээ он рубль берди. Албайн турумда-ла: «Ап алыңар, эртемге өөренип, күш үндүрүп турган болгай силерээ—деэш күш-биле бериппкен. Алыр ужурга таваржыпкан мен.

Кажан суд эгелеп турда, кызыл пес-биле шыпкан стол артында орар прокурорну көргеш, арыым ишпп дээп. Ол —Феля болган! Эът-сеегүм соолаш дээп. Феля бижип орган чүвезин дооскаш, бажын кедүргеш, мени база көрүп каап. Танып каап. холдары безин сирилейип бергеп. Ооң бүгү шырайы мени шиидер дээнин көргүзе бергеш.

Чүү-де болур ирги? Бо чапсар соонда прокурор сес алыр.

ЧАГЫДЫЛГА

Кожалы канчангаш-ла көрүтерге, Пар-оол почтазының хааржаап ажыткаш, дүрүт-дүрүт солуннарны куспак долдур колдуктапкан бо чоруп орган.

— Чагыдылгаңар дыка-ла хей-дүр, аа?—деп. Көк-оол оон магадап айтыртан.

— Солуң шоолуг номчувас болгаш, ону алырын үттүп алыр улус-тур бис ийин. Таңаш хонук чыткан чүве — дээш, Пар-оол ишти аарап кижи дег, солуннарынче багайтыр көрген.

ӨТТҮНМЕС ДЭЭШ

Бир катап шалың хүнүнде организацияныска үнүүшкүнүүр садыг болган. Даштыкы ыдык-хеп аймаа безин арбын дивес силер бе, «Опу профком дартазы организастаан»— деп. Сайлык утбай хөөреп тур. «Ооң кадайы садыгжы»— деп. Кара-оол улашты. «Квартал төнчүзүнде планын ажыр күүседип барда ооң кадайы амыраан-дыр аа» — деп. Бак-Кара арай ишти иргэн байдалдыг, оочурган кедээр туруп алган хыйлавы-дыр.

Улустар-биле иткилежир, баскылажыр турам чок, улус өттүнмес болгаш, эң сөөлүнде, дой дооступ турда, чеде бердим:

— Эң сөөлгү кыдат платье —дээш, садыгжы улуг шаңнал тывыскан чүве дег, мээң сеткилим өөртүп, ону камнып кончуг савазынга ораап берди.

Мээң садыым ол-ла болган. Кадайларны дыңнаарымга кижи бүрүзү сагкан чаа хевин артен кедип алыр эвеспе дижип дутуржуп тур. Ону дыңнаап, улус өттүнмезин-биле чаа платьемни кабинедимге ол-ла дораап солуй кедип алган мен.

Лидия ИРГИТ.

ШЫНЫ ОЛ-ДУР

Боодал чечек тутқан бир оол
Вокзалга бо халып турган.
Танывазы кыска келгеп,
Таваар демги чечээн сунган.

Оой-оой.
Оптуу ол бе?
Шынап-шынап.
Шыны ол бе?
Харалаанын, уруг тоовааш,
Харыызынга ыынча дигеп:
—Хей-ле черге шүүдевеңер.
Хээли албас кижи мен— дээп.
Оой-оой.
Оптуу ол бе?
Шынап-шынап.
Шыны ол бе?
Ыяпкан оол мөйл болган.

Андым уруг чыпшыр четкеп:
—Ындыг болза, кады чоруур.
Агаарлаалы, харын —дигеп.
Оой-оой.
Оптуу ол бе?
Шынап-шынап.
Шыны ол бе?
Чоокта чаа кудумчуга
«Ий-ии!» дигеп ыы үнүү—
Чоорганда уруг тутқан
Ийи кижи дүү бар чор.
Оой-оой.
Олар ол-дур.
Шынап-шынап.
Шыны ол-дур!
Чооду КАРА-КУСКЕ.

Кызылдың чурттакчыларынга

Ажылга кирер айтырыгларга хамаарыштыр хамаатыларны хүнүүн-не эртенгинин 9 тактан 18 шакка чедир хүлээп алырын Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда № 34 бажыңның 4-кү өрээлинде организастаан. Телефон: № 2-03-48 Харыызынга ыыт тайылбырны хамаатыларны ажылга киирер хоорай болуулуг кежигүннерин, түүгүү организацияларының, садыг, чуртталга-коммунал. ымыдырал хандырылга болгаш кадык камгалал албан черлериниң, бүдүүлгелериниң удуртукчулары бээр.

ХООРКҮҮСКОМ.

Чөөн-Сибирьның күүгүнниң культура институдунуң библиотека болгаш культура-чыгрыышкын ажылының факультетиниң шүүт болган бот-чөредиялелиг салбыразырынга киреринң күзээнер-биле чугаалажыышкын-беседаларны Тыва АССР-ниң Культура министерстводу чорудар деп турар.

Чугаалажыышкын - беседалар Кызылдың ураң чүүл училищезиниң бажыңынга 1989 чылдың апрель 17—20-де эртенгинин 10 шактан эгелеп болур.

Училищениң адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың № 2.

Кызылдың эмчи училищезиниң 1986 чылдың июль 1-де Кынна Каноовна Кенденниң аңмыга тывыскан ЗТ сериялыг № 391835 диплом читкенин бармыдаалаш, ону күш чок деп саналр.

Редактор В. С. ШАРАПОВ.

«ШЫНЫН» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орадакчызары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ поэзиянын — 3-34-26;
◆ карыысалдазы секретарь — 3-34-92;
◆ орадакчызары — 3-45-03;
◆ партийжи аңмыдыра кылдазы — 3-36-42; 2-36-25;
◆ совет тургузуут, сомдаа айтырыглар кылдазы — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр кылдазы — 3-34-40; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр кылдазы — 3-41-16;
◆ пропаганда кылдазы — 3-34-57;
◆ культура кылдазы — 3-39-15;
◆ информация кылдазы — 3-37-41;
◆ чагаа кылдазы — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорзар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга кылдазы — 3-34-93;
◆ үлүүрүүчүлер — 2-27-41;
◆ созуң келбейн баргаңда — 2-32-75.

Чылда 300 катап үнер. Кемчээн 2 сарыалга ажазы
Тираажы 25400 эк.

Тыва АССР-ниң Ном үлүүрер чер. полиграфия болгаш ном садымның херектериниң талазы-биле күүгүнге комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетпинин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 268. ГС—00488

Индекс 54241

367000. Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 16 воскресенье № 90 (13990)

1925 чылда гүзелдеттингеш Өртээ 3 хоп.

ТЫВА-ХАКАСИЯ

ТАССР БИЛЕ ХАКАС АВТОНОМНУГ ОБЛАСТЫҢ СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫЖЫНЫҢ 1989 ЧЫЛДЫҢ БИРГИ КВАРТАЛЫНДА ТҮННЕЛДЕРИ

	Тыва АССР		Хакас АО	
	1	2	3	4
ҮЛЕТПҮР				
Керээлиг хүлээгелерни күүсеткени	97,6	х	99,8	х
Үлетпүр продукциязының хемчээли	х	104,9	х	109,5
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү	х	106,5	х	109,2
Арыг орулга	132,5	х	106,4	х
КӨДЕӨ АЖЫЛ-АГЫЛ ПРОДУКЦИЯЗЫН КҮРҮНЕГЕ САТКАНЫ				
Мал болгаш куш	105,2	95,0	107,1	107,9
Сүт	105,4	109,0	106,5	106,6
Чуурга	92,1	93,3	110,6	110,7
ТУДУГ				
Капитал салыышкыннар	74,1	121,3	101,6	106,4
Тудуг-монтаж ажылдары	78,3	112,9	105,8	99,4
Кол фондуларны ажыглалга киирери	95,7	176,1	71,0	96,9
Чурттарга шөлүн ажыглалга киирери	102,0	154,3	103,1	183,3
ТРАНСПОРТ				
Ниити ажыглалдың автотранспорту-биле чүк сөөртүлгези	110,6	101,8	105,8	112,2
САДЫГ				
Үйрмектеп садар бараан саарылгазы: ниити хемчээли	101,0	108,4	105,5	110,3
ТӨЛЕВИРЛИГ АЧЫ-ДУЗА				
Чоокга төлевирлиг ачы-дуза чедирилгези	103,6	107,5	101,5	116,7

1—план күүселдези;
2—1989 чылдың 1988 чылдынга хуу-биле деңнээрге;
3—план күүселдези;
4—1989 чылдың 1988 чылдынга хуу-биле деңнээрге.

СҮТТҮҮ БҮДҮРЕРИНИҢ БОЛГАШ КҮРҮНЕГЕ САДАРЫНЫҢ МЕДЭЭЗИ

(1989 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 14-ТЕ)

Районнар	Хонукта ниити саалда (кг)		Хонукта дужаан турары (кг)		Бир инектен саап турары (кг)	
	1		2	3	4	5	6
Бай-Тайга	1629		1530	1273	1145	4,3	4,1
Барыын-Хемчик	3910		4790	3103	3080	4,0	5,1
Өвүр	700		554	700	554	1,2	1,1
Сүт-Хөл	3910		3442	3340	2889	7,8	4,1
Чөөн-Хемчик	8143		7775	7337	6910	4,7	4,4
Улуг-Хем	13025		14237	11991	10736	4,3	5,3
Таңды	20621		22654	17447	20131	5,7	6,4
Бии-Хем	20240		20470	18190	16320	5,2	5,4
Тожу	1900		1060	980	790	2,8	2,2
Каа-Хем	14197		14614	10525	12387	5,2	6,8
Тес-Хем	2856		1985	2035	1475	3,6	2,4
Эрзин	2033		1922	1602	1362	2,6	2,7
Кызыл	9200		9620	8340	8720	4,6	5,0
Республика:	102564		104653	86833	87399	4,7	5,1

Тайылбыр: 1—1988 чылда хонукта саалда, 2—1989 чылда хонукта саалда, 3—1988 чылда хонукта дужаанды, 4—1989 чылда хонукта дужаан турары, 5—1988 чылда бир инектен хонукта саанды, 6—1989 чылда хонукта саап турары.

ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНДА

Апрель 14-те Москвага, Эвилелдер бажыңынга, ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының хемчеглиг хуралы болуп эртти. Апрель 2 болгаш 9-та болган катап бадылаашкыннарга ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түннелдерин ажаа үндүртеп. Ол айтырыг талазы-биле дыңнадыгны комиссиянның даргазы В. П. Орлов кылган.

Төп соңгулда комиссиязы округ соңгулда комиссияларының киирип келген докталдарын сайгарып көргеш, деңнээр соңгулда округтарынга катап бадылаашкынга соңгуткан 46 улус депутадын, национал-девискээр соңгулда округтарынга болган катап бадылаашкынга соңгуткан 30 улус депутадын бүрүткээн.

Катап бадылаашкынга ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түннелдериниң дугайында дыңнадыгны солуннарда парлаан.

Чамдык соңгулда комиссияларының дилээн өөренип көргеш, Төп соңгулда комиссиязы ССРЭ-ниң улус депутаттарының 1989 чылдың май 14-те катап соңгулар кавдыпаттарын бүрүткээр хуусаазын апрель 21-ге чедир узаткан.

Комиссиянның хуралынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орадакчызы А. И. Лукьянов, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары Т. Н. Ментешашвили киришкен.

(СЭТА).

1989 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 2 БОЛГАШ 9-ТА БОЛГАН КАТАП БАДЫЛААШКЫНГА ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТҮННЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ

ДЫҢНАДЫЫ

Катап бадылаашкынга ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түннелдериниң дугайында округ соңгулда комиссияларындан белген докталдарны чугаалажып көргеш, Төп соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза:

«ССРЭ-ниң Улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 60 чүүлүнге дүүшүүр 1989 чылдың апрель 2 болгаш 9-та 46 девискээр база 30 национал-девискээр соңгулда округтарынга катап бадылаашкынныар болган. Соңгукчулар дамчызынга 13591170 кижи киргеп турган, олардан 10125099 соңгукчу, азы 74,5 хуузу катап бадылаашкынга киришкен. Катап бадылаашкынныарның түннелдеринде округ соңгулда комиссияларының дыңнадыгларын тус чергелиг солуннарында парлаан.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түннелдериниң дугайында округ соңгулда комиссияларының дыңнадыгларын тус чергелиг солуннарында парлаан.

БИИ-ХЕМ РАЙОНГА СЭКП ОБКОМУНУҢ ХҮННЕРИ

Апрель 5-тен 13-ке чедир СЭКП обкомунуң хүннери Бии-Хем районга болуп эрткен. Ону эртпиринге партия обкомунуң аппарадының СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Н. Долгополовка удуртқан харыысалгалыг бөлүк ажылдакчылары киришкен.

Бөлүктүң кежигүннери бүгү совхозтарга, район төвү Туран хоорайның будурүлгелеринге болгаш организацияларынга, школаларга, эмнелгелерге, уруглар садтарынга чораапаар. Ажылдаар черлерге чедип, ажылчы чонбиле хей удза ужуражышкынныарны кылган.

СЭКП обкомунуң идеология киллизиниң эргелекчизи Л. С. Зорина, сектор эргелекчизи З. Ш. Оюдар, харыысалгалыг организаксы С. Т. Макарюк олар идеология болгаш кадр ажылының айтырыгларының, партия хуралдарын белеткээринде болгаш арттирериниң практиказының талазы-биле партия организацияларының секретарьларының семинарынга чүве чугаалаашкан.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының, СЭКП ТК-ның Пленумнарының, партияның область конференциязының шиитпирлерин, боттарының докталдарын күүседир талазы-биле ажылды организастаарынга практиктиг дузалы СЭКП райкомунга, партия, комсомол, профсоюзтар эге, хей-ниитя еске организацияларынга чедиргиз. Эде тургустуушкунну боттандырар. демократчылыгланыр, ажык-чарлыг чоруктуң чоруулдазының моон соңгаар-даа сайгыдыр дээш коммунистер, районнуң ажылчы чону бүгү түүлдерин ужуражыкшыларының чугулазы ужуражышкынныар болгаш беседалдар үезинде демдеглеттингеп. Күш-ажылчы коллектив болгаш чоннуң чуртаар турар черинiң айыл-биле масса-политиктиг ажылды улам ыяш күштелдирерине кичээнгей салдынган. Даалдырган учаестоктарда ажыл-херектиң байдалы, күш-ажылдың болгаш хой-ниитиниң сагылга-чурумун, корум-чуруумну быжыглаары дээш ажыл-агыл удуртукчуларындан негелделиг партия организацияларынга хүлээлгелиг дээрзин демдеглээн.

«Үүрүнеге удур кем-херек үүлетпеккени дээш неделчи тырыысалгазының дугайында» ССРЭ Хоойлузунга болгаш ССРЭ-ниң еске-даа чамдык хоойлужудулга актыларынга ескерилгелер болгаш негелделер киирер дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы Бии-Хем районнуң ажылчы чону деткип турар болгаш совет улустарының ниитилелдиринiң боттандырар ажылын шүүтүмүлеп чөпүзүнде аналитээп, моон соңгаар чүүү кылырын тодарглаан айыткан.

СЭКП обкомунуң айгы секретары Г. Н. Долгополов пленумуун ажылынга киришкен болгаш чүве чугаалаан.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле докталды хүлээп алган.

Апрель 22— коммунистиг субботник хүнү

КЫЗЫЛ СУББОТАДА

«Кызыл үлетпүр» салымының № 3 садыг каттыжыпкынының (директору В. Х. Яковлева) садыг четкилери тараныг турар-даа болза, ол демниг болгаш интернационалчы, улуг коллективтиг. Оон эргезинде чеди магазин чоокга хереглел бараанныарын хүн б садыглап, неделаның чеди хүнүнүң аалдыынга докталткан шактарын барындаалап ажыглап турар.

Каттыжыпкынының садыгжыларының болгаш ажылчыннарының В. П. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чылынга турескаткан коммунистиг субботник хүнүнде кылыр ажылдарын бам бурунгаар кылган план ёзугаар ыяк бижир. Чижөлөргө. № 9 «Стройматериал». № 26 «Гвоздик». № 7 «Автомобиль» болгаш № 4 «Следай сад» магазинниерниң коллективтери кызыл субботада боттарының ажыл-ажаар туруштарын эдээр. Оң хүн ажылдаар садыгжылар бригадаларындан аңгы бригадалар кежигүннери болгаш ажылчыннар бараан түүлээринге. Ниити материалдары чыырынга, девискээр богу аштаарынга болгаш магазиннерниң иштии аштап, арыглап, айылдарынга ажылдап хүнзээр.

Базаар девискээринде турар «Бытовая химия», «Компьютерный» магазиннер, оң ышкаш Чүргүлөө иудумчузунда турар № 23 магазиннiң коллективтери база ажылдаар черлеринге долу хүнүү ажылдап эрттирер, девискээрин, магазиннер иштии аштап арыглаар.

Күш-ажыл байырлалы болур деннiиң субботник хүнүнде бо коллективтерге онаажыр ажыл мидыг-ла берге болбас. Чүге дээ, магазин бүрүзү пятиноа санында боттарынга субботниктерни эдээрерин чүрүмүттүнеп. Ынчаннае чүве болза, младшгы хөлөк кырында турар магазиннер девискээр тудуг материалдары-биле шыгырт дола бээр.

Бо садыг каттыжыпкынындан күш-ажыл байырлалынче аннаап-биле тергеп четч кижи үнеп. Беш чыл фондузунче муң акшаны чылдагаан каттыжыпкының шиитпирдээн.

Пазентина САТ.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ФОНДУЗУНЧЕ

Пролетарваттың улуг баштыңчызының төрүттүнген хүнүнге алдар болдуруп, чыл салында эрттинип турар күш-ажыл байырлалын бо чылын апрель 22-де эрттирер дээш москвачыларның эткелекчи сапалын Кызылдың № 2 автотранспорт будурулгезиниң коллективи бир үн-биле летказот. девискээр субботник хүнүнде кызыр ажылдарын тодаргаан.

Күш-ажыл байырлалынче ол хүн 380 кижи ажылдап үнер. Боттарының ажылдаар турушталарын 300 кижи эдээптер: слесарьлар автопарктың, будурулгенiң ажылчыларын девискээрге арыглаар, төөрлөл ажылдарын кылыр.

Он беш чолаачы девискээрни субботник хүнүнде боттарының камнаар алганы кыыр-чаар материалдары-биле ажылдаар. Узуп рейстерже үнер чолаачылар 8000 тонна чүүктү сөөртүр.

Автотранспортчулар кызыл суббота хүнүнде ажылдап алган акшазындан 1330 рубльди беш чыл фондузунче шилчидер.

(Бистиң корр.).

Дүвүренчиг медээ

ХООЗУН ААЗААШКЫННАР

Ак-Довурак хоорайда ажылчыннар суурунуң чөөн талазында 60 ажыл иштиг чурттаар чаа бажыңның түдүүн бо чылдың ноябрь айда доозкаш, ажыглалга киирерин планнаан. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, апыяктарның дагдынмыкчызы Демир-оол Күжүгетович Сүрүүнүң эп-найыралдыг, талымчы бригадазы ында ажылдап турар. Бригадада тудуг ажылынга кадржаан Алдын-оол Күжүгет, Допул Ортуң-Назын мыскаш ат-сураглыг кижилер, аныяк оолдар хей.

Кылыр ажылдар саадаан. Бирги кварталда 170,1 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шингээдип алыр планны түгле 155,7 муң рубльге чедиргеп. Чылдагааны чүдел? Бо айтырыгны бригадир Д. К. Сүрүүге салырымга, ол боданмайн-даа мынча дээн:

— Материалдар челишпес. Үнелиг үе-шактың чамдык түннерде хаалас эртпирер-дир бис. Хүнде 40—45 кубометр түүйбуну салыр тургаш, доңгүлле 20 кубометр чедирип чорда. төне бээр-дир.

Апрель ай шагда эгелээн. Түүйбу-биле хандырылганы мынчага чедир экижидип чадашкан. Ийнги кварталда 340 муң рубльдиң ажылдарының кырынга бирги квартала шилгээттинмээн 14,4 муң рубль хожудаанын база немээр. «Шагаан-Арыг тудуг» трестен даргалар келгеш, хомудалды дыңнап, түүйбу зораап келирин аазаашк, чоруптар. Оон сураг баар. Кызылдан 200 муң түүйбу чорудар дээнимден бээр хей үе эрткен. түгле 90 муңну чорутпаан. «Тыва даг-дугуу» тудуг эргеледдиң Элегес-Аксыдан сөөртүп экеп турар түүйбудуп тудугга салыр арга чок, шынары багай. чамдыкмы будулган болгулаар. Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводунуң эде дериишкинин мынчага чедир сладатканындан планнарын доктаамал күүсеттес-тээн. «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң удуртукчулары хоозун аазаашкыннарын сокгадып, тудугжуларның ажылын детинирге негеттинип келгеп.

Светлана БАЙЫР-ООЛ.
Ак-Довурак хоорай.

Часкы тарылгага белеткел

СЕСЕГЕДЕ ҮҮГЕ ЫРЖЫМЫЛ?

Карл Маркс аттыг совхозтуң трактор-хөвү турлаа — Сесегеге час орайтаан. Ол баштай мырыңай чайгы үүве дег ыяш үннер-биле эгелээн. Оон хевертеп соогап. Дүп. хүннүң хой кезиинде сырыпап турар соок хат сөңгубарының үүктеп. үзүк-соксаал чок үрүп-ле турар. Эрээн чер дүне катап доңа бээр. Дурзулгалыг тараажылар безин агаар-бойдустуң тывыжыкшыг ажылын тыппайн олургулаар. Кандыг-даа байдалда чагай дүжүттү тарып естүрери — тараажының мыяктыг хүлээлгези.

Көдээ иштилериниң амыдыралын үлам эңнеериер соруглаңы салганы-биле бо час оплагай. Оон-биле кады моон мурнунда мыкаат мыяктыр чугаалаарывыстан коргар, сестир хевиндерден адырлып, ажыкчарлыг санал-оналды киирерин, чаа бодал илередиптен бүгү чуртта тарай бергеп. Чурттуң көдээ ажыл-агыйы, амгы деңнел-биле алырга, «бистиң ниитилелиивистиң хемчулдезинде эң-не аар болгаш улут айтырыг болуп чадавас». СЭКП ТК-ның март Пленумунуң чогум-ва мынчаар чугаалаан.

Таптаашкынның чылдарында устуглел айтыышкын маалларында чаңчыгып, чамдык чылдарда тараанып чавыс дужудуп ап. агротехниканың дүрүмнерин сагывайн, каражага таваржыш келген. Амыдыг эвес. Ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа үе-чадазы кымның канчаар, кандыг арга-биле ажылдаарыпче холгаарлавайн турар. Ынчалза-даа бот-бошкарыпныла ажылдаар чүве дээп кара туразы-биле хажыдыышкынпар кылыры бүрүнгээр хөгжүлдевиске шаптараазының болуру чугаажок. Бот-ажыглаңыышкынның. бот-оруглачарылганың үезинде бо-ла бүгү түүлдерге хамаарышыр Сесеге хөвүүнде ажылдап турар механизаторларның туружун кавчаар билирил деп айтырыг ала-чайгаар тургустуруп келир.

Хөвү турлаанда турар черни теп малның девискээринде кожаызында малчын аалдарның сүг ижер дээш кирип келгилээп хей ниектерни көлап вайы-биле бөлүк-бөлүк тургулаар. Харын-даа сүт-бараан фермазы сагышка киирер.

Машина-трактор арларының даазы-тымээпч кайда-даа ыңнаалбас. Шын-ле, шимээп. Ыржым турлагның сезивчи көнчет.

Ынай-бээр ажылчыннар делегээнил чорун тургап, механизаторлар чүүттаар бажының артынга. бачын «Беларусь» трактор чаңынга үш механизаторларга ужуражы берликтиг.

Оларның бирээзи турааш:

— Силерде артык золотник бар ирги бе?— деп айтырды.

— Бар эвес — дээн харыы соонда, кымдан-даа дилеңирегидыг харыы бээрин бат удур билир. чегел тейген хевиринг. ыыт-даа чок хая көрүү берип.

— Ажыглалдан үнген кожуг-дур ийин. Диргизип алыр арганы кандыгыл дээп көрүп турарыныс бо — дигеп. аңаа турганнарның арай үлүү балрында чыткан дугуйну эптей салып эгеледи.

Ол 30 ажыг чыл механизатор стажтыг Сандап-оол Овларның Аллың-оол Сат биле Борис Монгуштуң эжеп алганы үш кижи составтыг звеноду болду. Механизаторларның чүгаазы-биле алырга. эрткен чылын бригада керээзи-биле ажылдап. ниити орулгадан төлевир ап турган. Ам бо чылын аразында керээни деп чүве тывылган. Оон ужу-бажы билдинмес. Кым-даа оны өөренүүзүн. Часкы тарылга дугайында чугаа-даа чоруткан. кым чүү-даа ыыттаваан. Эрткен чылгы бригаданың кежигүннерин звеноларга үскүлеп саап. Тараа, вогаа, мал чеми белеткээринде чеже звено барыя олар билбес.

Бо звенода 350 гектар шалду быжытаап. 125 гектар кызыл-тас. 170 га суда тарыыр. 50 гектар шөлдү чаңгыс чылдыг сиген эжелээр.

Иймежилер шык базырыышкының саадаткан. Чаңгыс гектар-даа илиртеттинмээн. Ниити байдал эрткен чылдан дорайтаан. Хар эртежик эрээп. Хөртүк эвээт болган. Арга чартымда хелегеде чер доп-даа болза. Сесеге иштинде чадыг каан алты дег. чардынган тараа шөлү күргап эгелээн. Амдыгаатан дээптиг хемчеглерни ап. суггат чок черни үлдүзээртеп. илиртеп. шык базырыышкының чорудары чүгүзе.

Үрезинге хереглээр тараа хораннар ажылчыннарның идик-хевир бар хиреэзинде ол ажыл ам-даа эгелеавэн. Ам аңаа хаттыг хүннер база шаптыктаап турупкан.

Механизаторлар чүүттаар бажының чугайлаза-даа. орун-дажек терекселерни салдынмаан.

Сесегеде ажылдап турар механизаторлар хөлүн эртпир шейдүвеп кышкы «үйгудап» оттуп кээп. хөвү турлаавла ыржымны үреп. ажыл-агыйжы байладып турүзүп. организас чок чоруктан үштунарны күзенчит.

Лапсы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

Хоойлу-дурумну сагыыры— хамаатыы бүрүзүнүң хүлээлгези

ХООЙЛУНУ ӨӨРЕНИР

Национаддар аразында харылзаалар «таптаашкынның» чылдарында «таалгыг» темаларның бирээзи турду. Бир эвес оны бижинир болза, үүгле эки талаларын бижип турган. Оон хамылап күйлай бергеп талаларының дугайында айтырыгны көдүрүп хоруп турду. Амыдыралтан национаддар аразында таварыыга чок үүлдерни корүп, парлалгада ол дугайында бижиивейн турарынга кижилер чанчыгып. национаддар аразынга харылзааларга тоомга чок апарганнар. Ажык-чарлыг чоруктуң алгаазы-биле национаддар аразында харылзааларның берге талазы көдүрүп кээрге, чамдык кижилер оны соора билип. ол айтырыгны удам чидиглеливип. корум-чуруум үзээшкиннеев-биле харылзашкан чүүлдерни болдуруп турар апарган совет кижилерниң дуурет-дип турап. «Күрүнеге удур кем-херек үүлетпеккеңя дээш неделчи тырыысалгазының дугайында» ССРЭ Хоойлузунга, ССРЭ-ниң еске-даа чамдык хоойлужудулга актыларынга ескерилгелер болгаш немелчелер киирер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле кыштаварлаттынмас ужурлуг. Бистиң чуруувустуң хоойлу-дурумнерни шиитпирээн хаңы өөренирине өөренирге. чыыышкынын ажылы үгланган болур болза эки. Үүгле кезиче харыысалгазының дугайында эвес. еске-даа хоойлуларны өөренири чүгүлө. Хоойлу-дурумну эки билбес болганывыстың харааныдан кеминг херек үүлетпиишкиниң болу бээри база чажыт эвес болгай.

Юридиктиг өөредилгени хоойлу-дурум органнары холга быжыы-биле алыр болза эки. Ол органнардан еске кайы черлер бо ажылды бижиивейн тургузуп шыдавар деп. Бүгү-ниитиң юридиктиг өөредилге дугайында чугаа шын-ла чыл иштинде чорун келди. А оон түннелдери үүгле тодаргай билдинмезиң?

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

ШЫК БАЗЫРЫЫШКЫНЫ

Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң Чаңгыс-Хаяа төвү-трактор бригадазының иштилери шык базырыышкының чоруда бергеп.

Эрткен 1988 чылда бүгү күштү мөөнеп. күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн чедип ап турган. бригаданың кежигүннери багай эвес дүжүттү өстүргеп. Бо хүннерге хоочун тракторчулар Комбүй Кара-Сал. Орус-оол Ховалыг олар хүн үзүүн ажыр күүсеңип турадылар.

Базыр-оол ХОВАЛЫГ.

ДЫҢНАДЫГ

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызылдың Чөөн № 646 национал-девискээр соңгулда округунуң соңгулда муруунуң туралы 1989 чылдың апрель 17-де 10 шакта СЭКП обкомунуң Политик-тиг чырыдыышкын бажыңынга болуруп округтуң соңгулда комиссиязы дыңнаазы тур.

Делегеттарның бүрүткели артёңнилээ 9 шактан эгелээр.

ОКРУГ КОМИССИЯЗЫ.

ТУДУГНУ ДҮРГЕДЕДИР

СЭКП Кызыл хооркомунуң эдлечелиг пленуму дүүн болуп эрткен.

СЭКП-ниң XXVII съездиниң негелделериниг дүүштүр капитал тудугунуң ажыктың белгилер талазы-биле «Тыва тудуг» девискээр каттыжыышкынының партком секретары Т. А. Воронцова болгаш савал бертинер партком-муң, партия эге организацияларының капитал тудугну дүргедедир. шынарын экижидер. кадрларны кижизидер. белеткээр. коммунистерниң бот-идепкейин, харыысалгазын белгилер даап чорутуп турар ажылын шүүтүмүлеңеп ёзу-биле аналитээп. моон соңгаар чүүү кылырын тодаргай айыткан.

СЭКП обкомунуң айгы секретары Г. Н. Долгополов пленумуун ажылынга киришкеп болгаш чүве чугаалаан.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле докталды хүлээп алган.

Бөгүн—Совет эртем хүнү

ФИЛИАЛ: ООҢ НИИТИ БАЙДАЛЫ

Бүдүрүкчү күштериҥ болгаш ниитилел хөгжүлдезиниҥе, техникаҥың болгаш технологиязың чаа хевирлерин чогаадырынга, күш-ажыдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, черниҥ далайынга байлактарын шинчээдип, октаргай делегеминиҥ шинчилээринге, долгандыр бойдусту камгалаарының херээже эртем улам-на улуг рольду ойнап турар. XIX партконференциязының ниитилел эртемнериҥ хамыды-биле эде тургузарының чугулаазын демдеглээн.

Совет эртем хүнүн ССРЭ-ниҥ Дээди Совединиҥ Президиумунуҥ Чарлыы-биле 1979 чылдың февраль 29-та доктаадыгып тургускан. Ол хүнү оон бээр чылдың-на апрельдиҥ үшкү улуг-хүнүнде демдеглеп турар.

Дээди өредилге черлерин катай санаарга, чүртта 5000 ажыг эртем алдан черлери бар. Адырларның болгаш дээди өредилге черлериниҥ алдан черлери эвээш эвес эртем шинчилелдерин чорудуун тураралар.

Бис мында Красноярскиниҥ политехникыг институдунуҥ Кызылда филиалының студентилериниҥ эртем ажылдарынга киржилгезиниҥ дугайында материалдарны болгаш филиалда өредилге чорудулгазын канчаар экижидер талазыбыле студентилериниҥ бодалдарын таныштырар-дыр бис.

Ол 1974 чылда ачыттынган. Баштай ол № 9 школаның базазынга ажылдап турган. Ооң соонда өредилге корпуузун, общежитиезин, спортзалды тутқан. Ам ийи дугаар өредилге корпузунуҥ тудуу эгелээн. Бот студентилер общежитие-биле 100 хуу, а өг-бүлелиг студентилер 50 хуу хандыртынган. Ийи факультет, беш кафедра бар. Филиал тудуг болгаш орук-транспорт кадрларын белеткеп турар.

Ында бо хүнде хүндүскү болгаш бот-өредилге-биле шупту 840 студент өөренип турар. 50 башкылар ажылдап турар, оларның 25 хуузу эртем аттарлыг, а негелде ёаттаар дээди өредилге черииниҥ башкыларының 50 хуузундан эвээш эвези эртем аттарлыг болуур ужурдуг. Мында ооң негелдеге четпес бооп турарының бир кол чылдагааны—оскө хөөрайлардан эртем аттарлыг башкыларның чалаттынмазы, түүе дизе, квартира-биле хандырылга чедиппес. Соолгу он чылда филиал башкыларынга түүле ийи квартира берген.

Филиалдың тургустуунганындан бээр директору —техниктиг эртемниҥ кандидады Доржу Базырович Бузур-оол. Ол 4 эртем херечилелдиг.

Бо өредилге чылыпдан эгелеп филиал чөвүлелиниҥ кежигүнериниҥ 25 хуузу — студентилер. Олар филиалдың өредилге, кижизидилге айтырыгларын шиитпирлээриниге киржип турарлар.

ҮЕДЕН ЧЫДЫП КАЛБАС ДЭЭШ

Тыванның аныяктары, арат-чоку пайысмылаа тудуг инженерлерге белеткээр дээди өредилге черии ажыттынгалын билир болгай. Чаа институттуң материал-техниктиг базазын тургузуп, ооң өредилге, эртем-шинчилелдер талазы-биле ажылын шуудадып башкарары, бедик мергежилдиг тускай эртемниг башкылар-биле четчелээри белеп эвес айтырыг болур. Ооң-биле чергелештир дээди өредилгени чаартып, специалистерни белеткээриниҥ шынарын бедик чадаларже кодурер деп партияның болгаш чаактың карыысалгалыг улуг шиитпирлери база үнгүлээп болгай. Салдынган соруглаары Красноярскиниҥ политехниктиг институдуҥ Кызылда филиалының тудуг инженерлери белеткеп турар тудуг факультеди ам кандыг байдалдыг шиитпирлеп турарыл: челишкинниер, өскерилгелер бар бе, чаңгыс черде таптап, шынары куду специалистерни белеткеп турбаин бе?

Бо хүнерге чедир доозукчуларның хөй келиниҥ билиҥниҥ шынары ортумак бооп турар, ынчалза-даа оларның арасында кончуг шыырак-даа, аргажок кошпак-даа кижилер таварыжы бергилээр. Кошпак доозукчулар дээре-ле колдуунда-даа кандыг-даа сорулга чок, апаа-ла диплом чедип алыр дээш өөренип киргеп, тудуг ажылын сонуургавас кижилер болур. Шак ындыг студентилерниҥ саны доозукчуларның ниити санының 4-5 хуузу чедип турар. Моон соңгаар шак ындыг доозукчуларның саны эвээжээр ужурлуг, түүе дизе, бис ам специалистерни дөрт керээ ёаттаар организацияларга белеткээр, оларны белеткээн дээш олардан акша-төгерикти, материалдерниҥ алыр апаар бис. Организацияларга моон соңгаар билиҥ кошкак, ажыл-агыйга белеткеп турар. Ынчангаш ооң негелдеге четпес бооп турарының бир кол чылдагааны—оскө хөөрайлардан эртем аттарлыг башкыларның чалаттынмазы, түүе дизе, квартира-биле хандырылга чедиппес. Соолгу он чылда филиал башкыларынга түүле ийи квартира берген.

Филиалдың тургустуунганындан бээр директору —техниктиг эртемниҥ кандидады Доржу Базырович Бузур-оол. Ол 4 эртем херечилелдиг.

Бо өредилге чылыпдан эгелеп филиал чөвүлелиниҥ кежигүнериниҥ 25 хуузу — студентилер. Олар филиалдың өредилге, кижизидилге айтырыгларын шиитпирлээриниге киржип турарлар.

Белеткелдиҥ шынарын бедидер, үедеп чылыы калбас дээш факультеттиҥ үдеттүрүтудуг кафедразы оске-даа хемчегларын ап турар. Чижек кылдыр студентилериниҥ «Союз» дээш телевидел-конструкциязын бүрөзүн айтып болдур. Ол бюро үлегүүр-бүдүрүлгениҥ, хамаатыг тудуунуҥ ашгы-ашгы бажың-балгадыының телевиделдериниҥ үстүүкү курсталарының студентилериниҥ болгаш башкыларның күжү-биле кылып үндүрер. Бо бюропу март айдаа чаа ажыттывыс. Шак бо бюрога киржип, чогаадыкчы, эртем-шинчилел ажылдарын чорудуп, телевидел ажылдарын кылчып турган студентилериниҥ биилиг бедик болгаш быжыг болуур дээриҥге бүгүрөвес аргажок.

Бо бюро-биле чергелештиир факультетте «Тудуг телевидели» деп чаа кооперативтиг база ажыттыган. Бо кооперативте республиканыг тудуг организациязының чагыын ёаттаар эртем-шинчилел ажылдары чорудар, республиканыг ашгы-ашгы организациялардың чагыын ёаттаар үлегүүр бүдүрүлгенин, хамаатыг тудугларның телевидел-дерин чогаадып кылып бээр соруглалыг.

Келир үениҥ аныяк инженерлериниҥ эртем-биилиг, дуржуулга талазы-биле сайгыралынга бүгү-ле тааржыр байдалдарны тургузар дээш тудуг факультеди болдуунар аргаларны ажыглап турар. Факультеттиҥ материал-техниктиг базазы моон соңгаар улам экижиир. Энир чылдан эгелээш 8 мун дөрбелчин метр төлдүг чаа өредилге корпузун тудуп эгелээн. Ында бистиҥ тудуг факультединге чугула лабораториялар, өредилге класстары, аудиториялар болгаш тускай кабинеттер чүү-биле көрдүнген. Ол тудугга бистиҥ факультеттиҥ студентилерге идепкейлиг киржир.

Специалистер белеткелиниҥ шынарын бедидер талазы-биле база бир чугула, ынчалза-даа арай ооржум шиитпирлеттиниҥ турар айтырыг — кадрлар айтырыы. Бедик билигликиг, эртем аттыг, будүүлгеши эки бидир, дуржуулгалыг башкылар чок болза, специалистер белеткелиниҥ шынарын экижидеп бергеҥ. Ынчангаш факультеттиҥ эң кол кафедразы тудуг кафедразы бо талазы-биле чогуур хемчегларын ап турар. Бөгүн кафедраның башкыларының 36 хуузу эртем аттарлыг бооп турар, ам удавас бир кижи немей кампалаар, а аспирантураны 2 кижи доозар. Доозукчуларывыстың ниитизеп 4-5 кижизин аспирантураже чорудар дээш белеткеп турар бис. Өске черлерден эртемден башкылар чалаар дээрге берге айтырыг — бажың-балгат айтырыы бооргүр. Кызыл хоорайгыскем бо талазы-биле биске үлүг дузаны көргүзери чугула.

Сулчүк-оол САТ.
Тудуг кафедразының эргелекчизи, техниктиг эртемниҥ кандидады, доцент.

«Чурттаар оран-бажың—2000» программа—

боттаныышкында

ӨГ-БҮЛЕ БҮРҮЗҮНГЕ

Ол бүдер бе? Санап ылавылаан бис

Чурттелга тудуун бөгүн чүгле ниити күш-биле шиитпирлеп болур. Бистиҥ Ховуу-Аксы суурнуҥ чону үш чыл бурунгаар беш мун кижи турган болза, 2000 чылга чедир сес мун кижи чедер. Чыл санында чаа өг-бүлелер немежип турар. Амгы үеде 1856 өг-бүле бар. Бештен өрү уруглалыглар дөртеп ажып турар. Школачылар бир мун ажыг, бичии уруглар база ол хире чедип турар. Бо дээрге келир үеде өг-бүле тудар аныяктар.

Анчы чурттаар бажың чок болганындан аныяк өг-бүлелер бергедээшкиннерге таваржып, харын-даа чарлыырга чедип турар. Бистиҥде чылда-ла он ажыг өг-бүле буступ турар. А өглевип тураралрның саны эвээжеевейин турар. Мурнуку чылдарда алдан хире өг-бүлелер немежип турган, а эрткен чылын алдан беш. Чаш уруглариың немежип турары чыл аайы-биле ажгы-ажгы. Үш чыл бурунгаар чылда ортумаа-биле түс чээрби хире кижи төрүттүүүн турган болза, бурунгу чылын түс дөрттен алды болган. Эң дужуткур чыл—1988 чылда түс чеден дөрт чаштар немежиен. Уруглариың кадыы, кижизидилгеш чурттаар-биле байдалдары-биле холбаалыг. Өг-бүле кежигүнериниҥ саны ортумаа-биле үш-дөрт кижи деп амдыызында гапаттыыны турза-даа, ол сан чаңгыс черге турбас.

Суурда тудугну түүле ажыл-агый артазы-биле тудуп турар. Орта немере кылдыр кооперативтерни, чурттакчыларның боттарын хаара тударын өөренип көрүп турар бис. Чоннуҥ өзүп көвүдээрин барымдаалап тургаш, 2001 чылга чедир чурттаар тудуунуҥ перспективтиг планын ажылдап кылган. 1086 чылда кижи бүрүзүнге хамаарыштыр чурттелга шелү төлевилел ёаттаар 14,5 дөрбелчин метр турган. Херек кырында 12, оны 17-ге чедир үлгаттыр. Беш чыл эгезинде чурттелга фондузу 84 мун дөрбелчин метр турганындан 136 мун дөрбелчин метрге чедир өзер.

Баштай 1990 чылга чедир планны ылавылаан бис. Төп-чүткеп, капитал салымшыкыларының болгаш будүүлгелериниҥ күсели-биле түс тозан бир квартираларны тудар. Ооң иштинде чурттакчыларның күжү-биле база чээли аргалы-биле чээрби дөрттү.

2000 чылга чедир 52 мун дөрбелчин метр шелдүг 392 квартираар чурттакчыларның эргелинче кирер. Келир чылга чедир 10 мун, ооң соонда беш чылдарда 18 мун болгаш 23 мун дөрбелчин метр. Темп улам өзер.

Бөгүнде комбинат 62 мун дөрбелчин метр чурттелга шелдүт. Геология-шинчилел болуу, автобудурулгеге, ходулшак садыг, даарныкта фабриказының салбыры, ыяш ажыл-агыйы дээш ыяшкат организацияларга 4 мун ажыт дөрбелчин метр. Хүү бажыңнарның шелү бөгө 4 мун дөрбелчин метр чедип турар. Амгы телевилел кааныга 14 мун дөрбелчин метр четпес.

Ынчангаш сөолгу чылдарда күженишкинниҥ ажылдавас болдузусса, хоржок апаарган. Бо чылын комбинат ийи аал чурттаар ады, он сес аал чурттаар бир бажыңнарны, бежен олуттуг ниити чурттелга бажыңын тудуп чоозар. Бажыңнарны пехтерге быжыглаан. Будүүлгеге ол ышкаш керээ ёаттаар № 1 школага сес, кедээ Совет күүскомунга ийи, ходулшак садыгга база ийи, камгалал албанында ийи-ийи аал чурттаар бажыңнарны тудар.

Организациялар боттарының күсели-биле база бажыңнар тудуп эгелээр. Ынчаш-биле олар 869 дөрбелчин метр шелду дужаарлар. Бир эвес комбинат болуҥга 2440, өске организацияларга 1128 дөрбелчин метр чурттелга бажыңнарын тудуп турары-биле деннээрге, өске коллективтерниҥ киржилгези амдаа ыядыг ковчуг эвес. Моон соңгаар бо тала элээн шимчепир боор деп бодап турар бис.

Бо чылын АТБ он сес болгаш ийи аал чурттаар бир-бир. № 18 ГШБ ийи аал чурттаар үш, «Сибцветметэнергомонтаж» ийи. «Сибцветметремонт» ийи база ол ышкаш он ады аал чурттаар бир бажыңнарны хүлээдир. Ам дужаттынар бажыңнарының чамдыызы эрткен чылдан көжүп келген тудуглар. Бир мун ажыг дөрбелчин метр бажыңнар ынаар кирип турар. Бо чорук чыл планынга база салдар чедирери чугаажок.

Сөолгу чылдарны деннеп алырга. Бо чылдың тудуг программазы дыка нарын. 1986 чылда чурттелга шелүн бир мун дөрбелчин метр хирени ажыглавга киририп турган болза, ооң соонда чылдың көргүзүү ийи мун четкен. Эрткен чылын үш мун. Бо чылын 4437 дөрбелчин метр шелду доозар.

Бажың оочуруунда үс дөрттен кижи туруп турар. Даарта кап апаарын бодап, курлавырлааны дээре деп санап турар бис. Ниити чурттелга бажыңнарында тозан хире кижи бар. Бажың оочурупга тургузарын, үдедгени чөптүг кылдыр кылырын кызып турар бис. Күүскомда тускай комиссияны тургускан. Моон мурнунда эрге-дужаалдыг улустуу баштавы берип тургулаан таварылгаларны чок деп болбас. Ам коттедж бажыңнарже бөлүн элээн кап ажылчын ог-бүлелер кашкен. Чамдык бажыңнарны сеттээн соонда алгыдып турар. Он дөрт аал чурттаар бажыңны он аал чурттаар кылдыр кылып каапга, артказа ог-бүлелерге база бажың херек апаар. Ажыглавга киирген бажыңнар бирээни күүскомга бээр, а бистиҥ оочурукчета хей чүгүлдүг ог-бүлелер, дайын киржикчилерни, инвалидтер, башкылар, эмчилер дээш эвээш эвес кижи туруп турар. Пенсионерлериниҥ мурнунда ажылдап турган организациялары-даа сагыш салбайн баар. Коллективтери бир-ле дугаарында кичээнгей салыры күзенчиг.

Суурнуҥ тудуун сайгыралдыр дизе, инженер четкилеприп чаарты кылыры, ыргылаа системазын септээри негеттиниҥ келген. Оон ынай тудуг тудар шел эвээш арткан. Ынчангаш кымнып-даа балансызында кирбейн турар эрги суурпу пемей тудуп, ооң планын тургузар сорулга туруп турар. Ында электри чагылары ираэи, көвүргүнү солуур. Комбинаттың электрик-тери белиҥ бистиҥ эвес дээш, чыпык кыппайн баарга, келбейн баарлар. Ында база-ла кижилер ажылчынар чурттап турар болганда, тудуг-суурну хөгжүдер апаар. Бо эрги суурда ам 1472 кижи чурттап турар. Айтырыгны Министрлер Чөвүлелиниҥ чедир тургузары чүгүлээ апаргап.

Бажыңнарны чаагайжыдары чүгүлээ. Чүгле чаа тутгуланның эвес. Бар фондуунуҥ база. Борта котельнаяны, школаны, садыг төвүн, уруглар комплексиниҥ туларын планнап турар бис. Радио, телефон, электри чагыларын чаартыр ажылларны бо чоокта эгелээр. Керээлер чардынган.

Апрельде болур сессияга суурнуҥ социал-экономиктиг хөгжүлдезиниҥ чугаалажыр бис. Күш-ажылчы коллективтериниҥ арганарын өөренип көөр, оларның деткимчелиниҥ адыр соруглалыг. Советтериниҥ холуунда акта-херектиҥ амдыызында чок, организациялардан киридилде акте тургайында тоойлу чок. Бо бергедээшкиннерни чүгле бир лемнят ажылдап тургаш, ажып эртип болур.

Любовь КАРПОВА.
Үлүг депутаттарының Ховуу-Аксы суур Советиниҥ күүкомунуң даргазы.

ЧҮНҮҢ АЧЫЗЫНДА ЧЕДИП АЛДЫНГАНЫЛ?

Техника-ажыглал көргүзүглерин экижиткенинден

Эрткен чылын канчаар ажылдаанывыстың түнелдерин аналиэтеп көрүп орарга, бот-орулга-чарылганың байдалдарында каттыжышкынның ниити ажыл-чорудулгазының угланышкының тыва берген бис деп санап турар бис. Бар арга-курлавырларны ам-даа четпес ажыглап, сула ажылдап турарывысты ажыгыбыле чугаалаар апаар. Ажылывыста чедип алдыгган чедиишкиннерни ылавылап бодап орарга мындыг.

Каттыжышкының будүүлгелери эрткен чылын чүк сөөртүлгезиниҥ планын 110,1 хуу боттандырган. 10978 мун тонна ядың-бүрү чүүктерни сөөрткен. Планнан ажыр сөөрткен чүк 1008 мун тонна болган. Пассажир сайгарылгазының планныг онаалдаары база-ла ажыр күүсеттинген. Чиик таксилер-биле телевирлиг ачы-дуза чедирилгениҥ планын 110,5 хуу күүсеткен бис.

Мындыг чедиишкиннер чүүл ачызында чедип алдынганыл? Хамыктың мурнунда шимчээр составты ажыглаарының техника-ажыглал көргүзүглерин экижиткенинде. Ол чүл дээрге, машиналарны шутумче үндүрериниҥ коэффициентизи, машиналарны чүк кедүрер аайы-биле ажыглап келгени, чүдүрер, дужүрер ажылдарга ажаа туруушкуннарны эвээжеткени-дир. Ортумаа-биле чижеглеп санап каан бир автотонналга онаштыр ажылдап кылышкын планда көрдүнгенинден 15,2 хуу өскен.

Бо бүтүүүн түнелиниде транспорт талазы-биле ниити орулгавыс 1987 чыл-биле деннээрге 6,4 хуу, азы 2708 мун рубльге өскен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн талазы-биле онаалда 105,6 хуу күүсеттингенин.

Шалың төлевирниҥ болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн өзүлдезиниҥ темпилериниҥ арагында нормативтиг деңгээлүүр талазы-биле көргүзүг каттыжышкында ниитизе-биле база күүсеттингеп. 1 рубль орулгага оналтыр чарыгдалдан 77,27 көпеек болган. Шак ындыг чарыгдалдар эрткен чылдаавынга көөрде, 2,4 хуу кызырылган. Кызыл хоорайның № 1 автобудурулгезинде 1 рубль орулгага үндүрген чарыгдалдарны 2,82 көпеекке. Минусинск АТБ-зинде 2,28 көпеекке кызырган. Ооң түнелиниде бо автобудурулгелериниҥ арыг орулгазы 152 мун база 243,5 мун рубльже улгаткан. Ынчалза-даа чамдык будүүлгелер курлавырлар камналгазынче чогуур киҥээнгейни салбайн келген. Чижээ, Ак-Довурак АТБ-зи 1 рубль орулгага чарыгдалды бир көпеекке улгаттырган. Ховуу-Аксы АТБ-зи чарыгдалдарны эмин эрттир көвүдеткенинин түнелиниде бир рубль орулгага 0,72 көпеекти ажыр чарыгдаан.

Эрткен чылын кирип алганывыс арыг орулгалы ажыглавар дээш санап көөрүвүске, 10158 мун рубль болган. Ол планда көрдүнгенинден 840 мун рубль хөй болган. Кызыдың пассажир автобудурулгезинден өске бүгү будүүлгелер арыг орулга киририп алыр талазы-биле онаалдаавын күүсеттип алкан. Шак ындыг түнелдерниҥ ажыддаавывыс каттыжышкының будүүлгелериниҥ сан-хөө байдазынга чаагай салдарны чедиргеп. Моон түнелиниде каттыжышкын бюджетке орулга кылдыр 106,9 мун рубльди немей шилчиткен. Ынчаш-биле бюджетке төлевир 138,2 мун рубльге өскен. Немелде арыг орулганың күсели-биле экономиктиг идиг берииишкиниҥ фондузунче шилчилгениҥ түнү 677 мун рубльге улгаткан, ооң иштинде материалдыг шаңнап-мактаар фондуже немей 429 мун рубльди, социал хөгжүлде фондузунче 116 мун рубльди, будүүлгеши, эртемни болгаш техниканы хөгжүдер фондуже 132 мун рубльди шилчиттинвис.

Бот-орулга-чарылганың ачызында чедиишкиниҥ ажылдаанывыстан каттыжышкының болгаш ооң будүүлгелериниҥ будүүлге база социал баазазың хөгжүдериниге чүүдә акша-көрөнгөвестен 7528 мун рубльди чарыгдаар арганыг болган бис. Каттыжышкының будүүлгелериниҥ бүгү ажыл-ишчилериниҥ ак сеткилдиг кызымак ажылынга ачызында эрткен чылын эки көргүзүглерин чедип алган бис. Бо чылдың бирги кварталында түнелдер түгээр болур ужурлуг. Бо хүнерге белиҥ 46 кижи беш чылдың дөрт чылының планныг онаалдаларын күүсединкен, ам беш дугаар чылдың үлүүнге киришпитир ажылдап турар.

Кызыдың № 1 автобудурулгезиниҥ чолаачызы Виктор Иванович Баев, Минусинск АТБ-линиҥ чолаачызы Анатолий Иванович Правдюк беш чылдың дөрт чылының планныг онаалдаарын хамыкты мурнай күүсеткеннер. Чүүк сөөртүр автомобильдер чолаачыларының 42 бригадазындан 34 бригада бо хүнерде керээлиг ажылдап турар. Керээлиг ажылдап турар бригадаларда күш-ажылды организастаары экижээн, кылып турар ажылдың шынары бедээн, чолаачыларның даавыдыгган ажыл-херек дээш харысалгазы улгаткан. Керээлиг ажылдарда ажылдап турар бригадалар сөөртүлгениҥ ниити хемчээлиниҥ 70 ажыг хуузун боттандырган. Чүүк сөөртүр автомобильдерге ажылдап турар бригадаларның 94 хуузу база автобус чолаачыларының бригадаларының 92,3 хуузу бот-орулга-чарылга-биле ажылдап турар.

Будүүлге удуртукчуларыбиле болгаш специалистербиле экономиктиг семинарларны болза эртирге берген турар бис. Бистерге чаа чүүл болур бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланышкын дугайында од семинарларга тодаргайы-биле чугаалажып, аравыста маргыжып, бот-орулга-чарылганың арганарын өөренип ап-даа турдувус. Моон соңгаар-даа бергелерден деспейн, оон кортпайн, улам күжелиишкиниг ажылдаар ужурлуг бис. Автотранспорт будүүлгелериниҥ күш-ажылчы коллектив чөвүледдери экономика айтырыгларынче улам ханылаан кирип турары өөрүнчүг. Ынчангаш бистиҥ дүргедээшкиннистиҥ темпилери моон соңгаар-даа улам өзер хаарыныҥ идегел бар бооп турар.

Мария ТУРБППА.
«Тыва автотранс» каттыжышкының нол бухгалтери.

ООҢ ӨӨРЕДИЛГЕ СИСТЕМАЗЫ КАНДЫГЫЛ?

Бистиҥ корреспондентивис биле ужуражып, олардан филиалдың өредилге чорудулгазын организастаарын экижидер талазы-биле бодалдарын болгаш студентилериниҥ бот-башкарылгазының дугайында чугаалаан бээрин дилээн.

Александр ТУЛУШ, студентилериниҥ общежитие чөвүлелиниҥ даргазы, дөртку курсчу:

— Эрткен өредилге чылының апрельден эгелеп, бот-башкарылгаже шилчээн бис. Ынчалза-даа ооруг оожум, берге боттанып турар, студентилерниҥ бот-ыдепкейи амдаа чаяыс. Общежитиевиске студентилерниҥ сонуургалын барымдаалап, лекция, беседаларны эрттирип турар бис. Студчөвүлел кежигүнерин айда 1-2 катап чыгып, айтырыгларны сайгарып турар. Чуурум үрээн студентилерниҥ студчөвүлел кежигүнерин сайгарып көрөөр, шиитпирин үндүрүп турар бис. Бо чайын общежитиениҥ боттарывыс шынарлыг дозулап, чүтайлап алыр деп дугуржуп алдывыс. Общежитиеге дыка үр капитал септелге кылбаан, ону чорудуп алырын база саналдаан бис.

Бот-башкарылгаже шилчээнниистеп бээр общежитиеде корум-чуурум эжижээн. 7-8 кижиден тургустунган оперативтиг комсомолчу отряд эки ажылдап турар. Бот-башкарылганы моон-на эки шиитпирлер болдуусса, дыка-да ажыктыг болур хире.

Елена КАПУСТИНА, автоорук транспорту факультединиҥ үнүкү курсчузу, ВЛКСМ-ниҥ фанбюро секретары:

— Бистеҥ өредилге системазын ам-даа шыгыырадыр болза эки деп бодаар мен. Экзаменнерни февральда-ла дужаап каапкан турбуже, багай демдек алган студентилер ам-даа «кудуруктарын» дужаап чадап чоруп турар боор-дур. Ынчаар «солдан чедип» турган, өредилге кайыыг быжыг билиглиг доозукчулар үнер деп. Бистиҥ факультетте чаартылгалар, өскерилгелер шоолуг-ла эскертинмес, эрги-ле херээр шыкаап. Студентилерниҥ идепкей чок, чүгле ийи-чаңгыс кижилер бир-ле эки чүдеди кылыптар дээш кызып маңнажып турарга, чүү бүдер боор. Оларның-даа холдары салдының каар-дыр.

Ларисе Монгуш студентилерниҥ Хурал чарлаарга, чүгле комсортаар чыгып келир. Идепкей чоктарны комсомолга тутқан херээ чок деп бодаар мен.

Ирина ЧИСТЯКОВА, ол-ла факультеттиҥ үшкү курузунуң болуқ даргазы:

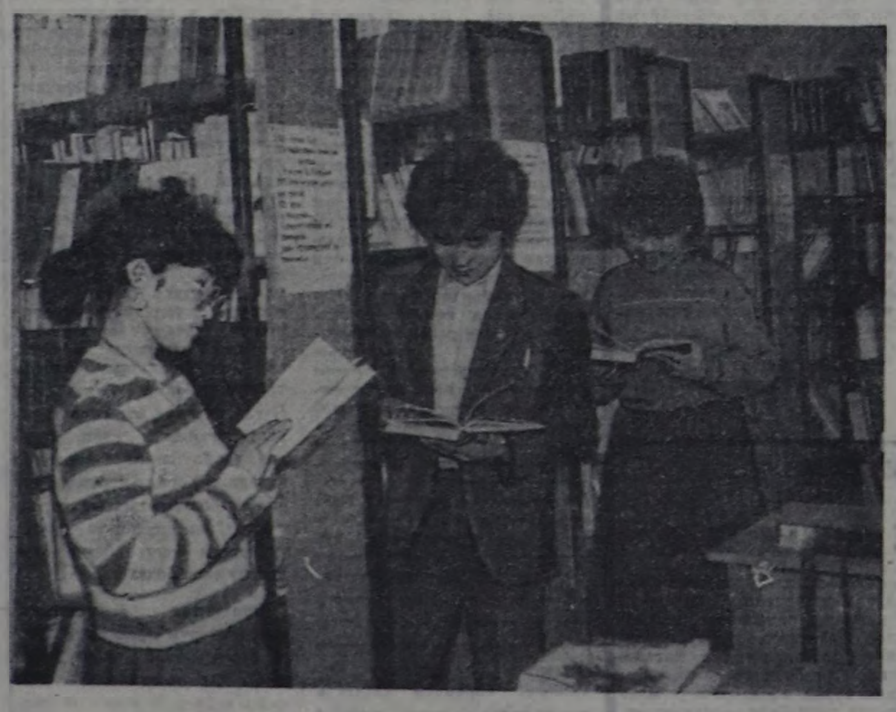
— Чамдык кичээлдер солуп эвес эртер-дир, ооң чылдагааны бистеҥ чамдык башкыларның дедиели куду боор турарында деп бодаар мен. Өскелерге харын солуп эртер, ол кичээлдерге маргыжыпдаа боор Шиитпирдээр айтырыглаар талазы-биле декан бистеринҥ-биле сүмележир апарган, демократчыдыгга бисте черле шору апар чыдар.

Белеткелдиҥ шынарын бедидер, үедеп чылыы калбас дээш факультеттиҥ үдеттүрүтудуг кафедразы оске-даа хемчегларын ап турар. Чижек кылдыр студентилериниҥ «Союз» дээш телевидел-конструкциязын бүрөзүн айтып болдур. Ол бюро үлегүүр-бүдүрүлгениҥ, хамаатыг тудуунуҥ ашгы-ашгы бажың-балгадыының телевиделдериниҥ үстүүкү курсталарының студентилериниҥ болгаш башкыларның күжү-биле кылып үндүрер. Бо бюропу март айдаа чаа ажыттывыс. Шак бо бюрога киржип, чогаадыкчы, эртем-шинчилел ажылдарын чорудуп, телевидел ажылдарын кылчып турган студентилериниҥ биилиг бедик болгаш быжыг болуур дээриҥге бүгүрөвес аргажок.

Бо бюро-биле чергелештиир факультетте «Тудуг телевидели» деп чаа кооперативтиг база ажыттыган. Бо кооперативте республиканыг тудуг организациязының чагыын ёаттаар эртем-шинчилел ажылдары чорудар, республиканыг ашгы-ашгы организациялардың чагыын ёаттаар үлегүүр бүдүрүлгенин, хамаатыг тудугларның телевидел-дерин чогаадып кылып бээр соруглалыг.

Роман ТОРЛУК, тудуг факультединиҥ үшкү курсчузу, ВЛКСМ фанбюроҥуң спортчу ажылдар талазы-биле кежигүнү:

— Филиалда спорт ажылдары чорударынга байдалдар черле таарымчалыг. Бокс, хүреш, хостуг хүреш, теннис маргылдаалардың эрттирип турар бис. Студентилериниҥ киржилгези эки. Общежитиеде бот-башкарылганың чоруп турарын эки деп сапаар мен, корум-чуурум эжижип келген, санитарлыг байдал база эжижээн, дежурныйлаашкын үүктел чок апарган. Өрөлде Эрзиндеп келген эжим-биле айлаа чурттап турар бис, бодум Тожудан келген мен. Бистиҥ республикада тудугжу кадрлар коччуг чедиппес, кызымак өөренип турган эки доозуп ажылдаар күзелдиг бис. Өредилге үүле тургустунган системадан эвес, бистеринҥ боттарывыстан хөй хамаарыжыр.

ЧУРУКТА: филиалдың ниитилел эртемнериниҥ ноччулга залында.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧУСТЕН ЧУСТУ

Сут-Хөлде «Октябрь 30 чылы» совхозтуң хойжулары Аяк-Хээ биле Хеймерек Ондарларның ог-бүлеези бо чылын ареида керээзинче киртеш. 100 хойдан-на 100 турганны камгалап ашканнар. Оларның коданында төрүүр 310 хой бар.

Бо чылын олар керээ ёаттаар 100 хойдан 80 турганны алыр, бир хойдан 2 килограмм дүктү кыргымыр ужурлуг. Ынчангаш хураган талазы-биле хүлээлгезинден ам 63 хураган хой-дур.

Бо хүнерде сарыг көчүлээп, дүк кыргып алырынга улуг каражаны чедирип болур апарганын көргеш, сарыг-биле демселдеп эгелээнер. Бо ажылга малчыннарны Сыын-Чүрээ бригадазында партия организациязының секретары Хеймерек Бадыевна эвилелдээн.

Чаа-оол ОНДАР.

КАДЫ ХАРЫЫЛААР

Бай-Хемден херээжен малчыннар боттарының хомудалын чоокта чаа солуунга шыына бижидилер. Малчын херээженнер харын, эр улускаболаарга, ийи дакпыр ажылчыг дизе частырыг болбас. Ие кижи эң ыяшкыга мал төрүп турар үеде кайы хире ажылдаар ийин! Ол арагында уруг-тарыының, ынаның ниити-хырны база бар. Бажың ажылын эжээп-ле эр кижизер кылыр, уругларынын нең-биле үлежир болгай.

Солуннардан помчуурга, улуг кадарчы болуп турар эр кижилерни-ле таныпаан, мактаан болур-тур. Ажылды деңге кылыр, я мактад-таныпалды түүле чаңгыс кижи алырга кайын тавжыыр.

Пе кижилер хенинг түүлдеп өөрүүр, хомудаар боор түүе. Херээжен кижилерниҥ чыны нарыны билдингир. Оны эр улуг билип, маргышпайн, олар-биле сүмележир, дузалажыр. ажылды кады кылыр керек. Ол тавырылгада каймыыны-даа нарыны улуг болур. Ажылга, амыдыралгада моондактарны белеп шыпжып эртер. Чаңгыс-ла колдунда малды эр-херээжен ийи кижи кадарып, ажаан турар болганда, чедиишкинни база четпестерни-даа деңге үлежир ужурлуг. Бистиҥ чамдык херээженнеривис малды харын аппактарындан артык билир. хамык күштү олар үнүүрүп турары билдингир. Кайы-бир малчыннын чедиишкиниҥ дугайын чугаалаарга, алыс-ла видеймып ачызы болгай деп, оларны ылап билирлер ыпча хөөр.

Григорий САРЫГЛАР.
Бай-Тайга район.
Кызыл-Даг суур.

ДЕМНЕЖИП КЫРГААН

Өшкү кыргылдазы Сут-Хөл районнуң совхозтарында эгелээп. «Октябрь 30 чылы» совхозтуң малчыны Баймыба Монгуштуң өшкүзүн Баян-Тала суурнуң херээженнери шефтеп кыргаан. 417 өшкүнү чаңгыс хүн иштинде кыргып, 312 килограмм дүктү малчынга дужаап бергеи. Өшкү бүрүзүнден орутмаа-биле 750 граамм ангор дүгүн алганнар. Кыргыттынган дүктү күрүнеге дужаарынга белеткээрибиле складта экеп дужургеш.

Арагачы ДОҢГАК.

ЧАЗЫЙДАН ООР ҮНЕР

Ооң херээ бужар, дыттыр, дештир, оларны аравыстан арыглаал

БАЙДАЛ КАНДЫГЫЛ?

Ооң дугайында хроника

Бистиң республикада күрүне мал-маганы оорлаар чоруктар 1987 чылдаазындан эрткен чылын 4,5 хуу өскен. Ылаңгыя Бии-Хем, Тес-Хем, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш Өвүр районнарда бо көргүзүглер дыка бедик болуп турар.

Чурттакчы чоннуң хуу малын оорлаар чоруктар ам шуут хамчыкче шилчип бар чыдар. Бурунгу чылдаазында турганындан эрткен чылын ол 57,6 хуу өскен болуп турар. Чоннуң хуу малын оорлаар чоруктар Кызыл, Бии-Хем, Таңды, Тес-Хем районнарда аажок өскен. Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарда база байдал экиживейн турар.

Бо көргүзүглер бо чылын база кудулавайн турар. Ону бадыткаары-биле эрткен чылдың бирги кварталы-биле бо чылдың баштайгы үш айын деннээли. Күрүне малы оорлаар чоруктар 21 хуу, хуу мал-маганны оорлаары 41,7 хуу өскен. Бо көргүзүглер Бии-Хем, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Өвүр, Каа-Хем, Эрзин, Барыын-Хемчик районнарда дыка бедик болуп турар.

Мал оорлаан херек үүлгедишкиннерин тып илередир талазы-биле байдал база чогумчалыг эвес. Эрткен чылын күрүне малы оорлаан фактыларның 49,3 хуузу ажыттының илереттинмээн, а хуу улустуң малын оорлаан чоруктарның 65,7 хуузу тывылбаан. Бо чылдың бирги кварталында күрүне малын оорлааннарның 66,7 хуузу, хуу малды алганнарның 60,4 хуузу илереттинмээн.

Бо четпестер хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның кошкак ажылы дээрзи билдингир. Ынчалза-даа чер-черде Совет болгаш ажыл-агый органнары база тоомча чок болуп турарын ол бадыткап көргүзүп турар.

Бодалдар, саналдар, сүмелер

ОЛ ЫШКАШ АЖЫЛДАЗА ШАҢНАП, МАКТАЗА

«Шын» солуунда бистиң республикада оорлаңыр, кижилерни үптээр, өлүрер болгаш өске-даа янзы-бүрү кем-херек үүлгедир чоруктарның көвүдеп турарын номчуур кижи-дир мен. Ол дээрге көдээ Советтер күүскомнарының кошкак ажылы деп бодаар мен.

Мен борта бистиң Чадаана көдээ Советиниң күүскомунуң даргазынга 1974—1980 чылга чедир ажылдап чораан Шериг-оол Ооржактың дутайында чижекке киирерин бодадым. Бир катап «Искра» совхозтуң 32 чылгызып оорлар үзе сүргеш, Хемчик хемнин кежир сүре бергени болган. Ш. Ооржак даргавыс дөрт аътты машинага чүдүргеш, улус эдертип алгаш, Сүт-Хөлге чедиртип алгаш, Алдыы, Үстүү-Ишкин баштарынга чоруп турган, читкен малды бүрүн тып эккелген. Ооң соонда дөрт бат малды Барыын-Хемчик районнуң девискээриниден тыпкаш, эккелди. Ол чоруурда милиция органнарындан дуза-даа дилевээн.

Чамдык үелерде совхозтан машина ап, улус эдертип алгаш, ол-бо черлерни кезип чораан. «Искра» совхозтуң демдектиг малдарын тып эккеп турганын чон-даа билир.

Оруктар, кудумчулар белдирлерин дүне, хүндүс эргип, кезип, аътты, машиналыг чоруп турган, «сараалыг» кижилерни тутказ, милиция черинге чедирип берип турду.

Бодуңуң көдээ Советиниң девискээринде турар малчынларның мал-маганын шүүтүүн тапыыр, билир кижи. Өске мал оң аалдың коданынга турган болза, чүү малыл, кайынын келгенил деп дораан тодарадып айтырар дарга.

Амты үениң көдээ Совет күүскомнарының даргалары так ынчаар ажылдап турар болза, оорларның когу чүге үзүлбес деп?

Эрткен күзүн бир кырган кадайның 8 баш инээн оорлар сүре бертен, ол олчаан не чок читкен. База бир кырганнарны хүлүп, шарып каяш, 4 баш инээн хунаан аппарган. Ол дугайында эртелиде чугаалаан, совхоз директорундан, көдээ Советтиң күүскомунуң даргазындан дуза дилеп чеде бээрге, дуза катпаан. Оон райкүүскомнуң иштики херектер килдизинге баарга-даа, херекке албаан. Ол кырганга көдээ Советтиң болгаш милицияның ажылдакчылары дуланы ол үеликде көргүскен болза, оорлар-даа туттуурар, инектер-даа тыптыр турган чадавас.

Амгы үеде кандыг-бир кем-херек үүлгедишкиннерни болурга, көдээ Советтиң күүскомунуң даргазы милицияже телефоннаар. Оон чүү бүдерил? Ону боттары хөй-ниитиле демнежип, хемчээн алыр болза экй.

Ынчангаш көдээ Советтер, онда хөй-ниити организацияларны болгаш райкүүскомнарның иштики херектер килдистери демнежип, чер-черлерде көдээ Советтер-биле түүлүү харылзажып ажылдаар болза, оорларның когу үүлдебейн канчаар.

Комбүй-оол ХОВАЛЫГ.
Күш-ажылдың хоочуну.
Бажын-Алаак суур.

ЧАРЛАП ТУРЗА

«Шын» солуунуң арнында тускай чарлалдарны парлап үндүрүп-ле турар. Ындыг-даа болза, «Шын» солуупа тускай мал чидирген кижилерге, читкен малының өң-түзүнүн, кимдээн, хар-пазынын, таңмазын айыткан тускай будуңну тускайлаза кандыгыл? Ол оорларга үлүр дээштиг согуг болур чадавас.

Василий САНЧЫ.
Чөөн-Хемчик район.
Чыраа-Бажы суур.

АМДАЖЫТКАН ХЕРЭЭ БАР БЕ?

Таңды районда Хову-Аксы суурдуң чурттакчыларының тос баш инээн 1986 чылдың октябрь 25-те бөлүк оор аппарган. Ол бөлүк оор Таңды, Улуг-Хем районнарының чурттакчылары Ажы Орус-оол, Аңгыр-оол Калдар-оол олар болган. Ол оорларны сүлтаан. Ажы Орус-оолду үш чылда хоспталгазын казып шиитпеп. Аңгыр-оол Калдар-оол ийи чылда шенелдеге шиттиргеп.

Ындыг турбуже, оорнуң когу үүлдебейн турар. Тока аттыг совхозтуң малчыннары С. Оюн, В. Моңге оларны бо чылдың март 3-түн дүнезинде 2 шак үезинде оорлар бажыдан үнмес кылдыр ажинп даапсеп каапт. «Үнер болзунарза шорунар, боодап каар ажыктыг арга-дыр. Мал-маганың болгаш өске-даа чүүлдерни чидиртеп кижилер ону тыпканнарга шаңнаа бээрни чүрүмчүдүп аяа канчап баар боор. Бо чүүлду өөренип көрзе чүл?

Самбуу КҮҮЛАР.
Барыын-Хемчик район.

КАНДЫГ ЯЛАГА ОНААЖЫРЫЛ?

● Күрүнеңиң болгаш ниитиниң өөчүг-херекшиниң оорлаарта РСФСР-ниң КД-ниң 89 чүүлүнүң 1 кезээ-биле бууруудар болгаш хоспталгазын 3 чылга чедир казып шиитпеп. Ынчангаш оорларны ажылдакчылары тоомча чок чоруун көргүүп, ол аалга келгеен. Харын-даа совхозтуң удурткулары ол малчынларны өлдирик тургаш, оорлаткан силер, силерни ажылдан үндүрер бис» деп кыжангаш, кандыг-даа дузаны катпайн чоруй бартан.

Ынчангаш оорларны амдажыдып турарывыс ол-дур. Оорларны амдажытпайн, хоойлу бузтаар шыңгыы көөрү чугуза деп бодаар мен.

Ирги МӨНГЕ.
Хову-Аксы.

АМДАЖЫТКАН ХЕРЭЭ БАР БЕ?

Таңды районда Хову-Аксы суурдуң чурттакчыларының тос баш инээн 1986 чылдың октябрь 25-те бөлүк оор аппарган. Ол бөлүк оор Таңды, Улуг-Хем районнарының чурттакчылары Ажы Орус-оол, Аңгыр-оол Калдар-оол олар болган. Ол оорларны сүлтаан. Ажы Орус-оолду үш чылда хоспталгазын казып шиитпеп. Аңгыр-оол Калдар-оол ийи чылда шенелдеге шиттиргеп.

Ындыг турбуже, оорнуң когу үүлдебейн турар. Тока аттыг совхозтуң малчыннары С. Оюн, В. Моңге оларны бо чылдың март 3-түн дүнезинде 2 шак үезинде оорлар бажыдан үнмес кылдыр ажинп даапсеп каапт. «Үнер болзунарза шорунар, боодап каар

ЧАРЛАП ТУРЗА

«Шын» солуунуң арнында тускай чарлалдарны парлап үндүрүп-ле турар. Ындыг-даа болза, «Шын» солуупа тускай мал чидирген кижилерге, читкен малының өң-түзүнүн, кимдээн, хар-пазынын, таңмазын айыткан тускай будуңну тускайлаза кандыгыл? Ол оорларга үлүр дээштиг согуг болур чадавас.

Василий САНЧЫ.
Чөөн-Хемчик район.
Чыраа-Бажы суур.

Туттурбас. Чүге ындыгыл?

Бо чылдың январь 3-те бажыңыма үгбам, дүүмам чедип келген. Хоорай черинң садыгларын орта бирвер эвестер, оларның садын кылчып чораан, улаштыр садикте отлумну ап алган чаным олурумда, норка кежи бөргүмүң бир кижи үште соп аппарды. Ол үптекчиниң соонда алгырып турун калдым. Карангыда ону кайын тывар.

Эртеницде милицияга дыңнадып чеде бээримге, ындамында бөргүн, сумказын былаатканнар хөй болду. Ол дүне 28 шакта бир чолаачы кижиниң амы-тынына бала четкен. Улустуң кеткен хевин үште соп, амы-тынынга чедип, кемдедир эттеп, хулиганзыг кем-херек үүлгедикчилерге бистиң Ак-Довурак хоорайда бар.

Ол чоруктар кандыг чылдагааннар-биле болуп турарыл, кымнарыл ол? Ындыг херектер дээш туттурганнарны тодарадып, оларның ыңчап чоруп турарын хоойлу-дүрүм камгалаан органнар чүге тодартай анализтя үндүрбейн турарыл?

Кежээки, дүнеки үелерде милиция ажылдакчылары, дружинниктер-биле кады кудумчуларга дежурныйлап, хыналдаларны организастап турар болзувусса, шак ындыгларны ынчан тудуп ап болур бис. Бо талазы-биле хоойлу-дүрүм камгалаан органнарның кошкаанда деп бодаар мен.

Хооранывыста чурттап турар ажыл чоктарның саны көвүдээниңден чурум үрээшкиннери хөй болуп турар. Ажы-төлүп, дуңмаларын, хөтөрелдерин чамдык кижилер мойнунда олуртуп алган, ыыт чок азырап орар. олар оорланып, канчап-даа чоруурга, билбээчеңнеп базып турарлар хөй. Харын-даа оларның оорлап, үптеп эккелген чүү-хөөзүн ап, чип орарлар бары чажыт эвес. Кажан оларның чамдыктары туттуруп алырга, херек көдүргеп кижилерге чапкып, хээлиндеп маңнажыр аптер аравыста чок деп болбас.

Чамдык эки ажылдап, чурттап чоруур кижилерге, оларның чурттаалгазынга адааргаашкы, база улуг өртектиг пдик-хеп кедип алгаш чоруурга, хулиганнар бөлүглежип алгаш, арагында чугаалашкаш, үптээр чоруктар бар деп бодаар мен. Мээң бөргүмүү алган кижи мээң келир шагымны билир, мапап, кедеп турган чадавас.

Улустуң мал-маганын оорларда база мындыг. Шындалы багай, аарыг-аржык, чер чедип шыдавас үзүсту бастыы оорлаар боор-дур.

Маңаа хамаарыштыр мындыг чижекти киирикседим. Чөөн-Хемчик районнуң Хорум-Даг суурда малчыннар чораап үдбам, честем болуур улус кан-кадык чорда, малмаганы бүдүп-бүрүн чораап. Ам соолгу үеде кадыы баксыраш, назы-харын улгадып, пенсиялай бергеннер. Ам оларның малын чылдыы-ва оор алыр. Бо дээрге, база-ла кара сагыштыг, адаргак, улус бастыр, алыксак-чиксек кижилер-дир. Оорлар бөлүглежип, сүлчээлежип алгаш, ындыг чүүлдерни үүлгедип турары билдингир.

Районнарның чурттакчылыг суурларында, хооранывыста ажыл кылбас, өскенин күжүүбиле амыдыраш чурттаксаар, алыксак-чиксек, күрүнезинге, кандыг-даа ажыктыг ажыл кылбас, чер кежип чоруур толаанчыларны илередип тыпкаш, бир янзы хемчээл ап, тыңгыы хемчегин онаар үе келбээн бе?

Людмила ООРЖАК.
В. П. Ленин аттыг «Тыва даг-дүүр» комбинаттың бодуун рудадан даг-дүүр арыглаар цехте машинист.

ООРЛАР ДУГАЙЫНДА ДӨРТТЭЭН ОДУРУГЛАР

Чаглыг эттиң бижар ойуп
Чазый эркин жанаары дег,
Оор кижи чимистиниң
Ол-бо чүүле харангылаар.

• • •

Бозагадап үнмес кылдыр
Бода соогун арттертее-даа,
Оорнуң херээ ирик пос дег,
Ордур, дыттыр, дештип келдир.

• • •

Одарда мал төрепчилээн
Оорлу кижи чыргал көрбес.
Оваң соокту деженген дег,
Оожургавас, сеспин чоруур.

• • •

Эжик беэни дагжай бээрге,
Эктинге хол дээштерге,
Оор кижи сырбаш кыпкыр —
Ол-ла черге чортар чазар.

Октябрь ТУН-ООЛ.
Улуг-Хем район, Арыг-Узуу суур.

КАНДЫГ ЯЛАГА ОНААЖЫРЫЛ?

● Күрүнеңиң болгаш ниитиниң өөчүг-херекшиниң оорлаарта РСФСР-ниң КД-ниң 89 чүүлүнүң 1 кезээ-биле бууруудар болгаш хоспталгазын 3 чылга чедир казып шиитпеп. Ынчангаш оорларны ажылдакчылары тоомча чок чоруун көргүүп, ол аалга келгеен. Харын-даа совхозтуң удурткулары ол малчынларны өлдирик тургаш, оорлаткан силер, силерни ажылдан үндүрер бис» деп кыжангаш, кандыг-даа дузаны катпайн чоруй бартан.

Ынчангаш оорларны амдажыдып турарывыс ол-дур. Оорларны амдажытпайн, хоойлу бузтаар шыңгыы көөрү чугуза деп бодаар мен.

Ирги МӨНГЕ.
Хову-Аксы.

● Оор чоруктуң ажыл-агыйының оорлаарта РСФСР-ниң КД-ниң 89 чүүлүнүң 1 кезээ-биле бууруудар болгаш хоспталгазын 3 чылга чедир казып шиитпеп. Ынчангаш оорларны ажылдакчылары тоомча чок чоруун көргүүп, ол аалга келгеен. Харын-даа совхозтуң удурткулары ол малчынларны өлдирик тургаш, оорлаткан силер, силерни ажылдан үндүрер бис» деп кыжангаш, кандыг-даа дузаны катпайн чоруй бартан.

Ынчангаш оорларны амдажыдып турарывыс ол-дур. Оорларны амдажытпайн, хоойлу бузтаар шыңгыы көөрү чугуза деп бодаар мен.

Ирги МӨНГЕ.
Хову-Аксы.

● Оор чоруктуң ажыл-агыйының оорлаарта РСФСР-ниң КД-ниң 89 чүүлүнүң 1 кезээ-биле бууруудар болгаш хоспталгазын 3 чылга чедир казып шиитпеп. Ынчангаш оорларны ажылдакчылары тоомча чок чоруун көргүүп, ол аалга келгеен. Харын-даа совхозтуң удурткулары ол малчынларны өлдирик тургаш, оорлаткан силер, силерни ажылдан үндүрер бис» деп кыжангаш, кандыг-даа дузаны катпайн чоруй бартан.

Ынчангаш оорларны амдажыдып турарывыс ол-дур. Оорларны амдажытпайн, хоойлу бузтаар шыңгыы көөрү чугуза деп бодаар мен.

Ирги МӨНГЕ.
Хову-Аксы.

● Оор чоруктуң ажыл-агыйының оорлаарта РСФСР-ниң КД-ниң 89 чүүлүнүң 1 кезээ-биле бууруудар болгаш хоспталгазын 3 чылга чедир казып шиитпеп. Ынчангаш оорларны ажылдакчылары тоомча чок чоруун көргүүп, ол аалга келгеен. Харын-даа совхозтуң удурткулары ол малчынларны өлдирик тургаш, оорлаткан силер, силерни ажылдан үндүрер бис» деп кыжангаш, кандыг-даа дузаны катпайн чоруй бартан.

Ынчангаш оорларны амдажыдып турарывыс ол-дур. Оорларны амдажытпайн, хоойлу бузтаар шыңгыы көөрү чугуза деп бодаар мен.

Ирги МӨНГЕ.
Хову-Аксы.

● Оор чоруктуң ажыл-агыйының оорлаарта РСФСР-ниң КД-ниң 89 чүүлүнүң 1 кезээ-биле бууруудар болгаш хоспталгазын 3 чылга чедир казып шиитпеп. Ынчангаш оорларны ажылдакчылары тоомча чок чоруун көргүүп, ол аалга келгеен. Харын-даа совхозтуң удурткулары ол малчынларны өлдирик тургаш, оорлаткан силер, силерни ажылдан үндүрер бис» деп кыжангаш, кандыг-даа дузаны катпайн чоруй бартан.

Ынчангаш оорларны амдажыдып турарывыс ол-дур. Оорларны амдажытпайн, хоойлу бузтаар шыңгыы көөрү чугуза деп бодаар мен.

Ирги МӨНГЕ.
Хову-Аксы.

КАРИКАТУРИСТИҢ БИЙИРИБИЛЕ

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Кижи экизи—хүн.
Кижи багы—чылан.
Чидиг кескенин билбес.
Чилби чээнин билбес.
Саасканның караа чаарда.
Чазыйның караа чагда.
Алза-даа — алдым дивес.
Чизе-даа — чидим дивес.
Чалгаадан сөс үнер.
Чазыйдан оор үнер.
Бак сагыш башка халдаар
Оор кижи каралыг.
Опчок кижи халалыг.
Пар ыяш хөөлүг.
Бак кижи балалыг.
Ооржу кижи коданчы ыттан коргар,
Тоолчу кижи үйгужу кижиден коргар.
Чораан черинге шончактыг,
Барган черинге балалыг.
Хырны мурнаан,
Ады соннаан.

Суд залындан

ЧИЛБИ ЧОРУКТУҢ УРЖУУ

Ол үш кижиниң эң аныяа 28 харлыг, эң улуу — үжен бештепкен. Ындыг-ажыдың кандыг-даа хевирин кылып болур кидин аныяк назын үезин. Акша-төгерик хереглээр апаарза (апаары-даа чап: эң улуу назы четпес алды уруглуг) кандыг-даа ажылды кылып, каш-даа акшаны ажылдап ап болур болгай. Ол талазы-биле хоойлу чөпшээреп каан.

Чогум ол үш кижини ажыл кылбайн турган дээр болза, шын эвес. Борис Саая (эң улуу) — Өвүрде «Кызыл тук» совхозка малчыннап турган. ортуну Хеймер-оол Монгуш Барыын-Хемчиктиң «Шекпээрге» сарлык кадарып турган. Яков Монгуш база «Шекпээрге» ажылчын болуп турган. Чүге турганыл?»

Чүге дээрге, олар ам херек алдында. Оларның баштайгы ийизи 6-6 чылларда, сөөлгүзү 5 чылла хоспталгазын казып шиитпеп. оларның шуптузунуң хөреңгизин хавырган. Олар шупту 10 мун ажыг рубльди төлээрлер.

Олар ындыг үүлеге алыксак-чиксек чоруктуң уржуундан четкен. Ол дугайын маңаа допчулап чугаалажып көрээли, өскелерге, ындыг «кайгал» чорук кылырын болап чоруур кижилерге кичээндиреринг болурдаа чадавас.

Эрткен чылдың чеди ай соолгуредир бо үш кижи каттыжа берген чүве-дир. Олар баштай МАР девискээриниден тарбаганнаар деп дугуржуп алган. Үш аътты, ийи боолуг, а бирээзинин чамыы чок, ол үш кижи июльдуң 27-деп 28-че дүнезинде МАР-ның кызыгаарын эртип, элээн ырак черже ханылап киреберген. Тарбаган хайып чораан анчылар хол кыынында турар кодан чылгыны көрүп каапт. чогум ынаар барган соруглазын уттупкан хире. Аңаа турган 20 баш саннаг чылгы мал оларның чилбизин хаймыырган. ол малларны сүрүп алгаш, дедир-ле күүрүне кызыгаарын эртип чедип келгеннер.

Чанып келген үш оор «орук олчазын» үлешкеннер. Борис Саая чангыс аът алган, бирээ ону азергеп, 11-ин Хеймер-оол Монгуш «ээлээн», чеди баш мал Яков Монгушка онаашкан. «Бай» эрлерде чүү боор, ол аътгарын таныштарынга, төрелериниге үлеп берген. быжаалыг инекке-даа орнап турган чери бар.

Бо төөгү оон-биле кайын доостур. Оор чорук эки чүвеге чедирер эвес. чеже-даа дүнүүн карангызы турган болза, чеже-даа ол малдарны таныыр кижи ол чоокта чок турган болза. оор херек илереэн. Пштики херектер органнарының ажылдакчылары истелгени кылып. 20 баштан артып калганы 6 аътты тыпкаш. ээзинче дедир эгиткен. А тывылбаан аътгарының өртээ 10.200 рубльди төлээр кылдыр суд шиитпеп.

Бо херекти чоокта чаа. март төнчүзүүнде Тыва АССР-ниң Дээди судунуң ажыллакчылары сайгарган. Оорларның өчүүн дыннап. херечилерниң тайылбырын сайгарып орарга. сагыш каранчыг-ла. Кандыг ындыг орта үгаанныг кижи өскенин мал-маганынче халдап. барып-барып өске чурттуң ажыл-агыйының аътгарын оорлап чыдар чүве? Ындыг бодалдың башка канчап кирип келгенин кижи бодааш-даа. тыппас. Дазайым ай, таанда кижиниң хамаатты арын-нүүрүт деп чүве бар ыйнаан? Ажы-төлүнүн мурнунга хүлээлгези турар ыйнаан? «Алазы оор» киртирге. оларга эки бе? База-ла ажы-төлдүг. ажыл-агыйлыг кижиниң малын оорлап алгаш. оңу төлеттирерге, кижиниң бодунуң арын-нүүрүнге шиланчыг. чованчыг авеспе? Чер кырында чурттап чоруур. чангыс чер пелиг. өрү баштыг кижилер болгай бис. бот-бот тарыыскыска ындыг хора чедиржиривиске. сон-даарта чүү болурул? Ол дугайын ол үш кижи канчаш бодаваспыл?

А бодаар турган. Ылаңгыя Борис Саая ол дугайын эки бодаар турган. Бага оор херээ дээш 1982 чылда хоойлу-биле «хозбажын» турган «дүржүлга» ыяла бар-дыр. Ол өршээл бергүспес деп чүвеин Б. Саая кымнын-даа артык билип дег кижи-дир. Чилби чорук үржүктүг. ол кыынды-даа эки чүвеге чедирбейн келгенин ол эки билир үжүрлүг. Ол ынчанмаан. оон үржүүн өөрүнге чугаалаваан, харын-даа боо чүктеп алгаш (өөзу кайыа-даа бүрүткеттинмээн) «тарбаганнап» чорупкан. Кызыгаар чүрүмү база үрээн.

Бо үш кижи ам аалдарындан ыракта. Оларның ажы-төлдери ада чок өзүп орарлар. Улугларының деңгүп сактыр. а бичелери билбес. Бир эвес анаа-ла улус-чонунуң ажылын кылып. аалынга чурттап орган болза. алдар болгаш хүндүлүүдээ чаалап алыр. ажы-төлүнүн аразынга амыр-тынаа чоруур ийик. Бо үш кижиге хостуг амыырал тугле дүжүүле. Ону 5-6 чыл дургузуунда дүжеп каар. Ындыг амыырал эки бе? Кымга-даа күзенчиг эвес. Ынчангаш. хоойлуну керекке ап. ону чаңдыр баспазы чугула. Ынчаш кижи толаан. хостуг чурттаар. А «кайгалаар» дээн кижи ол дугайын үшпас үжүрлүг.

МЕРГЕЛДЕЙ.

Шокар медээлер

АПТЕКА ТУТТУНАР

Кызыл хоорайга келген кижи бүрүзү базаар баар дээш Октябрь кудумчузу-биле бо-да эртер болгай. Ол дорааннымда чер казып турар экскаваторну эскерип кыар. Кандыг-даа кижи мында чүү турар ирги деп шиитиде бодап, айтымтыкар. Амдымында ооң даштында кандыг-даа тайылбыр бижик чок. Ынчангаш кызылчылаарга болгаш келген аалчыларга таныштырып каалыпцар.

Мында болза эмнелгелер аразынын 30 дугаарлыг үш кавтө аптеказй туттунар. Анда ниитизи-биле 150 хире аптека ажылдакчылары ажылдаар.

Моон алгаш көөрге, Тываның чонунуң кадыын камгалаар талазы-биле база бир кол айтырыгны шиитпирлеп турары ол.

АВТОБУСКА ЧОРУУРУНУҢ БИЛЕДИ

Кызылдың дугаары 2 школазының спорт залынче ол кежээ муушкан кижилер үзүлбээн. Ажыл шагының соонда анаа «Тыва автотранс» каттыжымышкыны-биле Кызылдың пассажирлер АТБ-зи автобуска чоруурунуң билеттериниң лотереязын ойнаткан. Сөөлгү үеде чонунуң билеттерин садып ап турарының ковудээпи-биле анаа чээрби муң саттыгаш билеттерни киирипширгеп. Орта АТ сериялыг билеттерни ойнаттырган. Ниитизи-биле 41 янзы-бүрү машинаа херекселдериниң ойнаашкыннарын чоруткан.

Эң илдигын «Жигули» болгаш «Москвич» маркалыг машиналарның кузовтарын, «Запорожец», «Жигулинок» моторларын, мурнуку шилдерин, дугуйларны ооң чокка садып алыр талоннарны, чыл ниитинде автобуска халас чоруур билеттерни база «Дуе-Холге» дыштанар путёвкаларны ойнаткан.

Таварышкан билеттериниң дугаарларын солуннарга парлаар.

ИЙИНИ ӨЛУРГЕН

Сөөлгү чылдарда Ак девискээрниге бөрүлөр ковудеп, ниитиниң болгаш хуу чонунуң малынче халдап, ол девискээриниң ап-меңниге аазын когаралды таварыштырган. Оларның-биле демиселдя кадарчылар чорудуп, ону чыл бүрүде өлүрүп турза-даа, азып турар.

«Шекпээр» совхозтуң аныяк еарлыкчызы Николай Спайтович Ооржак ядазының ыяыгуурун салгаан ачы болуп бар чыдар. Ол ачынын сезонунуң үезинде экээш эвес өлүктү күргеге дужаан турар. Сөөлгү үеде ол бөрүлөрбиле демиселдя чорудуп эгелээн. Муңгаш Актың Чылаанныг-Бажы тайгазынга бөрүлөрге «чеминь» (хоран) сеткен каан. Каш хонгаш чеде бээрге, ооң «чеминжин» кокайлар чоогланнаан, чоруткан болган. Оларның изи-биле чоруп олурарга, ийи улуг бөрү шоолуг ыравайн тейлүп калган чыткан. Артканнарын ол дилеп турар.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

● ЛОНДОН. Совет-британ дээдж девискээ Лондонга болгаш ужуражышкынның үезинде СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээдж Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев Англияның садыг-экономиктиг бөлүктерн-биле база ужурашкапын моон мурнуунда шиитпээн турган. Совет удуртукчу-биле ол ужуражышкынның түңнелдерин Великобританияның садыг-экономиктиг бөлүктериниң төлөөлекчилери бедии-биле үнелеп турар.

ССРЭ-де эде тургустунуушкунуун чорудулгазы садыг харылзааларын хөнүгүдүрүп болгаш капитал салыышкынарын бүттандырарынга кавдыг арганы ажыдып берип турарын бистер сонуургап айтырган бис. ынчаарга эвилеп болгаш ажыл-ишчи байлакта болган ужуражыштыкының үезинде совет удуртукчу чогумчалыг, тодаргай харыыны биске бергеп деп. Англияның «Бритиш петролеум компани» деп эң улуг нефть компаниязының баштаар черинин даргазының орадакчызы Роберт Хортон медеглээн.

● НЬЮ-ЙОРК. Тайбыны деткиир талазы-биле Каттышкан Нациалар Организациязының ап чорудуп турар хемчегларинин дугаймында шиитп санал-оналбергиткиниери КНО-нуң Түскай комитединге болган. Чер-черде чөрүдүлөрүн соксадыр талазы-биле КНО-нуң ап чорудуп турар хемчегларинин дээштинин бедидерниче утпаган чугула саналдарны делегей шиитилежилгенинин кежигүннери хөй чүүттарның төлөөлекчилери киргеп. Делегейниң дүмбүүлүг районнарынче КНО-нуң хайгааракчылар болгуун чорудар дугаймында саналдар амгы үеде чүүгүл ужур-дузалыг болуп турар.

● КАБУЛ. Афганистанда байдал ам-даа дүшкүүрлүг хевээр болуп турар. Өжээтен дээрбечилер сөөлгү хүннерде Хост округче шавар халдаашкынны уламчылап келген. Тулчуушкуннарның үезинде чалак шериглериниң 6 дайынчылары өлген, тайбың 3 чүүттакчылар бадыглаан. Чалак шериглериниң артиллериязы харыы согуушкуннарны дээрбечилерге таварыштырган болгаш дайынныг 185 кижиниң үзүткаан болгаш 70 ажыг кижиниң балыглаан.

Джелалабад хоорайже шавар халдаашкынны дээрбечилер катап эгелээн болгаш чалак шериглерниге удур түлчуушкуннарга ында 25 муң кижи киржип турар. Сөөлгү хүннерде чалак шериглериниң самолёттары дээрбечилерниң туруштарын бомбалаан болгаш оларның 30 ажыг кижиниң үзүткаан. Өлүрткенниериниң аразында 1 пакистан, 3 сауд шерг төвүлекчилери бар болгаш.

● НЬЮ-ЙОРК. Иран-рак чаа чугаалажышкыннар бо чылдың апрель 20-де Женевага эгелээрин Каттышкан Нациалар Организациязының штаб-квартирязынга түскай чарлап дыпшаткан. Ол чугаалажышкынларга Иранның Солгаш Иракның даштыкы херектер министрлериң КНО-нуң чиигине секретары Перес де Куэльярның хайгаарал-биле киржир. Иран-рак чөрүдүлөрүн соксадыр дугаймында КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң 598-ки шиитпирин бүргүү-биле күүседир дугаймда айтырыгларны анаа чугаалажып көөр деп турар.

● ПАРИЖ. Дээрбечи чорукка удур демисел талазы-биле француз эргелелдиг ажылдакчылары Лилле хоорайга хуу гаражтан элдептир бир автомашинаны илередип тыпканнар. Бельгияның премьер-министри турган Поль Ван Дем Буйлаптсты бо чылдың январь 14-те ол машинага суккаш, оорлаан турган.

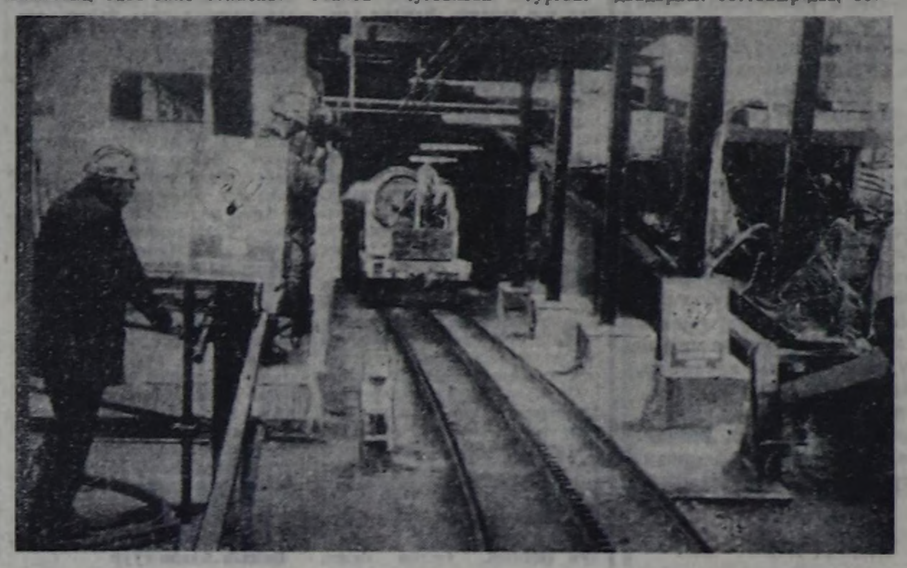
(СЭТА).

ДХМ ТӨЛӨЭЛЕКЧИЗИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

КАБУЛ. (СЭТА). Афган-пакистан кыдыгаар районнарга КНО-нуң хайгааракчылар болгуун (ЮНГОМАП) хынаалда постуларын тургузарынга Пакистанның чөпшээрежериниң хамаарыштыр Афганистан Республиканың даштыкы херектер министерствозунуң түскай төлөөлекчизи медеглел кылган. Пакистанның девискээринден дээрбечилер боочепсекти Афганистанче киирип турар код оруктарга Каттыкан Нациалар Организациязының хайгааракчылар болгуун таныыл черлерин дүргеп тургузары Афганистанда байдалды ажыжидерине улуг идиглиг болдур биик деп, төлөөлекчи чугаалаан.

Ындыг таныыл черлерин код оруктарга тургуспас болза, афган дээрбечилер Пакистанның девискээринден Афганистанның девискээрине хөй боочепсекти дайгылаарын, бөттары шуургуурун тургулаар апаар биик. Каттыкпан Нациалар Организациязының хайгааракчылар болгуун таныыл черлерин чоокшу үеде тургузуп, Пакистанның эрге-чагыргаларынга тавримчалыг салдарны чедирер дээрзиге идегелди Афганистан Республиканың даштыкы херектер министерствозунуң төлөөлекчизи илдергейлээн. КНО-нуң Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязының резолюциязынга дүүштүр Афганистанның кол оруктарынга хайгааракчылар постуларын тургузарын КНО-нуң чиигине секретарыдан республиканың чазаа база катап дилээн.

ЛА-МАНШТЫ ӨТТҮР ТОННЕЛЬ

Англияны болгаш Францияны харылзаштырар Ла-Манштың адаа-биле тоннельди тударының идеязын Наполеон безин шагда-ла илерлеп чугаалаан турган. Оон бээр инженерлер соксаал чокка бодап, янзы-бүрү боладарны: боттанып-даа, боттанмас-даа саналдарны, телевилелдерни сүмелеп келген. Боттанып белгу дег төлевилелдерни ийи удаа күүседип эгелээн турган.

1880 чылда баштайгы орадажышкыны чедиишкин чок болган. Ооң чылчагаавы: француз шериглер Лондонче ол өдүтүү дамчыштыр халдаашкын кылып мажат чок доозу англи чаяк айыылыыган. өдүтүүн көвүрүг тудуун боттандырарындан ойталаавы болган. Ийиги орадажышкынны амгы үе чылдың чеден чылдарының эгезинде Англия аре соксаткан: чер үстээр күүлүг херекселлер чер адаанче 700 метр киргеп сөөлүнде анаа доцуп калган.

Англияның болгаш Франциянын аразынга 1987 чылда чарган керээге дүүштүр Великобританияны улус Европа-биле тудуштурар көвүрүгүнүң тудуу 1993 чылда доостур.

ЧУРУКТА: Англияның болгаш Франциянын аразынга тоннель тудуунда ажылдарның калбарганын фото-чурукта көргүскен.

ПРЕСС—СЭТА-ның фотозу.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

Понедельник

АПРЕЛЬ 17-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

15.35 Медээлер. 15.50 ЧССР-ден концерт. 16.15 Социология болгаш эде тургустунуушкун. 17.00 Уруглар шагы. 18.00 «Бүт бөмбүүнүң допчулалы». 18.30 «Сирияның черинде». Киноочерк. 18.45 Чонунуң аялгалары. 19.00 «Күрүне бюджедэ: оруглагар болгаш чарыгдалдар». ССРЭ-ниң Сан-хөө министерствозунга парлалга конференциязындан репортаж. 19.30 Улуг кижилерге мультфильмнер. 20.00 «Ийи амыдырал, ийи салым-чөл». 1-ги кезээ. 21.00 «Ут». 21.35 «Ийи амыдырал, ийи салым-чөл». 2-ги кезээ. 22.40 Бөгүн делегейде. 22.55—23.55 Концерт.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

16.00 «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 17.00 Медээлер. 17.05 Улуг кижилерге мультфильмнер. 17.20 Цирк уран чүүлүнүң концерти.

КЫЗЫЛДАН

17.50 Барымдаалыг фильм. 18.10 «Сонуургактарга». Филология эртемнериниң кандидады К. А. Бичедей-биле ужуражышкын. 18.40 «Аяи төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ленинчи коммунистиг субботникке үткүштүр». «Бистиң хоорайывыс—бистиң бажыывыс». 19.10 Медээлер. 19.20 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.25 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 19.40 Хоккей. Делегей чемпионады. ГФР биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 21.00 «Ут». 21.35 Барымдаалыг фильм. 22.35 — 23.10 «Эртенги почта».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.00 Медээлер. 17.05 Улуг кижилерге мультфильмнер. 17.20 Фильм-концерт. 17.50 Литва ССР-ниң күртелералозу. «Бот-оруглга-чарылгада республика эргелеп башкарарының экономиктиг аргаларынче канчап шилчиирил». 18.45 Хоккей. Делегей чемпионады. ГФР биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 19.25 — 19.40 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

АПРЕЛЬ 18-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.30 «Ийи амыдырал, ийи салым-чөл». 10.35 Медээлер. 10.45 «Ол болган... болган...» 11.05 Уруглар шагы. 12.05 Бүт бөмбүүнүң допчулалы. 12.35—12.55 Делегей конкурузунуң лауреады М. Безверхий ойнаар. (Скрипка). 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустувуушкун прожектору. 15.50 Барымдаалыг фильмнериниң байгайгы көргүзүү. 16.30 Мультфильмнер. 17.00 «Композитор Александр Арутюнян». Фильм-концерт. 18.00 Барымдаалыг фильм. 18.30 Мультфильм. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Парлалга-биле ужуражышкын. «Экономика болгаш эртем-техниктиг дешпилгее». 19.15 Тураскаалдар камгалалының делегей хүнүнге. «Бистиң салгаашкынарывыс». 20.05 «Чугула объектив». «Диңмирээшкин» операция». Орджоникидзе хоорайның террористиг түттурган школачыларының амы-тынын камгалаанының дугаймда. 21.00 «Ут». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 Улуг кижилерге мультфильмнер. 21.55 Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Финляндияның шилиндек командалары. Шведиядан дамчыдылга. 22.40 Бөгүн делегейде. 22.55 Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Финляндияның шилиндек командалары. 00.35 —01.00 ШУР-нуң ыас-чогаал ансамбльдериниң концерти.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Физика. 10 класс. Электроэнергияны будурери болгаш дамчыдары. 9.05 Француз дыл. 10.05 ПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле — амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. Телекөрүкчүдерниң чагаваларынга харыылар. 10.35; 11.35 Музыка. 3 класс. В. И. Ленининиң амыдыралынга музыканың салдары. 11.05 Француз дыл. 12.05 «Чалаавааи өнүүк». Уран-чечен фильм. 13.30 Медээлер. 13.40 Ритмниг гимнастика. 14.25 «Клубче барыксавайн тур мен». Ригадан дамчыдылга. 15.15 Бичии концерт. 15.30 —16.00 «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Адаүрт стоматологиязының парын айтырыглары. 17.05 Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.10 Барымдаалыг фильм. 17.40 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Улусчу контроль». «Хоойлу болгаш хулээлге». 18.10 Медээлер. 18.20 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

18.25 Хоккей. Делегей маргылдаалы. Канада биле АКШ-тың шилиндек командалары. 20.05 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 Хоккей. Делегей маргылдаалы. Канада биле АКШ-тың шилиндек командалары. 21.00 «Ут». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 А. П. Чеховтуң чогаалларын экранчыткаңы. «Элдептиг моорей, азы 100 чыл бурунгаар эки түңнелдиг боол доостунган ёзулуг болуушкун». Уран-чечен телефильм. 23.00—00.00 Концерт.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.10—18.25 «Элдептиг моорей, азы үче чыл бурунгаар эки түңнелдиг боол доостунган ёзулуг болуушкун». Уран-чечен телефильм.

Среда

АПРЕЛЬ 19-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильмнер. 9.05 «Бистиң салгаашкынарывыс». 9.50 Хоккей. Делегей маргылдаалы. ССРЭ биле Финляндияның шилиндек командалары. 10.30 Медээлер. 10.40 Хоккей. Делегей маргылдаалы. ССРЭ биле Финляндияның шилиндек командалары. 11.20—12.20 «Делегейни дескиндир». Киноальманах. 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 «Музыка эртинези». Л.-В. Бетховен, Я. Сибелиус, И. Брамс композиторларның чогаалдары. 16.40 Барымдаалыг фильм. 17.00 Уруглар шагы. 18.00 «Депшилге. Информация. Реклама». 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Агро». Тележурнал. СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң материалдарында. 19.20 Мультфильмнер. 19.55 Литературжу уран-чечен видеоканал. 21.00 «Ут». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—00.35 Литературжу уран-чечен видеоканалдың уланчызы. Чапсарда (23.00) Бөгүн делегейде.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Биити биология. 8 класс. Гигиена болгаш физиология дугаймында чугаа. Чүгле хүдүмүүрүг эвес. 9.05 Немец дыл. 10.05 ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижилидиге, музыка. 10.35; 11.35 А. Н. Толстой. «Оруг аажы-чаш». 6 класс. 11.05 Немец дыл. 12.05 «Элдептиг моорей, азы үче чыл бурунгаар эки түңнелдиг боол доостунган ёзулуг болуушкун». Уран-чечен телефильм. 13.20 Медээлер. 13.30 «Ырак-чоок». 14.10 Л. Сумера. Симфония № 2. 14.30 Барымдаалыг фильм. 15.00 «Адыгеп» деп түрк аас-чогаал ансамбльдиниң концерти. 15.25 Мультфильм. 15.35 «Өңнүктер экраны». «Дедир чоруур билет». Уран-чечен фильм. 17.05 Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.15 «Музыка болгаш уруглар». Уран чүүл школазының өөренүүчилериниң концерти. 17.45 «Аяи төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Хуудаа ажыл-агый — шиитпиин сагыш-човаашкыпы». «Хамаатыг камгалалының билиглерин кижи бүрүзүнге». 18.15 Медээлер.

МОСКВАДАН

18.25 Хоккей. Делегей маргылдаалы. ССРЭ биле Польшаның шилиндек командалары. 20.05 «Тамчыктыг удунар, чаштар! 20.20 Хоккей. Делегей маргылдаалы. ССРЭ биле Польшаның шилиндек командалары. 21.00 «Ут». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 «Дедир чоруур билет». Уран-чечен фильм. 23.15—00.05 Концерт. «Калмык АССР-ниң ыр болгаш танцы ансамбли «Тюльпан».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 Белоруссия телевиденнелиниң программазы. 18.00—18.25 Орус улустуң ырларын И. Акчарова ырлаар.

Четверг

АПРЕЛЬ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Япон радио болгаш телевиденнелиниң уруглар шиитп ырының концерти. 9.40 «Чугула объектив». «Диңмирээшкин операция». Барымдаалыг телефильм. 10.35 Медээлер. 10.45 Концерт. 11.15 — 12.15 Уруглар шагы. 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 «Үежиниң портреди». Барымдаалыг фильмнер. 16.30 «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.15 Эртем: теория, шенеедге, практика. 18.00 Национальдар аразында харылзаа: төөгүлүг дуржулга болгаш нарын амытырыглар. Ташкентиде девискээр эртем-практиктиг конференция. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Коло» ансамбльдиц концерти. 19.30 Андрей Мироновтуң киржилгем-биле фильмнер. «Автомобилиң камгала». 21.00 «Ут». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 ШУР-нуң тургустунганындан бээр 45 чыл болган овюга тураскаатыкан ССРЭ-де Польша культуранын хүннериниң байырлыг ажыдыышкыны. «Мечислав Карлович» балет. Шин. 23.45 —00.05 Бөгүн делегейде.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 Биити биология. 10 класс. Популяция генетиказы, азы диистер болгаш генвир. 9.05 Испан дыл. 10.05 «Кадыкшыл». 10.50; 11.40 Бойдус эртеми. 2 класс. Аралашкан часты канчаар уткуп адырыл. 11.10 Испан дыл. 12.00 «Дедир чоруур билет». Уран-чечен фильм. 13.30 Хоккей. Делегей маргылдаалы. Финляндия биле Швецияның шилиндек командалары. 14.10 Медээлер. 14.20 Хоккей. Делегей маргылдаалы. Финляндия биле Швецияның шилиндек командалары. 15.00—16.00 «Ульяновтарның өг-бүлезинде музыка». Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

17.00 «Даңгына-89». Республиканың чараш кыстар конкурузундан дамчыдылга. 18.00 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 22— В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнү». «Бойдус камгалалы бүгү чонунуң херээ». 18.30 Медээлер.

Пятница

АПРЕЛЬ 21-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Чүс чылдарның үнненри». 9.00 Мультфильмнер. 9.30 Медээлер. 9.40 Шаандакы болгаш амгы ырлар. 10.20 «Чыл үелери». Апрель. 11.20 —12.20 «Бүзүрелчиг-даа болза, элдептиг». 15.40 Медээлер. 15.55 Уругларга фильм. «Сээң-биле кожа». 17.05 Барымдаалыг фильм. 17.35 «Шекспирианна». Фильм-балет. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.45 Барымдаалыг фильмнер. 20.25 П. И. Чайковский. Концерт. 20.55 В. И. Ленининиң төрүттүгенниинден бээр 119 чыл болган овюга тураскаатқан бәйырлыг хураал болгаш концерт. Чапсарда — «Ут». 00.00 «Ол болган... болган...» 00.20—01.55 «Үзел-бодал».

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Төөгүлүг өөредиглерде». 8.35; 9.35 Музыка. 1 класс. Симфониялыг оркестриниң хөгжүм херекселдери. 8.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 Англи дыл. 9.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 «Чамгыс дээвиир адаанда дириг амытаннар болгаш куштар». 10.35; 11.35 Бистиң долгандыр турар оран. 2 класс. Сээң-биле өөнүктежиксеп тур мен. 10.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 Англи дыл. 11.55 «Үзүүлге». Уран-чечен телефильм. 12.40 Медээлер. 12.50 Ритмниг гимнастика. 13.30 — 14.20 «Ульяновтарның өг-бүлезинде музыка». 17.05 Медээлер. 17.10 Ритмниг гимнастика. 17.40 «Шүүлүк чогаалы». Ю. Тувим.

КЫЗЫЛДАН

18.10 Барымдаалыг фильм. 18.25 «Саян эдээвээ кежээ». Литературжу-музыкалыг программа. Совет болгаш моол чурукчуларның «Найыралдың оруу-биле» деп дедегелээн. 19.10 «Аяи төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер: «Даарта — Ленинчи коммунистиг субботник». «Чурт үлетпүүр — чонга». 19.40 Медээлер. 19.50 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.55 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.10 Казах ССР-ниң күртелерадиозу. «Шилиишкин». 20.45 «Бистиң хүннериниң хрониказы». Киножурнал. 20.55 Д. Шостакович. Концерт. Төөгүлүг «Ут». 22.40 Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Куда мурнунда». Кыска хемчегилдиг уран-чечен фильм. 23.35 — 01.50 Хоккей. Делегей маргылдаалы. ССРЭ биле ЧССР-ниң шилиндек командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.10 Ритмниг гимнастика. 17.40 «Шүүлүк чогаалы». Ю. Тувим. 18.10 «Арена». Спортчу программа. 19.55 — 20.10 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Суббота

АПРЕЛЬ 22-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Бистиң садывыс. 9.05 Мультфильмнер. 9.35 Барымдаалыг фильм. 11.00 «Сенээ ыяк мен, ыыдырал...» Телефотоконкурс. 11.05 М. Кутель ойнаар. 11.30 Социализм чурттарында. 12.00 «Кежик-чол демдээ». Уран-чечен фильм. 13.00 «Дириг амытаннар ораныңда». 14.00 «Делегей программазы. 15.00 Топтуг чугаа. «Экологиня болгаш технология». 16.30 Орус шиитп ыры уран чүүлү. Концерт. 17.10 Барымдаалыг фильмнер. 17.50 Мультфильм. 18.05 Концерт. 19.25 «Ленин Польшада». Уран-чечен фильм. 21.00 «Ут». 21.35 «Витебск фестивальның хрониказы». Польша ырның бүгү-эвилел фестивальның дүтаймында телефильм. 22.45 Медээлер. 22.50—23.25 Концерт.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Кедээден дамчыдылга». 9.15. «Делегейниң эң улуг музейи». «Лувр». 2-3 сериялары. 10.20 «Часкы келдиишкинкин». Уран-чечен фильм. 11.50 «Дешпилге. информация. реклама». 12.35 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Тереелдеңнээ». 13.35 Мультфильм. 13.45 Концерт. 14.10 «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 14.55 Барымдаалыг фильмнер. 15.25 «Пи» лемдек одаа-биле. 15.40 Хоккей. Делегей маргылдаалы. Швеция биле Канаданың шилиндек командалары. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 Хоккей. Делегей маргылдаалы. Швеция биле Канаданың шилиндек командалары. 21.00 «Ут». 21.35 «Кырган болгаш хоорай». Барымдаалыг фильм. 21.55 Хоккей. Делегей маргылдаалы. ЧССР биле Швецияның шилиндек командалары. 00.30 —01.15 Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. «Строитель» — «Калыгырыс».

Воскресенье

АПРЕЛЬ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 Ритмниг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 11.00 «Эртенги почта». 11.30 «Аяи-чорукчулар клуву». 12.30 Уругларның информационно-публицистиг программазы. 14.00 «Музыкалыг киоск». 14.30 «Кадыкшыл». 15.15 «Театрже билет садыл алыр мен...» 15.40 Хоккей. Делегей маргылдаалы. Канада биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. Швециядан дамчыдылга. 17.00 «Кедээден дамчыдылга». 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 Улуг-хүн киноязы. Мультфильм. Барымдаалыг фильм. 19.25 «Аныяк кадай». Уран-чечен фильм. 21.00 «Ут». 21.35 «Экип, доктор!». 21.50 РСФСР-ниң улустуң чурукчузу А. Васнецов-биле Останкинонуң Концерт залынга ужуражышкын. 22.55 — 23.35 Уран гимнастика. «Советская женщина» журналдың шаңналы дээш делегей маргылдаазы.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Чудесный дес» 13.00, «Связь через пицерию» 15.00, 17.20 шактарда.

Ойлаар

Республикага будуттап, аязыл турар агаар болур. Чамдык черлерге шоолуг эвес хар чаар. Соңгу-барыын чүкчеп хатның дүргени секундада 9—14 метр.

Дүне агаар 1—6 градус соор. Чамдык черлерге соок 11 градус чеде бээр. Хүндүс 7—12, чамдык районнарга 0—5 градус чылыыр.

Кызылга чагбас. Соңгу-барыын чүктеп хатның дүргени секундада 9—14 метр. Агаар дүне 2—4 градус соор, хүндүс 9—11 градус чылыыр.

Автооруктарга кестүүр эки.

Театр

Апрель 16, 20-де. Тыва болук. В. Константинов, Б. Рацер. Музыказы В. Лебедевтиң. «ЭЛДЕПТИГ ДИОГЕН». Ийи кожегелиг оперетта. Эгелээри 19.00 шакта.

Чөөн-Сибирьниң күрүпеңниг культура институдунуң библиотека болгаш культура-чырыдыышкын ажылынын факультеттериниң шүүт болгаш бот-өөредилгениг салбырларынга киирерин күзээпперби-биле чугаалажышкын-беседаларны Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чорудар деп турар.

Чугаалажышкын - беседалар Кызылдың ураң чүүл училишезинин бажынынга 1989 чылдың апрель 17—20-де эртенгини 10 шактан эгелеп болур.

Училищенин адреси: Кызыл хоорай. Ленин кудумчузу, бажын № 2.

Кино

АПРЕЛЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Сказка про влюбленного малара» 9.20, «Фонтан» 11.10, «Жемчуг» 13.30, 16.30, 19.30 шактарда.

Видеозал: «Тайна виллы «Грета» 11.00, 15.00, 17.00, 19.00, «Блистающий мир» 13.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «За околицей дракон» 9.00, 12.40, «Отряд Трубачёва сражается» 10.40, «Публикация» 14.20, «Дикое сердце» 16.10, 18.10, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пугало» 11.00, «Весёлые ребята» 13.00, «Золотая голова мстителя» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дикие лебеди» 10.00, «Продление рода» 11.40, «Стукач» 13.30, 17.20, 19.10, «Большие манёвры» 15.20 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАПИН.

Индекс 54241

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

«Шынның телефоннары»

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орадакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ карымсалгазы секретарь — 3-34-92;
◆ орадакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи аймыгыл киллизе — 3-36-42; 2-36-25;
◆ совет тургузуг, сомоол айтырыглар киллизе — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үзетпүр киллизе — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агротехпүр киллизе — 3-41-16;
◆ пропаганза киллизе — 3-34-57;
◆ культура киллизе — 3-39-15;
◆ информация киллизе — 3-37-11;
◆ чагаа киллизе — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киллизе — 3-36-93;
◆ үндүрүкчүлер — 3-27-41;
◆ созуп келбейн бараанга — 2-52-75, ее доозу

Чыыда 800 катап упер. Хемчээли 2 парлалга ышаазы. Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Пом үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садывыың херектериниң төлээ-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 269. ТС—00490.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 18 вторник № 91 (13991)

1925 чылда үзеңгилеттингеш Өртээ 3 кеп.

1989 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыглары

1. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май 1 делгерезин!

2. Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжынар!

3. Социализмниң революсчу чаартылгазының идейлиг үндезини — марксисчи-ленинчи өөредиг чурттап база сайзырап турзун!

4. Эде тургустунуушкуннуң эгелекчизи болгаш магадылакчызы Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делгерезин!

5. Коммунистер! Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының чаартыкчы идеяларын тодаргай ажыл-херектерге боттандыраалынар!

6. Чоннуң эрге-чагыргазының ёзулуг органнары — Советтер делгерезин!

7. Бистин улуг Төрээн чуртувус—Совет Социалистиг Республикалар Эвилели бижыгып база чечектелип турзун!

8. ССРЭ-ниң улустары! Социалистиг интернационализмниң болгаш совет патриотизмниң чанчылдарын кадагаланар база сайзырадыңар! Национализмниң болгаш шовинизмниң илерээшкиннеринге шиитпирлиг согугну бериңер!

9. Бистин ниитилеливистиң шимчедикчи күжү—ажылчын ангы делгерезин!

10. Көдээниң ишчилери! СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырынар! Социалистиг өнчү-хөрөнгиниң болгаш ажыл-агыйны чорударының хевирлериниң ангы-ангы аргаларынга үндезилеп, чурттуң чонунуң аъш-чем хандырылгазын экижидиңер!

11. Совет эртемденнер, культураның болгаш уран чүүлдүн ажылдакчылары! Эде тургустунуушкуннуң интеллектуалдыг күчүзүн өстүрүңер! Социализмниң угаан-бодал эртинелерин камгалап база көвүдедиңер!

12. Совет херээженнер! Өг-бүленің чаагай чоруу дээш хүн бүрү сагыш човавышаан, күш-ажылга болгаш хөй-ниити херектерингe, тайбың дээш демиселге идепкейлиг киржиңер!

13. Комсомолчулар, оолдар болгаш кыстар! Билиглерни, күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи ажыл-чорудулганың чапчылдарын чүткүдүг шингээдип алынар! Эде тургустунуушкунга идепкейлиг киржиңер!

14. Совет профэвилелдери! Күш-ажылды бедик деңнелге организастаары, кижилерниң амыдырал байдалдарын экижидери дээш демисежиңер! Социал чөптүг чорукту бадыткап тургузунар, ажылчы чонуң хоойлу ёзугаар эргелерин камгалаңар!

15. Партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга чалбыыштыг байыр!

16. ССР Эвилелиниң хамаатылары! Чоннуң эрге-ажыктарынга болгаш социализмни чаартырынга хөй-ниитиниң инициативазын болгаш эде тургустунуушкунга идепкейин сайзырадыңар!

17. Совет дайынчылар! Дайынчы организастыг чорукту болгаш сагылга-чурумну быжыглаңар! Армияга болгаш Флотка эде тургустунуушкуннуң идепкейлиг киржикчилери, совет улустуң тайбың күш-ажылының идегелдиг камгалакчылары болунар!

18. Коммунистиг болгаш ажылчын партияларга, даштыкы чурттарның бүгү демократтыг күштеринге Май Бирниң байыры!

19. Социалистиг күрүнелерниң улустарының дем каттыжылгазы быжыгып турзун!

20. Күш-ажылдың кижилериниң эрге-ажыктары дээш, дарлалга, социал болгаш национал бастып дорамчылаашкынга удур эрес-дидим демиселчилерге чалбыыштыг байыр!

21. Европаның улустары! Бистиң дививиске айыыл чок чорук-тун болгаш кады ажылдажылганың ниити бажыңын тургузаалы!

22. Бөмбүрзектиң улустары! Ядро чок болгаш күш дөгевес делегей дээш демисежиңер! Аажок улуг, ниити кижи төрелгетен ужур-дузалыг айтырыгларны шиитпирлээринге күжениишкиннеривисти чаа политиктиг бодалга үндезилеп каттыштыраалынар!

ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизин чыылдырар дугайында ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

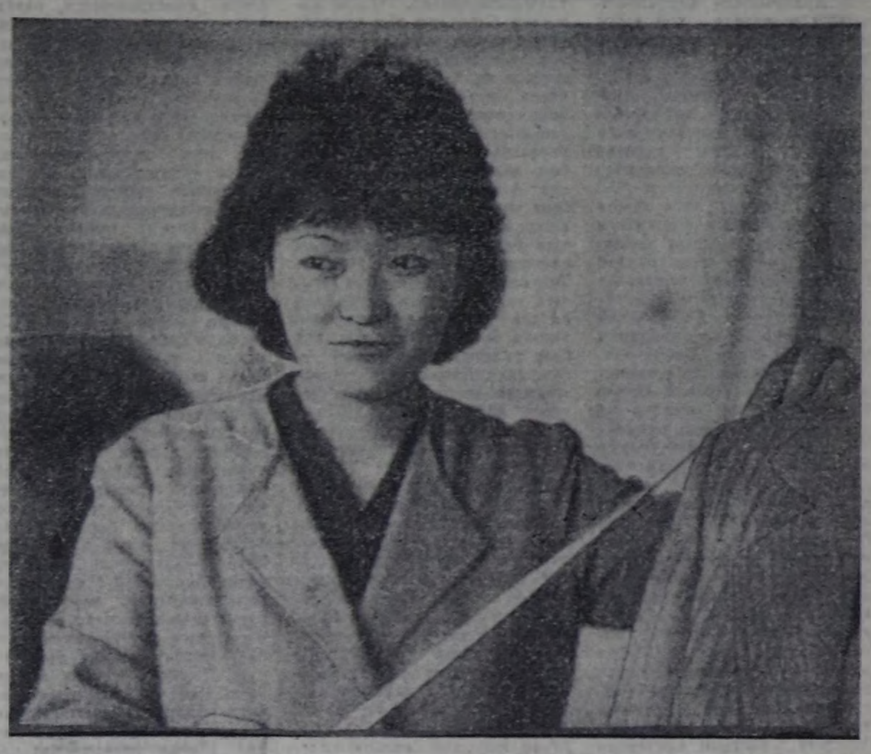
«ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузуунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында» ССРЭ Хоойлузуун күштүг болдуруп киирер чурумунуң дугайында» 1988 чылдың декабрь 1-де ССРЭ-ниң Дээди Советиниң докталдынга дүштүр ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң докталдыры бөзээ:

ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизин 1989 чылдың май 25-те Москва хоорайга чыылдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. ГОРБАЧЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Бремль. 1989 чылдың апрель 14.

ЧУРУКТА: Таңды районнуң Бай-Хаакта даараныла цегинде хеп бымычызы Саяна Даябыр-оол бо чылдың бирги кварталында планның даалгазын ажыр күүсеткен. Оң бригадазында даараныкчылар база алган хүлээлгезин чедиишкинниг боттандырганнар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Хоойлу-дүрүмнү сагыыры — хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези

Мен совет хамааты кижи болганымда, сөөлгү үеде чүртүп оң-бо девискээрлерде болуп турар таварымча чок болуушкуннарны сеткил-сагыжым дүвүреп, хайгаарап, солуннардан номчуп, радиодан дыңнап, телевизордан көрүп турар кижи-дир мен. Черле дүвүренчиг-дир. Ажык-чарлыг чорук, демократия деп алгап, эде тургустунуушкуннуң удурланыкчылары, националистер, шовинистер-даа баштарын көдүрүп, бистe эгелээн чаа демократтыг болуушкуннарга удурланып турлар. Ол дээрге янда-мында бөлүктерниң, каш кижиниң көдүрүп үндүрүп келгени айтырыг эвес, черле элээн ханы болгаш бодамчалыг хөделимишкиннииң түпелиң-дир деп, мен-не ынчаар билип тур мен.

Бистиң кижи бүрүзү хоойлу-дүрүмнү сагывас болуруусса, кандыг-даа эде тургустуушкун болбас, хамык чүве буураны ол деп, ынчаар билип чоруур мен. Ажыы-биле чүгаалаарга, эрге дугайында билир бис, а боттарывыстың хамааты хүлээлевистиң дугайын бодавас. Бистерниң чамдыктарывыста ол меңээ хамаарышпас дээр хөөннер бардыр бо. Ынчангаш ам хоойлу-дүрүмге үүлүнда-мында чоруктарның үнүп кээп турар чылдагааны ында.

Айтырыгны тургузар-даа болза, ужур-дужурумнуг болгай. Сөөлгү үеде Грузин ССР-де болган таварылга кижиге дыка-ла чаарышкылыг-дыр. Совет эрге-чагырганы дүжүрер, ССРЭ-ниң составындан үнер деп лозунгар салып турарын чүнүп-биле депшээрил, чүнүп-биле ону тайылбырлаарыл? Кижи дыңнап көрбээн таварылга-дыр бо.

Ынчангаш «Күрүнеге удур кем-херек үүлгеткенин хлэп келемде харысалгаанының дугайында» ССРЭ Хоойлузуунга болгаш ССРЭ-ниң еске-даа чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер база немелделер киирер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң чоокта чаа үнген Чарлыын сеткилимниң ханызындан деткип тур мен.

Мен бодаарымга, бистe хоойлу-дүрүм тайылбыры дыка кошкак. Эң ылаңгыл аныяктарга ону калбаа-биле тайылбырлаар, угаадыр херек. Аныяктарга танцы, дискотека дугайында чарлалдарны бол-ла көөр-дүр бис. А оларга хоойлу-дүрүм дугайында ыңдыг-мыңдыг лекция болур деп чарлал чоп көөдүбезинг? Ооп аңгыда, бот-кижизидилге деп чүүл дугайын чүге ыыттавас бис. Бир эвес кижи, эң ылаңгыя аныяктар боттары чүнү эки, чүнү үй багай дээрил деп чүвени угаап бодап, сагып чорбас болза, оларга чеже-даа чүве чугаалап, сургаарга, хапаже чочак-тараа октап турганы-биле дөмей-зе болгай. Кандыг-даа ажык чок болур.

Аныяктар кижизидилгезинниң, интернационалчы кижизидилгениң дугайында бистиң республикага акаа-маңаа хурал болган дээр дугайын бо-ла дыңнаар. номчуур-дур мен. А оларның-биле черле чогум дээштиг ажыл чок хевирлиг. Оларның ажылдап, чурттап, өөренип турар черлеринге барып, оларның боттары-биле эш хуу ёау-биле чугаалажыр, оларның санал-опалдарын дыңнаар херек. Бистиң Кызылга тудугжулар безин 1000 ажыг кижи херек дээр-дир. А аныяктарны олче эвилелдезе? База бир санал: өөредилге черлеринге ВЛКСМ обкомунуң азы хооркомунуң хүннерин эртирзе кандыгыл?

Дартан-оол ЕНДАН.
Журналист.

КҮРҮНЕНИҢ КАМГАЛААР

«РСФСР-ниң Кеземче болгаш кеземче-чорудулга кодекстеринге өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында» РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыын солуннар арымда парлаанын чүүлдүгүзүп орар мен. Чамдык кижилер демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту өскээр ажыглап, яңы-бүрү хоп-меге чүве бижип алгаш үстүкү органнарже дамчыдар апарган. Ооң кедерезе ол чорук ийи-чаңгыс удуртукчуга эвес, харып күрүнеге удур кем-херек үүлгедиринге чедирип болур.

РСФСР-ниң Кеземче Хоойлузуунуң 70 дугаар чүүлүнде антисоветтиг агитация болгаш пропаганда чоруткан кижилерни шиидерип көрүп турар. «Советская Россия» солуннуң номчуп олурарымга безин 1986 чылда мындыг ажылды чоруткаңы дээш 7 кижиниң шиитпеп чораан. Моон алгаш көөрге ук Хоойлуда немелделерни болгаш өскерилгелерни киирерин кончуг шын. Ынчангаш ийиден беш муң чедир рублуге торгаар дээрини детким кижи-дир мен.

Эң ылаңгыяда РСФСР-ниң КХ-вуң 74 дугаар чүүлүнге киирген немелделерни болгаш өскерилгелерни деткидим. Сөөк-ялылгажыр чорук бистиң республикада безин бар деп чүвени солуннардан номчудум. Ол дээрге эң-пе айыылдыг херек-тир. Ооң кедерезе «чаштанчыдан чалбыраап-даа» үүлү болур. Бо бүгүнү болдурбас дээш Чарлыкты үндүргеп. Ындыгларны беш чылга чедир хостаалгазын кажың шиидер болгаш 5 муң рублуге чедир торгаарын бүрүү-биле деткиир мен.

Күрүнеңи камгалаары — совет хамаатызы кижи бүрүзүнүң херээ. Чарлыктарны кижилерни шиидер дээш үндүрер эвес, а кижилиргени күштелдиреринниң негелдези деп билип турар мен. Пенсияже үне бергимзелаа Хоойлуну сагып, ону боттандырарынга бар шаам-биле киржир мен.

Кертик-оол ХҮРЕКПЕН.
Күш-ажылдың хоочуну.

ПЛАНЫН КҮҮСЕТКЕН

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгүр» комбинаттың түрмектеп сорттаар комплекизиниң коллективи бо чылдың бирги кварталының планның даалгаларын ажыр күүсеткен. Беш технологтуг эзлчеглерден № 2, 5 эзлчеглер соцчарыштың тилекчилерине саналткан. Үүле март айда улуг мастер Е. Г. Кушлованың удуртканы № 2 эзлчег планын 89303 тоннага чедиргеп. Т. Б Баранованың эзлчээ бердинген планын 1216 тоннага ажырган.

Бо ийи эзлчеглерде сагылга-чурумуу. кызымак күш-ажылды-биле ескелерни эдертип, оларга үлегер-чижек болуп чоруур кижилер хөй.

Оператор Алдын-кыс Иргит, руда кургадыкчызы Шолбан Күжүгет, дериглер машинизи Мария Самбуу болгаш ескелерни-даа анда хамаарыштырып болур. Оларның бүгүрүкчүлүг күш-ажылы комбинаттың түрүстустунганындан бээр 25 чыл ооңга белек болур.

Ангыр-оол КҮЖҮГЕТ.

УРУГЛАРГА ЭКИ БЕЛЕК БОЛУР

«Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам ыдай дүргедедир хемчеглер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докталдын ёаугаар бистиң республикага чурутталга, социал-культура тудугларын тудуп бээр хүлээлгеш алган АССР-лерниң, крайларның болгаш областарның хөй кезии көрдүнген тудугларын тудуп, доозар дээш хемчеглерни ап келген. Москвачыдар Кызылда уруглар садын болгаш 1000 ажыг өөреникчиге школаны тудуп дооскаш, дужаап бергеш, эрткен чылын-па чана бергеп. Ол тудугтар ам пайыралдың демдээ боол ажыглаттынып, чаштарның хөглүг үнү долган. Кызылдың бир онзагай каасталгазы боол коствп турарлар.

Туда хоорайның «Үлетпүр тудуг» трезинниң Павел Иванович Поготскийге удурткан бот-орулга-чарылгалыг улгаттыр каттыштыртан бригадазы Кызыл хоорайда Пионерлерниң болгаш школачыларының орудузун эртирген чылын тудуп эгелээн.

Ордуну Пушкин кудумчузуунуң чиге дужунда, парктың ажыглал чок чыткан шыгында, бойдус-чурумалдыг черде тудуп турар. Аңаа 600 уруглар кээп, яңы-бүрү белүүмнерге кичээлдээр. Ооң тудуугa тулажылар 1991 чылга чедир 3 млн. 900 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Ниитизи-биле ордуну тударынга киирер материалдары-биле 8 млн. 112 муң рубльди телевилээп. Бригадаже чогум дээштиг ажыл чок хевирлиг. Оларның ажылдап, чурттап, өөренип турар черлеринге барып, оларның боттары-биле эш хуу ёау-биле чугаалажыр, оларның санал-опалдарын дыңнаар херек. Бистиң Кызылга тудугжулар безин 1000 ажыг кижи херек дээр-дир. А аныяктарны олче эвилелдезе? База бир санал: өөредилге черлеринге ВЛКСМ обкомунуң азы хооркомунуң хүннерин эртирзе кандыгыл?

Дартан-оол ЕНДАН.
Журналист.

Найыралдың тудуглары

Туда хоорайның «Үлетпүр тудуг» трезинниң Павел Иванович Поготскийге удурткан бот-орулга-чарылгалыг улгаттыр каттыштыртан бригадазы Кызыл хоорайда Пионерлерниң болгаш школачыларының орудузун эртирген чылын тудуп эгелээн.

Ордуну Пушкин кудумчузуунуң чиге дужунда, парктың ажыглал чок чыткан шыгында, бойдус-чурумалдыг черде тудуп турар. Аңаа 600 уруглар кээп, яңы-бүрү белүүмнерге кичээлдээр. Ооң тудуугa тулажылар 1991 чылга чедир 3 млн. 900 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Ниитизи-биле ордуну тударынга киирер материалдары-биле 8 млн. 112 муң рубльди телевилээп. Бригадаже чогум дээштиг ажыл чок хевирлиг. Оларның ажылдап, чурттап, өөренип турар черлеринге барып, оларның боттары-биле эш хуу ёау-биле чугаалажыр, оларның санал-опалдарын дыңнаар херек. Бистиң Кызылга тудугжулар безин 1000 ажыг кижи херек дээр-дир. А аныяктарны олче эвилелдезе? База бир санал: өөредилге черлеринге ВЛКСМ обкомунуң азы хооркомунуң хүннерин эртирзе кандыгыл?

Дартан-оол ЕНДАН.
Журналист.

АПРЕЛЬ коммунистиг СУББОТНИК 22

ЭРЗИНДЕН МЕДЭЭЛЕР

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чыл оюнга тураскаатkан коммунистиг субботникти эрттирер дугайында эгелээшкинниң Ленин аттыг совхозтуң ажылчылары изип-биле деткишиваан, күш-ажыл байырлалынче бир демниг үнерни шиитпирлээн.

Ниитизи-биле 280 кижи субботникке киржир болгаш ооң шитинде 64 кижи чаагайжыдылгага ажылдаар. Субботник штавының плэнында тудугга хереглээр 120 кубометр маңгы белеткээри, кыштагларга 10 тонна өдекти бөлөри, ховуштөлдерге 10 тонна минералдыг чемнячилгени чажары. 5 центнер сүттү бүдүрери көрдүнген.

Совхозтуң ажылчыларыы ол хүн ажылдан алган акшазындан 640 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

• • •

«Мерен» совхозтуң ажылчылары 352 кижи ажылчо үүүп. 1550 рубльдиң продукциязын бүдүрер болгаш беш чыл фондузунче 770 рубльди шилчидер. Ол хүн 900 баш ешкүнү кыргыыр. Сыын-Мыйыс СБФ-зының коллективи 5,5 центнер сүттү бүдүрер, суурнуң чурттакчыларын 1,5 километр суггаттыг сиген шөлүн долгандыр кажаалаар. Ажылчын турушгарыпга 80, а суур чаагайжыдылгазынга 60 кижи ажылдаар. Кампан алган кывар-чаар материалдары-биле 6 чоланы ажылдаап. 30 тонна яңы-бүрү чүүктү сөөртүр.

Хавырбаа КАРА-ООЛ.

ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ АЖЫЛДААР

СЭКП Кызыл хооркомунуң болгаш райкомнарының бирги секретарыларының семинар-хуралы ажылын дооскап. СЭКП ТК-ның кежигүнүүге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин ооң ажылынга киржип чүве чугаалаан. Партия организацияларының ажылында бөгүн кол чүүл СЭКП ТК-ның март Пленумунуң материалдарын күш-ажылчы коллективтерге, хаңзы-биле өөренип көрүп, ону кижилер аразынга таймылбырлаары деп ол демделээн. Ажыл-ишчи ээ ёзузу-биле черге ажылдаарының чугулазын кижи бүрүзү билип алзын дээш тайылбыр ажылын совхозтарның, оларның аңгы-аңгы адырларының деннелиппе күштелдиреринниң чугулазын айыткан. Кичээнгейниң төвүнге аъш-чем продуктуларын бүдүрерин көөдедир, чурталга тудуун улгаттырары, социал хандырылганың ескедаа айтырыгларын шиитпирлээрин турар ужуралуг. бар курлавырларны шупшуун ажыглаар кылдыр ажылды башкарар херек, онаа кичээнгейни бичии уругларның ясли-садиктерин, школаларны тударынче утпаңдырар херек деп Г. Ч. Ширшин чугаалаан.

Күш-ажылчы коллективтерге, өөредилге черлеринге политиктиг болгаш идеологтуг ажылды бедидеринниң эргежок чугулазынга Г. Ч. Ширшин докталаан. Партияның шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынче кижилерни эвилелдеп тура, сагып аммр чорукту, национализмниң, шовинизмниң ымдемдектерин херекке албайн барбайн, аңаа принципиалдыг, партийжи харымны берип, ленинчи национал политиканы амгы үе-чадаза шиитпирлээринге, партияның амыдыралга боттандырып, туралын кижилерге таймылбырлаары ковчуг ужурдузалыг деп Г. Ч. Ширшин чугаалаан.

Алдын өскенин кижиларынга, оолдар кыстарны ажылга хаара тударынга база доктаалаан. Ол дээрге чүгле комсомол организацияларының эвес, а партия организацияларының база ажылы-дыр, аныяктар-биле үргүлүү ужуражып, чугаалажып, оларны дүвүредип турар айтырыгларны өөренип, шиитпирлээринге херек кырында киржир херек дээрзин Г. Ч. Ширшин чугаалаан.

Ол ышкаш кем-херек үүлгедиишкиннериниң айтырыгларынга база докталаган.

Семинарның киржикчилери Тыва АССР-ниң күрагроүзетпүр комитединиң ажылдакчылары болгаш республика солуннарының редакторлары-биле база ужураштыр. Оларның аразынга сананалдар болгаш бодалдар солчуушкуну болган.

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМ ТУРДА...

ДУРЖУЛГАМДАН ТҮҢНЕЛ

Тыва АССР-ниң ажыл-агыйларында экономика талазы-биле кол черни хой ажызы эзелеп турар. Ынчангаш ону сайзырадыр талазы-биле боттарының сагыжы саргып чоруур эштер Тес-Хемден Иван Данзүрүнүүн. Тандыдан Ондар Дамчай-оолдуң дээш ескелернин-даа санал-онаалдарынга каттышпышаан, хой ажылының талазы-биле бодумнуң бодалымны үлежикседим.

50 чылдарда Тывага каракуль уксаалыг хойларны сайзырадып эгелээш, ол уксаанның мал бажын остүрериниң тавырымча чогун бырымдаалаш, (кежин алырыбиле ол уксаанның хураганнарын чаш турда-ла өлүрер, дүк талазы-биле орулгазы база-ла чер албас), алтай уксаанның чиңге нарын дүктүг кошкарлары-биле хайнакташтырып эгелээнде, хой ажылыга улут-улут чеднишкинер тывылган. Ол уксаанның бистиң республиканың агаар-бойдузуунга тааржыры, экижиткен хайнак хойларын бээр чаш төлүг, кыргыыр дүгү ковүдээн. Хойдан хураган алыры 100 хойта онаштыр эң үстүкү көргүзүглер 160 чедип турган, чүге дээрге алтай уксаанның экижиткен I-II-III класстарының хойлары ийи дугаар төрүүдүнден сонгаар ийистээр, харын-даа 3 хураган төрүүр таварылгалар хей турган. Бо ажылды ветеринария эртемнеринiң кандидады Илья Дөңгүр-оолович Кызыл-оол, зоотехниктер Монгуш Лайза, Ондар Сегленмей дээш өскелер-даа сайзырадып, ол үеде мурнакы дуржулганы пептередип турганындан 60 чылдар төнчүзүнде Тываның ажыл-агыйларының коданнарынга төрүүр хойлар 60-70 хуу чеде берген турган. «Торгалыг» совхозтуң малчыннары Куулар Санчат-оол, Дагба Доржу, Доңгак Байыр дээш өскелер-даа хойдан хей хураган, хей дүктү кыргып алганы дээш «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» аттыг баштайгы эдилекчилерни болгулады. «Октябрь 30 чылы» колхозтуң ирт кадарчызы Монгуш Сандык пруттерден 6-7 кг дүктү кыртып ап турду. Көдээ ажыл-агый министерствозунуң талазындан тапталаштыкын, чагырып дужаар бюрократчы чоруу хой ажылын чаржычыг байдалга таварыштырып, үстүнде адаанным эштериниң кылып каан ажыдың кызып каапкаш, красноярск, сараджа, моол дээш янзы-бүрү уксаанның бүдүрүкчү кошкарларын Тываже кирер сөөртүп эгелээш, хамык ажылды «хойтпактаан». Түңнелинде хойларывыс тос ажы чүзүнүг апарган. Карала, сарала чүзүннүг, узун кудуруктуг, дүк-даа бербес, хураган деп хураган-даа бербес, чүгле ады-ла хой болуп арткан. Амгы үеде байдалды алгаш көөрге, төп зоналарда кара, карала, шокар чүзүннүг, чиңге нарын дүктүг хойлар, мурнуу зонада бөдүүн дүктүг, узун кудуруктуг хойлар тыптып, кандыг-даа селекция ажылы чок таптаашкын үеанинден ажыл-агыйлар үптүүп чадап, үстүүртеп айтышкын маннаар, ботпдепкей чок чорук-биле хой ажылында сандараашкын уламчылавышаан. Ол-бо кижилер буруулуг деп үрүнейнип турбайн, алтай уксаанны төп зоналарга сайзырадып эгелезе чүл? Чүге дизе ол уксаа бистиң ширини агаар-бойдузуувуска тааржыр. Ажыл-агыйларда ам-даа ол уксаанның, эвээш-биче-даа бол, салгалдары артып калган. А мурнуу зонага болган кадыр-берт одарларлыг ажыл-агыйларга бөдүүн, чартык бөдүүн дүктүг хойларны сайзыратса чүл? Монгун-Тайгада болган Өвүрүүн «Кызыл тук» совхозта ол хойлар ам-даа шынарын чидирбээн хевээр болгай. Төл, дүк, эът бээр талазы-биле алтай уксаанның хойлары тус черниң хонгудан ажыг болгай. Февраль айда Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүүркому биле агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының профзавилел обкомунуң 1988 чылда пээр мал коданнарын таарыштыр шилип тургузарының талазы-биле республика конкурузунуң түңнелин үндүрген. Бодум хуумда орта удур мен, чүге дизе, бистиң республикавыстың ажыл-агыйларынга кандыг-бир чаа үүлдү, мурнакчы дуржулганы тарадып турган эвес, ол дээрге зооветажылдакчыларның коданнарны өң-чүзүн, пазыхар, уксаа талазы-биле тургузар ужурлуг кол-ла ажылы, «корүнчүүр» болур ужурлуг. Шаанда ажыл-агыйларга мал ажылының тускай эртемнерни чедиппес үелерде безин коданнарның холушкак чоруу турбаан. Таптаашкын үеанинiң байдалы-биле ажылдап турарывыс оон көстүп турар-дыр. Ажыл-агыйларда тускай эртемнитлерден Агроүлетпүрүүркомуун ажыллакчыларынга чедир шыңгыы түңнелди үндүрери чугула. Коданнарга турар малдың дормазының талазы-биле айтырыгны өөренип көөрү күзенчиг. Чамдык ажыл-агыйлар бүтү коданнарны мал чеми-биле хандырар аргазы чок, а одарларның беримчезин база-ла тоолуг эвес болгай.

Өвүрүн «Коммунизмче орук» совхозтуң Улаатай хойну бригадазында мара баштыг ак хойларының аразынган чылдың-па бонитировка дүүтаар эң эки шынарлыг дүк бээр хойларны аңгы коданнаар деп планнап турары копчут экв. Ол совхозтуң дуржулганы дүүтаар үзүп алыры хой ажылын сайзырадыр дээш ажылдаарынга, отчёт-үчёттү кылырынга эң-не тавтыкчылыг. Амгы үеде республиканың ажыл-агыйлары хойну эрте оолдадып турар. А мурнуу зонада, чижөлзөргө, Өвүр районуун ажыл-агыйлары орай оолдадып, багай эвес чеднишкиннерлиг болуп турар болгай. Ынчангаш эрте оолдаашкын-биле орай оолдаашкынны болгумүн бодап турарым-биле коргузерин ораллажып көрейн. Эң эрес, кежээ малчыннарның көргүзүглери эки, ынчангаш эрте төрөөн хураганнар үзүлде үезинде 30-35 кг чеде бээр, семис, шыырак болуп, а ортумак болгаш багай көргүзүглерлиг малчыннарның хураганнары үзүлде үезинде бөлүкке чарлы бээр, семис, ортумак, арган, чангыс сес-биле, эрте төрүттүнген хураганнар чангыс аай эвес. Оларның аразынган өкпехөрөө аарыг, чедир өспөөн хураганнарны барык коданнаар бүргүзүнден көрүп болур. Эрте оолдаашкын үезинде коданнаар бүргүзүн 3-4 сакмапчы-биле хандырар, төрөөн хойларга пемелде чем, чаш хураганнарга доктаамал хайгаарал, чылыг кажаа негеттинер. Декабрь, январь айларда төрөөн хойлар март, апрель айларда суду эвээжеп, боттары арып, бакшырап келир. Ынчан пелеш-биле кадыг хураганнар база бакшырап эгелээр.

Орай оолдаашкынның эрте оолдаашкынга бодаарга, эки талалары хей. Боос хойлар, март, апрель айларга чедир ажаалдазын, кададын-на шын чорударга, арып, бакшыраскаа, дүтүүнүн үнери-даа болбас, сүтүкүр боор. Агаар-бойдустуң, байдалы кандыг-даа турар болза, черле чылый берген болганда, хүн дүрту узун (чаш малга эң чугула чүүл хүн хереди), оок чылыы тавырымчалыг, незинин сүдүн эвээ тургаш, удаатыр оътка кирип, дорута боор. Үзүлде үезинде олар шупчу дескп, чангыс аай, дирит деңзинги 23-25 кг. «Коммунизмче орук» совхозтуң Улаатай хойну бригадазының малчыннары Төмүр Кыызл-оол, Монгуш Аңжай-оол, Монгуш Сайнар, «Торгалыг» совхозтуң Кара-Тал хойну бригадазында Кыргыс Лаш-оол, Кертик-оол Накеыл, Кыргыс Отчёт олар сөөлгү 3-5 чылдарда төрүүр 100 хойдан 95-100 хураганнарны ап келген. Оларның коданнаачыңга хой солдаашкыны 10-15 хонгута артып турар. Мал чеми колдуунда чайгыдаттынмас аны экономика талазы-биле доора, дорт чарыгдал эң-не эвээш.

Сула эдержиишеин болгаш тарын боозадылганы октябрь айда, малдың эң-не семис, шыырак, агаар-бойдуг тавырымчалыг, серилдей берген, хойларның эдержилгеге кирер хөөвү эки үеде чорударга тавырымчалыг. Хой кыргылдалы, түүлдазы июнь 15-тен июль 15-ке чедир, багай чылдарда июль айның топчуунге чедир чоруп келир. Оон чайлагга август 15 чедип чопда-ла эдержилгени желей бээр, а хойлар ол үеде семирип четтикпээн болур, оларның эдержилгеге кирер хөөвү чавыс, агаар-бойдуг изиг. Эрте тарын боозадырының, эдериштиреринiң тавырымча чок байдалы ол.

Орай оолдаашкын талазы-биле Улаатайның малчыны, шинда бригада чөвүлелиниң даргазы Кызыл-оол Доңгакович Төмүрүүн дуржулгазы копчут солун. Боду бухгалтер эртемниг болгаш эң-бүле керээзиниң талазы-биле бүтүүле айтырыгларын санап, өөренип орар.

Өвүр районнуң совхозтарын база малчыннарын чижекке кинргиледим, чүге дизе, мен 30 чылдар иштинде мал эмнеп, зоотехниктерден-пе мөйнээн?

Кыргылда үезинде дүк мылган биябес улустуу малакчылар кылып алыр-дыр бис, оон ужурунда фабрикага дужаган дүтүүвүс шынары багай дээш торгадып, бо-ла бот-орулга-чарылга үезинде безин акша төлеп, чарыгдал үндүрүп турар бис. Хойну шын классташ, оок айбыбиле үзүп ангылап каан турган болза ыңдыг үүлдер чаңгыс болуп турар. Үрениң холуксаазын шын эвес кылып турарында ужур-ла бар хире!

Хой ара салырга, брущеллёзтуг деп чылдагаанныыр бис. Херек кырында чүл дээрге, брущеллёзтуг хойнуң 40 хуузу ара салза-даа 60 хуузундан хураганны черле ап болуруп болум караам-биле бүзүрөп көрген мен.

Черле ынчап мал ажылында зоотехник кижиниң кылып бүдүрген ажылы деп чүве чүге козулбевил? Оларның ажыы-херээ чүү улуулап ап бе? 1950 чылдардан бээр экижиди үксаажыдың алган малывыс кайыл? Хойлап алыр дугүвүс чүге есперзе? Инектиң сүдү чүге есперзе? Инектиң сүдү чүге есперзе? Хойларывыстың клазы чүге холушкагыл, өң-чүзүнү чүге ангы-аңгы чүвел? Моңу кымдан айтырар бис

БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
апрель
19
среда
№ 92 (13992)
1925 чылдан үнелеп-чыгаттынган.
Өртээ 3 иеп.

Часкы тарылгага белеткел

АК-ШАТТА ЧАС

Кожуттуг тергелерни чык долдур хөмүр сөөрткен улут трактор «Октябрь 30 чылы» совхозтуң хөвү турлаанга бистин-биле деңге келди.

— Демиглеп турары биээги хевээр иймн—деп, ол трактортуң ээзи өөрүнге тайылбырлай-дыр. —Хөмүрүң түзүрүп алгаш, тракторну деңзи кырынга тургузуптарга, бетин талазындан деңзи карап көзүдбес. Ындында орган деңзилекчиниң сап-чурагайларны шын бижип турары тодаргай биларынмес.

— Кызылдың тараа хүлээп алыр пунктузунда ындыг эвес иймн чоп—деп, аңаа турганнарның бирээзи чугаага кириштн. —Деңзи карап кайыдаа талазында көстүп турар. Ында ажылдап турар кижилерниң эвилеп-ээлдээп магадаан мен. Чүктүң топпазын ылап бүзүреткеш салыр.

Шынап-ла, тараа биле хөмүрүң аразында кандыг ылгал турар боор. Акша-көпеек черде төктүп чыппас болганда, килограмм бүрүзү дөмейле өртектиг. Чемелээшкин Чадаапаның хөмүр-даш разрезиниң ажыл-чорудулгазынга хамааржып турар. Ындыг чугаа механизаторларның аразынга болганы тавариыга эвес. Баян-Таланың Ак-Шатта бо хөвү-трактор бригадазының кежигүннери үш чыл улаштыр бригада керээзи-биле ажылдаапп, ам арендаже кирип, совхозтуң администрацииы-биле үш чыл хуусаалыг керээ чарып алган.

Арендаторларның амыдырал, ажыл-херээ санаашкынга үнделилеттинген. Оруулгалыг ажылдаар дизе, артык чаргыдаларны эвээжедир. Бригада төвүнге хөмүр сөөртүп эккелген звено удуртукчузу Хеймер-оол Дамбаадан-ович Сат бөгүнгү үүле-херээн совуургады-дыр:

— 9 механизатор үш-үш кижилиг 3 звено кылдыр үстүп алгаш, тарылга төлүп шупгузуп холга алган бис. Апрель 5-тен эгелеп Ак-Шатхөвү турлаанда чурттай бердивис. Черни, техниканы 3 звено аравыста үлешкен бис. Бистиинде кожуг машиналары-биле катаа 2 «Т-150», 1 «ДТ-75» трактор бар. Шык базырыышкынын доозарының кырында келдивис. Шак-үеник халас эртирбес дээш илиртээр черим эрип чыдар аразында Чадаапалап чорааның бо. СЭКП ТК-ның март Пленүмү бот-башкарның ажылдаарынче кичээлгей салганын деткиир-дир мен. Бистерде өскелерден ылгалыр хире үүве чок. Ындында-даа арендаже керээни хейнү хүлээндирип турар-дыр. Март Пленумунуң шиитпирлерин амыралга тодаргай херектер-биле бадыткаар апаар. Арендадан аткаарлап шыдавас бис.

Ак-Шаттың арендаторлары бо чылын 3965 центнер тараазы совхозка сазар. Олар үш культураны: ямыл-тас, арбай, сулапы тарып өстүрер. 100 гектар төлөө интенсивтиг арга-биле бир дугаар чер ажылын чорудар. Гектардан 16,8 центнер дүжүттү алырын планнаан.

Тараажының бүдүрген үүлеэн күүн нестүр. Амдыгында төнчү түнней кандыг болурун бат удур чугаалаары берге. Частың байдалы чиктиг: соон-даа келир, хадый-даа боор. Май, июньда чагбас-даа болза, ыңгын базырган чер июль айга чедир ыңгын белеп шыкнымас деп механизаторлар санап турар. Чүге, дээрге олар эртken чылын чайгы чер ажларылгазын чогуур үеливде чорудуп, төлдү чемтерип, үдүрертип, ийи-үш удаа ажылдап кылган.

Арендаторларның аразында эрес-кежээ эрлер ажылдап турары оларның аксы-сөзүнден, аажы-чанындан илдеп. Аравыста чугаалажып олурувуста, № 1 звенону удуртуп турар коммунист Монгуш-оол Шимитович Монгуш арендже керээзиниң дугайында бижээн солуннуу каомалыдан үштүп эккелгеш, бодунуң эскерглерин тайылбырлай-дыр:

— Бот-орулга-чарылгага үш чыл ажылдаап, арендаже чаа бөлүмнү кылдывыс. Ам түүле канчаар ажылдаарывыстан хамааржыр. Бо күзүн ажаан алыр тараавысты чээли керээзиниң түскай санажылга өртээ-биле сайгарар бис. Звено бүрүзү ангы чектерлиг. Механизаторларда бижиглээн техниканы түде садып алыр акша-хөреңги чогундан оон ажыглалының өртээн совхозка эңгидер бис. Төнчү түнней дээш совуургал моон мурнунда-даа турганы шын харын. Ынчалза-даа СЭКП ТК-ның март Пленумунуң соонда ол ам улам бедээн. Совхозка сатkан тараавыс өртээ-биле биске бижиглээн тракторларыны, көдээ ажылагайның дериг-херекселдерин боттарывыска садып алыр арга үзоорту тургустуна бээр. Өре төлеттинге берген соонда, арткан акша арендаторларже пилчип кээр. Биске бүүрээн йежикти кампалгалыг чарыгдаарынга экономиктиг сагыш човаашкын тыптып келген.

Звено бүрүзү 300 ажыг гектар тараа төлдүт. Ол черлер элеминиг, даштыг, суттат чок болгаш, үргулчүүнүң хөйгаралыга турарын негээр. Сөөлгү бес чылдарның көргүзүглеринге үнделилээш, анализ кызырга, гектардан ортумаа-биле 13 центнер дүжүттү ак-шатчылар ап турган. Ол төлдерден оон-даа хөй дүжүттү алырын арендаторларның амгы байдалы тургузуп турар.

Бригада төвүнде Монге Куулар эргелекчилээн тараа шаңында 9 кижи ажылдап турар. Чаштырар үрезинни күзүн-не арыгдап, белеткеп каан. Хораннаашкынны доозуп турар. Үрезин арыглаар, хораннаарынга Серээ Монгуш, шаның арыг-шеверин тударынга Надежда Донгак өскелерге үлегерлиг ажылдаап.

Ак-Шатта арендаторларның чаны холу эргезинге кирген. Шык базырган, чер чаргап, шөл илиртээн тракторларның шимээн-даажы орайга чедир үзүктелбес.

Данзы САЛЧАК.

ТАРЫЛГА БҮДҮҮЗҮНДЕ

«Алдан-Маадыр» совхозтуң хөвү бригадазының төвү — Борбак-Тейге ол хүн дыкала хөй кижи чыылган. Механизаторлар, суттатчылар, совхозтуң удуртукчулары, специалистер база АҮК-түң төлээлери эртkеп чылда чер ажылдыгларының бот-орулга-чарылга база коллектив кереэзи-биле ажылдаанының түңнелин үндүрген. Бо чылгы сорулгаларны чугаалашкан. Ол талазы-биле кол агроном В. Ооржак илеткел үзүктеп, пииги байдалды ыамызы-биле сайгарган.

Алдан-маадыржылар эрткен чылын тараа культураларының 1 гектарындан ортумаа-биле 17 центнер дүжүт алыр планын 18,5 центнер кылдыр күүсеткеп. күрүнеге тараа дүжаар двигателин ийи катап ажыр боттандырган. Ол ышкаш мал чеми белеткээринге планын бөлүү-биле күүседип шыдаан. А. Кызыл-оол, С. Монгуш, Э. Монгуш оларның удуртканы бот-орулга-чарылгалыг звеноолар шыырак ажылдаан.

Ынчаарга бо совхозта экономистер болгаш бухгалтерия ажылдакчылары бот-орулга-чарылгалыг звеноларның отчёт-үүдүн дыка баган кылганындан будулгаашпаар бар болган. Чижээ, Алдын-оол Кызыл-оолдуң удуртканы 7 кижилиг суттатчылар звенозу 25 мүңнан эвээш эвес рубльди пемелде төлевирге алыр ужурлуг турган. Ынчалза-даа учёт-отчёт будалгаш, ол акшазын албаан. Ооң уламындан звено тараан, ооң кежигүннерин өскээр ажылдай бергеп.

Бо үүнү көргүзүп турарыл? Дешпилгеш ортаже кирерде, аңаа хынамчалыг белеткел чок. улустуң ажылдаарынга таварымчалыг түүлдерин тургуспазынла, коллективти удуртурда холгаарлавр, харын чагыргап дужаар чоруктуң уржуунзан ындыг түүлдер үнүп келир. Күш-ажылды организастаарынга хамаарышкан айтырыглар ынчаа, ол хүралга туруп кээрге, чамдык удуртукчулар, специалистерниң талазындан доогуп харылаар. а ажылчыннарның талазындан ажыны, кандыг-бир айтырыглар салыр-даа таварылгалар турду.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң чер ажылдыгларының бо чылгы сорулгазы улут. Ниитизи-биле 9 звено, 61 кижи хөвүга ажылдаар. Олар 2011 гектар тараа культураларын тарып өстүрер. Бир гектардан 18 центнер дүжүттү алыр. Тракторлар болгаш кожуг машиналары белеп. Үрезинни арыглап, хораннап белеткээп. Бута-сумуннарны база бат удур арыглап аштап алгаш, суттатты эгелээп.

Ынчалза-даа улустуң ажылдап, чурттаарынга таварымчалыг түүлдерни хөвү бригадазының төвүнге ам-даа чедир кылбаан. Ол талазы-биле четпестерни ам чайладып турар.

Сеңбе ОНДАР.
Сут-Хөл район.

ШӨЛДЕРЖЕ ҮНГЕН

«Хемчик» совхозтуң тараажылары бо ажыл-агый чылында 1100 га черге тараа культуралары, ооң иштинде 315 га кызыл-тас тарын өстүрер, 250 га черни интенсивтиг арга-биле шинээдир. Ооң ангыда, ук совхозтуң ажыл-ишчилери бо чылын 120 га черге картофель, 30 гектарга ногаа, 1595 га черге чанғыс чылдыг болгаш хөй чылдыг сиген тарыыр.

Амты үеде бо ажыл-агыйда часкы хөвү ажылдары эгелей бергеп. Болат Хомушку, Мартан-оол Сааның звенолары 400 га черге минералдыг чемиштидилгенин чашкап, суттарган, ыңгын базырган.

Бо хүнүерде үрезин арыглашкыны болгаш хораннаашкыны кидин түлүк чоруп турар. Кызыл-тас үрезинни шыырынга чедирер дээш катап ярылап эгелээн. Совхозта суда үрезинни орнап сөөртүп ажыл үргулчүлеп турар.

Хөй чылдыг сиген шөлүн тарылгага бедеткээр ажыл база хайнышкынныг чоруп турар. Шида 506 га черним чемиштидилгенин чашкаш, илиртээн. Ол шөлдерде Амыр Кара-Салдың, Чүдней Кара-Салдың, Борис Донгактың, Борис Хомушкунуң звенолары боттарының участоктарын суттарып эгелээн.

Моңге-Байыр ООРЖАК.

ОНААЛДАЛАРНЫ АЛГАН

Сут-Хөл районда Карл Маркс аттыг совхозтуң механизаторлары чеди ажы звенога чарлып алгаш, дужүттү тарып өстүрер деп шиитпирлээн. Звено бүрүзү бүдүрер продукциязының хемчээлиниң дугайында планныг онаалдаларны алган. Чижээлээрге, Алексей Монгуштуң удуртkан звенозу Сесеге бажында 354 га черге арбай тарып өстүрер, га бүрүзүнден 15 центнер дүжүттү алырын планнап турган. Совхоз биле звеноларның аразында арелда дугайында керээ чарары орайтаан. Чүге дизе, черниң ортек-үнелиниң дугайында сангурагайлар билдинмес. Арендаторларның амы-тыны когарваа. Ындыг чорук кижини чайгаар бодавидырыш кээр.

Бо талазы-биле бистин республикада кылыр. болвар түүлдер хөй. Хөй-ниитии черияге чогуш-содаа-даа болуп турар-дыр. Тыа үдур профилактиктиг хемчеглерни эки албас үүве болза, ындыг «тенек» чоруктар сөөлүнде барып күрүнеге үдур үүлегдирдерге чедирип болур деп бодаар кижи-дир мен.

Ооң ангыда бо чамдык аныяктар аразында орустыва дижип ылгажы бээр фактылар барын ам эскерер апардым. Ооң дээш, уту кайдал? Ындыг сөс эдерииге оларның аксы канчаа эптежип турарыл?

Орус болгаш тыва улус мурнуундан бээр кады чурттап келген болгай. Иланғыыл 50—60 чылдарда ылгажыр деп үүве шуут биледес, эки-багай деңге үлежип, бар-чогун деңге алчып-бержип келген болгай, ам-даа ындыг өгбүлеглер хөй. 1960 чылда Ийи-Талга ийи-де орус кижи турду: бирээзи —башкы, өскени — бухгалтер. Оларны кым-даа ындыг-ындыг дивес, харын-даа эп-найыралдыг чурттап келдивис. «Кижи төлү каяа-даа чорууp, күш төлү каяа-даа ужар» деп үлегер домактыг үүге үттүп алган. ам кээп ылгажып турар бис? Ынчангат ук Чарлыкта националдар аразының харылзаваларын бижиглээр талазы-биле олурулгар база шын киргеп деп детkинр-дир мен.

Антонида ОЮН.
Кызыл хоорай.

ДЕМНИГ ҮНЕР

«Тыва коммунэнерго» будүрүлгезиниң коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чылынга турескаактан коммунистиг субботникке идепкейлиг киржир дээш кылыр ажылдарын бат удур тодаратkан. Ол хүн күүн-ажыл байырлалынче шупту 290 кижи ажылдап үнер. Олардан 230 кижи бот-тарының ажылдаар турушталарын эдээр, тодаргайларга, электрпи шугумнарын хынаар, септээр, подстанцияларга ажылдаар дээш ышкаш хүн бүрүнүң ажылын уламчыдаар.

25 кижини хоорай чаагайжыдыгазынга киржир кылдыр хувааган. Артиан үжеп ажыг кижи девискээрде бок аштаар, административтиг базыкда өрээлер аштап ярыгларынга киржир болгаш чаагайжыдыгга ажылдарын кылыр.

Будүрүлгениң коллективи кызыл субботник хүнүнде ажылдап алган акшазынган 600 рубльди бот чыл фондузунче шилчидер деп шиитпирлээн.

(Бистиң корр.).

Кызылда Николай Папинниң дашчылар бригадазы бо хүнүерде хөй ат-бүле чурттаар бажыңны түдүп турар. Беш каът болур бажыңның дөртку каъдын олар түдүп доозган.

Бригадада аныяктар ажылдап турар. Оларның аразындан (чурумда) Алексей Хуналдай, Андрей Хүрбе боттарынын хүлээлгелерин доктаамал ажыр боттандырып, мурнакчыларга санадып турарлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТҮДҮГЖҮЛАР

ТБИЛИСИ: комендант шагын дүжүрген

ТБИЛИСИ, апрель 17. (СЭТАның корр.). Грузиниың хөйсымалы хүн бүрүнүң чымыштыг ажылынче кирип турар. Хоорайның кудумчуларынга эртенги шактарда ажылынче дарашкан кижилер, школаларынче утпаан бөлүк-бөлүк өөренчилер хөйүүбиле кестүр. Автобустар, троллейбустар доктаамал чоруп турар. Улуг сессиктиктерде болгаш шөлдерде чагайжыдыгга ажылдары эгелээн. Ындаа-даан таварыжыр патрульдар кап хонук бүрүнгаар бооп турган болуушкуннарны сагындыра бээр.

Ол хүн Тбилисиниң күрүне университединиң бирги корпузунуң чанында шилчүтешке эртежик чеде бердинис. Болүк-болүк студентилер чугаалажкан турлар. Танывыл чугаалажы бээривиске, ийиги полученнын студентилери болду. Төөгү факультединиң ооканы К. Мешвелиани-биле бээп кап аудиторияларга кирдивис. Кичээлдер план ёзугаар эртип турар болду. Студентилер барык бүрүүбиле чыглып келген.

Тбилисиниң культура амыдыралы мурнуну байдалынче шилчээн. Эрткен понедельникте хинотеатрлар ажылдап эгелээп, а бо неждэ Грузиниың күрүнениң камералыг оркестри концерт көргүзериге белеткенип турар болду. Республиканың культура министриниң бирги орадакчызы И. Гамрекели нарын болуушкуннар бооп турган үеде бүтүү артистериниң репетицииларын үспейп. доктаммал ажылдын турганын демделеди.

Грузиниың хайысымалында байдал бо хүнүерде ындыг ынаылыг бооп, мурнуну байдалынче шилчип жедээн.

Апрель 17-де Грузиниың Коммартиязының ТК-зының Бюрозунуң хуралы болуп эртken. Найысымалда байдалдың экижип орарын адаа демдеглээн болгаш комендант шагын дүжүрер дугайында шиитпирни хүлээп алырын республиканың Дээди Совединиң Президиумунга сүмелээн. Президиумуның Чарлыын ёзугаар апрель 18-тен эгелээп, ол шакты күш чок болдурган. Бюроның шиитпири-биле найысымалда хөйниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга дузалаар хоорай штабын тургускан.

Бюроның хуралынга Э. А. Шеварднадзе, Г. П. Разумовский киришкен.

Хүнүүн чартында Төп Комитетке Э. А. Шеварднадзе, Г. Г. Гумбаридзе бүгү Грузиниың патриарх католикозу II Илия-биле ужурашкан.

• • •

Комендант шагын күш чок болдурган соонда, хөй-ниитиниң корум-чурумун сагыырыта контрольду канагыг ынаылыг боттандырар деп тударының дугайында бистең айтырыышкаа республиканың иштики херектер министри Ш. Горгодзениң харылаавы болза:

— Милицияның болгаш хөй-ниитиниң күжү-биле район бүрүзүнде штаб тургустунган. Ону партия райкомунуң бирги секретары удуртуп турар. Улуг-улуг коллективтерде ындыг штабтарны база тургускулаан. Оларның харылаар участоктарын тодаратkан. Хөй-ниитиниң төлээлекчилериндеп дөрт мүң ажыг кижи корум-чурум камгалалында киржип турар.

«КАНДИДАТТАР ШУПТУ ТӨЛЕПТИГ...»

Соңгулда мурнуунуң хуралы

Бо сестер бурунгу хүн СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңында база дыңналган. ССРЭ-ниң улус депутаттарына соңгуулдар пииги-биле доолуган-даа болза, бистиң чүртүвүстүң чамдык соңгулда округтарында катап депшидилгелер эгелээнин номчукчулар билир. Ындыг «үүлеге» Кызылдың Чөөн № 646 национал-девискээр соңгулда округу таварышкан. Аңаа мурнунда бүрүтметкен кандидаттар Ф. М. Мухаметгареев биле В. Е. Илкин соңгулда хүнүнде бадылаашкынга киришкенинден чартык кежиниң самын албаанындан кайыыл-даа депутатка соңгуспайн барганнар. «ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгуулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлузуун ёзугаар ындыг тавариылгада катап соңгулдалар эрттирери көрдүнгеп.

ССРЭ-ниң улус депутадынга ук округка соңгуулдалар ам бо чылдың май 14-те болур. Бо хүнүерде күш-ажылчы коллективтерден кандидаттар депшидилгеп болган. Пиитиин-биле депшиттиргеп оп кандидаттың дугайын чугаалажып, олардан төлептиглерни шилип бүрүткээрбиле округтуң соңгулда мурнуун хуралын эрттирип турганы ол.

Хуралга 306 делегат чалаткап. Олардан 180 кижи округтуң соңгукчуларын төлээлээр, а артканнары кандидаттар депшиттиргеп күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилери. Пиитиин-биле хуралга 274 кижи келген, соңгукчулар—141, ынчангаш хурал бүрүн эрелиг болган.

Күш-ажылчы коллективтер ук округтан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттар кылдыр пиитиин-биле оп кижиниң депшиткен турган. Олар бо-дур: ССРЭ-ниң ЭА-ының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг милиминиң эртемден секретары К. Д. Аракчаа, «Каа-Хем» разрезтиң эдикчи-электрослесары В. Е. Илкин, Кызыл ТЭС-те ээлчег начальниги С. Г. Каблуков, Кызылдың № 1 АТБ-ниңе чолаачы В. И. Кошелев, Ф. Э. Дзержинский аттыг школа-интернат директору Ф. М. Мухаметгареев, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Дергелү Ч.-Д.-Б. Ондар. Кызылдың педагогика институдунуң улуг башкыдыы А. И. Пиче-оол. Тываның электри четкилериниң септелге болган ажылгал албаанының начальниги С. Б. Сараев, № 48 тудуг эргелелиниң шеверлекчиин Е. О. Сарыглар, Тываның кедээ ажыл-агый техникумунуң директору М. И. Ступина. Ук кандидатгарның доочу намдарларын таныжып алыры-биле хурал киржикчилеринге үлеп бергеп.

Кандидат кылдыр депшиттиргеп В. Е. Илкин биле Ч.-Д. Б. Ондар олар боттарының кандидатураларын ушгуруп дилээнивер, В. Е. Илкин март 26-да соңгукчуларның чартыынган эвээжик бадылаавы аңаа бүүрелдин соңгукчуларның көргүзээнин ол дээрзин дыңнаткан. Ч.-Д. Б. Ондар амгы үеде РСФСР-ниң Дээди Совединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады болуп турарын, соңгуулдар талазы-биле чаа Хоойлу ёзугаар чаңгыс кижиниң ийиден хөй Советке соңгудуп болбазын дыңнаткан. Ук чылдагааннарны чөптүг деп үүдээп алган болгаш дилеглерин хандырган. Ынчангаш арткап сес кижиниң кандидатуразын бүрүнгү хүн чыыгаанвар чугаалашкан.

Алфавит ёзугаар бир дугаарында К. Д. Аракчаага сөс берген. Оратор бердинген он беш минутаның дургузунда бодунуң программазын элээп долу танывыттырган. Улус депутады кылдыр соңгуп алыр болза, ол экология айтырыгларын шиитпирлээрин дээш чүткүлдүг ажылдаарын чыыганнарга бүүрелдин ышдаан. ВЛКСМ Кызыл хоорай комунуң плепумунуң депшиткени С. Г. Каблуков кол кичээнгейин аныяктар болгаш комсомолчулар айтырыгларын шиитпирлээрнинче үглаидыргаан. Бистиң республикада чүүк-даа сөөртүр, пассажирдаа аргыштырар талазы-биле кол өзек болуп турар автомобиль транспортунуң айтырыгларынга Б. И. Кошелев докгаагап. Чаштарының, ыланғыя өскүстериниң амыдыралынче кичээнгей салырын, оларның кижизидилгезин экижидерин Ф. М. Мухаметгареев аазап турган. Демократияны калбартырын, социал чөптүг чоруктуу кажап-даа, каяа-даа тургузарының чугаалаан А. И. Пиче-оол онаалап демделээп. Республикада чаш уругларның өлүп хоравар чоруу хөй, ол айтырыг ооң сеткилин дүүредип чоруурун С. Б. Сараев чугаалап турган. А. Элээдилеринден-даа, чаштарының-даа кижизидилгезин үүле нелерден эвес, а адазындан база коңчуг хамааржыр деп. Е. О. Сарыглар бодунуң программазында чугаалаан. Херээжен кижиниң пиитилелге ролюнга М. Н. Ступина докгаагап.

Кандидаттарның программаларының кол-кол өзек темалары бо. Чогум одар бистиң амыдыралывыста шиитпирлеттинмейн турар хөй айтырыгларны шупту хаара тудуп турган. Чурттакта башкыы, кадык камгалалы, улус өредилгези, экология, аныякгардаа бо бүгү айтырыглар киргеп. Ынчангаш кандидаттарның коллективтиниң чүве чугаалаан төлээлекчилерлдаа, соңгукчулардан сес алганнар-даа эпти-де «Бо кандидаттар шупту төлептиг-дир, программаларда бистиң эгээредин чоруур бүгү айтырыглап-даа кирип турар-дыр» деп демделеп турганнар.

Оларның шупгузуунуң төлептии шын, Хомудапчыг үүве үүл дээрге оларның аразында ажылчын аңгының төлээлериниң эвээш болганы. Чоланчы В. И. Кошелев биле тудугжу Е. О. Сарыглар киргеп. В. И. Кошелев дугайында үүве чугаалааннар соң организацияны дүжүүлелиин, кандыг-даа дааглаган кажап-даа чаагай дивезин чижектер-биле бадыткап тургаш, чугаалап турган. Чижээ, бир-ле чаа чыл будүүзүнде Өөүр баар херек бар апарган, АТБ-ниң чолаачызарынган миваар кижи чок болган. Коммунист В. Кошелев «Чоңга дуза негетчиниң турда, кандыг байырлал турар боор» дээш чоруткан. Шак ындыг кижиниң депутат кылдыр соңгуп алыр болзе, чергее ажыктыг.

А. Е. Сарыглариың дугайында ук эргелелдиң начальниги Б. И. Алехин болгаш өскелер-даа үүве чугаалаан, «Бүгү-ле хөй-ниитии ажыл-херектерге Екатерина Өлбезековна киржип турар кижи —деп демделээнивер.— СЭКП Кызыл хоорномунуң кежигүнү турган, кандыг-даа айтырыгларны шиитпирлээрнинге киржип турду. «Киржип» дээрге дыңнап, чөптүзээрнии олуруп артып ' иаары эвес ваап, боду сөөгү ап турган, эргелелге хамаарышкан эң чидиг айтырыгларны көдүрүп турган...»

Ол чугаа соонда, каш кижиниң бүрүтнелче кипереп деп айтырыгны шиитпирлээп. База-ла хөй удаа маргыжып, ангы-ангы арганарны санаан соонда, үш кижиниң киперер деп дугуруушкан. Ажык бадылаашкынның түңнели-биле ССРЭ-ниң ЭА-ының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг калдыгының эртемден секретары Кара-кыс Донгак-овна Аракчаа, № 1 АТБ-ниң чолаачызы Вячеслав Николаевич Кошелев. Тываның электри четкилериниң септелге болган ажылгал албаанының начальниги Сергей Борисович Сараев оларны округка бүрүтнээр деп шиитпир хүлээп аллыгган.

Данғыт ЧЫДЫМ.

Партийжи амыдырал

СӨСТЕН ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКЧЕ КАЖАН ШИЛЧИИРИЛ?

«СЭКП Кызыл хооркомунуң пленумундан»

Партия Кызыл хооркомунуң эвилеглиг пленумунга «Тыва тудуг» девискээр каттыжымышкынында партком СЭКП-ниң XXVII съездиниң негелделериниң дүүштүр капитал тудугунуң ажыктыын бедидер хээш кандыг ажылдарны чорудуп турар дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди партком секретары Т. А. Воронцова кылган.

«Тыва тудуг» девискээр каттыжымышкынында партия комитединиң болган партсобранийниң XIX Бүгү-эвилел конференциялыының шиитпирлериниң партия ажылының стилин, хевирелерин, арга-методтарын сайзырадыгайжыдарып, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролүн бедидерин чугулаган айыткан болгай. Моңу амыдыралга бот-тандырар дээш партком кандыг хемчегларни алганын илеткелчи чугаалаваан. Оң-ийи цех партия эге организацияларыг, ийи чүве ажыг коммунистиг улуг партия комитединиң болганда оон ажылынга кандыг-ла-бир чаа чүве, ажылган болуур ажыктыг дуржулга турар ужурлуг. Илеткелчи болгаш ону белеткеп турган эштер ону илеткелге киирбээнин хомудаачыг болган. Бир эвес парткомуун ажылы чаартынмайн, эге тускайлаттынмайн турар чүве болза, пленумга шыңгыы партийжи принципиалдыг шүүмүүлелди кылыр турган.

«Тыва тудуг» каттыжымышкынында партия комитединиң, оон секретары Т. А. Воронцова партииниң Уставынга негелделериниң ёзугаар партия хуралдарын эртиргин, партийжи организастыг, идеология ажылын экижидеринче утланган хемчегларин ап турар, бүгү-ле ажыл чүгээр чорун турар мышкап кээтүр. Ынчангаш-даа болза төнчү түнелдер шоолуг эвес болуп турарын СЭКП хооркомунуун бюро кежигүнү, «Тыва автотранс» каттыжымышкынында партком секретары А. Б. Ассыычев саналынга чугаалаваан. Оон чылдагааны болза партком ажыл-агый айтырыгларын холгаарлаар, ону хуралдарга хөйү-биле чугаалажыр билдинимес болган.

СЭКП-ниң XXVII съездиниң болган партиянның XIX Бүгү-эвилел конференциялыының шиитпирлериниде партия ажылының стилин, хевирелерин, арга-методтарын сайзырадыгайжыдарып, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролүн бедидерин чугулаган айыткан болгай. Моңу амыдыралга бот-тандырар дээш партком кандыг хемчегларни алганын илеткелчи чугаалаваан. Оң-ийи цех партия эге организацияларыг, ийи чүве ажыг коммунистиг улуг партия комитединиң болганда оон ажылынга кандыг-ла-бир чаа чүве, ажылган болуур ажыктыг дуржулга турар ужурлуг. Илеткелчи болгаш ону белеткеп турган эштер ону илеткелге киирбээнин хомудаачыг болган. Бир эвес парткомуун ажылы чаартынмайн, эге тускайлаттынмайн турар чүве болза, пленумга шыңгыы партийжи принципиалдыг шүүмүүлелди кылыр турган.

«Тыва тудуг» каттыжымышкынында партия комитединиң, оон секретары Т. А. Воронцова партииниң Уставынга негелделериниң ёзугаар партия хуралдарын эртиргин, партийжи организастыг, идеология ажылын экижидеринче утланган хемчегларин ап турар, бүгү-ле ажыл чүгээр чорун турар мышкап кээтүр. Ынчангаш-даа болза төнчү түнелдер шоолуг эвес болуп турарын СЭКП хооркомунуун бюро кежигүнү, «Тыва автотранс» каттыжымышкынында партком секретары А. Б. Ассыычев саналынга чугаалаваан. Оон чылдагааны болза партком ажыл-агый айтырыгларын холгаарлаар, ону хуралдарга хөйү-биле чугаалажыр билдинимес болган.

СЭКП-ниң XXVII съездиниң болган партиянның XIX Бүгү-эвилел конференциялыының шиитпирлериниде партия ажылының стилин, хевирелерин, арга-методтарын сайзырадыгайжыдарып, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролүн бедидерин чугулаган айыткан болгай. Моңу амыдыралга бот-тандырар дээш партком кандыг хемчегларни алганын илеткелчи чугаалаваан. Оң-ийи цех партия эге организацияларыг, ийи чүве ажыг коммунистиг улуг партия комитединиң болганда оон ажылынга кандыг-ла-бир чаа чүве, ажылган болуур ажыктыг дуржулга турар ужурлуг. Илеткелчи болгаш ону белеткеп турган эштер ону илеткелге киирбээнин хомудаачыг болган. Бир эвес парткомуун ажылы чаартынмайн, эге тускайлаттынмайн турар чүве болза, пленумга шыңгыы партийжи принципиалдыг шүүмүүлелди кылыр турган.

Пленумга илеткел кылган партком секретары Т. А. Воронцова СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлериниге, негелделериниге дүүштүр капитал тудугуну үндезинин-биле эде тургузар, оон ажыктыын бедидер дээш партком, партия эге организацияларыг чүүү кылып турарынга хаяа анализтеп берип шыдаваанын пленумга айыткан. Ажыл-агый удуртукчузу кижиниң ажылындан ылгалыр чүве илеткелге колдуунда чок болган. Дыка хөй сан-түңнерни, хуулганы адаап. Тудуг ажылын удуртуруп эжидер дээш партком тодаргай кандыг хемчегларни ажылдап кылганы, ону күүседир дээш чүүү кылганы, чеже удуртукчунуң, коммунистиг оттүүдүн, информациязын дыңнаанын

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга үр чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргенинге демдеп кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Анапьина Антонина Ивановна — Пиво заводунуң белен продукция мастери.

Артемова Надежда Ивановна — Хлеб комбинадының кондитерлер бригадири.

Асочакова Милентина Гавриловна — республиканың уруглар эмнелгезиниң фельдшери.

Багдаева Тамара Михайловна— Хлеб комбинадының кондитери.

Балабанова Екатерина Николаевна — Тываның автосентелге заводунуң кадрлар киллизиниң начальниги.

Бандеева Эльвира Сергеевна — Автоорук техникумунуң башкызы.

Бакур Маргарита Анатольевна — «Востоксибгипровлхоз» институттуң тыва салбыынын кол специализи.

Баян Ирина Безиновна — Тыва АССР-ниң Төп курупе архивиниң лабораториязының оператор.

Бегзи Розалия Колаевна — Кызылдың Ф. Э. Дзержинский аттыг школа-интернадының кижинидикчизи.

Белокопытова Тая Ивановна — Кызылдың Курупеник башкы институттуңун орус дыл кафедразының улуг башкызы.

Белоусова Фитинья Асоновна — Тыва АССР-ниң хозяйственный камголол штабының хоорай курстарының начальниги.

Бояринова Алефтина Афанасьевна — Хлеб комбинадының кондитери.

Брокерт Владимир Павлович — «Тыва агрохимпочвоопытэкспедиция» институттуң кол инженери.

Бучки Николай Устинович — Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң салбырының автомобиль чолаачызы.

Булатов Анатолий Яковлевич — Республиканың автотранспорт конторазының автомобиль чолаачызы.

Бушманова Галина Михайловна — Автоорук техникумунуң техзакызмазы.

Буянны Мазавалай Чорбаевна — Кызылдың үлетүүр садымның улуг бухгалтери.

Вольхина Наталья Алексеевна — Тываның механика заводунуң ажылчыны.

Вотинцева Валентина Степановна — Тываның геология-шинчилел экспедициязының лабораториязының техник-спектроскопизи.

Гаджева Марьям Хаиртиновна — Автоорук техникумунуң ажылчыны.

Горбачевская Анна Иозифовна — Инвалидтер чемнелгелге трезинин столовазының повар-бригадири.

Пропозина Мария Яковлевна — Хлеб комбинадының ажылчыны.

Петрушкина Надежда Ивановна — Республиканың туберкулезка удур диспансериниң эмчи сестразы.

Путиенко Анастасия Александровна — Инвалидтер чемнелгелге трезинин № 3 столовазының ажылчыны.

Симоненко Сергей Иванович — № 3 будуруглелиг чүс автотранспортуңун слесары.

Шевелевич Анна Игнатьевна — үлетүүр садының № 4 сатының ажылчыны.

Штейнворцель Абрам Давидович — Автоорук техникучуның лабораториязы.

Яковлева Валентина Харитоновна — үлетүүр садының № 3 садыг каттыжыышкынының директору.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Кара-Сал Александра Хопуй-ооловна — «Кызыл-Маналык» сентелге-техниктиг (химизация ограды-биле кадры) будурулгениң улуг экономизи.

Никифорова Александра Антоновна — Ак-Довуракты № 3 оргумак школазының башкызы.

Оюн Айлай Кызыл-ооловна — Ак-Довуракты № 3 оргумак школазының башкызы.

Саая Биченгей Сотпаевна —Эрги-Барлык оргумак школазының башкызы.

Саая Доржу Допуй-ооловнч — Эрги-Барлык оргумак школазының башкызы.

Тамбын Игорюй Салчаковна — Кызыл-Мажалыктың туберкулезка удур эмнелгезиниң санитарказы.

ТӨӨШ-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Артаа Калыбр Хертекович — Районуң план киллизиниң начальниги.

Донгак Хүрен Чымбаевна—Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң бижикчызы.

Ермолаев Николай Ефимович — «Чадаана» сентелге-техниктиг будурулгениң инструменталынгыга.

Кертик-оол Кара-кыс Семеновна — Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң хеп даараныыларының бригадазының бригадини.

Кужугет Хуваа-оол Дембилдеевна — Чадаанының уругларның уран чүүл школазының башкызы.

Куулар Алдын-Херел Алдаевич — Чадаанының сентелге-будуг орук эргелелиниң мастери.

Куулар Каваа Чопдаевич — «Хөндергей» совхозунуң хойжуу.

Монгуш Бам-Кара Семиоловна — ишти-сад ажылчыны, Тепе-Хая суур.

Монгуш Владимир Дамбаевич — Чадаананың сентелге-будуг орук эргелелиниң ажылчыны.

Монгуш Доржу Мажаевич — «Чыраа-Бажы» совхозтуң механиги.

Монгуш Өшку-Саар Хандыевна — «Чыраа-Бажы» совхозтуң сааныкшы.

Ондар Күзеңмаа Серен-оовна — Чадаанының № 2 оргумак школазының башкызы.

Ондар Кызыл Ладаровна— Райгонуң улуг экономизи.

Ондар Намчал Данзы-Белековна — Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныкчызы.

Ооржак Бопук-Кара Даваалаевна — Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныкчызы.

Ооржак Роза Күдеревоковна — Районуң контроль-ревизия киллизиниң начальниги.

Саая Ачылмаа Дамбаевна — Бажың-Алаак оргумак школазының башкызы.

Сончай Лидар-оол Тюлюшевич — «Чадаана» сентелге-техниктиг будурулгениң трактористи.

Сарыглар Батына-Серен Дамбыладаевна—Районуң белетчел конторазының ажылчыны.

Сарыглар Наталья Седен-дал кафедразының улуг башкызы.

Орлова Тамара Дорофеевна — Тыва АССР-ниң будурулге-техниктиг харыызаа эргелелиниң материал-техниктиг хандырылга конторазының комплектация талазы-биле инженери.

Пахомов Иван Георгиевич— Пиво заводунуң слесарь-электрикчизи.

Истенева Екатерина Михеевна — Инвалидтер чемнелгелге трезинин столовазының повар-бригадири.

Пропозина Мария Яковлевна — Хлеб комбинадының ажылчыны.

Петрушкина Надежда Ивановна — Республиканың туберкулезка удур диспансериниң эмчи сестразы.

Путиенко Анастасия Александровна — Инвалидтер чемнелгелге трезинин № 3 столовазының ажылчыны.

Симоненко Сергей Иванович — № 3 будуруглелиг чүс автотранспортуңун слесары.

Шевелевич Анна Игнатьевна — үлетүүр садының № 4 сатының ажылчыны.

Штейнворцель Абрам Давидович — Автоорук техникучуның лабораториязы.

Яковлева Валентина Харитоновна — үлетүүр садының № 3 садыг каттыжыышкынының директору.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Кара-Сал Александра Хопуй-ооловна — «Кызыл-Маналык» сентелге-техниктиг (химизация ограды-биле кадры) будурулгениң улуг экономизи.

Никифорова Александра Антоновна — Ак-Довуракты № 3 оргумак школазының башкызы.

Оюн Айлай Кызыл-ооловна — Ак-Довуракты № 3 оргумак школазының башкызы.

Саая Биченгей Сотпаевна —Эрги-Барлык оргумак школазының башкызы.

Саая Доржу Допуй-ооловнч — Эрги-Барлык оргумак школазының башкызы.

Тамбын Игорюй Салчаковна — Кызыл-Мажалыктың туберкулезка удур эмнелгезиниң санитарказы.

ТӨӨШ-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Артаа Калыбр Хертекович — Районуң план киллизиниң начальниги.

Донгак Хүрен Чымбаевна—Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң бижикчызы.

Ермолаев Николай Ефимович — «Чадаана» сентелге-техниктиг будурулгениң инструменталынгыга.

Кертик-оол Кара-кыс Семеновна — Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныыларының бригадазының бригадини.

Кужугет Хуваа-оол Дембилдеевна — Чадаананың уругларның уран чүүл школазының башкызы.

Куулар Алдын-Херел Алдаевич — Чадаананың сентелге-будуг орук эргелелиниң мастери.

Куулар Каваа Чопдаевич — «Хөндергей» совхозтуң хойжуу.

Монгуш Бам-Кара Семиоловна — ишти-сад ажылчыны, Тепе-Хая суур.

Монгуш Владимир Дамбаевич — Чадаананың сентелге-будуг орук эргелелиниң ажылчыны.

Монгуш Доржу Мажаевич — «Чыраа-Бажы» совхозтуң механиги.

Монгуш Өшку-Саар Хандыевна — «Чыраа-Бажы» совхозтуң сааныкшы.

Ондар Күзеңмаа Серен-оовна — Чадаананың № 2 оргумак школазының башкызы.

Ондар Кызыл Ладаровна— Райгонуң улуг экономизи.

Ондар Намчал Данзы-Белековна — Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныкчызы.

Ооржак Бопук-Кара Даваалаевна — Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныкчызы.

Ооржак Роза Күдеревоковна — Районуң контроль-ревизия киллизиниң начальниги.

Саая Ачылмаа Дамбаевна — Бажың-Алаак оргумак школазының башкызы.

Сончай Лидар-оол Тюлюшевич — «Чадаана» сентелге-техниктиг будурулгениң трактористи.

Сарыглар Батына-Серен Дамбыладаевна—Районуң белетчел конторазының ажылчыны.

Сарыглар Наталья Седен-оовна—Районуң склад эргелекчизи.

Тюлюш Бадыйлаа Сумбуевна—«Чыраа-Бажы» совхозтуң профсоюзтуң комитединиң даргазы.

Хертек Любовь Ховалыт-оовна—районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныкчызы.

Хертек Тамара Базы-Байыровна — «Хөндергей» совхозтуң ажылчыны.

Ховалыт Анай-Кара Дембиреловна—Бажың-Алаак оргумак школазының башкызы.

Ховалыт Долгат Сутеевна—районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныкчызы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Алексеенко Клавдия Александровна— «Көк-Тей» совхозтуң ажылчыны.

Болдырев Иван Васильевич —«Көк-Тей» совхозтуң электротаз кадрачызы.

Горбунов Константин Артемьевич — Березовскиниң будурулге-геология каттыжыышкынының № 819 партизаның автомобиль чолаачызы.

Ноника Мария Афанасьевна—«Көк-Тей» совхозтуң ажылчыны.

Монгуш Махова Сереновна —«Көк-Тей» совхозтуң сааныкшы.

Некрасов Борис Сергеевич — Березовскиниң будурулге-геология каттыжыышкынының № 819 партизаның геофизиги.

Плотникова Наталья Константиновна —Березовскиниң будурулге-геология каттыжыышкынының № 819 партизаның цапа-экономикиг киллизиниң начальниги.

Сагоан Игорь Петрович — «Көк-Тей» совхозтуң СБФ-зының бригадири.

Семенчастнова Лариса Владимировна — Березовскиниң будурулге-геология каттыжыышкынының № 819 партизаның экономизи.

Яковлева Нина Петровна— Тываның электри четкилериниң черттиктиг тапшыл командазының эдлер ууртукчузу.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Каздар Көк-кыс Биче-ооловна—Районуң улуг бухгалтериниң оралакчызы.

Донгак Хүрен Чымбаевна—Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң бижикчызы.

Саая Биченгей Сотпаевна —Эрги-Барлык оргумак школазының башкызы.

Ермолаев Николай Ефимович — «Чадаана» сентелге-техниктиг будурулгениң инструменталынгыга.

Кертик-оол Кара-кыс Семеновна — Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныыларының бригадазының бригадини.

Кужугет Хуваа-оол Дембилдеевна — Чадаананың уругларның уран чүүл школазының башкызы.

Куулар Алдын-Херел Алдаевич — Чадаананың сентелге-будуг орук эргелелиниң мастери.

Куулар Каваа Чопдаевич — «Хөндергей» совхозтуң хойжуу.

Монгуш Бам-Кара Семиоловна — ишти-сад ажылчыны, Тепе-Хая суур.

Монгуш Владимир Дамбаевич — Чадаананың сентелге-будуг орук эргелелиниң ажылчыны.

Монгуш Доржу Мажаевич — «Чыраа-Бажы» совхозтуң механиги.

Монгуш Өшку-Саар Хандыевна — «Чыраа-Бажы» совхозтуң сааныкшы.

Ондар Күзеңмаа Серен-оовна — Чадаананың № 2 оргумак школазының башкызы.

Ондар Кызыл Ладаровна— Райгонуң улуг экономизи.

Ондар Намчал Данзы-Белековна — Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныкчызы.

Ооржак Бопук-Кара Даваалаевна — Районуң чонуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныкчызы.

Ооржак Роза Күдеревоковна — Районуң контроль-ревизия киллизиниң начальниги.

Саая Ачылмаа Дамбаевна — Бажың-Алаак оргумак школазының башкызы.

Сончай Лидар-оол Тюлюшевич — «Чадаана» сентелге-техниктиг будурулгениң трактористи.

Сарыглар Батына-Серен Дамбыладаевна—Районуң белетчел конторазының ажылчыны.

Сарыглар Наталья Седен-

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.
Кызыл хоорай, 1989 чылдың апрель 12.

Өөредилге черлериниң концерти

Эртикен дыштаныр хүннерде Кызылдың дээди болгап оргумак өөредилге черлеринге уран чүүл көрүзедерни болуп эртилээн. Кызылдың башкы училищезиниң чаа чүткап, национал угулаалар-лыг, хөөлерлиг үп кааът чараш бажыңнының залының сургуулдарның концерти болган.

Хөй кижи киржикчилиг хойнуң ыры болуу элээн каш чаа ырларны күүседеткен. Аныяктарның анаа күүседеткен танцылырын улус сонуургаан.

Башкы училищезиниң сургуулдарының ыры болган танцы ансамбльдеринде улустарның быжыг пайырамында алдар болдурган күүседелер база хөй болган. Хонуучуларның, бажыңнерниң күүседелериң көрүүлер сонуургаан.

ЧУРУКТАРДА: училищеге болган концерт үези.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Делегей медээлери

СӨӨЛГҮ ШАКТА

КАБУЛ. Өжээтен афган дээрбечилер пакистан черлерге деткидип алгаш, Ишпаргар монгүүн администрациязының төлү Джелалабад хоорайже болгаш хоорай аэропортуже эдлеглиг шавар халдаашкынны кылган. Пакистанның 11-ги болгаш 18-ки дивизиндларының артиллериязы Джелалабадтың чурттакчылыг кварталдарын калчаалы-биле боолаан. Элээн каш тайбың чурттакчылар өлген. Афганистан Республиканың чазак черлериң харыы согуунгүнүкларны артиллерия-биле таварыпгырган түледелиде дээрбечилериң шавар халдаашкынны бууран дүшкен. Дайын 43 кижизин өлүрткен болгаш 49 кижизин балыглаткан. Өлүрткенниң арасында чепсектиг дээрбечилериң 2 удурткучузу, Пакистанның 3 черге төвулеңчилери бар болган.

ПАРИЖ. Гуманитарлыг дузалаачыны Ливияга бээрин Франция уламчылаар. Ол дузалаачыны алыр кижилериң шажын-чүдүлеринден хамаарыла чонга көргүзер апаар деп Франциянып даштыкы харектер министерствозунуң медегделинде айыткан. Эртикен неделяның төнүүзүле Франциянып «Ла ранс» деп корабли хөй эмгенги, аъш-чем аймаан Ливияга чедирген болгаш оортан балыглангаш, аараан ливиецтерны Франциягa эккелген.

Ливияга эм болгаш аъш-чем аймаан чедирериң, ол чүрттан аарыг бала балыглаңган кижилерни Франциягa экиеп эмзоригин чажыт байлал-биле боттандырган. Чүге дээрге француз корабльдиң айыыл чок чоруурун хандырар сорулга-биле чажыт болурунуң чүрүмүн сагаан деп, Франциянып ДХМ-ниң медегделинде айытчаан.

КАИР. Палестинаны хостаар организациязының күүсекомунун даргазы, Палестиналың араб күрүнелиниң президентизи Ясир Арафат Египеттиң найысылалыгга барып чораан. Чоокку Чөөн чүк политиказының эң чугула аймактарыларының талазында палестин болгаш египет чүрүттарны душтургеп база — дем — каттыштырары Я. Арафатның ани-чоруунуң кол сорулгазы болгаш деп, түс черниң параллазы бижээн.

Иордан хемниң оң талазы эриниге болгаш Газа сектор-руга израиль эжелеп хевээр турда анаа сонгуулдарны эрттирериниң бичии-даажызы чок деп, Египеттиң президентизи Хосни Мубарак болгаш Ясир Арафат чугаалажыскыннар соелуже журналистерге медегээн. Ажеглеткен араб девискаарлерге сонгуулдарны эрттирериң Израильдиң чагырыкчылары моок мурнуңда саналдаан турган.

МАПУТУ. Мозамбиктиң президентизи Жоаким Чиссано медеглел кылган. Намибиягa хамаарышпас чорукту тыныжын хайгаараар кылдыр ҚҰО-ның томуйлаткан бүтү күштеңни ол чүртче лоп-дорван бүрүн чорудары эргенгок чүгүлээ. Намибия хамаарыжыр чорукче киелчиринге эгелиже хан таңгушкуунуг тулчуушкуннар Намибиның партизанарының болган Мүрицүу-Африка Республиканың черлеринге аразында болгаш хомудаачыл-лыр. Ындыг болуушкуннарны катаптаар толээле, Каттыжыкан Нациядар Организациязының күштеринниң хайгаарал эргежок чүгүлээ пегеттинип турар деп, пикелээт чүгүлээлээн.

ЛОНДОН. Эртикен суббота хүнүнде Англиязының Шеффилд хоорайында «Хиллсборо» стадионга футбол маргылдаазының төнниле «Ливерпуль» командазының талалакчылары билет чокка маргылдаанын көрүкчүлер олуттарынче шүргүп кирген түңелиниле билеттиг хөй кижи бедик сандайларнан аңдарын дүшкен. Оон түңелиниде 93 кижи өлген. 200 ажыг кижи балыглаңган.

(СӘТА).

«ДЭЭРБЕЧИ РАДИОСТАНЦИЯЛАР»

БУЭНОС-АЙРЕС, (СӘТА). Аргентинаның ыяпы-бүрү райониарынга чажыт хөй радиостанциялар чокка тедип-ле ажыглаан, дамчыдыгаларны ыяпсын чорудун келгеп. Эрге-чагырганың айтыышкынын ёзугаар 49 «дээрбечи радиостанциялар» хандынган. Дашкыдаан чажыды-биле эккелген радиовуң техниктиг хөй херекседерни хавырган. Чажыт радиостанциялардың эдлерниге удур кеземче херээн оттурган.

«Дээрбечи радиостанциялары» уэутказар дутайында Аргентинаның радиодамчыдыга компаниялары хөй чылдар дургузунда эрге-чагыргалардан пегеп келгеп. Чагыргы радиостанциялар чарладдарны дамчыдып, хөй аъш-хереглиниң боттарының эдлериге кирип, күргүнге үндүргүнү төлевейн турган.

Түс черниң парлаглазының болгаш радиозуның дамчыдыганың ёзугаар адыгга, «дээрбечи радиостанциялар»-биле дайын чугле чаа эгелээн. Амгы хандыяан 49 радиостанция—од дээрге, чажыды-биле ажыдап турар бүгү радиостанцияларның чүгле 5 хуузу-дур.

ШЫН

Өзүк арын. 1989 ч. апрель 19.

40 ЧЫЛГА ТУРАСКААТКАН

Тожуга коллективтиг ажыл-агыйже киргеннидең бээр бо чыдыл апрель төнүзүнде 40 чыл болур.

«Май 1» болгаш «Тоора-Хем» совхозтарның ажылнчилери өскен-тераэн суурларының төөгүзүн турғузуп, чоңнуң ажыл, амыдыралын болгаш культуразының төөгүзүн сайгарып турар. Чүрт-шинчилел ажылдарынга чүгле школачылар эвес, агитбажыңнар дамчыштыр хөй улус киржин турар.

Адыр-Кежигде сес агитбажың ол юбилейге тураскаатқан көрүлде концертнин организастап эртиргеп. Көрүлдениң пегелдезин ёзугаар коллективтиг ажылдакчыларның үндезилекчилерин, баштайгы партия, советтер ажылдакчыларны ыям турганың, күш-ажылдың шаңнымчыларын илередир. Ол шыкаш чоңнуң шаапдакы эдиледдерин дилеп тыш, музейге белекке бээр болгаш концертнин программазын пеөрүштүг белеткеп дериир сорулгалыг. «Адыр-Кежиг 40 чыл» деп кежүп хоруур кыдараан-адыбомну тывыяктыр, көрштүг дериир пегелдеге база киргеп.

Түңнеддерни үндүрерде үстүлде пегелдерден ангыда киржикчилерниң идениейин, ол агитквартарда көрүм-чуруун айтырыяп, уруглар кижизидилгезин өөренип көөр.

Концерттер үндүргеп агитбажың бүрүүзү тывынгыр, сагыпгырын, эки белеткелдиң көргүзүп турар. Концерт программаларында мурнакчыларны аларынткан хөгжүм-музыкалыг композициялар киргеп, күш-ажылдың хоочуларында, мурнакчы тудугжу, сааңчы, механизаторларга артистер аяи түлүп турарлар.

Адыр-Кежигде сес агитбажың ол юбилейге тураскаатқан көрүлде концертнин организастап эртиргеп. Көрүлдениң пегелдезин ёзугаар коллективтиг ажылдакчыларның, баштайгы партия, советтер ажылдакчыларның ыям турганың, күш-ажылдың шаңнымчыларын илередир. Ол шыкаш чоңнуң шаапдакы эдиледдерин дилеп тыш, музейге белекке бээр болгаш концертнин программазын пеөрүштүг белеткеп дериир сорулгалыг. «Адыр-Кежиг 40 чыл» деп кежүп хоруур кыдараан-адыбомну тывыяктыр, көрштүг дериир пегелдеге база киргеп.

Түңнеддерни үндүрерде үстүлде пегелдерден ангыда киржикчилерниң идениейин, ол агитквартарда көрүм-чуруун айтырыяп, уруглар кижизидилгезин өөренип көөр.

Концерттер үндүргеп агитбажың бүрүүзү тывынгыр, сагыпгырын, эки белеткелдиң көргүзүп турар. Концерт программаларында мурнакчыларны аларынткан хөгжүм-музыкалыг композициялар киргеп, күш-ажылдың хоочуларында, мурнакчы тудугжу, сааңчы, механизаторларга артистер аяи түлүп турарлар.

«Чодураада» Тожуга тааннадан бээр шоолуг пептерецей эвес сыгыт, хөөмей, демиржомус бар болгаш сонуургаачыг. Аныяктар уран түүлдүн национал бо хевирлерин сонгуулгаш турары көрүнчүг. Ол агитбажыңның даргазы Татьяна Бараан, үдурүткүү башкызы Галина Кол чүрттакчылыңдың бүрүн кирилгезин чедип алган. Күш-ажылдың хоочуннарны тайга чурттулар бойдустуң чайгаар бүткен үпүп, ыяш, дазылдан кылын ап ойнаан чораан хереккседерни көргүзүп, чугаалап бергенин чыыглаңнар улуг киизөнгей-биле көрүп сонгаан.

«Дамырактың» (даргазы Ольга Доржу) спена кластаалгазы кыыдыр чоңнуң эртикен база амгы амыдыралын утка-пыналыг чүраан стендин көрүштүг болган.

Татьяна КУШКАШ.

МИТИНГ БОЛГАН

БЕРЛИН, (СӘТА). Немец ажылчыын аңгыыдыг баштынчызы Эрист Тельманның төрүттүүген хүнүнден бээр 103 чылыгга тураскаатқан митинг Бухенвальдыда болган. Герман Демократтыг Республикада партиялардың, хейниятя организациялардың төлөэлекчилери болгаш фашизмге удур демнежин төрээн кижилер, солдаттар, пионерлер митингиге киргеннер. Немец коммунистериниң болгаш ажылчын аңгыыдың удурткукчузу Э. Тельман фашизмге болгаш дайынга удур маадырлыы-биле демнежин Аргентинаның радиодамчыдыга компаниялары хөй чылдар дургузунда эрге-чагыргалардан пегеп келгеп. Чагыргы радиостанциялар чарладдарны дамчыдып, хөй аъш-хереглиниң боттарының эдлериге кирип, күргүнге үндүргүнү төлевейн турган.

Түс черниң парлаглазының болгаш радиозуның дамчыдыганың ёзугаар адыгга, «дээрбечи радиостанциялар»-биле дайын чугле чаа эгелээн. Амгы хандыяан 49 радиостанция—од дээрге, чажыды-биле ажыдап турар бүгү радиостанцияларның чүгле 5 хуузу-дур.

Аргентинаның радиодамчыдыга компаниялары хөй чылдар дургузунда эрге-чагыргалардан пегеп келгеп. Чагыргы радиостанциялар чарладдарны дамчыдып, хөй аъш-хереглиниң боттарының эдлериге кирип, күргүнге үндүргүнү төлевейн турган.

Түс черниң парлаглазының болгаш радиозуның дамчыдыганың ёзугаар адыгга, «дээрбечи радиостанциялар»-биле дайын чугле чаа эгелээн. Амгы хандыяан 49 радиостанция—од дээрге, чажыды-биле ажыдап турар бүгү радиостанцияларның чүгле 5 хуузу-дур.

ТВ

АПРЕЛЬ 19-ТА
ЭИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильмнер. 9.05 «Бистиң салгаашкыныарывыс». 9.50 Хоккей. Делегей маргылдаазы. СССР биле Финляндияның шилиндек командалары. 10.30 Медээлер. 10.40 Хоккей. Делегей маргылдаазы. СССР биле Финляндияның шилиндек командалары. 11.20—12.20 «Делегейин десиндиир». Киноальманах. 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургустувушкун прожектору. 15.50 «Музыка эртинезэ». Л.-В. Бетховен, И. Сибелиус, И. Брамс композиторларның чогаалдары. 16.40 Барымдаалыг фильм. 17.00 Уруглар шагы. 18.00 «Деппилге. Информация, Реклама». 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Атро». Телезигирлал. СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң материалдарындап. 19.30 Мультфильмнер. 19.55 Литературжу уран-чечен видеоканал. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустувушкун прожектору. 21.45—00.35 Литературжу уран-чечен видеоканалдың уланчызы. Часпарда (23.00) Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги гимнастика. 8.15 Эртем-тайымбылыг фильм. 8.35; 9.35 Нийги биология. 8 класс. Гигиена болгаш физиология дугайында чугаа. Чүгле худумзүүр эвес. 9.05 Немец дыл. 10.05 ПТУ сургуулдарына. Эстетиктиг кижизидилгее, музыка. 10.35; 11.35 А. Н. Толстой. «Орус аажы-чаңы». 6 класс. 11.05 Немец дыл. 12.05 «Элдептиг мээй, азы чүс чыл бурунгаар оон түңеледиг боор доостуңган ёзугаар болушкуун». Уран-чечен телефильм. 13.20 Медээлер. 13.30 «Ырак-чоок». 14.10 Л. Сумера. Симфония № 2. 14.30 Барымдаалыг фильм. 15.00 «Адыгеи» деп түрк аас чогаал ансамблиниң концерти. 15.25 Мультфильм. 15.35 «Өйнүктер экраны». «Дедир чоруур билет». Уран-чечен фильм. 17.05 Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.15 «Музыка болгаш уруглар». Уран чүүл школазының өөренүкчилериниң концерти. 17.45 «Азия төвү». Үндүрүлгедее: Медээлер. «Хуучаа ажыл-агый — шинчилеп сагыш-довааткыны». «Хамааты камгалалыныц билиглерни кижи бүрүзүнге». 18.15 Медээлер.

МОСКВАДАН

18.25 Хоккей. Делегей маргылдаазы. СССР биле Польшаның шилиндек командалары. 20.05 «Тылчыктыг улуг, чаштар! 20.20 Хоккей. Делегей маргылдаазы. СССР биле Польшаның шилиндек командалары. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустувушкун прожектору. 21.45 «Дедир чоруур билет». Уран-чечен фильм. 23.15—00.05 Конпеот. «Калмык АССР-ниң ыры болган танцы ансамбли «Тюльпан».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 Белоруссия телеаяндениезиниң программазы. 18.00—18.25 Орус улустуң ырларын И. Ажчарова ырлаар.

Кино

АПРЕЛЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Дама с попугаем». 9.30, 11.30, 13.30, 15.40, 17.50, 20.00 шактарда.

Видеозал: Приключения Али-Бабы и сорока разбойников» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебное наследство» 9.20, 12.40, «Джулбарс» 11.00, «Жемчуг» 14.20, 17.40, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Публикация» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Фонтан» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Ойаар

Республикага кезек булуттаар. Чамдык черлерге хар холумактыг чаъстаар. Сонгубарыны түктен хаттың дургени сенкындаа 9—14 метр. Дүне 1—5, чамдык черлерге 8—13 градус соор. Хүндүе 6—11, чамдык черлерге 1—4 градус чылыыр.

Кызылга кезек булуттаар. Чагбас. Сонгу-барыны түктен хаттың дургени сенкындаа 9—14 метр. Дүне 1—3 градус соор, хүндүе 9—11 градус чылыыр.

Агаарның базышкыны 701 миллиметр, а ол-шыгы 45 хуу.

Бойдус камгалалы бүгү үйүс түм херээ

АРГА-АРЫГ КАМГАЛАЛЫ— КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ ХЕРЭЭ

Арга-арыг иштинге отту оваарымчалыг ажыглаңар!

ҮНЕЛИГ БАЙЛАКТЫ ХУМАГАЛААР

Сураглыг орус чогаалчы Михаил Пришвин мынча деп бижээн: «Балыкка—суг херек, кушка— агаар, анга —арга-арыг, хову, даглар херек. А кижиге Төрээн чурт херек. Бойдусту камгалазары хээрге Төрээн чуртун камгалаарыдыр». Бо ханы утказыг сестер кижиниң бойдуска хамаарылгазын көргүзүп турар.

Кижиге бойдус амыдыралды хайырлап турар. Бистиң республиканың муң-муң чурттакчылары чыл санында-ла ырак, чоок черлерже аян-чорук кылып, паркталга болгаш арга-арыга дыштанып, хемнер болгаш хөлдер эриинге хостуг үезин эрттирип турар. Ол дыштаныкчылар кайы хамаанчок болур болза, бойдус бокталыр, хөрзүн үрелир, үнүштер саза бастынар, черлик аннын амыыралдарынга байдал бижсыраар. Ынчангаш кижилерни эрте чажыдан-на бойдуска ынак, ооң үнелиг байлаан хумагалаар кылдыр өөредир, чанчыктырар херек. Үнелиг байлактарның бирээзи —арга-арыг.

Арга-арыгга ең улуг халап — өрт. Арга иштинге чораан, кайы хамаанчок от октаар болза, дыка улуг халап — чүс-чүс гектар черниң ыяжын үзүткаарынга, аннарның болгаш куштарның кырлырынга чедирип болур. А олар чокта бистиң амыралывыс кандыг болурул? Ынчангаш арга-арыгга болган өрттү өөрөр дээш кайы хире күжениишкиннерни, кайы хире хөй түп акшаны үнүрер ийик бис? Чамдыкта кижилер амы-тынындан безин чарыыр ышкажыгай.

Ындыг халапты болдурбас хизе, арга кирер бетинде кижи бүрүзү өртке үлүр айыл чок чоруктуң дүрүмүн өөренир, ону сагыыр ужурлуг. Ылангыя өрт айыылының өөскүп болур бо үези—апрель 15-тен октябрь 15-ке чедир үеде ону доктаамал бодап чорза эки.

АРГА-АРЫГ КАМГАЛАЛЫНГА КИРЖИИЛИ

Пионерлер болгаш школачылар! Комсомолчулар болгаш аныяктар!

Арга-арыг иштинге чораан отту оваарымчалыг ажыглаңар! Кайы хамаанчок от шакпанар, от-биле ойнаан херээ чок.

Школачылар лесничествозун тургузуп, ооң хүрээлениинге кирери чугула. Ногаан патрульларны организастап, изиг, күргаг болгаш сырыннығ үеде арга-арыгны өрттен камгалаар дээш кичээнгейлиг болуңар!

Арга-арыг, ногаан үнүш хөй болган түлүм, агаар арыг болур. Ынчангаш ында чурттап турар аң-мең, куш аймаа хөлүг озуп мандызын дээш аргага өрт үндүрбес херек.

Бир эвес аргага өрт өөскүп орарын көрүп калзыңарза, ону өжүреринин бөдүүн аргаларын ажыглаңар. Ол дээрге отче элезин урары, будук-биле өжүр шавары-дыр. Өрт айыылының дугайын ыяш ажыл-агыйынга, кедээ азы суур Советиинге, совхозка, милициягa, кижилерге дыңнадыры чугула.

Бойдусту хумагалаңар, арга-арыгның езулуг өөнүктери болуңар! Бо ажылга силерниң изеп-кейлиг киржилгенер бойдустуң байлакшылын камгалаарынга улуг идиг.

БОЙДУСТУҢ «НОГААН АЛДЫНЫ»

Бойдустуң ең үнелиг эртинези арга-арыгны чамдыкта «ногаан алдын» деп адап турар. Ол ындыг болуру чөп. Чүге дээрге арга-арыг 20 муң ажыг хевирниң продукциязын бүдүрер чиг этти берип турар. Ол ышнаш арга иштинге аң-мең, муш чурттап, эм үнүштер, мөөгү, ыат-чимис, төөрүк өзүп турар.

Арга-арыг дээрге бистиң бөмбүрзээвистиң «аптеки-аар». Бир гектар арга 18 муң кубометр агаарның углекислый газын болгаш доозунун арыглап турар. Фитонцид дээр бүдүмел аргадан тыптыр, ол дыка хөй аарыгларның микробтарын өлүрер шынарлыг. Ол аарыг-аржыкка удур салдарлыг.

Тараажы кижиге дүмүт дээш демисеяге идегелдиг дузалакчы — арга-арыг. Чонның үнелиг байлаа болуур арганы намгалаары — хамааты кижи бүрүзүнүң хүлээлгези.

Арга-арыг үер-чайыктың-даа оруун дуглаар, доозунныг шуурганны-даа эрттирбейн баар, хөрзүнүң хаттан үреливрин-даа болдурбас, бойдусту кайгамчык арыг бөдүрбас, хемнериң долу суглуг болурунга дузалаар.

Арга-арыгның кайгамчык чараашы — чогаадыкчы ажыл-ишче сөөрүк киирер иэдыкшылдың үндезини.

Арга-арыгны хатап тарып өстүрери, оларны өрттем, хоралакчылардан болгаш ямзы-бүрү хамчыктам намгалаар дээш улуг ничээнгей бистиң чуртувуста салдынып турар. Хөй-ниитиниң киржилгези-биле тайылбыр ажылын чорудуп турар. Школа лесничестволарының иежигүннери ногаан өңнүүн идегелдиг намгалап турар. Ол ышнаш арга-арыгны намгалаар дугайында тайылбыр ажылын хөй-ниитиниң киржилгези-биле чорудуп келген. ССР Эвилелиниң болгаш эвилеяешиңнең республикаларның арга-ыяш хөөйүзүнүң үндезиннерин манчаар күүседип турарын рейдилер кылгаш, чыл санында хынал турар.

АҢЧЫЛАРГА, БАЛЫКЧЫЛАРГА, ӨСКЕЛЕРГЕ-ДАА

Силер аргаже ис базар бетинде, кадыкшылыларны экижидер деп сорулганы салган болур силер. Ону чедип алырынарга бүзүрээр бис. Даразында база ол-ла черге азы арга-арыг иштинге дыштанып болгай силер.

Ынчангаш хамыктың мурнунда одаг салырда, черни эки шилип алынар. Өрт болу бээрийне деп кезээде бодап чоруңар. Таакпылаап (шуут таакпылавае болза ооң-даа эки), шаккан серенгиңерни кайы хамаанчок октаваңар!

От-биле оваарымча чок болур болза, арга-арыгның ыка улуг девискээрин узуткаанывар ол, ооң-биле кады аң-мең, куш уялары, оларның чаш төлдери өрттемип каар. Чараш черинерни бокталдырбазын бодап көрүңер! Ылангыя шил сава, консерва даазылары арттырбанар!

Бир ыяштан миллион кезек серенги кылып болур, а бир серенги ыяжы-биле миллион ыяшты өрттедип болур.

ЫЯШ АЖЫЛ-АГЫЯ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫҢЫҢ кол сорулгазы:

—. республиканың арга-арыгларын өрттен, хоралыг курттардан, чөпшээрел чок кезеринден камгалаазары;

— ону немей тарып өстүрери болгаш чогумчалыг экологтуг байдалга тургузары.

АВТОТРАНСПОРТ ЭЭЛЕРИНГЕ

Бир кижиге бүдүн- чылда четчир кислородту бир автомобиль чаңгыс хүнде өрттедип турар.

Хөрзүнче болгаш хемнерже кирген кывар-чаар чүүлдер ында дириг-ле чүве бүрүзүн шуптузуп өлүрер.

Кажан автомобиль арга-арыг иштинге чоруп турда, ол ында чаш ыяштарны үрей бастырып, хөрзүнүү таптап чоруур, ынчангаш бойдуска когаралды чедирип турар. Арга-арыг иштинде оруктарга көртери хоруглуга деп демдек турар болза, анда доктаанар, ооң ыңай чоруп болбас.

Бойдуска эң таалалдыг дыштанылга бепаин чыпы, мотор даажы чокта боол болур.

БИСТИҢ «НОГААН ӨҢНҮҮВҮС»

● Арга-арыг—«черниң өкпезин». Аас чырык хүнде бир гектарның арга-арыы 220—280 килограмм углекислый газты агаардан болуңга сиңирер болгаш 150—220 килограмм кислородту үндүрер.

● Үер-чайыктың, хаттан баткан сугларны арга-арыг дозар, ооң уламындан хөй хоорталдар тывылдырбас, хат-шуургая үезинде кедүрген элезинин доктаадырынга дузалаар, хаттың күжүн сулаадыр, хөрзүнүүң шык чыдарынга идиглиг болгаш шөлдерниң, салгарның дүжүттүрүп кевүдедир.

● Бир гектар арга-арыг хонукта ийи түс кижиниң амыдыралчы аргазын хандырар, ыяш бүрүзү —ийи-бир кижиниң агаар-биле хандырып шыдаар.

● Доозуннуң 72 хуузу ыяштарга, чазаа үнүштерге болгаш озат-сигенге хонар, күгүрүт газтың 60 хуузу оларга артып каар.

● Арга-арыг—бистиң долганывыс турар хүрээлелдиң, ол чок болза Чер кырынга амыырал туруп шыдавас ындыг кезектерниң бирээзи. Агаар-даа, хөрзүн-даа, суглар, хөөлбектер-даа, адактың соонда кижиниң кадыкшылы-даа арга-арыгдан ең улуг хамаарылгалыг.

● Долганыыр хүрээлелге салдарын деңнештирер болза, бир гектар арга-арыг халайларның болгаш океанпарының 6-7 гектарынга, ховушөлдериниң болгаш даглариның 3-4 гектарынга, чартык-күруг ховуларының 23-25 гектарынга деңнежир.

● Ногаан үнүштериниң бир гектары чылда оттумаа-биле үш тонна кислородту ылгап үндүрүп турар, ынча хире кислородту кылымал арга-биле бүзүрүп алырынга 690 рубльдан чарыгдаары санаттынган.

● Бистиң республиканың бир чурттакчызынга 30 ажыг гектар арга-арыг онаажыр. Арга-арыг республиканың девискээриниң барык чартык кезинин ээлеп турар.

СИГЕН ӨРТТЕДИП ТУРДА

Чазын мындыг чүүлдерни болганчок корун болур: малчынмарның часкы оларларынга, сугатчыларның ажылдап турар шөлдеринге, механизаторларның чер чардырып турар ховуларынга ыт-сигенни өрттедип турар.

Ооң түнелиинде чалбышты хат өөскүткеш, кожазында арга-арыгларже алгап баар. Хөй-хөй гектар черниң ыяжы үзүткаттынар. Анаа чурттап турган аң-мең, куш оолдары, шимээргеп турган арга-арыг кара өртен, хүл апаар. Черни өрттедирге ооң хөрзүнү үрелир, анаа чүве үнери берге, чүге дизе сигеннериң үрезиниерин өрт чок кылып каар, ынчангаш чылдан чылче мал одары баксыраар.

Черле ынчаш сиген болгаш бок-күлүрүм өрттедирге хоралыг дээрзин амыырадыын дуржулгазы балыткап турар. Чүве өрттедип турган черге үнүш аймаа ыка орай үнер, ол ышкаш хөрзүнде түрмек насекомнар база кырып казар, а олар дээрге хөрзүнүү өскелиин турар болгай. Тайга адаа черлерге кургаг сигеи өртедирге, күш чуургалары, аң-меңниң чаш төлү көгарыр. Ынчан аң-мең туржук, кижилерлээ айыыл-халапка таваржып болур. Ынчангаш бойдустуң хумагалаар кижи чүгле болу от кывыспас эвес, а өскелерни база хай дээр ужурлуг. Ынчан төрээн бойдузубусту камнап алыр бис.

КАМГАЛАЛ, ДУЗА ХЕРЕК

Төрээн чурт, төрээн бойдус! Ханы утказыг бо сестер бот-боттарындан каашпас. Бистиң Төрээн чуртувус делгем, бистиң республикавыс байлак. Ынчалза-даа ол байлакшыл кылыгаарлыг, ону төнчү чок деп болбас. Ногаан арыгларда, кадас-чараш оймактар-даа, хөрле куштар-даа, курт-кымыскаяк-даа бистиң дузавысты маңап турар. Кам-хайыра чок болур болза, олар төнер, изи-даа артпайн барып болур.

Бо бүгү чүүлдерниң ең колу—арга-арыг. Анаа шуптувус ынак бис. Ынчангаш анаа хумагалыг болуп көрээлипер. Кижини чалаган бойдуска ынак болуулу, анаа дузалаалы. Ол биске хөй кежик-чолду хайырлап турар дээрзин утпаалы. Арга бистиң көрүшкү-биле үткүп хүлээп алыр, а бис анаа база ынчаар харыылаар ужурлуг бис.

ХАЖЫТСЫҢЗА— ХАРЫЫЛААР СЕН

Арга-арыг иштинге өртке үлүр айыл чок чоруктуң дүрүмүн хажыткан кижилерге күштүг болуп турар хоойлу-дүрүм ёзугаар администрativтиг торгаал онаар: албан-дужаалыг кижилерни 50 рубль чедир, анаа хамаатыларны 10 рубль чедир штрафтаар.

Бир эвес үстүнде дүрүмнерни сагываанының түнелиинде арга иштинге өрт болган, а ол өрт хеннинг черге өөскүп, каража-когарал чедирбээн болза, албан-дужаалыг кижилерни 100 рубль, хамаатыларны 50 рубль чедир торгаар. Беш рубль чедир торгаалды хамаатылардан ол-ла черинге торгаар, квитанцияны үзүп бээр.

Албан-дужаалыг-даа, анаа-даа кижилер арга иштинге өөскүп өрт үндүрер болгаш анаа когарал чедирер болза, РСФСР-ниң КД-ниң 98 чүүлүп ёзугаар 10 чылга чедир хосталгазын калып шиитпирер.

От-биле оваарымча чок болганының түнелиинде арга-арыгга когарал чедирген ийикле, азы айыылыг байдал тургускан кижилерни РСФСР-ниң КД-ниң 99 чүүлү-биле үш чылга чедир хосталгазын калып шиитпер ийикле, 1 чыл чедир хуусаада элип-чазаар ажылдарга шиитпери көрдүнген.

Апрель 15-тен октябрь 15-ке чедир

— тускай эрттирилгелер болгаш ыяш ажыл-агый черлериниң бүрүткели чокта арга-арыг кирери, тайгада ажыллап турар бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга баары;

— экспедицияларны болгаш шинчилел бөлүктерин арга-ыяш ажыл-агый органнарынга бүрүткевээнде, аэропорттарның оларны тайгаже сөөртүп чедирери

ХОРУГЛУГ

Тываның арга-ыяш ажыл-агый девискээр-будурулге каттыжыышкыны

Редактор В. С. ШАРАВИН.

667000. Кызыл хоорай. Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНАЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ кирымел үезиниң секретары — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийнин аймыралга киллизе — 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, сонуна айтырыглар киллизе — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизе — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр киллизе — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизе — 3-34-57;
◆ культура киллизе — 3-39-15;
◆ информация киллизе — 3-37-11;
◆ чагаа киллизе — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-63-41;
◆ очулга киллизе — 3-34-93;
◆ тилгүткүүлер — 2-27-41;
◆ солуп келбейн барганза — 2-32-75-че доллар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парзалга амазы
Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектеринге талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 270. ТС—00196.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1989 ч. апрель 20 четверг № 93 (13993)

1925 чылда үнезилеттингеп. Өртээ 3 коп.

КОММУНИСТИҢ БЕДИК АДЫ

Ооң авангардчы ролюн бедидерин үе неген турар

—Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедевир талазы-биле лениичи партиниң салган улуг соруглаларын амыдыралга боттандырар дээш шалыпчы болган бүдүрүкчү ажылдаары дег бедик хүлээлге бистерде, коммунистерде чок—деп, Кызылда № 48 тудуг эргелеинде шеверлекчилер бригадазының бригадири Күш-ажылдың Кызыл Тук болгаш Улустарның пайрамы орденнериң эдилекчизи Е. С. Бизяева партиниң XXI область конференциязынга сагал берип турган, чугаалаан. Бо коммунистиң удуртуан бригадазы каттыжымышкында болгаш эргелелде мурнакчыларның бирээзинге санадың келген. Ол ийиги беш чылдың эрткен үш чылының планныг онаалдарын хүүсаа бетинде күүседкен, бо чылын күш-ажылдың темпизин кудулаттаан, харын-даа үени мурнап турар. Ооң чажыды чүдел? Бригада кереэзин иеттередип эгелээшинден күш-ажылдың сагылга-чуруму, организастыг чорук экижээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн, ажылдың шынары, кампалга-хумагалал дээш демисел күштелген, кижилер бир деминг, чаңгыс ог-бүдениң кежигүнери дег ажылдап, иянти ажылынып, чедишкини дээш сагыш салып турар. Чаа чүүлдүң эгелекчилерин болгаш иеттередикчилерни коммунистер болуп турар.

Шак ындыг эки чижектерни кайы-даа үлетпүр бүдүрүлгеден, совхозтан адап болур, оларның салы хүн келген тудум-на ковүдеп орар. Амыдырал чаартынып, ажылынып эде тургуступ турар үеде ол ындыг болур ужурлуг. Ылаңгыя коммунистерден даавандырган ажыл-херек дээш негелдени күштелдирген, оларның бот-идепкейни, харымсалгазын, ролюн бедидериниң хемчегелерин партия организацииларыы ап турар.

Коммунист болуру эң-не харымсалгалыг. Партииың хүрээлеңиге турары кандыг-даа артык эргелер бербесс, а харын чуртта болуп турар бүгү-де чүүлдер дээш, коммунистиг тургузуушкунуң, иянтилел деңнилгелиниң салым-чолу дээш улам бедик харымсалгалыг болур. Ындыг болганының уржуундан Владимир Ильич Ленин партия кежигүнүнүң адын болгаш ужур-дузазын бедик, улам-на бедик көдүрериниче доктаамал сагыш салып чораан. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизинге СЭКП-ниң Уставын бадылаан, ында партийжиниң хүлээлелериңе чугула немелделерни киирген. Партия кежигүнү кижи болза, партииның чиигине шугумун болгаш директиваларын амыдыралга быжыы-биле болгаш чайгылып чокка чорудар, СЭКП-ниң иштики болгаш даштыңы политиказын массаларга тайылбырлаар, ону боттандырарынче ажылчы чонну организастаар хүлээлгелиг. Ол мышкап күш-ажылга үлегер-чижек болур, социалистиг өнүпүң камнаар болгаш кавудедир, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидерил, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн чайгылыш чок өстүрериң, продукциянның шынарын экижиериң, амгы үениң эртем, техниказының болгаш мурнакчы дүржүлгазының чедишкиниерин улуг ажыл-агыйның шиңгээдирин шудуруг чедип алыр, бодупүң мергежилин бедидер, деп-шилгелиг бүгү-ле чаа чүүлдериниң идепкейлиг тургузукчузу болур. чүрттүң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедээшкинге эң-ле улуг салымшкынын киирерин уставта айтыкан. Маркисчи-ленинчи теорияны шиңгээдип алыры, коммунистиг моральдың норма-чижектерин шынгыы сагыыры, партияның идепкейлиг организастыг чаңгыс эвин быжыглаары, шүгүмчүлелди база бот-шүгүмчүлелди хөгжүдере, четпеетерни дидимнаар-биле илерелиры коммунистиң ыдыктыг хүлээлгези болур.

Тываның коммунистери СЭКП-ниң Уставында айтыкан хүлээлгелерни ылап күүседир, партииның амгы үеде салган соруглаларынга дүүштүр эде тургустуунушкунну, демократиияны, ажык-чарлыг чорууту кадбартыр, хамыладыр, аъш-чем, чурттала тудуунуң программаларын, планныг онаалдарын боттандырар, продукциядың бот-үнезин чиигедир, шынарын экижидер, бригада, ог-бүле, аренда керээлерин иеттередип, амыдырала төлептиг болур, хөй-иянтиниң херээнге идепкейлиг киржир дээш шудургу ажылдан, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир, ажылчы чонуң коммунистиг хынзиндилгезин экижидер херекке бичe эвес салымшкынын киирип турарлар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң база партииның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлеринге дүүштүр СЭКП Кызыл хооркону, райкомнар, парткомнар, партия эге организацииларының коммунистериниң бот-идепкейлин, харымсалгазын, ролюн бедидери-биле отчёттарын дыңнап, характеристикаларын бадылап турар.

Эртиен чылын партия организацииларыга болуп өрткен отчёт-сонгуулдалыг хуралдарга, партия конференцииларыга коммунистериниң бот-идепкейлин, харымсалгазын, ролюн бедидер херекке партия эге организацияларының ап чорудуп турар хемчеглерин эде тургустуушкунуун негелделериниге четпейн турарын коммунистер шыңгыы шүгүмчүлээн. Партия организацииларында планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүсеттнес, партийжи, күш-ажылчы сагылга-чуруумну үрээр, кем-херек үүлгедир, арагалаар, эрге-дужаалын соора ажыглаар, онаашкан ажылынга ээ-харымсалга чок коммунистер эвээш эвезин илереткеп оларныңбиле ажылды хошкак чорудуп турарын база айыткан. Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Улуг-Хем районнарның, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларының партия эге организацияларында СЭКП-ниң Уставының негелделерин каржызы-биле хажыдып, партийжи чуруумну үрээп, партия кежигүнүнден үндүрткенивер, шыңгыы партийжи хемчеглерин алыскаанар бар.

Партия хуралдарынга болгаш конференцияларга коммунистериниң шүгүмчүлелдиг саналдарын болгаш СЭКП-ниң Уставының негелделерин күүседирн-биле коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер талазы-биле ажылды улам күүтелдирерин СЭКП обкому чугулаан көргеп, республиканың бүгү партия эге организацияларынга «Коммунистиң авангардчы ролюн шудургу бедидер» деп темалыг хуралды эрттирерин шиитпиргээн. Бо чугула хемчегин боттандырары-биле СЭКП обкомунга партия хооркомуун, райкомнарның организастыг киллистериниң эргелекчилериниң семинар-хуралын эрттирген. Партия хооркомунга, райкомнарга, парткомларга ындыг семинарларны чорутkан, анаа партия эге организацияларының секретарьлары киришкен. Амгы үеде партия эге организацияларында коммунистериниң авангардчы ролюн бедидерииге турааскаатkан хуралдар эгелээн. Соруулга болза, партия хуралдарыныа белетелдп экижидер, ылаңгыя коммунист бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазынга шүгүмчүлекчи анализти бээр, четпеетерни эдерде чүү кылырын тодарадыр, партия эге организацияларының чорудар хемчеглерин бадылаар.

Партииның XXI область конференциязы коммунистериниң авангардчы ролюн бедидерип чугулаган айыткан болгай, ынчангаш партия эге организациязы бүрүзү ону амыдырала боттандырар дээш ажылын эде тургулар, ооң стилин болгаш арга-методтарын сайзырадгайжыдар хүлээлгелиг.

ЧУРУКТА: «Тывакоммунэнерго» бүдүрүлгениң мастерскаязының мурнакчы ажылчыпларындан Надежда Владимировна Залан бедик көргүүглериниг. Электри дерилгелерин септээрин бедик ынчаргыыр кылып, бригадазының планныг даалгазын ажыр боттандырарынга талыпчы үлүүн киирип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Апрель 22—коммунистиг субботник хүнү

ШУПТУ КИРЖИР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 119 чыл болган оюнга турааскаатkан коммунистиг субботникти эрттирер дугайында москвачыларның сайалын ынчаргыыр-ла деткээн, анаа чаңгыс кижи дег киржирин дугуржуп, бүдүрүлгелер, пехтер аайы-биле кылыр ажылдарның хемчээлин тодаратkан. Партия комитеди комбинаттың чиигине директорунуң оралакчызы Д. П. Кубинге баштаткан 15 кижи составтыг комиссияны тургускан.

Ол хүн ажыл-агыйларның аңгы-аңгы учустоктарынга 2722 кижи киржир, болгунда ажылчын туруштарынга 425, даг массаның болгаш ескеда ажыл-агый чүктөри соортүрүнге камнап алганы кывар-чаар чүүлдери-биле 30 чоланачы ажылдаар. Тудуг-монтаж ажылдарынга 99 кижи киришкеш, 300 рубльдың шилчидер. Хоорай чаагайжыдылгазынга чүрттакчыларны, школачыларны, профтехучилищенин бүгү сургуулдарын киришкиреп.

Даг рудунуң, хуулаал транспорт пеги, арыглал фабриказы, төп бүдүрүлге лабораториязы, сентелге-техниктиг пех, сентелге-тудуг эргелели болгаш ескелде бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, партия, совет органнар болгаш хөй-иянтин организацииларының ажылдарын ыяк планнап алган. Субботник хүнүнде В. И. Ленинниң адын эдилээн коллектив ажылдаан акшазындан 11400 рубльын беш чылдың фондузунче шилчидер.

Александр ХЕРТЕК.

УЛУУН КИИРЕРЛЕР

Эрзинде дугаары 5 АКМК-ның коллективинден 119 кижи В. И. Ленинниң төрүттүвеген хүнүнден бээр 119 чыл оюнга турааскаатkан коммунистиг субботникке киржир.

АКМК-ның начальнигы С. К. Хайың удуртkан субботник штабы ол хүн кылыр ажылдарны тодаратkан. Совхозтарда чурттакчыларга бажыңнарынга, тудуг объекгилериге ажылдаан, ол хүн 2667 рубльдиң тудуг-монтаж ажылын кылыр болгаш беш чылдың фондузунче 480 рубльдың шилчидер.

Бистиң корр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга ужуражыышкын

СЭКП ТК-ның Чаңгыс секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң массалыг информацияның чепсектериниң удуртукчулары-биле ужуражыышкыны апрель 18-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болган. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы А. И. Лукьянов ужуражыышкынга киришкен. Соңгуулда кампаниязының түңнелдериниң дугайында, ССРЭ-ниң улуг депутаттарының ам болуур Съездизин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бирги сессиязы-биле холбаштыр белеткел ажылының чамдык айтырыгларының дугайында А. И. Лукьянов дыңнаалыг кылган.

М. С. Горбачев ужуражыышкынга түңне чугаалаан.

(СЭТА).

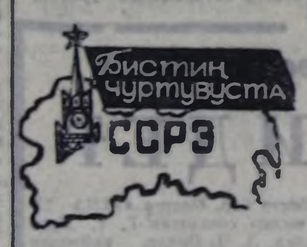
Кызылдың чөөн № 646 национал-девискээр соңгулда округунуң ДЫҢНАДЫЫ

1989 чылдың апрель 18-те округтуң соңгулда комиссиязы ССРЭ-ниң улус депутаттарының дараазында кандидаттарын бүрүткээн:

1. Аракчаа Кара-кыс Довакановна—ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Тывада комплекстиг киллизиниң финанса-химиктиг аргалар болгаш шинчилелдер лабораториязының кол эртем ажыдакчызы.

2. Котелев Вячеслав Николаевич — Кызылдың № 1 чүк автобудурулгезиниң чоланачызы.

3. Сараев Сергей Борисович — Тываның электри четкилериниң бедик күштүг электри дамчыдыкта шугумнарын септээр болгаш ажыглаар талазы-биле албанның начальнигы.

КРИВОЙ РОГ (Днепропетровск область). Даг байлактарын болбаазырадыр комбинаттарны чер адаанга туткаш, аңаа ажылдадып ажыглаары — ырак эвес келир үениң амыдырала херек кырында боттанып соруглазыр-дыр деп, Кривой Рог хоорайның даг-руда институдунуң эртемденнери санап турар. Магнитниг кварциттерни дүргетта болбаазырадып кылыр сепараторлу олар делегей практиказында бир-ле дүтаар чогаадып кызганнар. Руда чыг ээлиниң демирлиг кезектерин курут бүдүмелдерден ажыглаарын сургиле эвес, а магниттер системазы болгаш агаар кагымшынны-биле боттандырар аргаиы эртемденнер тыпкан.

МИНСК. Демирден бүдүрген кандыг-даа кызыгда көзүлбес үрелиишкинни, чижээ, демир иштинде тиглеиишкиннерни илередирде, чылыг чалгыын ажыглаар аргаиы Белоруссияның политехниктиг институдунда ажылдап кылган. Үрей кылышкынаарны хынап, илередирииң ындыг контролиоруу системазы чылыткан материалдарга хамаарыштыр компьютер анализинге үе-дезилеттингеп. Демирден бүдүрген кандыг-даа кылыгларда хос черлерни, тиглеиишкиннерни, тургузуунда ослерлиишкиннерни рентгеннии, ультразвуктуг аппаратуразы моог мурнунда четчеги-биле илередип шыдаавайн турган.

ТОРЖОК (Калинин область). Тарымал хемдирии болгаш ескеда техниктиг культураларны өстүрериие, чаагай дүжүдүн алырынга эргежок чугула бүгү бүдүмелдер бар чемиичидилгеии «Минерал-дыг чемиичидилгелер» деп эртем-бүдүрүлге каттыжымышкынның болгаш Хендир культураларын өстүрер ажылагайның Бүгү-эвилел эртемшинчилел институдунуң эртемденнери ажылдап кылгаш, бүдүрген. Минералдыг чаа чемиичидилгеиің кол ажыктыы —үүштериің дүжүттүүн 5 хуу бедидер болгаш оларның быжыдын дүргедевир арагалымда. Чаа чемиичидилгеии ажыл-агыйларже чорудуп эгелээн.

(СЭТА).

«КОЛЛЕКТИВ?» КЫМНАРЫЛ ОЛ?

Таңды районда Тока аттыг совхозтуң Кудузун сүт-бараан фермазындан чагаа келген. Ооң автору — «коллектив». Ажыл-агыйга хамаарышкан айтырыгны «коллектив» кодүрзе-да, ону ферманың зоотехниги, совхозтуң директору, харын-даа корреспондентилериниң дугайында барымдаа чок сөстер-биле ону «согажадап» каан.

Чагаанның утказы-биле номчукчуларны кыска таныштырза эки боор. Кудузун фермазынга инекгерии хүнде үш катап саап агелээрге, сүттүң эвээжээнии айыткан, ескс фермаларда ооң кандыг түңнелдиг болоп турарын айтырган, инекгерии хүнде үш саарынче ферманың зоотехниги В. К. Сандакпаның саанчыларны албадап турарын дыңнаткан. Ооң соопза Валентина Кызыл-ооловна саанчыларга каржы-хажаган, оларны бак сөглээр, харын-даа «директорнуң пиявишкини» деп тоналыын, ооң аксы-сөзүнге корреспондентилериниң безин алыш, ферма дугайында материалдарда тода биижээн. Бөгүн оларны катаптавайн, а ферманың саанчыларының, кадарчыларының, специалистериниң ажылынга болгаш бот-боттарынга хамаарылгазынга доктаза эки боор.

Ферманың зоотехниги В. К. Сандакпан биле саанчыларның арагында тыптып кээп турар чөрүдөөлериниң алыс деозу — саанчыларның, кадарчыларның ажылын оларның материалдыг сонуургалынга даанын организаставааны. Ажылды экономиктиг аргаларны ажыглап организастаарын ферманың-даа, совхозтуңда удуртукчулары дидимнеин турар. Арендa керээзин ажыглаар дугайында чугаа эрткен чылдан туда чорун келген. Ону боттандырып эгелээр дээш дап берген, совхозтуң удуртукчулары организастыг частырыгны кылганнар. Ферманы арендa керээзинче пилчидериниң мурнунда кижилериниң санын кызырар апаар болгай деп олар биллеп, соңгуулдаларыны эртипргеннер. Ооң түңнелинде эки көргүзүтүг, ажыдап болур саанчылар бадылалды албайн барган, а көргүзүү багай саанчылар фермага ажылдап артар ужурлуг кижилериниң санынче кире берген. Боттарының частырыын биилп каап, совхозтуң удуртукчулары хорүй берген. Арендa керээзи дээш ышкаш экономиктиг аргаларны ажыглаарынга кызырылгага таварышкан кижилерии ажылдадыр участоктарны совхозта тургуспайн турган керээлиг база шаптыктаан. Ферманың чамдык кажааларын арендага алырын бодап турган кижилер бар. Бир эвес олар арендaже шилчий бээр болза, саанчыларның, кадарчыларның чамдыызы кызырлыр апаар. А олар кайа ажылдаарый? Арендалыг кижилериң ажылдаарынга ажыл чок артканнары шаптыктаар, харын-даа хора чедире бээрии сестип турарын Тока аттыг совхозтуң удуртукчуларының бирээзи корреспондентиге, чагаапы сайгарып чоруп турда, чугаалаан. Коллективтиң кежигүнерииің аразында эп-найыр-ал чогу, ажыл-ниң дээш сагыш човаазы фермада байдалды экижидип алырынга доктар болган.

Саанчыларның, кадарчыларның корум-чуруму багай. Ферма эргелекчизи П. Г. Грачев, саанчыларның чугаазы-биле алырга, элээр турган, ажыл-иштии удуртуру шымбай-даа болза, «бөөстээ сокгай» бергенде, ажыл-хожулун каптаап, чиде бээр. Бозу арагалаар болгаш, корум-чурумну удуртуп турар коллективиниге тузуп шыдаавайн келген. Эрткен Март 8 байырлалынга бригадир саанчылар-биле карлы арагалаан. Совхозтуң директору оларны бажыңнарынан барып сүрүп, ажылче үнүрер ужурга таварышкан. Саанчыларның, кадарчыларның, специалистериниң арасынга алгыш-кыргыш бо-ле үне бээр. Эрткен күзүн бир аныяк саанчы уруг надыр ажылдап турганы херээжен кижиниң эттээн. Ферманың мурнакчы ажылчыннарының арасында безии арагалаар чүүл бар. Чижээлээрге, А. Волосниковка эки бызаа ажаакчыларының бирээзи. Ынчалдаа арагалай бээр чаңчылы бар. Корум-чурумнуң багай болганы-биле фермадан мал чеми оорлаар чүүл саанчыларының аразында бар. Ферманың-даа, совхозтуң-даа удуртукчулары ону билир хире-ээнде шиитпирлиг хемчеглерии албайн келген.

«Коллективтиң» бижээн чагаазын сайгарып турувустa, саанчыларның бирээзии «бистиң арадыста бүрүү чок кижи чок» деп чугаалаан. Чогум-на ындыг болгаш, кандыг-бир чылдагаан-биле аразында эки-багын үндүрүп кээр-даа болза, «бөөстээ сокгай» бергенде, ажыл-хожулун каптаап, чиде бээр. Бозу арагалаар болгаш, корум-чурумну удуртуп турар коллективиниге тузуп шыдаавайн келген. Эрткен Март 8 байырлалынга бригадир саанчылар-биле карлы арагалаан. Совхозтуң директору оларны бажыңнарынан барып сүрүп, ажылче үнүрер ужурга таварышкан. Саанчыларның, кадарчыларның, специалистериниң арасынга алгыш-кыргыш бо-ле үне бээр. Эрткен күзүн бир аныяк саанчы уруг надыр ажылдап турганы херээжен кижиниң эттээн. Ферманың мурнакчы ажылчыннарының арасында безии арагалаар чүүл бар. Чижээлээрге, А. Волосниковка эки бызаа ажаакчыларының бирээзи. Ынчалдаа арагалай бээр чаңчылы бар. Корум-чурумнуң багай болганы-биле фермадан мал чеми оорлаар чүүл саанчыларының аразында бар. Ферманың-даа, совхозтуң-даа удуртукчулары ону билир хире-ээнде шиитпирлиг хемчеглерии албайн келген.

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

ЧАА КАТТЫЖЫЫШКЫН: АЖЫЛЫ БОЛГАШ СОРУЛГАЗЫ

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң бүдүрүлгелериниң, каттыжымышкыннарының болгаш организацииларының чаа схемазын ёзугаар болбаазырадыр база аъш-чем үлетпүрүнүң талазы-биле «Тыва аъш, сүт аъш-чем үлетпүре» күрүне-кооператив каттыжымышкынны тургускан.

Ол каттыжымышкының чиигине директору К. Ш. Ялзов-биле бистиң корреспондентивис С. Хертек ужурашкаш, ооң чамдык айтырыгларны сонуургаан:

— Кияң Шейхутдинович, камыктың мурнунда каттыжымышкынның составында кымнар бактаан кирип турарын солуунуң помчукчуларынга таныштырып көрүнерем.

— Бистиң бо каттыжымышкынга республиканың аът болгаш сүт үлетпүр бүдүрүлгелери — аът комбинаттары, сүт заводтары база балык заводу, пиво заводу, ветеринарии санитиль заводу хамаарыжыр. Бо бүдүрүлгелер мурнунда аңгы-аңгы ведомстволарга хамаарыжып турган. Чижээ, балык заводу Красноярскиге чагырлыр турган болгай. Бир-тээ ындыг болганда, заводка база ооң чогуур ведомствозунга-даа дыка эпчок болуп турганы билдиңнир. Бүдүрүлге республиканың девискээринде, ооң хамаарышкан хемнер-хөлдери база бистe болганда, ону эргелеп башкарарда, продукциязын-даа ажыглаарывыста, балык заводун республиканың эргеинге хамаарыштырганы эптиг болур.

— Ол ындыг-дыр, а каттыжымышкынның кол соруглазары кандыг болур ирги?

— Кол-ла соруглаларывыс болза аът, сүт база аъш-чем үлетпүрүн хөгжүдүрү, келээ ажыл-агыйның чиг эдии болгаш ажыктыг кылдыр организастаары, эртем-техниктиг деңнилгелиниң чедишкиниерин иеттередири, шиңгээдири, каттыжымышкынның хамык-ла бүдүрүлгелеринге ажылды организастаарының деңнилгелиг аргаларын — бот-оруглга-чарыгланы, коллективтиг база арендa керээлерин иеттередири, ажыл-агыйны удуртуп башкарарының демократтыг аргаларын болгаш экономиктиг методтарын, кооператив принциптерин быжыглап турган, коллективтерииң социал хөгжүлдезин хандырары, кадрларның билиг-мергежилин бедидээри.

— Каттыжымышкынны башкарып удуртурунуң чүрүмү кандыгыл, Кияң Шейхутдинович?

— Каттыжымышкынны эргелеп башкарарда демократияны калбаа-биле ажыглаар. Дээди органы — бистe бактаан турар бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтериниң бүрүн эргелиг төлөэлекчилериниң хуралы болур. Ол төлөэлериин хуралы каттыжымышкынның чөвүлелии, баштаар черии база чиигине директорун сонгуур, ол ышкап ревизия комиссиязын сонгуп алыр. Каттыжымышкынның чиигине директору хамаарыжып турган. Ам ылгалы чүү ирги?

— Мурнунда ол бүдүрүлгелер Агроүлетпүрге хамаарыжып турган харын. Оларны ниитизи-биле чагырар, дужаар арга-биле удуртуп турган бис. Ам чаа каттыжымышкын ындыг эвес, удуртулга шуут-ла дорт болгаш чоок апарган, хамаарышкан бүдүрүлгелериивис дээш дорт харылаар, оларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин бистеп, ажылды организастаарывыстан хамаарыжыр апарган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улгаттырарга, материал-техниктиг базаны калбартыры — бистиң дорт ажылывыс.

Бодап көрүнер даан: бистиң каттыжымышкынның аппарат ажыллакчыларының шалыны бүдүрүлгелериистиң шилиттикеп акшазындан хамаарыжыр. Тодаргайлаарга, 15 хуудуун шилиндип турар улус.

Бистиң каттыжымышкынны тургускаанывыш кол-ла соруулгазы болза, республиканың чүрттакчы чонунуң аъш-чем хандырылгазын экижидери.

— Ийе-ийе, солуунуң помчукчуларынга чогум-на сонуургатсе деп болаанывыс айтырыгларже ам кирип олур бис. Кияң Шейхутдинович.

— Бистиң перспективавыс базавыредырыы чогумчалыг кылдыр организастаары, эртем-техниктиг деңнилгениң чедишкиниерин иеттередири, шиңгээдири, каттыжымышкынның хамык-ла бүдүрүлгелеринге ажылды организастаарының деңнилгелиг аргаларын — бот-оруглга-чарыгланы, коллективтиг база арендa керээлерин иеттередири, ажыл-агыйны удуртуп башкарарының демократтыг аргаларын болгаш экономиктиг методтарын, кооператив принциптерин быжыглап турган, коллективтерииң социал хөгжүлдезин хандырары, кадрларның билиг-мергежилин бедидээри. Амгы үеде партия эге организацияларында коммунистериниң авангардчы ролюн бедидерииге турааскаатkан хуралдар эгелээн. Соруулга болза, партия хуралдарынга белетелдп экижидер, ылаңгыя коммунист бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазынга шүгүмчүлекчи анализти бээр, четпеетерни эдерде чүү кылырын тодарадыр, партия эге организацияларының чорудар хемчеглерин бадылаар.

Партииның XXI область конференциязы коммунистериниң авангардчы ролюн бедидерип чугулаган айыткан болгай, ынчангаш партия эге организациязы бүрүзү ону амыдырала боттандырар дээш ажылын эде тургулар, ооң стилин болгаш арга-методтарын сайзырадгайжыдар хүлээлгелиг.

Агроүлетпүркүркомунуң даргазының оралакчызы болуп турар. Каттыжымышкынның структуразын, штаттарын болгаш чаргыдаларын чөвүлеп бадылаар.

— Каттыжымышкында бактаап турар бүдүрүлгелер мурнунда Агроүлетпүркүркомга хамаарыжып турган. Ам ылгалы чүү ирги?

— Мурнунда ол бүдүрүлгелер Агроүлетпүрге хамаарыжып турган харын. Оларны ниитизи-биле чагырар, дужаар арга-биле удуртуп турган бис. Ам чаа каттыжымышкын ындыг эвес, удуртулга шуут-ла дорт болгаш чоок апарган, хамаарышкан бүдүрүлгелериивис дээш дорт харылаар, оларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин бистеп, ажылды организастаарывыстан хамаарыжыр апарган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улгаттырарга, материал-техниктиг базаны калбартыры — бистиң дорт ажылывыс.

Бодап көрүнер даан: бистиң каттыжымышкынның аппарат ажыллакчыларының шалыны бүдүрүлгелериистиң шилиттикеп акшазындан хамаарыжыр. Тодаргайлаарга, 15 хуудуун шилиндип турар улус.

Бистиң каттыжымышкынны тургускаанывыш кол-ла соруулгазы болза, республиканың чүрттакчы чонунуң аъш-чем хандырылгазын экижидери.

— Ийе-ийе, солуунуң помчукчуларынга чогум-на сонуургатсе деп болаанывыс айтырыгларже ам кирип олур бис. Кияң Шейхутдинович.

— Бистиң перспективавыс кандыгыл, аъш-чем, үлетпүрүнүң, ону болбаазырадырының кандыг-кандыг бүдүрүлгелери тургустунарыл, чүнү чаартырыл деп айтырыг ынаап-ла турган хөөр деп бодай-дыр мен.

— Ындыг харын. Ол дугайын ам тода болгаш допчуулу-биле таныштырып көрүнерем.

— Бистиң аът комбинаттары бо хүнде 1 тонна продукциядан 800-900 рубль түңнүт чем аймаан кылып үндүрүп турар. А ону бистер 1200-1300 рубль чедирер соруулгалыг бис. Чоорту дээрим ол. Чүнү кылыр бис мынаа? Кызылдың аът комбинадының талазы-биле бо чылын ол бүдүрүлгениң колбаса петии чылда 2 муң тонна колбаса кылыр кылдыр эде дериир бис. Ол ышкап 1989-1990 чылдарда бир чылда-ла 1 млн. банка аът консервазы кылыр пехти тудар.

Кызыл-Мажалыктың аът комбинадының талазы-биле аът-үс, колбаса пехтерии, соодукчуну эде дериир, чаартыр бис.

Тываның сүт комбинадының талазы-биле донурган сүт (мороженое) петии эде дериир, ооң күзүн чылда 360 тонна продукция бүдүрер кылдыр чаартыр. Ол ышкап оремени (сметапаны) полиэтилен хаптарга 200-200 грамм кылдыр савалаар автоматты дерип тургузар, ол ажылды бо чылын доозар ужурлуг бис.

Райоиларда чүлерии планнап турар бис? Шагаан-Арыг хоорайда бир ээлчеге-де 10 тонна янзы-бүрү чем аймаа кылыр сүт заводун ажыглалга киирер планныг бис.

Бистиң каттыжымышкынга балык заводун база дамчыдып бээр чүве. Ону бо хүнде ирги хүлээп алыр бис. Ынчаарга ону ам балык комбинады деп адаар апаар. Анаа балык ыштаар пехти эде дериир бис. Тоора-Хемниң балык участогунга бир ээлчеге-ле 200 килограмм балык ыштаар цех тудар, ооң аңгыда чылда-ла 1 млн. үүргепе өстүрер инкубация цехин бо чылда тудар. Саян-Шушенск сүт шыгжамырынга бо чылын балык участогун ажыдары база кердүзеп.

Чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазын экижидерииве угланган бир чүтүлө ажыл болза, Кызылдың түүйбу заводувуң мурнунда дой-довурак ап турган карьериивге — Улуг-Хемниң оң талазы, Кызыл хоорайның көвүрүүнүң ындыы талазында онгарларга балык аларап өстүрер хөөлбекти 1989-1990 чылдарда тудар ужурлуг бис.

Көрбес бе, ажылывыс ажок хөй. Планны күүселиви берге, хамык-ла күштү мөөнээр апаар бис. Бергелер бар. Чижээ, эрткен чылын «Тыва сүт мелиорация» каттыжымышкын. Тываның балык комбинады база Кызыл хоорайдың ветеринарлыг кылып, бригадазының планныг даалгазын ажыр боттандырарынга талыпчы үлүүн киирип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ИНЖЕНЕР

Ак-Довуракты ЧЭТ-те сугну химиктиг арга-биле ырыглаар лабораториязының ажылының шынарындан одалгага кээп турар хөмүр-даштың ол-шыры болган көдёлдарның чылыг бээр аргазы хамаарылгалыг. Чогуур деңнелге сугнуң ырыглаазын инженер Нина Ивановна Глушковага удуртқан коллектив билдиглиг чорудуп турар.

ЧУРУКТА: химлабораториянның инженери Н. И. Глушкова.

Чуруу болган сөөң ЧЭТ-тиң ажылчыны Ушкар-оол МОНГУШТУУ.

Политиктиг, экономиктиг өөредилге

ИДЕПКЕЙЖИДЕР

«Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузар дугайында» СЭКП Төп Комитединиң докталын күүседириңге Улуг-Хем районнуң партия эге организацияларынга улуг ынчаңгейни угландырбышаан, өөредилгениң дээштиин бедидерин, практиктиг ажылхерекке кижилериниң психологизазын, угаан-медерелин эде тургузарынга оон салдарлыг болуруун чедип алырын чугулаан турар. Өөредилге чыны эгелээр бетинде, пропагандистер семинарларын түс-туста организастап эрттирген. Оон ажылынга олардан ынчалда, партия эге организацияларының секретарларының оралакчылары, өөредилге организастакчылары киришкен. Кол айтырыгларны өөредиринге ажылгаар программалар база тематиктиг планнар-биле пропагандистерни чогуур үезинде хандырарын чорутқан.

Политиктиг өөредилгеге хамаарыштыр чамдык сактуңден мынаа адап көрейн. Ол өөредилгениң системазында амгы үеде 53 политшкола, 28 политиктиг семинар ажылдап турар болгаш ийи муң ажыг дыңнакчы шында хаара туттуунан, олардың 582-зи коммунистер, комсомолчулар — 396 кижи. Марксизм-ленинизм өөредилгезинин системазының кичээлдеринге кижи факторун идепкейжидер, чонуң бот-эргелеин болгаш идей-теоретиктиг ажылды моон-даа ынай сайзырадып хөгжүдеринде, националдар аразының харылзааларын быжыглаарының айтырыгларыңче улуг ынчаңгейни угландырып турар. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының, СЭКП ТК-ның Пленумнарының материалдарын өөренген кичээлдерге ажыл-амыдырал-биле дорт холбашкан айтырыгларны сайгарып чугаалашкан.

Партия өөредилгезинин пропагандистерине чорутқан аттестация оларның кичээл арттыреринде методиказын биларлап, чурт иштинде база дедегей амыдыралының айтырыгларынга хамаарыштыр билиглиин бодуткаан. Оларның чамдыктары СЭКП Тыва обкомунуң марксизм-ленинизм университединде доосхан, а бир эвес пропагандист ажылга дуржулгазын кеэр болза, оларның чартының пропагандист талазы-биле стажы бештен ары чылдар-биле санаттынар.

Партия өөредилгезинин школазының дыңнакчылары боттарының политиктиг культуразын бедитпишаан, ажылдап турары коллективиниң хөй-ынчы ажылынга идепкейлиг киржип турар, олар — политинформаторлар, чон болза лектор, агитатор күзээлгелиглер. Пропагандистер кичээлдерин солуп, ажыктыг ылдыр эрттиреринде артаарының ажыглап, од талазы-биле дилээшкиннерни кылып турарлар. Политиктиг литератураалар-биле дыңнакчыларның бот-тускайлаң ажылдаарынче, илеткелдер, рефераттар белеткээринче, консультациялар, дыңнадылгар кылырынче, практиктиг кичээлдер эрттиреринче улуг кичээнгейни угландырып келген. Дилээшкиннер, чогаалдыкты ажылдап турар пропагандистер бистеге бар. Оларга «УТКА 25 чылы» совхозтан Г. Т. Куулар, Д. Ч. Ондар, райподан В. П. Шиповалова, «Кушажылдың хостуу» совхозтан Т. Т. Доржу, районнуң харылзаа белдириинден З. Б. Хомушку болгаш оон-даа өскелер кичээлдерге дискуссиялыг база коллективтиг сайгарылганың хевирлерин ажыглап эгелээн.

Өөредилгениң дээштин, эки организастаттынганы будурулгениң ийиккие, азы организациянның удуртукчузунуң аңаа хамаарыглазындан, ону кайы хире чугулаган көрүп турарындан кончуг хамаарыжыр деп чүве билдингир. Ынчангаш дыңнакчылар, чамдыктары коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны шинтирлээринге өөредилгениң салдарын, родион, моон мурнунда турганы дег, ам-даа чедир үнелевейн турарын айтыр апаар. Чижээ, «УТКА 25 чылы» совхозтуң малчыннарынга. № 18, 20 КМК-лерге, сентелге-тудуг участогунуң, № 14 механизация эргелеринге тудугжуларынга, автобаза. Шагаан-Арыг автобудуругелериниң чоланчыларынга бо өөредилге чылында кичээлдер керек кырында эртпээн боон турар. Оон-биле кады партия райкомунуң аппарадында политиктиг болгаш будурулге-экономиктиг өөредилгени организастаар айтырыгга хамаарыжыр. Ынчангаш олардың ажылынга дыңнакчылар чамдык ынчаңгейни угландырып турар. Ынчангаш олардың ажылының деңнелин чугула деп санап турар. Хөй-ынчының болгаш улустун хууда өөрүзүп оорлаар чорутқун аажок калбарганы, назы четпээннериниң талазындан кем-херек түзедириниң, ол ышкаш арагалашкын-биле холбашкан корум-чурум үрээшкиннериниң көвүдээни республиканың ажылчы чонуң аажок-ла дуржулгазын турар.

Экологиялыг, бойдус хүрээлелиниң айтырыгларынга чонуң кичээнгейи сөөлгү чылдарда илдең-не күштелгеи. Бо айтырыглар талазы-биле күш-ажылдың хоочуннары Кызылдан А. Борбак-оол, Тожудан Ш. Самбуу олар улуг сагыш-сыраашкын-биле бижээнивер. Оон-биле холбаштыр бо айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунга база Министрлер Чөвүзелиниге чугаалашкылаан. Республиканың Дээди Советиниң Президиумунга эң-не хөй чагаа-бижиктер 1988 чылда Кызыл хоорайның, Барыын-Хемчик, Таңды, Кызыл, Улуг-Хем районнарның чурттакчыларындан киргилээн.

Совет органнарга чагаа-бижиктер чүге хөй кээп турары? Ол дээрге, бир талазында, удуртукчу эштер чонуң дилеглеринге, тургускан айтырыгларынга кичээнгей чок, дүжүметсег эрги чаңчылдың чылдагаанындыр. Эң ылаңгыя чурттакчы хоойлузунуң талазы-биле дыка-ла хажыдыкшыннар болуп турар. Кызыл хоорайның чурттакчызы В. Романова республиканың Дээди Советиниң Президиумунга хомудап киирген. Чурттакчы байдалын экижидер талазы-биле ол хамаатыны учётта туруп турар. Ынчалза-даа чөптүг чылдагаан чокка, ону оочурдан уштуп каапкан. Хоорүүскомга ол айтырыгны шинтирлеп чадашкаш, үстүкү органче бижик киирер үүрга таварышкан. Хамааты кижиниң ол билдиришкинин Президиумнуң ажылдакчылары хынамчалыы-биле хынап көргеш, ону оочурдан шын эвес үндүргенин ылаыпап тодаткан. Ынчангаш хооркүүскомнуң 1988 чылдың декабрь 9-та шинтирип-биле В. Романованы оочурга катап тургускан. Амгы үеде ол бажың адыры-биле ордерин алган.

Ак-Довуракта дараңнагтрикотаж фабриказының ажылчыны В. Саая чурттакчы шөлүн хуваарында частырыглар дугайын хомудап бижээн. Ол билдиришкинин хынап көөрү-биле Ак-Довурак хооркүүскомче чорутқан бис. Ажылчының хомудалын фабриканың профкомунга чугаалажып көргеш, частырыгны өткен. В. Саая чаа бажыңдан ийи өрээлдиг квартираны берген.

Келген чагаа-бижиктерниң 30 хире хуузун Президиумга шинтирлээн, а чамдыктарын ажылдакчылары ол-бо черлерге барып турган хынаан, харылап берген. Билдиришкин, дилеглерниң чамдыкшын Министрлер Чөвүзелиниче, чер-чер Советтерниң күүскомнарынче, министерстволар болгаш ведомстволарже чорутқулаан бис. Оларны кайчаар шинтирлеп турарын Президиум контролга алган. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунга киргеи чагаа-бижиктерниң 28 хуузун чогумчалыг кылдыр харылап берген, а арткаларының талазы-биле чогуур тайылбыр сүмелерин берген.

Албан черлеринге, будурулгелерге киргеи чагаа-бижиктерни хынамчалыг көөр, чогуур үезинде шын харылап, тайылбырлап бээринче эң кол кичээнгейни салыр херек. Бо талазы-биле тускай айтыышкыннар, докталдардаа бар. Ынчала-даа ол негелдени барымдаалавас, чонуң чагаа-бижиктерине кичээнгей чок, бюрократсыг, чылдыр чоруктар бистиң республикада аазап эвес, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумуу 1988 чылда хынап, сайгарып көөрү-биле республиканың Прокуратурazынче 23 билдиришкинни чорутқан. Оларның 12-зин чогуур үезинде шинтирлеввээн, республиканың Агроүлетпүркомнуң 4 чагаазы чорутқан бис, оларны шуптузуп үр хуусаада шинтирлеп чугаалашкаш харылаан. Хамааты А. Монгуштуң квартира айтырыының талазы-биле билдиришкинин «Кызыл тудуг» эргелелдиң начальнигы П. Чербаков үш ай дургузуунда харылаваан. Баян-Кол суурдан М. Сыгыр-оолдуң билдиришкинин Кызыл райкүүскомнуң база-ла дыка үр үезе сайгарып көрбейн саадаткан.

Чонуң аас база бижимедаа дилег-хомудалдары-биле ажылды аппаратның болуруг база улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга-даа экижидер талазы-биле кемчегларын республиканың Дээди Советиниң Президиумуу ап турар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының «Ажыкчарлыг чорук дугайында» резолюциязын күүседир талазы-биле база-ла ажылды эгелээн. Республика солуннарын дамчыштыр Президиумнуң киледистер эргелекчилериниң болгаш еске-даа харысалгалыг ажылдакчыларының телефоннарының дуваарларын чарлап дыңнаткан. Киледистер эргелекчилерни айтырыглыг келген улустуң хүн бүрүзе хүлээп ап турар, аппараттың ажылдакчылары Президиум Даргазының приемнаязынга суббота санында дежурныйлап турар, ынчангат улус ынчан янзы-бүрү айтырыглыг кээп болур. Приемнаяның ажылын кежээкиниң 19 шакка чедир узаткан. Дээди Советтиң сессияларының база Президиумуң хуралдарының будурулгезинде Президиумнуң Даргазы база Секретары-биле улус дорт телефоннажып, айтырыглар турганы, оон ангыда чер-чер Советтериниң күүскомнарынга хамаатыларның киирген чагаа-бижиктерни чугаалажып, хынап, чугаалажып көөрү бистеге эде тургустунуушкуунуу ханыладырынга, четпестерни чайладырынга эң чугула фактор болу берген. Ынчангат олче чер-чер Советтериниң күүскомнары, будурулгелерниң албан черлеринде болгаш организацияларның удуртукчуларын эң улуг кичээнгейни хүн бүрү салыр ужурлуг.

Бичө-Уруг СУВАНДИЙ.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң приемнай эргелекчизи.

ЧОННУҢ СЕТКИЛИ СИҢНИККЕН

Чагаа-бижиктерни өй-шаанда хынап, чугаалажып көөрү эде тургустунуушкунну ханыладырынга, четпестерни чайладырынга чугула фактор болу берген.

Амгы үеде бистеге эде тургустунуушкун, демократиябиле холбаштыр чонуң хамааты идепкейи аажок бедээн. Ол дугайын албан черлериниң хамаатыларының киирип турары чагаа-бижиктерден-не көрүп болур. Олар дээрге болуп турар болуушкуннарга чонуң сагыш-сеткилиниң илереглези-дир.

1988 чылда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунга, Министрлер Чөвүзелиниге болгаш улус депутатларының чер-чер Советтеринге хамаатылардан 23735 бижимел база аас-биле дилеглер, билдиришкиннер киргеи. Республиканың ажылчы чону эде тургустунуушкун талазы-биле СЭКП-ниң политиказын сеткилиниң ханызындан детківиттаан, ниитиледдин болгаш олардың боттарының хууда эрге-ажылга хамаарышкан айтырыгларны шинтирлээринге сонуургалдыка улгаткан, социал чөптүг эвес чорукту чайладырымыг оруктарын санаадан, сүмелеп турарлар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунга киргилээн чагаа-бижиктерниң үткаын сайгарып көөрге, 1987 чылда турганынга бодаарга, чурттакчы айтырыгларының талазы-биле билдиришкиннерниң саны көвүдээн. Бүгү-де чагаа-бижиктерниң 34 хуузу болуп турар. Ол ышкаш социалистиг хоойлу-дүрүмнү база хөй-ниитиниң корум-чуруумун быжыглаарының айтырыгларынга хамаарышкан бижиктер 15 хуузу болган. Хамаатылардың бижээн турары-биле аларга, эрге-хоойлу камгалаар органнар боттарының ажыл-чорудулгазын ам-даа оожум эде тургузуп, хөй-ниитинге эки-де даянмайн турар, ынчангаш олардың ажылының деңнелин черле бедидери чугула деп санап турар. Хөй-ниитиниң болгаш улустун хууда өнчүзүп оорлаар чоруктуң аажок калбарганы, назы четпээннериниң талазындан кем-херек түзедириниң, ол ышкаш арагалашкын-биле холбашкан корум-чурум үрээшкиннериниң көвүдээни республиканың ажылчы чонуң аажок-ла дуржулгазын турар.

Экологиялыг, бойдус хүрээлелиниң айтырыгларынга чонуң кичээнгейи сөөлгү чылдарда илдең-не күштелгеи. Бо айтырыглар талазыбиле күш-ажылдың хоочуннары Кызылдан А. Борбак-оол, Тожудан Ш. Самбуу олар улуг сагыш-сыраашкын-биле бижээнивер. Оон-биле холбаштыр бо айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунга база Министрлер Чөвүзелиниге чугаалажып көөрү бистеге эде тургустунуушкунну ханыладырынга, четпестерни чайладырынга чугула фактор болу берген.

Албан черлеринге, будурулгелерге киргеи чагаа-бижиктерни хынамчалыг көөр, чогуур үезинде шын харылап, тайылбырлап бээринче эң кол кичээнгейни салыр херек. Бо талазы-биле тускай айтыышкыннар, докталдардаа бар. Ынчала-даа ол негелдени барымдаалавас, чонуң чагаа-бижиктерине кичээнгей чок, бюрократсыг, чылдыр чоруктар бистиң республикада аазап эвес, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумуу 1988 чылда хынап, сайгарып көөрү-биле республиканың Прокуратуразынче 23 билдиришкинни чорутқан. Оларның 12-зин чогуур үезинде шинтирлеввээн, республиканың Агроүлетпүркомнуң 4 чагаазы чорутқан бис, оларны шуптузуп үр хуусаада шинтирлеп чугаалашкаш харылаан. Хамааты А. Монгуштуң квартира айтырыының талазы-биле билдиришкинин «Кызыл тудуг» эргелелдиң начальнигы П. Чербаков үш ай дургузуунда харылаваан. Баян-Кол суурдан М. Сыгыр-оолдуң билдиришкинин Кызыл райкүүскомнуң база-ла дыка үр үезе сайгарып көрбейн саадаткан.

Чонуң аас база бижимедаа дилег-хомудалдары-биле ажылды аппаратның болуруг база улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга-даа экижидер талазы-биле кемчегларын республиканың Дээди Советиниң Президиумуу ап турар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының «Ажыкчарлыг чорук дугайында» резолюциязын күүседир талазы-биле база-ла ажылды эгелээн. Республика солуннарын дамчыштыр Президиумнуң киледистер эргелекчилериниң болгаш еске-даа харысалгалыг ажылдакчыларының телефоннарының дуваарларын чарлап дыңнаткан. Киледистер эргелекчилери айтырыглыг келген улустуң хүн бүрүзе хүлээп ап турар, аппараттың ажылдакчылары Президиум Даргазының приемнаязынга суббота санында дежурныйлап турар, ынчангат улус ынчан янзы-бүрү айтырыглыг кээп болур. Приемнаяның ажылын кежээкиниң 19 шакка чедир узаткан. Дээди Советтиң сессияларының база Президиумуң хуралдарының будурулгезинде Президиумнуң Даргазы база Секретары-биле улус дорт телефоннажып, айтырыглар турганы, оон ангыда чер-чер Советтериниң күүскомнарынга хамаатыларның киирген чагаа-бижиктерни чугаалажып көөрү бистеге эде тургустунуушкунну ханыладырынга, четпестерни чайладырынга эң чугула фактор болу берген. Ынчангат олче чер-чер Советтериниң күүскомнары, будурулгелерниң албан черлеринде болгаш организацияларның удуртукчуларын эң улуг кичээнгейни хүн бүрү салыр ужурлуг.

Бичө-Уруг СУВАНДИЙ.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң приемнай эргелекчизи.

МАЛЧЫННАРГА ШЕФТЭЭШКИН

«Ак-Туруг» совхозтуң малчын коданнарынга шеф дузазын суурда хереженнер чөвүзелиниң планын ёзугаар чедиреп чаңчыл болган. Чоокта чаа шефчилериниң ачызында Кара-Сут. Шончалай малчыннарының дорт коданнарының кажааларының керээни коптартынган болгаш келир чылгы кыштаглаашкынга хереглээр курлаг одекти белеткеп.

Суурнуң Найырал кудумчузунда хоочун хойжу Кенеп Чычаан-оолдуң кадарган кошкарларының кажаазын, Үстүү-Өзеңде Байыр-оол Шыраттың кажаазын совхозтуң тудуг бригадазының «начыннары» керээ коптарарынга идепкейлиг киришкеннер. Ол ышкаш «Хүнүгтеш» уруглар садының коллективиниң ажылчыннары Кара-Дагда малчын Чинир-оол Күнерниң коданыгга ажылдаан.

Саичы-Мадин СОТНАМ.

МЕДЭЭЛЕР

ХЕМЧЕГНИҢ АЛБЫШААН

Улуг-Хем районнуң ыяш ажыл-агый черинде Ак-Туруг салбырының арга даамалдары бойдус байдаан төтчегээр кижилер-биле демиселди чорудуп, ажылынга мурнуку чылдарның четпестерин катаптавас дээш чаа ёзу-биле ажылдап турар. Бо хүннерде бригадир Бичө-оол Монгушка удуртқан одаар ыяш белеткелчилерниң бригадазы тайгада ажылдап турар. Трактористер Алексей Калындуу, Владимир Кангарак шуудургу ажылдаваш, 750 кубометр одаар ыяшты суурже сөөртүкен.

Ыяшты чонга садарыбиле сөөртүп турда-даа, чөптээрел чокка ыяш кезип, кара туразында ажылаар кижилер Ак-Туруг суурда бар. Кезээ Совет күүскомунуң чаныяа тускай комиссиязга чүрүм урекчилери Калындуу Дамбаа болгаш Чимис Хоналыгны көргеш, хемчээн алган. Арга-арыгга эрттерни боядурбазы-биле болгаш кайы хамаанчок ыяш ужурар чоруктарга удур хемчегни салдырыны ажылдакчылары чоруларын үргүлчүлеп турар.

Кызыл-оол КОМБУ.

ОДААР ЫЯШ БЕЛЕТКЕЛИ

«Кызыл-Даг» совхозтуң спецназистери болгаш чоланчылары 1990 чылда одаар ыяш белеткелин чоруткан. Бавыдай деп черге белеткеп каан ыяшты үүдүргеш. МТМ-де экижеп дужурген. Чоланчылаар Сергей Деспи, Сергей Санчаа ажылынга кызымак болуп, кывар-чаар материалдарны кампаап ап келген. Олар кыпкы ыяш белеткелинге идепкейлиг киришкен.

Григорий САРЫГЛАР.
Бай-Тайга район.

АЖЫГЛАЛГА КИИРЗЕ

Моон мурнунда чылдарда «Искра» совхозтуң малчыннары чырык чок кыштагларга чурттап турган. 1988 чылдың күзүнүнден эгелеп, чырыкты кыштагларже кииргилээн. Телевизорлуг бээнк көрүп турар апарган.

Ынчалза-даа Чинге-Дагда, Чоларда, Баян-Дутай арттында туттунган кудукчыр ажыглаттынмайн турар. Ол кудуктарны эде кылып, ажылладып көрзе. Сут сөөртүр мишиналарга база эптиг болгу дег. Совхозтуң дирекциязы чери ол кудуктарны кажан ажыглалга киирер ирги?

Өнер-оол ХОВАЛЫГ.
Чөөл-Хемчик район.

Советтер амыдыралы

КОРУМ-ЧУРУМ БОЛГАШ УЛУСЧУ ДРУЖИНАЛАР

Сөөлгү үеде Улуг-Хем районуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинде улуг эвес-даа болза чедиишкиннер бар апарган. Мурнуку чылдарга бодаарга, ажылчы чонуң чуртталга деңнели бедрээн, шалыңның улгатканы-биле кады аъш-чем продуктуларының кол-колуун хереглээри өсөөдээн. Амыдырал хандырылга болгаш коммунал ачы-дуза чедирилгези экижип орар.

Ынчалза-даа социал хөгжүлдеде хожудаашкыны ажып артып шыдаваан Культура болгаш спорт черлери, эмнелге салбырлары оларга ажылдарынга таарышпас кайы-бир черлерде кыстынмышаан хевээр. Районда школадан дашкаар уруглар албан черлери шуут чок деп дөрт чугаалаан болур.

Шак мындыг бергедээшкиннер чурттакчы чонуң иниттиг культуразын бедидеринге канчап-даа доктум болбайн турар. Хөй-иниттиниң корум-чурумунуң байлалы иниттиг культурапкы сайгыралы-биле сырый харылзаалыг, тудуш. А өөлүгүзүүнүң деңнели социал айтыгларыны канчаар шинтпирлеп турарындан хамаарыжыр. Хөй-иниттиң амыдыралының үеттүнде айтылгывыс шыкат, дең-дески эвес сайгырап орары корум-чурумнуң пинти байдалынга тода көрүнүштелир.

1988 чылда районда кем-херек үүлгедиишкиннерниң мурнуку чыл-биле деңнээрге, 19,6 хуу өскен. Шагаан-Арыг хоорайда район чурттакчыларының үштүң бир кезии олаажыр хиреэнде, аңаа кем-херек үүлгедиишкиннериниң 40 хуузу олаажып турар. «Улуг-Хая» совхозка хамаарышкан Хайыракан болган Арыг-Бажы суурларда бо талазы-биле «өзүлдө» шыда хөй-иниттиг организациялавын дүвүредир ужуруглуг. Ак-Туруг болган Арыг-Узуң суурларда байдал амдаа эжижийн турар.

Кем-херек үүлгедиишкиннериниң күн дөзүүнүң бирээзи — чамдык кижилериниң маңыстаачак амыдыралы болур. Ажылчын күш районда иниттиг-биле чедиштпейн турда, ажыл чонтарывыс ам-даа арбын. Оларның күш-ажылчы эвес орулга-биле амыдырап турары билдингир. Ынчалза-даа кижилериниң кол пурузу ажыктар апарганы бистиң дүүредип турар.

Корум-чурумну быжыглаарыпче бүгү хөй-иниттиң эвилелдевес болдувусса, чайгыс милиция чүнү-даа канчап шыдавас деэрэн билдингир апарган. Кем-херек үүлгедиишкиннериң болдурбазын хандырарынга улусчу дружиналар эвээн эвес польза ойнаар. Бистиң районувуста эки тура улусчу дружиналарның саны 175 четкен, ында 2119 кижи хаара туттунган.

Ак-Туруг болгаш Чаа-Хөл суурларда улусчу дружиналарның идепкейн бедээн. Эртикен чылдың төнүзүнде бо ийи суурнуң дружинниктери хөй-иниттиниң мурнунга корум-чурумну идепкейлиг быжыглаар дугайында дангыраң берип, шыпмылгаларны болгаш хөрек демдектерни алган. Арыг-Бажы суурнуң дружиназы база ажылын эжижидип турар.

Улусчу дружиналар командирлери Виктор Кустыпов («Тыва коммунизмге» үлеси-ниң), Виктор Бочкарев (АТБ). Вячеслав Мапев (№ 6 школа). дружинниктер Чаш-оол Дойлу, Бора-Тараа Сонгучу, Тэпэн Монгуш (Арыг-Бажы), Каеп Бады, Артем Седип, Мижит Оеур-оол (Торгалыг) олар боттарының хөй-иниттиг хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келгеп.

Ак-Талдан Максыр Доо биле Олег Шулуу мотоцикл соруглаашкынын тодарадып тыпкан, дыка хөй дружинниктер «Дүжүт-88»-ти камгалаар рейдилерге кириштикеп. Бо чылдың эртиеп 3 айларының дургузуунда корум-чурум каңгалалынче 543 дружинник үнген.

Ындыг турбуже, бистеп улусчу дружиналарның ажылы ам-даа копкак тургустуунган дээрэни миннир апаар бис. Хайыракан, Чодураа, Ак-Тал суурларга чамдык хүннерде дежурныйлаашкын графиги сагыттынмайн келген. Шагаан-Арыг хоорайда Валерий Кругловтуң удуртканы улусчу дружина штабы ажылын сулаткан. Чүгле кап хонук бурунгаар чаа штабты хоорүүсконм тургускан. Оон даргазында Тываның цемент заводунуң кол инженери Виктор Пряхинин соңгааны чедимче чок. Чүге дээрге ол ажылының аайы-биле доктаамал узун хуусаалыг командировкаларже чорун каар, ынчангаш штаб ам база катап удуртулга чок артып каар.

Бистеп улусчу дружиназа чок организациялар безин бар. Оларга бичe механизация эргелели, саржаг завод, тудуг баикызы болгаш есче-даа черлер хамаарыжыр.

Эртикен чылын дежурныйлаашкынче организациялар 90 катап үнмээн. Ындыгларга район эмнелгезиниң. № 14 механизация эргелелиниң, № 18 болгаш ажыл-агыйлар аразының КМК-лар коллективтери хамаарыжыр. Оон кадында ол-ла организациялардың эзирияктер сергедир черге киргеннериниң саны хөй болган.

Улусчу дружиналарның нежигүнүнери кымнарыл? «Улуг-Хая» совхозта 151 коммунист бар, а дружина ажылынга Хайыракан суурдан чүгле 25, Арыг-Бажыдан 12 коммунист киржип турар. Ак-Талда 83 коммунистиң чүгле 21-и дружинник болган. Дружина ажылынга комсомолчуларны болгаш чер-чер Советтериниң депутаттарын хөйүү-биле хаара тудары күзелчиг.

Дружина ажылынга херээжен чонуң киржилгезинин дугайын опаалап чугаалаар бодаан мен. Хөй-иниттиниң коруч-чурум кампалалынга оларның киржилгези идепкейлиг болгай. Ынчалза-даа мындыг фактыны ап көрээнзе: бир талазында ок-бижек тудкан элирик хулиган, еске талазында холунда кызыл пос баглап алган херээжен кижи. Ындыг таваылгалар база болур болгай. Ынчангаш улусчу дружиналарның ажылын эде тургузар талазы-биле дараазында санаалды киирер бодаалдыг мен.

Арага сөдарып кызыгаарланы-биле холбаштыр арагачылар чурттап орар ораң-савазынче ханылап кирген. Ындыг болуп турда, улусчу дружиналарның ажылының стиль болгаш методтары база өскерлир ужурлуг. Ол чүл дээрге, хоорайның, суурларның кудумчуларында дежурныйлаашкынче дружинаның чүгле эр кежигүннерин хаара тудар. А херээжен дружинниктер ол үеде кижилерниң чурттап орар айы-биле амы-хуудa профилакпитиг ажылдарны чорудар. Бүгүнүбиле херээженнерден тургустунган коллективтерин, чижээ, районуң сан-хее киллдизин, Күрбанкыны кудумчуларга дежурныйлаашкындан хостаап, № 2 болгаш кежээки школаларга быжыглаар. Олар берге кижизидилгелиг оолдар-биле ажыл чорудар болгаа, мындыг дружинадан ажыктыг чүүлдер ковей болгу дег.

Эртикен чайын профилактика үезинде кежээ Чодураа суурга четтим. Дежурныйлаан дружинниктер көзүлбеди. «Богун кымнар дежурныйлаар ирги?» деп кодээ Советтиң күүсекомунуң даргазындан сонуургадым. «Детсад коллективинө» деп ол харылады. Ол хүн коллективтиң ажылдапкы дег үш кежигүнү хүнзедир совхозка еңген белеткеп турган болду. Шагырадыр ажылдап хүнзээн херээженнер ам суурнуң күүмчүларын база эргинр бе?

Моңу шак мынчаар тургускан эр кижилериниң арын-пүүру бар бе? Кижи бодаарга, ие-херээженнер күдумчулар келиришиниң орнунга ажы-төлүн эки кижизидип олурган болза, кедиивиде оон ажыы улуг болгу дег.

Чер-черлерде кодээ Советтер улусчу дружиналарның ажылын чогаадыкчы бөө-биле организастаар ужурлуг. Кодээ суурларга аътыг дежурныйлаашкынны чоп организастап болбазыл? Участок полозовинин үзүртүлгазы-биле болупуп терээн суурнуң үлегерлиг корум-чурумпу аныяк оолдар хандырып шыдаар.

Таисья ОЮН.

Улус депутаттарының Улуг-Хем райүүскомунуң ларгазының оралакчызы.

Ажылчын контроль ажылдап тур

ЭРГИ ШИИНДЕ

Самагалдайның столовая-зынга суурнуң чурттакчылары болгаш артикен-дүшпеп чорумалдар хүнүүн-не үзүлбес. Ол хиреэнде ында аъш-чемниң ассортиментизи болгаш шыпары хөй кезиннде чегей, шыпары куду боон, чемненикчилериң сеткилин хомудадып турар. Үш чыл мурнунда амгы үениң дериг-херекселдери-биле бүрүн хандыртынган чаа столовая-ны ажыктаа. Ынчалза-даа хөй-иниттиг чемненилгезиниң ажылдакчыларынга хамаарыштыр чемненикчилериң негелле-хомудалдарын алгап көөрге, ында байдал эрги бажыңга турганы шыпкап база-ла биеэ хевээр артпышаан. Электрилит плиталарны болгаш еске-даа херек-селдерни тургузар, салыр чер тывылбайн турар. Ажылчын контролёрлар хынап көөп, четпестерни чогуур өйүнде илередип турар. Ынчалза-даа баштайгы үезинде чүүлээр чорун турган, эрги-ле шиинче кире бээр.

Порциияны чедир салбайн, азы чедир куттайн турары кап удаа эрттиргилээн хыналдалардан илередээн. Ынчалза-даа черле элдеп, чоокта чаа эрттирген хынал-дадан чемненикчилерге шуут холуңга тутсуп бээр барлаа турган шупту аъш-чемниң хемчээли нормадан хөй болгузаан. Чижээ, бир порция гуляшка салган эът орту-маа-биле 15—20 грамм хөй, а гарнири харын мырыңай 100 грамм «партан» калган болган. Баштай чимир чемнерниң хемчээли нормадан база улгаткылаан.

Ажылчын, контролёрлар акпыта оон еске база чет-пестерни көргүзер үүжүрга таварышкан. Ажылларынга таарымчалыг байдалдар ам-даа ында тургустунмаан. Са-далар чүүр чер биеэ хевээр-лыгдар бижырар цехте вен-тиляция чогундан шыкам, илиг, чыттыг-бүстүг; күш-ажыл техниказынга аймык чок чоруктуң байдалын дем-деглеп турар журнал чок. Чүнар өрээл чүгле чаңгыс, арыгланыр, тон азар өрээл-дерниң арыг-шевери куду деңнелде. Ажылчынар бо бүгүүге хөй үени чарыгдап турар.

Хлеб заводунда колдуунда херээженнер ажылдап турар. Ында ажылды колдуунда хол-биле кылыр. Ол хире-зинде аяыр акша-шалының механизастаттынган күп-ажыл дээш ан түрары алдеп. Ында далганы. бы-жырган хлебти, ыяй-бээр сайгарар агрегат санчан үнүп, ажылдавастаан. Хы-ялда түүүнде безин пекар-ня ажылчыларыр шупту түскей хептерни солуп келип албайн, аңаа-ла даштыва-лер боттарының хептерни-биле ажылдап турганнар.

Ажылчын контролёрлар изеректеп бүгү-ле четпестерни эдип алырын аазаап хиреэнзе-ле ама чедир ол талазы-биле бурунгаар бай-ам чок.

Тимофей СЕРМӘВКИН.
Кызыл.

ӨСКЕРТИНМЕС ГРАФИК

Таарымча чок турда-ла эр-тиде «чүрүмчүүн каан» чүүлдер чамдык албан орга-низация чердиниде бюрократ-сыг чоруктуң үржүүнүн ам-даа эттинмейн артпышаан. Маңаа хамаарыштыр чаңгыс чижектен көрээлиңер.

Наймылаа Кызылдың Ко-четов кудумчузунда (№ 55/2) улуг. чарат тос каът бажың бар. Ол ажыллага киргеннеп бээр дөрт чыл чеде бергеп. Ында лифт ажылдап турар. Оон башка ынча каътаан, ыланғыя назы-харын дөгүй берген кижилериниң дашкаар үнери-дээ, дедир кирери-дээ берге. Хайлыг үүне чүл дээрге. барып-барып, чырык хүнүзүе яйн шактан дөрт таакка чедир ажылдавайн баар. Оны ажыл шагының иэнг түүлүк үезинде «дыштыыр» кылдыр та үүге ынчаар чуртумчуүүн каан үүне, эл-деп? Лифтинин ажылдадып хайгаарал турар кижилер дөрт эдектиг ажылдап турар. Лифт ыяап-ла хүнүзе үүге «дыштаны» бээрин олардан айтыраргa, харыы чан-чылла ол бажыңны ажыг-лалга кииргенде-ле «үстүкү» черден ол графиктиң ынчаар «мөңгө» тургузуп каан, ынчангаш оны солуур хемнээ чок, өскертин эзери-даа берге дээрэни ол дыңнаткан.

Лифтиниң ажылдаар гра-фигиниң дугайында хенинг айтырыгны харылаза чо-гуур даргалар боттары ду-гурушкаш, дораан шүүт чок үүе шиитпирлеп көөр турбуже, ынчага чедир «дыштаң чадаң» турары эдептиг.

БОЙДУСКА ЧАҢГЫС ЭЭ ХЕРЕК

«Кижи — бойдустуң төлүө. «Бойдус чокка кижи амы-дыраш шыдавас!». Бо бижиттинмээн улусчу хоойлу болгай. Бир эвес бо хоойлунуң негелдээзи амыдыралга чөптүг боттандырар, бойдустуң бүгү-ле байлаан: черлик аннарны, арга-арыг болгаш сут куштарын, балык-байланны, арга-ыяштыг, хөл-хемнерни, ыяш-сook аржааннарны, эмоъттарны камгалаарын нелелдеге дүүштүр хаплырарын күзээр болзувусса, бойдуска кара чаңгыс ёзулуг ээ херек!

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының үезинде бойдус камгалалын ыңгыырадыр дугайында са-наалдар олза дыңналып. Со-вет эрге-чагырга органнары бойдус камгалалын холунга алзын, ону-ыңгыыретсын дээп чөптүг саналдар болгаш нелелдеглиг саналдарны республиканың Министерлер Чөвүлелиниң ханы өөренип аналиэтээп, соңгаарлаттынмас бөгүүт хемчеглериң ажылдап кылгап, оон күү-селдешпинге дээштиг конт-рольду тударын эде тургус-тунуушкунуут үе иеген келген деп бодаар мен. Бо дугайында мээң саналым мынды:

Бирээзе. Бойдус байлаанын кара чаңгыс ээзи республи-каның Бойдус камгалалы-ның күүрүе комители болур ужурлуг. Ынчангаш оон эр-гезинге бойдус камгалалы-ның бүгү-ле айтырыгларын (аңнаар, балыктаар, куш-таар, кат-чимис, тоорук, мөөгү, эм оъттар чыып бе-леткээр, ыяш цехпо белет-кээр, сут хөөлбектери болгаш бүга-сумуя кадып туда-рыы) шилчитсе чогуур.

Ийиде, республиканың Ан-ыяыр-тывыш ажыл-агый каттыжымышкыны, оон сал-бырларын, күрбалык инспек-циязын, республиканың хе-реглекчилер эвилелиниң ан-ыяыр-тывыш ажылын ду-жүргүлээш, оларның штабын, акша-хөрөнгизин Бой-дус камгалалының күүрүне комитединче шилчидип бер-зе, ук комитет чүүле ын-чаарда бойдустуң кара чаң-гыс ээзи боон болур.

Үште. Аңчылар болгаш ба-лыкчылар ниитилелиниң ажыктыг талазын хандыр өөренип аналиэтээш, оон ту-рар, турбазын керзе чүл? Чүге дизе, ол цитилелдиң «бежигүүр» деп билет тут-кан кижилериниң хөй иэруу-зу база-ла тетчеглекчилер болуп, ан-меңин, балык, куштарны кыра шаап. хуу-зунда тодуг-догаа чурттап чоруурy чажыт эвес болгай.

Дөрттe, егерьлериң, охо-товедтериниң болгаш арга-ыяш даамалдарының пптатан дашкаар инспекторларының санын чартыындан хөй-ну кызыргаш, ол чүүлдө (хынаттынмас) ажыкта чүүле ак сеткилдиг. бойдустуң ёзулуг ооруктерин арттырза чо-гуурун саналдап турар мен.

Беште, Улуг-Хем ыяш-чедиштер ажыл-агыйының болгаш ведомстволарының ыяш кезии белеткээрин чүү-ле херектелге ейлештирип, план ёзугаар чорударын, пландан ажыр чаңгыс мет-чин-даа кеспезин чүрүмчүгеа каңгыгыл? Арга-зыям — сут-шыктың үүдезинин болгай. Ындыгыя Бии-Хемниң болгаш Каа-Хемниң бажында тайгаларының арга-ыяжы чыл санында хөй-биле кестинге-тип, ийи хемниң сту кайы хире сыгап, чегейтей бергени-ниң каравыс-биле корун тураp херечилер-дир бис.

Алдыда, партияның болгаш бүгү-ажылдың хоочуну Василий Тамдың-оолдуң са-наалыя деткүвишаан. Тожу-пуп. Терс-Хөлдүң, Сут-Хөлдүң, Каа-Хемниң, Бии-Хем-ниң болгаш өскө-даа аңнып-балыктыг чамдык девискээр-лерден аңнаарын, балыктаа-рын чүүле ол девискээрлерде турар совхозтарга шилчит-неш, ан-меңниң, балык-байланың, арга-ыяш болгаш сут куштарының, арга-эзим-нерниң сут, чөлдерниң камгалалын оларның бот-хөрмусалгазынга акт ёзугаар хүлээдип бээрин саналдап турар мен.

Аңнаарынга болгаш балык-таарынга ынактарның бой-дус байлаа ажыглаар, ыяш-таныр эргезин казыып деп саналдавайн тур мен. Бо ай-тырыгны база тускай коруп, чогуурy-биле шинтпирлээр, оларга аңнаар-балыктаар черлерин тускайлап быжыт-лаза чогуур деп бодаар мен.

Челзие, туристерниң ан-наар-балыктаарын шуут бол-дурбаза чогуур. Туристерниң хөвей кезии «туризмге» ыры-нмалаттынып алгаш, чер кезиң, таварышкан черлерин курултаадын, бойдуска балаа-ын халладып чоруурун чон нарза-биле көөрп, бүдүреп турар болгай. Тыва девис-кээрни «туризминиң чуртуң», хынын-даа «делегей туризминиң төвүң» болдурар дээп са-наалдар-биле чептээрежин серле шыдавас мен. Туризм Тываны «чемгерин шыдавас» деп солуннарда бижиттинип турар саналдарны бурунгу-биле деткип турар мен.

«Азас» заповедник. шынаа-ла. тотчеглекчилерниң үезы. чижеэ, хонтак кижилерниң туулаа апарган. Тожуунуң ажыл-амыдыралынга дот-карлыг апарган болза, ол ыяа хомудаачыг-дыр. Мынчангаш «Азас» заповедникти-ниң черек кырында ыдаптыг байдалын комплексти ты-нап көргеш, ук айтырыгны биргээр шинтпирлеже кандыг-ыл?

Артем БОРБАК-ООЛ.

Юристиң тайылбыры

КООПЕРАТИВТЕРНИҢ КЫЛЫР, КЫЛБАС АЖЫЛДАРЫ ЧҮЛ?

Кооперативтерниң ажыл-чорудулгазының хевирлерин айлап башкарары-биле хол-баштыр хүлээп алынган «ССРЭ Кооперациязының ду-гайында» хоойлуның 3 бол-ган 56 чүүлдериниң дүүштүр ССРЭ-ниң Министрлер Чөвү-лели 1988 чылдың декабрь 29-та «Кооператив ажыл-чо-рудулгазының чамдык хевир-лерин таарыштырар дугайын-да» доктаал хүлээп алган. Ында кооперативтерниң кы-лып болдуру, бүдүрүлелер болгаш организациялар-биле чарылган керээ ёзугаар күү-седир ажылдарын, ол ыш-кам кылырын шуут чептээ-ревейн турар чүүлдерни тодаргай айыткан.

Кайдыг ажылдарны коопе-ративтер кылып болбес ужурлуг? Ол дээрге боо-чепсек аймаа, оон октары, частыр чүүлдер-дир. Ол ыш-кам боо-чепсектиң кандыг-даа хевирин септээрин, кара-тэ болгаш хүрештиң оскө-даа ындыг, чүгле тускай ор-ганнарның чептээрежин негеттинер хевирлериңе улусту өөредирин база хоруп турар.

Наркотиктиг болгаш ка-лыкка дарый хора чедирип болдур дүүмелдерин, эм аймаан кылып белеткээрин база садарын хоойлу ёзугаар хораан. Онкология аарыы-дан когараан кижилерин, халдавырлыг аарыгларлы, оон иштинде шээр аарыглар-ны эмнээрин, саяттыг хераа-женнерни хайгаарал алыр-ын, аборт кылырын база хо-руп турар.

Элиртир суксун кылыр кооператив тургузуп болбас, мөөрейлиг оюннар организастаарын, ындыг оюннар эрттирер бажыңнар тударын база чептээрежин турар.

Ол ышкам үнелиг металлдардан, үнелиг даштардан чүве кылырын, садарын, ындыг металл холумактыг эт-херекселдер бүдүрелин болгаш сайгарарын, дииг кылырын база хоруп турар. Санитар негеллеге дүүштүр-бес черлерге чем кыяын, оны улусче садып болбас, аъш-чемге санитар нормаларының болгаш дүрүмнериниң негелде-лериниң дүүштүр чүүлдер-ниң база хораан. Ол ышкам ниити билиг школаларын организастаарын, эртемнин, литератураның болгаш уран чүүлдүң номнарын үнүрерин база чептээрежин турар.

Кино болгаш видеопродукция бүдүрүп турар кооператив-терни дужүрүп турар, кинофильмнерни видеохерек-селдерге хоолталаарын бол-дурбас. Ол ышкам домбарлар организастаарын, лотереялар кылын ойнадырын, бүргеп дүрээзүн, хүрээ-хинт хереклерниң септээрин, орден-медальдар болгаш таңма аймаан кылырын база хоруп турар. Даштыны-даа, Ада-чурт-даа бүдүрүлгелериниң бараан демдектерин болгаш фирма аттарын ишки-кепке, эт-херекселге чиптирип кылырын база чептээрежес.

А дараазында ажылдарны кылырын кооперативтерге чептээрен турар: чартык-чамдыкы үнелиг даштардан болгаш янтардан кыйган кылыларны белеткээрин, септээрин, эдо кылырын, үнелиг металлдар болгаш үнелиг даштардыг артынчыларын, катап ажыглаар курлавырларын белеткээрин болгаш болбазырадыр кылырын, хо-руп турарындан ангыда ме-дицинаның оскө дузазын көр-гүзөрин, кадыкшылга болгаш уруглардың, алээдилерниң болгаш аныяктарның лагерь-лерин организастаарын, толе-вирлиг концерттер, дискотек-калар, чогаадыкчы ужура-жыглалар, хөгүүг программалар организастаарын болгаш эрттирерин, парлалга продукциязын садарын, лекция ажыл-чорудулгазын кылырын даштыкы туризмни организастаарынга дузалажырын.

Кооперативтерниң ажыл-чорудулгазын хоруур азы чептээрээр талазы-биле контрольду улус депутаттарының Советтериниң күүсконмазы боттаандырар.

Борис СВЕРДЮКОВ.
Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң улуг консультантызы.

УРУГЛАР АЛБАН ЧЕРЛЕРИ ДЭЭШ ТӨЛЕВИР

Барыын-Хемчик районнуң «Хемчик» совхозунда болук ада-лелер уруглар албан чер-леря дээш төлевирде чинге-лелер дугайында таймылбыр-ны бээрин дилээнивер.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1984 чылза үнүүргени доктаалын удуртулга болдургаш, Совет Эвилелиниң бүгү девискээринде бар уруглар албан черлериңде төлевирни доктаатпан тускай шкала ёзугаар тыртып турар. Ында айтыкаңы болза: «Өг-бүлениң ниити акша орулга-дың шупту кежигүннериңе үлептерге бир кижиге 60 ру-бль четпес болза, ол ада-ле-лер ясли-сад барып турар уруглары дээш акча төлевес. Кажан орулгазы 60—80 рубль болуур болза 11 рубль төлээр дээш оон-даа ыяй, тускай шкала ёзугаар төлевирни сыртар».

Ясли-сад барып турар уруглардың ада-ие бүрүзү акшадан турар ийиден тодыкының база от-бүле кежигүннериниң дугайында тылзымгаяы ыяап-ла улус өөредилге киллизиниң бух-галтериязынга дужаар. Ду-жазавас таварылгада төлезиниң ортумаа-биле тыртар.

Уруглар албан черинден ажылдап турар доктааттын-ган шагының аайы-биле чер-черде ацгы төлевирлиг. Ясли-садтарның ажылдаар ре-жимнери уруглар албан черинің турар деваскээринде кодээ Совет бадыкал доктаадыр.

Ынчангаш бо дугайында айтырыгны сонгурган турар ада-лелер чүрттап турар де-вискээриниң кодээ Советиниң ниити ажылдап турар че-черлеринге дүүшнес чүүлдер маарын база хораан. Ол ыш-кам ниити билиг школаларын организастаарын, эртемнин, литератураның болгаш уран чүүлдүң номнарын үнүрерин база чептээрежин турар.

Кино болгаш видеопродукция бүдүрүп турар кооператив-терни дужүрүп турар, кинофильмнерни видеохерек-селдерге хоолталаарын бол-дурбас. Ол ышкам домбарлар организастаарын, лотереялар кылын ойнадырын, бүргеп дүрээзүн, хүрээ-хинт хереклерниң септээрин, орден-медальдар болгаш таңма аймаан кылырын база хоруп турар. Даштыны-даа, Ада-чурт-даа бүдүрүлгелериниң бараан демдектерин болгаш фирма аттарын ишки-кепке, эт-херекселге чиптирип кылырын база чептээрежес.

А дараазында ажылдарны кылырын кооперативтерге чептээрен турар: чартык-чамдыкы үнелиг даштардан болгаш янтардан кыйган кылыларны белеткээрин, септээрин, эдо кылырын, үнелиг металлдар болгаш үнелиг даштардыг артынчыларын, катап ажыглаар курлавырларын белеткээрин болгаш болбазырадыр кылырын, хо-руп турарындан ангыда ме-дицинаның оскө дузазын көр-гүзөрин, кадыкшылга болгаш уруглардың, алээдилерниң болгаш аныяктарның лагерь-лерин организастаарын, толе-вирлиг концерттер, дискотек-калар, чогаадыкчы ужура-жыглалар, хөгүүг программалар организастаарын болгаш эрттирерин, парлалга продукциязын садарын, лекция ажыл-чорудулгазын кылырын даштыкы туризмни организастаарынга дузалажырын.

Кооперативтерниң ажыл-чорудулгазын хоруур азы чептээрээр талазы-биле контрольду улус депутаттарының Советтериниң күүсконмазы боттаандырар.

Борис СВЕРДЮКОВ.
Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң улуг консультантызы.

БАРИДЕ АЖЫЛ СОКСАДЫЫШКЫНЫ

РИМ. СЭТА-ның корреспон-денттизи Владимир Дрожжи-ниң дамчыдып турары болза: Италияның мурнуу чүтүнде Бари хоорайның будүрүлелерин-ниң, күрүненин болгаш хүтүл албан черлериниң ажылчы чону бүгү-ниитиг ажылы соксадыышкынын ыла-гап. Ажыл соксадып, кудум-чуларга болгаш шөлдерге чыскаал кылгаларга көрөнгөлөр, пенсионерлер, ерт ажүрүкчүлери, кедээнии ажыл-ишчилери каттышкан. Бари хоорайның төп төлүү-ге «Социал чөптүг чорук!», «Үйдүрүтте чөптүг чорук!» деп кыйгырыглары тутка кижилер чыглып келгеш, ми-тинг кылган. Оларның мур-нунга Италияның үш улуг профсавлел төптеринин: ВИКТ-ниң, ИКПТ-ниң, ИСТ-ниң төлээлекчилери чүве чу-гаалааннар. Чүрттүп оскө хоорайларынга боон турар ажыл соксатканнар-биле бир дөмей, олар Италияның ядыы чоннарын ковчуп, оларга аар үндүрүп онаап турган «камна-лтар», «сөөп-хее байлалы эки-жидер» дээш чазактың планнарын эде көөрүн негээннер. Ажыл соксадыышкыны ол хоорайда уламчылап турар.

Ужуп чоруур трактор?.. Кайын, ындыг чүве турар боор дээр болзунараа, часпыпаар ол. Англи Бристол хоорайда конструкторлар ындыг хевирлиң тракторуп чогаткан. Ада эртикен делегей көрүлдезинге чорган кижилер агаарга ужугуп чо-раан тракторну көргеннер. СЭТА-ның фотохрониказы.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПЕКИН

Кытат Улус Республиканың Хэйлунцзян можуунуң болгаш совет Ыраккы Чөөн чук-тун кылытаар районнарының аразынга садыг болгаш эко-номиктиг харылзааларны калбартыры совет болгаш кытат улустарның найыра-лын быжыглаарынга изиг-нин берип, ийи чурттарның эргежыктарынга дүүжүп турар деп. Хэйлунцзян можуунуң (КУР-нуң соңгу-чөөн девис-кээри) улусчу чазаанын гу-бернаторунуң оралакчызы Ду Сяньчжун чоокта чаа Харбинге болган парлалга конференциязынга медеглээн.

Кытыгаар чоогунга совет-кытат садыглажылганын ай-тырыгларын харылап турар Ду Сяньчжун парлалга конференциязынга медеглел кы-лып тура, Хэйлунцзян можу эртикен чылын 688 миллион швейцар франк акча түүнүт садыг-экономиктиг керээ-лерин, дүүгүржүлгаларны Со-вет Эвилели-биле чарган деп дыңнаткан.

СОФИЯ

Болгарияның Коммунистиг партиязының Төп Комитези-ниң Чингиие секретары Т. Живков албанның найы-ралгы аян-чорууп кылып, Будапеште чеде берген. Бол-гарияның болгаш Венгрия-ның аразынга кады ажыл-лажылганы калбартырының, политиктиг чаа бодаашкы-ның бадыткаттынарынга ийи чурттарның салыштыкыпп-утлаттырасының айтырыгла-ры Т. Живковтуң болгаш ВСАП-ның Чингиие секрета-ры К. Гростуң чугаалажыт-кынмарының кол темазы бо-луп турар.

БУДАПЕШТ

Чурттуң партия хоорком-нарының бирги секретарьла-рының бүгү-венгр хуралы-ның чүве чугаалап тургап. ВСАП-ниң Чингиие секретары К. Грос амгы үеде делегей байдалы болгаш Совет Эвилелиниң боон турар чаартылга-лап Венгрияга реформаны боттандырып чорударынга таарымчалыг байдалларны тургузуп турар деп демдег-лээн.

(СЭТА).

ӨЗҮЛДӨ

Ажыл-агыйның ниитилелиниң Тываның комитединиң ажылдакчылары ажыл-агый-ның ниитилелиниң ажылын дүжүргүлээш, ол-ларның шитавдын, акша-хөрөнгизин Бойдус камгалалының күүрүне комитединче шилчидип бер-зе, ук комитет чүүле ынчаарда бойдустуң кара чаңгыс ээзи боон болур.

Үште. Аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелиниң ажыктыг талазын хандыр өөренип аналиэтээш, оон тураp, турбазын керзе чүл? Чүге дизе, ол цитилелдиң «бежигүүр» деп билет тут-кан кижилериниң хөй иэруузу база-ла тетчеглекчилер болуп, ан-меңин, балык, куштарны кыра шаап. хуузунда тодуг-догаа чурттап чоруурy чажыт эвес болгай.

Дөрттe, егерьлериң, охо-товедтериниң болгаш арга-ыяш даамалдарының пптатан дашкаар инспекторларының санын чартыындан хөй-ну кызыргаш, ол чүүлдө (хынаттынмас) ажыкта чүүле ак сеткилдиг. бойдустуң ёзулуг ээзулут ооруктерин арттырза чо-гуурун саналдап турар мен.

Беште, Улуг-Хем ыяш-чедиштер ажыл-агыйының болгаш ведомстволарының ыяш кезии белеткээрин чүү-ле херектелге ейлештирип, план ёзугаар чорударын, пландан ажыр чаңгыс мет-чин-даа кеспезин чүрүмчүгеа каңгыгыл? Арга-зыям — сут-шыктың үүдезинин болгай. Ындыгыя Бии-Хемниң болгаш Каа-Хемниң бажында тайгаларының арга-ыяжы чыл санында хөй-биле кестинге-тип, ийи хемниң сту кайы хире сыгап, чегейтей бергени-ниң каравыс-биле корун тураp херечилер-дир бис.

Алдыда, партияның болгаш бүгү-ажылдың хоочуну Василий Тамдың-оолдуң са-наалыя деткүвишаан. Тожу-пуп. Терс-Хөлдүң, Сут-Хөлдүң, Каа-Хемниң, Бии-Хем-ниң болгаш өскө-даа аңнып-балыктыг чамдык девискээр-лерден аңнаарын, балыктаа-рын чүүле ол девискээрлерде турар совхозтарга шилчит-неш, ан-меңниң, балык-байланың, арга-ыяш болгаш сут куштарының, арга-эзим-нерниң сут, чөлдерниң камгалалын оларның бот-хөрмусалгазынга акт ёзугаар хүлээдип бээрин саналдап турар мен.

Аңнаарынга болгаш балык-таарынга ынактарның бой-дус байлаа ажыглаар, ыяш-таныр эргезин казыып деп саналдавайн тур мен. Бо ай-тырыгны база тускай коруп, чогуурy-биле шинтпирлээр, оларга аңнаар-балыктаар черлерин тускайлап быжыт-лаза чогуур деп бодаар мен.

Челзие, туристерниң ан-наар-балыктаарын шуут бол-дурбаза чогуур. Туристерниң хөвей кезии «туризмге» ыры-нмалаттынып алгаш, чер кезиң, таварышкан черлерин курултаадын, бойдуска балаа-ын халладып чоруурун чон нарза-биле көөрп, бүдүреп турар болгай. Тыва девис-кээрни «туризминиң чуртуң», хынын-даа «делегей туризминиң төвүң» болдурар дээп са-наалдар-биле чептээрежин серле шыдавас мен. Туризм Тываны «чемгерин шыдавас» деп солуннарда бижиттинип турар саналдарны бурунгу-биле деткип турар мен.

«Азас» заповедник. шынаа-ла. тотчеглекчилерниң үезы. чижеэ, хонтак кижилерниң туулаа апарган. Тожуунуң ажыл-амыдыралынга дот-карлыг апарган болза, ол ыяа хомудаачыг-дыр. Мынчангаш «Азас» заповедникти-ниң черек кырында ыдаптыг байдалын комплексти ты-нап көргеш, ук айтырыгны биргээр шинтпирлеже кандыг-ыл?

Артем БОРБАК-ООЛ.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЗЛЕРИ

АЙЫЛ ЧОК ЧОРУК ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Афга-нистанның чазаанын дилээнибиле КНО-нуң Айыл чок чорук Чөвүлелинде ол чурттуң долгандыр боон турар бо-луушкуннарга хамаарышкан айтырыгны чугаалажырын ургулчүлеп турар. Афганистан Республиканың пштикпи болгаш даштыкы херектерин-де Пакистанның холгаарлап кирип, ол чуртка удур удур кем-нээлдиг дайынны, янзы-бүрү арганы ажыглап тур-гаш, чорудар бергени. Мурнуу-Барыын Азиядa айыл-лыг байлалы тургуза бергеп деп чөвүлелдеп демдеглээн.

Афганистанның төлээлекчи-зи болуунун чуртунче болгаш Пакистанче Айыл чок чорук чөвүлелиниң төлээлекчилерин ол чурттарда ниити байлалы билип алыры-биле дүрген чорударын дилээн. Оон-биле чергелештир Афганистанның тускай хамаарышпас чорууп хандырар база ол девискээрге боо-чепсекти дужүрериң, хандырары-биле делегей конференциязын чымалырарын ол саналдаан.

Пакистанның төлээлекчизи үидезин чок чылдагааннарга даянгаш, афган удурутулга-ның боттандырып турар по-литиказын буруу шапкан.

БАРИДЕ АЖЫЛ СОКСАДЫЫШКЫНЫ

РИМ. СЭТА-ның корреспон-денттизи Владимир Дрожжи-ниң дамчыдып турары болза: Италияның мурнуу чүтүнде Бари хоорайның будүрүлелерин-ниң, күрүненин болгаш хүтүл албан черлериниң ажылчы чону бүгү-ниитиг ажылы соксадыышкынын ыла-гап. Ажыл соксадып, кудум-чуларга болгаш шөлдерге чыскаал кылгаларга көрөнгөлөр, пенсионерлер, ерт ажүрүкчүлери, кедээнии ажыл-ишчилери каттышкан. Бари хоорайның төп төлүү-ге «Социал чөптүг чорук!», «Үйд

Үлегерлиг корум-чурум дээш

ЭЗИРИКТИҢ ЭНДЭЭНДЕН КАНЧАП ЧАЙЛААРЫЛ?

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур немиселди күштелдирер талазы-биле партияның база чазактың шыңгыы хемчегер ап ажылдың үезинден бээр удавас дөрт чыл болур. Бо үеним дургузунда элээн кесигү ажылдар бистиң республикага кылдынган. Ынчалза-даа массалыг-биле арагалаар, эзирик чораан «эндеш» кылып хулиганнаар, автопарларга озал-оңдак болдурар болгаш еске-даа таарымча чок чүүлдер ам-даа хевээр, харын-даа соолгу үеде арагалаар чоруи недереп турар апарган.

Республиканың чурттакчылыг черлеринге үлегерлиг корум-чурумну тургузар, арагалаашкынга демиселди шинтпирлиг чорудар күзелгелиг чер — иштики хереглер органнары. Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң нинтпирлиг корум-чурум килдизинин начальнигиниң оралакчызы А. О. Алдын-оол-биле бистиң корреспондентивис Д. Чыдым ужуражып, арагачыларга хамаарыштыр ап турар хемчегер талазы-биле беседа кылган.

— Алексей Оюнович, арагалашкынның бир кол уржуу—кем-керек үүлгедиишкинниге чедирери болгай. Бо талазы-биле байдал соолгу чылдарда кандыг болуп турарыл?

— Соолгу чылдар дээрге, арагалашкынга болгаш алкоголизмге удур доктаал хүлээп алган үеден бээр эрткен дөрт чыл деп билип тур мен. Нинтпирлиг-биле алыр болза, эзирик чораан, кем-керек үүлгедир чоруктарның саны кызырлып турар. Бадыткал кылдыр дараазында сан-түнелерни көрээлиңер: 1984 чылда. Чарлык хүлээп алыр мурнунда чылда, эзириктиң өңдээ-биле кем-керек үүлгедиишкинни 1945 болган, 1985 чылда — 1371, 1986 чылда — 806, 1987 чылда — 778, 1988 чылда — 710 болган. Улуг шилгел чок-даа болза, шинтпирлиг-биле арагалаашкыны уржуудан кем-керек үүлгедир чоруктарның кызырлып кел чылары моон илдең. Ол шыкаш административтиг эо-харысалгага оналаашкын турарларның саны база эвээжеп турар дээрзин чугаалаар апаар. Эзириктер сергедир черге кирип турарларның саны база кызырлып кел чоруур. 1984 чылда 23 мун турганындан эрткен чылын 9 мунга четкен.

— Ынчалза-даа наркоманнын деп хамчык тыптып эгелээн-дир...

— Тыптын эвес. мурнунда чуртка-даа, республикага-даа турган хамчык-тыр ол, чүгле ыяштап болбас турган. Ол, шынап-ла, соолгу үеге улам иептереп барган. Бо чылдың январь 1-деги байдал-биле наркотиктиг чүүлдер ажылаар кижилерниң саны 482 четкен, оларның арасында назы четпестер 200. Эмчилерниң «наркоман» деп диагноз тургускан кижилери безин 175 болуп турар, оларның 42-зи—назы четпестер. Наркотиктиг чүүлдер садыл сайгарганы. белеткээни дээш 110 кереги оттурган бис, 115 кижини ында бууразыкчы турар. Эрткен чылын бир килограмм опийни, 5,4 кг гашишти, наркотиктиг чүүлдер киргеи 833 ампула эмни, 20 кг ажыг чашпаны хавырган бис. Бо чүүлдерни кылып белеткээни дээш 64 кижини кезекчеге оналаган, 24 кижини торгаан.

Наркотиктиг чүүлдер кижиниң кадыкшылыгына эң-не хоралыг, оон эттинери берге, чоорту өлүмге чедирер дээрзин лекция-беседаларга-даа, массалыг информация чепсектерин дамчыштыр-даа тайылбырлап келгеи бис. Ынчалза-даа түнелеп чер албайн турарын бо саннар көргүзүп тур. Ол оожум өдүмче та чүге сүвдугар, оны мнаап-ла ажыглаар боор чүве, черле айыыл тыппас-тыр бис. Бо талазы-биле эмчилер база элээн ажылды чорудуп турар. Наркотиктиг чүүлдер ажыглаар талазы-биле Улуг-Хем, Чеди-Хемчик, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Каа-Хем районнарда байдал өскелеринден дора болуп турар.

— Ийет, эмчилер дугайында чугаалаалы. Арагачыларны болгаш наркоманнарны эмнээрипге медицинаның салымыкшыны кайы хире болуп турарыл?

— Амгы үеде медицина албан черлери хоочураан арагачыларны болгаш наркоманнарны үчёття алган эмнеп турар. Оларның дацлызында 5300 хоочураан арагачылар бар, 854-ү хереэжеңнер. Арага алмызындан 2700 ажыы Кызыл хоорайда чурттап турар.

Арагачыларны нарколог эмчилер эмнеп турар. Эрткен чылын 646 кижини чыгтырып алган эмнээн, 275 кижи эмнээшкин курлуун эртикеп, олардан 58 кижини чажырып эмнээн.

Бо чүүлдер демей-ле өөрүнүүр түнелеринде бербейн турар. Арагачыларның болгаш наркоманнарның саны көскүзү-биле кылырыйбайн турар. Оон бир чылдагааны арагадан эмнээр эмчилериниң чедиишкейн турары. Кызылдың бүгү үлетпур бүдүүлгелеринге чаңгыс фельдшер-нарколог бараан болуп турар-дыр. Оон четпиккеш чеп.

Эки тура-биле эмнедириндеп ойталаар кижилер база хей. Ындыларны тутказ, эмнелге-күш-ажыл профилактор йлерииче күш-биле чорудуп турар бис. Бо чылдарда дыка хей кижини эмнээн. Бистиң республикада ындыр профилактор йлиниң чогундан оларны Саяи ындыиче чорудуп турар. Эрткен чылын түгле 43 кижи чорутпкан.

Республикага эмнелге-күш-ажыл профилактор йлиң ажылырал негеп келген. Бо айтырыгны бүгү дең-пелдерге көдүрүп келгеи бис, түнелеп ам-даа чок. Бир эвес бо айтырыгны чотумалыг шинтпирлептер болза, арагачылар эмнээриниң талазы-биле бергелер шинтпирлеттинер апаар ийик.

— Эмнелге-күш-ажыл профилактор йлиниче чорудар чурум дугайында каш сөстеи чугаалап көрүперемн, Алексей Оюнович. Чамдык кижилер оны билбес боор чүве-дир.

— Ооң чурумү бөдүүн. Арагачы кижини албадалбиле эмнээр дугайында айтырыгны күш-ажылчы коллективтер, хей-нинти организацияларны, күрүне органнары болгаш ук кижиниң төрелдери көдүрер эртелиг. Соолгу үеде хамаатылар чыжыкта оны шинтпирлээрин база чепшээроэн.

Эттинмес арагачы деп түнелдн бо черлер үндүрген сообла иштики хереглер органныиче дилеп киирер. Ук дилеп ёлүгаар участок төлээзи арагачы-биле ужуражыр болгаш нарколог эмчиге шинчидери-биле шынзыга бижип боор. Ук кижиниң кадыкшыл байдалын, эмнээшкинге ол тааржыр бе дээрзин нарколог эмчи тодаралыр. Чүгле ооң сообла хереги улус судунуо киирер. Улус суду арагачыны эмнедирип-биле чорударла ооң өгбүлезинге хамаарылгазын, кадыкшылыының байдалын өөрепип көргеш, эйнедир хуусаалын ам тодаралыр. Алды айдан пйи чыл чедир чорудуп болур.

Арагалаар чоруктуң бисте иептереп турарын барымдаалап база бистиң дилээвис соөрииң коргеш, Саяи ындыи хоорайларда эмнелге-күш-ажыл профилактор йлерииң удуртукчулары бистиң республикага немелде чердерии берген. Ол чорук арагачыларны хөй-биле ынаар чорудуп болур аргаиы тургускан. А чамдык районнарда арагачылар хөй-даа болза, олче эвээнти чорудуп турар. Ынчангаш, мурнуку чылдарда ыяштап, сам долган» дээр чылдагаанынар чок, эмнедир ужурлуг кижилериң шупшузуп чорудар арга тургустунган дээрзин демдегдээр ужурлуг мен.

Практиктан алган көөрге күш-ажылчы коллективтер, хей-нинти организацияларны албадал-биле эмнээр черже чорударын дилээн билдириишкинии кончуг ховар киирер-дир. Колдуунда төрелдериниң билдириишкинии барымдаалап чорудуп турар. Бо дээрге коллективтеи кады ажылдап турар эжиче кошкак кичээшгей салып турарының бир балыткалы. Будүүлелериин, организацияларның удуртукчулары арагачыларны түгле ажылдап хүрген үндүрүтери-биле кызыгаарлаттынып турар. Оны кижизидип, эки орукче киирип алыр дээш оралдашпайн турар. Ооң түржүк эмпетиеш кээрге безин ол кижизин ажылга катап албас боор-дур.

— Беседаны түнелиниде моон соңгаарга сорулгаларга доктаап көрүперемн.

— Арагалаар чоруктарга удур демиселди улам идепкейжидеп — моон соңгаарлы улуг сорулга ол. Бо ажылды түгле партия, совет органнар-биле, хей-нинти организацияларны-биле кады чорудар эвес, өске-даа черлерни хаара түзер сорулгалыг бис. Чоокта чаа Иштики хереглер министерствозу биле Кадык камгалал министерствозу эртиргеи. Аиза чаа-чаа сорулгалар саадынган. Эмнелге-күш-ажыл профилактор йлиниче чорудар кижилерниң шинчиир салбырны тургузарын. Каа-Хем, Бии-Хем, Танды районнарже нарколог эмчилерии чорударын, оларга кабинеттерии ажыдарын, наркологияның бар дисциплерииииң материал-техниктиг базазын быжыглаарын, оруктарга ижүп үүлгедиин кабинеттерии организастаарын Кадык камгалал министерствозу ынчан шинтпирээн.

А иштики хереглер органнарындан база чаа нетелдер тургустунган. Тайылбыр ажылын күштелдирер-биле чергелештир элээдилерии арагалашкынче хаара түзүп турар улуг кижилерни дарый илередирип болгаш шынгыы хемчег хүлээдирип, эмнеткеи болгаш хереж арттырып чорааи кижилерни шынгыы контролыга алырын, үчёття турар элээдилерже кичээнгейии күштелдирерии болгаш еске-даа ажылдарны ажыжидерии хүлээнеген бис.

Бо-даа хемчегер авээш дээрзин биляп турар бис. Чүткүдүр, дээштиг ажыл херек. Арагалаашкын болгаш наркомания дээш ышкаш хамчыкты бистиң ниитилелиивистен чайладырынга массалыг информация чепсектери база киржир боор деп идегээр-дир мен. Арагалаарынга, самогон кылып, еске кижилерни арагаладырынга сундулгуларны бистиң дузавыс-биле тып илереткеп, оларның дугайында чонга ажыы-биле биижип, оларның бужар үүлгедиин сойгалаарынга пергалганыр, ролю база улут. Ынчангаш, силерден база дузаны маган тур бис.

Культура болгаш амыдырал

САЛГАЛГА ДАМЧЫДАР

Эрги Тываның хөрээжең кижизиниң ол үеним ёзугчурумунга удурланыышкыны— «Хайыраан боттуң» колячызы ол. Ол демисел Кара-биле ооң авазының овур-хевириидеп, оларның ажылчацындан тода көстүр. Оиу бистиң амгы салгалывыска ол олчаан дамчыдары чугула.

«Хайыраан боттуң дугайында чугаа кайда-даа иептерээн. Шинии катап тургузары орден-хавыяалыг театрывыс коллективинден хамаарыкыр.

Оларның оиу чугусепайи турарын кайгаар-дыр мен. Кижи бодаарга, оиу чонга керүзеринге оларлан сонуургалдыг улус турбас хире. А херек кырында оиу кылыры-даа, кылбазы-даа билдинмес, солуи арында көдүрүлеп чугаага безин киришпес. Моон ажылымга улус ынчаар киржи боор болза, черле аиаа олуруп шыдавас мен.

Болат-оол ТИРЧИП.
Самагалдай суур.

КИЖИЗИДИЛГЕГЕ ЧУГУЛА

Төөгүнүң уруглар кижизидилгезинге ажыы улуг. Оиу бистер, башкылар эки билир бис. Шынап-ла, мен феодалдыг Тываның амыдыралын өөреникчилерге канчаар-даа эки тайылбырлап бээрнге, «Хайыраан боттуң» көргеии дег, билип алдынмас болгай. Ында чүгле аңгылар демиселди эвес, аас чогаалының байлаа, бойдустуң каас чурумалы, чоннуң ажыы-чаңы, сагыыр ёзу-чуруму дээш, чүнү чок дээр, Хөгжүмү безин кандыг болуп турарыл? Ынчангаш, ол шиинии көөрге, кырганнарга турүүк аныяктарга безин карак чажын тыртыпары берге чүве болгай. Ынчанмайн канчаар, шииде киргеп черлер, кожамыктар, черле бозуушкуиир бо Торгалыгбиле тудуш болгавда аан. Ындыг боорга ол шиинии мен база көрүксеп тур мен.

Наадым ДОНГАК.
Ажылчын.

ӨӨРЕДИЛГЕ МАТЕРИАЛЫ

СЭКП Төп Комитединиң ам болуур Пленумунга национальдар аразының айтырыын чугаалажыр деп турар. Мындыг үеде «Хайыраан боттуң» катап тургузарын негеп турары чөп. Чүге дээрге, ол шиин бистиң чонга чүгле хостуг үеии культурдуг эртирериниң чепсээ болурундан ангыда, өгбелеривистиң амыдыралы, бистиң төөгүвүс болгаш салгалларга өөредилге материалы болуп турар.

Ажыы-чаңывыста багай чүүлдер, тыва кижиниң чаңчылынга турбаан безин чүүлдер көстүп хөөп турар апарган. Черле ынчаш, чаңчылдарывысты, улуг кижилерни, эт-херекселиивисти болгаш турасказдарны үндүлеп көөрү сударааи. Ам аныяктарывыстың чүнү көрүп, чүнү дыиаи турары билдингир болгай, хоруп чадажып тур бис. Маиза «Хайыраан бот» дуза болур.

Делгер САЛЧАК.
Самагалдай.

ТУРГУССА

Өвүр-Торгалыгның Кара-Туруг бо-ла болгай. Кымдаидаа айтырар болзуиарза, Кораның шуран чалым-хазы ол дижнр. Чогум аиы Кара эвес-даа болза, байларның дорамчылал-кулданынына шыдашпаан аныяк кыстарның Медээлер. 15.40 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 «Үежиниң портредн». Барымдаалыг фильмнер. 16.20 «...Он аиы харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.15 Эртем: теория, шеиелде, практика. 18.00 Национальар аразында харылзаа: төөгүлүг дуржулга болгаш нарын айтырыглар. Таишкентиде девискээр эртем-практиктиг конференция. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Коло» ансамбльдиң конперти. 19.30 Андрей Мироновтуң киржилгези-биле фильмнер. «Автомобилиң камгалаа». 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 ПУР-иуң тургустунганындан бээр 45 чыл болган оюига тураскаатиая ССРЭ-де Польша культураның хүннериниң байырлыг ажыдыышкыны. «Мечислав Карлович» балет. Шии. 23.45 —00.05 Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 Ниити биология. 10 класс. Популяция генетиказы, аза диистер болгаш генпнер. 9.05 Испан дыл. 10.05 «Кадыкшыл». 10.50; 11.40 Бойдус эртеми. 2 класс. Ареатаннар часты кавчаар уткуп алырыл. 11.10 Испан дыл. 12.00 «Дериг чоруур билет». Урап-чечен фильм. 13.30 Хоккей. Делегей маргылдаазы. Финляидия биле Швецияның шилиидек командалары. 15.00—16.00 «Ульяновтарның өг-бүлезиидө музыка». Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

17.00 «Данғына-89». Республикаиың чараш кыстар конкурузундан дамчыдыкга. 18.00 «Тыва чердө». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 22— В. И. Ленииниң төрүттүнген хүнү». «Бойдус камгалалы — бүгү чоннуң херээ». 18.30 Медээлер.

МОСКВАДАН

18.40 Хоккей. Делегей маргылдаазы. Финляидия биле Швецияның шилиидек командалары. 20.00 — «Тамчыктыг удуидар, чаштар!». 20.15 Хоккей. Делегей маргылдаазы. Финляидия биле Швецияның шилиидек командалары. 20.55 Реклама. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Хүлээлге». Кыска хемчээлдиг ураи-чечен телефильм. 22.30 — 23.15 Ф. Бузони. Симфониялыг сюита «Турандот».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.20 «Хүлээлге». Ураи-чечен фильм. 18.00 Мультфильм. 18.10 — 18.40 «Бойдус-биле эптештиг». Барымдаалыг фильмнер.

ЧУГАА—ЧУГАА

Школа назының четпес уруглар албан черлеринге тыва дыл өөредирин соксаткан соонда, тывалап билбес тывалар тыптып келгеилээн. Ындыг уруглары тывалаарынга өөредип тур мен. А бо Черби школа-интернадыиға тыва дыл башкылаашкынын чүгле дөрт чыл мурнунда эгелээн, ынчангаш өөреникчилер төрээи дылын билбес. Черле боттарының национал культурааын шүүт билбее, ол оларның боттарының бурузу эвес боорга, чогенир-даа, чаржынар-даа аргазын тыппас болдум.

Тыва культуреиы, ыланғыя чаңчылдарны, чаа амыдыралды болгаш хөгжүлдеии, ол туржүк кулданынны болгаш базымча-дорамчылалды таиылбырлап бээр мен. Ынчалзажок чугаа —чугаа-да болгай, а көргүзүптер, номчудуптар болгаш дыиадыптар материалдар бисте чок. Тоолдар, үлегер домактар, тывыыктар, кожамыктар, оюнпар помпары тывылбас. Черлер аттары, хоочупнар, артистер, чогаалчылар чуруктары, пластинкалар база чок. Ынчангаш бызаанчы безин танывас бис. Черле чогенчиивистп кайгаар-дыр мен.

Өөреникчилерни өөредир болгаш кижизидер материал тывылбас болгапындап, чижээлээрге, дөртиү класска программада киргеи «Кадарарда хоюм чараштыг», алдыгы класска улустуң ырларын башкы боду ырлап күүседир. Мен, харын, ырлап чаңчыктыр. Ынчангаш ол шиинии харыл, ынчан-даа соңгаарлатпайн, тургузар херек.

Делег-оол КУУЛАР.
Бот-тывыигыр ураи түүлдүн хоочуну.
Хорум-Даг суур.

ТӨӨГҮДЕН ӨӨРЕНИР

Бистиң суурнуң хоочуннары болгаш аныяктары «Хайыраан боттуң» ажыы бар бе?» деп материалды номчаш, ооң дугайын каш-даа катап чугаалаштывыс. Ылаигыя концерт белеткээи черге азы өске совхозтарга, бригадаларга концерт үндүрүп чораап, «Хайыраан бот» дугайын бо-ла шугаалажыр, ында ырыларны-даа ырлашкылаар-дыр бис. Район көрүүдезинге улус база каш-даа катап бөлдүнүүп, ол дугайында чугаапы үндүрүп турлу. Ол черле чөп.

Бистиң аныяктарывыс боттарының төөгүзүн чедир билбес, чоннуң чаңчылдарын сагывас, улугларны хүндүлээрин үттүптар чижектерии хүнүүн көрүп тур бис. Кудумчутта дыиаи көрүперемн, силер деп чугаалажыр кижилер дыка ховартаан. Мен бодаарымга, кижи ыамын чүвени төөгүдеи, улуг улустан, чоннуң чаңчылдарындан өөрепип алыр. Ол бүтүнү «Хайыраан бот» хандырып болур. Ынчангаш ол шиинии харыл, ынчан-даа соңгаарлатпайн, тургузар херек.

Лидия САЯ.
Чербиде башкы.

ХАЙЫРАЛЫГ

Виктор Шогжапович Көкоолду, ооң баштак ажыы-чаңын эки билир бис. А «Хайыраан боттуң» биляривис оон-даа артык, чүге дээрге мында турамык Кендеи-Хууректиң, чашпаачы Хам-оолдуң, кортук Сарыг-Ашактың болгаш тура-соруктуг Седип, дидим Кара, караа аштып орар Бышкак-Караның, черле кижи бүрүзүнүң ажыы-чаңы, сөс-домаа бисте сиңип калган. Шиинии ырылары, кожамыктары, үлегер домактары пээжилеттинге бергиээн. Ындыг турбүже ону ам-даа катап-катап көрүксээр бис. «Хайыраан боттуң» биске ол хире хайыралыг.

«Хайыраан боттуң үр үеле үндүрбестеп, чамдыкта ескертип турары биске хомудаичыг, сагыш-сеткилге аарышкылыг болгаш эгенчиг. Ажыы-төлүүске, салгалдарывыска болгаш кезиир үеге эртикеп амыдыралывысты төөгүп боор ол шин кажан-даа ескерилбес ужурлуг. Ында аныяктарга бөгөй салдар чедирбишки дег чайгыс-даа сес, кандыг-даа сезинчиг чер чок —амыдырал ол олчаан.

Шиинии ынча үр үнмейн келгениинде бурузуг кижилер бар, эде тургустувушкун үезинде чоннуң сөзүи оларның өөрепип көргенин барымдаалаар, «Хайыраан боттуң» чонга дүрген чедирериигe олар база дузалажыр дээрзинге идегеннвис. Ону ойнаарыпта бот-тывыигыр эвес, а ёзулуг артистер, ыланғыя хоочуннар киржир ужурлуг. Ооң боттарны бөөрии четтикпейн манап тур бис.

Кызыл-оол биле Зоя МОНГУШТАР.
Солчур суурда ог.-буле.

ТҮНЕЛДЕРИ ЭКИ

Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг паркыгга чанчык ёзугаар чыдыыл-на эртип турар республиканың школачыларының чадаг чарыш маргылдаазы болуп эрткен. Аиаа ниитизи-биле он сес командадан 144 кижи киришкеп.

Бистиң уруглар 1500 метрге маанап, күжүн шенешкеп. Кызылдың № 3 школазының өөреникчизи Таня Тюдешева 5 минута 37 секундада маанаш, бирги черге төлептиг болган. Элээдп уруглар 30 кижи 2000 метрге маанашкан. Чаданаиың № 3 школазының 9-ку классчызы Рашида Ондар оо хемчээлди 8 минута 19, 21 секундада эрткеи бирги черии, а Чаа-Хөлден Аяна Чапзын ийги черии эзлээн.

Ооидар араиына маргылдаа чидиг демиселге эрткеи. Бичиилерниң эртер черии 3000, а үстүкү классчыларның 5000 метр. Сүт-Хөл ортумак школазының 8-ги классчызы Эдиш Хандымаа ол-ла хемчээлди Аганактан 8 секундада, а Хову-Аксыиыидан Саша Кравченко 13 секунда олавдаап, ийги, үшкү черлерни алгылаан.

Чыраа-Бажы ортумак школазының 9-ку классчызы Херел Шагжы 5000 метрни 17 минута 45 секундада эрткеи чемпионнаан, а Хову-Аксыиыидан Олег Головков ийги черии. Сүт-Хөлден Мергеи Сат үшкү черии эзлээн. Команда айы-биле бирги черии Кызылдың, ийгизии Чөөп-Хемчиктиң, үшкүзүи Таиылының командалары алган. Маргылдаанның тиилекчилерн апрель 22-де болуп эртер республика маргылдаазынга киржирлер.

ЧИДИГ ДЕМИСЕЛГЕ

Тыва АССР-ниң күрүеиниң спорт комитединиң болгаш спортчу түдүлер катгыжымыкшыныың шаңналы дээш Красноярскиниң Абаканның, Кызылдың спорт ниитилелдеринииң командаларының ара-зынга хол бөмбүүнүң маргылдаазы «Хөрел» спорт залынга эрткеи. Анаа елды команда киришкеп.

Тыва АССР-ниң күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң дартазы Н. А. Авдеев эртип турар маргылдаанның кол судьязы Г. Д. Сарыларга хол бөмбүүнге республика категориязының судьязы деп шыпызылгаиы байырлыг байдалга тывыскаан.

Бо эрткеи маргылдаанын оюнларынга «оң эки аргалыг халдакчы» деп атты «Динамо» командазының ойнакчызы Валентин Пацый-оол, «оң эки камгалакчы» деп шаидалга башкы инструкторуиуң ойнакчызы Вячеслав Даржы телептиг болганнар.

Үш хүн үргүлчээн демиселдиң түнелиидө бирги черии Кызылдың башкы инструкторуиуң командазы ээлээн.

Вячеслав МОНГУШ.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

КУБОК ДЭЭШ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА-ның тускай корр. Г. Хачиянаи). Самбо хүрешке ССРЭ-ниң шилиидек командазы делегей кубогунуң эдилекчизи атты моөң-биле он үдаа чаалап алган. Совет мөгөлер алдыи 5, моңгун 5 медальны алгаи. Ийги черии Моол Арат Республикаиың мөгөлери эзлеп, 5 алдыи, 4 моңгун болгаи 1 хүлер медальны чаалап алган. Үшиү черии Болгарияның мөгөлери ап, 9 хүлер, 1 моңгун медальды алгаи. Үк маргылдаага Италияның болгаш Японияның мөгөлери база кирипкеп.

— Юбилеилиг маргылдаа тергиии чидиг демиселге эртхеи—деп, совет командаиың тренери Василий Никишкин чугаалаан. — Бо маргылдаа МАР-га эртер болганда, ооң мөгөлери бистиң кол удурланыичылырывыс болур деп чүвеии билип, олар-биле хүрежиривге тускай белеткеиии тургаи бис. Хевистиң эзлери кончуг эки белеткеигеи болду, ооң-биле кады оларга көрүкчүлериң деткимчези тергиии болган.

Бистиң командавыстан «алдыи» лауреаттар болза: 48 кг дең-зинге Джейхуп Мамедов (Баку), 62 кг дең-зинге Гагик Кавраи (Ленинакан), 74 килограмма чедир дең-зинге Василий Шваи (Краснокамск), 82 килограмма чедир дең-зинге Гусейи Халбудаев (Краснодар), 100 килограмма чедир дең-зинге Ричардас Рощявичус (Клайпеда).

68 килограмма чедир дең-зинге «моңгуиуңуң» алган Кстово чурттуг Евгеиий Есиини маиган болур. Шүүлде хүрешке ол моол мөге Цэрэндоидын Болдбаатар-биле ужураишкап, ийи эки аргаиы көргүссе-даа, моол арбитр хүрешти соиктаиган, болдуиуң мөгөшиии холуи өру көзүрерге, көрүкчүлер дицширеп-ле турган.

Аггаар бакыраанындан бистиң чамдык мастерлериивис оолдаашкын-биле Улаи-Баторга четкеи, ынчангаш олар климатка чаңчыгып четтикпээиер. Бистиң командавыс кубокту алза-даа, делегейиин беш дакпыр чемпионуу 100 килограммдан ажыг дең-зинге хүрежир мөгөвис Владимир Шкаловтуң багай хүрешкеиии айтыр аиаар. Маргылдаанның ёң сүүлүг болгаи хөй дакпыр аттыг киржикчизи Владимир Шкалов моол мөге Бадмаанымбуугийн Бат-Эрдэие-биле таваржы бергеи, ону хөмөзеп, улуг түралаи тургаш, чаа-ла октаткан.

Совет мастерлер ук черииң ээлериинии дилээн ёзугаар эшхуу ужуражышкыиың маргылдаазын эрттиргеи.

МУРНУНДА ЛЮБОЕВИЧ

МАДРИД. (СЭТА). Делегей кубогу дээш Барселонада маргылдаага югослав гроссмейстер Любомир Любоевич 14-ку салыгга Роберт Хюбнер-биле (ГФР) хайыс ойнаап, 9,5 саииыг мурнаи турар.

Делегей чемпионну Гарри Каспаров Предраг Николич-биле хайымнашкап, Любоевичиге чангыс сан четпейн турар. Ынчалза-даа Каспаровтуң курлавырында ам-даа бир салыг бар. Найджел Шорт (Англия) испан шыдыраачы Иохан Хьяртарсонга уттургап, үшкү черде чорун турар. Ол 14 салыгдан базала Каспаров ышкап, 8,5 санны алган.

Өске салыгларның түнелиимындыг болган: Мигел Ильескас (Испания)—Хесус Ногейрас (Куба)—хайыи, Артур Юсупов—Валерий Салов—0:1, Виктор Корчной (Швейцария) — Джонатан Спилмэи (Великобритания) —1:0, Золтан Рибли (Венгрия) — Рафаэл Ваганян —хайыи. Ясер Сейраван (АКШ) — Александр Белявский оларның салыы соңгаарлаттынган. Борис Спасский (Франция) ол хүи ойнаваан.

Ооң мурнунда хүи чедир ойнаттынмаан салыгларны ойнап турда Салов Ногейрасты уткап, Юсупов —Спилмэи олар хөйии болган.

14-ку салыг соонда мурнаи турар үш гроссмейстериииң соонда Хюбнер — 8, Корчной, Салов — 7, 5—7, 5, Николич, Юсупов —6, 5—6,5, Хьяртарсон, Рибли, Спасский — 6-6, Сейраван—7,7 (бир соңгаарлаткан салыглыг), Ваганян—5,5, Ильескас—5,5 (14 салыг соонда), Белявский—5 (бир соңгаарлаткан салыглыг), Спилмэи—5, Ногейрас—4 санныг чоруп турар.

Кино

АПРЕЛЬ 20-ДЕ
«НАИЫРАЛ»: «Киносборник № 137» 10.00, «Пурпурная роза Каира» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Видеозал: «Приключения Али-Бабы и сорока разбойников» 12.30, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебное наследство» 9.00, 12.50, «Человек с ружьём» 10.50, 14.40, «Дама с попугаем» 16.40, 18.40, «Жемчуг» 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Публикация» 15.00, 17.00, «Трагедия в стиле рок» 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Золотая голова мстителя» 18.00, 20.00 шактарда.

Ойаар

Республикага кезек булуттаар. Чамдык черлерге хар холумактыг чаъетаар. Соңгубарыын чүктеи хаттың дүргеи секундада 9—14 метр.

Дүне 1—6, чамдык черлерге 8—13 градус соор, хүндүс 6—11, чамдык черлерге 1—4 градус чылыыр.

В. И. Ленииниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чылынга тураскаатқан байырлыг хурал 1989 чылдың апрель 21-де 17 шакта Тываның хөгжүмшүи театрынга болуруи СЭКП-ниң Кызыл хоорайкому, улус депутаттарының хоорай Соведиииң күүскому дыннатпышаан, аиаа хамаатыларның келирин чалап тур.

Байырлыг хурал соонда концерт болур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 8-43-34;
◆ оралакчылары — 8-33-91; 8-34-17;
◆ приемная — 8-34-26;
◆ карымчалгалыг секретарь — 8-34-92;
◆ оралакчылары — 8-45-93;
◆ партийни аймыраа киллизи — 8-36-42; 8-36-25;
◆ совет тургузут, сопиал айтырыглар киллизи — 8-34-98; 8-41-23;
◆ үлетпур киллизи — 8-34-49; 8-36-73;
◆ агроүлетпур киллизи — 8-41-16;
◆ пропаганда киллизи — 8-34-57;
◆ культура киллизи — 8-39-15;
◆ информация киллизи — 8-37-11;
◆ чаңа киллизи — 8-39-03; 8-34-39;
◆ корректорлар — 8-34-19;
◆ бухгалтерия — 8-43-41;
◆ очулга киллизи — 8-34-93;
◆ үлүгүүчүлер — 8-27-41;
◆ солуи кезбейн барааза — 2-32-75 че пазлар

Чыгыыа 800 катап тиер. Кемчээли 2 страница аиаазы. Тиражы 25400 оск.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыынын керектериин талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин бөга Кравченко кудумчузу, баигы № 1.

Чагыг № 271. ТС—00499

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 21 пятница № 94 (13994)

1925 чылдан тывазыктаттынгаш. Өртээ 3 кап.

ЛЕНИНЧИ ЧАГЫГЛАР ХАЖЫК ЧОК

Улугэгелээшкин—чоннуң чаңчылы

Чаңгыс чылыг, хамык бойдус дирлип үнүп келген хүнниң бирээзи—апрель 22 — Владимир Ильич Ленининиң төрүттүнген хүнү. В. И. Ленининиң тургусканы Коммунистиг партиязы, чырык чер кырынга эң-не баштай тургустунган ажылчыннар болгаш тараачыннарның бүрүнезе бодунуң туруп келгени чедеп чылдар тоогузунде кижилерге ден эрге. Чер кырынга тайбын, чаагай амыдырал дээш туржуп келген. Улустар арасынга ажылчын ацгымының мерген угаанныг баштыңчызы, бүгү делегейниң ажылчы чоннуң баштыңчызының төрүттүнген хүнүн бөгүн кайда-даа демдеглеп, оон идеяларынга даянып алгаш, дешпилеглиг күштер улам сырый каттыжып турарлар.

Владимир Ильичиниң бүгү-ле амыдыралы чүгле чаңгыс күзел-сорукче үгланган —ядыы-түреңги болгаш дарлаткан чонга хостуг күш-ажылдың оорушкүзүн, чөптүг амыдыралды, аас-кежиктү тыпсыры.

Бистиң үениң чээрби чүе чылы Ленининиң ады-биле моңге сырый холбаалыг. Коммунистиг партия В. И. Ленининиң башталгазы-биле социалистиг революцияның сорук кижилчиин болгаш организаакчызы болган. Ленин ооң стратегия болгаш тактиказын үндезилеп, төөгүдүг он чедиҥ чылда тиилелгелиг тура халыышкынче дидим баштаан. Революция капиталистерниң болгаш номенциктериниң эрге-чагыртазын дүжүрүп, пролетариаттың диктатуразын тургузуп, кижиниң кижи дарлаар чорукту узуткаан, социализим болгаш коммунизмче орукту ажыткан.

Ленининиң ады, ооң номналы револючу чаартыкчы ажыл-чорудулгазы-биле социалистиг Төрээн чуртувустуң бүгү төөгүзүг, чуртта политиктиг, социаал-экономиктиг болгаш угаан-сарыылдың чаартыдгалары бузулбас харылзаалыг. Ооң ажылдап кааны социализмниң тургузарының планнары, индустриализациниң, коллективизациниң, культура революциязының эртемге үндезилеттингеи программазы, чаа шиитилелди тургузарының баштайгы базымнары бистиң туруп келгенивис амыдыралдың практиказынга кылдынган.

Совет демократиязы сайзырангайжыдары, калбартыры дээрге-ле бистиң шиитилеэдиҥ политиктиг системазын сайзырадырының стратегиг угланышкыны, улусчу эрге-чагырганы улам хамыладыры, ажылчы чоннуң чогаадыкчы өзүлдези-дир.

Күрүнени Советтер-биле каттышкан чон башкарар деп, Владимир Ильич айтып чораан. Чоннуң бот-башкарылгалыг револючу тургузуунуң чүгүла ужур-дузазын ол онзалап айыткан. СЭКП ТК-ниҥ апрель (1985 ч.) Пленуму, СЭКП-ниҥ XXVII съездиҥ, партиязының XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыл-чорудуу чогум-на ленинчи чагыгларны кол үндезин кылдыр алган. Ооң боттуг чижээ бистиң амыдыралывыска бо хүнгерде көстүп келген. Чоокта чаа эрткен улус депутаттарынга соңгуудалдар социалистиг шиитилелди ленинчи принциптерге даянып башкарарының бир дугаар базымы болган.

Күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралынга бот-башкарымышкынны чайгылып чок хамыладырынче, бүдүрүлге адырынга демократиязы сайзырангайжыдарынче партия бирги эвилчегде кичээнгейни салып келген. Ажылчын кижи бүрүзү бодунуң коллективиниң ёаулуг ээзи болур байдалды каза-даа тургузарын чедип ап турар апарган. Бүдүрүлгелер болгаш каттыжымышкыннарның күш-ажылчы коллективтеринде чөвүлелдер тургустунган, бүдүрүлгелериниң удуртукчуларын, түскай эртемниглерин ажылчыннар боттары сөңгүп алыр апарган. Ол ышкаш удуртукчу органнарның ажыл-чорудулгазын кижи бүрүзүнге ажык, массаларга көскү кылдыр кылганы, ленинчи негелделарын партия амыдырала херек кырында боттандыра бергеш-дир.

Эде тургустунуушкун эгелээ-ле ам дөрт чыл болду. Ол үениҥ дургузунда биеге эвээш эвес чүүл кылдынган. Бир дугаарында, чурттуң экономиказында байдал экижиин эгелээн. Үстүнден айтып дужаар будурүлгелериниң бот-башкарып ажылдаар чоруунга хөй чылдарда шаптараазыннар ам арыглаттынып бар чыдар. Чоннуң хереглелдиг баранаары болгаш аъш-чем-биле эки хандырарын чедип алыр дээш партияның салган сорулгаларының аммыдырал кырынга боттанырының бүгү-ле магадылалы бар.

Ашаа ийи дакпыр күженишкинниҥ ажылдаар бис. Чүл дээш «кызыл субботага» ажылдап алгаш акша-төгерикти түс черниң кадык камгалалының болгаш ие-чаштарның камгалалын экижидеринче угландырарын чөпшээрээн.

Ленинчи коммунистиг субботникти күш-ажылдың байырлалы кылдыр демдеглээри чаңчыл апарган. Ленин чоннуң идепкейжи чоруун улуу-биле үнедеп, «Улуг эгелээшкин» деп ажылды дораан бижээн. Оон бээр ам таштыг-ла 70 чыл эрткен. Даартагы эртер субботникке Тываның ажылчы чону эң-не будуруңчулуг ажыл-херектерни кылырлар.

Ленинчи идеялар —бичее улустарның бөгүнгү амыдыралының орук айтымчызы. Кандыг-даа эрге-шөлээ чок, даштыкының чилбэ-чазый дарлалынга хөй чылдарда балындырып, иштикиниҥ сөзү-чүрүм чок эрге-чагыргазынга ишкчей аргалар кылдыр хүлүдүп алгаш чораан тывалардың аммыдыралы Россиянга хувискаал тиилээн соонда бир ниити ынарган. Хөй сан-түннерни-даа адап турбайн, эрткен үениҥ ниитү хүннер-биле дедиҥеп көрээлиннер. Дөрген чылдар эгезинде Тывага чаңгыс-даа дээди өөредилге черп чок, ам башкылар, инженерлер, кодээ ажыл-агыйның дээди эртемниг специалистерни республикада боду белеткеп ап турар. 1944 чылда Тывага 16 дээди эртемниг эмчи турган. Ам бистө муң ажыг дээди эртемнйг эмчи кадрлар бар.

ТАР ССРЭ-ге каттыжарының мурнунда ажылчын аңгы дугайында чугаалавры берге турган. Чүгле мал сооңдан эдерип, улдун хире черге шаң тараа тарып, моңдук-калдык амыдырап чораан тывалардың иштинде ам инженерлерни, дагжыларны, тудугжуларны, энергетиктерни салаа бапып санаар арга чок. Кыска үениҥ дургузунда индустриалдыг республика болу бергешивис —ленинчи национал политиказының ачызы.

В. И. Ленин улустарның пайыралын улуу-биле хүндүлеп, интернационализминиҥ айтырыгларын чүгле марксисчи өөредиге үндезилеп келген. Хөй ниитү аймак-сөөк кижилериҥ пайыралы кандан бижыг. Тыва АССР Советтер чуртунуң каш аймак кижилериниҥ чурту болгаш, бедик чоргаараалдыг. Бистө хөй националдың кижилериндеп тургустунган будурулге коллективтериниҥ күш-ажылчы коргузуглериниҥ бедик болуп турары—ёаулуг пайыралдың хереченгэ. Ынаыг коллективтерде күш-ажылдың сагылга-чуруму бедик, кижилериниҥ политиктиг серемчилели кезээде магадылалдыг. Эде тургустунуушкуннуң үезинде, ажылчарлыг чорук, демократия аммыдыралывыска хамылап киргеиде, чамдык политиктиг тура-соруу чок, билии чавыс яйп.чаңгыс кижилер национализм хөөнүң бурунгаар идии үндүрүп турарының таварылгалары бар. Чижээ, Даг-Карабахка хамаарыштыр Армения, Азербайджанга акы-дуңма чоннуң арасында болгулаан үениүлежишкинниҥ совет кижилер шыны-биле сойгаан турар. Ол ышкаш Грузияга болган кандыг-даа угаан-бодал чок, сагыш-сеткилдиҥ кызыы хайнымышкынынга чагырткан экстремисчи хөөннер бистиҥ интернационалчы пайыралывысты кажан-даа божаннадып шыдавас.

Тыва АССР—Советтер чуртунуң хеймеркызы. Ында хөй нацияның оглу, кызы бижыг пайыралдыг чурттан ажылдап чоруур. Ленининиҥ чагыы-биле боттанган ПАЙЫРАЛДЫ кезээде бижыг тудар бис!

АПРЕЛЬ 22—ЛЕНИННИҢ ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮ

БАЗЫП ОР БИС

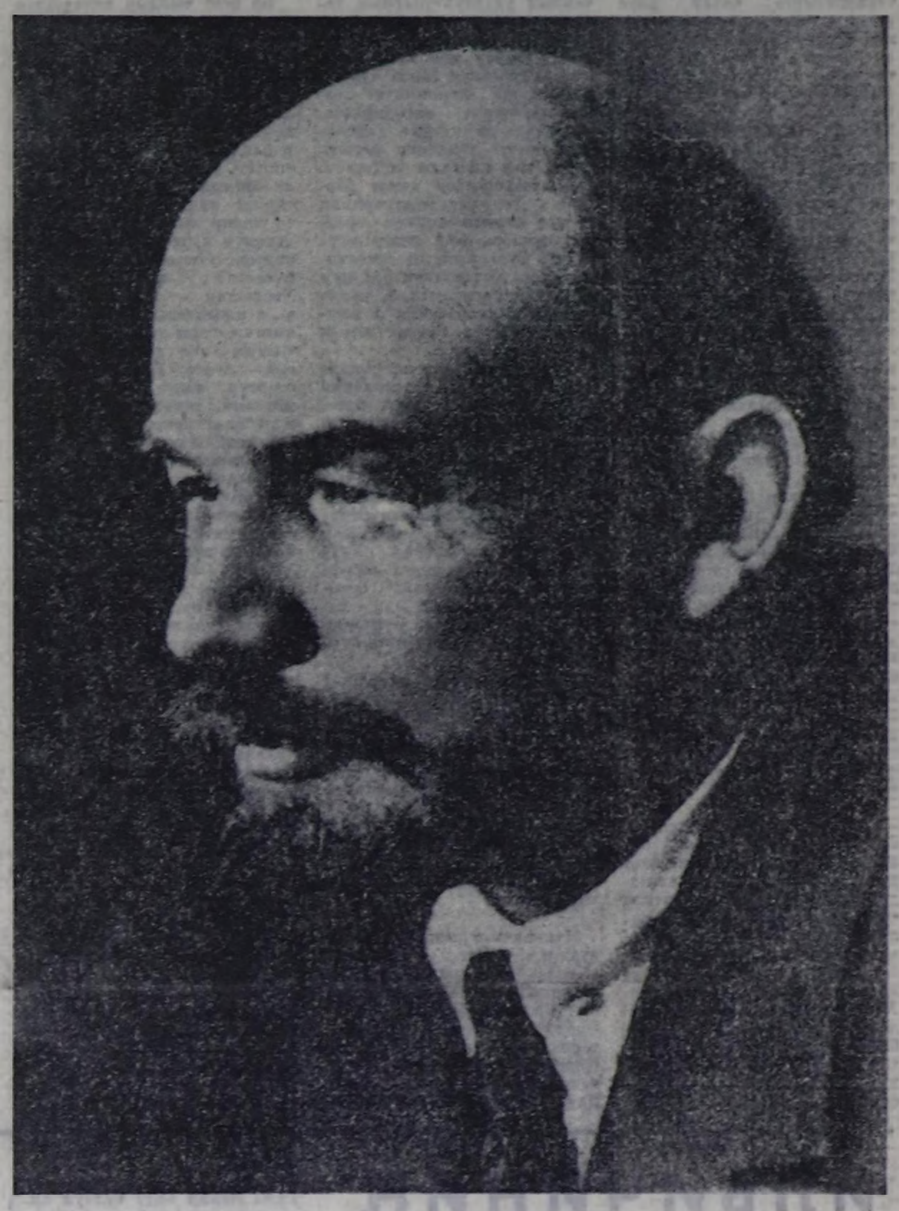
Чылыг, чырык хереглиг
хүн турбаан болза,
Шыны херек, аммыдырал
каймн турар.
Октябрьның Хувискаалы
үнмээн болза,
Октаргайга хосталганы
тыппас ийик бис.
Ачылыг чаа төре хөрээн
баштаарынга
Аймак чонну улам сырый
эвилелдээн
Ленинчи партия эвес
болза,
Ие-чуртка кежик-чолду
көрбес ийик бис.
Төөгүүүн чаа арны
ажыттынып,
Төрээн чуртум чырык
даңы адып туру.
Дээди шиниҥ күштүг үнү—
«Тайбың» деп ёөс
Делгемнерни кайын тура
ишкирип тур.
Алдары улуг партиявыс
шыдал-күштүг
Ада-чуртум Маска, Кадыыр
сүлдезинде.
Партия деп шиниҥ тухтуг
адаа-биле
Башкы Ленин боду-биле
базып ор бис.

Зоя НАМЗЫРАЙ.

БӨГҮН—БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

В. И. Ленининиҥ төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чылынга тураскаатка байырлыг хурал 1989 чылдың апрель 21-де 17 шакта Тываның хөгжүмшин театрынга болурун СЭКП-ниҥ Кызыл хооркому, улус депутаттарының хоорай Соведининиҥ күүскоиу дыннатпышаан, аиаа хамаатыларның келирин чалап тур.

Байырлыг хурал соонда концерт болур.

Владимир Ильич ЛЕНИН
(СЭТА-ниҥ фотохрониказы).

СЭКП обкомунуң бюрозунда

Апрель 18-те болган СЭКП обкомунуң бюрозунуң хуралынга «Кем-херек үүлгедир болган хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктар-биле демиселди күштелдирер талазы-биле пемелде хемчегдер дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктарны болдурбас талазы-биле профилактика ажылын республиканың партия, совет, профсоюзтар, комсомол болган эрге-хоойлу камгалаар органнары кошкак чорудуп, кем-херек үүлгедир чорукту шуут чайгадырынче партия, совет, ажыл-агый активин болган хөй-ниитиниҥ көдүрүп шыдаваан деп бюрога демдеглээн. Бо чылын оперативтиг байдал парын болуп артышаан. Кеминг херек иле-роэшкиннери, ылангыл кудумчуларга болган өске-даа хөй-ниитти черлерниҥе үүлгедиишкинер саны көвүдеп турар. Кызыл хоорайга болган республиканың чамдык районнарынга кем-херек үүлгедир чоруктуң деңнели бедик болуп турар.

Кем-херек үүлгедир болган хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктар-биле демиселди күштелдирер талазы-биле элээп хөй немелде хемчегдерни партия обкомунуң бюрозу ажылдап кылган. Бүгү-ле партия, профсоюзтар болган комсомол организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге база чонниң чурттап турар черлерине, ылангыя апыяктар ортузунга кижизидилге болгаш профилактика ажылын бүгү талалыг идепкейжиделиринче кол кичээнгейни угландырарын эргежок чүгүла деп саналы.

Бо чылдың апрель-майда партия, профсоюзтар болган комсомол хуралдарын, күш-ажылчы коллективтерге, чонниң чурттап турар черлериниҥ хуралдарын эртиреринде, аңаа сагылга-чурумну, организастыг чорукту бышыглаар болган кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди күштелдирер талазы-биле айтырыгларны чугаалажыр.

Боттарының даазган коллективтеринге корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну тургузар талазы-биле ажылды шуут боттары баштаарын партия болгаш комсомол организацияларының секретарьларындан, профсоюзтар комитеттериниҥ болгаш күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниҥ даргаларындан, бүдүрүлгелериниҥ, албан черлериниҥ болгаш организациялардың, школаларның болган өөредилге черлериниҥ, министерстволарның база ведомстволарның удуртукчуларындан СЭКП обкомунуң бюрозу негзеп. Хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктарга улус депутаттарының эртиреринде, аңаа сагылга-чурумну, организастыг чорукту бышыглаар болган кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди күштелдирер талазы-биле айтырыгларны чугаалажыр.

Эки тура улусчу дружиналарның болгаш комсомолчуларның оперативтиг отрядтарының дежурныйлаашкын үскен чорууига, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар назы четпестер-биле ажылдаар, административтиг, хайгаарал болгаш өске-даа янзы-бүрү комиссилларның ажылдавас чорууига принципиалдыг партийжи үнеледдн партия хооркому, райкомнары, парткомнар, хооррайкүүскомнар бээр хүлээглелиг.

Сагылга-чурумну болгаш ниитиниҥ корум-чурумун хажыткан таварылга бүрүзүн бүгү талалыг сайгарар, аңаа принципиалдыг үнелелди бээр. Күш-ажыл хоойлужудулгазының болгаш ниитиниҥ корум-чурумунуң нормаларын хажыткан кижилерге салдар чедиреринниҥ моральдыг болгаш материалдыг быраларын долу ажылаар. Кижилер-биле кижизидилге ажылын чорудуп тура, кол кичээнгейни угландырарын эргежок чүгүла деп саналы.

Бо чылдың апрель-майда партия, профсоюзтар болгаш комсомол хуралдарын, күш-ажылчы коллективтерге, чонниң чурттап турар черлериниҥ хуралдарын эртиреринде, аңаа сагылга-чурумну, организастыг чорукту бышыглаар ажылын республиканың партия, совет, профсоюзтар, комсомол болгаш эрге-хоойлу камгалаар органнары кошкак чорудуп, кем-херек үүлгедир чоруктуң шуут чайгадырынче партия, совет, ажыл-агый активин болгаш хөй-ниитиниҥ көдүрүп шыдаваан деп бюрога демдеглээн. Бо чылын оперативтиг байдал парын болуп артышаан. Кеминг херек иле-роэшкиннери, ылангыл кудумчуларга болгаш өске-даа хөй-ниитти черлерниҥе үүлгедиишкинер саны көвүдеп турар. Кызыл хоорайга болгаш республиканың чамдык районнарынга кем-херек үүлгедир чоруктуң деңнели бедик болуп турар.

Кем-херек үүлгедир болгаш хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктар-биле демиселди күштелдирер талазы-биле элээп хөй немелде хемчегдерни партия обкомунуң бюрозу ажылдап кылган. Бүгү-ле партия, профсоюзтар болгаш комсомол организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге база чонниң чурттап турар черлериниҥе, ылангыя апыяктар ортузунга кижизидилге болгаш профилактика ажылын бүгү талалыг идепкейжиделиринче

Апрель 22— В. И. Ленинниң төруттүнген хүнү

ООҢ ЭГЕЛЭЭНИ РЕВОЛЮЦИЯ УЛАМЧЫЛАВЫ:ШААН

ЛЕНИННИҢ АДЫНГА ТӨЛЕПТИГ БОЛУР ДЭЭШ

Аңмак республиканың аар үлетпүрүүн баштайгызы — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинады тургустунганындан бээр 25 чыл болур оюн бо чылдың сентябрь 6-те демдеглээр. Бо арасында эвээш үе эртсе-даа, ажылчыннар хоорайы Ак-Довурак өзүп хөгжээн. Хеп бодаар илиргеп эгелээш, космос техниказынга чедир улус ажыл-агыйында хереглеттинмес черлери чок. отка кыппас, өттпес, натпас ховар эртинелиг бүрүнгү Кара-Даш сыннарының муң-муң чылдар иштинде шыгжап келген «үүжелиг» Төрээн чүрттүң хереглелиниге берип эгелээн.

Ам бо хүнзерде бүдүрүп турар продукциязы он ажыг хоорайларда бүдүрүлгелериниң чагыгларын ёзугаар чорударынга ажыра, Кыдат Улус Республикага база бээр керээ чардынган. Комбинатта улуг чүрттүң ажы-ажы булуңнарындан келгилээн 32 нациларның болган биче улустарының төлээлери чангыс ог-бүлениң төлдери дег, эң-ниймралдыг ажылдап, чүрттап турары — ленинчи национал политиканың амыдыралга бөстанынышкынының тодаргай бапытказы.

Түс черниң көшүүн араттарының ажы-төлүү ам нарын даг техниказының бешкарыкчылары, кадржаан ажылчыннар, үлетпүр бүдүрүлгелериниң эдилчет, участокталрының удурткучулары, инженер-техниктиг ажылданчыларының, от-сураглыг күжүлер апаргылаан. Чамдык сан-чурагайлар, чижектерден көрээлиг. Бүгү ажылдап турар кижилериниң 51 хуузу үндезини националдың кижилери. Оларның арасында 30 дээш, 119 түскей ортумак эртемниг тывалар бар.

К. И. Чиманга удурткан сентедге-тудуут эргелеп он пёнги беш чылда 7 миллион рубльдиң тудуг-монтаж ажылларын кылып планын эртжен чылдың ноябрь айда 7 миллион 200 муң рубльге күүсеткеш, он үшкү беш чылдың бештайгы кварталының планларын оон-биле ажыргап. Арыглаа фабриказының бөлүүн рудадан даг-дүгү болбажыраар пегинде улуг мастер Л. К. Очур-оолдуң эдлээ өөрүн оранчок мурнай берген. Мындыг чижектерни ам-даа уламчылап болур.

Бистиң комбинат 1987 чылдың эгезинден бээр чүрттүң даг-дүгү бүдүрүлгелериниң биг-ле дутаар коллективтиг керээже кирип, ону чоорту сайзырадып, бригадаларга, участоктарга, эдлчеглерге болгаш звеноларга иептеретккен. Баштайгы үеде инженер-техниктиг ажылданчыларның, чамдык удурткучуларның тазазындан эргижирээн чанчылдардан адырлар хөөп чок. бүүрел чок көөр шаптыктаашкыннар бала турду. Кижилерни экономиктиг санаашкыннарга өөредирииге, коллективтиг кылган ажылдың төнчү түңелин үлежиниге хөй ажылды үндүрген. Күжениишкиннер халас бар-баан. Даг-дүгү бүдүрелиниң 3 чыл планын эртжен чылдың октябрь 1-де ажыр күүседип, беш чылдың эгезинден бээр 13 миллион 372 муң рубльдиң орулгазын, 4 чылда планнаанындан бээрги 1 миллион 462 муң рубль артык орулганы алган.

Бо чылдың эртжен бирги кварталының түңелдерин мацаа адаары артык эвес. Эртжен 3 айлар дургузунда 8,5 миллион рубльдиң бараанныг продукциязын, сайгарары 167 муң рубльге, 4,25 миллион рубльдиң нормативтиг арыг продукциязын бүдүрерин 327 муң рубльге, 35,5 муң тонна даг-дүгүн бээр тургап, 1648 тоннага ажыргап Чонга хелеелиг ачыдуза чедирери 14,8 муң, хереглел барааннары бүдүрери 16,9 муң рубльге ажыр күүсеттинген.

Ам бо хүнзерде комбинат 1989 чылдың үшкү кварталының үлүүнде ажылдап турар. 1985 чыл-биле деңнээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 43,6 хуу, шалыңга алыр акша 37,6 хуу өскен. Коллективтиг керээже долузу-биле шилчээп сөөлүнде ажылчыннарның, албан-хаакчыларның, инженер-техниктиг ажылданчыларның саны 300 кижиге кызырылган.

Мурнанчыларның саны көвүдээн. Даг рудниги-ниңдө «БелАЗ-540» маркалыг автомашиналар чоланачылары Леонид Волковский, Чандый-оол Ооржак, экскаватор машиннистери Лопсан Товаришай, Николай Баранов, чер орумнекчилери Василий Воронов, Данил Саая, даргап Виктор Корначёв, үүрмектеп сорттаар цехте руда кургадыкчызы Очур-оол Монгуш, бөдүүн руладан даг-дүгү арыглаар цехте дериглер таарыштырыкчызы Бичепей Сарыглар, бедик сорттуг даг-дүгү арыглаар цехте машиннис: Зоя Монгуш болган өскелериндаа чоргаарал-биле адап болур.

Бо беш чылдың төнчүзүнге чедир кылыр ажылдарывыстың хемчээли аажок улуг. Бөдүүн рудадан даг-дүгүн арыглаар цехтиң бажыңының 13 каттарында салдыптан дериглерни эде дериирииге көрдүнген 1 миллион 88 муң рубльдиң 821 муңу шингээттинген. Ону долу күүүзү-биле ажылдаткаш, бедик сорттарлыг руда арыглаар пехти келир чылын хаан. даг-дүгүүнүң кудуку сорттарындан картоп болгаш шифер бүдүрүлгезин кылып ажылдар. Хосталган ажылчыннарны аңаа ажылдаарыр соруга салдыптан. Даг-дүгүнден ылгаттынган хоюг довуракты чаңгыс черге балер, ыраны сөөртүр ажылдарга механизациияны, техниканы, кижи күжүн база ажыглаар. Технологияны хажылып турарындан дыка хөй продукция четче арыглаттынмас, чидириглиг болуп турары-биле эптежир арга чок.

Рудниктен каап турар даг массазы пес, саазын, ыяш болган өскө-даа бок-сүрээ-биле кады цехтерже кирип, бүдүрген продукциязының шынарын кулуздар таварылгаларны болдурбас.

СӨКП ТК-ның болган ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бо чылдың январь 1-ден эгелеп бистиң республикада ажылдап турар кижилериң шалыңмына 10 хуунү немээр дутайында докталды үнген. Бистиң комбинатка аңаа дүүштүр немелде төлевирии социал страхованиебиле санаарга 700 муң рубльге четкен. Ону социал хөгжүдее болгаш материалдыг мацнал фондузундан алырынче албадаан. Ынчангаш долу бот-орулга-чарыдганы биидилиг ажыглап, чаг эт, материал, одаар түүлге, электрооборудованиялга камналганы тургузары, иштики курлавырларны долу ажыглаары пететтинер. Орулганы ам-даа 2—2,5 миллион рубльге көвүдеткеш, социал айтырыгларны шиитпиразээринче угландырарын планнап турар бис.

Сөөлүү чылдарда столовыялерда аъш-чем өртээп чиигедириинге, дүнеки болгаш кежээки эдлчеглерде кижилерниң немелде төлевириине, сапаторийлер, курорттар баар чиигезделиг путевкаларга хөй акша-көрешти чарыгдаттынган. Оон аңгыда не-херээжелер чаш урутларын 3 хар чедир азыраарынга ай саныңда 100 рубльден эвээш эвес төлевирлиг шкафтарын база ап турар. Школалар, эмнелгелер, уруглар садтарынга үүнүп турар чарыгдалдар база хөй. Ажылды организастаарының депшилгелиг арганаарын ажыглап, хаваа фермазын, ногаа өстүрер черни, сентелге-түдүг эргелелиниң асфальт кылыр бригадазын аренда кергээринче киирер. Эрткен чылын комбинаттың эргезинге 6 мооперативтерни тургускан. Олар 50 муң рубльдиң төлевирлиг ачы-дузазын чонга чедиргеп.

Кижилерниң ажылдаар, дыштанырынга таарымчалыг бөйдаалдарны тургузар, кадыын камгалаар, чүрттәлга болгаш социал-культура объектилериниң түдүгларын дүргедедир талазы-биле комплекстиг хемчеглерни комбинаттың администрациязы, профсоюзтар комитеди ажылдап кылган болгаш бөстандырып эгелээн.

Рудниктө, ыраглаа фабриказының цехтеринде, дүзелээл транспорт гаражында, сентелге-механиктиг цехте хеп солуттуунар, дыштанар, ыраглаар, чунар өрээлдерни кылган. Чылыг болгаш электри төвүүнүң капитал сентелгезин бо чылын доозар.

Эштир бассейниниг спорт комплекзиниң, оон чанында стадионнуң, Культура ордузунуң сентелге дериглезинче кичээнгейни үлгедирер. Хоорайның баарында Хемчик хемниң эриинге дыштанылга зоназын түдары планда киргеп.

Эрткен чылдың эгезинде бажың оочурунга 1058 ог-бүле, оон иштинде чүрттаар чери чок 545 кижи, 370 хөй уруглуг ог-бүделер тургай. Ийи муң чылга чедир ог-бүле бүрүзүн ачы квартираа бажың-биле хандырар соруга-биле 78 муң дөрбелчин метр чүрттәлга шөлүн тударынга 32 миллион, а тудугулар суурунуң 8,8 муң дөрбелчин метр чүрттәлга бажыңнарын чаартып, капитал сентелгезин кылырынга 1,5 миллион рубльдиң чарыгдаары программада көрдүнген. 1988 чылда 80 ог-бүлелерни чаа бажыңче киирген. Бо чылын 100 ог-бүле чаа бажыңнарны алыр.

Оон-биле чергелештир хоорайның чаштары бирээзи-ле 280 олуттуг ийи уруглар салтарын 1989-1990 чылдарда алыр. Эрткен чылын чаа универсалдыг садыгны ажыглаага киирээнивисее-даа, чонуң негелдезин хандырып шыдаваан. Ам Постоянный суурда садыг төвүүн таваан садып турар.

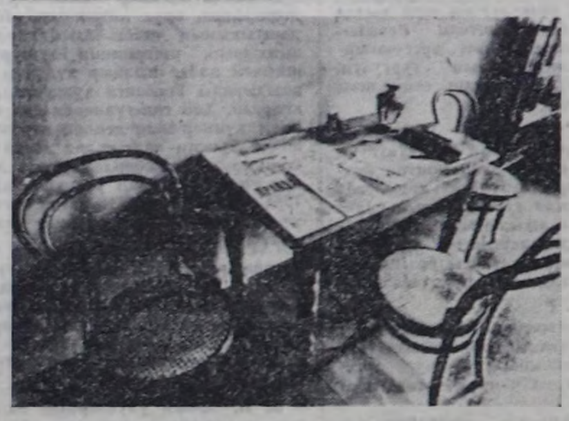
«Экология-95» программаны ажылдап кылган. Ону ам амыдырал кырынга боттандырары арткан. Баштай хоорай кыдыы-биле эргежар автомобиль оруун кылза-даа ыраглаа фабриказының кедээзинде овааланган хүл шыкаш хоюг даг-дүгүнден ылгаттынган довуракты хоорайже хадывас кылдыр чайлаар хемчеглерни оожум чорудуп турар.

Бүдүрүлгенің хөмүр-даш одаар котельналарын хаан, ишти чылыг төвүүнге кожар, хоодайлар баштарынга түскей шүүрзерни тургузары боттанмаан. Комбинаттың администрациязы, хооркүүском, хоорайның бүгү бүдүрүлгелери, организацияларны кады хөделип, чугаадан ажыл-херекче шилчип, агаар делгемин арыглаарынче оннажинчээнтей салыр дутайында пегелзе чөптүг.

Бистиң комбинат эрткен чылдарда В. И. Ленинниң адын эдилээрииге төлептиг болуп, планның даалгаларын болгаш хүлээлгелерин ажыр күүседип, ССРЭ-ниң Тудуг материалдар министерствозунуң болгаш ол адырлың профсоюзтар Төп комитединиң, СӨКП Тыва өбкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобјөчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ өбкомунуң туктары-биле шаңналдың келген. Шаңналга сорук киргеш, чеднишкиперге оожургавайн улам күжениишкиннинг ажылдаар.

Юрий КОМАРОВ.
В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың тиилгине директору, ССРЭ-ниң улус депутады.

Краковта Королев Ядвиг, 41 деп адрестиг (мурнунда Звежинецкая, 218 турган) ийи каът бажың бар. 1912 чылдың июль-сентябрьда аңаа В. И. Ленин биле Н. К. Крупскея чүрттап турган. Ол бажың Краковка оларның башкы квартиразы турган. 1974 чылда аңаа музей ажыткан. Чыл санында ону муң-муң кижилер барып көрүп, квартираның иштинги байдалы-биле танышып турар: ийи улуг эвес өрээл, кухня. Бедүүн, артык чүве чок. Өрээлдериң ханаларында Ильичиниң болгаш Надежда Константиновнаның, өскезинде—Ленинниң аваазының болгаш дүүмалларының чуруктары бар. Столда—Мария Александровнага чедир бижиттинмээн чагаа. Музейде эң үнелиг экспонат—чадаг-терге, бурунгу Макувче, «Бабья гора» дагже селгүүстеп үнерде Ленинниң мунун турганы хөлгеен.

ЧУРУКТАРДА: В. И. Ленин биле Н. К. Крупскаяның № 41 бажыңда квартиразында ажылдап турган черн; ол бажыңның шыкаш хевири.

В. ЗАВЬЯЛОВ биле Р. НЕТЕЛЕВТИҢ фотолары. СЭТА-ның фотохрониказы.

СОЛДАТ ЭТТЕ БИЖИМЕЛ

Экспонат апарган солдат эдилеп — ам-демир хөйлаарактарны (фляжка) музейлерден чаңгыс эвес удаа көрген мен. Белорус суур Полыковичиде музейде ол база бар. Оларның чамдыктарында эдилеп чораан эзлери адын, фамилиязын-даа угуладап артыдыр чаан болур. Ындыг бир хөйлааракта 1941 чылдың түлчүүшмүннарының бир маадыры чүрттап турган черинин, бажыңының адрезин безин өөп иаан. «Поиск» клубтуң неижигүннери кызыл исчилер ол адрес-биле маадырның ог-бүлезин, уруг-дарыын тыпкан. Ол дайынчының фамилиязын Уяимаев дээр болган.

Ол кодээ суурда революсчу, дайынчы, күш-ажылчы аадар музейинде экспонаттар араазындан Владимир Ильич Ленинниң портредин чураан хөйлаарактыг онзагай сонуургапчыг. Хөйлаарактың ээзи дайынчыны тулган чуруучу деп санап бөлбас-даа бол, ында өске бир чугула чүве бар: Төрээн чүрткә эң аар-берге ол хүннерде дайынчыга оон-чүрээ башкынчының өвүр-хевирин сагындырып чораанн ол.

Ильичиниң портредин өөп чураан хөйлаарактың ол суурнуң чүрттакчыларынга өлүп чыткан бир солдат белекке берген чүве-дир. Дайынчыдан дайынчыже, эстафета дег дамчып келген, бөдүүн, ижки бүрүзүнге эң эргим кижиниң портредин чураан хөйлаарак дайынчының чүгле суксунун чандырып чораан эвес, ол дайынчы бүрүзүнге эрес-дидим чорукту, тиилелгеге бүзүрелди каңнап чораан.

Полыковичи суурнуң чүрттакчылары калган дайынчыга берген сөзүн эрлеп, үнелиг хөйлаарактың кадагалап арттырган.

В. БЕЛЫЙ.
Могилёв область.

ИЛЬИЧИНИҢ ЧАЛЫМЫ

Пятигорскиге келген кижи бүрүү-ле төөгү-революсчу аңаа эвес турескаалче —Машук даг немдинде чалым хая ортында Владимир Ильич Ленинниң портрединче далажыптар. Оортап куду өөрге, ачымы ара сокпаас. Менге Подкумок шимээ-даштыг агын чыдар. А ору көөрге, Машуктуң аңгырлыг немдинде өске ачым — кижилерниң төнчү чок шуужу үлежир. Дагның эдээ чөстүн баштайгы, чайның өлүг чечектери, кустуң хүрээ-кы-ыяш бүрүзери каастай бөөр.

Аңаа чораан кижи бүрүүле Ильичиниң ол портредини төөгүзүн билип алыксаар, ол дүтайын төрелдеринге, эң-өөрүнге чугаалаксаар.

Туреевалдың төөгүзү, шынап-ла, солуун. Алдан аңыыт чыл бүрүнгаар Сонгу Кавказтың муң-муң ажыт херээжелерни Пятигорскиге болган бөстарынын бирги съездинниге чыглып келгеннер. Съездиниң ажылынга Совет күрүнениң хөй-иннтө болгаш политиктиг керээ ажылдакчыларны кээп кирипкем. Съездиниң организакчылы храйның хөрээжелериниң оргузунга ажыл-чорудар кылдыг эргелеткеш, «Сонгу Кавказтың ажыл-ишчы херээжелериниң» журналдың редакторгу Вера Алексеева болган.

«Оргузуг бөгө, ол ядыңберт чалыңгырлыг, дүүн шөлүбее пашаландар, хайгыдың сыдар таныш хемнер кыпсыбиле эртеп, ол бүгүнү шыпажын эртер сөөлүгүт бис—деп, ол сыңгыранаага чугаалаан — Ынчалза-даа бис бүгүнгаарлап ор бис. Оргузуг чыгыдыңы — ленинчи идеяларның чыгыы... Совет эрес-чыгыре өлүк түрээстерге дээр кызаларынга «Ленин» деп үнелиг сөстү кыйгырган».

Съездиниң ажылларының ярославль пролетарскы чогаалчыларының болгаш чүрүкчуларының Ростов орга-низациязының үдүрүкчуларының бирээзи, мергежил талазы-биле инженер-түзүт-кээп кирипкем. Съездиниң организакчылы храйның хөрээжелериниң оргузунга ажыл-ишчы херээжелериниң журналдың редакторгу Вера Алексеева болган.

«Оргузуг бөгө, ол ядыңберт чалыңгырлыг, дүүн шөлүбее пашаландар, хайгыдың сыдар таныш хемнер кыпсыбиле эртеп, ол бүгүнү шыпажын эртер сөөлүгүт бис—деп, ол сыңгыранаага чугаалаан — Ынчалза-даа бис бүгүнгаарлап ор бис. Оргузуг чыгыдыңы — ленинчи идеяларның чыгыы... Совет эрес-чыгыре өлүк түрээстерге дээр кызаларынга «Ленин» деп үнелиг сөстү кыйгырган».

Съездиниң ажылларының ярославль пролетарскы чогаалчыларының болгаш чүрүкчуларының Ростов орга-низациязының үдүрүкчуларының бирээзи, мергежил талазы-биле инженер-түзүт-

шу Николай Кузьмич Щукин эртип база турган. Съездиниң эртип турарының иниити байдалы. Совет эрес-чыгырга ыяшсынган. Адаарлардан ыалчаа аараан эжелекчилер сдаглаарны өөрүүп, портретти кара будук-биле бычаан кадыкпаннар. Бирги чаъс суу чаңа будукту арыядыр чүп квадратка. Ильичиниң эргим өөүр-хевирин катап чыгып, оон кудумаруазо карактары үлам көсүү аварган.

Шүлчап гитлержилер портретти адын турган үрээр деп барган. Машук эдээнге улуг калибрлиг пулеметтарлы, пушкаларлы эккелгеп. Оон дутайын портреттиң автору мынчаар бижээн:

Алып-бооган турган өйде
Ада Ленин кээп дүшпээн.
Чөөс октор сөөрүлүп турда,
Чалым хөрээ бедик сергей
Ленинниң
көргеп карааларынга
дайынналарлы
Монгидир.
өрттендир чип
турган шыкаш.

Чоонуң өжээн элегелчилерге —партизаннар-биле кады төмөнгөлүү партизан кыс Нина Попцова хандыраатты база Ильичиниң портрединиң базынга берген деп чүвени Пятигорскиниң чүрттакчылары чугаалап турар.

Үзерледно, хилинчектеткен ачыгаан комсомолчу кыстың чайынналар Машук эдээнге сонуун келген. Ынчалза-даа чалым кыстың көрүнүп бижиг чаа-соонгу көргеген. Хүн дереглелеп чыдып дээш портретке дорт көрүп, ол бажың чоргаар кодурткеп, ыяш турган...

Фашистерниң чалым хаанын сөөлүлүрүлгелер дээш күзели база бүтүнейн бергеп.

...Куду өөрге, агымы арыг, чеңге Подкумок шимээнчаштыг, хөглүг акпышаан. Ону көөрге, ядаарлыг немелиг өске ачым—улуг баштыңчыга мнакшылыг, өөрүп четтириининиң илереткен кижилериниң төнчү чок шуужу үлам шыргайган.

И. СЕРГЕЕВА.

ООН ӨӨРЕНИР, ШИҢГЭЭДИР БИС

Библиотека ажылдакчызы — номчукчуларның өөнүү, оларның санаа-оналын деткиир, партиниң политиказының алыс утказын амыдыралчы практика-биле холбаар турган тайылбырлаар. Ынчангаш номчукчуларга бүгү-ле байдалды таарымчалыг болдурар дээш бар арганаарны ажыглап турар мен. Чижээлээрге, марксизм-ленинизм өөредиге кичээлиниг өөренирии темаларга литератураның делгелгеин айтыырлар дайын-биле тургузар мен. Темалар дайынчы ажыглаар техниктиг хереклелер (диафильмнер, диапозитивтер, грампластинкалар, магнитофон, диапроектор) бисте четче. Оларны пропагандистер, дыңнакчылар хол үжүү салгаш, ап ажыглаар арганыглар.

Номчукчулар хереглээнин литератураны дилеп, хөй үе-шак эрттирбезин дээш помнар, журналдар, съездилер, Пленумнар материалдарынын, ол ышкаш солуннар, диафильмнер, диапозитивтер, көргүзүг материалларынын картотеказын тургузуп алдым. Картотекада савап, айтып каап темаларны, хереглээнн чүүлүп чүгле пропагандист, лектор кижи эвес, картотека аргазын ажыглаарының дүржүлгазы эвээшдээ кижи дораан тып ап, херек дээш арын, тема, оон түржүк аваан бөлин, адыштаг дег кескү.

Районда идеология фронтузунуң хөй санныг дайынчыларындан чүгле пропагандистер бөлин чүс тозан ажыг кижи. Олардан чүс ажыг кижи бо библиотекадан ачылузавы докпаамал ап турар.

Библиотекада марксизм-ленинизмниң классиктериниң чогаалдарының, партийжи документилериниң, СӨКП-ниң болгаш Совет күрүнениң удурткучуларының чугаалдарының улуг-улуг балүүлеринн ыяшдынган. Оларның-биле чергелештир ном делгелгелерин, библиографтыг допчулаалдарны организастагылаадым. «Библиотека болгаш пропагандисте» деп бүлүң маркизм-ленинизмниң классиктериниң байлак чогаалдарындан чыыгдыларны номчукчуларга сүмелеп турар. Чижээлээрге, В. И. Ленин «Социалистиг түргүзүт дүтайында», В. И. Ленин «Социалистиг революция дүтайында» т. 1-2, «Маркс, Энгельс, Ленин, СӨКП экономиканы быжыктырарының дүтайында», В. И. Ленин «СӨКП социалистиг чарыш дүтайында» дээш оон-даа өске.

Чаа келген помнар дүтайында дайынчы медээ орнуна «Пропагандиске чаа помнар» деп бюллетень докпаамал үшүп турар.

Солуннардан, журналдардан чугула материалдарны үзе кезип, түспэй папкаларга шыгжаар ажыл база мендө онаашкан. Ол ажылдар марксизм-ленинизм өөредилгеге кичээлдер үезинде албан ажыглаттына бээр. Чижээлээрге, пропагандистерниң ажылының дүржүлгазы, дыңнакчыларның дээре дээп рефераттары. СӨКП-ниң Аъш-чем программазы дээп ышкаш айтырыглар ында чыыттынган болуп. Ол ышкаш бистиң республика солуннарындан үөшүүн чүрттап турар черивиз дайы-биле кижизидилге ажылынга хамаарышкан материалдарны база ажыглап турар бис.

«Тыва—беш чыдтың базымында» деп делгелге помчукчу бүрүзүнүң кичээнгейин хаара тудар. Ында «Бистиң республиканың кижилери болгаш ажыл-херээ». «Бистиң чүрттап турарывыс крайда», «ССРЭ-ниң акыдүмалышкы от-бүлезинде» деп бөлектерден ленинчи чагыгларның бистиң черде боттанышкынының айтырыгларын база сонуургап болур.

Ленинден өөренир, ленинчи ажылдарны шингээдир, оларны ажыглаары бистиң үевисте хүн бүрүүн хереглелеп болу берген. Чүге дизе бөгүн ажыл-херектеривистиң, планнарывысты Ленинчиле-биле кажангызындаа артык үүртештирип, эң-тургустуунуушкунуң, чаартылганың хереэн оон адыбиле холбаштырып турар бис.

Саяна КОНОДАКОВА.
СӨКП Кызыл райкомунда партбиблиотека эргелекчизи.

БАШТЫҢЧЫНЫҢ МАВЗОЛЕЙИНГЕ

Ленинниң Мавзолейи. Баштыңчы-биле холбашкан ол ыдыктыг чер совет кижи бүрүзүнүң, даштыкыда өөнүктеривистиң чүректеринге эң эргим, оок апарган.

Болум хуумда ынчан Москвага барбаан, карак-биле көрбээн-даа болзумза, школадан эгелеп, ол черлер-биле млаң таныш мен. Кандыг-бир чүрүк көрүп каап. Мавзолей мында, Василий Блаженныйның дүгаиы бө, Кремльдиң суургалары дүү дээш чергелиг тайылбырны саат чок шыны-биле кылыр турдум.

Чоокта чаа, төларгайларга, февраль айда Москва кирер, аңаа семинарга киржир үлүгге онаашкан мен.

Хостуг хүнүм воскресенье. Ховуда турган «өртээлиме» база чогумчалыг— Кызыл Шөл чоогунда «Россия» гостиницазы. Эртен аңгы шакта туре халаап, улус-чоңдан айтырып чораап. Мавзолейже киреринге кызээн кижилериниң чыглыр черн — Александров садынга чеде бергеп мен. Чүге дээрге кижи меңя мурнаакан болду. Оларның соо-биле оочурлап чораап. Мавзолей 10 шакта ажыттынар-даа болза, ам дораан улуг баштыңчыбиле көрүүрүмге сүрээдеп тургапымны база чажырбайн.

Ынчан бистиң республиканга кыштың соогу хевээр-даа болза. Москвага чылыг турган. Ынчалза-даа эртен эртежик соок чывар хап турарындан даштыгаа турары берге боорга, ол садтан ыраак эвесте метроже чоп шуужуккан, оларның соо-биле базыптым.

Ындыг эрте-даа болза, кижилер минута саныңда немежип-ле турар чүве-дир ийин. Чүрттүң ангы-ангы булуңнарындан кээп турар чоонуң баштыңчыга бараалтаар дээш күзели ындыг. Назы-харызээн дегүп, пенсиялаар үе чеде бергеп эр кижи, үш-дөрт харлыг бичии уруг эдертпеп не мээң соомга улаштыр турупту.

Тос шак үезинде колонна дыка оожум шимчеп үнүптү. Базымнар таваар, байырлал шинчилиг, чыскаалда чораан кижи бүрүзү бир-ле төөгүлүг болуушкунну көөрүнге белеткенип чоруурун ыядеп. Сактырымга, ында кирген муң-муң кижиниң чүректериниң согары дең ышкаш. Ыыткыр чугаалажыр, каттыржыр, таакпылаан кижилер черле көзүлбеди. Баштыңчыга үндүткелдиң база ылерели ол.

Александров садтан кылаштажып ора, революция хереэнге дорт салыышкын кирирген кижилерниң аттарын чыскаал бижээн турескаалдың чаны-биле эртивис. Карл Маркс. Чернышевскийдер эгелээш шупту кирген, ынчалза-даа Ленинниң ады чок. Элдепситтенимни кожа чораалдың кижи эскерип каап: «Бо турескаалды Ленинниң эгелээшкини-биле 1918 чылда ылгаан — деп, ол чугаалады. Аңаа кирер аттарны ол боду көрүп турган. Ол даңзыны чугаалажып турда бир кижи Владимир Ильичиниң адын кирерин база санаадаан чүве-дир. Ленин аңаа ёзулуг революсчу чылдыр ам-даа есиэзи мен дээн хевирлиг харыы бергеп, ынчаатаан адын кирерин чөпшээреэзи. Кайы хире биче сеткилдиг чораан-дыр. Ленинниң биче сеткилдиин Өлдир мен. ол факт база мээң ол бүзүрелимни үлам бадыткады.

Башкылывыс Мавзолейже кирип эгелээн. Чыскаал оожум чылып чоруп орган. Ийи-ийи одурут. Доктаар ады мурнаар кижи чок. чаңгыс ай темп-биле чоруп ор бис.

Ийи таныжылдың чаны-биле эртип. Мавзолейниң ижинче кирип ора, сүрээдедим. Миллион-миллион кижилерниң хүндүткелиг, ынакшылыг чаалап алган башкынчымны ам көөрүм ол. Куду бадар чадалап каңчаар кылаштап организмны бялбес мен, хамык сагыш-сеткилим ам ужуражыр башкынчымче утланы бергеп.

Ленин бо. Лампочкалар ону чырыдып тур. Кинолардан, чуруктардан хөй удаа көргенним эргим арыя-шырай. «Экии, башкым!—деп, шиитимде чугаалаидым. — Бичө тыва улустуң төлээлекчилери Силерге хөй удаа кирген боор, четтиргенин хөй кижи сагыжа боор. Шичалза-даа мен база илередийн. Сөөлүгү база эвес мен. Силерниң оруунар-биле чоруп орар туваларның бүгү салгалдары Силерге мөгеер»...

Дашкаар үнүп келдинис. Мээң сагыш-сеткилим дыка сергек, амыдыралым бир-ле онзагай апарган шыкаш болган мен...

Данзыт ЧЫДЫМ.

Аныяктар: оларның

шиитпирлээр айтырыглары

ДОКТААМАЛ ЧОРУДАР

Солуп, сеткүүлдерден номчуп, радиодан дыңнаан база телевизиорга дамчыдылгалардан көрүп орарга, республикада корум-чурум үрээр чоруктар эвээжевейн турар. Обкомнуң бюрозунга Барыын-Хемчик районнуң удуртукчуларын ол талазы-биле дыңнаавын солундан номчудум. Ында бижин турары-биле алырга, ол районда байдал мындыг-ла эки эвес. Шынап-ла, корум-чурумну кайы-даа хоорай, суурларга шыгыыразыры — бирги чертениң айтырым. Ындыг болганда чер-черлерде партия, совет органнар албан черлеринде, будүүргелерде база организацияларда активтер-биле тудуш холбаалыг ажылдаары черле чөптүт.

Бистиң районга корум-чурум үрэшкиннери база удаа-дараа болгулай бергилээр. Ынчалзажок бо талазы-биле хемчеглерив хаая эвес ап турарывыстан байдал республиканың өске районнарындан түргэр. Иниилелге ажыктыг ажыл кылбастарны илередир ажылды чоруткан. Олар — колдуунда аныяктар. Ындыг хынаалдавың түңнелиинде иниги райондан 60 кижини тодаратқан. Оларны дагдыныкчыларга кожар, ажылдадыр хемчеглерин хамаарышкан черлерин ап эгелээн.

Корум-чурум тударынга улусчу дружининиктерниң ак сеткилдиг ажылы дыка дузалыг. Бөлүм дружинник кижи мен. Ынчангаш кордүнген график ёзугаар дежурныйлаашкыныче доктаамал үнүп турар мен. Чоокта чаа Министрлер Чөвүлелиниң эзэлеглиг хуралынга бистиң райкүүскөм даргазының орлакчызы Ш. С. Куулариың районда корум-чурум талазы-биле информацияны дыңнаан болду. Бо бүтү районда корум-чурумну улам быжыглаарынга дуза болуп, моон соңгаар канчаар ажылдаза экил дээрзин сеткемелеишп турары ол деп бодаар мен.

Черле ынчан талоп системазыя тургускаиы кончуг таарымчалыг. Чамдыкта аныяктар арага ижип алгаш, ында-мында бир-ле хереги үүлгеткен болуур. Мынаар үүлгедиглерни болдурбас дээш түс-түс черлерниң дружининиктери графиктиг үүшкүүнерни кылып турары черле чөптүт. «Кызыл араганы чаа чыл соонда талон чок садар» дигеи чүтаа чон ортузунга тараан турду. «Дидир-дидир» чугааны ийи-чангыс арагага сундулуг кижилер чарадыр. Боттарының күзелдерин чон ортузунга илередип турарлары ол. Бирээ араганы талонналарынче киирген болганда, кандыгаа эзирнир суксунну аиаа садарын чөпшээревес болгай. Бо талазы-биле дүрүмну үнүрүп алгаш, оны дедир кылырга таарышпас.

Социалистиг хообілу-дүрүмну камгалаар, арагалаашкыпга удур демиселдя чоруулар, ажыл кылбас, маңгыстальчак ямыдыралдыг, совет кылырлар-биле демиселди доктаамал чорудары — түс-түс черлерде партия, совет, профсоюзтар база комсомол организацияның, оон активтериниң соңгаарлаттымас херээ болур.

Намажаан КУУЛАР.
Өнүр район.

АМЫДЫРАЛГА БОТТАНДЫРАР

Пенсионер кижи болгаш, бодумнуң кадыым быжыглап, эмнетпиишаан дыштанырыбыле чылдың-на чүрттүү кайы-бир санаторийниге, курортунга баарын барык чайчыл апарган.

Республикадан дашкаар өске черлерге чорун чораан, бистиинде корум-чурум-биле ында байдалды деңнээрге, иниги-ле-биле ажок чөгенчиг-дир бис. Маңаа аныяктарның корум-чурумунуң, оларның ыяларын хөй-ниити черлерииге боттарын ап чоруурунуң дугайында бижикседим. Өске черлерге чоруургa аныяк-өскен, шынап-ла, ажок хүндүлээчел, улугну улуг дээр, бичени бичe дээр, сагыш човаачал, ак сеткилдиг боор-дур. Автобуска, трамвайга, демир-оруккa-даа чоруурга олурар олуг чок болзa, аныяктар: «Маңаа олуруп алыпар»—дээш золдээ кончуг чайлап бээр чорду.

Хүндүлээчел, эвилел-эөлдек аныяктарга бистиң республиканың, шыны херек, тыва аныяк-өскенин деңнээрге, ажок куду деңнелде деп херек кырында көрүп, билип чоруур мен. Автобуска-даа, өске-даа хөй-ниити черлерииге бөлүк-бөлүк болуп алган, улуг улуска олуг, орук чайлап бээр хамаанчок, каттырыпиан, иткилешкен, оон кадында аиаа чораан хамаатыларның карманнарын чараа-ла чыып алган.

Гитлер хөй болгаш дарый-дарый чүве чугаалаан, ораторжу арганы чедип ап турган. Кезек-кезек кылдыр чугаалаар, алгы сымыранныкшыныбиле солчур, кыжаныышкын мырыпай халыыдал дембээрээшкин апаар. Оон чугаалаарыидан чамдык үзүндүлер бо: «Масса улуска кам-хайыра чок чорук херек. Ол сайгарын бодаар хөңнү чок. Масса күүдээшкинге ынак». «Бир эвес 60 миллион чудурук чаңгыс күзел-соруктa чагыртыр болгаи эъдп-хаиыдан кедергей национализ болза, ол чудуруктар бөө-чепсек апаар». «Гуманизм дугайында хоозун чугаанын херээ чок. Бир амытан өскезиниң хаяын сорар. Кезээдө ындыг болдур». «Бир эвес еврей бистиң мурнувуста чок болза оны чогаалап ыяыыар херек. Көстүп турар дайзын кезээде херек».

1923 чылда Мюнхенге Пиво үймээии кылган. Күштүү баштайгы ол шенеедээн буураан. Гитлерии Лаидсберске кара-бажыыпап каан. Аиаа «Майн кампф» («Мээң демиселим») деп номун бижээнимида оон бодуи хөөредип чарлаан аиыыт намдары киргеи. антикоммунизмни болгаи агрессияны, сөөк-язы ылгаар болгаи еврейлерни көөр хөөп чок чорукту сурталдап турар. 1925 чылда хостаигаи 30 чылларның эгезинде Германияның улуг хөреигитеппери-биле эвилелдежип алган. Олар дээрге — үтер-боолар, хөмүрзап болгаи кад эолери — Тиссеи, Кирдорф, Крупп, Флик, Шредер олар-дыр. Эрге-чагыргаиы хүиаап алыр талазы-биле сүлчээлешкеи өөрү ол. Олар аиаа акшаиы, эдерее хөй акшаиы бергеи.

1933 чылның январь 30-де Гитлер рейхсканцлер болу берген. Нацистер Германияга «чаа ёзу-чурумиу» тургусекан. Ол баштыичы. фюрер. «Фюрерии эдербейи турар кижи — моон соңгаар немец эвесс— 30 чылларның Германиязынга базым санында ыяыыг плакаттар тургап.

Хуула амыдыралы: Эмээр чок. Чүгле чаңгыс Эрнст Рем, ол 1919 чылда Гитлерге политиктиг амыдыралче оруктү ажыдып берген. оон дешпиирипте идиии бергеи. Гитлер фюрер апарганда ону «сеи» дээр кижи кара чаңгыс Рем турган. 1934 чылда СА-ның хындыкчыларын үзүткеи турган июльдуң «Үзүп бижектер» дүнеэиинде Гитлериің дорт айтымшкыиың ёзугаар ону өлүрүп каан.

Гитлер кырып бар чыдар эдээн каш херээженнер-биле харылзаалыг турган. Оларның ачызында бодунга эдээн ажыкты ап келгеи. Олардан аңгыда Гели (Ангела) Раубель — бодунуң чөөнү. Аиыяк кысче ол «кедергей салым салып» турган. Түңнелиидe — Гели амызынга бодуу четтиигеи.

Ева Браун. Гимназия башкызы Фриц Браунның уруу. Берлиидe фотоателье ажылдакчызы. Ева 17. бодуу 40 харлыг турда, Гитлер оон-биле «чоок апарган», а 1945 чылдың апрель 29-та империя канцелярииының оларның «кудазы» болган. Оон соонда фюрер 33 харлыг Еваны өлүрүнче албадаан — «герман аймактарның баштыкчыларының хереженөөлүктери ышкаш, кады тыныи бээр» деп.

Кадыы: Кошкак. Рактан болгаи чүрек хан-дамырының аарыгларындан албыстааже корбаи. Ынчангаш үргүлүү үнүштен кылган чем чип келген. Думчуунуң хозу үргүлүү ыжар, кара четпес, невроптут.

Чагыы: «Адыс соруда хевээр артар — герман улуска Чөөн чүкке черлер чаалап бээри. Делегей еврейлериие удур чапыш-сыныш чок демисежир». Амызынга четтиииериииң бир хүн бурунгаар 1945 чылдың апрель 29-та ынчаар бижээн. Өдүр бүдүүшүиде безин ол мегелеп турган. Мен дайын күзевээн мен-даа дээп. «Бир эвес мен өлүп каар болзумза. немец улус база өлүүр, чүге дээрге ол менээ төлеп чок болган»— оон бир чагыы бо-дур.

Ол бүгү чурттаалазында мегелеп келген. Оон өлгеиин безин май 1-де деп чаңгаап, херек кырында ол апрель 30-де 15 шакта аттына бергеи.

Шииткел (бир эвес Гитлер Нюрибергке шиитпирлер

Профоблчөвүлелдиң президиумунда

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭЛЕР ЁЗУГААР

Профоблчөвүлелдиң эзэлеглиг президиумунга 1988 чылда республиканың будүүргелериидe база организацияларында коллективтиг керээлерииң күүселдезиииң түңнелдерии болгаш 1989 чылда оларны чаргарыының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

1988 чылда будүүргелер, организациялар, совхоздар 419 коллективтиг керээлерии чарган. Ында айыткан хемчегларии болгаш хүүлээлгелерии керээде ат салган ийи тала күүсеткениидеи дыка хөй экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирээрии хандырган. Үлетүүр будүүргелер керээде кердүнген хүүлээлгелериииң 99 хуузун күүсеткеи. Аллан үш будүүргелииң түңнелиинде керээзии күүсетпээн. Орулга талазы-биле даалганы 110,5 хуу боттандырган. Үлетүүр социалистиг хүүлээлгелерии чедиишкиииг күүсеткеи. Улустуң хөреглел бараанарының будүүргезии 1987 чылбиле деңнээрге, 7 миллион рубльге көвүдээн.

Тудугга капитал салыыпкының 1987 чылдан 36,7 миллион рубльди хөйүү шиигээдии алган. Будүүргелеи эде кылырынче болгаш техниктиг эде дериишкиииче угланган акша-хөреигиии будүүргелер хөйүү үнүдүрүү турар болу бергеи. Транспорт будүүргелери чүүл соөртүрүүш, пассажирлер аргыштырарының талазыбиле социалистиг хүүлээлгелерии күүсеткеи. Күрүне, кооператив садыгларының, харылзааның, чоннуң амыдырал хандырылга. коммунал ажыл-агыий организацияларының бердингеи даалгаларыи боттандырыи шылаан.

Коллективтиг керээлериің күүселдезии аналитеп көөрге, ииити көргүзүүлер 1987 чылдың деңнелиидеи аллаи кудулаан. 1430 хүүлээлгелер, хемчегларии күүсеттиимээи, азы ол болза коллективтиг керээлерииде киргеи хүүлээлгелериии 6,1 хуузу болур. Агроүлетүүр комплекизииииң, тудуг болгаш үлетүүр тудуг материалдар, харылзаа, күрүне садыы болгаш кооперация, культура ажылдакчыларының обкомнары коллективтиг керээлерде айыткан хемчегларииии күүселдезииии хуузун эрткеи чылын кудулаткан.

Дыка хөй профкомнар, ажыл-агыий организары коллективтиг керээлериің күүселдезииии дугайында күпажылчы коллективтерге отчөттарын бербээн, күүселдезиии ыяалдазыр организациялаваи, оон уламыидан аллаи хөй хүүлээлгелер күүсеттиимээи. Ылаигыы чурттала-коммунал ажыл-агыий, амыдырал хандырылга будүүргелериидe, тудуг организацияларында, совхозтарда, кедээ ажыл-агыий продуктуларын болбаазырадыр коллективтерде байдал тоолуг эвес.

1989 чылда республикада 414 коллективтиг керээлер чардыигаи. Агроүлетүүр комплекизииииң ажылдакчыларының профсоюзтар обкому коллективтер-биле керээ чөрүрын эрткеи чылдан көвүдеткеи. Дыка хөй чурымышкын болгаи эмнелге албан черлери ийи таладыг керээлерии чарып алган.

Коллективтиг керээлериің күүселдезии хынаары болгаи чаа керээлерии чарары аллаи демократтыг үндезинге, ажык-чарлыг байдалга эртикеи. Хүүлээлгелериии күүсеттиимейн барган чылдагаанларын хынызы-биле сайгарып көргеи. Аиаа түвө чугаалаан ажыл-агыйларның болгаш профзвилел обкомнарының, комитеттериииң удуртуучулары ажыл-херектиг шүүтүмүүлеиии ёзу-биле аналитеэн. Бо чугула ажылга нушажымчы коллективтериииң чөвүлелдери изиилеиилиг киришкеи.

Профоблчөвүлелдиң президиумуну коллективтиг керээлериииң бо чылын күүселдезии анализтеп көөрге, ииити көргүзүүлер 1987 чылдың деңнелиидеи аллаи кудулаан. 1430 хүүлээлгелер, хемчегларии күүсеттиимээи, азы ол болза коллективтиг керээлерииде киргеи хүүлээлгелериии 6,1 хуузу болур. Агроүлетүүр комплекизииииң, тудуг болгаш үлетүүр тудуг материалдар, харылзаа, күрүне садыы болгаш кооперация, культура ажылдакчыларының обкомнары коллективтиг керээлерде айыткан хемчегларииии күүселдезииии хуузун эрткеи чылын кудулаткан.

Дыка хөй профкомнар, ажыл-агыий организары коллективтиг керээлериің күүселдезииии дугайында күпажылчы коллективтерге отчөттарын бербээн, күүселдезиии ыяалдазыр организациялаваи, оон уламыидан аллаи хөй хүүлээлгелер күүсеттиимээи. Ылаигыы чурттала-коммунал ажыл-агыий, амыдырал хандырылга будүүргелериидe, тудуг организацияларында, совхозтарда, кедээ ажыл-агыий продуктуларын болбаазырадыр коллективтерде байдал тоолуг эвес.

1989 чылда республикада 414 коллективтиг керээлер чардыигаи. Агроүлетүүр комплекизииииң ажылдакчыларының профсоюзтар обкому коллективтер-биле керээ чөрүрын эрткеи чылдан көвүдеткеи. Дыка хөй чурымышкын болгаи эмнелге албан черлери ийи таладыг керээлерии чарып алган.

Коллективтиг керээлериің күүселдезии хынаары болгаи чаа керээлерии чарары аллаи демократтыг үндезинге, ажык-чарлыг байдалга эртикеи. Хүүлээлгелериии күүсеттиимээи

Апрель 22—В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнү

БАШТЫҢЧЫГА ТУРАСКААЛ

Делегейде бир дугаар социалистиг чүрттүп үндезилекчиишиге инакшымды болган хүндүткелди Кубадан хөйү-биле көрүп болур. В. И. Ленинниң адын эдлээп мемориал паркта ооң тураскаалынын бларынга моңге өөрүп четтириишкинин демдээ — диргиг чектерни доктаамал салып турар.

ЧУРУКТА: улуг чаагай тураскаадда Владимир Ильич Ленинниң овур-хевирин сындыттынгеп.

О. СЕРЕДАНЫҢ фотозу.

(СЭТА).

КРЕМЛЬДИҢ КУРСАНТЫЗЫ

Николай Васильевич Смирновту улуг пазылыг кижилер эки танывыр. Ооң солун төөгүзүнүң дугайында «Красная звезда», «Известия» солунларга бижээнин номчукчулар билир боор.

Бо солун кижи-биле чоорбн бет чыл бурунгаар Кызылга ужуражкавымны утпаан мен. Шынап оны «Билиг» пинтилели чалап алган. Николай Васильевич-биле гостиницага таныжып алгаш, кежээлерде хөөрешпиш. Ужуражылгавыс ам-даа уламчылавышаан. Чоокта чаа Москвага ооң-биле ужуражтым. 1919 чылда револючуу болуушкуннар дүтээн ол хөреп бергеп. Смирнов шынап кызыл командирлериниң бирээ аттыг шериг курсатарының курсаатызы апарган. Ленинни көргеп, ооң-биле ужуражканын ол ам сактып чугаалап олурар.

«Бистиң курсатарга партия, совет болгаш шеригниң улуг албан-дужаалдыг кижилери келир турган. 1920 чылдың ноябрь 7-ниң хүнүп бажаалаа утпас мен. Шынап кызыл командирлерни доктуруган хүп. Владимир Ильич чедип келир чадавас деп чугаа дыңналы бергеп. Шыпаала, үдээаанда Ленин биске чедип келгеп. Ол чылчан чагыны бергеп. Далажып чоорбн бергеп. Ооң-биле ужуражкан ол ам сактып чугаалап олурар.

«Бистиң курсатарга партия, совет болгаш шеригниң улуг албан-дужаалдыг кижилерни келир турган. 1920 чылдың ноябрь 7-ниң хүнүп бажаалаа утпас мен. Шынап кызыл командирлерни доктуруган хүп. Владимир Ильич чедип келир чадавас деп чугаа дыңналы бергеп. Шыпаала, үдээаанда Ленин биске чедип келгеп. Ол чылчан чагыны бергеп. Далажып чоорбн бергеп. Владимир Ильичиниң чылыг болгаш хей-аът кирикчи сестериниң сөөлүнде, хөй курсаатыдар дораан партия кежигүнүне киргеннер.

Ол хүн Ленин Сокольники районунга бийырлыг хуралга чоп-биле ужуражып. чүве чугаалаар турган болгаш, далажып чораан чүве-дир. Ол кежээ бистеге Ф. Дзержинский биле Москваның шериг округунуң командылакчызы И. Муранов артып калган. Олар Кызыл Шелге шериг парадын болгаш курсаатыларның аъттыг-шериг маргылдаазын сонуургап көргеннер.

Курсатарга өөренип турумда Кремльди камгалаарынга курсаатыларны шилип алган. Оларның арааныга база киреп аас-кежиктиг болдум. Ооң-не харымсалганыг 27 дүгээлыг пост бар. Ол — Ильичиниң квартиразынче киреп хаалга.

Аңаа бир дугаар турганымны утпас-тыр мен. Даң бажында Владимир Ильич квартиразынзан үнүп келгеп. мээң-биле: «Экии, эш курсаат!» — деп мендилеп кеп. Ол үнүдеп желээп, Ленинниң съездилерге, конференцияларга келгенде хөй катап көрдүм.

Бир катап ол кабинединге дүнекиниң үш шакка чедир ажылдаан, аажок турупкан даштыгаа агаарлап үнүп келгеп.

Бистиң шериг курстарынга Ленин хөй удаа кээп, чурттуп иштики, даштыкы политиказын аажок тодаргай чугаалап бээр турган. Курсаатылар-биле ижип каре чокка чугаалажы бээр чаячылдыг. Бир катап таакпыныс тайгын калган. Курсант Малышев ол дүтайын Ленинге чугаалаан. Дораан-на кюшпени бистерге эккеп берген чүве пйан оп.

Владимир Ильичиниң бистер дээш сагыш салышкыны халас эртпээн. Ооң доолукчуларындан 70 аткы кижи Совет Эвилелиниң Маадыры атты алганнар. Аңаа өөренип турган. Ленинниң өөредилгезинден хөйүү биле алдым. Ону дооскаш, Туркестанның кызыгаарлы аъттыг шериг эскадронунга турдум. Перспл, Афганистан-биле чыгыстаарын камгалаштым. Шериг хөрээнге хөй дайынчыларны өөреттим. Чопумга ажыктыг чүүлдү кылганым дээш өөрүп чорүүр мен» — деп. Николай Васильевич шынап сактып чугаалап олурган чүве пйан.

Иван ЦЕЛИЩЕВ.
Краевед.

Төрээн дылың өөрен

ӨӨРЕДИЛГЕ НОМНАРЫН ӨӨНДЕЛЕДИР

Тыва дылды моон-соңгаар башкылаарын эжиндер, ылаңгыя ооң башкылаашкынынын методиказын сайзырадгайжыдар, тыва чугаа культуразын бедидер талазы-биле дуржулгалыг башкылар, методистериниң сөөлгү үеде парлалгага солуун чүүлдерни бижээнин билир бис. Бодум хуумда школаларга башкылап чораан болгаш тыва дылдың, тыва литератураның эрткен оруктарынга чүү-болуп турганын билир мен.

«Таптаашкын» үезинин тегин, салдары чүве ийикпе, бир кезек чылдарда тыва дыл дугайында кандыг-даа чугаа кылбайн турганывыс. Тыва дыл болгаш чечен чогаал башкылаашкыны хөй-хөй школаларда сөөлгү чылдарда эрелгейлээр чоруктө шилчээн. Школа удуртукчулары, тыва дыл, тыва литература шактарын өске эртемнер башкыларының акпалаар черн, «немелде чүүгү» кылыр апарган. Тыва дылын эки билбезиндеп өөреникчилерге орус-даа, тыва-даа дыл кырында бижээн чүүлдерниң утказын билип алырынга бертедээшкиннер таваржып турар.

Бо бижип турар чүүдүмге тыва дылга хамаарыштыг болгу дег дараазында айтырыгларны көдүрүкседим. Тыва дылдың, тыва литератураның өөредилге номнарын авторлар түрсүзуп каарга, 2-3 хире кижилер эрелгей рецензиялап каар, ооң сөөлүнде Улус өөредилге министерствозунуң чанында өөредилге-методиктиг чөвүлел бадылап ажар, ооң сөөлүнде бир кижиниң редакторлааны-биле өөредилге ному боор үнер. А ооң кандыызын сайгарбес.

Чечен чогаал ному чырыкче үнүп кээрге, номчукчулар, критиктер боттарының санаалын берип турар болгай. А школада доктаамал өөредилге номнарынга бедик арга-дуржулгалыг башкылар, дыл эртемденнери өске-даа кижилер чүге боттарының санаал-онаалын киирбезин, ооң дугайында оларның бодаддарын солунга бижиирин кым хоруудаар деп? Ном үнген сөөлүнде ол номга эки рецензия бээрининг конкурузун Тывада национал школалар лабораториязы, Улус өөредилге министерствозу, башкылар билиг белдер институт чүге организаставайн турарыл?

Номнар хөй үнген. Тыва дыл башкыларына дузаламчылар, методиктиг сүмелер дээш ооң-даа өске. Номнуң ийнги үндүрүлгези 2-3 чыл болгаш болур. Ол үениң иштинде кандыг-даа номга улуг сайгарылганы кылып, четпестерни эдип ап болур. Ол авторларга-даа улуг дуза-дыр. Өөредилге номнарының шыпары-даа экижилер болгай.

Мээң бодаалым болза чечен литература чогаалдарын Чогаалчылар эвилелиниң азы өске-даа черлерге сайгарып турда дуржулгалыг тыва дыл башкыларын, черле өске-даа школа удуртукчуларын, педагогика кафедразының ажылдакчыларын киприттирери чугула. Чүге дээрге чамдык чогаалдарда школачыларның чаңгыс аай негелделиг дүрүмнериниң, школа уставының негелделеринге дүүшпес хажыдыышкыннарны киргеп боор-дур. Чижек кыдыр Х. Ойдап-оолдуң бир чогаалында бир дугаар классче өөренип кирип турар дүнмазының хорээнге октябрят аңачогун кадаап: «Сен бөгүдеп эгелээп октябрёнок-тур сен» — дээш школаже үдеп турар. М. Кенин-Лопсанның «Хаймра чок Кадчан-Шилги» деп момунда уругларның кыргынаазы: «Силерге аргавың чаглаа-саадың белек кылдыр аккелдим, уругларым, оңу лайнаар силер, диттериңер быжыг болуур—деп суртаал салып турар. А бистер школага саат дайпаазырыкта дутайынга ажыл чорудуп турар болгай бис. Өске улуг-даа, бичии-даа хемчээлдиг чогаалдарда таварымча чок чүүлдер бо-ла таваржыр боор түве-дир.

Көдээ библиотекаларда, ол ишкаш школалар библиотекаларында орус классиктиг-даа, делегей литературазының-даа шилиттинген чогаалдарының тыва дылче очулдурган чогаалдары көнчүг хо-вартаан. Бо айтырыгны соңуннарга база бижип турган. Тыва уруглар номчуур номнар чок-тур. Чамдык черлерге чоруурга тыва чогаалчыларның номнарын тып алыры берге апарган. Бо чылын Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Чөөн-Хемчик районнарга профилактика эртирип чоруп турувуста, малчыннарның, черле иштин чоп хураанынга турғузар айтырыг тыва дыл кырында номчуур ном чогу боор чорду. Бо айтырыгны үстүкү органнар болур-чогуур-биле шинтиргээр үе келген. Ном үндүрер чер орус дыл кырында улуг хемчээлдиг романнар, тоожулар парлап, оны садыглап-сөөрарын өскээткаш, тыва дылче шаанда очулдурган номнарның катап үндүрүлгезин организастаары чугула.

Дыл эртемденнери кандыг-бир (кандидат, доктор) ат чедип алырда, тыва дылдың кандыг-да-бир чугула айтырыгларынга ажыл бижээн сураа дыңналыр. Ол ажылдарны кажан номчуп сонуургаар дээш тыпнас түве-дир бо. Ынды эртемниң ажыы-чок. Ол ажылдарның чыындызыны үндүрер болза эки. Тыва дыл башкыларынга ол номчут улуг дузаны чедирер ужурлуг. Бо талазы-биле ажылды эртем-шинчилел институдунуң дыл сектору, башкы институдунуң тыва дыл кафедразы болгаш өскедаа организар боттандырар.

Тыва литература программазынга кирер ужурлуг тыва чогаалчыларның, орус совет болгаш өске национал-даа улустарның чогаалдарының сан-түңүн, хемчээлин тодаредир хөрек. Тыва литература программазын чаартқан сөөлүнде, ында мурнуну турганындан ындыг-да хөй өскерилге чок арткан. Мен бодап көөрүмге, тыва литератураның аныяк чогаалчыларының чогаалдарын дидим-биле литература программазынга, башкыларга дузаламчы болур чыындыларга казба-биле кирерн чугула.

Тыва литература программазынга кирер ужурлуг тыва чогаалчыларның, орус совет болгаш өске национал-даа улустарның чогаалдарының сан-түңүн, хемчээлин тодаредир хөрек. Тыва литература программазын чаартқан сөөлүнде, ында мурнуну турганындан ындыг-да хөй өскерилге чок арткан. Мен бодап көөрүмге, тыва литератураның аныяк чогаалчыларының чогаалдарын дидим-биле литература программазынга, башкыларга дузаламчы болур чыындыларга казба-биле кирерн чугула.

Тыва дыл айтырыгын херекке ап, бо чылын эртем-практиктиг конференция эрттирер деп турары эки-дир. Ук конференцияга белеткелди көнчүг хынамчалыг. Бедик харыысалгалыг чоруулар херек. Мында дуржулгалыг башкылар, шаанда тыва дыл башкылап чораан хөөчүннарның кирижилгезин чедип алыры чугула.

Мактай-оол ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

ЭРТЕМ АЖЫЛЫНГА ХААРА ТУДАР

Студентиниң кандыг-бир эртем-практиктиг соруулгаларын шинтиргээрнинге хаара тутпайн, ооң келир үениң хаңы билиглиг специалзазын белеткээри болдунмас. Автомобиль транспортунуң мурнунда турар хөй талалыг болгаш хөй кызы соруулгалардан автомобиль транспорт факультединиң студентилериниң ажылдап кылыр эртем-шинчилел темалары тургустунар.

Студентилер эртем-шинчилел ажылдарынга 3-4 курстардан-на киржип эгелей бээр болгаш ол ажылдарын сөөлгү курска чедир уламчылаар. Ол ажылдар студентилерниң диплом төлевилелдерине база ол ышкаш кафедралар башкыларының чорудуп турар курбюджет ажылдарынга болгаш ажыл-агыйжы керээлер ажылдарга ажыглаттынар.

Бо 1988-1989 өөредилге чылында студентилерниң кылып турар эртем-шинчилел ажылдарының кол утказы-шынчыларны мынчыг: орук пиимчээшкиниинин айыыл чок чорууп бодидер соруулга-биле Тываның автомобиль оруктарының шинчилели азы паспорттаашкыны (удуртукчузу техниктиг эртемнериниң кандидазы А. И. Трояков), автомобильдериниң суук маслоларын ажыттаарының ажиктыын белидери (удуртукчузу техниктиг эрземнериниң кандидазы С. И. Катаргин), автомашиналарының чаашкын үеринин катан ажыглаары-биле ону арыглаар херекселдерни чогаадыш кылыры (удуртукчузу техниктиг эртемнериниң кандидазы С. И. Катаргин), электроннуг саналга машиналарынга дузалал программаларны ажылдап чыгыры (удуртукчулары С. И. Дамдын болгаш техниктиг эртемнериниң кандидазы С. И. Городецкий) болгаш оруктар шинчилээр көжүп чоруур лабораториялары чаартыры (удуртукчузу техниктиг эртемнериниң кандидазы С. И. Городецкий).

Чамдык студентилер шинчилелдериг дипломдуг төлевилелдерин кылып турарлар. Ол дээрге, ылаңгыя АТБ-лериниң техниктиг албанында экономиканың болгаш аревда керээлиниң айтырыгларын шинтиргээр темаларр болуур (удуртукчузу С. И. Иванова). Үстүнде адаанын утланымышкынар шупгузу автомобиль транспорт кафедразының башкыларының удуртулгазы-биле кылдыныр турарлар.

Ниити инженер эртемнериниң харылашкак кафедразында үшкү, дөртку курстарның студентилери-биле теоретиктиг болгаш дузалал утка-шынарлыг эртем-шинчилел ажылдары кылдыныр турар: гидравликтиг тургузугларда суук үүлдер болгаш өске-даа темалар бар. Факультеттиң чамдык студентилери ниитилел эртемнериниң талазы-биле рефераттарны бижип турарлар.

Эртем-шинчилел ажылдарында киржип турар студентилериниз ажылдарын кылып дооскан соонда, чылдының апрелзье болур филиалдың эртем-шинчилел конференциялыгына ажыл-херээнин түшелдерин илеткээрлер. Ам кап-ла хонгаш эдилегиг эртем-шинчилел конференциязын эрттирер деп турар бис. Аңаа студентилериниң бо өөредилге чылының дургузунда кылып чорутқан эртем ажылдарының түңнелдерин сайгарар бис.

Сергей КАТАРГИН.
Физалдың автомобиль-транспорт факультединиң деканы, техниктиг эртемнерниң кандидазы.

ЭРТКЕН СРЕДАДА

ЭРЗИН. (Телефон-биле). Эң эки кежээ организастаар талазы-биле чарыш Эрзин суурнуң коллективтериниң аразынга чыл эгезинде чарлаттынган. Райпо ажылдакчыларының организастаан кежээзи эрткен.

Районнуң хереглекчилер ниитилелиниң төвгузүнүн дугайында чугаа солун болган. Ол ниитилелдиң үр удуртуп келген, Ленин орденниг эдилекчиг Александр Далаевич Ширин, Дандыгай Бады, Тамара Долгар болгаш өскелерниң-даа чугаазын чон улус сонуургал-биле дыңнаан. Шылаң-да, тываларның «Хос-Доруг», «Дерги садыы» деп сестерин бөлүк сактырга, амгы аныяктарга ыяка солуун, «Хос-Доруг»—госторг, государственная торговля деп сестерни ынчаар адап турган бис. Баштайгы үеде чон аксы-шалын чок, а алгы-кеш, өрге болган диңд кежи-биле, эът, саржаг-биле шай, таакпы садыл алыр турган болгай.

Шөне кыстар Айсуу биле Айслуу Барынмаалар эрткен чылын школа дооскаш, райпога ажылдай бергеннер. Хереглекчилер ниитилелиниң кежигүн билеттерни оларга тутсурга, көрүкчүлер адын чөскаш, бөйыр чедирген. Ам садыг сургуулуп чаа дооскаш Айзавра Бадыр биле Санчай Долаанга садыгажының шынмалгазын база көрүкчүлер муразунга тыынскан. Бо чорук аныяк ажылдакчыларга харыысалгалы опаан, идегелдп көргүзүп турар.

Бараанпарның болгаш аътчем аймаанын делегелгеп болгаш садыгаашкыны база болган.

Алдын-кыс КОМБУ.

ТВ

АПРЕЛЬ 21-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Чүс чылдарның үнеери». 9.00 Мультфильмнер. 9.30 Медээлер. 9.50 Шаандакы болгаш амгы мырлар. 10.20 «Чыл үелери». Апрель. 11.20—12.20 «Бүүреничиг-даа болза, элдептиг». 15.40 Медээлер. 15.55 Уругларга фильм. «Сээн-биле кожа». 17.05 Барымдаалыг фильм. 17.35 «Шекспириана». Фильм-балет. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.45 Барымдаалыг фильмнер. 20.25 П. И. Чайковский. Концерт. 20.55 В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 119 чыл болган ооңга турасказтқан байырлыг хурал болгаш концерт. Чаңсарда — «Үе». 00.00 «Ол болган... болган...» 00.20—01.55 «Үзел-бодал».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Төөгүүнүң өөредилгелери». 8.35: 9.35 Музыка. 1 класс. Симфониялыг оркестриниң хөгжүм херекселдери. 8.55 Эртем-таймылбырлыг фильм. 9.05 Англи дыл. 9.55 Эртем-таймылбырлыг фильм. 10.05 «Чаңгыс дээвиир адаанда дириг амытаннар болгаш куштар». 10.35: 11.35 Бистиң долгандыр турар орап. 2 класс. Сээн-биле оюнуктежиккеп тур мен. 10.55 Эртем-таймылбырлыг фильм. 11.05 Англи дыл. 11.55 «Хүлээлгэ». Уран-чечен телефильм. 12.40 Медээлер. 12.50 Ритмиг гимнастика. 13.30 — 14.20 «Ульяновтарның өг-бүлезиндө музыка». 17.05 Медээлер. 17.10 Ритмиг гимнастика. 17.40 «Шүүлүт чогаалы». Ю. Тувим.

КЫЗЫЛДАН

18.10 Барымдаалыг фильм. 18.25 «Саян эдээнде кежээ». Литературлуг-музыкалыг программа. Совет болгаш моол чурукчуларның «Найыралдың оруу-биле» деп делегелгеп. 19.10 «Аляя товт». Үндурулгеде: Медээлер: «Даарта — ленинчи коммунистиг субботниктиң». «Чурт үлетүүр—чонга». 19.40 Медээлер. 19.50 Чараалдар.

МОСКВАДАН

19.55 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.10 Казах ССР-ниң күртелерадиозу. «Шилиишкин». 20.45 «Бистиң хүннерниң хрониказы». Кинокурнал. 20.55 Д. Шостакович. Концерт. Төнгенде «Үе». 22.40 Эвилелдешкен республикалар студиялары-ның фильмнери. «Куда мурпунда». Кыска хемчээлдиг уран-чечен фильм. 23.35 — 01.50 Хоккей. Делегей маргылдаазы. ССРО биле ЧССР-ниң шилиндеп командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.10 Ритмиг гимнастика. 17.40 «Шүүлүт чогаалы». Ю. Тувим. 18.10 «Арена». Спортчу программа. 19.55 — 20.10 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Кино

АПРЕЛЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Пурпурная роза Каира» 9.10, 11.00, 12.50, 14.40, 16.30, 18.20, 20.10 (кинопанорама) шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: Кинолекторий «Хроника жизни В. И. Ленина» 13.30, «Меня зовут Арлекино» 15.30, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.00, «Тайна старого чердака» 10.20, 13.40, «На окраине, где-то в городе» 12.00, «Дама с попугаем» 15.20, «Жемчуг» 17.20, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Закляпие Долины змей» 14.30, 20.00, «Карел Готт» 16.40, «Публикация» 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «В начале века» 14.00, «Филиал» 16.00, 18.00, «Жестокость» 20.00 шактарда.

Ойаар

Республикага шокар булуттаар. Даглыг черлерге хар чаар. Сонгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне өгаар 4—9 градус, чамдык черлерге 10—15 градус чедир соор. Хүндүс 3—8 градус чылыыр, чамдык черлерге 0—5 градус чедир соор.

Кызылга шокар булуттаар. Чагбас. Дүне 4—6 градус соор, хүндүс 5—7 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫЫ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ сарыысалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ орлакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи аимдырал киллизэ — 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыгзар киллизэ — 3-34-09; 3-41-23;
◆ үлетпур киллизэ — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпур киллизэ — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизэ — 3-34-57;
◆ культура киллизэ — 3-39-15;
◆ информацпя киллизэ — 3-37-11;
◆ чагаа киллизэ — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киллизэ — 3-34-93;
◆ үнүтүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуп кезбейн баргавза — 2-32-75, чө вазыза

Чыдза 800 катап үнеп. Хемчээли 2 сарлалга ажазы
Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садымының керектериниң талазы-биле күртүл комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинина база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 271. ТС—00698

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиннин органы

1989 ч. апрель 22 суббота № 95 (13995)

1925 чылда үнелезиттинген. Өртээ 3 коп.

КРЕМЛЬГЕ БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Улустарның утаан-бодалынга бүгү кижи төрелгеттенге тураскаадыг хүннер турар. Апрель 22 бөмбүрзекти кижилерни улуг бодалчы болгаш революсчу Владимир Ильич Ленинче хаара тудуп турар. Октябрьның баштыңчызы, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи, сөөт-биле болгаш ажыл-херээ-биле делегей төөгүзүнүң чорудуушкунунга терилиг улуг салдарны чедиргеп.

Ук-тар ленинчи байырлалдай бүрүзүнге мында-ла онзагай түүлүг артыргыл каап турар. Бүгүн оны бис—бистиң чурттувустуң хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында партияның болгаш чонуң кол херээжи — эдэ тургустуушкунуңуң байдалдарында демдеглеп турар-дыр бис. Эдэ чаартылгаларның хемчээлдери болгаш хамызы, бистерниң шупту бистуң мурнуузуна тургустунуп келген шинчилгениң чылы болгаш.

Партияның удуртукчузу болгаш баштайгы Совет чазактың баштыңы турган Ленинниң «үш бүрүде хайыншкынныг», революстуг ажылы ооң шылгараан улуг утаанының эң-не чайынналчак бөлүүн онзагай бүдүүтерин — антидогматизмни бодаарының делгемин болгаш хостуун, үениң эң чугула негелдерни, улус массаларның сагыш-сеткилин бодап билирин көргүүн турар.

Октябрьның сөөлүнде Владимир Ильичиниң салым-чолунга онаашкан кат-ла чылдарның дургузунда ооң утаан-бодалы келир үениң дугайында пияти, ол үеде чаңчыл болу берген турган марксизмчи биленшкиннерден Россияга социализмниң характерин, бүдүжүн болгаш хевирин шын бодап билиринче болгунуң ужур-дузалыныңталазы-биле кадгамчык улуг орукту ажыдып кылган.

Ленин практиканы кажаадаа формулага таарыштыр кылбайн чораан. Ол кезээделе амыдыралдан амыдыралче чоруп олурган. Аңаа схематизм биле доктринерство, кандыг-даа, ооң иштинде дүүн шын, ынчалза-даа бөгүүнгү боттуг болуушкуннарбиле дүүшпес бодуңуң идеяларының каноназациязы көңгүс еске турган. Ол чорук чиик эвес, а эрес-дидим чорукту болгаш политиктиг тура-соруктуң негээр турган. Маргылдажыр ужур хаая эвес таварышкылаан. Чүге идейлиг удурланыкчыларыбиле эвес, харын-даа кадыдемисежир эштери-биле, партияда доктаап турупкан «ортодаксалдыг» бодаашкынар болгаш түңнелдерни барымдаалап чорааны чаңгыс эң-не сеткилчилерни — марксистчилер-биле-даа маргыжар үзүр таваржып турган. Ынчалза-даа бир-түү революциянның идеалларын, социализмниң принципгерин, чонуң эрге-эжыктарын таарга түдүп турар үндезин айтырыглар дугайында чугаа чоруп турар чүве болганда, бодуңуң туруштарын тайылбырларга, Владимир Ильич бижыг болгаш дүүн бергиннээ пирлээр айтырыгларның чидин болгаш нарынны ооң чагыгларының ёзузунга дүүштүр хөделип, база катап Ленинче көрүүрүн хүлээндирип турар-дыр.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чыл соңга тураскаатткан Москва хоорайның ажылчы чонунуң төлөлекчилериниң байырлыг хуралы апрель 21-де Кремльде Съездилер ордунга болган. Аңаа найысылалдың болган Москва чоогунуң ажылчы чонунуң төлөлекчилери кирипшкен. СЭКП-ниң хоочулпары, партия, совет база хөй-ниитин организаци и ларының төлөлекчилери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчыл а р ы, Совет Чепсектиг Күтлериниң дайынчылары чыылган. Дашты кы дипломаттар, дашты кы аалчылар база олурушкан.

17 шак. Байырлыг хуралдың киржикчилери аштер М. С. Горбачевка, В. Н. Воротниковка, Л. Н. Зайковка, Е. К. Лигачевка, В. А. Медведевке, В. П. Николовка, Н. И. Рыжковка, Н. Н. Слюньковка, В. М. Чебриковка, Э. А. Шеварднадзеге, А. Н. Яковлевке, А. П. Бирюковага, А. В. Власовка, А. И. Лукьяновка, Ю. Д. Маслюковка, Г. П. Разумовскийге, Н. В. Талызинге, Д. Т. Язовка, О. Д. Бакламовка алыш часкаашкыннары-биле байыр чедиргеннер.

Президиумга Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиигиче секретары Нгуен Ван Линь база турган.

Ооң ангыла ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиннің Даргазының орлалакчылары, СЭКП-ниң Москва хооркомунуң болгаш Москва комитединиң секретарылары, партияның хоочулпары, бүдүрүлгенниң мурнакчылары, кежигүн эртемденнер болгаш культураның ажылдакчылары, шерии начальниктери, хөй-ниити организацияларының төлөлекчилери олуттарны эдилекен.

Байырлыг хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүн, СЭКП ТК-ның секретары, партияның Москва хоорай комитединиң бирги секретары Л. Н. Зайков ажыткан.

Ордунуң иштинге Совет Эвилелиннің Гимнизин байырлыг шинчи-биле чаңгыланып турган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведевтиң «Ленинизм болгаш эде тургустуушкун: реализм база чогаадыкчы чорук дээш» деп илеткелин улуг кичээнгейбиле дыңнаан.

Байырлыг хуралдың киржикчилери «Интернационалды» улуг көдүрүүшкүн-биле ырлап күүседкеннер.

Ооң соонда байырлыг улуг концерт болган.

ЛЕНИНИЗМ БОЛГАШ ЭДЕ ТУРГУСТУН УУШКУН: РЕАЛИЗМ БАЗА ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУК ДЭЭШ

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чылынга тураскааткан байырлыг хуралга эш В. А. МЕДВЕДЕВТИҢ илеткели

Хүндүлүг эштер!

Революстуг чаартылганың өруу-биле базым бүрүзү Ленинниң номалын катап-катап өөренириниле, ооң идеялары-биле, бодалдары болгаш методологиязы-биле партияның амгы үеде ажыттынгылының харылзазын доктаамал бодап көөрүнче бистерни албадап турар. Ынчангаш ленинчи теоретиктиг болгаш политиктиг өөредигже совуургал үдам-на үүгедип, ону долгандыр хамсыныкшынныг диспуссиялар болуп турар.

I.

1917 чылдың ноябрьдан 1923 чылдың мартка чедир, кажан В. И. Ленин чурту удуртуп турган үеже—совет төөгүнүң ол кыска үезинче онзагай кичээнгейлиг түүкүүдүг үгландырып турар бис. Социализм дугайында, бистиң япитиледиишти чаартыр оруктарының дугайында амгы үеде бодап билириниң кол үндезинниринің бирээзи — чогум-на ында. Ынчаарга социализм дугайында ленинчи бодалдарны кажан шыңгыыбы-биле божаңнадып, а утүүдүрүүшкүнүнге шуут-ла таварыштырып турган төөгүнүң ол үе-чадазын билип алырынга материал — база чогум-на так ында.

Партияның удуртукчузу болган баштайгы Совет чазактың баштыңы турган Ленинниң «үш бүрүде хайыншкынныг», революстуг ажылы ооң шылгараан улуг үгааныңың эң-не чайынналчак болгаш онзагай бүдүүтерин — антидогматизмни бодаарының делгемин болгаш хостуун, үениң эң чугула негелдерни, улус массаларның сагыш-сеткилин бодап билирин көргүүн турар.

Октябрьның сөөлүнде Владимир Ильичиниң салым-чолунга онаашкан кат-ла чылдарның дургузунда ооң утаан-бодалы келир үениң дугайында пияти, ол үеде чаңчыл болу берген турган марксизмчи биленшкиннерден Россияга социализмниң характерин, бүдүжүн болгаш хевирин шын бодап билиринче болгунуң ужур-дузалыныңталазы-биле кадгамчык улуг орукту ажыдып кылган.

Ленин практиканы кажаадаа формулага таарыштыр кылбайн чораан. Ол кезээделе амыдыралдан амыдыралче чоруп олурган. Аңаа схематизм биле доктринерство, кандыг-даа, ооң иштинде дүүн шын, ынчалза-даа бөгүүнгү боттуг болуушкуннарбиле дүүшпес бодуңуң идеяларының каноназациязы көңгүс еске турган. Ол чорук чиик эвес, а эрес-дидим чорукту болгаш политиктиг тура-соруктуң негээр турган. Маргылдажыр ужур хаая эвес таварышкылаан. Чүге идейлиг удурланыкчыларыбиле эвес, харын-даа кадыдемисежир эштери-биле, партияда доктаап турупкан «ортодаксалдыг» бодаашкынар болгаш түңнелдерни барымдаалап чорааны чаңгыс эң-не сеткилчилерни — марксистчилер-биле-даа маргыжар үзүр таваржып турган. Ынчалза-даа бир-түү революциянның идеалларын, социализмниң принципгерин, чонуң эрге-эжыктарын таарга түдүп турар үндезин айтырыглар дугайында чугаа чоруп турар чүве болганда, бодуңуң туруштарын тайылбырларга, Владимир Ильич бижыг болгаш дүүн бергиннээ пирлээр айтырыгларның чидин болгаш нарынны ооң чагыгларының ёзузунга дүүштүр хөделип, база катап Ленинче көрүүрүн хүлээндирип турар-дыр.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чыл соңга тураскааткан Москва хоорайның ажылчы чонунуң төлөлекчилериниң байырлыг хуралы апрель 21-де Кремльде Съездилер ордунга болган. Аңаа найысылалдың болган Москва чоогунуң ажылчы чонунуң төлөлекчилери кирипшкен. СЭКП-ниң хоочулпары, партия, совет база хөй-ниити организаци и ларының төлөлекчилери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчыл а р ы, Совет Чепсектиг Күтлериниң дайынчылары чыылган. Дашты кы дипломаттар, дашты кы аалчылар база олурушкан.

17 шак. Байырлыг хуралдың киржикчилери аштер М. С. Горбачевка, В. Н. Воротниковка, Л. Н. Зайковка, Е. К. Лигачевка, В. А. Медведевке, В. П. Николовка, Н. И. Рыжковка, Н. Н. Слюньковка, В. М. Чебриковка, Э. А. Шеварднадзеге, А. Н. Яковлевке, А. П. Бирюковага, А. В. Власовка, А. И. Лукьяновка, Ю. Д. Маслюковка, Г. П. Разумовскийге, Н. В. Талызинге, Д. Т. Язовка, О. Д. Бакламовка алыш часкаашкыннары-биле байыр чедиргеннер.

Президиумга Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиигиче секретары Нгуен Ван Линь база турган.

Ооң ангыла ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиннің Даргазының орлалакчылары, СЭКП-ниң Москва хооркомунуң болгаш Москва комитединиң секретарылары, партияның хоочулпары, бүдүрүлгенниң мурнакчылары, кежигүн эртемденнер болгаш культураның ажылдакчылары, шерии начальниктери, хөй-ниити организацияларының төлөлекчилери олуттарны эдилекен.

Байырлыг хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүн, СЭКП ТК-ның секретары, партияның Москва хоорай комитединиң бирги секретары Л. Н. Зайков ажыткан.

Ордунуң иштинге Совет Эвилелиннің Гимнизин байырлыг шинчи-биле чаңгыланып турган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведевтиң «Ленинизм болгаш эде тургустуушкун: реализм база чогаадыкчы чорук дээш» деп илеткелин улуг кичээнгейбиле дыңнаан.

Байырлыг хуралдың киржикчилери «Интернационалды» улуг көдүрүүшкүн-биле ырлап күүседкеннер.

Ооң соонда байырлыг улуг концерт болган.

УЛУГ ЭГЕЛЭЭШКИН — 70 ЧЫЛ БОЛГАН

Баштайгы коммунистиг субботникти организастап эрттиргенден бээр бо чылын 70 чыл болуп турар. Москва—Казань демир-оруунуң Москва — Сортировочная депозунуң он беш ажылчыннарының эки тура-биле халас ажылдааны коммунистиг күчүлүг шимчээшкинниң эгези болган.

ЧУРУКТА: Н. Сысоевтиң «Ленин 1920 чылда Кремльде субботникте» деп чуруу.

СЭТА-ның фотохроникази.

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БАЙЫРЛАЛ ХҮНҮНДЕ

В. И. Ленинниң төрүттүнгениниң бээр 119 чыл соонга тураскаатткан коммунистиг субботникче Сут-Хөл районда 6401 кижи ажыллап үнер. Оларның иштинде 1254 кижи ажылчын туруштарынга, а чаагайжыдылгага 5043 кижи ажылдаар.

Районнуң ажыл-ишчилери 4100 ошкунү кыргып, кыштагларга 6 чүвар-бажыңнарны, 2 хөй кажаалын кылып, 17,5 дорбелчин километр тараа болгаш суттаттыг сигем төлүн долгандыр кажаалаар. Кудумчуларга пенсионерлер, школачылар 1260 дее машты тараан.

Ниитизи-биле күш-ажылчы байырлалда 16400 рубльнын ажылдарын кылган, ооң иштинден 4670 рубльнын районнуң социал экономиктиг хөгжүлдезинге ажыглаар.

Вячеслав МОҢГУШ.

• • •

Кызыл районнуң Х Улуг-Хурээ совхозунуң ажыл-ишчилериниден 490 кижи күш-ажылчы байырлалга киришпитир Кара-Булунда 11 километр хемчээлдиг суггарылга системазының девискээрин, буга үннарын аштап, херим септелгезин кылгаш, тараажыларга хүлээдип берген.

Хоочун суггатчы Ч. Дүвеңбаның звеносу 54 гектар адгыстыг төлдүң суггарылгазын бир дугаарында чоруткан. Ооң соонда өске звеноолар ажылдап киришпеен.

Алексей СОСКАЛ.

• • •

Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозунуң ажыл-ишчилери ленинчи субботник хүнүнге бедик кодурлүүшкүн-биле бететкеннер, ол хүн кызыл ажылдарының планын тургузуп, бүдүрер иштиг хемчээлин тодараткан. Күш-ажыл байырлалынче ооңнуң кейаъдын кодурүп, субботникке идепкейлиг киржирикче кижи бүрүзүн кыйгырган лозун, плакаттарны, клуб, контора девискээринде аскан. Совхозтуң ажыл-агый удуртукчузу, хөй шиек бригадаларының бригадирлери, хөй-ниити организациялары коммунистиг субботникти бүдүрүкчүлүүн бедидер дээш ажылчын күштү шын хүлээп тургузарынче кичээнгейни салган.

Совхозтуң столовазынга, чүвар-бажыңга хереглээр 50 кубометр машты белететкеер. Анда колдуунда эр кижилер киржир. Херээжен чоп Ак-Өдекте малчын Маадыр Маналының 450 бәш ангор ошкузун кыргымыр. Комсомолчулар малчыннарның кыштагларынга быжыглаан. Керээлит болган арендалыг коллективтерни дуржулгалыг, бедик мергежилдиг кижилер удуртуп турар.

Эртеңги хүннерде Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң специалистери Каа-Хем районга база чораап, погаа биле картофельни кажан, кандыг аянылыг тарып, олуртурунуң дугайында боттарының сүмелерин бергилээн. Бо чугула ажылда четпестерни чайладырынга практиктиг дузалы чедиргеннер.

«Улуг Октябрь» совхозтуң чер ажылдыглары күш-ажылды организастарынче улуг кичээнгейни салып турар. Бичө Ажыпта Илья Долгановтуң удуртукчу тракторлу бригадазы тараадан аңгыда, 360 гектар кукурузаны, 120 гектар чаңгыс чылдыг сигепперни база 20 гектар дазыл чемиштиг үүгүттерни тарып олуртур. Ол шыкаш техниканы септеп белеткеер талазы-биле кызыл ужуралт ажылдар ам-даа бар.

Механизация эргелелиниң чүгле Кызылда участогунуң күчүлүг шимчээшкининиң эгези болган.

ЧУРУКТА: Н. Сысоевтиң «Ленин 1920 чылда Кремльде субботникте» деп чуруу.

СЭТА-ның фотохроникази.

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БАЙЫРЛАЛ ХҮНҮНДЕ

В. И. Ленинниң төрүттүнгениниң бээр 119 чыл соонга тураскаатткан коммунистиг субботникче Сут-Хөл районда 6401 кижи ажыллап үнер. Оларның иштинде 1254 кижи ажылчын туруштарынга, а чаагайжыдылгага 5043 кижи ажылдаар.

Районнуң ажыл-ишчилери 4100 ошкунү кыргып, кыштагларга 6 чүвар-бажыңнарны, 2 хөй кажаалын кылып, 17,5 дорбелчин километр тараа болгаш суттаттыг сигем төлүн долгандыр кажаалаар. Кудумчуларга пенсионерлер, школачылар 1260 дее машты тараан.

Ниитизи-биле күш-ажылчы байырлалда 16400 рубльнын ажылдарын кылган, ооң иштинден 4670 рубльнын районнуң социал экономиктиг хөгжүлдезинге ажыглаар.

Вячеслав МОҢГУШ.

• • •

Кызыл районнуң Х Улуг-Хурээ совхозунуң ажыл-ишчилериниден 490 кижи күш-ажылчы байырлалга киришпитир Кара-Булунда 11 километр хемчээлдиг суггарылга системазының девискээрин, буга үннарын аштап, херим септелгезин кылгаш, тараажыларга хүлээдип берген.

Хоочун суггатчы Ч. Дүвеңбаның звеносу 54 гектар адгыстыг төлдүң суггарылгазын бир дугаарында чоруткан. Ооң соонда өске звеноолар ажылдап киришпеен.

Алексей СОСКАЛ.

• • •

Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозунуң ажыл-ишчилери ленинчи субботник хүнүнге бедик кодурлүүшкүн-биле бететкеннер, ол хүн кызыл ажылдарының планын тургузуп, бүдүрер иштиг хемчээлин тодараткан. Күш-ажыл байырлалынче ооңнуң кейаъдын кодурүп, субботникке идепкейлиг киржирикче кижи бүрүзүн кыйгырган лозун, плакаттарны, клуб, контора девискээринде аскан. Совхозтуң ажыл-агый удуртукчузу, хөй шиек бригадаларының бригадирлери, хөй-ниити организациялары коммунистиг субботникти бүдүрүкчүлүүн бедидер дээш ажылчын күштү шын хүлээп тургузарынче кичээнгейни салган.

Совхозтуң столовазынга, чүвар-бажыңга хереглээр 50 кубометр машты белететкеер. Анда колдуунда эр кижилер киржир. Херээжен чоп Ак-Өдекте малчын Маадыр Маналының 450 бәш ангор ошкузун кыргымыр. Комсомолчулар малчыннарның кыштагларынга быжыглаан. Керээлит болган арендалыг коллективтерни дуржулгалыг, бедик мергежилдиг кижилер удуртуп турар.

Эртеңги хүннерде Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң специалистери Каа-Хем районга база чораап, погаа биле картофельни кажан, кандыг аянылыг тарып, олуртурунуң дугайында боттарының сүмелерин бергилээн. Бо чугула ажылда четпестерни чайладырынга практиктиг дузалы чедиргеннер.

«Улуг Октябрь» совхозтуң чер ажылдыглары күш-ажылды организастарынче улуг кичээнгейни салып турар. Бичө Ажыпта Илья Долгановтуң удуртукчу тракторлу бригадазы тараадан аңгыда, 360 гектар кукурузаны, 120 гектар чаңгыс чылдыг сигепперни база 20 гектар дазыл чемиштиг үүгүттерни тарып олуртур. Ол шыкаш техниканы септеп белеткеер талазы-биле кызыл ужуралт ажылдар ам-даа бар.

Механизация эргелелиниң чүгле Кызылда участогунуң механизаторлары, ажылчыларының, албан-хаалчыларының субботник хүнүнде ажылдан онзагай акшазындан 630 рубльнын түскей аттар санче шилчилер. Планда көрүүлеп кол ажылдар-биле чергелештир чаагайжыдылга ажылдарын, девискээрлер богун аштарын база кызыл чорудар.

Бистиң корр.

• • •

Ак-Довуракның автотранспорт будүрүлгезиниң коллективинин В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 119 чыл соонга тураскаатткан Бүгү-эвилелдиг Коммунистиг субботникинге бир деминг үнерин шилтиирээн.

Ниитизи-биле ажыл ишкемер-техниктиг ажылдакчылар болгаш ажылчыннардан 496 кижи киржир. Ажылчын туруштарынга 303 кижи, ынаннап алдынган кымар-чаар материалдары-биле 52 чозаачы ажылдаар. Автотранспортчулар күш-ажылчы байырлалда 3000 тонна улуг ажылагыйынын чүктерип соорт-ш, 12 автомашинаны септеген болгаш техниктиг ажаалдазын чорударлар.

Александр ХЕРТЕК.

Тарылгага белеткел

ЧАА АРГА-БИЛЕ АЖЫЛДААР

Каа-Хем — республиканың тараалап районнарының бирээзи. Бо чылын каа-хемчилер 27 мун гектарга тараа культураларын тараап, ооң бир гектарындан 13 центнерден эвээш эвес дүжүттү алыр. Кандыг-даа ажылга хынамчалыг белеткел кол черни эзээр. Районнуң ажыл-агыйдары трактор-хову бригадаларын база түс-түс звеноларын керээже, арендаже, кирип тургаш, ажылдың организациязын ажыжидип, чүгле алыс түңнелдя барымдаалап, ажыл төлевирин бээр аргаже бо чылын шилчиир.

Бо талазы-биле эң ылангыя «Бүрен» совхоз экономиканы башкарарын сайзырадыгайжыдар талазы-биле элээн организастыг хемчегелерни ап турар. Мында чер ажылын бүрүнү-биле арендаже керээзинче киргеп. Бо аргаже киргеже механизаторларны, чер ажылынга хамаарышкан улустуң шупту үүлүн ооредип турар. Бо ажылды кол агроном организастаан. Чер ажылынын учёт-отчёдун чүгле чаңгыс бухгалтер чорудар, ооң еске артык штат чок.

«Ленинчи орук» совхозтуң чер ажылдыглары база бүрүнү-биле керээже шилээп. Ында тараа тарып өстүрер бригада (удуртукчузу Калин Данькин) база мал чемин белеткеер бригада (удуртукчузу Виктор Борисенко) керээ-биле ажылдаарының аргаларын эки ооредип, бижип алган. Суггатчы черлерге мал чемин тарып өстүрер бригада эртеңги күүнү-не суггарылга системазының капитал септелгезин кылган.

Сарыг-Септе мал чемин белеткеер звено (Михаил Жидеев) бо чылын сезонга бүтү талалыг белеткелдиг. Олар база-ла коллектив керээ-биле ажылдаар.

Каа-Хем районнуң совхозтары картофель тарып өстүрер талазы-биле республикада деңнелгүүр улут. Бо чылын олар 5950 тоннаны тарып өстүрер, ооң иштинде 1960 тонназы «Ленинчи орук» совхозка онаажыр. Ынча хөй дүжүттү алырының бир магазылазы оны индустриалдыг (чалдынчак) арга-биле тарып өстүрери болуп. Ынчангаш каа-хемчилер бо чылын ындыг деңнелгелиг арга-биле 350 гектарны азы ниити төлдүң 68 түүлүн ынчалыр тарыр деп турар. Бо талазы-биле «Бүрүнгаар» совхозтан Мадыпевтиң, «Ленинчи оруктан» Изосимовтуң звеноларының дуржулгазы улут. Деңнелгелиг аргаларны ажыглап тургаш, ол коллективтер чылдың-на бедик дүжүттү ап келген.

Бо чылын районга бүтү картофель төлүнүң 89 хуузун бригадаларга, звеноларга быжыглаан. Керээлит болган арендалыг коллективтерни дуржулгалыг, бедик мергежилдиг кижилер удуртуп турар.

Эртеңги хүннерде Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң специалистери Каа-Хем районга база чораап, погаа биле картофельни кажан, кандыг аянылыг тарып, олуртурунуң дугайында боттарының сүмелерин бергилээн. Бо чугула ажылда четпестерни чайладырынга практиктиг дузалы чедиргеннер.

«Улуг Октябрь» совхозтуң чер ажылдыглары күш-ажылды организастарынче улуг кичээнгейни салып турар. Бичө Ажыпта Илья Долгановтуң удуртукчу тракторлу бригадазы тараадан аңгыда, 360 гектар кукурузаны, 120 гектар чаңгыс чылдыг сигепперни база 20 гектар дазыл чемиштиг үүгүттерни тарып олуртур. Ол шыкаш техниканы септеп белеткеер талазы-биле кызыл ужуралт ажылдар ам-даа бар.

Түс-түс коллективтер база ажыл-ишчилер-даа керээге улут идегелдин салып турар. Бир эвес ону шын организастаар болза, дыка ажыктыг. Керээ — ол дээрге, юридиктиг документ, ынчангаш ооң хамык-ла негелдерни ийи тала мык күүседкен турар ужуралт. Керээ-ле чарар чүве дээш, ону ёзу барымдаалап болбас.

Николай МААДЫР-ООЛ.

ЛЕНИНИЗМ БОЛГАШ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН: РЕАЛИЗМ БАЗА ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУК ДЭЭШ

(Уланчызы. Этези 1-ги армында).

тараачыннарның, интеллигенциянын деткимчезинге даянып, олардың сеткил-хөөнүн барымдаалап көрүп тургаш, политиканы эрчежок чүгүлә апарган эдилгелерни киирип, болгунун ажылынын аргаларын, методтарын, стилин чогаадып база сайырангайжыдып тургаш, партия улам-на шинтипирлеп бойгаш чайгылыш чок ёзу-биле апрельчи угланышкын-биле бурунгаар чоруур. «Ол эде тургустунуушкунунун политиказын ажылдап кылырының инициативазын бодунга алган, лидер чорүүн көргүзе-кен болгаш чаартылга чорудуун бурунгаарладыр дээш, ол угланышкынга анызындан шынчы болуур. Ол чокка чурттап шылавас бис, ол угланышкынга ыяш бис» — деп, М. С. Горбачев чугаалаан болгай.

II.

Эштер! Эде тургустунуушкунун эң-не берге болгаш ооң-биле кады эң-не хайым аларга экономика бооп артып турар. Ооң ажыктыг чоруун кайы хире белгилип шылаарыныстан, ону кижиже канчаар угландырарыныстан хөй чүүлдер хамаарыжыр. Хамык үжүр мында.

Эрткен бо чылдарда социалистиг экономиканы чаартырының тиледиинин тургузар дээш чүткүдүүт ажылды чорутаан. Эртем-техниктиг депшилгенин, машина тудуушкунун чаартырының эң улуг программаларын ажылдаан болгаш боттандырып турар. Кедээ ажыл-агыйга бодунуң белик ажыктыг чорууп тып ап турар. Чогумна ажыл-агыйжы бот-тускайлаң чоруктуң магадылалын оларның арендада кылдыр көрүп турары таварылга эвес.

Эде тургустунуушкун кооперацияга, керээниң ангыланы хевирлеринге, от-буле будүүрүлгезинге. хуула күш-ажылчы ажыл-чорудулгага деткем орулту ажыктаа. Ында бүгү-ле чүве эки чорбайн турар, ынчалза-даа ол хевирлериң хөгжүдээн чаа күштерин тывылдырып турары, инициативаның ажок улут күжүн ажыл-агый саарылгазынче хаара тудуп шыдаар аргалыы ам шуут билдингир.

Ээ болур эргелиг байдалдарга кижиниң катап тургуунуп келгени-биле ооң психологиязы, ажылга хамаарылгазы өскерилип турар, ак сеткиллиг күш-ажылдың, мергежилдиң, билиглериниң авторитези бадыткаттынып турар. Деннештирилгени болгаш аныядыкчы хөөнүү узуткаларынга-даа, акша бүрүзү чептүү-биле ажылдап алдынган турзун дээш эң чугула социал болгаш экономиктиг сорулгаларны шинтипирлээриниң хам-на үлегдиг кел чыткан чөрүлээлерге Владимир Ильичиниң харыызы чаңгыс — реформаларны доктаадыры эвес, а улам-на хамыладыры бооп турган. Бүгүн-даа болза бистер ынчаар орук-биле чоруур ужурлуг бис деп бодаар мен. Амдыгында реформаның темпизин хөгжүлениң негелдеринден тодаргай-ла хожудан турар. Дыка хөй будүүрүлгелер, министерстволар болгаш ведомстволар, мурнуңдагы-ла чүүмү ёзугаар ажылдаарын үргүлчүлеп турар. Хөй-хөй таварылгаларда эде чүгле сомазы чоруттуунуп турар: эрги утка-шынарны чаа-чаа хевирлер-биле чажырып турар.

Экономиканың үстүкү каттарында эргелеп башкарылганың тудаалы салдына бээрийже дээш айыылыынар чоруктар бар. Адакгы каттарда — хөй эвес-даа болза, сөөлгү түнелдерден хамаарышпас, магадылаттынган ажыл төлевирин осконцуптарындан коргуп турарлар бар. Моонда-кы таашкынның механизмин удуткары үлам ыңайгы күженишкиннер чокка бүтүнмес дээрэн билдингир-дир.

Кол бергехөшкиннериниң бирээзи, а эң-не кол болуп магат чок, чүдел дизе, онучуун харылааларынга дегбейн, ажыл-агый механизмин, харын-даа үлегжин-биле, ескертин чаартырының болдунмазында-дыр. Социалистиг бүтүрүлге харылаалырынга үлегжин ескерилгелерден дашкаар ажыл-агыйны башкарып ескертилгелерни чаа методтары ескө будуш ышкаш, инициативаның ажок улут күжүн ажыл-агый саарылгазынче хаара тудуп шыдаар аргалыы ам шуут билдингир.

Чүвени дорту-биле чугаалаал. Бир эвес эриин ашкан акша агымын кынчыктырып аябас болзувусса, лимиттерже болгаш хуваакчыларже дедирлевириве ол, а ындыг болганда, ажыл-агый реформазының бүтөйн баары чайлаш чок. Бегүн бо айтырыг политиктиг будуштуг апаарган. Ону шинтипирлээриниң аргазы база-ла ындыг болур ужурлуг.

Сан-хөөнү болгаш акша саарылгазын чогумчудуп экижиниң ам ажылдап кылдынган программазы чонга бараан курлавырларын болгаш ачы-дузаны немей көөдүүлер талазы-биле кескү базымнарны кылырын, доосшаан тудуглариың санын шинтипирлиг кызырарын, эргелеп башкарылгага чарыгхалдарны ам-даа эвээжедиргин, даштыкы сөдүг политиказын шыңгыы эде көөрүн, адак соонда, камгалалга чарыгалдарны удуу-биле, ынчалзажок сарыылдыг кылдыр кызырарын көрүп турар.

Ажыл-агый амыдыралының хөгжүлээшин үстүнден дужаал ёзугаар чаңгыс-ла хүн утландырыптары болдунмас ийик. Ынчаар кылыптарын чүгле харыысалга чок кижилериң чүлчуруушкуннарында хөөредип турар. Ынчаарга херектиг еске талазын база бодаары чугула: ооженнап, харын-даа планнаттынган оруктан ойталаар болбас.

III.

Эштер! Демократтыг калбак чаагтылгалар политиктиг амыдыралда база эгелээн. Ол чаартылгаларны бистиң хөгжүлдевистиң эң чугула хергелелдери негеп келген. Ынчаарга ол реформаның ол идеяларын тогум-на Ленин бүрүнү-биле айыткан.

Чаңгыс хөнже тапталыышкынга болгаш чаңгыс ажыл хевирге удур ооң демисели, ажык-чаралыг чорукту, күрүне, инициативаны болгаш экономиктиг амыдыралдың хөй янзы хевирлерин деткээн социалистиг плюрализм дугайында айтырыпты амгы үеде тургусканының үндезини болган. А Советтериниң бүрүн эрге-чагыртазының дугайында хоойлуларны ажылдаа кылырынга болгаш оларны амыдырапта боттандырарынга инициплекчи соёгут болур. Болдуун төлөөлекчилерни сонгуп алыр, оларның ажыл-чорудулгазының базым бүрүзүн билир болгаш хынаар, чонның эргезинин дугайында ленинчи үзел-бодал — ол идеялар амгы политиктиг реформаның төөгүнге тургустунган.

Эрге-хоойлуг социалистиг күрүнеги тургузарынче угланышкын ол реформаның үезинде базым бүрү боттанып, хоойлуның дээди эргелии бадыкаттынып, кижиниң хоойлу талазы-биле камгалалдыы быжыгып турар. Инитилелдиң демократтыг ажылче угланган, ол сонгуулдар органнарның бүрүн контролюнда апарган.

Партия ажылының мурнуку одуруунче эде тургустунуп турар кижилерни идепкейлии-биле депшидип турар. Олар күш-ажылчы коллективтерден кээп, чаа ажыл-херектиң стильди экжеп турарлар. Ол кижилерден негелде улут. А оларга дуузалаары база чугула. Инитилелге, ооң бүтү каттарынга кижи ажык-чаралыг чоруктуң байдалдарынга, бүзүреддиг болгаш харыысалгалыг, эргейленген эрги арагаларже хая көрүнмейн, ынчалза-даа чазытөрүдүнден аймылаймайн ажылдазын дээш партия бүтү чүүдерни кылыр. Дидим болгаш принциплиг чорукту, бот-тускайлаң болгаш организакчы салым-чанаавы доктаамал тургузар херек.

Демократчыдылганың чорудулгазы шаптараазынгыр. Чамдыкта ажык-чаралыг чорукка чылдагаанаап алгаш хорадаан болгаш хөөреткен чүүлдер бадыткалдыг чүүлдерин болгаш утаан-сарыылды ажып, дужун хөреан белүүтериниң негелдеги ажыл-херектиң эрге-ажыктарын хеме баҗып турган чоруктар барып база корбейн барып болбас бис.

Чамдык левшскээрдерде кудумчу, митинг демократтыг ажылдап, ультиматиптиг негелделер, моралдыг ыяш-дыышкыннар кылып хөделир дээш оралдажышкыннар көвүдеп турар апаргап. Тааримча чок ол чүүлдерже аныяктарны болгаш элээдиерни хаара тудуп турар.

Мөөнеттингеп айтырыглардың чангызын-даа удур туржуушкунуун болгаш экстремизмниң аргазы-биле шинтипирлээри болдунмас. Ол дээрге тургустунуушкуннуң оруу эвес, бодун боду хоозурадырының оруу-дур. Бот-боттарынга бүзүреппес, маргылдаалыг чоруктарны өөскүдүп, амдыызында бар бергелерни болгаш шинтипирлеттинмээн айтырыгларны ажыглап, кижилериниң сагыш-сеткилиниге дээш тургаш чаагай сорулгаларны чедип алыры болдунмас. Харыысалга чок хөделиишкиннер-биле чүртту социал болгаш политиктиг дески эвес чоруктуң зоназында чүүл идептип болур. Ол чорук эде тургустунуушкунуун херээвэ тыңгы аймылды тургузуп болур.

Чамдыкта ыядыг чугаалар дыңналып келир. Бодугарның демократтыгнар-биле чонну сандарадып алган силер, ооң түлнели бо-дур.

Инитилелге удур илерээшкиннерге демократтыг бурууныг эвес, ону сорга ажыглаар чорук бурууныг дээрэн сарыылдыг кижи бүрүзүнге билдингир. Хоойлу-дүрүм чок болгаш кара туразында чорук кайыын-даа көстүп кээр болза, ол чонның эргечагыргазы-биле эптешпес. Чогуур чүрүмнү хандырып база демократтыг чорудулгаларны идегелдиг камгалап турар бижыг эрге-хоойлу механизми чокта эрге-хоойлуг күрүнеги тургузары болдунмас. Чүртта тургустунуп турар демократтыгның болгаш ажык-чаралыг чоруктуң чаа байдалын үреглекчи, эде тургустунуушкунга удур, ооң түрүжүк социализмге. Конституцияга удур сорулгаларга ажыглаар дээш оралдажышкыннарның ыядыы-биле эптесс херек.

Хоойлунуң күжүнге даянмышаан база ону шыңгыы сагывышаан, ажылды политиктиг аргалар-биле кылып өөренир, болдунуң шынның удуска бадыткаар, чөрүлээлерниң чиглелиишкиннерге, харын-даа ооң озалдыг шугумга чеде бээрни болдурбас херек.

Бистер шуптувус харыысалгалыг, топтут болурунга өөренир, кылыктанныышкынны эвес, а шын утаап-медерелди, инитп-күрүне хамаарылгалыг бодаалдарны удурлуга кылып биляринге өөренир ужурлуг бис.

Чүрт бөдүүн эвес уеде чүртган эртип турар. Эрги структураларны чаа ёзу-биле солуурү дарышкыдыг бооп, инитилел утаан-медерелинге парын болуушкуннарны болдуруп турар. Принциплиг эде тургустунуушкунга үндезилээш, бүтү инитилел күштерин болгаш структураларын мөөнеп каттыштырары — үндезин айтырыг.

Сырый каттыштырыышкынны боттандырарының харыысалгалыг ролю Коммунистиг партияга онаажып турар. Ол инитилелдиң яңы-бүрү бөлүктериниң эчис сорулгаларын холбаштырып, чедир билбес чоруктарны болгаш чөрүддээлерни чок кылып, бирги черже хууда эвес, а инити эрге-ажыктарны көдүүн-даа шыдаар. Партия эде тургустунуушкунну эгелээн, ол ооң магадылалы бооп келген болгаш бооп-даа турар. Ол бижыг идейлиг доңнаашкыннар-биле сырый каттышканда ам ындыг магадылаа бооп шыдаар. Эде тургустунуушкунга хамаарылга дээрге партияның бодунуң хүрээлелиериин бижыглаарының кадык болгаш принциплиг үндезини ол бооп турар. Эде тургустунуушкунуң херээнге коммунистериниң тура-соруунуң болгаш хөделиишкиллериниң чаңгыс эвп. бедик организастыг болгаш сагылга-чурумнуг чоруу кажантызындап-даа артык негетпинн турар.

Бистиң инитилелди сандарадып тарадырыпың кандыгдаа оралдажышкыннарга удурланыштыр СЭКП боттуг чугаа кылырын, инитилелдиң бүтү кадык күштериниң кады ажылдажылгазын тургузар деп санаадап турар. Ол иштики санал-онаалдарны солуурунга-даа база бүтү организациялар болгаш партийжи эвес массалар-биле кандыгдаа инитилел үжүр-дузалыг айтырыгларны чугаалажып көөрүнге ажык бооп турар. Шынныг чорукту сөөлгү чедеда тудуп турар деп ол санаайн турар. Ынчалза-даа коммунистер олар түүү камгаларын болгаш ону чайгылыш чокка камгалаар апаарын-даа билирлер. Ол дээрге бистиң социалистиг эртинебайлаавыс, бистиң шилип алган инитилелливис, бистиң социал шыныг чоруктуң болгаш бүтү совет кижилерге эң эки амыдырал-чурттагаңы хандырарының идеяларынга бистиң берднингеннивис, эде тургустунуушкунуун орун-биле чоруурунга шинтипирлинивис-тир.

Бегүн национаддар аразының харылааларының байдалын көргүзүп турап чорудуушкуннарга холбаштыр каттыштырылганың фактору онза чугула бооп турар. В. И. Ленинниң оларны кайы хире кичээнгейлиг болгаш бодамчалыг кылдыр көрүп турганы биядингир. Чогум-на ол коп-чуг улуг күштү үндүрүп турган, дең эргелиг республикаларның федерациязын тургузарының идеязын камгалап шыдаан, «автономизациянын» сталинчи концепциязын шинтипирлимбиле буруу шапкан болгай. Бистиң хөй национаддардың күрүнеевистиң бактаап тургустунарынга, чүртүүн папиялларының болгаш бичо улустарының аразынга чаа харылаалардың тыптырынга ленинчи принциптер капчаардаа ажок улуг рольду ойнаап. Инчалза-даа сөөлүүредир национал политиказа тыңгы хажыдыышкыннар болгаш өскерлиишкиннер тыптып келген. Бистер шуптувус оларны ажып эртерде, бистиң ең-не кол социалистиг капиталывысты — деп эргелиг совет улурстарның пайыралы болгаш чаңгыс ажыл чоруу салгынга хадып чоруй барбазын дээш ленинчи ёзу-биле баш удур көөр болгаш хумагалалдыг хөделир ужурлуг бис.

Амгы үеде Теп Комитеттиң Пленумунга белеткел чоруп турар болгаш ол национал политиканың амгы концепциязын хүлээп алыр ужурлуг. Ооң алыс утказы — бот-тускайлаң харыысалгалыг чоруктуң болгаш бот-боттарынга интернационалчы дузалажышпың принциптеринге дүүштүр чүртүүн бүгү нациязарының болгаш биче улустарының-даа эрге-ажыктарын каттыштырары бооп турар.

Республикаларның долу хемчээлдиг экономиктиг, күрүне эргелиг, культураа амыдыралынга боттуг таварылга байдалдарны тургузарынче, автономияларның бүрүн эргелерин быжыглаарынче, национал эвээш кежектериниң эргелерин национал районнарны, кедээ болгаш суур Советтерни тургузарынга чедир боттандырарынче, бүтү националдың совет хамаатыларының эрге-шөлээзин хандырарынче улут кичээнгейни салыр.

Партия болза: национаддар аразының харылзааларының нарын айтырыгларын шинтипирлээри эде тургустунуушкун чок болза болдунмас дээрэн бүзүреп көрүп турар. Инчалза-даа эде тургустунуушкунну совет улустарның кады ажылдажылгазы, боттоттарының аразынга демниг хөделиишкиннери, чаңгыс эвп чокка база боттандырып шыдаттынмас. Бир нацияны өскезиниг удур тургуспазы,— еске улустарга когаралдыг кыдыр национал артыкшыздарйы чедип алырының сорулгазының салдынмазы чугула бооп турар. Бистер — национал сагышсеткилдя болгаш национал чоргааралды «чүүлдүге» деп шинтипирлиг чугаалап турар бис. Бистер национал шылгаралды болгаш кызамдаашкынны — «Херек чок» деп санаап турар бис. Амгы болгаш келир-даа үениң мурнуна бистиң инити херээвис — хөй национаддыг болур чорукту социалистиг күрүнениң күжүнүн, чүртүүн нацин болгаш биче улустар бүрүзүнүн бүлиниг чаагай чорувунуң болгаш бүтү талалыг хөгжүүрүнүң үндезини болдурары.

IV.

Эштер! Ёзулуг долу социалистиг чурт болур дээр болзувусса, бистерге культураны канчаар-даа ажок бедик кылдыр көдүреп чугула деп, Ленин санап чораан.

Культураны ленинчи бүүрёзугаар көөрү ёзулуг-ла бүтү талалыг, утаап-бодал болгаш гуманныг хаяы уткалыг бооп турары. Ол эң болуун ужук-бижиктиң шиңгээдип алырындан болгаш бойдустун, төөгүүнүн тураскаалдарының дугайында хумагалап сагыш салырындан эгелээш, эң бедик мөзү-шынарлыг, үнелиг чүүлдерни шиңгээдиринге чедир, кижиниң долганыр турар хүрээзелеге, инитилелге, кижиниң болунга хамаарылгаларының бүтү талазын хаара тудуп турар. Утаап-сарыылдыг чоруктуң болуун норма-чижектериниң негелделарын сагыырындан эгелээш, политиктиг культураны, күш-ажылды болгаш амыдырал-чурттагаңы мурнакчы арга-биле организастаарын, эртемниң болгаш техниканың эң чаа. сайгыраңгай чедиишкиннерин шиңгээдиринге чедир хаара тудуп турар.

Ынчаарга бедик негелделиг үнелелди чүртүүн культура чедиишкиннеринге хамаарышгырбыттаан. Бистиң бо талабиле хөгжүдевисти боттуубиле үнелеп, тодаралдыг ужурдуг бис. Ийет, Совет эрге-чагыртазының чылдарында инитилелдиң эртем-биляниың денгеди дыка көдүрүлгеп. ССРЭ ураа чүүл чогаадылгазының шылгарангай чедиишкиннериниң. күүлдүг артем күжүнүн чүртү апарган. Ынчалза-даа ыядаттынар аргаларны эвээш эвести халас эрттирип, харын-даа чидирген бис деп ажыы-биле чугаалаар бис.

Культурага чарыгдалдарының «артынчы» принциптериниң үржуудан чидирген бис. Ленинниң чугаалаан сөстерибиле алырга, «хөй кезиин илерээшкиннерни болдурбазының, ыягаддарын чидирериниң аргаларын берип турар» мөзү-шынар талазыбиле ажыл-чорудулгага демгиле ол администратиптиг арга-методтарны ажыглап, хөделип турганының ургжуудан чидирген бис. А ооң түлнелинде культурлуг амыдыралдың байлаа каражага таварышкан. Ол кудулаан болгаш ыяш аларын эрткен үениң болгаш инити делегейдаа салгалдары-биле харылзаалын чидирген. Чагырын дужаарының, культурада чүү экил база чүү багайыл, урап чүүлге чүнү канчаар көргүзер ужурлугул базь чүнү канчаар көргүспес ужурлугул дээрзиниң дугайында субъективтиг, а чамдыкта аваа-ла мелегей, үне чок бодаддарны албадаарыңнаң аргаметодтарындап партия бегүн шинтипирлин-биле адырлып турар.

Ол инитилелдиң мөзү-шынар амыдыралынга бодунуң идепкейлиг ролюн информациянын эң долу чоруу-биле, бүзүреллиг балыткаашкиннар-биле, чаңгыс талалыг үнелээшкиннерни болгаш бодаашкынарны шүүмүлекчи ёзу-биле ажып эртеринче, кызымаккай таймылбыр болгаш бүзүредишкин-биле бостандырып чорударынче чүткүп турар. Инитилелдиң эң үнелиг байлакшыл, ооң хөгжүдезинин шимчедикчи күчүдүг күжүү болур таланттыларга, утаап ажылының кижилерниге ленинчи үнелеп кажап-даа улуг ужур-дузалыг бооп турар. Чогум-на инчаңгаш СЭКП ону уран чүүлге болгаш литературага-даа, эртемге болгаш техникага-даа, культурага болгаш өөредилгеге-даа чайгылын чокка боттандырып чорудар апаар.

Партияның бүтү-ле идеологтуг ажылынга шыңгыы ескертипшкиннер, хаяы эде тургузуушкун херек бооп турар. Сорулга херек кырында кижилерге чаңгыс аай бодаарды албадаарынче, командалың үстүнден адаавче эртеринге идепкейлиг кылырынче утланган турган үеде, идеологтуг ажылды хүлээп алган шинтипирлерни «хандырарының» чепсээ кылдыр билип турган чорук административтиг командылаар система-биле кады эрткен үеде чыдып калган.

Ажык-чаралыг чоруктуң байдалдарында хөй-инитипиң утаап-бодалын барымдаавас, харын база аңаа удур болур болза, экономикага, социал хөгжүүдеге, эртем-техниктиг депшилгеге чаңгыс-даа шыңгыы базым кылдынмас. Амыдырал ол дугайын шуут хүн санында сагындырып турар, Экологияның, өөртектер доктаадыының, кооперация шимчээшкинин хөгжүдериниң айтырыгларының талазы-биле, сөөгүлда кампаниязының көргүскен чүүлдериниге хөй-инитиниң үндезининг, хайнышкынны дээр болур сонгуургалың чугаалаарга-ла четчир. Ооң түлнел үндүрбеаи дээрге-ле, ойу келген айтырыгларны шинтипирлээрни баш удур бергедедир дээнн ол-дур.

Моон кандыг түлнелди үндүрерил?

Ол болза бурунгаар кылыр шимчээшкин бүрүзүүнүң чүге-ле эртемге ыяк үндезининг болуруп негеп турары эвес, харын таварымчалыг моральпсихологтуг байдалды тургузары, аңаа даяныры болуур. Тайылбырлап бээри болгаш бүзүредири, хөй-инитиниң бодалын чедип алыры, ынчаңгаш инитилел чорудуушкунуларын эргелеп башкарып ойталаашкынга элекке-ле бурунгаар чүткүүр дээн орилдежышкыннарга болуп эртип турар ышкажыл.

Ажык, утаап бодаан, чогаадыкчы кижилерни кыйгырып турар идеология ажылы бөгүн херек. Үстүүртен чагырып-дужаал орунга улустуң бодалын, ооң коллективтиг утаап-сарыылдың плергейлээн информациянның агымы киргеп харылаа келир. Эрткен үеде чаңчыгыл калганыкыс монологту хөйинитиниң калбак чугаалажышкынны солуур. Ажык чок аны апаа-ла хемчеглер адыры эвес, а бодаалар плюрализминиң байдаалдарында кижилер-биле ажык чугаага кирүүрп, партияның турүштарын принциппиалдыбиле тайылбырлаары база чорудары — идей-кижизидилгелиг ажылдың, партийжи пропагаңданың утка-шынарм ам ол апар чыдар.

Хөй-инитиниң бодалын илергейлээриниң болгаш хевирлээриниң индири болгаш чепсээ болур парлаята, телевиденно болгаш радно маңаа опшагай черни ээлээр. Шүүмүүлелдя болгаш ажык-чаралыг чоруктуң зоназын колбартырынга, эде тургустунуушкунуун идеяларын болгаш принциптерни бадыкаарынга оларның ажыл-чорудулгалынга бедик үнелээшкинни ХIX партконференция берген. Ооң-биле калы XIX партконференция массалыг информация чепсектеринин ажызынга хажыдыышкыннарны, бистиң шуут шын дээр негеллелерни, харын-даа бодутлежир аргазынын чаңгыс талалыг хандыгыышкыннарын болгаш

(Улапчызы 3-ну арында).

ЛЕНИНИЗМ БОЛГАШ ЭДЕ ТУРГУС-ТУНУУШКУН: РЕАЛИЗМ БАЗА ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУК ДЭЭШ

(Төнчүүр. Эгези 1-ги, 2-ги арнивларда).

үттүрбас ужурлуг. Келир үениң төлевилелиниго социал хожудаашкынны болгаш амыдыралдың бодунуң-па ойталап каапканы кызыы бодалдарны киирип болбас.

Бистиң амгы үеде көрүп турарывыс перспектива идея — социализминиң гуманныг үткалыг идеязы, оны демократия-биле холбаары, кижи «бүгү-ле чүүлдериниң хемчээли» болуп турар келир үелеги ниитилел дугайында билиишкин-биле сиңиишкен. Социализм — ол дээрге күш-ажылдың кижилериниң база күш-ажылдың кижилериниң ниитилел-дир.

Ынчангаш ам бүүлүг-ле ол кол соруулга дээш эде тургузуушкунну боттандырып турар.

V.

Эштер! Партияның ажылдап кылганы бистиң чуртувуска социализмни чаартырының стратегиязы политиктиг чаа бодаашкын-биле, амгы делегейниң амыдыралын ханы бодап билири-биле тудуш харылзаалыг. Оларның кол үндезинни кижи төрелгетеңнің төөгүлүг салымчолуунуң ниитилешкек байдалын хүлээп көргени, бистиң удурлашшкак, ынчалза-даа бот-бодуңдан хамаарылгалыг делегей дем хатты-жылганының өзүп олурар бүдүш-бүрүң чоруу, ниити кижи төрелгетеңниң үнелиг чүүлдериниң онза чугулазын, хамыктың мурнунда чер кырында тайбыңны камталаары, ядролуг айыыл-халапты болдурбалы тургузуп турар.

Чаа политиктиг бодаашкын — бистиң үевистиң түнелеп дээри-ле тын. Ынчалза-даа мында хей-хей чуруттар болгаш идеялар В. И. Ленинге хамааржып турар.

Чогум-па ынчап Ленин 1920 чылдың төнчүзүнде өртемчей бүгү делегейниң пролетар революциялыының эргининиң кырында турар дээр дугайында ынчаарда бистиң политиктиг болгаш теоретиктиг бодаашкынывыска кол черни эдилей берген даап бодаашкыннардан ниитилеп-алып, ниитилеп-биле ойталап каапкан. Хайыра чок реализм оны тайбың кожа-хелбээ догуннаарының дугайында удурлашшкак бодалдарның тергиндей бергени хомуданчыг. Социализм «бодунуче хагдыныр» ангыланыышкынче, харылзааларны кызыгаарлаарынче болу кирип эгелээн турган.

Делегейниң ийиги дайынының соңгунде, кажан делегей ареназынче социалистиг элээн кат кирүүлер кедүрүлүп үнген үеде бээп, социализм болза еске — империалистиг — «лагерьге» удур турар «лагерь» кылдыр билдиниип турган. Боттуг бүгү чылдагаанарда— социализмге алдабап дегээн «соок дайын» үезинде — делегейниң ажыы-чемнек ийи күүнүң кылдыы-биле бээп үдүр туржуутшуунуг угланыышкынарын өскүдүп турган. Дайынның чайлап чок болурунуң идея-зы кажан чайлаттырган үеде бээп тайбың кожа-хелбээ догушнаашкын төөгү талазы-биле тур үениң болуушкуну дээр бодалдар коллап келген.

Тайбың кожа-хелбээ догушнаашкынның амгы үеде бистер үндезининг хаяы чорудулга кылдыр санап турар бис, ооң хронологттуг кылыгаарларын көөрү болдунмас ийик. Ийи системаларның кайызы эң-не депшилгелиг болгаш амыдыралчы бижиг туруштуг дээрзин төөгү шинитпирлээр апаар. Социализмниң аргаларынга болгаш перспективаларынга бүзүрээр бис.

Ийи аңгы системаларның үр үеде кожа-хелбээ кадыг чуруттаарында бодунуң догнакзы, бодунуң дүрүм ёзугаар болуушкуну бар болуп магат чок. Нарывы-биле кадыг хөделиринің үезинде чарыш чорун, оларның кайызының-даа үнелиг үндезин үүлдерин бот-боттарының хынаалдазын эртпи, чүгле боттарының эвес, харын улам улуг хемчээлге ниити кижи төрелгетеңниң айтырыгларын шинитпирлээр аргалары тодаргайлаттынып турар. Ол чарыш социализминиң хөгжүлдезинге идиглиг черле берип турар; ол бодунуң улуг аргаларын көргүзер болгаш мурнундагы ниитилел формациязының дуржулгазындан үнелиг бүгү-ле чүүлдерни хары үгда шинээдип ажылгаар арганы алыр ужурлуг.

Улуг хемчээлдиг ол өскерлиишкиннерни түнелиинде делегей херектеринге идеологияның ролюнүң дугайында айтырыг хөй чүүлдерге хамаарыштыр чаазы-биле тургустунуп турар. Бир талазында, күрүнелер аразында харылзааларны идеологттуг маргылдаалардан хостаары чугула: идеологтуг чөрүдээлерни шажын-чүдүлге дайынаарының ёзугу-биле күрүнелериниң шинитпирлээринге делегей ядролуг үеде кедергей хээрек болу берген. Өске талазында, дайын кыжаныышкынының фактору элээп кошкай берген байдалдарда, кажан факт-барымдаалардың күжү күш дөгээринің чөнгээлээшкиннеринден улуг деңгиттүрлүг болу берген үеде, ниитилел амыдыралының идеологтуг чорудулгалары шапкын шимчээшкининг болуп турар. Эртем-техниктиг революция — информатика үе-чадазының эгелээнги делегейде болуп турар бүгү-ле чүүлдерни билип, көрүп, сайгарар арганы кижи бүрүзүнге берип турар.

Идеологтуг маргылдаалардың үезинде бодунуң үзелбодал бүзүрээшкиннерни камгалаан турда, харылзаанның чогумчалыг үндезинни дилеп тывары бирги черни эзлеп, мөзүг-шынарның тодаргай чуруму сагыттынган турзун дээш демисежип турар бис. Бодунуң хуузунда бачыт чогун бадыткаарынлап, өске талаһы каржы халаптың чайлаш чок өөскүдүкчүзү кылдыр көөрү оралдажыштыпындардан ойталаары дээш туржуп турар бис.

Ленин шак ол чаа дилиндекти кажан садыг хөгжүн турда, чарылга керээлери тургустуна бээр, даштыкы акшанның солчулгазы чоп-шээрелдиг болу бээр, чижээлээрге, делегей харылзаалаының оруктарын интернационалчыдары ышкаш, улут айтырыгларны кады шинитпирлеп турар апаар ийи системаларның идепкейлиг удурдедир харылзаалары кылдыр болап турган. Генүеңга барының талакы чурттар ойталаан турбүже, боо-чепсектерни кызырарының программазын ол көдүрген, арминның дайынны өөлээп хевээр арттырып, сайзырангайыкшыпшаан, чепсектиг күштерни чаңгыс талаһан кызырарынче базынарны деткээп.

Ынчаарга 30—40 чылдарның божаңнаашкыннарының, бистиң чуртувуска хамаарыштыр Барыын түктүң өжээлең чоруунуң байдалында ийи системаларның тайбың кожа-хелбээ догуннаарының дугайында удурлашшкак бодалдарның тергиндей бергени хомуданчыг. Социализм «бодунуче хагдыныр» ангыланыышкынче, харылзааларны кызыгаарлаарынче болу кирип эгелээн турган.

Делегейниң ийиги дайынының соңгунде, кажан делегей ареназынче социалистиг элээп кат кирүүлер кедүрүлүп үнген үеде бээп, социализм болза еске — империалистиг — «лагерьге» удур турар «лагерь» кылдыр билдиниип турган. Боттуг бүгү чылдагаанарда— социализмге алдабап дегээн «соок дайын» үезинде — делегейниң өжээшкек ийи күүнүң кылдыы-биле бээп үдүр туржуутшуунуг угланыышкынарын өскүдүп турган. Дайынның чайлап чок болурунуң идеязы кажан чайлаттырган үеде бээп тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын төөгү талазы-биле тур үениң болуушкуну дээр бодалдар коллап келген.

Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның амгы үеде бистер үндезининг хаяы чорудулга кылдыр санап турар бис, ооң хронологттуг кылыгаарларын көөрү болдунмас ийик. Ийи системаларның кайызы эң-не депшилгелиг болгаш амыдыралчы бижиг туруштуг дээрзин төөгү шинитпирлээр апаар. Социализмниң аргаларынга болгаш перспективаларынга бүзүрээр бис.

Ийи аңгы системаларның үр үеде кожа-хелбээ кадыг чуруттаарында бодунуң догнакзы, бодунуң дүрүм ёзугаар болуушкуну бар болуп магат чок. Нарывы-биле кадыг хөделиринің үезинде чарыш чорун, оларның кайызының-даа үнелиг үндезин үүлдерин бот-боттарының хынаалдазын эртпи, чүгле боттарының эвес, харын улам улуг хемчээлге ниити кижи төрелгетеңниң айтырыгларын шинитпирлээр аргалары тодаргайлаттынып турар. Ол чарыш социализминиң хөгжүлдезинге идиглиг черле берип турар; ол бодунуң улуг аргаларын көргүзер болгаш мурнундагы ниитилел формациязының дуржулгазындан үнелиг бүгү-ле чүүлдерни хары үгда шинээдип ажылгаар арганы алыр ужурлуг.

Улуг хемчээлдиг ол өскерлиишкиннерни түнелиинде делегей херектеринге идеологияның ролюнүң дугайында айтырыг хөй чүүлдерге хамаарыштыр чаазы-биле тургустунуп турар. Бир талазында, күрүнелер аразында харылзааларны идеологттуг маргылдаалардан хостаары чугула: идеологтуг чөрүдээлерни шажын-чүдүлге дайынаарының ёзугу-биле күрүнелериниң шинитпирлээринге делегей ядролуг үеде кедергей хээрек болу берген. Өске талазында, дайын кыжаныышкынының фактору элээп кошкай берген байдалдарда, кажан факт-барымдаалардың күжү күш дөгээринің чөнгээлээшкиннеринден улуг деңгиттүрлүг болу берген үеде, ниитилел амыдыралының идеологтуг чорудулгалары шапкын шимчээшкининг болуп турар. Эртем-техниктиг революция — информатика үе-чадазының эгелээнги делегейде болуп турар бүгү-ле чүүлдерни билип, көрүп, сайгарар арганы кижи бүрүзүнге берип турар.

Идеологтуг маргылдаалардың үезинде бодунуң үзелбодал бүзүрээшкиннерни камгалаан турда, харылзааның чогумчалыг үндезинни дилеп тывары бирги черни эзлеп, мөзүг-шынарның тодаргай чуруму сагыттынган турзун дээш демисежип турар бис. Бодунуң хуузунда бачыт чогун бадыткаарынлап, өске талаһы каржы халаптың чайлаш чок өөскүдүкчүзү кылдыр көөрү оралдажыштыпындардан ойталаары дээш туржуп турар бис.

Кижи төрелгетеңниң тайбың келир үезинің хамааржыры кол айтырыгларны шинитпирлээрі, ниити кижи төрелгетеңниң консенсуузунга үндезилээп, делегейниң чаа корум-чурумун быжыглаары — ам-даа мурнувуста болбайн аап. Ынчангаш ам Совет Эвилели бүгү делегей харылзааларын үндезининбиле экижидеринге бүгү-ле чүүлдерни мурнукузу дег кылыр апаар.

• • •

Эштер! Кажан Ленинниң сөөлгү сөстери дыңналып, Ленинниң сөөлгү одурглары бижиттинген ол үеден бээр бисти алды чартык он чыл ангылап турар. Ынчалза-даа, Ленин биске, ол он чылдардаазындан-даа артык, бөгүн харын удам чоок боол турар чадавас. Ада-чурт болгаш делегей төөгүзүнүң амгы эргилделиг үе-чадазында ооң идеяларынче катап, катап-ла аргилип, оларның эң-не үнелиин — гуманистиг утказын база катап утаап бодап турар-дыр- бис.

Кижи ниитилелге эвес, а ниитилел кижиге бараан болур ужурлуг. М. С. Горбачевтуң чугаалааны бо формула бистиң амыдыралывыстың нормазы болуп дээр болза, хөй-ле чүүлдерни кылыр: чагырып дужаар эргеделдеп үнделиип-биле чайлаар, экономиканың болгаш политиктиг системаның үндезин реформазын, ханы болгаш бүгү талалыг демократияны боттандырар, ниитилелдиң байлаапдан, политиктиг эрге-чагырадан болгаш утаан-бодалдың үнелиг чүүлдеринден кижиниң оспаксыраар чоруун ажып эртер. чуртту бүрүн эргели эзин болур бүүнү кижиге катап тургузар херек.

Берге орук, ынчалза-даа ылап-ла ол социал-экономиктиг болгаш утаан-бодал хегжүлдезиниң бедик деңнелиниче млап-ла ол эккел чоруур. Үениң кыйгызынга кара чаңгыс тын харын болбушаан, эде тургустунуушкун бистиң революциялыстың идеалдарывыга, социализм дугайында дениин билиишкинге бүрүнү-биле дүжүп турар.

Совет улустуң ол шилдээлиг ооң XXI чүс чылче киреринин бүдүүзүнде сайзырангай хөгжүлдеге төлептиг.

„ШЫНГА“ КЕЛГЕН ХАРЫЫЛАР

ШАПТЫКТАП ТУРАР БЕ?

Тес-Хемде «О. Шынаа» совхозта ажыл-агыйны батыкарарының депшилгелиг аргаларын чедир ажыглавайн, специалистер оны эки бижбезинден олче удусту кирирбейн турарын М. Түлүш бисче бижип чоруткан. Оны хынап көөрү-биле АҮК-түң начальныгы Ш.-Б. Серээдарже база ук совхозтуң директору М. Сүрүң-оолче чагааны чоруткан бис.

Аңаа Тес-Хем АҮК-түң даргазы Ш.-Б. Серээдарның ат салганы дараазында мындыг харыы келген:

«О. Шынаа» совхозтан бижикчи М. С. Түлүштүң чагаазын совхозтуң дирекциязы, партком, кодээ Советтиң күүскомунуң база АҮК-түң специалистериниң киржилгези-биле хынаазы, сайгарып көрдүвүс. База автор-биле чугаалажыпывыс. Совхозта орулга-чарылга, өг-бүле, коллективтиг керээлер талазыбиле чамдык ажылдар кылдыпып чоруп турары илередээ. (А чагаада болза ол чүүлдер кылдынмайн турар даап).

1988 чылда 55 өг-бүле керээже киргеп турган болгаш оларның төнчү санажылгазын чыл түнелиинде үндүргеп. Өске адырлар — автопарк, сүт-бараан фермазы бот-орулга-чарылга-биле ажылдап турган.

Өг-бүле керээзи-биле ажылдаан малчыннардан В. Аракчаа, О. Седен олар эң эки көргүүлериг болган. Совхоз шинтпан-биле 1988 чылда 921 мүң рубль орудгалыг ажылдаан.

1989 чылда совхозта 49 өг-бүле керээлерни чарган. Оларга керээниң аяке утказын таймылбырлап, өөреткеп. Аренда керээзи-биле ажылдаарының арга-дүржулгазын шинээдип эгелей берген. Совхозта бо талазы-биле чогуур сапажылганы кылып каап, чижээлээрге, сүт-бараан фермазын апрель айда ол аргаже киирер, кадрларны шилип ап, белеткеп ажылдарын чорудуп турар. Совхозта арендалыг керээ-биле аныяк бодда малды ажаап азырап эгелээн. Ол шыкаап 27 чолаачы аренда керээзи-биле ажылдаарының сапажылгаларын кылып доосхан, чолаачыларны өөреткеп. Хову база тудуг звеноларын арендаже киирери-биле белеткеп турар.

Ынчалзажок бо ажылдарда, автор М. Түлүштүң бижээнинде шыкаап, четкестер бары шын. Отчёт-учёт амдаа багай, чөптерин долдурарының негелдезин шын сагывайп турар. Алган, чарыгдаан материалдарының адын бижиивес, санын, деңнээн деңгеглевээн, чүгле апша-биле ортээн айтып каан болгулаар. Кодаңнар айы-биле чарыгдалдарны бухгалтерияда деңгеглевейн турар. Бо чылдың эгезинде совхозта бот-орулга-чарылга хүннерин эрттирбээн.

Бо ажылга совхозтуң специалистериниң киржилгези багай деп бижээнин бадыткаттынган. Олар ону колдуунда-ла экономистериниң ажылы дээр хөөннер бар. Кол экономист В. Кылаң-оолдуң бадыткалы-биле алырга, специалистер саналашкын кылырынга киришпес, бистиң ажылывыс эвес даар, бот-боттарынче чүүл кагжыр, аңаа профкомуүң талазынган (бижикчи М. Түлүш бо-түүлдер кылдынмайн турар даап).

1988 чылда 55 өг-бүле керээже киргеп турган болгаш оларның төнчү санажылгазын чыл түнелиинде үндүргеп. Өске адырлар — автопарк, сүт-бараан фермазы бот-орулга-чарылга-биле ажылдап турган.

Өг-бүле керээзи-биле ажылдаан малчыннардан В. Аракчаа, О. Седен олар эң эки көргүүлериг болган. Совхоз шинтпан-биле 1988 чылда 921 мүң рубль орудгалыг ажылдаан.

1989 чылда совхозта 49 өг-бүле керээлерни чарган. Оларга керээниң аяке утказын таймылбырлап, өөреткеп. Аренда керээзи-биле ажылдаарының арга-дүржулгазын шинээдип эгелей берген. Совхозта бо талазы-биле чогуур сапажылганы кылып каап, чижээлээрге, сүт-бараан фермазын апрель айда ол аргаже киирер, кадрларны шилип ап, белеткеп ажылдарын чорудуп турар. Совхозта арендалыг керээ-биле аныяк бодда малды ажаап азырап эгелээн. Ол шыкаап 27 чолаачы аренда керээзи-биле ажылдаарының сапажылгаларын кылып доосхан, чолаачыларны өөреткеп. Хову база тудуг звеноларын арендаже киирери-биле белеткеп турар.

Ынчалзажок бо ажылдарда, автор М. Түлүштүң бижээнинде шыкаап, четкестер бары шын. Отчёт-учёт амдаа багай, чөптерин долдурарының негелдезин шын сагывайп турар. Алган, чарыгдаан материалдарының адын бижиивес, санын, деңнээн деңгеглевээн, чүгле апша-биле ортээн айтып каан болгулаар. Кодаңнар айы-биле чарыгдалдарны бухгалтерияда деңгеглевейн турар. Бо чылдың эгезинде совхозта бот-орулга-чарылга хүннерин эрттирбээн.

Бо ажылга совхозтуң специалистериниң киржилгези багай деп бижээнин бадыткаттынган. Олар ону колдуунда-ла экономистериниң ажылы дээр хөөннер бар. Кол экономист В. Кылаң-оолдуң бадыткалы-биле алырга, специалистер саналашкын кылырынга киришпес, бистиң ажылывыс эвес даар, бот-боттарынче чүүл кагжыр, аңаа профкомуүң талазынган (бижикчи М. Түлүш бо-түүлдер кылдынмайн турар даап).

«О. Шынаа» совхозтуң ажылчыннарының талазындан үстүңү черлерже, солуң редакциязарывыче ат чок, чок болза тудуп бижээн чагаалар хөйү-биле кирип турары, ол суурда кадык өөрө байдалдың барывың хереглээ болуп турар. Ынчангаш партия райкому бо байдалдарны азерп-биле партия, совет, профзавилел, комсомол ажылдакчыларывыга киржилгези-биле ажылдарны чорудуп турар.

Степан ДОСТАЙ.
СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары.

САЙГАРЫП КӨРГЕН

Бистиң бижикчивис Григорий Сарыглар «Аяттың ажыы көрзө» база «Малчыннарның чымыжы» деп шүүтүмчүлелдиг материалдарны редакцияже бижээн. Оларны сайгарып көөрү-биле Бай-Тайганың Кызыл-Даг кодаа Советиниң түүс-комунче база ында совхозтуң директорунче чоруткан бис.

Дирекция ол чагааларны талыпкыны-биле сайгарып көрген, дараазында харыыны бисче чоруткан:

«Аяттың ажыы көрзө» база «Малчыннарның чымыжы» деп материалдарны сайгарып көрдүвүс. Ону хынаарыбыле күш-ажылчы коллектив дамчыштыр 5 кижи составтыг комиссияны тургускат, сайгарган. 1960 чылдар үезинде мал эмчилери болгаш бригадирлер аът мунуп алгаш ажылдан чоруп турган дээш шын. Совхоз тургустунган соонда ол малдарны кадарчыларга үлеп берипкеп турган.

Ам чылгының ажыын көөрү-биле специалистер мунар 8 аятты ангы тудуп турар. Анда немей 8 эндик аяттарны өөредип эгелээн.

А авторлуң бижээнинде ышкаат, мал эмчилери, өскедаа специалистер ангы автомашина үндүртүп алгаш, малчыннар кезип чоруп турар тавармага чок, кандыг-бир мал чеми чедирер дээнде, ындыг машиналарны ажыглап турар. Совхоз чек системазынче киргени-биле холбаштыр бригадирлер ооң-биле саналжыр апарган.

Мал эмчилери кошкак ажылдап турар дээн фактылар бадыткаттынмаан. Олар харын комплекстиг үүгүшкүннерге киржип турар. Оон түлеңиинде «Кызыл-Даг» совхозта чаа база улуг-даа малдың өлүп хораар чоруу дыка эвээжээн. Эң ылаңгыя аяттыкчыларының киржилгезибиле ажылдарны чорудуп турар.

Степан ДОСТАЙ.
СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары.

«СОВХОЗТУҢ ТӨЛЭЭНИ ШЫН»

Моңгун-Тайгада ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң хойжузу Дене Балганович Салчак бистиң редакцияже бодунуң ажыл төлевирнге хамаарыштыр чагаа чоруткан. Ажыл төлевирн эвээш: хураганы дорукторугланы дээш 1 башка онаашпыр 2 рубль наш көпеек, а хойну казарганы дээш төлеэнин 0,52 көпеек дээрзин база оларның совхозу малды семиртикеп дээш, чамдык малчыннарга төлевейн турар чыдагаанын чүл дээрзин бижээн.

Малчыннын бо чагаазында айыткан фактыларны тодаредим, таймылбырлап бээри-биле ону совхозтуң дирекциязынче чоруткан бис.

Аңаа кол экономист Николай Хертек бисче совхозта күнчажылчы коллектив төвүлелиниң даргазы Назын-оол Сааның ат салганы харыы келген:

Дене Балганович 22 чыл стажтыг, ынчангаш стажы дээш чылда 295 рубль 66 көпеенти аңаа төлээн. А мал семиртилгези дээш, төлевээнин шын. Чүге дизе, ук малчын хураганны ажаганы дээш чылдың бо үезиниден 2,3, а шээр малдыы — 7,2 катап кызырылган.

Автор ооң аңгыда, кайы бригадир, кым деп мал эмчизин кошкак ажылдан турарын ат кырында айытпаан болганда, ол талазы-биле шүүтүмчүлел бадыткаттынмазы. Ам совхозтуң мал эмчилери хамык чүүлдү боттары холубиле тудуп кылып турар. Г. Сарыглар мурнунда бистиң амгы совхоз салбыр турда, мал кадарын турган болгаш ол үеде мал эмчилери ажылынга ээ-харымсалга өөгүп бадыткады. Бо айтырыгны чугаалажып, сайгарын турувуста, автор боду олурушкан. Бистиң түнелиинге-биле чеп-шээрешкен. Эң ылаңгыя аяттыкчыларының киржилгезибиле ажылдарны чорудуп турар.

Степан ДОСТАЙ.
СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары.

ЧАМДЫК ФАКТЫЛАР БАДЫТКАТТЫНГАН

Тес-Хемде «О. Шынаа» совхозтуң удурткучулары база кодээ Совет күүскомунуң даргазы аралыпда дөрүүл-төрел, ынчангаш ажылагымны удуртуп башкарарыпда таарымча чок чүүлдер болуп турар дээр дугайында бижээн чагаа бистиң редакцияга келген. Ында киргеп фактыларны сайгарып көөрү-биле ук чагаазы СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары С. М. Достайче чоруткан бис.

Аңаа мындыг харыы келген:

«Чагаазы СЭКП Тес-Хем райкомунуң бюро кежигүнү, райкүүскомунуң даргазымын бирги оралакчызы, агроүлетпүр каттыжышкынының даргазы Ш. Х. Серээдар баштаан түскай болуп хынаан. Оон илереэни болда: совхозтуң партком секретары К. Бичө-оол чаа директор М. Сүрүң-оол-биле төрел эвес. Кодээ Советтиң күүскомунуң даргазының хүлээлгезин күүседип турар В. Сүрүң-оол совхоз директорунуң кады төрээн дуңмазы боол турары шын. (Эп В. Сүрүң-оол түр када ажылдап турар, чаа божаап үрүүн азырап олурар даргазын орунунда).

Суурда милиция ажылдакчызы Н. Бичө-оол партком секретарының дуңмазы болуп турары шын, а комсомол комитединиң секретары М. Тумат партком секретарының кадайының төрээн дуңмазы.

Совхоз директорүүн соңгуп турда, ажылчыннар боттарының кандидатураларын киирерин катап-катап дилеп турда, кымны-даа саналдаваан. М. М. Сүрүң-оолдуң кандидатуразын СЭКП райкому, АҮК кады киирген, үстүкү органнар-биле дугурушкан, а эң Бичө-оолдуң саналы-биле эвес. Бадылаашкынга дөрт кижини киирген турган.

ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидатталарын партия организациязындан дешпидип турда, К. М. Бичө-оолдуң талазындан кандыгдаа пропаганда чок, «ол кижини дешпидер силер» деп суртаал кылбаан. Ол хураадарга партком секретары боду олурушпаан.

Совхозтуң кол зоотехниги В. Доммит чондан саткан ниээп соп чигеня шын. Ооң орнунга бодунуң ниээп салып берген. Ону кол зоотехник хүлээлгелиниден хостаан, кеземче хообузунуң 92 чүүлүнүң 1 кезээнге херек отгурган.

Кол инженер В. Туматтың талазындан чамдык чурум үрээнгилиерни турганы шын болуп бадыткаттынган, ону кол инженер ажылындан хостаан.

Ук чагаазы М. Түлүш бижиээнин боду сагыш-сеткилинден илереткен болгаш адын тудуп бижээн кижиниң тодарадырын дилээн.

Түпелиинде районнуң партия комитединиң партком секретарының ажылының талазы-биле өөренип көргеш, чоокку үеде шинтпирлээрин редакцияга дыңнадып тур. (Ажылындан хостаар дугайында бо хынаалданың түпелиниң-биле билдиришкинин партком секретары К. М. Бичө-оол партия райкомуига киирген). Чогум чурум үрээнгилиерни, кадрларны кайы хамаанчокка үндүрер, киирер чоруктар К. Бичө-оолдуң талазындан турбаан.

ЧАГААДАН ИЛЕРЭЭНИ БОЛЗА:

Тандыда С. Тока аттыг совхозтуң тудуг цехиниң шеверлекчилериниң ажылдарынга тавармачалыг чүүлдерни тургускаан, эң ылаңгыя кылган ажылдың нарядтың шын эвес турганы, ындай-бээр аргыжарыпга чылыг машина бербее, мастери үдүе-биле ажылдап билбес даар дугайын хомудап бижээн болган.

Ук чагаазында автор ат салбаан, чүгле «шеверлекчилер» деп каан. Ат салбаан чагаазы С. Тока аттыг совхозтуң тудуг цехиниң хуралымга бо чылдың март 15-те сайгарып көргеш, дараазында чүүлдү илереткен:

тудуг мастери М. Оюнуң талазындан негелде күштелгениден ажыл прагы үзер чорук сөөлгү үеде эвээжээн. Ынчалза-даа шеверлекчилер звенозунуң удуртукчузу Л. Оюн ажыл шагы үзүп, февраль 23-25-те чылдагаан чок ажылче үмнээни, брага белеткээни илереэн;

өрү-нуду көжүп ажылдап турганы дээш база соок черге ажылдааны дээш, шеверлекчилерге пемей төлеп бергеш;

ажыл төлевирнин чаа аргадуржулганы ажыглап тургузарын ажылдап ыглаан, мастерден негээн;

сентеяге кылырда, тудугжуларга онаалга-даалгаларны баш удур бээрин чедип алырын дааскан;

тудугжуларны ыкай-бээр автобуе-биле аргыштырарын чедип алырын дугурушкан.

Хуралга автор олурушкан.

АЖЫЛДЫ КОШКАТКАНЫ ДЭЭШ БУРУУ ЧАРЛААН

Бо чылдың март 21-де «Шын» солуна үнген «Амлажыткан херээ бар бе?» деп Шагдыр-оол Ооржактың бижээн чүүлүнде Сүт-Хөл совхозтуң дирекциязы, партком база кодээ Совет арагалаашкынга удур ажылды чугула хүн айтырыы кылыр санап кербейн, сула салганыбиле район төвүнден ырак Үстүү-Ишкинде малчыннарның аразында хойпак хайындырып. кем-херек үүлгедир чоруктар барын шүүтүмүлеп бижээн.

Бижиттингеп чүүлдүң изи-биле «Ишкин» совхозтуң директору, партком секретары, профзавилел комитединиң даргазы, Кызыл-Тайга салбырында партия организациязының секретары, СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң инструктору составтыг комиссия үнүшкүн кылып, малчыннарны хуралдаштырган.

Үстүү-Ишкинде малчыннар, ылаңгыя Сеспүй-оол, Чызыл Ондарларның өг-бүлезин хойпак хайындырып, арагалап турары шын боол илереэн. Ында арага ишпестер ниитилелиниң эге организация даргазы Чанчыкпаа Сатты арагалаашкынга удур хээптиг ажылдар чоруттайын, ажылды кошкатканы хээп бурууну чарлаан. Ол ышкаш бригадир Сергей Сатты көрүм-чурумче - кичээнгей салбаны дээш шүүтүмчүлээн.

Хуралдың киржиичилери чаңгыс үн-биле Сеспүй-оол Ондарны профзавилел кежигүнүнден үндүрген, ооңуп ишти коммунист Чызыл Ондарны дужаал ёзугаар ажылдатырын совхоз директору Н. Ондарга дааскан. Бригадага үш кижи составтыг эш хуу судун соңгаан.

Хойпак хайындырарын хөрүгдап, ол чорукту уламчылаар тавармага кандыг яла онаарын тапштырып таймылбырлаан. А Сеспүй-оол Ондар Полат-оол Ондарны бижектеп, хуниган чорук үүлгетпеэнинің дугайында райкүүскомунуң ИХБ-ин амыгаа чедир каныгдаа хемнет албаан боол турар.

Болат ОНДАР.
Кодээ биминчи.

ЛЕНИН

Ажылчы чон бодаларын чырыткылап,
Ажыг хинчек, бергелерни арыдыр шаап,
Октябрьны бистиң чуртка догуннаткан,
Орук ажык, эрге-хостуг кылып берген,
Деннелге чок
Дээди ат —
Ленин!
Тайбың чолдуң чеденгинижи—бистиң чуртуң
Тайлыш читпес алдар-ады болу берген,
Хүнзе, шакта кылган ажыл бүрүзүнге
Бүчү-күштү, мергежилди берип турар
Деннелге чок
Дээди ат —
Ленин!
Бедиинде ортемчейниң кырын шыва
Кежик-чолдуң дески болуп, боттанырын
Коммунистиг партияның нүүрү-биле
Хоор чонга билиндирип айтып турар
Деннелге чок
Дээди ат —
Ленин!

Олег СУВАКПИТ.

КОММУНИСТИГ ПАРТИЯГА АЛДАР

Дүржок, хаанныг хаанналганың, кулдакмытның
Дүмбей дүн дег ортемчейни чүүра шапташ.
Хосталганың Кызыл түгүм бедик туткан
Коммунистиг партияга чаагай алдар!
Аны-дүнүа нацияларның найыралын,
Авс-кежиин, чаагай адын алдаржыткан,
Ажыл-ишке, дайын-чаага шүглүп үнген
Коммунистиг партияга чаагай алдар!
Дээди үлүг—чонның чолун быжыглаан дээш,
Дерзинилерден чалданмайн демисежир,
Тендип дивес чаңгыс эптиг кан дег шилээ—
Коммунистиг партияга чаагай алдар!
Улустарның генийн мөөнеттингген
Үгаан улуг, келир ойнуң чырыткызы —
Коммунизм бедик түгүн быжыг туткан
Коммунистиг партияга чаагай алдар!

Юрий КЮНЗЕГЕШ.

ЭЖИШКИЛЕР

Шоодуг

— Коллективтиң хоочу кадайлары мээң дугайымда чүнү сымыранчын маңнажып түр ноң, чугаалап олурам че!

Кабинетте стол артынга олурган кижи ортузу эртип чорүүр назылыг чолдак, семис эр кирип келген ажиндеп айтырган. Демгизи, харыылаарынга шагда-ла белеткениң алган түве дег, оңда дораан хөреп эгелээн:

— Ходурааштан батканы сут дааштыг болур, хоюларның аксыдан үнген сес хораның болтур түве-ле болгай, ону биибес кижи сен эвес сен. Ынчалза-даа бо удаада ынчаарымга сенээ хамаарыштыр таалалчыг сестер чугаалап турар апарган чорду. Сени депшидер дев баргам дижип турар чүзүл? Сен бодуң түве дыңнадың бе?

Чолдак болган семис эр—Ай-оол Буянович — ажинин өөрүнүүр медээ экелгенинге амыраавын чажырып пыдаайн түра халып келген:

— Шолээге чораан кижи дыңнап чүнү дыңнаар мен. Дужүмде харын президиум столунга олурар чордум ийин. Депширимни ынчаар дүжеп чытканым ол-дур аа. Ынчан сен база амыраар сен. Бодумча тааныштыр ап алырда болгай мен. Оралакчым-даа апаарын таалаас деп бил. Албан черинин мактинаазын халас мунар, акша-шалыңын база шыырак болтур деп бил.

Кирип келген ажи — Хеймерек Тудушевич — бирде бажын сүйбап, бирде дүмчүүн тудуп. Чүнү ынчаар аайын тыппаанзыг ыт чок олурган.

— Коллективниктиң кадыы-кандыг турун тур бо?— деп. Буянович айтырган.

— Кандыг деп кандыг хөөр боор. Бирде чаргы-чаалы кежээлей-даа боор, чамдыкта чавырлып балы-даа баар. Кызыл ажылдаар улустар кызып-кыйлайып ажылдап-ла чыдар, так эрттирип саналп, шалын алырын маңнап олурар улус база ол-ла хевээр чоруп-ла турар. Дужүметтер болгаш хоюлар олуттарынга сээдап кааптап, аксы-биле авал кежүрүп, дылы-биле дыт ужурун олурарлар-дыр. Олар олуттарындап анаа тайбың чайлап баар дээр сен, эт.

— Тактаашкынның чылдарын сен сактып көөр-дир сен бе, Тудушевич?— деп, Ай-оол Буянович айтырган, кожазынче чиге кайтап алган олурган.

— Оны сагынмайн чүнү сактыр боор, магазыг чүве-ле болгай, арага бир дугаар черде, ажыл оон соонга чоруп тургулаан таварылгалар кайы хей-ле болгай. Бир катап сээн төрүттүнген хүнүңү сүг кавчаар демдеглежик бис моя.

— Сээн оглуң кудалын кавчаар эрттиржик бис?! Чүс аддан аалчы келген. Үш хүн улай декей-оолап келдиниз чоп. Арага дээрге сүт-ла, эът дээрге саат-ла түве болгай.

Үеним аңгы байдалын ажишкилер биилп олурган. Эде-хере тургустунуп алыр дээш дан баарге-ле, эттеесекте сине берген эрги чанчыл тыртыкат чыдарын база билирлер.

— Ажылдаар ат астын алгаш, аңаа шалын ап амдажып калган кижилерни ишээ көөр болза эки деп бодаар мен — деп. Ай-оол Буяновичи санадаан хевирлиг чугаалаан.— Мен чаа барып ажылдаар черимге шак оон өгелээр мен. Сен бодуңну бодуп база шүүреп көр. Тулушевич. Ажыл дээрге, куду көөр, ажыл-чем дээрге өру көөр мшкажык сен. Арагачы эвезин эвес сен, ынчалза-даа куткаш сунарга, ынай тур дивес болдур эвес сен бе. Мен сени бодумче алырым мурнунда бо таңчылдан чарлып алырыңны баш удур сагындырып каайн.

Хеймерек Тудушевич ыт чок бажын согаваадып каан. Кабинеттен үвүп чоруур деп турда, профком даргазы урут кирип келгеш, мендиг солушкан соонда, Ай-оол Буяновичке мынча дээн:

— Бисте штат кызырылдазы эгелээн. Моон үнүп чоруур кижилериң дазызынга силериин алынар база бар. Кажан дужаал үнерин директор дээрге чугаалаптар боор — дээш үнүп чоруй барган.

Ажишкилер кезек кадалыт чок барганнар. Ооң соонда: — Кончут хоюларның чугаазы меге болганы ол ышкажыл?— деп. Ай-оол Буяновичи чүкпүртүнүп химиреген.

— Олар кажан шын түве чугаалап чоруктар — деп, ажи бакыткаан.

Василий МОНГУШ.

ДУЗАЛАМЧЫ

Тываның Ном үндүрер черинин 1943 чылда хатын бижикбиле пардан үндүргеш адышка ой бичии чуга номчугажын кичээнгейлиг ажыл көрүп олур бис. Ол болза совет новеллистика жанрының классиказы аңаргап «Март-апрель» деп В. М. Кожевниковтуң сураглыг чечен чугаазының тыва дылда баштайгы очулгазы-дыр. Ажыттынган арын бүрүзүнден фронтучу аңмыралдың тыныжы дыңналып, каптаан Жаворонков биле радист Михайлованың овур-хевирин дириг кылдыр чуруттуун көстүп келир.

1942 чылда «Комсомольская правда» солуунуң сентябрь айда үнген арынкарынга парахттынган бо чогаал каш-ла ай эрткенде, аңгы чүрттүн дылынга түскай ном кылдыр үнүп келгенин бодаарга солуп.

Пайыралдың кызыгаар чок күштүг болгаш бичаңны чыдарда ол чогаалдың чугула турганының тодаргай хереглиг. «Правда» солуунуң корреспондентизин тургап, ооң даалгазы-биле В. М. Кожевников 1943 чылда Тывага көөп Тожу, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Тес-Хем, Чаа-Хөл кожууннарынга чедип, хой чон-биле ужуражып, чыыштарга фронтучуң байдалы-биле чонну таныштырып, улуг ажылды кылган.

Маңаа келгеш, чогаалчы бодүүн, бичии сеткилдиг тыва чоңнуң Кызыл черинге дузаламчызын коргускен чечен чугаазы «Дузаламчы» деп ат-биле үндүргеп. Оруг дылда очулга чокка, ол-ла хевээр парладып үндүргеп.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады В. М. Кожевниковтуң чечен-чугаларының болгаш очерктериниң чыыдызы 1962 чылда «Дузаламчы» деп ат-биле, 1971 чылда «Петр Рябинкин» деп тоожуу түскай ном кылдыр тыва дылда үнгүлээн.

Чогаадыкчы ажылының доктаа чазыы болур «Күнүк биле селеме» деп сураглыг чогаалы 1985 чылда оруг дылда бистиң ном үндүрер черивиске үнүп, база-ла номчукчуларының ынак чогаалдарының бирээзин аңаргап.

А. С. Пушкин аттыг библиотекада кылдыс эргелекчизи
Зоя МОНГУШ

Тожуже баар улуг орук-биле хаа чоруп ор бис. Кошадыш хире чиге көкпа орук хая-даштыг кырладыр шейлүп чоруткаш, дагның сиртин өрү адзы, чылан шия ышкаш, дыйлайып үне берген, а ооң ынай үгле дээр көстүр. Мындыг орукка аътты чоруурун берге, харын-даа соңстааны дээре болгу дег. Кадыр ийге үгле тыва аът болгаш-ла моортайның кашпазгайы-биле чоруп орар чүве-дир ийин.

Кадыр ийин одурту чоруп ора, куду көөрүмге, хүн хереддерни чайынналган хаяы кара кашпал тур, мыла ушкан куштар күзүн дүшкен кургаг бүрү ышкаш көстүр болду.

Орёл чоотунга немецтерниң беш дакпыр быжыглаашкынын оланналдыр буза шаап каанындан артык магалыг чүве кайза боор деп бүзүреливиле Тывага чедип келген кижи мен, ынчангаш дээрде шаштыкпан чалыныарны болгаш тендин узун чодур сарыг дыттарны соолаүредир бирып магадаан болбас ийик мен бе. Шак бо ырак болгаш бодавыже кончуг чараш чүртка чораан бөзин өскен-төрээн чуртумну сактып-бодап, чүрээм куюмнап келгиээр ийин.

Дагның сүүр бажыңче чоокшулаан тудум-на, оруктуң кадыры дам баар, бистиң мурнувуста делгемнериң чаражын чүү дээр оңу.

Оруктуң зор черинге бажыңыс утказ чоруп орган ишкиг узуг кестү хонуп келди. Бистиң көрүп каан, дүже хаңыттылар оң.

Ыяш бүттүг, хынаар чактыр боо туткан кыргап арат мээң-биле мендилежип мо-ге хан чоруп ор бис. Кошадыш хире чиге көкпа орук хая-даштыг кырладыр шейлүп чоруткаш, дагның сиртин өрү адзы, чылан шия ышкаш, дыйлайып үне берген, а ооң ынай үгле дээр көстүр. Мындыг орукка аътты чоруурун берге, харын-даа соңстааны дээре болгу дег. Кадыр ийге үгле тыва аът болгаш-ла моортайның кашпазгайы-биле чоруп орар чүве-дир ийин.

Кадыр ийин одурту чоруп ора, куду көөрүмге, хүн хереддерни чайынналган хаяы кара кашпал тур, мыла ушкан куштар күзүн дүшкен кургаг бүрү ышкаш көстүр болду.

Орёл чоотунга немецтерниң беш дакпыр быжыглаашкынын оланналдыр буза шаап каанындан артык магалыг чүве кайза боор деп бүзүреливиле Тывага чедип келген кижи мен, ынчангаш дээрде шаштыкпан чалыныарны болгаш тендин узун чодур сарыг дыттарны соолаүредир бирып магадаан болбас ийик мен бе. Шак бо ырак болгаш бодавыже кончуг чараш чүртка чораш

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгүн чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1989 ч.
апрель
23
воскресенье
№ 96 (13996)
1923 чылда үнелезиттинген.
Өртээ 3 кеп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Апрель 20-де СЭКП ТК-ның Политбюросунун хуралы болган. Анда ССРЭ-нин Дээди Советинге чугаалажыр көөрүмбиле киирер деп турар элээн кадыг хоойлуу төлевилелдерни кылыр талазы-биле ажылдың чоруп турарым чугаалажып көргеш.

Парлаганың болгаш массалыг информацияның оскедаа чепсектериниң дугаймында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин чугаалажып көөрүнүң үезинде эде тургустунуушкунуун чоруттуларынга, экономиктиг болгаш политиктиг реформаны боттандырарынга, оларны улам хөгжүдеринге болгаш хапыладырынга идегелиг ажык-чарлыг чоруктуң принциптерин келир үеним хоойлузунуң быжыглаар ужурлуун онзалап демдеглээн. Ниитилел санал-оналын хевирлеп тургузарының дээштиг чепсээ болур болунарының, телевиденияның болгаш радионуң, массалыг информацияның бүгү чепсектериниң ролүн бедидеринде, чурттуң экономиктиг, социал болгаш политиктиг хөгжүлдезинин эң чугула сорулгаларын ниитипирлээринче оларны мобилизастаарының эргежок чугулазын демдеглээн. Массалыг информация чепсектериниң эргелерин калбартыры-биле чергелештир үндүрүп турар материалдары дээш, оларның шын, үндезилелдиг болуру дээш ук чепсектериң харыысалгазы база улгадыр ужурлуг.

Парлалга дугаймында Хоойлуунуң төлевилелин чогууруубиле чедир ажылдап кылганының соонда хей-ниити чугаалажып көөрү-биле үндүрер.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ол ышкаш экі тура ниитилелдериниң, хей-ниитиниң бот-тывынгыр органнарының болгаш бот-тывынгыр хей-ниитиг каттыжышкыннарының дугаймында Хоойлуну белеткээриниң чоруп турарын база чугаалажып көргеш. Демократияны улам калбартырыпкын, хоойлу-дүрүмнүг тургузарывыл, улустуң бот-башкарыпкынын улам долдур хандырарының сорулгаларын ниитипирлээринге ындыг хей-ниитиг организацияларының ролүнүң дыка улгадып турарын демдеглээн. Төлевилелде айыттынган негелделер күрүнеңиң болгаш хей-ниитиниң ажыл-херектерин башкарарынга чөнүн янзы-бүрү кежектериниң киржилгезин кал-

бартырынче, хамаатыларның социал идепкейин бедидеринче, оларның чогаадыкчы күжүн социалистиг чаартылганың чорудулгазынга киириштирериниче угланган боон турар. Ында экі тура ниитилелдериниң болгаш оске-даа хей-ниитиг организацияларының ажыл-чорудулгазының магадылалдыг хандыртынып, а ол ышкаш оларның ажылдарын башкарып чорударынын таарымчалыг эрге-хоойлу механизмин тургузуп, совет хамаатыларынын оон-биле холбашкан эргелерни болгаш сонуургалдарын калбартып, камгалап турар.

Чогаадыкчы ажыл-чорудулга дугаймында Хоойлуу төлевилелинге ону бүгү үзүктүп чугаалажып көргенинин соонда киирген немелделернин болгаш оскеривделеринин дугаймында чазактың кылган информациязын кичээнгейге хүлээп алган. Ниитизи-биле ол хоойлу төлевилелин ажылхерекчи болгаш принципиалдыг байдал-биле чугаалажып көрген чорук төлевилелде киириптирген негелделернин хей кезиин чогаадыкчылардың, эртемденнериниң, инженерлериниң, ажылчыпларының болгаш албан-хаакчыларының деткээнин көргүзүп турарын Политбюрога демдеглээн.

Чурттуң улус ажыл-агыйында экономиктиг чаартылгаларны кылырынга, эртем болгаш техниканың чедиишкиннериниң, чонуң техниктиг массалыг чогаадылгазының улам ыцайгы сайгыралының баазазынга үндезилээш, ниитилел бүдүрүлгезин хөгжүдеринге улуг базым кылдыр ук төлевилелди хей-ниити санап турар.

Бүдүрүлге ужур-дузалыг объектилерни оң үшкү беш чылда тударын кызырар дугайында партияның Москва хооркомунуң болгаш Мосхооркүскомунуң киирген саналдарын база чуртталга тудуунун, кадык камгалалының, пайгыылалдың хоорай ажыл-агыйының болгаш социал амыдырал хөгжүлдезинин комплекстиг тодаргай программаларын, хоорайның төөгү талазы-биле тургустунган төвүнүн чаартылгазын колдадыр боттандырарын хандырарынче угланган хемчеглерни Политбюро ниитизи-биле деткээн. Москвага үлетпүр тудуунун айтырыгларынга хамаарыштыр моон мурнунда хүлээп алдынган чамдык ниитипирлер оон-биле холбаштыр эде көрдүпер апаар.

Грузин ССР-ге барын чораанының дугаймында Э. А. Шеварднадзенің болгаш Г. П. Разумовскийниң дыкшадыкшыл хуралга дыңнап чугаалашкан. Бо чылдың апрель 9-та Тбилисиге болуушкуннарны тывылдырып өөскүткен чылдагаамнарны ханыпы-биле тодаргайлап көөрүп, эргежок чугула түңнелдерни кылырын, республикада ниитилел-политиктиг байдалды хандыр анализтээрингe үндезилээш, партия комитеттериниң, эге организациялардың идеологтуг болгаш организаксы ажылының дээштиин бедидер, хей-ниитиниң күштерин эде тургустунуушкун платформазынга сырый каттыштырарын хандырар талазы-биле хемчеглерни боттандырарын Грузиның Компартиязының ТК-зынга Политбюро дааскан. Тбилисиге болуушкуннар-биле холбаштыр кодүрген кеземче херээнии истелге чорудулгазынга шынгыы контрольду, истелгенің хоойлуга дүүштүр чөптүг болгаш долу хемчөлдиг болурун, а ол ышкаш хей-ниитиге үргүлүг информастап дыңнадырын хандырар дугаймында ССРЭ-ниң Чингине прокурору А. Я. Сухаревтиң дыңнадының хүлээп алган.

Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Чингине секретары М. Якеш-биле М. С. Горбачевтуң беседазының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген болгаш социалистиг ниитилелдиң үеэн келген ханы чаартылгаларының айтырыгларынга хамаарыштыр социал-оналдар солушканының, туруштарын денгештирип көргенинин чаагай үре-түңнелдинин сетинил ханыпкыны-биле демдеглээн. Советчехословак харылзааларның бүгү комплекизин сайзырагайжыдырынга ийи партияларның улуг сонуургалды илергейлеттинген. ССРЭ-ниң болгаш ЧССР-ниң ажыл-агый организацияларының дорту-биле кады ажылдажырының, бүдүрүлге кооперациязын ханыладыр херектиң дээштиг чаа аргаларын ажылдап кылырының, ийи чурттарда шериг бүдүрүлгезин кызырары-биле холбаштыр дем-биле ниитипирлээринин чугузазы онзалап демдеглеттинген. Бо болган беседа үезинде көрдүнген оске-даа айтырыглар талазы-биле тодаргай айтышкыннары берген.

КОММУНИСТИГ СУББОТНИК: республикада ооң базымы

Апрель 22—улуг бодалчы болгаш революсчу Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнү. Октябрьның баштыңчызы. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеңиң үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүн бистиң чурттуусчуң ажылчы чонну, делегейниң хей-ниитизин дүүн улуг кодүрлүүшкүн-биле демдеглээн. Дүүнгү хүн делегей пролетариадының баштыңчызының эгезээни коммунистиг субботник хүнү-биле база чаржалажып, ийи дакпыр байырлалдың хүнү болгаш.

Күш-ажылдың ол байырлалы бистиң республикага бедик кодүрлүүшкүнүн байдалынга эрткен. Кижи бүрүзү «кызыл субботаның» берген даалгазын чедиишкинниг күүседир дээш ажылдаан. Ол талазы-биле чер-чергелерден бистиң корреспонденнилериве мынчаар дамчыдып турар.

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

Найысылалга ажыл-ишке эртежикле хайыгыл үнген. Бистиң чурттуруска 70 дугаар болуп турар бо коммунистиг субботникке белеткел эки болган. Кылыр ажылдарның планын бөш бурунгаар тургускан, ажылдаар черлерни белеткээн, кижи бүрүзүнүң нормазын хувааган. Автотранспорт бүдүрүлгелериниң дыка хей чоланчылары субботник үдүнге киириштир мурнунда-ла ажылдап кааскан. Хей-хей кижилер — амыралга ханыпырыганың, салыт четкилериниң, коммунал ажыл-агыйның болгаш оске-даа чурттакчыларның негелдезин хүн бүрү хандырары-биле холбашкан алырларның ажылдакчылары боттарының субботникке үдүүн ажылдаар черлерине киириштирген. Чижээ. Кызылдың аъш-чем болгаш үлетпүр бараанар садыгларының бир муң ажыг ишчилери чонга бараан болганнар, ниитиниң чемненилге трезиниң поварлары ажылдаанарны чемгерер дээш бүгү күжүн моолнээннер.

Чылыг чай дүжүп орар болчай. Хоорайның культура төвү—Н. Гастелло аттыг парыгынга ажылдаан кижилер хей болган. Ниитизи-биле беш чүс хире кижи анаа чүге аштап арыглаашкын кылган эвес, үрелген саңдайларны, аттракционнарны септеп, будуп турганнар. Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң суруулдары, студентилери хоорай чаагайжыдылгазынга киришкен. Албан черлериниң, организацияларның чамдык ажылдакчылары боттарының ажылдаар черлериниң арыгшеверин эккижиткен. Кыжын чыыгган хөөвү аштаан.

Кызылдың чаа туттуунуң турар девискээри — чонуун «даг кыры» деп адаары микрорайонынга дүүн чораан, шуушкан машиналарны, материал сөөрткен техниканы хөйүү көрген бис. Аът лагазы ышкаш кыдыр тудуп турар чаа, чарааш, 200 ажыг ааал чурттаар бажыңда тудуттужудардан ангыда, шефтеп барган черлер база ажылдап турганнар. Анаа Респотребсеюзтуң ажылдакчылары база киришкен.

Чүтле пайысылалдың аъвес, бистиң республиканга акыдүүмаанын дузазын көргүүр келген шефтер — Иркутскинин, Алтайның, Красноярскинин, Горькийнин, Томскинин тудуттакчылары дүүн социал-культура объектилеринге ажылдап үнээннер. Ниитизи-биле тудутка беш муң ажыг кижи ажылдаан.

— Бедик бүдүрүкчүдүт ажылдаарынга соруктут бис —деп, субботникке киришкеннер чугаалап турган.— Ыланғыя ажылдап алган акшавың алаан хей кезии артып калыры экі-дир, ол чорук бистиң социал айтырыгларывысты ниитипирээринге улуг дуза болур.

Күш-ажылдың байырлалы ниитизи-биле Кызылга ыпчаар эртиен. Ыяалаза-даа каранга илдиг чамдык четтерер бары база хомудавчыг чорду. Ылаңгыя шайысылалдың чаа микрорайонунга 9 шак үеэнде чоруп турувуста коммунистиг субботникке турескаттынган лозунг-плакаттар колудбес, хөгжүм дыңналбас болду. Ол ышкаш буфеттер, дашты-газа аъш-чем садыгларының база организастаарда көренип көөрү күзенчиг.

КЫЗЫЛ РАЙОН

Кодээ районнуң ишчилери дүүн күш-ажылдың байырлалынче демнеп үнген. Районнуң совхозтарының ишчилери — 3852 кижи «кызыл субботага» ажылдап үнген, оларның 2800 хирези боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаан. Совхозтарның ишчилери колдуунда шын базырып, үрезин хореннап, техника септеп, кажаалар көрөөш коптарып ажылдааннар. Бо ажылга улуг-биче кижилер идепкейлиг киришкен.

Район төвүнүң дыка хей чурттакчылары «Кок-Тей» совхозка дузалашкан. Оон фермазынга, огородунга ажылдаан. А ортаннарры суур чаагайжыдылгазынга кириишкен. Дүүн Ка-Хемге дыка хей ыяш олурткан, албан черлеринин аштап арыгдаашкынын чоруткан.

Суурнуң тудугжулары ажылдаар черлеринге, хүнзээннер. Олар колдуунда социал-амыдырал объектилеринің тудуун кыскан.

(Уланчыын 2-ги арнда).

ЧУРУКТАРДА: Тываның пайысылалы Кызыл хоорайның ажыл-ишчилери болгаш Кызыл районда «Сукпак» совхозтуң тараажылары коммунистиг субботник үезинде.

Чуруктарны Василий ЧАМЗЫЙ, Юрий МОНГУШ, Ондар ОХЕМЧИК тырттырган.

Часкы хову ажылдары

ЧЫМЫШТЫГ ИШ

«Хемчик» совхозтуң чер ажылдыглары эрткен чылын бир гектарга оныаштыр эң-не хей тараа дүжүдүн ап, түгле районунга эвес, харын ниитя республикага беанн шылгараан.

Бо чылын эрги-барлыкчылар 110 гектар тараа культураларын, 1546 гектар сигенни, 512 гектар дазыл чеминиттиг бана чулуктуг чемперни, 150 гектар картофельди болгаш ногааны тарыыр планныг. Бо шөлдерге бот-оруулга-чарылга-биле ажылдаар 14 звенону быжыглаан. Оларга черни карта бүүгаар үлээп, кылыр ажылын шуптуузун санап берген, техниканы четчир кылдыр быжыглаан, ийи талалыг керээлерни чарган, чек дептерлерин тывыскан.

Совхоз часкы тарылгага база чайын чер болбаазырадыр техникапы оске ажыл-агыйлардан мурнап септээп, шыварын хынап, шенээн. АУК-түң кол агроному Иван Маговал ук совхозка барып, механизаторларның негелделерин дыңнаап, билип алган, оон соонда чер ажылынын технологиязының дугаймында өөредилгени ажыл-агыйның агрономнары Светлана Донгак, Зинаида Сава-биле кады эрттирген.

Автопаркка эртенгинин 8 шакта чеде бердим, Совхозтуң директору Эрес-оол Идам-Сүрүнүң удуртулгазы-биле чер ажылының тускай эртеминиглери, механизаторлар дүүнү хүнде чүвү кылганын түнеп, ол хүн кава, чүвү кылырын сүмелеткен соонда дүрген тараа, ажылдавр черлеринче чоруп эгеледи. Ол күннеере чедир 630 гектарныц шытын базырган, хей чылдыг сигенниң эргижирээн шөлдерин илиртеп, үрезинин база минералдыг чеминиттиг чаткап. Картофель болгаш ногаа шөлдеринче ниитизи-биле 2032 тонна өлекти аппаратып чедиргеш. Үрезинин арыглаарын база хораннаарын дооскан. Чүнней Кара-Салдың звенозу чаңгаар үшкен сигеп шөлдерниң богун, дажын колдуунда аштап арыглап алган.

— Тарылгавыс шөлдери тайга элээнде болганда, чер ам-даа эрээлек. Кыжын хар чүге болган. Эрткеп хомуктарда хат база хадыды. Черниң хөрүүнү ынчангаш 10—15 сантиметр чедир күргай берген чорду. Оны хынап турдувус. Шык базырыышкынын дарый дооскан, суггатче онза кижээгейни салып, дүн-хүн чок ажылдаарывыс негеттипер. 700 гектар тараа культураларыпдан ангыда, арткан бүгү девискээр-шөлдүвүстү суггарар бис —деп, агроном З. Сава чугаалады.

«Хемчик» совхозтуң тараа тарын өстүрер бот-оруулга-чарылгалыг звенозунуң удуртукчузу Мартан-оол Сааяга ужураштакаш, коллективинде ажыл-ишти канчаар чоруп турарын сонуургадым:

— Эптерим Каадыр Оюржак, Серээ Допгак, Орлов Хертек, Чаш-оол Сава-биле бежеэзо ажылдап тур бис. Оларның үжү — бирги, ийизи —ийги класстың механизаторлары. Шуптуузу-ла ажок кежээ удус. Бо чылын 550 гектар черге тараа культураларын өстүрерин, оон иштинде 250 гектар кызыл-тасты интенсивтиг технологии-биле тарын өстүрерин хүлээндивне. Күскү чер ажларывыстың план ёзугаар чорудун, 380 гектарның шыгын базырып, шөлдерин үлүгрертип, чеминиттидилгелерни токтүвүс. Часкы хүн бүдүн чылды чемгерер дижир. Шак-үе манавас болгай—деп, ол

КОММУНИСТИГ СУББОТНИК: республикада ооң базымы

УЛУГ-ХЕМ

Районуң ажылчы чону коммунистиг субботникке белеткелди баш удур хынамчалыг чоруткан. Субботник эртиреринiң талазы-биле район штаны тодартай ажылдырны кылып чоруткан. Күш-ажыл байырлалынга будурудгелерiнiң, күш-ажылчы коллективтерiниң, албан черлерiниң, организациялар-ның болгаш совхозтарның белеткелiн хынап көөр соруглa-биле штаб бодуңуң хураларынга субботник эртиреринiң талазы-биле харыысалгалыг кижилерiниң чыңнадыгларын ап турган. Күштүг ол хүн будурудге-биле дөрт хозабашкан ажылдарже долу мөөнүзөр соруглa-биле чурттакчылыг черлерiнiң санитарлыг ашталгазын субботник хүнүнге чедир чорударын көргеш турган. Ол сагыл чүүлдүг деп көрдүнгей.

Чаңчыл болган күш-ажылчы байырлалдың хүнүнде, күүн, районуң будурудгелерiнге, совхозтарынга, ажылдың өске-дээ участоктарынга ажыл-ишке хайнымышкынның болган. Тудут объектилерiнге ол хүн хөй кижи ажылдаан, ажыл-ишке будурукчудут болган. «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң тудугжуларынга деткимче кылдыр ажылчын күштүг көөдедир соруглa-биле 220 кижини оларга немеп, быжыглаан. Тудугжу бригадаларның хөй кезии чурттаарга бажыңнарының, эмнелге черiниң тудуунга болгаш боттарының тудут базазынга ажылдап хүнзээнiвер. Дөрт чүс ажыг кижи боттарының турушторынга ажылдаан.

Совхозтарның ажыл-ишчилери субботникке база түстүүта идепкейлиг киришкен. Чижээ, «Күш-ажылдың хостуу» совхозка субботник киржикчилери буга-сумуун унарын аштап арыглаан, совхозтуң ковторе ажылдакчылары огород ажылдарының белеткелiнге киришкен.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК

Районнуң үлетпүр будурудгелеринде ажылдаар черлерiнге, совхозтарның ховуштөдеринге эртенгинiң 8 шак четпээнде-ле ажыл-ишчилер чыглып келген. Коммунистиг субботник болурунуң будүүнде район штаны баш удур ажыл хуваалдазын чоруткан. Нинтизи-биле 12 муң ажыг кижи анаа киришкен. Оларның хөй кезии боттарының ажылдап турар черлерiнге ажылдаан.

Хоорайның болгаш суурларның чаагайжыдылгазынга алды муң ажыг кижи хаара түттүрүнген. Олар ыяш олдуруур оңгарларны хазып белеткээн, 600 дее чадан мыштарны, талдарны, шивилерни олуртукулаан, 15 муң рубльге тудут-монтаж ажылдарын кылган. Чонуң хемчээлиг барааннарын 11 муң рубльже садып сайгарган.

Районуң девискээринде турар улуг, бичe көөрүг-дерни сеткээн. «Большевик» совхозтуң ажылчыннары малчын кыштагларга беш чүнер-бажыңны тудуп бергеш.

«Чадаана» стадионда долгамдыр маңнаар оруктарны кылып дооскан. Ооң чаагайжыдылгазынга улуг, бичe чадаанажылар бир деминг киришкеш. Бо чылын стадионну чонуң күүш-биле доозарын планнап турар.

Совхозтар ажылчыннары сүт-бараан фермаларынга, хову турлагларынга, малчын коданнарга барып, чурттаарга бажыңнарын, кажааларны сеткеп кылганнар.

МӨҢГҮН-ТАЙГА

Агаар-бойдустуң байдалы багай-даа болза, ажылчы чон суурнуң бажыңдан эгелээп, жилиринде хүүрек чүктээп, холдарында балды, хирээ, демир-хүүң тутказ, ажылдаар черлеринче шуужуп турган. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыннары ийи хүн бурунгаар малчын кыштагларга баргаш, субботникте кылыр ажылдарын белеткеп, материалдарны чедирип алган.

Ол хүн районда ийи совхозтуң малчыннарынга чүнар-бажыңнарны тутказ. Оны малчын коданнарда кажаалдарның берженiлери көп-тартынган. Кыжын одаарыбиле оларны кургеды чыгган.

Район төвү Мугур-Аксы, «Мөгөн-Бүрен» совхозтуң төвү Кызыл-Хая суурлар шинчи киргеп. Ол үүн чүрттакчылар чаагайжыдылга ажылдарынга киришкеш, харимнерiн сеткээш, агары чугайлаан. Будурудге болгаш албан организация черлерiниң девискээрлерiн, ишти аштап арыглаан.

Юбилейлиг күш-ажылчы субботникке киришкеш мөңгүн-тайгажылар ол хүн ов ажыг муң рубльдиң ажылдарын кылган.

ХОВУ-АКСЫ

Ажылчын суурлуң чурттакчылары эртенгинiң 8 шакта субботникке үнген. Кудумчулар доддур хөгжүм чаңгыланып турган. Ыры-биле күш-ажыл кады чорда, ажыл улам будунгүр болур. Бүгүн кым, кайа ажылдаарын ыяк билир, бүш удур чепсек-херекселiн четчелеп алган. Машина-техниканы быжыглаан.

«Кызыл суббота» хүнүнде Ак-Довурак АТБ-ниң чолаачылары шилиичы ажылдаапнар, хөй тонна чүктерiн Абазага сөөртүп чедиргеннер.

Ол хүн автотранспорттулар пинтизи-биле 3 муң тонна янзы-бүрү чүктү сөөрткеннер. Хоорайның бодунуң хереглелиниг хөмүр-дашты, кывар-чаар материалдарны, янзы-бүрү дериг-херекселдерiн, тудут материалдарын сөөртүп эккелгилээн.

Ак-Довуракның тудугжулары субботник хүнүнде Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводуң эдеп дериишкинiнге, 60 квартиралыг чурттаарга бажыңының болгаш 280 олуттуг уруглар садының «Тыва кобальт» комбинат 3 муң рубльдиң продукциязын будурер. Боттарының ажылдаар черлериниг суурлуң өске будурудге коллективтерiнiле кады пинтизи-биле 857 кижи ажылдаан. Тудутта 85, чаагайжыдылгага 2 муң 542 кижи ажылдап хүнзээн.

Хову-аксыжылар 4 муң 711 рубльдиң акшазын субботник үлүүге киирер.

БАЙ-ТАЙГА

Чонуң теф күжү-биле кылган тудугларны Бай-Тайганың кайы-даа совхозундан бо-ла көрүп болур. Эң илаңгыя Хемчикте, Алаштa, Шуйда алаэн наш ковругүнү ажыл-ишчилер демнежип алган, шефтеп тутказ, Шыналда, чонуң күжү магалыг.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге тураскаакчан коммунистиг субботникке бо чылын бай-тайгажылар базала хынамчалыг белеткеннеп, күш-ажылдың байырлалын бедик деңнелге эртиргеп. Механизаторлар, тудугжулар, малчыннар, школалчылар, интеллигендия барык 6 муң чыгыы кижи собботникке киришкеп. Совхозтарның ыяк хөй чолаачылары бирги кварталда камнап алган ымыр-чаар материалдары-биле янзы-бүрү чүктерни дажыглаан. Шефчилер 1000 хире ошкүнү кыргаан.

«Тээли» совхозтуң бөлүк ажылчыннары Ээр-Хавак сүтбараан фермазын долгандыр херимнээн. Ол ышкаш Шыналыг аржаалынче совхозтуң профидакторийн кылдыр бир бажыңны көжүргеп.

Тайгага токпак-ыяш белеткээринге, суурларга ыяштар олуртурунга, малчыннарның кыштагларында кажаалариың көрженiн коптарып аштаарынга, тудутга хөй санныг кижи соруктут ажылдап хүнзээн. Нинтизи-биле бай-тайгажылар коммунистиг субботник хүнүнде 15 муң ажыг рубль түкүт ажылды кылган.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК

Субботник... субботник. Ол сестер Совет Эвилелиниң улуг, бичe бүгү-ле кижилеринге билдингир апарган. Ол —массалыг күш-ажылдың өөрүшкүзү деп билдинер эң үнелиг сестериниң бирээзи. Ол сестү, ооң утказын барыын-хемчикчилер база эки билир.

Субботник хүнүнде кым-нарның кала ажылдавры, пинтизи-биле каш акшаның ажылын будурери кижи бүрүзүнге билдингир турган.

Левинчи субботник хүнүнде барыын-хемчикчилер артетингиниң сес шак үезинде-ле ажылдаар турушторынче, чаңгыс кижи дег, массалыг-биле үнгеш, тура-соруктут, каткыскылуг ажылдап киришкеннер.

Субботникче үнген улуг, бичe кижилер суурлар чаагайжыдылгазынга, совхозтарның ажылчыннары бүтө-сумуун аштап арыглаарынга, тудутжарга, кажаа-хоралаар сеткеп, оларның көрженiн коптарарынга болгаш планда көрдүнген өске-даа чаагай үүлгежерекке идепкейлиг, бир деминг киришкеннер. Чижээ, тудугжулар Кызыл-Мажалыкта түүйбу заводун эдеп тургузарынга идепкейлиг киржип, алдан аал ишти чурттаар бажыңны, 280 уруглар турар чаа садикти тудуунга ажылдаап, нинтизи-биле 6,3 муң рубльлиг тудут-монтаж ажылын ол хүн күүсеткеп.

АК-ДОВУРАК

Чаңчыл болган «Кызыл суббота» ак-довуракчылар бо чылын база онзагай байдалда эртиргеннер. Ылаңгыя В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажыл-ишчилериниң идепкейи, күш-ажылчы салымышкыны түдеп кескү. Чүге дээрге олар бо чылдың күзүнүнде комбинаттың 25 чыл болур юбилейин база демдеглээрлер.

Комбинаттан субботникке киришкен 2970 ажыг кижиниң бүдүргени түс-түс тонна даг-дүгү белеп продукция складынче ол хүн киргеп. Оларның продукциязын хереглекчилерге чедирериве ол тускай эртемнигин деткипря күзенчиг.

Херээженнериниң ыры ансамблиниң «Что может быть лучше России», «Не люби печаянно» деп ырларны ырлаанын көрүкчүлер сонуургаан. Үнiерiя ой-тан кылдыр таарыштырып алганы дыка тавланчыг. Ансамбльди Юрий Матвеев баян-биле үдээн. Концертке хөй көрүүлер ооң үдегези-биле болган. Баянистиң часкаан аялгалар ойнааны, илаңгыя дошпулуурлаан Марк Оюпну үдээни эки болган. Тыва АССР-ниң культураэзиниң алдарлыг ажылдакчызы Марк Мырыңмаевич бо удаада улустуң хөгжүм херекселиниге ойнаарынга бедик мергежилдиин көргүстү. Дошпулуурун арта тырыкылай октап-даа турар чорду, чедде аянныы аажок.

Тыва аас чогаалынга хамаарыштыр Ооржак Кайгал-оолдуң өг-бүле ансамблиниң көргүзүү уеле үнелелди алган. Беш кижи беш аянны хөгжүмге боттары үдеваштаан ырлап, хөөмейлеп, картырналап көөрге, шынап-да, магалыг чорду. Көрүкчүлерни ооң ынай база бир магалаткан көргүзүг — «Аборигены» деп танцы. Иядей аймактарның амыдыралын көргүскен ол хөгжүг, каттырыңчыг болган баштак танцыны көрүкчүлер диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле хүлээп алган. Ол танцыны база-ла Ульяна Базыр-ооловна тургускан.

Бии-Хем районнуң бот-тывыңгыр артистериниң концертинде солуң, үениң иегелдезинге дүүшкек көргүзүүлер эвээш эвес. Ынчалзажок, ажыы-биле чугаалаарга, ишти көргүзүг көрүкчүлерниң маңнап турганынга четпээн. Үргүлүү тастрольдан турганынга идегээш, белеткелче шоолуг күш салбаан хире. Маңаа сценаның бичии, көрүкчүлерниң эвээш болганын база барымдаалап болур. Көрүкчүлер маңнаар ажы көргүзүүлер хенертен үстү бээр таварылгалар каш-даа болду. Чогум көрүлденiң киржикчилеринде улуг-даа, бичии-даа, ажылчын-даа, албан-хаакчыда кижи бар, малчыгыя оларның барык-ла чурттакчылыг суур бүрүзүнден чыылганы көөрүнүүр. Ол чорук бот-тывыңгыр ураң үүлдүң район девискээринде дески ажылдап турарын хереглеп турар.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

ТЕС-ХЕМ

Тес-Хем районуң ажылчы чону коммунистиг субботникче кажангызындан-даа организастыг үнген. Райкүүскомуң даргазының оралакчызы Белек-оол Чоодуевич Баткар удуртказ тускай штаб кылыр ажылдарны, ацаа киржир кижи күжүн болгаш техниканы бат бурудгаар планнап, хуваагаи турган. Чер-черде коллектив бүрүзүнге субботник эртиреринiң комиссиналары тургустунгулаан, субботниктиң төөгүзүүнү болгаш ажыл-дүзазының дутайында тайылбыр ажылдарын база калбаткан.

Кызыл-Чыраа кодээ Совединiң төвү Ак-Эрик суур бо чайын бодуңуң тургустунгаанынаан бээр дөртеп чыл болганын демдеглээр. Ынчангаш мында суур чаагайжыдылгаынче кол күштүг сайгап. Ында ортумак школаның коллективи түгле ол девискээрни эвес, кудумчуларны чаагайжыларынга база киришкеп. Кодээ Совет күүскомуның даргазы Ирина Бызаакай ол ажылды боду хайтааралга алган.

Районда «Таңды сыны» совхоз тургустунганнан бээр чаңгыс чыл болуп турар. Ооң ынаа ажыг кижи ажылдаар. Ол ышкаш 1000 ажыг кижи ажылдаар черлериниг суурлуң өске будурудге коллективтериниле кады 857 кижи ажылдаан. Тудутта 85, чаагайжыдылгага 2 муң 542 кижи ажылдап хүнзээн.

Хоорайның өске-даа албан организация, өөредилге черлери төлептиг үлүүн киирген. Оларның кызымак күш-ажылының ачызында хоорайның кудумчуларының чаагайжыдылгазынга хөй ажылдар кылдынган. Кудумчулар, кварталдар арыглап аштаттынган.

Коммунистиг субботникке киришкеп 8400 ак-довуракчыларның ажылдап алганы 17500 рубль субботник үлүү болур. Ооң иштинде 11,4 муң рубльдиң «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективи киирер.

• • •

Левинчи коммунистиг субботникче Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем, Эрзин, Тожу районнарның ажыл-ишчилери база эртеп эрте үнген. Оларның көвей кезии ажылдаар турушторынга субботникти эртиргеп. Суурларның болгаш районнар төптеринiң чаагайжыдылгазынга өөренiкчилер, башкылар, албан-хаакчылар, культура болгаш спорт ажылдакчылары ажылдаан. Суурлар, бажыңнар үламыдан Y. Шынаа суурнуң чурттакчылары чаа тудугларны ажыглалга киирерiн дүргедедиргеге үлүүн киргеннер. Олар херимнер кылып, оңгарлар казып, ыяш олуртуп турганнар. Совхозтуң директору Монге Сундуевей баштаан ковторе ажылдакчылары малчын аалдарже үүнүп, ешкү кыргылдазын болгаш чылгы чедээрни ол хүн дооскан.

Тургустунганындан бээр 215 чыл ооң эрткен айда демдеглээн Самагалдайның кудумчулары ам силиг көстүр. Мында чамдык коллективтер чаагайжыдылганы мындаа-ла эгелээн. Амыдырал хандырылга комбинады, райпо, сүт хүлээп ажыр пункт болгаш ооң-даа өске коллективтер субботникти боттарының ажылдаар черлериниге эртиргеп. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, Шуурмактың ыяш белеткекчилериниден О. Шыналның хойжуларынга, Берт-Дагның чылгычыларындан Шаранууруның тевежилериниге чедир субботникке киришпээн кижи чок, шупшуу организастыг, демниг болган бедик будурукчүлүг ажылдааннар.

• • •

Левинчи коммунистиг субботникче Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем, Эрзин, Тожу районнарның ажыл-ишчилери база эртеп эрте үнген. Оларның көвей кезии ажылдаар турушторынга субботникти эртиргеп. Суурларның болгаш районнар төптеринiң чаагайжыдылгазынга өөренiкчилер, башкылар, албан-хаакчылар, культура болгаш спорт ажылдакчылары ажылдаан. Суурлар, бажыңнар үламыдан Y. Шынаа суурнуң чурттакчылары чаа тудугларны ажыглалга киирерiн дүргедедиргеге үлүүн киргеннер. Олар херимнер кылып, оңгарлар казып, ыяш олуртуп турганнар. Совхозтуң директору Монге Сундуевей баштаан ковторе ажылдакчылары малчын аалдарже үүнүп, ешкү кыргылдазын болгаш чылгы чедээрни ол хүн дооскан.

Тургустунганындан бээр 215 чыл ооң эрткен айда демдеглээн Самагалдайның кудумчулары ам силиг көстүр. Мында чамдык коллективтер чаагайжыдылганы мындаа-ла эгелээн. Амыдырал хандырылга комбинады, райпо, сүт хүлээп ажыр пункт болгаш ооң-даа өске коллективтер субботникти боттарының ажылдаар черлериниге эртиргеп. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, Шуурмактың ыяш белеткекчилериниден О. Шыналның хойжуларынга, Берт-Дагның чылгычыларындан Шаранууруның тевежилериниге чедир субботникке киришпээн кижи чок, шупшуу организастыг, демниг болган бедик будурукчүлүг ажылдааннар.

• • •

ЧУРУКТАРДА: Чөөн-Хемчиктиң Чадаанада кежүп чоруур механизастаан тудуг колониязының бызаачылары

Аймбуу Куулар, Пиян Монгуш, Дүкүүн-оол Ондар; Кызыл хоорайда дашчылар субботникте.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

СЭКП ТК-ның Пленумунга уткуштур

Аажы-чаң культуразынга хамаарыштыр бодалдар

КИЖИНИҢ НАЦИОНАЛ ТӨЛЕПТИИ

Номчукчулар-биле үлежир дээн бодалымны ук-ле сайгара бодап келген мен. Бо болуушкунуңуң соонда бижиир деп шимтирлеп алдым. Ол мынчаар болган чүве.

Ада-чурттуң Улуг дайны орденниг, холунда даянгыштыг орус акый хей улус иткилешкен автобуска хавааңда дерi бызырай берген тур. Улгады берген кижиге бут кырынга турары берге. Сандайда олурган тыва оолга: «Улуг кижиге чайлап берем» — деп чугаалаан мен. «Тыва кижи төрээн черниге чоргаар чоруур болгай»—дээш тоовадым. Оозду көөрүмге, ылап-ла чоргаар олур.

Ол чүү? Тыва кижиниң ылап чоргааралы ында бе?

Бодуңуң национал чоргааралының дугайында чугаалаарының мурнунда кандыг-даа национал кижи бүштей бодуң шүтдүңүп көөр болза эки деп бодалга ынчан келген мен. Национал чоргааралының дугайында чугаалаан тура, бодуңуң национал төлептиниинiң дугайында база утпас херек.

Тыва кижи мен өске улустарның мурнуңга бодуң төлептиг көстүп, чонумуңуң адын бедик тудуп чоруүйн деп эки талазы-биле бодуң тогдынар чорукка аныяк-өскенiни шала кошкак кижизидiп келгениве тыва кижилериниң ажыы-чаңынга багай салдарлыг болган. Ооң бир чылдагааны—кижизидилгениң, өөредилгениң, тыва национал ажыы-чаңындан, төөгүден, культурадан, дыл-домактан хооруулганы. Аныяк-өскенни бодуңуң чонуңуң төөгүзүн, культуразын, ооң чаңчылдарын билир, хүндүлээр, камгалаар кылдыр чаңчыктырбааны, чүгле бодуңуң чонуңуң эвес, а өске национал улустарга хүндүлел чок кыынны бээр үүлдерге эвээш эвес чедирип турар. Бодуңуң национал төлептиниинiң дугайында сагыжында бодал чок кижи багай ажыы-чаңын өске улустар мурнуңга көргүзе бээр. Харын-даа тывалар боттары арагында чөрчүрт аайы-биле ылгажып, чогуш-содаа үндүрериңге чедирип турары — национал чоргааал бе?

Эрткен чылын Кызыл хоорайга кедээдеп келген оолдар районнар аайы-биле болуглежип, чокшүр деп турда, милиция соксаткан деп чугаа дыргын турду. Олу дыннаан чамдык улус: «Тывалар найырал чок улус»—деп чугаалашкапын дыннаан мен. Ол бодуушкунга хамаарыштыр олар шынын чугаалаваннар. Тывалар бот-боттарывысты хүндүлежип билбезивисти, пайырал чогувусту көргүскен бис. Өске национал улустарга хамаарылгавыстан эвес, а аравыста харылзааларывыска бегiзи национал төлеп чогувусту чакгыс-ла чижектеп кады чүртпан турарывыс улустар көрүп каап-дыр. Бодувустуң багывыс-биле өске национал кижилериң сагыжынга ындыг бодалды тывылдыргандыр бис.

«Таптаашкынның чылдары» деп чугаалажырывыс уеле национал чаңчылдарга, төөгүге, ажыы-чаңга аныяк-өскенiн кижизидер дээн бодалдыг кижилер национализминиң хевширүүнге бурудаттырга берип болур турган. Кижилерим чүгле түүгай ишти интернационалчы хевирге кижизидип турганы эң ылаңгыя биче национың кижилериниң национал дазылын дыка божанналган, национал төлептиг чоруунуң хевирлеттинериниге доктар болган, бодуңуң чонуң база өске национал улустарны хүндүлээр ёзулуг интернационалчы мөзүг-шынарлыг болурунга шантыктаан.

Тыванның төөгүзүнге, ооң кижилериниң ат-алдарынга аныяк-өскенiн кижизидер талазы-биле ажыл бистиң республикада багай деп санаар мен. Ооң уржуундан боттарывыстың төөгүвүстү, ат-алдарывысты тоовас апартан бис. Анаа чижек кылдыр Шагаан-Арыг хоорайның чанында Даг-Ужу деп черде кыдат эжелекчилерiн тыва араттарның чылча шапканынга тураскаадырың дутайында чугаалап көрейн. Ында чараш тураскаадың кылган. А бис аңаа чоргаарланың мөгеер хамаанчок, ол тураскаадлы шокарлап, ат-сывывысты, адрестеривисти бижип каапкан бис.

Тываларның чаагай чаңчылдарын шүүт үттүп бар чыдар бис. Национал байырлал Шагааны эртиреринi деткивейн келген болгай. Бо чылын Кызылга Шагааны байырлаан. Тываларның национал байырлалынга кап санныг орус кижилер келген. Оларның арагындан ийи-чаңгыс кижи оюнтоглаага киришкен. Бир эвес Шагааны чылдың-на эрттирип турган болза, орус кижилер ол байырлалдың ужур-утказын билир, тыва оюннарны ойнап өөренип алган турар ийик. Кыш үделгези, Хадың байырлалы дээн ышкаш байырлалдар түгле орус улустуң эвес, а бистиң шүүтүвүстүң ойнап-хөглээр байырлалдарывыс болу бергеп. Ол байырлалдар үеэинде боттарывысты чоок билчип ап турар бис. Шагаа удаваас база ындыг байырлал апаары чугаажок.

Бодуңуң чонуңуң төөгүзүн, культуразын, чаагай чаңчылдарын билир кижи өске улустарның чаңчылдарын, төөгүзүн хүндүлеп билир, кандыг-даа национал кижилериниң арагында бодуңуң национал төлептиг чоруун көргүзер сеткилдиг боор деп бодаар мен.

Националдар арагында харылзаалар талазы-биле плюрализмну эрттиреринге СЭКП ТК белеткелди чорудуп турар. Ооң бетинде хей национал республикө Тывага база националдар арагында харылзаалар дутайында чугаалажып, бистиң мурнувуста туруп кээп турар айтырыгларывыс кедүрээ эки. Чугааны национализмче, шовинизмче чайбайн, тыва улус өске нацiя улустарының арагында кандыг турушту эзлеп, оларның характерынга канчаар кестүп турарывыстың дутайында сайгарымыссa ажыктыг боор.

Шаңгыр-оол СУВАН.
Журналист.

ЭҢ-НЕ КИЖИЗИГ КИЖИ

Сөөг Шаңгыр-оол ДОРЖУНУУ,
Аялгазы Дамба ХҮРЕШ-ООЛДУУ.

Бистиң календарывыс

ДЕЛЕГЕЙДЕ СУРАГЛЫГ ГЕНИЙ

«Гамлет», «Ромео биле Джульетта», «Макбет», «Отелло» болгаш Шекспириң ооң-дээ өске чогаалдарын адаавайн, делегей литературазының дугайында чугаа кылдынмас. Делегей литературазының генийи, шылгараңгай англи драматург, шүлүкчү Уильям Шекспириң төрүттүнгенинден бээр 425 чыл болганын (1564-1616) бөгүн бурунгаар депшилгелиг кижи төрелгеген демдеглеп турар.

У. Шекспириң шүлүк чогаалында онзагай черии ооң сураглыг 154 сонеттери эвлеп турар. Оны орус дылче очулдурганы дээш 1948 чылда С. Маршак ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын алган. «Шекспириң сонеттери очулдуртунган дыл —делегей литературазының дылы» дижири аңаа бир чугаа эвес болгу дег.

Бөгүн номчукчуларның кичээнгейинге дөрт сонетти Владимир СЕРЕЙ-ООЛДУҢ очулгазы-биле бараалгаттывыс.

Уильям ШЕКСПИР

СОНЕТТЕР

48.

Ырак черже дөгерипр деп тура,
Өнчүм болур эдим-сеним бөлгеш,
Ыяк кылдыр шоочалап кагдым,
Өске кымнар оны чиндий бээр деп,
Амыдырал-чуртталгамның оду —
Саймаараалым, оожургалыч — сени,
Алдын ол деп улус билгеш, дораан
Сагыш анның оорлаптың болур.
Чүү-даа эртпес, кым-даа көрбес черии
Шынап- кайын шилип тып ап бооруп?
Чүтле чаңгыс чүрээм орта сени
Шыжаап алза, кедилиг-ле мышкап.
Чүрүп өнүүр чырык алмаа —көскү,
Чүрекке-даа чаштынары берге.

54.

Чидиг-кызыл роза чечек өңү—
Кайгамчыктыг чараштардан артык.
Шагжек онза, айдыс чыттыг — диртип,
Кайы шагдан мактаттырып келген.
Сыны тенниг, уялавчак баштыг,
Өңүүр, чараш чечектер-ле көвей.
Шынавыла: розалардан олар
Өске кылдыр ылгалыпвас мышкап.
Ынчалзажок, олар — чүрек өөртпес,
Одуп-кадып, хоран чыттыг апаар.
Ынаныштыг сагдаң роза үр-ле
Оттуг сеткил айдызынче шилчиир.
Караан шийп —мөчүй бергеш безин
Кайгамчыктың — шүлүк болуп артар.

58.

Ынакшыл сен, дүргеп одуг! Канчап,
Катып, аштаар күштеп дөгей болдуң?
Ямбылалдыг суксуун, чемге пөгүп,
Кажап-кезээ чыргап черле болбас.
Ынакшылдың ап-күү арны бөгүн
Шаг чок кылдыр сени кайгап болур.
Ынчалзажок даарта дагып өрт дег,
Чалбыраштай кыптыгарын ылап.
Онза күштүг ынакшылды шенээр.
Чарлымышкынга узун хуусаа херек,
Океаннар од-бо эрнин кежир
Сагынышкан холдар суунчуп туразын.
Ынакшылга ажыг кыштың соогу —
Ырлап хаамас чылыг час дег эргим!

66.

Кээргелиг ершээл дилээр чорук,
Сеткил арыын бужартадыр хоп-чип.
Келээ-шагла кавас кестүр уре,
Сезик-чокту бурууладыр иштүл.
Кем чок чанны балымчактаар тура,
Чоскынчыг бак, мындынчыг ёра,
Хөнүнг чүүлге бырашпайн бөвр күүү,
Чедир туржуп шыдавайн бөвр чүткүл,
Чырык угаан олудунда мирит,
Хей-аът, мдык сүлде солаан бачыт —
Шыдашпазым бужар чүүлдер. Оны
Хээй шавар өлүм дүрген кээп көр.
Хамык чинртим чүүлдер мында хөй бол,
Канчап сени каавтар деп мен, эжим!
Карактары сылдыстардан чырык,

130.

Эриннери экпискеден кызыл,
Кара-дүрең хонг эктин шыпкан,
Эзрип каанзыг кара чаштыг кыс бар.
Долбанналган чаактарын көөрге,
Аккыр, кызыл розалардан өнүүр,
Дөрт сыннып, айдыс сингеп болу—
Айырак каас чечектер дег чыттыг.
Сагыш мышкап чаңгылдаан бүткеп,
Хаваа безин онзагай дээш өңүүт.
Сарыым уруг черде чүрттеп чору,
Каас бурган кыстарны кым билир.
Чараш кыстар шилилгезин кызза,—
Чаңгызы-даа адаа четпес хөнүү.

135.

Адым безин аңаа эвес,—«Күзел».
Чүткүл-күзел чүтлекчиин мышкап.
Аырал даайн: күзелимге эжей,
Чүтле мени аартыктавайн ап ал.
Күштүг-ханы күзелим-не сынар
Хенизиг уй сенде чок бе, сарыым?
Күзээшкиним харыылаптар хире,
Кенеп эвес сөзүн бала чок бе?
Кезимелчи булут чазы дүшкеш,
Эрнин ашкан даалай суушта каттыр,
Кедергей хей күзелиңге немей,
Эрит хөнүнүм кожуп аарын бода.
«Чок»—деп сестен чүрек кемдеп болгай,
Сорук-күзел тутчуруп-ва кыпыт.

136.

Болчажыр хөөн сеткилиңде чоп тур
Чүрээн орта адым-шолам сеглеп.
«Боду безин күзел-сорук ол»—деп,
Чүтлей аарак сымыраавын көрем.
Чаасказанзыргай сагыш-сеткил кайын,
Эгээртинмес эртинелиг боор деп.
Санажыпта чаңгыс деп сая доңгуп,
Эге-ле хей—хоозун тик дег апаар.
Кайгамчыктыг шынарларым чок боя.
Чаңгыс-да сээң соңуурганың кыпсыйн.
Хамык хөйге эскертинмес арткаш.
Сагыш мышкап ынакшылың болуйн.
Ынакшызым күштүүн саштай биитеш,
Ынакшып көр. Күзел—мен, мен.

154.

Чалбыыш-одуп шывадапкаш. Ынакшыл
Ыяш дөгө черге чыдып алган.
Сагыжы бак бурган удуй бээрге.
Ыжым-чылым албыс кыстар халаазын
Шак ол бурган хол-даяк артсын дээш.
Хуулгаазын кыстар орта бачыт—
Чалбыраштыг кезекти бир уруг,
Хуюксуду агыы сүзүк супкан.
Сазырыг ынчан шилп хайны бергеп.
Аңаа улус аарыын эмнээр болгай.
Сарыым кыска ынаам намдаар кылдыр.
А мен аржаан сутта кирер боллуум.
Ынакшылдан соок сут безин чылыыр.
Ынакшылды соодар сут турбаан.

Чаа кино

ХӨРЕҢГИГЕ ЭЖИНГЕННЕР

Тыва улустуң аас чогаалында «Кижиниң шокары иштинде, а чыланыны даштында» дээни кедергей-даа дорт, чиге сөглээн. Даштыдан көөрге, эптиг-эвилең, хүндүлээчел ышкап, а шынында ажырымчы сеткилии ханы чажырыл алган чоруур хевыктыг кижилер дугайында солуп, көрүштүг киноңуң ады —«Хоойлуда оорлар».

Эрге-дужаалды хээли, чашаалал-биле чедип алган, күрүне хөрөңгизин оорлап шыңгээдиргер бистиң арабыста ам-даа бар. Узбекистанга, Днепропетровскиге, Волоградка болгаш өске-даа хоорайларга боттарымың бузут хөрээн үүлгедип, бажыи ажыр байып турган кижилерни чүгле кинодан эвес, а парлалагдан совет кижилер биларлер. Мындыг барымдаалларга үндезилээш, режиссёр Юрий Кара бо үстадыглыг кино-чурукту тургускан. Чажыт оорлар иридир баяап, бот-боттарынга адаргажып, «чижип» эгелээрлер, ылаңгыя бузут немхеректер организакчылары Рамсес биле Артур оларның аразында чидиг демисел эге-лээр.

...А Артурның төөредип, көгүдүп каапкан сиилең кызы Рита (артист Анна Самохина) ак сеткилдиг кижиге дүшсе-даа, ооң-биле аас-кежиктиг амыдырал тудуп шыдавес. Адак сөөлүнде адаазы оңу кижизиндип чадап каап, боолап каар. Шынап-ла, чалы өлүрүнүң орнунга, боду өлгени дээре» дижирип-ле чоп.

Чажыт миллионерлер (мафия) дугайында бо өөредиглиг кино-чурук амыы үеде серемчилеадп кажап-даа ношкатпазын, ылаңгыя - үдүскү хыналдаиы ажыл-агыйларның бүгү адырларынга үлам күштелдирериниче кыйгырып турарын көрүкчүлер эскерерлер. Амыдырадың хелегелиг талаларын шын көргүскеин дээп түскай шаңналды алган «Хоойлуда оорлар» деп киноиуң кол рольдарын талантылыг совет артистер Анна Самохина, Валентин Гафт, Владимир Стеклов, Борис Щербаков, Зиновий Герд болгап ооң-даа өскелер бүзүреичиг кылдыр ойнаапнар.

Сандан САНДЮ.
Көрүкчү.

ШЫП ТЫПКАН

Бо чыдың март 11-де үзеп № 59 «Шын» солуннуң дөртку арнында парлаттынган «Кижи, дириг амытаннар дугайында» деп тос кезек тывызыктарны Тес-Хем районуң Самагалдай суурда Инна Кавайлык болгап Надежда Чамыяң олар мынчаар тыпкаапнар:

Бирги тывызык—оглу, ийнгиан — уруу, үшкүүу —чүрек, дөрткүлү —кит, бешкиан — алактаавы, алдыгыны —өрге, чедыгиги —чудар, чүгеп, элер, чонак, кымчы, кижи, аът, сескиан —дөжү, хомүр чалбыраажы, кызытқан дөмир, чаштанчылар, тоскузу—сууту, оттулар ыяш.

Билир силер бе?

ИЙИГИ ЕЛИЗАВЕТА

Великобританияның хаанының ийиги Елизавета Совет Эвилелдиге удавас келир болган. Ол дугайын М. С. Горбачев апрель 7-де, аңаа чоруп турган үезинде, чарлаан.

Ийиги Елизавета Великобритания күрүнениң баштыңчызы болуп турар. Ол 1926 чылда Лондонга төрүттүнгеп. 1952 чылда ачазы алдыгы Георг хаан өлүп каарга, бо дүжүлгелиигe улугуна. Ынчангаш ол делегейде эң-не үр күрүпе баштаан кижи болуп турар.

Хөрөөжен хаап хоойлу үндүрер чагырганың, суд системазының баштыңчызы, чеп-сектиг күштериң кол командылакчызы болуп келгеп. Хоойлу ёзугаар ол премьер-министрни, министрлерни, суг, агаар болгаш күргаг чер териглериниң офицерлерин томуйлаар, күрүнелер аразының керээлерин чарар, даймпны чарлаар болгаш тайбыиины чарар аргелиг.

А херек кырында бо хаан хаан болуп турза-даа, күрүнени башкарбайн турар. Хаанның бүрүн эргеги күүсекчи чазактың —министрлер кабинединиң холунда.

Хаанның ог-бүлезиниң амыдырап-чурттаарынга 1987-1988 чылдарда күрүне бюджединден 5922000 стерлинг фунтузу акша үндүрген. Ол түлден чүгле хаанның бодунуң чаргыдаарынга дөрт чартык муң стерлинг фунтузу көрдүнгеп, ооң 386600-үн ол боду дедир эгидип берген.

Ийиги Елизавета хаап хөй-хөй черлер-биле харылзаапы бижыг тудуп келген. Ол хүнүп-ле ийи чүе хире чагаа-бижиктп ап турар.

(«Комсомольская правда» солуидан).

КУСКУН БИЛЕ СААСКАН

«Тоолчаан чугаа»

Чемиш хаймп, чер кезип, хүнзедир улчуп ушкан кускуи кышкы кыска хүн чүгүрүнге кирип, хенизиг кадаа болза, даг бажынга саадаптар чыгаанда, дыштанып алыры-биле арыгда эң узуп, кургаг куу сыраның шыпык бажынга кээп, шагжок шошкайтыр хонуп ап-тыр. Адаанда арыг иштинден чакчиг-чактыы кончуг кара-бораада шыкаап, өле-ала-даа шыкаап кылдыр кестүр бир алдептиг күш ужуп үнүп келгеп, кускунның шала адаапга, куу сыраның будуунга хонуп ап-тыр эвеспе. «Мээң көрүп кербээним, мээң танывалым чүү мындыг элдептиг күш апаарды бо кылдыг болаап, кускун биеэги күштүү топтап көре бериип-тир. Сактырга, кажап-бир шагда көргени-даа шыкаап мындыг. Демги күш алгырып, эде бергижеге кайгап, көрүп, бодаптаап, кускун черле ону танып чадап каап. Кээп хонуп алган күшчүгаш багай чалгынарын салдырадыпкаш, чажыртқайндыр эде берзе-де, аажок танывры, арыг чүрттүг ала-саасказп боор-тур.

— Чажыр-чажыр! Чажыр-чажыр! Эженим-не бо, акым кара кускунның ковчуун але! —деп, ала-саасканы сайтылаап, —Багай дүүмең ала-саасказп мени танывас апартаапып ол бе ыяш сетпп-сегеээп, туран улгадып, чүве тооваспап чалгапып ол бе, кара кускун?!

— Эженим-не сүлдезп! Көк дээр кырымга дүжер, кускур дүүмакым, ала-саасказп, кайын сегээп тура улгадыр ийпп ааш! —деп, кара-кускуиу күйтүлеап. — Орта-даа чоор бе, дүүмакым! Сеңп кангүс танывайн бардым. Саасказп дээрге кедергей кавс-чараш күш мышкажыгай. Чүтлериниң ак чөрлери мырыпай сүт дег ак, а кара чөрлерп ала-да кара эвес, харып-даа погаап чайыр адыр хөө, шүүт-ла хүнге кылапайлыр, пайпап турап боор ышкажыгай! Хамык күштөр чараасынгап, сээп соопган сүгеп чидиппеп кускун чүве болгай. Ам бо канчап барганып ол?! Биээги алдынналып турар адаргапчыт ала-саасказп эвес, ала чүү алам, күштеп чыткап чүрүк дег, ала-ала чүве болу бериип-тир сеп. Шынаар дүшке-түлге кирип дег күштү тепчап саасказп деп боолаар боор! Маңаа хөөп хонуп алгынга пасиипсеш, ужуп ыпай боор чоор бе кылдыр болай бергилеим. Канчап шилеп барганып ол дүүмакым? Кайы хире күштап чор сеп-аның кара кускун мөзээ таныыр төөрөп керем. Кажыпсезеп боор ер апаргап болгай бис. Акыл, мөл-даа адыыр таптыг дыңнаарыпга болеп мен.

Арыгның ала-саасканы бо-хүнүп амыдырап-күштеп, бо-күүрүп акызы кара кускунга бирдеп бирээ чокка, ажыкчарлыны-биле хөөрээп ирпип:

— Акым сээң мени танывайн бардым деп оравың чөптүр. Мен дег мындыг хөлүн эрттир дамдыы алдарап, хенир-дүрээүүп безин оскунар чыгыы кылдыр түргедээп, качыгдаан амытанны кым саасказп деп танывыр боор! Ат-болган чүве-ле, акый. Бо арыгда чүрттап турар чүгле бистер, саасканнар эвес, өске-даа амытаннар кижи танывыр ужур чок кылдыр өскерлип турар, аңа халаптыг чүве! Шаанда маңаа ак-коданнар бар ышкажыгай, оларны биларле болгай сеп. Оларның арыг-силии, аккыр-чаагайы кайдыг ийик! Амытан магадап кайгаар, хар чокта кайы ыракта-на кестүп чыдар турду. Ол коданнар ам дээрге ак-коданнар эвес, а кайлыг-ла-бир өле-ала, кара-бора чүве апаргап дивес сеп бе. Арыгның улуг, биче хамык куштары, ап-мёнп шак ынчаар өскерлип, амыдыралчурттаары бергедеп турар апарды. Черле дыка-ла качыгдап тур эвес бис бе!..

— Ам чүнү кандап тур силер ынчаш, дүүмакым ала-саасказ? — деп, кара кускун демнээп үзе киргеп. —Шаанда белеп эвес дээп оптуг, кажар амытан ышкажык кай. Биээде кааргап-биле кады канчалчык сеп? Сактып олур сеп ийиваа? Арыгта оттаап хораан ап көрүп каап, кааргап-биле сиилеп ийп, маогымакын үндүлер. Кааргап олура: «Хөөкүйнү, маңаа оттаап тургай ааш»—дээп. А сен олуга: «Йокайның сартының чоогларп мен. Бо аңаа мында оттаап чор деп кокайга сеглээр мен»—дээп, ужуп ишай болган чорбажык сеп бе. Ам бо качыгдалдыг үеде харын кажарлаар херек чүве эвеспе?!

— Эрткен-барган чүвеин каскаат боор чоор, акый, кускун — деп, саасканы араай булуудура аарак, аңаа харыылаан. — «Дүржок ажыллаашкыны» үелиңде чүү-даа тургаина болгай. Эрткен-барган төөгү кажар болза, кымда-даа чүгаалаар чүве бар болдур пйии. Сеп бир катап каичап чаар ооргалыг төвеин кымнаан тепкилеп, балыыя сокпап ойлаапып хораап, турутпап ажырып өлүрүп, улут дой дүүрүүүн чоп. Эрткен чүве каспаалы. Ам харын амыдырал каичап акпып турар ажаанын хөөрежип керээли. Бо арыг-биле кожа турар кода хоорайның чурттакчыларының биске-даа шоолут сагыш селбес-тыр. Мен хөөкүйге чүү боор, союп аптар кеп, дүлүп чиптер эът бар эвес. Эрткевлүшкеп улус мени көрүп каап, черден дап ап алтап, хажап ойлаттыр боор чүведир. Мен оларга алдырбайн үне бээр, ажырбас амытанныр мен. А бо арыгда кодаавар болгаш диңдиңер хөөкүйлер көзүлдүр-ле төөүп бар чорлар. Оларның ъдын чиир, кежип кедер дээш оорлап олчалап аппаар кижилер бөлин бар боор чүве-дир. Аттыг берге чүвенин бирээзи агаарның өскерилгени. Бо-за хамык бистиң өң-чүзүүлүүстүң өскерлип турарының ужуру агаарда. Агаарны мынчаар өскертип, кижилер та чүнү кылып, та чүнү көрүп турар чүве? Бистп мынчаар кырып каарларыы ол бе деп кайгап, мунгараап турар-дыр бис.

— Кандыг хемчег ап тур силер ынчаш? — деп, кара кускуиу шыгыы аяп-биле демнээнден айтырган. — «Деминг саасканы теве тудуп чоон» дижир ышкажыгай. Дем-биле хөделир херек!

— Арыг чурттакчыларында, бистерде, өөделиг амытан бар эвес — деп, саасканы ыңмылаап. — Мында харын каарган акый хоорай чагыргазының даргаларынга хомудал чедираив дээш, инда чурттап турар боорга, бора-хирилээге даалга берген сураглыг чүве. Ол хөөкүйну кым тоор дээр сеп! Демги бора-хирилээ соңгада ойбак черден хоорай чагыргазының даргаларының албан хаар кабинединиче ужуп кире берген ышкажыл. Даргаларын ону кайын танывыр ийик, тура халышкап: «Чүү мындыг кара кушкап кирип келди бо? Мындыг кушкашты кым көрүп хораап боор, хай-бачыт эвес ыйнаап? Кагыңар, соңугар!» —дээп соопда, холдар, буттар карбанайны-ла берген. Соора-саара соктуруп, какпырган багай сербээ бора-хирилээ ана азаргаачыл-ла черден амы-тыныыг үнген ышкажыл. Ам ынаар кым баар боор.

— Барып-барып багай бора-хирилээнп айбылаар, канчап барган хос баштыг кварган боор?! —деп, кускуиу кайгап хараадаап. — Ындыг хоомай амытанны ынаар чоруткан херээ чүл? Ам мен шыгыы хомудалдап тургузуптар мен, көрүп турунар шинме. Олче чүгле эзирип чорудар херек. Ол шыдаар деп бил, Чоон бплектиг, чидиг ырлгактарлыг, тутса салыры чок, ковчуг какпак хаайыг, кар'ат дизе, кажырт кылдыр үзе сеп аар, ковчуг кужун азыр ол боор дүүмакым.

—Ол-даа чүүдүт-дүр! — деп, саасканы амыран сайтылаап. —Акывыс кускуиуп аңы-хамыязында арыг чурттакчылары ам-на харып амыр. толээп апаар боор бис. Ойт, кускун акый, ам бодуңуп амыдыралыны солуургадып керем. Силер, кускун үре-садыы, канчаар амыдырап-чурттап тор силер? Кускуиларны ужун палыныр — мырыпай дерт үе чыл чедир чурттаар дижир ышкажыгай. Ону ыяшаш, адаарган ат-да боот турар бис ийин. Ам сени көрүп орарымга, чаа-ла бүт кырынга туруп алган хиреида, чоп мырыпай хөкпегер, бүшкүгүр чүве апарган сеп? Шаанда чалгының чүтлериниң ногаан шала чараажы кончуг хүнге алдынналдыр кылаңайлып турар

АРГАЛАР ЧЕРЛЕ ТЫПТЫ БЭЭР

Чылыг чай бодунуң залчээ-биле эргилип, удавас дүжүп кээр. Бажыңга олурар күзел барык киижи бүрүзүнде мынчан чок апаар. Кодээле-даа, хоорайда-даа чурттакчылар үениң хой кезиинде даштыгаа эртиңнекээр. А чаштарны ам безин бажыңче киирери берге, кежээки шактарда эртип-ле балкондан, соңгалан: «Отдум, чаа», «Уруум, болзуң» дээн кыйгылар дыңналып турар. Даштыгаа ойнаарга хөглүг-даа, кадыкшылга-даа эки дээрам билдингир.

Чай — спортчу маргылдаалар эртиңерииниң тааримчалыг үези. Ылаңгыя дыштанып хүнде улуг-даа, бичии-даа киижилер стадионнарга хүнээр.

Бо үүлге мен стадион, спорт залы чок суурларга хамаарыштыр хензиг санал киирер бодап турар мен. Оларның чурттакчылары база ойнаксаар, хөглекээр болгай. Чамдык черлерде хостуг аянарга четки херип алган волейболдап турар, футбол шөлүн дериири база белен, хаала-та кылдыр дөрт чагы кадап ап турар. Күш-дамыр сайзыралынга, кадыкшылга ол база чүгүла үүлдер-дир.

А моге хүрештирер чер база муңчок. Көктүг-шыктыг аянга 16, 32, 64 моге-лер ачыр-дачыр түгүп болур. Чаңгыс сөс-биле чүгээлааарга, чер четтир, дилээр болза, маргылдаалар эртиңнер арга-дар бар. Чамдык суурларда ону ажылап-даа турар.

Мен моге-лериниң «тренировказының» дугайында мактаа бичии санал киирер бодап турар мен. Бот-боттары-биле хүрежип турарга черле эки, мынчалза-даа хүүда күш-дамыр, шыңганнар сайзырадыры херек болгай. Штанга айтыр-дөрттүң «чирии дугларга» чоруур моге-лер «хүн бээри кылайты албазын» бодум көрдүм. Кижи бодаарга, ол улуг даштың дезинзи 200 килограммдан эвээжеэс хире чүве ийин ол. Үжеп чылдарның төнчүүлүнде Хой-Тайга сумузунуң даргазы чоргаар Оңдар Даваа Ишкинин оруккуду ажыл-агый кылып эртип чыда, ол даштарны көдүрүп чоргаар дижир, таан кайгаар мен. А ону көргеп иижи Тыва АССР-ниң алдарлыг махтыны, персоналдыг пенсионер, ам 82 харлыг Оңдар Доржу. Ол мынча деп чугаалаар: «Оңдар Даваа-биле Ишкинии куду бадып орган бис. Ол даштар чаңында келгеш, Даваа тонунуң өөгүн чежип алды. Оон улуг даштың эптин ажок тутказ, бир дап бергеш, ийи дөмек кырынга салды, оон көдүргеш, эзер, кырынга оожум үстүрерге, ат безин тендирий бергеп. А бодун көөрүмге арны-бажы, кулактары мырчигир кызыл чүве боор. Оон уламыдан моге Кызыл-Кулак деп шола алган болгай».

Ылаңгыя көдүрер-даштар-биле «үүрежир» чорукту эрги шагның кылдыр көрбейн ажаа ону көдүрүп, күжүн шенежип чоруур болза, аныяк-даа, улуг-даа киижилерниң кадыкшылынга дузалыг боор дээп санал-биле мону бижип ор мен. Чайгы үеде агаарлап, селүүстеп чораап эскерер болза, ыңдыг даштар каңыда булунда хөй болгай.

Кошкар-оол ОҢДАР,
Кызыл хоорай.

«Дидир-дидирлерге» хамаарыштыр

ХУУДУСТАР, АНЫЯКТАР АЗЫ ШЕРИГЛЕР...

Бистиң хоорайывыста яңызбүрү «дидир-дидирлер» тарап турар. Олар кайның кээп турарын, чүү аңаа деткимче болуп турарын деп айтырыглар-ны номчукчулар салып, аңаа харыны негеп турар.

Ол «дидир-дидирлерин» баштай болаарга, ужуруг-даа ышкаш. Бо ажык-чарлыг үеде таарымча чок бүгү-ле чүүлдерни ажыл-биле бижип турар бис, а ыңдыг чүүлдер эвээш эвес. Бир бадыткалы—чамдык бөлүк аныяктарның Кызылдың Гастелло аттыг парыгында болган «Моңгулек» гостиницазының чаңында шоп-содаа үндүрерии оралдажып турганы. Мурнуку, таптаашкынныг деп адаарывыс үеде болза, ол дугайын ыыттавайн баар турганывыс-даа чадап чок, ынчан харын ёзулуг «дидир-дидирге» нептерээр турган. Бо удаада ону чажырган эвес, солунга бижээн болгай («Шын», апрель 13).

Чүгле ол эвес, корум-чурум хажыдар чорук өзүп турар, ол дугайын база солунга бижип келген бис. Бо айтырыг талазы-биле СӨКП обкомунуң бюрозу болган, оон материалдарын база чыыртыкан. Нинтиниң корум-чурумун быжыглаар талазы-биле тодаргай хемчеглер ажылдан кылдырган, ол дугайында материал апрель 21-де үнген.

Ыңдыг турбуже, яңызбүрү «дидир-дидирлер» немежин, бирээзи өскезинден «сезиничег фактылардыг» дыңналып турар. Оон тарадыкчызары эки-даа, багай-даа чүүлдерни чажырбайн турарывыска бүзүревес кижилерни ажыглап, үен-даян чүүлдер тарадып турар. «Ас телефону»-биле кандыг медээлер тарап турарыл, оларның чамдыкызын сайгарып көрээли.

Кызыл хоорайның Красноармейская кудумчузунуң 170 болган 174 дугаарлыг бажыңнарының почта хааржактарынга хүүдустар суп каяа деп «дидир-дидир» тараан. Ында өске национың кижилериниң кыжаныг барып «көргеп» кижилер бар. Ол фактыны хынаанывыс-даа, бажыңнарның чурттакчыларының-даа бадыткалын алгаш көөрге, кандыг-даа «хүүдустар» почта хааржактарынга кирбээн. Хоорайның Тудугжулар суурунга база ыңдыг үткалыг «хүүдустар» тыптып келген. Хынаарга, чүү-даа чок болган, чурттакчылардан кымда көрбээн.

«Тудуг кезектери» комбинатның наркология диспансеринде эмнедип чыдар бир хамааты ында чыдар өөрүнге хоорайга улуг хай-халап—массалыг чурум үрээшкини болуур деп турарын, ону базары-биле хой санныг шериг ниитпеннии чугаалап турган. Ону ыспан чораан кижилер оон бодундан айтырарга, «үүдустан» дыңналаан болуп турар. Ында чылар кижилер ол чугааны чүгле ук хамаатының иештеринден турарын бадыткаанывыс. Найысылалдың дааралыга фабриказының бир ажылдакчызы өөрүнге ыңдыг медээ чугаалаан: апрель эезинде Тес-Хем районуң бөлүк аныяктары Ак-Довуракче үнүпкен, олар өжээн негээри-биле ыңаар чорупкан. Ыңдыг сураг-ны Самагалдайдан дыңналаанын ол чугаалаан. Херек кырында ап көөрге, шыпап-ла, аныяктарның олче чорааны шын, чүгле «өжээн негеп», эвес, спортчу маргылдааларга киржир дээн чораан. Спорт хереклелиидеп еске оларга кандыг-даа «ок-боо» чок турган.

Нинтиниң-биле алырга, хоорайның автобустарынга, магазиннеринге, остановкаларынга яңыз-бүрү чугаалар уламчылап турар. Ыңдыг чугаалар кол-дуунда үндезин чок болуп турарын ажыы-биле чугаалаалы. Хой аныяктар чыыган хоорайывыста шоп-содаа болбайн турар дээр болза, шын эвес. Наркоманнар, эмнириктер аразында аас былаажың, чудурүктажып турар фактылар бар болдур ийин. Оларны мынчаа ажыдакчызары тудуп, кеземче харыслалгазынга онаап турар. Эмириктер сергедир чер «курутлавайн» турар.

Ынчалза-даа бо үндезин чок «дидир-дидирлер» бисти бодаандырар ужурлуг. Партия хооркомундан, райкомнарындан чүүктүлүг ажыдыл ол негеп турар. СӨКП обкомунуң чоокта чаа болган бюрозунга бүгү-ле партия, профсоюзтер болгаш комсомол организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге, ол ышкаш чоңнуң чурттап турар черлеринге, ыяшгыг элээдилер болгаш инвалидтер оргузунга кижиндиңге болгаш профилактика ажылын бүгү талазыг идепкейжидиринии чүгүлээни демдеглээн болгай. Аңаңгы ол негелде бүгүлээр улам күштелдирер ужурлуг бис.

Республиканың хоойлу-дурум камгалаар органнары үстүнде фактыларны сайгарып турар. Ол «дидир-дидирлерниң» үнген дөзүн илередип, ыңдыг чугаалариның тыныглап чылдаганнарын, ону тилгээп келген кижилерин тодарадып турар. Бир эвес оларның бо үүлгединде национал аас сөөк-дэн талазы-биле өжээннеп-жир чорукту өөскүдеринге, национал ат-алдарны болгаш телеңтиг чорукту дорамчылаарынче, совет күрүнезин болгаш пиитилел тургузуун дужурээринче оларның хөделиишкинерии үглаган болза, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң бо тыңдыын апрель 8-те үндүрген Чарлыын бүүгаар харыысаала онаар дээрзин сагындырып каалы.

Ыңдыг чугаалар хөрээлээн орда-ла, үзүткээр херек. Хоралыг «медээлер, хоң-күүгүл каяа коллективниң дыңналыр белдүр, инда партия, комсомол организацияларының, удурткучулар хажыызындан хайгаараан болза, кайчаң-даа таварышпас. Харын-даа чамдык киижилер ыңдыг чугаалардың улам өөмчилдин, өөскүдүп турар.

Черле ыңдыг хөптар өжөк хоралыг дээрзин база сагындыраал. Корум-чурум камгалалын күштелдиргеринге, ажы-төлүү талентиг ыңдыр киижилеринге ол дыка хоралыг. Анаа бүүгээр киижилер еске национың уругларыбиле эдерииң турар ажы-төлүн деткиир түркүк, оларга бүзүревес, сезигледдит болур ыңдыр сургап болур айтырыг бар.

Автобустарга, кудумчуларга болгаш хой-ниити өске-даа черлерге тыныглап ыңдыг чугаага төлептиг харыыны бээр, аксым бар дээш суда салып чоруурларны хай дээр херек. Ол дээрге утаан-сарыылдыг улуг, бичи киижи бүрүзүнүң хүлээлгезин. Ыңдыг чугаалар бистиң ниитилелиивиске, эдэ тургустуунуушкунга хоралыг дээрзин сагындыраалы.

Дандыт ЧЫДЫМ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

Понедельник

АПРЕЛЬ 24
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.20 «120 минута». 8.35 Бут бөмбүүнүң допчулалы. 9.05 «Аныяк кадайы». Уран-чечен фильм. 10.40 Медээлер. 10.50 «Дириг амытаннар оранында». 11.50 Сибирь скрипачыларының ансамбли-биле ужуражышкыны. 12.45 Барымдаалыг фильм. 13.45— 14.00 «Ол болган... болган...» 15.30 Медээлер. 15.45 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 Экология дугайында телефильмнер. 16.40 Уругларга шагы. 17.40 «Кайчаар дыштанып турар бис». 18.10 Бут бөмбүүнүң допчулалы. 18.40 «ССРЭ Прокуратуразында». Назы четпээннериниң күш-ажылчы эрге-ажыктарын маңгалаар дугайында. 18.50 «Автопортрет». «Бис болган экономика». 19.40 Б. Кифф. «Пришучил». О. Табаковка удуртқан театр-студиязының фильм-пиези. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 «Камера делегейже көрүп тур». 22.50 «Ажыг рояль». Ф. Шопен. Концерт. 23.20—23.40 Бөгүн делегейде.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Төөгү. 8 класс. XIX чүс чылдың 70—80 чылларында ажылчын-ангының шинчээшкинин болгаш Россияда марксизмниң нептереп эзелээни. 9.05 Италь дыл. 10.05 ПТУ сургууддарынга. Эстетиктиг кижиндилге. Музыка. 10.35; 11.35 А. Т. Твардовский. Амыдыралының база чогаадыкчы ажылының ариннары. 10 класс. 11.05 Оруе дыл. 12.05 «Спринтериниң караа-биле бойдус». Уран-чечен фильм. 13.10—13.20 Медээлер. 17.05 Медээлер. 17.15 «Совет Эвилелиниге бараан боон тур мен! Тыва АССР-ниң 60 чылдыг ойнуң шинтирлерии — амыдыралга». 19.05 Медээлер. 19.15 Чарлалдар.

КЫЗЫЛДАН
18.15 «Суурлар бажыңы — буянныг бажың». Чажыдан кивалид болган уругларга чингелделер. 18.45 «Кызыл телестудиязының почталы». «Ажылдың контролерлар ажылдап турар». 19.15 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СӨКП ТК-ниң март (1989 ч.) Пленумунуң материалдарын өөренип тур бис». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар. реклама. 20.05 Киноскурвал.

МОСКВАДАН
20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.50 Н. Сидельников. «Орус тоолгар». Концерт. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 Улуг кижилерге мультфильмнер. 21.55—00.40 Хоккей. Делегей чемпионады. ЧССР биле Канаданың шилиндек командалары.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.15 Телефильм. 18.45 «Ынакшыл формулазы». Уран-чечен фильм. 20.15 — 20.30 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

АПРЕЛЬ 25
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильмнер. 9.00 Хоккей. Делегей чемпионады. Швеция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 11.00 Медээлер. 11.10 Уруглар шагы. 12.10—13.05 Концерт. 15.30 Медээлер. 15.45 «Закарпаттың чурумалдары». 16.20 Кодээниң делгемнери. 17.10 «Өкин, музыка!». 18.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы» деп дамчыдылгага капсырылга. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Хоккей. Делегей чемпионады. Швеция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 21.00 «Үе». 21.35 А. Сокуров кинорежиссёрүнүң фильмнери. «Кээргел чок качыгдал». 23.10 «Силер мону шыдаар силер». 23.40 Бөгүн делегейде. 23.55 —00.20 «Чугула объектиң». Москва областың Талдом районунуң «Правда» совхозунда аренда керээниң дугайында.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 География. 7 класс. Бойдустуң чайгаар болуушкуннары. 9.05 Француз дыл. 10.05 ПТУ сургууддарынга. Өт-буле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 10.35; 11.35 Төөгү. 6 класс. Катап тургустунуушкун эпохазының уран чүүлү. 11.05 Француз дыл. 12.05 Хоккей. Делегей чемпионады. ЧССР биле Канаданың шилиндек командалары. 13.25 Медээлер. 13.35 «Куда бурууддаттырып турар». Уран-чечен фильм. 14.50—15.20 Ритмиг гимнастика. 17.05 Медээлер. 17.15 Красноярск телестудиязының программазы. 17.50 Телефильм.

КЫЗЫЛДАН
18.15 «Сылдысчыгаш». Өөреникчилерге дамчыдылга. 18.35 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-оруглачарыгга: хүнүүн боттуг болуушкуннары». «СӨКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шинтирлерии — амыдыралга». 19.05 Медээлер. 19.15 Чарлалдар.

МОСКВАДАН
19.20 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 19.35 Г. Запольская — «Паня Дульскаяның моралы». Телешиниң уланчызы. 22.55 «Бистер чүгле хереченнер эвес бис». Барымдаалыг фильм. 23.15—00.55 Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр киижилер. «Жальгирис» — «Строитель».

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.15 Концерт. 18.40 Телеочерк. 19.20—19.35 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Среда

АПРЕЛЬ 26
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильмнер. 8.55 «Өкин, музыка!». 9.45 «Камера делегейже көрүп тур». 10.50 Медээлер. 11.00 «Аял-чоруккулар клуву». 12.00 «Свердловскиниң опера театры чалап тур». Д. Шостаковичиниң «Катерина Измайлова» деп операзының арыннарындан. 12.40 — 13.20 Мультфильмнер. 15.30 Медээлер. 15.45 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 Музыка эртиглеп. Л. Бетховен. Симфония № 5. 16.30 Уруглар шагы. 17.30 «Өңдүктер экраны». Амгы үеде польша кинематограф. 18.35 Бөгүн делегейде. 18.50 «Офирде музыка». 20.50 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 «Үе». 21.30 «Үежиниң портредэ». «Вулканолог» телефильм. 22.00 «Джаз концерти». 22.55 Бут бөмбүү. Делегей чемпионадынга шилиндек маргылдаалар. ССРЭ биле ГДР-ниң шилиндек командалары. 23.45 Бөгүн делегейде. 00.00—00.50 Бут бөмбүү. ССРЭ биле ГДР-ниң шилиндек командалары.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Физика. 8 класс. Техниктиг чогаадылга бодгумунге кылынган. 9.05 Немец дыл. 10.05 Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». 10.35 Компьютер-биле чүтээ. 11.20 Немец дыл. 11.50 Г. Запольская —«Паня Дульскаяның моралы». Телешиниң уланчызы. 14.30—14.40 Медээлер. 17.05 Медээлер. 17.15 Д. Брубек. Концерт. 17.25 Тула телестудиязының программазы.

КЫЗЫЛДАН
18.15 Уругларга фильм. 18.30 «Культура болгаш амыдырал». Кыналдың уран чүүл училищениң клуб салбырының 25 чыл болганынга. 19.15 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Часкы хүн чылды чемгереп». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН
20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Армян телевидение программазы. 21.00 «Үе». 21.30 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40—00.20 «Иллюзион». «Мисс Менд». Уран-чечен фильм. 1-2 серияларга.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.15 Концерт. 18.35 Мультфильмнер. 19.05 Магадан телестудиязының программазы. 20.00 —20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

АПРЕЛЬ 27
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильмнер. 9.05 Бут бөмбүү. Делегей чемпионадынга шилиндек маргылдаа. ССРЭ биле ГДР-ниң шилиндек командалары. 10.45 Медээлер. 10.55 Орус улустуң ырларын И. Акчарова ырлаар. 11.10 Уруглар шагы. 12.10—13.05 Делегей конкурстарының лауреады А. Диев ойнаар (фортепиано). 15.30 Медээлер. 15.45 Р. Штраус. Концерт. 16.45 «Дээрги де Мольерниң амыдыралы». Барымдаалыг фильм. 16.45 Концерт. 17.15 «...16 харга чедир болгаш оон улуг шазы». 18.00 «Партком болгаш эде тургустунуушкун». Закарпат районнарывың чижээнге националдар арасында харылзаалариы сайыырагайлыдып турары. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Польшаның аас чогаалы. 19.30 «Кинопанорама». 21.00 «Үе». 21.35 ССРЭ-ниң улустуң ырлары. Нестеренконуң концерти. 22.35 Барымдаалыг фильм. 23.00 — 23.20 Бөгүн делегейде.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бойдус эртеми. 4 класс. Бургат черниң үнүштериниң болгаш дириг амытаннарының хой хевирлиин. 9.05 Испан дыл. 9.55 Революциялың чуруктулары. 10.35; 11.35 А. П. Чехов. «Вишнялың сад». 9. класс. 11.05 Испан дыл. 12.05 «Мисс Менд». Уран-чечен фильм. 1-ги серияны. 13.30 Медээлер. 13.40—14.50 «Мисс Менд». Уран-чечен фильм. 2-ги серияны. 17.05 Медээлер. 17.15 Барымдаалыг фильм. 18.00 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш.

КЫЗЫЛДАН
18.05 Барымдаалыг фильм. 18.35 «Чежик». Аныяктар программазы. 19.15 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Сөглээп сөс—керткен ыяш». «Атеизм пропагандаңың нарын айтырыглары». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН
20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.10 Барымдаалыг фильм. 20.30 Көргүлеер чок концерт. 21.00 «Үе». 21.35 «Мисс Менд». Уран-чечен фильм. 3-ку серияны. 22.35 «Ыракты Чөөн чүк». Киножурнал. 22.45—00.35 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 Концерт. 18.50 «Бистиң хүнеривиң хрониказы». Киножурнал. 19.00 Фильм-концерт. 19.30 Мультфильм. 19.45 Улусчу аялгалар. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

АПРЕЛЬ 28
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 10.35 Медээлер. 10.45 «Кинопанорама». 12.15 Мультфильмнер. 12.45 Чүрт телестудиязының барымдаалыг фильмнери. 13.25—13.40 Концерт. 15.25 Медээлер. 15.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 «Овур-хевир». Устуку класс өреникчилеринге литературулуг викторина. 17.15 «Интермедиа». 17.45 Концерт. 18.35 Бөгүн делегейде. 18.50 Хоккей. Делегей чемпионады. Шүүлдеде бөлүк командаларының маргылдаазы. 19.30 Боо адарының спорту. Пиевматиктиг боо. Делегей чемпионады. 19.40 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 «Ол болган... болган...» 22.05 «Үзел-бодал». 23.35—00.10 Улуг кижилерге мультфильмнер.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Музыка. 4 класс. Симфониялыг оркестриниң хемчүл херекселдери. 9.05 Англи дыл. 10.05 ПТУ сургууддарынга. И. В. Гете. «Фауст». 10.35 Төөгү. 7 класс. В. И. Татищев дугайында. 11.20 Англи дыл. 11.50 «Мисс Менд». Уран-чечен фильм. 3-ку серияны. 12.50 Медээлер. 13.00 —13.45 Ритмиг гимнастика. 17.05 Медээлер. 17.15 У. Уолтон. Концерт. 17.45 Азербайджан ССР-ниң Күртелерадиозу. «Үе болгаш салым-чолдар». 18.50 Мультфильм. 19.05 Реклама.

КЫЗЫЛДАН
19.10 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Тайбың! Күш-ажыл! Маңа!». 19.40 Медээлер. 19.50 Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН
20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН
20.15 «Үежи». Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май 1-ге турааскаткан дамчыдыкта.

МОСКВАДАН
21.00 «Үе». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 00.05 «Өңдүктер экраны». «Байырлажышкының мазурказы». 1-2 серияларга.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 У. Уолтон. Концерт. 17.45 Азербайджан ССР-ниң Күртелерадиозу. «Үе болгаш салым-чолдар». 18.50 Мультфильм. 19.05 Реклама. 19.10 Молдав ССР-ниң Күртелерадиозу. «Аныяктар чалгыы». 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Суббота

АПРЕЛЬ 29
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.30 Өт-буле академиязы. 9.00 «Украин музыка». 9.20 «Чурттаа. Чер!». Экология программазы. 10.20 Литературулуг программа. 10.50 ГДР-ниң уран чүүл мастерлериниң концерти. 11.25 Скульптор Вадим Сидур. 12.00 «Бурээчиг-даа болза, эдлептиг». 13.00 ССРЭ-ниң улус депутадыг, Социалистиг Күшажылдың Маадыры, В. И. Ленин аттыг совхоз даргазы В. А. Стародубцев-биле ужуражышкыны. 14.00 «Социалистиң чурттарында». «Югославия. 1989 чылдың чаңы». Медээлер. 17.15 Андрей Миронов-туң киржиглээн-биле фильмнер. «Россияга итальяннарның эдеп-хөтүг ужуражышкыннары». 18.15 Бөгүн делегейде. 18.30 ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралының репортаж. 17.45 Делегей программазы. 18.45 «Херээженниң амыдыралындан 15 минута». 19.00 «ХТК-89». 21.00 «Үе». 21.35 Телекөрүкчүүнүң спутниги. 21.55 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 22.40 Чараш уруглардың 1-ги Бүгү-эвилел конкурузу. 22.50 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 00.20— 02.05 «Дүн ортузунга чедир болгаш оон ссонда».

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Көгээдей дамчыдылга». 9.20 «Делегейниң эң улуг музейи. Лувр». 10.15 сериялары. 10.20 Телефильмнерии бөлүктээры көргүзүү. 11.15 «Цирк артистери Ермолаевтер». Фильм-концерт. 12.00 «Алдын лагыя чажыды». Уран-чечен фильм. 13.10 «Ажык-чарлыг хорук» фестивальдың бырындаазыг фильмнери. «Дутаю». 14.10 Боо адарының спорту. Пиевматиктиг боо. Делегей чемпионады. 14.30 А. Арбузов. «Тинлекчи». Ленинградтың Ленсовет аттыг академиктиг театрының фильм-пиези. 16.25 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 16.30 Музыка телеабонементизи. 17.30 Эвилелдешкен республикалар телестудиязының фильмнери. «Сегирил алырга». (Таджикфильм). 18.45 «Алыс шыны деп чүү?». Ф. Донахью биле В. Познериниң совет аныяктар-биле ужуражышкыны. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 «Үе». 21.35 —23.55 «Бүс досказарын долгандыр танцы». Уран-чечен фильм. 1-2 серияларга.

Воскресенье

АПРЕЛЬ 30
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 Ритмиг гимнастика. 8.45 «Спорт-дото тураазы». 9.00 Эртен эрте». 10.00 «Совет Эвилелиниң бараан боон тур мен!». 11.00 «Эртенги почта». 11.35 «Делегейниң дескиндир». Альманах. 12.35 «Тоол аалдан келгеп». «Беляночка биле Розочка». Уран-чечен фильм. 14.00 «Музыкалыг киоск». 14.30 «Кадыкшыл». 15.15 «Найыралдың мерилиннарын». Уран чүүл коллективтериниң концерти. 15.45 «Сес дилеп тур мен». В. Распутин чогаалчымның чугаазы. 16.00 Мультфильм. 17.00 «Кедээден дамчыдылга». 18.00 «Делегей папорамазы». 18.50 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 19.30 Боо адарының спорту. Пиевматиктиг боо. Делегей чемпионады. 19.40 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 21.00 «Үе». 21.35 «Өкин, доктор!». 21.50 ССРЭ-ниң Улуг театрының ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. Н. Григоровичиниң тогаадыкчы ажылының кежээн. 23.50 Бут бөмбүүнүң допчулалы. 00.20—00.30 Медээлер.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Экрандан—Сибирь». Киножурнал. 8.30 «Байырлажышкының мазурказы». Уран-чечен фильм. 1-2 серияларга. 10.40 Украин ССР-ниң Күртелерадиозу. «Гарт» деп аныяктар студиязы. 11.40 Мультфильм. 12.10 Телефильмнер. 13.15 Шаанлакы музыка концерти. 13.45 «Ажык-чарлыг хорук» фестивальдың бырындаазыг фильмнери. «Адонис XIV». 13.55 П. И. Чайковский. «Евгений Онегин». Лирикиг сценалар. 16.15 Спорт болгаш кижи. «Маңа треперим». Хостуг хүрештиг ССРЭ-ниң аалдарыг треперии С. Преображенский дугайында телеочерк. 17.15 «Ногаан сайгылгаан». И. И. Пущин декабристин салгакчыларының дугайында. 18.30 Киносеривакчин. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Киносеривакчин. 21.00 «Үе». 21.35 «Өкин, доктор!». 21.50—00.30 Киносеривакчин. «Бөк арааның роза» деп уран-чечен телефильмниң бантайгы көргүзүү. «Деррик» болуктеп. (ГФР).

ТЕАТР

Апрель 23-те. Орус бөлүк. Б. Заходер. «ВИННИ-ПУХТУҢ УЛУГ ДОЮ».
Ийи кежегелиг тоол. Эгелээри 12.00 шакта.
Апрель 23-те. Орус бөлүк. Д. Пристли. «ПЕЛИКАН ОРТУЛУКТА ЭРТИНЕ».
Үш кежегелиг шин. Эгелээри 19.00 шакта.

Кызылдың коммунал-ажылагыйының хой адырлыг будурузге каттыжыышкыны Улуг-Хем ковурунуң ниитил байдалын хынап тодарадырыбиле апрель 23-те 6 шактан 12 шакка чедир олап транспорт чоруурун тур сокладырының дугайын дыңнадып тур.

Кызылдың чурттакчыларынга

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң чээрбиги чыыжының тоску сессизиязын чыылдырар дугайында шиитпир күүскомуун хурадынга хүлээп алдынган. Хоорайның «Экология» программазының дугайында айтырыгны ацаа чугаалажып көөр.

Саналдар болгаш сумелерни дараазында адресче чорударын Кызыл хоорай Советиниң күүскому дилеп тур: Кызыл хоорай. Кочетов кудумчузу, бажың № 36, азы ыңдыг телефоннарны дамчыштыр дыңнадыр: 2-29-65, 3-01-59, 3-15-83.

Кызылдың аян-чорук болгаш экскурсиялар бюрозу дараазында маршруттарга турисчи путёвкаларны саналдап турар:

ТАШКЕНТ — 1989 чылдың май 3-тен 7-ге чедир, путёвка ертээ 229 рубль;
АЛМА-АТА — июнь 26-дан 30-го чедир, путёвка ертээ 209 рубль;
ВИЛЬНЮС — май 30-дан июнь 3-ке чедир, путёвка ертээ 346 рубль;
КИШИНЕВ — июнь 5-тен 20-го чедир, путёвка ертээ 388 рубль;
АДЛЕР — июнь 23-тен июль 13-ке чедир, путёвка ертээ 443 рубль.

Аъш-чемниң гостиницага чурттаарының, экскурсия хандырылгазының чаргыдалары, баар болгаш келириниң самолёт билеттериниң ертээ путёвканың ертээнде кирип турар.

«СУКПАК» совхоз 350 килограмм чедир дириг деңилиг аныяк бога малды хүлээп алыр болгаш оон килограмм дириг деңилиңге онаштыр 2 рубльди, 350 килограммдан ары деңилиг малдың бир килограмм дириг деңилиин дээш 1 рубль 80 копеекти төлээр.

Совхозтуң хүлээп алыышкын базазынга ортелиин-не 8 шактан 16 шакка чедир, субботада—8 шактан 14 шакка чедир малды хүлээп алыр.

Мал дужаар хамаатылардың чагыын ёлугаар транспорт-биле совхоз хандырар.

КИНО

АПРЕЛЬ 23-те
«НАЙЫРАЛ»: «Публикация» 9.30. «Мама» 11.20. «Отцы» 13.10, 16.10, 19.10 шактарда.
ВИДЕОЗАЛ: «Меня зовут Арлекино» 12.30, 15.30, 18.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Тайна старого чердака» 9.00, 13.40. «Книгоборшик» 10.40. «На окраине, где-то в городе» 12.00. «Трагедия в стиле рок» 15.20 20.30. «Данди по-прозвищу «Крокодил» 18.30 шактарда.
«ЕНИСЕЙ» к.-б: «Дикие лебеди» 14.00. «Тот, кого ждет успех» 16.00, 18.00 шактарда.
ВОСТОК»: «Пугало» 10.00. «Заклятие Долины змей» 11.20, 13.30, 15.40, 17.50. «Мелодрама» 20.00 шактарда.

ОҢААР

Республикага өскерлии каап турар агаар болур. Чамдык черлерге шоолуг эвес ел хар чаар. Сеңгу-барыын чүктеп хаттың дургени секундада 9—11 метр. Чамдык районнарга күштелир.

Агаар дүне 1—6 градус соор, чамдык районнарга соок 13 градус чеде бээр. Хүндүс 6—11 чамдык черлерге 1—4 градус чылыг болур.

Кызылга шоолуг эвес ел хар чаар. Хат чоорту күштелир. Агаар вайысылалга дүне 1—3 градус соор, хүндүс 7—9 градус чылыг болур.

Автоорукгарга кестүүр эки.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

667000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орадакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ хармысаалдыг секретарь — 3-34-92;
◆ орадакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал кидизэ — 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет түргүүрт. сомдал айтырыглар кидизэ — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлегпүр кидизэ — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлегпүр кидизэ — 3-41-16;
◆ пропаганда кидизэ — 3-34-57;
◆ культура кидизэ — 3-39-15;
◆ информация кидизэ — 3-37-11;
◆ чагаа кидизэ — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очүрта кидизэ — 3-34-93;
◆ үлүгүрүкчүлер —

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 25 вторник № 97 (13997)

1925 чылда уланыпаттынган. Өртээ 3 кеп.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАР

Эрзин районунуң көдээ ишчилери Аъш-чем программазын күүседиринге кандыг салыышкынны киирип келгенил, хереглелдиң чугула продуктулары-биле боттары хандыртынарын чедип алган бе? Ук айтырыг парын болгаш ийи-чаңгыс чыллар иштинде үзе ширтиргеттинге бербес деп үзе билдингир болгай. Ынчалза-даа эрзинчилерниң эрткен 1988 чылда ажыл-ишкин көргүзүглериниң көрүү каапталыңар. 1987 чыл-биле деңнеп алырга, сүт садарын 31,8 хуу, эт дужаарын 14,2 хуу өстүргеш.

Чижек саналгашкынарны алгаш көөрге, районнуң бир чурттакчызы ортумаа-биле 78 килограмм эттиг. 261 килограмм сүттүг болгаш оон болбазырадыр бүдүргеш продуктуларны аъш-чемниң хереглелиниге эрткен чылын ажыглаан боон турар. Ынчалза-даа тус черниң чурттакчыларының картофельге болгаш ногаалар аймаанга хереглеп болур-чогуурулу-биле хандыртынмайн келген. Ол ышкаш даггаа чуурталып база хүн бүрүмүн негелдезиниге дүүштүр садар арга чок.

Аграр политиканы амыдыралга боттандырар талазы-биле баштайгы базымнарны районнуң көдээ ишчилери кыхын эгелээн. Картофель болгаш ногаалар өстүрериниге тус черде таарымчалыг, суггаттыг шөлдер чок-даа болза, олутта олча чок дишкеш, ботбашкарының эгелээн. Чижээ, «Мөрен», Ленин аттыг совхозтар бо чылын картофельын тарып өстүрер деп планнаан. «Чаа орук», «Мөрен», Ленин аттыг совхозтар ногаалар өстүрер теплицаларны тударының хемчеглерин алыр деп турар. Картофель болгаш ногаа аймаан ажаап өстүрер звеноларны тускайлаан. Оларны керээлиг ажылдаарынче шилчиткен. Район төвү Эрзин суурнуң чурттакчыларынга картофель тарыыр шөлдү ангылап бергеш. Үстүнде хемчегларин ажыл-херек кырынга боттандырар болза, картофель болгаш ногаалар-биле хандырыга чүгээртээрин чугаажок. Кол-ла үүл коллективтиг, өгбүле, аренда керээлериң ажыл-херек кырынга боттандырары деп чүвениң чугулалап көөрү күзенчиг. Чүге дээрге керээ дружулгалыг ажыдың адыс түңнелдерин чедип алыр дээш кижилер кызымак ажылдаар болгай.

Мыйыстыг бода малдың баш санын өстүрериниң, оон продуктулуг чоруун чедип алырының айтырыглары берге байдалда келген дээрзин айтыр апаар. Анаа бадыткал кылдыр бир мынчаар чижекти чугаалап каапталыңар: он чыл бурунгаар, 1978 чылда, районнуң ажыл-агыйларынга нийтиг-биле 4832 баш бода мал турган болза, эрткен чылдың түңнелдери-биле мыйыстыг бода малдың баш саны 3658 болган. Ол ийи чурагайның аразында ыяалы 1174-ке деп. Оң чыл дургузунда бода малдың баш саны ынчаар кудулаан-дыр. Ол байдал аажок дүвүреткиг.

Малдың баш саны үүнүп чылдагаанындан кудулап келгенил? Тарып-боозадыр ажылдарны четпес чорудуп, оны эрецгейлеп келгенинден чаш төлүн боор инектериниң чамыктары кылырап турар. Күрүне планынга киирештир төлүп алыр малды дужаап келген. Ол ышкаш инектерни соп, ажыл-агыйның иштики эът хереглелиниге ажыглап турары база бар. Үстүнде чугаалаанывыс чарыгдалдарга хуналгаш инектерни безин киириштирип турар. Инек малдың өлүп хораар таварылгалары база хөй.

Районнуң совхозтарында үксаажыдылга ажылы базала эрецгей. Инек бүрүзүнден саап турар сүттүң хемчээли аажок чавыс болуп артпышаан. Сүткүр уксаалыг инектер-биле сүт-бараан фермаларын четчелээри чугула. Бо чижектиг айтырыглар ук районнуң көдээ ишчилерин дүвүредип, бода малдың баш санын өстүрер, оон продуктулуг чоруун бедиреринге оларны сагыш салымышкынын бо хүннер хөледи бертеп деп чугаалап болур. «Чаа орук», «Мөрен», Ленин аттыг совхозтарның сүт-бараан фермалары аренда керээзи-биле ажылдап эгелээн. Агроүлетпүр каттыжымышкынының кол ажыл-херек кырынга боттандырары деп чүвениң чугулалап көөрү күзенчиг. Чүге дээрге керээ дружулгалыг ажыдың адыс түңнелдерин чедип алыр дээш кижилер кызымак ажылдаар болгай.

Мыйыстыг бода малдың баш санын өстүреринің

Кызылда дааранылга фабриказының Хову-Аксында филиалының коллективи бирги кварталдың планның онаалдаларын чедишкинниг күүсеткен. Социалистиг чарыштың бригадалар аразында организастап, ооң түнелдерин ай санында үндүрүп турар. Ынчангаш ында күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдар чоруктар чок болгаш дааранықчы кижи бүрүзү шудургу ажылдап турар.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) дааранықчылар Н. Мазалова, Т. Куулар, партия болүүнүң удуртукчузу К. Биче-оол, Т. Новокрешенова олар.

Вячеслав МОНГУШ.

СУГГАТ БОЛГАШ ДҮЖҮТ

Суттарылга дээрге бедик дүжүттү алырының кол магадылалывыг бирээзи. Ынчалза-даа ооң чурумун сагывас болза, ажыл бүтпес, Кайы-бир үнүштү чеже катап, канчаар суггарарыл, нормазы чүл дээрзин мааң-ла сагыыр аппар. Бистиң республиканда суггатты дыка хөй таварылгада ёзу барымдаалаар чорудуп турар дизе, хөреди эвес боор. Чижээлээрге, картофельдиң дүжүү сөөлгү чылдарда бисте бир гектардан 3-4 тоннадан эртпейн турар, а ол дээрге гектар черте картофельди олуртурумуң нормазы ышкажыл, ынча үреминиң олурткаш, күзүн ол хирени катап ажаан алырында кандыг ажык турарыл, харын артык чарыгдал үндүрер-дир.

Бир эвес картофельди суггаттыг черге олурткаш, ооң бүгү негелделерин сагыыр болза, бир гектардан 28—34 тонна ап болурун республиканың мурнакчы бригаларының, звеноларының дүржүлгазы бадыткап турар. Мында мен «бүгү негелделерин» деп сөстү киирдим, ол дээрге шын суггат, эки үреним, шын агротехника-дыр.

Мурнуунда, Тывага дүржүлга-мелиорация станциязы ажылдап турар үеде, картофельди, мал чеми база ногаа аймаа культураларны суггарарының бодүүн аргазын тогаадып кылган. Ынчаарга бир гектардан 34 тонна картофельди алырының программазы чыындыг. Башкаңза чемишчидилгезиниң дугайы: шынары хевелиг хөрзүмүтүг шөлдерге минералдыг чемишчидилгениң норма хемчээли бир гектарга оналаштыр арыг азот 260 килограмм, фосфор 190 база калий 150 килограмм хире болур. Бир эвес одек төгер апарза, ооң чижек-нормазын база билиир чугула. Минералдыг түүлдерни чаңыл чашкыны дээрге. Чер 10 см чедир эрий берген үеде — майның баштайгы он хонуунда РУМ деп чаштырыкчы-биле чажып тараткан чемишчидилгенин культиваторлар, лущильник база ар ылгырлер-биле довурак-хөрзүнге холдуг, азы тускай чемишчидилге культиваторларын ажыглаар херек.

Агротехниказы. Картофельге чымчак, суггараргa өмин эртпес дыгыыбас, үлдүргей, харын элезинелчек черлер таваржыр. Бо культураны тарыыр шөлдериң чалгының андазын-биле чазын аңдарып алганы дээре. А күзүн андарган черлерин чазын чалгының андазын, азы хандыр тарыыр плоскорезтер-биле 35—37 сантиметр чедир үлдүрертирия чугула. Чазын аңдарган черлерим ийи чыл болгаш-ла бир катап хандыр аңдарып ап турганы дээрге.

База бир негелде болза, картофель тарыыр чер чежеда суггаттыг болза, ооң шыгын чазын базырып алыр. Ол шыкаш бок үнүштерге удур илиртээшкиниерин, культивастаашкынны база дискалаашкынны ажыглап тургаш, картофель шөлүн аштап арыглаар, хөрзүнүн болбаазырадыр.

Картофельди майның 15—20 аразында, а бир эвес шала сооксумаар чыл болза, 25—27-де олуртур болза экн. Ооң нормазы — гектар бүрүзүнге-де 3—3,5 тонна. Суггаттыг черлерге, өң ылаңгыя чаашкынаадыл суггарар шөлдерге үреминиң 16 сантиметр хаңы кылдыр олуртур херек. Мындыг таварылгада агрегаттарның чаашкыны — картофельди суггарарының чүруму мындыг: ооң дазыларының кол иептерээн черинив ханызынга чедир черинив ол-шыгы 60—65 хуудан кудулаваас ужурлуг. Ону сагыыр дээр болза, картофель чечекгелгиже чедир черим 30 сантиметр чедир долузу-биле өттүрүп суггарар нормаларын санаар. Ону күүседирде мындыг: картофельди май 20—27-де олуртур, ынчангаш баштай-ла июнь 1-деп 6-га чедир бирги суггарылганы чорудар. Нормазы — черим 30—35 мм хаңы кылдыр шыгыдар. Ол үеде — 18—23 хонгаш, картофель үнүп өгелээр болгай. Ынчаарга ам хөрзүнге ынча сугну четчир кылдыр сиңиирде, ДДА-100 МА деп агрегат-биле картофель шөлүн 6—7 катап эртер, а ДДН-70-биле ДДН-100 маркалыг агрегаттар болза, 90—100 минута иштинде чаңгыс черге туруп алгаш, суггарып чаштырар үжурлуг.

Специалиске сөс

суг хөрзүнүң чүй шапса-даа, үреминиң чалагаштанмас, күзүн соокка алыспас болур.

Картофельди тарып олуртқан соонда, ооң үнүп өгелээринге чедир ийи катап илиртээр. Ооң соонда сыптары четчелешкиже чедир база ийи катап илиртээр үжурлуг. Одуруглар аразын ийи катап культивастаар, баштай-ла бок үнүштерни узуткавышаан, 10 сантиметр чедир үлдүрертир. ийи дугаарында ол-ла операцияны кылбышаан, картофельдиң одуругларын хөмер тускай керекселдиг (огучникти) культиватор-биле чымчадыр. Ол ажылдарыңы кажан чорударда бок үнүштерниң өзүмүн барымдаалаар. Бо бүгү үүлдерни барымдаалаар болзувусса, картофель шөлү магалыг арыг болур.

Ынчаарга ам бир ког негелде — суггат. Бир эвес бир гектардан 34—35 тонна картофельди алыр дээр болза, будүн чай дургузында чаъс көңгүс чагбас-даа болза, гектар бүрүзүнге-ле 385—400 мм суг херек деп үүлдүү барымдаалаар, суггарар апаар. Картофельдиң вегетация үезинде бистиң республиканда чаашкыны суу үстүнде кииргенинге хемчээлдиг чүгле 24—37 хуузу онаажыр. Ынчангаш картофельдиң озүл үнезинге эргежок чугула суггыун 63—76 хуузун суггарып турган, үнүшке чедир бөөр апаар-дыр.

Картофельди суггарарының хуусаазы — июнь 15—20 үези. Нормазы база-ла 30—35 мм. Бо үеде картофельдиң сывы кидин түлүк улгадып олурар. Үшкү суггарылга июнь 26-дан июль 3-ке чедер. Нормазы бирги, ийиги суггарылганы-биле дөмей. Ол үеге чедир картофельдиң сывы четче үнүп, чечекгелинге белеткеңи бөөр. Дөртку суггарылга июль 15-тен 18-ке чедер. Нормазы улгады бөөр—50—55 мм. Ол үеде картофель чечекгелип, салбактарлып эгелээр. Ынча ол-шыг түрүнү кээш, картофельдиң шөлүн ДДА-100 МА маркалыг агрегат-биле 10—11 катап аай-дедир суггарып артер, а ДДН-70 база ДДН-100 марканың агрегаттары-биле чаңгыс черге 166—170 минута иштинде долганып суггарар. Ынчаарга хөрзүн суггап үрелбезин дээш суг шөлге хөөлбектенип эгелей бээрге, соксап каап, 1,5—2 шак болгаш орта катап кээп суггарар.

Бешки суггарылга июль 25-тен август 8-ке чедир үргүлүүлээр. Нормазы үстүнде бижээним хевээр, ол үеде картофель сывының чечекгелири улам баар, дазыл-чемнери борбактарлып эгелээр. Алдыгы суггарылга август 20-деп он хонукта үламчылаар. Нормазы 50—55 мм хевээр артар.

Картофельдиң суггадыя оон-биле соксадып каап болур. Ынчалза-даа дараазында база үенин байдалыя көрүп тургаш, чеди дугаарын суггарып болур. Ооң бир чылдагааны болза, дүжүттү ажаан алырда чер чымчак болур. Бир эвес чеди дугаар суггарар апарза, ону сентябрь 5—6 үезинде кылыр. Нормазы 30—35 мм.

Картофельди мынчаар суггараргa, өң-не ажыктыг дээрзин дүржүдга-мелиорация станциязының шенелдези бадыткаан. Шак мындыг технология-программа ёзугаар ажылдаар болзувусса, бир гектар картофель шөлүнден 3,2—4,1 муң рубль орулганы ап болур бис. Арыг орулга 2 муң рубль чеде бөөр, а картофельдиң бот-үнези бир тоннадан 60—70 рубль чингээр.

Эрткен чылын С. Тока аттыг совхоз картофельден өң чавыс дүжүттү алган. Ол дээрге технологияны бүрүн сагывааныда-дыр. Депшилгелиг аргаларыны ажыглап тургаш, картофельден чаагай дүжүттү өстүрериниң дугайында семинарлар Агроүлегпүркүркомнуң шугуму-биле каш удаа болгулаан. Оларга совхозтарның удуртукчулары, специалистери-даа киришкен. Республиканда картофель өстүрер аңээн дүржүгаалыг апарган «Ленинчи орук» совхозтуң ол талазы-биле дүржүлгазының дугайында ук ажыл-агыйның кол агроному В. Штыров интенсивтиг күшажыл коллективтериниң удуртукчуларының семинарыга база тайылбырлаан. А картофельден ең-не хөй дүжүт алган «Бардык» совхозтуң картофель өстүрүкчүлериниң дүржүлгазын барыын талакы зонаның чер ажылдыгларының семинар-чөвүлел хуралының киржикчилери база танышкан.

Ажылдаар болза бистe аргалар бар. Ең ылаңгыя бо чылдың чамдык ажыл-агыйлар картофель тарып өстүрер коллективтерни керээже киирген. Ол дээрге дүжүттү бедидеринге база кол негелде.

Ынчангаш «ийиги хлеб» деп чөптүг адап тараривыс—картофельди шын тарып, ону ажаап-хайгаарап тургаш, экн дүжүттү алыр дээш беш бурунгаар бүгү-ле түүлдерни кылыр ужурлуг бис. Бо чылын суггат чок черге чаңгыс гектар-даа картофель тавыжас болза экп.

Хаян ЕНЗАК.
Көдээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады.

Эде тургустунуушкунның угланыышкыны-биле

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙНЫҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Амгы үеним байдалдарында СЭКП-ниң аграр политиказында турускаткан СЭКП ТК-ның март Пленуму ханы уткалыг калбак довтаалды хүлээп алган. Маңаа холбаштыр ПМА-ның корреспондентизи В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый Эртемнер академиязының академигги Владимир Тихоновтен дараазында айтырыглаңны салган.

— Силерниң бодалыңар-биле алырга Пленумнуң шиитпирлеринге йол үүлүл чүү боор турарыл?

— Совхозтарга болгаш колхозтарга дамнып, оңу базза кылган көдээ ажыл-агый кырааскы байдалындан үштүнүп өзбес деп үүрени бистиң бир-ле дүгээр билип алганывыс дел болгай-дыр мен. Пленумга шын бөгүн ооруктү шилип алган. Ол чүл дээрге бо тодаргай байдалдарда ажыл-агыйны зорударының шиидиг аргазы ам ажыктыг боор турарын шилип алыр аргаңы таварылгага бергени болур. Амгы үеде четчир-биле ажыктыг ажылдап турар колхозтар болгаш совхозтар артын калбайн канчаар. Оон-биле кады тараачылиирлерниң хүүда өөрү-төрөөгүзүнүң өкп түрө-биле хаттыштырарыңга үнделиттинген чер ажылдының бөгүн кооперативтериниң түргээлеп, өг-бүле кежигүнүүшкүнүң дээш ажыл-ажылыңга үнделиттинген тараачылиирлерниң өг-бүле фермаларын түргүзары, колхозтар болгаш совхозтар-биле чедишкинниг чергележип болур ажыл-агыйның ескө-даа хевирлерин түргүзары чүге бөгөй деп?

Ажыл-агый реформазының ханы экономиктиг үткә-шыныры чүл дизе, черге ажылды чоруларын тодаразыры болуп, биргээр чугааларга, ажыл-агыйның объектизи болур черия эдээри, ону күрүне өөрүп — тараачыл болганда, маңаа, аренда харылаалаарын калбак-биле ажыглаары чугула. Чогуур төлевирни киирип, ону болбаазырадым, күрүнеге, чоңга ажык бээр киижилерге черни күрүне бээр. Бо чоруктың ажыл-агыйныңга тараачыныың тускайлаң болуруңуң, оон ажыл-чоруулугазының күрүнеңиң талазыңдың холгаарлашкын кылбазының магадылалы болур. Тараачыныың болгаш күрүнеңиң аразында хүзүүдә күрүне экономиказы үнделиң болган ажыл-агый системазы турган болгай. Монополизм бистиң бүгү амгыравывыска сиңиккен. Монополизм экономиказа-даа, политиказа-даа, бүгү талааларга калбарган турган. Бистиң амгы үедеги ең берге сорулгавыс — туругустуна берген ажыл-агый системазы-биле, колхоз, совхозтарның аграр секторда монополизацияның илерээшкиниери-биле демнесежири.

— Ажыл-агыйның чаа механизминче шилчирин 4 чыл хуусаалыг кылдыр азы амгы беш чылдың төнчүзүнге чедир чорудар деп көрүп турган болгай силер, ында эскерилге болган ирги бе?

— Мен бо айтырыгны бир янзы көрүп турган мен. Ажыл-агыйның чаа механизминче шилчирир үеде чүүлүл янзы-бүрү регионнарыңга калбак хемчээлдиг шенелдерни чорудар апаар болгай. Бир эвес бис бо оорук-биле чорааң болзувусса, ажылаан кылдыңган ажыл-агый механизмниг болу берген турар ийик бис. Ынчалза-даа ол бүтпээн. Моон үжурунда, мээң бодалым-биле алырга, бистиң шилчилгеже оруувус ам-даа үзүн. бистиң сеилелдээ киирген хуусаавыстың үзүп болуру илдең апаргын-дыр.

Михаил ВИНОГРАДОВ.
(ПМА).

ЭДЕ КӨРЗЕ КАНДЫГЫЛ?

Ажылым дайы-биле артык кезектер тыптынар дээш неделя санында бо-ла Кызылче баар мен. Алыс хамаарыжыр черивис «Тувазгропромспецмонтаж» трезн. Чорук дайы-биле эскергенивис чамдык эпчок үүлдерни маңаа чугаалаксадым.

Чадаанадан эртеңгинин дөрт шакта үнүптер. Кызылга ажыл шагының бетинде чедер дээш ындыг. Эртең эрте аалдан үнген олчаан чамдыкта дүүште барып чемге четтигер. Элегес-Аксы суур таварты тапшыг-ла чеди шак үезинде эртер. Ол черниң столовазы 9 шакта ажыттынар болгаш, ынчан хаалгыг турар. А Кызылга кээрге, 8 шак чеде бергеп болур. Кидин түлүк ажыл шагы.

Моон мурнунда Кызылда № 10 столовая эртеңгинин 8 шакта ажылдап турду. Ону база-ла 10 шакта ажылдар апарган. Та үүнүң чылдагаанындан ынчанганы биллинмес. «Молодежное» кафе чоогунче чүктүг машина чагдатпас. Олче кирери хорутлуг демдек салдынган. Ынчангаш көдээден келген чолаачылар чемненип алыр чер тыппас. «Восход» кафеге кээрге, түгле ийи дугаар блюдо белеткээн болур. Ында изиг шай чок.

Моон мурнунда № 10 столовая эртеңгинин 7 шактан кежээкинге чедн ішакка чедир ажык турда, чолаачыларга, эрткен-дүшкен чонга дыка тазрымчалыг чүве. Элегес-Аксының столовазының ажылдаар шагы база мурнунда чонга таарымчалыг турду. Ам мырыңай дедир барган. Бо-ла бүгү чемненилге черлериниң ажылдаар шагын чонга тазрымчалыг кылдыр эде көрзе кандыгыл?

Оон ынай Шагаан-Арыгнын бензин кудар черинин чанында арыгланыр бажың чок. Эрткен-дүшкен автобустар, машиналар чоңнуг чоруур. Оларга ындыг кирер чер чок. Чамдык кижилерге бо айтырыг түрмек болур чадавас. Таптыг үтаап, херекке алыр болза, чугула болгу дет. Бо болгаш үстүнде бижээним чонга таарымча чок эскерглерими хамаарышкан черлер үрмек айтырыг дивейн, чугула херек кылдыр көрүп, эде көөрүн күзедим.

Сүүр-оол ОНДАР.
Чөөп-Хемчик район.

ИЕНИҢ ЧӨПТҮГ ХОМУДАЛЫ

«Эргим редакция, мээң чагаамны сайгарып, дузалажырын диледим. Мен «Мөгөн-Бүрен» совхозта малчыннап ажылдап, чүрттап турар мен. Беш уругнуң иези мен. Эң бичезин эрткен 1988 чылдың декабрь 20-де бөжүдүм. Суурдан ырак-узак черде кадарлы кижи болгаш, эмнелгеге четпейн, аалга бөжааным ол. База бөжүүр мурнунда декрет шөлүмниң бюллетенинде эмчиниң айыткан хуусаазы январь 8-те турган чүве.

Бөжүүр иелерге эмчилеривистиң хамаарылгазының дугайында бижиксеп олур мен. Бодум бичии дыңзың алгаш, эмнелгеге бюллетень алырыбиле чеде бергеш, чүгаалавайтым. Эмчилер мени: «Кара туразында аалынга бөжүп чыдар» — дээш кончуп-кончуп бюллетень бербээн. Ол шын бе? Ие кижиниң бөжаан соонда алыр ужурлуг шөлээзин чүге бербейн турарыл? Чүгле чаңгыс таварылга ол эвес, ооң мурнунда бир үрүмнү база бажыңымга бөжааны дээш бюллетень бербедим.

Ырак-узак черде болганывыстан аалга-даа бөжүүр таварылгалар тургулаар бооордур. Шүптүвуска, 3 иеге, ындыг бюллетень бербээн.

Бөжүүр мурнунда шөлээ бээрде үр тудар, оон бөжаан соонда бюллетень бербескс дыка-ла хомудаңчыг-дыр.

Мээң бо айтырыгларымга харылап бээрин диледим.

Марита КАРА-САЛ.
«Мөгөн-Бүрен» совхозтуң кадарчызы.

РЕДАКЦИЯДАН. Малчын иениң хомудалдыг чагаазын алгаш, профобличөвүлелдиң социал страхование килдизинин бүзүреттирген эмчизи Нина Михайловна Санчай-биле ужуражып, бо айтырыгга хамаарыштыр консультацияны алдывыс.

Хоойлуда, инструкцияда көрдүгенин ёзугаар алырга, Марита Иргитовна Кара-Салга бөжаан соонда декрет бюллетенин, оон эмнелгеге, бажыңынга — каяа-даа бөжаанындан хамаарылга чокка, эмчи бижип бээр ужурлуг деп санап турар. Чүге дээрге М. И. Кара-Сал саатгыг турган үезинде Кызыл-Хая участок эмнелгезинин эмчилериниң хайгаарапчыга турган, бөжүүр мурнунда декрет шөлээзин база алгандыр.

Кандыг-даа чылдагаан чокка участок эмнелгезинин эмчилери бо малчын иеге бюллетень бербээнин тодаргай-дыр. Моңу черле чүүл-биле тайылбырлаарыл? Ие-чаштың социал хандырылгазының айтырыгынга Кызыл-Хаяның участок эмнелгезинин эмчилери чүге ындыг кичээнгей чок болганыл? Бир эвес билбезн аргажок турган боза, профвөвилел райкомундан ону тодарадып-даа ап болур арга турган. Ылаңгыя иелерниң ажыл, амыдыралы-биле холбашкан мындыг таварылгада, аңаа кончуг кичээнгейлиг болур ужурлуг. Эмчилерниң талазындан мындыг тоомча чок чоруктуң болдурузы болур бе?

Малчын М. И. Кара-Салдың бижин турары-биле алырга, иелерге бөжаанының соонда шөлээзин бербейн баар таварылгалар мурнунда-даа база турган-дыр.

Бо удаада Кызыл-Хаяның эмчилери боттарының частырының дарый эдери негеттинер, кадарчы М. И. Кара-Салга бөжаан соонда бюллетеңиң соокку хүннеңге бижип бөөр ужурлуг деп, профоблчөвүлелдиң бүзүреттирген эмчизи Н. М. Санчай тайылбырлаан.

Ол ышкаш Мөңгүн-Тайганың район эмнелгезинин кол эмчизи О. Н. Бегзи «Шын» солун редакциязыга бо талазы-биле тода харыны бөөр апаар-дыр. Харыны редакция манап турар.

ИЖЕР СУГНУ КАМГАЛААР

Ижер сугнуң арыг чаагай шынарын камгалавры —амгы үеде чугула айтырыглаңның бирээзи. Ынчалза-даа чамдык черлерде, ылаңгыя кедээ суурларда, боже шоолугла кичээнгей салбайн турар. Маңаа бадыткал кылдыр Тээли суурда байдалды ап көрээлиңер.

Суурнуң тургустунган черн улут шык кыдыы. Суг мырыңай чер кырында деп болур. 1,5—2 метр хире черни казарга-ла суг үнүп турар. Чамдык черлерге арыгланыр бажыңнар орну, подвалдар кастынмас — суг дораан-на казып эгелээн оңгарып долдур үнгеш турарын тудутжулар эки билир. Шак мындыг кнзылыг суглуг, каъды ырак өвес черде подвалдар болгаш арыгланыр бажыңнар оңгарларын цементилеп кылбайн турарындан чамдык бажыңнарның иштинде болгаш даштында насостур кудуктарның суунуң ырыг шынары баксырап, харын-даа аъшчем кылырынга ажыглаттынмастай бөөр хире апар чыдарын чурттакчылар эскерип турар.

Сөөлгү чылдарда суурнуң чамдык квартал девискээриңде ханы кудуктарны кылганы эки. Ынчалза-даа суглуң кезээде ырыг турарын амдыгаштан камгалавас чүве болза, Тээли суурнуң девискээр байдалын ап көөргс; ханы-даа кудуктарның суу хирлеңи берип, ажыглалаш үнүп болур. Чүге дээрге чайгы үеде суурнуң мурнуу талазында тарылга шөлүнүн бута, сумуннарынга суг түрүлүү чыдар болгаш чернн суггарып турар. Оон улампзын алыс-ла шык чернин суу баксырадып турар өвес, халык-ле дарганарның шырайын көөрүңден шуут чалданыр апардым.

Он ажыг чыл иштинде та чеже дарганарның шырайын көөр чүве. Оларның аттарын киирер дээрге, үнүп-солчуп чоруткулаан. Бажың-балгат үлелгезинде чөптүг чорук чок хире. Дөргүл-төрел тыртыжары ындыг ийикпе, оочур барымдаалавайн, хуузунда оичүзү дег, туралаан-на кижизинге берип турарга таваржыр бе?

Шыдаар шаавыс-биле совхозувуска ажылдаап, буянныг дыштанылгаже үнүзүвусе-даа, ажылдаар шинээзис бар болгуже чедир үлүүвус киирдивис. Ам совхозувус бажың-биле хандырбаска канчаарыл? Кижи бодаарга, пенсионерлерже, оларның амыдырал - чуртталгазынче сагыш салыры черле чугула болгу дег. Мен дег совхозуңга ажылдаап, бажың-балгатбиле хандыртынып чадажып каан пенсионерлер бистиң районда эвээш эвес болдур ийин. Бо айтырыгны чугулалап көөрүн совхозтуң удуртукчуларындан дилеп ар-Элегес-Аксы суур таварты тап-

Чыскал БАЛДАР.
Маадыр ие.

ХУРАГАННАР АМ-ДАА НЕМЕЖИР

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң малчынпары моон мурнунда чылдарда хой малдың массалыг солдаашкынын январь-февраль айларда чорудур турганнар. Хүн дурту эң кыска, соок дынзыг кыштың берге үелеринде мал төрүдери чамдык таварымча чок чүүлдерни база болдурганы билдингир. Ындыг берге байдалда төрөөн кыс малдар дүргеп арып баксырааар болгаш төлүнге бөөр сүдү эрте кызырлып хоочураар. Хураганнарның төрөр чери колдуунда каанығы, ол-шыгы улут, хүн керели четпес болур. Ындыг болганындан хураганнарга витаминнер четпестээр, ооң уламында аарыр, өлүр таварылгалар турар.

Совхозтуң хойжулары эрткен чылын боттарының хуралынга чыылгаш, дүржүлгашенелде кылдыр 1989 чылдың марттың ийиги чартыныдаи эгелеп хойларны төрүдер дел шинтиринн хүлээп алганнар. Октябрьның ортан үези шөөр малды эдержилгеге киирген, хөөн киирер кол үези-даа ол.

Совхозтуң 6161 төрүүр коюнуң 5068-и үш неделя дургузунда солдапкан. 17 төрүүр кодаанның 12-зинин малчынпары 100 төрүүр хойга оналаштыр 82-деп 100 чедир хураганнарны шенди камгалап алган. Хоочун хойжу Чагар-оол Чооду бирги черже үнген. Ол 385 төрүүр хоюнданн 385 хураганны камгалаеп. Дүржүлгалыг хойжулап Чайзуу Чооду, Геннадий Кара Сал, Даваа Бүрбү, Даржай-оол Чыргал, Барый-оол Сюя чүстен 92—97 хураганнарны алган.

Хой солдаашкыны ам-даа үргүлүүлеп турар.

Доюнуп БИЧЕ-ООЛ.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

КОРУМ-ЧУРУМ КАМГАЛАЛЫ—БҮГҮДЕНИҢ ХЕРЭЭ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга ниитиниң корум-чурумунуң камгалалын күштелдирер талазы-биле айтырыгны республиканың удуртукчуларының, хоорайкүүскомнар даргаларының министерстволарының болгаш ведомстволарының кирижилгези-биле чугаалашкан. Ол айтырыгны чугаалаканы таварылга эвес, 1987 чылдан бээр айдан ай чедир, кварталдан квартал чедир, чылдан чыл чедир кем-керек үүлгедир чоруктар өзүп турар.

Бо талазы-биле дыңнадытыны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оол кылган.

Эрткен чылдарда кем-керек үүлгедир чоруктар ниитизи-биле Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Өвүр, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик районнарда өзүп турар дээрзин хуралга айыткан. Ылаңгыя кижилерниң аар кемдээшкинге чедирер чоруктар дыка өскен. Бүрүткеттингеп 1345 үүлгединишкинниң 44,8 хуузу тодаратпаан.

Күрүнеңиң автотранспорттуң оорлаар чоруктар 3 катап, хамаатыларның хуу өнчүзүн оорлаар чоруктар 2,1 катап өскен. Бажың-балгат оорлаар, үптеп дээрбеңээр фактылар 2,5—2 катап өзүп турар.

Күрүнеңиң-даа, хуунуң-даа мал-маганын оорлаары кептереп турар дээрзин дыңнадыг кылган оратор чугаалаан. Оон чылдагаанын сайгарып көөрге, малды ажаап, каракпат турар кижилериң талазындан контроль чок чорук база аңаа идиглиг болуп турар. Ындыг херек үүлгединишкиннериниң хөй кезии илередиттинмээн. Мурнуунда шиитпирип чораан кижилерниң, ынаы четпестеринден кем-керек үүлгедир чоруу хөй.

Наркоманиа-биле холбаштыр кем-керек үүлгеткекинерни кеземче харыысалгазынга онаар чорук эвээжээн, аар уржуктарлыг аварыялар кылыр чоруктар көвүдээн. Маңгысталчак чоруу дээш бо чылын Кызыл хоорайга чаңгыс-даа кижиниң харыысалгага онаавааан. Бижек тудуп алгаш, херек үүлгедир чоруктар база көвүдээн.

Бо үүлгедиишкиннерге 16—17 харлыг элээдилериң киржилгези улуг. Оларның чиик, Бай-Тайга районнарда хөй. Назы четпестерден керек үүлгедиринге сундулуг-лар база хөй болуп артпышаан.

Байдал мындыг турда, бүгү районнарда демисел сулараап. Чиижең садыг кылыр, улуг-биче хемчээлдиг түүлер оорлаар, карак ажыттаар чоруктар ам-даа ногу-биле үзүлбейн турар. Ховар бараанкарыны, эзиртир суксуи аймаан чиижең өртекке сайгарар чоруктарга удур демисел көшкак. Боо-бижек тутканг, кижилер амы-тынынга чедер, кадыкшылга хора чедирер чоруктар база өзүп турар.

Кызыл хоорайда байдал дүүренчиг дээрзин илеткелчи чугаалаан. Бо чылдың эрткен үш аймында кем-керек үүлгедишкинниң 471 болган, ол дээрге эрткен чылдың бо үезиниден 53,4 хуу хөй. Ол үүлгедишкиннериниң чаптыындан хөйү илереттинмээн. Мурнуунда шиитпирип чораан кижилерниң, ынаы четпестеринден кем-керек үүлгедир чоруу хөй.

Наркоманиа-биле холбаштыр кем-керек үүлгеткекинерни кеземче харыысалгазынга онаар чорук эвээжээн, аар уржуктарлыг аварыялар кылыр чоруктар көвүдээн. Маңгысталчак чоруу дээш бо чылын Кызыл хоорайга чаңгыс-даа кижиниң харыысалгага онаавааан. Бижек тудуп алгаш, херек үүлгедир чоруктар база көвүдээн.

Бо үүлгедишкиннерге 16—17 харлыг элээдилериң киржилгези улуг. Оларның

Кызыл хоорайның Дружба кудумчузунда ак туулбудай тутканг дөрт кават чаа бажыңны билбес кижи ховар. Ол-Кызыл хоорхүүскомунуң иштики керектер киллизи. Дөртку каттка үүүп келгеш, килдистиң байысаалга салбырының начальныгы Юрий Ынажакович Кыргыстың өрээлиин тып чеде бердим. Кире бергеш, амыр-менди солушаш, хостарывны мезек маңаа олурдум. Аңмык байысаакчы В. Менделе биле улуг байысаакчы В. Сибиргиева оларның ажылынга хамаарыштыр айтыышкынналарны берген соонда бичии чай ажыглап, келген хөрээм дугайын чугаалап бердим.

«Солунга чырыдар хире маадырлыг чүве-даа кылбаан чижи мен. Бо мээң хүлээлгем, ажылымы-дыр, хүлээлгени күүседири ажылдакчы бүрүзүнге оның харыысалгалыг» — деп, допчу чугаалаш, чоруурунга белеткеп бердим. Оон чораанна боду ол. Биче сеткилдиг, ооржум, кичээнгейлиг, хөй чугаага ынак эвес, эш-өөрүүрек.

Бо удаада база бодунуң дугайында үүнү-даа ыыттавадым, удуртуп турары коллективиниң ажылыңа, таваржып турары бергелериниң, кем-керек үүлгедир чоруктуң кызырылбайн өзүп турар чылдагаанынарың сайгарып орган.

Оон удуртуп турары салбырда элээп каш байысаакчы бар. Бо интернационалдыг коллективтиң көргүзүүлеринге багай эвес. Байысаакчылар керектээнниң истээр доктаатгынган үезүүсазын хамытпайн, кем-керектиң болган чылдагаанынарын долузу-биле илередип, чаа техниктиг аргаларны истелгеге ажыглап, дооскан херек бүрүүзүнүң түңнелин бүрүүдаттырганның ажылдан турарны бүдүрүлгезинге илеткеп, хураларны эрттирип, чогуур профилактиктиг ажылдарны чорударын чедип алганнар. Катап истээри-биле сүдтан эгиттирген, азы шииткелии солаан, бүрүүзүн агартканн херектер чок. Ниитизи-биле салбырның ажылы аар, берге, истеп ажыдаа керектер хөй.

Бо салбырның ажылдакчылары чугула истелге чорудары-биле кызыгаардаттынмайн, хөй-ниити организацияларга, ажыл-агый коллективтерге, школалар болган өөредилге черлериңе лекция, беседалыг үнүүшкүнерни кылып, чаа үнүп турар доктаал-шиитпирлерде чаа өскерилгелер, немелделер дугайында тайылбыр ажылын сурттавлаар ажылды база чугула деп көрүп, неперединиң тураралар.

Юрий Улуг-Хем районнуң Хайыраканга ажыл-ишчи бөдүүн өг-бүлеге төрүттүнгеп. Оон адазы Ынажак Сайдович — малчын арат. Төрээн черинге баштайгы колхозтарның үндезилекчилериниң бирээзи чораан.

Школага өөренип чоруур чылдарында-ла Юрий кижилериң аажы-чаңында хелегелеңчек түүлдерге хөөнү чогун дидинип-биле дөрт илередип, ыны дээш кезээде туржур деп шиитпирлеп алган. Ортумак школаны дооскаш, Шагаан-Арыг хоорайның түүрт өөрүнге бымаычылап ажылдап турда, оны шерии албаныиче кыйгырткан. Шеринге ол туруштуг мөзү шиитээдип албышаан, янаы билиг талазы-биле амыдыралдың эге дадымнынынын эрткен. Оон улаштыр Волгоградтың милициянның дээдә школазынче киреринге экзаменнерин чедиишкинниг дужаап, өске өөрү-биле бир ээмей, ол школаның дыңнакчылары болуур аас-кежиитиг болган.

Ол школага хүн бүрү чедип алыр мергежилиниң нарын чижиттарын, байысаалганың тымынгыр чорукту иезээр аргалары-биле таныжып, хоойлудурүүлериң шүдүргүзү-биле шиитээдип алган.

Совет милицияның кижилери

Студент хөгүүг болгаш чымыштыг чылдар билдиртпейн эрте берген. 1980 чылдың чазынында төөгүлүг Мамай бызырыынга кажанда-даа утуундурбас байырланчыг бөйдәлга дээш школаның дипломун, совет милицияның офицери — лейтенант эргени алган. Аңмык специалист кады дооскан үш-өөрү-биле төрээн Тывазыңче чанып келгеш, оны Эрзин районнуң ИХК-га байысаакчы кылдыр томуйлаан. Үр-даа болбаанда кызымаккай аңмык байысаакчы бодунуң чедип алганы дыңзыг биилиглерин херек кырынга көргүзүп, моон мурнунда ажыттынмаан, билдинмес, шинчээшкин чок чыткан херектерни истеп, илередип, оларны доктаайттынган хүүсазында бедик шинарлыг истеп доозуп турган. Ол чаа техниктиг аргаларны ажыглап, өөрүндеп ажылгары-биле чылгалыы, коллективтиң хүндүткелии чаалап алган, 1981 чылдың түңнели-биле «Республиканың эң эки байысаакчызы» деп атты ажаа тывыскан болгаш ИХМ-ниң хүндүлел самбырызынга чүвүүн аскыны-даа таварылга эвес.

Сагыш-биле будаанал самчыгдазы азы ажык-кончаа суруп, оор чорук үүлгеткен кем-керектер истээрзинге Юрий оскагай мергежилдиг, Ю. Кыргыстың өскелерден артык сымыыккай будүүзүн өөренип көргеш, республиканың ИХМ-ниң байысаалга килдизиниң 1982 чылда шилчитпеп.

«Юрий хүүда амыр-дыңзыг бодзар эвес, дүн ортузунда безин оңза аймылдыг херектер болган черже чоруп каар» — деп, өөнүң иштии Мария Серееонна улуг тыныы чугаалады. Шынап-ла, оон чугаазы чөп. Республиканың кайы-даа районнарынга болган онзагай улуг хемчээлдиг кем-керекти төп черинге байысаакчылары удуртуп истеп эгелээр. Ынаныштырлеп алган. Ортумак школаны дооскаш, Шагаан-Арыг хоорайның түүрт өөрүнге бымаычылап ажылдап турда, оны шерии албаныиче кыйгырткан. Шеринге ол туруштуг мөзү шиитээдип албышаан, янаы билиг талазы-биле амыдыралдың эге дадымнынынын эрткен. Оон улаштыр Волгоградтың милициянның дээдә школазынче киреринге экзаменнерин чедиишкинниг дужаап, өске өөрү-биле бир ээмей, ол школаның дыңнакчылары болуур аас-кежиитиг болган.

Ол школага хүн бүрү чедип алыр мергежилиниң нарын чижиттарын, байысаалганың тымынгыр чорукту иезээр аргалары-биле таныжып, хоойлудурүүлериң шүдүргүзү-биле шиитээдип алган.

Юрий Ынажаковичиг—«Милициниң тергиини» деп хөрек демдээшин эдиидекчизи. Аңаа төлептиниң ажыл-херээ-биле бадыткаан. Оон өстеп илеретккен херектериниң дугайында долу бижиир дизе хөй уе керек.

1988 чылда Ю. Кыргыска республиканың кем-керек үүлгедир талазы-биле база бир эң аар болгаш берге участокторының бирээзин Кызыл хоорхүүскомунуң ИХК-ның байысаалга салбырын удуртуруп дээскеп. Ол илегелдя Юрий чымыштың шидаарынга оон-биилиг, мергежилиг, дүржүлгалы четчир. Аңмык удуртукчының дугайынга ИХМ-ниң байысаалга килдизиниң начальныгы милициниң майору Шой Михайлович Шойжуң мынча деп чугаалады: «Ю. Кыргыс—бедик мергежилиг, дааңдырган ажылынга бүрүн бергеп байысаалга ажылдакчывыс. Кем-керек үүлгедишкиннериниң удур профилактиктиг ажыдыы-даа биилдиг чорудуп билир. Бодунуң ажылын шын, чогаадыкчы ёзу-биле тургузуп шыдаар болгаш байысаалганы, истелгенин чаа техниктиг аргаларын хөй-биле ажыглап билир, бедик көргүүзүлүг шымрак специалист. Оон арга-дүржүлгазының байлаан, күлөөлгезин эчизинге чедир күүселир, быжыг тура-соруктуг талазын өөренип көргеш, харыысалгалыг участокка удуртукчу кылдыр депшиткен бис. Ажылдан келгеп үезинде Юрий Ынажакович ИХМ-ниң удуртулгазының хөй санныг шаңнал, мактадарын чедип ап турганы оон туруштуг, ак сеткилдиг мөзү-шынарын херечилеп турар.

Ю. Кыргыс—ийи оолдуң адазы. Улуг оглу Юрик ам 6 харлыг, а бичии Тэмир чаяа бир хар ажыт. Чүтээзы үүүп чоруур. «Ында-хаан кыйын алыр хостуг үелеримни арталыт-ла болза, оолдарым-биле эртгеримни кызыдар мен. Оон уругларның кижизидилгезинге аданың үлегери онзагай—деп, ынаы ада чугаалап турар. Өөнүң херээжен эзэзи Мария Серееовна — Томс хоорайга университет дооскан, ам кодээ ажыл-агый техникумунда политэкономия башкылым.

Мындыг төлептиг шүүлгээ бистиң хоорайбыста чурттап чоруурунга кым-даа чоргаараанмаар.

Мария САГАН-ООЛ.

КЫЗЫМАК, БИЧЕ СЕТКИЛДИГ

КАДЫК ЧААГАЙ АМЫДЫРАЛ ДЭЭШ КАДЫ АЖЫЛДААР

Профоблчөвүлелдиң болгаш республиканың херээженнер чөвүлелиниң каттышкан пленумундан

Өг-бүле, оон хөй талазыг айтырыглары, уруг-дарыг кижизидилгезинге ада-иениң харыысалгазы, хууда үлегери, өг-бүле болгаш школа, не-чаштың кадыын бижыглаары, бүдүрүлгеде ажылдан турар херээженнериң ажылын чинчедири, амыдырал-чурттал-газының байдалы таварылга чок өг-бүлелер, аныык өг-бүлелер, оларның айтырыглары... Профоблчөвүлелдиң болгаш республиканың херээженнер чөвүлелиниң каттышкан пленумунга чугаа ол айтырыглар талазы-биле болган.

Өг-бүлеии бижыглаарынга болгаш ажылчы чоннуң мөзү-шынар кижизидилгезин экижедиринге таварылгалыг байдалдарны турузар талазы-биле республиканың профэвилел организацияларының, күш-ажылчы коллективтериниң база херээженнер чөвүлелдериниң ролюн бедидиринге хамаарыштыр чугаалап туре, илеткелчи —профэвилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң секретары М. М. Фирсова болгаш санал бергеннер аңаа хаңы анализти кылып, шиитпирлээри негеттинип турар айтырыгларже кичээнгейин уткаан.

Күш-ажылчы коллективтериниң, профкомнарының, херээженнер чөвүлелдериниң хөй талазыг ажыл-чорудулгазы өг-бүле айтырымдан хоорук көрүп болбас. Оң-оң бүдүрүлгелер, совхозтар оны чугулаан көрүп турар болгаш өг-бүлеге таварымча чок түүлериниң үүнү келириниң социал чылдагаанны илередириниң арга-ларын дилеп турарын илеткелчи демдеглээн.

Кадык чаагай амыдырал-ды өг-бүлелерге тургузар сорулга-биле кандыг тодаргай хемчеглер ап чорутса экил? Пленум бо айтырыгга харыы бербишаан, профкомнарга, херээженнер чөвүлелдериниң ол херекке деминг ажылдаарының утланышкынын берген. Чүге дизе шиитпирлээри негеттинип турар айтырыг бүрүзүнге саналдар киирип турган.

Профком биле херээженнер чөвүлелиниң кадың ажылының эки түңнелдериниң чижээн «Тыва даг-дүтүг» комбинаттың үлегеринден көрүп болур. Ында шиитпирлеттинип турар социал айтырыглар өг-бүлелерниң бижыглаарынга, оларның хереглелдеринге кичээнгейлиг болуруңга, ада-иелериниң ат-алдарын белдиринге салдарлыг боон турар. Хууда чурттолга бажыңы тудуп алыр күзелдиглерин мынза деткип турар. Тудуг материалдары, техника херек апарган таварылгада, комбинат оларга дузалаар. Шак мындыг байдалда эрткен чылын чаңгыс өг-бүле боттарының бажыңнарын тудуп алган. Ол будүрүлге черинде ажылдан турар авалар чат уруг азыраары-биле телевизирлиг шелээни үүүлүп харлагыжеге чедир алыр аргалыг. Бо чүүле каш-ла чижек-тир.

Республика типографиязының цех начальныгы В. И. Поповаиың сапалында өөредилгиг түүлдер бар. Будүрүлгенин профкомунуң чапшпа өг-бүлеге болгаш школага дузалаар комиссияның ажылының дүржүлгазы солуи. Оон кежигүннериниң арасында будүрүлгенин тефтеп турар школаның башкылары база кирген. Өг-бүлеге уругларның күш-ажыл кижизидилгезин чугулаан турарындан үжеи хире уругларлар дыштанылгазында будүрүлгеге ажылдап чайлаар. Берге кижизидилгелиг деп санаттының турар азы четпээнер-биле ажылды илеткейжиттеп. Бот-иелериниң ажыл, амыдыралының байдалын херээженнер чөвүлелдери кичээнгейге алган. Оларның башкыларынга барып, алк тайны лартап ора, ажык чүтээ кылыры кижиниң сеткил-хөөнүн хаңы биилп алырынга дузалаар деп чүвеин амыдырал бадыткаан. Оон аңгыда, азаиели моон мурнунда ол будүрүлгенин кежигүнү турган, ам ескүс артпан уругларга кичээнгейлиг болуп, боттуг дузаны чедирип турары эки.

Хөй-ниитиниң талазындан өг-бүле айтырыгларынга кичээнгей кошкак чоруктуг чамдык күзенчиг эвес түңнелдерге чедирип кээриниң чамдык чижектерин көрээлп. 738 өг-бүле милициянның учёдүнда. Уруглар бажыңнарында, Кызылда, Чербиде школа-интернаттарда турарларының 70 хуузу ада-иезии дириг турда-ла, «ескүс» артпан уруглар-дыр. Өг-бүлениң чарылганынлар, чыл саныда 669 уруглар ада-иезиниң кайы-бирээзинден «чарлып» чоруур ужурга таваржып турар. Аңмырал-чурттал газының байдалы таварымчалыг эвес өг-бүлелер база бар. Өг-бүлелериң шак мындыг байдалларга чедирбес деп бодаар болза, хөй-ниитиниң талазындан оларга боттуг дуза, деткимче, арга-сүме эргежок чүүлүл. Шоңалгаш коллективтер, херээженнер чөвүлелдери боттарынга хамаарыжыр өг-бүлелерде байдалды эки болгеи турары чүтүлә-дыр. Оон аңгыда ада-ие эргежии казыттырганнар база бар. Бо таварылгада, ажылдың чүтле оон-биле кымгаварлаттынып артын каарын пленумга көпчүт четпес деп көрген. Оон аңгыда, мындыг чүүлдү кичээнгейге алырының чүтүлазын пластелин чүтээлаан. Өг-бүледе байдалы хиреліг, ада-иезиидеп эки кижизидилге, кичээнгей албайн турар уруглар, оолдарга хамаарыдга школаның, башкыларының талазындан кижизиг, сатыш човаиыр болуруңун дүтәйында чүтлә-дыр. Улуг кижилерниң кичээнгейи, хайгаралы, ынакшылы чок артпан назы четпээнер оон кедерезе хообілу-дүрүм хажыдынышкынарын кылып болуруңун чижектерни амыдыралдан билир бис. Оон-биле кады паркология диспансериниң учёдунда турар херээженнериниң хөй болуп турары дүүренчиг. Ынчалзажок чамдык профкомнар ол талазы-биле ам-даа чедир ажылдавайн турар. Республиканың кадык камгалал министериниң оралакчызы А. С. Тулин са-пазынга ол айтырыгларга доктаагаи болгаш кичээнгейни кедир уеде аналар болур уругларның бегүүзү кижизидилгезинче үүлээп. Чаттарның бижыг кадыкшылдыг болуру азы-чемиең хөй ниитиң болуруңдан, оларны талыктырып өөретккинээн код хамаарыжыр дээрзин ол чугаалаан. Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунда уруглар эмнелгезинге сентелге доозугура, уруглар аңаа үүтүг эмнеткеп, кежээ чаңа бээр кылдыр эмзээшкинии шак ынчаар организастаарын көрүп турар. Чүүлүлакчылыг черлерге уругларның сут чүүлдарының четкинин калбартының ол демдеглээн.

П. И. Ленин аттыг уруглар фонгузунуң республикада салбырының президиумунуң парзалының оралакчызы Г. К. Бачуунуң саналынга кичээнгейге алыңы чүтүлә айтырыглар бар. Чамдык районнарның, социал хандырылга кил-гистериниң ажылдакчыларының тоомча, кичээнгей чок уругларлан ажыраашкынын оскуңганы этээ алыр ужуудут пенсиялыг чамдык өг-бүлелерде уругларның азыйн турары хынаалдалардан илереэн.

Республиканың херээженнер чөвүлелиниң дергазы, күрүне садыының болгаш хереглекчилер кооперациязының ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы **Д. Л. Оңдар** саналын аныык өг-бүлелер айтырыгларынче үгландырган. Өг-бүле түлар деп турар аныыктарга ажыктыг кылдыр консультация чорудар деп турүзарын оң чугулаан.

Профэвилел организацияларының, херээженнер чөвүлелдериниң кылыр ужурлуг айтырыглары, тыпал-ла, хөй. Но-чаштың кадының камгалалы-дыр, аарган уругун азыраары-биле бисте түңнүпле дерт чүс ажыг херээжен ажылче үмейп турар. Өг-бүлеге кадык чаагай амыдыралды тургузары —ажылчыга-херээжен дээш сагыш коваашчын болур. Ындыг болганда, херээженнериниң ажылдаарынга таварымчалыг байдалдарны тургузарының эргежок чүтүлазын үзүүн болбас. Кедер ажыл-агыйга таварымча чок байдалдарда ажылдап турар херээженнер аңаат эвес, аар ажылдарын оларны хостаарының чүтүлә-зын пленумга санал бергеннер айтып турган. Бо айтырыг садыг черлериңде, коммуналамыдырал хандырылга будүрүлгелериңде база чедир шиитпирлеттинмейн турар. Чүрт үлетпүүнүң болгаш коммунал-амыдырал хандырылга будүрүлгелериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы А. К. Бакулин саналынга чүтүлә ол айтырыгга доктаап, чамдык будүрүлгелерде амыдырал хандырылга ерээлдериниң безин тургустунмаанын, хандырылганың четпес тургустуганын чүтлаалаан. Шак мындыг бодалды Кызыл районнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы Г. П. Бессмертных саналынга илеткеп, теплицада ажылдап турар херээженнериниң төлээ хонуунуң эвээжи-биле холбаткан айтырыгны көдүрткен. Оон аңгыда, Кунгуртуг суурда херээжен чоннуң ажылга хөөрө туттунганының байдалы оны хүүредип турарын чүтлаалаан.

Пленумуң ажылынга киришкеп Совет херээженнер комитединиң харыысалгалыг ажылдакчызы Т. Б. Туркина чүве чугаалаап, херээженнер чөвүлелдериниң тургустугаларынга доктааган. ССРО-ның улус депутадының шын-ылталын Улуг-Хем районнуң Чаа-Хөлде уруглар садыгының эргелекчизи Г. С. Сагаандайга ол тыыскан.

СӨПР Тыва обкомунуң ийи-ги секретары Г. П. Долгополов пленумуң ажылынга киржип чүве чугаалаап, айтырыгның чүтүлазын демдеглеп, кичээнгейни дараазында сорулгаларже утлаан. Экономиктиг реформада эге тургустунуушкынның канчаар чоруп турарының байдалын толаргай чижектерге көргүзүп, дедгереңгей тайылбырлаан. Дузалал ажыл-агыйын чогумчалыг шиитпирлээрниге херээженнер чөвүлелдериниң ролюн онзалавышаан; ногаа, картофель остүрерин көзүдедиин чедип алырына идепкейлиг болуруп сүмелээн. Оон-биле калы хөй-ниитиниң корум-чурумун бижыглаарыиче кичээнгей салырын чугаалаан. Херээженнер чөвүлелдери оны хаңы көөр болза экп, өг-бүледерге бүтү талазыг кижизидилге айтырыын коштатпас. Оон аңгыда ажылде таара туттунмаан аныыктарны олче киирер, оларның түскай мергежил чедип алырына деткимче көргүзүнге профэвилел организацияларыг, херээженнер чөвүлелдери идепкейлиг болуруп айытпап. Херээженнер чөвүлелдериниң киржилгези-биле организастаан ураа-тевелериниң дегдегеңгеге Г. П. Долгополов үнелеңгеп бербишаан, оны чүтле бо дегдеге-биле кызыгаардавайн, улам дегдемчидип, харын садыл ажыкчыларга чедирерин сүмелээн.

Вера КУУЛАР.
(«Шынның» корр.).

Сөөлгү шакта

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ВАШИНГТОН. АКШ-тың президентиин Дж. Буш Ак бажыңга парзалга конференциязын эрттирген. Чаа америк администрация эрге-чагыргага киргенден бээр эрткен үш үүнер дургузунда президентиниң ажыл-чорудулгазының түңнеддеринге хамаарыштыр тайылбырны бээрин америк президентиден журналистер дилээн. «Мындыг кыска үениң дургузунда ишти-никтиг болган даштыкы бүтү айтырыгларны шиитпирлээри бүттүне бээр деп санаачыл турар мен»—деп, Дж. Буш харыылаан.

ХАРАРЕ. 1989 чылдың апрель 26-дан соңгаар Мурнуу Африка Республиканың аймак чок чорук күштери боттарының баазаларынче дедир ээп, Намибиядан үүнү чоруурун, Мурнуу-Барыын Африканың улустуг организациязының (СВАПО-нуң) отрядтары соңгу утланышкынны дамчыштыр Анголаже кежерииге аргаиы бээр дээнин Мурнуу-Африка Республиканың даштыкы херектер министри Рудоф Бота дыңнаткан.

КАРАКАС. Чурттуң Колумбия-биле соңгу-барының кызыгаар чоогунда турар Сулиа штатының эрге-чагыргалары кижи эргелеринге, хоойлудүрүмге хамаарышкан нарын айтырыгга таварышкан: баш бүрүннаар санаал көргенин өзүтаар алырга, ол штаттың девискээринде төрүттүнген 25 муң хире уруглар бүрүткеттинмейн астыты калган. Ынчангаш олар кайы-даа чурттуң хамаатызы эвес болгаш кандыг-даа хамаалы эргези чок болуп турар.

НЬЮ-ЙОРК. Чурттуң шиитпи херектериие Пакистанның каржы холгаарлаашкыны-биле холбаштыр Афганистанны долгандыр байдалды чугаалажып көөрүн АР-ниң чазаалыг дилээнин өзүтаар Каттышкан Нацилаар Организациязының Аймыл чок чорук Чөвүлели эртнең неделя дургузунда үргүлчүлээр.

(СӨТА).

Частың баштайгы дөрт хүнү Германияның Федеративтиг Республиказынга тайбынның чаңчыл болган чаагай марыжы чидиг демисел-биле демдеглеттингеп. Чурттуң дешпилелиг хөй-ниитизиниң он-оң муң төлээлекчилери делегей болгаш барыын-герман амыдыралдың эң чугула айтырыгларынга хамаарыштыр ГФР-ниң чоңуңун кол шуруузуңун туружун, кузел-соруун тодаргай илерггейлээннер.

ЧУРУКТА: НАТО-ның чепсектиг күштериниң самолёттарының айымыдыр ужудушкуннарынга, «90 чылдарның Европага хыдыкчы самолёттарын» будүрер, тургузар дээн НАТО генералдарының дайынырын планнарынга пыңгыы удурланышкының Кёльн хоорайга болган чыскаалдың киржикчилериниң илергейлеп турары.

Т. КУЛЬБИЦКАЯНЫҢ фотозу (СӨТА-ның фотохрониказы).

ДУЗАГА ИДЕГЕЛ

РСФСР-ниң Культура министерствозунуң Оередилге болгаш эртем черлериниң кадрлар талазыбиле кол эртелелиниң начальнигиниң оралакчызы Михаил Лаврешович Чаусов-биле журналистерниң ужуражыгызы «Шын» солуунуң редакциязынга болган. Аалчы-биле журналистер республиканың культура ажылынга хүнүң чугула айтырыгларын чугаалашкынар.

Бистиң республикада клубтар, культура бажыңнары, кызыл-буруунар, библиотекалар, музейлер эвээш эвес, ынчалзажок ол черлер четче ажыглаттынмайн турар. Ындыг чорук культура ажылдарының четче чорбайн турары-биле тайылбырлаттынар. Чүүрүүн деңнеди-биле ап көөр болза, культура албан черлеринде 335 миллион олут бар. херек кырында ооң түгле 125 миллиону ажыглаттынып турар. Чоңгу культура-массалыг ажылдарже хаара түүдүн тыдавайн туварлыыстың тереңнии ол.

Культура албан черлериниң бажыңнарының байдалы негелдеге оранчок четпес. Чижээлээрге, Тээлиде уругларның үрен үүл школазы тар, өөреникчилериниң өөренирингe таарымча чок. Ажыы-биле чугаалаарга, ССРЭ-ниң Чүрүкчулар эвилелиниң 14 кежигүүн үнген ол черге эвилел деңнелиг школа ажыдың болур. Чүге дээрге башкылар-лаа. материал-лаа янда четчир. Оңу организастаары. уругларның талантыызын илередири күзенчиг.

Кызылдың библиотекалары. чида ном шыгжаар черлер тыка берге байдалда. Номнар үрелип турар. Ындыг турбуже, чоогуур хемчег амыгга чедир алдыкпаан. Алдан-Маадыр аттыг чүүт-шинчилел музейиниң байдалы база ынчыг. Ол түржүк, культура албан черлериниң чоокта түүкел бажыңнарының эдилелинче кичээнгей сулараан.

Национал хөгжүм херекселдери будурериниң дугайында айтырыг база көдүрүлгеп. Оңу будуруп болур арга амдыгында бар турдала, ажылды башкарары амдыгаа чедир холга алдыкпаан Хөгжүм херекселдери кыжыр мастерлерниң аразында харылзааны тургуспаан, оларны материал-биле хандырарын тончуткаан, ол түржүк, оларга чагыг бээри, чепсек-херексел-биле хандырары, кылган ажылдарын садып-саарары организастаттынмаан. Оларның чыгыыр төвү, ажылдаар черн кыжыр чаңгыс эрээлтын бээрни Культура министерствозу (Л. М. Борисова) азаапп, ай, хүнүн безин айтып тургаш, ол сөзүнге чедип шыдаваан. Ооң ам-на боттаны бээрнинге идегээн болган дуза чедирерни дилээн чагаалар редакциязже шуушпушаан.

Национал хөгжүм херекселдери будурериниң кичээнгейниң сөөлгү үеде алаын салдынып турарын демдеглээри чеп. Ийи херекселди Москвага будурер дээнин болган мында Балдан Гомбоевтиң кылган оркестрин айтырым ол. А чогум хоочун мастерлеривиске аныяктар өөредирин дагзып, өөредилгө организаставайн турар биле.

Культура кадрларын белеткээрнинiң, кино болган цирк дугайында чугаа база болган. Ужуражылганың киржикчилери чамдык айтырыгларны министрликтерниң Михаил Лаврентович дузалаар дээрингe идегелин илерет-кеннер.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

ТЫВА ДЫЛДЫҢ УЛУГ ШИНЧЭЭЧИЗИ

Баштайгы хакас эртемден, тыва дылдың эң баштайгы эртем грамматиказының автору, шынараанай түрколог Николай Федорович Катановтуң Тывага чоруумундан бээр 60 чылын 100 чыл болур. Н. Ф. Катановтуң аян-чорууның дугайында Тываның ДЛТЭШ-ниң ажылдакчызының чүүлүн парлап үндүрүүвүс.

Н. Ф. Катанов (1862—1922 ч.) Ада-чуртуңуң түркология эртемниде онзагай черни эзеп турар. Ол үеде чыдып калган черниң чонунуң арозындан — Абакан хемниң эриинден ооң амыдыралы эгелээн. Орта чаңгыс классыг эге школа дооскан. Красноярскиниң классыктыг гимназиязын алдын медальдыг дооскан соонда 1884 чылдың августа Петербург университединиң Чөөн чүк дылдар факультединге өөренип киргеп. Университетти доосканн соонда, Н. Ф. Катановту Эртемнер академиязы болгаш Географ-фия ниитилели 1889—1892 чылдарда дөрт чыл дургузунда Сибирьже база Чөөн (Кыдат) Туркестанче эртем командировказынга чорутка-кап. Командировка таныган соонда. 1894 чылдың январьда Императорлуң Казань университединге кедерел болган ол амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир анаа ажылдаан. Түрк дылга улустарның дылдарын, төөгүзүн, этнографиязын болган аас чоогаалын шинчилээринге Н. Ф. Катанов үнелеп четпес салымшкынны киргеп.

Үстүнде айтыкталывыс үүгүн хүүсаалыг эртем командировказы Н. Ф. Катановтуң эртем ажылынга онзагай ужур-дузалыг бооп артыкан.

1890 чылдың эдилинде Катанов Петербурттан үнгеш, Красноярск хоорай тавараан, Аскиз болгаш Минусинскиге келгеп. Ооң башкай-ла утказ черн — Тыва.

Ол чылдың март 7-де Аскизтен Енисейниң дожу-биле үш хонуп чораан. Үстү ергүнгеш, Ус-Бажынга (Верхне-Усинскиге) келгеп. Ооң дораан-на Эйлиг-Хем бажы-биле ашкаш, Чаа-Хөлге келгеп. Ийи неделя иштинде хайгаараддар болгаш баштайгы бижимелдерни кылган. Ооң Шагаан-Арыгга келгеп. Ооң катап Ус-Бажынга келгеш, (Идыкмин ергүнгеш, Эжимин ергүнгеш, Эжимин ергүнгеш, Эжим

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
апрель
26
среда
№ 98 (13998)
1925 чылдан үнедезилеттинген.
Өртээ 3 коп.

XXVIII күш-ажылчы медээлер

ШӨЛДЕРДЕ ТӨККЕН

Чаагай дүжүттү өстүрүп алырының база бир магадылалы — тараа, ногаа, сиген шөлдерин болбаазырадып, чемишчидерге болур. Бо чугула ажылды Чадаананың сеткелге-техниктиг бүдүрүлге эргелелинде химизация отряды кидин-түлүк чорудуп турар.

Бо хүнерде ол эргелелден «Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының шөлдерлиге органиктиг чемишчидилгелерни төп, организастыг ажылдап кирипкем. Оон-биле чергелештирип минералдыг чемишчидилгени төгери көрдүгем.

Бригада 300 гектар шөлдү чемишчидер соруглазын доозуп турар. Оон шиай олар картофель олуртуур 45 гектар шөлге чемишчидилгелерни база төккем.

Трактористер Николай, Эдер-оол Монгуштар хүн нормазын ажыр күүседип турар.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

ИШЧИ ӨГ-БҮЛЕ

Ревпочуут биле Кара-кыс Күжүгеттер —«Тинлелге» совхозта ажыл-ишчи өг-бүле эп-макталдыг. Бирээзи бызаачы, өскези — малчын. Оң уругуун ада-иези. Оларның чамдыктары ада-иезиниң изин салгаан ажылчы — саанчылар, кадарчылар.

Ревпочуут ам 32 чыл дургузунда бызаачылап келген. Оон тудушкан бажыңнары чүгле Кур-Чер суурда эвес, Кара-Хаакта, Шамбалыгда, Чербиде база бар. Р. Күжүгет бо хүнерде совхозтуң чазанып цегинде ажылдап, даанган хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар. Ол чүгле тудугжу эвес, а хөй-ниитиниң ажылынга база идепкейлиг киржип келген. Суурнуң кудумчулар аразында ураа чүүл көрүлдезинге хомуска янзы-бүрү аялгаларны ойнаан, чечен чугаалар чугаалаан, мактаткан.

Белек-оол ОНДАР.
Кызыл район.

ЭРТЕ ЧАЖАР

«Хадын» совхозтуң тараажылары Чикге-Даг, Каяк-Хөл, Ооран-Ховунуң тарылга шөлдеринде чеде бергилээн. Эрткен чылын черни күзүн эллээн алдарып алганындан бо чазын удур аңдарар чер эвээш. Ам механизаторлар шык базырыышкынның дооскаш, тарылга шөлүн ийи дугаар илиртпен кирипкен.

Тараажыларда таарымча чок чүүл болза, хову турлаан баш бурукгаар белеткеп албаанындан олар амдыгында кыштагда докгаап алган турәрлар. Ол ышкаш аъш-чем белетизәрде база таарымча чок. Механизаторларның бодап турары-биле алырга, бо чылын тарааны мурнукузундан эрте чажар. Ыяачаган шөлдерни эки белеткеп алыр соруглаңы салган.

Степан ДАНГАА.
Бии-Хем район.

БУГАЛАРНЫ КАТАП АЖЫГЛАЗА

Часкы хову ажылдары

СЭКП ТК-ның март Пленумунга аграр айтырыгны чугаалажып, чугула докгаалды хүлээп алганын чүүлдүгүнүң көрдүм. Көдәә ажыл-агыйны үндезинни-биле экижидерминиң соруглаарын шинтпирлээри хамаатты бүрүзүнүң киржилгезин кегээр апаар.

Бистиң Өвүр районнуң кайы-даа ажыл-агыйларында мал чеми чылдың-на чедишпейи келген. Оны тарып өстүрериниче кичээнгей кошкак. Бир эвес шенелдерни кылыр чүве болза, Өвүрге ногаа аймаан безим тарып өстүрүп болурунуң аргалары черле бар. Чижээ, «Коммунизмче орук» совхоз 1988 чылда биче хемчээллиг теплицаны кылып, редисканың, огурецтиң рассадаларын шеңеп өстүргеп. Ол рассадаларны чон күзелдим-биле садып алыр чораан. Бо эгелээшкинни еске суурларга база иептеретсе деп бодалдыг мен.

Бо чылдан эгелеп «Ак-Чыраа» совхозтуң девискээри Ирбитей аксынга, «Коммунизмче орук» совхозтуң Көк-Сайырга суттарылга системазын кылырын планнаан.

Мооң мурнунда чылдарда Саглының Дүжерлик ховузунче суттарылга бугазын үндүрер дээш улуг-улуг хоолайлар шөйүп, хавак кырыынче үндүрүп эгелээш, ара соксаан чүве болгай. Ол суттарылга системазымче катап хая көрүүп, ону ажыглалга киирериң өөренип көөрү күзенчиг. Оон ынай Дүжерликтиң Ооруунган баткан суттарылга бугазын чоокка чедир-ле ажыглап турду. Көксуланып, арбайның багай эвес дүжүдүн ынчан ап турган. Бот-акшаламышкын, бот-орулга-чарылга үезинде бо ховуга чүмү-даа тарывайн турары ажыл-агыйжы эвес чоруктуң херечизи болур.

Сиген шөлдерни камгалаар айтырыгны шыңгыы хынаарда ап, хуу малдарның кадарчылыг турарын чедип алыры чугула. Сөөлгү чылдарда хуу чонуң малын кадарар ажылды кайы-даа көдәә Советтериниң күүсекчи комитеттери багай организастап турарындан сиген шөлдерин малга саза бастырып, кайы хамаанчок чиртип турар.

Чер ажылы малды өстүрериниң, продуктулуг чорууп көвүдедириниң үндезини дээш. Ынчангаш чер ажылын сайзыradырда мооң мурнунда ажыглаттынып турган, амгы хүннерде кадыынган суттарылга бугаларын долузубиле ажыглаар чорук черле оңза чугула болуп турар.

Намажаан КУУЛАР.

КОМИССИЯ АЖЫЛДАП ТУРАР

СЭКП обкомунуң аныяктар болгаш пазы четпээшнер-биле ажыл чорудар комиссиязының хуралы болуп эрткен. Оны комиссияның удуртукчузу СЭКП обкомунуң секретары А. К. Канзай эрттиргеп.

Хуралга үк комиссияның бо чылда ажылының планын сайгарып, чугаалажып көргеш, бадылаан. Ажыл планы хөй таламлыг. Ону тургузуп тура, комиссия бодунуң ажыл-чорудулгазының колкол углапышкынналрынга даянган болгаш ону үениң пегелдезинге дүүштүр тургузарын чугулалап көргеп. Бында кандыг-кандыг айтырыглар колдап турарыл? Ажылда хаара түттүнмаан аныяктарны бар аргаларны ажыглап туре, ажылга киирип, хаара тударынга дуза көргүзери — оон бөгүүгү ажыл-чорудулгазында чугула айтырыг болуп турар. Комиссияның удуртукчузу А. К. Канзай ол дугайын чугаалап тура, ол айтырыгдан ангыда, аныяктарның түскай мергежил чедип алырынга деткимче көргүзер соруглга-биле оларны республиканың болгаш оон девискээринден дашкаар өөредилге черлеринге өөредирин чугулалап, Совет Армиязың хүрээлеңинге айбаң-хүлээлге эртирер ажылак кижилерниң аңаа белеткелин экижидер айтырыгже кичээнгейин үгландырган. Оон ангыда, аныяктарның талазындан хоойлу-дүрүм хажыдыышкыннарын болдурбас соруглга-биле профилактиктиг хемчеглерни күштелдирерин болгаш спортчу-кадыкшылга угланышкынның хемчеглерни идепкейжидерин, аныяктарның хостуг үезин организастаарының, культура-массалыг ажылдарның арга-хевирлерин улам сайзырадгайжыдар дээш чаа дилээшкиннерин, ажылдың солуун аргаларын дилеп тыварын комиссия чугула деп санап турар.

Комиссияның ажыл планында уруг-дарының кижизидилгези дээш ада-иениң харысалгазын бедидерипче угланган хемчеглер база бар. Ол айтырыгны чугулаап турары таварыга эвес, Ада-иепиң харысалгазын бедидер соруглга-биле уруг-дарының кижизидилгезин суларатқан ийиңге, азы олче кошкак кижизидилгезин суларатқан ийиңге салып турарларга хамаарыштыр айтырыгны партия, профсоюзтар организацияларының хуралдарында тургузарыга чедир көөрү комиссияның кежигүннери саналдаан.

Бодунуң мурнунда соруглаларны чугаалажып тура, комиссия күш-ажылчы коллективтерге, ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринге, общежитиелерге чедип барып, кижилер-биле түс-туста ажылдаарын чугулалап көрген.

Комиссияның кежигүннерин районнарга быжыглаан.

Вера КУУЛАР.
(«Шынның» корр.).

ЛАБОРАНТ

Тываның геология-шинчилел экспедициязының лаборатория-камералыг корпузунга тывыштарның шымарын тодарадыр. Бо харыысалгалыг ажылга үр чылдарда ажылдап келген хоочун лаборант Людмила Коренкова —аныяктарның дагдыныкчызы.

ЧУРУКТА: лаборант Людмила Коренкова. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың сеткелге-механиктиг цехи комбинаттың чагыгларын күүседиринден ангыда хамаатыларның хууда чагыгларын база хүлээп ап турар. Колга кичээнгейни кылып турар чүүлдериниң шыңарыынче угланыдырган. Бирги кварталдың планнарын бүгү көргүзүглер аайы-биле ажыр күүсеткеп.

Виктор Филиппович Коневаловтуң бригадазы күш-ажылдың сагыыга-чурумун үндезинни-биле экижиткеш, ажыл хүнүнүң шактарын чеп ажыглаан, социалистиг чарыштың шалыңчызынга санаткан.

Хууда чыңыка ажылчыннар Александр Коневалов, Владимир Филянин, Александр Огнянов болгаш өскелер-даа шылгараан.

Коллективте орустар, татарлар, башкирлер база өске-даа национнар болгаш улустарның төлээлери чаңгыс кижиниң төлдери дег, аразында бижыг эп-найыралдыг ажылдап турар.

Цехтиң бажыңында капитал сеткелгени чорудуп, кижилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Александр ХЕРТЕК.

КҮЖЕНИИШКИННЕРНИ УЛАМ УЛГАТТЫРАР

1989 чылдың бирги кварталында материалдыг бүдүрүлгениң бүгү ажырлары долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаламышкынче шилчиништиниң бүрүн дооскан. Ол дугайын ССРЭ-ниң Статистикавүркомунуң 1989 чылдың бирги кварталында ССРЭ-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында дыцнадымында чугаалаан турар. Бүдүрүлгечи эвес ажырның хөй-хөй организацилары ажыл-агыйны чаа арга-биле чорударының байдалдарында ажылдап турар. Экономиканы социал талаже аде үгландырары чайгылыш чок боттанып турар. Бүдүрүлге аппарадының техниктиг аде дериишкини болгаш чаартылгазы калбарып орар.

Ынчангаш чер ажылы малды өстүрериниң, продуктулуг чорууп көвүдедириниң үндезини дээш. Ынчангаш чер ажылын сайзырадырда мооң мурнунда ажыглаттынып турган, амгы хүннерде кадыынган суттарылга буталарын долузубиле ажыглаар чорук черле оңза чугула болуп турар.

Намажаан КУУЛАР.

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың сеткелге-механиктиг цехи комбинаттың чагыгларын күүседиринден ангыда хамаатыларның хууда чагыгларын база хүлээп ап турар. Колга кичээнгейни кылып турар чүүлдериниң шыңарыынче угланыдырган. Бирги кварталдың планнарын бүгү көргүзүглер аайы-биле ажыр күүсеткеп.

Виктор Филиппович Коневаловтуң бригадазы күш-ажылдың сагыыга-чурумун үндезинни-биле экижиткеш, ажыл хүнүнүң шактарын чеп ажыглаан, социалистиг чарыштың шалыңчызынга санаткан.

Хууда чыңыка ажылчыннар Александр Коневалов, Владимир Филянин, Александр Огнянов болгаш өскелер-даа шылгараан.

Коллективте орустар, татарлар, башкирлер база өске-даа национнар болгаш улустарның төлээлери чаңгыс кижиниң төлдери дег, аразында бижыг эп-найыралдыг ажылдап турар.

Цехтиң бажыңында капитал сеткелгени чорудуп, кижилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Александр ХЕРТЕК.

Агроүлетпүр: план күүселдези

КВАРТАЛ ТҮҢНЕЛИ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

1989 чылдың бирги кварталы доозулгаан. Ол дээрге малдың баш санын камгалаар, оон алыр продукциязын эвээжетпес дээш күжениишкинниг ажылдың үези болгай. Календарь ёзугаар кыш төнгеп. Ынчалза-даа кыштаглаашкын ам-даа уламчылавышпаан. Малчыннарның мурнунда турар соруглгаларны күүседиринге бир берге чүүл болза, мал чеми эвээжзэн, чамдык ажыл-агыйларда харыы шуут төнгеп.

Бөгүн, бистер, кыштың эң берге хүминеринде малчыннарывыс чүгээр ажылдаяп деп, дорту-биле чугаалап болуур бис. Мал ажылының ийи кол продуктузу — эът биле сүт садарының квартал планын ажыр күүсеткен бис. Сүттү — 383 тоннаны, эътти—193 тоннаны хөйүү сатқан.

Ынчалза-даа бо сан-чураглларга бистер ооружраш болбас ужурлуг бис. Чүге дизе, күрүнеге эът дужаарының планын 7 районнуң ажыл-агыйлары күүсеткээн. Оон иштинде Бай-Тайга биле Мөңгүн-Тайга районнар барык планының чартык кезинге боттандырып шыдаан. Оон ангыда, чонуң хуузунда малын садып алыр ажыл база бисте кошкак болгаш. Эң мыдагыя Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга. Сүт-Хөл районнар аъш-чем курлавырын көвүдедириниң бо таарымчалыг аргазын ажыглаваан, бирги кварталда чонуң хуузунда малын садып алырын организаставаан.

А сүттү дужаарының планын Каа-Хем, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга районнар күүсеткээн. Кызылдың күш фабриказы бирги кварталда күрүмеге чуурга дужаар даалгазын күүседип шыдаваан.

* * *

Республикавыс агроүлетпүр комплекизи төпчүткен капитал салыышкынларының база будүрүлгелериниң боттарының акша-хөрөнгизиниң күсели-биле бирги кварталда 8,5 млн. рубльдиң кол фондуларын ажыглалга киргеен. Ол дээрге эрткен чылдың бо үезинге турганынга бодаарга, 33,2 хуу хөй болгаи. Чыл эгезинден бээр 346 хөй кирер кажаанны, өрүмнеп каскан 12 кудукту, 9,4 муң дөрбелчин метр чурттарга шөлүн ажыглалга киргеп. Бо бүгү көргүзүглер эрткен чылдың бирги кварталындаазындан хөй болуп турар.

Бо чедишкиннер болза бот-орулга-чарылганың болгаш керээнин ачызы. Экономиктиг башкарылганың чаа аргазы-биле ажылдап турар тудугжу коллективтер бирги кварталда бедик түңнелдердиг ажылдаан.

* * *

Агроүлетпүр комплекизиниң будүрүлгелери бирги кварталда хереглекчилерге 6,3 млн. рубльдиң продукциязын берген, планга ам-даа 132 муң рубльдиң продукциязын чедир бербээн. А ол-ла үениң дургузунда үлетпүр будүрүлгезиниң хемчээли 1988 чылдың бирги кварталынга деңнээргө, 6,9 хуу көвүдээн.

Ынчалза-даа АУК-түң будүрүлгелери 4 муң кубометр демир-бетон кылыгларын, 280 муң кезек түүйбуну, 18 тонна колбаса кылыгларын база дыка хөй хемчээллиг эзиртпес суксуун аймаан, аржаанны чедир бербээн.

Николай МААДЫР-ООЛ.

ЧАА ОРУК АЖЫТТЫНАР

Чадаананың бот-орулга-чарылгалыг орук үчастогу «Сүт-Хөл» совхозу-биле керээ ёзугаар Бора-Тайга — Сүт-Хөл аразының оруун эгелээн. Олар 7 километр черниң оруун кылыр хүлээлгелиг. Ынчангаш беш бүлүдозер, бир экскаватор, бир автогрейдер, бир ТО-30 деп чүдүрер трактор, 6 автосамосвалдар быжыглаттынган.

Механизаторлар Ооржак Адыг-оол, Владимир Балыков, Виктор Чимит, Алексей Монгуш, чолаачылар Владимир Буулар, Калдар-оол Ондар олар үлегериг алыддап, хүн нормазын доктаалтыг ажыр күүседип турарлар.

Ол ышкаш Бора-Тайганың чанында чайын малчыннар-биле артыжар Ак суунуң көвүрүүн база бир бригада кылып эгелээн.

Сүүр-оол ОНДАР.
Чоон-Хемчик район.

УДУРТУРУ ДЭЭРГЕ КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛДААРЫ-ДЫР

СЭКП Барыын-Хемчик райкому бо талазы-биле чүнү кылып турарыл?

СЭКП-ниң XXVII съездиниң, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлериниң чүрттүү социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгаларының хемчээлиниң улгатканы болгаш нарын партия ажылын эде тургузарын, чаартырын, оон ставлын, арга-методтарын сайыраргайжыдарын, эде тургустуунушкунуң кол шинчедикчи күжүү—кижилер-биле ажылды үнделгин-биле экижидерин негеп турар. Ону амыдыралга боттандырар дээш амгы үеде партия комитеттери, партия эге организациялары ажылдап турар. Бистиң корреспондентивис СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң биюро секретары Б. С. НУРЗАТКА ужурашкаш, аңаа хамаарышкан чамдык айтырыгларны салгап.

— Бистиң республиканың амыдыралының кезиү өскерилгелер, улус ажыл-агыйының бүгү аъш-чаъларында эде тургустуунушкун чорун турар болгай. Барыын-Хемчик районунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге ынчаар чаартылгазар барыл, Байыр-оол Соянович?

— Партия, совет, ажыл-агый организаларының ажыл-чорудулгазын районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң, таптаашкын үезинде турган четпестерин эдериниң утланыңдан чамдык өскерилгелер, чаартылгалар бар болу бергеш деп дидимни-биле чугаалап болур. Бирги эвлүүде артем-техниктиг дештилгеге үндезилээш, улус ажыл-агыйын чаартып, эде тургузарыңче кичээнгейни салган бис. Ол болза үндезин экономиктиг реформаны боттандырары-дыр. Бот-оруглга-чарылганы, бригада, ог-бүле керээлерин кептерединиң үлетпүр будүрүлгелери, совхозтар чоруткан.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат ээлүү бот-оруглга-чарылгаже, бот-акша-ланышкынче шилчээш, социал-экономиктиг сорулгаларны чедиишкинниг боттандырып, орулгалыг ажылдап турар. Бо будүрүлгениң техниктиг эде дериишкинниче чылдын-на кичээнгейни салып, эвээш эвес хемчээлдиг ажылдарны кылып келген.

Капитал тудугну, шыңгыя чүрттелга тудуун экижидериче хүн бүрү кичээнгейни салып турар бис, оон ачызында чүрттелга бажыңнарын ажыглалга киңрери көрүдеп орар. Мында үүле чаңгыс санаан адап көрейн. 1988 чылда 581 чүрттелга бажыңны ажыглалга киңрген, ол болза эрткен чылдардан элээн ковудээн. Сөөлгү чылдарда Ак-Довуракта, Дон-Терезинде, Бижиктиг-Хаяда школаларны, Ак-Довуракта улуг аъш-чем магазинин болгаш оске-даа объектилерни тутkан.

Аъш-чем программазын боттандырарынче доктаамал кичээнгейни салып турар. Кодээниң шимчилерни бригада, ог-бүле, аренда керээлерини кептередиринче күжениишкинин үглаңдырган. Чамдык бригадалар, ог-бүлелер күш-ажылды организастаарының дешпилгелиг аргазыныче шилчээш, эрткен чылын багай эвес көргүзүглериг болган. Бо чылын «Шекпээр» совхоз арында керээзинче шилчиринге белеткел ажылдарын чорудуп турар. Районнуң чер ажылдылары СЭКП Төп Комитединиң март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарыбиле чер ажылын үндезинивиле экижидерининг кемчегларин ажылдап кылырыче киргеп. Ону чедиишкинниг шиитпирлээриниң бүгү аргалары, курлавырлары районда бар.

Допчузу-биле чугаалаарга. Барыын Хемчиктиң коммунистери, бүгү ажылчы чоочу эде тургустуунушкуну улам ханылгадыр дээш ажылдап турар. Ол шыкаш СЭКП райкомунуң кежигүнериниң хөгжүлдезинде үстүүде адаанын болгаш оске-даа чаа чүүлдер бар. Ынчангаш социал-экономиктиг хөгжүлде

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

ОЛ ЧЕРЛЕ ЧӨП, ДЕТКИДИМ

Бо чылдың февраль 15-те № 39 «Шынга» «Тыва дылче очулдурза» — деп Богатырь Кошкар-оолдуң чүүлүн деткиир мен.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының «Национал-дар арасында харылзаалар дугайында» Резолюциязынга дүүштүр СЭКП ТК-ның Пленумунга белеткел ажылы чоруп турар болгай. Мындыг чүүл дугайып бижикседим. Чеже-даа орус дылды билир кижи юридиктиг дылды билбейи баар, юридиктиг эртемниг кижи немелде тайылбыр бээрге шынап чүүле биилп алыр. «Күрүне будүрүлгезиниң (каттыжымышкынының) дугайында» СССР Хоойлузуның тыва дылче очулгазы кошкак болган, бо дугайын солунга бижээн болгай.

Ынчангаш мээң бодалым: хоойлуларның очулгазын кылырда юридиктиг түскай эртемниглерни киириштирери чугула. Авторнуң бижип турары мен, ол чүл дээрге, тыва дылче очулдурбаанындан билбейи турары ол деп санаар мен. Бо талазы-биле бүгү чүрттө сайгарып, чугаалажып турарын төп солуннардан номчуп болур бис.

Кооперация дугайында, продукциянын шынары, хереглекчиниң эргезин камгалаар дугайында хоойлуларның очулгалы тыва дылда чок. Чон таныжып, саналдарын киирер, аңаа даянып алгаш ажылдаар, негелде-хомудал кылырда таярымчалыг болур ужурлуг.

Мээң ажылым малчыннар-биле харылзаалыг болган бо талазы-биле таймылбыр ажылын чорудуп-даа чорумза, ол эвээш. Малчыннар арасында кайдыг эртеминг кижини чок дээр, дээди, түскай ортумак ортумак эртемниглер хөй олар тыва дылче очулдурган хоойлуларыны номчаан, хооччуларга тарадып, боттары аразында сайгарып чугаалашкай-даа.

Черле ынчаш үе негеп келген, ам бо чаа үнер РСФСР-ниң кеземче, күш-ажыл, черге-лде дээш оон-даа өске хоойлуларны, кодекстерни тыва дылче очулгазын кылып, массалыг-биле үндүрериң деткиир-дир мен.

Сергей МОНГУШ.
Өвүр районнуң агроүлетпүр каттыжымышкынының юрист консультантызы.

ЧАЖЫРГАН УРЖУУНДАН

1989 чылдың февраль 15-те үнген № 46 «Известия» солунга Совет Эвилелиниде кем-херек үүлгединшиниң сан-түнүн парлаан. Бистиң Тыва АССР-де кем-херек үүлгедиишкин 23,7 хуу өскенин демдеглээн. Эвээш чурттакчы соннуг республиканың ат-ыдарынга ынчаар барымдаа-көргүзүг кижи бүрүзүн хомудатпас аргажок.

Улуг-Хем районнуң кайыдаа суурларының девискээринде кем-херек үүлгедиглерни, хоойлу-дүрүмн хажымар фактылар көвүдеп турары чажыт эвес. Районнуң партия, совет болгаш хөй-ниити организациялары хоойлу-дүрүмну камгалаар, корум-чүрүмну эскиижидер дугайында хүлээп алдынып турар шиитпирлериниң, доктаалдарының күүселдезиниң боттандырары-биле айтырыгны худалдарга көдүрүп, кем-херек үүлгедикчилерни, арагачыларны, эзиртир суксуунну боттары кылып, будүрүп турарларны, ажык-кончаа бодап оорлавыр, самчыгдаар кижилерни чон, хөй-ниити мурнунга тургузуп, аксыселүн ап, оон соонда мындыгларны демнеп, тыныгны хайгааралга тудар болза, байдал черле эккиижир боор.

Херек кырында байдал камдыг-дыр, көрээлинер. Хемдерге көдээ Советиниң девискээринге 17 харлыг назы четпес Шолбан Монгуш каяа-даа өөрсимейн, ажылдавайн, аза-незинии азыралыга турган, бир кижини өлүргеш, ээп чергеге хараган аразынга өрттедип турган. Оң-ла Шолбан Монгуш 2 ай болганда соңгу адазын «ТОЗ» боо-биле боолап өлүргеп. Бо бүгүнү көргеп чамдык кижилер сагыштыы-биле 2 ай иштинде кем-херек болганы чажырып турган. Совхозтуң ажылчыны Радик Маскыр эзиртир арагалап алгаш Андрей Долгарның амы-тыныш аймылдыг аар кемдээшкинии чедирип, өкпезиниче бижектээн. Боду кылган эзиртир суксун ишкен Дырыш Кызыл оңаа дерзин чорук-биле бичии уруглар көрүп турда, ийи нешкини «ТОЗ» деп боо-биле адып өлүргеп. А кем-херек болчын көргеп, билгеп хамаатыы сагыштыы-биле ол дугайын иелеге органнарынга дыннатпайн чажырып турган.

Мээң ажылым малчыннар-биле харылзаалыг болган бо талазы-биле таймылбыр ажылын чорудуп-даа чорумза, ол эвээш. Малчыннар аразында кайдыг эртеминг кижини чок дээр, дээди, түскай ортумак ортумак эртемниглер хөй олар тыва дылче очулдурган хоойлуларны номчаан, хооччуларга тарадып, боттары аразында сайгарып чугаалашкай-даа.

Черле ынчаш үе негеп келген, ам бо чаа үнер РСФСР-ниң кеземче, күш-ажыл, черге-лде дээш оон-даа өске хоойлуларны, кодекстерни тыва дылче очулгазын кылып, массалыг-биле үндүрериң деткиир-дир мен.

Сергей МОНГУШ.
Өвүр районнуң агроүлетпүр каттыжымышкынының юрист консультантызы.

ӨРТ ХАЛАВЫН БОЛДУРБАС

Өрт күрүнеге болгаш хуу өнүүге улуг түшүг когаралды чедирип турар. Өрт хөй талазында кижилериң ботсеремчилел чогуундан болур. Ынчангаш кижи бүрүзүү өрт дугайында дүрүм-саавырны сагыпсы чүүлүл. Күлүп, чазыы, өрт үеэш, чүге дизе, өткеиеген кургаг турар. Бо үелерде бок апташаш, өрттеткеш кавптарындап өрттер үнгеп таварылгалгр кайы хөй. Чок болза, арга-арыгже агаарлап кирген кижилер, ылаңгыя школачылар одаг кыпсып, чоруурда ону чедир өжүрбейп бартылаар. Ынчангаш хөй-ниити организациялары, башкылар, аданелер өрт аймылын болдурбазы-биле бүгү хемчеглерни алаа чогуур.

Эрзин районнуң өрт совхозтарында кайызында-даа эки туранның өрт дружиналары чок. Моок мурнунда чылдарда албан черлерииге, организацияларга өртке удур түскай чүүл-биле доллуртуп-гаан баллонар, хуушнар, хүүректер көскү черлерде астыпган турарын кижи көөр. Ам мындыг түскай шиитпирни чер бүрүзүнге кылып, аспайн турары өртке удур ажыл чоруттупмайн турарының херечиин. Өрт кыза бээрге, бир дугаарында темчег ап, ону өжүреринге ол хереклер кончуг чүгула.

1988 чылда ИХМ-ниң өртке удур ажыл чорудар килдиавшиц айтышкыны-биле «Мөрен», «Нарын» совхозтарга түскай «ЗИЛ-130» деп өрт машиналарын халаска берип быжыглаан. Херек кырында «Мөрен» совхозтуң өрт машиназы ол сорулгага ажыглаттынмайн турар, бир бажык даштында кезекгерин тоймагларт каптаан. Совхозтуң директору А. Дамдын ол өрт машиназы херек апарганда кайы хире чүгула дээрзин уттуп. Бодаваапы ол бе? Ол дээрге совхозтар директорларының база албан организацияларының удуртукчуларының өртке удур бөлүк-дир. Хүнүң чүгула айтырыг болур өске база бир четпес чүүл бар. Оны борта биживестиң аргазы чок.

Районнуң совхозтар төптеринде суг алыр кудуктар бар, ол кудуктар өрт машиназы суг алыр ыыдыр эде кылдыпмаанындан, өрт үеинде ол кудуктардан суг алыр арга чок. Бо дугайында Министрлер Чөвүлелиниң үндүрген доктаалы-даа бар, а совхозтар директорлары ол доктаалды амга чедир күүсетпээн. Кымкы үеде хемнерден суг алырының кандыг-даа аргазы чок.

Мындыг чижектерни киирип көрейн. 1989 чылдың февраль 4-те Ленин аттыг совхозтуң ажылчыны С. Серевдуктуң бажыңы өрттенген. Өрт дүнекиниң 23 шакта болган. Бажыңның эдээрии ол үеде клубка турган. Кажан өрттү көрген улус оң дугайында дыңнадырга, бүүреевейн барбаан, пйнги удаа дыңнадырга келген. Өрт улуг, күш четтирбес хемчеолдиг апарган болган. Өртке удур албан черипче долган. Өрт машиназы келирге бажыңның чартыы өрттенип калган, улуг от бажың ыяштазынче үндүр кыва берген турган. Сугну чаштырып, өрттү өөжүргадып алган турда, машиналарның суу төнгеп. Суг алыр чер совхоз төвүнден тывылбаан. Өрт машиналары катап район төвү Эрзинче бадып, суг кудуп алгаш, дедир кээп өжүргеп. Эрзин биле Ленин аттыг совхозтуң аразы 3 километр. Ол чоруп турда өрт маңап турбас. Бир эвес совхоз төвүнге белеткеп каап кудук турган болза ынча хөй үеэкты халас эрттирбес болган өрттү үеэнде өжүрүп болурунуң аргазы турган.

База чижек. Бай-Даг суурнуң «Чаа оруқ» совхозунуң гаражы өрттенген. Оңу бир дугаарында таңныыл эскерип каан. Ынчалза-даа өрттү өжүрериниң аргазы чок болган. Чүге дизе, өрт өжүрер кандыг-даа херексел тывылбаан. Өртке удур албан черипче долган, оон өрт машиналары кээп турда, гаражты от ышыва ала берген. Өрт машиналары суглу чаштырып, өрттү өжүрүп турда, суг төнгеп. Совхозта өрт машиназы суг алтар кылдыр эде кылдыптан кудук чок. Эрзинче суг ап чоруур ужурга таварымшкан. Суурлар аразы 6 километр, ол баргаш ийи тонна ажыг сугну кудуп алырынга оп минута өртер. Ынчап кээрге өртке удур ажылдакчылар дыка берге байдалда таварышып турар. А чопнуң чугаазы-биле алырга, өрт черинии ажылдакчылары бууруулуг, ой-шаанда өжүрүп шыдавас дижирлер.

Черле ынчангаш совхозтар дирекцияларында, өске-даа организацияларда өртке удур, ону болдурбазыңче утландырган ажыл багай чоруттуруп турар. Районда өрт талазыбиле инспектор Д. Сотпа болган өске-даа ажылдакчылар совхозтар, фермалар, бригадаларже доктаамал чоруп профилактиктиг ажылды күштелдирип чорудары чугула. Ол ышкаш совхозтар төптеринде кудуктарны өрт машиназынга таварышгыр эде кылырын чедип алыр болган даянган ажылынга ээ-харыысалгалы шыңгыратса чогуур.

Александр ТАВА.

ДАШТЫКЫЖЕ

ЧЕРНОГОРСК (Хакас автономиуг область). Хакасияның бажың тудар комбинады даштыкы чурттарга шарлап болгаш пеш ыяжы белеткеп бээр талазы-биле чарган керозин бо чылдың бирги кварталында күүсеткен. Комбинат даштыкы фирмаларга чымчак тудуг ыяжын белеткеп бергеш, оон өртээн базала даштыкы акша-биле саналжыр дугайында керозин каш чыл бурумгаар чарган турган.

Ындыг ынзылыг киирип алган даштыкы акшазы-биле абаканчылар база-ла даштыкы чурттардан ыяш ажылдап кылыр дериг-керекселдерни садып алган. Ындыг дериг-керекселдер чедип келген. Оларны дерип тургускан соонда комбинаттың күүсүзүү улгадыр болгаш кылып турар продукциязының шынары экижиир. Сибирьде үнүп турар пеш, хады, шарлап болгаш өске-даа чымчак ыяштарны даштыкы чурттарының фирмалары хөйү-биле садып ап турар.

• • •

ЛЕНИНГРАД. «Петродворецтиң шак заводу» маркалыг хол шактарын 50 ажыр даштыкы чурттар садып ап турар. Ылаңгыя Австрияның, Италияның болгаш Швецияның улуг-улуг фирмалары ол марканың шактарын каш чылдардан бээр хөйү-биле садып ап турар апарган. Сөөлгү чылдарда Азия болгаш Африка диптериниң чурттарының даштыкы садыг чергелери ол марканың шактарын садып ап эгелээн.

Ленинградтың хоочун шак заводунуң кылган продукциязын Латин Американың чурттары садып алыр дугайында дугуржулганы база кылып турар.

СОНУУРГАЛ УЛУГ

ДНЕПРОПЕТРОВСК. Областтың көдээ чурттакчылары колхозтарынга болгаш совхозтарынга мал продуктулары садарынга улуг сонуургалдыг апарган. Чүге дээрге ажыл-агыйлар хөй сүт болгаш эът сатканы кижилерге чаш малдарны, ылаңгыя кыс бызаваларны чиик өртекке садып турар. Оон ангыда саткан продукциязының иниги өртээн барымдаалап хуу кижилерге мал чемнерин база садып турар.

Хуу кижилериң ажылдап турар ажыл-агыйларга сатканы продукциязы күүсе планынга киир санаттынып турар. Ынчангаш ийи таля кайызы-даа мал продукциязы белеткээринге улуг сонуургалдыг. Областтың Царичан районунуң ажыл-агыйларында чыл санында «Эң хөй сүт болгаш эът дужаакчызы» деп конкурсту чарлап турар.

КИЖИ ДУГАЙЫНДА...

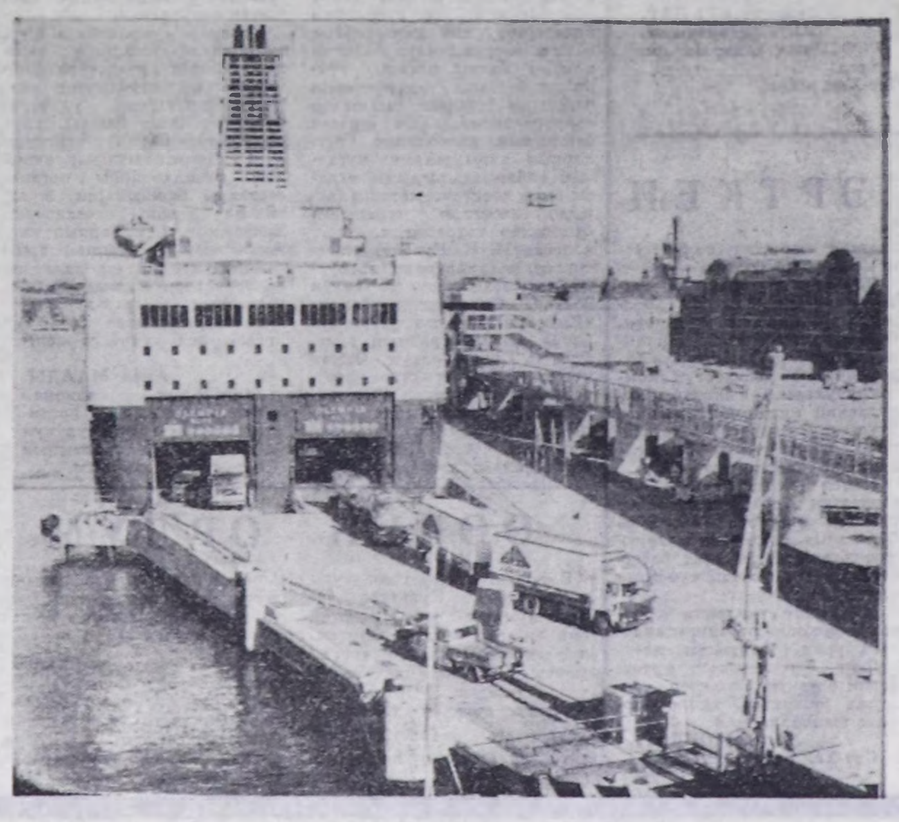
ИВЬЕ (Гродно область). Ивье районнуң Ленин аттыг колхозунда ам бичии чаштар безин «стипендия» ап турар апарган. Колхоз кежигээринии иниги хуралынга шиитпирни ёзугаар ажыл-агыйның социал хөгжүдезинин фондузуундан үш хар четпээн бичии чаштарга ай санында 50 рубльди төлеп турар, а оларның неле-рп уругларының үш хар четкиже чедир шөлээни ажыглап болур.

Бо колхоз долу бот-оруларчарылгаже шилчээн соонда социал программаны долу боттандырар арга тургустунган. Колхоз эрткен чылын үш миллион ажыг рубльдин арыг орулгазын алган. Чаңгыс миллион хире рублъди социал хөгжүлденин программазын боттандырарынга ажыглап турар. Оон ангыда хөй уругларлыг өг-бүлелерниң база назылай бергеи колхоз кежигүннериниң базыңнарының капитал септелгезиниге, одалгазынга болгаш газ, электри хөлезинининге үнер чарыгдалдарны колхоз бодумга алган.

(СЭТА).

Бистиң чуртувуста

Соңгу чүкте кожавыс — Финляндия

Ол чурттуң наймысталы Хельсинки хоорай — эң улуг далай өртээли. Хоорайны тудуп, тургускан үеэи — 1550 чыл. Амгы үеде хоорайның чурттакчыларының саны 493.5 муң кижи.

Хельсинки — Москва-биле акы-дүнма болуп, төрелдешкен хоорай.

ЧУРУКТА: Хельсинкиниң далай өртээлинде «Олимпия» деп пассажирлер аргыштырар паром.

О. ПОРОХОВНИКОВТУҢ фотозу. (СЭТА).

Бөмбүрзектиң судалы

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуавның Президентизи Даниэль Ортега республика Сальвадор дугуржулгазының талазы-биле бодунга алган хүлээгелерин бүрүнү-биле күүсеткен деп медеглээн. Төп Американың чурттарының боттарынга алган хүлээлгелерин бүрүүбиле күүсеткен турарын болгаш ол девискээрниң күрүмелериниң иштики херээнге хоттаарлап киржир чоруун АКШ-тың эрге-чагыргазының сократканы турарын ол негээн.

Эрткен субботада, Барыын Европаның он чурттунче албанның аян-чоруун кылып чоруур деп тургаш, ол парлалга конференциязынга чүве чугаалап тура, Никарагуавның чазаавын самосочу гвардиязының 1994 туттурган шериин хостап үндүрегнии болгаш оппозициядя турар бөлүктериң ажыл-чорудулгазын хораан дугайында шиитпирни күш чок болдурганын дыннаткан. Контрреволюсчу ажыл-чорудулгазы дээш чурт иштинден үндүр шолуткен шажыкчыларының дедир ээп кээп болурунуң дугайында шиитпирни республиканың чазаавын хүлээп алганын база дыннаткан.

Шериг күжүн кызырарының туттурган шеригнерин хостап үндүрегнии азы өске чурттарже чорударының дугайында айтырыгларны чугаалажып кээрүн Төп Американың өске чурттарының чазактарынга ол санаалдаан.

МАССАЛЫГ МИТИНГ

АФИНЫ. (СЭТА). Грециның тайбың талалакчыларының чанчыл апарган часкы үүлү боон эртикеи. Походтуң киржикчилери тайбың дээш демиселчи Григорис Ламбракистиң 1963 чылда кылаштап эрткени 42 км орукту чыскаалып алгаш эртикеи. Ол тайбың талалакчызын оон соонда сактынган өлүрүкчүлер өлүрүп каан. Оон бээр-ле чүүлүн тайбың талалакчылары ол орукту чыскаалып алгаш эртер апарган. Бо чылдың часкы хүнүнде эртикеи чыскаалга өске чурттарның тайбың талалакчылары база киржишкеп.

Чыскаалдың киржикчилери Грециянын наймыстаалыга поход соонда массалыг митингиин организастаан. Митингинин киржикчилеря боо-чепсекти чедже будүрериң соксадырын НАТО-ның удуртукчуларындан чеэн. ССРЭ болгаш социалистиг өске-даа чурттарның тайбының быжыглаарынче утланган толаргай хемчелерин деткил, боо-чепсекти узуткаар дээш боттуг базымнарны кылырынче. Европа чурттарын кыйгырган.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫН — БҮДҮРҮЛГЕ БҮРҮЗҮНГЕ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга будүрүлгезиниң, организациялариың көдээ дузалал ажыл-агыйларынга болгаш хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйынга көдээ ажыл-агый продукциязын будүрериң көвүдеидир дугаймында айтырыгны чугаалашкан.

Бо талазы-биле республиканың Күрелап даргазының оралакчызы З. Ф. Докучиптиң илеткелиниң дыннаан. Будүрүлгелериниң болгаш организацияларның, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйның сайзырадыр талазыбиле чамдык ажылдарны министерстволар болгаш ведомстволар, совет болгаш ажыл-агый органнары кылган үезиниң хуралга демдеглээн. Хойнуң болгаш өшкүүнүң баш сазы дузалал ажыл-агыйларында езуп турар, хаван база немешкен. «Тыва чурт үлетпүрү» каттыжымышкын, хлеб быжыраар болгаш макарон будүрүлгелери, аныыр ажыл-агый, «Тыва тудуг» каттыжымышкын дузалал ажыл-агыйларын кылып алган. Ол ажылга идепкейлиг өске-даа коллективтер бар дээрзин хуралга демдеглээн.

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйы база идепкейжин турар. Республиканың көдээ ажыл-агый будүрүлгезиниң иниги хемчээлинге оон үлүү улгатказ. Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга районнарда мыйыстыг бода мал тудуп, Танды болгаш Бии-Хем районнарда хаван азырап турар ог-бүлелер көвүдеп. Ол ышкаш хой, өшкүнү база өлбөз-биле тудуп турар.

Ниитизи-биле алыр болза, дузалал ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле ажыл негелдеге четпейн турар. Үлетпүрүнүң, тудугнуң болгаш транспорттуң 159 будүрүлгезиниң болгаш организациязының чүгле 39-у дузалал ажыл-агыйлыг. Кызылдың хем пароходствозунуң, Тываның электри четкилериниң, «Кан-Хем» разреэтиң коллективтери бо ажылче чаа кирип турар. Чоннуң аныдырал хандырылга девискээр эргелениин. «Тывагротускаймонтаж», «Шагаан-Арыг тудуг» трестериниң будүрүлгелери болгаш организациялары, ТЭС тудуг эргелери дузалал ажыл-агый чок. Ол ышкаш чамдык дузалал ажыл-агыйларында көдээ ажыл-агый культуралараның дүжүттүрүү дыка чамыс. Бир ажылдан турар дижиге оналаштыр 10,4 кг эът, 3,8 кг сүт, 19 кг картофель болгаш 11 кг ноога будүртүнүп турар.

Көдээниң дузалал ажыл-агыйларынга деткимче көргүзер хүлээгелээни республиканың Агроүлетпүрүкшүмү четпес күүсеткен турар. Оларның техниканга, дериг-керемселдерге, артык көскетерге, үреэнге, чемнешчидилгелерге негелдеэни долузу-биле эвес болгаш сөөлгү эллчегде хандырып турары чүрүм апаагаи. Районнарда агроүлетпүр каттыжымышкынарының специалистери дузалал ажыл-агыйларга дуза көргүспейн келгеп. Көдээ ажыл-агыйның дузалал будүрүлгезиниң кооператитер, ог-бүле керээзинде фермалар дээн ышкаш хевирлери сайзырайн турар.

Чамдык совет болгаш ажыл-агый органнары дуза кадар турбжук, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге шаптыктап турар. Республиканың совхозтарында дыка хөй черлер ажыглап чок, чашпан үнген чыдып турар. Ындыг турбүже, дузалал ажыл-агыйы кылыр дээн будүрүлгелерге болгаш организацияларга чер бербейн турар.

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйынче сагыш салыышкын ам-даа кошкак болуп турар. Республиканда көдээ бең ог-буленик бирээзи-ле мал чок болуп турар, а Кызыл болгаш Кан-Хем районнарда үш кижиниң бирээзи мал азыраайн турар. Көдээниң дыка хөй чурттакчылары бажың чанының участоктарынга картофель болгаш ноога тарыйын келген. Ол ышкаш хамаатыларга мал, куш, хаван садарын чедир организаставаан. А салыт организациялары хууда дузалал ажыл-агыйынга естүүшнеп көдээ ажыл-агый продукциязын хүлээп алырын багай организастаап, тудут материалдарын чурттакчыларга эвээшки садыш турар.

Будүрүлгелериң болгаш организацияларының көдээ ажыл-агый дузалал ажыл-агыйын сайзырадыр талазыбиле хүлээп алдынган шиитпирлерин тоомага албайн, оларның күүселдезин чогуур деңгеелге хандырбайн келгеп дээш Тываның электри четкилериниң директору Ю. И. Сурковка, «Кан-Хем» разреэтиң директору В. П. Смагиниге доңгудда хүлээткеп. Бо ажылды моон соңгаар экижердин министерстволарга болгаш ведомстволарга, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга дааскан.

Көдээ суурнуң кижилери

ӨГ-БҮЛЕНИҢ ААС-КЕЖИКТИГ ЧЫМЫЖЫ

Төрээн совхозунуң дөртен чыл болур юбилейинге турасказаткан агитквартираларның түңнел концертин көөр дээш ол кежээ белдир-арыгжылар (улуг-биче чокка) Культура бажының сыныпчас кылдыр олургулапкан. Бичии школачылардан тура концерт соңуургаар черле ыыдыг улус чораан. Көдээ суурда көрүп турар хөй-ле солун түүлдер бар эвес, ынчаш-даа ыыдыг ыйнаан. Концерт көрүптиниге багай чүү деп ынчаш, көргейлер ааң. Задда изиг, дыкпыжындан дер-даа шаалаар, концерт солуп боорга кым-даа ара каап чорбаан.

Бо суур чүрттуг аныяк өгбүле Юрий биле Елена Шагаачылар концертте база идепкейлиг киржип турлар. Бо өгбүленің дугайын черде соңуургап чораан болгаш, блокнодумга немелде деңгеелээн киирерин бодап ордум. Кайызы-даа ырлаар улус-тур, инити ырда, ансамбльдерде киржип турдулар. Юрий черле онзагай талантылыг кижидир: сыгыртып, баяннаар, шиңде киржип-даа тур. Эр-хей, ол болбазыпте. Ажыктыр, кежээ кижи ойнап-хөлөп, дыштанып-даа билир-дир деп бодап ордум. Концерт төнгенде, аңаа байыр-даа чедирдим. Чедишкиннер келээде сээн-биле каяа чоруур болзуң деп сеткилимде күзеп ордум.

«Чодураа» совхозтуң ботгывынгыр артистери даартазында район төөнүге өске суурларның бот-тывынгыр артистери-биле кады Тес-Хемниң район көрүдезинге эки хирижкенин база дыннадым. Суурнуң улуг-биче көрүкчүлери ол хүн Самагалдайга база хөй-де болган. Ажыңнадан хостуг улус дыштанып хүнде концерт көрбейн чүү кылыр боор.

Шагаачылар — хөй уругларлыг өг-бүле. Беш кижи школада өөренип турар, ийи кижи ам-даа бичии, хеймерл мырыңай чаа бир харлаан. Уругларның аразы хеймерегин ажаап, өстүрүп орар, узуну-зу дөрт өрээл улуг бажыңны берген. Делгем залында аңгыда удуур ийи өрээлдиг, кухня черле улуг, оозу эки чорду. Иланган хөй уруг-дарылыг улуска мында сынмарлажырга таарымча чок болгай. Уруглардың улугларының бичиилерин каратаан, бажыныңга авазында дузалашкан турарлар. Ыыт-шимээн үнүүрүп, опчоктанып-даа турбас, дииландыр кылдыр өзүп орар уруглар-дыр. оозу-ла эки. Аза-сөзүн дыннап өөрп болза, кыс-даа мөзүлүг кижи болур, ада чагыыл эдерип өөрп болза, оол-даа ёзулуг эр болур-ла болгай. Авазының, ачазының күш-ажылга ынак, кежээ чорууп уруглары-ла салгаар. Бир эвес ажылга сунду чок, олуттай, чүве тоовас болза, уруглары база оны дөзеп чадавас. Ада-нениң үлегери деп чүве ынчангаш коңчуг күштүг, салдарлыг. Ада-нениң үлегери оон эгелээр. Бистиң амыдыралывыста чыдып калган багай чаңчылдарны чамдыкта ажыктөл ада-незиниден салгай бээрини уржуу ол.

Соңгу үеде «кудумчуның» бак салдарынга алыптаар чоруктар элээн неперетей. Оны ажып эртер дизе-ле, уруг-дарыны кичээнгейден дашкаарлатпазы ада-иелериниң хүлээлгези. Ада-не уруглариның кижизидилгези дээш ССРЭ Конституциязы ёзугаар күрүне мурнунга харыысалгалыг болгай. Ажы-төлүү хайгаарал дээрге-ле оларның шын истеп-стрүл, таныылдазары эвес-ле болгай. Оларны «кудумчу» салдарынга алыптаар болду бе дээш сагыш салырын кажээдээ утпазы. Уруглариның эшеөрү кымнарыл, кайы хире чаймаралдыгыл, оларны чүү соңуургадың, каттыштырып турарыл деп чүвени билип алыры ада-нениң хүлээлгези. Чүгле бодуңун уруунга азы оглуңга эвес, харын оларның эш-өөрүшке эптиг-ээлдек, буянныг сеткилдиг болуп, эки салдарны чедирерин кым-даа чажам дивес болур болза, ам-на бистиң ажы-төлүвүстүң аразынга чуруму аскаарлар турбас ийик. Ажык-чарлыг чоруктуң амгы үезинде кижизидилгеге хөй-ниитиниң салдары коңчуг кескү болуру албан.

Бо өг-бүленин улуг уруу чаа-аа ортумак классчарда өөренип турар, ол хирезинде бажыңынга келген авлчылгарынга авазы чокта аяк-шайшы-даа кудуптарын билир. Бичии дуцмалары-биле ойнаар, оларны удурлар. Өг-бүленің бир онзагай эди—гармонь. Юрий каттышкан концертке өске эжи-биле кады ниитти мырыы-даа үдеп берип турду. Бо суурда бээн ойнаар кижи чок деп турганы шын эвес чораан. Аңаа ойнаптарлар черле элээн бар, оон-даа хөй болза эки ыйнаан харыын.

Шагаачыларның улуг уруунан ортуннары оолдар. Гаомоиыну шөйбелеп ойнаптар апаргылаан. Ада-нениң ураи чүүлүг сонуургалы уругларынга черле ис чок артпас бодур дээрзинге бүзүрел болур. Бирле катап оларның өг-бүле чамбын кошпертке үнүп кээр болза шынап-ла төөгеин-дир.

Кодаи девискээрни улам алгыдарын олар бодап турар, девискээрни шала кызырыпкан байдал бар, ол айтырыгны Шагаачылар депутаныга тургускан, ам-на эде шиитпирлээр дээн. Картофель, ноога өстүрер делгем шөл херек. Хаванпарны база азырап турар.

Бо өг-бүлеге база бир деткимче — школаны уругларының чамдыкы күүсе хандырылгазында киргеии. Хөй уруглар өг-бүлелерге күүсеиия талазындан көргүзүп турар деткимче дээш олар сеткил хаиып орарлар. Каш-на чыл эрте берзе, бо бичии кижилер апаарлар. Ада-незиниң угун салгап, төрээн будүмүнга ажыглап, чурттаар, чедип алган билиг-мергежилиинии айтыбиле чонунга бараан болурлар. Ада-нениң ёзулуг өөрүшкүүү—ажы-төлү-ле болгай.

Бопуймаа ДИРЧИН.

Бистер — интернационалчылар бис

ХАРЫЛЗААЛАР УЛАМЧЫЛААР

Тыва АССР-ниң школаларының аллардың башкызы, Улус ѳредилгеэниң тергинин ам пенсияда Мария Михайловна Тас-оол, ооң ѳреникчилери, ѳреникчилериниң ѳреникчилери — мындыг үш салгалдың башкыларының ужуражылгазы Сүт-Хөл ортумак школазынга болган.

Мария Михайловна 1947 чылда Сүт-Аксы школазынга, 23 харлыында башкылап келген. Ынчан ол 4 класстарлап эгелээш орус, немец дылдарыны башкылап турган. Боду интернационалчы ѳг-бүдениң тускай тутканы. Ачазы көрел, авазы орус, ѳг-бүлезиниң ээзи — тыва. Мария Михайловна тыва, орус, немец, англи, корей, татар — алды дылдарны билир. Ол Сүт-Хөл школазынга 21 чыл ажылдаан.

«Бодумнуң аныяк үем, бүгү ажыл-чорудулгам Сүт-Хөл школазынга эртикен» деп, ол сактып чугаалаар. Ол ам 65 харлыг, Танды районнуң Сосновка суурда. Улуг уруу Лариса Сүт-Хөлге 10 класс дооскан, эмчи институду дооскан, Бай-Хаакта нере аврыгларының эмчизи. Наташазы бухгалтер, Александры Тока аттыг совхозтуң директору, биче оглу Сергей Сүт-Хөл районда АҮК даргазы.

Хоочуң башкызы-биле ужуражылга кежээнинге келген-нерден сактышкыны чугаалаваан кижи чок. Ужуражылганың төнчүзүнде доозукчу класстарның ѳреникчилериниң концерти болган. Мария Михайловна Тас-оол ынак школазы-биле, ѳреникчилери-биле харылзааны 21 чыл үнелеп келген, харылзаа ам-даа уламчылаар.

Чаң-оол ОНДАР.

Фотозу авторнуң.

ЭКИ ЧАҢЧЫЛ ЭЛЕВЕС

Хөгжүм экологиязы деп чүл? «Ак-оолдуң ыгыли» деп фестивальды эрттирип болур бе? Хүрээ-хиттиң сам-хөгжүмүн фольклорга киирип болур бе? «Хөөмей» фестивалын районнар эвес, а стильдер аайы-биле эрттирее чүл? «Чыламдык», «Кавказтаар» деп стильдерни аныяк хөөмейжилер билир бе? Бо болгаш ѳске айтырыгларны Чадаана хоорайның Культура бажыңынга Бай-Тайгадан, Барыын-Хемчиктен, Өвүрдеи, Улуг-Хемдеи, Тандыдан чалаттырган фольклор ансамбльдериниң удуртукчулары чугаалажып, маргыжып, ѳзулуг чогаадыкчы ѳзу-биле ѳөренип көргеннер.

Фольклор дээрге чүгле чоннуң аас чогаалы, хөөмей-сыгыт, хөгжүм херекселдер эвес, а чоннуң национал ындык-хевин, Шагаа, Наадым, ус-шевер кылыглары, чаагай чаңчылдары, хүрээ дериглеан, ѳг-бүле иелтиниң каасталгазы дээш ооң-даа ѳске чүүлдер-дир деп угаадыгны Москва хоорайга болуп эрткен фольклор талазы-биле Бүгүделегей фестивалының лауреады Александр Мургутеевич Салчак тайылбырлаан. Бодунуң кыйган демир-комустарынга, бызаанчызынга ойнап тургаш, бо шагда уттундуруп бар чыдар улусту аялгаларны ол күүсеткен. Совет Эвилелиниң янзы-бүрү сөөктүг кижилери-биле А. М. Салчак таныжып, даштыкы чүрттарның төлээлеринге тыва улустуң уран чүүлүн соңуургеткен.

Чоннуң чаңчыл болган уран-чечен чаяанынче кичээнгей салбайн, хамдыр ѳөренирин чоруурувусту, аныяк салгалга хоочуң хөгжүм-чүлерин арга-мергежилин дамчытпайн келгенивисти, хөгжүм херекселдери кылып чоруурларының ажылының дугайын уран чүүлдер эртемнерининң кандидады З. К. Кыргыс чугаалаан. Маадырлыг болгаш хуулгалыг тооллармы шынар чок болгаш чедиңгир эвес ажыглал чоруурувусту, уругларга шуулуктээн тоолдарны чараштыр мыдып билбезинивисти, фольклорму чоннан дилээр тускай экспедицияларны эвээш организастап келгенивисти ССРЭ-ниң Чогаалдар эвилелиниң кежигүү Ч. Ч. Күулар дыыглаткаш, аңдар-сураглыг чораан Чаңчы-Хөө, Баазанай, Мончакай, Соруктуу оларның юбилейлерин (100 харлаанын) ѳрттиреринден сүмелээн.

Чогаадыкчы кичээлдериниң түңнелинде Хорум-Даг суурдан келген «Чадыр-Өг» ансамбльдиң фольклор программазын соңуургап көрүп, арга-сүме солуштувус. Аңаа Григорий Монгуштуң бодунуң үүг-биле шоор аялгаларын күүсеткени онзагай болган. Семинар кичээлдиң киржаачылери биле «Чадыр-Өгнүң» артистери каттышкан концертти чоогга көргүскен.

Фольклор кичээлдерин түңнеп үндүрген, чогуур сүмелерни республиканың культура одагларынче тарадыр чорударын дугуруушкан. Фольклор талазы-биле республика чөвүлелиниң тургузарын Культура министерствозунуң коллегазынган дилээр деп саналдааннар.

Ам фольклор кичээлдери күзүн, он айның эгезинде, Сарыг-Сеп суурга болуп эртер. Аңаа Тывада чурттап турар орус, хакас, татар, украин болгаш ѳске-даа надылларының фольклорун база ѳөренирин эртем-методиктиг төптүн фольклор салбыры планнап алган.

Сергей БАПР.

УТПАЙН ЧОР МЕН

Эки кижилер дугайында сактып чугаалаары черле ѳөрүнчүг. Оларның бүлинниг ачы-дузазы кымның-даа сеткил-сагыжынга уттундурбас болуушкун болуп артар.

Башкылаашкын ажылының эге базыны практикадан эгелээр. 1969—1970 ѳөредилге чылдарында Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң филология факультединиң сөөлгү курузуунга ѳөренип турдум. Күрүне шылгалдаларының мурнуу чарыында студентилерни районнарже практикалаашкын чорудар турган. Ол база-ла шылгалдаа — келир үеде школага башкылаан шыдаар бе, азы шыдавас бе деп айтырыгны шинчилээр-дир.

Мен Шагаан-Арыгның № 2 школазынга студент-практикант болуп четтим. Ынчан ооң директору Сүүр-оол Хүргүлекович Ондар турган. Ол оске бүгү башкыларны дег, мени хүндүткелдиг хүлээп ап, түр када-даа бол, ажылдаар, чурттаарынга таварымчалыг байдалды тургускан. Институтка башкылаашкынны берген чагыг-сүмезин ѳзугаар барган дораан-на школаның хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип, практиктиг кичээлдерни чүгле эки эртирип алыр дээш соруглагчыны боттандырып кириптим. Даңны атсы чыгам олуруп, кичээлдерге күжениишкинниг белеткенип, хөй-ле методиктиг номнары, лекциялар кыдыраалтарыны катап-катап номчуп, көргүзүг материалдарны кылып, тыптыкып шаг-ла болур чүве.

Эң-не бергеш — классче эң баштай кирип алыры. Башпайгы үеде девидээр, сүүреэзерям чугаалап камчаар, үи сириндейиин, арын-баш ѳрт кызып, быйыргын дер төктүп келгенин чүгле кичээлдер соолуунде класстан үнүп келгеш, ѳскерил каар чүве-ле болгай. Ол бүгүнү ажып эрттиргиге методист башкылар, Ч. Маады, Т. Ондар, ѳөредилге эргелекчизи Цуй-Ю-Цен, директор С. Х. Ондар олар меңээ дузалажып, практиктиг арга-сүмезин кадып, бүт кырынга тургузуп камаанга ѳөрүп көрүүр мен. Черле ынчаш, Шагаан-Арыгның № 2 школазының башкылар коллективиниң интернационалчы, эп-найыралдыын бо-ла чораып кайган сактып чоруур мен.

Ооң бээр ам таптыг-ла 20 чыл болуп турар. Бо үениң дургузуунда мээң амыдыралымда уттукпас кире чүү артып калганым? Хамыктың мурнукта, «Шагар-Ары» — школээда» деп хана-солчуму органнастап тургузуп алганым. Школага физика-математика башкыларының күжү-биле радио бедидиринг база дерип алган бис. Борта неделя санында бир үнер шүгүмчүлелдиг хана-солчуувусе допчуланың ѳөренирилерге номчуп, шээжи-биле чугаалаашкын турар үеде башкы эртемнер арезында харылзаалары база утпайн, уругларның чүү ѳөренгенин катаптадып турар. Чогаалдарның кижизидилгелиг талазынче башкы улус кичээнгейин салган. Кичээл үезинде ѳөренирилерниң соңуургалын, идепкейин көдүрериле янзы-бүрү оюнарны башкының ажыглаанын аалчылар соңуургаан.

Семинар - практикумнуң түңнелинде районнуң тыва дылга болгаш литература башкыларының методиктиг катгыжыышкынының удуртукчузу, методист башкы, улус ѳөредилгезинниң тергинин У. О. Донгак мындыг янзылыг семинарларны организастаары башкыларга практиктиг дузалы чедиреринн демдеглээн. Семинарның киржакчылары семинарларны район иштинин школаларынга эрттирери мурнакчы башкыларның арга-дуржулгазын тараалырының база бир ѳрээзы деп түңнелге келген.

Анна МААДЫ.
РСФСР-ниң национал школаларының эртем-шинчилел институдунуң Тыва лабораториязының эртем ажылдакчызы.

МЕРГЕЖИЛ ААЙЫ-БИЛЕ КОНКУРСКА

Кызылдың № 1 ортумак профессионал-техниктиг училищезиниң хоорай кыдында машина-трактор мастерскаязының чанында делгем шолду эрткен субботада эвилелдешкен республикаларның туктары-биле каастанган. Шөлче үнер оруктуң бетинде ийи МТЗ-82 маркалыг чаа тракторларда «Профессионал мергежил байырлалының киржакчылериниге изиг байыр» деп каан лозуң сургуулдарының хей-аъдын кедүрүп турган.

Эртемнинниң 10 шакта училищенин сургуулдарының чылдың-на чаңчыл ѳзугаар эрттирип турар байырлалының ажыдыышкынын чыскаалы-биле эгелээн. Эртен чылгы байырлалга тиилекчи болган 31-ги бөлүктүң сургуулачары «Трудовые резервы» спортчу инитилелдиң түгүн көдүргеп. Мергежил аайы-биле конкурска болгаш шеригжиктер спортчу оюнларга киржир командалар үеттүн алган, маргылдаа эртер черлерже чоруткан.

Трактористер бөлүк бүрүзүнден үш-үш — ниитизи-биле 39 кижи. Конкурстуң мегелдези-биле теория болгаш практика талазы-биле билиин, орук шимчээшкининиң дүрүмүнге техниканың байдалын хынаарынга, ыргак-дагыр оруктарга трактору аай-дедир чорударынга мергежилдиин көргүзер.

Бирги бөлүктен ийнги курсчу Альби Саая техниказының байдалын хынап ажылдадып турда, үези эртип-ле турган. Ооң шимчээшкин бүрүзүн секундалар-биле хемчээп турган. Шаптараазының тускайлаан орукче трактор-луг үнгеш, оруктуң кыдынга кадаан туктарын бастырып, тракторуң шимчедикчизин доктаадырда кыдаар чүүл багын дүгдап алырын үткаш, чер албайн баргам. Бөлүктүң-даа, башкарыкчының-даа көргүзүглерин таблицага жюри кежигүүнери демдеглеп турган. Баштайгы үелерде ол ѳске түңнелдерни 21-ги бөлүктен Юрий Чалзан чедип алган. Ооң ниити чаалап алган баллы 1560, а ийиги черде Байлак Омдар — 1550. Команда аайы-биле бирги черге баштай 24-ку бөлүк болган, а ооң соонда база-ла баллдар чайлып, 21-ги бөлүкке келген. Сөөлгү демиселге чедир кижи бүрүзү доктаатқан оруктың тракторун шын башкарар дээш демисежир апаар.

Трактор башкарыкчыларының боттарының мергежилининиң аайы-биле демиселдин чорудуп турда, конкурстуң эгелекчизи, училищенниң хоочун башкызы Михаил Александрович Куршаков:

— Мергежил талазы-биле конкурстарны чылдың-на эртирип турары чаңчыл болган. Училищеге ѳөренген теориязын практиктиг ажыл-херекселе хову-шоодѳрге, ажыл-агыйларга сургууп бүрүзү көргүзер ужурлуг. Бо эртекен конкурс 23 дугаар чыл боюн турар. Баштайгы үелерде училищеге 5—6 бөлүк турган. Киржакчилер-даа эвээш, чүгле ДТ-54 трактору башкарар. Ам кижи бүрүзүнүң соңуургалын бедидери-биле спортчу болгаш шеригжиктен ооммарны киргеп. Ынчан хоорге хемда байырлалдың киржакчилери ниитизи-биле 260 кижи четкен. Училищениң амгы үеде базазы улгатканын. Калбак мергежилдиң тракторист - машинисте р и и белеткеп турар — деп, чугаалады.

Үш аңгы оруктә трактор-ларның хөөмейлээн даажы ол эртенинң ыржыхын үреэшаан. Ооң башкарыкчылары 16—17 хар үезинде. Олар бодунуң быжыг биилии көргүзери-биле маргыжып турда, оларның баллдарын көргүскен таблицада сан-чурагайлар ескерилип турган. 32-ги бөлүктен Сибис Сотпа бирги черге турда, хенертен Уран Сат мурнай берген. Сибис база-ла аштырымшыкмага таварышкан. Ынчалза-даа сөөлгү түңнелдер база-ла ескерилген. Баштайгы үеде 4474 баллды 32-ги бөлүктүң командазы чаалап алган. Ол көргүзүгүң чедип алырынга Вячеслав Паймышев 1600 баллды алгаш хууда бирги черге ѳске ѳөрүп мурнаан.

Жюри кежигүүнери профессионал билиг бедидиринин талазы-биле чидиг демиселдиң түңнелин үндүрген. Бирги черни команда аайы-биле 11-ги бөлүк 4554 балл-биле, ийиги-зинге 32-ги, үшкү черге 4336 баллдыг 21-ги бөлүк тиилекчи болган.

Спортчу маргылдааларга хол бөмбүү, футбол, бокс, стол теннизи, тыва хүрешке демисел чидиг болган. Боксёрлар 15 кижи ойнаан. Аңаа бодунуң деңгээзинге бирги разрядчылар Артур Бопуй-оол, Чойган Кара-Монгуш, Вячеслав Сарыглар, Тимур Бопуй-оол олар чемпионнаан. Стол теннизинге 8 командадан бирги черни 22-ги бөлүк, ооң төлээзи Саая Орлан кымга-даа уттурбаан. Тыва хүрешке 32 моге күжүн шенешкен. Аңаа 22-ги бөлүктүң мөгезин Ролан Монгуш шүүгген, а Аяс Сайчы үжүттрлешкен.

Байырлыг шүтүм чыскаалыгга Профессионал-техниктиг ѳөредилге эргелелининиң «Профессия талазы-биле конкурска тиилекчи» деп хөрек демдээн тиилекчи командазының кежигүүнерииге, хуула бирги, ийиги чер алган сургуулдарга чемпион кожаалар-биле кады тывыскан.

Вячеслав МОНГУШ.

ДҮВҮРЕДИП ЧОРУУР

Ие болуру — аас-кежиң. Эмчилерил, бистерни дүвүредип чоруур чамдык айтыырлар-даа бар, күзенчиг эвес таварылгалар-даа болу бергилээр.

Бистиң эмнелгеге мындыг дүвүреачиг чоруктар болгулай бергилээр. Хавының базыышкыны улуг, ол хирезинде эмчиге кирип, сүме албас, саатты хереэжениер тургулаар. Чамдыкта мырнай бөжүүр мурнуңуң декреттиг шөлээзинге чедир-даа эмчиге келбес нелер бар. Ынчангаш боттарының кадызына улам-на бергө байладлы болдура бергилээр. Эмчиге чогуур үезинде шинчитпээнинин уржуундан мындыг аарыг кажыларник бөжүүр хуусаазы келбээнде-ле, уруг сыртыы ангылапы бергеп болур. Бо чорук чаш уругнуң амы-тынынга айыылдыг. Иениң бодувга хан агыышкыны болуп болур, мындыг таварылгала дүргеп-не кезиишкин кылып, түлө иенин тынын камгалап алыр арталыг апаар бис. Бир эвес хан базыышкыны улуг кижи эрте-ле эмчиге шинчидип, баш буруйгаар эмнедир болза, мындыг аймыла таварышпас.

Хан базыышкыны улгадырындан ангыда, саатты азы бөжүп турар үелерде, капчаар-даа хемчеглер алырга, күш четтирбейн, амы-тынга аймыылдыг апаар хоочурзан аарыглар база турар. Ындыг аарыгларга чедир эмнеттинмээн чүрек аарыглары, пиррохтаан баар аарыы, кызыл өөттүң хан дамырлары алгыыры хамаарып ѳзу аарыг иелериниң уругларны хораглыг чүүлдерге таварышкып, кадыы кошкак төрүттүүп болур. Бо үстүнде чижектерден көөрге, херээжеен кижи бодунуң кадыын чидирбишаан, чаш төлдүң келир үеде чурутталгазынга тазырымча чох байдалды тургузуп болур чадавас дээрзин хаиы бодаар болза эки.

Кадыы кошкак, бөжүүруң эмчи чөпшээревес иелер саатталы бээрге, дүжүрүүрүн чөпшээрээр. 12 неделяга чедир дүжүрүп хуусаалыг. Ынчангаш хереэжеен кижиниң амы-тынын камгалаар онаа чүтүла үеде 27 неделяга чедир дүжүрүп болур. Бо дээрге эң-не сөөлгү, күзенчиг эвес дуза болур. Бо таварылгада аарыг кижи бергедээр болгаш, кадыкшылы кончут баксыраар.

Иелер бичии чаштарының кадык-шыырак ѳзүлдезин барымдаалап бөжүүру чугула. Ынчангаш не бүрүзү уругларының аразы 3—4 чыл болганда бөжүүру ѳзүенчиг. Чаштың болгаш иенин кадызынга-дээ ол таарымчалыг. Хоочураан аарыглыг хереэжеенниер эмчиге кирип, ооң сүме албыры артык болбас. Эмчиниң арга-сүмезин иелерге дуза, кадыын камгалаарынга база быжыктырарынга кончут идиглиг болур. Бир эвес бөжүүруң эмчи түр када чөпшээреэзин таварылгада, камгалаарын утпанар.

Зинаида КУУЛАР.
Акушер-гинеколог.
РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи.
Тес-Хем район.

ӨӨРҮП ОРДУМ

Бот-тывыышкыр уран чүүл концертери Культура бажыңнарының ажыл-ижинин бир ѳнзагай талазы. Оны солун программалыг, когаалыкчы ѳзу-биле тургузары черле дузалыг. Чоокта чаа Ак-Эрик суурнуң Культура бажыңынга бот-тывыышкыр артистер концерт көргүскеп. Аныяктардап ангыда пазыны дегээ бергеннер бөлүк бот-тывыышкыр артистер концерт көргүскеп. Ынчангаш ѳөрүп ордум.

50—60 чылдарның ырлаарын Элсонора Соян таалавыт хонг үнү-биле күүседирге, дыпнаканчыг-ла ѳөрдү. Ооң күүсеткеп «Өглер», «Оглип келем, куштарым» деп ырлары кижиниң карааңга турутпуун келир. Программада киргеп номер бүрүзүнүң үезин негелдеп-ле дүшкээн ескердим. Шеригжиктен албанындан чаа халаткан ѳөлдер бөлүк, ол концертке киржип, боттарының идепкейжиин көргүзүп турар.

Клара ЧИНМИТ.

Районнуң хереэжеенниер чөвүлелиниң кежигүү.

СОЛУН АЖЫЛДЫГ

Районнуң хереэжеенниер чөвүлели чоннуң хостуг үезин чөптүг, ажыктыг кылдыр эрттирер дээш тускай хемчегларын ѳөрүдүп, көлээ суурларда болгаш хоорайда күш-ажылчы коллективтерде хереэжеенниер чөвүлелдериниң аразынга янзы-бүрү темалыг кежээлерни, көрүлделерни организастап турар.

Сөөлгү үеле тыва национал хөтерин даарап кедерип, адилелдерни ажыглаарының талазы-биле чонга таймылбыр ажылын чорудуп турар. Чоокта чаа районнуң Культура бажыңынга «Тыва—мээң төрээн чуртум» деп темалыг кежээни эрттирген. Аңаа тыва национал ындык-хевлиг болгаш ат-херексел делгелгезин организастаан.

Алефтина САТ.
Чөөн-Хемчик район.

КӨРҮЛДЕ ЭРТКЕН

Чоокта чаа ВЛКСМ Сүт-Хөл райкому районнуң комсомол организацияларының аразынга Совет Тывазының 45 чыл оюнга, аныяктарның болгаш студентилерниң XIII Бүгү делегей фестивалынга тураскаадып, бот-тывыышкыр уран чүүл көрүлдезинн организастап эрттирген.

Маңаа беш комсомол организацияларындан 100 ажыг аныяктар киржип, боттарының уран талаптызын улус чонга бараалгаткан. Көрүлдеге «Алдан-Маадыр» совхозтуң комсомолчулары экп белеткелдинин көргүскеннер.

Ыланғыя алдан-маадыржылар сцена культуразын сагып билирин, ооң квасталгазының чараажын, идик-хевинин ажы-шинчилиин жюри кежигүүнмери демдеглээн. Тыва улустуң хоспалга, аас-кежик дээш эрес-дидим демиселчилер — алдан-маадыржыларга тураскаатқан сценаны ыктан көргүзүг солун утка-шынарлыг болган.

Ол ышкаш оларның концерт программазынган оолдар, уруглар ансамбльдери, танцы болуу тускай шанчалга четкен. Ынчангаш «Алдан-Маадыр» совхозтуң комсомолчулары, аныяктары көрүлдениң ниити негелдезинге дүүштүр шыырак белеткеннеш, бирги черни бүзүреддин-биле чаалап алган.

Ийиги черни «Сүт-Хөл» совхозтуң Вора-Тайга салбырының, үшкүзүн «Октябрь 30 чылы» совхозтуң комсомолчулары багай эвес белеткелдинн көргүскеп, тус-туста үлешкеннер.

Көрүлдеге тиилекчи болган комсомол организацияларын, уран талаптылыг, идепкейлиг бот-тывыышкыр артистерни өртектиг белектер, күндүлел бижиктер, дипломнарбиле шаңнаан.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

ДУЗАЛЫГ БОЛУР

Чаа-Хөл ортумак школазының базазынга районнуң тыва дыл болгаш литература башкыларының семинар-практикумунга чыглып келген тыва дыл болгаш литература башкыларынга школаларның хоочун башкыларын С. М. Суван, М. К. Кувак ѳөредилгиг, аныктыг кичээлдерни эрттиргеп. С. Ш. Хомушкунуң удуртканы школада ѳөренирилерниң шин болгүүмүнүң киржикчилерп В. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шинзинден үзүндүлерни көргүскеп солуун болган. Хүнүңүн ийиги чартыында школаның аныяк башкызы Е. О. Маскыр-оол 3 «б» класска класстан дашкаар номчулга кичээлин эрттиргеп.

Семинарга киришкеп башкылар ажык кичээлдерден боттарының ажылынга дузалыг болур, хөй ажыктыг чүүлдерни алгаанар. Сайгарылга үезинде башкылар боттарының саналдарын беріп, башкыларның кичээлдеринге бедик үнелелди бергеннер. С. М. Суван кичээлинге ѳөренирилерниң бот-тускайлаг ажылынче хөй кичээнгейни салып, ѳөренирилер билигни мөмдан билип алгаш, түнелдин боттары үндүрүптерин чедип ап турарын башкылар соңуургаанар. Оон ангыда башкының кичээлинде уругларның харылзаалыг чугаазын сайзырадыруның талазы-биле көргүзүг материалдарын ажыглап турарынга башкылар тавржырган. 4-ку класска М. К. Кувактың эртиргеп чаа хевиринин экскурсинн кичээли кончут солун болган. Ол кичээлди башкы «Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан» деп эпиграфтың адаавиле С. Сүрүн-ооллуң «Өжээн кончуг» деп чүүлүнге эрттиргеп. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында ТАРның ажылчы чону акы-дүүма совет чонга. Кызыл Шеригге кандыг дузалы чедирип турганын, тыва эки турачыларның маадырлыг чоруктарын ол кичээлге чугаалаашкын. Кичээл соонда ѳөренирилер болгаш олурушкан башкылар төөгүүнүң арынарын бадыткап турар барымдаалярны школаның чурттынчилел институдунуң музейинден барып көргеннер.

Үшкү класска класстан дашкаар номчулга кичээлин уругнар чогаалчызы Э. Кечил-ооллуң «Экин, хүнүм» деп номунга хамаарыштыр башкы Е. О. Маскыр-оол эртиргеп. Чогаалчының номчунуң темаларының айы-биле шүлүктерни ѳөренирилерге номчуудуп, шээжи-биле чугаалаашкын, оларны сайгарып чугаалажып турар үеде башкы эртемнер арезында харылзааларны база утпайн, уругларның чүнү ѳөренгенин катаптадып турар. Чогаалдарның кижизидилгелиг талазынче башкы улус кичээнгейин салган. Кичээл үезинде ѳөренирилерниң соңуургалын, идепкейин көдүрериле янзы-бүрү оюнарны башкының ажыглаанын аалчылар соңуургаан.

Семинар - практикумнуң түңнелинде районнуң тыва дылга болгаш литература башкыларының методиктиг катгыжыышкынының удурткужу, методист башкы, улус ѳөредилгезинниң тергинин У. О. Донгак мындыг янзылыг семинарларны организастаары башкыларга практиктиг дузалы чедиреринн демдеглээн. Семинарның киржакчилери семинарларны район иштинин школаларынга эрттиреры мурнакчы башкыларның арга-дуржулгазын тараалырының база бир ѳрээзы деп түңнелге келген.

Анна МААДЫ.
РСФСР-ниң национал школаларының эртем-шинчилел институдунуң Тыва лабораториязының эртем ажылдакчызы.

ТВ

АПРЕЛЬ 26
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минутка». 8.35 Мультфильмнер. 8.55 «Экин, музыка!». 9.45 «Камера делегейже көрүп тур». 10.50 Медээлер. 11.00 «Аян-чорукчулар клуву». 12.00 «Свердловскиниң опера театры чалап тур». Д. Шостаковичиниң «Катерина Измайлова» деп операзының арыннарындан. 12.40 — 13.20 Мультфильмнер. 15.30 Медээлер. 15.45 Эде тургустуунушкуун прожектору. 15.55 Музыка эртинези Л. Бетховен. Симфония № 5. 16.30 Уругларга шагы. 17.30 «Өппүктер экранны». Амгы үеде полыша кипематограф. 18.35 Бөгүн делегейде. 18.50 «Эфирде музыка». 20.30 Эде тургустуунушкуун прожектору. 21.00 «Ye». 21.30 «Үеэнниң портрединден». «Вулканолог» телефильм. 22.00 «Джаз концертиз». 22.55 Бут бөмбүү. Делегей чемпионадынга шилилге маргылдаадар. СССР биле ГДР-ниң шилиндек командалары. 23.45 Бөгүн делегейде. 00.00—00.50 Бут бөмбүү. СССР биле ГДР-ниң шилиндек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Физика. 8 класс. Техниктиг чогаадылга болгумунге кылдыгган. 9.05 Немец дыл. 10.05 Л. Н. Толстой «Дайын болган тайбым». 10.25 Компьютер-биле чугаа. 11.20 Немец дыл. 11.50 Г. Запольская — «Папин Дульсинеяның моралы». Телешин. 14.30—14.40 Медээлер. 17.05 Медээлер. 17.15 Д. Брубек. Концерт. 17.25 Тула телестудиязының программазы.

КЫЗЫЛДАН

18.15 Уругларга фильм. 18.30 «Культура болгаш амыдыраа». Кызылдың уран чүүл училищезиниң клуб салбырының 25 чыл болганынга. 19.15 «Тыва черде». Үндүрүлгеле: Медээлер. «Часкы хүн чылы чемгерер». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Армян телевидение программазы. 21.00 «Ye». 21.30 Эде тургустуунушкуун прожектору. 21.40—00.20 «Иллюзион». «Масс Медиа». Уранчечен фильм. 1-2 серилялары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.15 Концерт. 18.35 Мультфильмнер. 19.05 Магадан телестудиязының программазы. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Кино

АПРЕЛЬ 26-ДА

«НАНЫРАЛ»: «Дикое сердце» 9.10, «Легенда о Нараяме» 11.10, 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

Видеозал: «Сила любви» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Погладь кошку за ушами» 9.10, «Щорс» 10.50, 13.10, «Утреннее шоссе» 15.30, «Отцы» 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Жемчуг» 14.30, 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пурпурная роза Каира» 14.30, «Трагедия в стиле рок» 16.30, 19.30 шактарда.

Обаар

Республикага кезек булуттаар. Чагбас, Мурнуу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 2 градус чедир, а хүндүс 18—20 градус чылыыр.

Кызылга кезек булуттаар. Чагбас, Мурнуу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10, күштели бергенде 15—20 метр чеде бээр. Дүне 2—3, чамдык черлерге 6—8 градус соор, хүндүс 15—20, чамдык черлерге 6—11 градус чылыыр.

Кызылдың аян-чорук болгаш экскурсиялар бюрозу дараазында маршруттарга турлеш путёвкаларны сапаадеп турар:

ТАШКЕНТ — 1989 чылдың май 3-тен 7-ге чедир, путёвка ертээ 229 рубль;

АЛМА-АТА — июнь 28-дан 30-ге чедир, путёвка ертээ 209 рубль;

ВИЛЬНЮС — май 30-дан июнь 3-ке чедир, путёвка ертээ 316 рубль;

КИШИНЕВ — июнь 5-тен 20-ге чедир, путёвка ертээ 388 рубль;

АДЛЕР — июнь 23-тен июль 13-ке чедир, путёвка ертээ 443 рубль.

Азып-чемпион, гостиницага чурттаарынга, экскурсия хандырылгазының чарыгдаларын, базар болгаш келиринин самолёт билеттериниң ертээ путёвканың ертээнде кирип турар.

«СУКПАК» совхоз 350 килограмм чедир дириг деңгээлдиг аныяк боза малды хүлээп алыр болгаш ооң килограмм дириг деңгээлинге оваштыр 2 рубльди, 350 килограммдан ерт деңгээлдиг малдың бир килограмм дириг деңгээлин дээш 1 рубль 80 копеекти төлээр.

Совхозтуң хүлээп алыышкын базазынга эртенинн-не 8 шактан 16 шакка чедир, субботада—8 шактан 14 шакка чедир малды хүлээп алыр.

Мал дужаар хамаатылар-ның чагыын бөлүүлер транспорт-биле совхоз хандырар.

Редактор П. С. ШАРАВИЙ.

367000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫН» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ сарымсалдалы секретарь — 3-34-92;
◆ орлакчылары — 3-43-23;
◆ партийжи амыдырал киллизи — 3-36-42; 2-36-25
◆ совет тургузуг, сомаа айтырыглар киллизи — 3-34-09; 3-41-23;
◆ үлетпур киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпур киллизи — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информация киллизи — 3-37-11;
◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорзар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ үнүтүкчүзер — 2-27-41;
◆ солун келбейн баргаска — 2-32-75 че долгар.

Чыыза 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амазы. Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном сактыышкын керектериниң талазы-биле бүрүзе комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин бала Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 273. ТС—00296.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соведиинин болгаш Министрлер Чөвүлелиннн органы

1989 ч. апрель 27 четверг № 99 (13999)
1925 чылдан үнезилеттингеп.
Өртээ 3 нап.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1989 чылдың апрель 25-те СЭКП Төп Комитединиң Пленуму болган.

СЭКП Төп Комитединиң ажыл-чорудулгазының организастыг чамдык айтырыгларын Пленум чугаалажып көрген. СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев Пленумга илеткел кылган.

СЭКП ТК-ның пенсияда турар бөлүк кежигүннери, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттар, СЭКП-нин Төп Ревизия Комиссиязының бөлүк кежигүннери партияның сонгулдалыг төп органнарынга боттарының эрге-хүлээлгелеринден хостаар дугайында СЭКП Төп Комитединге болгаш СЭКП-нин ТРК-зынга дилег киргенин эш М. С. Горбачев дыңнаткан. (Дилегнин бижимелин парлалгага парлаар).

Боттарының эрге-хүлээлгелеринден хосталыр дугайында дилегни бижээн ТК-ның кежигүннериниң, ТК-ның кежигүнүнге кандидаттарның, СЭКП-ниң ТРК-зының кежигүннериниң дилээн СЭКП ТК-ның Пленуму болгаш СЭКП-нин Төп Ревизия Комиссиязы хандырган. Партияның сонгулдалыг органнарының составынга оларның ажылдап келгени дээш ол эштерге улуу-биле өөрүп четтиргенин эш М. С. Горбачев илергейлээн болгаш оларга чаагай күзээшкиннерни чугаалаан.

Пленумга санал бергеннер: С. А. Афанасьев—СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, А. П. Ночевкин—СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, Г. А. Жуков —СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, персоналдыг пенсионер, А. П. Ляшко—СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, Р. С. Бобовиков—СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП Владимир обкомунун бирги секретары, Е. Ф. Муравьев —СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, А. П. Мясников —СЭКП ТК-ның кежигүнү, Коршуновскинин даг байлаан болбаазырадыр комбинадының машинязи, Иркутск область, П. Н. Федосеев—СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-нин Эртемнер академиязының президиумунун чөвүлекчизи, Ю. Ф. Соловьев —СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП Ленинград обкомунун бирги секретары, Г. А. Алиев—СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, А. П. Александров—СЭКП ТК-ның кежигүнү, атомнуг энергияның И. В. Курчатов аттыг институдунуң хүндүлүг директору, В. Т. Сайкын — СЭКП ТК-ның кежигүнү, улус депутаттарының Москва хоорай Соведиинин күүскомунун даргазы, Г. В. Колбин—СЭКП ТК-ның кежигүнү, Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, И. К. Полозков—СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Краснодар крайкомунун бирги секретары, В. И. Калашников—СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Волгоград обкомунун бирги секретары, А.-Р. Х. Везиров—Азербайджанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, А. Н. Аксенов —СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-нин Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазы, А. Г. Мельников — СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Кемерово обкомунун бирги секретары, В. К. Месяц—СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Москва обкомунун бирги секретары, В. И. Мельников—СЭКП Коми обкомунун бирги секретары.

Дараазында эштерни кандидаттардан СЭКП ТК-ның кежигүннериниче Пленум шилчиткен: В. Г. Афонин —СЭКП Куйбышев обкомунун бирги секретары, А. А. Бабенко —РСФСР-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Е. П. Велихов—ССРЭ-нин Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, В. В. Григорьев — Белоруссияның Компартиязының Витебск обкомунун бирги секретары, В. А. Ивашко —Украинаның Компартиязының ТК-зының ийиги секретары, В. А. Касимова —«Арсенал» заводтун радиомонтажниги, Тула хоорай, Ю. А. Квицинский —ССРЭ-нин Германияның Федеративтиг Республиказында Оиза болгаш Бүрүн эргелиг элчини, Т. Б. Киргизбаева—«Маяк» совхозтун хөвең ажыл-агый бригадазының бригадири, Узбек ССР, С. В. Клейко —«Красноярскуголь» бүдүрүлге каттыжышкынның «Назаровский» разрезинин экскаватор машинязи, А. Е. Колбешкин — Воронежтин «Электроника» эртем-бүдүрүлге каттыжышкынының херекселдер слесарьларының бригадири, В. А. Коптюк—ССРЭ-нин Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, ССРЭ-нин Эртемнер академиязының Сибирь салбырының даргазы, Ю. И. Лобов—Д. Ф. Устинов аттыг «Ижмаш» бүдүрүлге каттыжышкынында партком секретары, Удмурт АССР, П. К. Лучинский—Таджикистанның Компартиязының ТК-зының ийиги секретары, В. А. Масол—Украин ССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, Г. В. Меркулова—Владивостоктун бажың тудар комбинадының штукатур-малярлар бригадири, Г. А. Метонидзе —Тбилисинин В. И. Ленин аттыг электровоз тудуунун заводунда электромонтажниктер бригадири, М. Ф. Ненашев —ССРЭ-нин Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы, В. В. Осипов—генерал-полковник, В. Р. Паршина—«Детскосельский» совхозтун бригадир-ногаажызы, Ленинград область, И. А. Пентюхов—XVII партсъезд аттыг күрүнениң уксаажыдылга заводунуң директору, Орел область, Е. М. Примаков—ССРЭ-нин Эртемнер академиязының делегей экономиказының болгаш делегей харылзаалар институдунуң директору, И. Х. Ромазан—Магнитогорскинин В. И. Ленин аттыг комбинадының чингине директору, В. М. Фалин—СЭКП ТК-ның Делегей киллизинин эргелекчизи, К. В. Фролов—ССРЭ-нин Эртемнер академиязының оралакчы президентизи.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев түннел сөс чугаалаан (саналдарны болгаш түннел сөстү парлалгага парлаар).

СЭКП ТК-ның Пленуму бодунуң ажылын оон-биле дооскан.

1989 чылдың апрель 25-те СЭКП ТК-ның Пленумунга СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

Эштер!

Төп Комитеттиң бо Пленумунга чугаалажып көөр кылдыр киргеи айтырыгларга дүүшүр СЭКП Төп Комитединиң бөлүк кежигүннериниң, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттарының, СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннериниң дилээн чугаалажып көөрүн Төп Комитеттиң Пленумундан дилеп тур бис.

Бистер СЭКП-ниң XXVII съездинге бистиң партиявыстың удурткучу органнарының составынга сонгуттургаш, съезд соолудээн үеде нааы-хар болгаш кадыкшыл байдалының аайы-биле пенсияже үнген бис.

Амгы үеде, СЭКП Төп Комитединиң болгаш СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының составында кирип турар бүгү эштерден эде тургустуунушкунга киржир талазы-биле күжениишкиниг ажыл-чорудулга негеттинип турар. ажыл-херектиң эрге-ажыктарын барымдаалап көргеп, боттарывыстың ТК кежигүнерн. СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттар. Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннери бүрүн эрге-хүлээлгелеривисти дүжүрери чугула.

Бо дилегни СЭКП Төп Комитединге, Төп Ревизия Комиссиязынга киирбишаан, бистиң партиявыстың, ооң Төп Комитединиң болгаш СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң политиктиг угланышкынын чаңгыс уң-биле деткип тур бис.

Биске көргүскен бедик бүзүрел дээш чүректин ханызындан өөрүп четтиргенивисти ленинчи партияга, ооң Төп Комитединге плереңип, бистиң шинтилелиивистиң революшчу чаартылгазынга, эде тургустуунушкунуң сорулгаларын шинтипирлээринге чаа-чаа чедишкиннерни чүректин ханызындан күзеп тур бис.

Ленинчи партияның ажыл-чорудулгазынга моон соңгаардаа идепкейлиг киржиривисти СЭКП Төп Комитединге бүзүредип тур бис.

Бистиң ажыл-чорудулгавыстың организастыг чамдык айтырыгларын Пленум чугаалажып көрген. СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев Пленумга илеткел кылган.

СЭКП ТК-ның пенсияда турар бөлүк кежигүннери, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттар, СЭКП-нин Төп Ревизия Комиссиязының бөлүк кежигүннери партияның сонгулдалыг төп органнарынга боттарының эрге-хүлээлгелеринден хостаар дугайында СЭКП Төп Комитединге болгаш СЭКП-ниң ТРК-зынга дилег киргенин эш М. С. Горбачев дыңнаткан. (Дилегнин бижимелин парлалгага парлаар).

Боттарының эрге-хүлээлгелеринден хосталыр дугайында дилегни бижээн ТК-ның кежигүннериниң, ТК-ның кежигүнүнге кандидаттарның, СЭКП-ниң ТРК-зының кежигүннериниң дилээн СЭКП ТК-ның Пленуму болгаш СЭКП-нин Төп Ревизия Комиссиязы хандырган. Партияның сонгулдалыг органнарының составынга оларның ажылдап келгени дээш ол эштерге улуу-биле өөрүп четтиргенин эш М. С. Горбачев илергейлээн болгаш оларга чаагай күзээшкиннерни чугаалаан.

Пленумга санал бергеннер: С. А. Афанасьев—СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, А. П. Ночевкин—СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, Г. А. Жуков —СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, персоналдыг пенсионер, А. П. Ляшко—СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, Р. С. Бобовиков—СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП Владимир обкомунун бирги секретары, Е. Ф. Муравьев —СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, А. П. Мясников —СЭКП ТК-ның кежигүнү, Коршуновскинин даг байлаан болбаазырадыр комбинадының машинязи, Иркутск область, П. Н. Федосеев—СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-нин Эртемнер академиязының президиумунун чөвүлекчизи, Ю. Ф. Соловьев —СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП Ленинград обкомунун бирги секретары, Г. А. Алиев—СЭКП ТК-ның кежигүнү, персоналдыг пенсионер, А. П. Александров—СЭКП ТК-ның кежигүнү, атомнуг энергияның И. В. Курчатов аттыг институдунуң хүндүлүг директору, В. Т. Сайкын — СЭКП ТК-ның кежигүнү, улус депутаттарының Москва хоорай Соведиинин күүскомунун даргазы, Г. В. Колбин—СЭКП ТК-ның кежигүнү, Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, И. К. Полозков—СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Краснодар крайкомунун бирги секретары, В. И. Калашников—СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Волгоград обкомунун бирги секретары, А.-Р. Х. Везиров—Азербайджанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, А. Н. Аксенов —СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-нин Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазы, А. Г. Мельников — СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Кемерово обкомунун бирги секретары, В. К. Месяц—СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Москва обкомунун бирги секретары, В. И. Мельников—СЭКП Коми обкомунун бирги секретары.

Дараазында эштерни кандидаттардан СЭКП ТК-ның кежигүннериниче Пленум шилчиткен: В. Г. Афонин —СЭКП Куйбышев обкомунун бирги секретары, А. А. Бабенко —РСФСР-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Е. П. Велихов—ССРЭ-нин Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, В. В. Григорьев — Белоруссияның Компартиязының Витебск обкомунун бирги секретары, В. А. Ивашко —Украинаның Компартиязының ТК-зының ийиги секретары, В. А. Касимова —«Арсенал» заводтун радиомонтажниги, Тула хоорай, Ю. А. Квицинский —ССРЭ-нин Германияның Федеративтиг Республиказында Оиза болгаш Бүрүн эргелиг элчини, Т. Б. Киргизбаева—«Маяк» совхозтун хөвең ажыл-агый бригадазының бригадири, Узбек ССР, С. В. Клейко —«Красноярскуголь» бүдүрүлге каттыжышкынның «Назаровский» разрезинин экскаватор машинязи, А. Е. Колбешкин — Воронежтин «Электроника» эртем-бүдүрүлге каттыжышкынының херекселдер слесарьларының бригадири, В. А. Коптюк—ССРЭ-нин Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, ССРЭ-нин Эртемнер академиязының Сибирь салбырының даргазы, Ю. И. Лобов—Д. Ф. Устинов аттыг «Ижмаш» бүдүрүлге каттыжышкынында партком секретары, Удмурт АССР, П. К. Лучинский—Таджикистанның Компартиязының ТК-зының ийиги секретары, В. А. Масол—Украин ССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, Г. В. Меркулова—Владивостоктун бажың тудар комбинадының штукатур-малярлар бригадири, Г. А. Метонидзе —Тбилисинин В. И. Ленин аттыг электровоз тудуунун заводунда электромонтажниктер бригадири, М. Ф. Ненашев —ССРЭ-нин Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы, В. В. Осипов—генерал-полковник, В. Р. Паршина—«Детскосельский» совхозтун бригадир-ногаажызы, Ленинград область, И. А. Пентюхов—XVII партсъезд аттыг күрүнениң уксаажыдылга заводунуң директору, Орел область, Е. М. Примаков—ССРЭ-нин Эртемнер академиязының делегей экономиказының болгаш делегей харылзаалар институдунуң директору, И. Х. Ромазан—Магнитогорскинин В. И. Ленин аттыг комбинадының чингине директору, В. М. Фалин—СЭКП ТК-ның Делегей киллизинин эргелекчизи, К. В. Фролов—ССРЭ-нин Эртемнер академиязының оралакчы президентизи.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев түннел сөс чугаалаан (саналдарны болгаш түннел сөстү парлалгага парлаар).

СЭКП ТК-ның Пленуму бодунуң ажылын оон-биле дооскан.

Эштер!

Төп Комитеттиң бо Пленумунга чугаалажып көөр кылдыр киргеи айтырыгларга дүүшүр СЭКП Төп Комитединиң бөлүк кежигүннериниң, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттарның, СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннериниң дилээн чугаалажып көөрүн Төп Комитеттиң Пленумундан дилеп тур бис.

Бистер СЭКП-ниң XXVII съездинге бистиң партиявыстың удурткучу органнарының составынга сонгуттургаш, съезд соолудээн үеде нааы-хар болгаш кадыкшыл байдалының аайы-биле пенсияже үнген бис.

Амгы үеде, СЭКП Төп Комитединиң болгаш СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының составында кирип турар бүгү эштерден эде тургустуунушкунга киржир талазы-биле күжениишкиниг ажыл-чорудулга негеттинип турар. ажыл-херектиң эрге-ажыктарын барымдаалап көргеп, боттарывыстың ТК кежигүннерн. СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттар. Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннериниң бүрүн эрге-хүлээлгелеривисти дүжүрери чугула.

Бо дилегни СЭКП Төп Комитединге, Төп Ревизия Комиссиязынга киирбишаан, бистиң партиявыстың, ооң Төп Комитединиң болгаш СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң политиктиг угланышкынын чаңгыс уң-биле деткип тур бис.

Биске көргүскен бедик бүзүрел дээш чүректин ханызындан өөрүп четтиргенивисти ленинчи партияга, ооң Төп Комитединге плереңип, бистиң шинтилелиивистиң революшчу ёзу-биле чаартылгазынга, эде тургустуунушкунуң сорулгаларын шинтипирлээринге чаа-чаа чедишкиннерни чүректин ханызындан күзеп тур бис.

Ленинчи партияның ажыл-чорудулгазынга моон соңгаардаа идепкейлиг киржиривисти СЭКП Төп Комитединге бүзүредип тур бис.

СЭКП Төп Комитединиң кежигүннери:

Александров А. П.
Алиев Г. А.
Алтунин А. Т.
Антонов А. К.
Архипов И. В.
Афанасьев С. А.
Багиров К. М.
Байбаков Н. К.
Бальмонт Б. В.
Бахирев В. В.
Башилов С. В.
Бородин Л. А.
Васильев Н. Ф.
Ващенко Г. И.
Герасимов И. А.
Грибков А. И.
Громова М. С.
Громыко А. А.
Гудков А. Ф.
Гуженко Т. Б.
Демиденко В. П.
Демирчян К. С.
Демичев П. Н.
Добрик В. Ф.
Долгих В. И.
Егоров А. Г.
Ежевский А. А.
Ермин Л. Б.
Зайцев М. М.
Зимянин М. В.
Ивановский Е. Ф.
Карлов В. А.
Карпова Е. Ф.
Клименко И. Е.
Клюев В. Г.
Коноплев Б. В.
Корниенко Г. М.
Крутлова З. М.
Кузнецов В. В.
Куликов В. Г.
Куркоткин С. К.
Ломако П. Ф.
Лутак И. К.
Ляшко А. П.
Макаренко В. С.
Мальцев В. Ф.
Мозговой И. А.
Муравьев Е. Ф.
Поченкин А. П.
Отарков Н. В.
Одинцов В. Е.
Петров В. И.
Поляков В. Н.
Пономарев Б. Н.
Пономарев М. А.
Прокопьев И. П.
Птицын В. И.
Рахманин О. Б.
Рекунков А. М.
Рыков В. Н.
Савйнкин Н. И.
Соколов С. Л.
Соломенцев М. С.
Теребилов В. Н.
Титаренко А. А.
Тихонов Н. А.
Третьяков П. И.
Трунов М. П.
Федосеев П. Н.
Филатов А. П.
Червоненко С. В.
Черный А. К.
Шакиров М. З.
Школьников А. М.

СЭКП Төп Комитединиң кежигүннериниге кандидаттар:

Антонов Н. А.
Буренков С. П.
Воронковский Г. П.
Глушков Н. Т.
Давыдов Н. Г.
Демичев В. В.
Матафонов М. И.
Мукашев С.
Рубэн Ю. Я.
Рыбаков А. М.
Егоров Г. М.
Ермаш Ф. Т.
Жуков Г. А.
Камалиденов З.
Комаров Н. Д.
Коновалов В. Н.
Константинов А. У.
Кошоев Т. Х.
Саркисян Ф. Т.
Сенлов Г. Н.
Силаров Ю. А.
Шакиро Л. Б.
Шубников Н. М.
Ястребов И. П.

СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннери:

Балыкова Л. К.
Гилашвили П. Г.
Гребенюк В. А.
Ерпилов П. И.
Ефремов Л. Н.
Зверев А. И.
Кашитонов И. В.
Комарова Д. П.
Криворучко Л. Л.
Сизов Г. Ф.
Сонгайла Р.-Б. И.
Степанов В. Т.

Партия Төп Комитединиң Пленумунга моон киргеи айтырыгларын бүзүрүң угуулга бижиишиге хамаарыштыр чугаалаксаан чүүлдерим бо.

Бис маңаа кандыг харыы бээр бис?

Политбюро Төп Комитеттиң кежигүннериниң, ТК-ның кежигүнүнге кандидаттарның, Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннериниң олар боттарының эрге-хүлээлгелеринден хосталыр-ының дугайында партия Төп Комитединге бижээн угуулгазындаан хандырып болур деп саналп турар. Бо талазы-биле Устав ёзугаар кандыг-даа шаптараазыннар чок. Маңаа чажыт бадылаашкынын херээ чок, чүге дээрге Устав ёзугаар чажыт бадылаашкынны партия Төп Комитединиң составындан кандыгбир чылдагаан-биле кайы-бир кижиниң үндүрер аларган таварылгада чорудар болгай. А бо таварылгада чугаа болза кижилер боттуг, үнезилелдиг чылдагааннардан эрге-хүлээлгелеринден боттары хосталып турарының дугайында, ынчангаш бис оларның дилээнге биледиг хамаарыштыр болур ужур-лугут бис. Политбюроның бодалы мынаар.

Политбюро бистиң эштеривистиң дилээн хандырар деп саналды киирип турар деп чугаалаадым.

Партия Төп Комитединиң Пленумунга моон киргеи айтырыгларын шуптузу бо-ла. Бо айтырыгны чугаалажып кероэлинер, шинтипирлээнцер. ТК-ның болгаш ТРК-ның кежигүнүнге кандыгыл? Мен маңаа чүве чугаалаксаан турар болза, чугаалазын, Пленумнун бүгү киржикчилерин-даа чалап тур мен.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге, СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязынга

Бистер, СЭКП Төп Комитединиң кежигүннери, Төп Комитеттиң кежигүнүнге кандидаттар, СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннери бистиң даравазында дилээнниг чугаалажып көөрүн СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуңан дилеп тур бис.

Бистер, СЭКП-ниң XXVII съездинге бистиң партиявыстың удурткур органнарының составынга сонгуткаш, съезд соолудээн үеде нааы-хар азы кадыкшыстың байдалы-биле пенсияже үнгеи улуг болгай бис.

Амгы үеде СЭКП Төп Комитединиң болгаш СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының составында кирип турар бүгү эштерден эде тургустуунушкунга киржир талазы-биле шинтипирлиг ажыл-чорудулга негеттинип турар болганда, ажыл-херектиңнин эрге-ажыын барымдаалаш ТК-ның кежигүннери, СЭКП ТК-ның кежигүннериниге кандидаттар, Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннери бүрүн эрге-хүлээлгелеривистеи чайлап бээри чугула деп саналп тур бис.

СЭКП Төп Комитединге, Төп Ревизия Комиссиязынга бо дилегни киирип тура, бистиң төрээн партиявыстың, ооң Төп Комитединиң болгаш СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң политиктиг угланышкынын чаңгыс уң-биле деткип турарывысты илергейлеп тур бис.

Биске көргүскеи бедик идегел дээш ленинчи партияга, ооң Төп Комитединге чүректин ханызындан өөрүп четтиргенивисти илергейлевишаан, бистиң шинтилелиивисти революшчу ёзу-биле чаартырынга, эде тургустуунушкуниуң сорулгаларын шинтипирлээринге чаа-чаа чедишкиннерни чүректин ханызындан күзеп тур бис.

Ленинчи партияның ажыл-чорудулгазынга моон соңгаардаа идепкейлиг киржиривисти СЭКП Төп Комитединге бүзүредип тур бис.

СЭКП Төп Комитединиң кежигүннери:

Александров А. П.
Алиев Г. А.
Алтунин А. Т.
Антонов А. К.
Архипов И. В.
Афанасьев С. А.
Багиров К. М.
Байбаков Н. К.
Бальмонт Б. В.
Бахирев В. В.
Башилов С. В.
Бородин Л. А.
Васильев Н. Ф.
Ващенко Г. И.
Герасимов И. А.
Грибков А. И.
Громова М. С.
Громыко А. А.
Гудков А. Ф.
Гуженко Т. Б.
Демиденко В. П.
Демирчян К. С.
Демичев П. Н.
Добрик В. Ф.
Долгих В. И.
Егоров А. Г.
Ежевский А. А.
Ермин Л. Б.
Зайцев М. М.
Зимянин М. В.
Ивановский Е. Ф.
Карлов В. А.
Карпова Е. Ф.
Клименко И. Е.
Клюев В. Г.
Коноплев Б. В.
Корниенко Г. М.
Крутлова З. М.
Кузнецов В. В.
Куликов В. Г.
Куркоткин С. К.
Ломако П. Ф.
Лутак И. К.
Ляшко А. П.
Макаренко В. С.
Мальцев В. Ф.
Мозговой И. А.
Муравьев Е. Ф.
Поченкин А. П.
Отарков Н. В.
Одинцов В. Е.
Петров В. И.
Поляков В. Н.
Пономарев Б. Н.
Пономарев М. А.
Прокопьев И. П.
Птицын В. И.
Рахманин О. Б.
Рекунков А. М.
Рыков В. Н.
Савйнкин Н. И.
Соколов С. Л.
Соломенцев М. С.
Теребилов В. Н.
Титаренко А. А.
Тихонов Н. А.
Третьяков П. И.
Трунов М. П.
Федосеев П. Н.
Филатов А. П.
Червоненко С. В.
Черный А. К.
Шакиров М. З.
Школьников А. М.

СЭКП Төп Комитединиң кежигүннериниге кандидаттар:

Антонов Н. А.
Буренков С. П.
Воронковский Г. П.
Глушков Н. Т.
Давыдов Н. Г.
Демичев В. В.
Матафонов М. И.
Мукашев С.
Рубэн Ю. Я.
Рыбаков А. М.
Егоров Г. М.
Ермаш Ф. Т.
Жуков Г. А.
Камалиденов З.
Комаров Н. Д.
Коновалов В. Н.
Константинов А. У.
Кошоев Т. Х.
Саркисян Ф. Т.
Сенлов Г. Н.
Силаров Ю. А.
Шакиро Л. Б.
Шубников Н. М.
Ястребов И. П.

СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннери:

Балыкова Л. К.
Гилашвили П. Г.
Гребенюк В. А.
Ерпилов П. И.
Ефремов Л. Н.
Зверев А. И.
Кашитонов И. В.
Комарова Д. П.
Криворучко Л. Л.
Сизов Г. Ф.
Сонгайла Р.-Б. И.
Степанов В. Т.

Бистиң депутаттарывыс

КЫМ ДЭЭШ БАДЫЛААР СИЛЕР?

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы биле Кызылдың Чөөн № 646 национал-девискээр соңгулда округу

К. Д. АРАКЧААНЫҢ допчу намдары

Кара-кыс Донгаковна Аракчаа 1950 чылда Улуг-Хем районунуң Үрбүдүге албан-хаакчы ог-бүлеге төрүттүнген, тыва. СЭКП кежигүнүге кандидат.

К. Д. Аракчаа Шагаан-Арыг ортумак школазын 1967 чылда дооскан соонда Москваның Ломоносов аттыг күрүне университединиң химия факультединге ооренип кирген. Ону 1972 чылда дооскан соонда Терлиг-Хаяның мөңгүзүу будурулгезинче ажылдаары-биле чоруткан. 1973 чылдың январьда Кызылда күрүненип педагогика институдунче шилчиткен. 1974 чылдан 1978 чылга чедир ССРЭ-ниң ЭА-зының геохимия болгаш аналитиктиг химия институдунуң аспирантуразынга ооренген, химия эртемериниң кандидады аттыг диссертациязын каңгалап алган соонда. ол Күрүненип Кызылда педагогика институдунга улуг башкы болуп ажылдап турган. 1985 чылда доцент атты алган. 1986 чылдың сентябрьда ону ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбырының Тывада чаа тургустунган комплекстиг кидлээшиниң эртемден секретары албан-дужаалче шилчиткен. 1989 чылдан эгелеп ол кидлээшиниң физика-химиктиг аргалар шинчилээр лабораториязының башкарыкчы эртем ажылдакчызы.

К. Д. АРАКЧААНЫҢ программазы

ССРЭ-ниң улус депутады — хүндүүт ат эвес, а күрүнеш, чер-черлерде девискээр-дерииң, кижи бүрүзүниң эрге-ажыынга хамаарыштыр хүлээп алдынып турар шинтирлер дээш харымсалгалыг. Ынчангаш чонуң эрге-чагыргазын улам күштелдирери чугула. Ол дээрге девискээрде бүгү айтырыгларны чонуң эрге-чагыргазынче шинтирлээри-биле дамчыдары ол. Ол айтырыгларны демократтыг хостелгелер: сөстүк, парлалганың, чүдүлгениң хостуу, массалыг информация чепсектериниң ажыкчары чокта шинтирлээри болдувас.

Экономика талазы-биле күрүнеши болгаш ооң чамдык девискээрлериниң социал нөлдерлерин хандырарынче, кодээ ажыл-агыйны, кадык камгалалды хөгжүдүрүнче, экология айтырыгларын шинтирлээринче, улус өөредилгезин, культураны, уран чүүлүү хөгжүдүрүнче инвестиция политиказын эскерири дээш туржүр мен. Социал херегелдер — ол дээрге пенсия хандырылгазын, эвээш оруулгалыг ог-бүлелерге дузаны көвүдүрүнүн, эвээш шалыныг кижилерге төлевирин улгаттырарын, бот нөлдерге пособиелерин немээрии чедип алыры-тыр. Ону чедип алырда терис чарыгдалдарын кызырар, карыллаган будурулгелерге дотацин бээрин аазъедиргил-дир.

Херээженнер айтырыы кол черии эдепп турар. Херээжен кижиге ог-бүлезинче, чаштар кижилерииге боттуг аргаларны бээри чугула. Оларны аар күш-ажылдан, хүнекилеерде ажылдаарындан хостаары чугула.

Чонуун херегледи барааннарын, илангыя чаа хүрүглаларга барааннарыны көвүдүлирии дээш туржүр мен. Ону чедип алырда кооперативтерии арендя үлетпүрлерии хөгжүдер херек.

Аграр айтырыынын талазы-биле — «Черии — тараачынга» деп деминии кыйынгыны аныырадга боттанган-дары дээш туржүр мен. Ынчангаш черии тараачынарга үр хуусаазыг кылдыр бээри чугула, шак ынчаар ону эдепкилирип, аъш-чем айтырыын долу шинтирлээр болур.

Националдар аразынын харылзаалдарынын айтырыынга чүрүмүн бүгү хүстөрүнүн дыка, культураның чүве-биле болгаш чогаалыгла-ның өөренип, ону сайгыра-ныы чугула. Оларнын чон, чыдараын болгаш ёзугаалдарын тоодувазар. Ооң-биле ка-ны ог-бүлелерии чогуумалы тегүүлде-ниге ядыг бээр, чамдыктарын курорт-сапаторий-турист зонаалары кылыр.

Аныяктар айтырыын бистеп хүнүреечит. Бистеп, илангыя кодээ черде ажылдавайн турар аныяктар хөй. Ооң чылгаланнарыы-ла хөй. Бирээни —күш-ажылдан кодээ аныяктарның хоорулганы. А ескелеп кол чылдагаанны —аныяктарның азырадыкчы хөөнге чаңчыкканы, күш-ажыл телевириниң эвээжи, социал айтырыгларны чогумалыг кылыр шинтирлевейн турары. Ол шыкат клубтар, библиотекалар, спорт комплекстери — аныяктарны кодээге арттыгар аргаларның бирээни ол. Чаштарның база аныяктарның кижизидилгези, кадр айтырыын шинтирлээри — кол айтырыглар. Ооң-биле кады ажыл-агыйларның специалистери чедиишпейн турарын барымдаалаш, республикага Тывада чүртээн турар бүгү национальностарның үрүглары өөрелир. Бойдус болгаш гуманитардыг эртемнер школазын тургузары чугула. Ол черинии кадрларын (орус, тыва болгаш өске-даа кижилерии) чүртүп дээш өөредилге черлериинге өөредилге үезинде республиканың айтыкчыларын өөрепкинче болгаш шинтирлээринче углавидырыы чугула.

Интернационалчы болгаш патриотчу кижизидилгеге төрөөн черииин төөгүзүн өөренири чугула. Ынчангаш Тывага музей хөрээн хөгжүлер херек. Чүдүлгелиг кижилерии негелдерии барымдаалары эрткен чугула апартында, Тывага будда шажынын хүрээлэн тударын көөр.

Экология айтырыы эң кол болуп артыышаан. Тыва АССР-ниң Бойдус камгалал талазы-биле күрүне комитединиң чагыргазынга ведомстволуун контроль-анализ алдынын тургузары чугула. Бойдус курлавырларын ажыглавааны дээш бүгү будурулгелер тус черииин бюджединче төлевир киирер үшүрлүг. Технологтуг нөлчинче пок-пастер-черии үрүүлүзин бойдус чирлелирер, бөктадырер горук дээш торгаал санкциязарын улгаттырары эрткен чугула. Бүгү үлетпүр болгаш болбаазыраашыга будурулгелериинге экологтуг пасспортташкынны эрттирери чугула, тодаргайлаарга, үлегерлери бүгү артыкчылаарын салып түнгээри чугула. Ол шыкат ам ажылдан турап-ган түүнүнү будурулгелерии экологтуг экспертизазын кылыры чугула. Хамыктын мурнунда Шагаан-Арыгнын пемент заводунга чоруткан.

В. Н. КОШЕЛЕВТИҢ допчу намдары

Вячеслав Николаевич Кошелев 1950 чылда Шагаан-Арыг хоорайга албан-хаакчы ог-бүлеге төрүттүнген, орус, СЭКП кежигүнү.

В. Н. Кошелев Кызылдың № 3 ортумак школазын 1967 чылда дооскан соонда Тываның автосентелге маодулга мотористеп кирген. 1971 чылда Совет Армиязының хүрээлениинден халажып келгеш, Кызылдың пассажир АТБ-зинге автобус чолаачызынга ажылдаан. 1975 чылдан эгелеп № 1 автотранспорт будурулгезиниде чолаачылап турар.

В. Н. КОШЕЛЕВТИҢ программазы

Бир эвес ССРЭ-ниң улус депутады кылдыр соңгуп алыр болза, чүртүүн экономиказын хөгжүдеримче кичээнгейии салыр мен. Үстеле күштүг, балансылаттынган экономика эрге-хоойлудуг күрүнеии тургузуп болур. Эрге-чагырганы улус депутаттарының Советтериге амдыгаатаан берип турар. Девискээриин экономиктиг болгаш социал айтырыгларын шинтирлээринге оларның ролюн болгаш харысалгазы бедиир, улус депутадының бүрүн эргелери улгадыр.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының чыыштарынга хүлээп алдынып турар кандыг-даа хоойлу хамыктың мурнунда хамааты кижи бүрүзүнүн эрге-ажыктарын камгалаар үжүрлүг деп билир мен. Ук Хоойлу хамааты бүрүзүнүн күрүне болгаш ниитилел мурнунга харысалгазын база тодарадыр.

Кандыг-даа чүрүм хажыдымшыны дээш ону кылган кижи ниитилел мурнунга харысалгага ынаар онаажыр чоруктуу, истелге органнарынче партия, совет органнарынын киржир, харын-даа айтышкын бөөр үүлдерии болдурбас дээш ажылдаар мен.

Экономиканы демократия деп адаар системаны тургузары эргежок чугула. Ажылагый реформазын ажык-чарлыг, чонуун негелдезин барымдаалап чорударын ооң үндезинин болдурар. Бот-оруга-чарылга, чиик эртектиг чүртталга шөлү, транспорт, коммунал ачы-дузазы, халас өөредилге болгаш медицина хандырыгазы, күш-ажылче кижи бүрүзүн хаара тудары дээш мышкаш үүлдерге шаптык болбас үжүрлүг.

Инфляцияже кирбейн баарынын бир кол быразы—эртек өстүрери эвес, а чонуун хереглел барааннарын, аъш-чемнин бүдүрериге, ачы-дузаны чедирериге үндүрүп турар хөй чарыгдалдарны кызырып турган чедип алыры. Ол сорулга-биле үүле министерстволарның эвес, бүдүрүлгелериң боттарының эргелеп башкарылга аппаратгарын кызырары болур. Чижээ. РСФСР-ниң Автомобиль транспорт министерствозунуң эргелеп башкарылга аппарадын бо чылын 10 хуу, а ниитизи-биле чүртке ону 15 хуу кызырып болур. Ол кызырылааны боттуу-биле кылыр херек. ооң башка кызырган дээш үүле аттарын солуп каар таварылгадар бар.

Экономиканы болгаш социал адырны хөгжүдерии чаа объектилерии тударынын күсели-биле эвес, а бар күүчтерииң ажыктыын бедидерип-биле чедип алыр. Ооң-биле колбаштыр хоорайга чаа автотранспорт будурулгезии тударын база ажык чок деп санаар мен.

Адырның экономиказын күш-ажылды организастаарының чаа экономиктиг аргаларын шинтээдип ап турган, эде тургузары чугула. Ол-ларге арендя, кооперацин керээлерии калбартыры, ажыл-агый механизмнии сайзырадгайжыдары-дыр. Амгы үеде чидиргилер база хөй болуп турар. Үүле бистии № 1 АТБ безин бо чылын аңаа туруушуннардан 230 муң рубльди чидиргеп. Сентелге албаның шимчевес чоруу, күш-ажылдың сагыыга-чурумуунуң хажыдышкыны, курлавырларны чогуур үеиинде чедир бербези мил-лион хире рубль оруглганы чедир бербээн. Бистиң 400 хире кижилиг коллектививистиң чидириң бо хире турда, бүгү чүрттүүн аажок улут дээран сөс чокка-ла билдингир.

Күрүнениң адырлар аразында каттыжышкынарын тургузары чугула деп самаар мен, ол чорук ведомство аайы-биле быдаргай чоруктуу чайладырыгга дузаларга. Бо херекке бистиң эргижиреп дегелгенген чаңчылдарывыстан үштүмар, ону эде тургузар, чаа аргаже директордан ажылчынга чедир хаара тудар херек.

Экономиканы эргелеп башкарарын тускайларын чедип алыр дээш туржүр мен, ооң-биле кады күрүне будурулгелериңге, кооперативтерге, хуула күш-ажыл чорудулгазында кижилерге дең аргаларны тургузары чугула.

Кадык камгалалын үүле артканын барымдаалап акша-ландырар чоруктарны чайладыр дээш туржүр сорулгалыг мен. Күш-ажылчы коллективтериң кадык камгалалы-ның материал-техниктиг баазазын тургузарынче углавидырары чугула. Будурудге планын күүседири-биле кижилериң кадыкшылын болгаш долгандыр турар бойдусту когарадыр чорукту болдурбас. Үлетпүрүн, кодээ ажыл-агыйның, транспорттуң, социал-культураның, чүрттээ-гэ бажыңнарының болгаш еске-даа объектилериин тудуун кылырда хамыкты мурнай экологтуг хаңы экспертизаны арттырган соонда эгелээри чугула деп санаар мен.

Бойдуска хора чедирип болур будурулгелерии доктаадын тургузар эргелиг, хамаарышпас ниити-эвилел системазын чуртка тургузары ажыктыг. Ол камгалалдын-даа, чонуун-даа болза, будурулге будурузун хынаар эргелиг болур. Бойдус камгалаар ажыл-чорудулганын акша-хөреңгизин экологиягга хоралыг объектилериин күселибиле тудар.

Бодунуң аграр петин тургузун турар үлетпүр, транспорт, тудуг будурулгелерии кодээнин социал айтырыгларын шинтирлээрине киржир хүлээлгелиг болза экн. Министерстволарның төнчүүкен фондуларынче шилчидип турар түңүнден ол хөреңгини ап болур.

Кодээ ажыл-агый продукциязын будурерин көвүдүлир сорулга-биле хууда дузалал ажыл-агыйын сайзырадыр, сад, огород тарыыр дээш кижилерге бөөр черии хемчээлин кызыгаарлаар чорукту болдурбас. Ол мышкаш кодээ ажыл-агый машиналарының, дериг-хереклелдериң ортектерии кызырары чугула.

С. Б. САРАЕВТИҢ допчу намдары

Сергей Борисович Сараев 1950 чылда Шагаан-Арыг хоорайга ажылчын ог-бүлеге төрүттүнген, орус, партия кежигүнү эвес.

Абаканның № 16 школазын дооскан соонда ол Красноярскиниң политехниктиг институдунуң кежээки салбырынга ооренип кирген, ол-ла үеде Красноярск хоорайның электри четкилериинге электромонтёрлап турган. 1970 чылда ону хүндүскү салбырже шилчиткен. 1973 чылда институтту дооскан соонда, «Красноярскэлектросетьстрой» трестиң Кызылда № 72 механоколонказының мастериинге ажылдаарыбиле чоруткан. Ол улут прораб, «Тыва коммунэнергонуң» Кызылда электри четкилериниң улут инженери болуп ажылдап турган. 1976 чылда Тываның электри четкилериниң бедик токтуг электри дамчыдар шугумуун сентээр болгаш ажыглаар албаның начальнигинче шилчиттирген, ында ам-даа ажылдап турар.

С. Б. САРАЕВТИҢ программазы

Мээң программам амгы үениң тургузуун турар чамдык чидиг айтырыгларынче утланган. Ону чогумчалыг шинтирлээр болза, кижиниң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таварымчалыг байдалдар тургустунар.

Бирги сорулга — ол дээрге чурттарга бажыңының айтырыы. Ону тудар акша-хөреңгиин үлетпүр ужур-дузалыг чамдык объектилерии тударын соксатказ, алыр. Өскээр чугаалаарга, капитал салыышкынынарны болгаш материал-техниктиг курлавырларны янзы-бүрү объектилер тударынче чашканнавас херек. Тудутда кадр айтырыы база чугула черии ээлеп турар: акшавыс бар, а тудут кылыр кижилер чедиишпес. Амгы үеде «Тыва тудутга» 1500 инжи херек болуп турар.

Ол сорулганы чедип алырда тудугжуларга таарымчалыг байдалдарны тургузары. шалыңын өстүрери чугула деп санаар мен. Чурттарга бажыңын тудуп турар үеде экскаваторларың, бульдозерлериң, суурга краннарның ээлчеглиг ажылдаарының коэффициентизии бедидери чугула. Ол шыкаш дыка хөй министерстволар болгаш ведомстволар чурттарга бажыңын тудуп шыдаар, оларның күштерин долу ажыглаар херек.

Ийнги сорулга — ол дээрге аныяк ог-бүлеге күрүне дузазын улгаттырары, иенин болгаш чаштың камгалалын күштелдирери болур. Бистии чуртувуста чаштарның өлүп хораар чоруу сайзырагай күрүмелерден хөй болуп турары дүвүренчиг. Чаш уруг азыраар нелерге бөөр шөлээни улгаттырарын хөй-хөй кандидаттар программазынга киирип келген, мен база аңаа катчып, ону шинтирлээрииге бүгү күжүмүң үндүрер мен. 2-ден 8 хар чедир уруглардыг аныяк ог-бүлелерге дузаламчы болур кылдыр оларның кайы-бирээзиниң шалыңынга немелде киирер деп бодаадыг мен. Ол чорук хөй акша-хөреңгиин негээр болгай деп чамдык кижилер удурлаяыр чадавас. Ону шинтирлээрииниң дараазында оруктары бар: бирээде — чурттa 18 миллион чедип турар эргелеп башкарылга аппарадын кызырар, ийнде — камгалал сорулгаларын база эвээжедир болгай, үште — быжыг экономиктиг үлезинде турар бүдүрүлгелер боттары төлеп шыдаар.

Чурттa-даа, республикадада кем-керек үүлгедир чорук өзүп турар. Бистии республиканың чамдык район-нарында, ооң иштинде Кызыл хоорайда кем-керек үүлгедир чорук 45-тен 52 хуу чедир оскен. РСФСР-ниң чамык девискээрлериндеи кемкерек үүлгедир чоруктар бисте хөй болуп турар. Кызыл хоорайда оперативтиг байдал нарын болуп артпышаан. Бир эвес ССРЭ-ниң улус депутадын кылдыр чоп соңгуп алыр болза, эрге-хоойлу механизмнии турғузары дээш чүткүддүг демисежир мен.

Чоокта чаа парлаттынган Кезекче хоойлуунуң үндезинниринии төлевилелиинге хамаарыштыр парлалгада үүлүп турар чамдык шүүтүмүүлелдерге бүрүн каттыжар мен. Бистиң эрге-хоойлу талазы-биле эртемденнеринис кезекче хоойлуунуң чымчадырынче кирипкеп. Буруудатгырып турар кижилериңиң эрге-ажыктарын ажык камгалаан, а когарааи кижилерни хоойлу төлевилелиинде шуут уттупкан. Ол чөптүг бе мынчаш? Бир эвес кем-керек үүлгедир чоруктарга удур шыңгыы демисеилди чорутпас болза, ол улам нептереп болур.

Бистиң хоорайның чурттакчы чонуун ногаа аймаа-биле хандырарының айтырыынга доктаап көрейн. Бо айтырыгны эргежок чугула деп көргеш, тодаргай хемчелгерии алыры чугула деп бодаар мен. Кызылдың ногаа магазиниериниң делгинирлерии көрүнер даан: картофель-даа, капуста-даа, морковь-даа чоктур. «Өстүрген бүгү дүжүттү бүрүн камгалап алыр!» деп кыйгырыг чедир күүсеттиимейн турары ооң илдең. Ону ыыгжап турар черлеривис база чер албас болгай, чүүле чер албас эвес, харын-даа ам-даа чедиишпейн турар. Чаа ногаа шыгжамырларын тударынче, эргилерим эде кылырынче бүгү күжүмүү мөөнүзээр мен.

Кызылдың суггарылга системазының тудуу бо чылын уламчылаар болгай, чыл төнчүүзүнге чедир 1000 га дужаатгыыар. Ол черниң кезиин хоорайжыларга ногаа тарыл алыр кылдыр тускайлаар. Аңаа дериг-хереклелдер кылырынче сагыш салыр мен.

«Тайга» стандиязының дугайын чугаалаар апаар. Ол кайгамчык черге чаңгыс хүнү-да эрттиргеже кайы хире кайгамчык ийик. Ыяа базаанын хирелии кончуг болдур ийин: хенаиг бажым, хаак хөлезилээр чер, бичии буфет бар. Эрткен чылын «Тувинская правда» солуп чурттакчылардан каяа дыштанырын айтырып турган болгай. Хоорайжылар «Тайгага» деп харылаан. Ынчангаш, ону эде дерип кылып алыры чугула.

Ол айтырыгны шинтирлээрде дараазында түүлдерии кылыры чугула деп бодаар мен. Спорт-кадыкшылга комплекизин аңаа тудар болза эки. Будун-будун коллективтер маңаа дыштанып ийи хүнде кээп, хүнзедир, хондур дыштанып болур кылдыр. Ооң телевилелии «Красноярскгражданпроект» институтгун филиалының ажылдакчылары кылып шыдаар. Корпустар тудуун кылыры нарын-на харын, ынчалза-даа шинтирлеп болур. Ону электрижидер айтырыгны мээң удуртун турар будурулгемнин күжү-биле шинтирлеп болур.

Специалиске сөс

БЕДИК ДҮЖҮТ АЛЫР ДИЗЕ

Дүжүттү бедидери — чер ажылдыгларның эң чугула сорулгазы. Ону кандыг аргабиле чедип алырыл? Бо талазы-биле ажыктыг чүүлдериниң бирээзи болза, «Тур» деп препаратты база цинкти ажыглаары болур. Тараа культураларының үрезиниң база тарылгазын бо ийи чүүл-биле холуп, болбаазырадыры интенсивтиг технологияның чугула элементилериниң бирээзи болуру билдингир. Ынчалза-даа чамдык ажыл-агыйларның специалистери «Тур» биле цинкти шала аймыладыгзынып турарындан оларны негелде сөзугаар ажыглавастаан. Оларны ажыглаарының дугайында сүмелер бар. тараа культураларынга салдары кандыгыл дээрин билдингир. Ынчалза-даа чогум олар бистиң республиканың хову-шөлдеринде үнүшке кандыг салдарлыгыл деп чүве билдикимес.

1987 чылда «Тур»-биле бистиң республикага 500 гектарга чашкап кызыл-тас үрезинии хораанаан, а 1988 чылда 31 муң гектарга чашкан үрезинии цинк-биле холаан. Ол элементилер тараның дүжүдүнге болгаш ынанарыпга кандыг салдарлыг болганын кым-даа хынап, санап көрбээн. Ынчаарга бистиң химизация станциязының специалистери ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг база «Кызыл тараачын» совхозтарга 1986—1988 чылдарда шенелде кылган, цинк биле «Турнуң» салдары кандыг болурун хынап көрдүвүс.

Камчанган бис мынчаш? Бир тонна үрезинге 10 литр оналажыр кылдыр (6 литр «Тур»+4 литр суг) хлорхолинхлорид-биле холупкан бис. Үрезинии чажарының мурнунда бир гектарга-ла бир центнер оналажыр кылдыр нитроаммофосту ангы чашкап. Сып салбактаалып турар үезинде ооң ангыда шак-ла мындыг холумак-биле тарылга шөлүн бүдүрүткен бис.

«Турнуң» ажыы чүл дээрге ооң ачызы-биле дүжүт көвүдээр, тараның сывы эрттир үзаваас болгаш сып калбарын чыдыптас, көң-халының үнүш быжыг болур. Бистиң дуржулгавыстан алырга. «Турнуң» ачызы-биле тарал 4-5 хонук эрте быжар, сывы үзатпас. Эң ылангыя суглуг черге кызыл-тастың сывы эрттир үзап өскеш, ооң күзүн чыдыптар, дүжүт ажаалдазынга шаптыктыг болуру билдингир. Чылда 250 мм-деп эвээш таъс чаар хову болгаш курган хову доналарынга бир гектардан 18—20 центнерден эвээш дүжүт алыр черлерге хлорхолинхлоридти («Турнуу») ажыглаарын сүмелеевейн турар бис.

Өске чемнелчидилгелер чокка «Турнуу» ажыглаары ажык чок дээрзин дуржулга бадыткаан, ынчангаш ону үнүштүн сывы салбактаалып турда. азоттуң № 30—45 хемчээли-биле холуй чаштырар херек. «Тур» тараа культураларынга колдуунда ол-шык болгаш сооксумаар чылдарда алази эки салдарлыг болуп турар.

Үрезинии «Тур»-биле холаш, ооң тараа үнүп келгенде, ооң-биле чаштырарга дүжүт бир гектарга 2.7 центнер немежир болган. Ол шыкаш хлорхолинхлорид тараага клейковина биле белоктуң көвүдээрииге дузалаар. Ындыг кызыл-тасты күрүнеге садарга, ооң ортээнге 30 хууну немеп бээр деп чүве билдингир.

Помидорнуң өзүмнерии «Тур»-биле чаштырып алырга, үнүштүн сывының өзүлдезин оожумнаар, бижыг дазылдыг болур болгаш дүжүткүрү бедиир.

Кызыл-тастың дүжүдүн база ооң шынарын экижидерииге цинктиг салдары кандыг болурун көрүп, янзы-бүрү дуржулгаларны кызгылаан бис. Чижээлээрге, ооң үрезиниң чажарының мурнунда сернокислый цинкти өттүрүп алган, 1 тонна үрезинге 200-тен 800 граммны холуп турдувус.

Сес хуу холуктуг цинк-биле үрезинии холуп тургаш, үш чыл дургузунда шенелде кылгаш, бир гектардан ортумаа-биле дүжүт 14.1 центнер турда, немей алганывыс 2.3 центнер болган. Цинк ооң ангыда, тараның быжыгын 4-5 хонук дургедеткеп болгаш үнүштүн кан хемчээлин шыдамык чоруун быжыглаан.

Шак ындыг схема-биле «Сукпак» совхоз дуржулга кылгаш, бир гектардан 12 центнер дүжүттү ажаап алган. Бир тонна үрезинге 800 грамм сернокислый цинк холаанындан эң хөй немелде гектардан 1,8 центнер болган. Цинк тараның шынарын бедидикче, чүге дээрге ол микроэлементиг бистиң карбонаттыг хөрзүнүүзүнге калыий-биле холуктаан, эзилдей баар. Ногаа аймаанга цинктиг салдары ажок улут, ооң дүжүткүрүн 20—30 хуу улгаттырар болгаш витаминнерии көвүдедир.

Ынчангаш мээң үстүнде кинргеним дуржулгаларның түшелиниге үдезилээш, республиканың ажыл-агыйлары бо микроэлементилерии так ынчалдыр ажыглап болур.

Вера СОЛОВЬЕВА.
Агроном-агрохимик.

ДАРААЗЫНДАГЫ БЕДИКЧЕ ҮНГЕН

Коллективтиг база ог-буле керээзи-биле Эрзин районунуң «Чаа орук» совхозунуң малчыннары ажылдап турганнар. Ол арганы шинтээдип ап тура, малчыннар оруглаларыны, чыргалдаларны боттары санап өөренип. Бот-тускайлаң ажылдаарынын аргадуржулгазын шинтээдип алганнар. Ынчалза-даа коллективтиг база ог-буле керээзи малчын кижи бүрүзүнүң болуу башкарлын ажылдаарынын арга-хоргазын долузубиле ажыдып шыдаваан. Боттары башкарлын ажылдаарынга кажарай берген болгаш, малчыннар дараазында бедикче кедурулур деп шинтирлээнер. Бо чылдан тура арендя керээзин шинтээдип ап эгелээнер.

Арендаже болгаш кооперативче шилчип эгелээрии хойжу бригадаларның малчыннарының хуралдарынга ханызы-биле сайгарып чүтөлаалткан. Боттары башкарлын, оруглагыг ажылдан болуруун чаңгыс аргазы арендя керээзи болгаш кооперативтер деп түңнелге малчыннар келген. Ооң шиай, мал ажылында бо чыдғы байдал эдээн таарымчалыг. арендя керээзи-биле ажылдап эгелээнерге, кооперативтерии тургузарынга идиглиг деп олар санаан. «Чаа орук» совхозтуң удуртукчулары малчыннарның саналын деткип, экономистер саналшкыннарны кылып, керээлерии малчыннар-биле чаргап.

Совхозтуң 4 хойжу бригадазының 25 малчын ог-буле арендя керээзинче шилчээн. 20 малчын ог-буле совхоз иштинге кооперативти тургузар деп шинтирлээнер. Сеявилбаа Байыр-ооллә удурткан № 4 хойжу бригада кооперативти тургузуп. 16 ногаанда 6500 баш ажыг шээр малды хүлээнип алган. Бо бригаданың малчыннарының моон соңгаар чедиишкининг ажылдан болурувуң аргазы бар. Хой ооглаашкынының март айда түңнели-биле алырга, төрүүр 100 хойдан 89 хураганны малчыннар алган. Мал бажының өлүп хораар чоруу бо кыжын. мурнуку чылдарга деңнээрге, эвээш болган. Кооперативти тургускан соонда ажыл-херек улам чогумчалыг боон болуур деп, ооң кежигүннери идеген турар.

«Ямаалык» биле «Бай-Хөл» кооперативтер база тургустунган. Бо кооперативтерии № 2 хойжу бригаданың базазынга организастаан. Кооператив бүрүзүнде малчын 10-10 ог-буле хаара түттүнген. Бо кооперативтериң удуртукчуларынга мурнуунда турган хойжу бригадаларның малчыннарының хуралдарынга ханызы-биле сайгарып чүтөлаалткан. Боттары башкарлын, оруглагыг ажылдан болуруун чаңгыс аргазы арендя керээзи болгаш кооперативтер деп түңнелге малчыннар келген. Ооң шиай, мал ажылында бо чыдғы байдал эдээн таарымчалыг. арендя керээзи-биле ажылдап эгелээнерге, кооперативтерии тургузарынга идиглиг деп олар санаан. «Чаа орук» совхозтуң удуртукчулары малчыннарның саналын деткип, экономистер саналшкыннарны кылып, керээлерии малчыннар-биле чаргап.

Совхозтуң 4 хойжу бригадазының 25 малчын ог-буле арендя керээзинче шилчээн. 20 малчын ог-буле совхоз иштинге кооперативти тургузар деп шинтирлээнер. Сеявилбаа Байыр-ооллә удурткан № 4 хойжу бригада кооперативти тургузуп. 16 ногаанда 6500 баш ажыг шээр малды хүлээнип алган. Бо бригаданың малчыннарының моон соңгаар чедиишкининг ажылдан болуруун чаңгыс аргазы бар. Хой ооглаашкынының март айда түңнели-биле алырга, төрүүр 100 хойдан 89 хураганны малчыннар алган. Мал бажының өлүп хораар чоруу бо кыжын. мурнуку чылдарга деңнээрге, эвээш болган. Кооперативти тургускан соонда ажыл-херек улам чогумчалыг боон болуур деп, ооң кежигүннери идеген турар.

«Ямаалык» биле «Бай-Хөл» кооперативтер база тургустунган. Бо кооперативтерии № 2 хойжу бригаданың базазынга организастаан. Кооператив бүрүзүнде малчын 10-10 ог-буле хаара түттүнген. Бо кооперативтериң удуртукчуларынга мурнуунда турган хойжу бригадаларның малчыннарының хуралдарынга ханызы-биле сайгарып чүтөлаалткан. Боттары башкарлын, оруглагыг ажылдан болуруун чаңгыс аргазы арендя керээзи болгаш кооперативтер деп түңнелге малчыннар келген. Ооң шиай, мал ажылында бо чыдғы байдал эдээн таарымчалыг. арендя керээзи-биле ажылдап эгелээнерге, кооперативтерии тургузарынга идиглиг деп олар санаан. «Чаа орук» совхозтуң удуртукчулары малчыннарның саналын деткип, экономистер саналшкыннарны кылып, керээлерии малчыннар-биле чаргап.

Совхозтуң 4 хойжу бригадазының 25 малчын ог-буле арендя керээзинче шилчээн. 20 малчын ог-буле совхоз иштинге кооперативти тургузар деп шинтирлээнер. Сеявилбаа Байыр-ооллә удурткан № 4 хойжу бригада кооперативти тургузуп. 16 ногаанда 6500 баш ажыг шээр малды хүлээнип алган. Бо

Данзаа ХАПЫҢ.

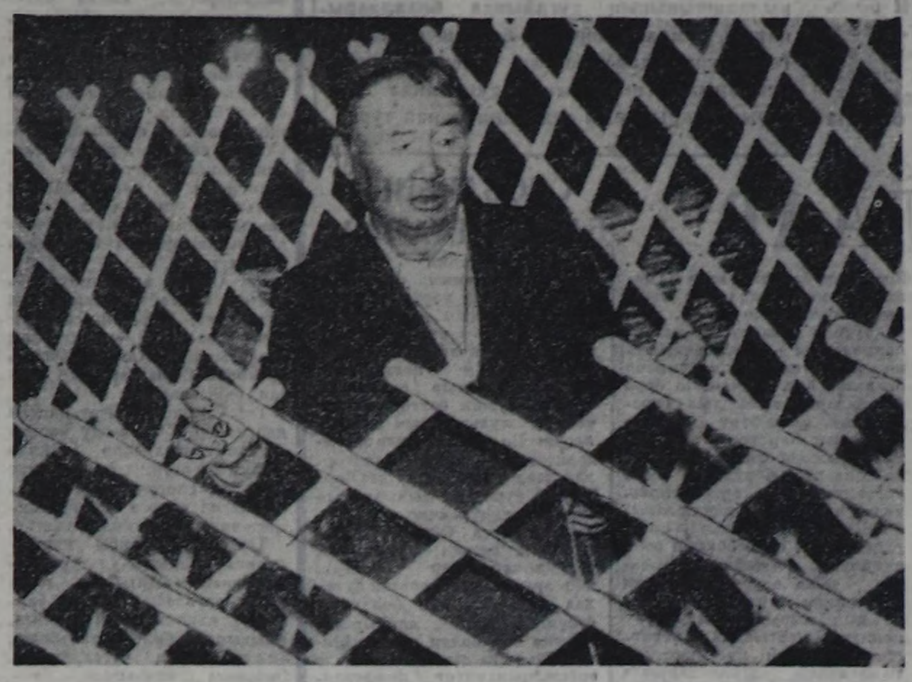
АК СЕТКИЛДИГ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чес-Булуң хойжу бригадазының кыштаглары Кызыл-Тайганың эдээн дургаар турар. Оларга бир кол үүле — суг. Кадыр-берт черде кыштаглар-га сугну ой-шаанда чедирер дээш ГАЗ-53 автомашинаның чолаачызы, аныяк коммунист Александр Монгуш кызымак ажылдап, малчыннарга улут дузаны көргүзүп турар. Ол сут сөөрүүлеп ажыда, кадарчыларга солуннарны, журналларны, чагаалаарны база үзүктел чок чедирип турар. Ооң ажыында партийжи даалгазын бүгзаар ол малчыннарда агитатор болуп, СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленукуунуң материалдарын улуска тайылбырлап, таныштырып турар.

Хүреп МОНГУШ.
Сүт-Хөл район.

Найыралда кызыгаар чок

АРМЯН ЧЕРДЕ ТЫВА ӨГЛЕР

Чер шимчээшкинин... Бойдустуң бо аймылдыг халавынга таварышкан Арменияның чамдык черлериниң чоюн, бирги эвлечерде, чылыг чурттаар оран-сава-биле хандырары чугула деп чүвени билгеш, бистиң чурттувустуң чону-биле бир дөмей. Тываның ажылчы чоннары аарберге ажыг-шуӊгүге таварышкан армян улуска эвээшбиче-даа бол, дуза кадыш, төлептиг үлүүн киргеп. Соок улгадып эгелээни-биле чер шимчээшкинигге таварышкан районнарның чоюн чылыг вагончуштар болган бажыӊнар-биле хандырарында бергедээшкинер туруп келгени-биле холбаштыр, бойдустуң аар-берге халавынга таварышкан армян чонга дуза кылдыр чылыг өглерни чазап, дерип белеткээш, Арменияже чорударын республиканың партия болгаш совет органнары шинтпирлээн. Бо хүндүлүг болгаш харыысалгалыг даалганы күүседиргн Чөөн-Хемчик районнуң Чадаанада үлетпүр комбинадының ажыл-ишчилеринге дааскан.

Хүндүлүг болгаш харыысалгалыг даалганы үлетпүр комбинадының өг кылыр цехиниң ажыл-ишчилери кыска хуусаада экн шынарлыг кылдыр күүсеткен. Маӊаа цехтиң ажыл-ишчилеримиң кижи бүрүзү төлептиг үлүүн киргеп. Чаа даараан өглерни аҥы-дуӊма Арменияга ким чедирерил, оны ким барып тип баарил, кандыг арга биле чедирерил деп айтырыг коллективтиң ажыл-ишчилериниң мурнунга тургустунуп келген. Дыл-домактыдаа билир, орус дыл кырында кижилер-биле илдиг чокта чугаалажыптар кижи бүдүрүлгениң улуг мастери Калдар-оол Дажы-Балбаровнч Күжүгетти чорутса-лаэки бодду бе деп, чамдык кижилер санаа кирген. Кижилер-биле чугаалажып билир, арга-дүржүлгалыг-даа кижи улуг мастер Калдар-оол Күжүгетти чорутса ажырбас боор дишкеш, комбинаттың ажыл-ишчилери он өгнү бүрүн дерип белеткээш, эртken чылдың декабрь 16-да коллектив кежигүнүнери Калдар-оол Күжүгетти аҥы-дуӊма Арменияже аътkарып, оруксуур эки чедип алырын аңаа күүзеш, үдеп каан. Тыва өглерни армян черге тиккеш келген Калдар-оол Дажы-Балбарович Күжүгет-биле бистиң корреспондентивистиң интервьюзун мооң адаанда парладывыс.

— Коллективиңер силерге улуг идегелди көргүзүп, чер шимчээшкинигге таварышкан армян чонга Чадаанаңың ус-шеверлериниң чазап, даараан өглерни чедирип, оны барып тип бээр хүндүлүг даалганы силерге берген-дир. Эш-өөрүнериниң ол идегелин канчаар күүсеткеш келдинер, Калдар-оол Дажы-Балбарович?

— Менээ мындыг улуг идегелди көргүскенниге чоргаарланып чоруур мен. Арменияга чер шимчээшкини болган соонда бистиң коллектив бодуңуң шыдаар шаабиле армян чонга дузаламчы көргүзерии шинтпирлээн чүве. Шак мындыг даалганы биске республиканың партия болгаш совет органнары берип каан турган. Кады ажылдап турар эш-өөрүмнүң чазап, даарап каамы инниге ортээ 43 муң рубль тыва 10 өгнү чедирерин менээ даасkаш коллективним мени үдеп чоруткан. Аҥы-дуӊма армян чонга чедирип, тип бээр өглернимни чүдүрүп алгаш, Кызылга чедип келириме. «Аэрофлотпүрпранс-1» транспорт бүдүрүлгези кыры дуглаглыг ийи «КамАЗ» меңээ берип каан. Өглеримни ол машиналарга солуй чүдүргеш, декабрь 17-де Кызылдан үӊүптүвүс.

— Чер аразы ырак болгай. Оруk-суур эки четтимер бе?

— Чер аразы ырак. Тывадан Ереванга чедир эртken оруувусту кады чорааным чолаачы оолдар Владимир болгаш Александр суглар-биле санап чораан бис. Ереванга чедир 8540 километр орукту эртken болдувус. Оларның ажылынга кызымаан, карак кызылын, шыдаммын кайгап чордум. Кызылдан үмеривисте биске карта берип каан. Ону көрүп чораш, оруk башкартының чордувус. Оруk кижизинге хереглеттинге бөөр чемненир, дыштанып, телефон-биле харылзажыр, амчы-домчуга кирип алыр черлерин ол картада айтып каан болур, магалыг чүве-ле чорду. Бүгү Уралды, Казак, Азербайджан ССР-лерниң, Дагестан, Чечен-Ингуш АССР-лериниң девискээрин таварын чораш, Армян ССР-ниң пайысылалы Ереванга январь 2-де чеде бердивис.

— Ереванга баргаш, баштай каңа бардыңар? Кады келген чолаачы эштериңер аңаа силер-биле кады ажылдап артып калды бе?

— Арменияга болган чер шимчээшкинигниң үүжүктарын чок кылыр талазы-биле түргүскан түскай штабка бардывыс. Чүгүвүстү орта дүжүрдүвүс. Тывадан өгнер чүдүрүп алгаш, мээн-биле кады Ереван четкен чолаачы дүӊмаларым оолдар Грозный хоорайдан чүк чүдүрүп алыр дээш мээн-биле байылашкаш, минаар хап чоруптулар.

— Азия төвүнде турар Тывадан аппарган өглериңерни Арменияның кайы районнарынга барып тип бердиңер, Калдар-оол Дажы-Балбарович?

— Арагас районче мени чорутту. Ол районче бар чыда Кировакан, Спитак хоорайларыны таварып артым. Халапка таварышкан чонну коргеш, кижиниң баарын ажыыр чораан. Бо районнуң суурларының аразы бот-боттарындан ындыг коччуг ырак эвес, 5—10 километр-де хире черлер чорду. СЭКП Арагас райкомунуң секретары Яков Яканович Акопян-биле үргүлүвүс. Ол районнуң Хаймакан суур бистиң районнуң Хаймакан суур дег суур-ла болду. Чурттаар оран-биимиң чок, байдалы эң-не берге өг-бүлелерге өглерни чедирип өглеп бердивис. Баштайгы өгнү тудугжу мергежилдиг, өг-бүлезинге 12 кижилиг Валерий Чистопяның өг-бүлезинге тип бердивис.

— Армян чон тыва өгнүң эжизин ажыдым чораан эвес. Ону канчаар өглээрин билир эвес. Бодундар-ла тип берип турган боор силер, аа, Калдар-оол Дажы-Балбарович?

— Бир дугаар өгнү тигерде солуп болган. Өгнү тигер бетинде ег орнун бузьдозербиле үстүрүп берген. Бистин аппарган өөвүстүң орну дыка улуг — 36 дөрбелчин метр. Бир дугаар өгнү тип турувуста, армян чон дыка-ла магадап көөр чорду. 20 кижи ег тигерине дузалашты. Өгнүң ханаларын тигерде бу далбазын дээш Чадаанадан үнерде-ле дутаарлал алыр чүве. Баштайгы өгнү кыдчаар тигерин айтып, көрүзүн каарымга, бир армян эш келгеш, бир ег алгаш чоруткан. «Канчаар тигерин көрүп алдым. Бодум тип аптар боор мен» — дээш чоруткан-на чүве болгай. Удатпаанда кижим бо дедир маннап келди. Оон чеде бергеи көөрүмге, ханаларын шын эвес тургузуп алган, оозу эптешпес боорга. Меңээ халып келгени ол кижи боол-тур ийин. Өгнүң ханазын катап бускаш, дутаарлап каан дугаарларын бузугаар эптеп бөөримге, коччугла кажар-дыр сен, аа, друг, деп магадап турган чери база бар болбазыкпе. Алагас, Ялас дээш, өске-даа суурларга өглерни чедирип, өглеп берген мен.

— Силерниң чехириң берген өглериңерниң кылган шынарыныи дугайында кыскалы-биле чугаалап көрүңөр?

— Майгын хоорайжыгаштарның хөйүн чүү дээр. Оларның аразында казах өглер база бар чорду. Казахстандан 1000 ажыг от келген дижип турар чорду. Оларның иштиниң делгемин 16 дөрбелчин метр. Бистиң аппарган өглеривистин 36 дөрбелчин метр. Бистиң өглеривистиң иштики кожегезин ак пестен кылган, дыштын брезент-биле шыпкан, аразын киндстеп каан. Өглеривис быжыг-даа болду. Бо хире узун орукка сөөртүп чоруп турувуста бизин чангызының-даа ханаларының, хараачалы үрелбеен болду. Өглеривистиң чылыын аңаа чуртап эгелей берген улус магадап, мактап турду.

Арменияның чону аажок хүндүлээчел улус чорду. Бараан суурларымның чону орус дылдыг кошкак билир. Мен орус дылды бичии «боровстапгро-даа болзумза, олар-биле чидыкта инженжи-даа чугаалажып чордум-на. Өгнү магадап, сонуургалары-даа аажок. «Тывалардың ада-өгбелериниң шаг-шаандан чуртап чораан оран-савазы-дыр. Тыва чонуң силерге белээдир. Бо өглерге эки чурттаар, чоруулар чогуп, түүлөөр бүтсүн» — деп оларга йөрээп-даа турдум.

Солуп беседаар дээш четтирдивис.

Интервьюну бистиң корреспондентивис Маңайоол ОЮН кылган.

ЧУРУКТА: Арменияга өглер чедирип, оны тип берген келген мастер Калдар-оол Күжүгет.

Өндар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЖЫЛДАР КЫЛДЫНЗА-ДАА, ЧЕТПЕСТЕР...

Дайынның болган күш-ажылдың Бүгү-эвилел организациязының салбырын Тес-Хем районга 1987 чылдың февраль айда тургускан. Оон даргазынга персоналдыг пенсионер, күш-ажылдың хоочуну, хөй чылдарда партия, совет ажылдарынга ажылдап чораан, коммунист Эртине Баазанович Чоодуну олар бир үн-биле сөңгүп алганнар.

Районда тургустуунан дайынның болган күш-ажылдың Бүгү-эвилел организациязының чөвүлелии иннитизи-биле пенсия назылыг 1720 хамаатының болган инвалидтерин хаара тутkан. Оон иштинде Ада-чурттуң дайынының киржикчилери — 13 кижи, 2 кижи дайынның инвалидтери боон турар.

Дайынның болган күш-ажылдың хоочуннарынга, пенсионерлерге бистиң күүгенекс кайгамчыктыг хөй түлмүг акшаны социал хандырылга килдизин дамчыштыр берип, доктаамал сагыш салып турар. Хөй түлмүг пенсия, пособиени бергени — бо дээрге Коммунистиг партиявыстың, Совет чазаавыстың ада сагыш салышкынының хереечизи болур.

Хоочуннарга садыг шүгүмүүн аайы-биле аъш-чемни долузу-биле хандырып турар. Персоналдыг пенсионерлерге бажың хөлезининиң болгаш чырыктың, одаар чүүлдүн база оон-даа өске чүүлдерге 50 хуу чигелделиг дээрэи кымга-даа билдингир.

Хоочуннарывыс назылап кыраан-даа болза, аныяктарның дагдыныкчылары болбушаан, боттарының хире шаабиле, иннитилел амыдыралының мурнуку одуруунда — үлстүүр бүдүрүлгелерде, тарза, ногаа шөлдериңде, ыраккы одарларда, өөредилге болгаш эртем черлериниң бүгү адырларында ажылдавышаан. Оларга Дукар Төмүр-оол, Марчын Чооду, Виктор Эренчин, Чооду болгаш Има Декпиш-оолдар, Кара-оол Оюн болгаш Сарыг-оол Иргит олар хамааржырлар.

Районуң партия, совет, профэвилел организацияларыбиле каттыжып алгаш, дайынның, күш-ажылдың хоочуннар чөвүлелдери район иштинге улуг деткимче, улуг быра болуп, ажыл-агыйларга үлүүн киирип турарын бо-ла бүгү хереченлеп турар.

Бистиң районда эки ажылдыг хоочуннар чөвүлелдери эвээш эвес. Оон чижээнге Чыргаланды кодээ Советтиниң чанында тургустунган РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы, персоналдыг пенсионер Адыя Бадыргыевна Маскырның удуртуп турары хоочуннар чөвүлелии чоргаарал-биле адап болур. Ында иннитизи-биле 74 пенсионерлер хаара тутунган. Олар боттарының хүралдарын план ёзугаар доктаамал эрттирип, ажыл-агый болгаш пенсионерлерниң хуулернимни чүдүрүп алгаш, Кызылга чедип келириме. «Аэрофлотпүрпранс-1» транспорт бүдүрүлгези кыры дуглаглыг ийи «КамАЗ» меңээ берип каан. Өглеримни ол машиналарга солуй чүдүргеш, декабрь 17-де Кызылдан үӊүптүвүс.

— Чер аразы ырак болгай. Оруk-суур эки четтимер бе?

— Чер аразы ырак. Тывадан Ереванга чедир эртken оруувусту кады чорааным чолаачы оолдар Владимир болгаш Александр суглар-биле санап чораан бис. Ереванга чедир 8540 километр орукту эртken болдувус. Оларның ажылынга кызымаан, карак кызылын, шыдаммын кайгап чордум. Кызылдан үмеривисте биске карта берип каан. Ону көрүп чораш, оруk башкартының чордувус. Оруk кижизинге хереглеттинге бөөр чемненир, дыштанып, телефон-биле харылзажыр, амчы-домчуга кирип алыр черлерин ол картада айтып каан болур, магалыг чүве-ле чорду. Бүгү Уралды, Казак, Азербайджан ССР-лерниң, Дагестан, Чечен-Ингуш АССР-лериниң девискээрин таварын чораш, Армян ССР-ниң пайысылалы Ереванга январь 2-де чеде бердивис.

— Ереванга баргаш, баштай каңа бардыңар? Кады келген чолаачы эштериңер аңаа силер-биле кады ажылдап артып калды бе?

— Арменияга болган чер шимчээшкинигниң үүжүктарын чок кылыр талазы-биле түргүскан түскай штабка бардывыс. Чүгүвүстү орта дүжүрдүвүс. Тывадан өгнер чүдүрүп алгаш, мээн-биле кады Ереван четкен чолаачы дүӊмаларым оолдар Грозный хоорайдан чүк чүдүрүп алыр дээш мээн-биле байылашкаш, минаар хап чоруптулар.

— Азия төвүнде турар Тывадан аппарган өглериңерни Арменияның кайы районнарынга барып тип бердиңер, Калдар-оол Дажы-Балбарович?

— Арагас районче мени чорутту. Ол районче бар чыда Кировакан, Спитак хоорайларыны таварып артым. Халапка таварышкан чонну коргеш, кижиниң баарын ажыыр чораан. Бо районнуң суурларының аразы бот-боттарындан ындыг коччуг ырак эвес, 5—10 километр-де хире черлер чорду. СЭКП Арагас райкомунуң секретары Яков Яканович Акопян-биле үргүлүвүс. Ол районнуң Хаймакан суур бистиң районнуң Хаймакан суур дег суур-ла болду. Чурттаар оран-биимиң чок, байдалы эң-не берге өг-бүлелерге өглерни чедирип өглеп бердивис. Баштайгы өгнү тудугжу мергежилдиг, өг-бүлезинге 12 кижилиг Валерий Чистопяның өг-бүлезинге тип бердивис.

— Армян чон тыва өгнүң эжизин ажыдым чораан эвес. Ону канчаар өглээрин билир эвес. Бодундар-ла тип берип турган боор силер, аа, Калдар-оол Дажы-Балбарович?

— Бир дугаар өгнү тигерде солуп болган. Өгнү тигер бетинде ег орнун бузьдозербиле үстүрүп берген. Бистин аппарган өөвүстүң орну дыка улуг — 36 дөрбелчин метр. Бир дугаар өгнү тип турувуста, армян чон дыка-ла магадап көөр чорду. 20 кижи ег тигерине дузалашты. Өгнүң ханаларын тигерде бу далбазын дээш Чадаанадан үнерде-ле дутаарлал алыр чүве. Баштайгы өгнү кыдчаар тигерин айтып, көрүзүн каарымга, бир армян эш келгеш, бир ег алгаш чоруткан. «Канчаар тигерин көрүп алдым. Бодум тип аптар боор мен» — дээш чоруткан-на чүве болгай. Удатпаанда кижим бо дедир маннап келди. Оон чеде бергеи көөрүмге, ханаларын шын эвес тургузуп алган, оозу эптешпес боорга. Меңээ халып келгени ол кижи боол-тур ийин. Өгнүң ханазын катап бускаш, дутаарлап каан дугаарларын бузугаар эптеп бөөримге, коччуглакажар-дыр сен, аа, друг, деп магадап турган чери база бар болбазыкпе. Алагас, Ялас дээш, өске-даа суурларга өглерни чедирип, өглеп берген мен.

— Силерниң чехириң берген өглериңерниң кылган шынарыныи дугайында кыскалы-биле чугаалап көрүңөр?

— Майгын хоорайжыгаштарның хөйүн чүү дээр. Оларның аразында казах өглер база бар чорду. Казахстандан 1000 ажыг от келген дижип турар чорду. Оларның иштиниң делгемин 16 дөрбелчин метр. Бистиң аппарган өглеривистин 36 дөрбелчин метр. Бистиң өглеривистиң иштики кожегезин ак пестен кылган, дыштын брезент-биле шыпкан, аразын киндстеп каан. Өглеривис быжыг-даа болду. Бо хире узун орукка сөөртүп чоруп турувуста бизин чангызының-даа ханаларының, хараачалы үрелбеен болду. Өглеривистиң чылыын аңаа чуртап эгелей берген улус магадап, мактап турду.

Арменияның чону аажок хүндүлээчел улус чорду. Бараан суурларымның чону орус дылдыг кошкак билир. Мен орус дылды бичии «боровстапгро-даа болзумза, олар-биле чидыкта инженжи-даа чугаалажып чордум-на. Өгнү магадап, сонуургалары-даа аажок. «Тывалардың ада-өгбелериниң шаг-шаандан чуртап чораан оран-савазы-дыр. Тыва чонуң силерге белээдир. Бо өглерге эки чурттаар, чоруулар чогуп, түүлөөр бүтсүн» — деп оларга йөрээп-даа турдум.

Солуп беседаар дээш четтирдивис.

Интервьюну бистиң корреспондентивис Маңайоол ОЮН кылган.

ЧУРУКТА: Арменияга өглер чедирип, оны тип берген келген мастер Калдар-оол Күжүгет.

Өндар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КАЖАН АЖЫТТЫНАРЫЛ?

«Кара-Хөл» совхоз Бай-Тайга районнуң төвү Тээли суурдан 126 километр ырак кадыр-берт черде. Бистин суурда эрги ийи бичии ыяш бажыңны — бирээзин хөп аймаа, өскелээш чем садар магазиннер кылдыр ажыглап турар. Магазиннер иштинге кайы кижи кирип келирге-ле, тар, сыңышпас. 1981 чылда суурга чаа магазин тудуун эгелээн, ынчалза-даа билдинмес чылдагаан-биле тудугну ара соксаткаш, каггап. 1988 чылдың февральда магазин тудуун мүн-ле доозкан, ынчалза-даа бир чылдагаан тывылган хевирлиг, чаа магазин ажыттынмастаап. Магазинниң тудуу эгелеп турда Даспы-Аксы суурнуң чону ажок өөрүп. маңаа турган. Ынчанмас арга чок. Эрги магазиннериң бирээзинге тудуг материалдары садар чугаа дыңналган. Ынчалзажок чаа магазинин кажан ажыдары билдинмес...

Совхозтуң хууда тудуг тудуп турар чурттакчылары ол ырак, чоруур оруу кадырберт Кара-Хөлден албан-биле ажыл хүнү үзүп. мапина хөлезилеп алган. Кызыл-Мажалыктан, Ак-Довуракпан тудуг материалдары садыпдар дээш чоруур ужурга таваржып турар. Ол чеде бээрге, хереглээн бараан доктаамал турбас. А дараазында чоруур дээрге машина тывылбас база болур. Суурга тускайлаан магазин ажыдын каар болза, чонга коштуг-ла эптиг, таарымчалыг болур дээрэи Бай-Тайга район баштаар чери дарый сайгарып, инниттирлиг хемчегларни алыры чугула.

Ыймаап ИРГИТ.

ЭМЧИЛЕРГЕ ЧЕТТИРДИВИС

Республика эмнелгезинде карак эмнээр салбырга эртken чылдан бээр характарыныс кезиин эмнедип турдувус. Салбыр эртем-биланглыг, кижилерге эвилеш, эки специалистер-биле хандыртынган деп бодаар бис. Салбырның эргелекчизи — Галина Петровна Ооржак. Эмчилер Лариса Чадамбаевна Спиридонова, Галина Александровна Хомуха база эмчи сестралары ларыг улус дээш шын сеткилдиг-биле ажылдап турарлар. Карантары шуут кезүлбеетээн кырганнарны безин экиртир эмнеп турары, шыпап-ла, магалыг.

Бистер база ол салбырга чыдып эмнедип, характарыныс кезиин эмнеттивис. Түнелги эки болгашынга сеткилдии ханызындан өөрүп тур бис. Чоруулар чогуузун, ажыл-херээнер будүүгүр-ле болзун!

Василий ДОВУУ.
Балчыма КОНГАР.

ХОМУДАЛДАР КӨВҮДЭЭН

Хандагайты суур — бистиң республикаңның ырак, кыдыгкызыгаар район төптеринің бирээзи. Бо суурга сургакчылаан кижилер, кожазы Моолдан-даа ажыл-херек айы-биле кире дүжер чорумалдар кайы хөй. Бо кижилериң барык-ла шуптузу районнуң төп чемненилге чери — столованга баары билдингир. Столовая амгы үениң негелдезинге дүүштүр туттунган. Янзы-бүрү чемнерни белеткээри-биле четчир болгаш янзы-бүрү дериг-херекселдерни тургускан. Көдээ черге ховар витаминниг чемнер белеткээр тускай өрээл безин бар. Важыдының баразыны көрүштүр, чараш-ла! Күрүменнин садыг инспекциязының ажылдакчылары-биле ээлчеглиг хыналда кылып баргаш, баштайгы кежээ-ле аалчылар бажыңныга столованда кижи чиир аргажок шынары багай чем белеткеп турарының дугайында хомудалдарны дыңнадывыс.

Хомудалдар үндезинниг, чөп болган. Шынап-ла, бо чемненилге черинге ийи-бир катап чемненгенинин соонда кижиниң катап барып чемненир күзели чиде бээр. Хейде-ле, кайда-чүде бажыңда аъш-чемни сагыжынга кирер. Ажыл-албан ужурунда чанар хуусаанын ырагындан ол амдан чок чемниг столованже баар орунга магазинден балык консервазы, хлеб садып, чигирлиг кара шай-биле чемненгени дээре деп болай бээр.

Столованга чемненири-биле келген кижиниң караанга хамыкты мурнай садып турар чемнерниң өртээнин аары, кылган шынарының кудузу эскертинер. Бифштекс — ол чемненилге черинин «тулган» деп санадыр чемя. Ону кылырда котлета ышкаш, хлеб холуксаалыг кылып турары элдеп. Бифштекстиң дашты-кы хевирин безин көргеш, кижи арай сезинг ап дадагалзаар. Чем белеткеп турар өрээлде кылып турар чемнериниң норма-чижээн хынаар деңзи чок. Поварлар даап, карак мегелеп турар. Чем үлей салыр поварлар чемнин каар хемчээлин сагывас. Хынакчылар көрүп турда-ла, эът холумактыг чемне эттги 40 хуу чедир салбайн барган, ол дээрге салып алыкчылардан 20—30 көпеекти артыкка ап турары ол. Хүн бүрү демги чем даңзызын шүүп хынап көөрге, соок чемнер шуут кылдынмайн турган, а улуг өртектиг эттиг пирогилер колдап турар. Оларның иштинде суккан эттиң шынары база-ла чигзиг, нормазынга четпес, хеңзиг. Калькуляцияда көрүп кааны шиге холуур бир омаан сметананың өртээн база чемненикчилерден тыртып ап турганы илереэн. Ол ышкаш норма ёзугаар эът орнуна ыят чокка сиирлер болгаш кегжирлер каап турган, а ында-хаая таварышкан эътти эки аштап чугбаан, хири каракка көскү болгулаан. Поварларның отчёдун хынаарга, сүттүг быдаага саржаг холувайн турган.

Райпода чигирлиг клюква биле рябина бар-даа болза, кат хандызындан кисель, морс ышкаш сукеунинарны белеткээриндең шүүтсүнер болгаш шуут кылбас. Далгандан быжырган сдоба, булочка, кондитер кылыглары чок. Ол хамаанчок, үргүлүү тургу дег чигир, повидло, джем холуп ижер шай безин соок чемнер турар черде чок.

Чонну нанг чем-биле багай хандырып турарының чылдагаанын райпо баштаар черниң специалистериниң талазындан киитиниң чемненилге черлеринде тургустунган шак мындыг четпес байдалга негелде, тоомча чок болуп келгеминде деп санаар.

Киитизи-биле чемненилге черлеринде өртектерни каинчаар ажыглап турарын база садып турар чемнериниң өртээн хынавайн турганы илереэн.

Партия райкомунуң хуралында чорутkан хыналданың түңнелии чугаалашкаш, райпо аппарадының болгаш буруулуг кижилериң тайылбырын аңаа ап, сайгарган. Столованың директору Ч. Ооржак четпестерни болгаш хажыдыышкынарны шын деп билинмишаан, моон соңгаар ажылды экижидерибиле бар аргаларны ажыглап, бүгү хемчегларни алырын аазаан. Аңаа шыңгыы донгулданы ончаагаан.

Күрүменнин садыг инспекциязының хыналда чорутkан ажылдакчылары районнуң ажылчын контроль кежигүнери-биле тускай утланыышкынныг хыналдаларны райпо шүтүмү-биле кандыг хевирлиг эрттирериң семинарга өөредип тайылбырлаан. Садып алыкчыларны мегелээр, совет садыгның дүрүмүн хажыдар фактылар-биле чидиг демиселдя чорудар дээш ажылчын контроль кежигүнери идепкейин көргүвээр дээрэинге бүзүрээр апаар.

Любовь ФРИДРИКОВА.
Курсадыг инспекциязының эргелелиниң начальныгы.

ТӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛДЫ

АФГАНИСТАНДА БАЙДАЛ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республикаңың удуртулгазы эртken воскресенье-ниң дайын одуп соксадырының хүнү кылдыр чарлаан турган. Ынчалзажок өжээтен дээрбечилер тайбыңчыдылганы Пактия, Герат, Баглан, Кандагар хоорайларга болгаш Афганистан можуларга ол хүн үрел, тайбың чурттакчылыг хоорайларны боолап келген. Пакистаның ополчен черинииң отрядтарының болгаш сауд чөвүлекчилериниң киржилгези-биле Нангархар можунуң административтиг төвү — бүзээлээшкинде турар Джелалабад хоорайны эң-не аралтаныг ёзу-биле боолаан болгаш ам-даа үргүлүүлел турар.

Өжээтен дээрбечилерге дириг күш болгаш дайынчы техника талазы-биле улуг көтарал таварышкан. Чүгле Кандагарга безин афган чеписектиг идепкейлиг камгалалының түңнелиинде, 27 моджахедтер өлүрткен, дээрбечилериниң хөй боо-чепсээ чазак шеригленирнин ходулуга киргеп.

Афганистан Республикада чаа пилий элчин Мухамед Хамид Ансари бүзүреткеи биженгерии республиканың президентиниң Наджибуллага ламчыдып берген болгаш пилий база афган улустарны сырый холбаштырган пайыралдыг харылзаалларны 'онзадап демдеглээн.

Женева дугуржулгаларын Пакистаның үреп турарының түгайынга эдлечелиг чаа үш нота биженгерии Афганистан Республиканың даштыы херектер министерствозу Каттышкан Напиядар Организациязының төлээлекчилеринге дамчыдып бергеи.

ШАХТЁРЛАРНЫҢ ДЕМИСЕЛИ

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Эйндховен-Хасселт-Брюссель аразының хөй автомашиналар аргыжар оруунга автомобиль шимчээшкинин соксаан. Бельгияның Лимбург можузунуң чүс-чүс шахтерлары ол оруктуг дуглап. Бергеен болгаш Золдер хоорайлар чоогунда шахталарны хуусаа бетинде хаар дугайында администрациязының шинтпиринге шыпты удурланмышкыныи илергейлээн. Хаталевде шахта эргелелиниң бажыңын шахтерларның база бир болуу бүзээлеп турар. Полиейжилерниң болгаш шахтерларның аразынга сегиржип алышкын болган. Ажылчыннарга удур карак чажы тәңүлдүрер газты, суг чаштырар хереккелди болгаш мерге ышкаш ыыштарны полиция ажыглаан.

Кампеннин хөмүр-даш бассейниниң дагжылары ийи чыл бурунгаар ажыл соксадышкынныг деминседи шинтпирлиг чоруткан болгаш шахталарны хаарын 1996 чылга чедир үзадырып, хостаалган ажылчыннарга материалдыг болгаш социал төлелее хандырылгалын тыпсырын чазактан чедип алган турган. Амгы үеде шахта эргелелиниң администрациязы ол шинтпирии үрээш, шахталарны 1992 чылга хаар болдап турар. Шахталарны хаар, дагжыларны ажылдап үндүрер чорук үүлге оларга эвес, харын бүгү можуның тоонуга аар үржүктарлыг болур: ол можуда ажыл чок чорук эң-ле бедик деңнелге четкеп.

ИЙИ ДЫҢНАДЫГ

ХАРАРЕ. (СЭТА). Үш англи болгаш бир америк кижи «чер-агаар» деп англи ракетаның шимчедикчиниң кезектерии Мурнуу-Африка Республиканың Франциядағы элчин черинің ажылдакчызы Даниэль Сторми дамчыдып берип турган үеде француз айыыл чок албан черинің ажылдакчылары оларны тудуп хоргудаан. Д. Сторм деп кижи Мурнуу-Африка Республиканың Парижте дипломаттыг төлээ черинин ажылдакчызы болуп турарын ол чурттуң даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизи бадыткаан.

Мурнуу-Африка Республиканың ажылдакчызынга үш англи болгаш бир америк хамаатылар Англияның «чер-агаар» деп дайынчы ракетазының мотор кезектерин дамчыдып бээрин түге орналдашканын деп, журналистерниң айтырыгынга дорт тайылбырны ДХМ-ниң төлээлекчизи бербээн.

• • •

ПАРИЖ. (СЭТА). Мурнуу-Африка Республиканың элчин черинің ажылдакчызынга ракета моторунуң кезектерин дамчыдып бээрин орналдашкан үш англи кижи «Олстерниң камгалалының ассоциязы» дээр шергиттиккен ажээтен организациянның кежигүнери болуп турар деп, Франс Пресс агентилел дыңнаткан. Соңгу Ирландияда шериг базазындан оорган алганы ракета кезектери-биле Мурнуу-Африка Республикадан боо-чепсээни орнап алырын ол кижилер орналдашкан болуп турар.

ОБЪЕКТИВТЕ—КАМПУЧИЯ

Профессионал-техниктиг белеткелдиң төвүн Совет Эвилелиниң деткимчези-биле Кампучияның найысылалы Пномпень хоорайга өлээн кап чылдар бурунгаар тургускан. Ол төп амгы үеде чедишкининиг ажылдап турар. Чуртта эң улуг ол өөредилге черинде совет болгаш кампучи башкылар, мастерлер он бир түрлүг мергежил талазы-биле апаяктарны өөредип, электриктерни, слесарьларны, токарьларны, көдээ ажыл-агыйының инженер-техниктиг кадрларын белеткээрии үргүлүүлеп турар. Чыл бүрүде 400 ажыг оолдар болгаш иыстар специалистериниң дипломнарын ап келген.

ЧУРУКТА: «Беларусь» деп совет трактор — Кампучия Улус Республикада эң сургагаан болгаш алдарлаан көдээ ажыл-агый машиналарының бирээзи. Профессионал-техниктиг белеткел төвүнүң сургуулдары ону хамыды-биле өөредип, башкарарының, ажыглаарының, ажылдадырының аргаларын шингээдип ап турар.

О. СПЗОВТУҢ фотозу.
(СЭТА).

МАКТАЛДЫГ

Элегес-Аксының участок эмнелгезинге бээр болзунарза, коллектив дыка улуг эвес-даа болза, аарыг улуска сагыш човангыры кижиге таарымчалыг. Сапал опалдар дептерин кижи көргеш. аарыг-халазын экиртип каанын дээп ол-бо эмчилерге, пинти коллективке өөрүп четтиргепип илереткен сестерин номчуур силер. Эмчи кижиге оон артык шаңпал каяа турар.

Бодум Кызыл районнуң Балгы-Кол суурда чурттап турар кижи мен, назы дөгээп. Участок эмнелгезинин улуг эмчизи Владимир Михайлович Очур эртежик-ле палаталарны эргип эгелээр. Кижилер-биле Калдар-оол Дажы-Балбарович Күжүгетти чорутса-лаэки болду бе деп, чамдык кижилер санаа кирген. Кижилер-биле чугаалажып билир, арга-дүржүлгалыг-даа кижи улуг мастер Калдар-оол Күжүгетти чорутса ажырбас боор дишкеш, комбинаттың ажыл-ишчилери он өгнү бүрүн дерип белеткээш, эртken чылдың декабрь 16-да коллектив кежигүнери Калдар-оол Күжүгетти аҥы-дуӊма Арменияже аътkарып, оруксуур эки чедип алырын аңаа күүзеш, үдеп каан. Тыва өглерни армян черге тиккеш келген Калдар-оол Дажы-Балбарович Күжүгет-биле бистиң корреспондентивистиң интервьюзун мооң адаанда парладывыс.

— Коллективиңер силерге улуг идегелди көргүзүп, чер шимчээшкинигге таварышкан армян чонга Чадаанаңың ус-шеверлериниң чазап, даараан өглерни чедирип, оны барып тип бээр хүндүлүг даалганы силерге берген-дир. Эш-өөрүнериниң ол идегелин канчаар күүсеткеш келдинер, Калдар-оол Дажы-Балбарович?

— Менээ мындыг улуг идегелди көргүскенниге чоргаарланып чоруур мен. Арменияга чер шимчээшкини болган соонда бистиң коллектив бодуңуң шыдаар шаабиле армян чонга дузаламчы көргүзерии шинтпирлээн чүве. Шак мындыг даалганы биске республиканың партия болгаш совет органнары берип каан турган. Кады ажылдап турар эш-өөрүмнүң чазап, даарап каамы инниге ортээ 43 муң рубль тыва 10 өгнү чедирерин менээ даасkаш коллективним мени үдеп чоруткан. Аҥы-дуӊма армян чонга чедирип, тип бээр өглернимни чүдүрүп алгаш, Кызылга чедип келириме. «Аэрофлотпүрпранс-1» транспорт бүдүрүлгези кыры дуглаглыг ийи «КамАЗ» меңээ берип каан. Өглеримни ол машиналарга солуй чүдүргеш, декабрь 17-де Кызылдан үӊүптүвүс.

— Чер аразы ырак болгай. Оруk-суур эки четтимер бе?

— Чер аразы ырак. Тывадан Ереванга чедир эртken оруувусту кады чорааным чолаачы оолдар Владимир болгаш Александр суглар-биле санап чораан бис. Ереванга чедир 8540 километр орукту эртken болдувус. Оларның ажылынга кызымаан, карак кызылын, шыдаммын кайгап чордум. Кызылдан үмеривисте биске карта берип каан. Ону көрүп чораш, оруk башкартының чордувус. Оруk кижизинге хереглеттинге бөөр чемненир, дыштанып, телефон-биле харылзажыр, амчы-домчуга кирип алыр черлерин ол картада айтып каан болур, магалыг чүве-ле чорду. Бүгү Уралды, Казак, Азербайджан ССР-лерниң, Дагестан, Чечен-Ингуш АССР-лериниң девискээрин таварын чораш, Армян ССР-ниң пайысылалы Ереванга январь 2-де чеде бердивис.

— Ереванга баргаш, баштай каңа бардыңар? Кады келген чолаачы эштериңер аңаа силер-биле кады ажылдап артып калды бе?

— Арменияга болган чер шимчээшкинигниң үүжүктарын чок кылыр талазы-биле түргүскан түскай штабка бардывыс. Чүгүвүстү орта дүжүрдүвүс. Тывадан өгнер чүдүрүп алгаш, мээн-биле кады Ереван четкен чолаачы дүӊмаларым оолдар Грозный хоорайдан чүк чүдүрүп алыр дээш мээн-биле байылашкаш, минаар хап чоруптулар.

— Азия төвүнде турар Тывадан аппарган өглериңерни Арменияның кайы районнарынга барып тип бердиңер, Калдар-оол Дажы-Балбарович?

— Арагас районче мени чорутту. Ол районче бар чыда Кировакан, Спитак хоорайларыны таварып артым. Халапка таварышкан чонну коргеш, кижиниң баарын ажыыр чораан. Бо районнуң суурларының аразы бот-боттарындан ындыг коччуг ырак эвес, 5—10 километр-де хире черлер чорду. СЭКП Арагас райкомунуң секретары Яков Яканович Акопян-биле үргүлүвүс. Ол районнуң Хаймакан суур бистиң районнуң Хаймакан суур дег суур-ла болду. Чурттаар оран-биимиң чок, байдалы эң-не берге өг-бүлелерге өглерни чедирип өглеп бердивис

Тыва дыл: эртем-практиктиг конференцияга уткуштур

Бистиң солуунга «Төрээн дылың өөрен» деп эгенин адаанга тыва дыл дугайында материалдар сөөлгү чылдарда үргүлүү парлаттынып келген. Бо айтырыгга хамаарышкан чагаалар эвээжевейн турар. Төрээн дылывыстың хөгжүвейн, оон салдарының улам кудулап турарының херечизи ол. Чугаа культуразында болгаш бижик дүрүмүнде улуг хажыдыышкыннар, тыва дылда ном-дептерниң эвээжи, тыва дыл өөредилгезинде болгаш башкылаашкынында четпестер номчукчуларны дүвүредип турар.

Тыва дыл талазы-биле эртем-практиктиг конференция бистиң республикага моок муриунда болуп көрбээн, ам ындыг конференцияны бо чылдың ноябрь 13-14 хүннеринде Кызылга эрттирерин СЭКП обкому, Улус өөредилге министерствозу, Дылдың, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институду, национал школаларның эртем-шинчилел лабораториязы, Күрүнениң педагогика институду болгаш башкылар биличи бедидер институт шинтпирлээш, ол талазы-биле оргкомитетти тургускан. Ол конференцияга болгаш оон белеткелинге чонуң калбак киржилгези чугула. Ынчангаш төрээн дылды хөгжүдеринин, ийи дылды өөренириниң, дыл башкылаашкынының дугайында бодаалдарынарны, сүмелеринерни болгаш өөредилге (очулдурган-даа) болгаш чечен чогаал номнарының шынарының дугайында сайгарылгаларынарны редакция манап тур.

ЭРТИНЕ ДЕГ ХУМАГАЛААР

Бодум хуумда бодап чоруурумга тыва дыл тергиин байлак. Ынчалза-даа чамдыкта солуунарга, номнарга партия болгаш чазактың чугула документилериниң тыва дылче очулгазы эпчок, кандай болгаш чевен. Ол чорук номчукчуларны тыва дыл культуразынга кижизиттейн, харын-даа тыва дылдан хооруп, хөңүүн калдырып турар. Чамдыкта орус дылды элээн билир кижилер орус дылдан кылдынган тыва очулдуртунмаан түүлдүң бодуп номчууру билдингир болгаш тодаргай-дыр деп бавры мында. Степан Агбаанович Сарыг-ооллуң чогаалдарын номчуурга, дылы кайы хире чечен, мерген болгаш сагыш-сеткилге таварымчалыг иймек!

Тыва дыл культуразын бедидери өг-бүледен, ясли-салтардан, школалардан дорт хамаажыр. Тыва дылды бокталдырбайн, шын, чеп ажыглаарынга түгле өөренмикчилерни, аныяк-өскенни эвес, а ада-иелерни база өөредири чугула. Суурларга, фермаларга база бригадалар төптеринге тыва дыл дугайында солуун чугаалариы кылып, номчулга конференцияларын, кежээлерин удаадараа эрттирип турар болза, өөн деп бодаар мен.

Бистиң школавыстың чизээнден алырга, школаның, интернаттың класс-кабинетлериниң бүгү каастаалга, дериишкиниң — орус дылда. Школаның дериишкиниңиң чамдык кезиин тыважыдар деп бодап турар бис. Өөренмикчилеривисти тыва дылга херек эмгелелинге, партия болгаш чазактың чугула документилериниң дылынга өөредир ужурлуг бис. Ол шыкаш херектиг, херек чок черлерге тыва чугаа аразынга орус сөстерин, оон кедереге, орус сөстерин шуут өскертип, будап алгаш, «настр», «симпат», «постай» дээш чижектиг чакпыл сестер ажыглаваынга өөредип тур бис. Ынчалза-даа чамдык аныяктарывыстың орус сөстерни чугаа-домактарынга ажыглаарын культурлуг, интеллигент кижиниң демдээ деп бодап, ону арай көөргеттинер байдалдыг көөру чажыт эвес.

Школаларга тыва чечен чогаалды өөренип тургаш, ында маадырларның оюр-хевирин сайгарарынче кол-хап, ол чогаалдың чечен-мерген дылынче эвээш кижээгей салыр чорук, чечен чогаал номчуп турган кижиниц, таалынчыг музыка дынналп кижи ышкаш, эстетика талазы-биле таалап ханар чоруурга шаптыктап турар. Оон уламыдаш ол чогаалдың бодун номчуур күзел номчукчуга чидип болур. Ынчангаш чечен чогаалды чечен эвес бешкылаарыбыс ыяк уржуктуун четче угаап билир ужурлуг бис.

Школаларга Тываның төөгүзүм, географиязын, уран чүүлүн өөредирин доктаадып, чурумчудуп бадылаары, анаа башкылаары-биле эртемниг, мергежилдиг кижилерни белеткээри, республика төвүнге, районнарга семинарларны организастаары чугула. Во чугула айтырыгга Тываның эртемденнерин, партия, совет ажылдакчыларын, дуржулгалыг журналистерни, башкыларны киниришкирип, хаара тутса.

Күрүнениң Кызылда педагогика институдунга орус, тыва дыл салбырларынга хүлээп алышкын үезинде шын шилиишкини кылыры черле чугула. Орус дыл салбырыгга орустап билбес кижи хүлээп алгаш, беш чыл дургузунда ол кижини түгле орустап өөредириге ойлежир, харында четче өөредип чадап каар, орус сестү тыва аллгабиле (акцент) адвар башкылар белеткээр чоруктү коичуг шыг эвес деп бодаар мен. Ол шыкаш тыва салбырга тыва дылды коичуг эки билир, кандыг-даа өске аалга чок дылдыг аныяктарны шилип, хүлээп алыры күзеичиг.

Тыва дылды өөренири чаңгыс талалыг шимээжикиниңг кудумчу эвес болгай. Тыва дыл түгле тыва кижиге херек деп бодал шын эвес. Бис республикада өске национальдарның кижилерин тыва дыл өөренириниче угаап, хаара тутпас болзувусса, интернационалчы кижизидилгениң чедимчелиг шинтпирлеп шыдавас бис. Ынчангаш орус школаларга тыва дыл өөредириниң янзы-бүрү аргаларын ажыглаар херек. Чижээ, тыва дылдың факультативтиг кичээлдерин чоруудары, тыва чогаалчылар, эртемденнер, уран чүүл ажылдакчыларыбыле ужуражылгалар организастаары, орус болгаш өске национал өөреникчилер-биле тыва өөреникчилериниң каттышкан кичээлдерин тывылдыг кырынга янзы-бүрү конкурс, маргылдаа хевирлиг эрттирерни күзеичиг-дир. Самагалдай школаларында өөренип турар орус өөреникчилер шуут суг тывалаар болгай, орус дылын база билир, чаптамчыг-даа.

Филология эртемнериниң кандидады Д. С. Куулар башкылар-биле ужуражылга үезинде бистиң школавыска элээп шүүмүүлелдерни кылган. Оон кандыг түңнел үндүрүп болуруул? Төрээн дылывысты үнелеп, эртине дег хумагалап, дылывыстың культуразын бедидип, дылывыска кажан-даа, кайа-даа чоргаарланыр ужурлуг бис.

Ниинаан ТАРААЧЫ.
Тес-Хемниң Чыргалаңды ортумак школазының башкызы.

СЛОВАРЬНЫ БАРЫМДААЛААР

Дыл чок нацыя турбас, дыл — нацияның культуразы-дыр. Бо-ла хорум-даш казып, хөө-чалым чиңчерлеп, хамык дүрзү-чурук димзенкил, чарыгдал мүнгавайн, күжүрүс харамнанмайн келгенивистиң кара чаңгыс соруугазы — үжүк-бижик болгаш дыл — чонуң культуразын шинчилээри. Бо талазы-биле эртемденнериве хөй — доктор-лар-даа, кандидаттар-даа бар. Ындыг турбуже, дылывыстың байдалы дүвүреңгир.

Солуунарга бижинир шаавыс-биле бижин келдивис, чогуур черлерден болгаш хөй эртемденнерниствстеп дузалдаа дилеп шаг болдувус, бегүнге чедир кандыг-даа түңнел чок болуп келди. Ынчангаш тыва дыл талазы-биле эртем-практиктиг конференция болур дээнин күзелдинимбиле деткип тур мен.

Бир дугаарында чүве аттарым чурумчудар херек: черлериниң-даа, эт-херекселдин, кижиниң-даа. Ынчангаш албан черлериниң эжиктеринде, бижиктеринде, автостанцияларда, млаңгыя парлалгада частырыгларны дораан эттирер. Ындыг частырыгларның хайы-биле улус боттарының ат-сыныи безин бижип шыдаавастаан. Чаңгыс Түлүш деп фамилия безин сес аңгы бижиттинер. Биске бижиринге кандыг-даа чаңчылдың херээ чок, орфографтыг словарь херек, ону барымдаалаар, ынчан Чадаан —Чадаана, Даун-Хемчик —Чөөн-Хемчик болур.

Дыл-домаавыстың уттуларуп, идик-хевивистиң чидип, тураскаалдарывыстың узуктаттынып, аажы-чанывыстың үрелип турарынга кымны буруудадыр бис? Ботарывысты болбайн канчаар. Хоозуң шуугашкынынардан, «Дылывыс-биле дыт ужуражырындан» үштүнар үе ам келген. Моңу эртгирип болбас бис, ынчангаш эртемденнер-ниңиозал культуравыс болур тыва дылдың хөгжүлдезин дээш турлуур ужурлуг.

Сүзүкей ОНДАР.

ХУУ АТТАРНЫ ОЧУЛДУРАР БЕ?

Хуу аттарны чүге очулдуруп турар бис? Атты черле очулдуруп болур бе? Шинчилел кылырда очулдуруп болур-ла ыйнаан, а анаа чугаага болгаш бижикке оон хереэ чүл? Дыл эртемденнери ону чүге болдуруп турарыл?

«Тинлелге», «Коммунизмче орук» болгаш өске-даа ажыл-агыйлар, «Шын», «Хемчиктиң сылдызы» болгаш өске-даа солуунар, өске-даа хуу аттар хөй. Шыны иээрге, «Путь к коммунизму» совхоз азы «Правда» солуун Тывавыста чок. Мынчап кээрге чүвениң аайы тывыштастай бээр. Мариам Рамазанова «Күскежик» деп шин чогаатказ бе азы «Мышонок» деп бе? Бир-ле ындыг болганда, кижилер аттарын база очулдурза чүл? Чижээлээрге, Кара-Сал —Черноус, Безыязыков —Дылыжок. Бистө «Адыжок» деп шүлүглеп безин бар ышкажыгай.

Бижикке кол чүве удуртулга — орфографтыг словарь. Ону чүге хажыдып турар бис, эртемденнер? Даун-Хемчик, Сук-пак, Сейба дээрге чүү дээни ол? Очулга эвес-ле хевирлиг. Бир-Хемде Чаңгыс-Аасты — Чаңгызаш, Бегирээ даан —Бегреда деп бижиири черле берге, кандыг-даа хүрүмге таарышпас. Бо бүгүнү өөренип көөру, дарый хемчег алыры чугула. Кижида-даа, чер-даа аттарын парлап каан словарьлар бар-дыр, ыя ону чурумчудуп шыдаавас, канчап барган улуг бис? Бо айтырыг түгле мени эвес, кижи бүрүзүн дүвүредип турар.

Юрий ДОРЖУ.
Күш-ажылдың хоочуну, башкы.

Культура болгаш амыдырал

ЧЕР-ЧЕРДЕН БИЖИП ТУРАРЫ

Республиканың культура амыдыралын солуун, хөй талалыг. Оон дугайын солуунуң чер-черде хөй-иелги корреспондентилери боттарының медээлеринде, кыска материалдарында тода айтып турлар. Ол чагаалариың аразында кодээниң ажыл-ишчилериниң культура хандырылгазының дугайын алаан каш автор бижээн. Агиткультбригадаларның оюн-концерттеринден ангыда, республикадан дашкаар черлерден келгеннерниң, пайысылалдың культура, уран чүүл ажылдакчыларының чон-биле ужуражышкыннарын база демдеглеп турар.

Даг-Алтай автономнуг областтан «Алтай» ансамбльдиң Суут-Хөлге, Бай-Тайгага аалдап чоргаанын, оңшуктериниң талантылыг Альберт Ондар, Григорий Сарыглар олар мактап бижээннер.

Тес-Хемниң Берт-Дагдан пенсионер Ч. Чооду чоокта эрткен соңгулдаар үезинде оюн-концертти, ааш-чемнинг буфетти, спортчу маргылдааларны ол суурга эки организастаавынга сеткилп хапган.

Тожуунуң ыраккы иннежилеринге Нёнүң Культура бажыңының «Артыш» агиткультбригадазы аалдап баргаш, иннежилерниң ажыл, амыдыралы-биле танышкан, ак-кара чонга чугаалашкан. Оларның кадыының байдалын шинчээн, кинону база көргүскен дугайын «Май 1» совхозта партком секретары Валентина Монгуштуң чагаазында чугаалап турар.

Тожуда культура албан черлериниң ажылында чедишкининг талаалар-биле чергелештир четпес түүлдер ам-даа бар болуп турарын эрткен чылды түңнээн хуралга чугаалажып турганын В. С. Тамдын-оол чагаазында бижип турар. Клубтарның, библиотека, кино четкилериниң ажылынга чер-черде ажыл-агыйлар боттуг дузалы чедирбес, партия, совет, профэвилел организары база тоомчага албаннывдан чонуң дыштанылгазының айтырыы эки шинтпирлеттинмейн турар хевээр.

Күш-ажылчы хүн соонда кодээниң ажылчы чону, оларның аразындан уран талантылыг бот-тывынгыр артистер көдээ сценаларда аян чүдүп турарын Бай-Тайгадан Барба Багай-оол, Барыын-Хемчиктен Виталий Баймр, Суут-Хөлден Тюлюш Сандю олар дыннадыгларында айтып турарлар. Бот-тывынгыр уран чүүлде, ылаңгыя Тэлиде, коллективтер удуртукчуларыкиржип турарын эки деп санаан. Барыын-Хемчикке фольклор болгаш ог-буде ансамбльдериниң керүдеин эрткенин солуп. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң инициативачи шылгараапларын ол-бо черлерже баар халас путөвкаларбиле чамдык ажыл-агыйлар шаннап турары черле эки.

Хоорай биле кодээниң аразында культура, уран чүүл харылзаазы, практиктиг дуза чедирилгези сөөлгү үеде элээп кеску апарган, амгы үеде негелде-даа ындыг. Тес-Хемден Моторж Тирчин ол ра йонга чогаалчы Куулар Черлиг-ооллуң номчукчулар-биле ужуражын, чечен чогаалга, уран чүүлге хамаарышкан лекцияларны номчаавын редакциже биижээн.

Тыва АССР-ниң Чуруккучулар база Композиторлар эвилелдеринден төлээлер каттыжып алгаш, Каа-Хем районга барын, делегелгези организастап, музыкада, чуруулгада чаа чогаалдар-биле керүкчүлерин, ынчакчыларны таныштырганын ол районда Мерген Ондар бисче бижээн. Ук харылзаа моон соңгаар доктаамал болуп, чогаадакчы хуза чедирилгезин уламчылаарры эки.

Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң бөдүк ажылдакчылары Каа-Хеминг «Совет Тыва» совхозка чораап, көжер делгелеп, музейиниң ажыл-ишчилериниң ангы-ангы кылдыстеринден алган. Бо бүгүнү музейиниң удамас болур 60 чыл юбилейинге тураскаадып турарын музей ажылдакчызы И. Келик-Сеңги чагаазында демдеглээн.

Тываның көдээ суурларында культура-массалыг хемчеглер доктаамал эртип, чонуң культура хандырылгазынга, эстетиктиг кижизидилгезинге тодаргай салгарны чедирип турары көскү-дүр. Ажылдавас клубтар, библиотекалар, чалгаарачыг кежээлер дугайында хомудалдар келбес апарганы эки болбайн аап. Ынчалза-даа культуре ажылдакчыларынга дуза-деткимче көргүспес, ону «кара часкаавидирзын» каапгар. ол түгле бодуңуң инициативавы-биле хөгжүлгэ дээр эрти. чыдып калган чаңчыл Тес-Хемниң Шуурмак суурда бар болуп келгенин Светлана Сөөн хомудал-биле бижээн.

Суурда аныяктар хөй. Оларның инициативазы чок, уран чүүл удуртукчузу Николай Чамбалдың холу ынчангаш чамдыкта салдына бээр. Ону чүү деп бодаар сиилер? Ол шын бе, кандыгыл? Аныяктарны ынап-ла тускай «ажаакчы» хөгжедир ужурлуг бе? Удуртулга-башкарылга, инициатива удуртукчудан хамаарыжып турбайн канчаар харын.

Редакциянын почтазынга культура земазынга бижиттингеп чагаалар коңгуг хөй. Чамдык таварылгаларда шупту-ла материалдарны доп ооргаи парлаттарыр болдунмас. Чүге дээрге оске адырларга хамаарышкан материалдар база бар болгай. Ынчангаш бо удаада культура тематынга келген чагаалларны тема айбы-биле белүүтээп, тускай допчуралды кылган.

Республиканың культура амыдыралында болуп эртип турар чаа чүүлдерни, солуун таварылгаларны артамыг-ла болза редакцияже дүрген бижип чорутса эки.

Бопуймаа ДИРЧИН.

Чагаалар допчулалы

Суут-Хөлден Тюлюш Сандю олар дыннадыгларында айтып турарлар. Бот-тывынгыр уран чүүлде, ылаңгыя Тэлиде, коллективтер удуртукчуларыкиржип турарын эки деп санаан. Барыын-Хемчикке фольклор болгаш ог-буде ансамбльдериниң керүдеин эрткенин солуп. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң инициативачи шылгараапларын ол-бо черлерже баар халас путөвкалар-биле чамдык ажыл-агыйлар шаннап турары черле эки.

Хоорай биле кодээниң аразында культура, уран чүүл харылзаазы, практиктиг дуза чедирилгези сөөлгү үеде элээп кеску апарган, амгы үеде негелде-даа ындыг. Тес-Хемден Моторж Тирчин ол ра йонга чогаалчы Куулар Черлиг-ооллуң номчукчулар-биле ужуражын, чечен чогаалга, уран чүүлге хамаарышкан лекцияларны номчаавын редакциже биижээн.

Тыва АССР-ниң Чуруккучулар база Композиторлар эвилелдеринден төлээлер каттыжып алгаш, Каа-Хем районга барын, делегелгези организастап, музыкада, чуруулгада чаа чогаалдар-биле керүкчүлерин, ынчакчыларны таныштырганын ол районда Мерген Ондар бисче бижээн. Ук харылзаа моон соңгаар доктаамал болуп, чогаадакчы хуза чедирилгезин уламчылаарры эки.

Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң бөдүк ажылдакчылары Каа-Хеминг «Совет Тыва» совхозка чораап, көжер делгелеп, музейиниң ажыл-ишчилериниң ангы-ангы кылдыстеринден алган. Бо бүгүнү музейиниң удамас болур 60 чыл юбилейинге тураскаадып турарын музей ажылдакчызы И. Келик-Сеңги чагаазында демдеглээн.

Тываның көдээ суурларында культура-массалыг хемчеглер доктаамал эртип, чонуң культура хандырылгазынга, эстетиктиг кижизидилгезинге тодаргай салгарны чедирип турары көскү-дүр. Ажылдавас клубтар, библиотекалар, чалгаарачыг кежээлер дугайында хомудалдар келбес апарганы эки болбайн аап. Ынчалза-даа культуре ажылдакчыларынга дуза-деткимче көргүспес, ону «кара часкаавидирзын» каапгар. ол түгле бодуңуң инициативавы-биле хөгжүлгэ дээр эрти. чыдып калган чаңчыл Тес-Хемниң Шуурмак суурда бар болуп келгенин Светлана Сөөн хомудал-биле бижээн.

Суурда аныяктар хөй. Оларның инициативазы чок, уран чүүл удуртукчузу Николай Чамбалдың холу ынчангаш чамдыкта салдына бээр. Ону чүү деп бодаар сиилер? Ол шын бе, кандыгыл? Аныяктарны ынап-ла тускай «ажаакчы» хөгжедир ужурлуг бе? Удуртулга-башкарылга, инициатива удуртукчудан хамаарыжып турбайн канчаар харын.

Редакциянын почтазынга культура земазынга бижиттингеп чагаалар коңгуг хөй. Чамдык таварылгаларда шупту-ла материалдарны доп ооргаи парлаттарыр болдунмас. Чүге дээрге оске адырларга хамаарышкан материалдар база бар болгай. Ынчангаш бо удаада культура тематынга келген чагаалларны тема айбы-биле белүүтээп, тускай допчуралды кылган.

Республиканың культура амыдыралында болуп эртип турар чаа чүүлдерни, солуун таварылгаларны артамыг-ла болза редакцияже дүрген бижип чорутса эки.

Бопуймаа ДИРЧИН.

Кысказы-биле

Бо чылдың февральда тыва балет база катап спевада көстүп келгеп. Анаа өөрүүлгаан, балет бистиң амыдыралывыста чаа чүүл болганда анаа көрүкчүлерни баш удур белеткеп, уран чүүл школаларынга, культура бажыңнарынга ужуражылгынарны чорудар болза эки.

Тыва телевидениениң программазынга «Хореография школазы» деп өөредилгиг кичээлдерни өө-ейлеп чорудуп турза, балетке хамаарылгалыларга улуг-ла дузаделкимче болур ийнк. Телеэкранга балет болүүнүң «төөгерик столунда эрттирээ деп санаадыг мен.

Зоя БАЛЧЫЫРАК.
Чадаананың уран чүүл школазының башкызы.
Чөөп-Хемчик район.

• • •

Телевидениеге Кыдыдан дамчыдылгаларны соңуурган турар мен. Ылаңгыя концерттерни элээп хөйлеу көргүзер болза деп күзелдиг мен.

Тыванын база бир ховар айбан-кужу, сураглыг ыраажызы Надежда Красная тескемчилерге база катап ырлап берип чораан. Көрүкчүлер ону чылыг күзээп алгаш, оңза соңуургаан.

Бо ыраажы көдээ районнарга күүседири-биле оон программазын улустуң аалгаларындан, ырларындан, ырикадан (аныяктарга) элээп «согажаалаар» арга черле чок бе? Өөредилгиг классика-биле чергелептир ындыг түүлдер ону көргүкүже улам чоокшудаар.

Моторж ТИРЧИН.

• • •

Шагда эрги танцыларны өскелер-биле домей ойнаар чордум. Вальстап, чарыс-тошпап, твистеп өөренип апла турдувус. Пляска төвеги тергиин турду.

Аныяктарның амгы танцыларын бактаар күзеним чок. Ынчалза-даа тавандагы бистиң танцыларывыска уруглары, аныяк-өскенни өөредир. айтыр болза, олар база танцылап-даа турбастар бе?!

Григорий САРЫГЛАР.
Бай-Тайга район.

• • •

Кыдыдан теледамчыдылгага «Челзэм» (Чадаананың) ансамбльдиң концертин көргеш, ындыг дамчыдылгалар, ылаңгыя тыва дылга хөй болур болза деп күзедим.

Болуувустуң төрээн дылывыска амгы үеден оюн херекселдерияге күүсеттиптиген ындыг дамчыдылга кымгадаа сонуургаачыг шыкажыл.

Ян КУУЛАР.
Бии-Хем район.

«ШЫННЫҢ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-нин байырлалынга турасиаткан «Шын» солуунуң шаңналы дээш хүреш «Хүреш» стадионга май 1-де 14 шакта эгелээр.

Анаа киржирин күзээн мөгелер хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединге кээп бижидерниң дыпдыдын тур. Дамзыпы апрель 29-ка чедир тургузар.

Хүрежир дээн мөгелер болгаш мөге салыкчылары май 1-де 13 шакта «Хүреш» стадионга чыглыр.

Редактор П. С. ШАРАВИН.

КАМ ЧОК БОЛБАС

Улустуң чугаазы-биле алырга, «практик» кижи мен. Бүгү назынымны көдээ ажыл-агыйга бараалгаттым. Ол үеним дургузунда мергежилдер бедидер семинарларга хөй кириштим. Ынчалзажок орус дылды эки шилгээдип албаамнадан ол курстарын билип алган чүвем эвээш. Орус дыл өөренип четтикпээнимде бүүру бар-ла ыйнаап, ынчалза-даа көдээден келген тываларның саны 95 хуу чедип турда лекцияларның шуптузуун орус дылга кылып каарга, бо кижиге берге чорду. Тыва башкылар безин тыва дыңнакчыларга орустап номчуур.

Чамдык хуралдарга ийи-бир орус кижилер олуржурга, даргалар хуралды орус дылга эрттирерин негээр. А мен ол кижиниң мурииигга санап берип чадажып-ла турар мен. Чамдык кижилер бир шуут — санал бербес, ынаваас. Оон ыңай орус дыл кырынга хүлээп алыр тывы даргаларны база көөрген мен. Бир тыва дарга мен тывалап турарымга, боду база тывалай берген. Оларны бодаарга, чамдык орус даргалар «Байырлыг!» деп билир чаңгыс сөзүн-даа чугаалаар. А Шагаан-Арыгда Тежеев, Кызылда Шойкоев еутлар санал бээрде-даа, илеткел кылырда-даа тывалаар, хуралдарыны чоңнуң бодунуң дылынга эрттирер. Чамдык өске сөөк улуска Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунга өөренгени тыва дыл өөремириниге дыка дузалаан, аңаа бежен чылдарның ийиги чартынга чедир тыва дылды өөредилге программазынга кииргеп турган.

Мээн ам ажылдап турар черим — ПО «Тувафоторазнобыт». Чүү дээнин иштимде билир мем, а чогум чугаалаарга та чүү дээн чүве? Ынчангаш улус кайда ажылдап турарымны айтырарга, орустап харылаар-дыр мен. А бир кижи ону дыңнаваш, «Аа, ам билдим, ангы-ангы чүрүк тыртырар тер-дир аа» диди. Адрести киирер эжик аксыига ийи дыл кырынга бижип каап турган болза, айтырнышчал кижилерге ылап харылаар ийнк мен.

Чөрлер аттарын чиигнине олчаан арттырары күзеичиг. Кызыдың кудумчуларын хөй кижилер аттары-биле эле адагылаан, а мен оларны бо-ла солуштура бээр-дир мен. Ам тыва дарга мен тывалап турарымга, боду база тывалай берген. Оларны бодаарга, чамдык орус даргалар «Байырлыг!» деп билир чаңгыс сөзүн-даа чугаалаар. А Шагаан-Арыгда Тежеев, Кызылда Шойкоев еутлар санал бээрде-даа, илеткел кылырда-даа тывалаар, хуралдарыны чоңнуң бодунуң

Видеозал: «Дискжокей» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Осторожно-Васидёк!». 9.30. «Шорс» 11.00, 13.20. «Утреннее шоссе» 18.10. «Отцы» 15.20. Воры в законе» 20.10. шактарда.

«ВОСТОК»: «Дама с попугаем» 15.00, 17.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пурпурная роза Каира» 14.30. «Трагедия в стиле рок» 16.30. 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Жемчуг» 17.30, 20.10 шактарда.

БОДАНЫР ХЕРЕК

Кижиниң кижизин амгызы-биле алырга, культурлуу, оон аажы-чанындан, аксы-сөзүндеп билдинер чүве болгай. Хөй чылда башкылап, уруг-дарыгны өөредип кижизидип келген болгаш, ону эки билир мен.

«Кижи болуру — чажындан» чүве. Ону үргүлүү хайгаарап келдим.

Өөренген чаңын каичаар,
Өртээр эвес, баглаар эвес.
Өзе бенин куну болза,
Өртээй эртик, баглаай эртик.

Чоңнуң ол ырызы коичуг шын, шынап-ла. ындыг боор чорду. А бо үеним чамдык аныяктары бүжар сес эдипкеш, бодумуң багым чоңнуң бо чечен сөзүг-биле дүтлаарын оралдажыр, ол шуут шын эвес: олар бичизиидеп кижи аксыига эштеңнес сестерин билбес турган болгай.

Сөөлгү чылдарда чон силер деп чугаалашпастаан, бодундан улуг кижини безин «Сен» дээр. Тамывас-даа кижиниң ындыг, дыка-ла эгенчиг боор чүве-дир. Кижи бүрүзү ону бодаары, үлегер аптар чогаалдар, тыва номнар тывылбас-даа болза, «Чугаалаарының бетинде бодаңыры» чугула.

Эрес-оол САЯЯ.
Кызыл-Мажалык.

ИЙИ ДЫЛ–ЭКИ

Өске национал кижи чурттап турган черинин чоңунуң дылын өөренириниң чүгүлазын сөөлгү үеде ажыы-биле чугаалап турар апарган. Ол коичуг чөп. Ол талазы-биле ажыдыг организастаарын дүргедедир херек. Ындыг бөлүүмнер, класстар болгаш факультативтер тургустунар болза, аңаа өөренир кижилер тыптып кээр. Тыва кижилерниң безин араазында бодуңуң дылынга чугаалакшаар, чогум ону билбес улус турун болур. Черле ынчаш, тыва дыл билбес кижиге ону каяа өөренип алыры ажыдыгад чедир орта билдинимес, моон соңгаар чүгээртээр ужурлуг.

Мында чурттап, бистиң чаңчылдарывысты сагып, дылывыска чугаалажып чоруур өске сөөк кижилер аазап эвес. Ону парлалгадап безин номчуп болур. Чижээлээрге, Тес-Хемниң «Чодураа» совхозта малчыннап, оглерде чүрттап чоруур, тыва кадайларлыг Захаров алышкыларның дугайын «Шын» солуунда чон сонуургаан. Артист Рамазанова, профэвилел ажылдакчызы Ташдантимов дээш, хуралдарга болгаш ужуражылгаларга санал-оналын безин

ХҮНДҮЛЭЭР ХЕРЕК

Мөңгө чагаа келген. Ында «Онза солуп чүве болбас-тыр» деп бижээн. «Онза солуп чүве болбайн тур» дээри ол-дур ийин. Ол чагааны Бии-Хемниң Шивилигде мээн акымның оолдары чорутка. Ында сес сыл школазында бүгү эртемнерни орус дылга башкыдап, өөредип турар. Тывалап билбес тыкалар оон үүп турар.

Мен Монгуш Эргеп башкыга бешкылаадым чордум, тыва дыл кичээлин дыка сонуургаар, культура болгаш спорт комитединге кээп бижидерниң дыпдыдын тур. Дамзыпы апрель 29-ка чедир тургузар.

Хүрежир дээн мөгелер болгаш мөге салыкчылары май 1-де 13 шакта «Хүреш» стадионга чыглыр.

Редактор П. С. ШАРАВИН.

Кино

АПРЕЛЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Киносборник» 10.00, «Легенда о Нарайяме» 11.20, 14.10, 17.00, 19.40 шактарда.

ТВ

АПРЕЛЬ 27

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута» 8.35 Мультфильмнер. 9.05 Бут бөмбүт. Делегей чемпионадыныга шилилге маргылдаа. ССРЭ биле ГДР-ниң шилиидек командалары. 10.45 Медээлер. 10.55 Орус улустуң ырларын И. Аксарова ырлаар. 11.10 Уруглар шагы. 12.10—13.05 Делегей конкурстарының лауреады А. Диев ойнаар (фортепиано). 15.20 Медээлер. 15.45 Р. Штраус. Концерт. 16.15 «Дзорги де Мольерин ямыдыралы». Барымдаалыг фильм. 16.45 Концерт. 17.15 «...16 харга чедир болгаш оон улуг пазы». 18.00 «Партком болгаш эде тургустуунушкун». Закарпат районнарының чижөнге папиопалдар аразында харылзаалары сайгыргайжыдың турары. 18.45 Бүгүн делегейде. 19.00 Ньютаның аас чогаалы. 19.20 «Кинопанорама». 21.00 «Уе». 21.35 ССРЭ-ниң улустуң артиан Е. Нестеренконуң концерти. 22.35 Барымдаалыг фильм. 23.00 — 23.20 Бүгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-таймылырлыг фильм. 8.45; 9.35 Бойдус эртеми. 4 класс. Курсат черниң амытаннарының хөй төрлүрни. 9.05 Испан дыл. 9.55 Революциянын чурукчулары. 10.35; 11.35 А. П. Чехов. «Вишнялыг сад». 9. класс. 11.05 Испан дыл. 12.05 «Мисс Менд». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.20 Медээлер. 13.40—14.50 «Мисс Менд» Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 17.05 Медээлер. 17.15 Барымдаалыг фильм. 18.00 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш.

КЫЗЫЛДАН

18.05 Барымдаалыг фильм. 18.35 «Үежи». Аныяктар программазы. 19.15 «Азия төвү». Үндүрүдеде: Медээлер. «Сөглээри сес—керткеп ыяш». «Атеизм пропагандавын парын айтырыглары». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг улукар, чаштар!». 20.10 Барымдаалыг фильм. 20.30 Керүкчүлер чок концерт. 21.00 «Уе». 21.35 «Мисс Менд». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. 22.35 «Израиль-Чөөп чүк». Киножурнал. 22.45—00.35 Хоккей. Делегей чемпионадыныга Түңнел болук командаларының маргылдаазы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 Концерт. 18.50 «Бистиң хүннеривиң хрониказы». Киножурнал. 19.00 Фильм-концерт. 19.30 Мультфильм. 19.45 Ушуулу аңгалар. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг улукар, чаштар!».

167000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«Шынның» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлакчызары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ карымчалгазы: секретарь — 3-34-92;
◆ орлакчылары — 3-45-93;
◆ партийна амыдырал кылдыза — 3-36-42; 2-36-25;
◆ совет тургузуг. сонгаа айтырыгзар кылдыза — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр кылдыза — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр кылдыза — 3-41-16;
◆ пропаганда кылдыза — 3-34-57;
◆ культура кылдыза — 3-39-15;
◆ информация кылдыза — 3-37-11;
◆ чагаа кылдыза — 3-39-03; 3-34-30;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 1-43-41;
◆ очулга кылдыза — 1-34-93;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуун келбейн барганда — 2-32-75.

Чыгыза 300 катап үнүп. Хемчээли 2 парлалга аңгыы. Тиражы 25400 акы

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном сатыыныр керектериниң газазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинина бөлө Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 278. ТС—00299.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 28 пятница № 100 (14000)

1925 чылда тургузулганган. Өртээ 3 хон.

СЭКП обкомунуң бюрозунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

ЧАРЫШ ТҮҢНЕЛИН ҮНДҮРГЕН

1989 чылдың бирги кварталында мал продукциязын бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер база ооң камгалалын хандырар талазы-биле районнарның болгаш совхозтарның социалистиг чарыжының түннелин СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому үндүрген.

Мал продукциязын бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер база ооң камгалалын хандырар талазы-биле районнарның болгаш совхозтарның аразында социалистиг чарышка киришкеш, республиканың агроүлетүүр комплексиниң ишчилери 1989 чылдың баштайгы үш айында сүт бүдүрериниң, арткан чылдың бо үезинге деңнээрге, 61,5 тонна, азы 8,7 хуу улгатырган, ол-ла үеде сүт садарының планын 105,4 хуу, эттиг —105,2 хуу күүсеткен, хойнуң болгаш өшкүүң баш санын 4,5 муң башка немешкен, малдың бүгү чүзүүнүң чидирин 37,6 хуу кызырылган деп үзүлээп алган доктаалда демдеглээн.

Мал продукциязын бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер болгаш ооң камгалалын хандырар талазы-биле эң эки көргүзүглерин Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Таңды болган Кызыл районнарның ишчилери, «Ак-Туруг», «Найырал», «Кок-Тей», «Россия» совхозтарның коллективтери чедип алган.

Ооң-биле чергелештир мал ажылының ажыктыын бедидер талазы-биле хоорай-күүскомнарның, Агроүлетүүр-күркомуның, профоблчөвүлелдиң, дыка хөй совхозтарның ажылында шыңгыы четпестер бар. Кыштаглаапкының, байдалы чогумчалыг турбуже, 1988 чылдың бо үезинге деңнээрге, ыйыстыг бода малдың баш санын 10 район кудулаткан, ооң иштинде Каа-Хем — 8,2 хуу, Эрзин—6,9 хуу, Тожу —4,3 хуу, Таңды—3,2 хуу, Кызыл—2,3 хуу; хойнуң болгаш өшкүүң—5 хуу, ооң иштинде Өвүр —6,8 хуу, Мөңгүн-Тайга —4,1 хуу, Бай-Тайга — 2,9 хуу кудулаткан. Таңды, Эрзин, Бии-Хем, Каа-Хем, Чөөп-Хемчик болган Өвүр районнарның ажыл-агыйлары хаван бажын кудулаткан. 1988 чылдааныңга деңнээрге, республикага эт садып алыры 5 хуу, чуурга 6,7 хуу эвээжээн.

Күрүнеге эт садар талазы-биле бирги кварталдың планын 6 район, 18 совхоз үскен, ооң иштинде Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Сүт-Хөл, Бии-Хем, Тожу, Каа-Хем районнарның, сүттүг — 4 район болган 12 совхоз үскен, ооң иштинде Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем, Эрзин районнарның ажыл-агыйлары кирип турар. «Ак-Туруг», «Найырал», «Кок-Тей», «Россия» совхозтарның коллективтери чедип алган.

Ооң-биле чергелештир мал ажылының ажыктыын бедидер талазы-биле хоорай-күүскомнарның, Агроүлетүүр-күркомуның, профоблчөвүлелдиң, дыка хөй совхозтарның ажылында шыңгыы четпестер чаражок. Ынчангаш

СЭКП обкомунуң Пленумунга уткуштур

МАЛ СҮРЕР ОРУКТУ ТОДАРАДЫР

Кызылдың эт комбинадынга девискээр айны-биле хамаарышкан ажыл-агыйлардан чылда ортумаа-биле 20,3 муң мыйыстыг бода малды, 117 муң шээр мал, 27 муң хаван, 1,7 муң баш тынгы, тева малды дужаап турар.

Ук комбинаттың тудуу 1954 тыдан эгелевеш, ажыглалга 1963 чылда киргеи. Ооң бир эдлүгеде план ёзугаар күжү 29,5 тонна, ам бо хүннерде керек кырында ортумаа-биле 68 тоннаны, а малды массалыг дужаай берген үезинде хүнде 120 тонна чедирип турар.

Эът комбинады эрги телевилеп үндезилеп тутулган болгаш ооң техниказы, дериг-хереекселдери эргижирээн, амгы үеның негелдезинге дүүшпестеп бар чыдар апарган. Комбинаттың директизазы ажылчыннарның аар күш-ажылын чигледир дээш чаа техникалы, дериг-хереекселдерни ажыглаар аргаларны кылып, тудуг-бажыңнарны немей кылып, удай тудуп-даа турар. Ынчалза-даа алызы-ла эрги үениң тудуг төлевилели болгаш, чаа келген дериг-хереекселдерни долу ажыглаар арганы бербейн турар. Ол бүгүнүң түңнелиниде цехтер бүрүзүнде ажылдарның хей иезинин хол-биле кылыр ужурга таварыжыр.

Үр үеде ажыглал чок аңаа турган бажың хаиазын эде тутуп, 1988 чылда ажыглал эгелээн. Ында дыштанырынга таварымчалыг чырык ёрээлдер, оюн-тоглаа залы, чунар черлиг тускай ёрээлдер, эмнелге черн, номчулга залы ажылдап турар. Комбинат шак мынчаар чаартымыпла турар. Ынчалза-даа ам тыптып келген бир дүвүреиниг айтырыг бар.

Кызыл хоорайның келир үеде турза чогуур планын ёзугаар алыр болза, бо эът комбинады бүдүүлге-албан черлери тудар девискээрниң мырыңай-ла төвүге кирер. Ооң турар черниң артыы талазы Улуг-Хем болгай. Олче мал сүрер чайгыс кудумчу турган. Ам ол кудумчулап шээр мал сүрерн барык-ла болдунмас апарган. Бода мал-дарны, хаванарны автомашинага чүдүрүп эккээр болган, муң-не түгээр.

Малды комбинатче чедирер айтырыг ам безин берге болу бергеи. Ында мал сүрер тускай «коридор» —делгем орук чок. Автомашиналарга орук демдектери кайда-даа кылдынмаан. Мал согар черже баар чангыс кудумчуну дүй казып каапкан. Ынчангаш бо айтырыгны дарый шиитпирлээри негеттинип келген.

Күрүнеге дужаар малдарны суттарып алыр аптыг черлер ам тывылбастаан. Эът комбинадының дужуидан эгелээш, «Сукпак» совхозтуң туралр девискээрин таварып, ъът-сеок далганы кылыр заводтуң дужуига чедир сүрген малды Улуг-Хемден суттарып алыр аргазы шуут чок. Ол девискээрлерде дачалар тудуп каапкан. Боом даанның адаа, үстүиде малды одарладырынга, суттарарынга ажок эптиг черлерде база-ла дачалар тутгунуп эгелээн.

Аэропорт шалгунуң мурнуу талазында ховуда Бүреи хемчигештиң сыскак бичии суулдан мал суттарар арга харын барын бар. Ол суг кужурлуг болгаш мындыг турган боор: чамдык совхозтарның сүрген хойлары оңу ишпес болгулаар чорду. Эрткен чылдарда Эрзин районуң совхозтарындан сүрүн келген хойлар ол сугну ишкеш, нижин-шөйүмдү аарыындан аарып, өлүп хораам таварылгалар тургулаан.

Ол ышкаш «Сукпак» совхозка чылда ортумаа-биле 4 муң мыйыстыг бода мал, 38—40 муң шээр мал планга дүүштүр совхозтардан кирип турар. Ол хей малды сүрер орукту тодарадыр үе келген.

Келир үеде Кызылдың эът комбинады ол черинге хевээр турар чүве болза, аңаа мал дужаар айтырыг улам нарыидаар. Бо айтырыгны мурнуида база кодүрүп турган мен. Кезек када бир комиссия бичии хеделип ажылдаан, ооң амта чедир кандыгдаа түңнел үнмээн. Ам ону шиитпирлеп шыдаар республиканың үстүкү органнары биргээр көөр болза деп бодаар мен.

Хураган-оол ЧЫМБА.
Республиканың агропромышленнигиниң вол специализи.

Чаа тудуглар-биле таныштырып тур бис

ЭМНЕР ШЫГЖАМЫРЫ

Наймыдзал Кызыл хоорайның Октябрь болгаш Найырал кудумчуларының бедирлештикеи черинде тудугжудар чоокта чаа кажаа-херим тудуп эгелээн соонда, күчүлүг экскаватор чер казып киргеи. Чаа бажыңнар таваан салып эгелээнин од. Чүү-ндыг бажыңыл ол? деп, номчукчулар сонуургай боор чалавас.

Кызылдың 14-кү кварталында ол кудумчу болдырынга хоорайның төп аптеказы тутгунар. Тыва АССР-ниң «Фармацииз» каттыжышкынының база-ла мында келир. «Тыва тудуг» девискээр-тудуг каттыжышкынызы бо бажыңны тудуп эгелээн.

Аптека бажыңының телевилелин «Красноярск хамаатты телевилел» институтуун Тывада филиалының ССРЭ-ниң Архитекторлар эвилелиниң кежигүүн Б. В. Рузиев башкаан авторлар болуп ажылдап кылган. Олардың аразында архитекторлар О. О. Доңгак, О. В. Байыр-оол, Г. Г. Первутинская, инженер-конструкторлар Ч. С. Монгуш, К. А-Х. Монгуш, И. Х. Опей, И. А. Потемкина, сантехниктер Белүүнүң удурткучулары О. А. Урванцева, В. И. Новикова, электриктер Белүүнүң удурткучузу З. М. Кудрявцева, смета тургузукчуларының белүүнүң удурткучузу М. Д. Фунтикова база бар.

Дөрт каът аптека бажыңының кол эжин Октябрьская кудумчузунче көрүнгеи. Бажыңның бирги кадыяын үш талазындан улус кылаштаар ажык чер кылып каар. Кол кирер эжик талазындан төлче үне бээр улус кылаштаар черни база кылыр. Улус кылаштаар чер чок херимкажаа талазынга бичежек, чангыс каът блок турар. Орта янзы-бүрү эм будумелдерни шыгжаар. Эмнерни чүдүрерде херим талазындан чүдүрер.

Бажыңның адаанга аптеканың инженер хандырылгазынга ажыглаар дериг-хереекселдер, септелге чорулар бригаданың ёрээли, ийнги шөлдүнга эм шыгжаар база оны белеткеп кылыр ёрээлдерлиг ийнги чергенин бот-оруглга-чарылга-биле ажылдаар аптеказы турар. Бирги кадыңга садыг залы болгаш аптека ажылдакчыларынга буфет, үшкү кадыңга эмнелгелер аразының аптеказы база «Фармацииз» каттыжышкынының чамдык киллистери турар. Дөртку кадың аптеканың болгаш каттыжышкынының администрациязынга бүрүнү-биле берилгеи.

Хоорайның төп аптеказының бир эки үүлү эмнерни белеткеп кылыры, кадагаларын база бээрин ажыглаар-даа чүве.

Бажыңның ийи каът аптека ажылдаар аптеказы турар. Бирги кадыңга садыг залы болгаш аптека ажылдакчыларынга буфет, үшкү кадыңга эмнелгелер аразының аптеказы база «Фармацииз» каттыжышкынының чамдык киллистери турар. Дөртку кадың аптеканың болгаш каттыжышкынының администрациязынга бүрүнү-биле берилгеи.

Хоорайның төп аптеказының бир эки үүлү эмнерни белеткеп кылыры, кадагаларын база бээрин ажыглаар-даа чүве.

Ынчангаш ам тыва уксаалыг хой, өшкүнү ыяап-ла ковүдедир дээр лугайыңга улустуң санал-оюлуңа болуп, бажыңның үшкү база кадыңга олурарын бо ийин.

Сандаң ТЮЛЮШ.
Сүт-Хөл район.
Кызыл-Тайга сууп.

УГУН ҮЗҮП БОЛБАС

Чоокта чаа «Шын» солунга (№ 19) «Шамбалыг» совхозтуң мал эмчизи Оюдар Дамчай-оолдуң «Дузалажып, сүмележиилиңер» деп үүлүгүнге хамаарыштыр бодумнуң бодалымны бижип олур мен. Шынап-да, бистс тыва хой, өшкүнүң чидип баа чыдары дүвүреңниг. Дириг амытаннарның бир хевири ховартай бээрге, ону «Кызыл дептерге» киир бижээш, күрүне шугуму-биле каминаар, ону өстүрер ужурлуг болгай. Войдуска арттырар дээш аан. А бис боттарывыстың үе-шагдан бээр азыран, ооң ачызыбиле өзүп, амыдыран келген малывыстың чамдыызын дүюг бээр чүве чок кылдыр «үзүткеп», хайнактап алырывыска болур бе?

Мен бичии чорааш, авам-ачамның тыва уксаалыг хой, өшкүзүн көрүп өзүп келдим. Тыва уксаалыг өшкүлериниң хылган дүгү карыштан ораапчок ажыг, артында чылбыгыр, чараш, ооң адаанда чоокту болгаш кыжын доңмас. Ооң ярестин кайгамчык. Өөр өшкүнүң аразындан бирээзи-ле быжыргап болза, дагта чорааннары шупту аалынче маңнажып кээр. Тыва өшкү улуг, шыырак болгаш сүткүрү база ажок. Авамга ийнс анайлыг бир өшкү турганын сактыр мен. Ол хиреде ону авам саар, сүттүүн магадаар, ййи катап шай сүттээр сүдүн бээп өшкүм деп мактап олурар кижи. Тыва өшкүнүң сергелиниң шыраан чүү дээр боор, дүгү чылбыгыр болгаш белеп-селеп хар-даа чыпшынмас. Эрестиг-даа мал, үргүлүү силгиленип чоруур. Кыжын, чайын-даа чанытаны ажок, өдээн черде кагбас. Тыва уксаалыг өшкүнүң дүгү аигорга бодаарга харын аваэп болгаш шынары кудуг-ла. Ынчалза-даа ооң кежи-биле тон кылырга демейле чылыг болгаш чиик-даа.

Тыва хойнуң дүгайында хойнуң чүгаалап болур. Эртемденнер безин ол уксаяны магадап, харын улам өстүрер дүгайын бижип, чүгаалап турганын солунүүн арынналыдан база помчудувус. Тыва хойнуң эрте-бүрүн шагдан бээр азырап өстүрүп келген, ширинн агаар-бойдуска таваржыр малдарының когуи үнер эргени биске кым-даа бербээн. Ам оларның үгүн арттырары-биле мал ажыллыг совхоз бүрүзүнге тыва хой, өшкүнүң бир-бир коданын өстүрзе деп санаадыг мен. Шаанда тыва улус каш чүзүн малының ачызы-биле амыдыран, чүрттап келген. Өшкү, хойнуң дүгүн, кежин бүгү талалыг ажыглап чораан. Хойнуң бажын, ужа-тежүн тыва улус хүндүткелдиг чем кылдыр ажыглап чораанын биляр бис. Хүндүлүг малчыларга салыр улуг ужалыг ирттер, хойдан чок канчаарыл? Эпчок боор. Тыва уксаалыг хой, өшкүнүң хүраганы, аныйы бижыг, дорүүүчал, ынчаннайын канчаар, олар болза, түс черниң бойдузунга таварышкан-дыр.

Ынчангаш ам тыва уксаалыг хой, өшкүнү ыяап-ла ковүдедир дээр лугайыңга улустуң санал-оюлуңа болуп, бажыңның үшкү база кадыңга олурарым бо ийин.

Сандаң ТЮЛЮШ.
Сүт-Хөл район.
Кызыл-Тайга сууп.

САЫЛДАНЫ УЛАМ-НА КӨВҮДЕТКЕН

Бо чылдың бирги кварталында районуң сүт-бараан фермаларында саанчыларның сагган сүдүн деңнеп, көрүп олурарга, «Дөн-Терезинь» совхозтуң Алаак сүт-бараан фермазында Күш-оол Маднаевна Ооржакна чедир хей сүт сагган кижи чок. Моон мурнунда, ат-сывы алгып, эки көргүзүглерни чедип ап турган ешке фермаларның мурнакчы саанчыларының көргүзүүн күду болган.

Күш-оол Маднаевна бо чылдың бирги кварталында быжыглаан 27 инээдеи 11025 килограмм планныг тургаш, 13783 килограммны сагган. Бир инектен ортумаа-биле 510 килограмм сүттү саап алган. А эрткен чылдың бирги кварталында ол 408 килограмм сүттү сагган. Бо малчынның сөөлгү чылларда саап турар сүдүнүң көргүзүглерни сонуургап көөр болзувусса, чыл бүрүзе өзүп олурарын эскерер бис. 1987 чылда быжыглаан 23 инээдеи 32087 килограмм сүт планныг тургаш, 34292 килограммны ап, планын 106 хуу күүсеткеи, а 1988 чылда оон көргүзүү 26 саар инээдеи 46534 килограмм, ары бир инектен ортумаа-биле 1790 килограмм сүттү алган. Бо чылдың кышкы үезинде ол сүт саалдазын ковүдеткеи. Бир эвес мынчаар бедик көргүзүглерни чедип алыр болза, ол бо чылын бир инектен 2000 килограмм ажыг сүттү саап алырының аргазы бар. Ону чедер дээш Күш-оол Маднаевна улуг сорулганы салып алган ажылдап турар.

Күш-оол Маднаевна саанчыдан эжелээнинден бээр ам чаа алды чыл чедип турар, моон мурнунда ол 10 ажыг чыл иштинде хей кадарын келген. Ажыл-ижиниг кызымак, оске мурнакчыларның арга-дужулгазын ажыглап тургаш, мындыг бедик көргүзүглерни ол чыл бүрүзе чедип ап турар.

Күш-оол Маднаевна— Мадыр-не, 12 уругну төрээш, кижилиткеи. Ол уругларының хей кезиин мал ажылынга өөредип турар.

Районда база бир мурнакчы саанчы тыптып келгеи өөрүнүүр. Мурнакчыларның саны чыл бүрүзе өзүп-ле турар болза, бистиң Аъш-чем программавысты күүсеткеринге улуг дуза болуру чугаажок.

Бижиктиг-Хөл СБФ-тен Валентина Карыма, Валентина Хертек, Данзы Сарыглар, Сүт-Кажаа СБФ-тен Салбакай Сарыглар, Шөгылак фермазындан Хирлиг Хомушку олар база бирги кварталда планныг коваалдазарын ажыр күүсеткеи. А Күш-оол Ооржактың кады ажылдап турар беш саанчы эштеринден квартал планын күүсеткеи кижи чок. Олар бирги кварталда иштн сүт саап алыр планны чүгле 70 ажыг хуу күүсеткеп, бир инектен ортумаа-биле 200—300 килограмм сүт сагган. Кожа турар эжиидеи кавчап хожуган турарыл? Чамдык саанчыларның көргүзүүнүң чылдан чылче өспейн турар ужуру чүвел? Бо айтырыгны мал ажылының түскай эртемниглери хаяы ёөреэнп кергеш, хожулап турарларны ортумактарның, а ортумактарны мурнакчыларның одуругга кииирер дээш дээштиг ажылдаарны чүгүдэ.

Алаак фермазының саанчыларының дээре ажылдаанын демделээш, бирги кварталдың түңнелиниг-биле районуң сүтбараан фермаларының арасынга тиилекчи болгаи деп санаан. Шиитп ферма кварталда 38048 килограмм сүттү саап, эрткен чылдың бо үезинден 1773 килограмм хей сүттү будүргеи. Фермаиың планныг коваалдазарын күүсеткеринге Күш-оол Маднаевнаның киирген үлүг-хуузу улуг. Шнчангаш бис мурнакчыларывыска чоргаарлаар, ыидыгларның санын хүн бүрү өзүп турзун деп күзээр бис.

Хөвг-оол МОНГУШ.

Районнардан дыңнадып тур

ОЛАРГА БҮЗҮРЭЭР

«Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга салбырында аныяк хойжулар Степан биле Алевтина Сарыглардар кызымак ажылыг-биле мактадып турар. Степан болза алыс-ла малчынналрның оглу. Ада-иези пенсиялап үне бээрге, бо аныяктар оларның кодан хоюн хүлээп алган.

Бо өг-бүле эрткеи чылын 100 хойдан 85 хураганны дорукгургаш, совхозунга дужаган. А бир хойдан 1,6 килограмм дүктү кыргаан.

Бо малчынnар кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткеннр чаныг. Эрткеи чылын 15 тонна сиген планын 29 тонна чылдыр күүсеткеи. Амгы үеде олар Чечектиниң Шарланныг-Ой-Аксы деп черде мал-маганын хүрмеиди кып ажырып турар. Кодапында 345 хою бүрүп төрүпкеи. Хой бүрүзүидеи хураганны камгалап алган.

Степан биле Алевтина Сарыглардар бо чылдан эгелеп, аренда керээзинче киргеи.

Ниитизп-биле 296 хураганны дужаар, бир хойдан база-ла эрткеи чылдазынга шнкаш. 1,6 килограмм дүктү кыргынын хүлээнгеш, чарышка кожазы Моигуш Кошкарооолду кыйгырган. Ооң ацгыда 15 тонна сиген кезии албыттаан. Өдек-кыштаан боттарының күжү-биле белеткээрни аренда керээзинде айыткан.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

АЖЫЛДАП, ОЙНАП-ХӨГЛЕП-ДАА...

Белек Мижит-оол — Арыг-Бажы салбырда ажыл-ишчи кижилерниң бирээзи. Ооң күш-ажылчы базымы 1986 чылда эгелээн. Ооң мурнунда шериг албанын эрткеи. Тракторист кижиниң ажылы кыжын, чайын-даа хөй: чүк сөөртүр, чер чарар, илиртээр, мал чеми белеткээр, ону сөөртүр, хомуралээр... Белек Мижит-оол бо аразында планныг даалгаларын ак сеткилдиг күүсеп келген. Дыиаигыр болгаи ажылды шын-на сеткилиг-биле кылыр. Хүн нормазын ол үргүлүү-ле 130—140 хуу күүседнри чанчыл апаргаи. Ооң ажыл-чанды онзагай: тевикпылавас, «тонмес-сарыгга-даа ишпес, эш-өөрзек, чугаа-соогтуг. Тывалаңның «чыткаи хой тургуспас» дижири кижи бүлүг-ле ол нйии. Хостуг үелериң эш-не чеп артгырер. Бажыңынга кире бээрге, шыдырааа, гитара, радиолалыг. Кеткеи хевн арыг-силиг. Суббота, воскресеньеде клубта кино-концертте турар. Янзы-бүрү наииналарның ырларын билир, танцыга база лыка сүндүүлүг.

Бистиң чакгыс чер-чурттажывыс мындыг кижи бо. Ынчангаш бистер ону хүндүзээр, аңаа чоргаарланыр бис.

Наталья ДУГУР.
Улуг-Хем район.
«Улуг-Хем» совхоз.

САНЧЫ НЕШКИЛЕР

Долума Лопсановна Оюн саанчының хүндүлүг болгаи берге ажылынга ам үзүрбн ажыг чыл болуп турар. Бо мергежилдин чажыттарын шингээдин алгаш, сүт саварын ковүдедир херекке ол бнче эвес салынышкынын киирген. «Коммунизмнин херели» совхозтуң мурнакчы саанчызы-биле номчукчуларны таныштырарым бо.

Чыл эгелинде бо малчын фермага хурал боон турза, планныг соруглаарын күүседири дээш, мурнуку чылдарда дег, база-ла күжеиишкининг ажылдарын аазап. Д. Л. Оюн сөөртүнге ээ болуур кижилерниң бирээзи. Бо чылдың бирги кварталында бир инектен-не 360 килограмм сүттү саварып 467 тонна кылыр күүсеткеи.

Долума Лопсановна инектерниин ажаалда-хайгаарапынче улуг кичээнгейин салып келген. Мал-маганның ажыл-чанын эки биляи чанчыктырып алыр, ооветеринарлыг негелдемелерни сагыыр кижи.

Кижи болдуңп мергежилнге ынак болгаш ону хүндүлээр болза, аңаа ажы-төлүн база өөредир. Д. Оюн ыныыт. Ооң уруу Ирина 1981 чылдан бээр неэи-биле кады чангыс фермада саанчылап турар. Уруу база ам коллективтиң шалынчыларының бирээзи апартаи. Харын бо эрткеи кварталда аваэын бе-зин ашкан: бир инектен-не 551 килограмм сүттү саггаи.

Иешкилер ам чаршыта мурнан турар.

Семен ОЮП.
Бай-Хаак сууп.

ЭРТЕ ТӨРУТТУНГЕН ТУДУМ-НА

«Ак-Тал» совхоз бо чылын 100 хойга онаштыр 60 хураганны ап турда, аныяк малчын Доржу-оол Сүндүйоолдуң көргүзүү амдыызында чүске 86 хураган онаажып турар.

Доржу-оол Тулушович ег-бүлезн-биле мал-маганны ажаап, азырап турда дыка кызымак. Чазын сартыга

ажыглап алыр. Хойнуң дегилдезинге база таварымчалыг апаар.

Чаш хураганнар турар кажаанын агаарын таварыштырып турар. Мал чеми четчир. Мурнуку чылларда ол совхозтуң чемпионы-даа болуп келгеи.

Довгак МИЖИТ.
Улуг-Хем район.

КЫРГЫН ДООЗУПКАН

Улуг-Хем районда «Ак-Тал» совхозта ийи коданда 600 ажыг ошку бар. Эрткеи чылын ошку дүгүн кыргаан, совхозка хей орулгазы киигеи. Бо чылын ажылчыннар кыргылаашкынга хынамчалыг белеткеннр чаныг. Эрткеи чылын 15 тонна сиген планын 29 тонна чылдыр күүсеткеи. Амгы үеде олар Чечектиниң Шарланныг-Ой-Аксы деп черде мал-маганын хүрмеиди кып ажырып турар. Кодапында 345 хою бүрүп төрүпкеи. Хой бүрүзүидеи хураганны камгалап алган.

Степан биле Алевтина Сарыглардар бо чылдан эгелеп, аренда керээзинче киргеи.

Ниитизп-биле 296 хураганны дужаар, бир хойдан база-ла эрткеи чылдазынга шнкаш. 1,6 килограмм дүктү кыргынын хүлээнгеш, чарышка кожазы Моигуш Кошкарооолду кыйгырган. Ооң ацгыда 15 тонна сиген кезии албыттаан. Өдек-кыштаан боттарының күжү-биле белеткээрни аренда керээзинде айыткан.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРҮП ТУРА

Чеэм-Хемчик районуң «Чыраа-Бажы» совхозунуң бүгү малчыннары: хой, өшкү, инек, сарлык кадарчылары, чылгычылар Культура бажыңынга чыглып келгеи, каттыжыган хүралын эрттирген. Совхоз директору М. В. Доңгак үк хүралны ажыглып турл, мындыг хурал маңаа болбаанын, ам ооң чугулазын айытkан.

Малчыннар эрткеи күзүн СЭКП ТК-ның кыштаглаашкынын дүгайында Чагаалын удуртулга болдургаш, чамдык тодаргай хемчегларни ап чоруткаанының түңнелинде кыштаглаашкынның организастыг эрткенинге хамаарыштыр совхозта мал иетинин начальныгы, кол зоотехник Кара-Сал аналитиг илеткелэя кылган.

Совхозтуң кол будуруглге ажыры мал ажылы болганда, малчыннарның социал-экономиктиг байдалынга ол дөмейээн. Хойжу үш бригадада 29 кожа, саар инектиниң ийи фермазы күүлүг электри чыры-биле долу хандыртынган.

63 малчын ег-бүле бажыңнарда кыштаан. Олар телевизорну көрүп турар. Автомагазиннер малчыннарны аъш-чем болгаш үлетпүр баранныры-биле үзүктел чок хандырып турар. Водовозтар суттуу доктаамал чедирип келгеи. Мал чеми кыштагларда четчир, курлавырлар бар.

Чыргакы салбыры кооперативтиң керээзи-биле ажылдап киргеи. Хорум-Даг салбыры база кооперативтиң керээзин чарып алган. Малчыннарның хей кезии ег-бүле, аренда керээзи-биле ажылдаарын уламчылавышаан.

Мал ажылынан ниити будүрген продукциязының хемчээлии сөөлгү чылдар-биле децией аң иоорге. 1985 чылда турганыидан 888 муң рубльди немей будүргеи. Будүрген продукциязының сайгарылгазы чылче ковүдеп орар. Күрүнеге эът, сүт, дүк садары ажыр күүсеттиигеи. Сан-чурагайларның бадыткаи турары-биле адырга, будүргени-даа, сайгарганы-даа, сатканы-даа аңаа өзүлделиг болуп турар.

Мал бажыңын немежин өөрүнге чылдан чылче даалга, хүлээлгезин күүседип, төлептиг салынышкынын киирип чоруур мурнакчы хойжулар хей. Чижээ. Чыргакы кооперативте Григорий Ооржак эрткеи чылын төрүүр үс хойга онааштыр үс хураганны камгалап алган. Ол бо чылын 348 төрүүр хоюндан 348 хураганны бүрүп камгалап ап, хой бүрүзүидеи хураган олчалыг болган. Ак-Хая бригадазында Чечек Монгуш, Роза Сарыглар, Дагыр-Шеминде Александр Сарыглар үс баштан 92-95 хураганнарны камгалаан. Үстеи 80-90 хураган алган 10 хойжу бар.

Сакманчылардан Оюмаа Монгуш 259 хураган өстүргеш, шылгарап үнгеи. Вера Сарыглар, Чечекмаа Куулар, Ольга Монгуш, Чечекмаа Монгуш олар 145-188 чедир хураганнар дорукгургаи.

Саанчы Сешлбаа Ховаалыг социалистиг хүлээлгезин 122 хуу күүсеткеш, чемпион болуп шылгараан. Бызаа ажаакчылары Х. Ким-оол 484 грамм, К. Анчимаа 409 грамм, М. Чылбак 434 грамм немелде денгжии хонукта чедип алганнар.

Совхозта ниитизп-биле малдың чаш толу чедир алынмайн турар. 1988 чылда үс баш хой, өшкүге онаштыр 72 хураган, 42 авай алынган. Бо чылгы байдал база ооң дээредевес.

Малдың өлүп хораар чоруу, чидирин улуг. Хойнуң 21 хуузу кызырап турар. Будүрүкчү малдарга кичээнгей салбайн турар. Эдержидилге, тарын боозадылга ажылы эң багай. Түңнели чавыс. Чамдык хойжулар кадагаламаан малынга ээ-харыысалга чок, мал толу чедир албайн турар. Үс хойга онаштыр Довуу Соян 35, Олег Куулар 37, Дыртый-оол Соян 21, Константин Куулар чүгле 19 хураган алганын чүүүл-биле тайылбырлаарыл?

Малдың продукциязы чавыс болуп артпышаан. Бир хойдан 1,9 килограмм дүк кыргын ап турар.

Сарлыктан саржаг алырын, белерден хымыс кылырын бо чайын боттандырар деп көргеи.

Сиген кезер черлерни аштап, сүттарын белеткээрни амдыгаштан чорудары, чайгы үеде малды 2-3 одар солуп чораан семиртирип кол соруга болур. Малдың төлү-даа, продукциязы-даа семиртилгеден хамаарыр. Ам ийи дугаар дүүгүт — хойдан дүк кыргылдазын чидирнг чокка чорудары хүиүн чугула айтырыгларының бирээзи.

Оюур-оол МОНГУШ.

ЭКИ ҮҮЛДЕР КӨСТҮП КЕЛДИ

Бөт-орулга-чарылга, бот-ажыглалымышкын үезинде аътты ажыглаары ажыктыг дээр дугайында эш-сөөрүүн чагааларын солунда хөйүбиле парлап турар аварды. Ынчаарга бо талаазы-биле чамдык эки үүлдер база кестүп келди шыкаамыл. Эрткеи чылын бистиң Чалаанга аът чарыжы болду. Ол дыр дээраш ыдай-бээр эртип тура көөр-дүр мен. Кымжын шанактыг аъттарлыг боор чорду. Ол ышкаш ажыл-ижиниг ийи фермазы күүлүг болуп чорду. Харын хоорайда инек кадарчызы Хаван-оолдуң ады семис, шыырак, чараш көзүлгеи. Ам бо чылын база Май 1 таварыштыр аъттарны чарыштырар боор.

Элегес-Аксы суурда орте эш-өөр аътты ажыглап турар ваазын кайгаар-дыр мен. Оон ынай бир-тээ аътты ажыглаар сорулга турун келгеиче, тыва эзер, чүтеии кылып бижир улустараан дилеп, оларны ковүдетсе каиыгыл? Ол база национал ураи чүүлүүн бир хевири ышкажыл.

Ондар СҮҮР-ООЛ.
Чалаана хоорай.

ХУРАГАННАР ОНЧА-МЕНДИ

Эрзин районда «Мерен» совхозтуң № 1 Бөжалыг хөйжу бригадазының малчыннары бо чылгы ныштаглаашкынны эки эртирип турар. Совхозтуң администрациязы, профсоюзга болгаш комсомол комитеттер малчын коллективлерге боттуг дузалы чедирип, хойжуларының чагыттарын ей-шаанда күүседип турар. Автомагазин оларның черегларын бараннарын чедирип, аъш-чемнин, ишки-кептн сатып, салыг хандырылгазын чомаамал организастаан. Мал чеминин нурлавырларын четчирн-биле сөөртүп чедиргеи.

Бо хүннерде мал оолдаашкынны адактадып, төрүүр үезүгүт хойнуң 90 хүүгүт оолдаашкан. Дуржулгалыг хойжулар Долум Соянның коданында 200. Шнаалай Чамзырының 250 хою төрээн, хураганнары онча-менди доругуп турар. Сакманчылар Людмила Додум —90. Глафа Баанай 100. Елена Шнаалай 90. Томя Нымнр 80 хураганнарны түс-түсте доруктургаш, мурнакчыларның одуругуиче киргеи.

Чечекмаа САДЫ.

КҮРҮНЕ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА ДҮҮШТҮР

СЭКП-ниң XXVII съездиниң база XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлеринде долгандыр турар хүрээлеңде кампалаарының болгаш оны чөп ажыглаарының дугайында айтырыгны нажангыымнаан-даа артык чидип-биле кодүрген болгаш оны моон соңгаар хөгжүдериниң чаа уе-чадазын салган. Ынчангаш чүртте Бойдус кампалалының күрүне комитединиң, ооң чер-черде албан чердериниң тургускан чорук бойдусту, ооң байлактарын хумагалыг ажыглап, кампалаарынга төлептиг үүлүн киирип, бүлиңыг үүлеп бүдүрери чугаажок.

Бойдусту кампалаар, ооң байлаан хумагалыг ажыглап тургаш, районнарга аъш-чем база чүрттаар орап-бажың программаларын, чөпүүн хереглел барааннарын бүдүрерин, ачы-дуза чедирилгезин чедишкинниг боттандырар талазы-биле бодүүнүн бодалдарын, санал-оналдын республика болгаш район солуунарынга доктаамал бижип, хурал-суглаага бо дугайында дуурзээнге-биле чугаалеп турар кижилер бисте көзүдеп турары оорунчүтүүр.

Черни, арга-арыгны, катчыныстың болгаш ад-меңни хүнде ажыын бодап, алыксак-чиксек ёзу-биле узуткап, үрегдеп турарының фактылары кижи бүрүзүнүң сеткил-сагыжын дүвүредип турар. Амгы салгалдың кижилери келир үеде-ги салгалывыска чүүү артыргы каар бис деп чүвени бодаар үе келген. Экологтуг кижиндилге дээрге моозу-шынар кижиндилгезинниң чарылбас кезээ. Экономиктиг, эргехоойлу, эстетиктиг кижиндилге-биле ол бир денниелге бодүүнүн туружун эөлээр үезин келген деп бодаар мен.

Моңу черле утпас мен. 40—50 чылдарда Оорутчүн (ам ол атты чөп колдуунда билбес, чүтле «Кирсарай» деп адаар апарган) кара суундан бүга каскаш. Адар-Дөштүң эрги машина оруунүң чөөк-кавызын кажаалаат, ону суггарып, тараа тарып турду. Харын-даа бүга суун Көк-Хавак кырынче база үндүртеш. Шаңгыр-Хая баарынга эдээн хөй черни суттарып, чаагай дүжүттүг тараанны хүү ажыл-агыйлыг араттар ажаап ап чорааан. Ол мээң өскен-төрээн черним. Чоокта чаа ацаа чордум. Ооруг иштинден Үзүкке чедир үнген шыргай көк талдарның изи-сомазы-даа чөөк. кыңгырадыр ырлап чыдар кара сут бир чидип, бир кесүүп келир хөөлбекчигеш апарган чорду.

Баян-Тала суурбүң чоогунда хавак баарында Ак-Тал деп чер бар. Шаанга маңаа ааллар малын улуг шыкче кадарар дээш. Ак-Талдың терең суунга көөрүтлер кылып, ооң кырынга ширик чазып алыр үүе чораан. А кежиглер бээдп аътты кижиниң эдегизинге чедип турар терең сутлуг турган. Ам-ында үүү-даа чөөк. Мал деөзүлээр чокпак көк талларның изи-даа артпаан. Шиңгыр чижектерни хөйүү киирип болур. Борта мең бойдусту кам-хайыра чөөк узуткаар, дээртагы хүн дүтайында боозал чөөк чорукту чүте чедирип турарының шин-ле чижээн киирдим. Улуг-биче ап-меңни чүтаалаваска бедип хамык тогдук. чаа, аңгыр, дуруялар кайыл?

Районнуң бүдүүлге черлериниң, совхозтарының үзүүт ыяжы белеткен турар черлерни ажыглап турарын көөрге мырыңай чаржычыыт. Ол черлерге корум-чүрүмүү тургузуп, кескен ыяшты долуузу-биле ажыглаар, ажыглап каапкан черлерге катап ыяш тарыыр база ооң-даа чүтүлә хемчеглерни боттандырып чоорузары негеттинип турар. Чаңаанаңың ыяш ажыл-агыйының негелде чөөк чорукту ажыглап алгаш, албан черлерни, организациялар-даа, хамаатылар-даа ыяштың, түдүг материалын дүшкап-на, туралаш-на черинден кезип ап турар.

Арга-арыгның хоралакчыларының-биле демиселдя чорукларының-биле баш үдүр хайгаралларны чорутпаанындан үүтле эрткен чылын Чаңаа-ла. Шеми хемнерниң үнаарында шыргай арталар үлүг халапка таварыштыы. Торгу ховагавының шыйлашкының нептерең, ыяш бүрүзүн хээп, чипкенде ам кээп шимчеңип, хемчег алды.

Арга-арыгны, ад-меңни кампалаар дээш кампалалдыг черлерни республикага тургускулаан болгай. Ынчаңаа-даа районнуң охотоведи И. Ятин Шеминиң заказынга ажык чөөк, ону дүжүрер деп районнуң үдүртүр организа-рынга медеглел кылып турганы ковчуг шын эвес.

Бойдус байлаан кампалаар талазы-биле орук кылып турар организациялар, Чаңаанаңың хөмүр-даш участогу чүнү кылып чорутканыл деп айтырыг чайгаан-ла тургустүүүп кедир. Черниң чаагай хөрүүнүң катап тургузар дээш чүнү кылганыл, ам канчаар ажылдаар деп турарыл? Чаңаана хоорайның агаарын арыг болдурар дээш кандыг хемчеглерни боттандырып чорудар деп турарыл? Борта хамаарышкан черлер боттарының социал-экономиктиг хөгжүдениниң планнарынга бо айтырыгны киирериң өөренип көөр үүрүлүг.

Районнуң бойдус кампалалының талазы-биле комитеди баштайгы базымнарын үзүүлүп эгелээн. Бойдус кампалалының херээн үндезинниг-биле эде тургузар дээш ол чамдык хемчеглерни ажыглап кылып турар. Бойдус кампалалының районнарда тургустуунган организацияларының экологияны экономикага удурланышкак чүүл кылдыр эвес, а харын оны күрүүнүң эргеажыынга дүүштүр чорудар сорулгалыг. Районнуң партия, совет, ажыл-агый организацияларының база хөй-ниитиг организациялары, хөй санныг аптиви бойдусту, ооң байлаал кампалаар, ону үгаапсарыылыг ажыглаарын сурталаар база херек кырында организастаар сорулгалыг.

Дагба ХОВАЛЫГ.
Чеон-Хемчик районнуң бойдус кампалалының талазы-биле комитединиң даргазы.

БҮРГЭЭН ЫШТЫ КАНЧААРЫЛ?

Баян-Кол суурда колдуу хөй-ниитиг черлери хөмүр-даш одап турар. МТМ-де, гаражта дөрт улуг котельная бар. Эмчи салбырында база бироэ бар. Конторалы, кедээ Совеття, школалы, үргүлаар албан черлерни болгаш амыдырал хандырылга черлерни чылыг-биле хандырып турар сес улуг котельнаялар бурулаар.

Бо котельнаялардан үнген кара ыш, куу туман ышкаш, бүргеп тараан соонда, агаар хирленип турар. Ыш тудар херекселдерн та кандыг байдалда чүве, кудумчуда малмаганны көөрге бедин хөө кара кештиг апарган боор. Бүдүүлгелер, харын-даа чүртаакчы чөөк хоолайларынга ыш дозар түүлдерин кылып алыр болза, боттарының-на калыынга эки болгу дег.

Ол кара ыш үүтле үүшбойдусту хораанап турар эвес, кижилерниң кадының баксырадып турарын канчаар билбес бис? Бистиң ижип турар суувусче-даа ол хорадыг чүүлдер дүжүп турбас бе?

Бо талазы-биле чүртаакчы чөөк шимченип, боданыр үжүрдүг. Кадык кампалал органнары моңу канчаар контрольдап турар боор чүвел? Өскедээ черлерде кара ыш дугайында айтырыг чидиг турүп турар. Моңу кандыг арга-биле дүртеп шинтпирлеп ап болдур бис.

Сагаан-оол КЫЗЫЛ-ООЛ.

ШИИТПИРЛЕТТИНМЕСТЭЭН ШИВИЖИГЕШ

Шивини кеспес, ону кампалаар дугайында каш чылдар дургузунда бижип келдивис. Дүүтүг чүве дежилгиже болду. Түңнел-даа чөөк. Райкүүскомнаар даргалары, чер-черде арга-ыяш кампалалын харыылап турар эштер чонуун үүүн үүте тоомчага албас чүве ирги? Өске черлерде хөй-ниитиг негелдези-биле турдуглары безин соксадып турар боор-дур.

Ам канчаарыл? Хамык үжүр бюрократчы хамаарылгада боор. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков, Бойдус кампалалының күрүне комитединиң даргазы М. Е. Абрамов олардан боттуг дуза хилеп, бо айтырыгны коргун үзе шиитпирлээрин негезе кандыг чүвел?

Ыяштың хөйү-биле кезип турарының чылдагаанны кылымал шиви чогунда деп турар-дыр. Ол чылдагаан эвес. Шивижигеш хамаан чөөк беш метр хире шивини будуктардан кылып ап болур. Ында нарын чүве чөөк. Демирни таарыштыр каннап ап болур. Бодүүнү-биле ыяштың үттегилээп, чараштыр каастап алза кандыг боор. Арга шивиниң өртээн улгаттырар болза эки. Ону кылымал шивиден дора көрүп, он катап эвээш өртекке садыл турарны таарымча чөөк. Чалгаавыс-биле чаш ыяш хыдып, оран-чүртүүсту хоозурадып турарының бүүү-дур.

Күүлар САМБУУ.

ТЕ, ЧУҢМА—ДАГ ӨШКҮЛЕРИ

ССРЭ-ниң Кызыл дептеринде кирер бижиттинген ховар аңнарның санында те, чуңма азы даг өшкүлери хамааржыр. Даг өшкүлери колдуунда бөлүк-бөлүк, бедик чалым-хаяларда чүртаар чоруурлар.

Те, чуңмаларны сес хевирге чарып турар. Оларның бөлүк-бөлүк, бедик чалым-хаяларда чүртаар чоруурлар.

Те, чуңмаларны сес хевирге чарып турар. Оларның бөлүк-бөлүк, бедик чалым-хаяларда чүртаар чоруурлар.

Те, чуңмаларны сес хевирге чарып турар. Оларның дөрт хевири бар. Оларны, Сибирьниң, Кавказтың даг өшкүлери болгаш салдыг, эөрил мыйыстыг деп аңгылап турар. Салдыг даг өшкүлери Туркменияда, Кавказта бар, а эөрил мыйыстыгларыны Үзбек, Туркмен ССР-ниң даглары-дан көрүп болур бис. Эөрил мыйыстыг өшкүлерниң саны коңчуг эвээш болгаш ССРЭ-ниң Кызыл дептеринге бирги чергезинде турар.

Тыва те, чуңма шаанда хөй турган, а ам сеелгү чылдарда ооң саны база эвээжеп турары хомудавчыг.

Бистиң Барыын-Хемчик районнуң девискээринге те, чуңма база хөй турган. Актың, Алаштың даглары-на ол өзүп, а чамдыктары бистиң аңырал өшкүлериис-биле катпын, хайнактажып турган таварылгалар бар. Те, чуңманы улус өлүрбейн турган. Олар аал кыдыныга даглардга чүртаан турганнар.

Сеелүүредир тетчеглекчилер оларже халлап, өлүрүп, кежин ийик кылып, үдлип чиң, хаяын эң чүве деп ижип, оларның турган черлериче бөлүк-бөлүк аңнашкыныраны кылып, кодан-коданы-биле уэуткап эгелээн. Ам арткан каш те, чуңмалар ырак тайга-таңдыже үнүлээн, ишкээрлевес апарган. Муңгаш-Актың бажында, Кызыл-Тайгада кеш кодан даг өшкүлери арткан. Оларже бөэин бистиң чамдык тетчеглекчилериис халдап, өлүрүп турар чоруктар бар. Бо талазы-биле районда аңнаар черинең ажылдакчылары тыныш хемчеглеп, артып калган каш те, чуңмаларны кампалаар дээш бүгү шиитпирниң демиселин чорудары күзенчиг.

Хөөг-оол МОҢГУШ.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕН ЧАЛДАНГАШ...

Бойдус кампалалының Бүгү-россия шиитпирлелиниң район чөвүлелиниң отчёт-сонгулдалыг конференциязынга киржири-биле чалааганы алгаш, айыткан шагында Чаңаанаңың ыяш ажыл-агый черинге чеде бердим. Улус чылбаан, ээн чер болду. Чартык шак ажыр маңаанаң соонда, уруук-сууруктап тургаш, арай боорда-ла он чеди хире кижи чыглып келди. Ажык-чарлыг үеде, бойдус кампалалының талазы-биче айтырыг бүгү делегейде безин хүннүң айтырыы кылдыр тургустунуп турда, мындыг эвээш санныг төлээлерниң отчёт-сонгулдалыг конференциязы таап кайыл арттырер, тарадыптар боор деп бодап олурумда, эгелей бердилер.

Район чөвүлелиниң даргазы С. К. Долгар отчёттуг илеткелди ооң казначейи А. И. Бережных кылган. Эрткен чылын кежигүүте немей 100 кижини хүлээп алган. Ниитилелдиң кежигүннериниң хөй кезии өөреникчилер болуп турарын ол илеткээн. 1988 чылда бойдус кампалалының агар санынче күш-ажылчы коллективтерден болгаш организациялардан чүгле 100 рубль шилчитинин келген. А кежигүннерден 45 рубль дадывыр киргеп. Ол дээрге дыка эвээш. Вир эвес чөвүлелдиң даргалары эки ажылдаан чүве болза, дадывыр акшазы хөй киреп турган. Бойдус кампалалының дугайында чон аразынга номчуттуунган лекция, бесседаларның үчёду тургустунмаанындан ооң саны билдинмес.

Дараазында илеткел талазы-биле 3—4 хире кижи санал берген аттыг болгач. Олар саналыңга база-ла районда бойдус кампалалының чөвүлелиниң отчёттуг үеде кылып келген ажылынга доктаавайн, ону аналитевейн, ана-ла ниити саналдар кылганнар. Оң-ла конференциядан республикага болур конференцияга баар дөрт делегатты ёзу барымдаалап сонгаан. Чөвүлелдиң президиумунуң составынга конференцияга безин олурушпаан улусту бадылаан. Демократизмы хөгжүдүп турда, чүл бо? Бюрократизмниң бир хевири-дир. Ол талазы-биле Бүгү-авилелдиң XIX партконференциязының докладшиитпирлерин амыдыралга коммунист удуртукчулар мындыг хевирлиг боттанарга болур бе? Чок, болбас.

Ол конференцияга совхоз директорлары, оларның кол агрономнары келбээн. Чогумна совхозтар хөвү-шөлдерни хораанап, минералдыг чемишмидилгелерни ыяш эвес ажыглап турарындан бойдуска улуг караажаны чедирип турар. Кодээ Совет даргалары, школалар директорлары, ойүнүүн санитар эмчилери, бүдүүлгелериниң удуртукчулары чүге келбээнил? Черчерде тургустунган хөй санныг эге организацияларның төлээлерин чүге чалаваанал?

Түңнел чаңгыс — район чөвүлелиниң багай ажылын чидин-биле шүгүмчүлээридек чалдангаш, улус барбас булуң черге, эвээш кижи киржикчилиг эрттиргени ол. Адак соонда чөвүлелдиң даргазынга С. К. Долгарны бадылап алгаш, ооң оралакчызынга ажылдаар даргаңы ууралга келген улустуң иштинден шилип тыппайн баргынар. Конференция түңнел чок арткан.

Бо конференцияның чарлалын түс черниң радиозуп, солуунуң дамчыштыр чарлап, ону районнуң Культура бажыңынга хөй кижи киржикчилиг кылдыр эрттиреп, аңаа чонуун бойдус кампалалының талазы-биле санал-оналын дыпнаан.

Каадыр-оол ТҮВАК.

«Кызыгаар» совхоз.

ДУЙ ТУДА БЭЭР

Хоорай, суурларывыстың кырын нара-ыш дуй туда берген турарын бо-ла көөр кижи-дир мен. Наймыылаа Кызыл хоорайга кыжын чоруурга ооң кыры кара ыш боор-дур. Машина-техниканың үнүрүп турар ыжык-биле одалгага ажыглап турар хөмүр-даштың ыжы каттыжып көөрге, агаар шуут-ла хууда бээр-дир.

Хоорай, суурлар кырын бүргеп алган турар кара ыш кижиниң кадының дыка хорадыг. Котельнаялыг черлерге ыш тудар шүүрдеп салза, чүртаакчылыг черлериң дээри аяс, агаары арыг болгу дег. Бо айтырыгны улам ханы сайгарып, бир хемчээл алыр үе келген.

Григорий ХИРБЭЭ.

КАДЫК-ЧААГАЙ АМЫДЫРАЛ ДЭЭШ

СЭКП Таңды райкомуга Эрзин, Тес-Хем, Таңды районнарның эмчи лекторларының, арага ишпес чорук дээш деминселдиң эки туре ниитилелиниң база ол районнарда «Билиг» ниитилелдериниң эге организацияларының даргаларының каттышкан семинары болуп эрткен. Ооң темазы — «Кадык-чаагай чүрттелга дээш». Республиканың харыысалгалыг эмчи ажылдакчылары ол айтырыгта хамаарыштыр семинарның киржикчилеринге өөредиглиг чүүлдерни чугаалап бербишаан, оларның сонуургап турар айтырыгларынга тодаргай харыыларны бергеп.

Республиканың Санитар-чырыдыышкын бажыңының улуг эмчизи Г. Н. Прокудина семинарны ажыткан. Республиканың кеш аарыларының диспансериниң эмчизи Н. А. Талынова сес алгап, «Кадык кампалалыңга эде тургустунуушкун болгаш чоңнуң кадының кампаларында ыяш тудар-ла көөрге, агаар шуут-ла хууда бээр-дир.

Хоорай, суурлар кырын бүргеп алган турар кара ыш кижиниң кадының дыка хорадыг. Котельнаялыг черлерге ыш тудар шүүрдеп салза, чүртаакчылыг черлериң дээри аяс, агаары арыг болгу дег. Бо айтырыгны улам ханы сайгарып, бир хемчээл алыр үе келген.

Григорий ХИРБЭЭ.

СОЦИАЛИЗМ ЧҮРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ

Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязы бүгү делегейниң ажылчы чоннарының ад-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалынга уткуштур Кыйгырыглаарны үлээп алган. Чүртка демократтыг социализмни тургузар дээш социалистиг чаартылгаларга болгаш реформаларга идепкейлиг киржириңче чүртүүң чонуң партия кыйгырган. Социалистиг эрге-хоойлуулуг күүшенин тургузарының, демократчы Конституциниң хүлээп алырының, чүртүүң бүгү чонуунуң национал чаңгыс эвин бижыглаарының, экономиканы шапкын хөгжүдерииң чугулазын Кыйгырыгда чугаалап турар. Бүгү делегейге тайбыңны болгаш аймыл чөөк чорукту бижыглаары кижи төрелгетениң амыдыралчы негелдези деп Кыйгырыгда демдеглээн.

УЛАН-БАТОР

Моол Арат Республиканың тараалап аймактарының ажыл-ишчилери часкы хову ажылдарын бо хүннерде бедик темпилиг чорудуп турар. Моолдуң кедээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүрүүнүң министрииниң ораалакчызы П. Хадгарның дыңнатканындан алырга чүртүүң механизаторлары чазын чажар тараларын 860 муң гектар черге тарыыр. Чүртүүң агаар-бойдузу кургаг болгаш изиг болганындан часкы хову ажылдарын кыска хуусавда чорударыынче код кичээнгей салдынып турар.

ХАНОЙ

Вьетнамның Ада-чүрт фронтузунуң ТК-зының чөөкта чаа боон эрткен хуралынга чонуүң хууда ажыл-агыйын хөгжүдериниң дугайында айтырыгны чугаалашкан. Күрүне болгаш кооператив ажыл-агыйларының экономиканың бижыгын турары-биле чергелештир хуу сектор чүртүүң улуг хоорайларының болгаш үлетпүр төптеринии чүртүүкчыларын аъш-чем-биле хандырарынга сөөлгү чылдарда кескү рольду ойнай берген.

Чүртка аъш-чем продуктуларын албекшидери-биле күрүне, кооператив болгаш хуу секторларының аразынга бүдүүлге харылзааларын улам бижыглаарының чугулазын хуралдан демдеглээн.

(СЭТА).

САЛЬВАДОР—БО ХҮННЕРДЕ

Соңгу болгаш Мурнуу Америкамның аразында турар бичии чүрттарның бирээзи болур Сальвадорда хан төгүүшкүнүүр дайын ам тос чыл уламнылап турар. Ол үенни дургузунда чүртүүн 70 муң ажыг кижизи амы-тынын осқунган.

Сальвадорнуң чаңсы, барыын үзелдиг партиялар болгаш шериг күштери бодүүн чонну хоозурады дарлап, бай хөреңгитеңнериниң эрге-ажылын камгалап турар. Калыг-дошкун дарлалга шыдажып чаңаш, ядылар тура халдыышкынны үндүрүп, чазак шериглери-биле чаалажып чоруп турар.

Сальвадорда байдал делегейниң депшилгелиг хөй-ниитизиниң кичээнгейин хаара тудуп турар. Кариб бассейнде турар күрүнелериниң удуртукчулары болгаш депшилгелиг партиялары Сальвадорда байдалды тайбың арга-биле шиитпирлээр дээш янзы-бүрү аргаларны ажыглап, ийи таланың аразынга чугаалажышкыныарны эрттирип турар. Тура халдыышкын сальвадор партизаннарының удуртулгазы ындыг чугаалажышкынныарны уламчылап тургаш, чүртта байдалды тайбыңчыдарынга күзелдиин каш удаа илереткен. Ынаыг болзажок Сальвадорнуң дерзин арге-чагыргазы ол санал-ды хүлээп албайн турар. Ооң уламнындан ол чүртта өөрүкчү дайын уламчылап турар.

ЧҮРУКТА: чазактың шаажылакчы шеригларининиң кыжып турар үүлгедин.

СЭТА-ның фотозу.

Хостуг үе. Оны канчаар ажыглаарыл?

«Кымыскаяк өө» деп клубта

«Дамыралтар каттышкан хем, тараныктар кавтыжыкаш шүн болур» деп тыва улустуң үлегер домаа чиге болган хаяы уткалыг.

Хову-Аксы суурда «Муравейник» аза тывалап «Кымыскаяк өө» деп уругдар клубу тургустунган, бир чыл чедип турар. Кымыскаяк деп хевээр амытаның өө-биле аттаг клубтуң ады уругларга аажок таарыжыр, эргим болган харын-даа чаптанчыг. Редколлегия кежигүнериниң чүраан хаяа соңунумда хүн, чечек, кадыр болгаш маскалыг магавыр демдээ, а бүгү кежигүнерине шилги «Тывар, демисежир болгаш эчизиге чедирер» деп кыйгырыы безин оон ажыл-чорудулгазының дугайында хөйүү чугаалап турар.

Бир чыл хуусаа сактырга, ындыг-ла үр эвес шыкаш, мичээза-даа ол үениң дургузунда алдыгы-чедиги классчы оолдар, уругдар дыка хөй ажыылдарны кылып четтигипкен болгаш уламчылап турарлар.

Кижи бүрүзүнүң сонуургалы ниизы-бүрү. Чамдыктары арга-арыгже, дагларже аянчорук кылыксаар, а өскелери кандыг-ла-бир солуш чүүлдүң дугайында биилеп алыксаар, номнар номчуурунга сундузгар. Бодунуң үе-черге эки-өөрүнүң аразынга кижи уламна өөрүшкүүр хайныгын, кандыг-даа ажыл-херекти кылыырындан таяам дивес. Эртикен чылын бичии «кымыскаяктар» чыглып алган, арыгдан ыт-каъды чыып, аптекага дужаган. Оон алдынган акша-биле клубка ойнаар шыдыраалар садып алганнар.

Төрээн черивиң каас, чараш бойдузуң кым эргикеевес деп, «Улуг» деп операниянң организаторааш, 7 «в» класстың өөреникчилери Куйлуг-Даг деп черже похотап чорааннар. Анаа олар тыва улустуң тоолдарын, тывызыктарын, үлегер домактарын ыдарыга конкурсту эртиргеп. Орук айыл-биле чаяын кел чыда, «Ак-Тал» совхозтуң күзегдө малчывыы Ч. Күжүгеттиң аалынга база шаа ажылчынарынга «Кымыскаяк өөнүң» уран талаптылыглары солуш концертти бараалгаткан.

Тываның төөгүзүн, революсчу шимчээшкин үезинде орус, тыва партизаннарның ак дээрбечилерге, байларга удур демиселип, маадырлыг чоруктарын хаяы сонуургап, сентябрьның төнчүүзүнде Кочетово суурда кылыл партизаннарга турасказыкан музейге барып, ында салдынган экспонаттарны көрүп, материаллардың, будуцнарны сонуургааннар.

«Металлург» Культура ордулуңуң вахтёру чазык, чаагай чаңчыл, чугаакшыг үргэй-биле хөөрежи бердим. Оңу Калдар Ондаровна Каадырооп дээр. Ол клубтуң организаторукчузу болгаш удурткучу дараалары кедээ Совет-биле маргылдааны эртиргеп. Оон алдынган акша-биле клубка ойнаар шыдыраалар садып алганнар.

Тываның төөгүзүн, революсчу шимчээшкин үезинде орус, тыва партизаннарның ак дээрбечилерге, байларга удур демиселип, маадырлыг чоруктарын хаяы сонуургап, сентябрьның төнчүүзүнде Кочетово суурда кылыл партизаннарга турасказыкан музейге барып, ында салдынган экспонаттарны көрүп, материаллардың, будуцнарны сонуургааннар.

«Металлург» Культура ордулуңуң вахтёру чазык, чаагай чаңчыл, чугаакшыг үргэй-биле хөөрежи бердим. Оңу Калдар Ондаровна Каадырооп дээр. Ол клубтуң организаторукчузу болгаш удурткучу дараалары кедээ Совет-биле маргылдааны эртиргеп. Орук айыл-биле чаяын кел чыда, «Ак-Тал» совхозтуң күзегдө малчывыы Ч. Күжүгеттиң аалынга база шаа ажылчынарынга «Кымыскаяк өөнүң» уран талаптылыглары солуш концертти бараалгаткан

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 29 суббота № 101 (14001)

1925 чылда үнезелеттингеш. Өртээ 3 коп.

1989 чылдың апрель 25-те СЭКП ТК-ның Пленумунга М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ түңнел чугаазы

Эштер! Бистиң ниитилелбистиң чурттап эртип турарывыс шыдаар, харын-даа эң-не чаңгыс болуп турар. Харысалгалыг политиктиг аналитиг болгаш харысалгалыг политиктиг үнелеп көрүүшкүнүң, шынныг аналиэтиг болгаш шынныг үнелеп көдүрүүшкүнүң ол иеген туварыл. Ынчангаш партия Төп Комитединиң Пленумунга бүгү болган чугааны чугула үнелиг деп санап турар мен. Санал-оналарывыс бүгү шлгалдыы, харын-даа олардың чөрүлдээлии турза-даа, ТК-ның Пленумунга амгы дискуссияны эң-не шыңгыы петелдо ёзугаар алырга, эде тургустунуушкунуң дендии харысалгалыг үе-чадазының байдалдарында ТК-ның ажылчорудулгазынга болгаш партияның ажылынга улут, чугула дискуссия кылдыр саналаар апаар.

Чогум-на төөгүлүг улут сорулгаларны амгы үеде шиитпирлеп турар-дыр бис. Ынчаарга кижилерниң амгы чурттап турар үезинде амыралдың боттуг байдалдарын дүрген экижиринииң аргазын олар хамыктың мурнунда сонуургап турар. Чөрүлдээлиг байдал ылдең-дир.

Ынчангаш политиканга айтырыгларның утказын биилип алыры, амыдыралдың боттуг чүүлдериниго эң-не дүүшкен аргаларны оларны шиитпирлээрге тывары дыка чугула. СЭКП-ниң политиктиг ажылчорудулгазының утказы шак ында. Ол чорук бодупуң теоретиктиг, политиктиг, идеологтуг болгаш организоктуг ажылын улам күүтүүг-биле халбартырын партиига хүлээдирип турар.

Девидээшкиниге алыспайн, бистиң ниитилелбистиң хөгжүдезинии бо эң-не нарын үе-чадазында болуушкуннарның парып диалектиказын хандыр биилип алырын оралдажып, эде тургустунуушкунуң политиказын, партияның стратегтиг угланышкынын байлакшыдарын, ол стратегияга дүүшкеп тактиканы тургузарын база оралдажып, социализмни чаартырының сорулгаларын шиитпирлээрнинче үүкүп турар кижилер-биле бүрүп чеппээрежип, оларга каттыжар мен.

I.

Бистиң ам чугаалап турарывыс мшкаш, херек кырында референдум, харын-даа эде тургустунуушкунга ажыктыг кылдыр референдум кылдыр болуп эрткен соңгулдалар хандыр бодап көрүүшкүнпеге улут аргаларны берип турар. Эде тургустунуушкун дээш чүткүдүг соңгулдалар шуут бадыткаан.

Сагыш-сеткил саймаараашкынынарына болгаш ундараашкынынарга алыспас төлээде, политиктиг анализке тыш үнелеп көрүүшкүнүү кылыр ужурлуг бис, эштер. Кандыг-даа боттуг партия, харын бистиң партиявыс ышкаш, ындыг партиянын черле барымдаалап көөр ужурлуг нелелдези ол-дур.

Соңгулдалар мыпчаар бадыткап көргүскеп: эде турустунуушкундан дашкаар, социалистиг үнелиг чүүлдерге амыдыралды кадыкшыдарындан болгаш чаартырыдан дашкаар ёске чүүлдү совет кижилериниң хөй нуруулу күлевейн, бодавайн турар. Ол дээрге — соңгулдаларның, пйе, күжениишкининг ажылдың сөөлгү дөрт хылдарының политиктиг кол түңнели-дир.

Ынчаарга соңгулдалар ядырын байдалдарда, харын-даа эң-не нарын байдалдарда болуп эрткенин онзалап демдеглээр болай-дыр мен. Аъшчем айтырыы ам-даа ыракта чедир шиитпирлеттинмээн. Ол бистерни дүүредип турар, ТК-ның эрткен мурнуку Пленумунга ол айтырыларны чугаалажып көрген бис. Чурттага бажыңпарының айтырыы чидин-биле тургустунуп турар. Чоннуң хереглел барааннары магазиннерге чедиишпейн турар. Чедиишпес чүүлдериң дансызы улгадып турар. Күрүненин сан-хөө байдалы аар-дыр.

Хөй националдыг совет федерацииның сайзырангайжыдарының үзамдыгыы үүдерээн айтырыглары чидин-биле тургустунуп келгенин дорту-биле чугаалаар херек, национализм, ожоотел болгаш антисоветтиг шаарлавчак кижилер ол айтырыларны чамдык черлерде ажыглаарын оралдажып турар. Политиказын дашкаар кижилер, а колдуунда—хүүзүнда эрге-ажыын хамаарыштыр хүлээп алыр, ажыл-ажылдың бүдүрүлгезинге, ажыл-агыйларның бөдүүн-ажылынга, ажыл-агыйларның ажылдаар кижилерниң ажылдаар, ажыл-агыйларның ажылдаар кижилерниң ажылдаар, ажыл-агыйларның ажылдаар кижилерниң ажылдаар

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ түңнел чугаазы

(Уланчмыз. Этеш 1-ги арында).

дээрэн база билдингир. Чонуң киржилгези-биле ажылдап кыгаи тодаргай планнар, күш-ажылчы коллективтериниң, партия организацияларының, ажыл-агый кадрларының чүүт ажылы маңаа херек. Моон ескө чүве чок, эштер. Кайы-бир кижиниң илеген орары кандыг-даа хуулгаазын хемчеглер түрбас болдур шйпи. Эрткен бүтү төөгүүстүң, хөрын-даа сөөлгү чылдарның кичээндирии ол-дур.

Аграр секторнуң ажылдаарынга бөгүн шыңгыы үндезин тургустуупүң, ТК-ның март Пленумунга ажылдап кылдынган хемчеглер байлалды үндезинии-биле ескертип турар болгаш көдээниң бүрүнгаар хүрээ шинчээринге арганы берип турар деп бодаар мен. Кол чүүл — көдээге экономиктиг харылзаалары үндезинии-биле эки тургузарының оруунче шыңгыыны-биле киреры.

Рынокту чоңнуң хереглел барааннары-биле болгаш ачы-дуза чедирилгези-биле долдурарын үндезинии-биле эки-жидери негеттиниң турар. Мында тургустуупүң келген байлал бүтү ниитилелиң дуурелип турар. Бо талазы-биле ыяш-паш улуг маргылдаалар чорүп турар. Мында шүүмчүделдер-даа четчир, ооң улуг ыдуузу бүлүүр-ле чептүр боор тургуп турар. Бо доңду капчап чежеринии талазы-биле бодаалар-ла хөй. Чамдык талалар бот-боттарынга хорадашкап, бот-боттарынга негелделер-даа ыялыр, бот-боттарын бүрүзадыр-даа турары бар-ла.

Маргылдаага киришпес болдап тур мен. Чүрт иштиниң бараанчарын хереглеттинер саны-биле болгаш ассортимент айы-биле бүдүрүшкү дег эргежок чугула баазавыс амдыгзынга чок боон турары-биле бо бүтү холбашкаа деп чүве билдингир болгай. эштер. Чиик болгаш ээтчем үлетүрүп чаартырының болгаш эде дериниинің күсели-биле ыяш базаны соңгаарладыышкын чокка тургузар, а ол ышкаш аар үлетүр адырларына, ыяштыг камгалал адырларына үр хуусаада ажыглаар барааннарны бүдүрерин дыка калбартыр сорулганы салгаи бис. Бо сорулганы бис чүге-быжыы-биле эвес, харын шыңгыыны-биле чорудар болгаш көдээниң шыдавас дээрии долу үн-биле медеглээри чугула. Ам хөрээнивис бисте деңнештиреринии довуунары болгаш кыйгырыктары долу үн-биле чаңгыланып турар. Соңгулда кампаниязының үезинде дерптеттарга хөй-хөй кандидаттар бо теманы бар-ла шаа-биле ажыглап турган.

Экономиканы болгаш сайхөөнү кадыкшыдар чорук ажыл-агыйны эвес чоруктарбиле шинтиргиг демисселии чорударының дугайында айтырыгны чиидиң-биле тургузуп турар. Ыяштаган ажыл-агыйны эвес чоруктарның фактыларын эде тургустуунушкуна доктар кылдыр ажылчы чонуң көрүп турары шын. Айтырыгны дүрүм ёзугаар тургузуп турары ол деп санап турар мен.

Шынап-ла, черже миллиард-миллиард рубльди хөп каап турар база миллиард-миллиард рубль үнелиг дериг-хереңселдерни эштеп тургусепайн, бок төгер черлерни тургузуп турарывыстың дугайын чеже катап чугаалажыр бис, ыяштаг? Инвентизиа политиказында улуг четпестерниң дугайында, болур-чогуур-ду үндезилеттинмээн заводтар тудуунуң дугайында чеже чугаалажыр бис? Кодээ ажыл-агыйда, транспортта аажок улуг чидириглерниң дугайын, үлетүрде кол фондуларны четпес ажыглап турарывыстың дугайын он-оон чылдарда чугаалажып келдивис, адактың соонда, экономикага болгаш экологиягга санап четпес улуг каражаны чедирип, бойдуе курлавыларын араатанзыт ёзу-биле ажыглап турарывыс-биле чеже эптежир бис?

Чүгле каш фактыдан ал көрөөлинер. Беш чылдың эгезинде капитал тудугуун болгаш доозулбаан тудугларның хемчээлии кызырар талазы-биле принципиалдыг айтымшкынны берген турган. А керек кырында чүү болгу турарыл? Доозулбаан тудуглар үш чыл дургузунда 30 миллиард рубльге немешкин болгаш бөгүн олар күүтпешин бүдүн чылда капитал салымшкынларының хемчээлин бештин дөрт кезиидеп көйү боон турар. Чүгле чаңгыс эртиен чылда катап эгелеп турар чаа тудугларның саны 41 хуу ескен. Күрлаан биле Күртудут кайнаар керек турарын деп айтырыг чайгаар тургустуунар. Министрлер Чөвүдениинин Дөвгазының орадакчызы эш Ю. П. Баталин чүүн көрүп орарын? Бо айтырыг талазы-биле оон туружу кандыгын? Бо частыларлар чонга дыка улуг аар үржүктүг боон турар.

Азы мындыг фактыны ал көрөөлинер. ССРЭ-нин Балык ажыл-агый министерствозының тывыш флодунуң ажыл-агыйжы эвес чоруктарының база шимчегир эвезиниң чаразы-биле далайга плавдап ажыр аңаа тургушкуннаар эртиен чылын 13,5 муң хонуң четкен. А чаңгыс судноиуң хонукта аңаа турушкуну 5 муң рубль үнелиг. Адырны мынчаар үдуртуп турарымдан күрүне кайы хире улуг когаралга четкен-дир, бодап көрүнер!

Кижи бажыңга сыңмас үре ыңдыг фактыларны улам чылап болур. Эмнелге албан черлерни чаңгыс удаа ажыглаар шприцтер болгаш инелер-биле хандырарының айтырыы кайы хире чидит туруп турарын силер шуптунар эки билир силер. 1986—1987 чылдарда-да оларны массалыы-биле бүдүрерин организастаар дугайында шинтиргер хүлээп алдынган. Ынчалзажок министрлер эштер Н. А. Паничев, В. А. Быков, М. С. Шкабардня оларның харыысалга чок хамаарылгазының харааты-биле ол шинтиргер боттанмаан. Ооң эрткеш, Медбиоүлетпүр министерствозу инезин чок барык 30 миллион шприцтерни даштыкыдан киир садыл алган. А ооң инелерин күрчагыг ёзугаар ССРЭ-нин Прибор тудуушкун министерствозунуң бүдүрүлгезиии бүдүрер ужурлуг турган. Ынчалзажок эш Шкабардня керээлер чарыны болгаш инелерии баарии хандырбаан, а Медбиоүлетпүр министерствозу инелери чок шприцтерни бүгү чурт иштинге кадык камгалал органнарыгга үлеп берипгериниден дээре арга тыппаан. Ыңдыг болганда олар өлүг чүүк боон чытпшаан, ооң кадында кайда-даа эмнелге албан черлери чединмес хевээр артпышаан.

Чижээлээрге, хеп чуур порошок чедиишпезиниң талазыбиле чонуң чептүг болгаш килеңиээн сестерии чеже дыңнап кээр боор. Хереткиң байдалы чер-черге түр шинтиргерии хүлээп алырыгга, саваның болгаш еске-даа чуур будумелдерии бөдүүи арга-биле бүдүрүп кылырыгга чедирии турав-дыр. А ооң кадында ССРЭ-нин Химия үлетпүр министерствозу «Новомосковскбытхим» комплекстин тудуун тос чыл тудуп турар. Ыңдыг чергелиг чижектер чурт иштинде эвээш эвес.

Ажыл-агыйжы эвес чорук чыдан чылче хатаптанмышаан, ооң хелегезинге ажырымчы чоруктуң бүдүн системазының тыптып, өөскүп, байыш турарынга чедиргеи. Ол система бодуң долганзыр коррупциияның, ажыл-агый талазы-биле база кем-херектиг үүлгедиктериниң, ниитилелге таарышпас моральдың үрезиннерии тарып турар. Ол система бодуиуң ажырымчы чоруунуң байдалдарын дыка хөй таварылгаларда харыңдаа чедимчелиг камгалал шыпаи турар-дыр.

Кижилер ажыл-агыйжы эвес чоруктарның бо бүгү шыдажыр арга чок фактыларын эскерип, бүрүүлгаларны эң шыңгыызы-биле хемчег алырын чөптүг иеген турар. Өш-өжөөн негээр дээш эвес, а күрүг черге чонуң байлаан чашкаиларын болдурбазын, ыңдыг үүлдерии кылып болбазын үтаап биличи бадыткаттының турзуи дээш иеген турар.

Эде тургустуиуушкунну, шынап-ла, ат-алдар чок болдуруп, бүгү ниитилелге кол-чок улуг экономиктиг-даа, моральдыг-даа когаралды чедирии турар ажыл-агыйжы эвес ол чоруктар-биле бис моон соңгаар эштежии шыдавас ужурлуг бис деп бодайдыр мен, ииити Политбюроиуи бодалы база мындыг, эштер.

Пленум соон дарый маңаа, төпке-даа, республикаларгада, областтарга, крайларгада, хоорайларга, районнарга-даа ажыл-агыйжы эвес чоруктарның фактыларын сайгарып көөру чүүгда деп бодай-дыр мен. Ону ажыкчарлыг болдурар керек, чүге дээрге чон бүгү хүлээп алган хемчеглер дугайында билиген турар ужурлуг. А колда чүве — корум-чурумну тургузаар керек! Ооң ыңай партия Төп Комитединге бо бүгү айтырыглар талазы-биле чүү кылдынганыи илетиэорни дилээр-дир мен. Маңаа адаан фактыларга ол база хамаарлыр. Оларны сайгарып көөр болгаш оларның талазы-биле эң шыңгыы хемчеглерии хүлээп алыр керек.

III.

Эштер, биске, Төп Комитетко, чүгле узун хуусаалыг үеде эвес, а харын эде тургустуиуушкун чорудулгазының шугуму-биле ниитилеп келген дыка хөй айтырыгларны чидии-биле база ажыы-биле тургузуп турары — бо дээрге бөгүнгү чайлай бастынмас онза чугула фактыр. Улус чонну инициативазының чалгыынга, эде тургустуиуушкун чорудулгазының шугуму-биле хөй санныг хөй-ниитичи тургузуушкуннар тыптып келген болгаш тыптып-даа турар-дыр. Оларны хамчыштыр аңгы-аңгы социал бөлүктериниң хөй ялзы сонуургалдары, хөлиери, ниитилелде чорун турар чүүлдерии хүлээп көрүп турарының онзагай ылгалдыы илереп үнүп турар. Болуп турар чүүлдер кижилерии үгаанынга, чурттакчы чонуң аңгы-аңгы кезекгериигге аңгы-аңгы кылдыр хүлээп көрдүүп, илереп турар болгай. Ону бис эскерип турар бис, олар дээрге боттуг чүүлдер-дир. Бо дээрге база-ла амгы байдалды тодаралып турар дыка улуг чергелиг фактор-дур.

Ажыы-биле чугаалаар апаар, эштер, партия организацияларының, бистиң кадрларывыс дыка хөй таварылгаларда ниитилелде демократчыныла чорудулгаларының хөгжүлдезиниң ыңдыг эгшишкиниие белен эвес болган. Чамдык партия комитеттериниң, совет органнарының ажылыыпа стиль-даа, методтары-даа, ажыл-чорудулгавыиың хамаарылгазыңда, боттаның чоруп турар чорудулганы сайгарып, утаап көөрү-даа амыдыралга четтикпейн барып келгеии ховар эвес. Моиу партия Төп Комитединге-даа, ооң Политбюровунга-даа база хамаарыштырар апаар.

Ниитизи-биле алырга, кижиниң чанчыкпаиы байдал тургустуиган — партия демократчыдыгга чорудулгазын эгелээн, ол кыйгырыглар амыдыралга боттанзын дээш дыка хөй чүүлдерии кылган. Ону ажылчы чон, бүгү улус чер болганынга деткээн. Чогум-на аиаа үидезилээш, партияның ат-алдары улгатхан болгаш улгадыры үргүлчүлеп-даа турарын чугаалаар херек. Амгы үеде, каждан бүгү ниитилел хөделип эгелээиде, кажаи ол чугаалажын көргеш, шинтиргээр ужурлуу негеттиниң турар чаа-чаа айтырыгларны ниитилел амыдыралынга дүүштүр тургузуп, демократчыдыгга чорудулгалары улам-на ханы болгаш калбарып келгеиде, бистер ол оруккга эрги ёзубиле бодаарымыц аксыиаашкынынга, эрги арга-методтарны ажыглап, чоруттуиуп турар болуушкуннарын доктаадыр дээн күзел-чүткүлдерге улам хөй таварыжын турар апарган бис. Чогум-на чөрүлдээиинң тыптып келир черлери ында!

А чамдык кижилер харыңда девиден, чуртта демократчыг чорудулгаларның ыичаар эргилдеиг чорун турарын социализмге бистиң бүгү-ле чедип алган чүүлдерзиискө кыжаңмышкын кылдыр көөр чедип турардар.

Чок, эштер, бистер бөгүн улустуң инициативазынга болгаш бот-тывыигыр чоруунга шаптыктаар дугайын бодавас ужурлуг бис. Чогумна соруга болза, улустуң хөй-ниитичи идепкейиинң улгадырының чорудулгаларын партияның баштаарында, социалистиг ниитилелди революстуг ёзу-биле чаартырының эрге-ажыктарына, эде тургустуиуушкуниуң эрге-ажыктарына дүүштүр тургузуқчу эгелээшкиниерии өөскүдүп, быжыглаан турарында боон турар-дыр. Айтырыгның алыс утказы чогум-на ында.

Бисте чамдык партия комитеттери полктуң азы дивизияның шаап халдаашкыиче киришкеи үезииде ооң бодуиуң оцгузуидан ам-даа үнмейн, олче улам делир таймын кирип, тептиишн үнер-чер тыпгайн, шаап халдаашкынче кириптер үе келзе-даа, командириің оңгу шгтиде олурары ышкаш, ыңдыг байдалында боон тургулаар.

Улустуң ниитилел идепкейиинң улгадырының чорудулгазын баштавышаан, хөделир болзувусса, эде тургустуиуушкуниуң хереэзиге дыка улуг, а харын-даа өттиимее когаралды болдурар, утаап-бодалдың, социалдыг, политиктиг болгаш авыигардың иемелде таварымча чок чүүлдери-даа туруп кээп болур.

Бистер бөгүн партияның авангардчы ролюи чогум-на ыичаар көөрүи бөрүмдаалаар ужурлуг бис. Ыичалза-даа ыңдыг болурда, партия боду демократизминиң лениичи принциптери-биле, үеииң негелделериигге дүүштүр доктаамал хөгжүүр ужурлуг.

Бистер эде тургустуиуушкуниуң ыңырыңай эгезииден тура-ла, демократияның байдалдарынга партияның чүртап база ажылдап өөрелир ужурлуун чүтаалап турган болгай бис. Ам бистер ол ооң өскээр эвес, а чүгле шак ыичаар хөделип, ажылдаар апаар деп чугаалап турар бис. Партияның соңгулдалыг органнары ыичаар хөделир ужурлуг, партия эге организацияларының ыичаар хөделир ужурлуг, партийжи удуртукчу кадрлар ыичаар хөделир ужурлуг, партийжи аппарат, коммунист бүрүзү шак ыичаар хөделир ужурлуг.

Амгы боттуг байдалда партияның ажылыңыңай аналазииден чогум-на шак ыңдыг түңнелдер кылдыиын турар. Бистер эрги арганарже дедир эглип киреринии кандыг-даа оралдажышкынарын шинтиргин-биле буруу шаар, хагдынчак чорукту. партия комитеттериниң ажылының кабинетчи хевирлерии чайлаар ужурлуг бис.

Коммунистер амыдыралын шуут-ла аралынга чүүтаар, оиу бүгү талазы-биле билир, кижилериии сагыш-сеткилии, оларның боттуг хереглелдерии, күзел-чүткүлүи болгаш бодаларын хөп-дыг-даа үеде чазыг чокка тодарадып шилаар. оларга оң хүүзүиүи хамаарылгазы-биле, оларның негелделерии сагыш човаигыр хандырары-биле масса чөпүүи кызыгаар чок идегелии бодуига чедип алыр дээрииии дүгайында лениичи номиал бөгүи бистеиге кажаигыыиаи-даа артык улуг практиктиг ужур-дузалыг болуп тугары илдеп.

Ол лениичи негелдеге ескиүиу-даа иемээри берге. Ыичаарга оиу чүгле билиие ескерек. Бо чаартырыгларыг чеде, эде тургустуиуушкуи чорудулгаларының хөгжүлдезиниң ыңдыг эгшишкиниие белен эвес болган. Чамдык партия комитеттериниң, совет органнарының ажылыыпа стиль-даа, методтары-даа, ажыл-чорудулгавыиың хамаарылгазыңда, боттаның чоруп турар чорудулганы сайгарып, утаап көөрү-даа амыдыралга четтикпейн барып келгеии ховар эвес. Моиу партия Төп Комитединге-даа, ооң Политбюровунга-даа база хамаарыштырар апаар.

Ниитизи-биле алырга, кижиниң чанчыкпаиы байдал тургустуиган — партия демократчыдыгга чорудулгазын эгелээн, ол кыйгырыглар амыдыралга боттанзын дээш дыка хөй чүүлдерии кылган. Ону ажылчы чон, бүгү улус чер болганынга деткээн. Чогум-на аиаа үидезилээш, партияның ат-алдары улгатхан болгаш улгадыры үргүлчүлеп-даа турарын чугаалаар херек. Амгы үеде, каждан бүгү ниитилел хөделип эгелээиде, кажаи ол чугаалажын көргеш, шинтиргээр ужурлуу негеттиниң турар чаа-чаа айтырыгларны ниитилел амыдыралынга дүүштүр тургузуп, демократчыдыгга чорудулгалары улам-на ханы болгаш калбарып келгеиде, бистер ол оруккга эрги ёзубиле бодаарымыц аксыиаашкынынга, эрги арга-методтарны ажыглап, чоруттуиуп турар болуушкуннарын доктаадыр дээн күзел-чүткүлдерге улам хөй таварыжын турар апарган бис. Чогум-на чөрүлдээиинң тыптып келир черлери ында!

А чамдык кижилер харыңда девиден, чуртта демократчыг чорудулгаларның ыичаар эргилдеиг чорун турарын социализмге бистиң бүгү-ле чедип алган чүүлдерзиискө кыжаңмышкын кылдыр көөр чедип турардар.

Чок, эштер, бистер бөгүн улустуң инициативазынга болгаш бот-тывыигыр чоруунга шаптыктаар дугайын бодавас ужурлуг бис. Чогумна соруга болза, улустуң хөй-ниитичи идепкейиинң улгадырының чорудулгаларын партияның баштаарында, социалистиг ниитилелди революстуг ёзу-биле чаартырының эрге-ажыктарына, эде тургустуиуушкуниуң эрге-ажыктарына дүүштүр тургузуқчу эгелээшкиниерии өөскүдүп, быжыглаан турарында боон турар-дыр. Айтырыгның алыс утказы чогум-на ында.

Бисте чамдык партия комитеттери полктуң азы дивизияның шаап халдаашкыиче киришкеи үезииде ооң бодуиуң оцгузуидан ам-даа үнмейн, олче улам делир таймын кирип, тептиишн үнер-чер тыпгайн, шаап халдаашкынче кириптер үе келзе-даа, командириің оңгу шгтиде олурары ышкаш, ыңдыг байдалында боон тургулаар.

Улустуң ниитилел идепкейиинң улгадырының чорудулгазын баштавышаан, хөделир болзувусса, эде тургустуиуушкуниуң хереэзиге дыка улуг, а харын-даа өттиимее когаралды болдурар, утаап-бодалдың, социалдыг, политиктиг болгаш авыигардың иемелде таварымча чок чүүлдери-даа туруп кээп болур.

Бистер бөгүн партияның авангардчы ролюи чогум-на ыичаар көөрүи бөрүмдаалаар ужурлуг бис. Ыичалза-даа ыңдыг болурда, партия боду демократизминиң лениичи принциптери-биле, үеииң негелделериигге дүүштүр доктаамал хөгжүүр ужурлуг.

Бистер эде тургустуиуушкуниуң ыңырыңай эгезииден тура-ла, демократияның байдалдарынга партияның чүртап база ажылдап өөрелир ужурлуун чүтаалап турган болгай бис. Ам бистер ол ооң өскээр эвес, а чүгле шак ыичаар хөделип, ажылдаар апаар деп чугаалап турар бис. Партияның соңгулдалыг органнары ыичаар хөделир ужурлуг, партия эге организацияларының ыичаар хөделир ужурлуг, партийжи удуртукчу кадрлар ыичаар хөделир ужурлуг, партийжи аппарат, коммунист бүрүзү шак ыичаар хөделир ужурлуг.

Амгы боттуг байдалда партияның ажылыңыңай аналазииден чогум-на шак ыңдыг түңнелдер кылдыиын турар. Бистер эрги арганарже дедир эглип киреринии кандыг-даа оралдажышкынарын шинтиргин-биле буруу шаар, хагдынчак чорукту. партия комитеттериниң ажылының кабинетчи хевирлерии чайлаар ужурлуг бис.

Коммунистер амыдыралын шуут-ла аралынга чүүтаар, оиу бүгү талазы-биле билир, кижилериии сагыш-сеткилии, оларның боттуг хереглелдерии, күзел-чүткүлүи болгаш бодаларын хөп-дыг-даа үеде чазыг чокка тодарадып шилаар. оларга оң хүүзүиүи хамаарылгазыбиле, оларның негелделерии сагыш човаигыр хандырары-биле масса чөпүүи кызыгаар чок идегелии бодуига

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ түңнел чугаазы

(Төнчүүр. Эгези 1-гн, 2-гн арыннарда).

ажок улуг ажыл-херектерге олар шыдаар шаа-биле кирижир дээрзинге ынанып турар бис.

База бир чүүлдүң дугайын бөгүн чугаалаары чугула турган боор, эштер. Партийжилерниң бир салгалын эстеп, солуп кээри билдингир. Ол чорудулгаларны ынчаар билип алыр херек. Оны ынчаар билип алыры дээрге чүрттүп, чонуң төөгүзүнге салган бүрүзү бодунуң салышкынын кинерип, бистиң күүсенчиливистиң, бистиң ниитилелдивистиң хөгжүлдезиниң чаа чадазы салгал бүрүзү-биле, чаа бедиктерже үнери-биле холбаалыг дээрзи-дир.

Бо ёзулуг боттуг чорудулгаларга кижи талазын база көөрү болгаш ону утпаза чугула. Бир талазында, бистиң ниитилелбис ынчаар ажылдаар-даа ужурлуг — бүгү салгалдарның үре-түңнелиг ажылынга болгаш амыдыралынга таварымчалыг байдалдарны тургузары. үргүлчүлеп уламчылаашкын хандыртыныам дээш бис эде тургустуңушкунну дамчыштыр эртип турар бис. Маңаа база салгал белеткээр дугайында доктаамал сагыш салыр ужурлуг бис, чүге дээрге ол чокта бистиң ниитилелбис, еске кандыг-даа ниитилел дег, чогумчалыг хөгжүп шыдавас. Бистиң аныяктарывыс өртем-билиг, мергежил, амыдыралчы дуржулга чедип алыры, ниитилелдиң мурнунда тургустуушкан сорулгаларны күүседир талазы-биле кижиге улуг ажылга калбаа-биле киришсин дээш эргежок чугула бүгү чүүдерни тургузар ужурлуг бис.

Өске талада — ону база бодаар херек,— чайгаар тургустуумган чылдагааннар ёзугаар идепкейлиг ажылдан чарлып турар кижилер ниитилелдиң талазындан чүге бистиң хүлээлгевис болур сагыш салышкынны болгаш кичээнгейлиг алыр эвес, партия дээш, чон дээш, оларның кылган чүүлдери дээш хүндүткелди база чаалап алыр ужурлуг. Кижиниң амыдыралынга бо бедүүш эвес үеде оларның деткимчезин база ол көргүзүп турар. Маңаа бүгү хоочунналарның — ажылчын ангының төлээлекчилерин-даа, тараачыннарыныда, интеллигенциянын-даа, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарын-даа чугаалап тур мен. Оларның дуржулгазы — ол дээрге бистиң амгы болгаш келир үеде-ги салгалдарывыстың эң үнелиг чаалап алышкынывыдыр. Чүге дээрге кедизинде барып коллективтиг дуржулга кажан-даа түс-түс кижилерниң дуржулгазындан мөөнелиг болгай.

Эштерге быжыг кадыкшылды болгаш бүгү-ле эки чүүлдерни партия Төп Комитединиң өмүзээнинден, Плениумун бүгү киржикчилериндең күзээри чөпшээреп көрүңер.

СЭКП область комитединиң бюрозунда

Партияның область комитединиң бюрозунуң ээлчеглиг хуралы болуп эртикен. «Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузар дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын күүседир талазы-биле Эрзин районнуң партия организацияларының ажылының дугайында» айтырыгны чугаалажып көргеш.

Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин эде тургузар, кадрларның идей-политиктиг болгаш экономиктиг белеткелин күштелдирер талазы-биле хемчегларын СЭКП райкому, районнуң совхозтарының, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының партия эге организацияларының ажылдан кылгаш, боттандырып турарын хүлээп алган доктаалда демдеглээн. Политиктиг школаларның болгаш семинарларның хой шуруузунда кичээлдер идепкейлиг санал-оналдар солчурунуң черн болуп, кижилерни дүвүредип турар чугула айтырыгларга харылдары дем-биле тывarын ол кичээлдерге боттандырып турар.

Ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа арга-методтарын, бригада, ог-бүле, аренда керээзининг, бот-оруулга-чарылганын болгаш боттакшаланымышкынның байдалдарында ажылдаарының принциптерин ажылчы чонуң экономиктиг бүгү-ниитин өөредилгезиниң үезинде шингээдип ап турар.

Ооң-биле чергелештир СЭКП ТК-ның доктаалын күүседир талазы-биле партия райкомунуң, парткомнарның болгаш партия организацияларының ажылында улуг четпестерниң барын паартия обкомунуң бюрозу демдеглээн.

Хой кичээлдерниң теоретиктиг болгаш методиктиг деңнели чаныс хевээр, күш-ажылчы коллективтерниң үезин келген чугула айтырыгларын шинтипирлээрингe дыннакчыларның идепкейлиин бедидерингe индыг дүүлдер боттуг салдарны чедирбейн турар. Дыннакчыларның чамдык кезиин өөреңгем айтырыгларны сайгарерынга совуургалдыын илергейлевейн, болуушкуннарга шын үнелээшкинни чамдыкта бербейн, чидиг байдалдарның үезинде партийжи угланмышкынны принципиалдыг камгалаар шинээ чок болуп турар.

Политиктиг өөредилгени организастаары болгаш шыларын бедидери хөгжү кичээлдерниң идей-теоретиктиг деңнели, үре-түңнелдиин, пропагандистерни шилип алыры, белеткээри, болуушкуннарны оларга дыңнадып тайылбырлаары, политшколаларының болгаш семинарларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары дээш совхозтарның парткомнарынга, бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлеринин партия эге организацияларынга чөгүүр негелдиин СЭКП райкому кылбайн турар.

Кадрларның экономиктиг болгаш бүдүрүлге өөредилгезин дээш совет, ажыл-агый, профэвилел органнарының удуртукулары коммунистерден негелдиин кошкаткан. Районда бүгү-ниитин экономиктиг өөредилге болза экономиктиг реформаны сайгырангайжыдарының база хөнныладырының ам-даа тудуп кезээ болбаан. Ажылдын деңшилгелиг хевирлеринче киргеи кижилер оларның негелдеринин билип албаан таварылгалар хөвөр эвес. «Мөрөн» болгаш Ленин аттыг совхолтарда керээлиг болгаш аренда ажылчарлыг хойжу бригадаларның керээлеринге ажылдын алыс түңнелин ёзугаар күпажжы төлевирииниң саналгыныи, аванс бээрининг болгаш немелде продукция дээш немей төлээрииниң чурумуи база хемчээлин айытпаан болган.

Күш-ажылчы чамдык коллективтерде сагылга-чурум коштаан, ажыл-агыйжы эвес чорудуу болдуруп турар. Мыйыстыг бода малдың хорамчалы районда көвүдээн, быжаларны эртикен чылдааныидан эвээш алган, күрүнеге сүт садары эвээжээн. Аралаар, хоойлу-дүрүм үүлээр чоруктарның таварылгалары чайлаттынмаан. Бо чылдың бирги кварталында кем-керек үүлгединнигинниери эртикен чылдың оларла үеэш-биле деңнөөрге, көвүдээн.

«Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузар дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын бүрүн күүседир талазы-биле эргежок чугула хемчегларын алырын СЭКП обкомунуң бюрозу партияның Эрзин райкомунга даскан. Өөредилгениң чаа хевирлерин болгаш методтарын партияның организация бүргүзүнүн доктаамал дилеп тывarын база шинтипирлиг шингээдип ажыглаарын чедип алыр. Ак сеткилдиг, чаагай күш-ажылдың авторитедин кичээлдерниң үезинде бадыткаар, шынарлыг болгаш ажыктыг кылдыр ажылдаарының ёзузунга дыңнакчыларны киижиндер.

Ажылчы чонуң политиктиг өөредилгезиниң идей-теоретиктиг деңнелин болгаш дээштиин бедидерн, демократиянны болгаш ажыкчарлыг чорукту хөгжүдерингe үидезилээш, коллективтиниң амыдыралының бүгү талаларынга эде тургустуушкуун дээш демиселге коммунистерни, ажылчы чонну идепкейжидерн ол өөредилгеге кол түүл кылдыр санаар. Күш-ажылчы коллективтиг ажылының алыс түңнелинге, таварымча чок болуушкуннарның көгүн үзе үзүткаларына киргеи тодаргай салышкынны ёзугаар ажылчы чонуң политиктиг өөредилгезиниң байдалын үнелеп көөр.

Пропагандистерни шилип алырының болгаш белеткээрнин системазын доктаамал сайгыраңгайжыдарын, оларның стажировка өөредилгезин, ажык кичээлдерни херек кырынга калбаа-биле чорударын СЭКП райкомунга, парткомнарга, партия эге организацияларынга сүмелээн. Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин канчаар чорударын СЭКП райкомунга, парткомнарга, партия эге организацияларынга сүмелээн. Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин канчаар чоруп турарын пропагандистерге доктаамал дыңнадып таныштырар, эргежок чугула литература-биле болгаш методиктиг материалдар-биле оларны хандырар, пропаганда ажылының мурнакчы дуржулгазы-биле чепсегээр.

Пропагандистерниң чогаалыкчы ёзу-биле ажылдарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, оларның инициативазын бүгү талалыг деткиир, ат-алдарын кодурер, оларның составын партияның эде тургустуушкунче үлегерл

ЧОЛДУҢ ОРУУ

Рассказ

Ийи хоюнуң бездиринде ыыттатта имир дүшкен. Юра хоюн чыдыг кажааже киргеш, тайга бажында хоолаан хаттың даажын ыыдап, аарта кандыг хүн бооруп азазының айтып бергени-биле шинчилеп турган. Дээрде булуттар далажы аажок, соңгу тайга бажындан мурнуу чүкче көжүп чоруп, сактыпка кандыг-ла-бир чүвелеп дескен мынаш болган. Чартык дээрбек ай. Булуттар арасындан үштүнүп чадап турганыг.

Дуу-ла ол хемде совхоз төвүнүң оттары чайынналып, машина-трактор даажы дыынналган. Аныяк кижиниң караанын шозу-даа амыр. дүран-биле домей-ле, кудаа дыңнангыр. Бедиктеп хамык чүве адыштаа дег көстүр. Кадарчының Чурек дээр ыды эзенинге сагыжын үлежир дээн чүве дег, ооң чанында келгеш, арныынче пат кайгап-кайгап, кулактарын удам сүүреңиелип, кудуруун чайып-чайып, сылдап, эзегилээш, чанында олуруп алган. Хой кадарын турда, багай-согай кадарчылаш дээре ыт. Оны улуг каты ашак бичии хензиг карааа чаа-ла ажып келгенде, Ак-Довуraктан садып эккеп берген чүве-дир. Кудуруун так-ла дүргектей дыап алган, арыг-силиг-даа ажок. Кодаанчы-даа ыт.

Юра хой кадарларда ийи өөнүүтүүр: биреэзи ол ыды, а ескези —Саралазы. Кудазының адазы ашак оны белекке берген. Чаажы-ла амыр, а кашпагайын чүү дээр. артында чыраа.

Бажыңның хоолайындан аккок ыш дээрже шойлуп үнүп турган. Ында Юраның Долааназы чем хайындырып олурар. Арбайны шала чиг кылдыр хоорган, оны дуктээш, согаашка чогум эки чүүрбайн, мүн чеми кылыр. Юраның ада-иези оны көжемүн дээр. Чаагайын чүү дээр боор, кижи ижип-ле ханмас.

Аныяк эр Саралазының эзер, чүтеним союп ужудаш, кажааже киргеш, аксын дүлаап, хондур чиир сиденин, суланы каап бергеш, бажыңынче базыпкан.

Үш харлыг Темир-оглу адазының мойнуунче шурап-ла келген. — Ачай даарта чеим эдертип алыр сен, хой кадаажыр мен, авам чөпшээреди — дээш, Темиры хоюг кара карактары-биле адазынче улам чассыг кылдыр көрүп алган, ачазының сегелиинде дырбыл салып бичии хочазы-биле кижиреди суйбап олурган.

— Ам-даа соок-тур ийин, оглум. Доңа бээр сен. Чылый бээрге дусалажыр сен аа. Сээң ам хүлээлеп дээрге аванга дузалажыр, ойнаар, ол-ла—дээш, Юра оглунуң хавааиче чыттап каапаш:

— Каяк, мен чүве шаап алыйн, оглум — дээш, Темирни сандайга олуртуп каап.

Долаана паштың былган, шаажанга бичии мүн кудуп алгаш, амзап көргеш.

— Чудуп-чулуп, ачазы. Мүнүвүс болган-дыр. Ам чеменнилиңер — дээш, эът азеңя-биле бедеткеин бергеш. Бажың иштинии чылыы-даа ажок. Пар ыяштың оду отчуг дээрж кайын таварылга

Юра каттырган.. Беш чыл мурнунда бөгүн ийи аныяк оол, кыс салым-чолуг каттыштырын, төрелдерин, эш-өөрүн чалаап, куда дүжүргеи дээр чоржук!

Долаана аам-на бала каттырыкаа. Темирни чаптанчыы ажок апарган, бирде ачазынче, бирде ачазынче кайган, ажагадай бергеш, эът тырткылап олурган.

— Бөгүн, байырлал чүве болганда, шампан-суксундан чооглай каапса кандыгыл деп

ле дугаарында көргеи болган «бо канчап барган улус боор» дээнзиг, алаң кайган, каттырып, имирере бергеи олурган. Долаана Юразының холундан үшта хазып чадаап, бичии чудуруу-биле ооң оорганынче шашкылаарга, оозу ам-на кээп салыпкаш, эриннерин чылган, амданнаптан.

— Кудавыста-даа шак мынаар ошкаваан мен, кандыг кончуг эки чоор, Долаан? — дээш, Юра каттыртап.

...Шак мындыг өйде сактымшкынаар-ла хөн болуур. Бо ийи аныяк кижиниң салым-чолуг дыка-ла дөмей болган. Каш чыл мурнунда олар дээди өөредилге черинче киирер дээш кайнызы-даа чалаптакеин. Бот бодуң-даа билиптиес. Ада-иези ийи кожа совхозка тургаанар. Ам капчаар, өөреиир күзел бүтпейн баргаи, кайнызы-даа бир чыл мөнөөр деп шиитиирдээп. Ооп ам чүү боор, кайнызы-даа малчын ада-иезиниг дузалажы бергеиер. Чараш-Даш тайгазыпта тапты-ла меңги баарыпга бир-ле хүн хой кадарын чораап, ужуражып дүшкаппар. Ынчан олар адаларын-биле удуглежир болгаш, хой кадаар хүнүң кайнызы-даа четтик. пестер. Бир-ле хүн Юра Долаанадынга меңги чөрөн тудускаа. Ону Долаана амдыгаа чедир пом аразында шыгжап алган чоруур.

Чараш-Даш тайгазы ийи районнуң кыштаары, магалыг чайгы одаалар ында. Ол чайны өттүр Юра биле Долаана терээн черинде арыг агаарын тыныш, кара сугларыпга чунуп, олбук-девис дег чечектерни, өът-сигеиин сүүп, хой кадарын келгеннер.

Ынчан меңги баарыпга төрүттүнген ынакшымдыр оруу ам бо — олар салым-чолуг кадып алган, амдыызында бир ооллуг, ийи дугаары — кызы (оларның кайызының

даа оңу шеверии хөлдары-биле дүй тударга, Юра бир холубиле хөлдарны чая туткаш, Долаананы күспактаап, онкай-ла бергеи. Долаанаазы дүжүп берипкеи. Чагдык үзүбиле улам-па чагдыпган хоюг эриннер дээшкеш, аныяктарның эът-ханы чымыраан... Эриннер хандыкшыл-биле сор. жүп ошкашкан. Юра биле Долаанага делегейде олардан бежик-чолдуг улус чок шыпкаш сагындырган. Оглу аваачазының ошкашканын бир-

даа күзели ыыдыг, чогум та кайызы) иелиниң иштинде өөүп дорутуп, чырык өртемчеиге көстүп келирп-биле белеткеиип чоруур.

Ол кежээ Долаана чүрээниң адаанда бичии кижиниң ыыдыгарын бир-ле дугаарында эскерип, оны Юразынга чугаалаап, идегеп, кампыы-биле өстүрүп чоруурун төлүүнүң шиитээрин хырын өттүр аваа тудускан. Каймазыныц-даа сеткилин чалгыыпалган.

Аныяктар чугаалажыр дээш үеиниң эрткеиниң-даа ожаавааи. Бо удаапа техникумга экзаменнин Юра барык часкаап барып дужаар болган. А Долаана? Долаана бажүп чиитеп алгаш, оон курузун барып дужаар. Эки белеткеиип-ле алза, ында чүү боор. Сорук-ла барда.

Олар хойжуулап кирип турда, «кылыр ажыл тыпкаи эдеес» дижип, чемелеп, кыжырыырлар, институтка экзамеп дужаап чаданы дээш хидилежирлер-даа турган.

Юраның чаңгыс классчызы бир турамык оол кажаралп, дөргүл-төрелиниң ачызы-биле институтка кирип алза-даа, ам оозун каапкап, чадашкап, ам өөредилге-даа чок. ажылдаапза-да чок. хоорай, суурлар келип чорүп турар. Черле адыс баштап хамаржыр болгаш, хоржок-тур ийин.

Юра биле Долаана ажылдың бергеиин шилип алганнар. Шыдаар малчыннар-дыр дээрзин улуунга көргүскеинер. Ам өг-бүле кераазы-биле ажылдай бергеп, дыка-ла эки апаргаи. Азыры-даа көвүдээп. Харыысалгазы-даа улам бердээп, ажылдаарры солуп апаргап.

Оларның Темира шагда удаан. Дүжүнде хүлүмзүрүп удуп чыткан оглуп Долаана чассыдып-чассыдып, чоорганын эдө тыртып каап. Совхоттуң сурагжын кел чоруур аныяктарның пайыралдыг өг-бүлезинде күш-ажылчы база бир хүн доолуглап. Бир-ле катап кежээки одарда хоюнуң чамдыкы үстү бергеиде. Долаананың ыглап-сыктап, «хоюнду эртеи дораан хүлээт» деп шыжыгып турганын-даа сактып чугаалакшаннар.

Юра деиин ожүрүпкеп. Соңга караандан дээрниң сылдыстары чивиейнип, төгерик аи бүлүүтүң хереддерин соңга өттүүр бажыңның шалазынче кудуп, аныяктарны удуңар деп чалаап ышкаш болган. Куда ажыдып, ог-бүле болганындан бээр 5 чыл оюн олар мынаар байырлап эртиргеш, хөвеиниг чоорганның адаанга улам-па куспакташкаш, бот-бодуң чассыдып, таалап удуй бергеннер.

Седеи ХЕРТЕК.

П. ПҮРЭВСҮРЭН.

ШИЛ-ЧЫЫР

♦ Чечен чугаа ♦

Оон бээр хөй чыл эрткеи. Од чылын, кажаи мен сес класска өөреиип турумда, ада-ием аймах төвүгее көжүп келген. Өөвүсту «Аяттар кварталы» дед адаар, бот-бодунга чоок тургулаан кевек өгдериниц эң кыдымнга тип алган бис. Бистиц чаныыска бичии, донгайты каак каак хуваа дег, кара ег турган. Анаа, кожаларывыс уруг-дарыныц «Шил-Чыыр» деп шолаларывы, чаасканзыргай кырган кадай чуяттаи турган. Чер кезии, водка шилп чыыр боогга, мичаар шолаадап алган боол түүлар ийин.

Бир катап кичээл соомда келгеш, чеменип олур мен. Кожавыс ол кырган көдип келди. Диш чок аксын эмчийти, эгенгенаир хүдүлзүрбүшаан, көржеп чыыр хооравыига дажы төлүй, сууту кыдынга олурушпу. Аваи шай кудуп сумгаш, зогаегейдеи кылган куруг-тут таваяты хөиек чаныига салып кагды.

— Четтирдим, уруум — дээш, бир борбак курутту хойлап алгаш, сут шай аартап ора, куруг шил бар апаргаа, октавазыны аавига чагыды.

Идик-кеви албер-самдар кырганны топтап ора, көргей бергеи мен...

Уруглар көргеиде-ле, диш чок аксын аавазы шүүгүүр. «Чарашпайларымны» деп оларны чассыдар кырган чүве. Ынчалза-даа уруглар оон, чүге-ле ийик, сестирлер. Чылыг хүн өөнүң дашгына олурун алган, эрегчүүн ораарын бол-ла көөр мен. Караан шийип аар. Эриин бодамчалыг шимчеткилээр. мөргүл номчуп оржүк ирги бе?

Бир катап чаңгыс чер чурттуувус кижи келген. Ооң ачам-биле божуунган шилин аңкап, кыргапче чүгүрдүм.

— Эки оол-дур сен, буяныг бол! Четтирдим, оглум —дээш, шилин шоодайынче суп алды. Кыңгырт кыдынды. Ында база шилдер бар кире.

— Чүге шил чыып турар силер?— деп, оон айтырдым.

— Садыпта дужаап тур мен.

—Орунга чүүү ап тур силер?

— Акша.

— Од акша-биле чем, хеп садып ап тур силер бе?

— Чок, оглум. Оглумга шыгжап тур мен.

— Оглуңар кайдал? —деп. салдыкпастай бердим.

Куду көрүпкеи көзек ыыт чок оргаш, аар улуг тыныы:

— Ох, ону кайнын билир ийик мен. Талыгырда кижи ыйнаан ол, дыка ырак...

Бир катап школадан чанып ора, шилдиг шоодай чүктеп алгаш эртеп чыткан кырганны көрүп кагдым. Эрте бөөрге, мээң-биле кады чораап Болд чугаалады:

— Кажар кадай бо.

— Бо Шил-Чыыр бе? —деп олдепеидим.

— Шилиниң эртээи чыыл турар дижир-дир —деп, Болд чажыдын ажытты.

— Бодуга чүге чүве садып албас дөөр сен. Тудуг чаныидан чоогу чыып оттулар, кара шай ижип орар аан?!

— Оглуига шыгжап турар деп дыпнаан мен,—дээш, Болд үнүп чавызаткаш, чугаалады:

—Ооң оглу аймакка улуг дарга кижи турган-дыр. «Чоңнуң дайзыны» дээш тудуп аппарган шежил. Оон-биле кады шелүүтүрген бир кижи он чыл эрткенде, та кайнын чүве, чедип келген-дир. Арыл-доруп бакыраан, идик-кеви харык чок. Шил-Чыырга ужуражкаш, хомудап чугаалаан дээр. А Шил-Чыыр оглуиуп кайдаазын айтыраргa, ол кижи орта билбес болган. Бир эвес Ширкен дириг бар болза, база хилинчектеикп чоруурун, ооң түрөөи ёзорни чугаалаан шежил. Оон эгелээп-ле ол кырган шил чыыр болу берген-дир.

Болдун чугаазының соомда, кырганны кээргээрим дам барган. Күзүп, сарыг бүрү дужүп, башкы хар чаап турар азы куу когурумнут чазын кырганның арын-ширайының эскерип бээрин эскерер турган мен. Олурар, турар чер тыпнайн-на турган ышкаш боор. Муиучулуп турары аргажок хире. Соңгу чүүке шийлү берген кырланныг тейжигешче кылаштап үнүп каар. Ынаар талыгырже, чер, дээрниң тудуткан черинче шыгаап алган туруп-ла турар. Бир катап ынчап турда, адаа маанап чеде бердим. Эмере чок эрги берт кетеен бажын согаанадып, эриннери бырлацайнып, чаштардан карактары шыгый берген тур.

— Кырган-авай, чоруулуктар, доңа бээр силер — дидим.

Чажы катхан, ынчалзадаа шыгый берген карактары-биле менче үр-ле топтап турган, чугаалады:

— Менде ам чүү боор. Багай оглум-на кайда, канчан чор ирги де? Бо чылын ол артем тостаар. Кандыг чор ирги?

Кыргалга чүүү-даа чугаалдар харыын чок болду. Кадыг, кара чүве боостаам дуй чыыпкан. Ыыт чокка кырганы колуидан чедип алгаш, өөнге эккелгеш, суугузунга от салып бердим.

Ол күзүп кырган аараан. Эмнелге баарындан шуут ойталаан. Кожалары, колдуунда улуг улус, каш хоидур оны карактап келген. Бир катап бажының чанында орган аавига кырган чугаалаан-дыр:

— Мен чогумда оглумгада берге боор...

А өлүрүүн мурнунда кожазы кадайны кыйгыргаш, мынча дээн дээр:

— Оглум мээң соомда кээрдир, Должин. Аптарамда каш акшам бар. Ооң-биле оглумга ишк-хептен садып берип көр, күжүр кызым. Идик-кеп чок кээр боор...

Кожалар кырганы орнукшудуп каап. Эрге-хоойлу организациядан келгеинер кырганның эт-сеиниден данзылаптар чүве-даа тыпнаанар. Аптарамзыга беш мүн хире, шуптү-ла 1-иин, 3-түн үүрмек акшалары, чээрби шаа курут шил чыткан-дыр —диижип, аавам сугнуң кожаларыбиле аразында чугаалажырын дыынаап мен.

Ынчан караам ыжыды ыглаанын черле утпас мен. Бир-ле кижиниң мурнунга бурууулуг арткан ышкаш болган мен.

(«Новости Монголии» солуидан).

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Угаанлыг кижи—бодалдыг,
Улуургак кижи—турамык.
Хончуунуң кулаа узун,
Кочуучуиуң дылы узун.
Чалгынлыг күш ужар.
Чакпалыг балык эптир.
Хүн чокта—бораңгай,
Хүлээлге чокта — эреигей.

Бодалдыг кижи сөөлүи көөр.
Болчаглыг кижи шагын көөр.
Эртемнигге билиргеве,
Эргелигге меңээргенме.

Мартна КУУЛАР.

САРЛЫКЧЫЛАР ЫРЫ

Аяа кажаа —ышкамзыргай,
Аалдың одаа —чудамзыргай,
Шуургап көрзе, сегереш
хаар,
Чушкап ышкап, сергей-ле
бээр,
Адыг түрлүг сарлык
малдаап,
Адыы туржук, бодум
силээи! —
Чаяанымдан
Сарлыкчы мен, кадарчы мен!
Азыралга эртпиимес,
Ажаалдага эргеленмес,
Агаар бедиин, одар дириин,
Агыы суглар арыын тенер,
Хедер, хертеш сарлыым-биле
Кезивээн-даа бертгеим
чок!—
Чалым эзтпээ
Чаглактарым —херечим ол.
Черим дүрзү-түрү-биле
Семдер малым дөзеш,
түүлеш:
Чалымнары —сарлыктар-ла!
Сарлыым база —чалымнар-ла!
Ковей кодан девиржээнде,
— Кошке чуглуп органзыгдаа!—
Хөрлүг, сүрлүг —
Көрүштүг-даа малым ийин!
Булут кырлап, даага кыштаар
Бугаларым база даг-ла!
Кудуруун шаар
зоргиштепкеш,
Куштазырза, казыргы-ла!
Өртемчей-даа диилирээн дег,
Өөр бөрээ —чалгык, хаан-на!
Өйү кээрге.
Өөрүн, чайлаан эргип
кээрдер!

Салчак МОЛДУРГА.

«ШУШЬ-БИЛЕ ДОЛУ ТАНЫЖЫП АЛДЫМ»

Бо өөстер Владимир Ильич Ленинниң аазынга чагаалырының бирээзинден алган одуруг-дур. Эрткен чүс чылдың төнчүүнде Владимир Ильич Шушенскоеге шөлүлгеге тургаш, 1897 чылда ол чагааны бижээн.

Ынчан Шушенское Сибирьде эң хайны суур турган болгаш революсчуларның политиктиг шөлүлге чери болуп турган. Хаанныг эрге-чагырга удур деминселчилериниң чаңгыс эвес салгалы ынаар шөлүттүргүлээн. Ол дээрге декабристер болгаш поляк тура халыышкын кирижикчилери, орус революсчу-демократчы интеллигенциянын төлээлери база улусчу эрге-чагырга дээш демиселчилер-дир. Туе черниң чурттакчылары бодуиуп суурунуң дугайында мынча дижир: «Шушь дег озалаан чер чок. Шушьтан ынай — Саяннар бар, Саяннар ыдында — чер-делегейниң кыдыы». Ынчангашла хаан чазаа В. И. Ленинни ынаар үш чыл дургузунда шөлүткеи.

Анда, шөлүлгениц шыдажыр арга чок амыдыралында, пролетар шимчээшкиниииниң төвүидеи талыгырга, В. И. Ленин революсчу ажыл-чорудулгазын кызымак уламчылаан. Үш чылдың иүүрүмзе кызыг-чай чок чогаалыкчы ажылдап тургаш, барын европейжи база орус ревизионистерден болгаш оппортунистерден марксизмиия үзгле камгалаан эвес, харын эң кол чүве — марксизмни улам ынай сайзыраткан ажылдарны, чаа хевирнии пролетаржы партиязының теоретиктиг, программалыг, тактиктиг болгаш организастыг үндезиниерни ажылдап кылган үжеи ажыг чогаалдарны бижээн.

Владимир Ильичиниң Шушенскоеге чорун тургаиының дугайын совет кижилер ыдыктыы-биле тураскаап турар.

Амгы бо хүииерде ол суурта дыка хөй чүве ооң дугайын сагындырып турар: хумагалыы-биле камнап артырган тараачыннар бажыңнары, баштыңчының чурттап турганы бажың, ооң кылаштап чорун турганы кудумчулары колдаан суурунуң төп кезээ, суурнуң уруг-дарыы-биле кады дошка конькилеп тургаиы хем —Шушь... Ильичиниң аңнап азы чогаалдыкчы күш-ажыл соонда Надежда Константиновна Крупская-биле кады агаарлап, селгүүстеп чорун тургаиы суурнуң чоок-кавызында черлерии база камгалап арттырып, ажаап, арыглап турар.

1970 чылдың апрель 12-де, В. И. Ленинниң төрүттүгеи хүнүиден бээр чүс чылының бүдүүзүиде, Шушеискоеге «В. И. Ленинниң Сибирь шөлүлгези» деп мемориалдыг музей-заповедникти — совет кижилериин баштыңчыта ховар дээн төөгү-революсчу тураскаалын ажыткан.

Музейниң экспозициязы В. И. Ленинниң эртем-теоретиктиг болгаш организакчы-практиктиг ажыл-чорудулгазын долузу-биле болгаи делгеми-биле ажыдып турар, а ол шыкаш эрткеи чүс чылдың төнчүүнде сибирьжи суурнуң тараачыннарының ажыл, амыдыралын тода, бүзүрелдиг көргүзүп турар.

В. ВАСЕНИН.

Тайбэй — Тайваииың кол экономиктиг болгаш административтиг төвү эң улуг хоорай. Орулуктуп соңгу талазында ол хоорайда амгы үеде 2,5 миллион кижи чурттап турар. Ооң аңгыда, Тайбэй транеиорт аргажылгазының улуг белдирп. Сундань биле Таоюмань деп чурттар аразының аэропорттары, Цилуи деп далай порту бар. Оларның-биле кады Тайбэй чаңгыс улуг үлетпүр комплекиин апарган. Ында машина тудуу, эң млаңгыя судиолар тудуу, электроникапың, металлургиаиың, химиаиың, ыяш болбаазырадырының болгаи саазын кылырының будүүлгелери коичуг сайзыраан.

ЧУРУКТА: Алдын бурган —Тайбэйниң чурттакчыларының чоргааралы.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

АПРЕЛЬ 29-ТА

«Хербис» хак баазазынга республика чергелиг мотокросс 10.00 шакта эгелээр. Мотодельтапланерлерге коргүүлүг ужудушкуннар база болуур.

Автосептелге заводуиуң КБ-зиниге Пионерлер бажынының «Ак-иак отчугаш» концерти 15.00 шакта.

Культураның болгаи дыштанылганың парыгынга Кызылдың уран чүүл училищезиниң сургуулдарының болгаи башкыларының биржилгели-биле «Өдүктериниң аразында» деп кежээ 19.00 шакта.

«Енисей», «Колос» КБ-лерге дискотекалар 19.00 шакта. «Колоска» «Шанс» танцы ансамбль-биле ужуражмышкыны.

«Тыва хүүге» каттыжымышкынының КБ-зиниге (Чехов ш., думчузу, 8) 60-Мээдыр оттыг чүүт-шинчилел музейиниң «Тывалардың эт-хөрекселдери» деп делгелгези 19.00 шакта.

АПРЕЛЬ 30-ДЕ

«Херел» спортзалга бүдүүлгелериин күш-культура коллективтериниң командаларының аразында волейболга шиитиргө маргылдаа 10.00 шакта эгелээр.

Ипподромга аттыг спорт маргылдаалары 11.00 шакта.

«Совет Тываның 5 чылы» стадионга Сибирь хоорайларының аразында Тыва АССР-ниң футбол федерациязының кубогу дээш футбол маргылдаалар 16.00, 18.00 шактарда болуур.

Культураның болгаи дыштанылганың парыгынга «Өдүктериниң аразында» деп кежээ. Иогаан театрга хөгжүмнүң театрының аныяк артистериниң конперти 19.00 болгаи 20.00 шактарда.

«Енисей», «Колос» КБ-лерге дискотекалар 19.00 шакта, аиаа ужуражылгалар база болур.

МАЙ 1-ДЕ

Культураның болгаи дыштанылганың парыгынга 13.00 шакта чайгы сезонныи ажыдышкыны. Программазында хоорайның улусчу ансамблиниң аас чогаал белүүзүи көргүзүлери. школачыларның кылыларының делгелгези болгаи оларның садыглаашкыны, чаштарның асфальтыга чуруктарының конкурузу, фотоделгелге, уруглардың уран чурулга школазының ажылдарының делгелгези. Иогаан театрга 13.00 шакта филармониянын «Чалыы назын» эстрада-цирк белүүзүи конперти.

«Хүреш» стадионга «Шын» солуниуи шаналы дээш тыва хүреш 14.00 шакта эгелээр.

Шыдыраа клубуига шыдыраага дүргеи ойнаарының маргылдаазы 15.00 шакта эгелээр.

«Совет Тываның 5 чылы» стадионга федерации кубогу дээш футбол маргылдаазы 16.00 шакта эгелээр.

Хогжум-шин театрыига Байырлал концерти 19.00 шакта.

«Енисей», «Колос» КБ-лерге дискотекалар 19.00 шакта.

Автоорук техникумуига, № 4 КПТУ-га, «Азия төвүгее» танцы кежээлери 20.00 шакта эгелээр.

МАЙ 2-ДЕ

Культураның болгаи дыштанылганың парыгының спорт шөлдериие волейболга болгаш баскетболга кыска маргылдаалар 10.00 шактан эгелээр. «Хүреш» стадионга авиамоделистерниң болгаи картинг мунукчуларының көргүзүлери 12.00 шактан эгелээр.

«Совет Тываның 5 чылы» стадионга федерации кубогу дээш футбол маргылдааларының түүнел оюннары 12.00 база 14.00 шактарда. Оон төнчүүнде спортчу лотереяның ойнаашкыны.

Боом даапга дельтапланеристериң көргүзүлүг ужудушкуннары 12.00 шакта эгелээр.

Иогаан театрга филармониянын «Аян» эстрада ансамблиниң конперти 16.00 база 20.00 шактарда болур.

Танцы шөлүиге «Енисей КБ-ниң «Шапс» коллективиниг-биле таныжылга кежээи 19.00 шакта.

«Енисей» КБ-ге уран чүүл училищезиниң «Азас» танцы коллективи-биле ужуражылгалыг дискотека 19.00 шакта.

«Колос» КБ-ге дыштанылга кежээи 19.00 шакта.

«Тыва хүүге» каттыжымышкынының КБ-зиниге (Улуг-Хем кудумчузу, 17) «Тыва хүүге» каттыжымышкынның бот-тывыигыр уран чүүл коллективиниң конперти 19.00 шакта.

АПРЕЛЬ 29
ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.30 Өг-бүле академиязы. 9.00 «Украина музыка». 9.20 «Чүртта. Чер!». Экология программазы. 10.20 Литературлуг программа. 10.50 ГДР-ниң уран чүүл мастерлериниң конперти. 11.25 Скульптор Вадим Сидур. 12.00 «Бүүренчиг-даа болза, элдептиг». 13.00 ССРЭ-ниң улус депутатызы, Социалистиг Куважылдың Маазыры, В. И. Ленин аттыг совхоз заргазы В. А. Стародубцев-биле ужуражылышкын. 14.00 «Социализм чурттарында». «Югославия. 1989 чылдың чазы». 14.35 Андрей Мироповтуң киржилгези-биле фильмвер. «Россияга итальяицларның элдеп-хөктүг ужуражылышкыиары». 16.15 Бөгүн делегей. 16.30 ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралында репортаж. 17.45 Делегей программазы. 18.45 «Херээженнин амыдыралындан 15 минута». 19.00 «ХТК-89». 21.00 «Үе». 21.35 Телекөрүкчүүп спутиигги. 21.55 Хоккей. Делегей чемпионады. Түүнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 22.40 Чараш уруглар-ларның 1-ги Бүгү-эвилел конкурузу. 22.50 Хоккей. Делегей чемпионады. Түүнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 00.30— 02.05 «Дүн ортузунга чедир болгаи ооц соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Кодээден дамчыдыкта». 9.20 «Делегейниң эң улуг музейи. Лувр». 14-15 сериялары. 10.20 Телефильмнерниң баштайгы көргүзүү. 11.15 «Цирк артистери Ермолаевтер». Фильм-концерт. 12.00 «Аллың дагның чажыды». Ураи-чеиеи фильм. 13.10 «Ажык-чарлыг чоруқ» фестивальдың барымзаалы фильмнери. «Дүгаи». 14.10 Боо адарының спорту. Пиевматиктиг боо. Делегей чемпионады. 14.20 А. Арбузов. «Тиилекчи». Ленинградтың Ленсовет аттыг академиктиг театрының фильм-шиизи. 16.25 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 16.30 Музыка телеабонементизи. 17.30 Эвилелдешкеи республикалар телестудияларының фильмнери. «Сегирип алыры». (Таджикфильм). 18.45 «Алыс тыи деп чүл?». Ф. Допалюю биле В. Позиериниң совет аныяктар-биле ужуражылышкыпы. 20.00 «Тамчыктыг удуиар. чаштар!». 20.15 «...16 харга чедир болгаш ооц улуг назы». 21.00 «Үе». 21.35 —23.55 «Бүс носкаарыи долгандыр танцы». Ураи-чеиеи фильм. 1-2 сериялары.

КИНО

АПРЕЛЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Легенда о Нарайяме» 9.10, 11.50, 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Инспектор и поиы» 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 145» 9.20, 10.50, «Иван Макарович» 12.30, «Пурпурная роза Каира» 14.20, 18.20, 16.20, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Долина мести» 14.00, «Трагедия в стиле рок» 15.40 (төпе бээрге, фильм дугаймында чугаалар болур), 19.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Утреннее шоссе» 14.40, «Отцы» 16.40, 19.30 шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Чамдык черлерге ел хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргеии секундада 7—14 метр, күштеи бергеиде 15—20 метр чеде бээр. Дүне 0—5, чамдык черлерге 8—13 градус чедир соор. Хүндүс 12—17 градус чылыг болур.

Кызылга шокар булуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргеии секундада 9—14, күштеи бергеиде 15—20 метр чеде бээр. Дүне 0—2 градус соор, хүндүс 12—14 градус чедир чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

167000. Кызыл хоорай. Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефонкары

◆ Редактор — 8-43-34;
◆ орааличылары— 3-33-91; 4-34-17;
◆ приемная — 1-34-26;
◆ кармыалгазы: секретарь — 1-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-23;
◆ партийии амыдырал кылдазы— 3-36-42; 2-36-25;
◆ совет хүргузуу, сонпал айтырыглар кылдазы — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр кылдазы — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр кылдазы — 3-41-16;
◆ пропаганда кылдазы — 3-34-57;
◆ культура кылдазы— 3-39-15;
◆ информация кылдазы — 3-37-11;
◆ чагаа кылдазы — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-63-41;
◆ очулга кылдазы — 4-34-93;
◆ үнелүүкчүзер — 2-27-41;
◆ солуи кезбейи барганда — 2-32-75.

Чыыда 300 иигаи үнеп. Хемчээли 2 парааи. Тиражы 25400 эк.

Тыва АССР-ниң Ном үнүүрер чер. полиграфия болгаи ном садыынын керектеринин талазы-биле күүгүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинниң бөрү Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чыгыт № 274. ТС—00309

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. апрель 30 воскресенье № 102 (14002)

1925 чылда үнелеттингеш.
Өртээ 3 кеп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның апрель (1989 ч.) Пленумунуң түңнелдери-биле холбашкан айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң апрель 27-де болган хуралынга чугаалажып көрген.

М. С. Горбачевтуң чугаазында айытkан сорулгаларга дүүштүр тодаргай айтырыглар талазы-биле болган Пленумунуң киржикчилериниң чугаалаашы шүтүмүүлелдиг санаалдарны бала күзээшкиннерни боттандырар талазы-биле сапалдарны белеткээрин ТК-ның Секретариадынга Политбюро даскан.

Партия организацияларының сайыраңгайжыдары ның, оларның политиктиг болгаш идеологтуг ажылын, иларгыя аныяктар-биле ажылын күштелдирериниң, социал-экономиктиг хөгжүлдениң эң чугула айтырыгларын шинтирлээриниң эрежок чугулазыныңе— чурттагы тудуун, садыгны болгаш амыдырал хандырылгазын экижидеринде, агаар-бойдусту арыг-кадык болдурарынче, корум-чурумну быжыглаарынче, СЭКП ТК-ның Пленумунга тургустуунган оскеда айтырыгларны шинтирлээринче кичээнгейин уландырган.

Националдар аразының харылзаалар ның сайыраңгайжыдар талазы-биле ТК-ның Пленумунга белеткелдиң чорун турарын хуралга чугаалажып көрген. Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынан, автономнуг республикаларның, областарның болгаш округтарның партия комитеттеринден, партия крайкомнарындан, обкомнарындан, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарындан, ССРЭ-ниң Күрплапындан, ССРЭ-ниң Күрстаткомундан, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязындан, СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдундан болгаш Нинтилел эртемнериниң академиязындан, ВЛКСМ ТК-дан, ВЦСПС-тен, Совет Арминиң болгаш Шериг-Далай Флодунуң Политиктиг кол эргелиттен, күрүнелиң болгаш хөй-ниитиниң өске-даа организацияларындан, эртем албан чергелеринден, тус-тус хамаатылардан киргеп материалдарны СЭКП ТК-да кичээнгейлиг болгаш бүгү тала-биле өөренип көрүп турар. Националдар аразының харылзаалар ның чугула айтырыгларын чугаалажып көрер сорулга-биле чер-черниң эртем-практиктиг конференциялар ның Минскиге, Ташкентиге, Тернополь болгаш Новосибирскиге эртиргеп.

Ам болур Пленумуның шинтирлеринде концепциязын ажылдан кылыр арганы бөөр байлак материал, санаал-опалдарның калбак хөй янзы, ооң иштинде шилиишкиниг илергейлээшкиннерни моөкнелиө чыгдынган. Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның, автономнуг областарның болгаш округтарның эргелерин калбартырынче, чурттуң национал ларының болгаш биче улустарының арге-ажыктарын улам долу хандырарынче, кижинин эргелерин камгалаарынче, националдар аразының харылзаалаарында тавырымча чок илерээшкиннерни чайладырынче утланган немелдерни болгаш өскерилгелерни ССРЭ Конституциязынга, хөөлүлүүдулганың чамдык актыларынга киирип белеткээр талазы-биле ажылдың утланышкынарын тодаргайлаар арганы ол материал, санаал-опалдарның калбак утка-хевирге берип турар.

Бодалдар болгаш сапалдар хөй янзы-хевирлиг болуп тураа-даа, кол идея — националдар аразының харылзааларын тавырыштыр, чогумчалыг болдурары эде тургустуунушкунуң чедиишкинниг болурунуң, социалзалмин быжыглаарының шинтирлиг факторларының бирээзи болуп турар деэрги ында тодаргай илергейлеттингеш.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң документилерин белеткээр талазы-биле ажылды үргүлчүлээрин Политбюро даскан.

Партияның Москва хооркомунуң инициативазын ёзулаар ажылдап кылдынган 1990—1995 чылдарда Москваның социал-экономиктиг хөгжүлдениң «Прогресс-95» деп комплекстиг девискээр — адырлар программазын ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көрген болгаш ооң чугулазын демдеглээп. Программаның социал утланышкыны, чурттагы тудуун дүгеледири, амыдырал хандырылгазын болгаш кадык камгалалын экижидери ооң тодаргай, онзагай чүүлү болуп турар.

Бүдүрүлгелериниң болгаш хоорай хөгжүлдезиниң эргеажыктарын холбаштырары программада баш бурунгаар көрдүмгени эргелеп башкарарының механизмин улам ыңай сайыраңгайжыдар аргаларны берип турар. Программаның төлевилелин ажылдап кылырынга кол роль күш-ажылчы коллективтерге оналашкан. 1990 чылда болгаш ооң үшкү беш чылда улус ажыл-агый хөгжүлдезиниң планнарын ажылдап кылырда программаның даалгаларын болгаш көргүзүглерин барымдаалап көөрүн ССРЭ-ниң Күрплапынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга Политбюро сүмелээн.

Продукцияның шыпарының болгаш хереглекчиниң эргелерин камгалаар дугайында ССРЭ хоойлузумуң төлевилелин бүгү чонуң чугаалажып көрген түңнелдерин ёзугаар ук төлевилелге киирер эдилгелериниң болгаш өскерилгелериниң дугайында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дыңнадыы хүлээп алдынган. Парлаттынган документиниң күш-ажылчы коллективтер, хөй-ниитиг ханы сопуургал-биле көрүп, ооң кол принциптерин шинтизибиле чүүлдүг деп уткаан. Продукцияның шыпарын үзедезинин-биле экижидер болгаш шынарлыг баравинар, ажылдар база ачы-дуза чедирилгези-биле хамаатыларны хандыраранга оларның эргелерин дээштиг камгалаарын боттандырар талазы-биле ажылды организастаарынга принципиалдыг ужур-дузалыг хемчег кылдыр хоойлу төлевилелин үнелеп көргеп.

Люксембургтуң хамаарышпас чоруунуң 150 чылы-биле холбаштыр хемчегларге киржип, ол чуртка Н. И. Рыжковтуң барып чораашының дугайында информацияны Политбюро дыңнаан, ооң анчоруунуң үезинде Люксембургтуң күрүне болгаш политиктиг ажылдакчылары-биле, а ол шыкаш Австрияның, Великобританияның, ГФР-ниң, Франциянның, Нидерландының чазактарының баштыңнары-биле, КНО-нуң чингине секретары-биле, Европа инитилелдиг ледериниң комиссиязының даргазы-биле ужуражыышкынар болган. Европаның төйбың хөгжүүрү дээш политиктиг харылзааларны болгаш кадыг ажылдажылганы хамыладырынче, удурлаышкан блоктарның аразында удур туржуушкунуңуң деңнелиин чайгылыш чокка чавыздырынче ССРЭ-ниң утланышкыны бадыткаттынган. Янзы-бүрү адырларга советлиежемсембург харылзааларны хөгжүдеринин, ийи чурттарның аразында найыралчы харылзааларны быжыглаарының ажыктыг ужур-дузалыг демдеглеттингеш.

ПАРТИЙЖИ ДААЛГА

Коммунистерге партийни даалга бээри болза партия ажылының шылгаттынган арга-методтарының бирээзи. Ооң дузазы-биле партия эге организацияларының бодунуң мурунда салдынган сорулгаларын сайгарып, ажылчы чонуң ортузунга эде тургустуунушкунуну хамыладыр талазы-биле партияның политиказын чорудуп, ону амыдыралга боттандырып, бодунуң шинтирлериин күүседип турар. Партийни даалгаларны дамчыштыр коммунистерни хүн бүрү партия ажылынга болгаш аныы-бүрү талалыг шинтилел-политиктиг ажыл-чорудулгага хаара тудар. Ажыл-чорудулганың практиказындан ажаш көөрге, коммунист партийни даалгаларны күүседип тургаш, идеологтуг политиктиг дайынчы болуп каналыр, айтырыгларны боду хүүда шинтирлээрине өөренир, кижилер-биле ажылдаарының эргежок чугула билиглерин, арга-методтарын шингээдип алыр. Ооң ангыда, партийжилерниң күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи идеологтуг хөгжүлдеринге. СЭКП-ниң Программазының болгаш Уставының негелдеерин күүседиргеге ол улуг роль-ду ойнаар. Ынчангаш партия эге организациялары коммунист бүргүзүге даалганы бергеш, ону маал-ла боттандырарынче шыпгы партийни негелдеп салып турар. Ооң хүн бүрү күүседезин организастарты болза, социал-экономиктиг хөгжүлдени үүргедедиринің, ажылчы чонуң мөзү-шынар, политиктиг, күш-ажылчы, интернационалчы кижилдилгезин эжиндериниң талазы-биле салдынган сорулгаларны чедиишкиниг шинтирлээринче ажылчы чонну мобилизастаар.

Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның, районнарның, Хову-Аксының партия эге организациялары коммунистерге доктаамал болгаш түр даалгаларны берип турар, ол болза партийни организастыг, идеологтуг ажылдар, бүдүрүлге ажыл-чорудулгазы-биле сырый холбаалыг. Оларның сагыш салыр айтырыглары хөй. Хамыктың мурнунда партия ажылын эде тургузары, чаартыры, ооң стилин, хевирлерин, арга-методун сайыраңгайжыдары болур. Социал-экономиктиг хөгжүдениң планның онаалдаларын, ылаңгыя аъш-чем, чурттагга тудуунун, кадыкшылдың болгаш өске-даа программаларны күүседириң, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидерин, продукцияның бот-үнезин чиңгедириң, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарын, бригада, ог-бүле, аренда керээлерин болгаш мурнакчы дуржулганы нептерелиңи, арагачыларга, чалгаалартга, ажыл-агыйжы эвес чоруктарга удур демисездиң күштелдиреринге болгаш өске-даа амыдыралчы айтырыглар хамаарыжыр.

Коммунист кижиге даалганы бээрде, ооң күүседип шыдаар арталарын, организакчы чоруун, билиин, мергежилин, күзелин хөй нуруузунда барымдаалап турар. Ооң уламыдан партия кежигүннери болгаш партия кежигүнүге кандидаттар доктаамал база түр даалганы харыысалгалыы, ак сеткилдин-биле күүседип турарларны партия эге организациязы бүргүзүдеп алдап болур. Оларның эде тургустуунушкунуңуң херээнге кирип келген үлүг эвээш эвес, ону улам ковудедириңче сагышты салганнар.

СЭКП Кызыл хооркому, райкомнар, партбюролар, партия эге организациялары коммунистерниң партийни даалганың күүседиринде хынаарының арга-методтарын, хевирлерин сайыраңгайжыдарынче улуг кичээнгейин салып турар болу берген. СЭКП хооркомунун, райкомнарның, партия эге организацияларының бюроларының, партком болгаш партия хуралдарыңа даалган ажыл-херекти база партийни даалганы канчаар күүседип турарының дугайында удурлукчу коммунистерниң, коммунистерниң отчёттарын, информацияларын дыңнаарын эзээн ковудеткен. Бо чүүлдө херекти партияның Эрзин, Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга болгаш өске-даа районнарның партия организацияларының эзээн идепкейлиттиккен. Ооң түңнелиндө партийжилерниң оналашкан ажылынга, партийни даалганы күүседирииге харыысалгазы бедизи, бот-идепкейлиг ажылдап турар. Ол болза партийни күш-ажылчы, күүседикчи сагылга-чурумну, корум-чурумну быжыглаарынга, планнар оналдаларын чедиишкиниг күүседиринге, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидериңе биче эвес салдарны чедиргеп.

Партийни даалганы чүүле партия эге организациязының ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан эвес болур. Коммунистер өске-даа хөй-ниитиг организацияларында даалганы күүседип турар. Олар улус депутаттары, чер-чер Советтериниң депутаттары, профэвилел, комсомол комитеттериниң, эки тура улусчу дружиналарның кежигүннери, улусчу контроль органнарынга сонгуткан болур. Бо бүгүнү доктаамал партийни даалганы деп саналар. Ол улуг, харыысалгалыг болгаш хүндүлүг даалганы коммунистерниң хөй нуруузу ак сеткилдиг күүседип чоруурлар.

Партийни даалганың хувааланышкаа, ооң күүседеениниң хынаарымда четпестерни чок деп болбас. Чамдык партия организацияларының коммунистерге даалганы бээрде, оларның күүседип шыдаар арталарын, организакчы чоруун, билиин, мергежилин барымдаалаваан хуваап каар, ооң боду-биле сүмелеппее таварыларынга бар. Элээп идепкейлиг, хөй-ниитичи кижиге ийи-үш, ооң-даа хөй даалганы бергеш чоруктар илереп турар, ол идегелдиг оларшак-үезин чедиишпее, чай чок болганындаа негелдеге чедир күүсетпейн турарын практика көргүскен. Чамдык коммунистерге шуут даалганы бербейн турар. СЭКП кежигүнүнүң кандидадынга кирген кижилерге партия эге организацияларының даалганы бергеш, ооң күүседеениниң хынаарымда, хуралдарга отчёттарын дыңнаарынче, кандидат стажын чедиишкиниг эрттиреринче ёзулуг партийни сагышты салбас чоруктар чамдык партия эге организацияларында амдаа хевээр. Ооң уржуу-биле кандидат стажын эртер үезин дургузунда бодунуң эки талазын көргүспейн келген болгаш, мөзүшынарының талазы-биле СЭКП кежигүнүнге хүлээп алырынга телеп чок кижилер бар болуп турар. Ынчангаш оларны СЭКП Кызыл хооркомунуң, райкомнарның бюролары СЭКП кежигүнүнге хүлээп алырындан ойталап келгени чептүг. Шак мындыг четпес байдалдан партия комиссиялары, партия эге организацияларының чогуур түңнелди үндүрер, четпестерни эдер дээш шыпгы ажылдаар ужурлуг.

Партийни даалганы коммунистер канчаар күүседип турарын шыпгы айтырыгы — партийни авыдыралдың хажыдын болбас нормазы болур. Ындыг турбуже, чамдык партия организациялары партийжилерниң отчёттарын, информацияларын эзээш дыңнап турары четпес. Ооң уламыдан коммунистерниң аразында оналашкан ажыл-херээнге, партийни даалганы күүседиргеге ээ-харыысалга чок болуп турарлар бар. Партия организацияларынга 1988 чылда эрткен отчёт-сонгуулдалыг хуралдар үезинде санал бергеннер чамдык коммунистерниң авангардчы ролюнүң кудузун чоттүү-биле шүтүмүүлээн. Ам оларның-биле ажылды эде тургустуунушкуннуң негелдеениге дүүштүр чорудар үе келген.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шинтирлерни күүседир дээш демисездиң мурнуку одуруунда коммунистер чоруп орар, оларның авангардчы ролюн улам бедидерга партия эге организацияларының хүлээлгезин болур.

Чадаана хоорайның септелге-тудуг участогунда Коткар-оол Монгушка удурткан 6 кижилиг авено бо чылда ийи авал ишти чурттаар сес бажыңны тудар сорулгалыг. Март кылырлар.

15-те дөрт бажыңны тудуп доозкан.

Олар чурттагга бажыңарының септелгезин база

ЧУРУКТА: Чадаанада септелге-тудуг участогунуң бызаңчылары Аваң-оол Хомушку биле Маадыр Монгуш. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ШЕФ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ

Республиканың ошкү ажылдыг улуг ажыл-агыйларының бирээзи — «Ишкин» совхоз бо чылын кыргыларны организастыг эрттирер талазы-биле элээп хемчегларни ап турар.

Район төвү — Сүт-Хөл суурунуң алдын чергелеринден, организацияларының коллективтерин график ёзугаар совхозтуң ошкү кодаларынга барып, кыргылдага дузалажып турар. Район эмнелгезиниң ажылдакчылары кол эмчи Оюн-оол Ондарның удурткалазы-биле Шеледе Бавуу Кууларның 346 ошкүзүн чаңгыс хүн кыргып доозкан. А дараазында ол-ла коллектив Үстүү-Соор деп черде Түлүш Маңнай-оолдуң 300 ошкүзүн кыргаан. Ол ышкаш культура клубунуң, кино четкизиниң, харылзаа белдирииниң коллективтери шуптуг 700 ошкүзү шефтен кыргып бергеп.

Кыргылдага СЭКП райкомунун, райкүүскомнуң, санхөө, улус өөредилге, шиитиин херектер киидистериниң, райпонуң, амыдырал хандырылга эргелелиниң база күрүне банкызының салбырының ажылакчыларының идепкейлиг киржип турар.

Чамдык коданнарда ошкүлерден бирээзиниг онаалтыр 0,8—1 килограмм чедир дүктүг кыргып ап турар.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

ЧЕДИИШКИННИГ УТКААН

Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң малчыннары Делегейниң ажылчы-чоннарының эп-сеткил каттыжылгазының хүнү Май 1-ниң байырлалын күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. Сарголда Дапзыр Монгушка удурткан хойжу бригаданың малчымнары 100 баш хойга онаалтыр 87 хураганны камгалап алгаш, районнуң мурнакчыларының одуруунда туржуп турар.

Малчыннардан Маскыр-оол Дугар-оол, Маңнай Монгуш, сакманчылар Эрес-оол, Рад-оол Сотпалар, Кара-кыс Маңнай олар 100 ажыг хураганнарны доруктуруп, шудургу ажылдааннар. Районнуң малчыннарының чарыжынга тиилекчи болганы дээш бригаданың кежигүннери шилчип чоруур. Кызыл тук болгаш 100 рубль-биле шаңнаткан.

Чанчыы САТ.

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЗИ

Чадаананың автотранспорт будүрүлгезиниң ажыл-ишчилери частың болгаш күш-ажылдың байырлалы Май бирии шалыпчы ажыл-ижи-биле утку алган. Будүрүлгениң ишчилери бот-оруула-чарылганың байдалдарынга ажылдаап, бо чылдың бирги кварталында багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Районнуң күш-ажылчы коллективтериниң социалистиг чарыжынга киришкеш, Чадаананың транспорттулары бирги кварталдың түңнели-биле чарышка тиилекчи болган. Чедип алган чедиишкиннери дээш будүрүлгенин коллективинге СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

Ол ийиги беш чылдың дөртку чылында автобудүрүлгенин коллективи чүк сөөртүлгезинин, пассажир аргыштырылгазының база материалдыг курлавырлар камнап алырының, арыг оруула киирип алырының талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгени чыл эгезинде алган. Ажылдап турар кижилерге тазырымчалыг байдалдарны тургузуп бээри-биле будүрүлгенин администрациязы болгаш профэвилел комитеди чамдык хемчегларни ап чоруткан. Дыштанып өрээлги база чүнар черлерни эки шынарлыг дериип кылган.

— Моөн мурнунда өөлелиг чүве көрбейн, хожудан турарларның одуруунга бо-ла кире берген турар будүрүлге мурнакчыларның одуруунга канчап кире бергенил, планныг онаалдалар чүүнүң ачызында күүсеттинип турар апарганыл? — деп, будүрүлгенин удуртукчузу Владимир Викторович Поздняевтен айтырдым.

— Чадаана хоорайның иштинге, районнуң чурттакчылыг суурларының аразынга пассажирлер аргыштырып турар автобустар графигин бо-ла үзүп алган турар, пассажирлерни чадаг кылаштадып, планныг онаалдаларывысты күүсеттейн турарывыс дээш моөн мурнунда бо-ла чемелеп берген турарывыс шын-на болгай харын. Ында чылдагааннар-ла хөй турган. Оруктирин багай черлерге автобустар бо-ла үрели бээр. Ооң үрелген кезектерин содуптар артык кезектер база тывылбас боорга, кара хинчээвис көрүп, ол-бо черлерден артык кезектер сургаглаып, ону тып, солуп турувуста хөй че эртер турган.

— Шак мындыг берге байдалдан канчап үштүнүп, планныг онаалдаларывынарны күүселивинерге чүү дузалыг болду?

— Ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында бот-оруула-чарылгаже шилчээнинге ыка-ла ажыктыг болду деп билип турар бис. Бот-оруула-чарылгаже шилчээнивис соонда чолаачыларның, септекчилерниң, черле ынчаш коллективтиң кежигүн бүрүзүнүң даандырган ажылхерек дээштиг харылсалгазы белээнинден, пассажирлерни хандырар культураны экижиткепинден, будүрүлгенин сагылга-чурумну быжаанындан көргүзүглеривисте экижип келген. Кижи бүрүзү кызымак ажылының ачызында бо чылдың бирги кварталында районнуң будүрүлгелериниң социалистиг чарыжынга тиилекчи болдувус. Бистиң ажылгывистиң үнелеп көргеш, СЭКП райкому болгаш райкүүском шилчиир Кызыл туктыбиле шаңнады. Бо чылдың баштайгы үш айларында чедип алган чедиишкиннеривисти улам быжыглап, бригадалар, септекчилер болгаш чолаачылар аразында социалистиг чарышты улам дээштиг организастаан бис. Чүк сөөртүлгезинин хемчээлиниң база пассажирлер аргыштырарының саарылга планын бирги кварталда ажыр күүсеттивис. Тодаргайларга, планнан ажыр 17,3 мун тонна чүзүтү бистиң чолаачыларывыс сөөрткен. Пассажиркилометр талазы-биле планывысты база ажыр боттандырдывыс.

— Будүрүлгенин мурнакчыларынан чамдык кижилерни адап көрүнерем? Олар кайда ажылдап, чүнү кылып турарын?

— Бирги кварталдың планныг онаалдаларын күүседиринге коллективтиң бүгү кежигүннери үлүг кириштирген. Ынчалза-даа тергиннерни маңаа адап көрейн. Маады Даваажевич Намчынның удуртуп турары автобус септекчилериниң ажылы черле мактадыг. Бо бригада чаа тургустунган. Чыл эгезинде беш кижилиг бригада дургузуп алгаш, Маады Даваажевич Намчын септелгени шынарлыг чорудар, пассажирлер аргыштырар автобустарның рейизин үзүпее ээвээш канчаар ажылдаза экил деп чүвени бригадазының кежигүннериибиле элээп-не сүмележип, чугаалашкан. Оларның кижи бүргүзү даандырган ажыл кайы хире харыысалгалыын билгеш, септелгени шынарлыг чорудуп эгелээн. Септекчилерниң кылган ажылының шынары эки деп чүвени чолаачылар дораан-на эскерип каанын, илегелдиг дузалакчылар тыпты бергенинге чолаачыларның өөрүп турганын бригадир Маады Намчын-даа, септекчилер-даа эскерип турар апарган. Чангыс коллективте ажылдап турар эш-өөрү ол хире изегей турза, септекчилер улам сорук киирип, кызымак ажылдап келген. Ону, моңу багай септаан-дыр ээвээ хомудалдар чолаачыларның талазындан дыңналбастаан.

Чонну ол-бо черлерже аргыштырып турар автобус чолаачылары Дары-Сүү Ондар, Михаил Донгак, Давид-оол Куулар, Лен-оол Монгуш, бензин сөөртүр машинада ажылдап турар адашкылар Георгий Григорьевич Лалетин биле Николай Лалетин, Валерий Горбунов, Василий Канышев, слесарьлар Ильяс Ондар, Борислав Монгуш, ай, квартал планын күүседиринге телептиг үлүг киирген. КамАЗ чолаачызы Фаниль Габдрафиков автомашиналарның артык кезектерин Набережные Челны хоорайдан сөөртүп экеп турар. Ооң кызымак ажылының ачызында артык кезектер-биле хандырлга экижээн, машиналарның аваа турар чорду кызырылган.

Чадаананың автотранспорт чулары беш чылдың дөртку чылында алган социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде күүседир, чоннуң аргыштырылгазының культуразын бедидер, камналгалыг ажылдаар дээш шудургу ажылдап келген. Будүрүлгенин ажылишчилериниң кызымак ажылының түңнелинде бирги кварталда 1,5 тонна бензин, 19,9 тонна дизель олаар чүүл камнаттынган. Май бирии байырлалыв телептиг ижи-биле утку алгаш, коллективтиң ишчилери чарышты улам калбырткан.

Маңай-оол ОЮН.

СҮТ САЛДАЗЫНЫҢ, САДАРЫНЫҢ МЕДЭЭЗИ

(1989 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 28-ТЕ)

Районнар	Хонукта ниити аалда (кг)		Хонукта дужаап турары (кг)		Бир инектен саап турары (кг)	
	1	2	3	4	5	6
Бай-Тайга	1586	1498	1255	1293	4,6	2,7
Барыын-Хемчик	3910	4686	3103	3886	3,9	5,0
Өвүр	800	623	800	623	1,4	1,3
Сүт-Хөл	3670	3463	2840	2971	4,9	4,1
Чаа-Хемчик	7692	8668	6684	7790	4,6	4,9
Улуг-Хем	13261	14316	11192	11708	4,3	5,3
Танды	20699	23616	18202	19774	5,5	6,7
Бии-Хем	17890	21860	13490	17790	4,7	5,8
Тожу	1463	1119	1142	861	2,9	2,3
Каа-Хем	11980	15818	9923	10198	4,5	7,3
Тес-Хем	3000	2060	2650	1640	3,9	2,5
Эрзин	2198	2020	1600	1500	2,0	2,8
Кызыл	10224	11800	7701	9200	5,1	6,2
Республика:	98373	111547	80582	89194	4,5	5,5

Тайылбыр: 1—1988 чылда хонукта саап турганы, 2—амгы үеде хонукта саап турары, 3— 1988 чылда хонукта дужаап турганы, 4—амгы үеде хонукта дужаап турары, 5— 1988 чылда бир инектен хонукта саап турганы, 6— амгы үеде хонукта бир инектен саап турары.

ОРУКТУҢ АЙТЫКЧЫЗЫ—ШУЛУКТЕР

Бо хүннерде Москвада «Правда» пом үнүрер черге ураи талантылыг совет чогаалчы Натан Злотников-туң «Хостуг аян-чоруктар» деп шулуктериниң ному үнген.

Бодунуң ажыл-ижиниң аайы-биле Н. Злотников чурттуң булуң бурган эргээш, каас-чараш бойдузун, осы дугайында бодалдарын шулук-биле илереткеп.

Номда Тывага тураскаатказ ажылдар база бар. «Тыва» деп шулук бурунгу тыва черге чогаалчының ханы ынакшылын, ында изин баскания хереченээр. Ук ном «Огонёк» деп библиотека чыындызынга 150 мун тиражтыг үнгеп.

Чогаалчының чогаадыкчы намдары-биле хөй-хөй номчукчулар чоок таныжып, төрээн черинип девискээрингге аян-чоруктуг кылырлар. А оруктуң айтыкчызы ооң шүлүктери болур.

Георгий ХОБОТЬЕВ.

1989 чылдың бирги кварталында Тыва АССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдези

Статистиканың Тыва республика эргелелиниң дыңнадыы

Республиканың улус ажыл-агыйында кол кергүзүглер талазы-биле немелде өзүлдениң дараазында темпилери чедип алдыгаш (деңнештиргеи ертектер-биле): 1—көргүзүглер, 2— 1988 чылдың бирги кварталынга деңнээрге, 1989 чылдың бирги кварталында (хуу-биле), 3 —1987 чылдың бирги кварталынга деңнээрге, 1988 чылдың бирги кварталында (хуу-биле).

1	2	3
Үлетпүр продукциязы	4,9	6,8
Чонуң хереглел бараанары (эвиртир суксуннар чокка)	16,4	10,6
Кол фондуларны ажыглалга киргени	97	—25,8
Капитал салымшкынар	21,7	12,6
Ниити ажыглал транспорту-биле чүк сөөртүлгезиниң хемчээли	1,9	3
Ниити ажыглал транспорту-биле пассажирлер аргыштырылгазы	1,5	6,5
Улус ажыл-агыйының арыг орулгазы	30,9	36,8
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү:		
үлетпүрде	6,5	6,7
тудугда	3,7	3,1
ниити ажыглалдың автомобиль транспортунда	6,3	4,6
Ажылчыннар болгаш албан-хаакчыларның саны	—0,9	0,8
Ажылчыннар болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири	11,7	5
Күрүне болгаш кооператив садыының үүрмектеи садар бараан саарылгазы	8,4	3,5
Чонга төлевирлиг ачы-дуза	7,5	29,5

Эрткен чылдың бирги кварталында херек кырында турганынга бодаарга, бо чылдың бирги кварталында үлетпүр продукциязын бүдүрери 2,2 млн. рубльге көвүдээн. Үлетпүр продукциязының бүгү немелде өзүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткенинин күсели-биле чедип алдыгаш.

Кол фондуларны болгаш чуртталга бажыңнарының ниити шелүн ажыглалга киирер талазы-биле эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, бо чылдың бирги кварталында элээн өзүлде чедип алдыгаш.

Чонуң хереглел бараанларын бүдүрериниң, үүрмектеп садар бараан саарылгазының база чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң кварталь планнары күүсеттингеи. Ынчалза болаажок, эът база дагаа чуургазы бүдүрер болгаш садын алыр талазы-биле эрткен чылда турган деңнел чедип алдынмаан. Ниити өредилге школалары, школа назыны четпээн уруглар албан черлери болгаш кадык камгалал объектилери тударынга кердүүген капитал салымшкынар чедир шингээдип алдынмаан. Улус ажыл-агыйының кол-кол бүдүрүлге аларларынга ажыл төлевириниң ортумак өзүлдезиниң күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиделиниң темпилериниң мурнай бээрии доктаадыры чедип алдынмаан.

СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕ

Чонуң ажыл-биле хандырганы. Бирги кварталда ажылчыннарлыг болгаш албан-хаакчыларның саны 125,6 мун кижи болган ийикпе, азы эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге 0,9 хуу эвээжээн.

1989 чылдың бирги кварталында байдал-биле алырга, республикада 169 кооператив ажылдап турар. Оларда 2,7 мун кижи бар, оларның 14 хуузу кол ажылы-биле дакыр-лап ажылдап турар. Бирги кварталда кооперативтер продукция сайгарганындан болгаш ачы-дуза чедиргенинден 5,2 млн. рубльди киирип алган.

Чонуң орулгалары. Улус ажыл-агыйында ажылдап турар ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ап турар ортумак ажыл төлевири 203 рубль турганыңдан 227 рубль четкен. 1989 чылдың январь 1-деи эгелеп үзүктел чок ажыл стажы деэш ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевириниге немелдеии кылган.

Статистика эргелелиниң бюджеттерин сөөрүнүп көрүп турары ажылчын болгаш албан-хаакчы өг-бүлелериниң кежигүннериниң бирээзинге-ле айда ортумаа-биле 165 рубль орулга онаажыш турар.

ССРЭ-ниң Аҗаалга банкызының албан черлеринде чонуң шыгжаткан акшазының ниити түңү 1989 чылдың апрель 1-де 139,1 млн. рубль боон турар ийикпе, азы бирги кварталда 6,2 млн. рубльге көвүдээн.

Аъш-чем продуктуларын болгаш аъш-чемге хамаарышпас бараанларны бүдүргеии

1989 чылдың бирги кварталында чонуң хереглел барааннарын (эвиртир суксуннар чокка), үүрмектеп садар өртектер-биле алырга 17 млн. рубльге бүдүрүп үндүргеи, ол дээрге эрткен чылдың ол үезинде турганындан 2,4 млн. рубль азы 16,4 хуу хөй болур. Квартал планы 102,8 хуу күүсеттингеи.

Аъш-чем продуктуларын бүдүрери 725 мун рубльге (6,9 хуу) көвүдээн. Оларның кол-кол хевирлерин бүдүргеии дараазында чүрагайлар-биле тодаратпышнар: 1—1989 чылдың бирги кварталында, 2— күүсеттингеи хуузу, 3— 1988 чылдың бирги кварталынга деңнээрге (хуу-биле).

продукция	1	2	3
Эът (үлетпүр аргазы-биле ажылдап кыдганы), мун тонна	1,6	113	96
Колбаса кылыглары, тонна	517	97	100,2
Мал үзү, тонна	60	109	115
Чалаң сүт продукциязы, мун тонна	6,8	113	110
Хлеб, хлеб-булочка кылыглары, мун тонна	7,9	95	98
Кондитер кылыглары, тонна	498	99,8	105
Эвиртпес суксуннар, мун декалитр	68	82	80

Аъш-чем бүдүрериниң кварталь планы үүрмектеп садар өртектер-биле алырга 109,4 хуу күүсеттингеи. Аъш-чем бараанны бүдүрериниң кварталь онаалдазыны республиканың сотребсоюзунуң бүдүрүлгелери (98,7 хуу), пиво заводу (90,8 хуу) күүсетпээн.

Чонуң хереглелиниң аъш-чемге хамаарышпас бараанларын бүдүрери эрткен чылдың бирги кварталынга турганынга деңнээрге 1,7 млн. рубльге (40,4 хуу) өскен: 1—барааннар, 2—бо чылдың бирги кварталында бүдүргеии, 3—күүседелиниң хуузу, 4—эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге (хуу-биле):

1	2	3	4
Даврааи кылыглар, мун рубль	254	102	118
Кидис ишик, мун эжеш	29	97	100
Хем ишик, мун эжеш	21	100	100
Даштыкы трикотаж, мун кезек	84	100	5,6 катаи
Мебель, мун рубль	631	102	120

Үүрмектеп садар бараан саарылгазы болгаш төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезин. Күрүне болгаш кооператив садыының үүрмектеп садар бараан саарылгазының база чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң кварталь планнары күүсеттингеи. Ынчалза болаажок, эът база дагаа чуургазы бүдүрер болгаш садын алыр талазы-биле эрткен чылда турган деңнел чедип алдынмаан. Ниити өредилге школалары, школа назыны четпээн уруглар албан черлери болгаш кадык камгалал объектилери тударынга кердүүген капитал салымшкынар чедир шингээдип алдынмаан. Улус ажыл-агыйының кол-кол бүдүрүлге аларларынга ажыл төлевириниң ортумак өзүлдезиниң күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиделиниң темпилериниң мурнай бээрии доктаадыры чедип алдынмаан.

1	2
Хлеб продуктулары	99,6
Чалаң сүт продукциязы	96
Быштак	129
Мал үзү	104
Маргарин продукциязы	93
Эът, эът продуктулары	100,5
Балык, балык продуктулары	103
Дагаа чуургазы	105
Чигир	89
Кондитер кылыглары	105
Шай	135
Картофель	95
Ногаа	109
Кат-чимис, цитрустар	78
Эвиртпес суксуннар	99,2
Кат-чимис, ногаа хандызы	63
Таакпы аймаа	115
Иштики, даштыкы хеп, нестер	103
Трикотаж кылыглары	99
Уктар	110
Хем ишик	118
Шаажан-фарфор болгаш шил савалар	112
Савай, синтетиктиг хеп чуур чүүлдер	110
Мебель	99
Соодукчулар, донуруқчулар	112
Хеп чуур машиналар	94
Доозуп сордуруқчулары	109
Шактар	100,6
Фотоаппараттар	116
Радиоприемниктер	116
Телевизорлар	122
соң иштинде оңнуг	92
Магнитофоннар	95
Чадаг-тергелер, мопедтер	122
Мотоциклдер, мотороллерлер	89
Чиик автомобильдер	115
Тудуг материалдары	154
Автомобиль бензини	123

Бирги кварталда садыг четкилериниге 34 млн. рубльдиң аъш-чем продуктулары киргеи, ол дээрге эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге 2,9 млн. рубльге хөй.

Садыглаары-биле киргеи аъш-чем продуктуларының ниити курлавырындан 15 хуузу ниитиниң чеменелиге чергелериге ажыглаан.

Чонну картофель, ногаа болгаш кат-чимис аймаа-биле хандырары эрткен чылдың бирги кварталында турганындан эвээш болган. Соң үламындан колхоз рынокунда мындыг түүлдериң өртээ 1,5 катаи улгаткан.

Чонга 7,5 млн. рубльдиң төлевирлиг ачы-дузазын көргүскен, ол дээрге эрткен чылдың бирги кварталында турганындан 0,5 млн. рубль хөй болур. Ачы-дуза чедирериниң планы 103,6 хуу күүсеттингеи. Чонга ачы-дуза чедирериниң планын 8 район күүсетпээн. Бо талазы-биле Кызыл, Өвүр, Сүт-Хөл районнар коңчуг хожудап турар.

Чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирериниң онаалдазын республиканың амыдырал хандырылга, чуртталга-коммунал ажыл-агый, чурт үлетпүр каттыжымышкыннары эки күүсеткеи.

Чуртталга бажыңнарының болгаш социал адырның объектилериниң тудуу.

Акшаландырылгының бүгү дестерииниң күсели-биле республикага бо чылдың бирги кварталында ниитизи-биле 32 мун дөрбелчин метр шелүг чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирген. Ол талазы-биле квартал планы 113,3 хуу күүсеттингеи. 1988 чылдың ол үези-биле деңнээрге чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирери 84,7 хуу улгаткан. Чуртталга тудуунуң талазы-биле планнарын чер-чер Советтериниң бүдүрүлгелери болгаш организациялары күүсетпээн. Бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның хөгжүлде фондуларының күсели-биле 12,3 мун дөрбелчин метр ниитн шелүг чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирген. Ол дээрге республикага бирги кварталда ажыглалга киирген бүгү чуртталга шелүнүң 39 хуузу болур. Социал объектилериниң тудуу багай чоруп турар. Оларны тударынга бо чылын ажылаттынар бүгү акша хөрөнгүнүн түгле 10 хуузу эрткен айларда шингээттингеи.

Бирги кварталда бир эмчетке 600 кижи хүлээп алыр поликлиниканы Кызыл хоорайда ажыглалга киирген.

ҮЛЕТПҮР

Күрүне чагынга дүүштүр продукция бээриниң болгаш дорт харылзаалар талазы-биле керээлиг күлээлгелер 97,6 хуу күүсеттингеи. 11 бүдүрүлге болгаш каттыжымышкынның керээлиг күлээлгелериң күүсетпээн, олар хереглекчилерге 1046 мун рубльдиң продукциязын чедир бербээн.

Үлетпүр продукциязын бүдүрери 49 хуу өскеи. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6,5 хуу бедээн. Эрткен чылдың ол үезинге бодаарга, продукцияның бир рубллиге онаалтыр чарыгдалтар 3 хуу кызырылгаи.

Арыг орулга алыр талазы-биле квартал планы 13,1 хуу ажыр күүсеттингеи, пландан ажыр 0,7 млн. рубльдиң арыг орулгазы алдынган. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, 2,6 млн. рубльдиң (81 хуу) орулгазын хөйнү алган.

Чамдык үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш каттыжымышкынарының 1989 чылдың бирги кварталында ажыл-чоруулгазы дараазында көргүзүглер-биле тодаратпышнар: 1 — коллективтер, план күүседелдеи: 2—продукция бээр талазы-биле керээлиг күлээлгелер, 3—арыг орулга, эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге өзүлде темпизи: 4— күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү, 5— продукциниң хемчээли. Бүгү көргүзүглер хуу-биле көргүстүнгеи.

1	2	3	4	5
«Тыва даг-дүгү» комбинат	100	179	9,3	7,8
Тываның электри четкилери	—	39	—	—12,4
«Каа-Хем» разрез	100	—	2,1	—3,4
«Тыва кобальт» комбинат	100	87	—4,7	—3
Кызылдың бажың тудар комбинады	100	4 катаи	40,9	35,2
«Шагаан-Арыг тудуг» трестиң УБК-зы	52,3	—	—11,7	—29,3
«Тыва тудуг материалдары» каттыжымышкыны	100	—	7	3,3
Кызылдың даараныла комбинады	100	110	16,3	7,7
Кызылдың алгы заводу	93	—	25,5	24
«Тыва аъш-одалга үлетпүр» каттыжымышкыны	100	100	0,2	—2,6
«Тыва чурт үлетпүр» каттыжымышкыны	100	100	35,1	10,6
Автосепгелге заводу	100	100	2,3	1,5
Ном үндүрер чер. полиграфии болгаш ном садыының талазы-биле күрүне комитединиң	100	3,8 катаи	16,1	18
Тываның сүт комбинады	100	110	6,7	11,5
Кызылдың эът комбинады	100	7,3 катаи	—4	8,6
Кызыл-Мажалыктың эът комбинады	100	—	10,3	13
Кызылдың пиво заводу	100	—	19,5	12,9
«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжымышкыны	95	87	8,5	18,1
Кызылдың тараа хүлээп алыр бүдүрүлгези	100	100	2,5	—3,6
«Тыва хлеб-үлетпүр» каттыжымышкыны	99,5	117	7,4	7,3
«Тыва сүт мелиорация» каттыжымышкыныиың ДБК заводу	100	1	4,3	—6,3
«Тыва арга-маан ажыл-агый» каттыжымышкыны	100	99,6	11,4	8,5

«Шагаан-Арыг тудуг» трестиң дузалал бүдүрүлгелер комбинады, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжымышкыныиың ДБК заводу хереглекчилерге продукцияи чорудуп бээр талазы-биле эң-не улуг хожудашкынны болдурган.

Районнар болгаш хоорайлар үлетпүрүнүң ажылының дугаймында дараазында саннар көргүзүп турар:

1— Районнар, хоорайлар, 2—продукция чорудуп бээр талазы-биле керээлиг күлээлгелериниң күүсеттингеи, 3— хереглекчилерге чедир чорудуп бербээн продукция (муи рубль-биле), 4 —1988 чылдың бирги кварталда тургаиы-биле деңнээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң немей өзүлдезиниң херек кырында темпилери, 5—ол-ла леннелге-биле продукция хемчээлиниң немей өзүлдезиниң херек кырында темпилери (хуу-биле):

1	2	3	4	5
Барыын-Хемчик район	98,1	198	7,7	8,5
Ак-Довурак хоорай	98	198	9,3	10,4
Чөөн-Хемчик район	100	—	7,6	5,7
Чадаана хоорай	100	—	7,6	5,7
Таңды район	100	—	— 2,5	— 0,4
Улуг-Хем район	100	—	19	7
Шагаан-Арыг хоорай	100	—	19	7
Бии-Хем район	100	—	7,1	4,1
Туран хоорай	100	—	7,1	4,1
Каа-Хем район	100	—	13,6	39,8
Тес-Хем район	100	—	2,7	14,8
Тожу район	100	—	33,3	12,1
Кызыл район	100	—	49,3	22,8
Кызыл хоорай	96,5	848	4,8	2,7

Кызыл хоорайның бүдүрүлгелериниң 21,7 хуузу, Барыын-Хемчик районнуң—14,3 хуузу керээ сагылга-чурумуи үрээн.

1989 чылдың бирги кварталында үлетпүр продукциязының эң чугула чамдык хевирлерин республикага бүдүргеии дараазында саннар-биле көргүскен: 1—продукцииниң хевирлери, 2—1989 чылдың бирги кварталында бүдүргеии, 3—даалганы күүсеткеи хуузу, 4—1988 чылдың бирги кварталында тургаиынга хамаарыштыр 1989 чылдың бирги кварталында хуузу:

1	2	3	4
Хөмүр-даш, мун тонна-биле	345	103	97
Бүдүрген бүгү ыыш, мун кубометр-биле	162	99	105
Соң иштинде тудут ыяжы	142	101	104
Дилиг материалдары, мун кубометр-биле	34	107	105
Соңга блоктары, мун дөрбелчин метр	7,5	106	139
Эжик блоктары, мун дөрбелчин метр	8	101	104
Тудут туунбузу, миллион санныг	9	107	108
Чымын эптевр демир-бетон кылыглар, мун кубометр	25,8	97	116
Сорттуг даг-дүгү, мун тонна	37	105	106

Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың туунбу заводтары, тудуг туунбузуун, «Тыва агроүлетпүр тудуг» болгаш «Тыва сүг мелиорация» каттыжымышкыныиың ДБК-лары болгаш «Шагаан-Арыг» трестиң УБК-зы демир-бетон кылыглар бүдүрүп үндүрер талазы-биле квартал планын чедир күүсеттингеи.

АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИ

Бо чылдың бирги кварталында эът-сүт болгаш чуурганы бүдүргеии эрткен чылдың ол үезинде турганындан эвээш болгаи.

Бо чылдың баштайгы үш айларында республиканың совхозтары 32,2 мун тонна (дириг деңги-биле) эътти, 80,1 мун тонна сүттү болгаш 11,1 миллион чуурганы бүдүргеи. Эрткен чылдың январь-мартта турганындан 3,5 мун тонна эътти, 1,2 миллион чуурганы эвээштн бүдүргеи. 1988 чылдың январь-мартта турганындан 1,5 мун тонна сүттү хөй бүдүргеи.

Республиканың 9 районнарының совхозтарынга эътти бүдүреры кызырылган, оларның арказында Бай-Тайгада — 62 хуу, Мөңгүн-Тайгада—43, Сүт-Хөл, Каа-Хем, Тес-Хем районнарда — 15-18 хуу эвээжээн.

Саар инектериң продуктулуу Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик болгаш Бии-Хем районнарда чамызаан түңнелинде мында сүттү бүдүреры кызырылган. 1988 чылдың январь-мартта республикага ниитизи-биле бир инектен сүт саалдазы ортумаа-биле 358 килограмм тургаи, ынчаарга бо чылдың ол-ла үезинде 392 килограмм болгаи.

Ажыл-агыйларның бүгү категорияларының эвээш-биле бирги кварталда мал ажылының продуктуларын күрүнеге садып алганын дараазында саннар көргүзүп турар: 1—садып алдынган продуктуларның хевирлери, 2—эрткен чылдың бирги кварталында садып алган турганы, 3—1989 чылдың бирги кварталында садып алганы, 4—1988 чылдың бирги кварталынга хамаарыштыр 1989 чылдың бирги кварталында хуузу:

1	2	3	4
Мал болгаш куш—дириг деңзиги, мун тонна-биле	41	38,9	95
Сүт, мун тонна	69,7	75,9	109
Чуурга, миллион	11,4	10,6	93,3

Ажыл-агыйларның бүгү категорияларының эвээш-биле малды болгаш кушту садып алырының күрүне планы бирги кварталда 105,2 хуу, сүттүг—105,4 хуу күүсеттингеи. Оон-биле чергелештирер мал садарының квартал даалгазын 18, сүт садарын —11 совхозтар күүсетпээн. Бай-Тайга районнуң «Тээли», «Бай-Тал», «Кара-Хөл» совхозтары, Каа-Хеминиң «Бүрен», «Улуг Октябрь», Тес-Хеминиң «Кызыгаар» совхозтары мал болгаш сүт садарының квартал планын күүсетпээнинер. Чуурга садарының планын Кызыл район база күүсединиң шыдаваан (92,1 хуу).

Совхозтарда малдың болгаш куштуң баш саны (1—малдың чүүл эвээш-биле, 2—1988 чылдың апрель 1-де турганы, 3—1989 чылдың апрель 1-де, мун баш):

1	2	3
Мыйыстыг бода мал	107,4	106,4
соң иштинде инектер	33,6	33
Хавааннар	2	23,6
Хой болгаи өшкү	1216	1220,6
Куш	402	379,8

Сүт-Хөл, Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем болгаи Кызыл районнарның совхозтары мыйыстыг бода малдың баш санын кудулаткан.

Часкы тарылгага белеткел ажылдары республиканың совхозтарында кошкак чоруп келгеи. Чазын чажар культураларның үрезиниерин четпес белеткээн. 1989 чылдың март 1-ге чедир хынаттынган тараа культураларының үрезиниериниң 16 хуузу чогуур иеелделерге чедир белеткеттинимээн, а I болгаи II класстарга хамаарыштырган үрезиниер 44 хуу болган.

Апрель 1-де турган байдалды ёзугаар алырга, трактор авдазиннарының 87 хуузу, трактор сеилкаларының — 80, трактор пырбаштарының 49, чүк сөөртүр автомашиналарының —78 хуузу ажылдап шыдаар аргалыг. Көдээ ажыл-агый техниказының септелгези оожум темпилиг чоруп келгеи: тракторлар септээриниң планы апрель 1-ге чедир 67 хуу, чүк автомобильдериниң —57 хуу күүсеттингеи.

Агроүлетпүр комплекизин хөгжүзериге 16,4 миллион рубль капитал салымшкынары акшаландырылышкынының бүгү курлавырларындан шингээдип алдынган.

КАПИТАЛ ТУДУГ

Бүдүрүлгелериниң акша-хөрөнгилерин киирштирбишаан, күрүненің капитал салымшкынарының күсели-биле 1989 чылдың бирги кварталында кол фондуларны ажыглалга кииргеии 76,1 хуу улгаткан, квартал планы 96,7 хуу күүсеттингеи. Ол бүгү акша-хөрөнгилериниң күсели-биле улус ажыл-агыйының бүгү адырларынче угландырган капитал салымшкынары 44 млн. рубль болган. Күрүненің төпчүткен акша-хөрөнгилериниң лимидиниң 74,1 хуузу, бүдүүмүлгелериниң болгаш организацияларның фондуларының акша-хөрөнгилериниң 120,6 хуузу ажыглаттынган. Күрүненің капитал салымшкынарының хемчээлинге ол акша-хөрөнгилериниң үлүү 43,8 хуу турар, ынчаарга 1988 чылдың бирги кварталында 37 хуу турган.

Кол фондуларны ажыглалга киирериниң квартал планын чер-чер Советтериниң бүдүрүлгелери болгаш организациялары 57,4 хуу күүсеткеи, күрүненің капитал салымшкынарының лимидиниң 59,7 хуузу ажыглаттынган.

Ажылдап турар бүдүрүлгелерни техника-биле эде дериниге болгаш чаартырынга күрүненің төпчүткеи капитал салымшкынарындан, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының боттарының акша-хөрөнгилериниден 6 миллион рубль ажыглаттынган.

Ол сорулгаларже угландырган капитал салымшкынарының ниити хемчээли 1988 чылдың бирги кварталында турганынга деңнээрге, 51,2 хуу улгаткан.

Республиканың тудуг организациялары 29,2 миллион рубльиң керээлиг ажылдарын азы отчёттуг үеиин планын 89,5 хуу күүсеткеи. 1988 чылдың бирги кварталы-биле деңнээрге, керээлиг ажылдарның хемчээли 0,9 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү—3,7 хуу, арыг орулга—6,3 хуу өскеи. Тудут-монтаж ажылдарының хемчээлиниң бүгү немелде өзүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткенинин күсели-биле чедип алдынган.

План күүседелдези, керээлиг ажылдарның хемчээлиниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң темпилериниң немей өзүлдезиң кол тудуг каттыжымышкынарының болгаш трестериниң айны-биле дараазында саннар көргүзүп турар (1—каттыжымышкынар болгаш трестер, 2—боттарының күжү-биле керээлиг ажылдарның планын күүсеткеи, 3—1988 чылдың бирги кварталы-биле деңнээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң немей өзүлдезиниң херек кырында темпилериниң хуузу, 4— эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, керээлиг ажылдарның немей өзүлдезиниң херек кырында темпилериниң хуузу):

1	2	3	4
«Тыва тудуг» каттыжымышкыны	64,3	0,2	4,5
«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжымышкыны	100	7,9	—2,1
«Тыва сүг мелиорация» каттыжымышкыны	103,6	6	—3,5
«Тыва хамаалы тудуг» трест	122,8	16,9	21,5
«Тыва агроүлетпүрспецмонтаж» трест	107,2	3,9	12,7

Керээлиг ажылдарның планын керээлиг организацияларның чээрби беш ажыг хуузу күүсеткеи. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, тудуг ажылдарының темпилерни оларның барык үштүң бирээзи-ле кудулаткан. Ажыглалга киирер объектилерге материал-техниктиг курлавырларны мөөннээр талазы-биле хемчеглерни тудуг организациялары боттандырбаан. Ынчалза объектилерге план күүседелдези 93,1 хуу болган.

Тудугну ажыл-агый аргазы-биле кылыры оожум хөгжүн турар. Тудуг-монтаж ажылдарының ниити хемчээлиниде оон үлүү 7,5 хуу болган.

ТРАНСПОРТ БОЛГАШ ХАРЫЛЗАА

Ниити ажыглал транспортунуң сөөрткеи үүктериниң хемчээли 2,5 миллион тонна болган, эрткен чылдың бирги кварталы-биле деңнээрге, 1,9 хуу улгаткан. Пассажирлерни аргыштырганы 153 миллион пассажир-километр четкеи болгаш 1,5 хуу өскеи.

Ниити ажыглал транспортунуң түс-түс хевирлери-биле чүк сөөрткеиниң болгаш пассажирлерни аргыштырганың дараазында саннар көргүзүп турар (1—1989 чылдың бирги кварталында кылганы, 2—план күүсеткеи хуузу, 3 — 1988 чылдың бирги кварталынга хамаарыштыр 1989 чылдың бирги кварталында хуузу):

1	2	3	4
Бүгү сөөрткеи үүктер, мун тонна	2516	110,5	101,9
Автомобиль транспорту-биле	2514	110,4	101,8
Агаар транспорту-биле	2	126,6	107,9
Аргыштырган бүгү пассажирлер, миллион пассажир-километр	153	100,9	101,5
Автомобиль транспорту-биле	102	100,3	98,4
Агаар транспорту-биле	51	101,9	108,2

Минусинскиниң автотранспорт бүдүрүлгези үүк сөөртүрүнүң планын күүсетпээн (89,2 хуу болган). Үүк алыкчызы бүгү министерстволарга болгаи ведомстволарга үүктерни чедирип бээриниң керээлиг күлээлгелери күүсеттингеи.

Автобустар болгаш чиик такси машиналар-биле пассажирлерни аргыштырганындан киргеи орулгаларның ниити хемчээли эрткен чылдың бирги кварталында турганындан 2,5 хуу хөй болгаш 1,65 миллион рубль болган. Ынчалзажок, хоорайларга пассажирлерни аргыштырганындан киргеи орулгаларның хемчээли эвээжээн болгаш 97,6 хуу болгаи. Автобустарны ей-шаанда чорударының планы чедир күүсеттинмээн, эрткен чылдың ол-ла үезинде турганындан база куду.

Автотранспортта күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдың бирги кварталындан 6,3 хуу өзүлделиг болган.

Хамааты ужар үүл-биле бирги кварталда бүгү угланышкынарга 69 мун пассажирлерни аргыштырган (чедиргеи). 1988 чылдың бирги кварталда турганындан 14 хуу көвүдээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле план 103,4 хуу күүсеттингеи, эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 23,8 хуу өскеи.

Харылзаа бүдүрүлгелери баштайгы үш айларда боттарының кол ажыл-чорудулгазындан 3,5 миллион рубльлүг орулгазын алган азы эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 3,3 хуу хөй. Харылзаанның төлевирлиг 730 мун рубль түңнүг ачы-дузазын чонга чедиргеи азы план 102 хуу күүсеттингеи. Харылзаанның төлевирлиг ачы-дузазын чонга чедиргеи эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 6,2 хуу өскеи.

Транспорттуң болгаш харылзаанның бүдүрүлгелери ниитизи-биле 2,9 миллион рубльдиң арыг орулгазын алган, ол дээрге планда көрүүгеиниден 0,4 миллион рубль хөй болуп турар. Эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге, арыг орулга 5,5 хуу өскеи.

Статистиканың Тыва республика эргелели

ХҮЛУМЗҮРҮГНҮҢ КҮЖҮ

Кара-кыс ажылынга озалып келген. Автобуска сыгарашканынга кылыы хайын, далажып маңнаанындан өкпези догденейнин турган. Ол кадында даргазымның секретары Чашкаадай үгбай улам-на эшкедеди берген:

— Өрээл бакылавас боду, улуг дарга бертен бүгү өрээлдерни кезип, озаладаан кижилерни бижип алгап барды. Келген кижини менче дүрген чорудуп тур дидя.

Ындында-ла шыжыгып турган Кара-кыстың шугулу улам хайныккан. Ооң кылыктанганы, кортканы болгаш хомудааны холужуп турзажок, эжикти ажыткаш, амыраан болгаш хүлүмзүрээш кижи оттүнген:

— Экии, Түрлүг Күүтенович! Кел дээни кедилиг чүве дээни кай, чүнүң ужунда келдиртинер, дарган?

Дарга баштай чүвенин ужурун биләбейн барган. Оон бөгүн апрельдиң бири дээрзи бажынга тык дээн.

— А, йже-йже! Силер ыынчап көрүнер аа: менче чоруткан кижилеригге мээң улуг байырымны ооң төрүттүнгеп хүнүп таварышпыр чедирип кагар. Холуп дыңыг тударын утпаңар.

Кара-кыс амыраанындан, даргазының чугаазын шлабула дыпнааш, уне-ле халаан. Ооң түпелинде болган катыдан хамык улуг чыглып, улам-на каттырышкаңнар.

Лидия ОНДАР.

Лодонгийн ДУДЭВ, мөөл чогаалчы, эртемден, хөй-иишти ажылдакчы.

ТАРБАГАН

Новелла

Тарбаганга селган капкавыс үш хондур куругаап келди.

— Бекка хемген боор бис. Кажар хей болдур ийин. Сеңкеш, еске үшүгүрге селгены дээрге болду бе? — деп, ачам чегенгензиг чугаалады. Оон шөлээзи доозуларан. Хоорайже чанар деп барган. Мунгараксей бөгеп мен. Кыжын шупту аймак төвүнге турер, чайын бистерни кедээледиптер. Ачавыс ында-хаая тегерип кээр турган. Ававыс уругларга сутхойтпак херек дээр кижи-ле болгай.

Ачавыс чорупкан. Мен дүңмам-биле капка кезип чоруптум.

— Көрем, ойт, үнүг аксында чүве үвүренней-дир. Тарбаган кактына берген боор — дидим. Дүңмам топтап көргеш:

— Тарбаган-даа эвес, Банхар-ла-дыр! — деп бо. Бистиң кызыл ыдывысты ынча дээр чүве болгай. Олче чүгүржүптүвүс. Банхар бисти сыйылап үткүдү. Те, кажан кактынган! Олурбушаан! Капканы ыяк ертеп каан болганда, олурбайн канчаар! Канчалза экил!

— Ава ирейге барбаалам — деп, дүңмам сүмеледи. Аалче маңнажыптывыс. Кырган аг чанында, хүнге дөгелеңгеп ор.

— Кырган-ачай! Ат болган: Банхар капкада кире берген. Адырып салыптарынга дузалажып көрүкер!

— Чүү деп улаарап турарыңар ол? — деп, ашак дүвүреп-ле үнду. — Банхар канчап капкаа кире бээр чүвел! Ыттың ким капкалап чораан? — дивишаан, аг дөштында чыткан арыкты чүктеп, давнгыыштанмышаан: — Че, бараалывар. Ыт капкаа кире бергенин бодаарга, чоок чер ышкаш-тыр — дигеш, базыпты. Кээривиске, ыт алгы-ныышкызын текпүшаан, капканы ызырып, тутку-лаанышаан тур. Ашак келсел, эктинде арыкты дүжүргеш, аксын куду алзы ыттың кырындан халыптай бадырыпкан — Банхарның капкалыг холу арык дөштында барган. Ыт харыйайнып, өрүгүүг севаны ызырган күш четпээн.

— Че, ам чоондувар, ыттың холун капкадан хостанар! — деп, ирей дужаады. Бис ийи алышкы, дувүрээн уувус-биле, капканың дээрбээнден алгаш, ытты алгыртызын-кышкыртызын күш-биле тыртарывыс орта, капка Банхарның холундан сывырлырга, хей-биле ыradыр донгаа кээп душкүлээн чыдыр бис. Чөгенчиивисти-дее капканы дээр, капка чаагын адыра базыпкаш, ыттың хостап аар чүвенин ава! Ашак бисти кочулап шаг болган.

— Хорадаан ыт-кырыпарже шурай бербезин, мээң артымче, өөдежок айчылар! — дивишаан, кырган арыкты кедүрүнкен: Банхар хостагаш, сыйылавышаан, аксайнадып ыкай болган.

— Тарбаганнаар дизе, капканы алдан ыradыр, ыт, мал, кижи чорбас черге салыңар, оон башка, өдек-чешпан чыгган агбай-хөөгет-дее капкалап магатчок улус-тур силер, кулугурлар! — деп Ава бисти кончуп, кочулап-дее тур...

Дүштеки саалда үезинде алышкылар дыка-ла кежээлендивис, оовус халас барбаан. Кызып-кылайып турарывысты көргеш, ээвэыс:

— Оолдарым эрлер болганыр: хой-ешкү сеол, анай-хуреген-дее ытчы каатпар, ынчап чоруй, ыт-дее ертеп, мунуп шыдаар-дыр ээспе! — деп мактады. Оңу ажыглаш:

—Бистиң өскен-дорукпан диңиң, ыай. Ам ыradыр чоруп, ерге-тарбаган-дее капкалап болур ышкажыл бис? — дидим.

— Кажарын карем, боларының, ынчалынар, че!—деп, аваавыс хүлүмзүрүп чөптээ. решкен. Ховуже элээп ырай бергеш, тарбаганга капка садып алдывыс. Кезер өйүвүстү четтикпейн маңаа турган бис. Дүүн орай келгеш, аваавыска элээп аттындырып, моон соңгаар ынчанмас бис дижип, ээс-дее берипкен улус болгай бис. Канчалза экил!

— Мынчаар-дыр, ачым! — деп, дүңмам мындыг. — Аал чанында оттаап турар сарлык шарызы бар ийик чоп! Ачаа ушкажыпкаш, ховуже хирт дизе чүл? Улуска көзүлбези-биле, чоогга иштилеп чоруй-ла бергай бис — деп шымбай саңнал үндүрдү. Улуг өлө шарызы биеэ хевээр оттээвышаан тур. Ачаа ыяш, суг дажыглап турарын билир турган бис. Оңу эп-чеп-биле тудуп алгаш, улуг дашка бедиктенгеш, ушкажыпкан бис. Чоогганы эскет чокка эртип алгаш, салган капкавыска чоокшулап келдивис. Үнүгүр аксында бир-ле чүве куураңайнып чыдыр. Аанакейин: ыт эвес ыйнаан! Чедип кээривиске, илеп тарбаган! Капка оон оң талакы хол бажындан аткан болду. Бистиң көрүп кааш, үнүгүрже бурт дээн — чүгле капка холу содуйнаар.

— Ам-на үште тыртыкаш, хаайынче дырт кылып албас чүве бе! — дидим. Капка хоңгаа-ла, тарбаган чеңгис алгыргаш, ыт чок барды. Ыыртыр соогдан келириивиске, шары тей баарында доктаап турупкан, эгиштээн, а капка, тарбаган-дее козулбес. Козулбес-дее эвес, капканы кижи алыр чүве чок кылдыр үрей сөөртүп кээпкен, тарбаган бошгунгаш, бир үнүгүрже хоргедей бергени-ле илдеп болду. Буду хонзырай берген хевекүй шарывыс былдеп, дезип турда-ла, тутпаш, ушкажыптарывыс билек, өөлче углуг кареш-ле дидим. Тарбаган-биле баштайгы танышылгам ындыг энзиглыг эгелээн чүве. Ол бичии амытан амы-тыны дээш туржуп шыдаар-дыр ээспе деп ынчан билген мен. «Азаның бичезин кежээ деп чугаа төвбаганга илап-ла тевүжүр турган боор. Ол дугайында уруглар-ның мындыг оюн-тоглаавы-дее бар. Бөгү:

— Акый, дыргаш берем!—

— Ону чоор сен, тарбаган?

— Чүгаак дырбап алыйн дээштың.

— Чүнгекты чоор амытан сен?

— Хырба-челим хайындырейн дээш!

— Хырбаны чоор кулугур сен?

Ай, ча-ла хырбалаай мен!

— Аа, чаны чоор хей сен?

— Дайзым, сени өткей мен! — деп, тарбаганы харыылаптыр...

— Тарбаган сут ишпес, өттүгеп чулуу-биле суксун чандырар, чыдының кеш-дее хомукта кагбас, кажар, чаптанчыг кулугур болдур ийин! — деп, ачам ол амытанның онзагай байдалын төөгүп орар чүве.

«Новости Монголии» солундан.

Найыралда кызыгаар чок

ЧҮРЭЭМНИҢ ИЗИГ БАЙЫРЫ!

Моол Арат Республикабиле биетин харылзаалыг бымыс, үргүлүг прааважып келген бис. А эртеңги чыдан бээр кызыгаарда турар районнар болгаш аймыз-аттыңар садыг-найыраны база бот-боттарынга ай санында организачыстан турар апарган.

Чоокта чаз моол тывалардан ийи башкы биетин республикада тыва улузы школ-лаарзын канчаар өөредип турарын көрүп, дуржулга солчуп келген. Оларның бирээзи чанып бар чораан. Өөрүдеп биетин медээлиинже чагаа чорутkан. Маңаа чеңги алган билии, белекке алган помпары дээш, өөреткен башкыларывыс сеткилиилеп өөрүшкүүзүн илереткен сестерлиг ол чагааны авторлуг бижээнинден шиидыг-даа өскерилге чокка парладывыс.

Экии, редакциянын ажылдакчылары! Хүнүлүг Силер бүтүдеге Хаңгайгашты хоорайдан мендилежиш, бо чагаавы бижип ор мен.

Мээң адым Намдык оглу Эртине-Байыр. Моол улустуң Бай Кавай (Баян-Өлгий) аймактың Сенгил (Цагаа) сумузунда чурттап турар Алдай-Хомду тывалардың төлээзи боом. Чурт чонувустуң нааг күзел, ылаңа-биле Кызыл хоорайга февраль бирээдеп март 15-ке чедир хүүсаака тыва дылдың шын бижиңге болгаш номчуур дүрүмүн өөренип билдим.

Менээ улустуң башкыны Алдын-оол Арыя Арантаевна, докторлар Ш. Ч. Сат, Ю. Л. Аранчын, алдарлыг башкылар Март Кима Бичеоловна, Д. С. Куулар (зоопечилер), ыял эртемденииң кандидаттарны М. Оюн, Е. Сазлыкмаа, Тавова, Өнермаа, Ооржак, Сеңмит, Лүдаа Хуналевна болгаш ТНИИЯЛИ, НУУ, пединститут, педучилиштиң башкылары, эртемденнер. Бора-Тайга, Алдан-Маадың, Сут-Хөл, Чадаанаймак 1, 3, Баянын-Аавам, Кызылдың 2, 5, 7 дүтээр школаларының башкылары хей чүүл өөретиишиниң четтиргеним.

Программа хүрүзүүн тыва дылы талазы-биле эки танылыптыганы дээш обком, улус өөредилге министри, оралакчылар, инспекторларга четтирдим. Мээң шын чүрээмниг ыяш байырын солуунда-биле улам-чылап чедирип бээрин күүзедим.

Силер бүтүдеге чурт чонум мурнуңдан бо чаа чылаш чыыл чыгжаалыг болунар деп күүзедим.

ЭРТИНЕ-БАЙЫР.
Башкы.

СПОРТ

АЪТТАР ЧАРЫЖЫ

Кур-Чер суурда спорткомитеттиң эгелекчи санавыбиле республиканың төп районнарының аразынга аътгар чарыжын организастап эртиргеп. Анаа Таңды, Бии-Хем, Улуг-Хем, Каа-Хем база Кызыл районнар киргикеп, Ииитпээ-биле 85 чүгүрүк аътгарны чарыштырган. Команда ийи-биле бирги черии Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозу, ийиги-зин Таңдының Салчак Тока аттыг совхоз, үшкү черии Каа-Хем район түс-туста ап, шаңнатканнар.

Баштайгы хүн 3—4 харлыг аныяк малдарның 10 километрге чарыжы болган. «Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан комплекзинниң инек кадарчызы Андрей Тюлюштүң Салчак-Шилгээн бирги черии алган, ол-да совхозта малчын Артём Ондарның бора аъды ийи. Таңды районнуң Тока совхозунуң чыгчызы Олег Монгуштуң кара аъды үш дугаарында келген. Ооң соонда 25 километрге чүгүрүк, улуг аъттарның чарыжы болган.

Семён Ооржактың (Межегей) аъды бо хемчээлге мурнап, бирги черии эзлээн. Ийи, үш дугаар черлерии Каа-Хем районнуң «Улуг Октябрь» совхозта чыгчыы Александр Доспанның чүгүрүк карагы биле Алдын-оол Монгуштуң («Тиилелге»), дөртку черии Таңды малчыны Геннадий Ондарның аъды алган.

Чедер аъттар чарыжы солуу эрткен. Чарыштың бо хевиринге бирги, ийиги черлерии Каа-Хем районнуң «Совет Тыва», «Улуг Октябрь» совхозтарының аъттары, үшкүзүн Таңдының «Сосновское» дуржулга-бүдүргге ажыл-агыйының аъды эзлээн.

Шагда, мен бичиимде, чүгүрүк аъттар тускай аттарлыг турганым сакты-дыр мен. Чижээ Чыраа-Бора, Эзир-Кара... ээн ышкаш. Аът чарыжы бооп турда-ла оон эзлеп боттарының аътгарын тускай ат-биле адап албазын четпес деп бодаар мен.

Эрнизен ТЕЖИТ.

КҮҮНУ КӨРГЕН СЕН БЕ?

— Күү деп кушту көрген сен бе? — деп бир таныырым аныяк кижиден айтырдым.

— Күүну көрген мен, акым. Музейде хептеп кадырып каан улуг, ак куш ол-ла ыйнаан.

— Дириг күүну көрген сен бе дээрим ол-дур ийин.

— Москваның зоопаркта кылымал хөл сугларында дириг күүларны мырыңай чаныындан көрген мен. Ак күүлардан аңгыда кара күүларны бээм көрүп болур силер.

— Көрген болгаш билир мен. Мээң айтырымм, бистиң Тываның төлдеринге күү деп куштарны карааң-биле көрүп чораан бодум бо-дур.

Сөөлгү үеде бойдус камгалалы, экология дугайында айтырыглар бирги чергеже үнүп, кижилерниң сагыш-сеткилин доюлдуруп, өскен-төрээн черинге кижиниң ынакшылын медерелдии-биле күштелдирип турары чогумчалыг апар чыдар.

Шагдан бээр аңчылар күү кушту хөл чедип болбас, ол бурганның ыяктыг күжү деп санаан, оларны чарашсынып, хүндүлеп, камгалап чорааннар. Күү куш чаяанындан ынакшылга төрүттүнгеп шынчы бердиниишкинин күжү деп бурууглар чугаалажыр турган. Күү куштар эш-эш болуп, хей чылдарда чурттаарлар. Оон бирээзи оскүндурар болза, арткан күү бодунга еске эш-даа тыппас, ол-ла хевээр чааскаан артар, ол дугайында чүгле тоолчурган чоруур ышкаш болду. Хөй-ле айтырыглары менден удур айтырып эгеледи. Хирезин бодаарымга кыжырыг шенелде-биле эвес, шын-на сеткили-биле сонуургап чоруур аныяктарның бирээзи хевирлиг.

— Демги баштай айтырганынар күү деп куштар бистиң черинүң хөлдеринге чайгы үелерде турганым бодунар ылап-ла көрген силер бе, акым? — деп айтырадыр.

— Эрзиниң Тере-Хөлге, Тандының Алгый-Хөлге күү куштарны карааң-биле көрүп чораан бодум бо-дур.

Сөөлгү үеде бойдус камгалалы, экология дугайында айтырыглар бирги чергеже үнүп, кижилерниң сагыш-сеткилин доюлдуруп, өскен-төрээн черинге кижиниң ынакшылын медерелдии-биле күштелдирип турары чогумчалыг апар чыдар.

Шагдан бээр аңчылар күү кушту хөл чедип болбас, ол бурганның ыяктыг күжү деп санаан, оларны чарашсынып, хүндүлеп, камгалап чорааннар. Күү куш чаяанындан ынакшылга төрүттүнгеп шынчы бердиниишкинин күжү деп бурууглар чугаалажыр турган. Күү куштар эш-эш болуп, хей чылдарда чурттаарлар. Оон бирээзи оскүндурар болза, арткан күү бодунга еске эш-даа тыппас, ол-ла хевээр чааскаан артар, ол дугайында чүгле тоолчургу чугаалар-даа эвес, бойдус эртеми безин хей таварылгаларны чугаалап турар.

Ынчангаш күү кушту хөл дээп, оңу өлүрери хоруглуг чораан. Ол дугайында орустуң хааны Петр 1-ниң болгаш кыдат императорунуң-даа үндүрүп турган чарлыктары тургудаан.

Мындыг чугаа бар. Шаанда Эрзиниң муруу ховуузупга Тере-Хөлге чурттап чораан Соруктуг-Дарган деп кижи эштиг куунүң бирээзин эндеп каан. Эжин өлүрткен кыс куу чайны чайладыр ол-ла черден ыраайн чайладыр ыглап, алгырып келген. Ол куу алгыра бээрге, оон үнүн дыңнаан кижилериин куйга бажы азыяр, чүрекке кавыңды кударанчыг, дыкала кээргенчиг турган дээр.

Күс дүүнүн, чамар нуштар арлы берген. Тере-Хөл кыдыңга чайлаан сөөлгү арткан ядыы-мөгүт өлөр безин көшкүлей берген. Хөл кыдыңга эр эжин оскунган кара чаңгыс кыс куу агарып артып калган. Эр эжинин өлген черинге дүн-хүн чок ыглап, алгырып келгеш, хөл кыры дошталып, хар чаан, соон кээрге, бир дүне адар даңны атсы ыглаш, эртенинде дээрже дүндүүштелдир ужуп үнгеш, эр эжинин өлген черинге, доң шыналаага чылча дүшкен. Оңу бир кижи бүдүү хайгаарап турган көрген.

Кыс эжи өлүрткен эр куу болур ышкажыл бис? — дидим.

— Кажарын карем, боларының, ынчалынар, че!—деп, аваавыс хүлүмзүрүп чөптээ. решкен. Ховуже элээп ырай бергеш, тарбаганга капка садып алдывыс. Кезер өйүвүстү четтикпейн маңаа турган бис. Дүүн орай келгеш, аваавыска элээп аттындырып, моон соңгаар ынчанмас бис дижип, аас-даа берипкен улус болгай бис. Канчалза экил!

— Мынчаар-дыр, ачым! — деп, дүңмам мындыг. — Аал чанында оттаап турар сарлык шарызы бар ийик чоп! Ачаа ушкажыпкаш, ховуже хирт дизе чүл? Улуска көзүлбези-биле, чоогга иштилеп чоруй-ла бергай бис — деп шымбай саңнал үндүрдү. Улуг өлө шары биеэ хевээр оттээвышаан тур. Ачаа ыяш, суг дажыглап турарын билир турган бис. Оңу эп-чеп-биле тудуп алгаш, улуг дашка бедиктенгеш, ушкажыпкан бис. Чоогганы эскет чокка эртип алгаш, салган капкавыска чоокшулап келдивис. Үнүгүр аксында бир-ле чүве куураңайнып чыдыр. Аанакейин: ыт эвес ыйнаан! Чедип кээривиске, илеп тарбаган! Капка оон оң талакы хол бажындан аткан болду. Бистиң көрүп кааш, үнүгүрже бурт дээн — чүгле капка холу содуйнаар.

— Ам-на үште тыртыкаш, хаайынче дырт кылып албас чүве бе! — дидим. Капка хоңгаа-ла, тарбаган чеңгис алгыргаш, ыт чок барды. Ыыртыр соогдан келириивиске, шары тей баарында доктаап турупкан, эгиштээн, а капка, тарбаган-дее козулбес. Козулбес-дее эвес, капканы кижи алыр чүве чок кылдыр үрей сөөртүп кээпкен, тарбаган бошгунгаш, бир үнүгүрже хоргедей бергени-ле илдеп болду. Буду хонзырай берген хевекүй шарывыс былдеп, дезип турда-ла, тутпаш, ушкажыптарывыс билек, өөлче углуг кареш-ле дидим. Тарбаган-биле баштайгы танышылгам ындыг энзиглыг эгелээн чүве. Ол бичии амытан амы-тыны дээш туржуп шыдаар-дыр ээспе деп ынчан билген мен. «Азаның бичезин кежээ деп чугаа төвбаганга илап-ла тевүжүр турган боор. Ол дугайында уруглар-ның мындыг оюн-тоглаавы-дее бар. Бөгү:

— Акый, дыргаш берем!—

— Ону чоор сен, тарбаган?

— Чүгаак дырбап алыйн дээштың.

— Чүнгекты чоор амытан сен?

— Хырба-челим хайындырейн дээш!

— Хырбаны чоор кулугур сен?

Ай, ча-ла хырбалаай мен!

— Аа, чаны чоор хей сен?

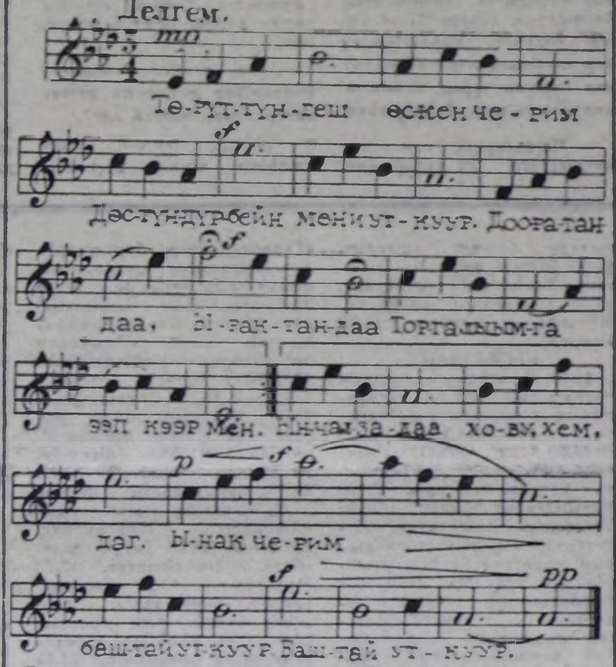
— Дайзым, сени өткей мен! — деп, тарбаганы харыылаптыр...

— Тарбаган сут ишпес, өттүгеп чулуу-биле суксун чандырар, чыдының кеш-дее хомукта кагбас, кажар, чаптанчыг кулугур болдур ийин! — деп, ачам ол амытанның онзагай байдалын төөгүп орар чүве.

«Новости Монголии» солундан.

ЧЕРИМ УТКУУР

Сөзү Николай КУУЛАРНЫҢ. Аялгазы Саян БЮРБЕНИЙ

Төрүттүнгеп өскен черим
Дөстүндүрбейн мени уткуур.
Дооратан-даа, мрактап-даа
Торгалыымга ээп кээр мен.
Кежиин орта чодураалар
Келгенимге өөрүп уткуур.
Хойну көрген кара дыттар
Хөлегези мени уткуур.

Анай чаяаны үемде дег,
Агыым суун-даа сүзе бээр мен.
Шулуралкан, эргелетпеп
Чугаа-сөзүн дыпай бээр мен.
Агаар-биле ужуп келдим.
Аваам, аваам маңаа орар.
Ынчалза-дыл хову, хем, дал—
Ынак черим башгай уткуур.

«ДУЛГУЯК» ДЕП СӨС

Аңаа хамаарыштыр бодалым, саналым бижикседим. Чамдык кижилер бо сөстүң ыяк утказын чедир билбээн-биле. культуразының, ниитиин билиишин кудузу-биле оңу соора ажыглап, эш-өөрүн дорамчылаарыпын, хөлүлаарының чепсээ кылып турарынга канчап-даа таарыңмас мен. Чижээлээрге, ол дулгуяк ашак азы дулгуяк кадай дээр, оон дендээрге, дулгуяапка чордуп бе? дээшле баар. Менден еске-дээ кижилер сеткилге анчыг ол сөстүң багай кижилер аксыдан үнүп турарын дыңнаан боор.

«Дулгуяк» — ол чүү дээн сөзүл? Өг-бүле тудуп, чаңгыс черге ажылдап, чурттап чораан эр, херээжен ийи кижиниң бирээзи аарыг-човулаңдан азы айыыл-халаптан чок апарган болза, өг-бүленип арткан ээзиниге ол сөстү хамаарыштырып болур деп билир мен. Ындыг үүлеге кым-даа таварыжыр чүве болганда, ол сес кайы-даа ыяда бар. Багай сөс-түр дээш солуп каапкаар арга турбас делегейге дескн чүве каяа турар. Бойдустуң болуушкуну шыкаш, кижи төрелгениниң төөгүзү база ындыг: үнүш, бойдус үнүп, кадып, үргүлчү-ле солчуп турар.

Чоокта чүве. Бай-Тайганың Тээли суурга эртенги шакта столоваядан чемненип ор мен. Хемнеп-ле ортумда ажылдакчымызының таймылбырып чедир ыңнавайн, чүнүдээ бизбейн байырлашкан мен.

Ол-ла айтырымны үрде чулуттүнмээн аринныг хол-буду сирипейнин турар бир кижиден ылавыладым.

— Сосновая кудумчузу кайдал?— деп, бир кижиден айтырдым.

— Культура ордузунга четкеш, библиотекапын чаны-биле эртер сен, оон филармония кестүп келир, мээң эвесте музей бар, делгелге валыпып оң талазы-биле эртериңге-ле...— деп, культура ажылдакчызының таймылбырып чедир ыңнавайн, чүнүдээ бизбейн байырлашкан мен

Ол-ла айтырымны үрде чулуттүнмээн аринныг хол-буду сирипейнин турар бир кижиден ылавыладым.

— Ол ырак эвес. Баштай пивО садар үтекке чедер сен, оон эрткеш, эзириктер сергедир черинден мурнуу-биле кылаштаап, «Водка» деп каан магазинче углай базывыт...

Бо кижи кандыг ажылдыг деп бодаар силер?

Кижи сеткили деп чүве бар. Хомудааны илдеп. Элээп болгаш уламчылады.

— Оон уругларын ижиктирип алгаш, оларга чүнү кылдырып аар мен аан. Ол хырын ашаа-биле үргүлчү арагалаар, өөреникчи уругларынга дыш бербес чүве. Уруглардың өөредилгезиниң, хайгаараалы багай дээш адаже хуралында шүгүмчүледи, черле оваарынмас улус. Мээң уругларым-биле кады ботки-чээл кылыр дээш оларның уруглары биске кээр. Уругларым өөредилгези эки. Арага-дарыга-даа турам чок кижи мен...

Кижиниң хирези даштыкы бэйдалыидан-на илдеп. Өскүс «артказ уругларынга эртенги чем садып ап чораашаа, мөзү чок херээженге сөглеткен, бүдүштүг эр кижиниң хомудалын деңге үлежип, аңаа эки күзээшкиилерии чугаалаадым. Оон еске чүнү канчаар турган деп мен.

«Дулгуяк» деп сөстү кайы хамаан чок ажыглавайн, эш-өөрүнүң аразынга эптигчептүг болурун аныяк ескенге сүмелээн сеткилии-дир.

Маңаа кижилер аттары киирбедим, солундаи номчаашаа азы кижилерден дыннаш, ол аныяк не боданыр боор. Баштай ушкан эжин каттырбас дижир болгай.

Лопсан КЕЧИЛ-ООЛ.
Чаан-Хемчик район.

ИХМ-НИҢ ПАРЛААЛГА БӨЛҮҮ ДЫҢНАДЫП ТУР

Сөөлгү үеде партия, совет болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар органнар, хөй-ниитиң СКП обкомунуң бюрозунуң «Кем-херек болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чорукка удур демиселди күштелдиреринбиле немелде хемчеглер дугайында» доктаалын херек кырынга боттандырары-биле профилактиктиг ажылдарны чорударын элээп идепкейжиткеп.

Кызыл хоорайда хөй-ниитиниң корум-чурумун тудары-биле 31 ажылчын дружиналы тургускап. Ол дружиналарның ажылын партпл, совет органнарының харысалгалыг ажылдакчылары, ол шыкаш министерстволарның, организациялларының, албан чөрлериниң удуртукчулары баштап турар.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун тудар талазы-биле ажылга коммунал ажылгаш будурулге каттыжыыпкыны (В. Попов), харылзаалының будурулге-техниктиг эргелеп (Д. Чокеүм), чем параодстевозу (О. Петров), «Тываавтотранс» каттыжыышкыны (А. Рудзинский), «Тыва агроүлетпүр түзүү» каттыжыышкыны (Г. Шубник) идепкейлиг киржип турарын демделээе чогуур.

Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының ажылдакчыларының хөй кезии хоорайның ажылчын коллективтеринде профилактиктиг хемчеглерни чорудуп турар. Олар хоойлу-дүрүмүү пропагандалаан лекцияларны номчуп, хамаатыларның арагалаштыкын, наркомания болгаш есиедаа таарымча чок чүүлдерге удур шүгүмчүлелдиг саналдарын кичээнгейге ап, ол бүгү-биле демиселдиң чаа аргаларын сайзырадыр боттандырар хемчеглерин ап турар.

Хоорайның хөй-ниитиниң, ИХК-ниң ажылдакчылары ажылчыннар болгаш студентилер общежитиелериниге кем-херек болдурбазы-биле рейдилерни хүннүң чорудуп, паспорт чурумуу хажыдып, ажыктыг ажыл кылбас тояанчыларны болгаш хөй-ниитиге удур шинчилиг амыдыралды чорудуп турарларны илередип турар.

• • •

1989 чылдың бирги кварталында эрткен чылдың бо үеэш-биле деңнээрге назы четпестер аразында кем-херек үүлгедиишкинни 21.6 хуу кызырылган. Кызыл хоорай, Барыын-Хемчик, Тожу районнарда назы четпестерниң кем-херек үүлгедири бедик болуп артышаан.

Сагыштыы-биле бөлүглежип алгаш кем-херек үүлгедир чорук 42.3 хуу кызырылган, ажылчын аныяктар аразында кем-херек үүлгедир чорук 46.7 хуу, профессионал-техниктиг болгаш ниити өөредилге школаларының өөренекчилериниң кем-херек үүлгедири 47.4 хуу. «ниитиледиге ажыктыг ажыл кылбас, чер кезип, товаң чоруур кижилериин үүлгедикеи кем-херектерии 21,9 хуу кызырылган, назы четпестерниң эзиртир аргалаан алгаш үүлгеткен кем-херектерии 62,5 хуу кудулаан. Ындыг болзада назы четпестер, аныяктар аразында чурум үзээр, чер кезип, товаң кижилер ээзээн эвес. Бо чылдың бирги кварталында кезип товаң чораашаа 137 назы четпестер тутуурган, а үүлгедиишкинни апрель айда безин 64 назы четпес тутуурган болгаш.

Уруглар хайгаараар, хүлээзээп алыр болгаш сайгарар черге Барыын-Хемчик районнан Аяс болгаш Чойган-оол Монгуш алышкылар, Айбек Монгуш, Өвүр районнан Ким Монгуш, Эрзин районнан Александр Лапды, Шагаан-Арыг хоорайдан Салчы-оол Ооржак олар чаңгыс эвес удаа киргеннер.

• • •

Аар кем-херек үүлгеткеш, истелге органнарындан чаштып, дезип турар Олег Викторович Щербаковту ИХМ дилеп турар. Ол 1966 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнгеп, О. Күрседи кудумчузунуң 9 дүтээр бажыңында чурттап, № 2 автобүдүргеге чолаачылап турган.

Хуу өөчү-хөреңги оорлаапы дээш Юрий Глызинни ИХМ дилеп турар. Ол 1958 чылда Таңды районнуң Элегеске төрүттүнген.

Марта Дадар-ооловна Монгуш 1976 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнгеп, Кызыл районнуң Каа-Хем суурнуң Надежда Курченко кудумчузунуң 34-2 дугаарлыг бажыңга чурттап турган. 1989 чылдың февраль 28-те бажыңындан үнгеп, бо хүнге чедир келбээн. Оны Бай-Хаак суурнуң автовокзалынга каш удаа көргеп деп медээ бар.

Руслана Владимировна Монгуш 1970 чылда Кызыл-Мажалык суурга төрүттүнгеп, Кызыл хоорайның Каменистая кудумчузунуң 15 дүтээр бажыңда общежитиеге чурттап. Садыг министерствозунуң балазынга бүгүлдөрдеп ажылдап турган. 1989 чылдың апрель 6-да общежитиеден үнгеш, бо хүнге чедир дедир ээп келбээн.

Бо ады киргеп кижилерни көргеп, билгеп улустуң ИХМ-ниң 2-26-61 деп телефонунче дыңнадырып диледнивис.

• • •

Кызыл хоорайда тургустуунган кооперативтерде ажылдап турарлардан 84 кижи эзириктер сергедир черге киргеп. «Самбажыктаа» — 8 кижи, «Строительден»—7 кижи, «Прогресстеп» — 6 кижи, «Тувалаа»—5 кижи, «Связьтаа»—4 кижи. Оларның ишгинде эзириктер сергедир черге 3 удаа киргеннер. Майоол Монгуш — «Самбажык», Семен Сат—«Строитель».

Бо чылдың апрель 14-те кежээки үеде «Стимул» деп кооперативтиң 5 кежигүннерин, оларның даргазы, партия кежигүнү В. Лебедев-биле кады эзириктер сергедир черге чедирер ужур таварышкан.

Апрель 21-де «Прогресс» кооперативтиң даргазы П. Иванов Чехов кудумчузунга биләбес эзирик чорда эзириктер сергедир черге хондурган.

• • •

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң девискээринге наркотиктерни болгаш наркотик бар үнүштерни хоойлу-дүрүм чок дажыырын контрольдаарын чүрүмчүдер» дугайында доктаалын боттандырып күүседири-биле ИХК-ниң ажылдакчылары транспорт херекселдерин болгаш хүү машинналар чолаачыларын, чорук кижилерин, чадаг кижилерниң эт-севин, чүгүн хынап көөр эргелиг. ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң хоойлулар актыларында наркотиктер азы таваан балаарлыр наркотик бар үнүштерни, хоруглуг эт-септиң будумделерин хавырарыгны көргеп.

Хынаалда көрүлгени биләдиришкин, дыңнадыышкын азы еске-дээ хевирлиг медээге, бүрүн эргелиг органнарның информациязын үндезилеп алгаш чорудар-эргелиг.

ОЛ КУДУМЧУ КАЙДАЛ?

Кыска шоодуг

«Шынга» парлаттынган чагааларга үндезилеттинген интервью

НЕГЕП БАЗА МАНАП ТУРАР

Аныяктарның ажыл-чагыында, культуразында эстетиниң чоруур чамдык түүлдерин, сагыш-сеткилге тааржымааны четпестерин помчучуларывыл редакциняже бижээн чагааларындан момчуп болур. Оларны солуп арнывыга «Аныяктар: оларның шинтпирлээр айтырыглары» деп рубрика адаапда парлап турар. Аныяктарның богунгу социал амыдыралында чамдык айтырыглар, сагылга-чуруну, мээнгиэ оларның ажылда долузу-биле хаара туттунмайн турары дээш чижектиг айтырыглар авторларны дүвүреп турар. Солуп арнывыга ажып, оларның чагаларывыны чамдыктарындан одуругларны чижек кылдыр катап сактып кораажиндер. РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы персоналдыг пенсионер Сат Дүнежек, күш-ажылдың хоочуннары Ондар Сузукей. Лама Ооржак болгаш оон-даа өскелер ол талазы-биле артасүмезин берип турар.

Аныяктарга хамаарышкан айтырыг ол хире чидиг кодуртуну турда, комсомол организацияларының аная хамаарыштыр чүүү кылып турарын, ажылда хаара туттунмаан аныяктарның тодаргай дазызы комсомолда бар бе дээрэн Кызыл хоорайдан Н. Маадыр айтырган. Мындыг саналды киирген: хообулу-дурум негелделерин биилп тура-ла, медереллин-биле оны хажыдып турарларын «бажың сүйбаң» турбайн, дээштиг хемчегларын алырын, кодан-суурлар аразынга чер кезип чоруурун соксадырып сүмелээн. Өвүр районнан бижикчи Т. Ликтан чагаазында кижилер-биле ажып-кара чокка хүүда чугаалажып, оларның сагыш-сеткилин хаы биилп алыр кылдыр кижизидилге ажылын мындыг угланышкын-биле чорударын сүмелээн. Шагаан-Арыг хоорайдан башкы Д. Чысыпмаанның чагаазындан одуруглар: «...Суурларга ажыл чок дээш кым-даа сагыш салбас боорга, ажыл дилеп. Кызылда чоруп турар болдар бар. Бүдүрүлге черинге баарга, ялбап кандыг-бир чылдагаан айытказ албас болур, кинр бижидилге негээр. Ол шынга харын. Ынчап келирге, дуза, деткимче керек-тир. Айтырыг ээзэн ханы тургузуп, түүнүп турда, комсомол райкомнары чүге шуут мыт чогул? Олардан дуза каймл? Ажылын хөйге дыңнадып, чүге биживейн турарларыл? Оларның орнунга улуг назылыг кижилер дүвүреп, аргасүмезин киирип турар-дыр... Солуп арнывыга парлаттына берген. Эмдиыында чырыкче үнмээн мындыг яплылыг бодалдар илерегтинген чагаалар бистиң почтавыста ам-даа бар. ВЛКСМ обкомунуң секретары Вячеслав Яндай-оол-биле бееседазы бистиң корреспонденциис бижикчилерниң ол чагаадарынга үндезилел чорутукан.

— Бижикчилериң ол саналдарын — аныяк саглалдын кижилиг мөлүг-шынарлыг, төлептиг кижилер, бүлүүн интернационалчылар болгун дээш сагыш човаашкын деп хүлээп ап турар бис. Айтырыгга хамаарыштыр олар комсомолдуң үнүн база ынчаккаан турарлар-дыр. Ынчангаш сес бээр мурнунда мындыг түүлдү сагындырып каайн: чугаалажып турарывыс айтырыгга хамаарыштыр бо чылдың январь 27-де үнген солунга парлаттынган бир чагаанның адын — «Хоочуннар киржип турар, а комсомол...» деп ааан болдурнайын.

— Чагаадарыңы, сүмелериң кичээнгейге ап турар бис. Бистиң мурнуусута турар айтырыгларыңы шинтпирлеажирииге үлүг, савалын эштериин киириштирип турарыңы эки-дир. Комсомол шимчээшкиниинин хоочуннары Николай Куинчун, Оюн Тоову болгаш оон-даа өскелер-биле харылзаавыс быжыг, аргасүмелиг улуг.

Аныяктарның мөзүү-шынар, күш-ажыл кижизидилгезинде негелдеге дүүшпес түүлдер барын комсомол организацияларында идей-политиктиг ажыллың кошкаа деп мынчар апаар бис. Комсомол богун чогум түүү кылып турарыл?

— Ындыг-дыр, дугуржуп алымды, Вячеслав, иинти байдалды чугаалаар сеен бе, азы...?

— Хүнүүн эң чүгүлә деп саналттынып турарыг айтырыгларга, тодаргайларга, ажылда хаара туттунмаан аныяктарны ажылга тургузар, хөй-ниитиинин корум-чуруумун быжыглаарынга хамаарыштыр бо удаала чугаалажайн. Чүүт-даа мурнай, даразында түүлдү дыңнадып кайын: комсомол түүү-даа кылбайн турар дээр болал-биле чептээрешпес мен, чорудуп турар ажылдарывыс бар.

— Чугаалаар дээнин бот-тайгы айтырыгга хамаарыштыр..

— Ийе, районнарга ажылга тургустунуп ап шыдавайн, Кызылда чоруп турарлар бар. Номчукчулар база ол дугайын дыңнадып турары ол-дур харын, шын. Кинр бижидилге чокта, ажылга кирип алыры берге, болдумас.

— Оон аңгыда, ажылчын кандыг-бир мергежил пегеттинер апаар болгай але?

— Ындыг, чамдык аныяк кижилер түскай мергежил шуут чок болур-дур, ынчангаш өредиир апаар. Ажылга киирер, өредиир айтырыгны республиканың партия, совет органнарының деткимчези, дүүзү-биле шинтпирлээр апаар бис, бар аргаларны ажыглап, кылып эгелээн чамдык ажылдарывыс база бар деп болур. Кызыл хоорайны алыр болза, бо ажылга СЭКП хооркому-биле харылзаалыг бис. Даңзы киирериистн мааан турар улус. Харылзаалыг ажылдап турганы, бо удаада ынча параазында база кат кижиниң ажылга киирип алыр болаувусса, корүнер даан, кончуг эки-дир. Комсомол райкомнары база партия райкомнары, райкүүскомнар-биле база мындыг янзылыг ажылдап турар. Белеп чүве кайда боор, общежитие, чурттаар чер айтырыгы база тургустунуп келир-дир. Оон кадында, шуут ажыл кылыксавастар база турар боор-дур, аныяктарның аразында аян.

— Тудугга ажылчын күш чедишпес деп турар болгай, тудугжу бригадалар тургузуп болбас бе?

— Айтырыг база-ла чурттаар черге кээп үзер. Комсомол райкомнарынга мындыг саналды база киирип турар бис: райкомнар таныпга аныяктарны ажылга тургузар талазы-биле бюро тургусса деп. Оны дамчыштыр амыдырал хандырылгазының ачы-дузазын чедирер бригадаларны тургузуп болгай. Киргеп чагыг бүүгаар чурттапга бажыңывга-даа дижик, сентябрь чорудуп, чугайлап берип болур. Ажылдың хевирлерин оон-даа дедгем көрүп болур.

— Ачы-дузаның ол хевирин улус докпаалал ажыглаар бе ынчап, ылаңгыя көдээ черге аян. Комсомол райкомнарының аңаа хамаарыштыр бодалы бар-ла мйнаан.

— Оны база бодап турар бис, ол бригадаларны тургузар апарза, баштай хөй чурттакчылыг суурларга, хоорай чердериинге практикалаар. Ында багай тала черде чок хире чүве, күш-ажылга, бажың ажылы кылып биллири кымга-даа ажыктыг. Ынчап чоруй, хевирлерин өскертип, улам сайгырадып болгай, баштай эгелеп алыры чугула. Комсомол райкомнары чүү дээрил? Сүмележип турар бис. Оон ынай бүүгуруле черлериниң күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдеринде комсомолчулар, аныяктар бар болза, үе-чергезин ажылга киирериигге сонуургалдыг болуруу күзенчиг.

— Аныяктарның чамдыктарының түскай мергежил чок болурун чугааладың, өредилгезин кааптап чоруп турар назы четпээн кижи болза, ындыг болуру чугаажок, ам даңзы тургузарының дугайында, суур чер эвес, хоорайга канчап тургузуп алыр силер?

— Хоорайда чоруп турар ооларның чамдыктарының кайы райондан келгенин биилир бис. Оларның сонуургалы, сагыш-сеткилин боттары-биле чугаалажып турган, биилп алырын ораалажып турар бис. Ажыл айтырыгыбиле биске кээп турарлар база бар. Оон башка, даңзыны капчаар тургузуп алырыл? Черле ынчап, кижилер-биле түскайлап ужуражыл, бесседалажырын сеолгу үеде практикалап эгелээн бис. Ол соруглга-биле бистиң ажылдакчыларывыс ортумак, дээди өредилге черлерииге, общежитиелерге барып турар.

— Өредилге черлериндө комсомол комитеттериниң секретарыларындан негелде база ындыг турар ужурлуг аа?

— Оларны ында быжыглап кааптынып чылдагаанын-ла ол болгай.

— Чугаавыс өредиилге черлериндө келген болганда, ында интернационалчы кижизидилгеии улам экижидер дизе, кылдыныл турар хемчегларге немей кандыг ажылдар кылза эки? Ындыг бодал бар болза, ону холга кым алырыл?

— Дискуссия клубтарын туркунарын чугулаан турар бис. Чамдык ортумак өредилге черлериинге ону тывадыл кырынга чоп чорудуп болбас деп. Оон-биле кадыхообулу-дурум кижизидилгеиия экижидер. Районнар аайы-биле студентилер хүнерин артырзе кандыг боор. Комсомол комитеттериниң кичээнгейинге турар айтырыглар-дыр ол. Аныяк ооллар, кыстарның киржизгези эргежок чугула-дыр.

— Хоорайда видеосалонларның саны өзүп турар, а оон кижизидикчи талазын сонуургап турар силер бе?

— Бо талазы-биле шугулуледип турган чүүлдериивис бар. Оларның ажылына бистин-даа, комсомол хооркомунуң талазындан контроль күштелир. Аиаа хамаарышкан чүүлдерии чүге черге боттары шинтпирлээрин чешпээрзе, ынчангаш дүрүм ажылдан кылдыныл турар. Видеосалонларга көргүзер кинофильмилерни чүгле кинофикация черип дамчыштыр алыр.

— Партия, чоп комсомолга бүзүрел, оон хөйну манап турар, ынчангаш сес биле ажыл-херек карыпнае боор дээрииге бүзүрээр-дир бис, Вячеслав.

Интервьюну «Шынның» корр. Вера КУУЛАР алган.

1989 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 8-ТЕ ГРОЗНЫЙ ХООРАЙГА БОЛГАН ОЙНААШКЫННЫҢ САЛЫЫШКЫН ТИРАЖЫНЫҢ ТУСКАЙ ТАБЛИЦАЗЫ

РСФСР-ниң деңнээлеринде ССРЭ-ниң Аҗаалга банкызының албан чергелеринде ойнаашкынныг салыышкынныр талазы-биле даразында номерлерге ойнаашкыннар таварышкан (1—ажаалга банкызында счеттарның номерлери, 2 — шыгжаглга акшаның ортумак түңүмге хамаарыштыр ойнап алган хуузунуң хемчээли):

А—31 чүс	А—503 чээрби беш
А—46 бежен	А—536 чээрби беш
А—114 чээрби беш	А—597 чээрби беш
А—149 чээрби беш	А—633 чээрби беш
А—188 чээрби беш	А—673 мин чүс
А—226 чээрби беш	А—683 чээрби беш
А—264 чээрби беш	А—741 чээрби беш
А—295 чүс	А—793 чээрби беш
А—334 чээрби беш	А—806 чээрби беш
А—374 чээрби беш	А—843 чээрби беш
А—434 чээрби беш	А—893 чээрби беш
А—471 бежен	А—934 чээрби беш
	А—979 чээрби беш

ССРЭ-ниң Аҗаалга банкызының бүгү албан чергелериниң счеттарның саны 1000-даи хөй болгаш бирги муңда ышкаш номерлер даразында бүгү мунияпра ойнап алышкынныг болгаш таварышкан, чижээ, А—1046, А—2046, А—1334, А—2334, А—1031, А—2031 болгаш оон-даа өске.

Комиссиянның даргазы, улус депутаттарының Грозный хоорай Советиниң күүсекомунуң даргазының оралакчызы
И. П. САРКИСЯН.
Комиссияның харымсалгалыг секретары
Л. И. АФАНАСЬЕВА.

САЛЫЫШКЫННАРНЫҢ АКША-БАРААН ОЙНААШКЫННАРЫНЫҢ 1989 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 8-ТЕ ГРОЗНЫЙ ХООРАЙГА БОЛГАН ТИРАЖЫНЫҢ ТУСКАЙ ТАБЛИЦАЗЫ

РСФСР-ниң деңнээлеринде ССРЭ-ниң Аҗаалга банкызының бүгү албан чергелеринде акша-бараан ойнаашкыныг шыгжамыр салыышкынныларының даразында номерлерииге ойнаашкыннар таварышкан (1—счеттарның дугаарлары, 2—шыгжамыр салыышкынның ортумак түңүмге таварышкан ойнап алышкынныларның хуузунуң хемчээли):

В—030 чээрби беш	В—537 бежен
В—050 чээрби беш	В—574 чүс
В—098 чээрби беш	В—624 чээрби беш
В—146 чээрби беш	В—677 мин чүс
В—174 чээрби беш	В—697 чээрби беш
В—231 чээрби беш	В—738 чээрби беш
В—259 бежен	В—775 чээрби беш
В—301 чээрби беш	В—810 чүс
В—354 чээрби беш	В—850 чээрби беш
В—387 чээрби беш	В—902 чээрби беш
В—423 чээрби беш	В—951 чээрби беш
В—460 чээрби беш	В—973 чээрби беш
В—507 чээрби беш	

ССРЭ-ниң Аҗаалга банкызының албан чергелериниң счеттарның саны 1000-даи хөй номерлер баштайгы бир муңда ышкаш, даразында муң номерлерге ойнап алышкынныг болгаш, чижээ, В—1030, В—2030, В—1231, В—2231, В—1507, В—2507 болгаш оон-даа өске.

Комиссияның даргазы, улус депутаттарының Грозный хоорай Советиниң күүсекомунуң даргазының оралакчызы
И. П. САРКИСЯН.
Комиссияның харымсалгалыг секретары
Л. И. АФАНАСЬЕВА.

ТВ Теле видение

М А Й

Понедельник

МАЙ 1
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 Мультфильм. 8.30 Концерт. 8.50 «Инчантау». Башкир курорт дугайында телефильм. 9.10 Концерт. 9.55 Барымдаалыг фильм. 10.25 И. Штраус. Концерт. (ГДР ТВ-зи). 11.10 В. Астафьев. «Кертиктер». Автор номчуур. 11.40 «Хогулут нотказ». 12.40 Телефильм. «Бис болгаш Систиң чүртүвүс». 13.10 «Майның хүдүмүүрүлери. Уругдар концерти». 13.40 Москва. Кызыл шел. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү Май 1-ге тураскаатка дамчыдылга. Төнгенде — «ССРЭ-ниң улустарының танцылары болгаш ырлары». 16.00 «Цирке шупту кнаң». 16.40. «Алды хем кожар оруу». Телефильм. 17.05 «Бот херээжен танывыш алырын күзеп турар». Уран-чечен фильм. 18.35 «Хере туруптаалыңар». Эстрада программазы. 21.00 «Ye». Делегейниң ажылчы чоннарының хүнү Май 1-ни байырлаанының дугайында репортаж. 21.45 Киноконверт. 22.40 Телефильм. 23.10 Фильм-конверт. 23.45 «Автопортрет». Телефильм. 23.55—02.35 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. Чапсарда — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Бойдус-биле эптештиг». 8.40 Улусчу аялгалар. 8.50 Мультфильмнер. 9.10 Барымдаалыг фильм.

КЫЗЫЛДАН

9.55 Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү Май 1-ге тураскаатка байырлыг чыскаал.

МОСКВАДАН

11.05 Фильм-концерт. 11.40 Барымдаалыг фильмнер. 12.20 Н. Сидельников. «Орус тоолдар». 12.50 Мультфильм. 13.10 «Майның хүдүмүүрүлери. Уругдар концерти». 13.40 Москва. Кызыл шел. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү Май 1-ге тураскаатка дамчыдылга. Төнгенде «ССРЭ улустарының танцылары болгаш ырлары». 16.00 Шүлүк чогаалы. Лучезар Еленков. (Болгария). 16.10 «Эртинелер ортудуу». Мультфильм. 1-ги кезээ. 17.00 Концерт.

КЫЗЫЛДАН

18.20 Кызылның ажылчы чоннарының Май 1 чыскаалының дугайында репортаж.

МОСКВАДАН

18.50 «Суг чугаа». Уран-чечен фильм. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 Барымдаалыг фильм. 20.40 Телефильм. 21.00 «Ye». Делегейниң ажылчы чоннарының хүнү Май 1-ни байырлаанының дугайында репортаж. 21.45 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. Чапсарда — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. 9.35 «Өскелерден алгадыгы». Уран-чечен телефильм. 1—2 сериялары. 11.50 «Ырак — чоок». 12.20 «Дамчыдылга эфирде...» 13.20 «Экспресс» ансамбльдиң концерти. 13.45 Цирк артистери Ермолаевтер. 14.30 Бистиң ырларывыс. 14.45 «Эртинелер ортудуу». Мультфильм. 2-ги сериязы. 15.45 «М. Горький аттыг киностудия чалап тур...» 16.50 Реклама. 16.55 «Өөрүткүлүг чүрттакпар». Уран-чечен фильм. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Ритминг гимнастика. 21.00 «Ye». 21.35—23.20 Бут бамбуу. ССРЭ чемпионады. «Спартак»—«Арарат».

Вторник

МАЙ 2
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 Мультфильмнер. 9.00 Телефильм. 9.20 «Уругдар шагы». 10.20 И. Архипованың концерти. 11.20 Мультфильмнер. 11.55 «Алдың эриктиг чажыды». 1—2 сериялары. 13.00 Телефильм. 14.20 Киноальманах. 15.40 Концерт. 16.25 «Сеңээ кынаң-мен, амыдырал». Фотоконкурс. 16.30 Концерт. 18.00 Н. Эрдман — «Водуруң амыдыңга четтиишкин». Москванын шоодуг театрының шинии. 21.00 «Ye». 21.35 Эстрада программазы. 23.35 — 23.55 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. 9.35 «Өскелерден алгадыгы». Уран-чечен телефильм. 1—2 сериялары. 11.50 «Ырак — чоок». 12.20 «Дамчыдылга эфирде...» 13.20 «Экспресс» ансамбльдиң концерти. 13.45 Цирк артистери Ермолаевтер. 14.30 Бистиң ырларывыс. 14.45 «Эртинелер ортудуу». Мультфильм. 2-ги сериязы. 15.45 «М. Горький аттыг киностудия чалап тур...» 16.50 Реклама. 16.55 «Өөрүткүлүг чүрттакпар». Уран-чечен фильм. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Ритминг гимнастика. 21.00 «Ye». 21.35—23.20 Бут бамбуу. ССРЭ чемпионады. «Спартак»—«Арарат».

Среда

МАЙ 3
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Гардемариннер, бурунгаар!». 9.05 «Гардемариннер, бурунгаар!». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 10.15 Медээлер. 10.25 «Суг чугаа». Уран-чечен фильм. 11.50 «Уругдар шагы». 12.50 «Үежиниң портредиң». 13.35 — 14.00 М. Равель. Концерт. 15.30 Медээлер. 15.45 Мультфильм. 16.55 Мультфильмнер. 17.15 «Чалыы назыңа танцылап, ырлап тур». 17.30 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назыңа». 18.15 «ТелеЭКО». Журнал. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Национаддар аразында харылзаа: төөгүлүг дуржулга болгаш парын айтырыглар. Национал культуранын чугула айтырыглары. 19.45 Шүлүк чогаалының минутолары. 19.50 «Гардемариннер, бурунгаар!». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.35 «Операга инактарга». Телеклуб. 22.45 Чугула объектив. «Ынак хереженниң портредиң». Телефильм. 23.25—00.15 Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Нинти биология. 10 класс. Чаа үнүштерии канчап үндүрүп алыры. 9.05 Испан дыл. 10.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35 И. В. Гете. «Фауст». 9 класс. 11.05 Испан дыл. 12.05 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 12.55 Медээлер. 13.05 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 14.05—14.25 Барымдаалыг фильм. 17.05 Медээлер. 17.15 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары.

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Хообулу болгаш хүлээлге». «Күрүнеге удур кем-херек үүлгединишкиннери дээш кеземче харысалгазы». 19.30 Медээлер. 19.40 Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

19.50 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.05 Латвия ССРниң Күртелерадиозу. «Чугаа». Национаддар аразында хамаарылга дугайында. 21.00 «Ye». 21.35 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 23.25—23.55 «Барымдаалыг фильм». «Бажың сүмезинии».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 19.00 «Бир эвес үүлгары кемей болза?» Телеочерк. 19.25 Концерт. 19.50 — 20.05 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

МАЙ 4
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильм. 9.05 «Гардемариннер, бурунгаар!». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 10.15 Медээлер. 10.25 «Суг чугаа». Уран-чечен фильм. 11.50 «Уругдар шагы». 12.50 «Үежиниң портредиң». 13.35 — 14.00 М. Равель. Концерт. 15.30 Медээлер. 15.45 Мультфильм. 16.55 Мультфильмнер. 17.15 «Чалыы назыңа танцылап, ырлап тур». 17.30 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назыңа». 18.15 «ТелеЭКО». Журнал. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Национаддар аразында харылзаа: төөгүлүг дуржулга болгаш парын айтырыглар. Национал культуранын чугула айтырыглары. 19.45 Шүлүк чогаалының минутолары. 19.50 «Гардемариннер, бурунгаар!». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.35 «Операга инактарга». Телеклуб. 22.45 Чугула объектив. «Ынак хереженниң портредиң». Телефильм. 23.25—00.15 Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Нинти биология. 10 класс. Чаа үнүштерии канчап үндүрүп алыры. 9.05 Испан дыл. 10.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35 И. В. Гете. «Фауст». 9 класс. 11.05 Испан дыл. 12.05 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 12.55 Медээлер. 13.05 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 14.05—14.25 Барымдаалыг фильм. 17.05 Медээлер. 17.15 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары.

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Даавта — Парлалга хүнүү». «Хообулу болгаш хүлээлге». «Күрүнеге удур кем-херек үүлгединишкиннери дээш кеземче харысалгазы». 19.30 Медээлер. 19.40 Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

19.50 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.05 Латвия ССРниң Күртелерадиозу. «Чугаа». Национаддар аразында хамаарылга дугайында. 21.00 «Ye». 21.35 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 23.25—23.55 «Барымдаалыг фильм». «Бажың сүмезинии».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 Медээлер. 17.15 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 19.00 «Бир эвес үүлгары кемей болза?» Телеочерк. 19.25 Концерт. 19.50 — 20.05 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

МАЙ 5
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Мультфильмнер. 9.05 «Гардемариннер, бурунгаар!». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. 10.10 Медээлер. 10.20 «Операга инактарга». Телеклуб. 11.30—12.30 «Чурття. Чер». 15.25 Медээлер. 15.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 Үүлгарга фильм. «Грант капитанның үүлгары». 17.10 Барымдаалыг фильмнер. 17.50 Концерт. 18.25 «Совет шериг». 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 философчу чугаалар. «Эде тургустунуушкун болгаш философия». 19.50 Мультфильм. 19.55 «Гардемариннер, бурунгаар!». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. 21.00 «Ye». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 «Ол болган... болган...» 22.00 «Үзел-бодал». 23.30—00.20 Улут кижилерге мультфильм..

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Музыка. 2 класс. И. О. Дунаевский. 9.05 Англи дыл. 10.05 Бистиң садыыс. 10.35; 11.35 Б. Н. Полевой. «Ээзулуг кижи дугайында тооржу». 5 класс. 11.05 Англи дыл. 12.05 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. 13.00 Медээлер. 13.10 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 4-ку сериязы. 14.00—14.30 Ритминг гимнастика. 16.50 Медээлер. 16.55 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 5—6 сериялары.

КЫЗЫЛДАН

18.25 Киножурнал. 18.35 Кызылдың уран үүлү училишеңиниң башкыларының концерти. 19.10 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Тиилелге хүүнүге». 19.40 Медээлер. 19.50 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.55 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.10 Казах ССРниң Күртелерадиозу. 21.00 «Ye». 21.35 Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 5—6 сериялары. 23.15—23.40 Лирикиг концерт.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

16.50 Медээлер. 16.55 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 5—6 сериялары. 18.25 «Арена». Спортчу программа. 19.25 Ритминг гимнастика. 19.55—20.10 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Суббота

МАЙ 6
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Концерт. 8.55 «Гардемаринер, бурунгаар». Уран-чечен фильм. 4-ку сериязы. 10.10 Медээлер. 10.20 Мультфильмнер. 10.55—11.55 «Бүзүреңиг-даа болза, элдептиг». 15.30 Медээлер. 15.45 «Кижилериңе сактыышкынныр-ында...» Телефильм. 16.15 Уругларга фильм. «Юрка — командирниң оглу». 17.30 «Карак чиңеш араазында». 18.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назыңа» журналга капсырыгга. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 «Автопортрет». Бис болгаш экономика. 19.45 «Гардемаринер, бурунгаар!». Уран-чечен фильм. 4-ку сериязы. 21.00 «Ye». 21.35 «Мультипликацияда шоодуг». 22.15 «Румба, вальс база чалыы назыңа». Фильм-концерт. 22.45 Медээлер. 22.50 «Музыкалыг ярмарка». «Парисче чадалар» деп делегей фестивалының ажыл-херекчи кижилериниң клуву. 00.05—00.50 Адаптуттуң Улут даймының чылдарында Харьковка Төрээн чуртуңга оскерлин турганнарны илередип тыпканының дугайында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Уругдар сеанисызы. 9.00 Итали дыл. 9.30 Телефильм. 9.55 «Закарпаттың чурумалдары». 10.30 «Тудуп алышкын». Уран-чечен фильм. 11.45 «Гномнар аалдап келгеи». Мультфильм. 12.00 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 12.45 Медээлер. 12.55—13.40 «Соңгу чүкте район». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 17.05 Медээлер. 17.15 Телефильм. 17.45 «Көк даглар чуртунда».

КЫЗЫЛДАН

18.05 Барымдаалыг фильм. 18.35 «Аныяк гвардия». Тиилелге хүнүнге тураскаатка дамчыдылга. 19.15 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Көскү агитация — пропагандының дээштиг хевири». Делегей байдалының дугайында беседа. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Эртем-тайылбырлыг программа. «Пидемдек адаа-биле». 21.00 «Ye». 21.35—23.45 «Пи» демдек адаа-биле». Уланчымыз.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 Концерт. 18.55 Ойлаңдак чок шимчээшкин дээш. 19.00 Баскетболга АКШ-тың чемпионады. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Воскресенье

МАЙ 7
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 Ритминг гимнастика. 8.45 «Спортдото тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 «Совет Эвилелинге баралын боон тур мен!». 11.00 «Эртенги почта». 11.30 «Аяи-чорукчулар клуву». 12.30 Уругларга информация-публицистиг программа. 14.00 «Музыкалыг киоск». 14.30 «Кадыкшылга». 15.15 Барымдаалыг фильм. 16.55 Реклама. 17.00 «Кеңээдеп дамчыдылга». 18.00 «Делегей панорамазы». 18.40 Н. Богословский композиторуң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 21.00 «Ye». 21.35 «Экии, доктор!». 21.50 С. Михалков — «Балалайкин болгаш Ко». Фильмшии. 00.00 Чаңгы: неделяның болушкуинары. 00.15—03.20 Евровидение ырларының концерти. Лозаннадан дамчыдылга. Чапсарда — пептеретгей музыкада чаа түүлдер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультфильм. 9.00 «Ногаан ортулук». Уран-чечен фильм. 10.05 «Телекөвүрүт Москва — София». 11.20 Телефильм. 11.30 «Аяи-чорукчулар клуву». 12.30 Барымдаалыг фильмнер. 13.25 «Тиилекчилер». 14.30 «Чедир кылдыимаан сапогтар». Уран-чечен фильм. 15.55 Ойлаңдак чок шимчээшкин дээш. 16.00 «Балеттен үзүндүлер». 16.30 Мультфильм. 16.50 «Көк чагаа хавы». «Солдаттар ырлажып турда» программаның чагааларындан. 17.55 Барымдаалыг фильмнер. 18.20 «Уттундурбас музыкалыг кежээлер». В. А. Моцарт. 18.50 Реклама. 18.55 «Алыс шын деп чүл?». Совет аныяктар-биле Ф. Донахью болгаш В. Познердиң ужуражылышкыны. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Телефильм. 20.30 «Терээн чер дугайында бодал». 21.00 «Ye». 21.35 «Экии, доктор!». 21.50—23.25 «Пышка деп шолалыг Руан кызы». Уран-чечен телефильм.

ТЕАТР

МАЙ 1-ДЕ театрның артистериниң байырлал концерти, аная РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуг артизи, Тываның Күрүне шаңналдының лауреады М. М. Мунзук киржип. Эгелээри 19 шакта.

МАЙ 2-ДЕ Б. Заходерниң «Пирогрой Винни-Пухка» деп тоолу. Эгелээри 12 шакта.

МАЙ 2-ДЕ болгаш 7-ДЕ В. Лебедевтиң «Диогеп» («Элдептиг Диогеп») деп шиири. Эгелээри 19 шакта.

МАЙ 6-ДА А. Емельяновтуң «Амыдыралдан чайлавас сеп» деп улустуг шиири. Эгелээри 19 шакта.

МАЙ 7-ДЕ «Балет кежээзи». Балет артистериниң концерти. Эгелээри 12 шакта.

МАЙ 9-ТА Тиилелге хүнүүге тураскаатка байырлал концерти. Эгелээри 19 шакта.

Театрның телефоннары 2-25-49, 2-35-88.

Касса 9 шактан 19 шакка чедир ажылдаар.

КИНО

АПРЕЛЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Легенда о Нарайме» 9.10, 11.50, 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

Видеозал: «Инспектор и ночь» 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 145» 9.20, 10.50, «Иван Макарович» 12.30, «Нурпурная роза Кайра» 14.20, 18.20, «Воры в законе» 16.20, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Приключения большчонка Микки» 10.00, «Долина мести» 11.20, «Трагедия в стиле рок» 13.00, 16.10, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «На окраине, где-то в городе» 11.00, «Утреннее шоссе» 15.10, 17.30, «Отцы» 13.00, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Киносборник» 14.00, «Дама с попугаем» 15.10, 17.00 шактарда.

агаар

Республиканга кезек будуттаар. Чамдык черлерге быскан хар чаар. Барыын түктен хатты дургени секундада 9—14 метр. Дүне 5, чамдык черлерге 8—13 градус соор, хүндүс 12—17, чамдык черлерге 3—8 градус чылыр.

Кызылга кезек будуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын түктен хатты дургени секундада 9—14 метр. Дүне 2 градус соор, хүндүс 12—15